COMITETUL PENTRU CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

****

REȘIȚA, 1983

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI
CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

****

REȘIȚA, 1983

https://biblioteca-digitala.ro

COLEGIUL DE REDACȚIE,

ILIE UZUM
redactor responsabil

ION POPA
secretar de redacție

CARMEN CORNELIA GRĂMADĂ

GHEORGHE LAZAROVICI

DANA BĂLĂNESCU

OVIDIU BOZU

PETRU CĂLIN

MARIAN GUMĂ

MARTIN ŌLARU

DUMITRU ȚEICU

VASILE ZABERCA

Răspunderea pentru conținutul articolelor, formulări și calitatea rezumatelor în limbi străine revine în întregime autorilor.

„BANATICA"
Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de istorie al județului
Caraș-Severin
din Reșița,
str. 6 Martie nr. 27,
cod 1700 — ROMANIA

„BANATICA"
Toute correspondance sera envoyé
à l'adresse:
Muzeul de istorie al județului
Caraș-Severin, Reșița,
str. 6 Martie nr. 27,
ROMANIA — 1700

Please send mail to the following
adress:
Muzeul de istorie al judeţului
Caraș-Severin
din Reșița,
str. 6 Martie nr. 27,
cod 1700 — ROMANIA

Richten Sie bitte jedwelche
Korrespondenz an die Adresse:
Muzeul de istorie al judeţului
Caraș-Severin,
din Reșița,
str. 6 Martie nr. 27,
cod 1700 — RUMÄNIEN

https://biblioteca-digitala.ro

„În cele mai grele timpuri, înaintașii nu și-au părăsit pămîntul unde s-au născut ci, înfrățindu-se cu el, cu munții și cîmpiile, cu rîurile și codrii falnici, au rămas neclintiți pe aceste meleaguri, apărîndu-și ființa, dreptul la o existență liberă“.

NICOLAE CEAUȘESCU

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS

ISTORIE VECHE ŞI MEDIE

GHEORGHE LAZAROVICI — Neoliticul timpuriu din zona Porţile de Fier (Clisură) 9
— *Das Frühneolithikum in der zone des Eisernem Tores (Donau-Klam — Clisura)*

GHEORGHE LAZAROVICI, FRIEDERICHE E. RESCH, CAROL GERMANN — Descoperiri arheologice la Timişoara — *Freidorf* 35
— *Archäologische Ausgrabungen bei Timişoara — Freidorf*

MARIA MOROZ-POP — Plastica vinčiană din aşezarea de la Sălbăgelu Vechi (com. Găvojdia, jud. Timiş) 53
— *La plastique appartenant à la civilisation Vinča de l'établissement de Sălbegelu Vechi (com. Găvojdia, dép. Timiş)*

CAIUS SĂCĂRIN — O nouă descoperire din epoca bronzului în Clisura Dunării 59
— *Une nouvelle découverte de l'âge du Bronze dans „Clisura" du Danube*

MARIAN GUMĂ — Contribuţii la cunoaşterea culturii Basarabi în Banat . . 65
— *Contributions à la connaissance de la culture Basarabi dans Banat*

PETRU ROGOZEA — Cîteva descoperiri hallstattiene recente din Banat . . . 139
— *Neuliche Hallstattzeilichen Entdeckungen aus dem Banat*

NICOLAE GUDEA, IANCU MOŢU — Observaţii în legătură cu istoria Banatului în epoca romană 151
— *Bemerkungen zur Geschichte des Banat in der Römerzeit*

DOINA BENEA — Cercetări arheologice în aşezarea civilă de la Tibiscum — Edificiul VII 203
— *Les fouilles effectuées sur la site de Tibiscum (1980—1982)*

OVIDIU BOZU — Consideraţii cu privire la un opaiţ paleocreştin descoperit la Gornea (jud. Caraş-Severin) 225
— *Considérations concernant une lampe en terre cuite paléochretiènne découverte à Gornea (dép. de Caraş-Severin)*

PETRU BONA, CONSTANTIN POP — Un vas antropomorf descoperit la Jupa (Tibiscum) 231
— *Un vase anthropomorphe découvert à Jupa (Tibiscum)*

DANA BĂLĂNESCU — Descoperiri monetare din sudul Banatului (III) . . 235
— *Découvertes monétaires de sud du Banat (III)*

https://biblioteca-digitala.ro

EUGEN STOICOVICI — Unele caracteristici ale zgurilor din atelierele metalurgice daco-romane și prefeudale 239
— *Quelques caracteristiques des scories des atéliers métallurgiques daco-romains et préféodaux*

ILIE UZUM — Locuirile medievale românești de la Gornea — *Zomonițe* . . 249
— Les établissements médiévaux de Gornea — *Zomonițe*

ILIE UZUM, DUMITRU ȚEICU — Precizări de ordin cronologic și considerații istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reșița — *Ogășele* 297
— *Chronologische festlungen und geschichtliche Eisehätzungen angesichts des Denkmals feudaler arhitektur von Reșița — Ogășele*

GEORGETA TRÎNCĂ — Observații pe marginea materialului faunistic din așezarea medievală de la Ilidia (județul Caraș-Severin) 311
— *Observations sur le matériel faunique de l'établissement médieval d'Ilidia (dép de Caraș-Severin)*

CORNEL SĂTMĂREAN — Despre comunitatea săteasca și norme de drept bizantin utilizate în raporturile juridice din cadrul obștilor sătești românești 321
— *De la communauté rurale et normes de droits byzantine utilisées dans les rapports juridiques dans les collectivités rurales roumaines*

GHEORGHE CIULEI — Cauze penale în evul mediu în Banat 333
— *Procès pénales jugés au Moyen Âge dans Banat*

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ION POPA, ION LUCACI — Contribuții la cunoașterea evenimentelor revoluționare de la 1848 în orașul Reșița 341
— *Des contributions concernant la connaissance des événements révolutionnaires de l'année 1848 dans la ville de Reșița*

LIVIU GROZA — Testamentul generalului Mihail Trapșa . 345
— *Le testament du général Mihail Trapșa*

VIOREL FAUR, MIHAIL APAN — Din acțiunile politice ale românilor bihoreni în anul 1907 351
— *Quelques actions politiques des roumains de Bihor en 1907*

CONSTANTIN BRĂTESCU — Aspecte privind lupta românilor cărășeni pentru Unirea cu România (1894—1918) 357
— *Aspectes de la lutte livrée entre 1894—1918 par les roumains de Caraș- pour l'Union avec la Roumanie*

ION POPA — Mărturii pe peliculă 365
— *Témoignage de la pélicule*

DUMITRU PELIGRAD — 65 de ani de la constituirea Uniunii minerilor . . 371
— *65 des années dépuis de la constitution de l'Union des Minières*

VICTOR DOBRESCU — Un luptător pentru Unirea de la 1918. Prof. Sabin Evuțian (1889—1977) 375
— *Un militant pour l'Union de 1918. Prof. Sabin Evuțian (1889—1977)*

https://biblioteca-digitala.ro

ION POPA — Aspecte ale vieții economice și social-culturale din Reșița, ilustrate într-un document din 1927 383
— *Aspects de la vie économique et social-culturelle de Reșița illustrée dans un document de l'année 1927*

CONSTANTIN BRĂTESCU — Cîteva documente privind mișcarea muncitorească și comunistă din Anina în anii crizei economice 387
— *Quelques documents concernant le mouvement ouvrier et communiste d'Anina pendant la crise économique*

ION ȘERBAN — Din presa străină a anului 1940 despre regimul antonescian și ocupația hitleristă 393
— *Au sujet de presse étrangère de l'année 1940 à propos du régime d'Antonescu et l'occupation hitlériste de la Roumanie*

ISTORIA CULTURII

DAMASCHIN MIOC — Însemnătatea cronicii românești a lui Gheorghe Brancovici 397
— *L'importance de la chronique roumaine de Gheorghe Brancovici*

ADRIANA OPRINESCU — Elemente laice în pictura veche românească din Banat 409
— *Laiische Elemente in der alter rumänischen Malerei aus dem Banate*

NICOLAE HILLINGER — File din istoria unei școli bicentenare . . . 427
— *Pages out of the History of a bicentenary School*

VALERIU LEU, VASILE ZABERCA — Un dascăl bănățean la cumpănă de veacuri — Ion Simu (1844—1923) 433
— *Un maître d'école de Banat à la balance de siècles — Ion Simu (1844—1923)*

ION POPA, VASILE ZABERCA — Cartea de aur a teatrului din Oravița 447
— *„Le livre d'or" du théâtre d'Oravița*

PETRU CĂLIN — Repere privind activitatea repertorială a Teatrului de Stat din Reșița în exercitarea misiunii sale ideologice și artistice (1949—1984) 457
— *Repères concernant l'activité de repertoire du Théâtre d'Etat Reșița en accomplissement sa mission idéologique et artistique (1949—1984)*

VARIA

MARIA MOROZ — POP — Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic și pînă în Evul Mediu 469
— *Contributions au répértoire archéologique du département de Timiș du paléolithique et jusqu'au Moyen Âge*

CONSTANTIN RAILEANU, OCTAVIAN GOG — Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare 491
— *Beiträge zur Frage des Kontinuität im westlichen Banat inleitendes topoarchäologische und numismattikstudium in Teremia Mare (Marienfeld)*

https://biblioteca-digitala.ro

MARTIN OLARU — Din istoricul turismului bănățean . 509
— *L'historique du tourisme de Banat*

ȘTEFAN CĂDARIU — Curățirea și conservarea unei lămpi electrice de miner de la începutul secolului al XX-lea 535
— *Reinigung und Konservierung einer elektrischen Grubenlampe von Anfang des 20 Jahrhundert*

ALICE SZ. BURGER, *Late circulation money in south Pannonia*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta ,1981, (Dana Bălănescu) 539

ION DONOIU, *Efigii feminine pe monedele romane*, Ed. Sport-turism, București, 1983 (Dana Bălănescu) 541

PETRU CĂLIN — Bibliografie BANATICA I (1971) — VII (1983) 543

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIE VECHE ŞI MEDIE

NEOLITICUL TIMPURIU DIN ZONA PORŢILOR DE FIER (CLISURĂ)

„Clisura", „Clisura Dunării", „Djerdap" sau regiunea Porţilor de Fier cuprinde una dintre cele mai interesante zone geografice din Europa, care a jucat un rol important de-a lungul preistoriei şi istoriei. Cale naturală de circulaţie, care lega bazinul Dunării inferioare de cel al Dunării mijlocii, sudul de nordul zonei est-centrale europene, Clisura este formată dintr-un defileu cu mai multe bazinete, depresiuni, în spaţiul dintre gurile Caraşului (Kuvin în R.S.F.I.), la intrare în defileu în amonte şi pînă la ieşire, dincolo de Turnu Severin, în marile ostroave (Ostrovu Mare şi Corbului)[1] în aval.

Prin forţa mişcării de rotaţie a pămîntului, apa Dunării a săpat mereu spre sud, spre hotarul iugoslav, creînd aici maluri abrupte, în vreme ce spre nord, în acele bazinete a lăsat ţărmuri largi, cu diferite terase aluvionare care marchează sub-etape geologice. Din amonte în aval amintim bazinetele de la: Moldova Veche — Pojejena cu pandant pe malul iugoslav V. Gradişte — Golubac, Gornea — Liubcova, Berzasca, Svinița, Ogradena, Dubova şi Orşova.

În aceste bazinete sau în zonele obligatorii de trecere, beneficiind de condiţiile naturale oferite de relief, climat şi fluviu[2], comunităţile preistorice s-au stabilit în funcţie de caracterul economiei sau mărimea lor, după legi şi reguli care uneori ne scapă, dar spre a căror descifrare se îndreaptă strădaniile noastre colective.

I. Problema protoneoliticului şi geneza neoliticului timpuriu

În perioada imediat premergătoare începutului epocii neolitice în Europa de sud-est, în acest spaţiu, începînd din perioada Pre-Boreală locuiau aici comunităţi epipaleolitice[3]. Avînd condiţii naturale deosebit de prielnice vieţii sedentare (pescuit din belşug pe Dunăre, animale sălbatice ce trăiau în bazinete sau pe terasele dealurilor şi munţilor) aceste comunităţi se vor specializa, mai ales, în pescuit, creînd o civilizaţie unică în

[1] Lazarovici 1977a, 7—18.
[2] Srejović 1969a; Lazarovici 1978a, 23; Tasić 1978, 101.
[3] Srejović 1969b, 19.

https://biblioteca-digitala.ro

Europa, cu arhitectură și artă proprie deosebită, cultura Lepenski Vir, ce fascinează prin execuția și ținuta artistică a plasticii[4].

Această civilizație a trezit interesul specialiștilor de pretutindeni, iar problemele pe care le-a ridicat suscită interesul nostru astăzi.

Cultura Lepenski Vir, așa cum a fost caracterizată, este o înfloritoare civilizație, la capătul unei evoluții îndelungate, începute în epipaleoliticul vechi dunărean, cînd s-au creat condiții favorabile unei vieți sedentare. Cele mai vechi orizonturi semnalate la Vlasac Ia, Ib, Cuina Turcului IIa, IIb, Proto-Lepenski Vir, Lepenski Vir Ia, Ib, Icoana I, Peștera Climente II și poate Ostrovu Banului (Golu) I, II, definesc etapa timpurie a acestei civilizații[5] sau epipaleoliticul timpuriu[6], avînd ca principale ocupații pescuitul, vînătoarea și culesul[7], într-un climat de silvo-stepă[8]. Pescuitul specializat și condițiile de viață a permis ducerea unui trai îmbelșugat reflectat în splendida artă și arhitectură[9].

O etapă mai tîrzie, definită sub termenul de cultura Lepenski Vir—Schela Cladovei sau Schela Cladovei este cunoscută prin descoperirile de la Lepenski Vir Ic—Ie, II, Vlasac III, Icoana II, Răzvrata, Veterani-terasă, Schela Cladovei I—II. Ostrovu Banului III, Padina, și Haidučka Vodenica[10]. Această civilizație a fost atribuită epipaleoliticului tîrziu de unii[11], unui protoneolitic de alții[12], o etapă a unui neolitic preceramic[13] sau mezoliticului[14]. Această etapă este caracterizată prin declinul industriei silexului și dezvoltarea prelucrării cuarțitului, apariția unor unelte din corn și os, șlefuite și, perforate, a vetrelor rectangulare, a locuințelor cu plan trapezoidal și baza din pietre etc.[15]

Deoarece în toate așezările sus menționate au apărut fie fragmente ceramice disparate, fie complexe de locuit cu ceramică, fie nivele de locuire aparținînd neoliticului timpuriu[16] sau au fost transmise unele ele-

[4] Condurachi 1978, 9—10; Bošković 1978, 18—19; Tasić 1978, 102; vezi mai jos nota 9.

[5] Jovanović 1969, 36; Letica 1969, 10, n. 14; 1973, 194; Srejović 1969b, 15, 19; 1971, 2; 1973a, 253; 1978, 24; Boroneanț 1973a, 165—166.

[6] Jovanović 1969, 36; Păunescu 1970, 30; 1976, 507; Lazarovici 1978a, 24.

[7] Plopșor-Comșa 1957, 19, 22; Comșa 1969, 29; Jovanović 1969, 36; Boroneanț 1970a, 8; Circiumaru 1973, 172—173; Tasić 1978, 102.

[8] Circiumaru 1973, 172.

[9] Srejović 1964, 145; 1965, 91—93; 1966, 94—96; 1967a, 103 și urm.; 1967b, 73—74; 1967c, 157—166; 1969a; 1969b, 14 și urm.; 1969c, 42—51.

[10] Jovanović 169, 36; Letica 1969, 10; 1973, 194, 196; Srejović 1969b, 14—16, 19; 1971, 2; 1973a, 253; 1978, 24; Boroneanț 1970a, 2, 8, 12, 19; 1973a, 166—172; Păunescu 1970, 33; Comori 1978, R 29, R 40—57, R 105, I 1—55, I 75—89, p. 116—119.

[11] Letica 1979, 10; Srejović 1969b, 15; Boroneanț 1970, 23—25; 1973, 172; Comori 1978, 49—50, 54, 57, R 150—R 161.

[12] Boroneanț 1973, 172; Srejović 1967c, 193, 165; 1969c, 163; 1973a, 253; 1973b, 198, fig. 52; Jovanović 1969a, 36; Comori 1978, I 41—55; Tasić 1978, 101.

[13] Boroneanț 1970a, 25; 1973a, 172.

[14] Comori 1978, 116, I 75—89, p. 121; Mogoșanu 1978, 348—349.

[15] Jovanović 1969, 33, III/1; 1972, 57; Letica 1969, 8, X/4; 1973, 192; Srejović 1969b, 14, 16; 1973, 253; Boroneanț 1970a, 12, 23; 1973, 165.

[16] Boroneanț 1968, 5, 7—8; Müller-Karpe 1968, Kat. 148a; Jovanović 1969, 23, 36; 1974, 37(47), 38(48); Letica 1969, 8, n. 4; Srejović 1969a, 299; 1969b, 14, 16; 1971, 13; 1973a, 259; Boroneanț 1970a, 2, 4, 8; Roman-Boroneanț 1974, 127; Dimitrijević 1974, 97; Gimbutas 1976, 73; Comori 1978, 29, R 13—14, R 85—114, R 185, p. 110—116, I 56—71, 94—95; Lazarovici 1979a, 22—23, 25, 57; 1979b, 27—28; Păunescu 1978, 45.

https://biblioteca-digitala.ro

mente de arhitectură, s-a creat impresia existenței unui orizont timpuriu cu ceramică monocromă, asemănător — mai mult ca fenomen — cu cel din neoliticul preceramic sau cu ceramica timpurie din Grecia[17] și din Orient[18].

Din păcate, cele mai multe dintre materialele descoperite — cel puțin pentru malul românesc al Dunării — nu au fost publicate cu detalii privind condițiile descoperirii și descrieri tehnice, absolut necesare pentru realizarea unei aprecieri obiective și de valoare. De asemenea, nici specialiștii care au scos aceste materiale nu au fost familiarizați cu ceramica neolitică timpurie. Din aceste motive, dar și din cauza altor situații, un lucru care nouă ni se pare evident și ușor de demonstrat, a rămas în afara atenției: îndelungata contemporaneitate între purtătorii culturii Schela Cladovei și primele faze ale culturii Starčevo-Criș, ca și transmiterea reciprocă a unor elemente ce permit o înțelegere mai reală a fenomenelor.

Pentru a fi mai expliciți, analizăm cîteva din materialele care au fost descoperite în unele stațiuni socotite foarte timpurii:

— La Lepenski Vir IIIa-1, categoriile A_1 cu suprafața neregulată și interiorul bine netezit, aspectul categoriei A_3 și A_4, slipul speciei B_4 și B_5 (cu Überzug)[19], precum și stilul motivelor pictate din Lepenski Vir IIIa-2[20], impresiunile cu deget, unghie, ornamentele în relief ș.a.[21], vasele patrulatere cu picior patrat, gol în interior și cu perforații[22] de la Lepenski Vir și Haidučka Vodenica cu bune analogii în stațiunea de la Cuina Turcului, *nivel Criș I*[23], încadrată la începutul fazei IIB a culturii Starčevo-Criș (după toate caracteristicile materialului) precum și la D. Branjevina II și III[24], care apar și cu alte elemente iar toate împreună cer o datare mai tîrzie decît descoperirile de la Gura Baciului I[25], Cîrcea[26] ș.a.[27]

---

[17] Milojčić 1961, 446; Holmberg 1964, 37; Berciu 1967, 184; Müller-Karpe 1968, 97, 130—131, 142; Plopșor 1968, 24.

[18] Holmberg 1964, 13; Mellaart 1964, 115—116; 1970, 115—116, 120; Müller-Karpe 1968, Kat. 582.

[19] Srejović 1971, 7—8; 1973a, 256.

[20] Srejović 1971, 15/6, niv. IIIa cu analogii la D. Branjevina II, gr. 1: Karmanski 1968a, III/1—2, 4, 6, 10—11; 1979, XIX/1, 3, XX/1—5; 1975, V/2, gr. 2; Kapitan Dimitrijević: Georgiev 1961, V/4—5, 10, 12, 18; Lagytenjuvo: Gaul 1948, X/7, 11, XI/4 ultimele fiind mai tîrzii; Cîrcea II, gr. 1: Nica 1976, 1/6; 1977, 9/8; gr. 6: 1976, 14/1. Materiale de fază IIA, după părerea noastră vezi: Lazarovici 1979a, III/24; 1980a, 2/24, 3/12; iar niv. 2, gr. 2 de fază IIB; Gradešnica, niv. A: Nicolov 1974, fig. 3; mai tîrzii în nivel Leț II: Zaharia 1964, 33, 10/7.

[21] Srejović 1971, 14/1, 4.

[22] Srejović 1967c, 162; 1971, 9—10, fig. 12/1—6.

[23] Lazarovici 1975, II/20, 22—23; 1976, 2/20, 22—23; 1979a, V/A 13; Analogii în grupele A, B, C și D de la Cuina Turcului, Criș 1: Păunescu 1978, 37, fig. 15—16; Boroneanț 1968, 10.

[24] Karmanski 1968a, 4, fig. 1, niv. II, gr. 2; 1979, niv. III, gr. 2, XXXI/1, 3; XXXII/1; gr. 6 XXXII/2, 5; niv. II, gr. 1: XXXII/4; gr. 2, XXXI/4; gr. 6, XXXI/2, XXXII/6.

[25] Vlassa 1972a; 1972b.

[26] Nica 1976; 1977.

[27] O parte din materialul nivelului II de la D. Branjevina, de exemplu gr. 1 (Karmanski 1979, XVII/1, 3—7, XVIII/1—3, XXXIV; XXXV/3, XLV/1, LVII/LXIII—3, LXIII/2—3, LXIV/1—4) sînt mai tîrzii decît Gura Baciului I, fiind contemporane cu etapa noastră Starčevo-Criș IC.

https://biblioteca-digitala.ro

De altfel, în privința raportării și înțelegerii descoperirilor lui Srejović[28], Dimitrijević[29] și Karmanski[30], la cele de la Gura Baciului I s-au strecurat mai multe erori și nu din vina lui N. Vlassa. Ceramica monocromă de la Gura Baciului I reprezintă peste 90% din totalul ceramicii nivelului I, restul procentelor fiind ceramica pictată sau unele motive ce pot aparține nivelului II, apărute în primele săpături. Ceramica pictată publicată în anii 1972—1973 aparține nivelului I[31]. Nu există la Gura Baciului un orizont monocrom urmat de un altul cu pictură cum este tentat să creadă D. Srejović[32] ci invers, după nivelul cu ceramică pictată apare un altul cu pregnant aspect monocrom (sic!), ceea ce explică perfect situația începutului izolării comunității de la Gura Baciului de restul fenomenelor ce se petrec în Baleani și constituie un argument pentru vechimea mare a acestei stațiuni.

— Materialul de la Padina aparține, de asemenea, unui orizont mai tîrziu: vasele patrulatere cu patru lobi terminate cu mici proeminențe[33] ca și cele cu picior gol, patrulater, perforat[34], cu analogii la Cuina Turcului, *nivel Criș I*[35], ornamentale cu impresiuni cer un orizont post Gura Baciului I.

— În stațiunea de la Haidučka Vodenica există cîteva fragmente de picioare pătrate cu orificii provenind de la vase patrulatere[36] care indică același orizont cronologic ca mai sus. Există încă o categorie de obiecte care cer un orizont cronologic mai tîrziu și anume acele „amulete" în formă de „T" din nivelul IIIa de la Lepenski Vir[37], asupra căror unii cercetători au scris numindu-le „bucranii": B. Jovanović[38], M. Garašanin[39], J. Nandriș[40] ș.a. Acestea apar la un orizont contemporan cu Lepenski Vir

[28] Srejović 1973a, 257.

[29] Dimitrijević 1974, 71, fig. 3, p. 84—85.

[30] Karmanski (1979, 18—19) în tabelul sincronismelor încadrează Gura Baciului I post Dubova, ceea ce este o eroare. Dubova a fost mai de mult încadrată în faza a II-a a culturii Starčevo-Criș — vezi V. Boroneanț (1968, 6—8, 13; 1970, 409), Al. Păunescu (1979, 45), Gh. Lazarovici 1969, 22—23; 1979, 45, 47, 178, Tabel 17/E Clisura). Ceea ce n-au ținut cont colegii jugoslavi în încadrările lor, care de altfel sînt fără nici un comentariu, este că la Gura Baciului nu sînt ciupituri în vreme ce la Cîrcea, D. Branjevina, Dubova și altele aceste ornamente formează o bună parte a materialului.

[31] N. Vlassa a ilustrat în lucrările sale (1972a, 1972b) doar conținutul nivelului I de la Gura Baciului.

[32] Srejović 1973a, 257.

[33] Orizont Padina B 3, vezi Jovanović 1969, XVI/2, cu analogii în Lepenski Vir IIIa (Srejović 1971, 9—10, 12/6; 1967c, 162; Comori 1978, 116—119, I 90—95.

[34] Jovanović 1968, IV/4; 1974, III/6 vezi și nota 23 de mai sus; 1971, III/4 cu analogii la Lepenski Vir IIIa (Srejović 1971, 11/2, 12/1, 4—5).

[35] Lazarovici 1975, II/20, 22—23; 1976, 2/20, 22—23; 1980, 3/4.

[26] Jovanović 1968, IV/1—2; 1971, III/1—2, vezi și analogiile de la notele 23, 34; 1974, I/1—5.

[37] Srejović 1969a, 163, 43a/1—2.

[38] Jovanović 1967, 19—20, pl. II—IV.

[39] D. Garašanin 1968, XXVI.

[40] Nandriș 1968, amintește 12 bucăți: Kozluc, 6 la Lepenski Vir, 1 la Grivac, 1 la Sălcuța (Berciu 1961, fig. 77/23). În Banat au apărut la orizonturi mai tîrzii la Moldova Veche și în nivele Vinča la Parța.

https://biblioteca-digitala.ro

IIIa la Cuina Turcului[41], Grivac — *Barice II*[42], Divostin[43], D. Brajevina[44] și la un orizont mai tîrziu la Vršac — *Kozluk*[45], Lug-Obrenovac[46], Sălcuța I[47] și Moldova Veche[48]. Asemenea piese nu se cunosc nici la Gura Baciului și nici la Cîrcea I în cele mai timpurii orizonturi cu ceramică pictată alb pe roșu.

Avînd în vedere cele enumerate mai sus observăm că cele mai timpurii materiale neolitice ce suprapun descoperirile epipaleolitice tîrzii de tip Lepenski Vir — Schela Cladovei se intercalează între descoperirile de tip Gura Baciului I și Cuina Turcului I, contemporane cu Cîrcea II, cum de altfel o cer și analogiile citate precum și cele ale ceramicii pictate cu alb pe roșu[49], încadrîndu-se cel mai devreme în faza IIA a culturii Starčevo-Criș[50]. Cea mai mare parte a descoperirilor de pe ambele maluri ale Dunării își încep evoluția în fazele IIB/IIIA. Încă în urmă cu 12 ani observam că stațiunile de pe malul stîng al Dunării din Clisură își încep evoluția în această vreme dar nu ni-l puteam, pe atunci, explica[51].

Astăzi însă socotim că în aceste zone locuiau comunități epipaleolitice în ultimele lor etape de dezvoltare. În depresiuni se întîlnesc comunități Starčevo — Criș, materiale timpurii fiind descoperite la Pojejena[52] (bazinetul Moldova — Pojejena — Gradište — Golubac) și Gornea (bazinetul Gornea — Liubcova)[53] avînd toate trăsăturile fazei II. În vecinătatea lor, sînt așezări secundare cu ceramică monocromă, locuiri secundare, sporadice, greu de încadrat care gravitează în jurul stațiunilor principale. În jurul Pojejenei amintim cele de la Măcești[54] și Šuška[55] iar la Gornea cele din punctele *Țărmuri*[56] și *Vodneac*[57]. Dacă n-ar fi cunoscute stațiunile principale și ne-am lua doar după aspectul monocrom al ceramicii, amestecul de pleavă multă, arderea slabă, am putea acorda, în mod eronat, o vechime mai mare acestor stațiuni secundare. Același aspect îl au și descoperirile din stațiunile epipaleolitice tîrzii de la Icoana[58], Răzvrata[59],

---

[41] Păunescu 1978, 36—37, 14/11, niv. II, faza IIIA.
[42] Srejović 1973a, 259.
[43] Macpheron — Srejović 1971, 4, 18.
[44] Karmanski 1968b, XVI/8—9 niv. III'—II' — XVI/10—11, 14—16; 1979, XLII/3—4, 10—13 (gr. 9); în nivelul II, gr. 6: Karmanski 1979, XLIII/1—2.
[45] Jovanović 1967, 16—20, IV.
[46] Jovanović 1967, 20.
[47] Berciu 1961, 325, 184 4.
[48] MJR inventar A 42.797, descoperire din vara anului 1980, săpături D. Țeicu — Gh. Lazarovici.
[49] Vezi supra nota 20.
[50] Lazarovici 1969, tabelul cronologic minus încadrarea stațiunii de la Dubova — *Sacovištea Mare* asupra cărei datare am revenit în anii următori.
[51] Lazarovici 1969, 24, fig. 12.
[52] Așezare cercetată sumar. Materiale inedite în Muzeul Regiunii Porților de Fier. Referiri: Lazarovici 1979a, 205, cat. 67; Comori 1978, 58.
[53] Lazarovici 1979a, 196—198, vezi și bibliografia.
[54] *Ibidem*, 201, cat. 52.
[55] *Ibidem*, 208.
[56] *Ibidem*, 198, punct d.
[57] *Ibidem*, punct e.
[58] *Ibidem*, 202, cat. 60a.
[59] *Ibidem*, cat. 60b.

https://biblioteca-digitala.ro

Alibeg[60], Ostrovu Golu, *sector D*[61] și Ostrovu Corbului[62]. Acolo însă unde sînt stațiuni mai mari, cu două nivele de locuire[62b] (Cazul stațiunii de la Schela Cladovei) sau mai multe (Ostrovu Golu), dezvoltarea comunității are un alt dinamism, dar ambele încep cu faza a treia a culturii Starčevo — Criș. În ambele stațiuni se constată existența unor locuințe cu platformă din pietre de rîu[63], care deși nu au plan trapezoidal sînt foarte probabil o influență îndepărtată a comunităților epipaleolitice. Tot în faza a III-a, la Gornea — *Locurile Lungi* (faza IIIB) și Moldova Veche (faza IIIB—IVA)[64] se constată o intensă prelucrare a coarnelor de cerb și a osului, ceea ce poate fi o transmitere a unor influențe vechi, epipaleolitice tîrzii.

Dacă ne-am mulțumi să analizăm numai descoperirile din Clisură și raporturile dintre ele, fără a le raporta celor de pe un spațiu mai larg, am ajunge să exagerăm rolul pe care această zonă l-a jucat.

Se afirmă, în general, existența unui orizont timpuriu cu ceramică monocromă. Ideea pornește, cum am mai arătat, de la similitudinea cu ceramica timpurie, primitivă (Frühkeramik sau Monocrom) din Grecia sau Orient[65]. Din lipsa unor observații de stratigrafie verticală se apelează la asocieri de stratigrafie orizontală și se fac raportări la situații stratigrafice mai apropiate sau mai depărtate. Dacă însă datele nu sînt suficient de clare și sigure, dacă nu sînt verificate cu minuțiozitate, se poate ajunge la încadrări eronate[66].

Descoperirile de ceramică monocromă, în funcție de împrejurări, pot proveni din cel puțin patru situații diferite:

I. Cînd există într-adevăr un orizont timpuriu — o asemenea situație sigură, în regiunea dunăreană, după părerea noastră, nu există.

II. Cînd o comunitate cu ceramică pictată, de genul Gura Baciului I, Amzabegovo I, Nea Nicomedea I, Cîrcea I se izolează și intră într-un proces de involuție, își păstrează aspectul monocrom dar pierde pictura — cazul cu Gura Baciului II[67] și poate o situație similară la *Barice II* — Grivac[68] dar unde a fost invers interpretată stratigrafia orizontală.

III. Cînd în vecinătatea unei așezări principale gravitează mici comunități — cazul de la Gornea și Pojejena[69].

IV. Cînd o comunitate epipaleolitică sau mezolitică se neolitizează sub influența unor comunități neolitice cu ceramică din aceeași zonă geografică

---

[60] *Ibidem*, 205.
[61] *Ibidem*, 204.
[62] Roman 1976, 447; Mogoșanu 1978, 335—349; Comori 1978, 54—57, R 162; Boroneanț 1968, 6.
[63] Boroneanț 1968, 6—7; Comșa 1969, 31.
[64] Materiale inedite în MJR; Lazarovici 1973, 11; 1978a, 31, R 14, R 185.
[65] Lazarovici 1979a, 16, n. 13—14.
[66] Critica noastră referitoare la D. Branijevina: Lazarovici 1975, 9—10; 1976, 204—205; 1977a, 33, n. 24; 1979a, 18—19.
[67] Vlassa 1976, 72—78, fig. 2—4, p. 82—83, fig. 2—3. Cea mai mare parte a materialului aparține nivelului II și parte din III, dar sînt și din nivelul I vezi Lazarovici 1979e, III/1—3, 11—16.
[68] Srejović 1973a, 258—259.
[69] Supra notele 52—53.

https://biblioteca-digitala.ro

— cum pare să fie cazul cu stațiunile de la Icoana, Răzvrata, Alibeg, Ostrovu Corbului, Padina, Haidučka Vodenica[70].

În cele patru situații de mai sus, pentru o justă încadrare cronologică, este necesară cunoașterea evoluției comunităților respective și a altora din zona geografică[71].

În cazul Clisurii, descoperirile cu ceramică monocromă nu pot servi ca un indiciu de vechime, deoarece stațiunile principale sînt tîrzii în raport cu cele din zonele învecinate din est — Oltenia, Cîrcea[72], la Vest de Vojvodina — D. Branjevina, la nord în Transilvania — Gura Baciului și Ocna Sibiului[73].

Începutul tîrziu al neoliticului cu ceramică din Clisură, raportat la zonele învecinate, ne duce spre concluzia că comunitățile epipaleolitice tîrzii sau mezolitice au locuit în aceste zone în vremea în care în zonele învecinate locuiau comunități neolitice cu ceramică de factură Starčevo — Criș. Momentul sosirii în zonă a purtătorilor neoliticului cu ceramică credem că este marcat de cea de a doua etapă a epipaleoliticului local, cultura Schela Cladovei. Noua prezență a fost cea care a rupt echilibrul vechi și a determinat schimbările petrecute în epipaleoliticul tîrziu și mai mult ca sigur că de la aceștia provin, prin schimburi intertribaie, cerealele cu caractere dezvoltate descoperite în coprolitele de la Icoana[74]. În Clisură ne aflăm deci în fața unui proces de neolitizare a comunităților epipaleolitice sau mezolitice petrecute sub influența și cu concursul neoliticului cel mai timpuriu cu ceramică de aici sau din zonele învecinate. Acest proces a cunoscut mai multe etape: a) influență, b) prezență etnică, c) neolitizare, d) asimilare. Asemenea procese se petrec în Balcani și au fost just analizate de M. Garašanin, chiar dacă concluziile la care a ajuns cu unele stațiuni, din cauza unor interpretări cronologice, mai comportă discuții.

Împotriva ipotezei privind geneza neoliticului din Clisură, din epipaleoliticul tîrziu de tip Lepenski Vir — Schela Cladovei sau din un mezolitic de tip Schela Cladovei pledează mai multe observații din care amintim cîteva:

— Punctele în care locuiesc purtătorii culturii Lepenski Vir — Schela Cladovei sînt prielnice pescuitului și *nu* agriculturii.

— În zonele largi din Clisură, în bazinete rîurilor sau în „depresiuni", locuri prielnice practicării agriculturii și creșterii animalelor sînt așezări mai mari sau mai mici ale comunităților Starčevo — Criș, mai ales din fazele II și III.

— Evoluția culturii Starčevo — Criș din Clisură, din fazele II—IV, urmează firul general al evoluției, sub toate aspectele, avînd însă un specific local, în fiecare stațiune în parte[75].

---

[70] Supra notele 52—53, 58—62, și infra notele 87—89, 94. Pentru Padina și Haidučka Vodenica vezi notele 100 și 105.

[71] Datele statistice asupra evoluției facturii dintr-o stațiune sau zonă nu trebuiesc interpretate în mod mecanic, prin comparații de stratigrafia orizontală. Din păcate nu sînt date suficient de clare asupra acestor fenomene.

[72] Cîrcea își începe evoluția din etapa 1C vezi Lazarovici 19—79a, II/29—35.

[73] Săpături I. Paul. Materiale inedite în muzeul din Brukenthal — Sibiu. Comunicări I. Paul: Cluj 1979, Brașov 1981.

[74] M. Garašanin 1978, 31—44, și bibliografia.

[75] Lazarovici 1979b, 27—31.

https://biblioteca-digitala.ro

În Clisură se petrece deci un proces de neolitizare a comunităţilor epipaleolitice tîrzii sau mezolitice pe durata fazei I—IIB a culturii Starčevo — Criş, dar acest fenomen nu joacă un rol deosebit, — cel mult local la evoluţia etapelor tîrzii — la geneza neoliticului din regiunea dunăreană şi mai puţin din Balcani[76].

Cultura Starčevo-Criş

Originea acestei civilizaţii este sudică. Ea face parte din fenomenele care au generat neoliticul cu ceramică din Balcani: Nea Nicomedea I, Amzabegovo I, Proto — Sesklo, Karanovo I, Starčevo — Criş I (Gura Baciului I, Cîrcea I, parte din materialele din nivel II de la D. Branjevina)[77] şi se leagă de cele mai timpurii orizonturi cu ceramică pictată din Orientul Apropiat[78]. În regiunea dunăreană apare ca o civilizaţie gata formată, naşterea ei petrecîndu-se în zonele Macedoniei.

Răspîndirea. În Clisură sînt numeroase descoperiri cu ceramică ce poartă trăsăturile acestei civilizaţii. Nu întotdeauna însă ceramica arată şi prezenţa etnică a purtătorilor ei. În cazul unor staţiuni epilaleolitice sau mezolitice neolitizate este greu de precizat caracterul acestor descoperiri[79]. Puncte cu asemenea ceramică, pe malul stîng al Dunării, între Kuvin şi Ostrovu Corbului se cunosc la Kuvin[80], Socol[81], Baziaş[82], Şuşka[83], Pojejena[84], Măceşti[85], Moldova Veche[86], Pescari[87], Sf. Elena[88], Gornea[89], Siche-

[76] Benac 1970, 137; 1977, 35—62; 1978; Srejović 1978, 21—29.

[77] Lazarovici 1979a, 15—25 şi bibl.

[78] *Ibidem*, 57, 67, 69.

[79] Ne referim la Ali Beg, Icoana, Răzvrata, Ostrovu Golu, sector D.

[80] Milleker 1938, 107—108; Brukner 1968, 40, 83; 1969, 163—164.

[81] Milleker 1906, 131—132; 1938, 102, 122; Roska 1941, 277, nr. 245. Kruglica de mijloc: periegheză Gh. Lazarovici — S. Lazarovici 1969. Referiri Petrovszky 1977, 455; Lazarovici 1979a, 207, cat. 85. vezi şi indicele de la p. 270.

[82] Milleker 1938, 102; Rašaiski 1972, 46—47, nr. 12; Lazarovici 1979a, 187, cat. 6, p. 21, 187.

[83] Lazarovici 1979a, 25, 208, cat. 89, indicele de la p. 272.

[84] Comşa 1965, 546; Plopşor 1968, 26; Lazarovici 1977a, 12, 36—37, 42, 46; 1979a, 205, cat. 67, indicele de la p. 270.

[85] Comşa 1969, 38, n. 30; Atlas 1972, cartograma LX; Lazarovici 1977a, 12; 1979a, 201, cat. 52, şi indicele de la p. 269; Petrovszky 1977, 441.

[86] Pentru materiale din săpăturile lui Milleker sînt referiri la Rašaisky 1972, 4; Milleker 1938, 102; Lazarovici 1975, 8—9; 1976, 205—206; 1977a, 12, 69—70; 1978a, 25; 1979a, 202, cat. 57, indicele de la p. 269; Petrovszky 1977, 443—445; Comori 1978, 62 şi urm., R. 185.

[87] Boroneanţ 1973b, 5 şi urm.; Petrovszky 1977, 448—449; Lazarovici 1979, 205, cat. 65a; Comori 1978, 57—58.

[88] Lazarovici 1977a, 13; Atlas 1972, cartograma LX.

[89] *Căuniţa de Sus:* Lazarovici 1979, 196—198, cat. 41a, şi indicele de la p. 267—268; Referiri la Brukner 1974, 69; Lazarovici 1978, 25; Comori 1978, 29, R. 13; *Locurile lungi:* Lazarovici 1979a, 196—198, cat. 41b; Comori 1978, 29, R 14; *Vodneac:* Lazarovici 1979a, cat. 41c; *Ţărmuri:* Lazarovici 1979a, cat. 41a; Comori 1978, 29.

https://biblioteca-digitala.ro

viţa[90], Liubcova[91], Berzasca[92], Cozla, Cozla — Sviniţa[93], Ogradena[94], Dubova[95], Ostrovu Golu[96], Gura Văii[97], Schela Cladovei[98] și Ostrovu Corbului[99].

Pe malul drept al Dunării în același spațiu geografic, descoperiri cu ceramică din această vreme sînt cunoscute la: Padina[100], Boletin — Male Livadice[101], Lepenski Vir[102], Vlasac[103], D. Milanovic — Mrfaia[104], Haidučka Vodenica[105], Radičevac[106], Stubica[107], Kladovo[108], Kostol[109], Korbovo[110], Ljubičevac[111], Prahovo[112] și altele[113].

Evoluția și periodizarea. Deocamdată, în Clisură sînt cunoscute doar trei etape din evoluția acestei civilizații, fazele II—IV. În periodizarea pe care o folosim pentru complexul Starčevo — Criș, în sens mai larg[114], am

---

[90] În sat, cu ocazia săpăturilor pentru fundația noului magazin universal, s-au găsit fragmente ceramice de fază Starčevo-Criș IV. Sondaj 1979. Materiale inedite în MJR.

[91] Comșa 1966, 355—362; 1979, 537—539; Lazarovici 1977a, 13, 39—40; 1978, 25, 68; 1979, 200—201, cat. 29a, indicele de la p. 269.

[92] Milleker 1938, 102; Lazarovici 1979a, 187, cat. 6 și indicele de la p. 267. Referiri la Rašaiski 1972, 46—47, nr. 12.

[93] Tudor 1965, 397; Atlas 1972, LX; Petrovszky 1975, 371; Lazarovici 1977a, 13.

[94] *Icoana:* Boroneanț 1968, 3; Lazarovici 1977a, 10, n. 45; 1979a, cat. 60a; Comori 1978, 58; *Răzvrata:* Lazarovici 1979a, cat. 60b; *Mraconia:* Ibidem, cat. 60c.

[95] Lazarovici 1971a, 409—410; 1978, 43—59. 50, 54, 114; R 85; Referiri Lazarovici 1979a, 195, cat. 36-a-d; Păunescu 1978, 41—56.

[96] Jovanovic 1967, 14, fig. 1; 1974, 34, 64; Roman-Boroneanț; 1974, 117—128; Lazarovici 1978, 25, 59; 1979a, a04, cat. 63.

[97] Informații P. Roman. Referiri: Boroneanț 1968, 3—5; 1970, 2.

[98] Jovanović 1974, 34, 46; Lazarovici 1977a, 10, 13, 30, 36, 46, 47; Boroneanț 1978, 54—57, R. 162; Lazarovici 1979a, 207, cat. 21.

[99] Roman 1976, 447; Mogoșanu 1978, 339, 342, 348—349.

[100] Jovanović 1968, 1—9, III—IV; 1968b, 19, 11—18; III—IV, 129—135; 1969a, 23—38, XVI/1a—d, 2—4; 1968b, 45—46,; 1971, III/5—6; 1972, 48—50; 1974, 35, 47, IV/1—4; Srejovic 1969a; harta; 1969b, I; Dimitrijević 1974, 1/13—16; 1977a, 13; Comori 1978, 116—119, I. 90—95.

[101] Jovanović 1974, 35, 47.

[102] Supa notele 4, 9; Srejović 1967c, 165; 1969b, 13—21; 1971, 1—18; 1972a; Gavela 1968, 87, 254; Gavela 1969, 57; Jovanovic 1974, 35, 47; Comori 1978, 110—116, I 62-I 71.

[103] Letica 1969, 7—11; 1973, 192—196; Srejović—Letica 1970, 67—71, 210; Iovanović 1974, 35, 47.

[104] Jovanović 1969b, 44—46; 1970, 28, 211.

[105] Srejović 1969b, pl. I; Jovanović 1974, 34, 46, III/1—4.

[106] D. Garašanin 1954, 38, n. 19, 155.

[107] Jovanović 1970, 76—77, 211; 1974, 35, 47.

[108] Srejović 1969a, harta; Jovanović 1974, 36, 46; Comori 1978 122.

[109] Milojčić 1943/1944, 104; D. Garašanin 1954, 36, n. 7, 155.

[110] Milojčić 1943/1944, 105; D. Garašanin 1954, 36, 155; 1968 38; Lazarovici 1977a, 13.

[111] Fewkes 1938, 329 și urm. VI/18—23; D. Garašanin 1954, 36, n. 8, 155.

[112] Fewkes 1938, 345, pl. F, G, H; Milojčić 1943/1944, 108—109; D. Garašanin 1954, 38, n. 17, 155.

[113] Srejović 1969, harta; Jassen (2): Jovanović 1967, 14, fig. 1; Osmakovo-Strujan: Milojčić 1943/1944, 121; Skela: D. Garašanin 1954, 38, n. 20, 155; SKD, 1968, pl. XX—XXI, Usče porečke rehe; Lepena Potkapina; Comori 1978, 122.

[114] Complexul cuprinde evoluția comunităților din spațiul balcanic, o bună parte a teritoriului iugoslav, bulgar, românesc și din sud-estul Ungariei. Această periodizare am folosit-o pentru prima oară în lucrarea Gornea-preistorie, Reșița 1977, p. 34—42 unde a apărut o variantă scurtă a manuscrisului. O variantă mai largă, nu a mai fost tipărită.

https://biblioteca-digitala.ro

acceptat împărţirea în patru faze[115], din care fazele II—IV au trăsăturile precizate de Vl. Milojčić[116] şi D. Garašanin[117] la care se adaugă îmbunătăţirile aduse de M. Garašanin pentru faza timpurie[118], S. Dimitrijević pentru fazele timpurii şi evoluate[119], dar cu analize critice pentru al său orizont *Monocrom* şi pentru noţiunea şi materialul din *Protostarčevo* al lui Srejovic[120]. Pentru definirea fazei I s-a ţinut cont de caracteristicile celor mai timpurii materiale de la Nicomedea I[121], Amzabegovo I[122], Gura Baciului I[123], Cîrcea I[124] şi cele din materialele din nivelul II de la D. Branjevina — socotite de noi în poziţie secundară[125], iniţial fiind mai timpurii decît D. Branjevina III. Pentru staţiunile mari aflate în plină dezvoltare, cu ceramică pictată, cu o evoluţie dinamică, folosim o periodizare marcată cu litere majuscule alăturate cifrelor romane: IA, IB, IC, IIA, IIB, IIIA, IIIB, IVA, IVB[126]. Se păstrează terminologia generală de I—IV pentru încadrarea staţiunilor secundare, mici sau în involuţie, ceea ce permite o mai uşoară şi clară încadrare a lor, acestea neavînd toate elementele întîlnite în staţiunile mari.

Pe baza trăsăturilor precizate, a stratigrafiei verticale din Clisură, nu sînt cunoscute descoperiri decît începînd cu mijlocul etapei IIA, de cînd

---

[115] Încă din anul 1968 nu constatam că ar fi materiale ce ar putea fi încadrate în faza Starčevo-Criş I, acest lucru după ce am făcut o foarte strînsă analiză a descoperirilor din acea vreme; dar nu ne puteam imagina cum ar trebui să fie această primă etapă; vezi Lazarovici 1969, 21 şi urm. fig. 12 — vezi acolo şi rezervele precizate în legătură cu descoperirea de la Dubova — *Scoviştea Mare*, asupra cărei încadrare am revenit în anii următori (Lazarovici 1973, 642; 1974, 46). Tot timpul am considerat că descoperirile de la Gura Baciului, D. Branjevina, Cîrcea definesc aceea I fază — Starčevo I (vezi Lazarovici 1971b, 19, n. 12) vreme în care ne refeream la materiale ce aparţin mai de grabă nivelului II, după trăsăturile pe care le-a precizat N. Vlassa pentru al său nivel I (Vlassa 1972a; 1972b). Alte referiri cu privire la poziţia cronologică a descoperirilor de la Cîrcea şi D. Branjevina sînt în: Lazarovici 1971b, 19—20, 1973b, 461, n. 4—5; 1974, 45, n. 4—5; 1975, 8; 1976, 203; 1977a, 9, 11—12, 31—36; 1979a, 15—21, 39—43 şi altele în legătură cu comentariile descoperirilor de la Gura Baciului vezi în acelaşi loc indicele.

[116] Milojčić 943/1944; 1949a; 1949b; 257—299; 1950, 108—118; 1967.

[117] D. Garašanin 1954; 1959, 11.

[118] M. Garašanin 1968a, XXXV—XXXVI; 1978, 40.

[119] Dimitrijević 1969a, 42; 1974, 23, 95—96, 106.

[120] Srejović 1971, 14; 1973, 259—261.

[121] Aşa cum au fost definite cu precizarea că nu întreg materialul din nivelul N. Nicomedea I este la fel de timpuriu, fiind posibil să fie complexe şi materiale din alte faze. Rodden 1962, 281—284; 1964, 114, 122; Hauptmann 1967, 1 şi urm; Brukner 1968, 91; Makkay 1971, 40; Trogmayer 1968, 15. Höckmann 1975, 162. Elemente care presupun o datare mai tîrzie a unor complexe sau materiale din nivelul Nea Nicomedea I apar în referirile lui: Batović 1966, 113 citînd pe Weinberg, Brukner 1968, 91; Tasić-Tomić 1969, 15; Elemente mai tîrzii sînt cerute de prezenţa picturii maro, portocalie, motivele în „V", idoli cu steatopigie, ciupiturile duble în şiruri oblice, şi alte elemente care sînt caracteristice începînd cu etapele IIA—IIIA.

[122] Ţinînd cont de legăturile de cronologie absolută ale etapei Anzabegovo I; Gimbutas 1976, 68, 70, 74, 76, 198; Mock 1976, 93 11, 113, 115; Gardner 1976, 170, Smoor 1976, 177, 189, 191 ş.a.; Dimitrijević 1976, 94; Lazarovici 1979a, 5, 24, 41, 42, 57.

[123] Vlassa 1972a; 1972b; Lazarovici 1979a, pl. II.

[124] Nica 1976; 1977; Lazarovici 1979a, pl. II.

[125] Critica noastră: Lazarovici 1977a, 32, 33, n. 24, 34; 1975, 9—10, bilb.; 1976, 204—205; 1979a, 17, n. 22, 19, 20, 40, n. 211, 41, n. 223, 42, n. 244, 43, n. 251.

[126] Lazarovici 1977a, 34—42; 1979a, 23 şi urm; 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

datează cele mai timpurii descoperiri din nivel Lepenski Vir IIIa-1[127], cu analogii la D. Branjevina II[128], Cîrcea II[129], Gura Baciului II, mai ales complexele din 1960[130] și altele[131]. Unele materiale de la Padina[132], Haidučka Vodenica[133] și Pojejena[134] pot aparține acestui orizont, dar datele de care dispunem sînt insuficiente pentru preciziuni mai clare. Încă din această fază își începe evoluția stațiunea de la Cuina Turcului, Criș I.

Faza IIB. Din această vreme cele mai caracteristice descoperiri sînt cele de la Cuina Turcului I[135], chiar dacă unele elemente au apărut mai de timpuriu și dăinuiesc (dar numai asocierea tuturor elementelor socotim că indică mai bine orizontul cronologic)[136]. Aparțin acestei perioade unele materiale de la Gornea — *Căunița de Sus*[137], cupa pictată de la Peștera lui Climente[138] și tot acum începe locuirea de la Schela Cladoviei, *Criș I* dar insuficienta publicare a datelor despre acest nivel nu permite încadrări mai sigure, celelalte materiale presupunînd un nivel mai tîrziu (IIIA)[139]. De pe malul stîng al Dunării din această etapă datează descoperirile de la

[127] Srejović 1967c, 162—163, 165; 1969a, niv. IIIa fig. 44 p. 164, fig. 49, p. 171, fig. 82, 84, 90, 54, 43/1—5, color VIII; nivel IIIa2 fig. 46, 85, 54.; Srejović 1971, 8/1, 4—5, 9/2, 5, 11/5, 14/1, 4; Srejović 1973a, 256; Dimitrijević 1974, I/8, 11, 12; Jovanović 1974, 35.

[128] Paralelismul Lepenski Vir IIIa1 — D. Branjevina III a fost precizat de către Dimitrijević (1974, pl. I) fiind încadrat în al său orizont Monocrom, orizont pe care din punctul de vedere al trăsăturilor materialului îl socotim post orizontul său Linear A. Aceasta, mai ales, din cauza acceptării stratigrafiei de la D. Branjevina, după părerea noastră stratigrafie eronată (vezi Lazarovici 1975, 9—10, n. 26—45; 1976, 204—205 și notele respective). Alte referiri: Lazarovici 1977a, 32—34; 1979a, 17, n. 22; pentru faza IB, 40, n. 203, 211; IC (la noi) 41—42, n. 213, 217, 223, 224; pentru IIA (la noi) 43, n. 216.

[129] Nica 1971, 15 și prin paralelismul cu Preseklo și Anzabegovo I/II (vezi Nica 1977, 19—20); Lazarovici 1979a, 43, n. 255, pl. III/17—28; Lazarovici 1980, fig. 2.

[130] Fiind vorba de stratigrafie orizontală între săpăturile din anul 1960 și 1970 caseta Bl. pentru materialele vechi vezi Vlassa 1968, 371—378; 1976, 72 și urm., fig. 2—3, dar mai ales ceramica pictată din fig. 4, care se deosebește net de materialele din nivelul I din caseta B/1070 (*Ibidem*, fig. 18—26), mai tîrziu ni se par unele motive (*Ibidem*, fig. 26/10, 27/5—11); părerea noastră: Lazarovici 1979a, pl. II—III.

[131] Lazarovici 1979a, 39—43.

[132] În special vasul patrulater din locuința 18 (Jovanović 1969a, pl. XVI/2) și picioarele de altar (*Ibidem*, pl. III/4, IV/4) precum și ceramica cu impresiuni (*Ibidem*).

[133] Jovanović 1974, pl. III/1—4.

[134] Prin ceramica roșie monocromă, ceramica cu impresiuni și lipsa barbotinei.

[135] Pentru paralelismul Lepenski Vir IIIa1 — Cuina Turcului, Criș I vezi Srejović 1973, 259; Acest paralelism este corect, dar el presupune nu o datare mai timpurie a descoperirii de la Cuina Turcului, pentru care fapt pledează toate caracteristicile materialului de pe un spațiu foarte larg. Părerea noastră: Lazarovici 1977a, 46 ș.a.

[136] Plopșor 1965, 409; 1968, 23; Boroneanț 1968, 10; 1970, 408 Comșa 1969, 30; Lazarovici 1977a, 46; Păunescu 1979, 37, în nivelul I dar sînt și în nivel II fiind asociate cu pictura întunecată (p. 42). Pentru pictură și datarea ei vezi Boroneanț 1970b, 408; Plopșor 1968, 23; 1965, 409.

[137] Orizontul este presupus de aspectul monocrom al ceramicii, calitatea lustruirii, motivele realizate cu culori întunecate (Lazarovici 1971b, i/5; 1979a, 198, fig. 30, p. 38, fig. 3, tip. f 3—4, pl. V/A 4, B 9—12; 1977a, 43; 1980, I/I.

[138] Lazarovici 1977a, 36, 37, 46; 1979a, 46, fig. 4, p. 38, fig. 3, tip f 9, pl. V/A 30, B 8; 1980, 3/2.

[139] Davidescu 1966, 547—548, Lazarovici 1975, II/24; 1976, 224, 2/24; 1977a, 36—37, 46; 1979a, VI/A 22, 26, C 46.

https://biblioteca-digitala.ro

Lepenski Vir IIIa-2[140] și tot acum încep cele din nivel IIIb care însă depășesc durata acestei etape[141]. Pictura cu alb, prin analogiile citate, indică tot un orizont Starčevo — Criș II[142] și nu mai timpuriu, ea fiind cunoscută și mai tîrziu în România[143]. În ceea ce privește încadrarea stațiunii de la Padina socotim că nu poate fi mai timpurie decît etapa IIB[144], ajungînd cu cele trei nivele[145] pînă în faza III, cu toate că Dimitrijević a încadrat-o ca și pe cele de la Lepenski Vir și D. Branjevina în al său orizont *Monocrom*. Ca mărturie pentru încadrările noastre stau mărturie formele de vase și ornamentele cu bune analogii în Lepenski Vir IIIb[146]. Din această vreme ar trebui să dateze și ceramica pictată cu motive întunecate de la Kladovo — *D. Butorske*[147] și poate Supska Stubica[148].

Faza IIIA. În această vreme în zona Clisurii se continuă trăsăturile descoperirilor din etapa precedentă exemplificate prin descoperirile de la Lepenski Vir IIIb, Padina IIIB și altele ce depășesc etapa: D. Butorske, Schela Cladovei, C. Turcului, *Criș II*. Această din urmă stațiune cuprinde cel mai complet trăsăturile etapei în discuție. Alături de ornamentele constînd din impresiuni de unghie și deget, care sînt cunoscute din cele mai vechi etape din Clisură, apare barbotina stropită și organizată, e drept mai rar în comparație cu ciupiturile, precum și inciziile fără însă a juca un rol deosebit. Pictura neagră se generalizează, predominînd motivele geometrice rectilinii, dar apar și cele curboliniare[149]. În această etapă se încadrează descoperirile de la Cuina Turcului, *Criș II* și eventual o parte din III[150], Schela Cladovei, *Criș I*[151], unele materiale de la Gornea — *Cău-*

[140] Srejović 1967c, 163; 1969a, 165, fig. 46; 1971, 8/2, 9/6, 10/2, 14/3, 6, 15/3—6. Ornamenteled in incizii lustruite, încadrate în nivel IIIa2 (Ibidem, 15/3) au foarte bune analogii la Cîrcea, nivel II, groapa 2 (Nica 1977, 13/7, 14/8), materiale datate în faza IIB (Lazarovici 1980, 3/5, 34).

[141] Avînd elemente comune pentru faza IIIA. Pentru fazele IIB și IIIA vezi Srejović 1971, 9/1, 3—4, 10/3, 11/1—4, 6—7, 12/2—5, 14/5, 7, 15/1—2, 7.

[142] Supra nota20; vezi și Lazarovici 1980, 3/12.

[143] Lazarovici 1980, 3/10—14.

[144] Aceasta prin trăsăturile materialului și analogii: vezi Jovanović 1974, 37, 47.

[145] Jovanović 1969a, 33; 1974, 37, 47.

[146] Pentru Lepenski Vir IIIb sînt analogii la Jovanović 19—68, III, IV/1—2; 1974, IV/1—4 (Padina B 2—3). Cele mai timpurii ornamente incizate de la Padina (Jovanović 1968, IV/3) au analogii la Cîrcea, niv. 22, groapa 2 (Nica 1976, 8/30; 1977, 11/7—8), nivel III vechi, gr. 3 *(Ibidem)*. Pentru formele de vase din nivel Padina B 3 (Jovanović 1969a, XVI/1b—d, 2—4) sînt analogii în Lepenski Vir IIIb (Srejovič 1971, 11/6); Dimitrijević 1974, II/29, Liniar A), forme care în Clisură încep numai din faza IIB și IIIA (Lazarovici 1979a, VI/A 13—20; 1980, 3/5—9, 4/4—8, 13). În nivel Padina B 2 sînt amintite ornamentele pictate, cu culori întunecate, iar trăsăturile ceramicii din nivel Padina B 3 (*Ibidem*, IV/8—9) sînt elemente de fază IIIB.

[147] Jovanović 1974, 34.

[148] Jovanović 1974, 34, 47 — paralelizează Padina B 2, prin ceramica anetezită sau „pseudobarbotină", ceramică care apare în nivelul I și II de la Cuina Turcului (Lazarovici 1979a, 38, 43, fig. 3, tip, b2; 1980, 3/25) și ceramica cu incizii (*Ibidem*, 3/33, 35, 1979; VI/C 10—11; 1977a, XXVII/3—4).

[149] Srejović 1971, 14/5, 7, 15/1—2, 7; Lazarovici 1977a, 37, 47; 1975, III; 1976, 205, fig. 3; 1979a, 47—48; 1980, fig. 4.

[150] Lazarovici 1975, III/14; 1979a, VI/A 10, B 1—17, C 19—31; 1980, 4/14.

[151] Lazarovici 1975, III/24—31; 1979a, VI/A 22—26, C 46; 1980, 4/1, 9, 15, 23.

[152] Lazarovici 1977a, 43, XVII/3—4, 10—17, XVIII/1—2.

https://biblioteca-digitala.ro

niţa de Sus şi — *Locurile Lungi, (bordei 4)*[153], Ostrovu Golu, *Criş I*[154] iar pe malul drept al Dunării descoperirile de la Lepenski Vir IIIb[155] şi Padina B_3[156].

Faza IIIB. În perioada de mijloc şi de sfîrşit a acestei faze se înmulţeşte ceramica ornamentată cu barbotină stropită şi organizată, ornamentele constînd din impresiuni cu unghia şi degetul sînt dispuse în şiruri, apar ornamentele din tăieturi scurte sau mai lungi, se înmulţesc şi devin predominante ornamentele incizate; creşte numărul motivelor plastice, la forme se trece de la cele globulare — din perioada precedentă — la cele largi, plate iar către sfîrşitul acestei etape apare pictura policromă cu motive rectilinii. Tot în a doua parte a etapei se generalizează folosirea nisipului ca degresant la unele categorii ceramice, alături de pleavă. În aceste momente de maximă evoluţie a culturii Starčevo-Criş sosesc cele mai timpurii elemente vinčiene sesizate la Gornea dar şi în materialele din ultimele nivele de la Cuina Turcului III, Schela Cladovei II (Criş), O. Golu II (Criş)[157].

Trăsăturile acestei etape sînt mai bine precizate de caracteristicile materialului din: Ostrovu Golu II (Criş)[158], Gornea — *Locurile Lungi (locuinţele 1—3)*[159], Liubcova[160], unele materiale de la Schela Cladovei II (Criş)[161], materiale din nivelul *Criş III* de la Cuina Turcului[162] şi materiale de la Gornea — *Căuniţa de Sus*[163]. De pe malul drept al Dunării, la extrema estică a zonei sînt descoperirile de la: Prahovo — *Obala Kusjac*[164] şi foarte probabil că din această etapă fac parte şi descoperirile din celelalte staţiuni abia pomenite[165].

Faza IV. A. În această vreme cele mai multe dintre staţiuni îşi încetează

---

[153] Lazarovici 1977a, XIX/6, 9, 11; XVII; 1979a, VI/C 32—39, bordei care pare a începe mai de timpuriu, dovadă fiind materialul de aspect monocron (Lazarovici 1977a, 125, XIX/6, 9, 11, p. 44).

[154] Lazarovici 1977a, 37—38, n. 65—79; 1979a, VI/A1—9, C 1—18, 40, 42—45: 1980, 4/19—22.

[155] Srejović 1969a, fig. 83, 86—89, 43, 47—48, 50—51, 55, color X, XIII, XIV; 1971, 8/2, 9/6, 10/2, 14 3, 6, 15/3—6; Lazarovici 1977a, 37—38.

[156] Jovanović 1968, VI/3; 1969a, XVI/1e—d, 3—4; 1974, IV/1, 3—4, 9; Dimitrijević 1974, I/14.

[157] Lazarovici 1975, 11, III, 1976, fig. 3; 1977a, 38—40, 43—45, 47, 49—50, 65—68, 69 şi urm.; 1979a, 48—50, 64—65, pl. VIII; 1980, fig. 5.

[158] Lazarovici 1977a, 39—40, 47; 1979a, VII/A 1—23, D 13—14, E 1—26; 1980, 5/14—16, 24, 40, 43.

[159] Lazarovici 1971b, 20, II; 1973b, 462; 1974, 46—47, fig. 1—3; 1977a, XIX, 39—40, 47; 1977a, 44—45, XVII, XIX/1—6, 8—9, 11—12, XX—XXVI, LIX/1—4; 1979a, VII/C 1—5, D 8—10, F 19—36; 1980, 5/6, 23, 39.

[160] Comşa 1966, 356, fig. 2, 358, fig. 4, 359—360; 1967, 4; 1969, 31, în care precizează 30% din complex ca fiind ceramica pictată; 1979, 537; Lazarovici 1969, 118; 1977a, 39—40, 47; 1979a, VII/C 26—28, F 46—51; 1980, 5/25, 34.

[161] Materiale inedite în muzeul Regiunii Porţilor de Fier. Ceramica are în pastă foarte mult nisip ca degresant. Devidescu 1966, 547—548; Lazarovici 1977a, 39—40, 47.

[162] Boroneanţ 1968, 10; 1970, 207—208; Plopşor 1968, 23; Comşa 1969, 30; Lazarovici 1969, 17, 9/10—11; 1977, 39—40, 47; Lazarovici 1975, IV/6—9; 1979a, VII/A 24, 27, D 11—12, F 1—15; Păunescu 1979, 42, 45, 19/1—17, 20/1—14.

[163] Lazarovici 1977a, XVIII/1—3, XIX/7, 10; 1979a, n. 32—33, pl. D 6—7.

[164] Fewkes 1939, 345—346, mai caracteristice sînt F 1—2, 13, III/1—2, 4, 7, G 1—4, H 1—4, VIII/2, vezi la Fewkes 1939, 11; Milojjčic 1943/1944, 108—199; Gaul 1948, 23; D. Garašanin 1954, 38, n. 17 155; Lazarovici 1977a, 39—40, 47.

[165] Supra notele 104—113.

https://biblioteca-digitala.ro

evoluția[166], ca urmare a sosirii în zonă a purtătorilor culturii Vinča, încă în faza precedentă (IIIB), observații prilejuite de numeroase situații stratigrafice la Gornea — *Căunița de Sus*[167] dar și în alte părți[168]. Trăsăturile acestei etape sînt mai bine cuprinse în caracteristicile materialului din nivelul *Criș III* de la Ostrovu Golu[169], Moldova Veche — *Rît*[170], cu importuri vinčiene sau diferite fenomene de sinteză, la orizont Vinča A_2[171].

Faza IVB, ultima etapă din evoluția acestei civilizații, cu greu mai poate fi pusă în legătură cu civilizația Starčevo — Criș. Unele elemente s-au mai păstrat doar prin firul evoluției. În această vreme se constată un fenomen de sinteză, numit *Starčevo IV*[172], început în etapele precedente între culturile Starčevo-Criș și Vinča (fazele A_1—A_3). Trăsăturile acestei etape pot fi mai bine definite pe baza caracteristicilor materialului din ultimul nivel de la Ostrovu Golu (*Criș* IV)[173] și Gornea — *Căunița de Sus (bordei 7—8)*[174]. Ceramica are ca degresant foarte mult nisip, pietricele dar și puține resturi organice, aspectul este dur, predominante sînt culorile brune și gălbui, formele bitronconice avînd (cele mai multe dintre variante) bune analogii în cultura Vinča, faza A, dar sînt și unele specifice. Ornamentele constau din incizii grupate în „stil textil", caneluri dispuse în „parchet", caneluri orizontale pe gîtul vaselor, ornamente plastice, barbotină organizată formînd motive în val, în zig-zag și altele[175]. Cu această etapă se încheie evoluția culturii Starčevo — Criș.

Legăturile cronologice și culturale ale neoliticului din Clisură trebuie privite, după părerea noastră, prin prisma relațiilor cu comunitățile epipaleolitice pentru fazele de început[176] și cu comunitățile vinčiene pentru fazele tîrzii ale acestei civilizații[177]. Lipsa unor descoperiri de genul celor de la Gura Baciului I, Circea I, Amzabegovo I, în zona Clisurii se poate explica fie prin locuirea intensă a zonei de comunitățile epipaleolitice tîrzii, fie prin controlarea punctelor-cheie de circulație de către aceștia, poate fi o simplă lacună a cercetărilor în stadiul actual. Asemenea descoperiri au determinat procesul de neolitizare al zonei.

Prima fază este contemporană cu Lepenski Vir Ic-c, II, lucru pe care îl dovedesc, pe de o parte, prezența fragmentelor ceramice descoperite în

---

166 Lazarovici 1969, 24, fig. 8.

167 Lazarovici 1977a, 40—42, 49—50, 69—81 și bibl.; 1977b; 1978b; 1979a, 48—56, 59, 64—65, 72—75, 122—132, 180—181.

168 Lazarovici 1979a, 60—61, 64—65, 72—75, 122—123, 127—128 și bibl.

169 Lazarovici 1975, V/11—14, I4—6; 1976, 5/11—14, 1/4—6; 1977a, 40—42; 1979a, VIII/A, B 1—7, D 10—11, E 1—36; Lazarovici 1980, 6/9, 17.

170 Materiale inedite în MJR. Săpături Gh. Lazarovici (Lazarovici 1977a, 69—70, 1979a, 12, 21, 25, 27, 48, 51—53, 55, 58, 124—129, 202, 216, 218.

171 Lazarovici 1975, V/19, 21; 1977a, XVII 5—6, XLIX/2, 5, 8—9, LXIV/11; 1979a, VIII/B 8—14, D 9; 1980, 6/1.

172 Lazarovici 1975, 12; 1976, 206; 1977a, 65—81 și zi și ilustrația; 1979a, 36, 48, 50, 54—57, 65—66, 71, 78, 113, 180—181, 218, 224, pl. IX.

173 Lazarovici 1969, 10, 4/11—12, 28—36, 39—41; Lazarovici 1975, I/8—12, V/6—10, 15; 1976, II/8—12, 5/6—10, 15; 1979a, IX/A—B, C 1—15, D 1—36, E 25—26; 1980, 7/3—4, 6, 11, 22—23, 32, 24, 36, 39, 41.

174 Lazarovici 1970, 480, fig. 5; 1971a, fig. 1, 3A; 1971b, III; 1973b, 462; 1974, fig. 5; 1975, fig. 5; 1975, V/18, 20, 22; 1976, 5/18, 20, 22; 1979a, IX/C 16—18, 23—35. D 37—54, E 1—7; 1980, 7/7—9, 12, 37—38, 42.

175 Lazarovici 1979a, 53—56.

176 Lazarovici 1979, 57—58.

177 Lazarovici 1979a, 50—56, 65, 123—127.

https://biblioteca-digitala.ro

locuințele epipaleolitice tîrzii din nivele sus menționate (loc. nr. 1, 4, 5, 16, 19, 20, 24, 26, 28, 32, 35, 37, 46, 47, 54)[178], pe de altă parte datele de cronologie absolută care arată — dincolo de numeroasele inadvertențe ale metodei C_{14} — o contemporaneitate între Lepenski Vir III și fazele timpurii ale culturii Starčevo-Criș. Noțiunea de Protostarčevo I și II[179] — referitoare la complexul mai larg — nu se bazează pe stratigrafie verticală ci pe comparații de statistică făcute cu stratigrafia orizontală sau analogii într-un anumit spațiu, ceea ce comportă, după părerea noastră discuții, mai ales atunci cînd este vorba de un anumit aspect cum este cel monocrom.

Pentru Lepeski Vir I—II s-au precizat legături cu Protosesklo, Karanovo I, Hacilar V—I[180]. Legături strînse cu Protosesklo, Nea Nicomedea I arată și cele mai timpurii descoperiri Starčevo — Criș de genul celor de la Gura Baciului I și Cîrcea I[181]. Toate sau aproape toate relațiile cu D. Branjevina, din punct de vedere cronologic, sînt eronate, din cauza stratigrafiei în gropi sau bordeie[182], unde, după părerea noastră, o bună parte a materialelor din nivel D. Branjevina II este în poziție secundară fiind mai timpuriu decît D. Branjevina III.

În faza următoare, în etapa IIA/IIB, descoperirile din Clisură au strînse legături cu stațiuni cu ceramică pictată cu alb cu motive geometrice. Ornamentele pictate cu alb din Lepenski Vir IIIa-2 au analogii la Cîrcea II[183], ceea ce corespunde etapei Starčevo — Criș IIA și parțial IIB[184], precum și în Bulgaria la Lagytenjuvo[185], Capitan Dimitrijevo[186], Gradešnica A[187], contemporane cu Starčevo — Criș IIA[188], dar care dăinuiesc pînă în faza IIIB, cum sînt cele de la Leț II[189].

Pictura cu culori întunecate, din etapa IIB, prin descoperirile de la Gornea — *Căunița de Sus*[190], Schela Cladovei[191], are analogii la Bubanj[192], D. Branjevina[193], Lagitenjuvo[194], Szarvas[195], unele dăinuind și mai tîrziu[196].

---

[178] Srejović 1969a, 299.

[179] Părerea noastră: Lazarovici 1977a, 12, 14; compară datele între 5300—4700 de la Lepenski Vir Ic—II (Srejovic 1969a, 184) cu Divostin 5250—4850 (Macpheron—Srejović 1971, 3/21, fig. 2) sau Banja 5200—500 *(Ibidem)*, Desk 5500—5200 (Gimbutas 1976, 72) și Lazarovici 1979a, 68.

[180] Srejović 1969a, 126.

[181] Nica 1971, 12—13; 1976, 436, 442; Vlassa 1972a, 7 și urm. 1972b, 192—197; 1976, 255—261; Lazarovici 1977a, 31—34; 1979a, 15, 17, 4, 42, 57, 61—62, 67.

[182] Lazarovici 1975, 9—10; 1977a, 33, n. 24, p. 34—35; 1979a, 17, n. 22.

[183] Nica 1976, 1/1 (gr. 6); 1977a, 9/8; 14/1 (gr. 6); pentru faza IIB: Nica 1976, 14/7; Lazarovici 1980, 3/12; pentru faza IIA: Lazarovici 1979a, III/24; 1980, 2/24.

[184] Lazarovici 1979a, III/24; 1980, 3/12.

[185] Gaul 1948, XI/4, X/7, 11; părerea noastră: Lazarovici 19—77a, 46.

[186] Gerogiev 1961, 45 și urm. pl. V/1—19.

[187] Nicolov 1974, fig. 3.

[188] Lazarovici 1977a, 46; 1979a, 43, n. 257.

[189] Zaharia 1964, 33, 10/6—7; Lazarovici 1980, 6/27.

[190] Lazarovici 1979a, V/B 11.

[191] Davidescu 1966, 548, fig. 1a—b; Lazarovici 1975, II/24, 1976, 2/24; 1979a, VI/A 22, C 46.

[192] Dimitrijević 1974, VI/7.

[193] Dimitrijević 1974, III/4—5 (Liniar B).

[194] Gaul 1948, X/11, XI/3.

[195] Müller-Karpe 1968, 154/A 9.

[196] Müller-Karpe 1968, 154/A 9; 155/D 1, 143/A 6, 142/25, 33; Dimitrijevici 1969b, 17/10, 18/14. Alte elemente mai tîrzii sînt la Gornea (Lazarovici 1979a, V/B 10) cu analogii la Zelenikovo (Galović 1967, III/5), Mužlja (Brukner 1968, 53, I/3), Crnoka-

https://biblioteca-digitala.ro

Motivele pictate din faza IIA, unele cunoscute și din faza anterioară, au numeroase analogii în stațiunile din această vreme. Pentru benzile hașurate oblic sau cele din linii paralele verticale, pentru triunghiurile hașurate sau alte motive din Clisură, de la Lepenski Vir IIIb[197], Ostrovu Golu, *Criș I*[198], Cuina Turcului, *Criș II*[199] și Gornea[200] există analogii în stațiuni de fază IIIA[201] sau IIIB[202]. Ceea ce deosebește descoperirile din Clisură de cele din alte zone geografice este dăinuirea lor și lipsa altor elemente noi (apărute în alte locuri) ceea ce indică, credem noi, momentul în care s-a cristalizat procesul de neolitizare a comunităților epipaleolitice tîrzii din Clisură.

Legăturile etapei IIIB din Clisură, prin descoperirile cu ceramică pictată (de la Gornea[203], Liubcova[204], Dubova[205] și O. Golu[206], dar și prin alte elemente de decor sau forme ceramice cu analogii în stațiuni din etape similare de la Giulvăz[207], Obrez[208], Vučedol[209], Vinča[210] și altele[211], din aceeași vreme. Acesta este și momentul maximei dezvoltări a civilizației Starčevo — Criș[212].

În această vreme sosesc în regiunea dunăreană purtătorii culturii Vinča, civilizație sudică, de origine balcano-anatoliană[213]. Acest fenomen a fost cel mai bine sesizat în Clisură, ceea ce se datorește, mai cu seamă, cercetărilor amănunțite de la Gornea și a fructuoaselor rezultate de la O. Golu și Moldova Veche. În cele mai timpurii complexe Vinča A_1 de la Gornea s-au găsit, ca importuri, fragmente ceramice pictate din faza IIIB a cul-

---

lačka Bara (Tasić-Tomić 1969a, 27, fig. 14a), Nagy-*Péterzug* (Kalicz-Makkay 1977, 162/20), de asemenea la orizont tîrziu; Dimitrijević 1974, IV/7, VI/1 16.

[197] Srejović 1971, 15/2, 7.

[198] Lazarovici 1979a, VI/C 42, 44—45; 1980, 4/19—22.

[199] Boroneanț 1970b, 408.

[200] Lazarovici 1977a, XVII/3 (faza IIIB).

[201] Bubanj: (Milojčić 1949, 29/10); Gladnica (Glisić 1957, 36—37, II/1, 4, 9—10), Rebrovo (Gaul 1948, V/4/, Starčevo (Dimitrijević 1974, VI/10, 12, 16, 22; D. Garašanin 1954, XII, XIII/2, XIV/1).

[201] Vinč (Vasić 1936b, fig. 257 (—9, lm); D. Garašanin 1954, VI/21; Tasić 1959, 16—17; Žitkovac (Tasić 1958, 37, II/3); Dimitrijević 1974, IV/19); Crnokalačka Bara (Tasić-Tomić 1969, 16/1—2) precum și analogiile de la Zelenikovo, Vrtište și altele (*Ibidem*, p. 16—17).

[202] G. Tuzla VI (Čović 1961, IV/4); Dimitrijević 1969b, 17/10; 18/14; Gornea *Locurile lungi* (Lazarovici 1979a, VII/D 10); Lányesok (Kalicz 1978, 146, 2/3); Liubcova (Comșa 1966, 359, 4/4).

[203] Gornea — *Căunița de sus* (Lazarovici 1979a, VII/D 6—7), — Locurile lungi (Lazarovici 1971, 22, pl. II; 1974, 46—47, pl. XIII, 1979a, VII/D 8—10).

[204] Comșa 1966, 359, 4/1—9; Lazarovici 1979a, VII/D 3—5, 15.

[205] Lazarovici 1971b, 17, 9/11; 1975, 19, IV/9; 1979a, VII/D 11—12, niv. III.

[206] Lazarovici 1969, 9/4; 1970b, 17, 24, 9/7; 1979a, VII/D 13—14.

[207] Lazarovici 1970a, 17, 9/5; 1979a, VII/D 1—2.

[208] Dimitrijević 1969b, 17/4.

[209] Schmidt 1945, 19/5.

[210] Vasić 1936b, nr. 263, 264, 267—268, 276, elemente mai tîrzii.

[211] Gaul 1948, XIV/3—4; XV/1, XVI/1; Müller-Karpe 1968, 151/D 1, 143/C 6, 142/10—12, 30; Dimitrijević 1969b, 18/3, 6—7; 1974, VII/1—2; Tasić-Tomić 1969, 26, fig. 8; Harc-Nyanyapuszta Kalicz-Makkay 1972, 98, 1/2, 4/8; Gradešnica Nicolov 1974, fig. 15, niv. C, fig. 7, niv. B.

[212] Lazarovici 1980, fig. 5 — în special evoluția picturii, varietatea formelor, stilurilor, ceramicii pictate și ornamentelor.

[213] Privind opiniile noastre și legăturile acestei civilizații vezi: Lazarovici 1977a, 49—81; 1977c, 19 și urm.; 1977b; 1978b; 1979a, 70—80, 122—132; 1980b.

https://biblioteca-digitala.ro

turii Starčevo — Criș[214]. Situații asemănătoare s-au constatat și la Vršnik II[215], Amzabegovo III—IV[216], Rug Bajir și altele[217].

În etapa IVA legăturile culturale și cronologice stau sub semnul strînselor contacte între civilizațiile Vinča și Starčevo — Criș. În toate stațiunile Starčevo — Criș, ce mai dăinuiesc în această vreme, se constată influențe și importuri de fază Vinča A_2, iar în stațiunea de la Gornea se constată o intensă convietuire între vinčieni și starčevieni. Mai mult, ca urmare a acestei convietuiri au apărut fenomene de sinteză, cu durată variabilă și intensitate diferită, de la o stațiune la alta sau de la un complex la altul, numite „Starčevo IV" sesizate la O. Golu, *Criș III* și *IV*, Gornea, Moldova Veche și altele[218].

Pictura se reduce și nu joacă un rol important[219] în schimb evoluția formelor este dinamică, fiind deosebit de caracteristică ceea ce permite încadrări mai precise datorită legăturilor cu legături starčeviene sau vinčiene din aceeași vreme. Descoperirea unei duzini de fragmente ceramice de import de factură vinčiană în așezarea Starčevo — Criș de la Moldova Veche, a unor fragmente de factură liniară descoperite la Gornea în mediu Vinča A_2 asigură relațiile stratigrafice, cronologice și culturale ale Clisurii cu zonele învecinate din această vreme[220].

Etapa IVB, cunoscută doar prin descoperirile din ultimul nivel de la O. Golu și unele complexe de locuit de la Gornea marchează sfîrșitul culturii Starčevo — Criș și reflectă legăturile sale cu ultima etapă a fazei A a culturii Vinča, faza A_3, precum și consecințele acestui proces[221].

Importanța cunoașterii amănunțite a originii și evoluției neoliticului timpuriu din Clisură joacă un rol deosebit la înțelegerea fenomenelor, a evoluției comunităților neoliticului mijlociu din zonele învecinate: Banat, Oltenia, Serbia, rolul și aportul neoliticului timpuriu, al culturii Starčevo-Criș la evoluția ulterioară a civilizațiilor dunărene.

În lucrarea noastră am atins doar cîteva probleme, stăruind cu bună intenție asupra unor elemente pe care le socotim mai importante, demne de a fi discutate.

Durata perioadei de care ne ocupăm se întinde din a doua jumătate a mileniului VI î.e.n. pînă în mileniul IV î.e.n.

GHEORGHE LAZAROVICI

---

[214] Lazarovici 1977a, 51, 125, XVIII/1 (B 9), XVIII/3 (B 10), XVIII/4 (zona B 6).

[215] M. Garašanin 1958, 109; 1959a, 35; 1961a, 144; 1961b, 277; 1971, 25—26; M. și D. Garašanin 1959, 61—62; 1961, 35—36, 38—39; Benac-Garašanin 1971, 268; Vlassa 1967, 407.

[216] M. Garašanin 1971, 25 cu faza III prin paralelismul Starčevo III (la D. Garašanin) vezi Gimbutas 1976, 71, dar faza, prin caracteristicile și legăturile pe care le dă autoarea, este cu mult prea lungă iar legăturile cu Anza IV sînt prea tîrzii, vezi William 1976, 116—117, 155—157, Gardner 1976, 168—169, 173.

[217] Garašanin 1971, 25 (pentru Rug Bajir).

[218] Lazarovici 1977a, 38—48, 50—51, 55—56, 65—68, 64—80, 88—90, 105—115, 122—132 și bibliografia; Lazarovici 1970a; 1971a; 1980, fig. 6.

[219] Lazarovici 1979a, VIII/D 8—11.

[220] Lazarovici 1970a; 1971a; 1979a, 69—80; 1980.

[221] Supra nota 218; și Lazarovici 1980, fig. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Atlas 1972	*The „Iron Gate" Complex Atlas*, București.
Batović 1966	Š Batović, *Starîji neolit u Dalmaciji* (Zadar, 1966).
Benac 1970	A. Benac, *Actes du I-er CIEBSE*, II, 1970, 185—200.
1977	A. Benac, 58. *Ber RGK*, 1977, 35—62.
1978	A. Benac, *Godišnjak*, XIV, 12, 1975, 37—49.
Benac—Garašanin 1971	A. Benac—M. Garašanin, *Èpoque prehistorique et protohistorique en Yougoslavie* (Belgrad 1971), 265 ff.
Berciu 1961	D. Berciu, *Contribuții la probleme neoliticului în România în lumina noilor cercetări* (București 1961).
1967	D. Berciu, *La izvoarele istoriei* (București, 1967).
Boroneanț 1978	V. Boroneanț, *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, Comunicări, Craiova, Ser. Arh. 7, 1968.
1970 a	V. Boroneanț, *Prähist Zeitsch*, 45, 1, 1970, 453—457.
1970 b	V. Boroneanț, *Actes du VII CISPP* (Praga 1970).
1973 a	V. Boroneanț, *Actes du VIII CISPP* (Beograd 1973, 165—172).
1973 b	V. Boroneanț, *Dacia*, N. S. 17, 1973, 5—39.
1978	V. Boroneanț, *Comori Arheologice* (București 1978)
Bošković 1978	D. Bošković, *Comori Arheologice* (București 1978).
Brukner 1968	B. Brukner, *Neolit u Vojvodini*, (Beograd—Novi Sad).
1969	B. Brukner, *Arh. Pregled*, 11, 1969, 163—164.
1974	B. Brukner *(Praistoria Vojvodine)* (Beograd — Novi Sad 1974).
Cîrciumaru 1973	M. Cîrciumaru, *Actes du VIII CISPP* (Beograd 1973), 17.
1973 b	M. Cîrciumaru, *SCIV*, 24, 1, 1973, 5—14.
Comori 1978	*Comori arheologice în regiunea Porților de Fier — Tresores archeologiques dans la region de Porțile de Fier* (București 1978).
Comșa 1965	E. Comșa, *SCIV*, 13, 3, 1965, 545—551.
1967	E. Comșa, *Date despre cultura Vinča în regiunea Porților de Fier, Comunicări*, Craiova, III, 1967.
1969 a	E. Comșa, *Móra F. Muz. Évkönyve* 2, 1969, 29—38.
Comșa 1979	E. Comșa, *Banatica*, 5, 1979, 537—539.
Condurachi 1978	E. Condurachi, *Comori* (București 1978).
Cović 1961	B. Cović, *Glasnik Sarajevo* 15—16, 1961, 79—139.
Davidescu 1966	M. Davidescu, *Revista Muzeelor*, 6, 1966, 547—548.
Dimitrijević 1969a	S. Dimitrijević, *Arch. Iugoslavica*, 10, 1969, 39—74.
1969b	S Dimitrijević, *Starčevacka Kultura* (Vukovar 1969).
1974	S. Dimitrijević, *Materialj*, 10, 1974, 59—115.
Fewkes 1936	V. J. Fewkes, *Bull. ASPR*, 12, 1936, 5—77.
1938	V. J. Fewkes, *Proc. Phil. Soc.*, 78, 1938, 329—406.
1939	V. J. Fewkes, *Bull. ASPR*, 15, 1939.
Galović 1967	R. Galović, *Zbornik Narodn. Muz. Beograd*, 5, 1967, 149—152.
1961	R. Galović, *Zbornik Narodn. Muz. Beograd*, 3, 1960—1961, 31—46.
D. Garašanin 1954	Draga Andreević — Garašanin, *Starčevacka kultura*, (Ljubljana 1954).
1959	Draga Andreević — Garašanin, *Arh. Pregled* 1, 1959.
1968a	Draga Andreević — Garašanin, *Polakoi Centralnog Balkana u Xronologiji neolita Jugostočne Evrope, Neolit Centralnog Balkana*, (Beograd 1968).
1968b	Draga Andreević — Garašanin, *Religia i kult neolitskog čoveka na centralnom Balkanu, (Neolit Centralnog Balkana)*, (Beograd 1968).
M. Garašanin 1958	M. Garašanin, 39. *Ber. RGK*, 1958, 1 ff.
1959	M. Garašanin, *Arch. Iugoslavica*, 3, 1969, 1—4.
1961a	M. Garašanin, *Germania*, 39, 1961, 144.
1961b	M. Garašanin, *Antiquity*, 35, 1961.
1971a	M. Garašanin, *Predistoriski kulturi vo Makedonia*, (Stip 1971).

https://biblioteca-digitala.ro

1978	M. Garašanin, *Godisnjak*, 14, 1978, 31—44.
M. und D. Garašanin 1959	M. und D. Garašanin, *Sbornik Štipsk. Narodn. Muz.* 1, 1959, 61—65.
1961	M. und D. Garašanin, *Zbornik Štipsk. Narodn. Muz.* 2, 1961, 7—35 (35540).
Gardner 1976	R. Gardner, *Neolithic Macedonia*, (Los Angeles 1976).
Gaul 1949	J. H. Gaul, *Bull. ASPR*, 16, 1948.
Gavela 1968	B. Gavela, *Arch. Pregled*, 10, 1968, 87 (254).
1969	B. Gavela, *(Stare kultura u Djerdapu)* (1969).
Gimbutas 1976	Maria Gimbutas, *Neolithic Macedonia* (Los Angeles 1976).
Georgiev 1961	G. I. Georgiev, *L'Europe a la fin de l'âge de la pierre*, (Praga 1961), 45—100.
Glisić — Jovanović 1957	I. Glisić — B. Jovanović, *Glasnik Muz. Kosovo i Metohija, Priština* 2, 1957, 223—233.
Hauptmann 1967	H. Hauptmann, *Istanb. Mitt.*, 17, 1967.
Höckmann 1975	O. Höckmann, *Das Neolithikum Südosteuropas und des südostlichen Mitteleuropa (Handbuch der Urgeschichte)* (Bern—München 1975, 161—209).
Holmberg 1964	E. J. Holmberg, *The Neolithic Pottery of Mainland Greece*, (Götemberg 1964).
Jovanović 1965	B. Jovanović, *Arch. Pregled*, 7, 1965.
1967	B. Jovanović, *Starinar*, N. S. 18, 1967, 19—20.
1968a	B. Jovanović, *Arch. Iugoslavica*, 9, 1968, 1—9.
1968b	B. Jovanović, *Arch. Pregled*, 10, 1968, 11—13 (129 ff).
1968c	B. Jovanović, *Neolitic Centralnog Balkana*, (1968).
1969a	B. Jovanović, *Arch. Jugoslavica*, 10, 1969, 23—38.
1969b	B. Jovanović, *(Stare kulture u Djerdapu)*, (Beograd 1969).
1970	B. Jovanović, *Arch. Pregled*, 12, 1970, 78 (211).
1971	B. Jovanović, *Materialj*, 6, 1971, 65—70.
1972	B. Jovanović, *Balcanica*, 3, 1972, 49—58.
1974	B. Jovanović, *Materialj*, 10, 1974.
1975	B. Jovanović, *Godišnjak*, 14, 1975, 5—17.
Kalicz 1978	N. Kalicz, *Jan. Pan. Muz. Évkönyve*, 22, 1978, 137—156.
Kalicz — Makkay 1972	N. Kalicz — J. Makkay, *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*, (Székesfehérvár 1972, 93—105).
1977	N. Kalicz — J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene* (Budapest 1977).
Karmanski 1968a	S. Karmanski, *Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja* (Odzaci 1968).
1968b	S. Karmanski, *Žrtvenici, statuete i amuleti sa lokaliteta Donja Branjevina* (Odzaci 1968).
1975	S. Karmanski, *Ornamentika na keramici sa lokaliteta Donja Branjevina* (Odzaci 1975).
1979	S. Karmanski, *Donja Branjevina* (Odzaci 1979).
Lazarovici 1969	Gh. Lazarovici, *Acta MN*, 6, 1969, 3—26.
1970	Gh. Lazarovici, *Acta MN*, 7, 1970, 473 ff.
Lazarovici 1977a	Gh. Lazarovici, *Acta MN*, 7, 1970, 473—488.
1971a	Gh. Lazarovici, *Acta MN*, 8, 1971, 409—413.
1971b	Gh. Lazarovici, *Banatica*, 1, 1971, 17—60.
1973	Gh. Lazarovici, *Actes du VIII CISPP* (Beograd 1973, 461—466).
1974	Gh. Lazarovici, *Tibiscus*, 3, 1974, 45—63.
1975	Gh. Lazarovici, *Banatica*, 3, 1975, 7—24.
1976	Gh. Lazarovici, *Fragen der neolithischen Keramik im Banat (Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag*, Wien 1976, 203—234).
1977a	Gh. Lazarovici, *Gornea, Caiete Banatica*, 5, (Reşiţa 1977).
1977b	Gh. Lazarovici, *Apulum*, 15, 1977, 17—26.
1977c	Gh. Lazarovici, *Banatica*, 4, 1977, 19—44.
1978a	Gh. Lazarovici, *Comori*, (Bucureşti 1978, 23—39, 62—65).
1978b	Gh. Lazarovici, *Tibiscus*, 2, 1978, 57—66 (67).
1979a	Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis*, 4, (Cluj-Napoca 1979).

https://biblioteca-digitala.ro

1979b	Gh. Lazarovici, *St Com C*, (1979, 27—31).
1980a	Gh. Lazarovici, *Periodisierung der Starčevo-Criş — Kultur im Rumänien, Actes du III CIT* (Wien, im *Druck*).
1980/1981	Gh. Lazarovici, *Periodisierung der Vinča Kultur im Rumänien, PZ*, 56/2, im Druck.
Letica 1969	Z. Letica, *Arch. Jugoslavica*, 10, 1969, 7—11.
1973	Z. Letica, *Actes du VIII CISPP*, (Beograd 1973, 192—196).
Makkay 1971	J. Makkay, *IPM Évkönyve*, 13, 1971, 39—62.
Macpheron-Srejović 1971	A. Macpheron — D. Srejović, *Early Farming Cultures in Central Serbia* (Eastern Jugoslavia) — Preliminary Raport (Kraguevac 1971).
Mellaart 1962	J. Mellaart, *Anatolian Stud.*, 12, 1962, 41—65.
1964	J. Mellaart, *Anatolian Stud.*, 14, 1964, 39—119.
1970	J. Mellaart, *Excavations at Hacilar*, (Edinburg 1970).
Milleker 1906	B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, 3, (Timişoara 1906).
1938	B. Milleker, *Starinar*, 13, 1938, 102—166.
Milojčić 1943/1944	Vl. Milojčić, *Das Ältere Neolithikum Serbien* (Doktorat Arbeit) (Wien 1943/1944).
1949a	Vl. Milojčić, *Chronologie der Jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (Berlin 1949).
1949b	Vl. Milojčić, *British School at Athens*, 44, 1949, 257—299.
1950	Vl. Milojčić, *Körös — Starčevo — Vinca, Reinecke Festschrift* (Mainz 1950, 108—118).
1961	Vl. Milojčić, *Germania*, 39, 1961, 434—452.
1967	Vl. Milojčić, *Die Wichtigsten Fragen der Körös — Starčevo— Periode*, (Heidelberg 1967).
Mock 1976	R. E. Mock, *Neolithic Macedonia*, (Los Angeles 1976).
Mogoşanu 1978	Fl. Mogoşanu, *SCIVA*, 29/3, 1978, 348 ff.
Müller — Karpe 1968	H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. II, *Jungsteinzeit* (München 1968).
Nandriş 1968	J. Nandriş, *The Prehistoric Archaeology of South East Europe with Special Reference to Neolithic Figurines (Philosofical D. Disertations)* (Cambridge University 1968).
Nica 1971	M. Nica, *(SCIVA)*, 22/4, 1971, 547—556.
1976	M. Nica, *(SCIVA)*, 27/4, 1976, 435—463.
1977	M. Nica, *Dacia*, 21, 1977, 13—53.
Nicolăescu-Plopşor 1957	C. S. Nicolăescu-Plopşor, *SCIV*, 8, 1957, 17—26.
1965	C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, Şt. Roman, V. Boroneanţ, *SCIV*, 16/2, 1965, 407—411.
1968	C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Rezultatele arheologice din zona „Porţilor de Fier"*, *Comunicări*, Ser. Arh. 4, (Craiova 1968).
Nicolov 1974	B. Nicolov, *Gradešnica* (Sofia 1974).
Păunescu 1970	Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României* (Bucureşti 1970).
1976	Al. Păunescu, *Dicţionar IVR* (Bucureşti 1976, 258 ff).
1978	Al. Păunescu, *Tibiscus*, 5, 1978, 41—56.
Petrowszky 1973	R. Petroszky, *Banatica*, 2, 1973, 385—393.
1975	R. Petrowszky, *Banatica*, 3, 1975, 365—378.
Petrowszky 1977	R. Petrowszky, *Banatica*, 4, 1977, 437—463.
Rašajski 1972	R. Rasajski, *Narodin muzej Vršcu*, 1882—1972, (Vršać 1972). cr 7u,1882—1972,(Vrsa1972).
Roska 1942	M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma*, I. Őskor, Cluj, 1942).
Roman 1976	P. Roman, *Dicţionar IVR*, (Bukarest 1976, 447).
Roman — Boroneanţ 1974	P. Roman, V. Boroneanţ, *Drobeta*, 1, 1974, 117—128.
Rodden 1962	R. Rodden, *Proc. Prehit, Soc.*, 28, 1962, 267—288.
Rodden 1964	R. Rodden, *Balkan Stud.*, 5, 1964 (Thessalonik), 109—124.
Schmidt 1945	H. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945.

https://biblioteca-digitala.ro

Srejović 1964	B. Smoor, în *Neolithic Macedonia* (Los Angeles 1976).
Smoor 1976	D. Srejović, *Arch. Pregled*, 6, 1964, 145.
1965	D. Srejović, *Arch. Pregled*, 8, 1966, 13—17.
1966	D. Srejović, *Arch. Pregled*, 8, 1966, 13—17.
1967a	D. Srejović, *Jugoslovenski istorijski Časopis*, 1—4, 1967, 103—110.
1967b	D. Srejović, *Arch. Pregled*, 9, 1967, 73.
1967c	D. Srejović, *Starinar*, 18, 1968, 165—166.
1969a	D. Srejović, *Lepenski Vir* (Beograd 1968).
1969b	D. Srejović, *Arch. Jugoslavica*, 10, 1969, 13—21.
1969c	D. Srejović, *Archaeology*, 22/1, 1969, 26—36.
1971	D. Srejović, *Fundamenta*, A, 3 (Köln-Wien 1971), 265 ff.
1973a	D. Srejović, *Actes du VIII CISPP* (Beograd 1973), 251—262.
1973b	D. Srejović, *Die Wurzeln der Lepenski Vir*, (Neue Entdeckungen der Archäologie) (Bergisch Gladbach 1973), 197—219
1978	D. Srejović, *Godišnjak* 14, 1978, 21—29.
Srejovic—Letica 1970	D. Srejović, Z. Letica, *Arch. Pregled*, 12, 1970, 67—71 (210).
SKD 1969	*Stare Kulture u Djerdapu*, (Beograd 1969).
Tasić 1958	N. Tasić, *Glasnik Muz. Kosovo i Metohja*, (Priština), 3, 1958, 11—82.
Tasić-Tomić 1965	N. Tasić — E. Tomić, *Crnokalačka Bara (Naselja Starčevacke i Vinčanske kulture)* (Beograd 1965).
Tasić 1978	N. Tasić, *Comori* (Bukarest 1978), 103—105.
Trogmayer 1968	O. Trogmayer, *Móra F. Muz. Évkönyve*, 1968, 11—19.
Tudor 1965	D. Tudor, E. Comşa, S. Morintz, Ex. Bujor, P. Diaconu, N. Constantinescu, *SCIV*, 16/2, 1965, 395—406.
Vasić 1932—1936	M. M. Vasić, *Preistoriska Vinča*, I (Beograd 1932), II—IV (Beograd 1936).
Vlassa 1967	N. Vlassa, *Acta MN*, 4, 1967, 403—423.
1968	N. Vlassa, *Acta MN*, 5, 1968, 372—378.
1972a	N. Vlassa, *Acta MN*, 10, 1972, 7—28.
1972b	N. Vlassa, *PZ*, 47/2, 1972, 174—197.
1976	N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, (Cluj 1976).
Wiliam 1976	N. Wiliam, în *Neolitic Macedonia*, (Los Angeles 1976).
Zaharia 1964	E. Zaharia, *SCIV*, 15/1, 1964.

LE NÉOLITHIQUE ANCIEN DE LA ZONE DES PORTES DE FER („CLISURA")

(Résumé)

Cet article-ci, qui représente la variante roumaine de la communication présentée au Symposium „La culture de Lepenski Vir" (Köln, 17—25 fevrier 1981) traite quelques problèmes essentiels du néolithique ancien de la zone denomée „Clisura Dunării", (concernant l'interval compris entre la deuxième moitié du VI-e millénaire et jusqu'au IV-ème av. n.ère).

La connaissance détaillé de l'origine et de l'évolution du néolithique ancien „de Clisura" est très important pour la compréhension des hénomènes, de l'évolution des communautés du néolithique moyen du Banat et des autres territoires environnants (L'Oltenie, la Serbie), le rôle et la contribution du néolithique ancien, de la culture Starcčvo-Criş particulièrement, à l'évolution ultérieure des civilisations danubiennes.

https://biblioteca-digitala.ro

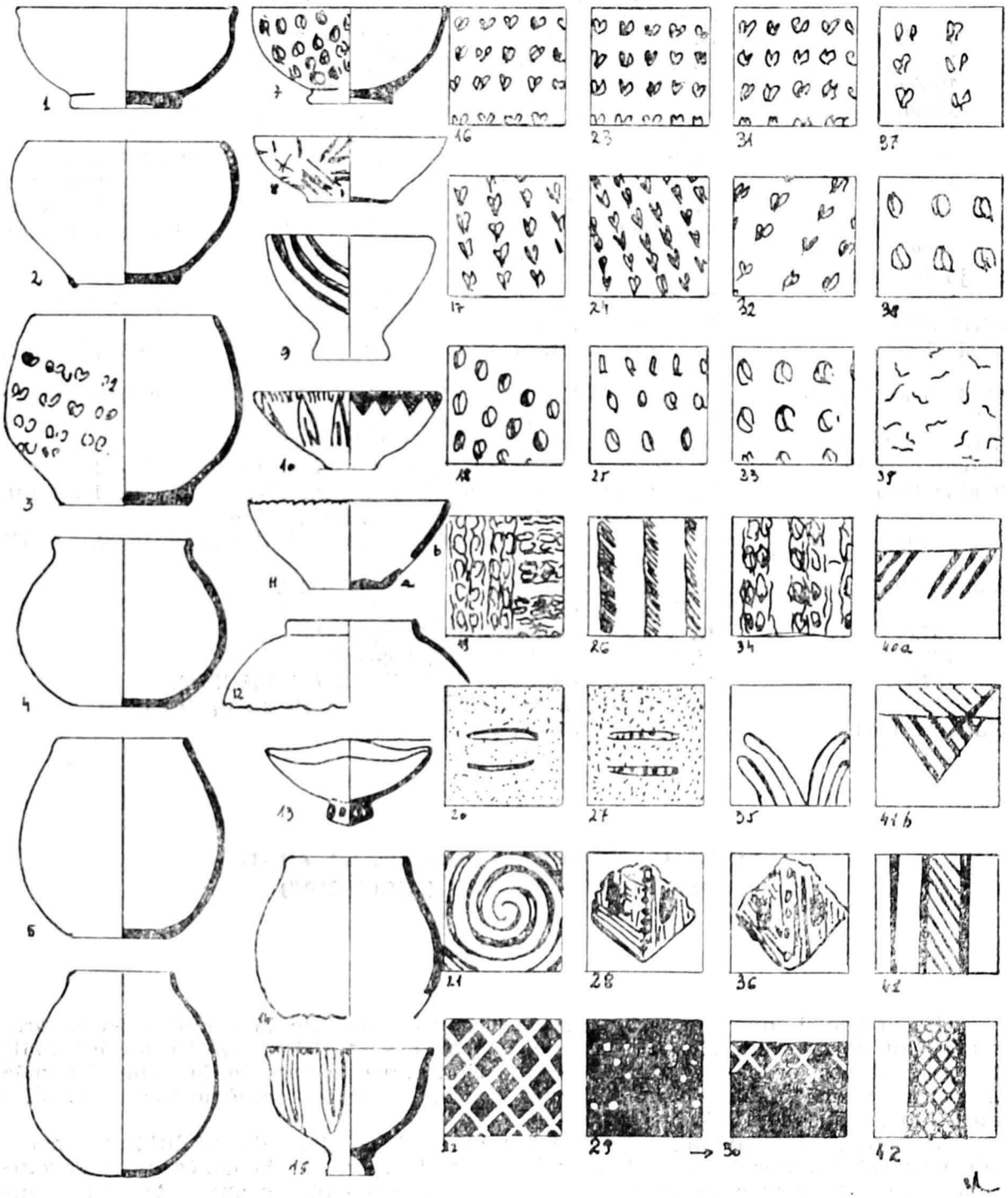

Fig. 1. Lepenski Vir IIIa (1—9, 16—22), Gornea (10—12, 37—42), Cuina Turcului (13—14, 23—30), *Peștera lui Climente* (15), Padina (31—36).

https://biblioteca-digitala.ro

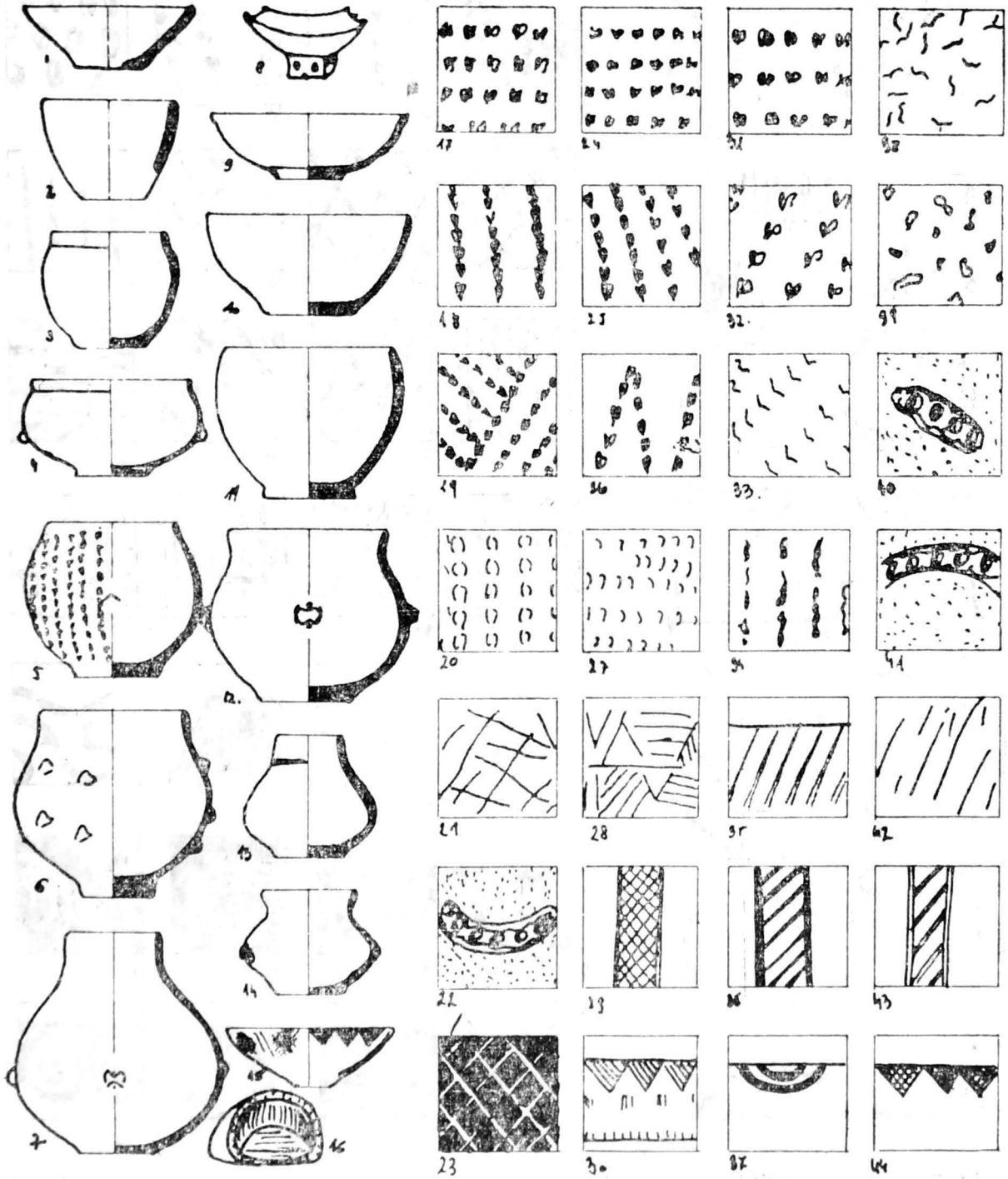

Fig. 2. Cuina Turcului (1—7, 17—23), Lepenski Vir IIIb (8—14, 24—30, 41, 43), Schela Cladovei (15—16, 42), Ostrovu Golu (31, 40).

https://biblioteca-digitala.ro

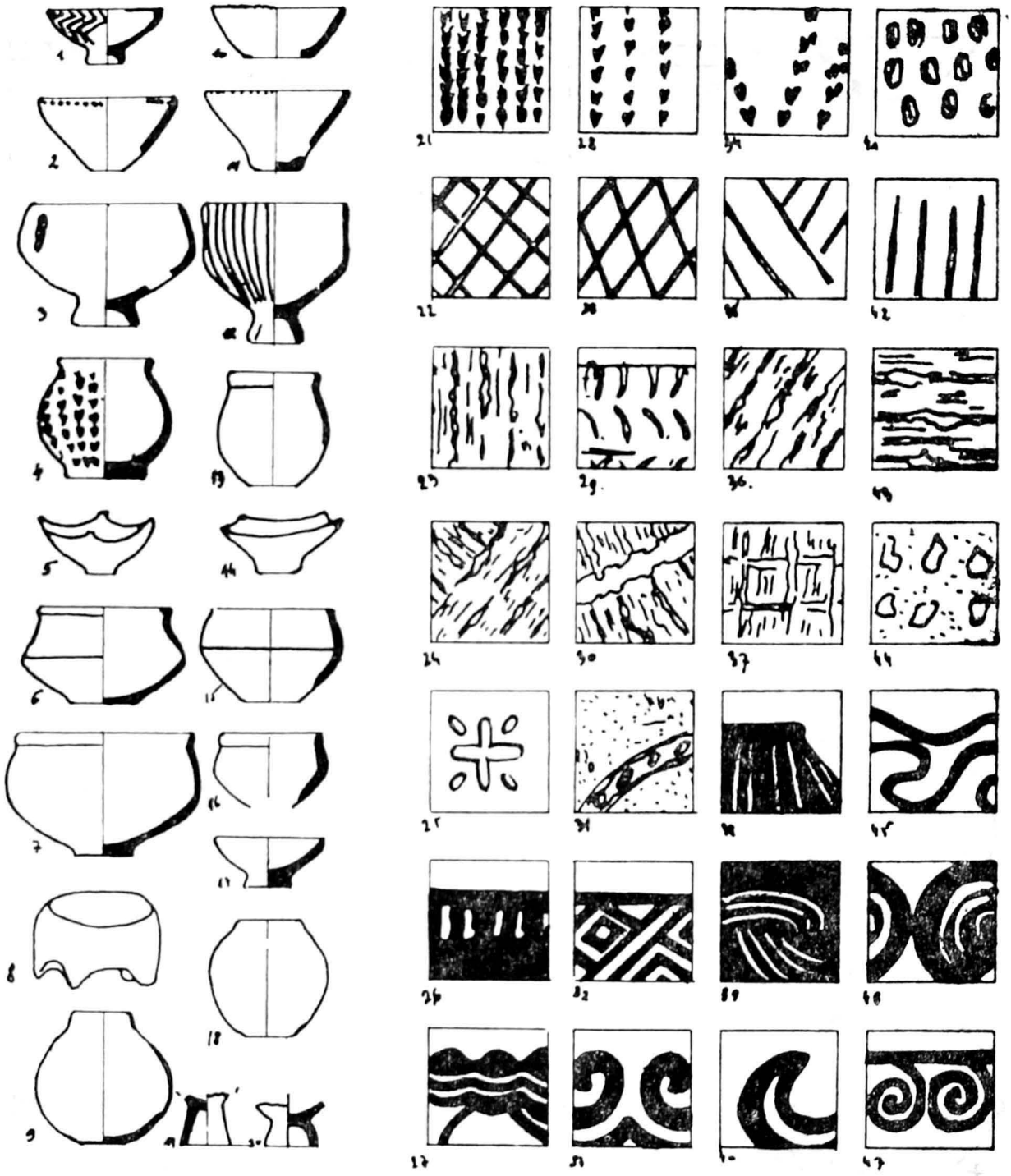

Fig. 3. Cuina Turcului (1—4, 10, 18, 21—27), Padina (5—9), Gornea — *Locurile lungi* (10, 20, 24, 31, 43, 46, 47) — *Căuniţa de Sus* (12, 15, 19, 23, 31, 41, 44), Liubcova (10—11, 31, 34, 36—40, 45), Ostrovu Golu II (11, 13, 18, 28—33, 35), Prahovo (10, 16—20, 23, 28, 42).

https://biblioteca-digitala.ro

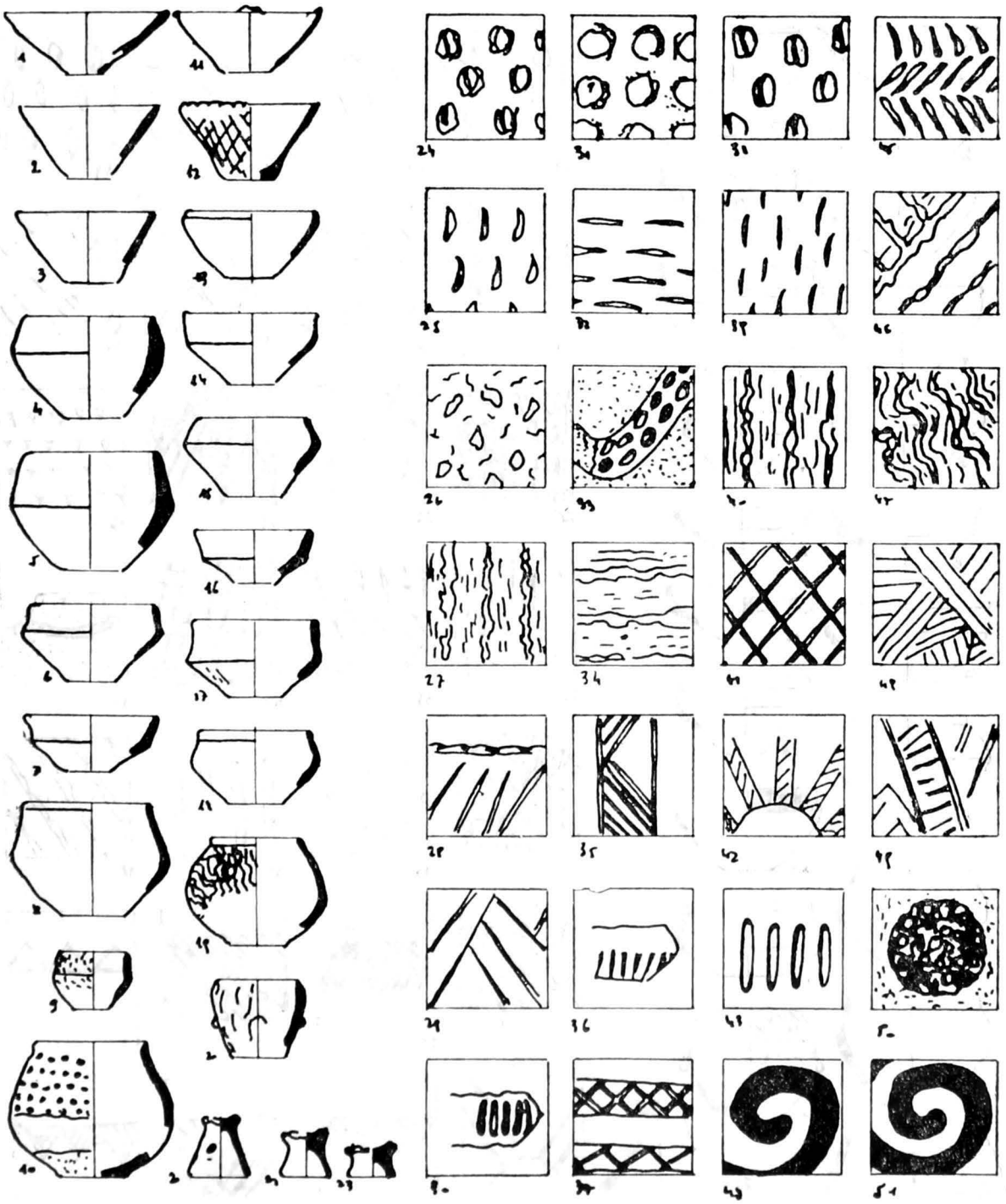

Fig. 4. Moldova Veche (1—10, 21, 24—26, 28, 30—37, 40, 41), Ostrovu Golu (9, 11—20, 21, 22—24, 26—30, 32, 39, 45—48, 50—51), Gornea — *Căuniţa de sus* (1, 15, 20, 38—39, 42—43, 49), — *Locurile lungi* (44).

https://biblioteca-digitala.ro

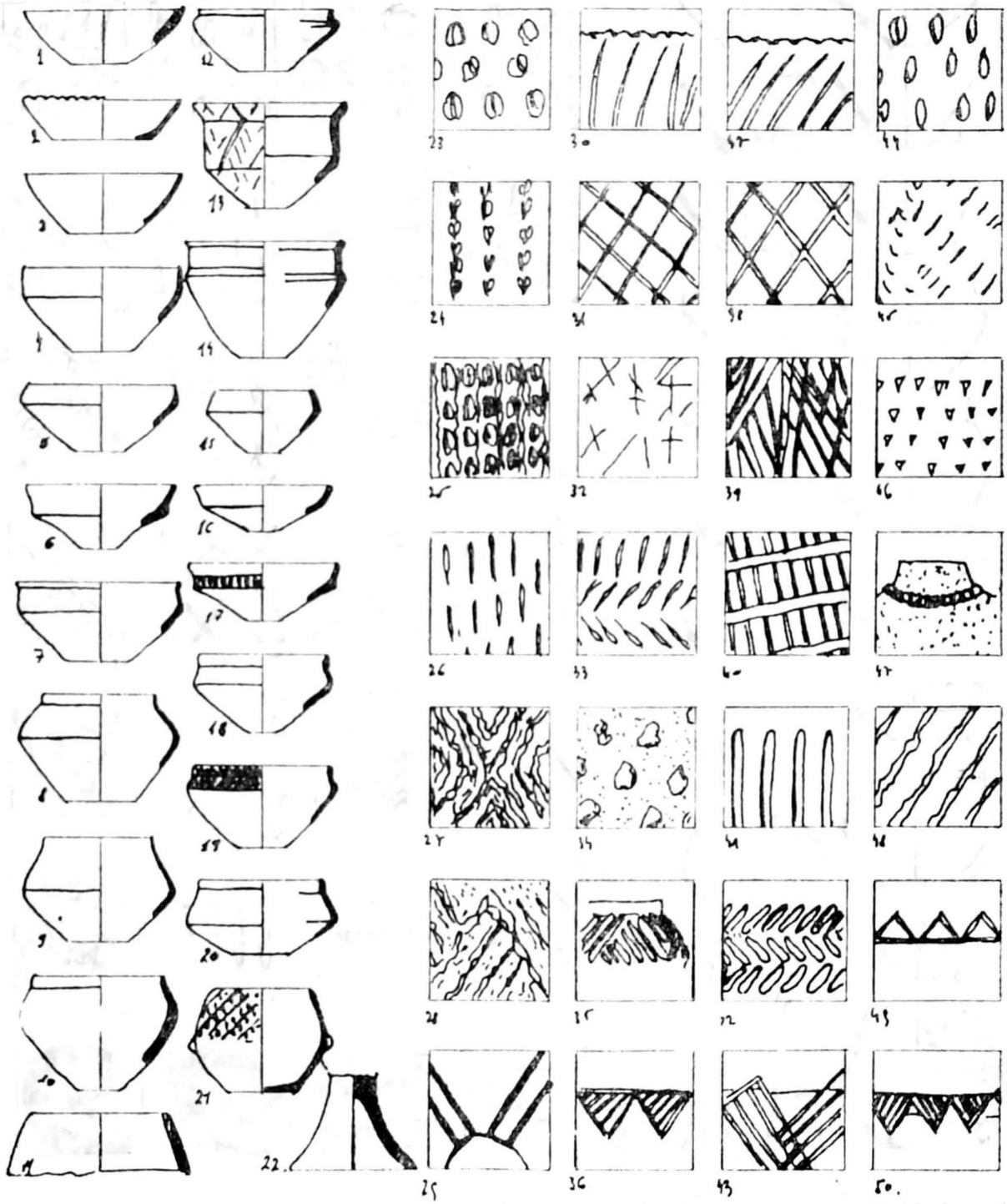

Fig. 5. Ostrovu Golu (1—14, 23—36, 47), Gornea — *Căuniţa de sus* (15—22, 37—50).

https://biblioteca-digitala.ro

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA TIMIȘOARA-FREIDORF*

Supravegherea lucrărilor agricole, a eroziunilor de teren, malurilor Timișului și culegerea de informații despre descoperiri arheologice, a constituit o permanentă pasiune împlinită prin descoperirea unor valoroase — artistic sau științific — obiecte arheologice[1] sau informații prețioase[2].

În urma unor informații primite de la colegul de serviciu Dan Pleșa[3] și a unor repetate cercetări de suprafață, efectuate în lunile octombrie-noiembrie de către descoperitor și subsemnații a fost adunat un bogat material arheologic, în special ceramică și unelte, aparținînd mai multor perioade istorice.

Cunoașterea lor, dată fiind importanța științifică a punctelor și problemele pe care le pun, ne-a determinat semnalarea lor în vederea includerii în circuitul științific sau înregistrarea stațiunii ca rezervație arheologică (vezi schița).

Descoperirile se grupează în zona de vest a orașului Timișoara, în hotarul comunei suburbane Freidorf, în imediata vecinătate a șoselei E 94, în dreptul km 10 (pl. I/2). Săteniilor din Freidorf punctul le este cunoscut sub numele fostului proprietar Hladik, loc situat pe malurile unui fost curs de rîu, marcat astăzi de un canal pentru desecare. Centrul stațiunii preistorice se găsea pe un vechi meandru, lăsînd imaginea unei așezări în formă de tell a cărei înălțime nu depășește doi metri (pl. I/1 — compară cu înălțimea vitelor).

Cu ocazia repetatelor cercetări de suprafață au fost sesizate trei zone (vezi schița), din care au fost adunate materiale arheologice după cum urmează: A) predomină ceramica preistorică (neolitic în special); B) predominantă este ceramica de sec. IV. În zonele C, D și E au fost culese fragmente neolitice, hallstattiene și medievale.

---

[1] Dacă ar fi să amintim doar cîteva: „Amfora cu capac" (O. Radu — Fr. E. Resch — C. Germann, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 65 și urm.); „masca umană de pe gîtul de amforă" (*Ibidem*, pl. XVIII/3); și altele: Gh. Lazarovici, în *BulCMI*, 1, 1982, p. 31 și urm. fig. 12, 13, 18—19, 22, 24.

[2] Fr. Resch — C. Germann, *Depozitul ceramic de la Parța — m. 152*, în *Banatica*, VI, 1981, p. 11—33.

[3] Dan Pleșa este un simpatizant al cercetărilor arheologice. În numeroase situații a însoțit echipa de arheologi amatori în expediții la: Ulic (21. XI. 1982), Freidorf (sept. oct. 1982), și altele a cules la rîndul său numeroase informații și materiale despre descoperirile arheologice. În cursul verii vizitează săpăturile de la Parța ajutînd efectiv la lucrări.

https://biblioteca-digitala.ro

Socotim necesar să prezentăm, pe cît posibil în ordinea locuirii stațiunii, materialele cele mai importante și problemele pe care acestea le ridică, lăsînd cercetărilor viitoare a trage concluziile necesare, noi făcîndu-ne datoria semnalării obiectivului arheologic.

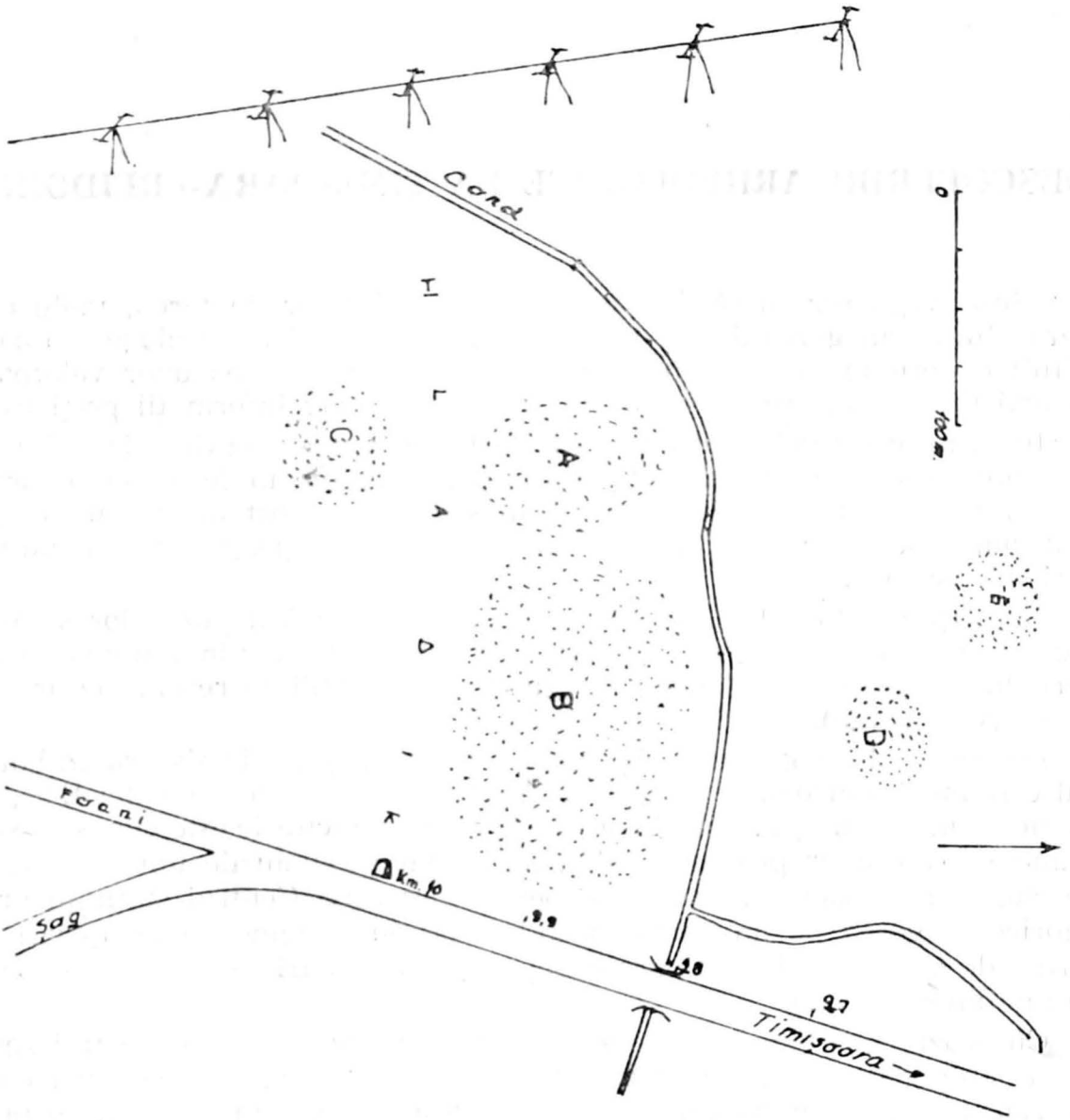

Cele mai vechi descoperiri, dintre materialele adunate, aparțin culturii Starčevo-Criș și unei etape timpurii Vinča A. Deoarece cele două civilizații sînt contemporane și conțin elemente comune nu se pot face întotdeauna separări sigure. Unele materiale arheologice sînt caracteristice pentru orizontul cronologic și nu numai pentru una sau alta dintre civilizații.

Tradiție Starčevo-Criș. O anumită categorie ceramică are în amestec pleavă, mîl și uneori cioburi pisate. Ornamentele constau din: barbotină organizată (fig. 2/3, 5, 7, 9, 13, 17), alveole dispuse sub buza vasului (fig. 2/3, 11), pe pîntec (fig. 2/14) sau pe gît (fig. 2/15), proeminențe cu alveolă (fig. 2/10) sau cu o tăietură adîncă (fig. 2/6); brîurile în relief apar mai rar (fig. 2/11); la fel barbotina stropită (fig. 2/1). Mai există unele frag-

https://biblioteca-digitala.ro

mente care au în amestec nisip iar ornamentele sînt din alveole (fig. 2/16), ceea ce presupune o datare mai tîrzie. După factură şi ornamente materialele se pot data, cel mai timpuriu, în faza IVA a culturii Starčevo-Criş[4], dar unele elemente sînt cunoscute şi sînt caracteristice şi pentru ceramica lineară timpurie[5] (fig. 2/6), în vreme ce amestecul cu mîl şi nisip, culorile gălbui şi cărămizii ar cere o datare mai tîrzie, în etapa Starčevo-Criş IVB[6]. În acelaşi timp nu excludem posibilitatea ca această marfă să aparţină unei variante locale a ceramicii vinčiene, de fază Vinča A_3, cu o evoluţie deosebită în nordul Banatului, deoarece s-au descoperit numeroase fragmente ceramice din pastă semifină şi fină care aparţin acestei civilizaţii.

Tradiţie Ceramica Vinča A_3: cuprinde cea mai mare parte a materialului arheologic descoperit. Ceramica uzuală este amestecată cu nisip, arderea este bună, solul acid a făcut ca învelişul să nu se fi păstrat sau lustruirea nu era de prea bună calitate, ceramica avînd un aspect mat. Un asemenea fenomen este adeseori întîlnit în staţiuni de orizont Vinča A_3 la: Gornea[7], Balta Sărată[8], Fratelia[9] şi altele[10].

Ornamentele la ceramica uzuală sau grosieră constau din barbotină organizată (fig. 2/1, 5, 7), alveole sub buză, pe buza vasului (fig. 2/4, 9—11, 13, 6/1) sau pe corp (fig. 2/6, 8), fiind elemente caracteristice pentru faza A a culturii Vinča[11].

Ceramica fină este amestecată cu nisip. Netezirea nu este prea strălucită, ceea ce este, de asemenea, o trăsătură a acestui orizont cronologic. Arderea este bună. Ornamentele constau din benzi punctate motiv preferat al fazei Vinča A_3[12], deosebindu-se de numeroase staţiuni care îşi încep evoluţia în etapa Vinča B_1, la care sînt preferate motivele din benzi incizate[13]. Motivele constau din benzi punctate dispuse simplu sau în unghiuri (fig. 4/1, 6—10, 6/6) cu o motivistică săracă, caracteristică etapei

---

[4] Gh. Lazarovici, *Gornea-preistorie*, Reşiţa, 1977, p. 40—42; Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 50—53 vezi aici ilustraţia şi bibliografia.

[5] În liniarul timpuriu din Cehoslovacia la Biňa, Hurbanovo, Millanovce şi altele vezi: J. Pavúk, *Ältere Linearkeramik in des Slowakei*, în *Slowenska Archaeologia*, XXVIII, 1, 1980, p. 9—88, fig. 37/2, 5, 39/5, 12, 40/3, 12, 30/9, 27/4—5, 8, 21/3, 42/19—20; în Germania de vest vezi: W. Meier-Arendt: *Fundstellen mit älterer Bandkeramik in Hessen*, în *Fundberichte aus Hessen*, 3, 1963, p. 20—28 la Schwalheim, Weibach, Rriedberg şi Goddelau, pl. I/4, fig. 2/8, 24, 7/3, 5, 1/10, 7/4, 8; în Ungaria la Zalavár şi Becsehely vezi: N. Kalicz, în *MittAI*, 8/9, 1978—1979, Budapesta, 1980, p. 13—46, 293—306.

[6] Gh. Lazarovici — E. Lakó, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 16—19; *Slovacia;* J. Lichardus, în *ArchRozhl*, XVI, 6, 1964, p. 863; Banat la *Bodrog* (Materiale inedite în colecţia E. Pădureanu din Arad); *Balş* E. Păpuşoi, *Cercetări istorice*, XI, 1980, p. 118 şi urm.; Idem, în *ArhMoldovei*, IX, 1980, p. 10 şi urm.

[7] Gh. Lazarovici, *Gornea* . . . , p. 59 şi urm.; Idem, în *Banatica*, 3, 1975, p. 14—15; Idem, *Neoliticul Banatului* . . . , p. 113—115.

[8] Materiale inedite în Muzeul din Caransebeş — săpături Gh. Lazarovici 1973—1975.

[9] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XV/F, H 1—2, 5—8 şi p. 71.

[10] Parţa-*Pod*. Materiale inedite în MBT.

[11] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XVI/G 10—11, 19—20, 28—29, 38, H 9—10, 18.

[12] Idem, *Gornea* . . . , pl. XXXVIII/9, 12; XXXIX/18, 21, XLVII 13.

[13] *Balta Sărată:* S. Dumitraşcu, în *Lucrări Ştiinţifice*, A, 1969, 517—521; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului* . . . , pl. XVI/H 11, 20, 32—34, 44—45.

https://biblioteca-digitala.ro

Vinča A_3[14]. Motivele din pliseuri sînt mai rar întîlnite[15]. Formele sînt cele obișnuite acestei etape, avînd umărul ascuțit iar baza scurtă (fig. 6/8—9). *Străchinile tronconice* au partea superioară curbată (tip IIIc la Gornea[16], fig. 4/6—7). *Strachina profilată* cunoaște variantele *VIIIal*, stabilite la Gornea, fiind caracteristică pentru orizonturi Vinča A_3[17]. *Oalele* au variantele: *globulară*, cu gîtul scurt (fig. 6/1, 3, tip *CII* la *Gornea*[18]); *piriformă* cu gîtul evazat (fig. 6/2, tip *CIII* la Gornea[19]).

Piciorul de cupă are cîteva din variantele cunoscute, aici fiind de cele mai multe ori gol în interior (fig. 5 2—11), dar nu lipsesc nici exemplarele masive (fig. 5/12—15, 8, tip *DII* la Gornea[20]). *Amfora* apare reprezentată doar prin cîteva fragmente (fig. 4/8). Unele fragmente provin de la *castroane* sau *oale* (fig. 4/2, 9—10). Acestea din urmă sînt elemente care se dezvoltă cu predilecție în aria nordică a culturii Vinča.

Dezvoltarea deosebită a motivelor din benzi punctate este un fenomen sesizat și în alte părți, el se datorează unui proces de retardare sesizat și în sudul Banatului de vest, la Trnovačka[21]. Acestea ne determină să considerăm că la Freidorf se petrece o situație deosebită ceea ce ar merita o săpătură sistematică de salvare.

Interesante sînt aplicațiile plastice și cîteva protome zoomorfe și antropomorfe. Caracteristice pentru orizontul cronologic Vinča A_3 sînt aplicațiile zoomorfe stilizate, pe buze de vas (fig. 4/3—4). Asemenea aplicații apar la Balta Sărată[22], Fratelia[23] și Ószentiván VIII[24].

Mai deosebite sînt: un fragment, ce are schițată fața, ochii și părul (fig. 4/2), care are aspectul unei păsări stilizate și un fragment de la un capac de vas, cu marginile crestate și cu benzi unghiulare (fig. 4/1), piesă cu analogii la Gornea (Lazarovici, *Gornea*, Reșița 1977, pl. XXXVIII/9, 24; XLVII/13) în orizont Vinča A_2—A_3.

Descoperiri cu tradiții ale ceramicii lineare

Mai interesante sînt trei fragmente ceramice pe care se observă ornamente de tradiție lineară. Unul este un fragment din pastă neagră, ornamentat cu incizii meandrice, largi (fig. 6/12, pl. III/15), în care se mai observă urme de incrustație cu alb (marcaj 123). După aspect acesta ar putea aparține unei etape timpurii a grupului Bucovăț (de fază Ic—IIa), dar în această situație s-ar ridica o problemă de cronologie, nefiind alte materiale care să dateze din această vreme sau să confirme această datare.

[14] *Ibidem*, pl. XV/G 6, 38; H 10—11.
[15] *Ibidem*, pl. XVI/G 2, 10—18, 27, 33, 41, H 6—7, 14, 16, 18, 26—28.
[16] *Ibidem*, pl. XV B 1—2, C 11, D 3.
[17] Idem, *Gornea*..., p. 59—62.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*.
[21] B. Jovanović, în *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 15 și urm.
[22] Materiale inedite în muzeele din Cluj și Caransebeș.
[23] Materiale inedite în muzeele din Timișoara și Cluj (P. 54—478).
[24] J. Banner — M. Párducz, în *AchErt*, 79, 1946—1948, p. 19—41, gr. 3, pl. VI/9a—b.

https://biblioteca-digitala.ro

Materialele vinčiene nu par a depăși faza Vinča A_3, cel mult începutul fazei B_1. Descoperirile de la Parța indică o datare mai tîrzie a etapei Bucuvăț Ib—IIa, la sfîrșitul fazei Vinča B_1 sau B_1/B_2[25], dar din această vreme nu datează alte materiale dintre cele descoperite la Freidorf. Să fie vorba de o locuire sporadică a zonei (?), un răspuns mai sigur îl vor putea da, foarte probabil, cercetările viitoare.

Un alt fragmant, din pastă brun-deschisă, are ca ornament o bandă din trei incizii, element, de asemenea, caracteristic pentru etapa Bucovăț sus amintită (fig. 6/10, pl. III/12).

Un al treilea fragment (fig. 6/6), din pastă gălbui-portocalie, are un ornament din bandă punctată și incizie în zig-zag, ornament care se regăsește rareori între elementele tipic vinčiene. Din aceste motive ni se pare că acesta ar reprezenta o influență lineară în mediu Vinča A tîrziu. Din păcate poziția sa cronologică este mai puțin cunoscută.

Între materialele adunate mai pot fi și alte elemente ce ar putea reprezenta o influență a ceramicii liniare, cum pare să sugereze un alt fragment (pl. III/13), lucrat dintr-o pastă amestecată cu pleavă și nisip, de culoare brun-roșcată, cu ornament din incizii late, mai numite de unii „caneluri".

Ceramica neolitică tîrzie

Din punctele învecinate locuirii centrale (din zonele C—D) provin fragmente ceramice de orizont Vinča B_1/C[26], fără a se putea preciza exact apartenența culturală.

Locuirea eneolitică este reprezentată prin descoperirea cîtorva fragmente de toarte și buze aparținînd culturii Tiszapolgár. Ceramica este de culoare cărămizie și brună. Fragmentele provin de la fructiere cu picior (fig. 7/1—3, 6) pl. III/1, 6) sau de alte forme. Descoperirile se adaugă altor numeroase puncte observate în perimetrul săpăturilor de la Parța.

Locuirea daco-romană (sec. IV e.n.).

Cele mai intense urme de locuire, din această vreme, au fost sesizate în zona B, unde s-au găsit cele mai numeroase fragmente. Materialul descoperit se poate grupa în două categorii. Una este lucrată cu mîna, dintr-o pastă de culoare brună și cenușie, amestecată cu cioburi sfărîmate, netezirea este proastă, arderea nu prea bună, formele amintesc de vasul de tip borcan (fig. 8/11).

O altă categorie este lucrată din pastă fină și semifină, de culoare cenușie, gălbuie, fiind lucrată cu roata. Formele de vase mai frecvente sînt străchinile și castroanele avînd buza dreaptă (fig. 8/1, 6, 13) sau rotunjită (fig. 8/4—5, 12). Descoperiri cu asemenea materiale în zona Parței sînt

[25] Gh. Lazarovici, în *BulCMI*, 1, 1982, p. 33.
[26] Gh. Lazarovici — I. Stratan, în *ActaNM*, X, 1973, p. 455—464.

https://biblioteca-digitala.ro

destul de numeroase în punctele: *Vadul Turcului, Sitoș, Șurca Bara, Gomila lui Uliță*, Parța — *obiectiv* 5 și altele.

Locuirea prefeudală este marcată prin cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna, din pastă cărămizie și brună datînd din sec. VIII—IX e.n.

În zonă au fost descoperite resturile unor schelete umane, fără inventar funerar, greu de încadrat cronologic și cultural. Cercetarea acestora este necesară dată fiind distrugerile pe care lucrările agricole le provoacă, scheletele nefiind decît la cîțiva centimetri adîncime.

Addenda. De la predarea manuscrisului, în iunie 1982, la Freidorf-*Hladnik* și în alte puncte ale hotarului au fost executate cîteva sondaje de către Fl. Drașoveanu. Pe baza observațiilor stratigrafice de la Parța și a reinterpretării unor descoperiri mai vechi, a reanalizării materialelor din zonele învecinate, descoperirile de la Giroc, Fratelia, Pișchia, Bodrogul Vechi și altele considerate a fi „elemente de tradiție Starčevo-Criș", „Elemente Medina", „elemente liniare", „elemente Alföld", „elemente tisoide" sînt atribuite culturii Banatului avînd o evoluție proprie, pe trei faze și mai multe grupe culturale — mai restrînse: grupul Bucovăț, grupul Pișchia, grupul Bucovăț, grupul Parța, grupul Matejski Brod; și mai largi: grupa Szakálhát (vezi Gh. Lazarovici, în ActaMP 1985).

GHEORGHE LAZAROVICI —
FRIEDERICH E. RESCH — CAROL GERMANN

ANEXA I

Observații antropologice asupra scheletului recuperat din perimetrul stațiunii de la Freidorf-Timișoara (1982)

Mormînt de înhumare, poziție întinsă pe spate, brațele încrucișate pe piept, orientarea vest-est, distrus parțial de plug.

Vîrsta aproximativă, stabilită pe baza dentiției, este de 30—50 ani. Lungimea scheletului, calculată după lungimea radiusului, ar fi de cca. 1,70 m.

Măsurători antropometrice: *radius:* 4=13 mm; 5=18 mm, secțiunea 2; *os occipitalis* = lipsește partea din spre formamenul magnum, sutura lambda stîng s-a păstrat, grosimea 6—8 mm. Două fragmente de la parietal, masive, groase de 8—10 mm. Ramura stîngă a *mandibulei*, angulus mandibulae 118°. Maxilarul superior drept, păstrat parțial. Coloana vertebrală, masivă, s-a păstrat parțial: 3 vertebre cervicale, o parte din axis, 5 vertebre dorsale, 3 vertebre lombare, alte fragmente. O claviculă întreagă cu mediu lung de 150 mm, cealaltă claviculă fragmentară. *Humerus, cubitus* și fumurul păstrate fragmentar. Măsurători pe femur: 7=24 mm; 6=30 mm, 9=32 mm, 29=130°, în secțiune tip 2. O patelă s-a păstrat. Coastele sînt fragmentare. De la membre s-au păstrat 16 falange, 2 calcanee, 3 oase de la picior, alte fragmente de oase.

Din cele cîteva date ar rezulta că individul ar putea fi bărbat, statura înaltă, solid.

În vecinătate s-au găsit fragmente de oase de copil de vîrstă între 3—6 ani.

FR. RESCH — C. GERMANN

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA II

Descrierea masivului facial şi a danturii

Ca cea mai integră parte a masivului facial ni se păstrează hemiarcada mandibulară stîngă, de la simfiza mandibula pînă la ramura ascendentă; doar condilul mandibular lipseşte. Aici sînt prezenţi de la incisivul unu pînă la molarul doi, toţi dinţii. Prezenta molarului trei, cîndva în arcadă, ne arată o mare lipsă de ţesut osos, pierderea molarului trei (de minte) s-a produs în urma unei infecţii masive. O tendinţă de vindecare a plăgii osoase nu se poate constata. Toţi dinţii prezenţi prezintă o abrazie mai puternică, surprinzătoare sînt însă complicaţiile cariei la premolarul doi, care prezintă o gangrenă, şi la molarul unui, unde se păstrează doar resturi radiculare.

Alocuri se găsesc depozite tartrice, iar la incisivi se observă o suflare a tăbliei osoase externe.

Se mai păstrează hemiarcada dreapta superioară şi anume de la canin pînă la molarul trei. Abrazia dinţilor este medie, iar desgolirea rădăcinilor de ţesut osos foarte înaintată, mai puternică însă vestibular.

Datorită paradontitei marginale avansate, de care a suferit individul, dinţii erau mobili şi cu implantare defectoasă. Din această arcadă s-au pierdut post-mortem incisivul lateral şi caninul. Se observă uşoare depuneri de tartru, dar nici o carie.

Ni s-au mai păstrat ca dinţi izolaţi molarul trei superior stîng, şi din arcada inferioară dreaptă caninul şi cei doi premolari. Premolarul doi prezintă o carie foarte mare distală, vitalitatea dintelui era probabil compromisă. Ne putem aştepta că şi aici molarul unu să fi fost foarte distrus de un proces carios (ca la hemiarcada opusă).

GERHARDT HOCHSTRASSER

ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN BEI TIMIŞOARA-FREIDORF

(Zusammenfassung)

In der Gemarkung der Gemeinde Freidorf (Temeswar) wurde im Herbst 1982 eine Siedlung entdeckt. Sie liegt an einen gewesenen Flussbett. Welches z.Z. durch einen Entwässerungskanal gekennzeichnet ist. Durch wiederholte Geländebegehungen wurde die Lage, Umrisse, Charakter und Grösse der Siedlung festgestellt.

Sie liegt an der E 94 bei Km. 10 (Timişoara). Sie umfasst 2 bis 2 1/2 ha. u. besteht aus einer Hauptsiedlung und drei Satelitsiedlungen. Die Siedlung erhebt sich 1 bis 2 m über die sonst flache Umgebung.

Die Oberfläche der Siedlung ist mit Keramikbruchstücken übersäet. Auffallend ist dass die Fläche der Hauptsiedlung zwei Zonen aufweist uzw. Zone A wo Keramikbruchstücke der Jungsteinzeit vorherrschen und Zone B wo hauptsächlich Keramik des IV. Jahrhunderts u.Z. dominiert.

Der Flurname ist unter dem Namen „Hladik" bekannt.

Bei Geländebegehungen wurde ein umfangreiches Keramikmaterial geborgen. Aufgrund des Scherbenmaterials wurde festgestellt dass die älteste Phase der Besiedlung der Starčevo-Criş IV A zugeordnet werden kann. Dann folgt Vinča A_2—A_3. Ein Teil der Vinča-Keramik gehört zu der Phase B_1. Einige Bruchstücke, leider zu untypisch, scheinen der Bucovăţ-Kulturgruppe oder einer anderen Bandkeramischen Kulturgruppe zuzugehören.

Die frühe Kupferzeit ist durch Keramik der Tiszapolgár-Kultur belgt. Graue feine Tonware des IV. Jahrhunderts, auf der Töpferscheibe hergestellt, bezeugt dako-romaniches Material und durch ihre Masse, die zweite Blütezeit dieser Siedlung.

https://biblioteca-digitala.ro

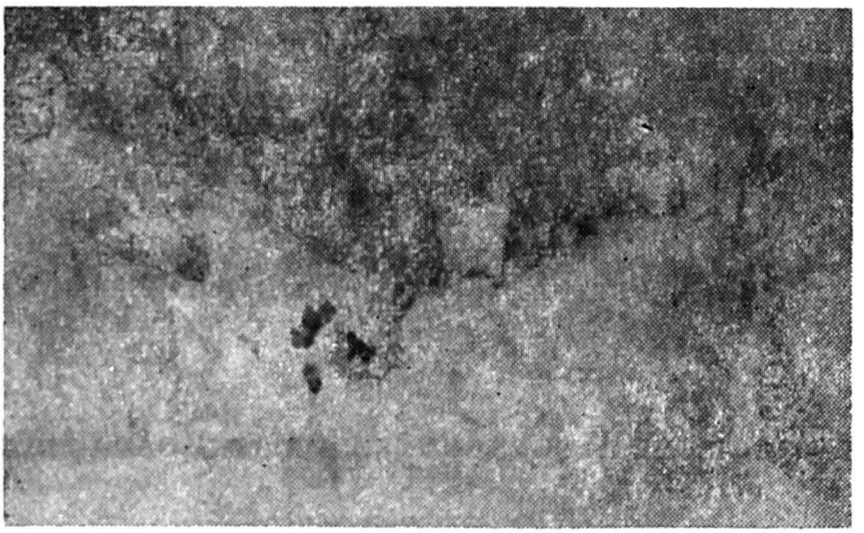

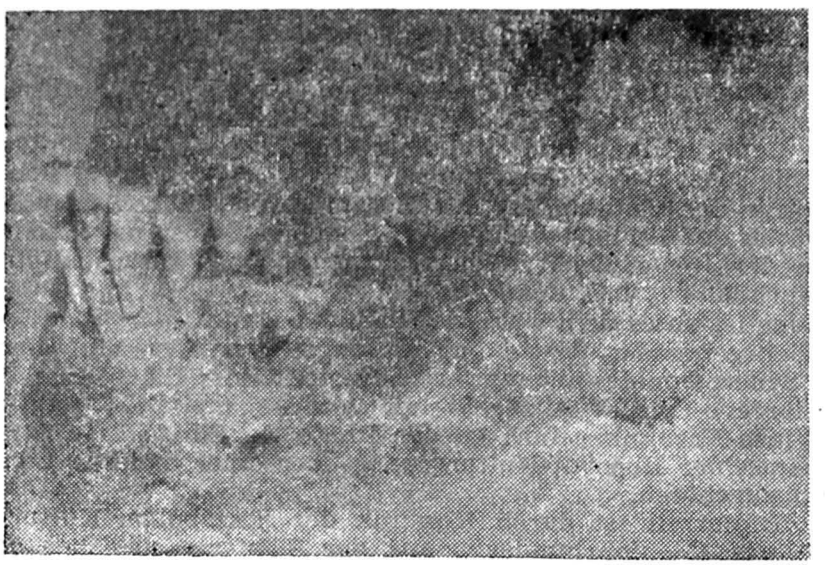

https://biblioteca-digitala.ro

Die letzte Besiedlungszeit scheint im VIII bis IX Jahrhundert zu liegen, bezeugt durch einige Keramikbrucstücke und hierher gehört vielleicht, nach unserer Meinung, auch ein durch den Pflug schwer gestörtes Grab welches untersucht wurde. Das Skelet und spärliche Reste eines Kinder-Skelettes wurden anthropologisch analysiert.

Schlussfolgerungen:

Aufgrund der Analyse des Scherbenmaterials kann festgestellt werden, dass der Beginn der Siedlung in die IV A Phase der Criș-Kultur zu setzen ist, könnte aber auch älter sein.

Die Mittlere Jungsteinzeit belegt durch die Scherben der Vinča-Kultur bildet die Blütezeit dieser Siedlung in der Vorgeschichte.

Das Wesentliche an dieser Siedlung ist aber ihre Gleichzeitigkeit und Ähnlichkeit des Materials mit Fratelia. Daraus ergeben sich die gleichen Probleme wie die von Lazarovici aufgezeigten. (siehe Anmerhung 9.)

https://biblioteca-digitala.ro

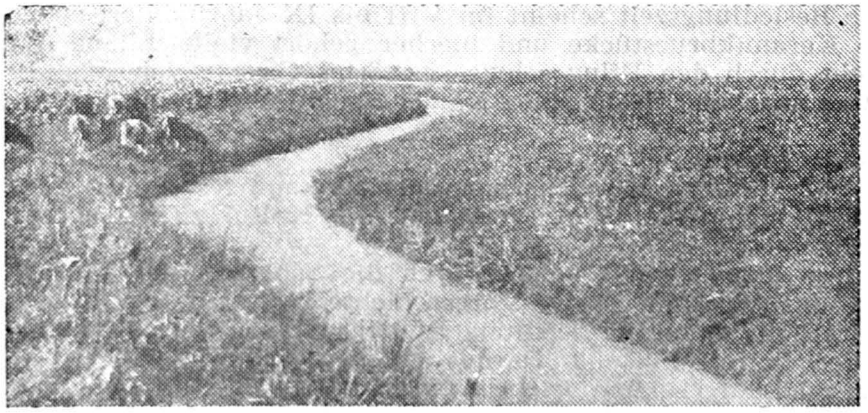

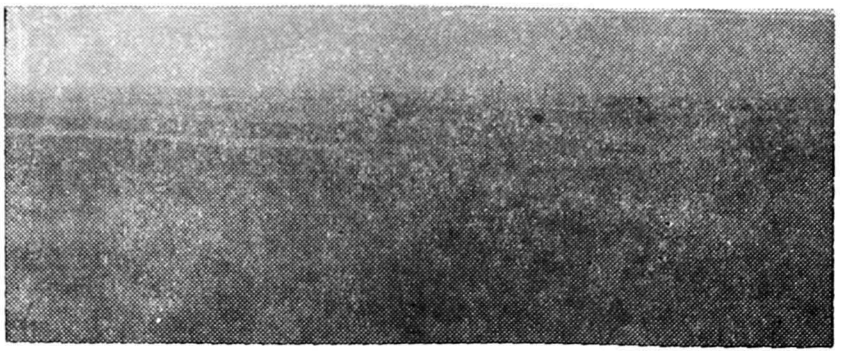

Fig. 1. Punctele de interes arheologic de la Freidorf.

https://biblioteca-digitala.ro

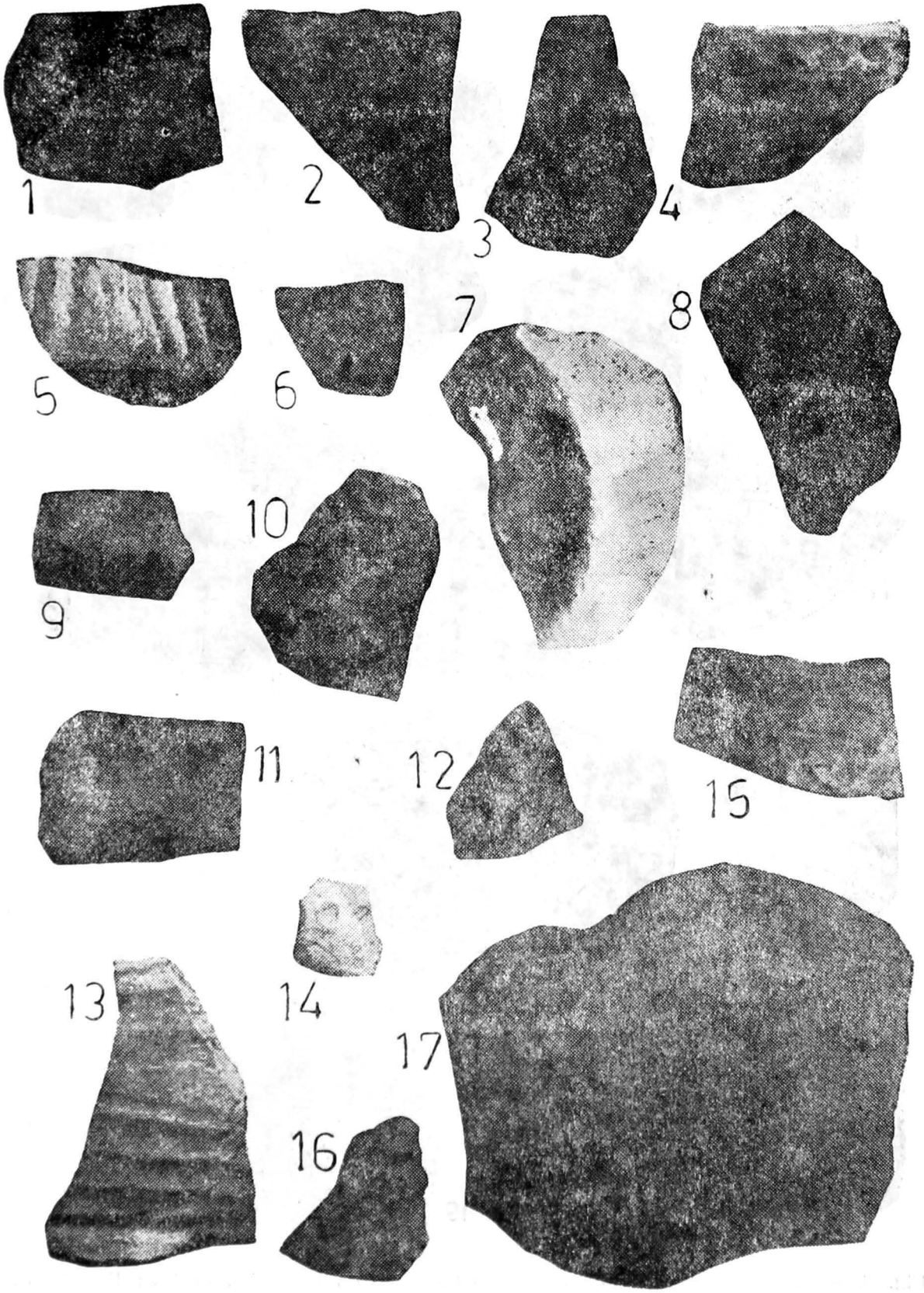

Fig. 2. Cultura Banatului, faza I B — ceramică uzuală.

https://biblioteca-digitala.ro

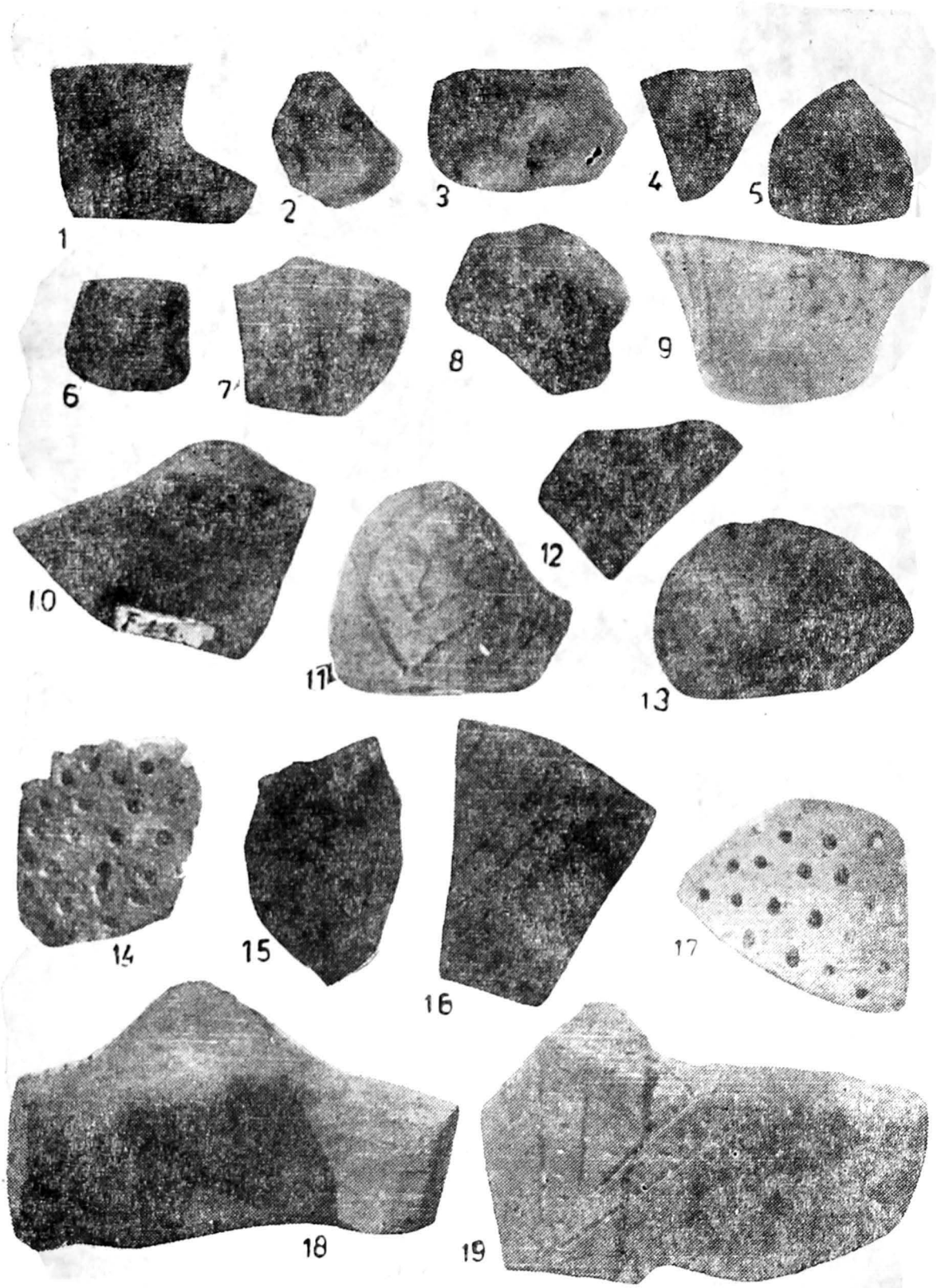

Fig. 3. — 1—8 ceramică, cultura Tiszapolgár; 9—19, ceramică cultura Banatului, faza I B.

https://biblioteca-digitala.ro

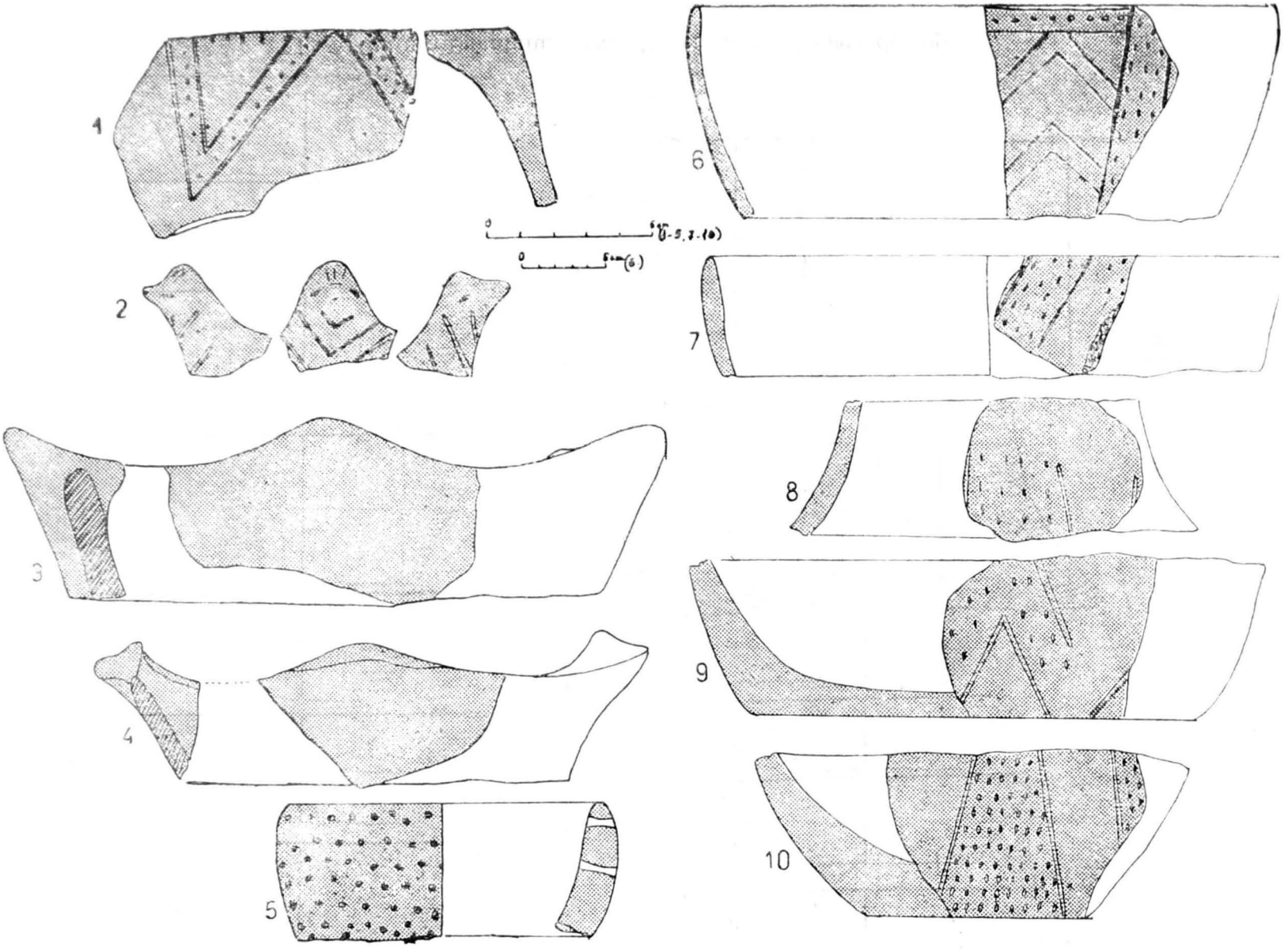

Fig. 4. Cultura Banatului, faza I B, ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro

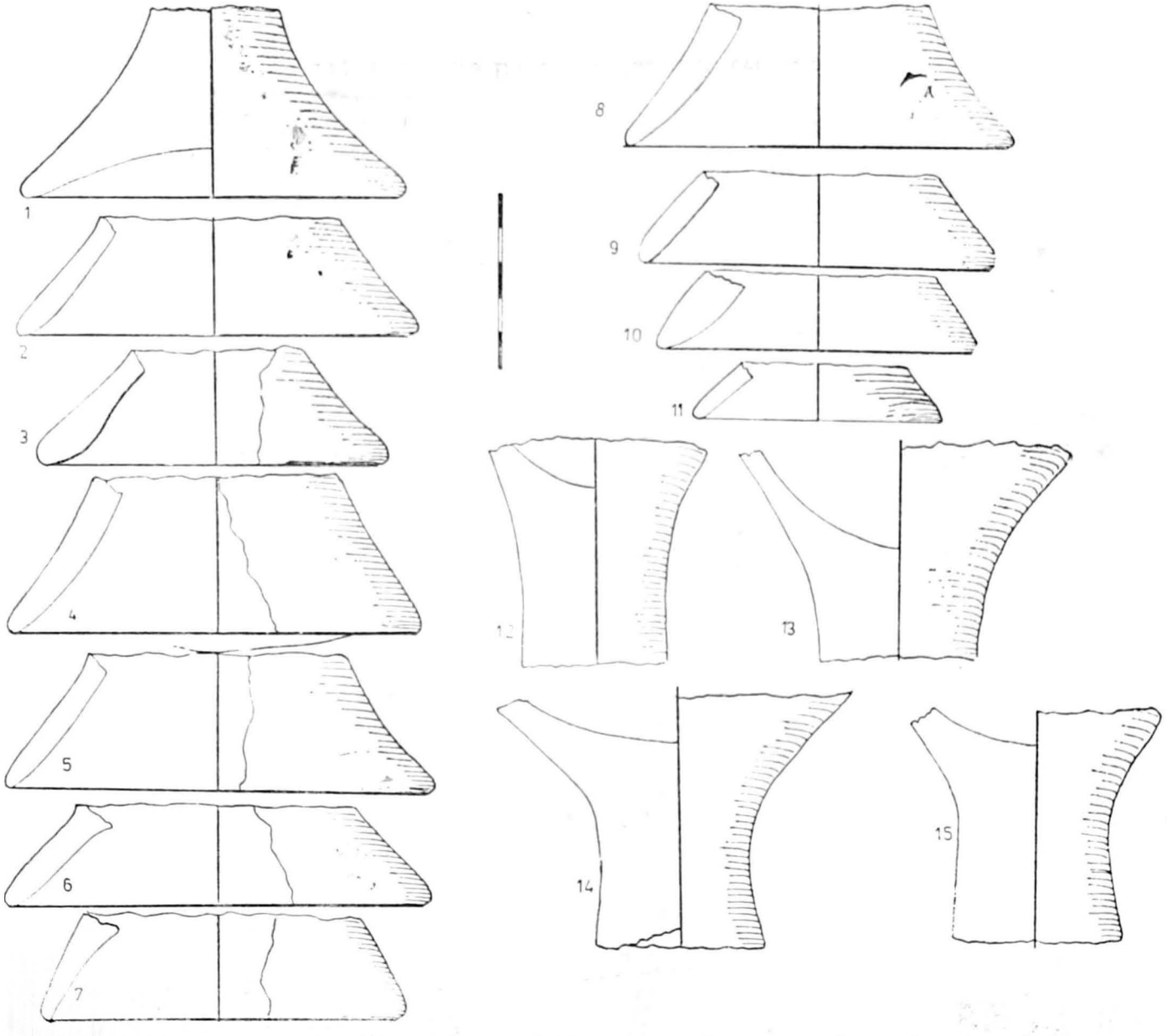

Fig. 5. Cultura Banatului, faza I B, ceramică, picioare de cupă.

https://biblioteca-digitala.ro

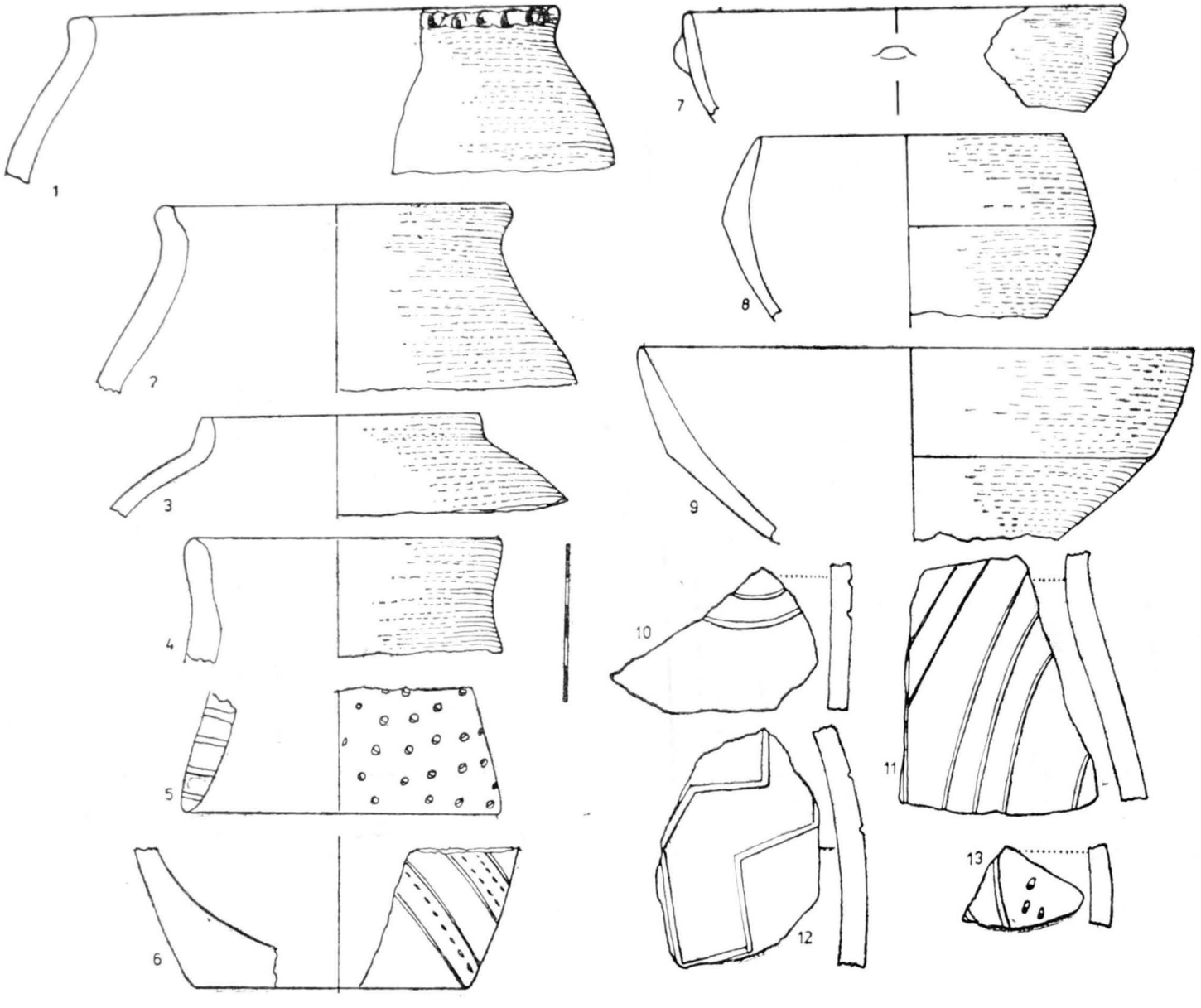

Fig. 6. Cultura Banatului, faza I B, ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro

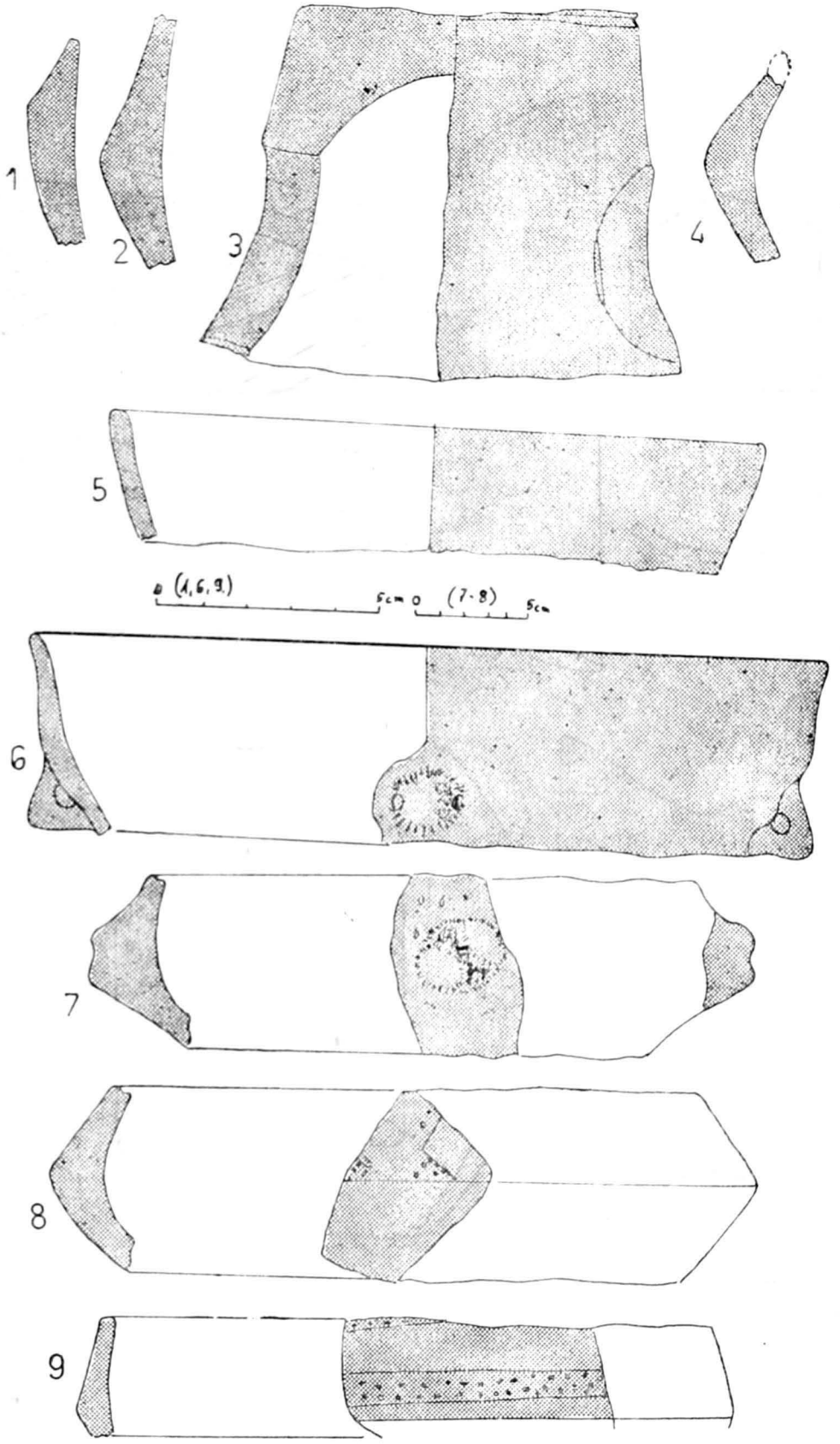

Fig. 7. Cultura Banatului, faza I B, ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro

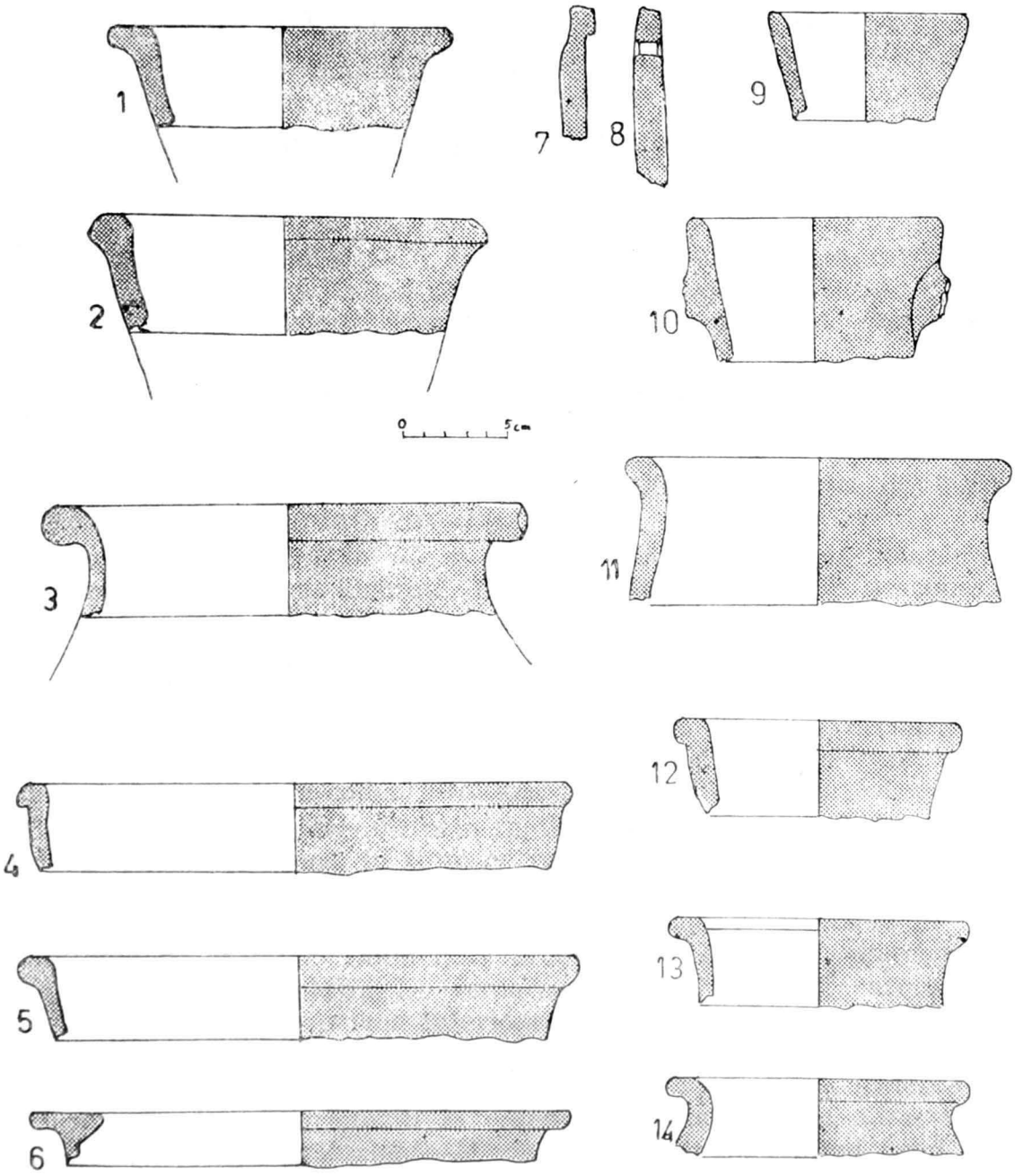

Fig. 8. Ceramică daco-romană, secolul IV.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PLASTICA VINČIANĂ DIN AŞEZAREA DE LA SĂLBĂGELUL-VECHI

(Com. Găvojdia, jud. Timiş)

Încă din toamna anului 1976, în urma unor sondaje efectuate în punctul *Selişte*, situat într-o zonă colinară, la nord-vest de satul Sălbăgel, Ion Stratan sesiza existenţa unei locuiri neolitice destul de dense, aparţinînd unui aspect local al culturii Vinča.

În contextul unor locuinţe de suprafaţă, concretizate prin platforme de chirpici, între 0,50—0,60 m adîncime, a apărut un material ceramic destul de bogat, însoţit de utilaj litic şi de elemente de plastică antropomorfă, reprezentate printr-un idol întreg (fig. 1)[1] şi alte două fragmente cu posibilităţi de întregire (fig. 1/2—3).

Reluarea cercetărilor în toamna anului 1981[3], a permis completarea datelor privind tipul de locuinţă, prilejuind în acelaşi timp descoperirea a încă şapte piese, aparţinînd cu o singură excepţie plasticii vinčiene.

Dintre piesele apărute în anul 1981, patru sînt întregi sau uşor întregibile (fig. 1/4—7)[4], iar ultimele trei n-au putut fi întregite (fig. 1/8—10[5]).

Plastica de la Sălbăgel se remarcă printr-o stilizare accentuată a corpului uman. Este vorba în principal de două tipuri de reprezentări, strîns legate între ele în cadrul evoluţiei plasticii vinčiene.

Primul tip este reprezentat prin figurine avînd partea inferioară a corpului de formă cilindrică, în timp ce partea superioară este uneori tronconică sau trapezoidală (fig. 1/2). Corpul este perforat vertical, avînd schiţate braţele sub forma unor ramificaţii oblice, cu capetele în formă de protome de animale. Două mici proeminenţe ascuţite sugerează sînii — atribute ale feminităţii. De remarcat absenţa capului, care nu este nici măcar schiţat, iar partea inferioară a corpului, schematizată la maximum nu reflectă nici o intenţie de redare a sexului sau a feselor. Pasta din care au fost modelate figurinele este fină, omogenă, arderea prezintă nuanţe de la cărămiziu la cafeniu deschis. Pentru această variantă există analogii la Zorlenţu-Mare, în nivelele aparţinînd fazei Vinča B2, grupul Bucovăţ II.[6] Poate fi încadrat după opinia noastră în cate-

---

[1] Muzeul din Lugoj, inv. 4463.
[2] Muzeul din Lugoj, inv. 4464.
[3] Colectivul şantierului a fost alcătuit din I. Stratan şi Maria Maroz-Pop.
[4] Muzeul din Lugoj, inv. 4458.
[5] Muzeul din Lugoj, inv. 4459.
[6] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în *Biblitheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca, 1979, pl. XXI/C—F, p. 94—100.

https://biblioteca-digitala.ro

goria idolilor perforați antropomorfi stilizați, corespunzînd tipului II b1, b2 de la Zorlenț.[7]

A doua categorie o reprezintă figurinele perforate vertical, stilizate, fără sîni, cu brațe oblice (fig. 1/3, 5, 6, 7, 8). Corpul lor este de obicei de formă cilindrică, uneori ușor rotunjit. Una din piese, (fig. 1/5) este decorată cu linii incizate neregulate. Pasta nu diferă esențial de cea caracteristică tipului anterior. Pentru aceste piese găsim de asemenea analogii la Zorlenț, în grupa idolilor stilizați cu evoluție spre amulete — tipul III b1 b2[8]. Piese similare au apărut de asemenea la Liubcova, faza Orniță-Vest[9].

Cele două piese fragmentare care nu se încadrează în cele două categorii descrise mai sus (fig. 1/9, 10) sînt la rîndul lor fundamental diferite. Prima redă după toate aparențele bustul unei figurine cu umerii ușor arcuiți, avînd secțiunea transversală concav-convexă (fig. 1/9 a, b, c). Fața anterioară, ușor bombată, are un decor incizat de formă foliacee, iar reversul, ușor concav, este acoperit de incizii alcătuind triunghiuri hașurate și zig-zag-uri)fig. 1/9 b, c). Absența capului și a părții inferioare a corpului nu ne permite prea multe considerații privind această piesă. Există totuși unele analogii la Liubcova, faza Orniță-Vest[10], cu precizarea că varianta de la Sălbăgel apare ca o replică simplificată a celei de la Liubcova.

A doua excepție o constitue un fragment de altar (picior de formă tronconică, din pastă de culoare cărămizie (fig. 1/10)). Fața anterioară a piesei este ornamentată cu linii incizate în zig-zag, repetat pe toată lungimea axei longitudinale. O analogie clară a acestui fragment există la Gornea-Căuniță de Sus, în orizontul Criș-Starcevo[11]. El a fost descoperit întîmplător, la suprafața solului, dar poate fi pus în legătură cu unele fragmente de factură Criș, care apar la baza stratului de cultură de la Sălbăgel.

În ce privește condițiile de descoperire ale pieselor descrise anterior, precizăm că înafara unui fragment descoperit într-o groapă de bordei, restul au apărut la nivelul platformelor de chirpic ale unor locuințe de suprafață.

Considerăm că elementele de plastică apărute în așezarea de la Sălbăgelul-Vechi-Selište, sînt în măsură să aducă unele precizări cu privire la aspectele locale ale culturii Vinča din centrul Banatului, zonă în care această latură a culturii materiale neolitice, cu implicații directe în viața spirituală a fost mai puțin cunoscută pînă în ultimii ani. Pe baza acestora așezarea de la Sălbăgel poate fi încadrată în linii mari în faza Vinča B, și în acest caz suprapune un orizont tîrziu Criș.

MARIA MOROZ-POP

---

[7] *Ibidem*, p. 96, fig. 8.
[8] Ibidem.
[9] E. Comșa, *Donées concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie*, în *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 39, fig. 23/8 a—c.
[10] *Ibidem*, fig. 23/8 a—c.
[11] Gh. Lazarovici, *Gornea — preistorie*, în *Caiete Banatica*, 5, 1977, pl. LXIV/5.
[12] Gh. Lazarovici, *Neoliticul*..., pl. XX/C 5.

https://biblioteca-digitala.ro

LA PLASTIQUE APPARTÉNANT AU CIVILISATION VINČA DE L'ETABLISSEMENT DE SĂLBĂGEL, (Dep. de TIMIŞ)

(Résumé)

Le présent étude concerne la plastique Vinča, découverte dans l'établissment de Sălbăgal-*Selişte*, dep. de Timiş.

Après la déscription et la classification tipologique des matérieux, on éprouve de chercher des similitudes dans les établissements de même epoque de Banat, au bout de préciser la chronologie de la station de Sălbăgel.

En conclusion, l'etude rélève l'appartenence de l'établissement de Sălbăgel, principalement au phase Vinča B_2.

https://biblioteca-digitala.ro

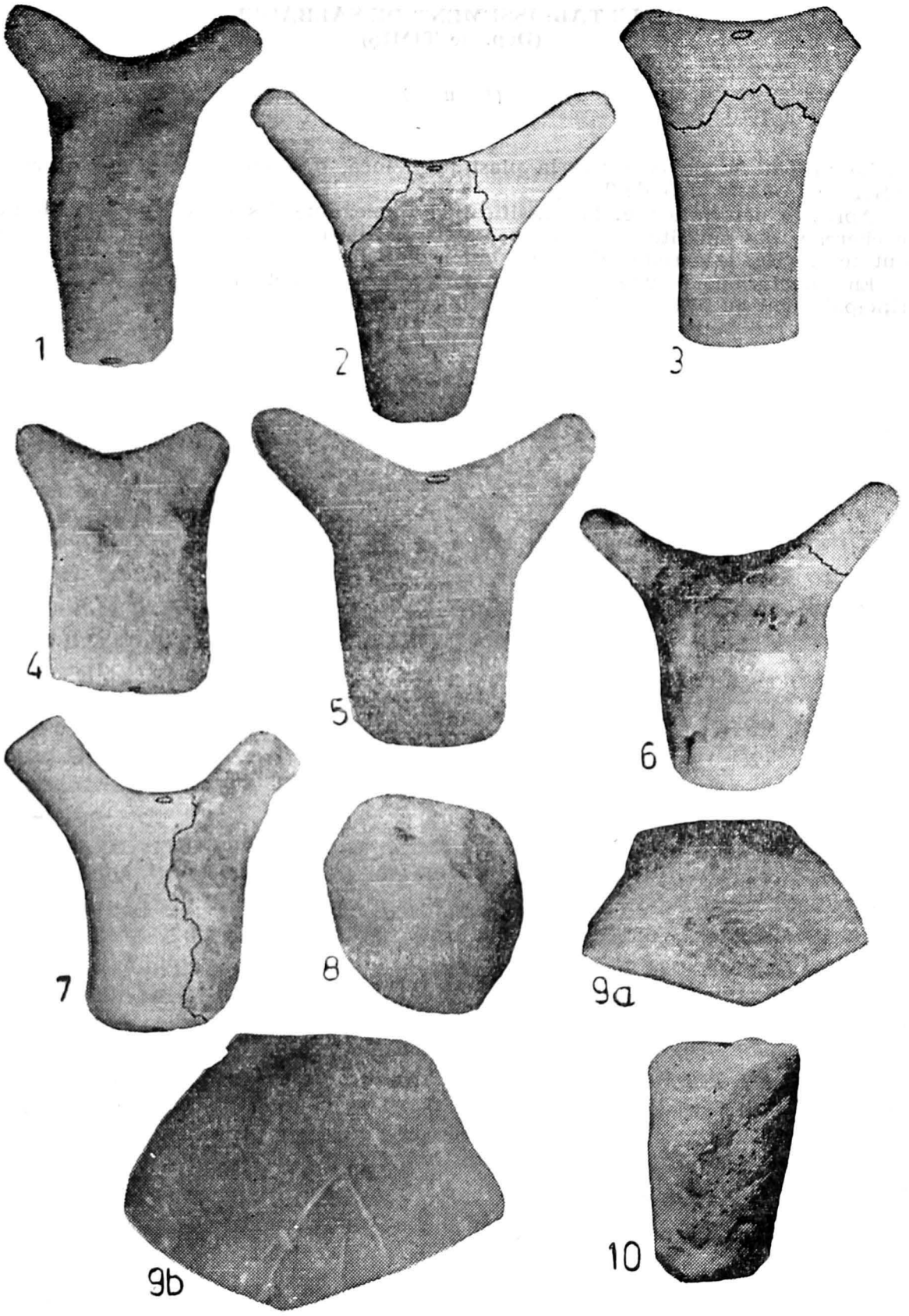

Fig. 1. Plastica vinciană de la Sălbegelu Vechi.

https://biblioteca-digitala.ro

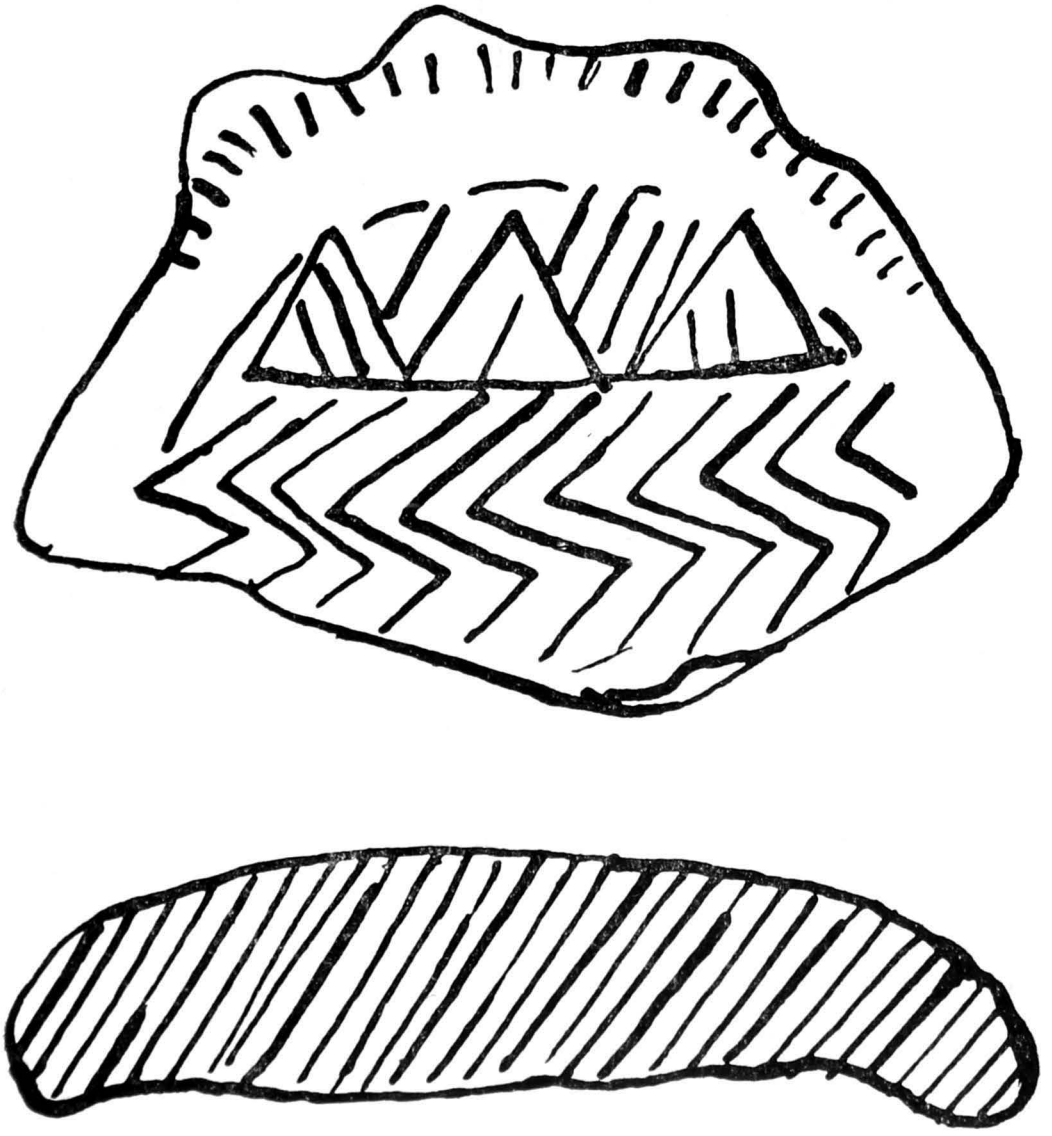

Fig. 2. Placă cu incizii. Sălbăgelu Vechi.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

O NOUĂ DESCOPERIRE DE EPOCA BRONZULUI DIN CLISURA DUNĂRII

Situată în partea de sud-vest a județului Caraș-Severin, Clisura, este deja cunoscută în literatura de specialitate, prin descoperirile arheologice făcute aici, atît prin cercetările sistematice, cît și printr-o serie de descoperiri izolate.[1]

Descoperirilor cunoscute pînă în prezent, i se adaugă acum încă una și anume cea de la *Piatra Elișovei*. Retragerea apelor Dunării în primăvara anului 1981, a permis recoltarea din acest punct a unui bogat material arheologic, constînd din ceramică și obiecte din metal. Fiind sesizați de această nouă descoperire, am efectuat o cercetare de teren la fața locului, reușind să mai adunăm o importantă cantitate de material ceramic, împreună cu o serie de obiecte din bronz și fier.[2]

Întreg materialul a fost recoltat de pe suprafața inundabilă de apele Dunării, care în urma retragerii au lăsat dezvelite aceste materiale, ele putînd fi luate fără nici o greutate, de pe suprafața solului. Ținem să precizăm că tot materialul era amestecat, neputîndu-se face o departajare a epocilor căreia îi aparținea, unul sau altul din ele, cu ajutorul stratigrafiei, ci numai pe baza materialului ceramic și din metal, a ornamentelor și a formelor acestora.

Materialul arheologic recoltat, aparține epocii bronzului, Hallstattului C (cultura Basarabi),[3] cît și material ceramic și obiecte din metal datînd din sec. IX—X.[4]

Ceramica de epoca bronzului recoltată de la Piatra Elișovei, este fragmentară și aparține grupului cultural cu ceramică încrustată cu alb.

Întreg materialul este decorat cu motivele caracteristice acestui grup cultural:[5] linii incizate, linii în formă de S, ornamente imprimate, ghirlande, cercuri solare etc.

---

[1] Cea mai mare parte din rezultatele cercetărilor efectuate în Clisură, au fost deja publicate în revistele de specialitate.

[2] Cercetarea a fost efectuată împreună cu colegul Dumitru Țeicu, Elena Voia de la Muzeul din Moldova Nouă și Ion Dragomir, directorul școlii din Gornea. Materialul recoltat se află la Muzeul Județean de Istorie din Reșița.

[3] Marian Gumă, *O nouă descoperire aparținînd culturii Basarabi în sudul Banatului*. în, *Studii și comunicări*, Caransebeș, IV, 1982, p. 155 și urm.

[4] Materialul va face obiectul unui studiu al colegului D. Țeicu.

[5] Vladimir Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, Ed. Academiei, București, 1961, p. 229; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, Ed. Academiei, București, 1978, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

În privința pastei din care sînt confecționate fragmentele ceramice descoperite la *Piatra Elișovei*, distingem trei categorii: fină, semifină și grosieră. Din categoria vaselor din ceramică fină fac parte majoritatea fragmentelor, ele constituind părți din vase de mici dimensiuni, sau bucăți din statuete antropomorfe. Acestei categorii îi aparțin următoarele fragmente:

— fragment de figurină din pastă de culoare brună, ornamentat prin incizii și împunsături succesive, încrustat cu alb (Pl. 3/5);

— fragment dintr-o statuetă din pastă de culoare cenușiu-negricioasă, decorat cu linii incizate, cercuri concentrice și linii în formă de S, toate încrustate cu substanță albă (Pl. 3/1);

— fragment dintr-un vas de mici dimensiuni din pastă de culoare neagră, ornament incizat și imprimat, încrustat cu alb (fig. 2/1);

— fragment din alt vas de mici dimensiuni, pastă de culoare neagră, decorul incizat fără încrustație (Pl. 2/2);

— fragment de vas, pastă de culoare neagră fără încrustații (fig. 3/2);

— fragment din buza unui vas (urnă), cu gîtul trompetiform, pastă de culoare brun-gălbuie, ornamente incizate și încrustate cu alb, acest tip de ornament găsindu-se și pe partea interioară a buzei (fig. 3/6);

— fragment dintr-un vas de mici dimensiuni, pastă de culoare neagră, ornamentat prin incizii și împunsături succesive, încrustat cu alb (Pl. 2/3).

Din categoria ceramicii semifine avem un singur fragment din pastă neagră, cu decorul incizat și cu împunsături succesive, încrustat cu alb (Pl. 3/1).

Ultima categoria de ceramică reprezentată la Piatra Elișovei, este aceea a ceramicii grosiere, din care avem două fragmente:

— fragment din gîtul unei urne din pastă de culoare neagră, ornamente circulare imprimate, fără încrustație cu alb (Pl. 3/3);

— un alt fragment tot din gîtul unei urne, pasă de culoare neagră, ornamentat cu linii incizate, cercuri concentrice încrustate cu alb (Pl. 3/4).

Deși fragmentar și în cantitate foarte mică, materialul în discuție se încadrează pe baza ornamentației în cultura Zuto Brdo-Gîrla Mare. Analogii pentru forma și decorul ceramicii găsim în necropolele cercetate pînă în prezent, atît pe teritoriul țării noastre, cît și la sudul Dunării. Astfel cele două fragmente de statuete, deși sînt din partea inferioară a corpului, au un registru ornamental destul de bogat și variat, pe care îl întîlnim pe majoritatea statuetelor antropomorfe de la Cîrna și din alte părți.[6]

Fragmentul de strachină care a permis reconstituirea tipului de vas, cu două torți ce pornesc de pe gîtul lui pînă pe pîntec, cu buza puțin evazată și corpul bombat și rotunjit, își găsește analogii mai ales în descoperirile din aria vestică a acestei culturi din România și Jugoslavia[7].

---

[6] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, PL. CLII; G. Crăciunescu, în, *Drobeta*, V, 1982, p. 198, fig. 6; N. Tasić, *Prai. Voj*, p. 230; D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu*, în, *Materiale*, II, p. 286.

[7] N. Tasici, *op. cit.*, p. 232; C. Săcărin, *Necropola de incinerație de epoca bronzului de la Liubcova-Țiglărie*, Comunicare, Colocviul, XIII, București, 1—3 decembrie, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele două fragmente din gîtul urnelor, ornamentate cu cercuri concentrice, linii incizate, sînt caracteristice în general pentru o bună parte din urnele acestei culturi[8]. La fel putem spune și despre fragmentul de buză ornamentat cu linii incizate, acest tip de buză fiind comun unui mare număr de urne din categoria celor cu etaj, descoperite în diferite așezări și necropole[9].

Și celelalte fragmente își găsesc analogii ca formă și dispunere a ornamentației, mai ales în aria vestică de răspîndire a culturii cu ceramică încrustată[10].

Prezentînd acest material, subliniem faptul că lucrarea de față nu-și propune o discuție amănunțită a problemelor de ordin cultural sau cronologic pe care le implică, ci este în primul rînd o publicare de material arheologic. Luînd în considerare faptul că materialul ceramic este în cantitate mică, doar caracteristicile acestuia, în primul rînd motivele ornamentale cu care este decorat, ne permite încadrarea lui în cultura cu ceramică încrustată de tipul Zuto-Brdo-Gîrla Mare, mai precis în faza a doua a acestei culturi[11].

Prezentarea materialului de la Piatra Elișovei, vine să completeze lista punctelor cu descoperiri care aparțin culturii Zuto Brdo-Gîrla Mare, din clisura Dunării, adăugînd celor cunoscute pînă acum de la: Moldova Veche[12], Liubcova-Țiglărie[13], unul nou. Cercetările efectuate pînă în prezent reclamă continuarea lor, pentru lămurirea problemelor legate de evoluția, cronologia, legăturile culturale ale acestei culturi, aducînd noi dovezi referitoare la perioada de sfîrșit a epocii bronzului în această parte a Banatului.

CAIUS SĂCĂRIN

UNE NOUVELLE DÉCOUVERTE DE L'ÂGE DU BRONZE DANS LA „CLISURA" DU DANUBE

(Résumé)

L'auteur nous présente une découverte inédite datant de l'âge du bronze, faite dans le point nommé *Piatra Elișovei*. Le matériel céramique récolté fait partie de la culture à céramique incrusté du type Zuto Brdo-Gîrla Mare. Le décor et l'ornementation permettent de l'encadrer dans la deuxième phase de cette culture.

[8] D. Berciu și E. Comșa, *op. cit.*, p. 280, fig. 17; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, PL LXXXIV; C. Săcărin *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Liubcova-Țiglărie*, Colocviul XIII, București 1983.

[9] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, PL. CVI.

[10] N. Tasić, *op. cit.*, PL. XXIII; S. Morintz, *op. cit.*, p. 32, fig. 12 și 13.

[11] S. Morintz, *op. cit.*, p. 38; N. Tasić, *op. cit.*, P. 229 și urm.

[12] R. Petrowszky, în, *Banatica*, IV, p. 444; S. Morintz, *op. cit.*, p. 30.; Gh. Lazarovici și C. Săcărin, *Epoca bronzului în Clisura Dunării*, în, *Banatica*, V, p. 81; E. Bujor, în, *Comori arheologice la Porțile de Fier*, p. 63; D. Popescu, în, *Dacia N.S.*, XII, 1968, p. 443.

[13] C. Săcărin, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Liubcova-Țiglărie*, Colocviul, XIII, București, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro

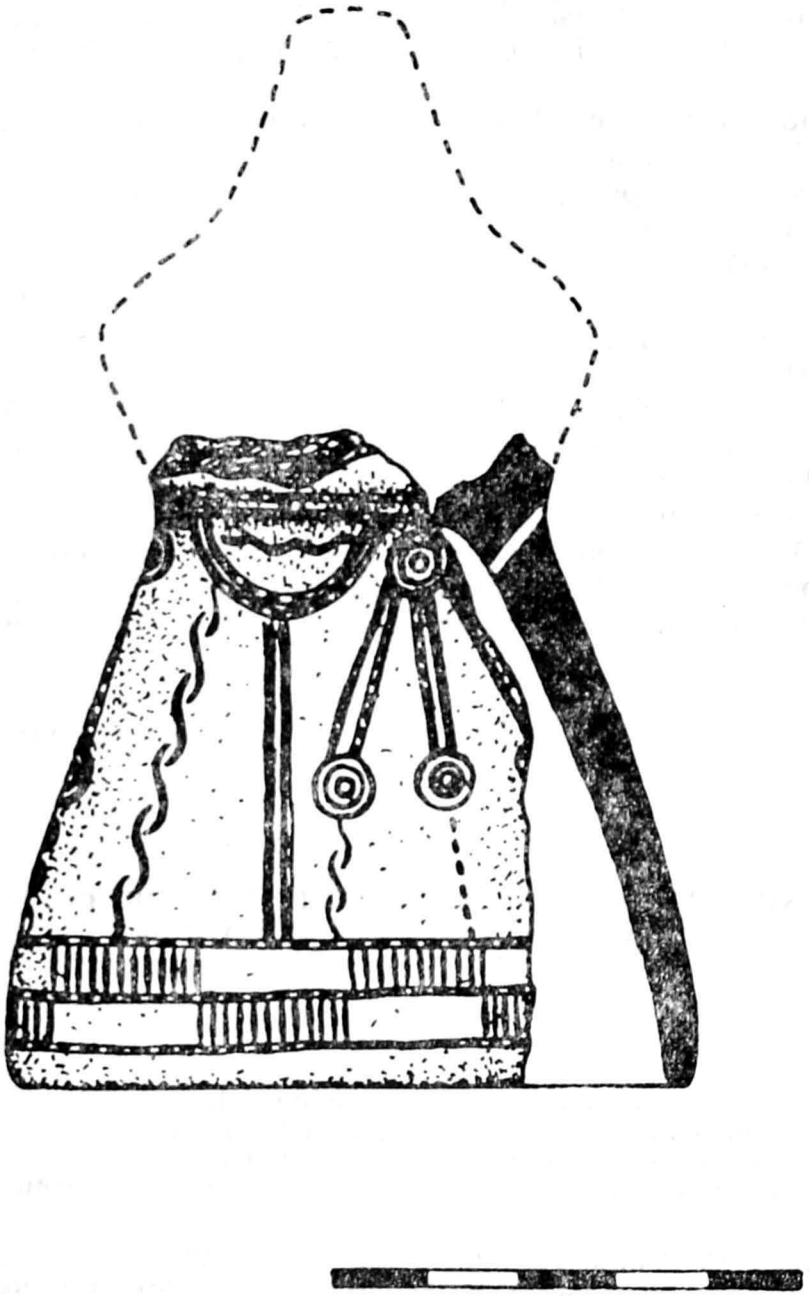

PL. I. Fragment figurină. *Piatra Elișovei.*

https://biblioteca-digitala.ro

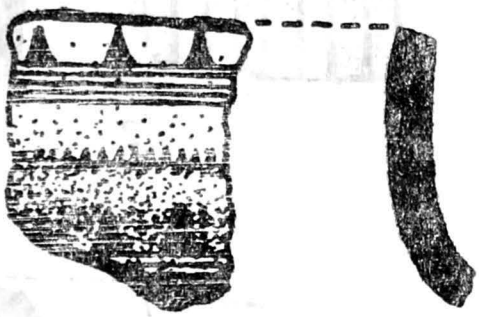

1

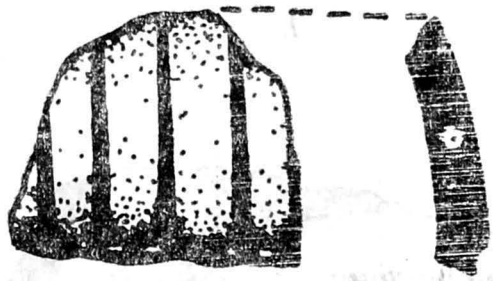

2

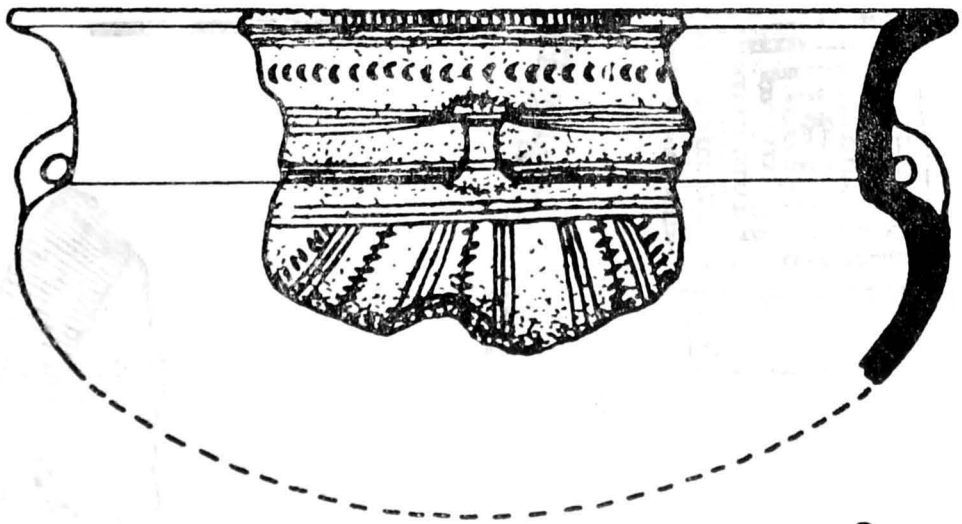

3

PL. II. Fragmente ceramice. *Piatra Elișovei.*

https://biblioteca-digitala.ro

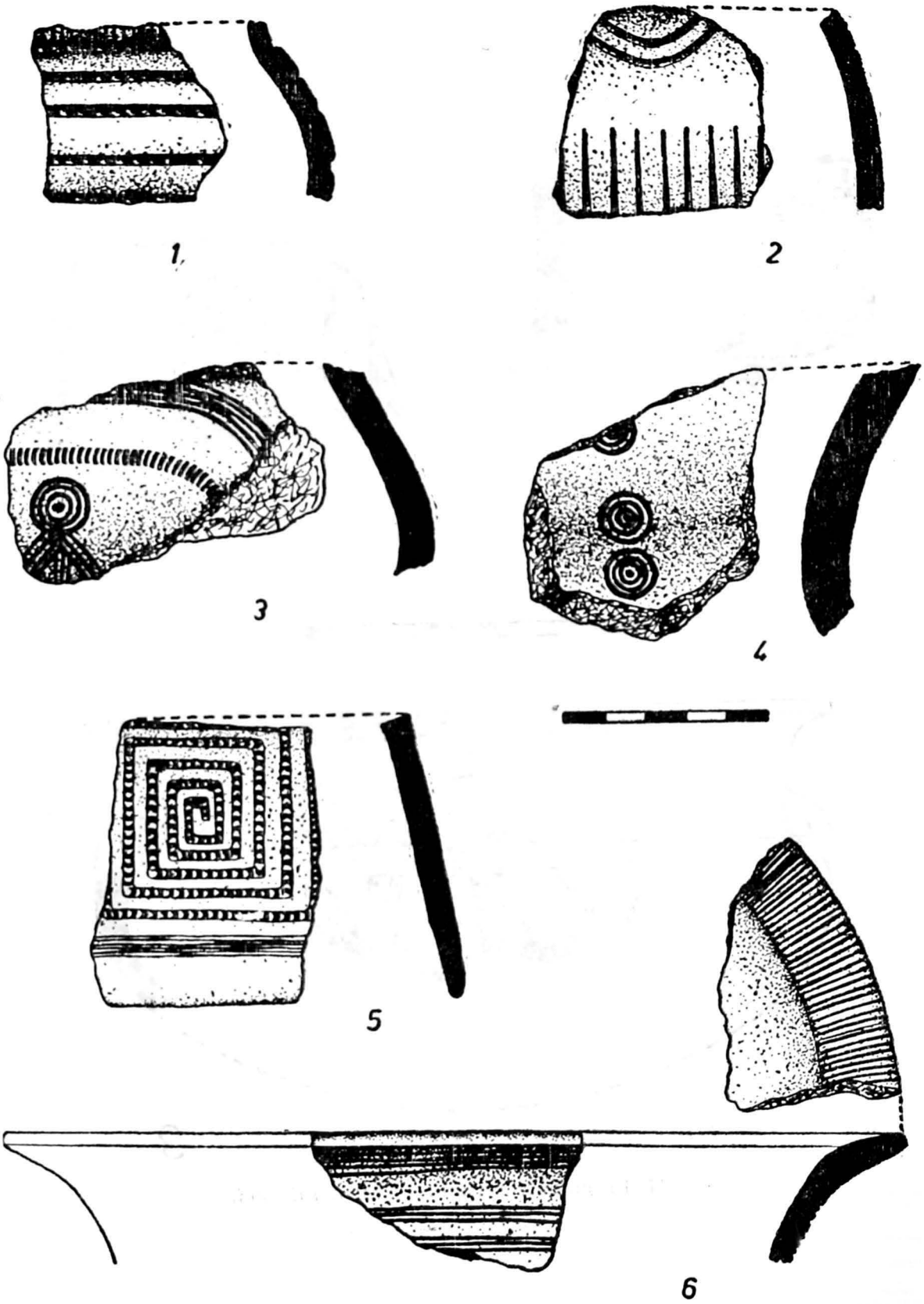

PL. III. Fragmente ceramice. *Piatra Elişovei.*

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII BASARABI ÎN BANAT

Cercetările arheologice tot mai intense din ultimii ani, efectuate atît pe teritoriul României cît și în zonele învecinate (în special cele din R. S. F. Iugoslavia, R. P. Bulgară și R. S. S. Moldovenească), au reușit să pună în evidență faptul că perioada mijlocie a primei epoci a fierului (Hallstatt mijlociu[1]) din spațiul carpato-dunărean a fost dominată pe plan istorico-arheologic de manifestările specifice culturii Basarabi, denumită astfel după necropola eponimă din sud-vestul Olteniei, cercetată încă din anul 1943[2] dar publicată integral de abia în anul 1968[3]. În funcție de opinia aproape unanimă a specialiștilor, această cultură poate fi plasată în timp între secolele VIII—VII î.e.n., alte precizări mai fine în cadrul acestui interval fiind considerat încă destul de riscante[4].

Dintre zonele integrate ariei de răspîndire a acestei culturi[5] face parte

---

[1] Folosirea acestui termen pentru a desemna perioada mijlocie a primei epoci a fierului din zona carpato-dunăreană nu este, desigur, cea mai indicată. Ea poate genera confuzii, mai ales că evoluția cronologică a stațiunii de la Hallstatt sau cea a culturii Hallstattiene propriu-zise din Europa centrală nu corespunde pe deplin cu cea a primei epoci a fierului de pe teritoriul României și zonele imediat învecinate. Pentru ușurința exprimării și ținînd cont de faptul că el este totuși des utilizat în literatura românească de specialitate, termenul de *Hallstatt mijlociu* va fi folosit și în cadrul acestei lucrări, evident în accepțiunea cercetării arheologice din România, ca reprezentînd faza Ha. C. (Reinecke), respectiv intervalul cuprins între 750—600 î.e.n. O logică similară se impune și în cazul termenilor *Hallstatt*, respectiv *Hallstatt timpuriu* și *Hallstatt tîrziu*.

[2] *Raport asupra activității Muzeului de antichități din București, pe anii 1942—1943*, București, 1944, p. 85—86.

[3] Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 177—260.

[4] Pentru diversele opinii referitoare la cronologia culturii Basarabi, a se vedea, în special: D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 152—153; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 236—243; Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 117 și urm.; idem, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, (1971), p. 118—121, 184—185; idem, în *J.I.E.S.*, 2, 1974, 1 (extras), p. 5—9; idem în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 82; idem în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 92; idem, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 93—95, 106—111; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 232 și urm.; idem, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 435, N. Tasić, în *Balcanica*, II, 1971, p. 50—54; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Teil I, Bonn, 1976, p. 174—191; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslovenskom Podunavlju (Die relative chronologie der Siedlungen der Alteren Eisenzeit im Jugoslawischen Donaugebiete)*, Beograd, 1978, p. 105—10 ; A. I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moscova, 1979, p. 81 și urm.

[5] Care cuprinde o mare parte din teritoriul actual al României (respectiv, Oltenia, Muntenia, jumătatea de sud a Moldovei, Banatul, și jumătatea sudică a

https://biblioteca-digitala.ro

și Banatul, deși chiar pe cele mai recente hărți care ilustrează difuziunea culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean această zonă este reprezentată printr-un număr încă redus de descoperiri, comparativ cu datele de care dispunem în prezent[6]. Sigur că o asemenea situație, generată în primul rînd de stadiul obiectiv al cercetării arheologice în acest domeniu la data întocmirii hărților respective, nu a fost de natură să ne creeze o imagine exactă cu privire la locul și rolul deținut de această regiune sud-vestică a României în cadrul vastului areal de manifestare al culturii Basarabi.

Este drept că, în ultimii ani, prin publicarea mai multor descoperiri efectuate cu deosebire în județul Caraș-Severin[7], ca și prin discutarea — pe un plan cronologic și spațial mai larg — a raporturilor existente între orizontul aparținător acestei culturi și cel al grupelor pre-Basarabi din sud-vestul României și nord-estul Iugoslaviei[8], s-au înregistrat progrese destul de importante în studiul general al evoluției culturale de la mijlocul primei epoci a fierului pe teritoriul bănățean. Prin însăși problematica particulară abordată, aceste materiale nu au reușit însă — și, de altfel, nici nu și-au propus — să ne creeze o imagine mai cuprinzătoare asupra realităților Hallstattului mijlociu din Banat.

Paralel, însă, în literatura de specialitate recentă se constată o marcantă creștere a interesului și o revitalizare a discuțiilor dedicate acestei culturi, pe cît de individualizată și spectaculoasă în domeniul creațiilor ceramice[9], pe atît de controversată în încercările de definire cît mai precisă a conținutului său etno-cultural, a granițelor cronologice și a evoluției interne[10]. Motivația acestui interes crescînd, manifestat atît de cercetarea arheologică românească cît și de cea străină, trebuie căutată pe de o parte în rolul major pe care l-a deținut cultura Basarabi în vehicularea bunurilor de cultură materială între zonele centrale (est și sud-est alpi-

Transilvaniei, pînă la Valea Mureșului, o parte din R.S.S. Moldovenească, nordul R. P. Bulgare și nord-estul R.S.F. Iugoslavia. Este de presupus că din această arie face parte, de asemenea, măcar o parte a zonei de sud-est a R. P. Ungare, cu toate că pînă în prezent descoperirile de aici sînt neconcludente. Descoperirile izolate de tip Basarabi din celelalte zone ale Europei (în special cele din regiunile alpine sau est-alpine) constituie doar importuri și influențe în alte medii culturale (a se vedea, în acest sens, și hărțile de răspîndire ale culturii, conținute în lucrările citate la nota următoare). Ca o curiozitate, fără a avea deocamdată explicații prea clare, amintesc aici lipsa descoperirilor Brarabi în zona subcarpatică a Olteniei și Munteniei, adică exact acolo unde, în perioada imediat următoare, avem cele mai dense descoperiri aparținînd grupului hallstattian tîrziu de tip Ferigile.

[6] Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 124—126, Abb. 11; idem, în *Mem. Antiq.*, II, 1970 (1971), Abb. 1; idem, în *J.I.E.S.*, 2, 1974, 1, Fig. 1; idem, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 181—188, Abb. 1; H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, Fig. 1; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil II, Karte 6.

[7] M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 45—67; M. Gumă, în *St.Com.C.*, II, 1977, p. 261—270, pl. II—VII; idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 114—180, idem, în *StComC.*, IV, 1982, p. 155—171; R. Petrovsky, în *Tibiscum*, Istorie, V, 1978, p. 82, pl. II—IV; M. Gumă—I. Dragomir, în *Banatica*, VI, 1981 (1982), p. 108—112, pl. I, IV—VI.

[8] M. Gumă, în *SCIVA.*, 32, 1981, 1, p. 43—66.

[9] Se apreciază, pe bună dreptate, că „ornamentarea ceramicii culturii Basarabi este ultima realizare de mare amploare în domeniul artei decorative a ceramicii preistorice din România" (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 446).

[10] Vezi, *supra*, nota 4.

https://biblioteca-digitala.ro

ne)[11], cele estice (nord-pontice)[12] și sud-estice (balcano-egeice)[13] ale Europei, iar pe de altă parte în faptul că această cultură este tot mai mult considerată ca aparținînd acelui moment din procesul amplu de realizare a unității lumii nord-tracice care poate justifica deja folosirea termenului de cultură geto-dacică timpurie[14].

Ca atare, avînd în vedere și faptul că problemele pe care le implică prezența vestigiilor aparținînd culturii Basarabi de pe teritoriul bănățean constituie, încă din anul 1975, o preocupare constantă și unul din obiectivele principale ale activității de cercetare întreprinse de autorul acestor rînduri, prezentarea stadiului actual de cunoaștere al culturii Basarabi din Banat — într-o formă evident sintetică (sic!) în condițiile spațiului tipografic limitat de care dispunem — apare nu numai ca oportună, dar cred că și aproape necesară.

De aceea, obiectivul principal al lucrării de față este tocmai acela de a introduce în circuitul științific majoritatea punctelor cu descoperiri de tip Basarabi cunoscute în Banat, ca urmare a celor mai recente investigații în teren. Și, în ciuda faptului că cercetările sistematice desfășurate în unele din aceste puncte nu sînt încă finalizate, în timp ce numeroase descoperiri continuă să rămînă doar rodul unor cercetări sumare de suprafață sau al unor săpături de mică amploare, consider că ele oferă deja o serie de elemente capabile să îmbunătățească substanțial nivelul general de cunoaștere al culturii Basarabi.

În consecință, pornind de la un repertoriu care conține informațiile esențiale privind condițiile de efectuare ale descoperirilor, vor fi discutate apoi principalele trăsături definitorii ale culturii Basarabi din Banat, încercîndu-se — în măsura în care documentația actuală o permite — o integrare a lor în problematică generală a culturii.

Trăsăturile caracteristice ale culturii Basarabi în Banat

Numerotarea punctelor din repertoriu corespunde cu cele de pe hartă (pl. I).

1. **Berzasca** (jud. Caraș-Severin). În primăvara anului 1982, retragerea bruscă a nivelului Dunării a provocat o surpare în malul terasei inferioare a unui deal din vecinătatea estică a comunei Berzasca. Cu acest prilej, în punctul menționat (*„Stația de pompare — I.F.E.T."*) au fost puse în evidență unele așezări datînd din prima epocă și începutul celei de-a doua epoci a fierului[15]. Majoritatea materialului ceramic hallstattian aparține culturii Basarabi și se află în prezent la Muzeul sătesc din Gornea (com. Sicheviță, jud. Caraș-Severin).

Cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuate în același punct (M. Gumă, C. Săcărin, L. Sabin și I. Dragomir), puțin mai la vest de așezare, pe malul Dunării, s-a descoperit o mare cantitate de ceramică Basarabi (în special din categoria fină), care provine din zona unor tumuli. Aceștia apar pe plaja Dunării ca niște aglome-

[11] N. Guștin, în *Apulum*, XV, 1977, p. 155—168; C. Dobiat, în *Die Hallstatt Kultur*, Linz, 1981, p. 185—204, Abb. 11.

[12] A se vedea, în special, A. I. Meliukova, *op. cit., passim.*

[13] K. Kilian, în *P.Z.*, 50., 1975, p. 9—140, B. Hänsel, *op. cit.*

[14] Al. Vulpe, în *RevIst*, 32, 12, 1979, p. 2270; H. Daicoviciu în *RevIst*, 33, 3, 1980, p. 422—423; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 34 și nota 3.

[15] M. Gumă, în *Banatica*, VI, 1981 (1982), p. 108—112, pl. I, IV—VI.

https://biblioteca-digitala.ro

rări din piatră de rîu, de formă aproximativ rotundă și un diametru de 3—4 m, puțin înălțate de la nivelul actual al solului. Majoritatea acestor tumuli (spălați pînă la nivelul mantalei de piatră) se află actuamente sub apele Dunării. Toate acestea demonstrează prezența unei necropole Basarabi în punctul menționat (pl. VII—IX).

b) Cu ocazia aceleiași periegheze, în punctul numit *„Spiț" (Ogașul Odului)*, o limbă de pămînt acoperită parțial de Dunăre, situată la vest de Berzasca, a fost recoltată de asemenea ceramică Basarabi, provenind dintr-o așezare aparținînd acestei culturi (pl. X—XIII).

3. **Broșteni** (jud. Caras-Severin). În hotarul acestei localități din apropierea Oraviței, în punctul numit *„Micleni"*, au fost descoperite cu ocazia unei cercetări de suprafață, mai multe fragmente ceramica din prima epocă a fierului. Ele atestă prezența în acest loc a unei așezări aparținînd culturii Basarabi. O parte din material a ajuns în colecțiile muzeului din Reșița[16].

4. **Buchin** (jud. Caras-Severin). În cursul unei cercetări de suprafață, efectuată în aprilie 1981, de către R. Petrovszky, P. Rogozea (Muzeul Caransebeș) și I. Munteanu (profesor, Școala gen. din Vîrciorova), au fost scoase la iveală — alături de materiale din alte epoci — fragmente ceramice aparținînd culturii Basarabi. Acestea provin din punctul numit *„Sat Bătrîn'*, situat pe o terasă de pe malul stîng al rîului Timiș, înaltă de cca. 8—10 m. Materialul recoltat cu acest prilej se află la Muz. Caransebeș[17].

5. **Caransebeș** (jud. Caraș-Severin). În zona Caransebeșul Nou, pe malul stîng al al rîului Sebeș, la aprox. 200 m sud de albia acestuia, în locul numit *„Măhală"*, au fost efectuate, în toamna anului 1973, săpături arheologice pentru dezvelirea unei construcții romane. Cu acest prilej, a fost descoperit și material ceramic de factură Basarabi, fără a se evidenția însă și existența unui strat de cultură din prima epocă a fierului[18]. Ceramica se află la Muz. Caransebeș.

6. **Duleu** (com. Fîrliug, jud. Caraș-Severin). În colecția particulară a cetățeanului Cireșan Iosif am putut vedea și desena mai multe fragmente ceramice hallstattiene descoperite în vatra satului. O parte dintre acestea (cele care provin din *„Grădina lui Vasi Gheorghe"*) pot fi atribuite cu siguranță culturii Basarabi.

7. **Fizeș** (com. Berzovia, jud. Caraș-Severin). În punctul numit „Gorgane" la aprox. 4 km. vest de sat, a fost descoperit material ceramic aparținînd culturii Basarabi, fapt care atestă prezența unei stațiuni hallstattiene în acest loc[19].

8—9. **Gornea** (com. Sicheviță, jud. Caraș-Severin).

a) În punctele *„Țărmuri"* și *„Pod Păzăriște"* au fost efectuate, în perioada 1969—1978, săpături sistematice. Cu acest prilej, au fost scoase la iveală vestigiile unei așezări din prima epocă a fierului, al cărei perimetru includea ambele puncte menționate. Așezarea avea două nivele de locuire succesive. Nivelul superior *(Țărmuri II)*, în care au fost surprinse și două complexe de locuire (o locuință de suprafață în punctul *Țărmuri* și o groapă la *Pod Păzăriște)*, conținea material ceramic specific unei faze mai timpurii a culturii Basarabi (pl. XIV—XXV) și două obiecte fragmentare de bronz (pl. XXX/1, 2). Nivelul inferior *(Țărmuri I)* aparține unui orizont imediat pre-Basarabi, de tip Gornea-Kalakača (Bosut III a)[20].

b) În hotarul aceleiași localități, cu prilejul cercetărilor efectuate în incinta *castellum*-ului roman din punctul *„Căuniță de Jos-Cetate"*, au fost surprinse și ur-

---

[16] Idem, în *StComC*, II, 1977, p. 261. Informațiile privind condițiile descoperirli si desenele materialelor mi-au fost puse la dispoziție de către Gh. Lazarovici (Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca), căruia țin să-i mulțumesc și pe această cale.

[17] R. Petrovsky-P. Rogozea, I. Munteanu, în *StComC*, IV, 1982, p. 323.

[18] E. Iaroslavschi, în *Banatica*, III, 1975, p. 355.

[19] R. Petrovszky, în *Banatica*, III, 1975, p. 374, amintește în acest punct o așezare hallstattiană. Toponimul *„Gorgane"* ar indica însă, mai curînd o necropolă tumulară, fapt confirmat și de existența în acest punct a mai multor tumuli ușor aplatizați.

[20] M. Gumă, în *Banatica*, V, 1979, p. 115—128, pl. I—XLI.

https://biblioteca-digitala.ro

mele unui strat de cultură hallstattian aparţinînd unei aşezări dintr-o fază dezvoltată a culturii Basarabi[21]. O parte din materialul descoperit cu prilejul săpăturilor menţionate, respectiv fragmente ceramice Basarabi din categoria fină (pl. XXVI—XXIX), a intrat în colecţiile Muz. Reşiţa. Cîteva fragmente se păstrează şi la Muzeul sătesc din Gornea.

10. **Greoni** (com. Grădinari,, jud. Caras-Severin).

O aşezare din prima epocă a fierului a fost identificată pe o terasă *(„Dealul Albului")*, deasupra locului numit *„Orboace"*. Din perimetrul acesteia a fost recoltată ceramică aparţinînd purtătorilor culturii Basarabi[22]. Materialul se află la Muz. Reşiţa.

11. **Iaz** (com. Obreja, jud. Caras-Severin).

În timpul săpăturilor sistematice efectuate în necropola romană din punctul *„Dîmb"*, a fost observată şi existenţa unui strat de cultură hallsattian. Ceramica aparţinînd acestei perioade poate fi atribuită, în marea sa majoritate, unui orizont pre-Basarabi, cu elemente de tip Insula Banului şi Gornea-Kalakača (Bosut IIIa). Cîteva fragmente ceramice descoperite aici sînt, însă, tipice pentru cultura Basarabi şi provin — se pare — dintr-o groapă al cărei contur nu s-a putut distinge iniţial prea clar[23]. Materialul se află la Muz. Caransebeş.

12. **Ieşelniţa** (jud. Mehedinţi).

Cu ocazia cercetărilor efectuate în cadrul necropolei hallstattiene din apropierea acestei localităţi, a fost săpat şi un tumul *(Tum. I)*, sub a cărui manta de piatră au fost descoperite trei gropi de formă ovală, pline cu piatră şi fragmente ceramice. Ritul funerar este incert, deoarece în gropile menţionate nu s-a putut observa nici o urmă de cenuşă sau cărbune şi nici un fragment de os uman. Ceramica descoperită poate fi atribuită unei faze timpurii a culturii Basarabi. De pe suprafaţa mantalei de piatră a fost culeasă şi o „psalie" de fier cu cap de cal (pl. XXX/3). Ceilalţi tumuli publicaţi aparţin Hallstattului tîrziu[24].

13. **Ilidia** (com. Ciclova Română, jud. Caraş-Severin).

În anii 1977—1978 şi 1983, pe terasa Vicinicului, în punctul numit *„Funii"*, au fost executate o serie de sondaje arheologice care au pus în evidenţă o locuire hallstattiană, reprezentată prin ceramică aparţinînd culturii Basarabi.

Pe dealul *„Obliţa"*, din hotarul aceleiaşi localităţi, au fost descoperite, de asemenea, cîteva fragmente ceramice de factură Basarabi, aflate în poziţie secundară cu ocazia cercetării unor construcţii feudale timpurii. În colecţiile Muz. Reşiţa se află şi cîteva urne hallstattiene care au fost descoperite în acelaşi punct. După unele informaţii, ele provin din morminte plane de incineraţie. Caracterul descoperirii rămîne însă nesigur, iar materialul pare să aparţină mai curînd Hallstattului tîrziu, sau, în cel mai bun caz unei faze finale a culturii Basarabi care nu mai păstrează decorul caracteristic[25]. În consecinţă, pînă la noi verificări, descoperirile hallstattiene de pe dealul *„Obliţa"* nu vor fi considerate ca punct separat în lista descoperirilor Basarabi din Banat.

14. **Ilova** (com. Slatina Timiş, jud. Caraş-Severin).

Cu ocazia unei cercetări de suprafaţă, efectuată în mai 1980 de către autorul acestor rînduri şi I. Munteanu (Şc. gen. Vîrciorova), în punctul numit *„Şesul cu spini"*, situat pe o terasă înaltă aflată în imediata vecinătate estică a căii ferate care leagă Băile Herculane de Caransebeş, şi la aprox. 400 m vest de poalele dealului *„Faţa Ilovei"* au fost puse în evidenţă urmele unei aşezări hallstattiene. Prin efectuarea unui mic sondaj, s-a constatat existenţa unui strat de cultură din această

[21] *Ibidem*, p. 128 şi urm. pl. XLII—XLV.

[22] Informaţii primite de la O. Răuţ, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

[23] R. Petrovszky, în *Tibiscus*, Istorie, V, 1978, p. 82. Încadrarea cronologică a materialului hallstattian din acest punct pe care o face autorul citat, este însă mult prea tîrzie (Ha.D_1).

[24] M. Nica, în *Historica*, III, p. 9—13, 23 şi fig. 4—6, 15/1, 16/1.

[25] Informaţii primite de la I. Uzum şi D. Ţeicu, cărora le mulţumesc şi pentru permisiunea de a studia şi publica materialul descoperit.

https://biblioteca-digitala.ro

epocă, avînd o grosime de aprox. 0,25 m, care conținea ceramică tipică pentru cultura Basarabi și multe fragmente de chirpic ars. În același strat au mai fost descoperite: fragmentul unei rîșnițe de formă ovală cu profil albiat („zdrobitor") și o cute din piatră. Materialul se găsește la Muz. Reșița și în colecția prof. I. Munteanu.

15. **Lovrin** (jud. Timiș).

Ca urmare a unei cercetări de suprafață, în hotarul acestei localități „la vest de sat, în arătură", au fost descoperite mai multe fragmente ceramice aparținînd culturii Basarabi. Materialul se află la Muz. Banatului, Timișoara.[26]

16. **Liubcova** (com. Berzasca, jud. Caraș-Severin).

Cu prilejul săpăturilor sistematice efectuate în cadrul așezării dacice fortificate din punctul „*Stenca*", situat pe malul Dunării între Liubcova și Berzasca, a apărut și ceramică hallstattiană, o parte fiind ornamentată în stilul caracteristic culturii Basarabi. În cadrul stațiunii, nu s-au putut observa însă urmele vreunui nivel de locuire hallstattian. Probabil că materialul în cauză a fost adus — odată cu pămîntul din care s-au executat terasări în cadrul așezării dacice — dintr-un punct care nu poate fi deocamdată precizat, dar aflat în apropierea stațiunii menționate, fapt care ne indică totuși existența unei stațiuni de tip Basarabi în această zonă[27]. Materialul se află la Muz. Reșița.

17—18. **Moldova Veche** (oraș Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin).

a) Cu ocazia cercetărilor efectuate de colectivul Porțile de Fier I, pe insula *(Ostrov, Insula Decebal)* de la Moldova Veche a fost săpată în mai multe campanii — se pare, însă, că numai parțial — și o necropolă tumulară cu rit de înmormîntare mixt (inhumație și incinerație), în cadrul căreia au fost descoperite — alături de un bogat inventar metalic și materiale de tip Basarabi. Rezultatele acestor cercetări au rămas — din păcate de prea multă vreme, dacă ținem cont de importanța lor aparte în studiul de ansamblu al culturii Basarabi — încă inedite[28].

b) În urma unor sondaje și cercetări de suprafață efectuate în anii 1982—1983, de către un colectiv de la Muz. Reșița, au fost descoperite cîteva fragmente ceramice Basarabi pe malul Dunării, în dreptul localității Moldova Veche[29]. Este vorba, probabil, de o așezare aparținînd purtătorilor acestei culturi.

19. **Pescari** (jud. Caraș-Severin).

În hotarul acestei comune, la „*Gaura Livoditei*", V. Boroneanț a cercetat, în 1972, și o locuire aparținînd culturii Basarabi. Lipsesc alte precizări[30].

20. **Remetea Pogănici** (com. Fîrliug, jud. Caraș-Severin).

Cercetările arheologice efectuate în perimetrul așezării hallstattiene fortificate de pe dealul „*Păscoani*", au scos la iveală și ceramică aparținînd culturii Basarabi. Din puținele materiale și informații publicate se pare că această așezare are mai multe nivele de locuire, existența ei continuîndu-se, probabil, pînă în Hallstattului tîrziu. Nu se poate preciza încă — pînă la o publicare mai amplă a cercetărilor de aici — care este relația dintre fortificație și nivelele de locuire ale așezării[31]. Materialul descoperit se află la Muz. Lugoj.

21. **Remetea Mare** (jud. Timiș).

În punctul „*Gomila lui Gabor*", din hotarul acestei localități, a fost identificată o așezare aparținînd purtătorilor culturii Basarabi, suprapusă de o alta feudală

---

[26] Cercetare de suprafață efectuată de M. Rusu și Fl. Medeleț, în anul 1980. Informațiile ne-au fost oferite de Fl. Medeleț, căruia îi aduc cuvenitele mulțumiri.

[27] M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169—170.

[28] *Ibidem*, p. 170.

[29] Informații primite de la O. Bozu și D. Țeicu, cărora le mulțumesc și pentru posibilitatea de a studia materialul descoperit.

[30] S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 384.

[31] Cf. I. Stratan, în *Flamura*, nr. 2610, Reșița, 7 aprilie 1973, p. 3, idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 165. Materialul ceramic cu decor Basarabi este total inedit. Datorez recunoștință lui I. Stratan pentru permisiunea de a-l studia și desena parțial.

https://biblioteca-digitala.ro

timprie. Perimetrul ambelor aşezări este înconjurat de un şanţ semicircular. Acesta pare a fi însă mai curînd o albiere naturală, reprezentînd un braţ mort al rîului Bega.

În anul 1972, Fl. Medeleţ a săpat în interiorul staţiunii un bordei hallstattian de formă rotundă. În centrul său a putut fi observată gaura unui stîlp de susţinere a acoperişului. Alături de ceramică, care pare să aparţină unei faze mai timpurii a culturii Basarabi (pl. II—VI), în interiorul acestui bordei a fost descoperită şi o unealtă fragmentară din lut, folosită la realizarea ornamentelor imprimate de pe ceramica din categoria fină (pl. XXXII/1)[32]. Materialul se află la Muzeul Banatului Timişoara.

22. **Sînnicolaul Mare** (jud. Timiş).

Din colecţia Kuhn (aflată actualmente la Muz. Banatului, Timişoara) provin mai multe fragmente ceramice de tip Basarabi, avînd decorul incrustat cu substanţă albă. Acestea au fost descoperite întîmplător în perimetrul localităţii, pe malul Arancăi. Lipsesc alte precizări[33].

23. **Svinița** (jud. Mehedinţi).

Punctul numit *„Piatra Ilişovei"* reprezintă un bot de terasă aflat în prezent aproape permanent sub apele Dunării. El se află situat în hotarul comunei Svinița, în apropierea limitei dintre judeţele Mehedinţi şi Caraş-Severin.

În primăvara anului 1981, cu prilejul unei scăderi a nivelului Dunării, aici a fost descoperit un bogat material ceramic aparţinînd culturii Basarabi în asociere cu mai multe obiecte din bronz şi fier, respectiv două fibule fragmentare (pl. XXXI/1, 2), fragmentul unui cuţit de fier (pl. XXI/3), o brăţară întreagă, o brăţară fragmentară şi alte cinci fragmente de brăţări din bronz (pl. XXI/4—10). Obiectele din metal aparţin aceluiaşi context cultural cu ceramica. Se presupune existenţa unei necropole în acest punct[34]. Materialul amintit mai sus se găseşte la Muz. Reşiţa. Din acelaşi lot mai fac parte cîteva fragmente de sîrmă din bronz şi o perlă din acelaşi material, obiecte care nu au fost publicate împreună cu celelalte piese[35].

Ulterior, în acelaşi loc, au mai fost scoase la iveală alte cîteva obiecte de metal, aparţinînd aceleiaşi perioade, şi anume: o fibulă fragmentară, cu miez de fier învelit în bronz, un fragment de brăţară din bronz, un nasture din bronz cu calotă ajurată şi mai multe fragmente de sîrmă din bronz cu secţiunea rotundă. Aceste materiale, au ajuns la Muz. Transilvaniei, Cluj-Napoca[36].

24—25. **Valea Timişului** (com. Buchin, jud. Caraş-Severin).

a) Începînd din anul 1976, în punctul numit *„Rovină"* din hotarul localităţii Valea Timişului se întreprind săpături sistematice avînd drept obiectiv cercetarea unor aşezări suprapuse, din diverse epoci, printre care şi o aşezare din prima epocă a fierului, aparţinînd purtătorilor culturii Basarabi[37].

Staţiunea se află situată pe marginea unei terase, la aprox. 2,5 km. NNV de satul Valea Timişului şi 1,5 km. ENE de comuna Buchin. În perimetrul staţiunii a fost construit în anii 1976—1977 un saivan. Fundaţiile acestuia au distrus — aşa cum am putut constata pe teren — cel puţin două complexe de locuire aparţinînd aşezării Basarabi, complexe care nu au mai putut fi cercetate ulterior nici măcar parţial. Lucrările de îmbunătăţiri funciare efectuate în zonă, precum şi redeschide-

---

[32] Informaţii primite de la Fl. Medeleţ, căruia îi mulţumesc şi pentru faptul de a-mi fi permis studierea şi publicarea unui lot de materiale descoperite în acest complex.

[33] Fl. Medeleţ-L. Kakucs, *În legătură cu unele vechi descoperiri arheologice inedite din zona Sînnicolaul Mare, aflate în fosta colecţie Kuhn*, comunicare prezentată în cadrul simpozionului *„În memoriam Constantin Daicoviciu"*, Caransebeş, 26—27 martie 1978.

[34] M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 155—171.

[35] Acestea vor fi publicate de către T. Soroceanu. Vezi nota următoare.

[36] T. Soroceanu-I. Dragomir, *Depozitul de bronzuri de la Piatra Ilişovei*, comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică „Continuitate multimilenară", Cluj-Napoca, 27—28 mai 1983. Se află sub tipar în *Acta MN*, XXI, 1984.

[37] M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 45—67.

https://biblioteca-digitala.ro

rea unei mine de cărbuni aflată în imediata apropiere a stațiunii, pun sub semnul întrebării continuarea cercetărilor din acest punct în anii care vor urma.

Prin intermediul săpăturilor arheologice efectuate pînă în prezent, în cadrul așezării Basarabi din acest punct au putut fi cercetate un număr de 11 locuințe (bordeie, semibordeie sau locuințe de suprafață) și mai multe gropi, ceea ce conferă așezării hallstattiene de la Valea Timișului o importanță cu totul aparte în cunoașterea modului de viață al purtătorilor culturii Basarabi. Marea majoritate a materialului arheologic descoperit în aceste complexe de locuire, sau în stratul de cultură al așezării hallstattiene, se compune mai cu seamă din ceramică. Celelalte categorii de obiecte sînt relativ slab reprezentate. Dintre acestea se pot aminti: un cuțitaș de fier cu limbă la mîner și lama ușor curbată, o verigă de bronz rotundă în secțiune (ambele piese nu sînt ilustrate în cadrul acestei lucrări), cîteva fusaiole și rișnițe de tip „zdrobitor", precum și un obiect din lut ars pentru imprimarea ornamentelor pe ceramică (pl. XXXII/2). Grosimea medie a stratului de cultură din prima epocă a fierului este de 0,25—0,30 m. Observațiile de stratigrafie verticală nu au reușit să permită diferențierea clară a mai multor nivele în cadrul acestui strat, cu atît mai mult cu cît nu s-au constatat suprapuneri directe ale unor complexe. Totuși, există o serie de indicii stratigrafice care implică existența a cel puțin a două faze în evoluția acestei așezări. Această constatare se bazează pe faptul că unele complexe de locuire se situează la baza stratului de cultură în timp ce altele pornesc de la limita superioară a acestuia. Acestora din urmă nu le corespunde însă și un nivel de depunere separat și cît de cît continuu în nici una dintre zonele așezării. De altfel, și analiza materialului ceramic descoperit în locuințe confirmă această constatare, căci el prezintă o serie de diferențieri tipologice care atestă că durata de existență a așezării de la Valea Timișului — *„Rovină"* corespunde fazelor dezvoltată și, respectiv, tîrzie (pl. XXXIII—XXXIV) ale culturii Basarabi. Mai mult, puternicele tradiții de tip Insula Banului întîlnite în cadrul ceramicii descoperite într-una dintre primele locuințe cercetate, și care nu mai apar în nici unul din celelalte complexe de locuire cunoscute aici, poate permite încadrarea acesteia chiar într-o fază timpurie a culturii.

Întregul material arheologic descoperit ca urmare a cercetărilor efectuate în punctul *„Rovină"* se află la Muz. Reșița.

b) Pe aceeași terasă, în punctul numit *„Rît"*, la aprox. 1 km. sud de așezarea de la „Rovină" au fost descoperite, în urma unor cercetări de suprafață efectuate în anii 1976—1977, mai multe fragmente ceramica Basarabi și un fragment dintr-o brățară de pastă sticloasă. Ceramica este tipică fazei dezvoltate a acestei culturi. Materialul se găsește la Muz. Reșița[38].

26. **Vărădia** (jud. Caraș-Severin).

Pe dealul *„Chilii"*, din raza acestei comune, a fost identificată și cercetată timp de mai mulți ani o așezare hallstattiană. După informațiile primite de la autorul săpăturilor, aici ar fi apărut și ceramică Basarabi. Avînd în vedere că în zona cercetată stratul de cultură este puternic deranjat de lucrările agricole, nu s-a putut preciza, încă, dacă așezarea în cauză are mai multe nivele și nici cărei faze din evoluția culturii îi aparțin fragmentele ceramice cu decor de tip Basarabi, descoperite totuși în număr redus. Săpăturile fiind în curs de desfășurare, rămîne ca cercetările viitoare și prelucrarea întregului material descoperit să ne aducă lămuriri în acest sens[39]. Materialul arheologic descoperit se află în totalitate la Muz. Reșița.

27. **Vrăniuț** (com. Răcășdia, jud. Caraș-Severin).

Prin cercetări de suprafață, în punctul numit *„Iagodărie"*, au fost identificate urmele unei așezări din prima epocă a fierului, în perimetrul căreia au fost descoperite fragmente ceramice aparținînd culturii Basarabi[40]. Materialul se află la Muz. Reșița.

---

[38] M. Gumă în *StComC*, II, 1977, p. 261.

[39] Informații primite de la E. Iaroslavschi, cel care a efectuat săpături în acest punct.

[40] M. Gumă, în *StComC*, II, 1977, p. 261, pl. IV/7.

https://biblioteca-digitala.ro

*
* *

În cele ce urmează, vom încerca să subliniem — prin analiza sintetică a principalelor vestigii aparţinînd culturii Basarabi, cunoscute pînă în prezent pe teritoriul bănăţean — care sînt elementele fundamentale prin care se caracterizează descoperirile menţionate în repertoriul de mai sus şi, desigur, unele dintre implicaţiile pe care acestea le pot avea asupra cadrului problematic mai larg al întregii culturi Basarabi.

Stratigrafia aşezărilor. O primă observaţie care se cuvine a fi făcută aici este cea referitoare la grosimea stratului de cultură constatat în diversele staţiuni aparţinînd culturii Basarabi din Banat. După cum a reieşit şi din repertoriul descoperirilor, în majoritatea punctelor menţionate nu există date precise de stratigrafie verticală. Excepţie fac doar cîteva puncte în care grosimea stratului sau nivelelor de depunere aparţinînd acestei culturi este următoarea: 0,25—0,30 m la Valea Timişului — „*Rovină*", 0,20—0,25 m la Ilova şi 0,15—0,20 m la Gornea — „*Ţărmuri*" (nivelul superior al aşezării hallstattiene).

Este, deci, cît se poate de clar că locuirea acestor aşezări a fost relativ de scurtă durată, fapt care nici nu este de mirare în cazul unei culturi a cărei întreagă perioadă de existenţă nu pare să depăşească 150 ani.

Pe de altă parte, se cuvine subliniat şi faptul că nici unul din aceste puncte nu prezintă o stratigrafie „etalon" care să ilustreze întreaga evoluţie a culturii Basarabi din Banat, în ciuda faptului că aşezarea de la Valea Timişului se apropie cel mai mult de acest deziderat. De aceea, pentru o reconstituire cît de cît completă a întregii evoluţii a acestei culturi trebuie folosite mai ales datele oferite de stratigrafia comparată a aşezărilor cele mai bine cercetate pînă în prezent.

Deosebit de importantă, pentru începutul culturii Basarabi şi raporturile sale cronologice cu orizontul cultural imediat anterior din zonă, este situaţia surprinsă în cadrul aşezării hallstattiene de la Gornea — „*Ţărmuri*", unde nivelul superior (care poate fi atribuit fără nici un dubiu culturii Basarabi) suprapune direct, fără vreo întrerupere stratigrafică sau cronologică, un nivel cu materiale de tip Gornea-Kalakača (orizontul Bosut III a), avînd o grosime de 0,20—0,25 m. Analiza materialului descoperit în nivelul superior al acestei aşezări şi în cele două complexe închise cercetate (o locuinţă de suprafaţă la *Ţărmuri* şi o groapă la *Pod Păzărişte*, aceasta din urmă străpungînd nivelul cu materiale de tip Gornea-Kalakača) confirmă relaţia stratigrafică constatată, conducînd spre încadrarea nivelului superior de la Gornea — „*Ţărmuri*" într-o fază timpurie a culturii Basarabi.

O situaţie asemănătoare a fost observată şi în cadrul aşezării de la Iaz — „*Dîmb*", unde o groapă cu materiale Basarabi străpunge un strat subţire conţinînd material ceramic pre-Basarabi, cu elemente caracteristice grupelor Insula Banului şi Gornea-Kalakača.

În cazul aşezării de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*", deşi nivelul Basarabi este puternic deranjat de lucrările agricole şi complexele feudale timpurii, se pare că acesta suprapune o staţiune hallstattiană timpurie, datată deocamdată aprox. în sec. XI î.e.n.[41], fără ca aceasta

[41] Informaţii Fl. Medeleţ.

https://biblioteca-digitala.ro

să implice — desigur — și o continuitate cronologică neîntreruptă între cele două așezări[42].

Deși nu poate constitui un argument sigur de natură stratigrafică, trebuie să amintesc aici și faptul că pe nivelul de incendiere al unei locuințe cercetate în așezarea hallstattiană timpurie de la Remetea Mare — *„Gomila lui Pituț"* (aprox. sec. X—IX î.e.n.), a fost descoperit un fragment ceramic de tip Basarabi[43].

De asemenea, fără a dispune de date stratigrafice precise, menționez că și pentru stațiunea de la Remetea Pogănici se susține existența unui nivel inferior conținînd ceramică exclusiv canelată[44].

În cazul stațiunilor de la Valea Timișului și Ilova, relațiile stratigrafice sînt irelevante pentru raportul dintre orizontul culturii Basarabi și cel care-l precede nemijlocit din punct de vedere cronologic, căci în ambele puncte descoperirile de tip Basarabi suprapun așezări aparținînd grupului Balta Sărată din perioada mijlocie și tîrzie a epocii bronzului.

Trebuie remarcat, totuși, că unul dintre bordeiele cercetate în cadrul așezării de la Valea Timișului (B_1) conține material ceramic de evidentă tradiție Insula Banului, ceea ce constituie un indiciu pentru încadrarea lui în faza timpurie a culturii Basarabi. Din păcate, nu există și o confirmare stratigrafică a poziției sale timpurii în cadrul așezării, deoarece — chiar în acea zonă — stratul de cultură hallstattian este deranjat de lucrările drumului roman (care suprapunea parțial aceste complexe), iar în restul perimetrului ocupat de așezare nu s-a reușit separarea unui nivel care să conțină ceramică cu decor identic aceluia din bordeiul menționat[45].

Ținînd cont și de faptul că nici locuințelor din faza mai tîrzie a așezării Basarabi de la Valea Timișului nu le corespunde un nivel continuu de depunere arheologică, se impune constatarea că stratul de cultură al așezării din acest punct (exclusiv complexele de locuire menționate) aparține aproape în totalitate fazei mijlocii de dezvoltare a acestei culturi, prin grosimea sa 0,25—0,30 m) fiind cea mai consistentă depunere aparținînd acestei faze a culturii Basarabi din Banat.

În ceea ce privește raportul acestei culturi cu orizontul hallstattian tîrziu din Banat, datele stratigrafice existente sînt, de asemenea, extrem de reduse numeric, iar acolo unde există eventual în teren sînt încă insuficient precizate în publicații.

Astfel, la Valea Timișului, în complexele de locuire care pornesc de la limita superioară a stratului de cultură, ornamentarea specifică (în special, decorul imprimat și incizat) este tot mai rar întîlnită, apărînd în schimb forme ceramice și ornamente care anunță deja pe cele caracteristice fazelor timpurii ale grupului Ferigile, fapt care indică apartenența lor la o fază tîrzie a culturii Basarabi. Este drept că la Valea Timișului este reprezentat probabil doar începutul acestei faze, ținînd cont de inexistența unui nivel continuu care să corespundă acestor complexe.

---

[42] Între orizontul așezării hallstattiene timpurii de la Remetea Mare — *Gomila lui Gabor"* (Ha.A_2) și cel al așezării Basarabi din același punct există un spațiu cronologic căruia îi corespunde — măcar parțial în zona de nord a Banatului — orizontul așezării hallstattiene timpurii de la Remetea Mare — *„Gomila lui Pituț"* (aprox. Ha B_1—B_2).

[43] Informații Fl. Medeleț.

[44] Vezi, *supra*, nota 31.

[45] M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 48—49, pl. IV.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe de altă parte, și în cadrul așezării hallstattiene fortificate de la Remetea Pogănici sînt menționate materialele ceramice de tip Ferigile[46], poziția stratigrafică a acestora nefiind încă bine precizată.

Ca atare, în ciuda penuriei de date stratigrafice, dar ținînd cont și de apariția unor descoperiri foarte apropiate de acelea ale grupului Ferigile la Brebu[47], Moldova Veche[48] și Ieselnița[49] se poate accepta — cu mari șanse de a fi în concordanță cu realitatea istorică — că, cel puțin în zona piemontană a Banatului, orizontul culturii Basarabi se continuă printr-un orizont cultural asemănător — dacă nu chiar identic — cu acela aparținînd grupului hallstattian tîrziu de tip Ferigile[50].

În sfîrșit, pentru a încheia prezentarea elementelor stratigrafice oferite de cercetarea așezărilor Basarabi din Banat, se impune a fi reliefate cîteva constatări de ordin mai general, oferite de datele pe care le deținem pînă în prezent.

O primă observație se desprinde din locuirea de scurtă durată a așezărilor. Coroborată cu apartenența la faze diferite de evoluție a majorității punctelor cu descoperiri Basarabi din Banat, această observație pare să ne indice o mobilitate accentuată în spațiu a purtătorilor acestei culturi, cu deosebire în fazele sale mai timpurii. Deși implicațiile unei asemenea constatări de abia acum înainte urmează a fi studiate în toată complexitatea lor, se pare că pot fi legate în primul rînd de circumstanțele în care s-a petrecut geneza acestei culturi, ca și de unele motivații de natură economică (cum ar fi, de exemplu, locul important ocupat de creșterea vitelor în cadrul acestor comunități).

În același timp, datele stratigrafice arată deja cu destulă claritate că orizontul culturii Basarabi urmează nemijlocit grupului Gornea-Kalakača (Bosut III a) în sudul Banatului, grupului Insula Banului în sud-estul și estul acestei regiuni, respectiv, grupelor evoluate ale complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată în nordul Banatului. După cum vom vedea în cele ce urmează, acestea sînt și principalele componente culturale care au contribuit la geneza culturii Basarabi.

Și pentru sfîrșitul culturii există, deci, cîteva indicii privind evoluția sa în zona deluroasă a Banatului spre manifestări culturale asemănătoare acelora de tip Ferigile, în timp ce în zona de cîmpie a acestei regiuni nu se cunosc-deocamdată elemente capabile să ilustreze evoluția culturală post-Basarabi.

Tipurile de habitat. Chiar și la o simplă consultare a hărții conținînd distribuția punctelor cu descoperiri Basarabi pe teritoriul Banatului (pl. I), majoritatea acestora reprezentînd așezări, se poate constata că ele se concentrează în zona principalelor cursuri de apă (Dunărea, Timișul, Carașul și Bega) și a afluenților acestora. Deși, cel puțin pînă în prezent, numărul stațiunilor din zona deluroasă este sensibil mai mare decît acela din zona de cîmpie, cred că acest lucru nu trebuie neapărat interpretat ca pe o predilecție a purtătorilor culturii Basarabi pentru regiunea piemon-

[46] Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970, (1971), p. 192.
[47] V. Leahu, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 159—162.
[48] Material inedit în Muz. Reșița.
[49] M. Nica, *loc. cit.*, p. 13—39, fig. 9—14, 15/2—8; 16/2—10; 17—22.
[50] Ipoteza a fost, de altfel, emisă încă din 1970 de către Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro

tană a Banatului, căci este foarte probabil că situația actuală se datorează unui stadiu diferit de cercetare în cele două zone. Este de presupus că cercetările viitoare vor fi de natură să modifice sensibil acest raport, chiar dacă ținem cont numai de faptul că în celelalte zone ale ariei de răspîndire a culturii Basarabi regiunile de cîmpie sînt dens locuite[51].

Marea majoritate a regiunilor din Banat se află situate pe terasele superioare ale văilor pe care le formează rîurile mai sus amintite. În general, înălțimile mai mari nu sînt locuite, observația fiind valabilă și pentru zona piemontană, unde singurele așezări situate pe dealuri (puțin înalte, însă) sînt cele de la Remetea Pogănici și eventual, Vărădia. O situație asemănătoare se constată și în cazul peșterilor, unica locuire de acest tip cunoscută cu certitudine pînă în prezent pe întregul teritoriu bănățean fiind aceea de la Pescari — *„Gaura Livodiței"*.

De regulă, așezările menționate în repertoriu sînt deschise, necunoscîndu-se pînă acum nici un caz de fortificație artificială care să fi fost construită cu siguranță de către purtătorii culturii Basarabi din Banat. Excepție de la această regulă ar putea face, totuși, așezările de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"* și Remetea Pogănici, fără a dispune însă de date sigure pentru nici unul din aceste puncte. Astfel, la Remetea Mare, dacă nu se poate vorbi de existența certă a unor lucrări de fortificare artificială, prin locuirea unei insule create de Bega și un braț — actualmente secat — al acestui rîu, sîntem puși în fața folosirii unor avantaje naturale oferite de configurația terenului pentru a asigura protecția așezării. La Remetea Pogănici dispunem, în schimb, de observații arheologice concrete care atestă existența unor lucrări de fortificație artificială. Cu toate acestea, nu se știe încă sigur dacă ele pot fi datate în vremea culturii Basarabi, dacă este vorba de o fortificație post-Basarabi (respectiv, de orizont Ferigile) sau dacă aceasta reprezintă o fortificație hallstattiană timpurie refolosită de purtătorii culturii Basarabi.

Oricum, situația din Banat nu se deosebește de aceea constatată în restul arealului ocupat de această cultură, căci și aici — cu excepția fortificației de la Popești, care poate fi iarăși o fortificație hallstattiană timpurie refolosită[52] — nu se mai cunosc cazuri sigure de așezări fortificate.

În sfîrșit, referitor la structura așezărilor, numărul și tipurile de locuințe din cuprinsul acestora, trebuie să subliniez faptul îmbucurător că datele puse la dispoziție de cercetările arheologice din Banat depășesc substanțial tot ceea ce se cunoștea pînă acum în acest sens pe întregul spațiu ocupat de către purtătorii culturii Basarabi.

Desigur, un loc aparte în acest context revine așezării de la Valea Timișului — „Rovină", aici fiind cercetate pînă în prezent nu mai puțin de 11 locuințe de diverse tipuri[53] și mai multe gropi.

În celelalte așezări Basarabi din Banat au mai fost descoperite, de asemenea, încă două locuințe (una la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"* și alta la Gornea — *„Țărmuri"*) și două gropi (Gornea — *„Pod Păzărește"*, respectiv, Iaz — *„Dîmb"*).

---

[51] A se vedea hărțile de răspîndire a culturii, citate la nota 6.

[52] Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105—106.

[53] Planurile și profilele unora dintre ele au fost deja publicate (M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, pl. IV—V. Celelalte urmează a fi publicate integral — împreună cu materialul arheologic conținut — după încheierea cercetărilor, într-un viitor studiu monografic dedicat stațiunii de la Valea Timișului.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe baza acestei documentații, s-a putut constata că principalele categorii de locuințe folosite de purtătorii culturii Basarabi în Banat au fost bordeiele[54], semibordeiele și locuințele de suprafață[55].

Bordeiele au, în general, groapa bine adîncită în pămînt și fundul ușor albiat. În unele cazuri (Valea Timișului), acesta este podit cu pietriș mărunt sau piatră de rîu de dimensiuni mai mari. Cele descoperite la Valea Timișului (în număr de cinci) au o formă rotundă, ovală sau pătrată cu colțurile ușor rotunjite. Unul dintre bordeiele de formă pătrată cercetate în acest punct mai păstra, la colțuri, gropile unor stîlpi de susținere relativ subțiri. Tot aici a fost descoperit și un bordei cu două alveole. De asemenea, la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*, singurul complex de locuire cercetat din cadrul așezării Basarabi este reprezentat de un bordei de formă rotundă, în centrul căruia s-a descoperit și groapa unui stîlp de susținere a acoperișului. Tot aici trebuie remarcat și faptul că majoritatea bordeielor (în special cele de formă rotundă) sînt de dimensiuni relativ mici. De obicei, în interiorul acestui tip de locuințe nu au fost descoperite vetre de foc, cu excepția unui singur caz de la Valea Timișului, unde se supoziționează prezența unei vetre pe baza fragmentelor pe care acesta le conținea.

Semibordeiul, reprezentînd de fapt o variantă a locuinței de suprafață, avînd spațiul de locuit ușor adîncit sub nivelul de călcare, este documentat pînă acum doar în cadrul așezării de la Valea Timișului. Locuințele de acest tip sînt, în general, de dimensiuni mai mari decît bordeiele, cu o formă aproximativ dreptunghiulară și au o singură încăpere. Cele mai multe au avut la bază un strat subțire de pietriș mărunt, bine bătătorit. Ele prezintă o structură ceva mai complexă. Astfel, două dintre acestea au fost prevăzute cu cîte un cuptor dispus în colțul locuinței, la una dintre ele existînd în plus și o vatră de formă rotundă plasată în centrul încăperii. În alt caz, a fost descoperită și groapa unui stîlp central de susținere a acoperișului, în timp ce vatra — tot de formă rotundă — a fost dispusă în afara semibordeiului.

Locuințele de suprafață propriu-zise sînt reprezentate prin numai două complexe, descoperite la Valea Timișului și, respectiv, la Gornea — *„Țărmuri"* (cu mențiunea că această locuință a fost doar parțial cercetată). Ambele aveau podeaua — alcătuită dintr-un pat de pietriș bine tasat, peste care s-a aplicat un strat de lutuială. Locuința de la Valea Timișului a avut cu siguranță o formă dreptunghiulară, cea de la Gornea — *„Țărmuri"* fiind, probabil, de același tip. În nici una dintre ele nu s-a constatat existența mai multor încăperi și nici prezența unor vetre sau fragmente de vatră.

După cum am arătat mai înainte, în așezările Basarabi din Banat au fost descoperite și cîteva gropi. Spre deosebire, însă, de unele gropi cunoscute în aria acestei culturi, al căror caracter ritual pare foarte proba-

[54] Un bordei Basarabi a mai fost descoperit și în Transilvania, la Aiud, (jud. Alba), în punctul *„Cetățuia"*, cf. H. Ciugudeanu, *loc. cit.*, p. 8, fig. 3.

[55] Locuințele de suprafață sînt cele mai bine reprezentate în cultura Basarabi. La Popești — *„Novaci"* a fost cercetată și o locuință — „cenușar", cf. Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 106—107.

https://biblioteca-digitala.ro

bil[56], în stațiunile bănățene rostul lor a fost mai curînd acela de depozitare a resturilor menajere provenite din activitatea cotidiană sau de la curățirea periodică a locuințelor, căci inventarul acestora nu conține nici un fel de elemente care să permită interpretarea lor ca gropi rituale. Ele au, de regulă, pereții drepți și fundul ușor rotunjit. O singură groapă de la Valea Timișului a avut pereții cuptoriți, ceea ce ar putea constitui un eventual argument pentru destinația sa inițială ca groapă de provizii, care a fost transformată ulterior în groapă de resturi menajere.

Tot în stațiunea de la Valea Timișului au mai fost scoase la iveală încă două complexe arheologice care se detașează de celelalte printr-o serie de particularități ce se cuvin a fi amintite.

Primul dintre ele este reprezentat de o groapă de dimensiuni mai mari, cu gura rotundă și fundul albiat, puțin adîncită în pămînt. În interiorul său au apărut fragmente ceramice, cărbune și cenușă, precum și cîteva măsele extrem de friabile, care ar putea să provină de la un craniu de cal așezat pe fundul gropii[57]. Gura acesteia a fost căpăcuită cu un dop compact de chirpic ars, care nu reprezintă în nici un caz resturile unor pereți de locuință prăbușiți în groapă. Toate aceste elemente mă îndeamnă să o interpretez ca pe un complex de caracter ritual, fără a avea însă o siguranță deplină în acest sens.

În cel de-al doilea caz este vorba tot de o groapă de formă rotundă, cu pereții drepți, și puternic adîncită în pămînt. Fundul său era plat, avînd dispusă o vatră de formă rotundă în zona centrală. În jurul său au fost descoperite mai multe fragmente de chirpic care, eventual, pot să provină de la o locuință de suprafață puternic distrusă, despre forma și dimensiunile căreia evident că nu se mai poate ști nimic. Cea mai apropiată analogie, în timp și spațiu, pentru acest gen de groapă — „instalație de încălzire" poate fi găsită, deocamdată, într-o fază mai tîrzie a complexului cultural hallstattian cu ceramică canelată, de tip Gáva-Holihrady[58].

În fine, din prezentarea tipurilor de habitat ale comunităților Basarabi din Banat, se poate desprinde măcar o constatare de ordin mai general. Este vorba de faptul că marea majoritate a așezărilor nu au fost fortificate, ceea ce arată că perioada istorică în care se plasează cultura Basarabi a fost relativ calmă pentru meleagurile bănățene și, în același timp, că purtătorii acestei culturi nu s-au așezat într-un mediu etno-cultural străin.

---

[56] Este vorba, în special, de acelea descoperite la Popești — *„Novaci"*, și Verbița. Cf. Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184; idem, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 83. Cea de la Alba Iulia — *„Lumea Nouă"* pare să fie mai degrabă un mormînt (H. Ciugudeanu, *loc. cit.*, p. 13—14, fig. 6). Ținînd cont de numeroasele analogii ce există între aceste vase și cele din nivelul inferior de la Gornea — *„Țărmuri"* și *„Pod Păzărește"*, ca și în așezarea de la Gornea — *„Căunița de Sus"* (M. Gumă, în *Banatica*, V, 1979, pl. IV—XXIII, XXXVII), acest complex pare să aparțină mai curînd unei faze timpurii a culturii Basarabi.

[57] Din cauza acidității ridicate a solului, în întreaga stațiune de la Valea Timișului (indiferent de epocă) nu s-a păstrat nici un fragment faunistic, cu excepția acestor măsele.

[58] Asemenea „sisteme de încălzire" sau „gropi-cuptor" au fost descoperite în așezările de la Somotor și Mahala. Cf. G. I. Smirnova, în *MIA*, 150, 1969, p. 28; idem, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro

Principalele categorii de vestigii ale culturii materiale

Din cercetările întreprinse în cadrul stațiunilor Basarabi de pe teritoriul Banatului a rezultat o mare cantitate de material arheologic, din componența căruia se detașează în primul rînd ceramica și piesele de metal. Pe lîngă acestea, au mai fost descoperite și alte cîteva obiecte realizate din lut ars și piatră.

1. *Ceramica*, este, de departe, cea mai importantă și mai bogat reprezentată categorie de vestigii a culturii materiale, nu numai din punct de vedere cantitativ și tipologic, dar și prin informațiile istorico-arheologice pe care le oferă cercetătorului. Este lucrată, în totalitate cu mîna.

Sînt bine reprezentate în descoperiri, atît categoria ceramicii grosiere, de uz comun, cît și cea fină sau semifină, cu destinație mai diversă.

Ceramica grosieră este realizată dintr-o pastă în amestec cu mult nisip și pietricele. Pereții vaselor sînt relativ groși, adesea ușor neteziți, și prezintă — în multe cazuri — urme puternice de ardere secundară atît în interior cît și în exterior.

La această categorie ceramică culoarea predominantă a vaselor este cea brună, brun-cărămizie sau brun-neagră.

Repertoriul tipologic al acestora este deosebit de limitat. Forma absolut caracteristică — și bine ilustrată în majoritatea așezărilor Basarabi din Banat — rămîne oala cu corpul mai mult sau mai puțin bombat, iar gîtul ușor profilat și arcuit spre exterior (pl. VII/1; XIV; XV; XVI/1—2, 5). O variantă a aceluiași tip o constituie vasele cu pereții aproape drepți și dispuși oblic spre exterior, ceea ce le conferă un aspect tronconic. În unele cazuri, recipientele sînt prevăzute cu toarte dispuse deasupra zonei lor mediane.

Decorul se limitează la crestături oblice sau verticale pe buză și la brîuri orizontale în relief, simple, crestate oblic sau alveolate. Uneori, pe aceste brîuri în relief apar și cîteva proeminențe mici, aplatizate și alungite.

În sfîrșit, doar cîteva fragmente din această categorie ceramică prezintă un decor ceva mai complex, în timp ce numai la Valea Timișului se cunoaște un fund care provine de la un vas-strecurătoare realizat din pastă grosieră.

Categoria ceramicii fine și semifine — de asemenea, bogat reprezentată — este realizată dintr-o pastă bine frămîntată, în amestec cu nisip fin. Culoarea vaselor este cu deosebire brun-neagră și neagră, mai rar brun-gălbuie sau brun-cărămizie. De cele mai multe ori, suprafața lor este puternic lustruită, cu observația că acest procedeu este folosit mai frecvent în fazele timpurie și mijlocie ale culturii. Tot pentru faza timpurie s-a putut constata, uneori, și existența unui contrast între nuanțele de brun și brun-cărămiziu ale suprafeței interioare a pereților și negrul intens, bine lustruit, de la exterior.

Cu unele excepții, principalele tipuri de vase, executate din pastă fină și semifină sînt cele cunoscute în întreaga arie de răspîndire a culturii Basarabi.

Vasele pîntecoase cu gîtul înalt, arcuit, și buza răsfrîntă la exterior (de tipul folosit adeseori și ca urnă funerară) sînt de dimensiunile cele mai diverse (mergînd de la exemplarele foarte mari pînă la cele minia-

https://biblioteca-digitala.ro

turizate). Unele dintre acestea sînt bogat ornamentate (pl. XII; XXIX), în timp ce altele sînt complet lipsite de decor (pl. XXI/7). Ornamentele sînt plasate în special pe zonele cele mai vizibile ale vaselor, respectiv pe fața interioară a buzei, pe gît, precum și pe zona maximului diametru al acestora (inclusiv la contactul dintre gît și corpul propriu-zis). De regulă, acest tip nu este prevăzut cu toarte. În schimb, la unele exemplare apar mici proeminențe conice pe umăr (pl. V/2). Toate vasele din această categorie au fundul drept.

Foarte apropiate ca formă sînt cănile prevăzute cu o toartă ușor supraînălțată pornind din buză. Corpul lor are o formă aproximativ rotundă, ușor turtită, și gîtul înalt cu buza puțin arcuită la exterior. De obicei, toarta acestui tip de vas este lățită și aproape triunghiulară în secțiune. La marea majoritate a cazurilor cunoscute pînă în prezent în Banat gura este dreaptă, la fel ca și în cazul marii majorități a celorlalte exemplare cunoscute în cultura Basarabi[59]. În schimb pe teritoriul Munteniei (la Popești, mai ales), au fost descoperite și vase de același tip cu gura oblică, probabil sub influența formelor ceramice similare din zonele sud-dunărene[60].

Ceștile, cu una sau două toarte, reprezintă o formă larg răspîndită. În cadrul stațiunilor bănățene ale culturii Basarabi ele sînt cunoscute în două variante principale.

Prima dintre acestea o constituie ceștile — „căuc", cu un aspect oarecum tronconic, avînd pereții arcuiți ușor spre interior (pl. X/5; XVI/4). De obicei, sînt prevăzute cu o toartă puternic supraînălțată, lățită sau fațetată longitudinal. În general — cel puțin în cazul exemplarelor cunoscute pînă acum — sînt lipsite de decor.

Cea de-a doua variantă o reprezintă ceștile cu corpul globular, și gîtul drept sau ușor evazat (pl. II/9; III/8; XVIII/11; XIX/10; XXV/6—8; XXVII/1). Exemplarele din această categorie au una sau două toarte, de asemenea mai mult sau mai puțin supraînălțate, lățite sau fațetate longitudinal. Marea majoritate a ceștilor de acest tip sînt bogat și variat ornamentate. În faza mai tîrzie predomină decorul exclusiv canelat (pl. XXXIII/2).

Străchinile sînt, de asemenea, reprezentate prin două tipuri principale.

O primă categorie — de altfel, cea mai numeroasă — o constituie cele cu buza invazată (pl. VIII/2—3; IX; XI; XIII, etc.). Majoritatea sînt ornamentate pe buză și pe umăr, fără ca cele lipsite de decor să constituie o excepție. Unele prezintă mici proeminențe conice pe umăr. Un singur fragment aparținînd unui vas de acest tip, descoperit la Svinița, prezintă o toartă orizontală pe umăr. El aparține, probabil, unei faze mai tîrzii a culturii.

Cel de-al doilea tip — mai puțin numeros decît primul — este reprezentat de strachina cu buza răsfrîntă la exterior (pl. V/3; VI; XXVII/2; XXXIV). De cele mai multe ori este ornamentat pe partea superioară a buzei sau pe zona de contact dintre aceasta și cea bombată a corpului.

[59] Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, Abb. 6/7, 14; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 39/1—2; 40/1—2.

[60] Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, Abb. 6/6, 8. Este citat, în acest sens, cazul cănii de la Tren (R. P. Bulgară); *ibidem*, Abb. 4/5.

https://biblioteca-digitala.ro

Exemplarul de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*", — aparţinînd fazei mai timpurii a culturii aBsarabi, prezintă pe marginea buzei o serie de lobi atrofiaţi (pl. V/3). În faza tîrzie, decorul acestui tip de strachină este realizat cu preponderenţă prin canelare (pl. XXXIV).

În fine, se cuvine a fi amintită aici şi o apariţie deocamdată singulară. Este vorba de un fragment care provine din zona mediană a unui vas dublu, de tipul „solniţă", descoperit în aşezarea de la Valea Timişului.

Se face remarcată, totodată, lipsa din staţiunile bănăţene ale culturii Basarabi a vasului cu picior („fructiera"), atît de bine reprezentat în Oltenia[61], dar care este semnalat şi în alte regiuni ale ariei ocupată de această cultură[62].

Din aceeaşi categorie a ceramicii fine mai fac parte şi cîteva toarte fragmentare, de tipul „ansa cornuta" (pl. II/1) sau cele prevăzute cu o proeminenţă în zona superioară (pl. II/2), fără a se cunoaşte însă cărui tip de vas au aparţinut. Ele apar numai în faza timpurie a culturii, probabil ca o moştenire de tip Insula Banatului[63].

Ornamentarea ceramicii fine şi semifine este deosebit de bogată şi variată, fiind realizată cu ajutorul canelurilor, inciziilor şi imprimeurilor. De multe ori, pe acelaşi vas apar motive decorative complexe realizate prin asocierea tuturor acestor tehnici de ornamentare. De remarcat complexitatea mai mare, precum şi asociaţia mai frecventă a acestor tehnici ornamentale, cu deosebire în primele faze ale culturii. Ornamentele tele imprimate dispar aproape total în faza tîrzie, cînd se constată o folosire mai frecventă a decorului canelat, alături de care apar — mult mai rar şi mai prost realizate însă — şi unele ornamente incizate. Aceasta este, de altfel, şi motivul pentru care incrustarea cu substanţă albă a motivelor decorative incizate şi imprimate se întîlnesc aproape exclusiv numai în fazele timpurie şi, respectiv, mijlocie ale culturii.

Prin ştampilare au fost realizate şirurile de ornamente în formă de „S"-uri înlănţuite, benzile paralele crestate sau haşurate (aşa numitul „şnur fals"), dispuse orizontal, oblic sau în ghirlandă pe cele mai diverse zone ale vaselor, imprimeurile „şnurate" care umplu spaţiile goale create de marile spirale înlănţuite, realizate prin „pseudo-excizie" şi incluse într-o bandă mai lată, şirurile de puncte şi cerculeţe imprimate, ornamentele avînd o formă apropiată de aceea a literei „epsilon" sau şirurile de mici semicercuri imprimate.

Motivele incizate alcătuiesc benzi haşurate care cruţă pseudo-excizii în zig-zag sau în formă de spirală continuă, triunghiuri şi romburi haşurate, ghirlande, motivul în formă de „cruce malteză", mari spirale haşurate şi îmbucate, benzi paralele dispuse în forma literei „V", şiruri de liniuţe, paralele dispuse oblic pe caneluri. În faza timpurie apar şi ornamente realizate din grupe de liniuţe scurte incizate.

---

[61] De exemplu, la Verbiţa, Gruia — şi mai ales — Basarabi. Cf. D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 144, fig. 20/5, (Verbiţa); V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, fig. 3/1 (Gruia); Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 25/7—8; 29/1—2; 30; 31.

[62] De exemplu, în Transilvania, la Obreja — „*Tăul lui Filip*" (jud. Alba). Cf. H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, fig. 5/9.

[63] S. Morintz-P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, 3, fig. 9/1; 12/6, 8; 14/II.

https://biblioteca-digitala.ro

Canelurile sînt dispuse cel mai adesea orizontal și oblic pe umărul vaselor. Se cunosc și modele mai complicate realizate tot prin canelare, dispuse pe buza sau corpul vaselor.

Ca o observație generală referitoare la ceramica Basarabi din Banat, trebuie subliniat faptul că nu se poate urmări, deocamdată, o evoluție clară în domeniul formelor pe diversele faze ale culturii, principalele tipuri de vase fiind, de altfel, acelea moștenite din repertoriul tipologic al grupelor culturale pre-Basarabi din Hallstattul timpuriu carpato-dunărean, cu deosebire cele caracteristice complexului cultural cu ceramică canelată.

2. *Piesele de metal* constituie cea de-a doua categorie importantă a vestigiilor de cultură materială descoperite în stațiunile bănățene ale culturii Basarabi. Ele sînt realizate exclusiv din bronz sau fier și reprezintă — cu foarte puține excepții — podoabe sau alte accesorii de port (fibule, brățări, nasturi și mărgele, etc.), precum și piese de harnașament (pandantive și „psalii"). Marea majoritate a acestor piese de metal provin din complexe cu caracter funerar (cele de la Moldova Veche — *„Ostrov"*, Sviniița — *„Piatra Ilișovei"* și *Ieșelnița)*, foarte puține fiind descoperite în așezări (cum sînt cele de la Valea Timișului — *„Rovină"*).

Fibulele care pot fi atribuite cu destulă certitudine culturii Basarabi sînt reprezentate — pînă acum — numai de cele trei exemplare fragmentare descoperite la Sviniița — *„Piatra Ilișovei"*[64], ilustrînd două variante ale seriei mai largi de fibule cu două resorturi, corpul în formă de arcuș și placa piciorului în formă de „scut beotic" alungit sau de „clepsidră" *(Zweischleifige Bogenfibeln mit sanduhrförmiger Fußplatte)*, avînd cea mai mare concentrare de descoperiri în zona nord-vest balcanică, respectiv în jumătatea vestică a ariei de răspîndire a culturii Basarabi[65].

Primei variante (varianta D, la T. Bader[66]), cunoscută în literatură și sub numele de tip Vače[67], îi aparțin două dintre piesele de la Sviniița (pl. XXI/1), avînd corpul realizat dintr-un miez de fier, cu secțiune aproape pătrată, învelit într-o cămașă de bronz cu „coaste" transversale. Datarea acestui gen de fibulă cu deosebire în secolul VII î.e.n.[68] este confirmată și de analogiile cunoscute pe teritoriul României, în special cele din necropolele de la Balta Verde[69] și Basarabi[70] sau din depozitele de la Hunia[71] și Ghidici[72], ca și de încadrarea lor pentru zonele iugoslave în-

[64] M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, pl. VI/1. Al doilea exemplar este încă inedit (cf. T. Soroceanu — I. Dragomir, *loc. cit.*).

[65] S. Gabrovec, în *Godišnjak Sarajevo*, (Extras), VIII, 1970, 6, p. 5—65; T. Bader, *Fibeln in Rumänien*, în *PBF*, XIV, 6, München, 1983, p. 71 și urm. Taf. 23—31; 47—49.

[66] T. Bader, *op. cit.*, p. 81—84; Taf. 27/180—194; 28; 29/217—220, 222—223.

[67] F. Staré, *Vače*, Ljubljana, 1955, pl. XXIV—XXV.

[68] T. Bader, *op. cit.*, p. 84.

[69] D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, fig. 65; 69/1; 81/1—2; 84; 90/1; 3; 101/3; 110/5—6; 126/6; 127/1—3, 6—7.

[70] Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 214—215, fig. 22/6—11.

[71] O. Stoica și V. Cioamă, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 561—565; M. P. Dîmboviița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, Edit. Academiei, 1977, p. 165 și pl. 402/12.

[72] Al. Oancea, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 537—552, pl. 416; Al. Oancea și C. Mărgărit Tătulea, în *SCIV*, 25, 1974, 2, p. 255; M. P. Dîmboviița, *op. cit.*, p. 165, pl. 400/17.

https://biblioteca-digitala.ro

tr-un orizont paralel cu faza Glasinac IV b (sfîrșitul sec. VIII — sec. VII î.e.n.)[73].

Cealaltă piesă de la Svinița (pl. XXXI/2) este realizată în întregime din fier, are dimensiuni destul de mari și secțiunea arcului romboidală (varianta B, la T. Bader[74]). Încadrarea sa cronologică este identică cu a celorlalte fibule mai sus amintite, cele mai apropiate analogii de pe teritoriul României fiind exemplarele descoperite în necropola de la Balta Verde[75].

Brățările sînt executate din bronz în toate cazurile, fiind reprezentate prin mai multe piese întregi sau fragmentare, descoperite tot la Svinița (pl. XXXI/4—10)[76]. Ele au secțiunea planconvexă și capetele ușor petrecute. Se pare că și în necropola de la Moldova Veche — „*Ostrov*" au fost descoprite mai multe exemplare de același tip[77]. După toate aparențele, cel puțin în cazul descoperirilor cunoscute pe teritoriul României, existența acestui tip de brățară acoperă măcar intervalul Ha B_3—Ha D_1, adică perioada cuprinsă între sec. VIII — începutul sec. VI î.e.n.[78]. În funcție de contextul ceramic în care au apărut (faza mijlocie și, poate, tîrzie a culturii Basarabi), datarea pieselor de la Svinița se poate limita la sec. VII î.e.n.[79].

În același punct a apărut și un nasture de bronz cu calotă semisferică ajurată. În concordanță cu datarea celorlalte piese descoperite aici, se impune plasarea lui tot în cursul sec. VII î.e.n., mai ales că un exemplar de același tip a fost descoperit recent la Cerneți, în Oltenia, într-un mormînt tumular de incinerație aparținînd fazei mijlocii a culturii Basarabi[80]. Trebuie avută în vedere, însă, o perioadă mai lungă de existență pentru acest tip, dacă ar fi să ținem cont numai de faptul că o piesă similară (neajurată, însă) a apărut și în mormîntul colectiv nr. 2 de la Gomolava (R. S. F. Iugoslavia), într-un mediu cultural de tip Gornea — Kalakača a cărui datare în Ha B_2—B_3 (sec. IX — începutul sec. VIII î.e.n.) se impune actualmente[81].

Din aceeași descoperire provine și o mică perlă din bronz de formă bitronconică. Ea se pretează mai puțin la o încadrare cronologică precisă, deși — în funcție de context — trebuie datată tot în sec. VII î.e.n. Piese similare ca formă, dar realizate din sticlă sau caolin, au apărut și în necropolele de la Balta Verde și Basarabi[82].

Tot un obiect de podoabă pare să fi fost și fragmentul torsadat (pl. XXX/1), din bronz, descoperit în nivelul superior al așezării de la Gornea — „*Țărmuri*". Probabil că este o bucată dintr-un „torques", care tre-

[73] Al. Oancea, *loc. cit.*, p. 549 și nota 52.
[74] T. Bader, *op. cit.*, p. 79—80, 84 și Taf. 26/166—176; 48.
[75] D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 61/4—5; 100/5; 120/3.
[76] M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, pl. IV/4—10.
[77] Am putut vedea personal cîteva exemplare de acest tip, provenind din necropola menționată, în depozitul Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Piesele sînt inedite.
[78] M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169 și nota 41.
[79] *Ibidem*.
[80] Material inedit în Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Am putut vedea această piesă împreună cu materialul ceramic descoperit aici, grație amabilității colegului Gabriel Crăciunescu. Țin să-i mulțumesc și cu acest prilej.
[81] P. Medović, *op. cit.*, p. 102—103, M. Gumă, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 55.
[82] D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 66/3; 89/1, 8, 10; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 23/3.

https://biblioteca-digitala.ro

buie datat în sec. VIII î.e.n., ținînd cont că nivelul respectiv de la Gornea — „*Țărmuri*" aparține unei faze timpurii a acestei culturi.

Pandantivul circular de bronz *(Ringanhänger)* descoperit în același nivel al așezării de la Gornea — „*Țărmuri*" (pl. XXX/2), reprezintă foarte probabil un accesoriu de harnașament, fiind unul dintre cele mai caracteristice produse din metal ale culturii Basarabi[83]. Deși exemplarul menționat trebuie datat mai curînd în sec. VIII î.e.n., majoritatea pieselor de acest tip se plasează în cursul sec. VII î.e.n., în funcție de analogiile cunoscute la Sofronievo[84] și Basarabi[85] sau în depozitele de la Hunia[86] și Ghidici[87].

Din aceeași categorie a pieselor de harnașament face parte și „psalia" de fier cu cap de cal (pl. XXX/3) descoperită pe suprafața mantalei de piatră a Tum. 1 de la Ieșelnița[88]. Datarea acestei piese rămîne încă supusă discuției, căci marea majoritate a analogiilor din România, Ungaria și nordul Mării Negre nu sînt mai vechi de sec. VI î.e.n.[89]. Este drept că prezența acestui tip de „psalie" în depozitul de la Stillfried implică apariția sa în zona Europei Centrale încă din Hallstattul mijlociu[90]. Cu toate acestea, ceramica descoperită în Tum. 1 de la Ieșelnița pare să aparțină fazei timpurii a culturii Basarabi, fapt subliniat și de M. Nica, prin apropierile pe care le face între pasta, formele și decorul ceramicii din acest tumul și cele caracteristice grupului Insula Banului[91]. Ori, aceasta ar implica datarea „psaliei" încă în cursul sec. VIII î.e.n. și dacă observațiile stratigrafice efectuate în momentul descoperirii sînt sigure iar incadrarea ceramicii corectă, exemplarul de la Ieșelnița ar fi cea mai timpurie apariție a acestui tip de obiect din Europa estică.

Mai puțin tipice sînt cele două cuțitațe curbe din fier, cu limbă la mîner și secțiunea lamei aproximativ triunghiulară, descoperite la Svinița — „*Piatra Ilișovei*" (pl. XXXI/3), respectiv, Valea Timișului — „*Rovină*". Din acest ultim punct provine și o verigă de bronz, poate o mică brățară de copil.

În sfîrșit, se cuvin a fi menționate aici și fragmentele de sîrmă de bronz descoperite la Svinița, care au secțiunea parțial rotundă, parțial pătrată. S-ar putea ca ele să provină de la un tip de brățară plurispiralică, similară pieselor din depozitul de la Ghidici[92], fapt care ar întări datarea lor în sec. VII î.e.n.

Aș mai sublinia aici și faptul că — făcînd abstracție de inventarul metalic încă inedit al necropolei de la Moldova Veche — „*Ostrov*"[93] —

---

[83] Fapt elocvent ilustrat și de aria de răspîndire a acestei piese. Cf. Al. Oancea, *loc. cit.*, fig. 1 (harta de răspîndire); K. Kilian, în *PZ*, 50, 1975, Taf. 91 (harta de răspîndire).

[84] B. Hänsel, *op. cit.*, Teil II, Taf. 68/2—3.

[85] Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 23/7.

[86] M. P. Dîmboviță, *op. cit.*, pl. 401/24—33; 402/1—5.

[87] *Ibidem*, pl. 399/1—30; 400/1—11.

[88] M. Nica, *loc. cit.*, p. 9 și fig. 15/1—16/1.

[89] *Ibidem*, p. 23.

[90] *Ibidem*.

[91] *Ibidem*, p. 12—13.

[92] M. P. Dîmboviță, *op. cit.*, pl. 400/18—20, 401/15.

[93] După afirmațiile existente, în această necropolă au fost descoperite mai multe tipuri de obiecte din metal: brățări de bronz cu secțiune plan-convexă, fibule din bronz și fier cu două resorturi, spade, podoabe de păr, fragmente de centură, pro-

https://biblioteca-digitala.ro

celelalte categorii de piese de metal întîlnite în aria culturii Basarabi (în special pumnalele — spadă din fier cu mînerul în formă de T, topoarele cu aripioare și topoarele bipede din fier, precum și protomele zoomorfe în formă de cap de pasăre) nu sînt documentate pînă acum pe teritoriul Banatului.

3. *Alte categorii de obiecte.* În stațiunile bănățene ale culturii Basarabi mai sînt cunoscute și cîteva obiecte din lut ars (fusaiole și ștampile pentru ornamentarea ceramicii) sau din piatră (rîșnițe și cute).

Trecînd peste fusaiole, care nu prezintă elemente particulare față de acelea din alte epoci, o mențiune specială se cuvine a fi făcută în legătură cu ștampilele din lut. Pe teritoriul Banatului au fost descoperite pînă în prezent două asemenea obiecte (pl. XXXII/1—2), ambele fragmentare, cîte unul în așezările de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"* și, respectiv, Valea Timișului — *„Rovină"*. Ambele exemplare provin din locuințe Basarabi. Corpul lor este de formă semilunară, avînd incizate pe partea curbată — care este mai ascuțită — un șir de liniuțe oblice, paralele. Prin aplicarea lor repetată pe pereții încă moi ai vasului, se realiza acel ornament imprimat în formă de „șnur fals".

În cadrul culturii Basarabi piese similare au mai apărut la Popești[94] și Svetozarevo[95]. Obiecte de același tip (realizate atît din lut cît și din os) sînt cunoscute și în așezările grupelor culturale cu ceramică imprimată, de tip Insula Banatului[96], Cozia-Brad[97], Saharna-Solonceni[98] și Pšenicevo-Babadag II[99].

Dintre obiectele de piatră pot fi amintite rîșnițele — „zdrobitor", de formă alungită și cu profilul ușor albiat, precum și cîteva cute de piatră neperforate, de formă alungită, descoperite în așezările de la Valea Timișului — *„Rovină"* și Ilova.

Ritul și ritualul funerar

Deși pe teritoriul Banatului se cunosc pînă în prezent mai multe descoperiri de tip Basarabi al căror caracter funerar este sigur sau măcar presupus (Moldova Veche — *„Ostrov"*, Berzasca — „I.F.E.T.", Ieșelnița și Svinița — *„Piatra Ilișovei")*, datele referitoare la ritul și ritualul funerar practicat de purtătorii acestei culturi în zonele bănățene rămîn încă sumare și puțin concludente. Situația se datorează, pe de o parte, caracterului fortuit al unora dintre aceste descoperiri (Svinița), iar pe de altă parte nepublicării acelora deja investigate prin săpături sistematice (Moldova Veche — *„Ostrov"*). Mai mult, nesansa a făcut ca și în cazul necro-

tome zoomorfe în formă de cap de pasăre, cuțite etc. Cf. și R. Vasić, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 130 și nota 41.

[94] R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 242—243, fig. 6/1—2; Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 362, 364—365; *idem*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 111—113, fig. 1/12; A. László, în *MemAntiq*, I, 1969, fig. 4; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/1—2.

[95] M. Stojić, în *Starinar*, XXX, 1979, fig. 8/4—5 și 13 2.

[96] S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, fig. 7/10; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/3.

[97] A. László, *loc. cit.*, p. 319—325 și fig. 1; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/5—7.

[98] B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/9—10.

[99] *Ibidem*, Taf. 43/4, 8.

https://biblioteca-digitala.ro

polei de la Ieșelnița, singurul tumul publicat care poate fi atribuit culturii Basarabi (Tum. 1), să nu ofere cercetătorului nici un indiciu sigur referitor la ritul de înmormîntare.

Pentru necropola hallstattiană de la Moldova Veche — „*Ostrov*", dispunem doar de cîteva sumare informații referitoare la existența în cadrul acesteia, atît a unor morminte de incinerație, cît și de inhumație. Din inventarul acestor morminte face parte și ceramica de tip Basarabi, asociată cu o serie de piese de metal. Din păcate, pînă la publicarea descoperirilor din acest punct, nu există posibilitatea de a stabili dacă această necropolă poate fi atribuită în totalitate culturii Basarabi și, în caz contrar, dacă mormintelor care aparțin sigur culturii Basarabi le sînt caracteristice ambele rituri funerare sau numai unul dintre ele. În orice caz, majoritatea înmormîntărilor de aici au fost acoperite cu manta de piatră și tumuli mici, aplatizați[100].

Nici în cazul Tum. 1 de la Ieșelnița, care poate fi atribuit cu siguranță culturii Basarabi, datele oferite de săpătură nu au fost capabile să permită stabilirea sigură a ritului de înmormîntare folosit, întrucît gropile descoperite sub mantaua de piatră nu conțineau decît pietre și fragmente ceramice[101]. Deși nu s-au descoperit urme de cenușă sau oase incinerate, ținînd cont de forma și dimensiunile gropilor, folosirea incinerației pare mai plauzibilă, dacă nu cumva este vorba de un cenotaf.

În cazul, descoperirii de la Sviniița incinerația se poate iarăși doar presupune, dacă ținem cont de urmele de trecere prin foc pe care le prezintă piesele de metal. Totuși, în acest caz nici măcar caracterul funerar al descoperirii nu este pe deplin asigurat.

De altfel, ritul și ritualul funerar caracteristic purtătorilor culturii Basarabi rămîne însă — în general vorbind — o problemă prea puțin lămurită, opiniile exprimate în legătură cu acest aspect nefiind întotdeauna concordante[102].

Există, totuși, o serie de descoperiri mai noi care — în ciuda faptului că unele rămîn încă inedite — indică faptul că ritul predominant pentru cultura Basarabi a fost incinerația[103].

O confirmare în acest sens o constituie și mormîntul de la Sofronievo (R. P. Bulgară)[104]. În plus, mormintele de incinerație de la Iernut[105] și Cerneți[106] înmulțesc argumentele în favoarea practicării incinerației sub tumul cu manta de piatră, cel puțin pentru faza mijlocie a acestei culturi. De asemenea, s-ar mai putea adăuga aici și tumulul de la Sărata (R. S. S. Moldovenească), în care a apărut ceramică ce poate fi încadrată în aceeași fază a culturii Basarabi[107]. Pentru faza sa tîrzie, mormintele plane

[100] Informații primite de la P. Roman.

[101] M. Nica, *loc. cit.*

[102] D. Berciu, *op. cit.*, p. 236 și urm.; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 25, și urm.; Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184.

[103] Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184.

[104] B. Nicolov, în *Izvestiia Sofia*, 28, 1965, p. 166 și urm., fig. 4—8; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil I, p. 172; Teil II, Taf. 67/11—20; 68/1—11.

[105] Informații primite de la N. Vlassa. Majoritatea materialului este încă inedit și se află la Muz. din Cluj-Napoca. Cîteva vase și motive ornamentale de aici au fost publicate de Al. Vulpe, în *JIES*, 2. 1974, 1 (extras), fig. 2/3, 5/1—3.

[106] Material inedit în Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Datorez recunoștință lui G. Crăciunescu pentru informațiile primite în legătură cu această descoperire.

[107] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 68 și fig. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

descoperite în necropolele de la Şoldăneşti[108] şi Selişte[109] (ambele în R.S.S. Moldovenească) ilustrează acelaşi rit, deşi — ţinînd cont de poziţia lor periferică în aria culturii Basarabi — este posibil ca, măcar din punct de vedere al ritualului de înmormîntare — situaţia să nu fi perfect identică şi în celelalte zone. Mă gîndesc — fără a avea încă argumente concrete în acest sens — la menţinerea tipului de mormînt de incineraţie sub tumul, care se păstrează şi în perioada imediat următoare culturii Basarabi (respectiv, în complexul cultural de tip Ferigile — Bîrseşti[110]).

O situaţie aparte este reprezentată de necropolele de la Balta Verde şi Basarabi, unde este atestat exclusiv ritul inhumaţiei[111], la un orizont cronologic ce corespunde fazelor mijlocie şi tîrzie ale culturii Basarabi. Dincolo de orice intenţie de a clarifica pe deplin apartenenţa etno-culturală a acestor necropole (problemă deosebit de controversată în literatură[112]), o importantă componentă illiră — ilustrată atît prin ritul şi ritualul de înmormîntare cît şi prin multe piese din inventarul metalic — provenind, probabil, din zonele sud-est alpine, mi se pare prea evidentă pentru a putea accepta inhumaţia ca rit de înmormîntare tipic pentru cultura Basarabi, căci este greu de crezut că purtătorii acestei culturi au trecut succesiv de la incineraţie (atestată sigur în spaţiul carpato-dunărean pentru cea mai mare parte a orizontului pre-Basarabi şi, probabil, menţinută în faza timpurie a culturii) la inhumaţie şi apoi invers, într-o perioadă care nu depăşeşte 150 ani.

De altminteri, dacă îmi este permisă o ipoteză (care nici măcar nu este cu totul nouă[113]), consider că necropolele din sud-vestul Olteniei ilustrează de fapt pe plan arheologic — alături de alte descoperiri similare din nord-estul Iugoslaviei şi nord-vestul Bulgariei — începutul formării acelui conglomerat etnic (în special traco-illir) cunoscut, mai tîrziu, din izvoarele literare ale antichităţii sub numele de *triballi*[114].

---

[108] A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1958, p. 57 şi urm.; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, Abb. 5/1—3, 7, 9.

[109] V. L. Lăpuşnean, *Archeologičeskie issledovania v Moldavii v 1968—1969*, (1972), p. 88 şi urm.; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 111, Abb. 19.

[110] Din bogata bibliografie existentă cu privire la cele două grupe ale acestui complex cultural *din Hallstattul tîrziu*, citez: S. Morinţ, în *Dacia*, N. S., I., 1957, p. 117—132; idem, în *Materiale*, V, 1959, p. 355—360, idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 231—235; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 201—206; (pentru *grupul Bîrseşti)*; Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile;* idem, în *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 81—111; Al. Vulpe şi E. Popescu, în *Dacia*, N. S., XXVI, 1972, p. 75—111; idem, în *Dacia*, N. S., XXVI, 1982, 1—2, p. 77—114 (pentru *grupul Ferigile*).

[111] D. Berciu, E. Comşa, *loc. cit.;* Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*

[112] V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 35—50; I. Nestor, în *WPZ*, XXI, 1934, p. 128—130; D. Berciu, în *SCIV*, I, 1950, p. 19; idem, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 343 şi urm.; idem, în *IstRom*, I, 1960, p. 152, idem, *Zorile . . .*, p. 236 şi urm.; Al. Vulpe, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 308 şi urm.; idem, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 105—132; idem, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p 184.; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 248 şi urm.

[113] N. Tasić, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 235—243.

[114] Al. Vulpe, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 208; N. Tasić, *loc. cit.* Această populaţie este atestată istorico-arheologic pentru perioada sec. VII—III î.e.n., din punct de vedere arheologic fiind reprezentată — după părerea mea — printr-o serie de descoperiri în N—E Iugoslaviei *(grupul Zlot)*, N—V Bulgariei *(grupul Vraca)* şi S—V României *(grupele Balta Verde — Basarabi* şi *Gogoşu)*. Strabon *(Geogr.*, VII, 3, 13) şi Diodor din Sicilia (*Bibl. Ist.*, XV, 36) îi consideră traci, Tucidide (*Istorii*, II, 96, 4) şi Arrian (*Anabasis*, I, 1, 4) îi deosebesc de aceştia, în timp ce Ştefan din Bizanţ *(Ethnike)* îi consideră illiri.

https://biblioteca-digitala.ro

Drept urmare, apare deja evident că majoritatea datelor existente pledează pentru acceptarea incinerației ca rit funerar caracteristic pentru cultura Basarabi. Și, dacă descoperirile din Banat nu au reușit să aducă noi argumente concrete în acest sens, ele au măcar calitatea de a nu infirma categoric această constatare.

Concluzii

Numeroasele vestigii aparținînd culturii Basarabi existente pe teritoriul Banatului oferă și o serie de informații prețioase care permit, și chiar impun, rediscutarea în acest cadru a unor probleme esențiale legate de geneza, cronologia și evoluția de ansamblu a culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean.

Geneza. Încă din momentul publicării primelor lucrări de sinteză asupra culturii Basarabi, încercările de stabilire cît mai exactă a originii acesteia au condus la exprimarea unor opinii diferite mai ales în legătură cu eventualele impulsuri etno-culturale care ar fi putut contribui la nașterea repertoriului său ornamental specific.

Astfel, încă din 1965, Al. Vulpe se declara în favoarea genezei locale (carpato-dunărene) a culturii Basarabi, remarcînd frapanta similitudine existentă între decorul ceramicii de acest tip și cel al unora dintre culturile reprezentative ale epocii bronzului din același spațiu (Wietenberg, Gîrla Mare și Tei). Conștient de evidentele dificultăți de natură cronologică și culturală care stăteau în fața acceptării fără rezerve a unei atari filiații genetice, respectiv existența în cea mai mare parte a ariei ocupate ulterior de cultura Basarabi a grupelor hallstattiene timpurii cu ceramică exclusiv canelată, avînd o evoluție de cîteva sute de ani, cercetătorul menționat a recurs la o explicație aproape fără șanse de a putea fi demonstrată pe plan arheologic, și anume aceea a conservării principalelor elemente ale decorului spiralo-meandric din epoca bronzului pe materiale cu un grad înalt de perisabilitate (lemn, țesături). Impulsul care ar fi determinat schimbarea „modei" decorative și reapariția pe ceramica de tip Basarabi a acestor elemente decorative incrustate cu alb, era considerat ca provenind dinspre est, avîndu-se în vedere în mod special culturile Cernoles și Babadag[115].

O opinie diferită a fost exprimată în 1968 de către Vl. Dumitrescu, odată cu publicarea necropolei tumulare de inhumație de la Basarabi. Bazîndu-se pe asemănarea existentă între unele elemente decorative ale ceramicii de tip Basarabi și acelea existente pe cîteva vase ceramice și obiecte de metal descoperite în zonele alpine și illire, autorul menționat considera motivistica culturii Basarabi ca fiind de inspirație apuseană, respectiv illiră, apariția sa în spațiul carpato-dunărean datorîndu-se, fie unei penetrații etnice, fie iradierii unor influențe culturale puternice dinspre aceste regiuni[116].

[115] Al Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 105 și urm.; idem, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 186.
[116] Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 235 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Sporirea ulterioară a documentației arheologice referitoare la orizontul pre-Basarabi, și — în special — publicarea descoperirilor aparținînd grupului hallstattian timpuriu de tip Insula Banului[117], a determinat o apropiere între punctele de vedere exprimate de cei doi cercetători români, ambii acceptînd existența unei legături genetice între grupul cu ceramică imprimată de tip Insula Banului și cultura Basarabi[118].

Fiind întru totul de acord cu ideea că grupul Insula Banului a constituit una dintre principalele manifestări etno-culturale care au contribuit la nașterea culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean, legăturile dintre ele fiind prea clare pentru a putea fi contestate de cineva, aș dori totuși să subliniez că existența descoperirilor de tip Insula Banului nu reprezintă în același timp și găsirea acelei verigi culturale perfecte care a permis transmiterea elementelor decorative de tip Gîrla Mare culturii Basarabi, în zona dunăreană din sud-vestul României. Aceasta, pentru că datarea inițială prea largă (Ha A—B) a grupului Insula Banului[119] se impune tot mai mult a fi revizuită, neexistînd nici un argument concret care să permită acceptarea unei date mai vechi de faza Ha B, pentru începutul evoluției acestui grup în regiunea Porților de Fier[120]. Ca atare, perioada de aproximativ 200 ani a fazei Ha A, rămîne dominată și în această zonă de manifestările caracteristice complexului cultural cu ceramică canelată și prin urmare, ipoteza contactului direct între cultura Gîrla Mare și grupul Insula Banului nu dispune încă de un suport arheologic concret.

În aceste condiții, originea sud-dunăreană a grupului Insula Banului pare deocamdată mai plauzibilă, acesta reprezentînd de fapt un grup periferizat al marelui complex balcanic cu ceramică imprimată de tip Pšenicevo — Babadag II[121], căruia îi pot fi adăugate grupele Cozia — Brad[122], respectiv, Saharna — Solonceni[123], caracterizate prin folosirea cu precădere a aceleiași tehnici de ornamentare a ceramicii.

Observația este importantă căci, în aceste circumstanțe, acceptarea unei participări exclusive a grupului de tip Insula Banului la formarea culturii Basarabi ar conduce — implicit — la ideea originii sudice a acestei culturi. Ori, în stadiul actual al documentației arheologice, această ipoteză apare nu numai greu de acceptat dar și aproape imposibil de demonstrat, în ciuda faptului că descoperiri aparținînd culturii Basarabi sînt atestate și pe o fîșie — relativ îngustă, însă — din sudul Dunării de

[117] S. Moritz și P. Roman, *loc. cit.*,

[118] Al. Vulpe, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 187; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 446.

[119] S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, p. 421.

[120] A. László, în *SCIVA*, 26, 1975, p. 25; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 44, 46—49. Împotriva restrîngerii datării acestui grup la Ha B, s-a ridicat T.I. Muscă (*Apulum*, XVIII, 1980, p. 73 și nota 42), fără ca argumentația acestuia să mi se pară concludentă.

[121] S. Morintz, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 102—118, fig. 7—8; S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, *p.* 420; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil 5, p. 133—134, 196 și urm.; Teil II, Taf. 14, 16/1—6; 24—27/1—17.

[122] A. László, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 319 și urm.; idem, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 207 și urm.; B. Hänsel, *op. cit.*, T. I, p. 134 și urm.; I—II, Taf. 17/7—21; 51—54.

[123] A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 31 și urm., cu bibliografia.

https://biblioteca-digitala.ro

jos[124]. Mai mult paralelismul cronologic (măcar parțial) existent între cultura Basarabi și fazele tîrzii ale culturilor Psenicevo și Babadag nu este de natură să vină în sprijinul originii balcanice, sud-dunărene, a culturii Basarabi[125].

Pe de altă parte, nu există date concludente nici în favoarea acceptării originii sale estice. Aceasta, în primul rînd datorită faptului că mai demult presupusa participare a culturii Cernoles la formarea culturii Basarabi[126] nu mai poate fi luată astăzi în considerație[127]. În al doilea rînd, nici o participare a grupului Cozia — Brad la geneza culturii Basarabi nu are prea multe șanse de a putea fi acceptată întrucît este foarte probabil că finalul perioadei sale de evoluție să fi fost paralel cu faza timpurie a culturii Basarabi[128]. Această constatare nu poate fi infirmată nici de fibula de bronz cu trei nodozități pe arc *(Einschleifige Bogenfibeln mit Bügelkugeln)*, descoperită la Brad (jud. Bacău) într-un context cultural tipic pentru acest grup cu ceramică imprimată[129], căci — așa cum se va vedea mai pe larg în continuare — datarea sa într-o perioadă anterioară sec. VIII î.e.n. este nesigură, mai mult, chiar improbabilă pentru zona carpato-dunăreană[130].

Există, de asemenea, argumente care se opun și acceptării originii vestice a acestei culturi. Multe dintre ele au fost exprimate deja de către Al. Vulpe[131], și nu le voi rediscuta aici, deoarece consider că rămîn perfect valabile. Aș dori să adaug numai faptul că nici unul dintre materialele ce pot fi legate de manifestările tipice culturii Basarabi, cunoscute în zonele alpine, respectiv, est sau sud-est alpine și care au fost descoperite într-un context cronologic și cultural cît de cît sigur, nu se datează înainte de sfîrșitul fazei Ha B[132]. Ca atare, nu există nici o siguranță că ele ar putea fi mai vechi decît începutul culturii Basarabi și, prin urmare, contribuția lor la formarea acestei culturi nu mai poate fi avută în vedere. Dimpotrivă, este chiar mult mai probabil că ele reprezintă im-

---

124 Al. Vulpe, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 188, Abb. 1, B. Hänsel, *op. cit.*, T. II, Karte 6.

125 Vezi, *supra*, nota 121.

126 Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 129 și urm.

127 În prezent se admite că unele forme de vase și motive ornamentale din cadrul culturii Cernoles au fost preluate de la grupele tracice cu ceramică imprimată *(Insula Banului, Cozia-Brad, Saharna-Solonceni)*, și nu invers. Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 72 și urm

128 Este vorba de prima jumătate sau, cel mai tîrziu, mijlocul sec. VIII î.e.n.

129 Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119, Abb. 8.

130 T. Bader, *op. cit.*, p. 101—102.

131 Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 186—187.

132 Astfel, în necropola de la Kleinklein (Austria, la confluența rîurilor Sulm și Saggau), elementele decorative de „stil Basarabi" se plasează la sfîrșitul fazei I, care are bune paralele în grupul Dubova-Ruše/Maria Rast, datîndu-se astfel în Ha B_3 (cf. C. Dobiat, *loc. cit.*,). Situația este identică în așezarea și în necropola de la Sopron-Burgstall, al căror început nu poate fi plasat înainte de sfîrșitul Ha B (cf. E. Patek, în *Die Hallstatt Kultur*, Linz, 1981, p. 93—104), la fel ca și celelalte descoperiri de acest tip de pe teritoriul R. P. Ungare, care nu pot fi mai timpurii de sec. VIII î.e.n. (cf. E. Patek, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 189—200; T. Kemenczei, în *Die HallstattKultur*, Linz, 1981, p. 80—83). Aici se adaugă și faptul că materialele de tip Basarabi de la Zecovi sînt plasate greșit din punct de vedere stratigrafic și încadrate în Ha A—B (cf. A. Benac, în *Glasn ZMS*, XIV, 1959, T. XIX, 1, 2; B. Čović, în *GlasnZMS*, XX, 1965, T. I/3; P. Medović, *op. cit.*, p. 49).

https://biblioteca-digitala.ro

porturi sau influenţe care au pătruns în aceste zone tocmai dinspre aria culturii Basarabi.

Transilvania, și în special regiunea de la nord de Mureș, nu poate fi luată — de asemenea — în considerație, căci grupele hallstattiene cu ceramică canelată din acest spațiu au avut o evoluție diferită de aceea a culturii Basarabi, inclusiv pe parcursul fazei Ha C[133].

În funcție de toate aceste precizări este cît se poate de evident că aria primară de formare a culturii Basarabi trebuie căutată cu deosebire în zonele sudice riverane Dunării, ale teritoriului românesc, în care se constată și cea mai mare concentrare de descoperiri aparținînd acestei culturi.

Care este, din acest punt de vedere, situația din Banat?

În primul rînd, se poate afirma cu toată certitudinea că manifestările culturale predominante pentru Hallstattul timpuriu din această regiune au aparținut unor grupe strîns înrudite din cadrul complexului cu ceramică neagră canelată, așa cum o demonstrează cu prisosință descoperirile de la Bobda (faza a II-a)[134] și Remetea Mare[135] (în județul Timiș) sau cele de la Cornuțel[136], Fizeș[137], Susani[138], Caransebeș[139], Moldova Nouă[140] și Bocșa Română[141] (în județul Caraș-Severin). Cel puțin în jumătatea de nord a Banatului, aceste grupe au continuat să evolueze și în faza Ha B, așa cum o demonstrează descoperirile de la Bocșa Română — *„Dealul Mare“* și Remetea Mare — *„Gomila lui Pituț“*, acestea din urmă stațiune încheindu-și evoluția chiar la un orizont cronologic foarte apropiat de momentul de început al culturii Basarabi[142]. În aceste condiții, este firesc ca orizontul hallstattian timpuriu local, cu ceramică canelată, să fi constituit una dintre componentele etno-culturale de bază în procesul de geneză al culturii Basarabi. Un argument în acest sens îl constituie și faptul că procedeul tehnologic de producere al ceramicii negre lustruite, care predomină în cadrul categoriei fine și semifine în fazele timpurie și mijlocie ale culturii Basarabi, este identic cu cel folosit în grupele complexului canelat din Hallstattul timpuriu. Se adaugă aici menținerea unor

---

[133] K. Horedt, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 187 și urm.; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 31—63; idem, în *ActaMN*, XX, p. 51 și urm.

[134] Săpături efectuate de M. Moga și O. Radu. Material inedit în Muz. din Timișoara. Cf. M. Moga, în *RevMuz*, I, 1964, p. 296; *idem*, în *Atti del VI CISPP*, II, (1965), p. 450; K. Horedt, în *StComS*, 13, 1067, p. 147 și urm.

[135] Cercetări efectuate de Fl. Medeleț. Material inedit în Muz. din Timișoara. Cf. Fl. Medeleț, *Cercetări arheologice recente de la Remetea Mare (jud. Timiș*, (mss.), comunicare prezentată în cadrul simpozionului *„In Memoriam Constantini Daicoviciu“*, Caransebeș, 26—27 martie 1977.

[136] I. Stratan, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 523—527; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 205, m. 17; A. László, în *Centenar Muzeal Orădean*, p. 180 și fig. 4; M. Gumă, în *StComC*, II, 1977, p. 256

[137] O. Bozu, în *StComC*, IV, 1982, p.

[138] I. Stratan, Al. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, p. 28—60.

[139] Material inedit în Muz. Caransebeș. Este vorba de cîteva morminte de incinerație descoperite la *„Balta Sărată“*-Caransebeș.

[140] M. Gumă, în *ActaMN*, XIV, 1979, p. 481—493.

[141] Material inedit în Muz. Reșița, provenind dintr-o necropolă de incinerație datată cel puțin în Ha B.

[142] Informație Fl. Medeleț. Datarea se bazează deocamdată pe o situlă de tip Hajduböszörmény și pe analogiile care pot fi stabilite cu așezările de la Reci și Cernatu.

https://biblioteca-digitala.ro

tipuri de vase, „urna" cu gît înalt şi profilul mai mult sau mai puţin bitronconic, unele categorii de cești, străchinile invazate și — într-o măsură mai mică — cele evazate, vasul dublu, etc.) ca și folosirea frecventă a decorului canelat în cadrul culturii Basarabi. Mai mult, în majoritatea stațiunilor aparţinînd acestei culturi sînt cunoscute o serie de vase (procentajul lor fiind mult mai mare decît cel presupus pînă în prezent', care, scoase din contextul ceramicii cu decor imprimat și incizat, ar putea fi ușor atribuite grupelor pre-Basarabi cu ceramică neagră, canelată.

Alături de orizontul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată, aproximativ la începutul fazei Ha B, pe teritoriul Banatului își fac apariţia încă două grupe culturale caracterizate prin stiluri ornamentale diferite, a căror participare la geneza culturii Basarabi — și, în special, la realizarea decorului său specific — nu poate fi pusă la îndoială.

Este vorba, în primul rînd, de grupul Insula Banului, caracterizat prin folosirea cu precădere a decorului imprimat. Participarea sa la formarea culturii Basarabi este mai mult decît evidentă, cu deosebire în cadrul repertoriului ornamental al ceramicii fine și semifine decorate cu motive imprimate şi incrustate cu alb. Ţinînd cont de faptul că acest aspect a fost deja subliniat și aproape unanim acceptat în literatura de specialitate, nu voi reveni încă o dată asupra lui prin intermediul unei analize comparative amănunţite. Mă voi mulţumi doar să menţionez că asemănarea frapantă din punct de vedere al pastei și decorului, existentă între ceramica Basarabi timpurie, cunoscută în stațiunile de la Ieşelniţa[143], Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"* (pl. II—VI), Gornea — *„Ţărmuri"* (pl. XIX—XXIII) sau cea descoperită în B_1 de la Valea Timișului — *„Rovină"*, și cea de tip Insula Banatului, la care se adaugă constatările de ordin stratigrafic mai înainte prezentate, infirmă categoric ipoteza existenţei unui hiatus de o fază (în care s-ar fi revenit la folosirea aproape exclusivă a desenului canelat) între grupul Insula Banatului și începutul culturii Basarabi[144].

Paralel, în zonele sudice şi vestice ale Banatului, evoluează un alt grup cultural, caracterizat prin folosirea predominantă a decorului incizat, pe care autorul acestor rînduri l-a denumit de tip Gornea — Kalakača[145], dar pentru care cercetătorii iugoslavi folosesc termenul de grup Kalakača[146], fie pe acela de orizont Bosut III a[147]. Atît prin repertoriul tipologic şi ornamental al ceramicii, cît și prin inventarul metalic specific, acest grup este strîns înrudit cu complexul cultural nord-vest balcanic și sud-est alpin, cu ceramică incizată, de tip Dobova-Ruše (Maria Rast) — Zecovi (II—III) — Pod (C)[148]. Încadrarea cronologică a acestui grup în intervalul HaB_2—B_3 este sprijinită atît de fibula în formă de „harfă"

[143] M. Nica, *loc. cit.*, p.

[144] Aşa cum încearcă să demonstreze T. I. Muscă (*loc. cit.*, p. 73—75).

[145] M. Gumă, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 63.

[146] D. Popović, *Keramika Starijeg gvozdenog doba u Sremu*, Beograd, 1981, p. 44—45.

[147] P. Medović, *op. cit.*, p. 43 şi urm.

[148] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nordlich und südlich der Alpen*, în *Röm-Germ Forsch.*, 22, Berlin, 1959, K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskog*, Zadar, (1973).; A. Benac, *loc. cit.*, p. 13—48; B. Cović, *loc. cit.*, p. 27—100.

https://biblioteca-digitala.ro

(Harfenfibel) descoperită în așezarea de la Kalakača[149], cît și de interferențele constatate între grupul Insula Banului și cel de tip Gornea — Kalakača[150], ceea ce asigură asistența unui paralelism cronologic măcar parțial între aceste două manifestări culturale. Participarea grupului Gornea — Kalakača la geneza culturii Basarabi este indicată de transmiterea unor motive incizate (în special triunghiurile hașurate) în decorul ceramicii de tip Basarabi, de apariția unor fragmente ceramice care mai păstrează atît pasta cît și decorul de tip Gornea — Kalakača (Bosut III a) în așezările Basarabi timpurii de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*" (pl. II/17—18) și Gornea — „*Țărmuri*" II, ca și de faptul că întreaga arie a grupului Gornea-Kalakača va fi ocupată de manifestările specifice culturiii Basarabi (respectiv, orizontul Bosut III b la cercetătorii iugoslavi)[151].

Ca atare, se poate conchide că stadiul actual al cercetărilor din Banat arată că nașterea culturii Basarabi s-a petrecut în special pe bazele fondului etno-cultural local al complexului cu ceramică neagră, canelată, din Hallstattul timpuriu, la care se adaugă impulsul cultural (și parțial, chiar o participare etnică rapid asimilată) primit din partea grupelor Insula Banului și Gornea—Kalakača (Bosut III a), fapt care a condus la formarea stilului specific al culturii Basarabi. În aceste condiții, zona de României (Banatul, Oltenia și, eventual, Muntenia) și regiunile dunărene imediat învecinate din nord-estul Iugoslaviei și nord-estul Bulgariei trebuiesc considerate — cel puțin deocamdată — ca arie primară de formare a culturii Basarabi. De aici, începînd cu faza mijlocie, aceasta s-a extins și în celelalte zone ale ariei sale de maximă dezvoltare. Integrarea Banatului în aria de formare a culturii Basarabi, pînă în prezent, cea mai bine asigurată, prin existența în această regiune a celor mai timpurii manifestări care pot fi atribuite cu certitudine, respectiv descoperirile de la Ieșelnița, Valea Timișului — „*Rovină*" (B_1), Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*" și Gornea — „*Țărmuri*" (nivelul superior).

O îmbogățire a repertoriului tipologic și ornamental al ceramicii, precum și o diversificare mai accentuată a inventarului său metalic, se va produce odată cu acea mișcare etno-culturală dinspre zonele est-alpine care conduc la apariția necropolelor de la Balta Verde și Basarabi, eveniment care trebuie plasat în vremea fazei mijlocii de dezvoltare a culturii Basarabi, respectiv începutul secolului VII î.e.n.

Cronologia. Deși, așa cum am arătat și la începutul acestei lucrări, majoritatea specialiștilor se declară de acord cu plasarea culturii Basarabi în secolele VIII—VI î.e.n., nu există în prezent repere cronologice deosebit de sigure, pentru începutul și, respectiv, sfîrșitul acestei culturi, în timp ce încercările de datare indirectă sînt mult îngreunate de imprecizia și modificarea repetată a încadrărilor cronologice propuse pentru grupele culturale pre- și post-Basarabi.

Fibulele de la Brad (com. Negri, jud. Bacău) și Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) au fost considerate multă vreme principalele argumente pentru stabilirea momentului de început al culturii Basarabi încă în cursul

[149] P. Medović, *op. cit.*, p. 25—26, 43, Taf. XVI/1; XLV 1; S. Gabrovec, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 157—158, Abb. 1/1; M. Budja, în *ArhVjest.*, XXXII, Ljubliana, 1982 (1983), p. 59—63, T. 1/1.

[150] P. Medović, *op. cit.*, p. 43 și urm.

[151] *Ibidem*, p. 28—31, 48—52, T. CXXXVI.

https://biblioteca-digitala.ro

secolului VIII î.e.n. Ţinînd cont de faptul că cercetările recente impun revizuirea plasării lor cronologice, ele nu mai pot fi folosite astăzi ca repere sigure în acest sens, în ciuda faptului că — aşa cum se vedea în continuare — aceasta nu impietează asupra datării primei faze a culturii Basarabi în sec. VIII î.e.n.

După cum se ştie, fibula de bronz cu trei nodozităţi pe arc descoperită la Brad, în asociere cu ceramică imprimată de tip Cozia — Brad, a fost datată în sec. X—IX î.e.n., pe baza analogiei cu un exemplar similar descoperit la Vrokastro (Grecia)[152]. În aceste condiţii, datarea fibulei în cauză venea să sprijine încadrarea cronologică a grupului Cozia-Brad în perioada menţionată[153], ea fiind considerată în acelaşi timp şi ca un *terminus post quem* pentru începutul culturii Basarabi[154]. Cu toate acestea, într-o serie de lucrări mai recente s-a precizat că poziţia fibulei de la Vrokastro nu este prea sigură (ea putînd fi datată destul de larg în perioada sec. XI—VIII î.e.n.)[155], în timp ce unele exemplare de acelaşi tip pot fi datate cu siguranţă şi în cursul sec. VIII î.e.n.[156]. În aceste condiţii, nici pentru fibula de la Brad nu trebuie exclusă posibilitatea unei datări în sec. VIII î.e.n., ceea ce ar conduce — implicit — la prelungirea corespunzătoare a existenţei grupului cultural cu ceramică imprimată de tip Cozia—Brad. Drept urmare, fibula discutată îşi pierde mult din valoarea sa de *terminus post quem* pentru începutul culturii Basarabi, deoarece nu avem nici o siguranţă că sfîrşitul evoluţiei grupului Cozia-Brad nu ar putea fi contemporan cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi, aşa cum ele apar în zona sud-vestică a României. Aceasta, cu atît mai mult cu cît participarea directă a grupului Cozia—Brad la formarea culturiii Basarabi nu poate fi luată cel puţin deocamdată — în considerare. Tot aici trebuie adăugat şi observaţia că descoperirile Basarabi din sudul Moldovei nu sînt mai timpurii de faza mijlocie a acestei culturi, respectiv începutul sec. VII î.e.n.

O confirmare în acest sens o constituie şi fibula cu portagrafă trapezoidală prevăzută cu ieşitură laterală *(Einschleifige Bogenfibel mit hohen trapezförmiger Fußlate)* descoperită la Poiana, în cea mai reprezentativă — pînăă acum — aşezare Basarabi din această zonă[157]. Avînd în vedere faptul că materialul Basarabi de la Poiana a fost atribuit primei faze (I) a acestei culturi (în periodizarea propusă de Al. Vulpe)[158], fibula în cauză a fost încadrată — şi pe baza analogiilor din spaţiul egeean — în sec. VIII—VII î.e.n.[159]. În stadiul actual al cunoştinţelor, aşezarea de la Poiana nu poate fi atribuită însă decît unei faze dezvoltate a culturii Basarabi[160], fapt confirmat şi de cercetările recente care indică pentru fibula amintită o datare cu precădere în sec. VII î.e.n. Dintre argumentele

[152] Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119.
[153] A. László, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 207 şi urm.
[154] Vezi, *supra*, nota 152.
[155] T. Bader, *op. cit.*, p. 102.
[156] *Ibidem;* G. Tončeva, *Chronologie du Hallstatt Ancien dans la Bulgarie de nard-est*, în *Studia Thracica*, 5, Sofia, 1980, p. 68—69, Pl. XXVII/7—10.
[157] R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 184, fig. 9/3; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119, Abb. 5/10 (p. 113).
[158] Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 118—119.
[159] *Ibidem*, p. 119.
[160] Corespunzătoare, însă, cronologic fazei I, în periodizarea lui Al. Vulpe.

https://biblioteca-digitala.ro

care pot fi aduse în sprijinul acestei ultime constatări, se detașează analogiile cu orizontul Ceausica II A (sec. VII î.e.n.)[161], precum și prelungirea perioadei de folosire a acestui tip de fibulă pînă în sec. VI î.e.n., așa cum o arată poziția exemplarelor similare descoperite chiar pe teritoriul României (respectiv la Trestiana și Gîmbaș)[162]. În aceste condiții, este clar că fibula de la Poiana nu mai poate constitui un reper cronologic pentru începutul culturii Basarabi.

Nici importurile din mediul Babadag III, descoperite într-o groapă din așezarea eponimă a acestei culturi, nu pot fi de vreun folos în această privință, căci faza Babadag III a fost plasată în sec. VIII—VII î.e.n. în primul rînd pe baza acestor materiale[163], în timp ce grosimea considerabilă a nivelului corespunzător acestei faze din așezarea de la Babadag, comparativ cu nivelele I și II din aceeași stațiune, demonstrează oricum evoluția sa mai îndelungată în timp[164].

Celelalte piese de metal cunoscute în stațiunile de tip Basarabi (majoritatea provenind de la Balta Verde, Basarabi, Svinița, Popești, Sofronievo, Soldănești și Selište)[165] nu pot avea nici o valoare pentru încadrarea cronologică a celor mai timpurii manifestări ale acestei culturi. Aceasta, deoarece o parte dintre ele (fibulele-ochelari, brățările cu secțiune plan-convexă, topoarele plate din fier cu aripioare) au o perioadă mai îndelungată de folosire[166], în timp ce altele (fibulele din bronz și fier, cu corpul în formă de arcuș și unul sau două resorturi, mai cunoscute sub denumirile de tip Váče și Glasinac, spadele-pumnal curbe cu mîner în formă de T, aplice, butoni, psalii și pandantive, etc.) se datează cu precădere în sec. VII î.e.n.[167], fapt care nu face decît să confirme plasarea fazelor mijlocie și, respectiv, tîrzie ale culturii Basarabi în cursul acestui secol.

În discuțiile referitoare la cronologia culturii Basarabi s-a făcut apel și la plăcuța ovală din aur, cu decor „au repoussé", descoperită la Izvorul Bîrzei (jud. Mehedinți), dar — după cum deja s-a arătat — analogia cea mai apropiată pentru această piesă provine tot din necropola de la Ceausica, ceea ce face ca datarea ei înainte de sec. VII î.e.n. să nu fie cu desăvîrșire asigurată[168]. Mai mult chiar, caracterul întîmplător al descoperirii de la Izvorul Bîrzei, face ca asocierea ei cu materialul Basarabi din această necropolă să nu reprezinte o certitudine[169].

---

[161] K. Kilian, în *PZ*, 50, 1975, p. 77; T. Bader, *op. cit.*, p. 100.

[162] I. H. Crișan, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 140 și urm.; fig. 3/4.; T. Bader, *op. cit.*, p. 100.

[163] S. Morintz, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 117.

[164] *Idem*,

[164] *Idem*, *Cercetările de la Babadag*, comunicare prezentată la al XV-lea simposion național privind rezultatele cercetărilor arheologice din România, Brașov, 26—28 III 1980.

[165] D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 320 și urm. (Balta Verde); Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 117 și urm. (Basarabi); Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105 și urm., Abb. 5, 8; 6 12 (Popești); M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 163 și urm., pl. VI. Vezi și, *supra*, notele 104 (Sofronievo), 108 (Șoldănești), 109 (Selište).

[166] T. Bader, *op. cit.*, p. 56 și urm.; M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169; N. Vlassa, în *Apulum*, XX, 1982, p. 65—73; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1963, p. 46 și urm.

[167] T. Bader, *op. cit.*, p. 71 și urm; M. Guștin, în *Apulum*, XV, 1977, p. 155—168.

[168] Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970, (1971), p. 185.

[169] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

În asemenea condiții, la încadrarea cronologică a celei mai timpurii faze a culturii Basarabi trebuie avută în vedere, în primul rînd, precizarea poziției grupelor pre-Basarabi, în acest sens situația din Banat fiind cea mai relevantă prin succesiunea stratigrafică și culturală directă existentă între orizontul corespunzător acestor grupe și cel căruia îi aparțin cele mai vechi manifestări ale culturii Basarabi.

Un prim indiciu — deși nu chiar cel mai precis — în acest sens îl oferă stațiunea de la Remetea Mare — „*Gomila lui Pituț*". Aparținînd orizontului pre-Basarabi cu ceramică canelată, descoperirile de aici pot fi încadrate cel puțin în perioada Ha B_1—B_2 (sec. X—IX î.e.n.), atît pe baza situlei de tip Hajduböszörmény (sec. X î.e.n.) scoasă la iveală în perimetrul stațiunii[170], cît și pe baza analogiilor care pot fi făcute cu materialul ceramic din așezările transilvănene de la Reci și Cernatu[171]. Ca atare, descoperirile Basarabi timpurii din aceeași zonă (Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*") nu pot fi în nici un caz mai vechi de prima jumătate, eventual, mijlocul sec. VIII î.e.n., posibilitatea unei evoluții paralele între faza tîrzie a complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată și începutul culturii Basarabi fiind cu totul exclusă. În funcție de aceste considerente, este posibil ca și prezența fragmentului ceramic de tip Basarabi pe nivelul de dărîmătură al locuinței din stațiunea menționată să nu fie întîmplătoare.

În același context, apar ca deosebit de importante și precizările recente făcute în legătură cu poziția cronologică a grupului cultural cu ceramică incizată de tip Gornea-Kalakača (Bosut III a). Ele se bazează în special pe fibula de bronz descoperită în așezarea de la Kalakača. Aceasta aparține variantei sudice (tipul Ruše-Maria Rast) a seriei de fibule cu corpul arcuit în formă de „harfă" *(Harfenfibeln mit Bügel)*, avînd cea mai mare concentrare de descoperiri în zonele est-alpine[172]. Prin analogie cu exemplarele similare de la Ruše (Maria Rast), Ljubljiana, Pobrežjie sau Velika Gorica, fibula de la Kalakača poate fi datată destul de precis în Ha B_2—B_3[173], implicînd — evident — încadrarea cronologică a grupului de tip Gornea-Kalakača în același interval. Și, ținînd cont de faptul că situația stratigrafică de la Gornea — „*Țărmuri*" demonstrează existența unei succesiuni cronologice directe între acest grup și primele manifestări ale culturii Basarabi, este din ce în ce mai clar că — cel puțin pentru Banat — începutul culturii Basarabi trebuie plasat la sfîrșitul fazei Ha B, mai precis către finalul primei jumătăți a sec. VIII î.e.n.

În același timp, stadiul actual al cercetărilor nu numai că permite, dar chiar impune actualmente, o restrîngere a cronologiei propuse inițial pentru grupul cultural de tip Insula Banului. După cum am arătat deja, legăturile existente (în special pe planul manifestărilor ceramice) între grupele Gornea-Kalakača și Insula Banului, presupun o evoluție parțial paralelă a acestora în perioada fazelor Ha B_2—B_3[174]. Dacă se adaugă aici și faptul că toporul de fier cu aripioare descoperit în așezarea de la Insula Banului reprezintă un tip de obiect pentru care nu există în

[170] Fl. Medeleț, în *Banatica*, III, 1975, p. 49—59.
[171] Informații Fl. Medeleț.
[172] M. Budja, *loc. cit.*, p. 59—63.
[173] *Ibidem.*
[174] Vezi, *supra*, nota 150.

https://biblioteca-digitala.ro

prezent argumente care să permită acceptarea unei apariții mai vechi de faza Ha B_2, mai sigur chiar Ha B_3[175], limitarea perioadei de evoluție a grupului Insula Banului la faza Ha B, oricum și în faza Ha B_2—B_3, se impune din ce în ce mai mult și constituie, desigur, un nou argument în sprijinul datei propuse mai înainte pentru începutul culturii Basarabi.

În ceea ce privește momentul de sfîrșit al culturii Basarabi, datele propuse inițial gravitau spre sfîrșitul sec. VII — începutul sec. VI î.e.n.[176], unul dintre principalele elemente la care s-a apelat în discuțiile referitoare la această problemă fiind relația existentă între orizontul necropolelor de la Balta Verde și, mai ales, Basarabi (considerate tipice pentru faza finală a culturii Basarabi), și cel corespunzător necropolei eponime a grupului hallstattian tîrziu de tip Ferigile[177].

În lipsa unor elemente care să permită o datare mai strînsă a pieselor de metal din stațiunile Basarabi tîrzii, momentul de început al necropolei de la Ferigile a rămas să fie considerat ca cel mai sigur *terminus ante quem* pentru sfîrșitul culturii Basarabi[178]. Inversarea parțială a sensului evolutiv propus inițial pentru necropola de la Ferigile nu a făcut însă decît să complice lucrurile, deoarece acest fapt s-a repercutat asupra periodizării întregului grup și a condus — în același timp — la plasarea primei sale faze (Ferigile-Sud) încă în cursul celei de a doua jumătăți a sec. VII î.e.n.[179].

În aceste condiții, dacă nu se poate accepta un paralelism cronologic între sfîrșitul culturii Basarabi și cea mai veche fază de la Ferigile, nu rămîne decît ca momentul în care a încetat evoluția culturii Basarabi să fie stabilit la mijlocul sec. VII î.e.n. sau puțin după această dată.

Ori, în cazul în care noua schemă de stratigrafie orizontală a cimitirului de la Ferigile se va dovedi — și prin verificări ulterioare — stabilă, ar trebui ca începutul culturii Basarabi să fie împins mai în față (eventual, la începutul sec. VIII î.e.n.). După cum am arătat însă mai înainte, cronologia grupelor pre-Basarabi din Banat (respectiv, datarea lor și în faza Ha B_2) nu poate sprijini această ipoteză, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor. Aceasta ar însemna că întreaga perioadă de existență a culturii Basarabi să fie limitată la numai 100 ani, ceea ce pare totuși prea puțin.

Din păcate, nici cercetările mai recente efectuate în Banat nu au reușit să aducă elemente noi care să contribuie la stabilirea mai precisă a momentului în care se încheie evoluția culturii Basarabi. Deși în această regiune nu au fost publicate încă materiale mai timpurii de orizontul Ferigele II[180], în cîteva puncte au apărut o serie de elemente (străchini și butoni cu capul discoidal) care pot fi atribuite fazei Ferigele I[181]. În

[175] N. Vlassa, *loc. cit.*; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 46 și urm.
[176] Vezi, *supra*, nota 4.
[177] Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 80—104; idem, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971) p. 184—185; idem, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 94—95, 101 și urm.
[178] *Ibidem*.
[179] Al. Vulpe, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 101 și urm.
[180] Idem, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 192.
[181] Este vorba de o serie de descoperiri încă inedite efectuate la Remetea Pogănici *(ibidem)* și *„Stenca"* Liubcovei, ambele în jud. Caraș-Severin.

https://biblioteca-digitala.ro

acest caz, pentru a se putea susține o prelungire a evoluției culturii Basarabi măcar pe teritoriul Banatului — pînă la sfîrșitul sec. VII î.e.n., ar trebui ca aceste materiale de tip Ferigile I să aparțină orizontului Basarabi tîrziu, ceea ce este imposibil de demonstrat din cauza lipsei oricăror precizări referitoare la poziția lor stratigrafică.

Drept urmare, ținînd cont de toate cele arătate mai înainte, consider că — pînă la publicarea materialelor încă inedite și pînă la efectuarea de noi cercetări să fie plasată între prima jumătate a sec. VIII — a doua jumătate a sec. VII î.e.n., mai precis, aproximativ intervalul cuprins între 775—750 și 625—600 î.e.n.[182], ceea ce — practic — nu aduce nimic nou față de ultimile opinii exprimate în literatura de specialitate.

Periodizarea internă. În legătură cu această problemă au fost exprimate pînă acum două opinii mai importante. Prima dintre ele aparține lui D. Berciu care optează pentru existența a trei faze de evoluție în cadrul culturii Basarabi[183]. Spre deosebire de această părere, Al. Vulpe și Vl. Dumitrescu acceptă numai două faze în dezvoltarea culturii menționate[184].

După cum s-a putut observa deja, pe parcursul acestei lucrări am folosit de mai multe ori termenii de *fază timpurie, fază mijlocie* și *fază tîrzie*, referindu-mă la diversele etape de evoluție ale culturii Basarabi. Aceasta, deoarece sînt de părere că datele actuale permit delimitarea a trei faze în cadrul acestei culturi, fără a însemna că mă raliez total părerii exprimate mai demult de către D. Berciu, față de care am mari rezerve, mai ales în privința încadrării stațiunilor Basarabi în una sau alta dintre faze.

La baza schemei tripartite de periodizare internă a culturii Basarabi, pe care voi încerca să o argumentez în cele ce urmează, stau unele diferențieri care se pot observa în pasta și repertoriul ornamental al ceramicii fine și semifine descoperite în stațiunile bănățene ale acestei culturi, și mai puțin evoluția tipologică a formelor, care nu prezintă modificări notabile de la o fază la alta.

Faza timpurie (I) se caracterizează — alături de apariția decorului complex (canelat, incizat și imprimat) tipic pentru cultura Basarabi — prin persistența unor puternice elemente de tip Gornea-Kalakača (pl. II—VI) și Insula Banului (pl. XIV—XXV), atît din punct de vedere al pastei (prezentînd de multe ori nuanțe de brun-gălbui și castaniu, pînă la brun-negru), cît și al unor motive decorative (liniuțele scurte incizate, imprimeurile în formă literei „epsilon" sau șirurile de „S"-uri verticale etc.). Dintre tipurile de vase cunoscute în această fază se detașează cele cu corp globular și gîtul înalt, străchinile cu baza invazată, ceștile și, în mai mică măsură, străchinile cu buza evazată. Aceluiași orizont îi aparține și fragmentul de vas-dublu („solniță"), descoperit la Valea Timișului.

---

[182] Am ținut cont aici și de datarea mai tîrzie a cimitirelor de la Șoldănești și, în special, Selište, Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 68 și urm., 141—142.

[183] D. Berciu, *Zorile . . .*, p. 243.

[184] Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 177—121; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 234—235.

https://biblioteca-digitala.ro

De remarcat faptul că, în cadrul ceramicii fine și semifine, procentul vaselor sau fragmentelor de vase care prezintă decorul tipic culturii Basarabi este mai ridicat decît în fazele ulterioare, ajungînd pînă la aproximativ 50%.

Obiectele de mtal apărute în context cu ceramică Basarabi timpurie se reduc la pandantivul circular și la fragmentul de „torques" de la Gornea — „*Țărmuri*" (nivelul II), cărora le poate fi adăugată, eventual, psalia de fier cu cap de cal de la Ieșelnița.

Descoperiri reprezentative pentru această primă fază a culturii Basarabi au fost efectuate în așezările de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*" (pl. II—VI), Gornea — „*Țărmuri*" II (pl. XIV—XXIII), Valea Timișului — „*Rovină*", în tum. 1 al necropolei de la Ieșelnița și în depozitul de vase de la Alba Iulia — „*Lumea Nouă*". În celelalte zone din aria de răspîndire a culturii Basarabi nu se cunosc încă materiale care să poată fi atribuite acestei faze timpurii, excepție făcînd — poate — cîteva descoperiri din nord-estul R. S. F. Iugoslavia[185].

Cronologic, această primă fază a culturii Basarabi poate fi plasată în cel de-al doilea și al treilea sfert al sec. VIII î.e.n., adică aproximativ în intervalul 775—725 î.e.n.

Faza mijlocie (II) reprezintă în aceste condiții acea primă fază (I) a culturii Basarabi din periodizarea propusă de către Al. Vulpe.

Materiale tipice pentru acest orizont evolutiv au apărut în majoritatea stațiunilor acestei culturi cunoscute pe teritoriul Banatului, cele mai reprezentative fiind acelea de la Valea Timișului, Svinița, Gornea — „*Căunița de jos*" (pl. XXV—XXIX). Foarte probabil că aici va trebui încadrată măcar o parte a necropolei — încă inedite — de la Moldova Veche — „*Ostrov*".

Acestei faze îi aparțin, de altfel, și cele mai multe stațiuni din aria de răspîndire a culturii Basarabi, printre cele mai reprezentative descoperiri putînd fi amintite cele de la Iernut (în Transilvania)[186], Popești (în Muntenia)[187], Poiana (în Moldova)[188], Bosut (nivelul III b)[189] și Židovar[190] (R.S.F. Iugoslavia), Sofronievo (în R.P. Bulgară)[191], Orlovka[192] și Sărata[193] (în R.S.S. Moldovenească).

Consider că în același orizont va trebui încadrată și o primă fază a necropolei de la Balta Verde (respectiv, tumulii II, XII, XVI, XVIII, XX),

---

[185] P. Medović, *op. cit.*, p. T. L/4—6, 8; T. LI/1—5; T. LII/7; T. LIII/1, 3—6; T. LIV/6; T. LVI/4; T. LXXIX—LXXX; M. Stojuć, *loc. cit.*, fig. 10; 13/1—2, 5—6.

[186] Vezi, *supra*, nota 105.

[187] R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 359; idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105 și urm.; Abb. 1/1, 3 4, 7, 9, 12; 4/1—4, 6, 10; 5/4—5; 6/1—12.; idem și V. Veselovschi-Bușilă, în *SCIV*, XVIII, 1967, 1, p. 101 și urm.

[188] R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 177; III, 1952, p. 191; Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105, 107, 119 și urm.; Abb. 1 8; 3/2; 5/10; 6 5, 7, 9—10.

[189] P. Medović, *op. cit.*

[190] B. Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, Beograd, 1952, fig. 23/14; 30; 31.

[191] Vezi, *supra*, nota 104.

[192] I. D. Golovko, R. D. Bondar, A. G. Zaginailo, în *Kratkie Soobscenia Odessa*, 1965, p. 68—80.

[193] Vezi, *supra*, nota 107.

https://biblioteca-digitala.ro

conținînd o serie de piese de metal (aplici cruciforme, butoni, „psalii", etc.) cu analogii în zonele est-alpine încă din sec. VIII î.e.n.[194] și care nu apar în celelalte morminte din aceeași necropolă și nici în aceea de la Basarabi, și un vas tipic pentru faza mijlocie a culturii Basarabi (în tumulul XX)[195].

Ceramica fină și semifină este, de această dată, aproape în exclusivitate de culoare neagră și, foarte bine lustruită, nu mai apar elemente decorative identice cu acelea din grupele Gornea—Kalakača și Insula Banului, iar asocierea tipică a ornamentelor canelate, incizate și imprimate atinge apogeul, atît prin armonia și varietatea combinațiilor motivistice, cît și prin mărimea suprafeței decorate a vaselor.

Principalele forme cunoscute în această fază sînt ceștile cu una sau două toarte supraînălțate, străchinile cu buza invazată sau evazată, cănile cu o toartă, vasele cu corp globular și gîtul înalt, ușor răsfrînt la exterior (inclusiv cele de tip „urnă"), în cele mai diverse dimensiuni și variante. Trebuie totodată remarcată (deși pentru Banat nu avem încă descoperiri sigure) apariția încă din această fază a vasului cu picior înalt („fructiera"), ilustrată de exemplarul de la Verbița[196], în Oltenia, și Obreja — „*Tăul lui Filip*" (jud. Alba)[197].

În această fază, procentul ceramicii ornamentate cu decorul specific nu depășește, totuși 20—30%.

Cele mai multe obiecte de metal cunoscute în spațiunile culturii Basarabi (fibule cu două resorturi, „psalii", aplice, buton, pandantive circulare, brățări cu secțiune plan-convexă, topoare din fier cu aripioare, vîrfuri de lance, spadele, pumnal cu mînerul terminat în forma literei T, protome zooforme, etc.) aparțin acestei faze.

Intervalul cronologic în care poate fi plasată această a doua fază a culturii Basarabi, poate fi considerat — deocamdată — cel cuprins între ultimul sfert al secolului VIII î.e.n. — prima jumătate a sec. VII î.e.n. (respectiv, 725—675/650 î.e.n.).

Faza tîrzie (III) este sigur documentată în Banat numai prin cîteva locuințe de la Valea Timișului — „Rovină" (pl. XXXIII—XXXIV).

Ea se caracterizează prin folosirea cu precădere a ornamentelor canelate pe ceramica fină și semifină, realizată dintr-o pastă de culoare brună, brun-neagră și brun-cărămizie, mai puțin neagră. Lustruirea pereților exteriori ai vaselor este mai puțin accentuată.

Tipologic, predomină străchinile cu buza invazată sau evazată, vasele globulare cu gîtul ușor evazat și ceștile cu o toartă. În necropola de la Basarabi este bine reprezentat și vasul cu picior înalt („fructieră").

Decorul imprimat este întîlnit acum extrem de rar, iar cel incizat — deși mai frecvent decît cel imprimat — arată un evident regres față de faza anterioară.

---

[194] D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 321 și urm.; fig. 52—57, 72—78, 81, 89—90, 94, 96, 101/1, 108—111, 112/1.

[195] *Ibidem*, p. 375, fig. 108—109; p. 377, fig. 111 și 112/1.

[196] D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 144, fig. 205.

[197] H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, fig. 519.

https://biblioteca-digitala.ro

Procentul vaselor care mai păstrează decorul specific culturii Basarabi nu depășește niciodată 10% (de cele mai multe ori fiind chiar mai redus).

Materialul ceramic care a fost descoperit în complexele tipice acestei faze, cercetate pînă acum în așezarea de la Valea Timișului — „*Rovină*", arată că mult mai multe tipuri de vase din necropolele de la Balta Verde și Basarabi (în special ceștile cu decor canelat) pot fi considerate ca aparținînd acestei faze tîrzii a culturii Basarabi[198].

Acestui orizont final îi mai pot fi atribuite faza a doua a necropolei de la Balta Verde (tum. I, III—XI, XV, XVII, XIX, XXI)[199], necropola de la Basarabi[200], cimitirele de la Soldănești[201] și Selište[202], precum și acel aspect numit de tip Carevbrod—Ciurelu[203], a cărui relație cu cultura Basarabi rămîne încă să fie mai bine precizată în viitor.

Cronologic, această fază finală a culturii Basarabi poate fi situată la mijlocul și în cea de-a doua jumătate a sec. VII î.e.n. (respectiv, intervalul 675/650—625/600 î.e.n.).

*
* *

În funcție de toate cele arătate pînă acum, consider că cercetările efectuate în stațiunile culturii Basarabi din Banat au reușit să contribuie în primul rînd la completarea repertoriului de descoperiri ale acestei culturi, aducînd în același timp cîteva precizări importante referitoare la momentul său de început. Prin descoperirile aparținînd fazei tîrzii de la Valea Timișului — „*Rovină*" a fost confirmată încă o dată participarea culturii Basarabi la geneza grupului Ferigile și — prin aceasta — la sprijinirea opiniei conform căreia această cultură arheologică îi reprezintă pe getodaci (mai sigur pe geți) în pre-ziua intrării lor în atenția izvoarelor literare ale antichității.

Rămîne ca cercetările viitoare — alături de publicarea celorlalte descoperiri rămase încă inedite (dintre care se detașează materialele de la Moldova Veche — „*Ostrov*") — să aducă noi contribuții la lămurirea importantelor probleme pe care le implică prezența acestei culturi în spațiul carpato-dunărean.

MARIAN GUMĂ

---

198 D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 59; 101/5; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 32/3; 33/1—4, 6; 34/1—3.

199 D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 321 și urm.

200 Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 177 și urm.

201 Vezi, *supra*, nota 108.

202 Vezi, *supra*, nota 109.

203 Al. Vulpe, în *Actes du XI-ième Congr. Intern. de Thracologie*, București, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE BASARABI DE BANAT

(Résumé)

Résultat des progrès assez importants qui se sont enrégistrés à la recherche de l'évolution culturelle du premièr Âge de Fer, l'étude présente le niveau actuel de connaissances concernant la culture Basarabi de Banat. Portant sur un répertoire des découvertes de ce type, connues jusqu'au présent dans l'éspace delimité par le Danube (au sud), Les Carpathes Méridionaux (à l'est), Mureș (au nord) et par la frontière d'état de la Roumanie (à l'ouest), on discute aussi les principaux traits fondamentaux de la culture Basarabi en Banat (stratigraphie, types d'habitat, rites funéraires et les plus importantes catégories de la culture materielle) en essayant — à mésure que la documentation actuelle le permet — même une intégration des ceux-ci dans la problématique générale de la culture (génése, chronologie et périodisation intérne).

Dans l'espace mentionné on connait un nombre total de 27 points d'où se sont issues des matériaux du type Basarabi (22 établissements et 5 découvertes à caractère funéraires — trois sûrs: Ieșelnița, Berzasca „IFET", Moldova Veche — „Ostrov" et deux présumtifs: Svinița et Fizeș).

La plupart des établissements de type Basarabi de Banat sont situés sur les térrasses supérieures des vallées des principaux cours d'eau (le Danube, Timiș, Caraș, Bega). On ne connaît pas aucun cas de fortification construite par les représentants de cette culture, fait qui permet la supposition que la période historique où on encadre la culture Basarabi a été rélativement dépourvue des événements violents et, en même temps, que les porteurs de cette culture n'ont pas été étrangers au milieu ethno-culturel local.

On a pu constater que les principaux catégories de longements utilisés par les porteurs de cette culture en Banat ont été des huttes, des démie-huttes et de logements de surface. Les données offertes par les fouilles archéologiques de Banat dépassant, d'une manière consistente, tout ce qu'on connaît, à ce moment, en ce sens, sur l'espace occuppé par la culture Basarabi, une situation speciale dans ce contexte ayant l'établissement de Valea Timișului — „Rovină", où on a recherché jusqu'au présent 11 longements et plusieurs fosses.

Il faut souligner le fait qu'un des points connus dans le répértoire ne présente pas une stratigraphie „étalon" qui illustre toute l'évolution de la culture Basarabi de Banat, en démit du fait que l'établissement de Valea Timișului présente dans une grande mésure ce caractère. Le fait que l'épaisseur moyen des sédiments enrégistré dans les stations recherchées sisthématiquement, ne dépasse pas 0,20—0,30 m, permet l'affirmation que le logement de ces établissements a été relativement d'une courte durée.

En outre, l'appartenance à des différents phases d'évolution de la plupart des points appartenant à cette culture et l'argument stratigraphique exposé ci-haut constituent des indices qui sont en même des faire émettre la supposition d'une accentuée mobilité dans l'espace des porteurs de cette culture, notamment dans ces phases anciennes.

Les données stratigraphiques nous montre, également, que l'horizont de la culture Basarabi mit, d'une manière implicite, au groupe Gornea-Kalakača (Bosut III a) dans les sud-ouest et l'ouest du Banat, au groupe Insula Banului au sud-est et l'est de cette région, et en même temps, aux groupes évolués du complèxe hallstattien ancien avec de céramique cannellée (du type Remetea Mare — Gomila lui Pituț") au nord du Banat, ceux-ci constituant les principaux composants culturelles qui ont contribué à la génése de la culture Basarabi, au moins en Banat.

Pour le fin de cette culture il existe seulement quelques indices concernant son évolution de la zone collinaire du Banat vers des manifestations culturelles semblables à celle du type Ferigile, pour la zone de plaine n'existant pas des éléments capables d'illustrer d'une manière concluante l'évolution ultérieure de cette culture.

Les données concernant le rite et le rituel funéraire pratiqué par le porteurs de la culture ci-envisagée restent encore sommaires et peu significatives en ce sens.

https://biblioteca-digitala.ro

Pour Svinița et Berzasca „IFET", il existent des indices pour l'usage de l'incinération sous des petits tumulus enveloppés en pierre. À Ieșelnița, le seul tumulus publié qui peut-être attribué à la culture Basarabi (Tum. 1) n'a pas offert aucun indice sûr pour l'établissement du rite funéraire. Pour la nécropôle de Moldova-„Ostrov" (encore inédit) on dispose seulement par des faibles informations à l'égard de l'existance, dans ce cadre-ci, des tombes d'incineration et aussi d'inhumation. L'inventaire de ce tombes contient céramique du type Basarabi, associée avec une série de pièces métalliques. Donc, il n'existe pas la possibilité au stade actuel de la recherche, d'établir si cette nécropôle peut être attribuée totalement à la culture Basarabi, ou, contrairement, pouvant considérer comme caractéristiques les deux rites funéraires ou l'un d'eux pour les tombes appartenant sûrement à la culture Basarabi. En tout cas, la plupart des tombes d'ici ont été envelopés en pierres et des petits tumuls aplatisés.

Les principaux catégories de vestiges de la culture matérielle du type Basarabi, découverts en Banat, sont: la céramique des pièces métalliques et également quelques objets réalisés en terre cuite et pierre.

La céramique, modéllée en totalité manuellement, appartient tant à la catégorie grosière d'usage commun, à la catégorie fine et demi-fine ayant des destinations diverses.

La forme la plus typique pour la catégorie usuelle c'est le pot ayant le coup voûté et le col légèrement profilé et courbé vers l'exterieur, la céramique fine et demi-fine, ayant fréquemment les murs lustrés est illustrée par des types déjà connus à l'aire de diffusion de la culture Basarabi (les récipiens bombés à col prolongé, les écuelles et les soupières à bord ont tiré vers l'intérieur les canettes à une seule anse et les tasses avec l'une et deux anses). Une apparition plus rare c'est le pot-double (du type „salière"). On ne connaît, pour le moment, des coupes à pied.

Le décor est réalisé par la combinaison complèxe des motifs cannélés, incisés et imprimés, parfois incrusté en blanc. On connaît aussi de céramique dépourvue de décor.

Les pièces en métal, connues jusqu'au présent, sont réalisées exclusivements en bronze et en fer, représentant — à côté des exceptions — des parrures et des autres accésoires de port (fibules, bracelettes, bouttons et des fraises du dindon etc.), et des pièces d'harnachement, des pandantives et „psalii"). Quant à la necropôle de Moldova Veche — „Ostrov" il existe des informations à l'écard des autres catégories d'objets méttaliques (des éspèces-poignards, des parrures de chevelure, fragments de ceinture, des prôtomes zoomorphes — tête d'oiseau etc.). Chronologiquement dire, ces objets peuvent être encadrés, dans l'intervale compris entre le milieu ou la deuxième moitié du VIII-é siècle av.n.è. et le deuxième moitié du VII-e siècle av.n.è.

Des autres catégories d'objets, on doit mentioner deux cachets en terre cuite pour ornementer la céramique découvertes à Remetea Mare — „Gomila lui Pituț" et, respectivement, Valea Timișului — „Rovină".

Ayant à la base les informations offerts par les découvertes de Banat, l'auteur met en discution des problèmes envisageant la génèse, la chronologie et la périodisation interne de la culture Basarabi.

Combattant des hypothèses d'auparavant, qui opinaient en faveur de l'origine estique ou ouestique de cette culture, l'auteur considère que la naissance de la culture Basarabi s'était produite portant sur le fond ethno-culturel local du complèxe à céramique noire, cannélé de l'Hallstatt ancien, auquel on ajoute l'impulse culturel (et partièllement, même une participation éthnique rapidement assimilée) reçu de la part des groupes Insula Banului et Gornea Kalakača (Bosut IIIa) ces conditions, la zone du sud de la Roumanie (Banat, Olténie et eventuellement, la Munténie), egalement les régions danubiennes du nord-ouest de la Yugoslavie et le nord de la Bulgarie, doivent être considérées comme l'aire primordiale de formation de la culture Basarabi.

Un enrichement du répertoire typologique et ornamental de la céramique et aussi une diversification plus accentuée de l'inventaire méttalique produira simultanement avec le mouvement ethno-culturel de zones est-alpines qui a eu comme effet l'apparition des necropôles du type Balta Verde et Basarabi, événement qui doit être placé entre la phase moyenne de développement de la culture Basarabi, respectivement le début du VII-e siècle av.n.è.

https://biblioteca-digitala.ro

Rediscutant les principaux répères d'ordre chronologique, l'auteur considère que la période d'existance de la culture Basarabi peut-être entre la première moitié ou le milieu de VIII-a siècle et la deuxième moitié du VII-e siècle av.n è., c'est à dire l'intervale compris entre 775/750—625/600 av.n.è.

En ce qui concerne la périodisation interne on opte pour l'existance des trois phases dans l'évolution de cette culture respectif la phase ancienne (I), placée aproximativement entre 775—725 av.n.è., la phase moyenne (II) placée aproximativement entre 725—675/650 av.n.é., et la phase tardive (III), située aproxivativement entre 675/650—625/600 av.n.é.

Il reste que les futures recherches — à côté de la publication des autres découvertes restées encore inédits d'entre qui on détache des matériaux de Moldova Veche — „Ostrov" — apporteront des nouvelles contributions à clarifier les importants problèmes impliqués par la présence de cette culture dans l'éspace carpathique — danubien.

https://biblioteca-digitala.ro

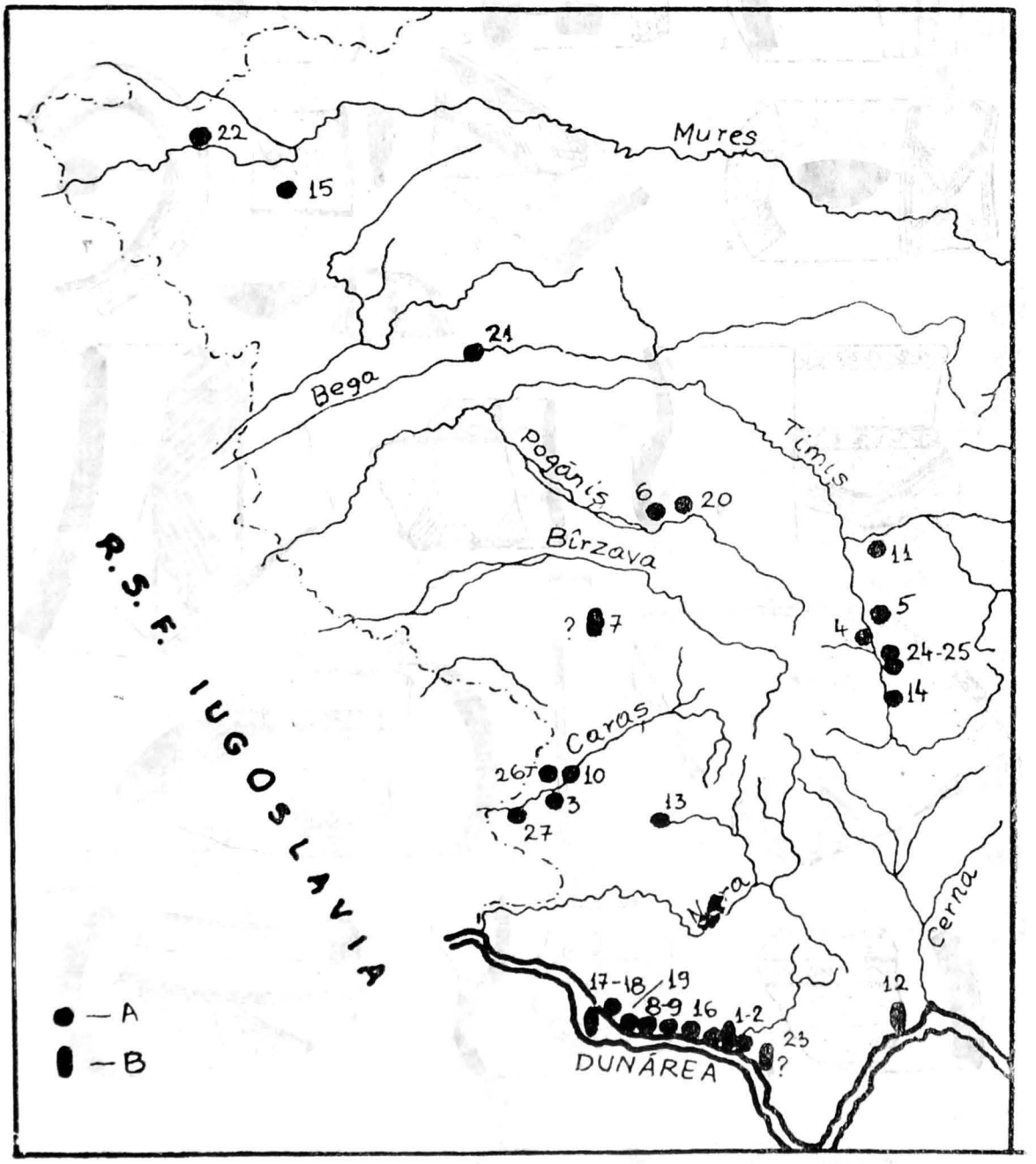

Planșa I: Harta descoperirilor de tip Basarabi în Banat: *A* — așezări; *B* — descoperiri cu caracter funerar.

https://biblioteca-digitala.ro

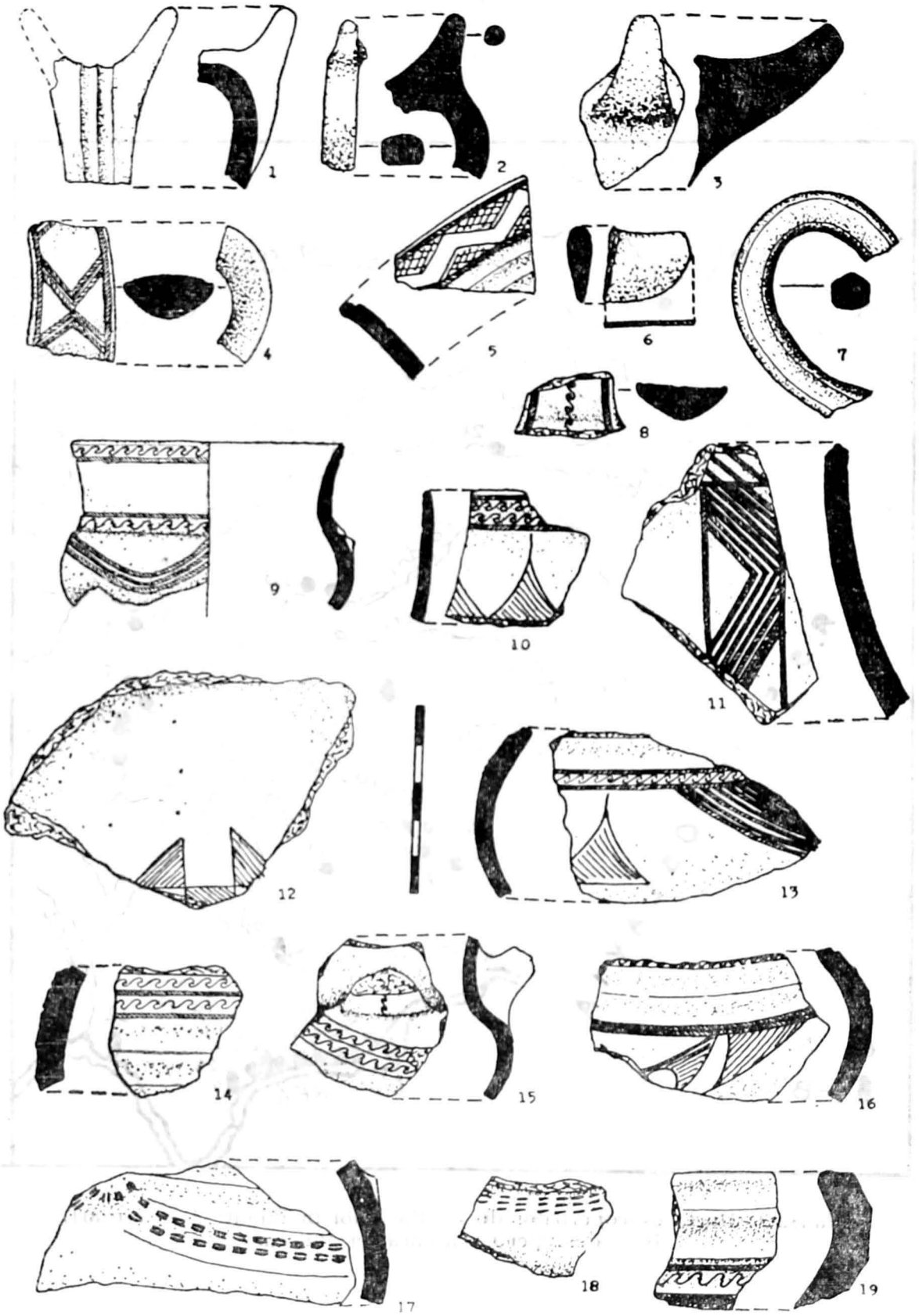

Planșa II: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*.

https://biblioteca-digitala.ro

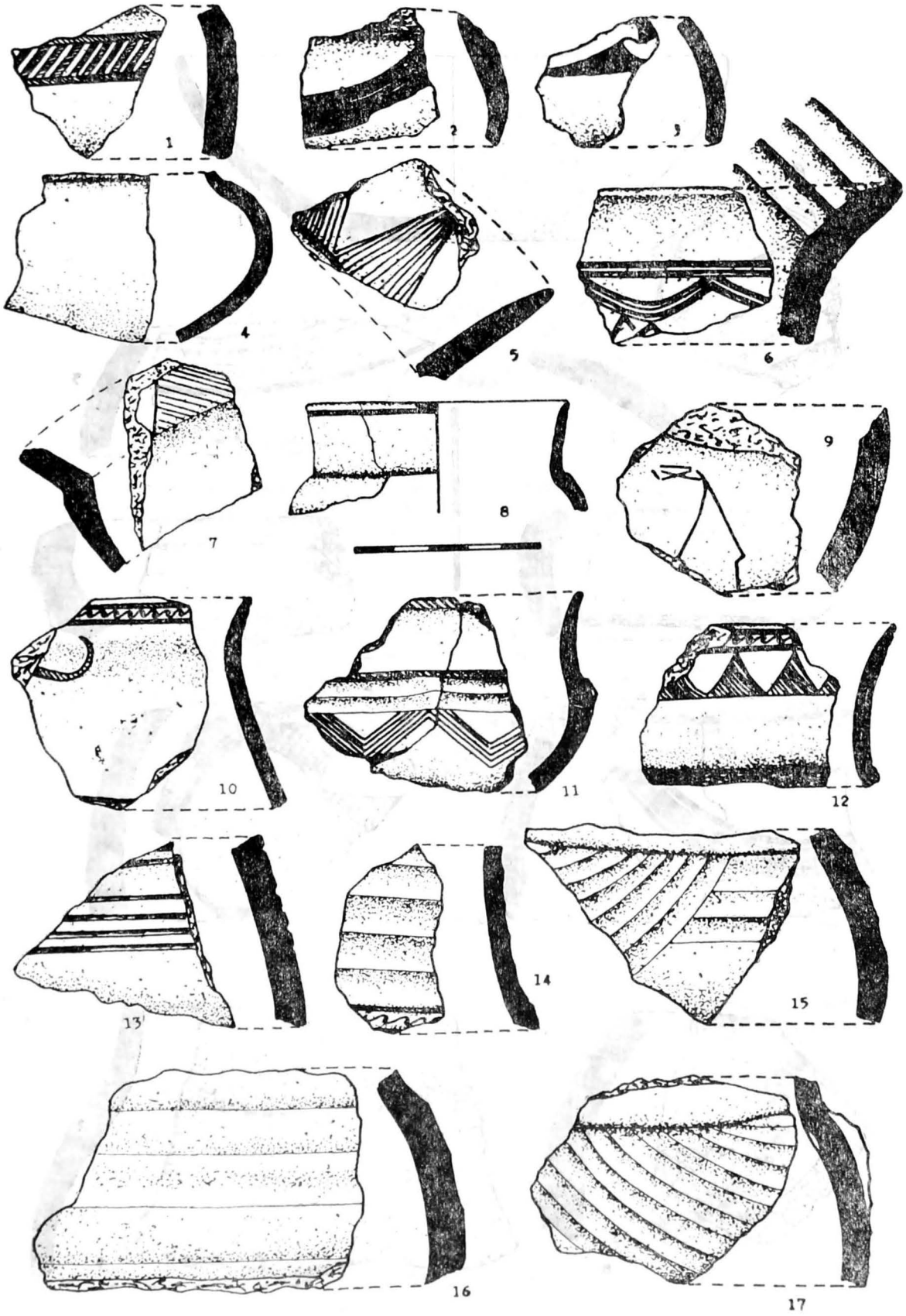

Planșa III: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*.

https://biblioteca-digitala.ro

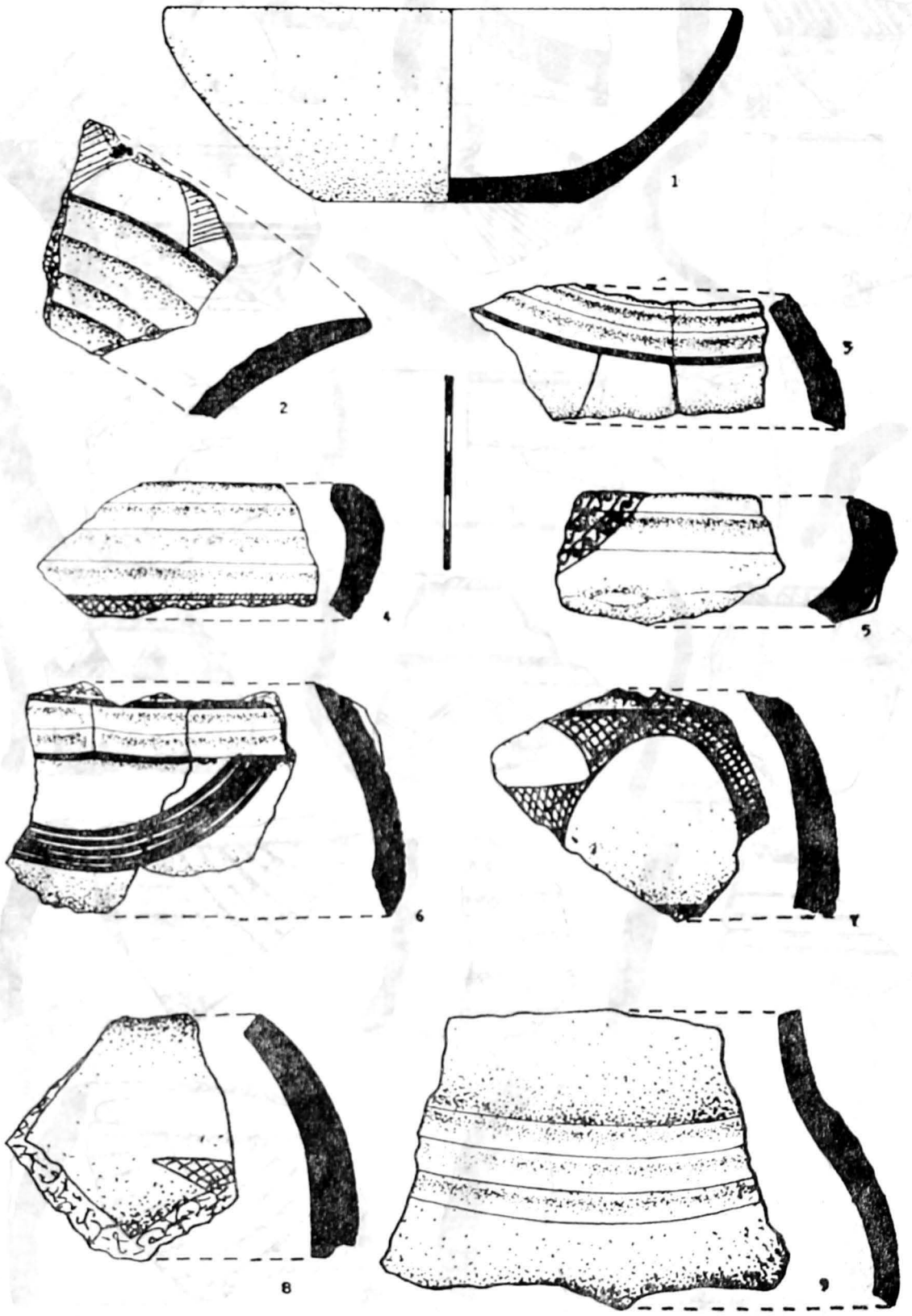

Planşa IV: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*.

https://biblioteca-digitala.ro

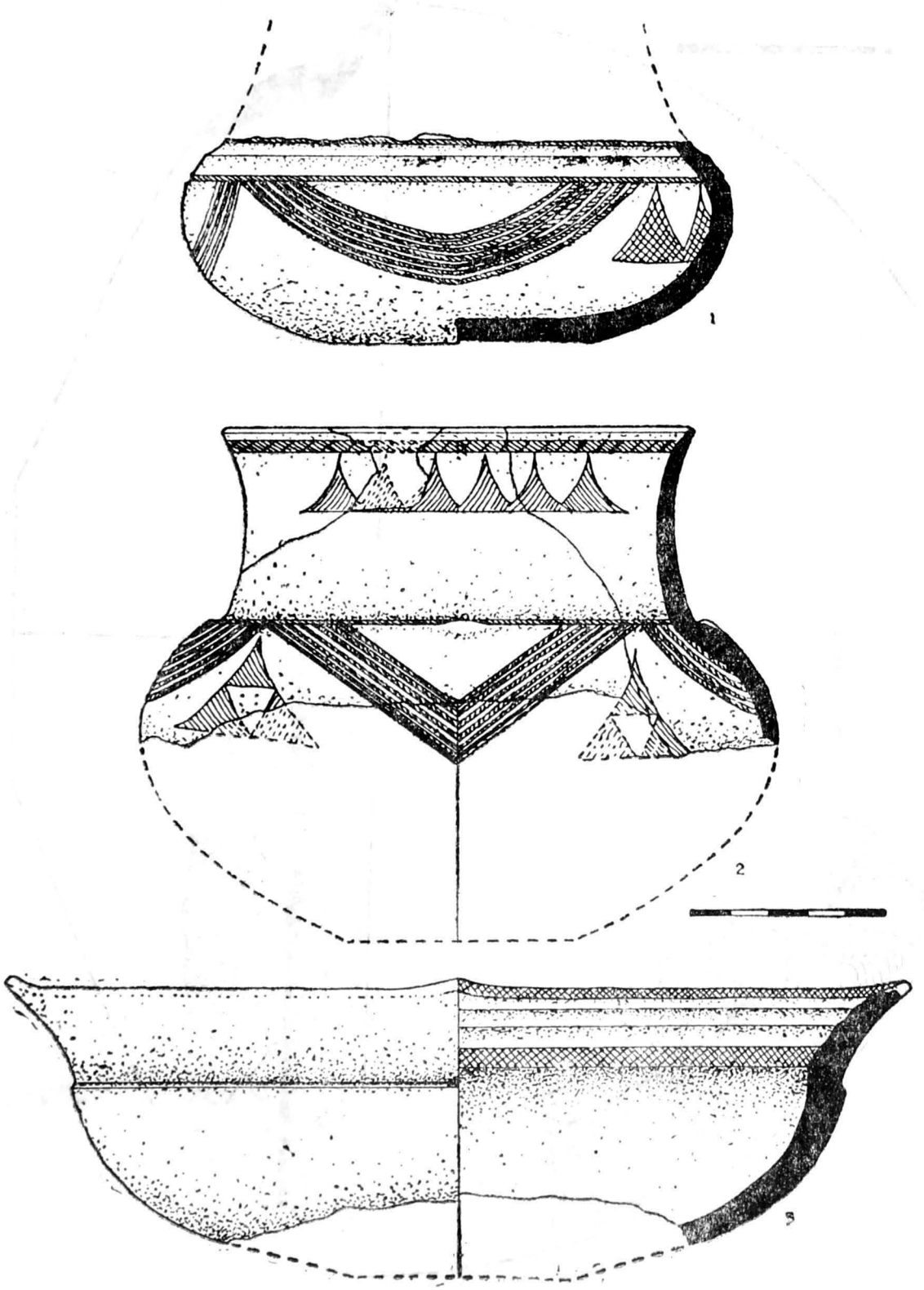

Planșa V: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*.

https://biblioteca-digitala.ro

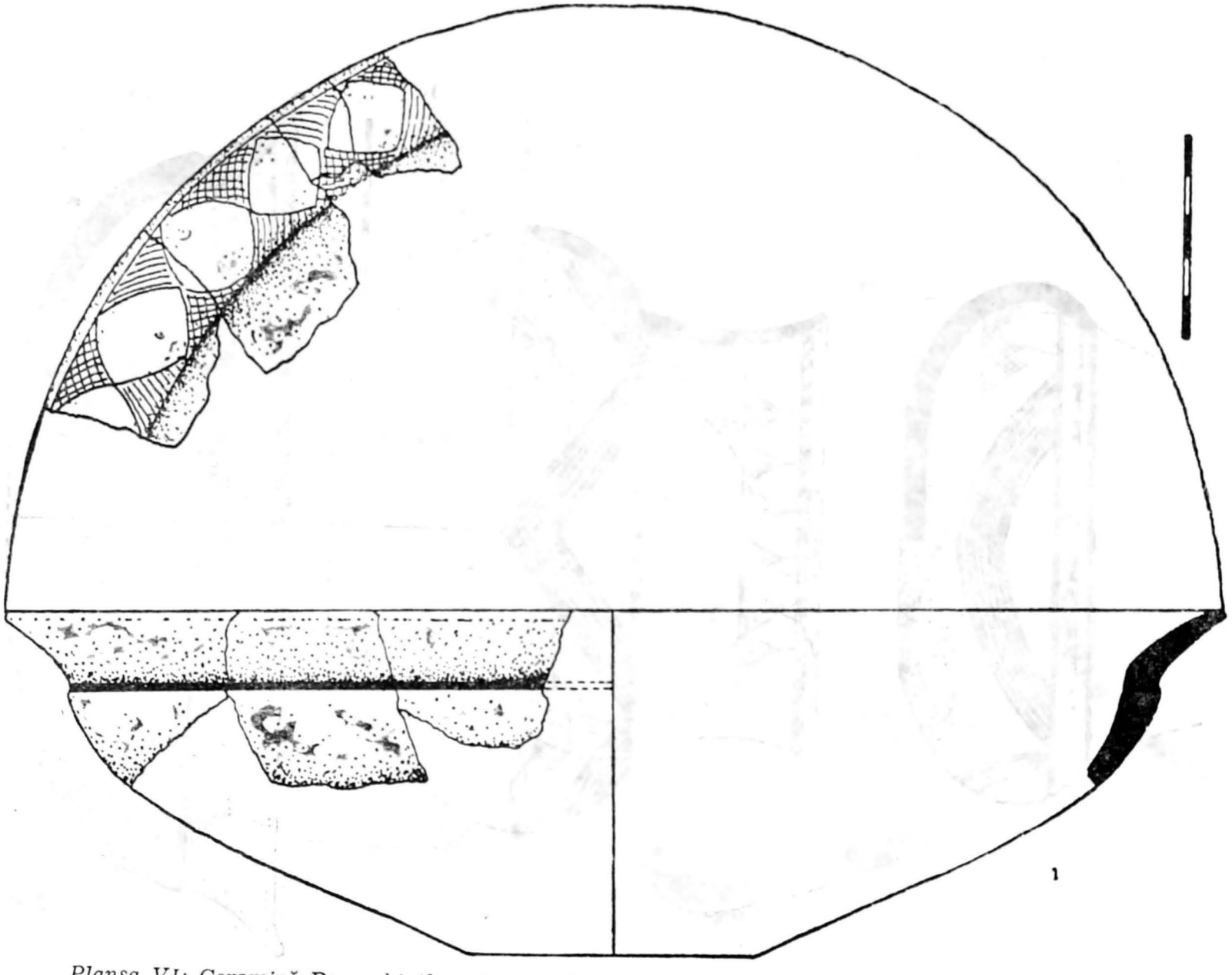

Planșa VI: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — *„Gomila lui Gabor"*.

https://biblioteca-digitala.ro

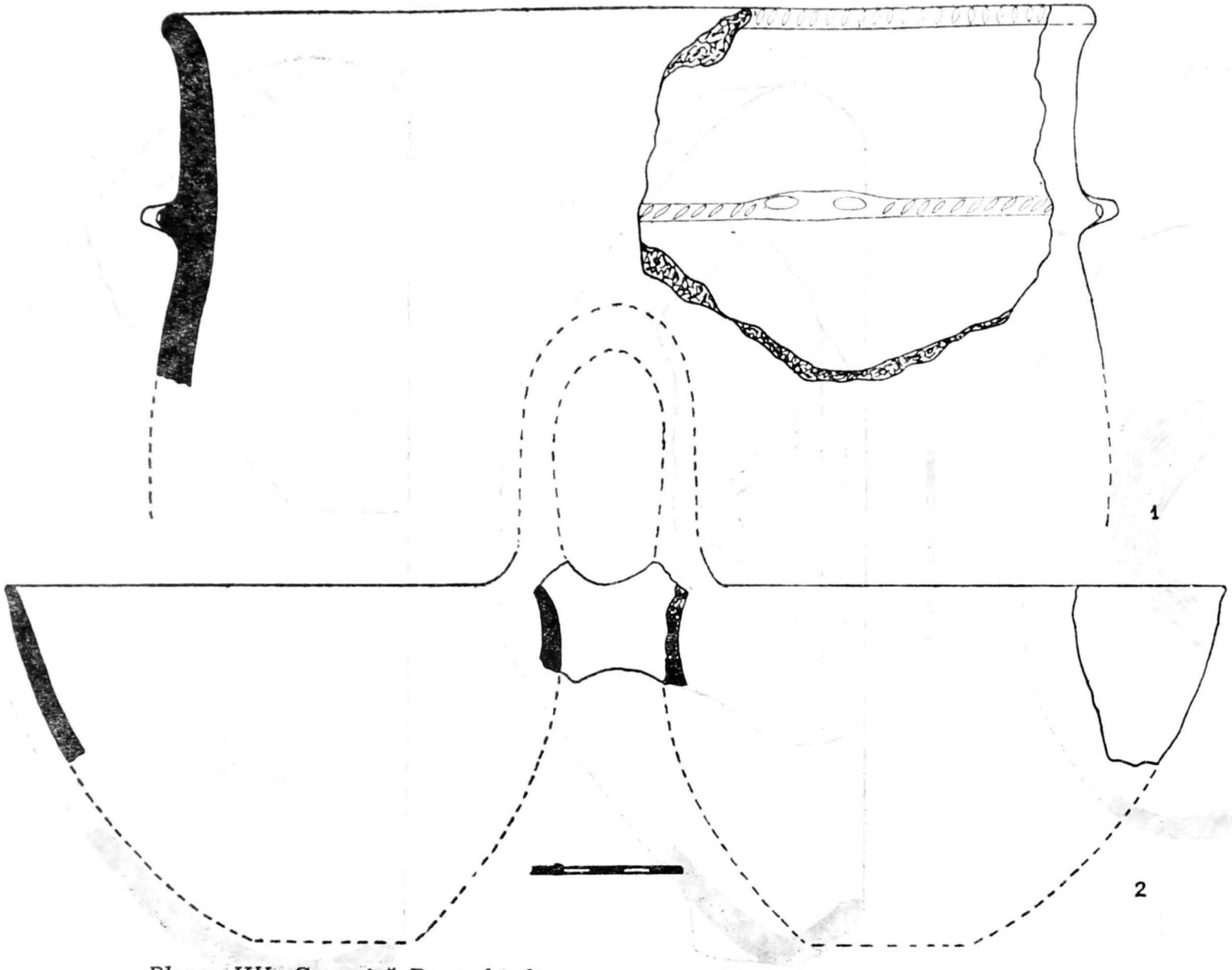

Planșa VII: Ceramică Basarabi din zona necropolei de la Berzasca — *„IFET“*.

https://biblioteca-digitala.ro

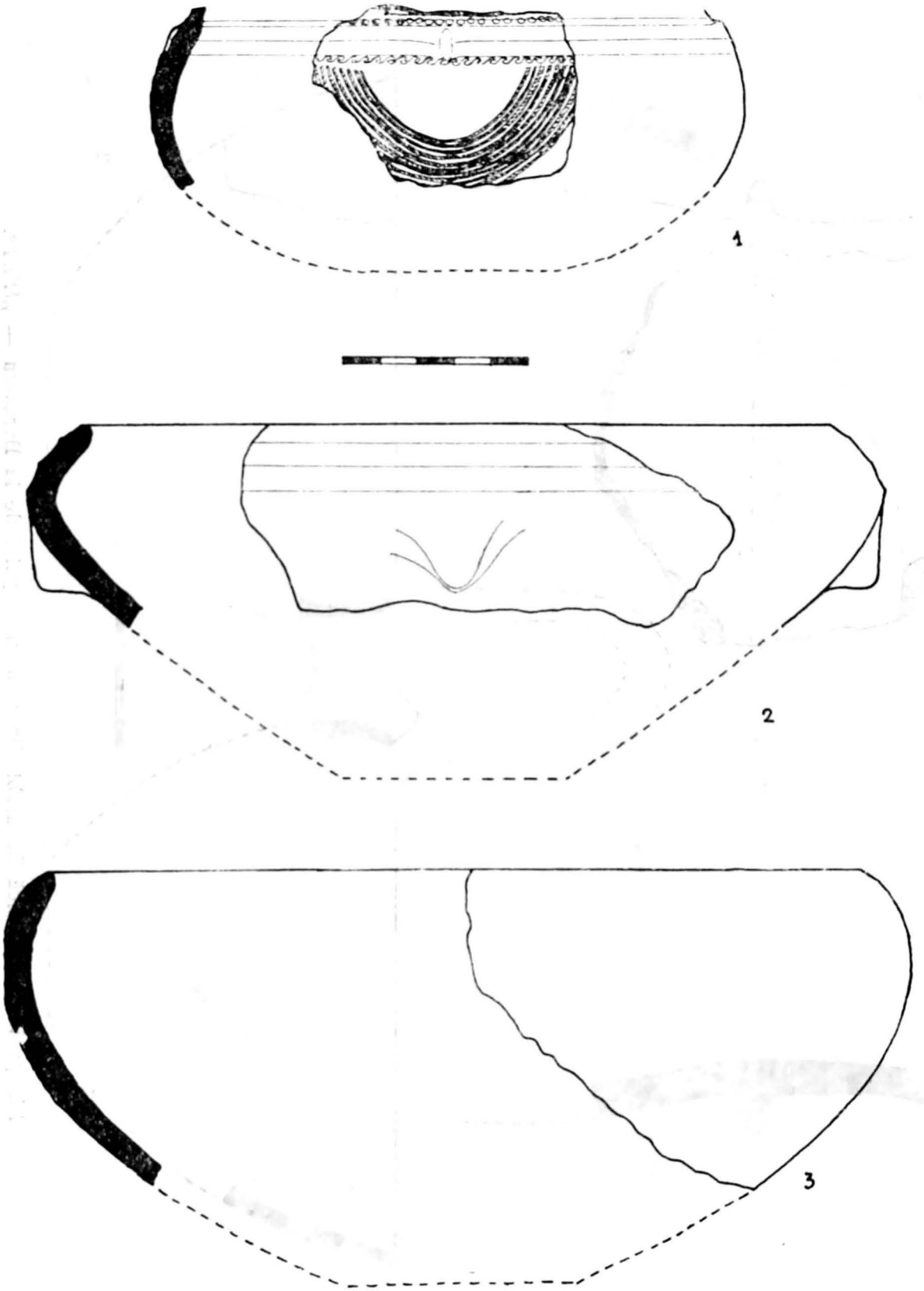

Planșa VIII: Ceramică Basarabi din zona necropolei de la Berzeasca — „*IFET*".

https://biblioteca-digitala.ro

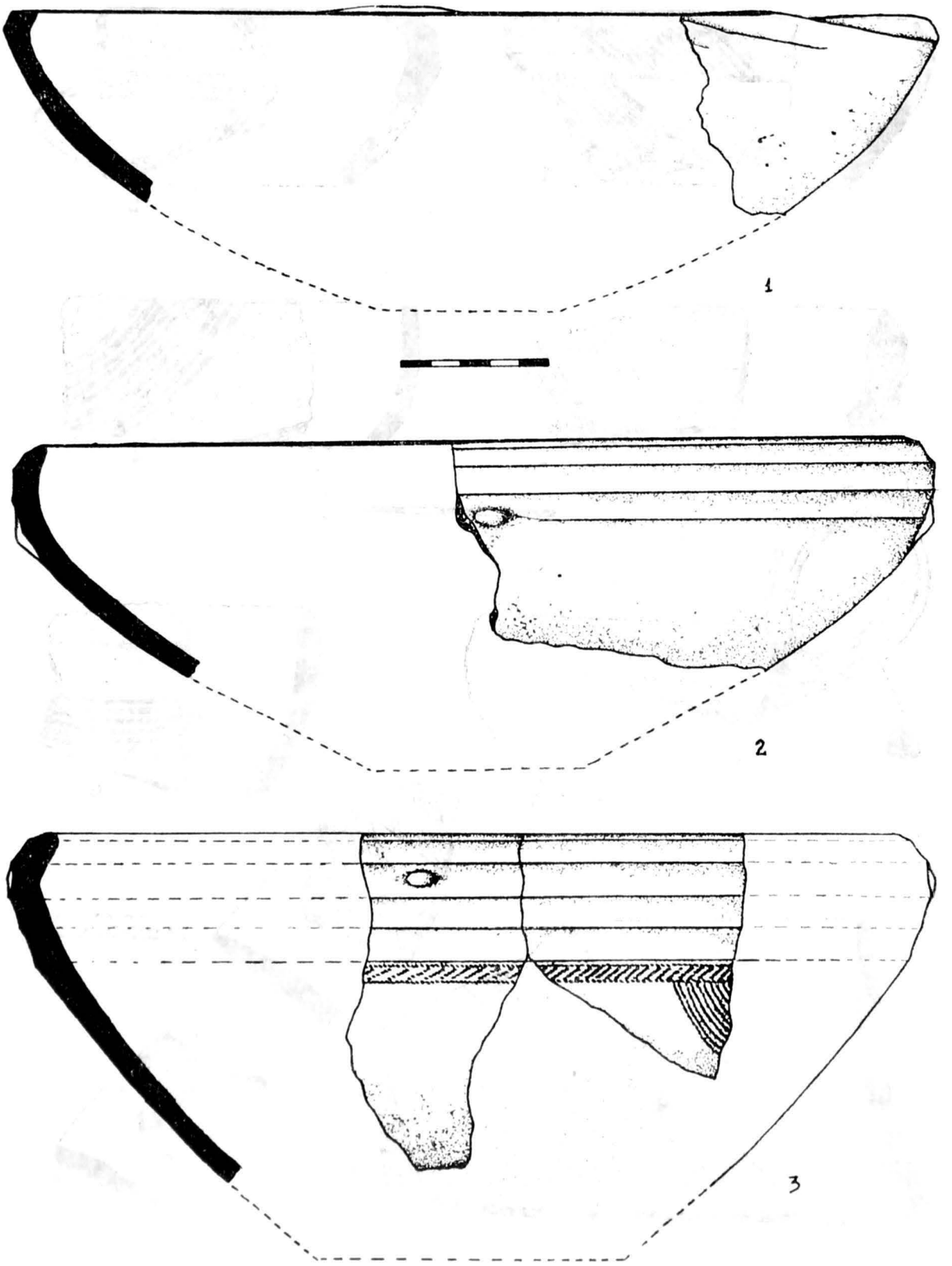

Planșa IX: Ceramică din Basarabi de la Berzeasca — *„IFET"*.

https://biblioteca-digitala.ro

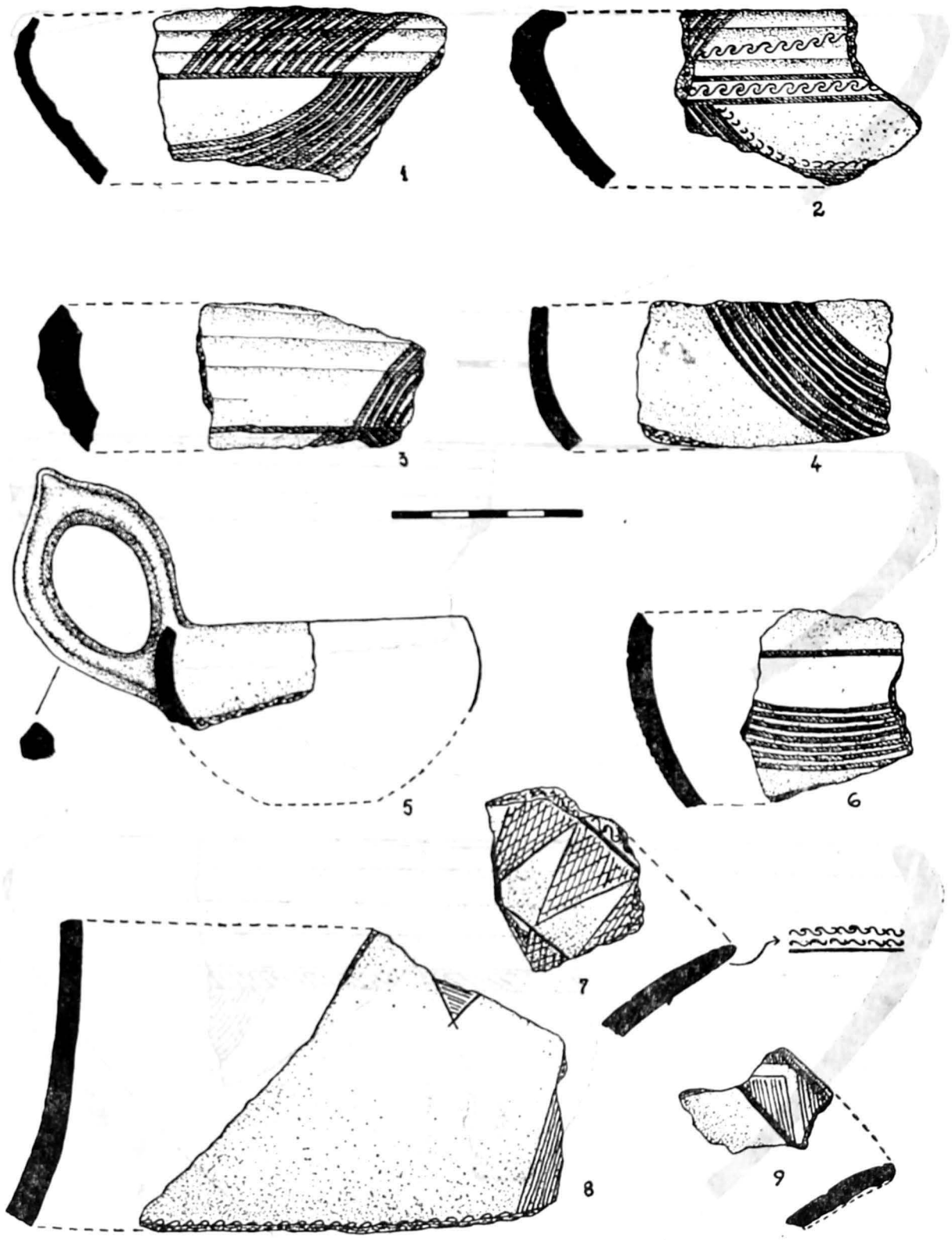

Planșa X: Ceramică Basarabi de la Berzasca — *„Spiț"*.

https://biblioteca-digitala.ro

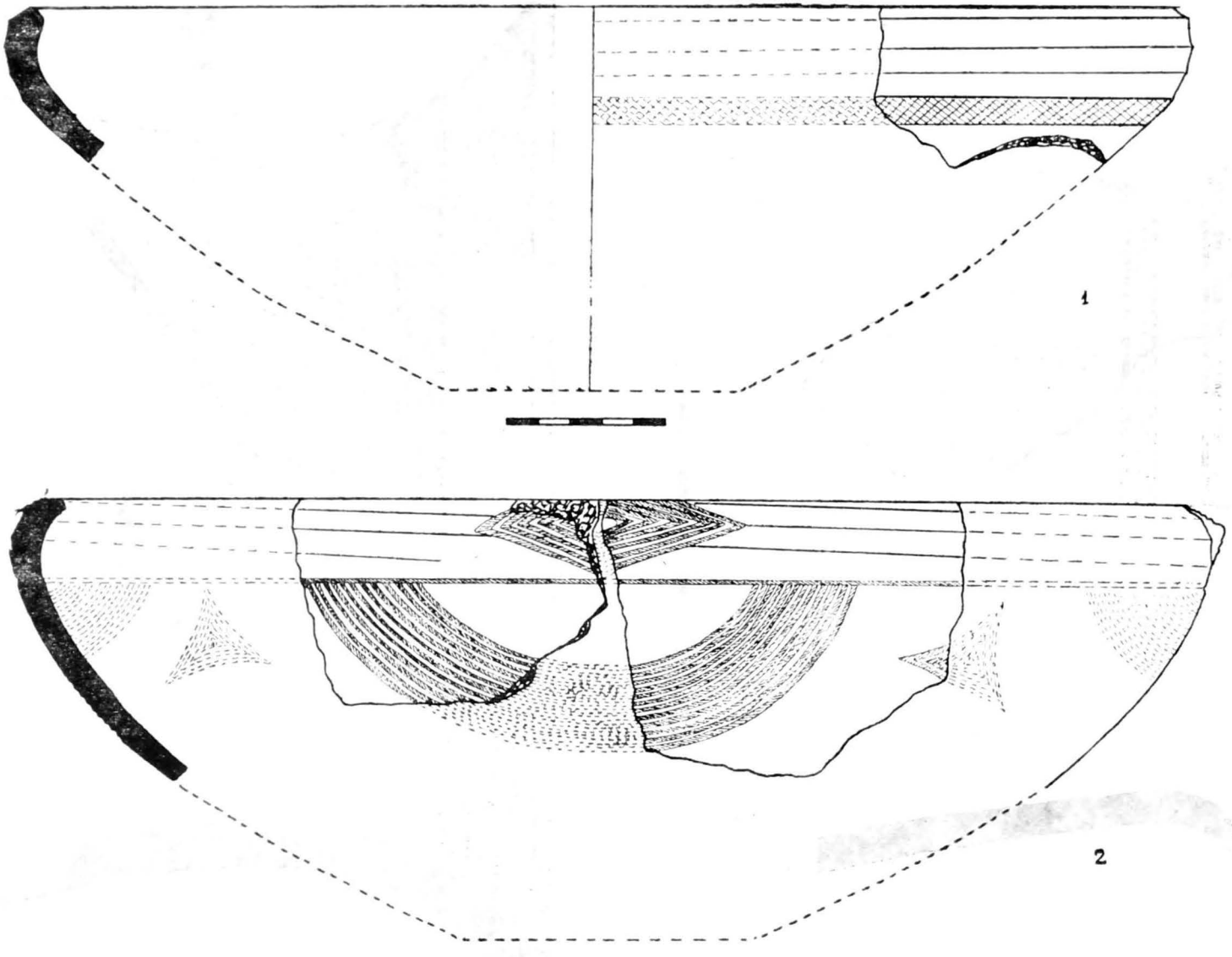

Planșa XI: Ceramică Basarabi de la Berzasca — *„Spiț"*.

https://biblioteca-digitala.ro

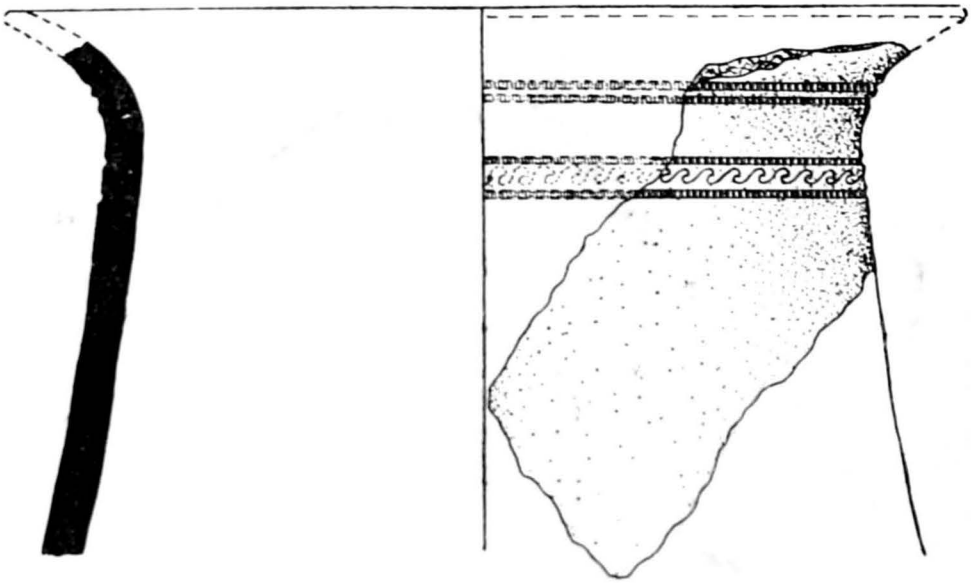

1

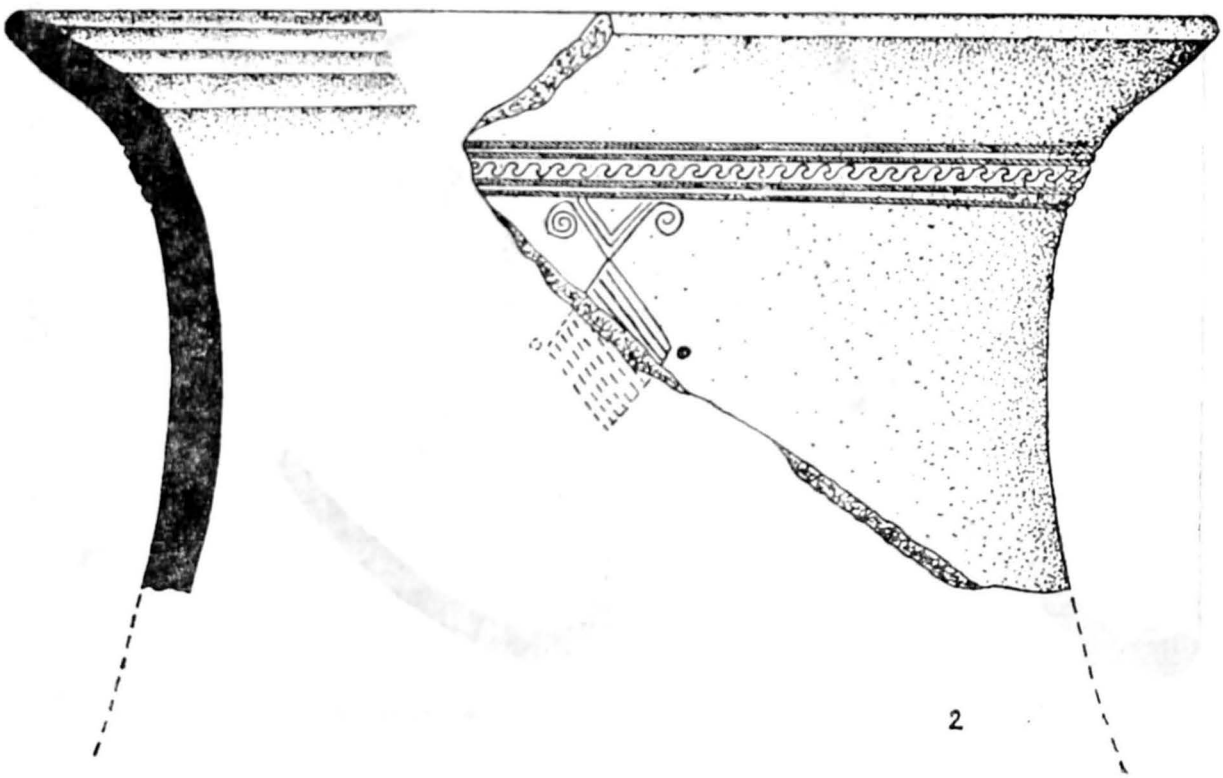

2

Planșa XII: Ceramică Basarabi de la Berzasca — *„Spiț"*.

https://biblioteca-digitala.ro

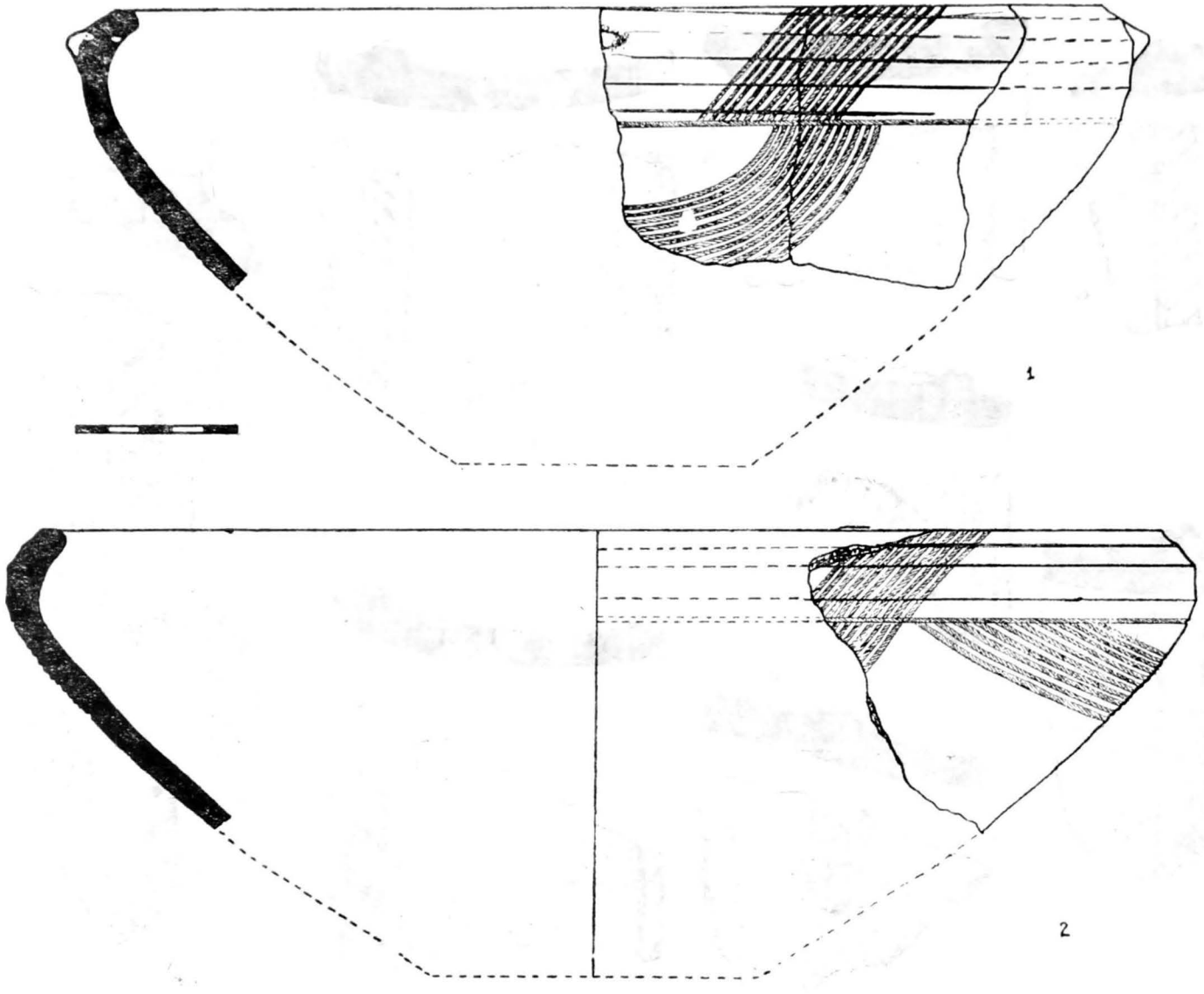

Planșa XIII: Ceramică Basarabi de la Berzeasca — *„Șpiț“*.

https://biblioteca-digitala.ro

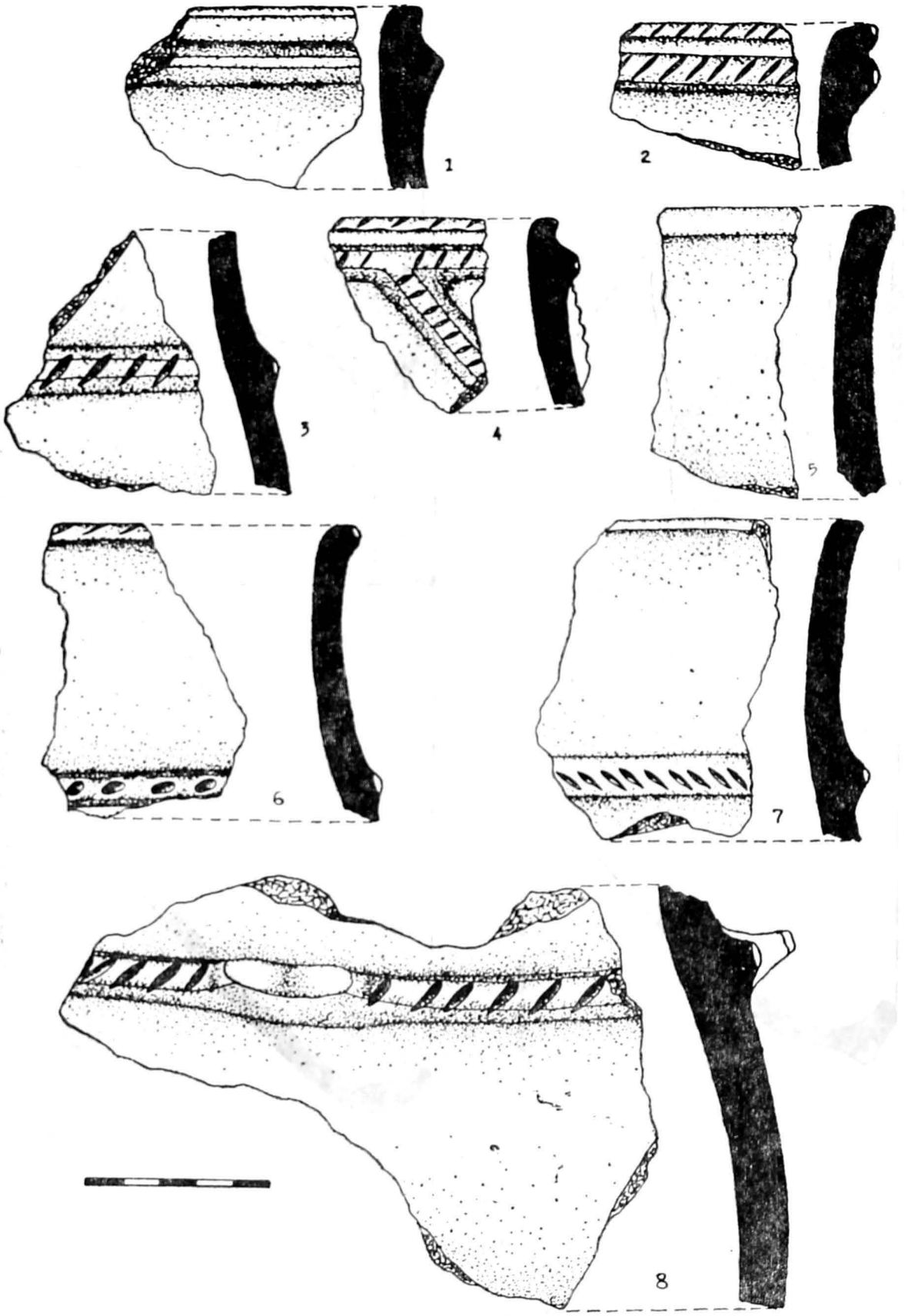

Planșa XIV: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

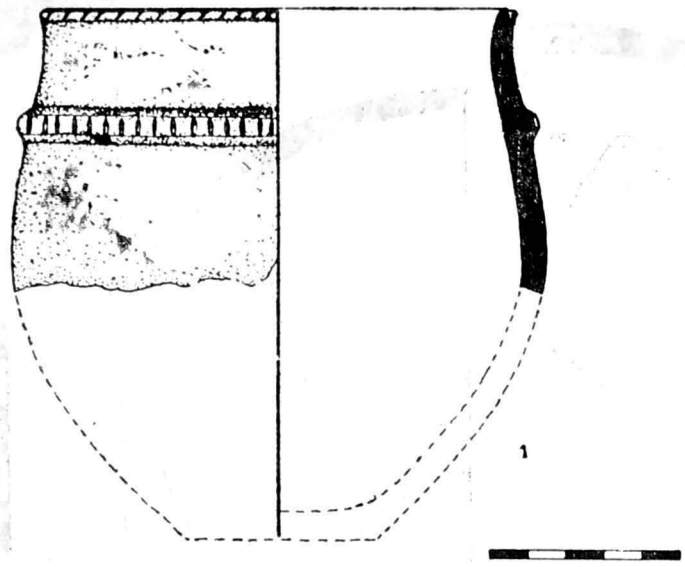

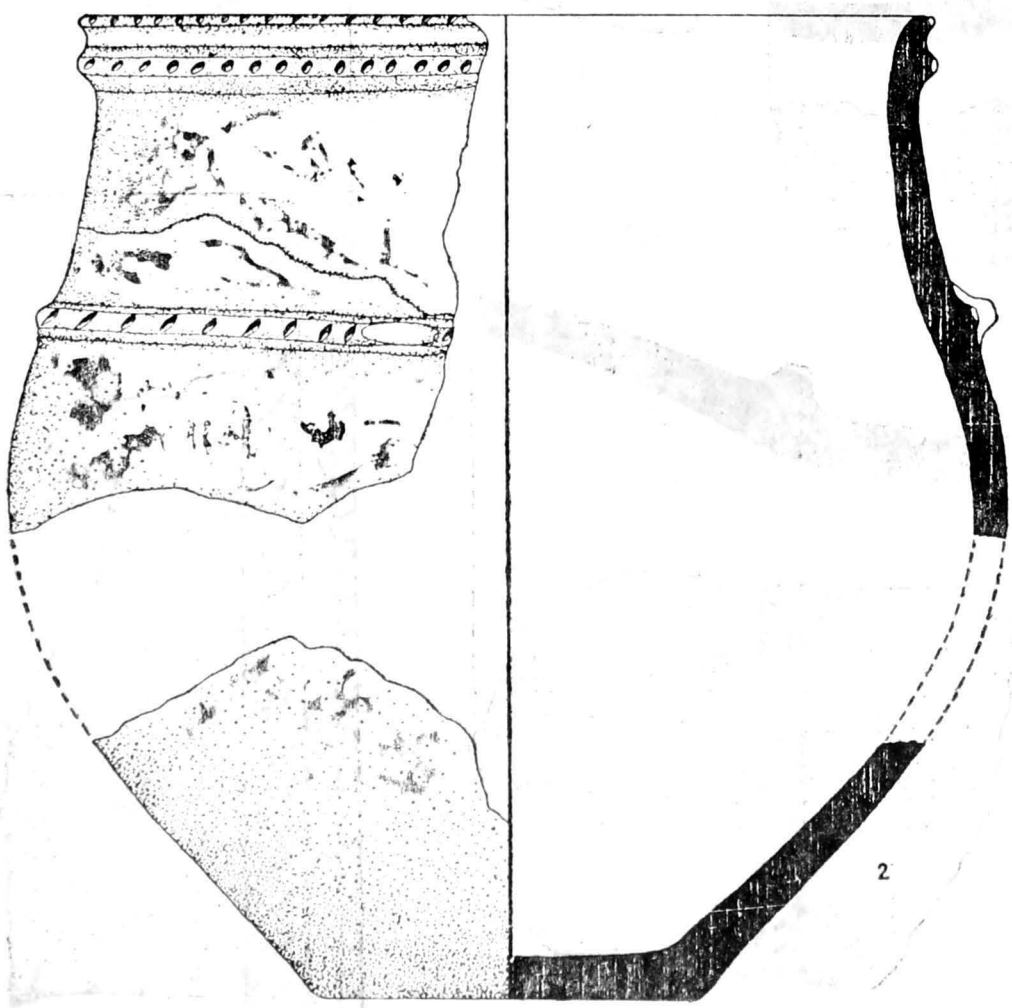

Planșa XV: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

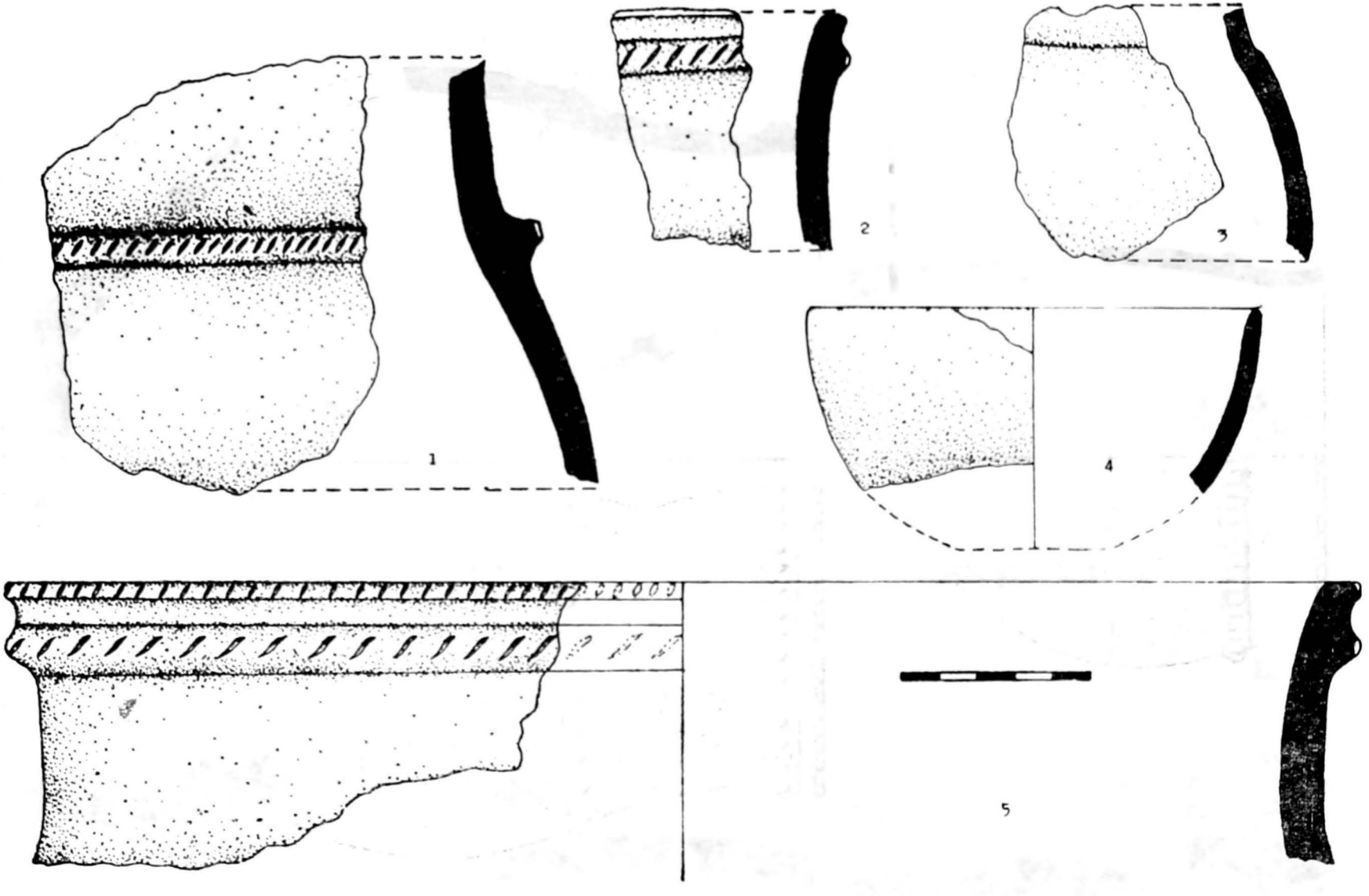

Planșa XVI: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

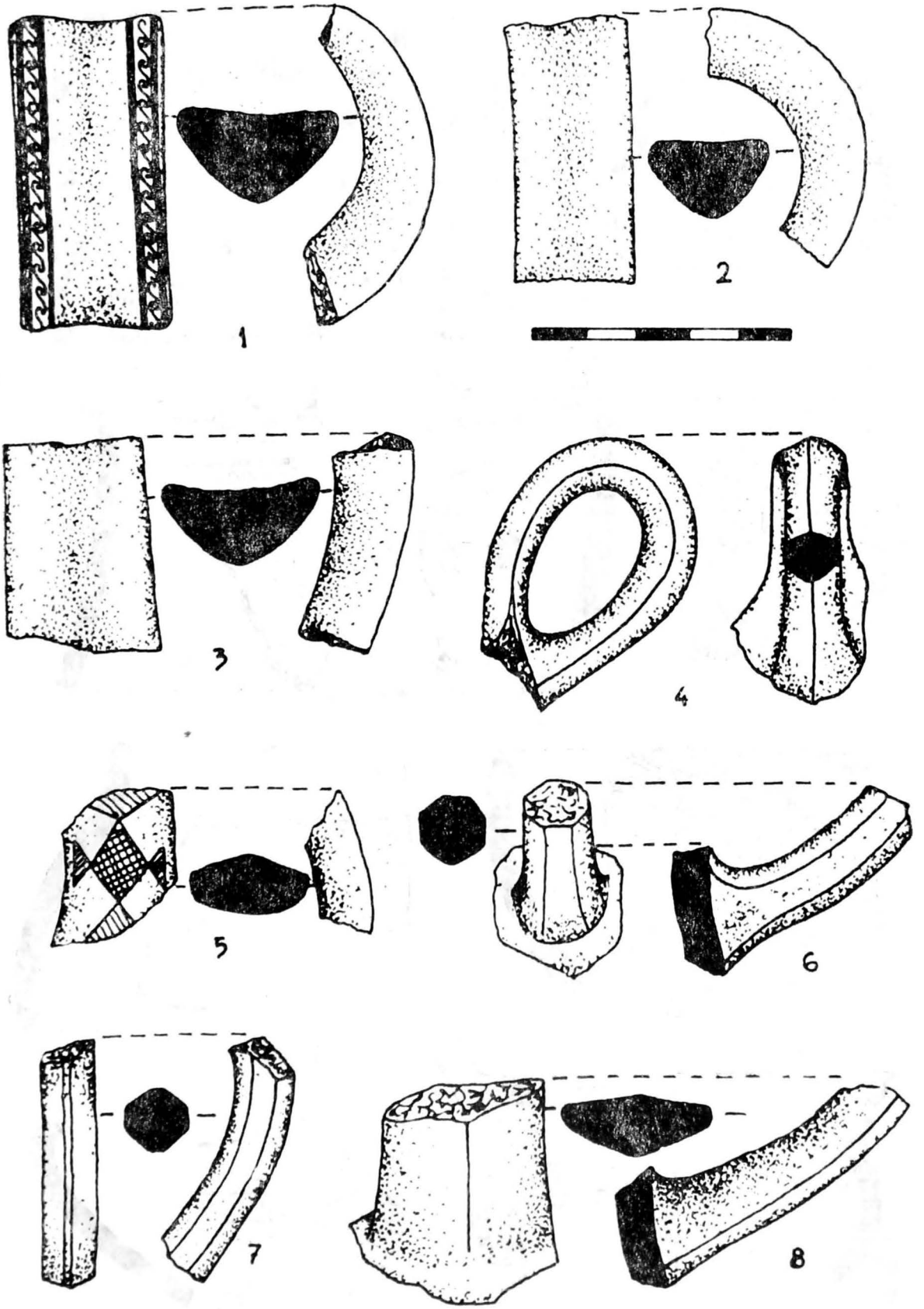

Planșa XVII: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

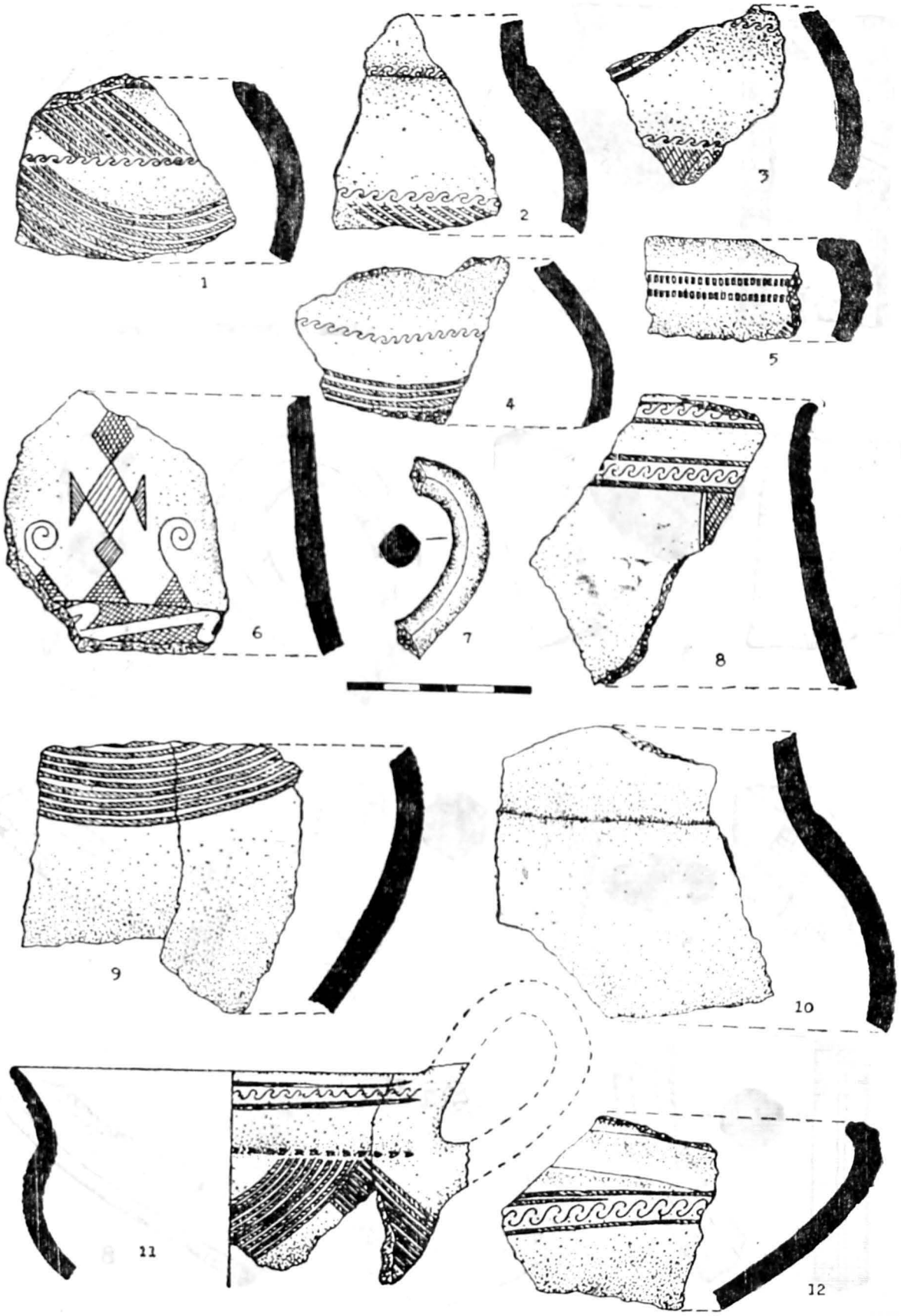

Planșa XVIII: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

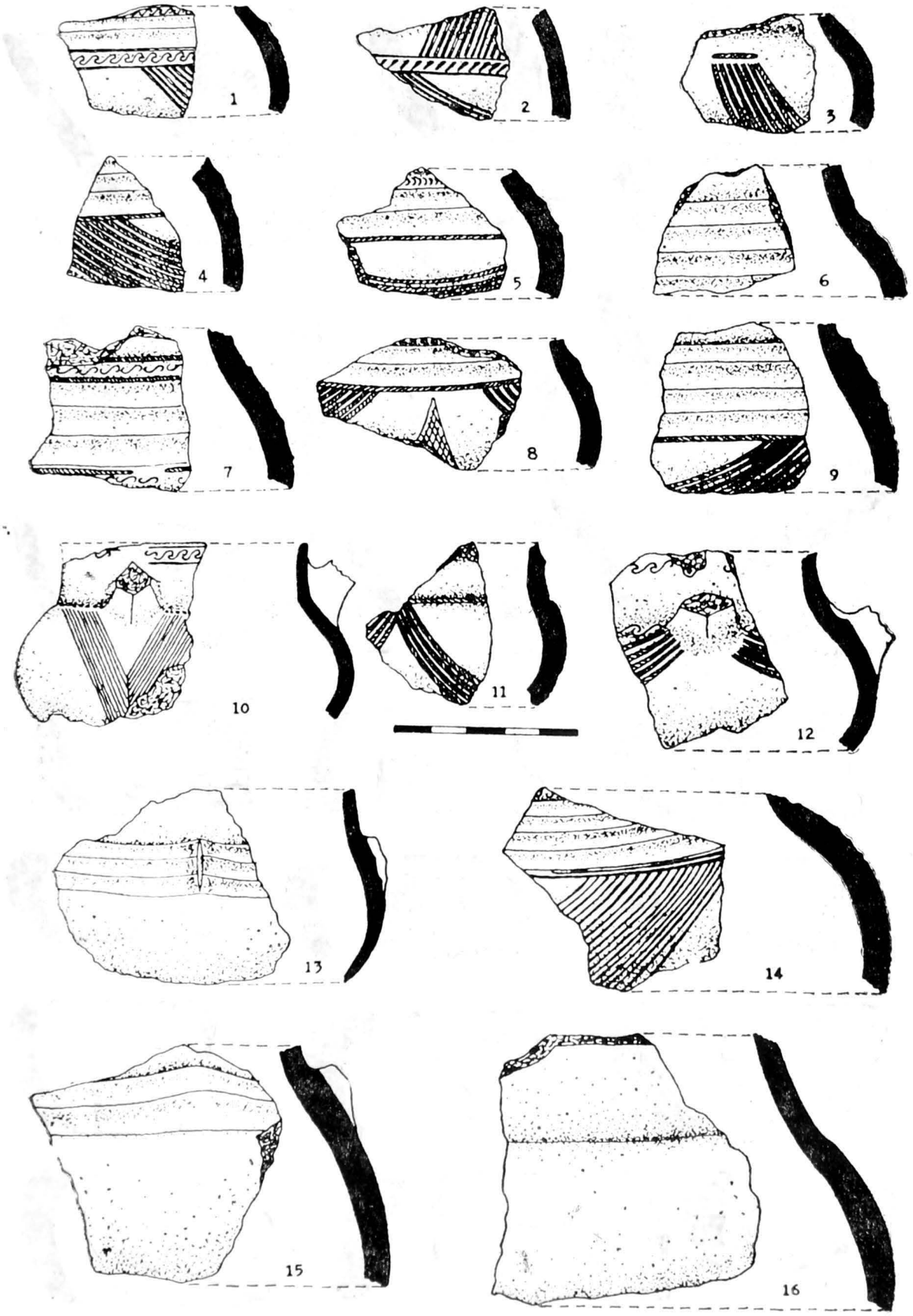

Planșa XIX: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

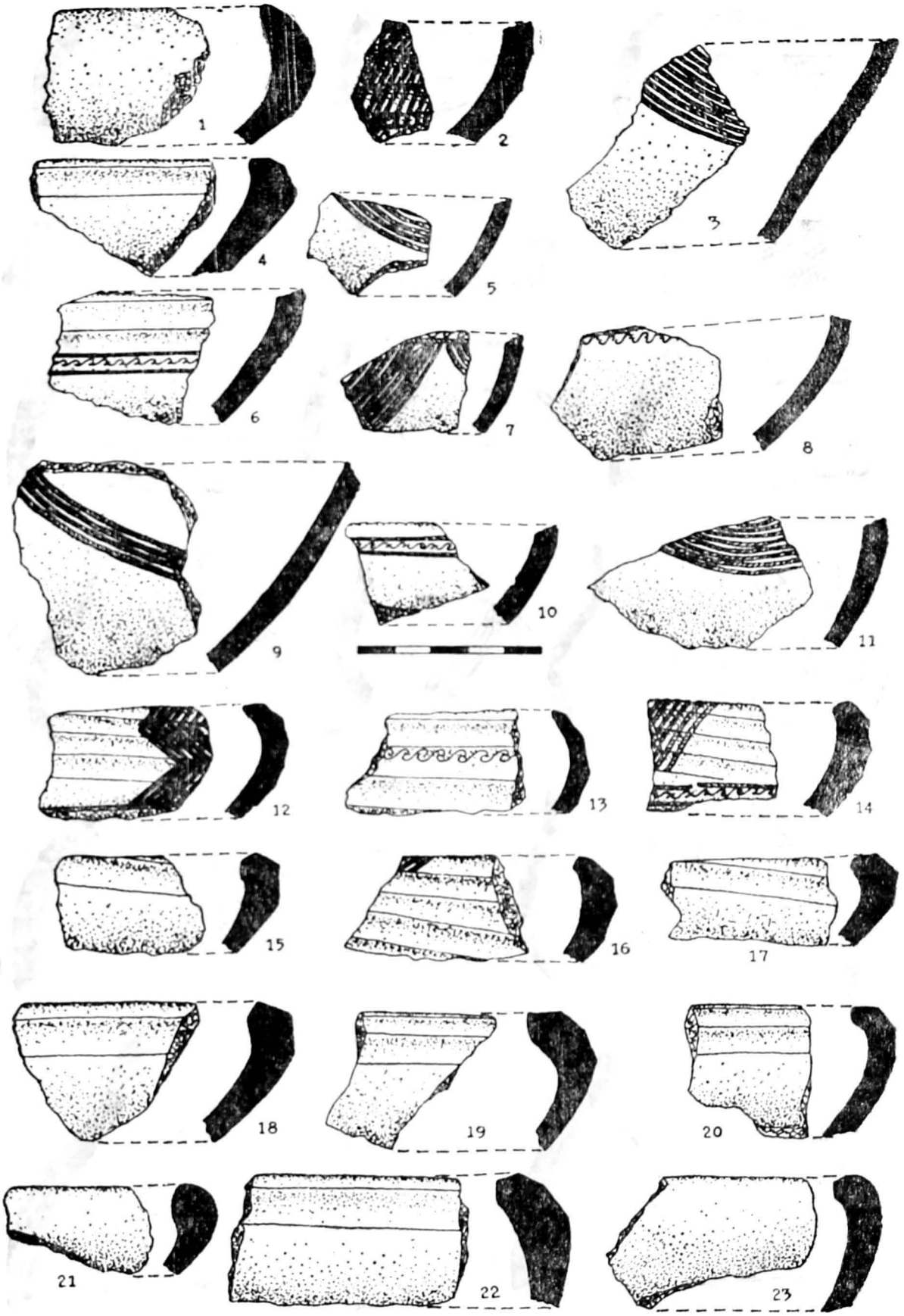

Planșa XX: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

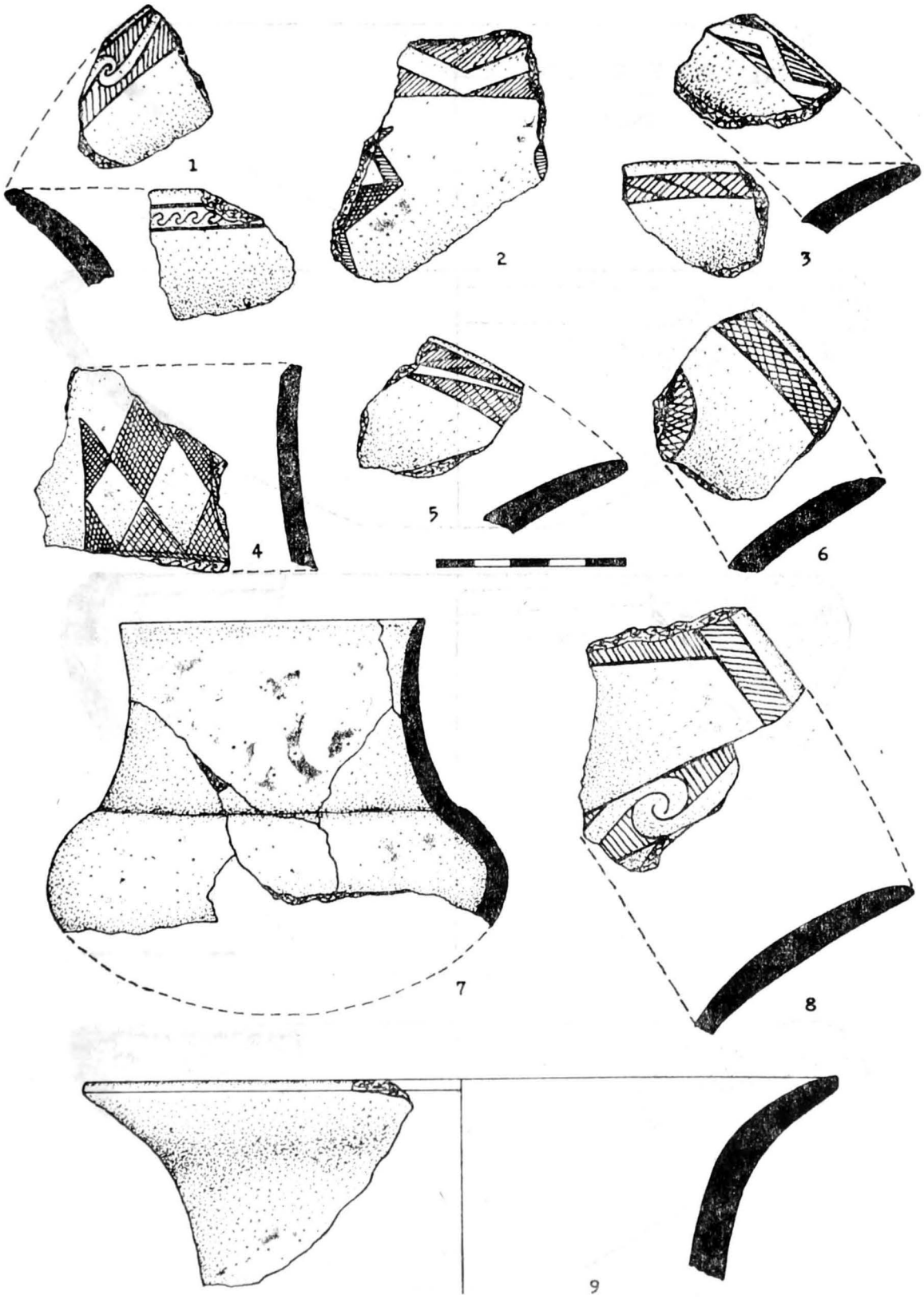

Planșa XXI: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

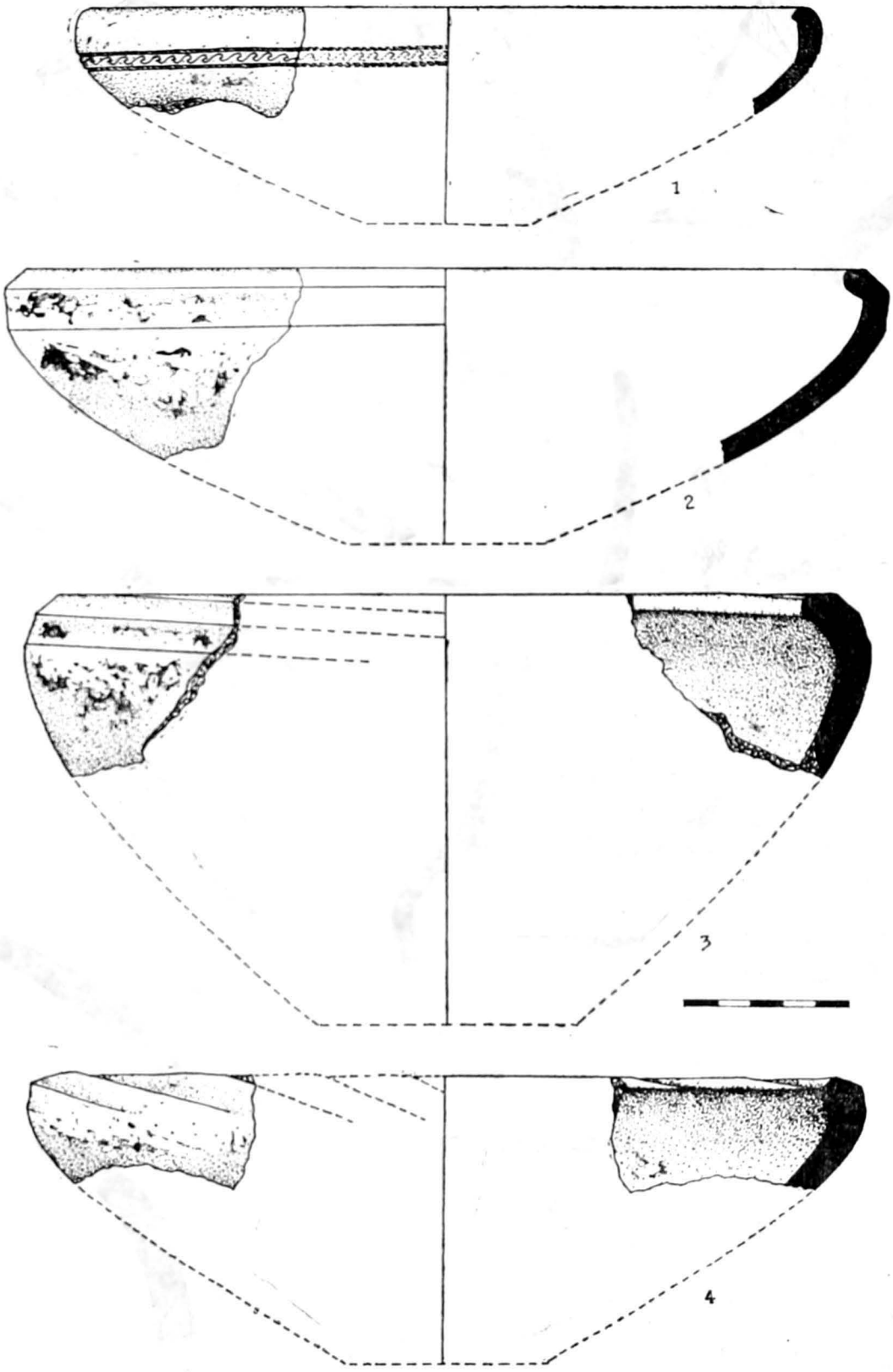

Planșa XXII: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

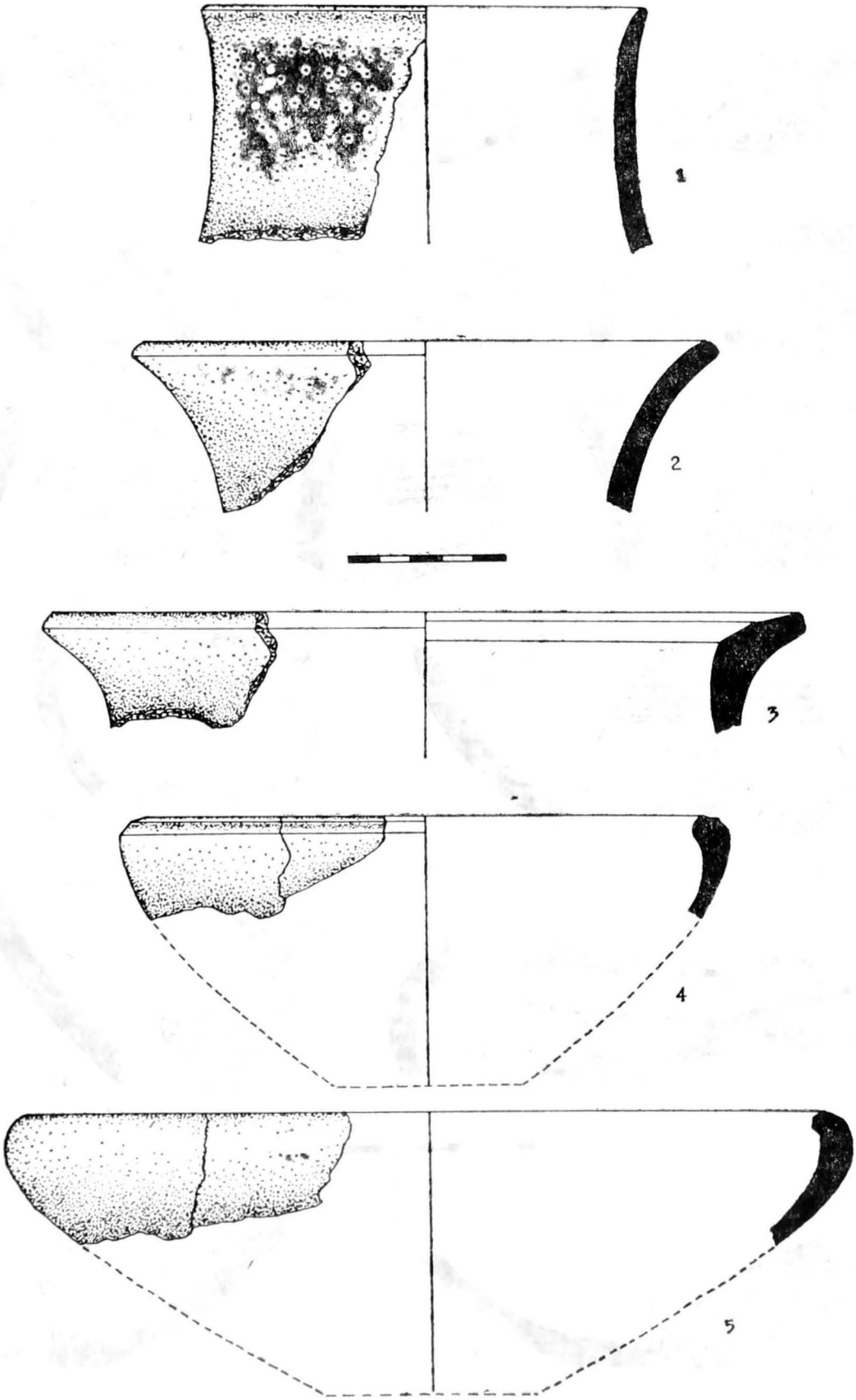

Planșa XXIII: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Țărmuri"* (II).

https://biblioteca-digitala.ro

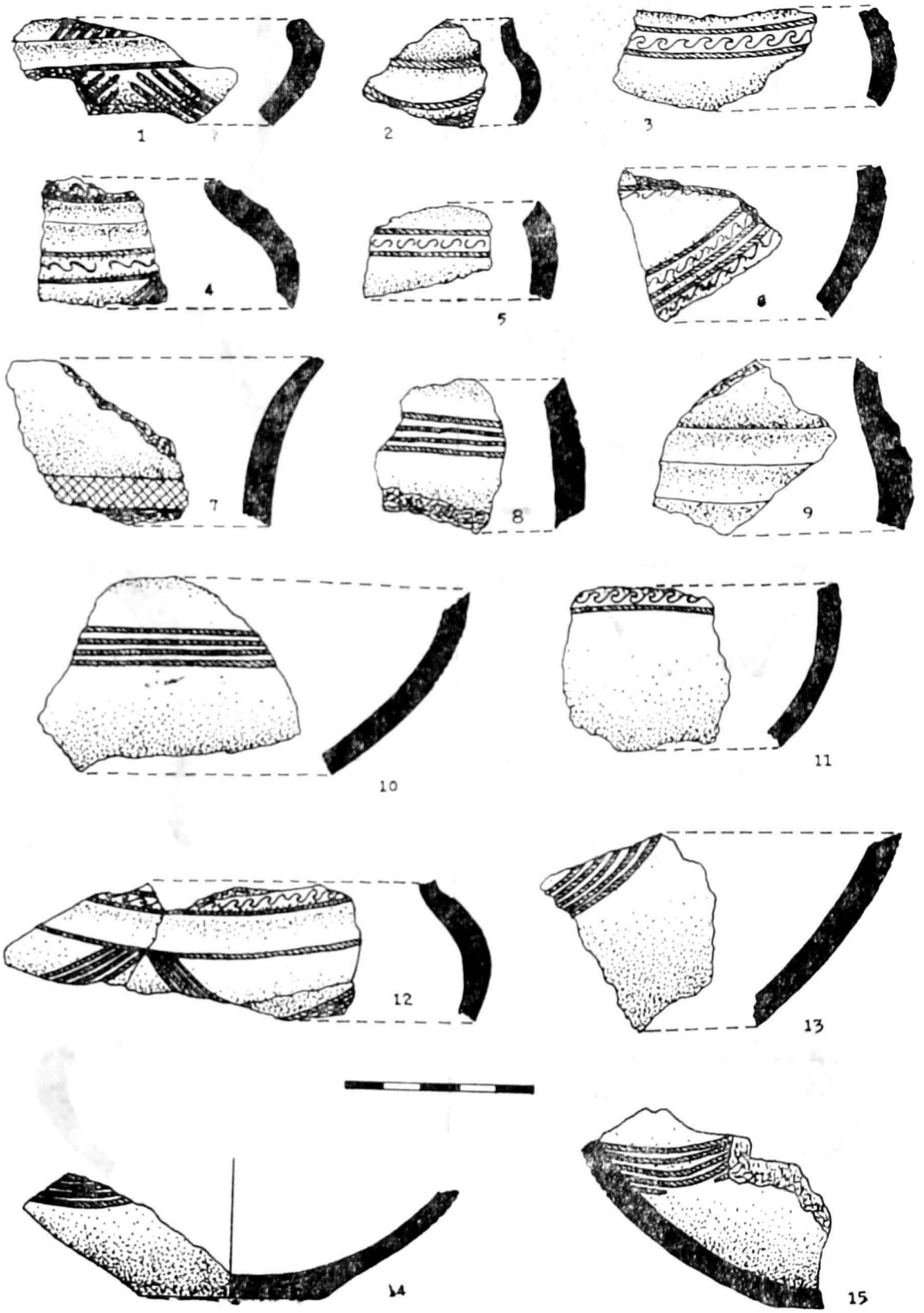

Planșa XXIV: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Pod Păzăriște"*.

https://biblioteca-digitala.ro

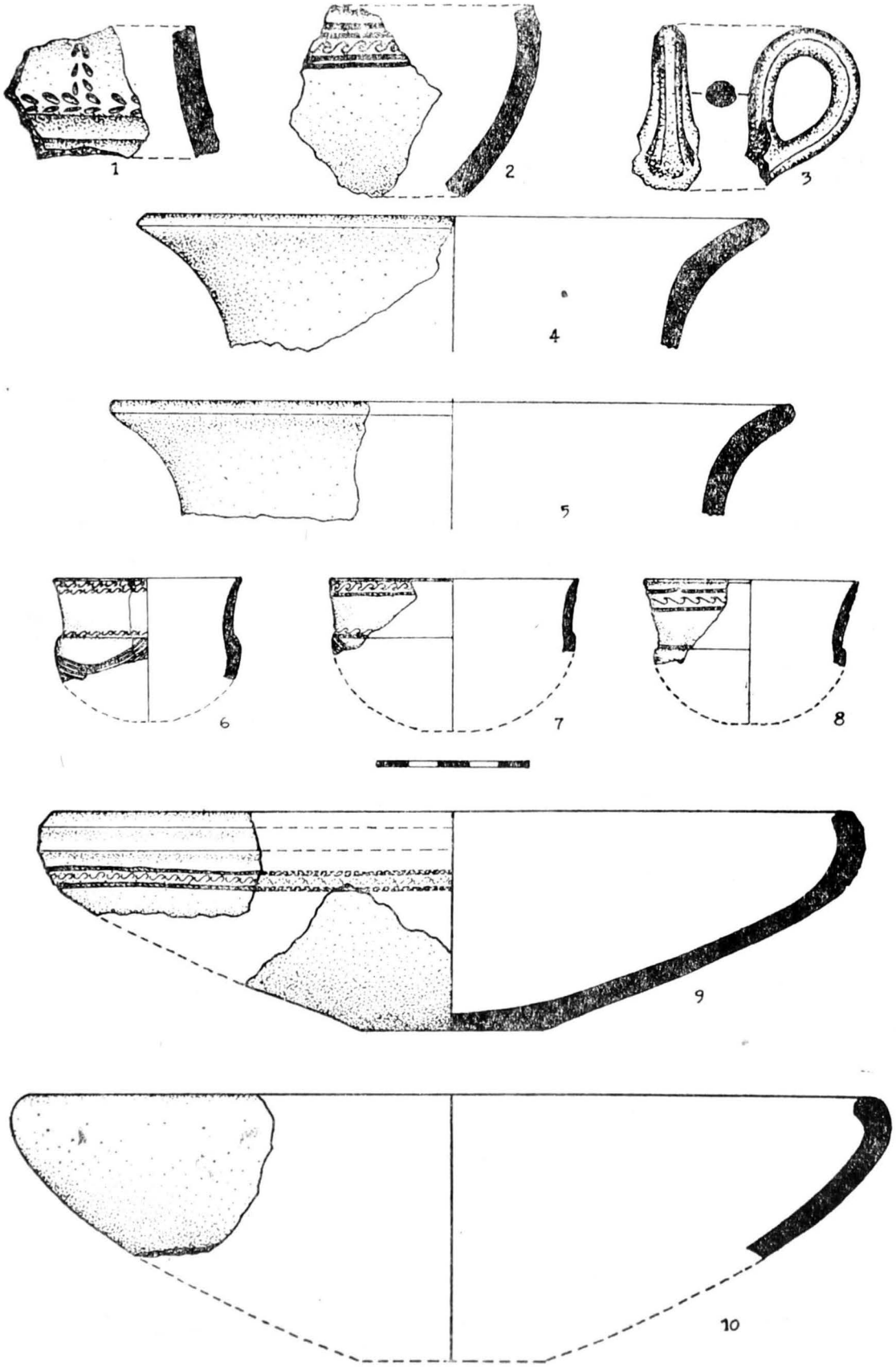

Planșa XXV: Ceramică Basarabi de la Gornea — *„Pod Păzărește"*.

https://biblioteca-digitala.ro

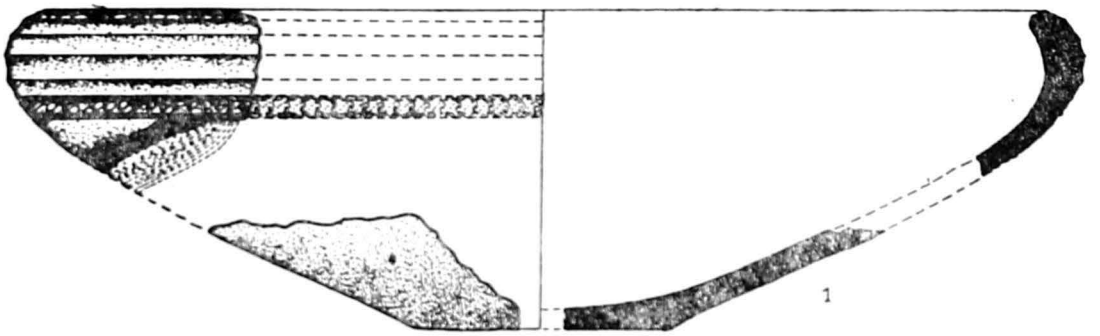

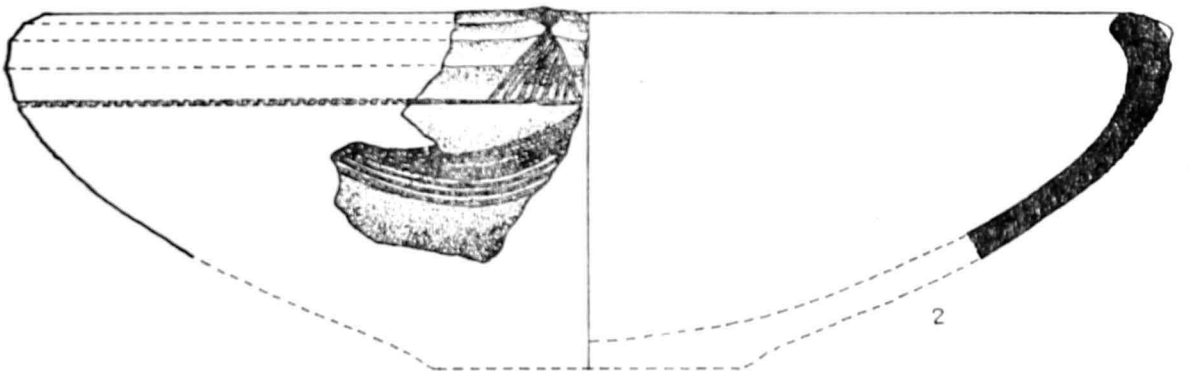

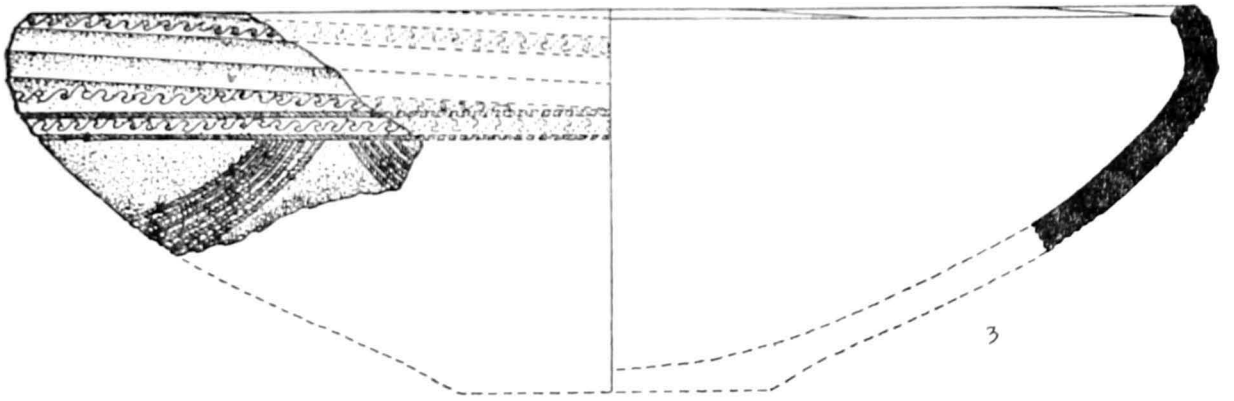

Planșa XXVI: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — *„Căuniţa de Jos"*.

https://biblioteca-digitala.ro

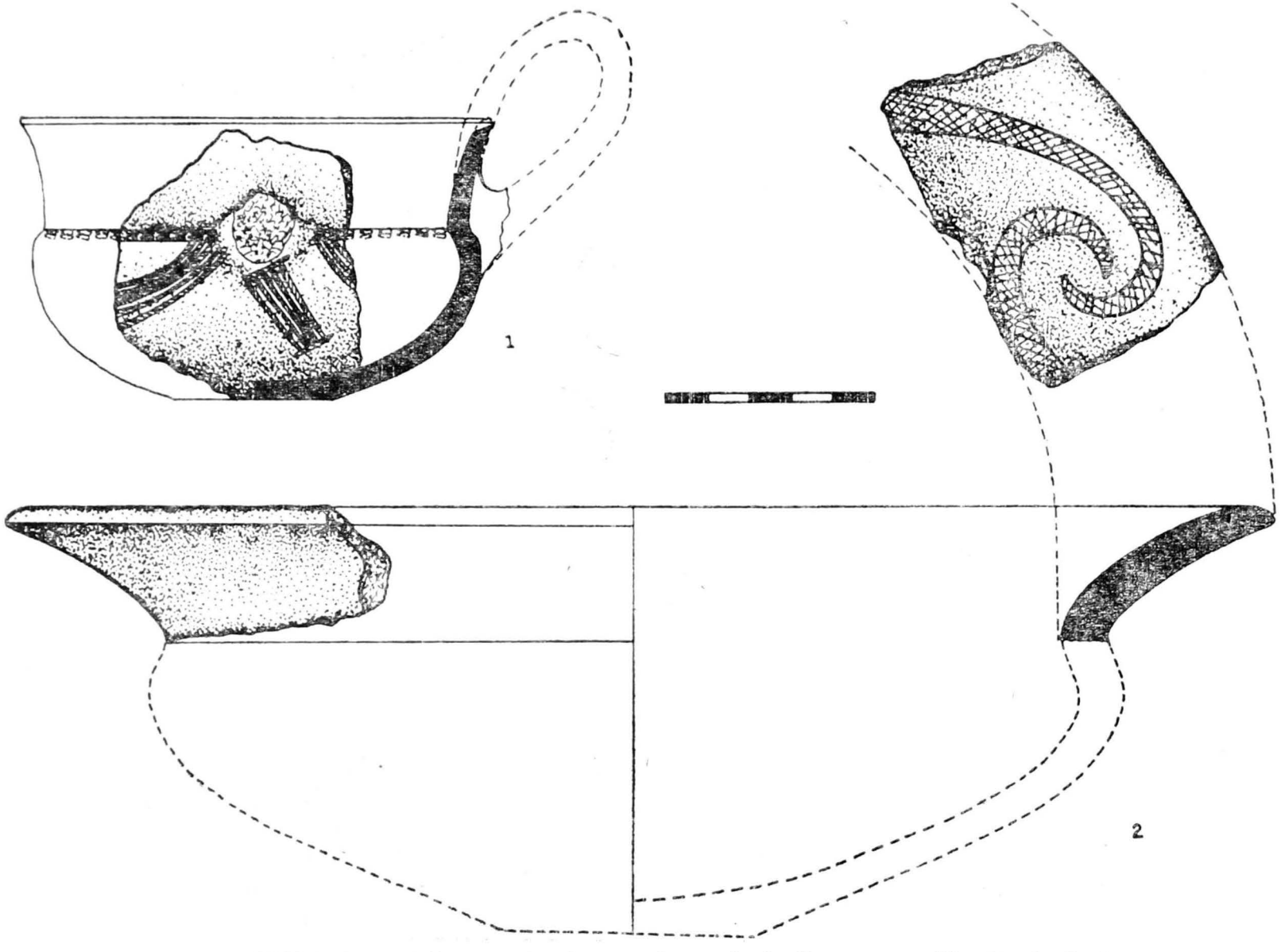

Planșa XXVII: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — *„Căuniţa de Jos“*.

https://biblioteca-digitala.ro

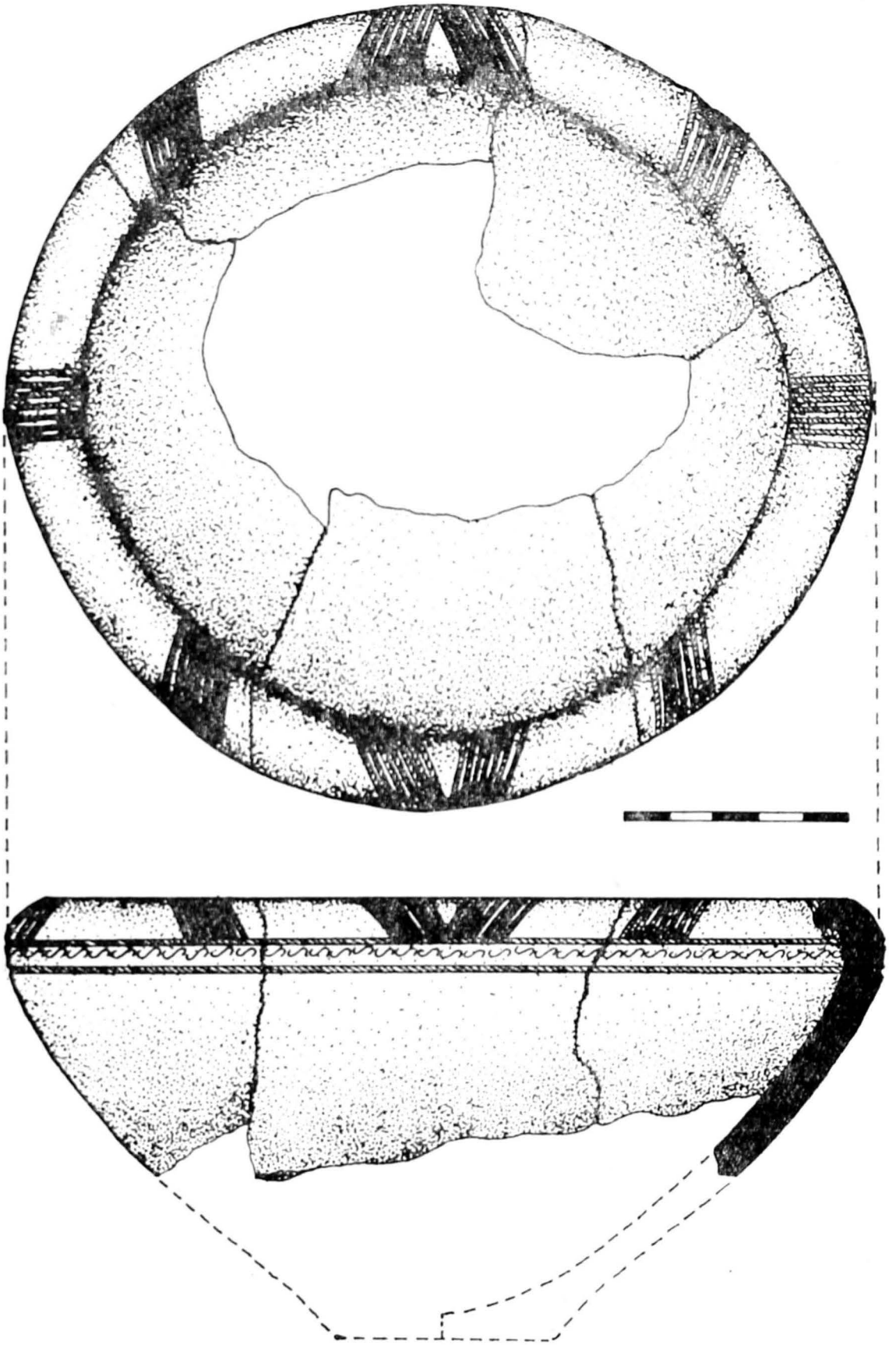

Planşa XXVIII: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — *„Căuniţa de Jos".*

https://biblioteca-digitala.ro

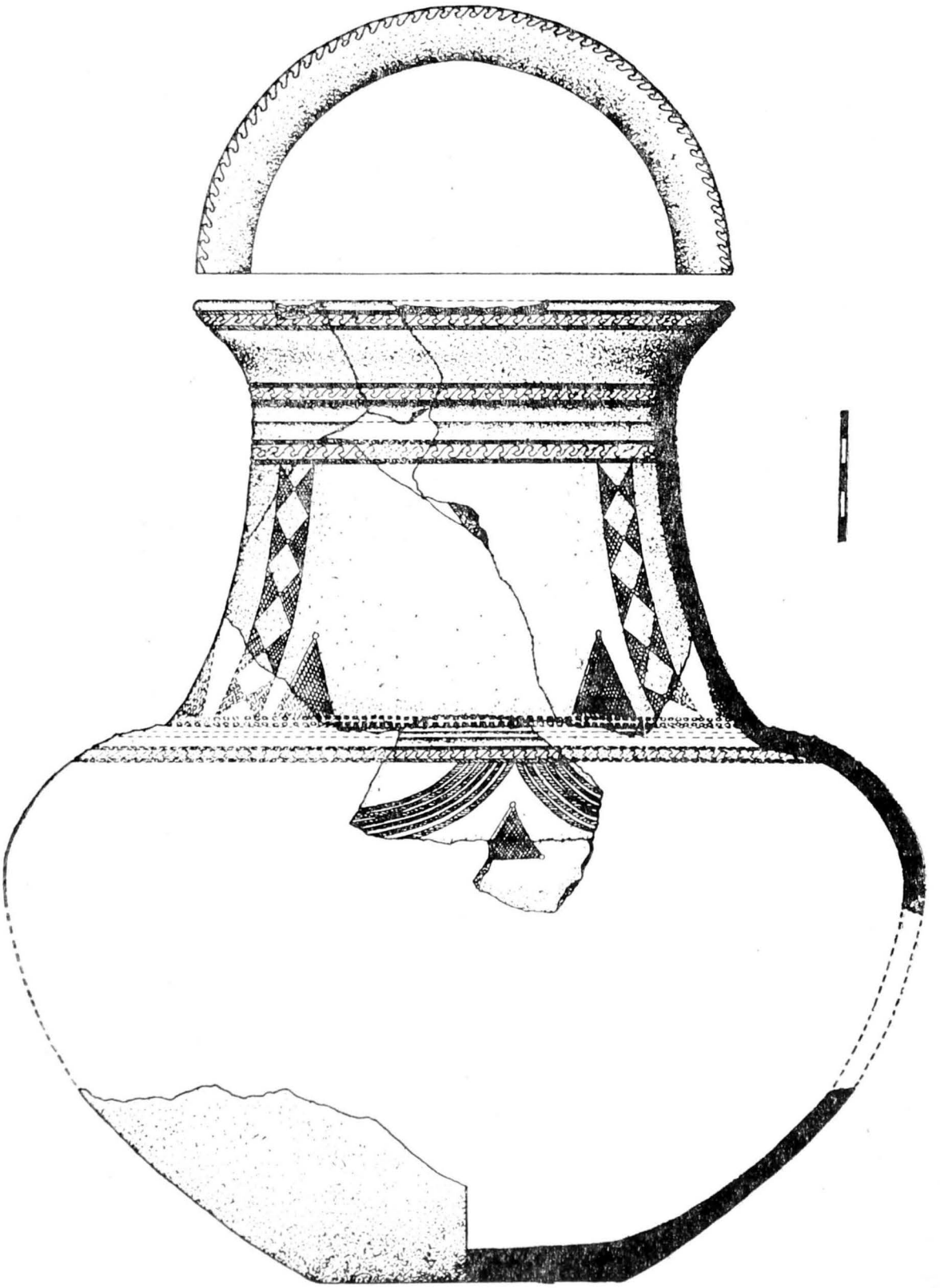

Planşa XXIX: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — *„Căuniţa de Jos".*

https://biblioteca-digitala.ro

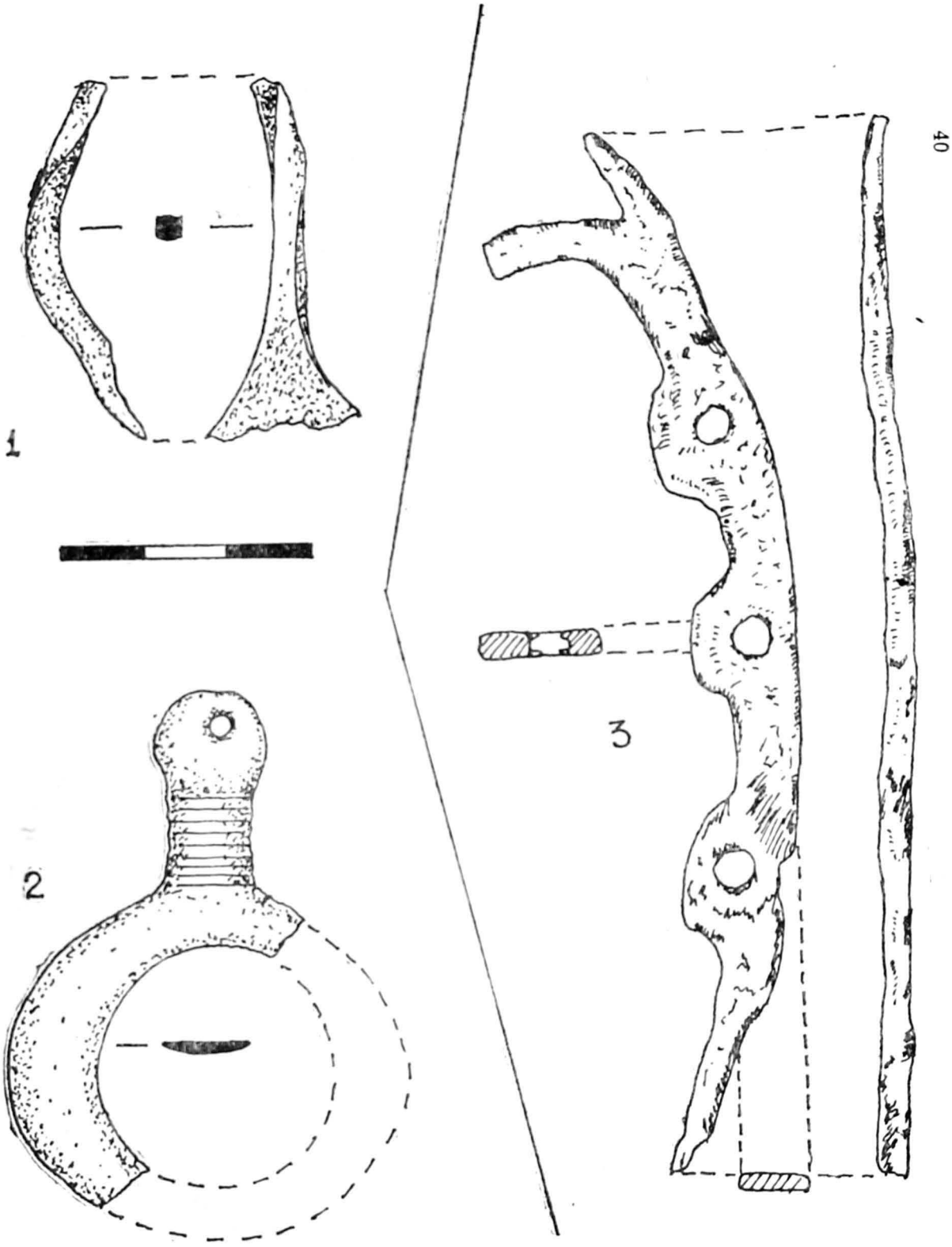

Planșa XXX: Obiecte de metal din mediu Basarabi — 1, 2, — Gornea; 3 — Ieșelnița (după M. Nica).

https://biblioteca-digitala.ro

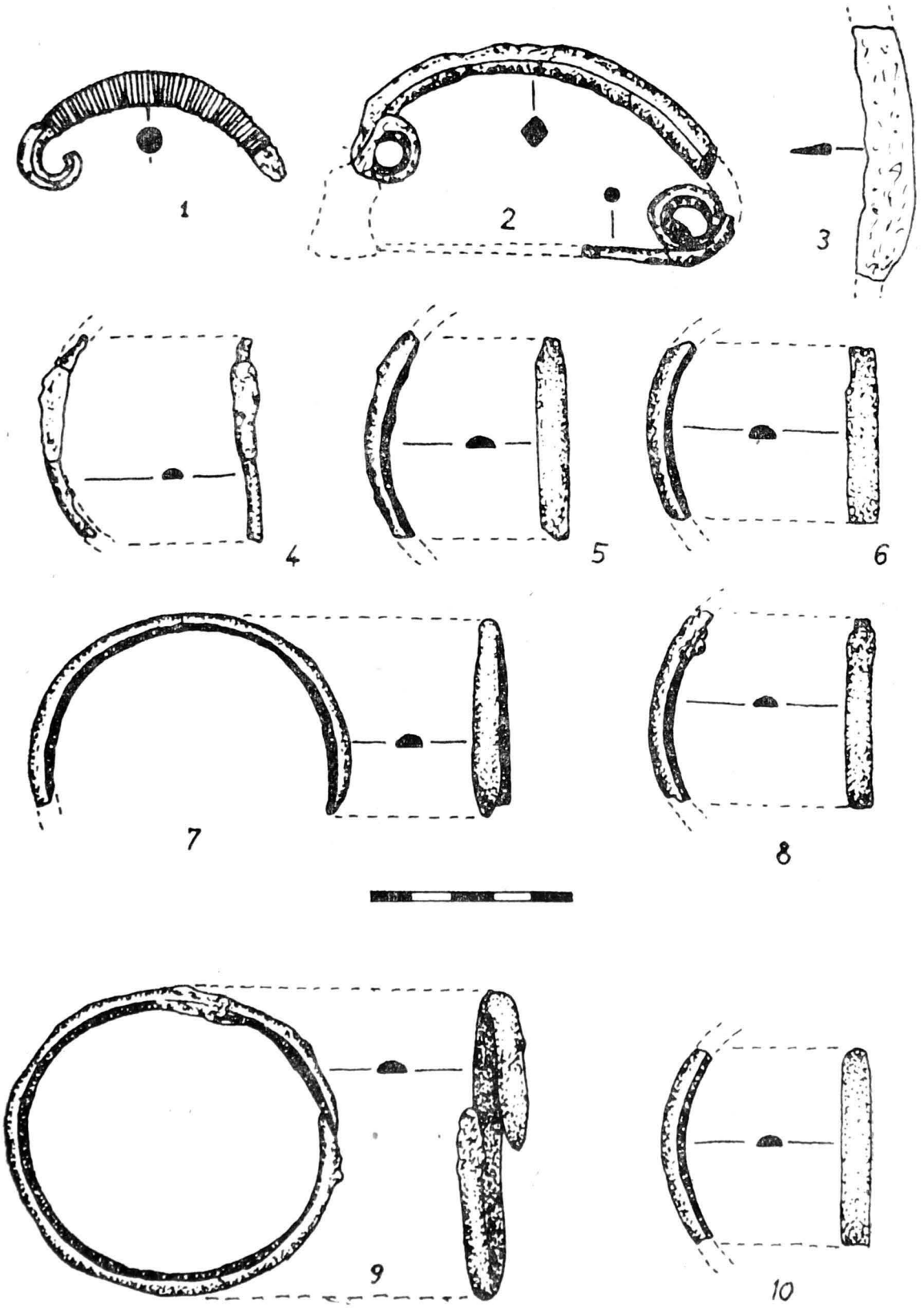

Planșa XXXI: Obiecte de metal din mediu Basarabi de la Svinița.

https://biblioteca-digitala.ro

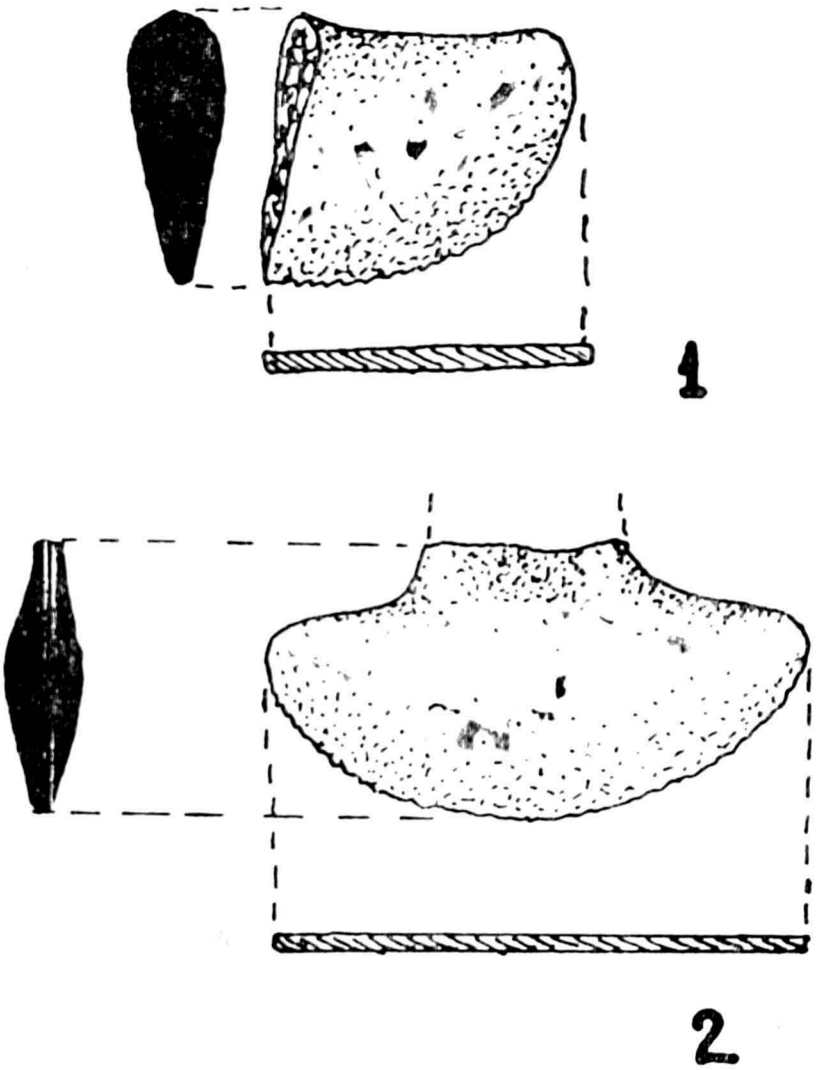

Planșa XXXII: Ștampile din lut ars pentru ornamentarea ceramicii Basarabi de la Remetea Mare (1) și Valea Timișului (2).

https://biblioteca-digitala.ro

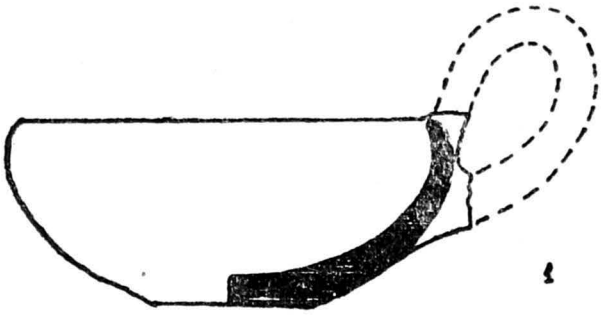

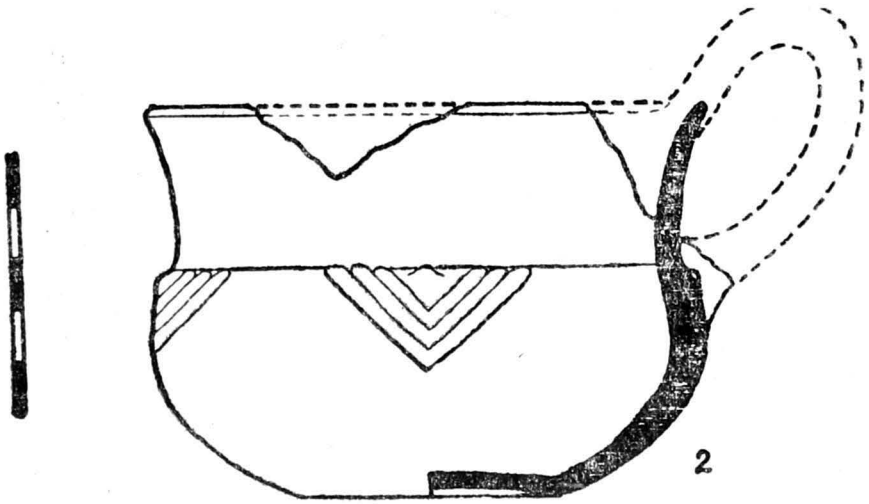

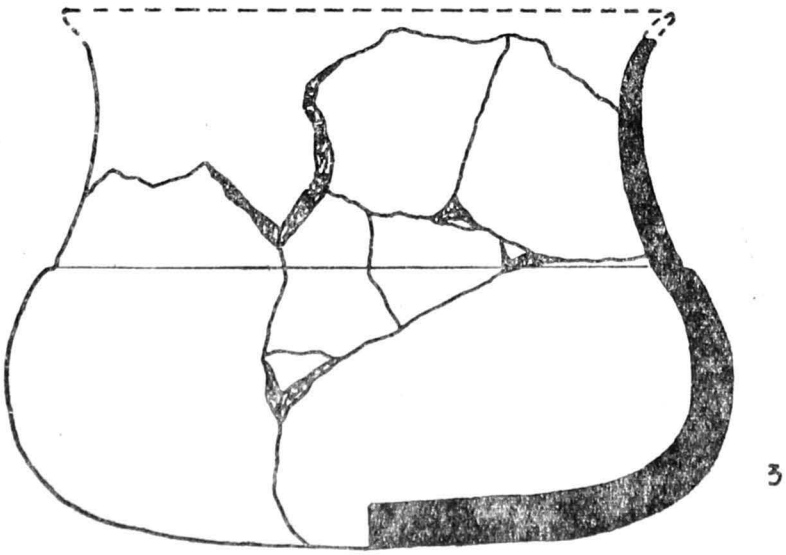

Planșa XXXIII: Ceramică Basarabi (faza tîrzie) de la Valea Timișului.

https://biblioteca-digitala.ro

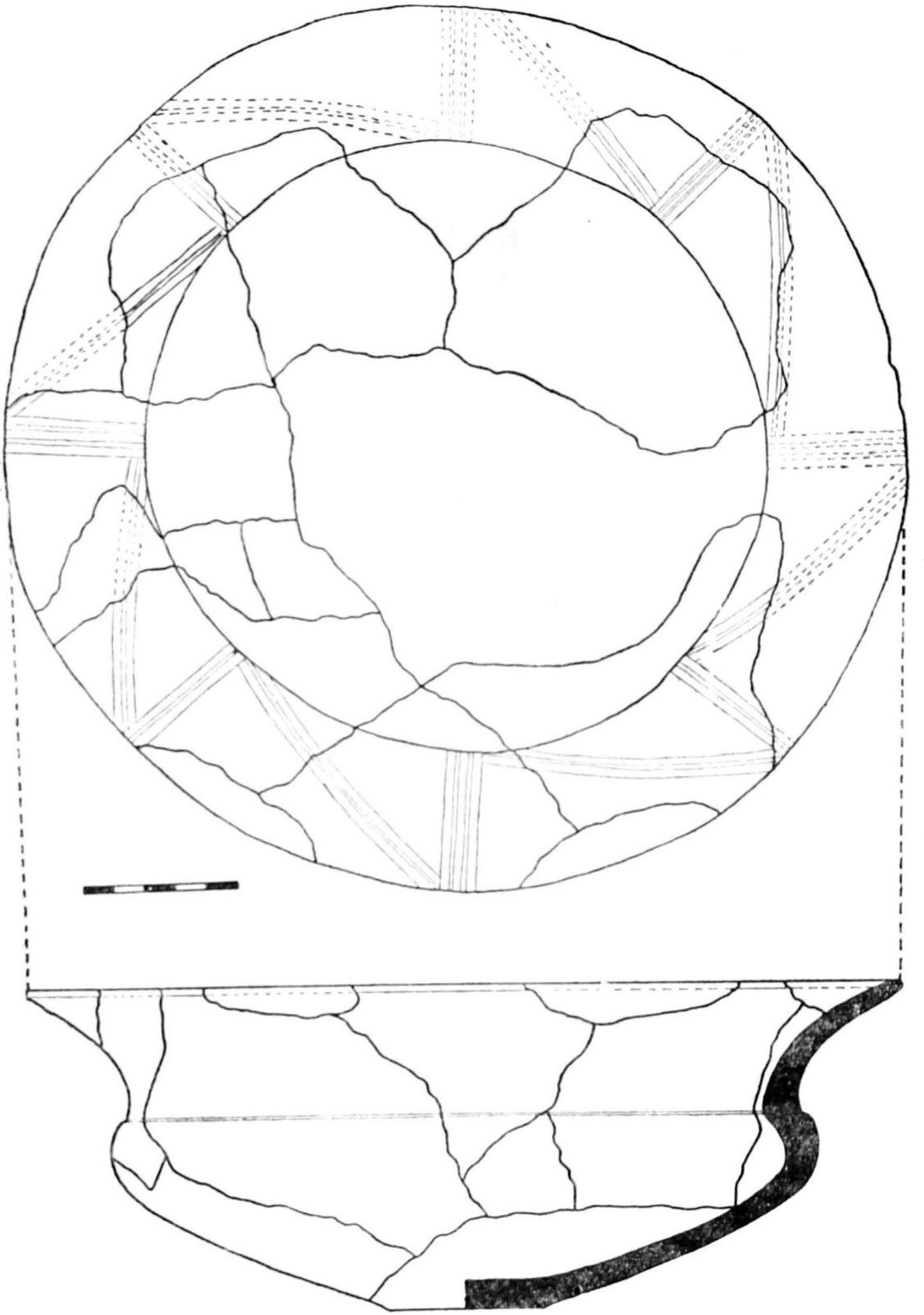

Planşa XXXIV: Ceramică Basarabi (faza tîrzie) de la Valea Timişului.

https://biblioteca-digitala.ro

CÎTEVA DESCOPERIRI HALLSTATTIENE RECENTE DIN BANAT

În urma unor cercetări sistematice, periegheze și descoperiri întîmplătoare a intrat în patrimoniul Muzeului din Caransebeș material arheologic hallstattian din mai multe puncte arheologice, dintre care unele au fost deja semnalate[1].

I. **Comloșul Mic** (com. Comloșul Mare, jud. Timiș)

În cursul anului 1982 a fost achiziționată (MC nr. inv. 12210) o sabie cu limbă la mîner (Pl. I/a, c), din păcate nu cunoaștem locul exact al descoperirii. Informațiile furnizate de I. Marta ne indică faptul că sabia a fost găsită în urmă cu decenii, în arătură, de către fostul proprietar al casei cu nr. 174 din Comloșul Mic.

Sabia, bine păstrată, este cu urme de patină nobilă, avînd următoarele dimensiuni**: L=41,5 cm; LA lamei=3,5 cm; LA mîner=2,5 cm. Din mîner s-au păstrat 3 cm și jumătate dintr-o gaură de nit (D=0,5 cm). La gardă s-au păstrat trei găuri de nit (cu D=0,5 cm). Pe ambele fețe ale lamei săbiei, depășind puțin jumătatea acesteia, se disting cîte două nervuri a căror reliefare se accentuează în zona de legătură a mînerului cu garda unde ele se unesc în unghi. În zona de contact a gărzii cu mînerul, pe una din fețele lamei sînt zgîriate două linii paralele transversale ce unesc cele două nervuri. Vîrful lamei este teșit și rotunjit, iar tăișurile sînt bine păstrate. Sabia a fost executată prin turnare în tipar bivalv. Acest tip de sabie este prezent în Banat în mai multe localități: Baziaș[2], Berzeasca[3], Unip[4], cărora li se adaugă și piesa fără loc de descoperire precizat, provenind probabil tot din Banat[5], ele fiind datate în general în BrD—HaA. Pe teritoriul României acest tip de sabie apare în depozitele

** Pentru dimensiuni am folosit următoarele prescurtări: L=lungime,

[1] Pentru punctele Buchin „Sat Bătrîn", Caransebeș, Iaz, Valea Timișului vezi *StComC*, IV, 1982, p. 323—324.

[2] A. D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumanien*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 189, pl. XXIX, nr. 290.

[3] *Ibidem*, p. 186, pl. XXIX, nr. 260—261.

[4] *Ibidem*, p. 175, pl. II/6, XXIX, nr. 70.

[5] *Ibidem*, p. 186, pl. XXII/10, nr. 271.

https://biblioteca-digitala.ro

de la: Uriu[6], Aurel Vlaicu[7], Domănești[8], din seria Uriu-Domănești (BrD, sec. al XIII-lea î.e.n.).

Acest tip de sabie este prezent în număr mare în mai multe depozite de bronzuri din seria Cincu-Suseni (HaA_1 sec. al XII-lea î.e.n.), cum ar fi cele de la: Aiud[9], Band[10], Dipșa[11], Galoșpetreu[12], Gușterița II[13], Pecica II[14], Pecica IV[15], Sighetul Marmației[16], Suseni[17], Spălnaca II[18], Uioara de Sus[19], Ilișeni[20], Techirghiol[21] (seria Techirghiol). O astfel de sabie se află și în depozitul de la Hida[22] din seria Sîngiorgiul de Pădure — Fizeșul Gherlei (HaB_2 sec. al IX-lea î.e.n.) cît și în două depozite nesigure de la Slimnic[23] și Baia Mare[24]. Acestui tip de sabie, care apare în BrD este tot mai frecvent în HaA_1 și își încheie existența în HaB_2, îi aparține și sabia de la Comloșul Mic ce se încadrează cronologic, în lipsa altor elemente de încadrare mai precise, în BrD—HaA_2.

II. **Peștera Galaț** — 2236/4* (com Goruia, sat Girliște jud. Caraș-Severin)

În vara anului 1981, cu ocazia unor cercetări arheologice în peșterile din această zonă[25], au fost găsite în această peșteră la suprafață mai multe fragmente ceramice în zona celei de-a doua galerii (MC nr. inv. 11710), fragmente ceramice încadrate cronologic în HaA—B[26]. Fragment de proeminență conică (Pl. IV/4) de culoare neagră la exterior și roșie în interior, fragment ceramic cu canelurі în formă de ghirlandă (Pl. V/1) de

* Nr. 2236/4 reprezintă codul speologic al Peșterii Galaț.

[6] M. Petrescu-Dîmboviița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 71, 205, pl. 68/10.

[7] *Ibidem*, p. 52, 180, pl. 22/11.

[8] *Ibidem*, p. 58, pl. 92, pl. 44/1.

[9] *Ibidem*, p. 81, 223, pl. 106/16, 17.

[10] *Ibidem*, p. 82, 228, pl. 115/11.

[11] *Ibidem*, p. 92, 240, pl. 140/1.

[12] *Ibidem*, p. 94, 243, pl. 145/12, 13.

[13] *Ibidem*, p. 96, 248, pl. 156/1—20.

[14] *Ibidem*, p. 101, 256, pl. 169/14, 18, 107/1.

[15] *Ibidem*, p. 102, 260, pl. 177/2.

[16] *Ibidem*, p. 106, 265, pl. 185/14.

[17] *Ibidem*, p. 108, 266, pl. 190/6.

[18] *Ibidem*, p. 108, 272—273, pl. 200/25—26, 201/1, 8, 10, 13.

[19] *Ibidem*, p. 116, 297, pl. 249/3—18, 250/1—3.

[20] *Ibidem*, p. 120, 313, pl. 280/11—12.

[21] *Ibidem*, p. 121, 316, pl. 285/13—15.

[22] *Ibidem*, p. 143, 352, pl. 350/1.

[23] *Ibidem*, p. 158, 361, pl. 376/1—4.

[24] *Ibidem*, p. 153, 357, pl. 367/9—10.

[25] vezi plan, descriere, bibliografie în: *Peșteri din județul Caraș-Severin — Cercetări arheologice III*, mss.

[26] Amintim cîteva studii importante privitoare la ceramica hallstattiană timpurie: K. Horedt, *StCAI*, XIII, 1967, p. 151; St. Foltiny, *Apulum*, VI, 1967, p. 49—71; A. László, *CMO*, 1972, p. 173—184; idem, *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 575—610; C. Kacsó, *Marmația*, II, 1971, p. 36—54; C. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 359—380; S. Morintz, *Peuce*, II, 1971, p. 19—25.

https://biblioteca-digitala.ro

culoare neagră la exterior și roșie în interior, fragment ceramic de la un vas bitronconic cu caneluri late oblice (Pl. VI/1) de culoare neagră la exterior și roșie în interior.

III. **Păltiniș** (sat Păltiniș, com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin)

În punctul „Toplița" (unde există în prezent o parcare auto[27] cu prilejul unor lucrări de îmbunătățiri funciare din pămîntul excavat din șanțuri au fost recoltate fragmente ceramice (MC nr. inv. 12649) hallstattiene timpurii (datate probabil în HaB), două fragmente ceramice cu caneluri (Pl. IV/1, 2) de culoare neagră la exterior și brună în interior și un fragment de proeminență alungită (Pl. IV/3) de aceeași factură.

Tot la „Toplița" punct care este situat la cca 1 km de D. Cozlar din hotarul satului Cornuțel (com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin) unde în 1958 a fost descoperit depozitul de bronzuri și urna bitronconică fragmentară ce se datează în BrD (aparținînd seriei Uriu-Domănești[29], sec. al VIII-lea î.e.n.) a fost găsit un fragment de tipar bivalv de celt (MC nr. inv. 12656). Acesta este confecționat din azbest amfibolic procurat din zăcămîntul geologic de la Crîjma — V. Pietroasa (com. Măgura, jud. Caraș-Severin)[30]. Tiparul (Pl. I/b) este destul de rău păstrat, avînd urme de culoare roșie din cauza temperaturilor înalte din timpul turnării aliajului. Este un tipar de celt, de tip transilvan, varianta răsăriteană[31], avînd L=15 cm; LA= 7,5 cm; GR=5 cm. Un tipar de celt asemănător s-a găsit la Pleniița[32] și este datat în HaA_2 (în cadrul seriei Turia—Jupalnic, sec. al IX-lea î.e.n.) ca și celturile de la Jupalnic[33], Pescari[34]. Celturile de acest tip mai apar în depozitul de bronzuri de la Ghermănești[35] (încadrat în BrD, sec. al XIII-lea î.e.n.) din seria Rîșești—Băleni, dar și în depozitele de la Fizeșul Gherlei II[36], Hunedoara II[37] (încadrat în HaB_2, seria Fizeșul Gherlei — Sîngiorgiul de Pădure sec. al IX-lea î.e.n.). Încadrarea cronologică a acestui tipar de celt ținînd seama și de materialul ceramic găsit în acest punct o situăm în HaA_2—B_2 (sec. al XI-lea—al IX-lea î.e.n.).

---

[27] vezi R. Petrovszky, *Banatica*, IV, 1977, p. 447, nr. LI.

[28] cf. nota 23

[29] M. Rusu, *Dacia, N. S.*, VII. 1963, p. 205, nr. 17; I. Stratan, *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 523—528; M. Petrescu-Dîmboviița, *Depozitele...*, 1977, p. 55, 187, pl. 35/1—10; A. László, *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 40; idem, *CMO*, p. 182, fig. 4; O. Radu, *SCIV*, 24, 3, 1973, p. 506; S. Morintz, P. Roman, *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 393—423; S. Morintz, *Contribuții...*, I, 1978, p. 171, 174, fig. 85/1—12; V. Dumitrescu, *Arta preistorică...*, I, 1974, p. 423, 426, 428, fig. 453/1; M. Gumă, *StComC*, II, 1977, p. 256, pl. I. X.

[30] Mulțumim pe această cale geologului O. Popescu de la I.P.E.G. Banatul Caransebeș pentru faptul că ne-a predat tiparul și pentru determinările geologice pe care ni le-a pus la dispoziție.

[31] M. Rusu, *Sargeția*, IV, 1966, p. 17—40.

[32] M. Petrescu-Dîmboviița, *op. cit.*, p. 125, 321, pl. 295/8.

[33] Ibidem, p. 123, 319, pl. 291/6.

[34] C. Săcărin, *Banatica*, IV, 1977, p. 111—115, pl. I/1, II/1; idem, *St. ComC*, *InMemCD*, 1979, p. 112, pl. I, II, nr. 13.

[35] M. Petrescu Dîmboviița, *op. cit.*, p. 75, 211, pl. 81/3.

[36] *Ibidem*, pl. 42, 346, pl. 345/11—19, 346/1—9.

[37] Ibidem, p. 143, 348, pl. 350/10.

https://biblioteca-digitala.ro

IV. **Caransebeș — Balta Sărată** (jud. Caraș-Severin)

În punctul „Cîmpul lui Andrei"[38] au fost colectate fragmente ceramice hallstattiene, tot aici au fost identificați tumuli datînd din perioada mijlocie a Hallstatt-ului. În 1977 a fost cercetat sistematic un tumul notat T_2 (Pl. V/2). Tumulul avea următoarele dimensiuni: D=9 m; I=1 m. Pe vîrful său a fost amplasată o bornă topografică, prilej cu care din groapa bornei au fost scoase de către muncitori fragmente ceramice care s-au pierdut. Tumulul a fost împărțit în patru sectoare despărțite prin martori groși de 0,30 m. În sectorul C_1 a fost găsit un fragment ceramic (MC nr. inv. 12208) dintr-o buză de castron, rotunjită și invazată (Pl. II/2). Stratigrafia peretelui de sud al T_2 (Pl. II/1) se prezintă astfel: între 0—0,25 m stratul actual; 0,25—0,60 m pămînt de umplutură din manta; 0,60—1,05 m lentilă de cărbune și oase calcinate. Au fost găsite patru morminte cu oase calcinate. În plan situația tumulului cercetat se prezintă astfel (Pl. III): M_1 era amplasat în sectorul C_1 la adîncimea de 1,05 m continuîndu-se și în sectorul C_2, constînd în oase calcinate. M_2 este amplasat înspre centrul tumulului în sectorul C_2 la adîncimea de 1,05 m și constă de asemenea dintr-o îngrămădire de oase calcinate. M_3 este amplasat chiar în centrul tumulului unde ulterior a fost săpată groapa bornei topografice. M_4 este amplasat în sectorul C_4 la adîncimea de 0,40—0,60 m. La baza acestor două morminte ($M_{1,2}$) care nu conțin nici un obiect de inventar se află pe o suprafață ce se întinde în toate cele patru sectoare ale T_2, la adîncimea de 0,90—1,05 m se află o lentilă de cărbune mai groasă spre centrul tumulului subțiindu-se spre est și care este probabil urma ritualului de purificare pe care ulterior s-a ridicat tumulul. În această lentilă în apropierea lui M_1 s-a găsit un fragment ceramic (Pl. II/2) de la o strachină cu buza invazată ce se încadrează în etapa mijlocie a hallstattului. Ulterior în manta au fost amplasate alte două morminte ($M_{3,4}$) evident mai tîrzii. M_3 aflat la adîncimea de 0,20 m a fost deranjat de groapa pentru borna topografică. M_4 amplasat în sectorul C_4 la adîncimea de 0,40—0,60 m constînd din oase umane incinerate fără obiecte de inventar.

Dacă ni se pare evidentă diferența cronologică între M_3 și M_1 pe de o parte și M_4 și M_2 pe de alta, nu putem stabili diferențe mai fine privind raporturile cronologice între M_3 și M_4. Faptul că ritul de înmormîntare este același în toate mormintele ne face să bănuim că și M_3 și M_4 aparțin aceleiași perioade a primei vîrste a fierului.

Acestea au fost cîteva aspecte ale Hallstattului timpuriu și mijlociu prezentate în această lucrare, fiind necesare și în continuare cercetări sistematice pentru clarificarea mai exactă a problemelor stratigrafice și cronologice a acestor situri arheologice.

PETRU ROGOZEA

[38] R. Petrovszky, *Banatica*, III, 1975, nr. XIII/4, 5, 8, 9; cercetarea tumulilor aparțin lui R. Petrovszky; mulțumiri pentru dreptul de publicare.

https://biblioteca-digitala.ro

NEULICHE HALLSTATTZEILICHEN ENTDECKUNGEN AUS DEM BANAT

(Zusammenfassung)

Wir stellen von einige Entdeckungen aus Hallstatt Zeit (Ha. A_1—C) in Banat. So in Comloșul Mic (Kreis Timiș) ein Schwert mit Zunge am Griff (von Br. D-Ha.A_1); Păltiniș (Kreis Caraș-Severin) einige Keramikscherben und ein *Celtmuster* (von Ha. A_2—B_2); Galat Höhle (Kreis Caraș-Severin) Keramikscherben (von. Ha. B); Caransebeș-Balta Sărată (Kreis Caras-Severin) Keramikscherben und ein Hügelgrab (T_2) aus dem Basarabi Kultur (von Ha. C).

https://biblioteca-digitala.ro

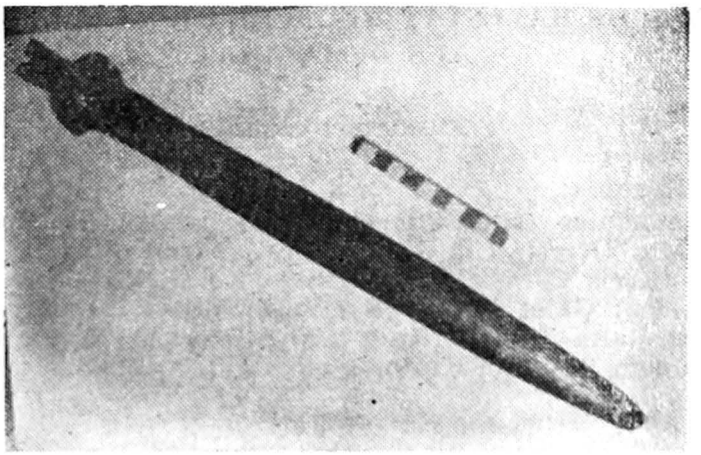

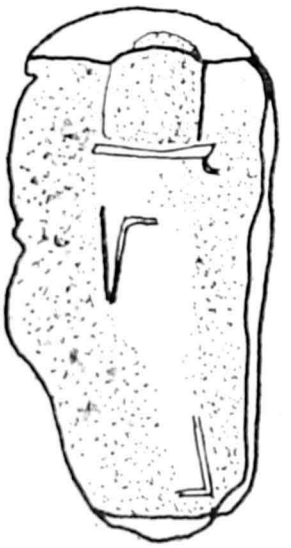

b

0 3 7,5cm

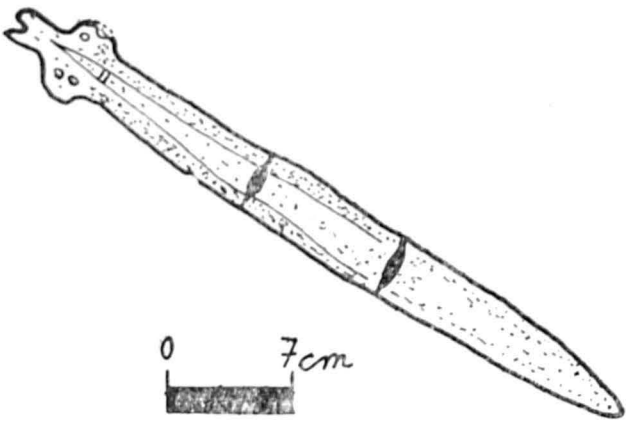

c

0 7cm

Pl. I. a, c, Comloșul Mic: sabie cu limbă la mîner; b, Păltiniș: fragment de tipar bivalv de celt.

Taf. I, a, c, Comloșul Mic: ein Bronzeschwert mit Zunge beim Griff; b, Păltiniș: Bruchstuck eines Kelten mustes.

https://biblioteca-digitala.ro

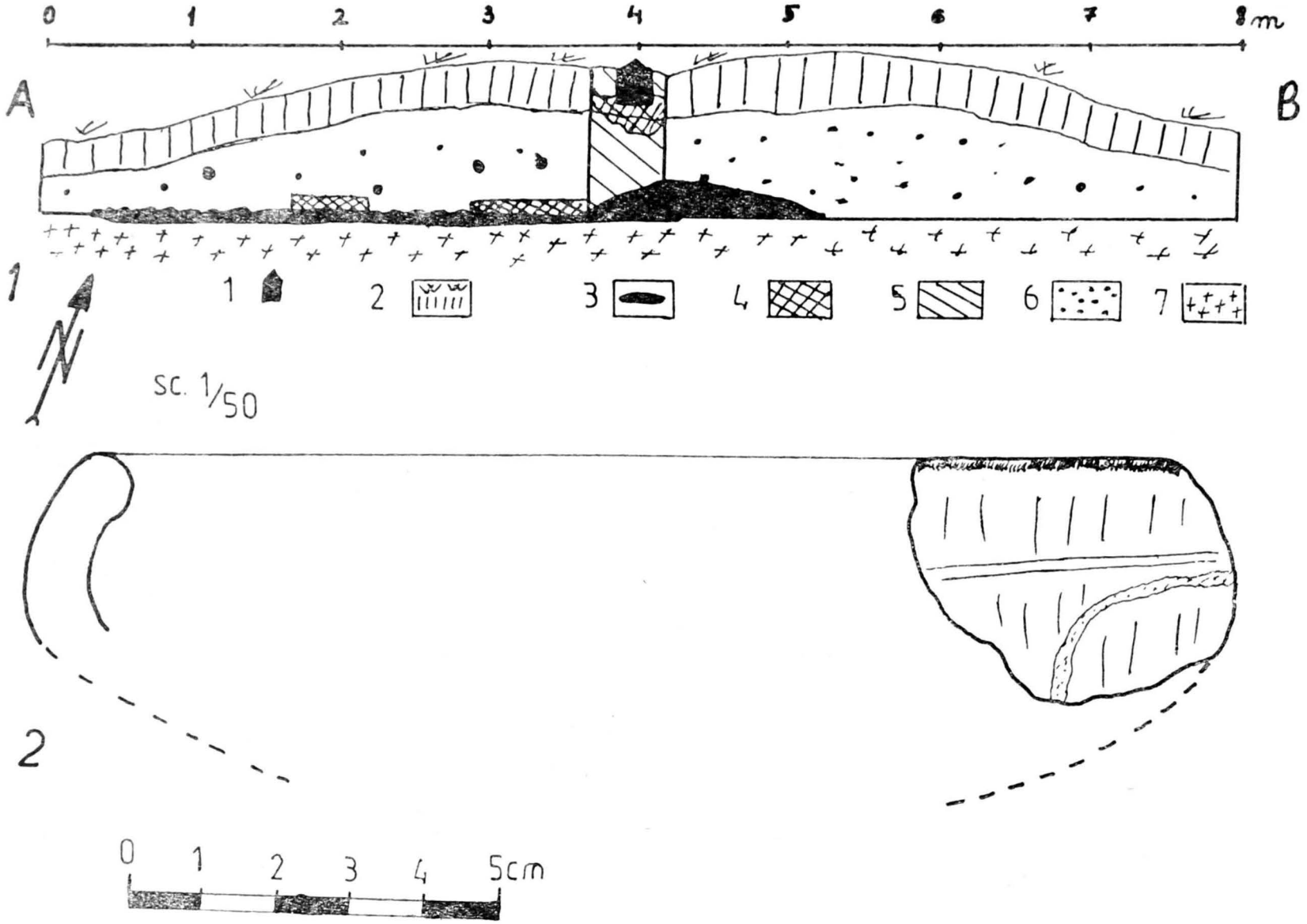

Pl. II. Caransebeș Balta Sărată; 1 profilul peretelui de sud al T_2; 1 bornă topografică; 2 strat actual; 3 cărbune; 4 mormînt cu oase calcinate, 5 martor, 6 pămînt de umplutură din manta, 7 strat steril. 2 fragment ceramic din T_2.

Taf. II. Caransebeș — Balta Sărată: 1 Abriss der südlichen Wand des Hugelgrabes (T_2). 1 Topografisches Zeichen. 2 Aktuelles Schicht. 3 Kohlen. 4 Grab mit gebrante Knochen. 5 Kontrollwand. 6 Füllerde. 7 Sterilschicht. 2 Keramik-scherbe aus T_2.

https://biblioteca-digitala.ro

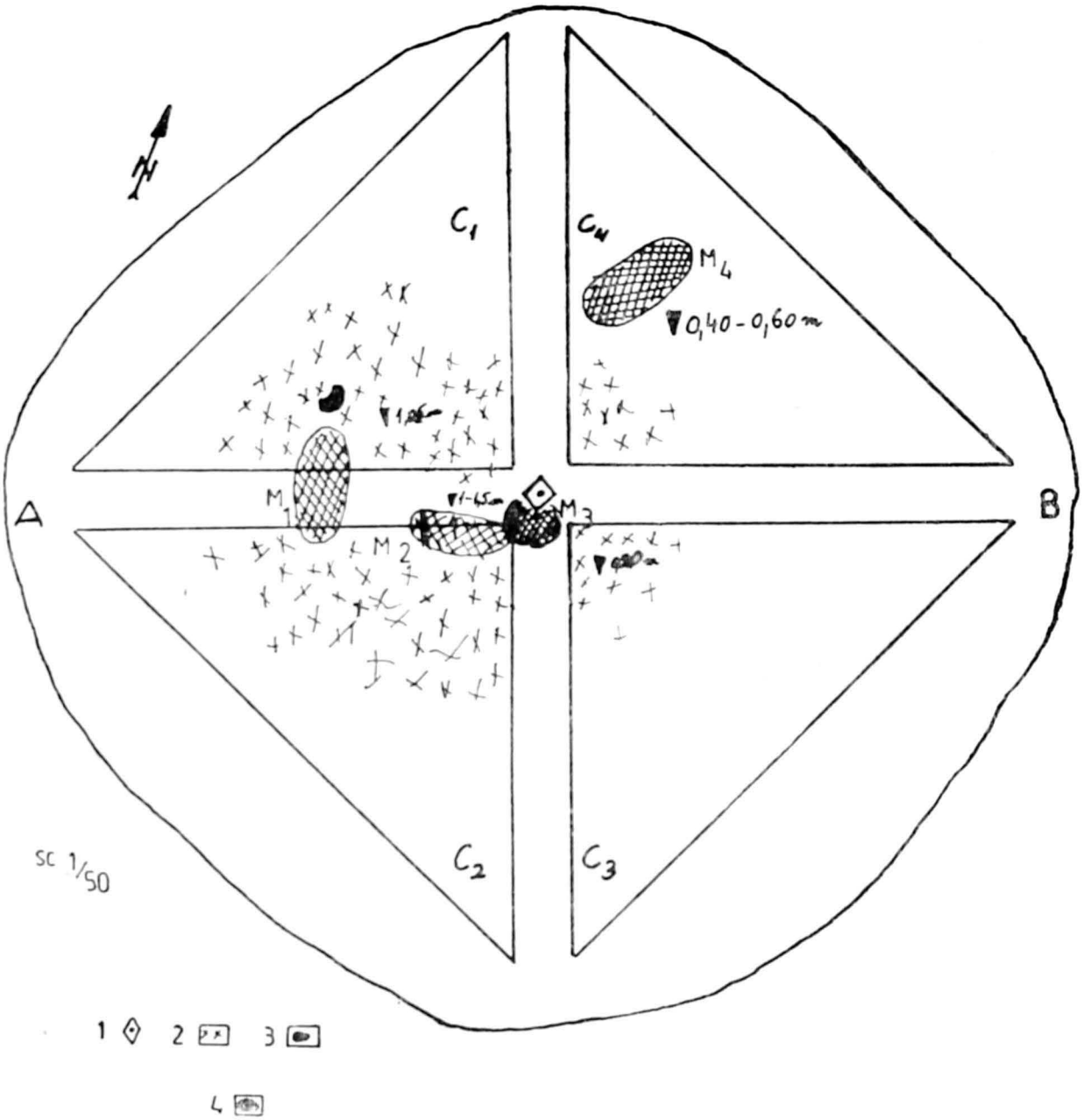

Pl. III. Caransebeş — Balta Sărată, T_2 — plan: 1 bornă topografică. 2 cărbune. 3 fragment ceramic. 4 gropi cu oase calcinate.

Taf. III. Caransebeş — Balta Sărată, Grundriss des T_2: 1 Topografisches Zeichen. 2 Kohlen. 3 Keramikscherbe. 4 Gräbern mit gebrante Knochen.

https://biblioteca-digitala.ro

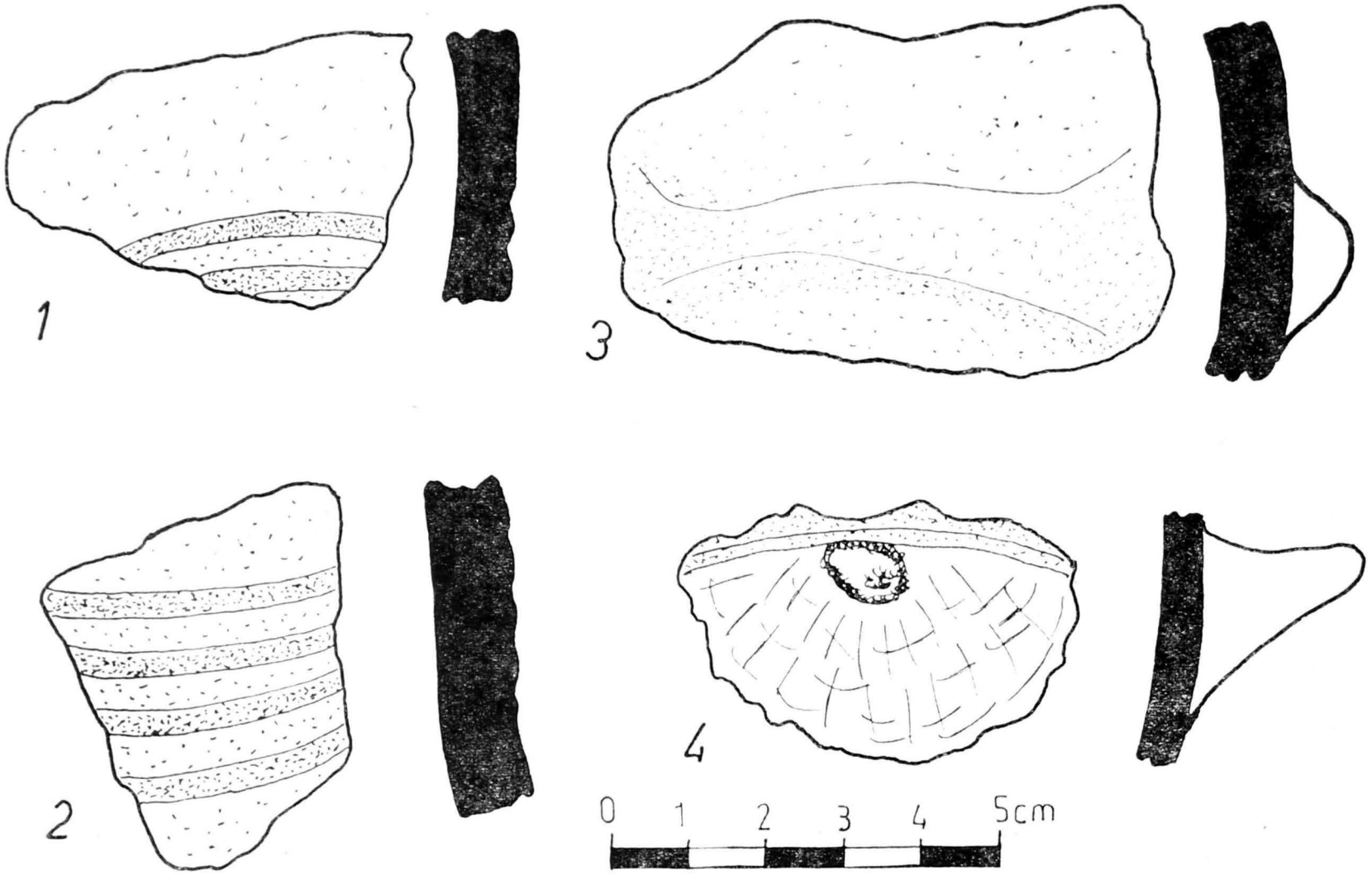

Pl. IV. 1 3 Păltiniș fragmente ceramice hallstattiene timpurii; 4 — P. Galați — fragment ceramic hallstattian timpuriu.

Taf. IV. 1 3 Păltiniș — Frühallstattzeitliche Keramischerben. 4 — Galați Höhle — Frühhallstattzeitliche Keramikscherben.

https://biblioteca-digitala.ro

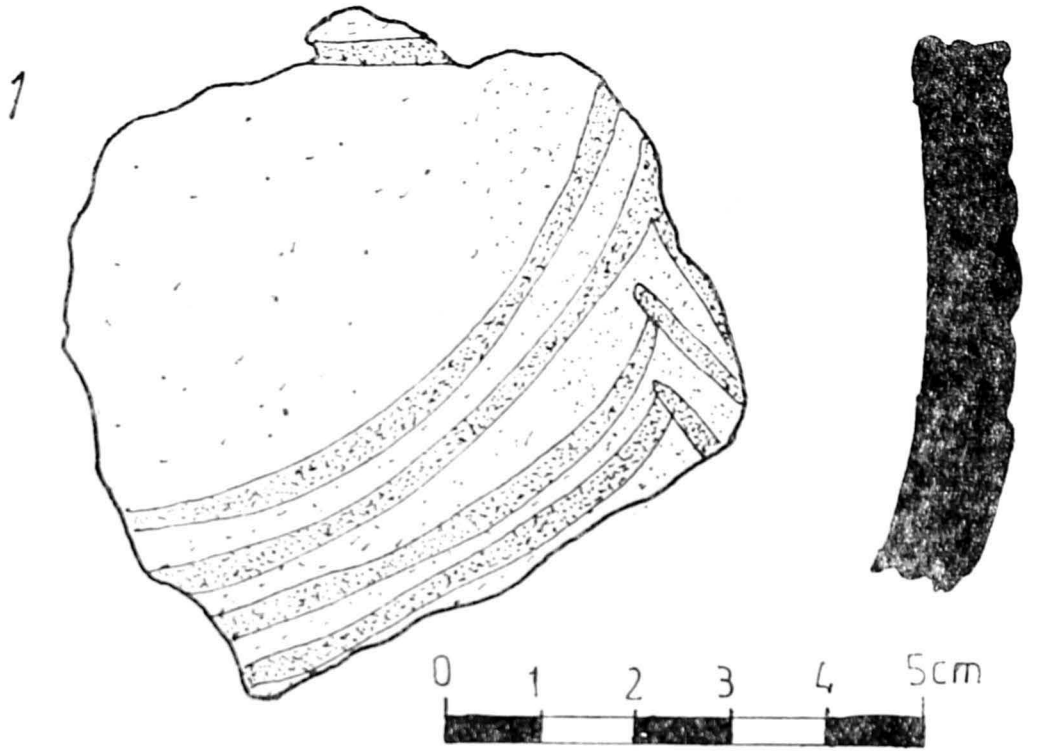

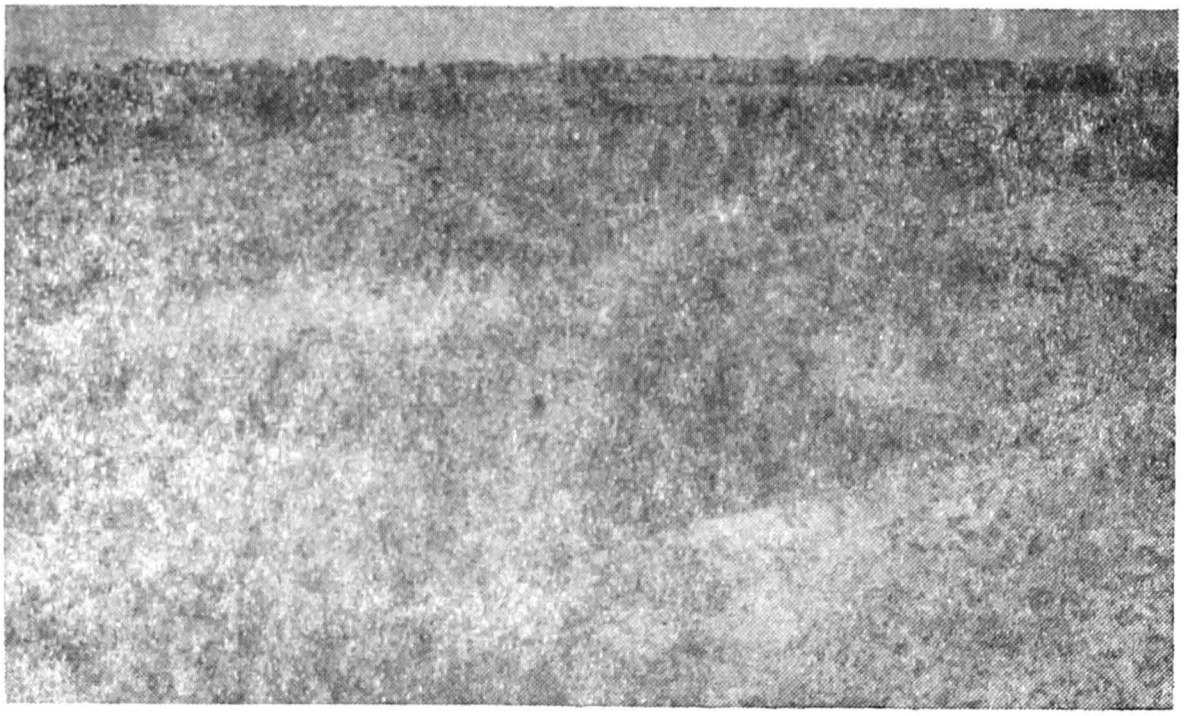

Pl. V. 1 P. Galaţ — fragment ceramic hallstattian timpuriu. 2 Caransebeş — Baltă Sărată vedere a T_2.

Taf. V. Galaţ Höhle — Frühhallstattzeitliche Keramikscherbe. 2 Caransebeş — Balta Sărată T_2 — Anblick.

https://biblioteca-digitala.ro

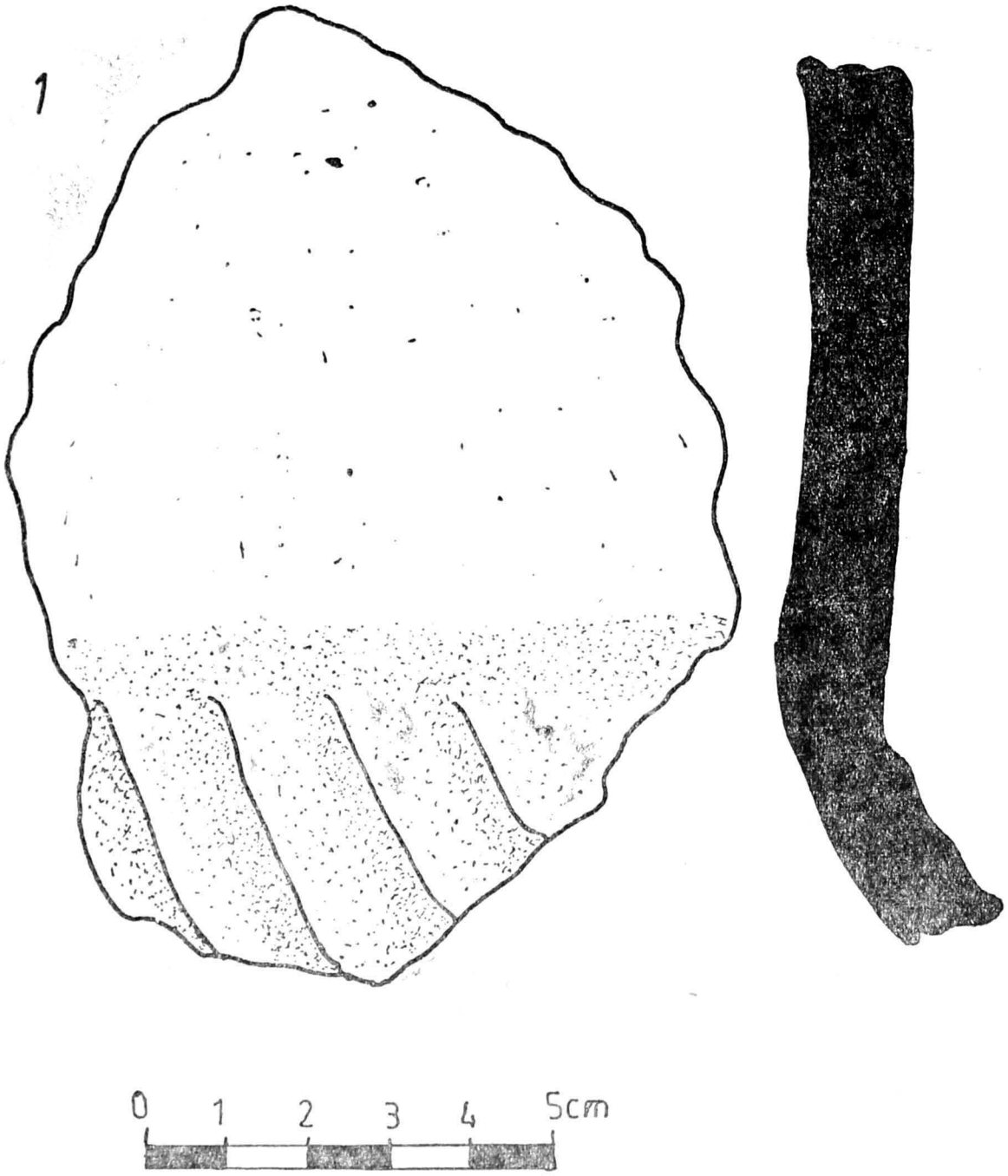

Pl. VI. P. Galaţ — fragment ceramic hallstattian timpuriu.

Taf. VI. Galaţ Höhle — Frühhallstattzeitliche Keramikscherbe.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. VII. Sabia de la Comloşul Mic.

Taf. VII. Der Brorzeschwert von Comloşul Mic.

https://biblioteca-digitala.ro

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORIA BANATULUI ÎN EPOCA ROMANĂ

Istoria provinciei Dacia pare bine cunoscută. În ciuda acestei impresii mai persistă o serie de probleme în legătură cu întinderea, organizarea și mai ales romanizarea ei.[1] Problema întinderii provinciei este strîns legată de cunoașterea frontierelor, a limesului.[2] Dacă pentru unele sectoare ale limesului, cum ar fi cele de miazănoapte și răsărit, problemele ce se mai ridică sînt relativ minore, în schimb, pentru cele de vest și mai ales de sud-vest, discuțiile, ipotezele, controversele sînt încă o dominantă a istoriografiei de specialitate.

Lucrarea de față a fost întocmită din dorința de a atrage atenția asupra ipotezelor în legătură cu sectorul de sud al granița de vest care include și istoria Banatului în perioada stăpînirii romane în Dacia.

În cele ce urmează vom trece în revistă toate părerile privind istoria sectorului de sud-vest al granița Daciei romane, respectiv a teritoriului cuprins, la nord, între cursul inferior al Mureșului, la vest de cursul inferior al Tisei, la sud, de Dunăre, iar la est de culoarul Timiș—Cerna. Pe baza unei analize detailate a datelor, a stadiului cercetărilor și a bibliografiei, vom încerca să formulăm o părere în legătură cu istoria Banatului în epoca romană. Nu avem pretenția de a fi cuprins în studiul nostru, în repertoriile anexate sau în hărțile corespunzătoare fiecărei epoci în parte toate ipotezele, descoperirile ori semnalările, după cum nu avem pretenția de a fi consultat toate sursele bibliografice. Studiul nostru se vrea mai mult un program a unor eventuale cercetări viitoare și nu un mijloc al lor.

Traseul frontierelor romane în Banat, apartenența sau nu, în întregime, a Banatului la provincia Dacia, rămîn încă, parțial, probleme deschise.

Există pînă în acest moment o bibliografie, deosebit de stufoasă, cu referire la Banatul roman.[3] Părerile pro și contra apartenenței lui la

---

[1] Vezi *IstRom.*, I, p. 349.

[2] Cf. *Forni Limes*, p. 1083—1084.

[3] *Alföldi Roxolanen*, p. 528—538; A. Alföldi, în *Századok*, LXXIV, 1940, p. 164—165; A. Alföldi, în *Budapest története*, I, 1, Budapest, 1942, p. 189, 191, 299; C. Brandis, în *RE*, IV. 1907, col. 1967—1976; Al. Borza, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 551—554; D. I. Benea, *Istoricul legiunilor VII Claudia și IIII Flavia*, teză de doctorat. Mss aflat în B.C.U. Cluj-Napoca; L. Balla, în *ACUSD*, V, 1969, p. 111—113; *Christescu IstHil*, p. 108; C. Daicoviciu, în *AISC* II 1933—1935, p. 240; Idem, în *Apulum*, I 1939—1942, p. 104—109; Idem, în *Dacia*, 7—8, 1940, p. 456—468; Idem. în *AISC*, 4 1936—1940, p. 316; Daicoviciu *TransAnt*, p. 39 și urm.; C. Daicoviciu, H. Dai-

https://biblioteca-digitala.ro

provincie, pozițiile ambigue nu lipsesc, după cum nu lipsesc nici cele care neagă ocuparea lui de către romani, îndepărtîndu-se, prin formulările lor, de la cadrul strict științific.

În cea mai mare măsură această situație se datorează lipsei izvoarelor scrise și a stării mult rămase în urmă a cercetărilor arheologice. Izvoarele scrise sînt puține, sumare și neconcludente.[4] Lipsesc inscripțiile, cu deosebire pentru partea de est a Banatului.[5] Diplomele militare nu lămuresc situația din această zonă așa cum au făcut-o pentru alte părți ale provinciei Dacia.[6] Datele de natură arheologică nu sînt suficiente, în stadiul actual al cercetărilor, pentru a suplini lipsa unor izvoare scrise directe.

După opinia noastră, ceea ce îngăduie, încă, să se continue controversata problemă, este, în primul rînd, *lipsa cercetărilor de durată și sistematice pe teren, singurele ce ar putea rezolva, fie și parțial, deocamdată, această problemă.*[7]

Practic, părerile, teoriile, ipotezele emise în legătura cu Banatul, cu apartenența sa la Imperiu și la Dacia, se pot împărți în două grupe: I. Banatul a fost ocupat de către romani; II. Banatul nu a făcut obiectul ocupației romane. Ambele grupe de poziții suportă unele variante. De fapt variantele se referă la partea de vest a Banatului, la zona de cîmpie, partea de est fiind ocolită, cu oarecare dexteritate, din discuție.

---

coviciu, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 73—81; A. v. Domaszewski, în *AÉM*, XIII, 1889, p. 142 și urm.; Idem, în *Rheinisches Muzeum*, XLVIII, 1893, p. 240—241; E. Dörner, în *Apulum*, 11, 1973, p. 681—691; Idem, în *Materiale*, 9, 1970, p. 449; St. Ferenczi, în *A kolozsvári Victor Babeș és Bolyai Egyetemének Közleményei*, 1959, I, nr. 1—2, p. 153—173; Idem, în *Apulum*, 11, 1973, p. 199; Idem, în *Dacia, N. S.*, 18, p. 129; E. Fabricius, în *RE*, XIII, col. 639—646; N. Gudea, în *Apulum*, 12, 1974, p. 182; Idem, în *ActaMP*, 1, 1979, p. 97; H. Kiepert, în CIL Suppl., indices, pl. V, *Király Dacia* II, p. 29—31; P. Király, în *ErdMuz*, XXII, 1905, p. 468—486; Fl. Medeleț, în *Tibiscus*, 1, 1970 (1971), p. 53—56; M. Macrea în *IstRom*, I, 1960, p. 351 și urm; *Macrea Viața*, p. 108, 118—119; *Mărghitan, BanArh*, II, 1980; A. Mócsy, în *RE* Suppl., IX, 1962, col. 606; Idem, *Gesellschaft und Romanisierung in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970; Idem, *Pannonia und Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces*, Oxford, 1974; M. Parducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon*, Budapest, I, 1941; II, 1944; III, 1950; Idem, în *ArchÉrt.*, 1942, p. 312—313; Idem, în *Actes du VIII Congres International des Sciences préhistorique et protohistorique*, Beograd, 1971, p. 275—285; *Patsch Beitrage*, II, p. 203—204; *Patsch Beitrage* V/2, p. 137; D. Protase, în *CongrEpigrCambridge*, 1964, p. 340; Idem, în *Acta MN*, 4, 1967, p. 66—76; Idem, în *LimesoMamaia*, 1972, p. 223; Idem, în *Banatica*, 3, 1975, p. 348; A. Radnóti, în *AntHung.*, I, 1947. p. 39—47; Idem, în comunicarea „*Die Römischen Grenze in Banat*", Mamaia, 7—13 sept. 1977; *Russu, DacPannInf;* I. I. Russu, în *I.D.R.*, I. 13 și urm; Idem, în *I.D.R.* III/1, p. 15 și urm; *Szilágyi, TeglB*, p. 4—8; J. Szilágyi, în *Közl.*, III, 1943, p. 90—91; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 34; T. Szentéleky, în *Magyarország Régiszeti leletei*, 1957; *Tudor, Orașe*, p. 52 și urm; R. Vulpe, în *Dacia N. S.*, V, 1961, p. 372.

[4] *Tab.Peut.; GeogrRav*, IV; *Priscianus*, VI, 13.

[5] Vezi *I.D.R.* III/1.

[6] Vezi *I.D.R.* I.

[7] Cercetări sistematice au fost efectuate la Vărădia (G. Florescu, în *Istros*, I, 1937, p. 72 și urm), Mehadia (*I.D.R.* III/1, p. 100), Jupa (*I.D.R.*, III/1, p. 146), Berzovia (D. Protase, W. Wolmann, F. Medeleț, R. Petrowszky), în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 133—136), Pojejena (N. Gudea, I. Uzum, în *Banatica*, 2, 973, p. 85—96); N. Gudea, în *Banatica*, 3, 1975, p. 333—343), Lăpușnicel (O. Bozu, R. Petrowszky, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 53 și urm), Dalboșeț (D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 352). Sondaje au fost efectuate la Surducul Mare (D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 345—348), Cenad (*I.D.R.*, III/1, p. 246), Teregova (N. Gudea, în *Banatica*, 2, 1973, p. 97—100).

https://biblioteca-digitala.ro

Această grupă de ipoteze are mai multe variante ce dau o rezolvare diferită ocupării acestui teritoriu.

a) O primă variantă este aceea care susține că Banatul a fost ocupat de către romani, dar a fost încorporat la provincia Moesia Superior. Pentru această soluție au optat A. V. Domaszewski[8] și E. Fabricius.[9]

b) A doua variantă este cea care privind Banatul ca o entitate, l-au socotit ca aparţinînd, în întregime, la provincia Dacia.[10] Unii istorici și cercetători români sau străini au crezut chiar că în Banat, respectiv în Banatul de vest s-ar putea localiza Dacia Malvensis.[11]

c) O altă variantă este aceea care consideră că numai partea de est a Banatului a fost ocupată de către romani și alipită provinciei nord-dunărene. Pentru această ipoteză au optat A. Alföldi,[12] M. Párducz[13], J. Szilágyi.[14] O idee asemănătoare a fost susţinută și de A. Mócsy care consideră că numai sectorul de fluviu de la vest de Kostolac a fost organizat ca un limes.[15] De aici concluzia că la nord de această parte nu exista stăpînire romană. De asemenea între cei care cred că numai partea de est a Banatului a făcut parte din Dacia trebuie amintiţi. C. Brandis și D. Protase, care consideră că în perioada de la 106 la 118 graniţa romană se găsea pe linia Ram—Berzovia—Jupa.[16] În ceea ce privește partea de vest a Banatului, istoricii care susțin această ultimă ipoteză dau o rezolvare diferită, care în esenţă neagă apartenenţa lui la Dacia.

Și în legătură cu graniţa de sud a Banatului au fost emise o serie de ipoteze, care în ultimă instanţă se referă și la situaţia teritoriului situat la nord. Astfel G. Forni, A. Radnóti, A. Mócsy și M. Mircović consideră că teritoriile și fortificaţiile de pe malul stîng al Dunării au aparţinut Moesiei Superior.[17] Istoriografia noastră consideră că toate fortificaţiile

---

[8] A. v. Domaszewski, în *AEM*, XIII, 1889, p. 142 și urm; Idem, în *Rheinisches Muzeum*, XLVIII, 1983, p. 240—241.

[9] E. Fabricius, în *RE.*, XIII, col. 639—646.

[10] H. Kiepert, în *CIL* III, p. 1092; *Király, Dacia*, II, p. 29—31; A. Buday, în *DolgCluj*, 3. 1912, p. 72; C. Daicoviciu, în *AISC*, II 1933—1935, p. 240; *Patsch Beitrage*, V/2, p. 137; C. Daicoviciu, în *Apulum*, 1 1939—1942, p. 104; Idem, în *Dacia*, 7—8, 1940, p. 456—468; Idem, în *AISC*, IV 1941—1944, p. 316; A. Stein, *op. cit.*, p. 34; *Daicoviciu, TransAnt*, p. 39; E. Dörner, în *Apulum*, 11. 1973, p. 681—691; Fl. Medeleţ, în *Tibiscum*, 1, 1970 1971, p. 53—56; N. Gudea, în *Apulum*, 12, 1974, p. 182; Idem, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 97.

[11] *Patsch Beitrage*, II, p. 203—204; A. Stein. *op. cit.*, p. 34; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 73—81.

[12] *Alföldi, Roxolanen*, p. 528—538.

[13] M. Párducz, în *ArchÉrt.*, 1941, p. 106—110; 1942, p. 305—308.

[14] J. Szilágyi, în *Közl*, III, 1943, p. 90—91.

[15] A. Mócsy, *Pannonia*, în *RE.*, Suppl. IX 1962, col. 606; Idem, *Gesellschaft und Romaniesierung in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, apud N. Gudea, în *Drobeta*, p. 106.

[16] C. Brandis, în *RE.*, IV, 1901, col. 1967—1976; D. Protase, în *CongrEpigrCambridge*, 1964, p. 340; Idem, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 66—76; Idem, în *LimesÎMamaia*, 1972, p. 223; Idem, în *Banatica*, 3, 1975, p. 348.

[17] M. Mircović, *Rimski gradovi u Gornjoj Mezii*, Beograd, 1968; N. Vulici, *Il Limes romano in Iugoslavia*, Roma, 1938; D. Vuković-Todorović, în *LimesÎZagreb*. 1965, p. 105, apud N. Gudea, în *Drobeta*, p. 106, nota 13.

https://biblioteca-digitala.ro

dintre vărsarea Tisei şi vărsarea Oltului, situate pe malul stîng, deci şi segmentul bănăţean, au aparţinut Daciei.[18]

Alţi cercetători s-au plasat, în funcţie de anumite date, pe poziţii evazive în ceea ce priveşte situaţia Banatului, cu deosebire pentru partea sa de vest, crezînd că aceasta ar fi fost, fie un teritoriu nelocuibil, mlăştinos, care nu a fost o zonă de habitat în perioada romană[19], fie o „ţară a nimănui", controlată doar, supravegheată[20], ori după cum se exprima D. Tudor, nu se poate cunoaşte dacă era supravegheată de romani sau fusese lăsată în seama sarmaţilor iazygi.[21] Pe poziţii evazive în ceea ce priveşte partea de vest a Banatului, respectiv la vest de linia de fortificaţii Ram—Berzovia—Jupa, s-au plasat şi V. Christescu[22], M. Macrea[23], I. I. Russu.[24] Ţinem să precizăm că cei care s-au exprimat în acest fel nu pun în discuţie apartenenţa părţii de est a Banatului la Dacia, care li se pare evidentă.

II. Banatul nu a fost ocupat de către romani

Şi această a doua grupă de poziţii suportă unele variante, pornind de la negarea ocupării, în totalitate a Banatului, pînă la cea a anumitor zone.

a) Pe o poziţie tranşată de negare a ocupării Banatului de către romani s-a plasat A. Alföldi.[25] Mai puţin clar exprimată, dar avînd exact aceleaşi consecinţe, în interpretare, este părerea, mai sus amintită, a lui D. Protase[26], care crede că dacă pînă la 118 graniţa se afla pe linia Ram—Berzovia—Jupa, după acest an, graniţa a fost retrasă pe linia Orşova—Jupa, adică exact pe limita geografică de est a Banatului. O asemenea mişcare de graniţă nu mai lasă, practic, din Banat, absolut nimic Daciei, ceea ce D. Protase pare să nu fi remarcat.

b) O altă variantă, în ceea ce priveşte soarta Banatului este identică şi la A. Radnóti, G. Forni, care cred că sectorul Dunării de la vest de Orşova a fost organizat ca un limes.[27]

---

[18] *Tudor OltRom.* p. 309—310.

[19] *Borza Ban.* harta; I. Winkler, 12 *SCIV*, 25, 4, 1974, p. 511 afirmă că Banatul în epoca romană avea ţinuturi puţin prielnice pentru agricultura; D. Benea, în *StComC*, 1982, p. 182 afirmă că la est de Tisa erau mlaştini ce constituiau primul obstacol natural în calea unor atacanţi.

[20] *Patsch Beitrage* II, p. 198.

[21] *Tudor OrTrgSate*, p. 52, chiar şi C. Daicoviciu (Hadrian) afirmă că partea de vest a Banatului a putut fi ocupată de iazigi; ideie asemănătoare apare în *Dacia*, Cluj, 1974, p. 413—414 şi nota 11 p. 415 „chiar dacă putem să admitem ca o perioadă de timp (de la Hadrian la M. Aurelius) în care partea lui extremă vestică era numai un teritoriu supravegheat; tot în *Dacia* (p. 273—4) „nu poate intra în discuţie decît jumătatea occidentală a acestora (n.n. Banatului) (judeţele Timiş şi Torontal), Banatul răsăritean fiind mai presus de orice îndoială roman".

[22] *Christescu Istmil*, p. 108.

[23] M. Macrea, în *IstRom.* I, p. 376; *Macrea iaţa Dac*, p. 108.

[24] *I.D.R.*, III/1, p. 16—17.

[25] A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapesta, 1940. p. 44—45.

[26] D. Protase, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 66—76; Idem, în *CongrEpigrCambridge*, 1964, 340; Idem, în *Limes9Mamaia*, 1972, p. 223, nota 21; Idem, în *Banatica* 3, 1975, p. 348. Vezi în acelaşi sens şi C. Brandis, în *RE.* IV, col. 1967—1976; St. Ferenczi, în *Apulum*, 11, 1973, p. 199; Idem, în *Dacia N. S.* 18, 1974, p. 129.

[27] Forni, *Limes*, p. 1264; A. Radnóti, în *Limes3Basel*, 1961, p. 143—145.

https://biblioteca-digitala.ro

c) O variantă a negării ocupării Banatului este și cea care susține că acest teritoriu a fost ocupat de către triburile sarmaților iazygi. Părerile în legătură cu ocuparea Banatului de către amintita populație susțin că în secolul I e.n. teritoriul în cauză era ocupat de către iazygi, iar cererirea romană l-a preluat de la aceștia și nu de la daci[28], sau că în secolele II—III e.n. Banatul era un teritoriu „extra provinciam", controlat doar de către romani[29].

d) Pentru ocuparea Banatului de către iazygi se pronunță și unii dintre cercetătorii jugoslavi[30].

Ipotezele (și bibliografia abundentă care le susține) nu se bazează, cum s-ar putea crede pe cercetări de teren, pe date arheologice, ci, mai mult pe observații de suprafață, pe specularea unor date într-un anumit stadiu de cercetare, sau pe argumentație logică.

În această situație *ne-am propus ca operînd cu toate informațiile existente, pe baza puținelor cercetări de teren, să încercăm nu atît a căuta o rezolvare a acestei probleme, ci să oferim o soluție prin care s-ar putea ajunge la un rezultat mai limpede.* Nu avem pretenția că vom epuiza problemele ce se ridică și nici nu dorim ca studiul nostru să se adauge doar literaturii de specialitate apărută pînă în prezent, pe această temă.

Am pornit de la premisa că:

1. Banatul a fost locuibil și locuit în toate epocile, deci și în cea romană și post-romană, pe întreg teritoriul său.

2. Ipotezele care susțin că acest teritoriu, mai cu seamă în partea sa vestică era „nelocuibilă" din pricina unor întinderi „mlăștinoase ori nisipoase" sînt neconforme realității. *Comentariile referitoare la alte epoci decît cea romană și ilustrarea acestora nu au alt rol decît de a demonstra că teritoriul bănățean, în totalitatea sa a fost și a putut fi locuit în toate timpurile și este surprinzător că se neagă posibilitățile de locuire tocmai pentru epoca romană.* În al doilea rînd considerăm că nu se mai poate pune problema „neocupării" de către romani a Banatului din pricina existenței unor întinse zone mlăștinoase ori nisipoase.

3. Locuirea a fost, de obicei, continuă cam pe același loc în toate epocile istorice.

4. Există suficiente date că Banatul, în întregimea sa a fost ocupat de romani și a făcut parte din provincia Dacia.

5. Nu există dovezi, suficiente și serioase, care să ateste o ocupare și locuire a Banatului de către sarmații iazygi, în perioada cuprinsă între 106—275 e.n.

Fiecare dintre aceste premise vor fi analizate mai jos. Pentru a realiza însă o analiză obiectivă vom începe cu prezentarea condițiilor de relief ale Banatului[31].

Din punct de vedere geografic teritoriul Banatului este o unitate neomogenă, ce are aspectul unui amfiteatru, format din trei zone prin-

---

[28] *Alföldi Roxolanen*, p. 528—538; M. Párducz, în *ArchÉrt.*, 1941, p. 106—110; 1942, p. 305—308; Pentru ocuparea părții de vest a Banatului, respectiv la vest de linia Palanca—Vărădia—Surduc—Berzovia—Lipova, de către iazygi pledează și J. Szilagyi, în *Közl.*, III 1943, p. 90—91.

[29] *Ibidem.*

[30] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 17.

[31] Cf. *Monografia Geografică a R.P.R.*, I. *Geografia Fizică*, București, 1960, p. 639.

https://biblioteca-digitala.ro

cipale, alcătuite la rîndul lor din mai multe subzone, cu caractere specifice. Aceste trei zone sînt: zona de cîmpie, zona piemontană și zona montană.

Zona de cîmpie este formată din două subzone, cea de pădure și silvostepă și cea de stepă. Prima dintre subzone este formată din porțiunile mai înalte ale cîmpiilor de sub dealuri, întrerupte de șirurile joase ale văilor ce pătrund adînc în zona deluroasă. În general energia maximă a reliefului acestei zone este de 10 m, iar în unele locuri torenții au creat diferențe de nivel de pînă la 25—30 m. Suprafața cîmpiei de vest a Banatului poartă urmele a numeroase cursuri de văi puțin adîncite, cursuri de văi ce au constituit înaintea lucrărilor hidrografice recente, rețeaua de debușeu a rîurilor mari din Banat, în perioada de creștere a nivelului apelor. Între aceste cursuri de debușeu se înalță terase și grinduri neinundabile, locuibile.

A doua zonă distinctă a reliefului Banatului este cea a piemonturilor, ce începe dinspre vest, din dreptul localităților Vršać, Jamu-Mare, Gătaia, Lugoj, Vinga, Pîncota și are o înălțime medie de 400—500 m. Aceste piemonturi sînt brăzdate de văi, unele înguste și adînci, iar altele largi, acestea din urmă terminîndu-se, cîteodată, în lunci joase. Din această categorie de văi largi provin majoritatea aluviunilor depuse în cîmpie.

Ultima zonă, cea montană, este formată din culmile muntoase ale Banatului și porțiuni ale masivului Poiana Ruscăi și se caracterizează prin altitudini joase. Partea muntoasă este punctată de cîteva zone depresionare, cum ar fi depresiunile Caransebeș-Mehadia, Orșova-Bahna etc.

Deși atît de diferit ca relief, Banatul, în ansamblul său este o entitate ce are un caracter unitar, unitate asigurată, în primul rînd, de rețeaua hidrografică, care este centrată în bună parte pe masivul Semenicului, și asigură, prin traseul ei, căi de penetrație, de la Dunăre și Tisa, pînă în zona montană. Făcînd abstracție de zona de dealuri, Banatul se prezintă, de fapt, ca o îmbinare a două unități geografice, munte și cîmpie, a căror articulare se face prin rețeaua hidrografică. Avînd în vedere structura geomorfologică și rețeaua hidrografică a Banatului, nu credem că acești factori, mai cu seamă cel hidrografic, au putut stăvili, prin consecințele unor inundații, prin existența unor zone mlăștinoase, desfășurarea normală a vieții omenești pe aceste teritorii. Mai mult, credem că tocmai realitatea terenului a avut, cel puțin pentru epoca romană, un rol de mare importanță.

S-a discutat mult despre întinsele zone mlăștinoase ce ar fi existat înainte de efectuarea unor lucrări de hidroameliorații în zona de cîmpie a Banatului. Nu s-ar putea susține că anumite părți ale Banatului nu au fost afectate de inindații, să zicem periodice, dar trebuie avut în vedere că ceea ce apare îndeobște pe hărți ca zonă plană posedă, în general, o energie de pînă la 10 m. Această zonă este brăzdată de o rețea de cursuri de apă, mai mici, astăzi în general umplute cu aluviuni, rețea ce forma cursuri de debușeu ale marilor rîuri bănățene. Între aceste cursuri de debușeu, azi în mare parte secate, se găsesc zone, — grinduri, platforme — unele de mari dimensiuni, ce erau ferite de fenomenele de inundație tocmai prin existența cursurilor de debușeu. Regimul hidrografic al cîmpiei de vest a Banatului este astăzi substanțial modificat față de mileniile I î.e.n.—I e.n., modificări survenite, într-o anumită măsură în urma unor amenajări de hidroameliorații nesistematice din cursul evului mediu și

https://biblioteca-digitala.ro

avînd ca efect creșterea suprafețelor inundabile din cîmpie. Se pare că nu numai aceste lucrări, ci și volumul precipitațiilor a făcut ca partea extrem vestică a Banatului să sufere. S-a observat că la începutul celui de-al II-lea mileniu, volumul mediu anual al precipitațiilor a crescut față de perioada anterioară. Pentru o modificare a regimului hidrografic la începutul mileniului al II-lea pledează și faptul că urmele habitatului uman, în puținele locuri ce au fost sondate, se dovedesc a apare la adîncimi mari, în comparație cu cele din restul Banatului. Astfel la Cenad materiale din secolele XII—XIII au apărut la o adîncime de 8 m, iar în alt punct de pe raza aceleiași localități, materialele de epoca romană au apărut la 4 m adîncime[32]. La Timișoara, nivelul așezării de epocă Latène se găsește la 4 m adîncime; la Remetea Mare s-a constatat că un tell prezintă urme succesive de depuneri aluvionare, dar tell-ul prezintă urme de locuire, așezarea întinzîndu-se pînă în zona albiei vechi a Begăi[33]. Tot la Remetea Mare, inundațiile ulterioare secolului al IV-lea e.n. au acoperit atît o așezare de epocă Latene, amplasată pe marginea terasei inferioare a rîului, cît și o întinsă așezare databilă în secolele III—IV e.n. amplasată chiar pe malul de astăzi al Begăi. În aceiași zonă, fapt semnificativ, urme de locuire din epoca feudală nu se întîlnesc decît la 1 km de Bega, pe terasa superioară[34].

Într-un alt punct din zona Remetea Mare s-au observat următoarele: cu ocazia unor lucrări de drenare, în 1968, a fost secționată o așezare databilă în secolele III—IV e.n. Bordeiele și vetrele surprinse în pereții canalului se găsesc la aproximativ 1 m sub nivelul actual al pînzei de apă freatică[35]. O situație similară se întîlnește la Giarmata, unde nivelul de locuire antic se găsește sub stratul de apă freatică, și la Tomnatic unde nivelul inferior al bordeielor de secolele III—IV e.n., se găsește sub stratul de apă freatică. Cazurile citate mai sus nu sînt singulare: la Foeni, într-o zonă socotită mlăștinoasă, unde au fost depistate 12 așezări preistorice, din neolitic pînă în Latene, se constată că toate au fost așezate pe grinduri care au fost acoperite de nivelul actual de apă freatică; la Uivar, unde o mare așezare care se întinde cronologic, tot între neolitic și cea de-a doua vîrstă a fierului este, și ea, tot sub nivelul apelor freatice[36]. La Cenad pînza deapă freatică se află astăzi (urcînd de jos în sus) la nivelul secolelor XI—XIII.

O dată cu creșterea cantității medii anuale a precipitațiilor, ca o consecință, în parte, și a masivelor tăieri de păduri efectuate în zona de vest a Banatului, a crescut și numărul inundațiilor, ajungîndu-se pînă la 80 pe secol. Ca efect s-a petrecut o gravă dereglare a rețelei de debușeu și a unor cursuri de apă. Aceste dereglări s-au mai accentuat și în urma unor îndiguiri integrale a unor cursuri de apă[37]. Pentru dispariția unor cursuri de apă pledează și rezultatele cercetărilor efectuate în așezările de la Hodoni, Cornești și Dejani[38].

Pentru o schimbare generală a aspectului zonei de vest mai pledează și unele date ale curbei precipitațiilor atmosferice și a volumului lor.

---

[32] Detaliile tehnice și aspectele de relief specifice zonei au fost inspirate și împrumutate în bună parte de Fl. Medeleț, *Considerații privind regimul hidrologic și geografia preistorică a Banatului*, referat pentru doctorat, Cluj, mss., p. 4. Folosim prilejul pentru a mulțumi colegului Fl. Medeleț și pentru alte observații și sfaturi pe care le-a făcut după citirea lucrării.

[33—40] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

Rezultatele unor cercetări efectuate în comitatul Kalocsa din R. P. Ungară, care indică o scădere accentuată a volumului precipitațiilor și umidității pentru mileniul I î.e.n., pot fi aplicate și pentru Banat, dată fiind distanța redusă[39].

Cele arătate mai sus, sugerează, credem, că singura cale prin care s-ar putea determina adevăratul aspect arheologic al Banatului este cea a cercetărilor de teren, de la periegheze pînă la săpături sistematice. Pentru exemplificare menționăm că în zona de nord a Banatului pe teritoriul R. S. F. Jugoslavia, au fost semnalate peste 300 puncte de interes arheologic, necuprinse în bibliografia de specialitate[40].

Comentariu în legătură cu locuirea Banatului în epocile istorice vechi

Pe baza repertoriilor întocmite pentru fiecare epocă istorică în parte și a hărților corespunzătoare fiecăreia — *fig. 1—8, 9* — (harta generală cuprinzînd toate sau aproape toate descoperirile de pînă acum, ce arată densitatea și durata locuirii pe aceste meleaguri) am încercat să facem un comentariu asupra fiecărei epoci în parte, la nivelul actual al cunoștințelor, sub aspectul premiselor de la care am pornit. Constatările principale sînt următoarele: 1. Banatul a fost locuibil și locuit în toate epocile istorice.

1. a) Descoperirile de epocă paleolitică sînt puține, concentrîndu-se, mai ales, în zonele înalte *(fig. 1)*. La aceasta s-ar mai putea adăuga posibilitatea locuirii, încă din această epocă, și a altor zone, mai largi, dacă luăm în considerare că fosile de mamut s-au găsit, destul de frecvent, pînă în zona de cîmpie, în apropiere de Jimbolia[41].

b) Descoperirile din epoca neolitică *(fig. 2)* se grupează, în general, pe cursul marilor rîuri bănățene, de la izvoare pînă la vărsare, ceea ce indică posibilități optime de locuire, de adaptare a vieții omenești la condițiile oferite de configurația geografică. Nici o zonă a Banatului nu este lipsită de descoperiri de epocă neolitică[42]. Există, în momentul de față, cîteva zone cu o densitate mare a descoperirilor din această epocă, cum ar fi: 1. „Triunghiul" dintre Mureș, Tisa, Aranka; 2. Zona circumscrisă de localitățile Biled, Orțișoara, Cuveșdia, Lugoj, Buziaș, Sacoșu Mare, Sag, Cărpiniș, ce are ca axe principale cursurile Begăi, Timișului și Beregsăului, cît și ultimul sector al cursului inferior al Begăi și Timișului, într-o zonă de la sud de Zrenjanin; 3. Cursul Carașului, îndeosebi în zona sa inferioară; 4. Linia Dunării, aproximativ între Pancevo și Berzasca-Drencova; 5. Linia canalului Bîrzava pînă la vărsarea în Dunăre; 6. Ultimul segment al cursului inferior al Tisei, pînă la vărsarea în Dunăre.

Cercetările efectuate pînă acum demonstrează că intensitatea locuirii a fost mare și durata de existență a așezărilor a fost lungă. Așezările nu le continuă pe cele din paleolitic.

[41] Cf. Fl. Medeleț, *op. cit.*, p. 8.

[42] Pentru neolitic vezi *Lazarovici. NeolitBan* cu toată bibliografia. Pentru zona de vest vezi *Brukner, NeolitVojv*, p. 103—108.

https://biblioteca-digitala.ro

Practic pare nelocuită o zonă situată, la nord, care se întinde din apropierea localității Sajan, pînă la sud, aproape de Zrenjanin. Dacă avem în vedere că această zonă „albă“ este înconjurată în toate direcțiile de desco-

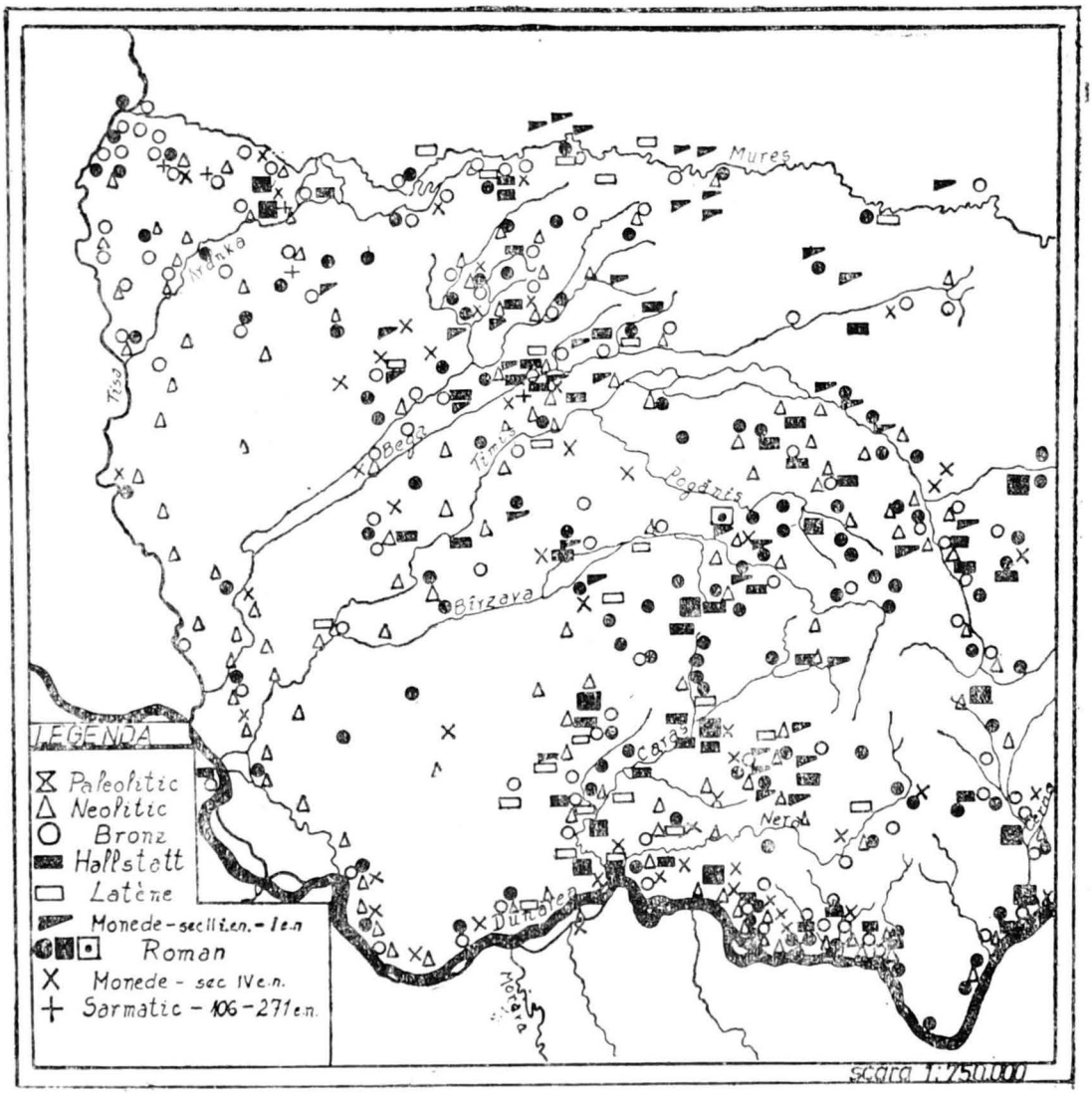

Fig. 1 Harta generală a Banatului

Abb. 1 Karte des Banats mit den Entdeckungen aus dem Paläolithikum

periri arheologice neolitice certe, ne punem problema dacă acest „hiatus“ nu este un rezultat al lipsei cercetărilor. Credem că este foarte nimerit să reamintim că în marginea estică a acestei zone, la Foeni, Uivar, Tomnatic, prezența straturilor de cultură a fost constatată sub actualul nivel al stratului de apă freatică[43]. Logic, putem deduce că în zona „petei albe“ stratul de depuneri aluvionare este mai substanțial, iar eventualele așezări s-ar putea găsi la adîncimi ceva mai mari, după cum la fel de bine s-ar putea ca aici să fi fost o zonă mlăștinoasă. Acestea rămîn încă de demonstrat.

[43] Cf. Fl. Medeleț, *op. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

c. Epoca bronzului, la rîndul ei *(fig. 3)* este ilustrată de numeroase descoperiri ce acoperă întreg teritoriul Banatului[44]. Ca și stațiunile arheologice din epoca anterioară, cele din epoca bronzului, se grupează după

Fig. 2 Harta Banatului cu descoperirile din epoca neolitică

Abb. 2 Karte des Banats mit den Entdeckungen aus dem Neolithikum

cum urmează: 1. Cursul inferior al Mureșului, cu deosebire în „triunghiul" dintre Mureș, Tisa, Aranka; 2. Zona centrală a Banatului, ce are ca axe principale cursurile Begăi, Timișului și Beregsăului; 3. Cursul Carașului; 4. Linia Dunării, mai ales în sectorul cuprins între Baziaș și Berzasca; 5. Linia canalului Bîrzava pînă la vărsarea în Dunăre; 6. Ultimul segment inferior al Tisei.

Cea mai mare densitate de locuire, în epoca bronzului, o putem constata pe ultimul segment al Mureșului inferior, pe cursurile Begăi și aflu-

[44] Pentru epoca bronzului vezi *Morintz, Contribuții*, p. 29 și urm; *Soroceanu, CultMureș*, teză de doctorat, mss. în păstrarea autorului, căruia îi mulțumim pentru ajutorul acordat.

https://biblioteca-digitala.ro

enţilor ei — la nord şi sud de Timişoara —, pe linia de demarcaţie a zonei de cîmpie cu cea piemontană de pe cursul Carașului.

Important pentru epoca bronzului, şi cu deosebire tocmai pentru zona cîmpiei de vest a Banatului este faptul că aici îşi au originea unele din-

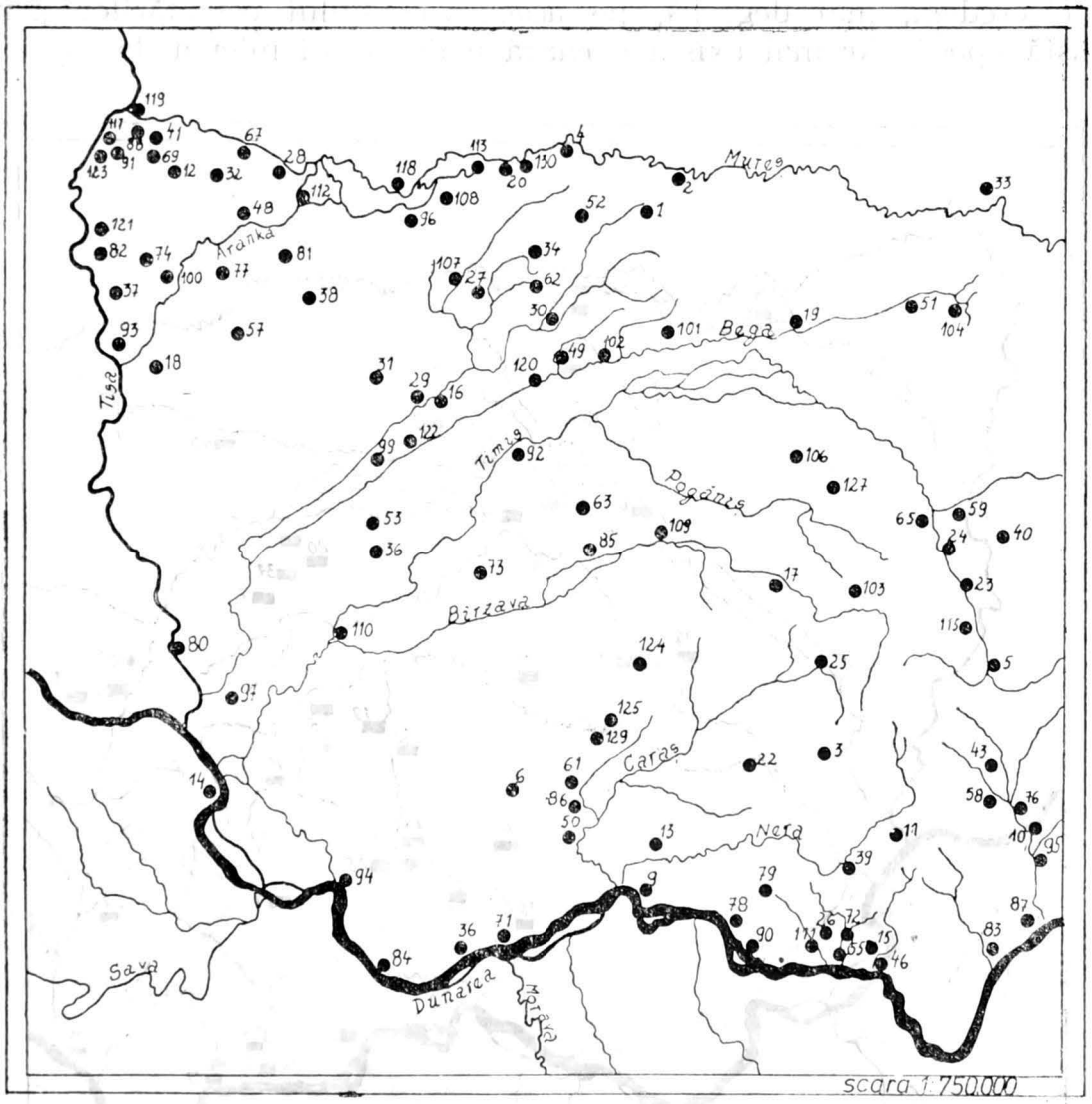

Fig. 3 Harta Banatului cu descoperirile din epoca bronzului

Abb. 3 Karte des Banats mit den Entdeckungen aus der Bronzezeit

tre culturile epocii cum ar fi: Vatina, Zuto-Brdo — Gîrla Mare, Cruceni, cultura Mureş[45]. Deci nu numai că Banatul este o zonă de răspîndire a culturilor materiale a tracilor timpurii, ci o zonă în care iau naştere variante ale acestei culturi.

În linii generale, neacoperit, lipsit de semnalări ale existenţei unor descoperiri pentru această epocă rămîne, ca şi în cazul precedent aceiaşi: zona centrală a Banatului de vest.

[45] *Morintz, Contribuţii*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

Un număr de 44 puncte cu descoperiri din epoca bronzului, din totalul de 131, le continuă pe cele din neolitic (vezi tabelul sinoptic). d) Epoca fierului, cu cele două subdiviziuni ale sale, Hallstatt *(fig. 4)* și Latène *(fig. 5)*, nu este ilustrată prin aceiași bogăție de descoperiri, comparativ cu cele din epocile anterioare. Aceasta nu poate fi pusă pe seama lipsei lor, ci credem, mai degrabă, pe aceea a stadiului cercetărilor privind această epocă. Ar mai exista o cauză a densității mici a descoperirilor

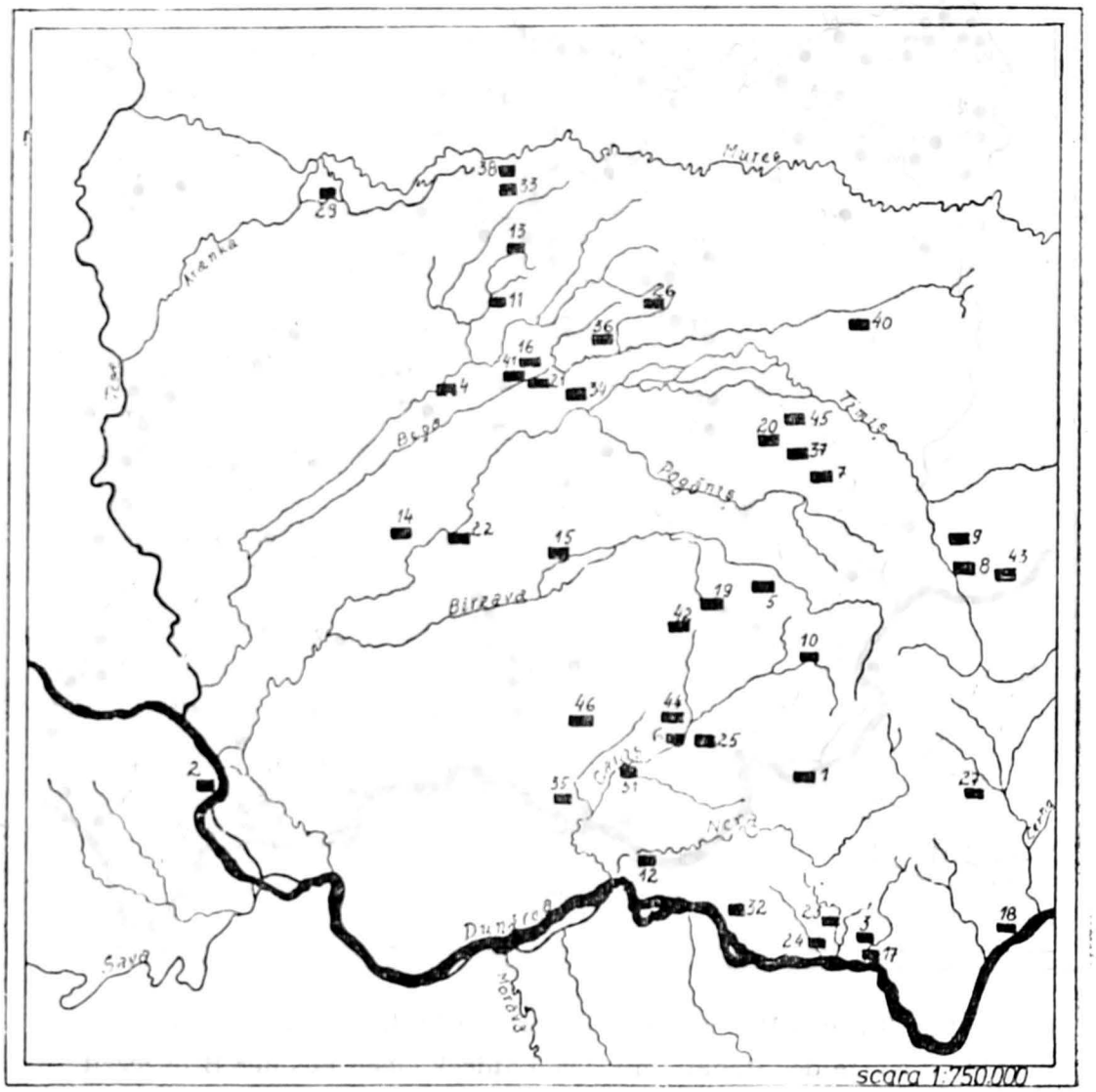

Fig. 4 Harta Banatului cu descoperiri din epoca fierului — Hallstat

Abb. 4 Karte des Banats mit den Entdeckungen aus der Hallstattzeit

pentru epoca fierului; ea pare să fie de natură climatică. După părerea unor specialiști[46] la începutul epocii fierului, condițiile climatice s-au schimbat brusc față de perioadele anterioare, principalele caracteristici

[46] Cf. I. O. Berindei, S. Dumitrașcu, în *Contribuții la studierea genezei Cîmpiei Crișurilor și a luncilor din depresiunile golf. Formarea luncii Crișului Negru*, Oradea, 1968, p. 151—152.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind un climat rece și umed. De altfel, trecerea la o nouă situație climatică a avut drept consecință o înecare a zonelor joase de cîmpie în urma unor inundații de mari proporții și a depunerii unor straturi groase de aluviuni. Această situație nu este caracteristică doar zonei Banatului ci și unor zone apropiate, cu condiții geografice similare, unde fenomenele amintite au fost constatate pe baza unor cercetări de teren[47]. Același aspect este specific și altor spații, mult mai întinse, cum ar fi în Irlanda, Danemarca, Germania de nord-vest, și în toată Europa estică[48].

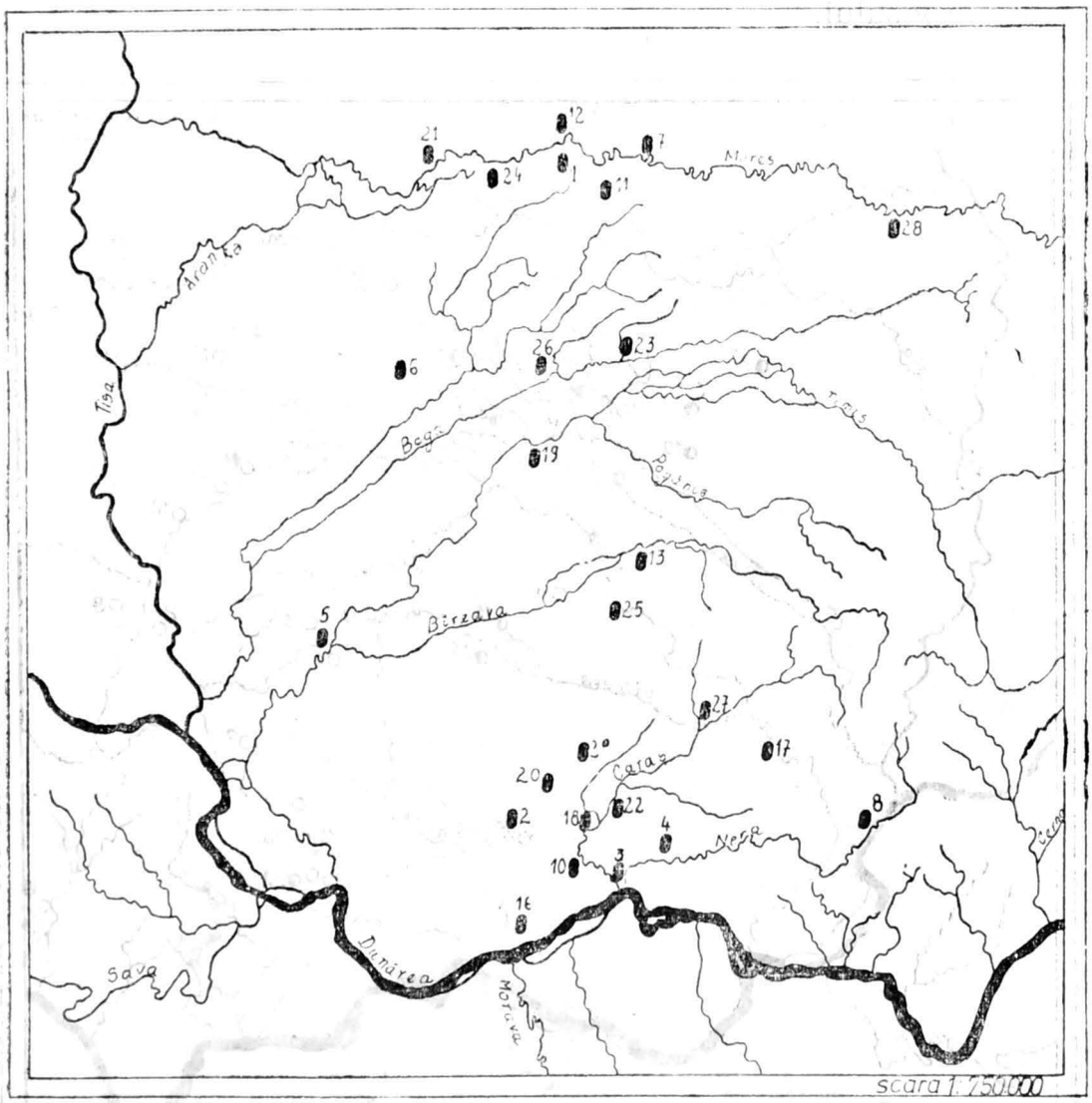

Fig. 5 Harta Banatului cu descoperiri din epoca fierului — Latène dacic

Abb. 5 Karte des Banats mit den Entdeckungen aus der Latenezeit

Chiar și în această situație, epoca fierului este ilustrată prin descoperiri suficiente pentru a demonstra locuirea Banatului.

În ceea ce privește prima perioadă a epocii fierului, Hallsttat *(fig. 4)*, așezările se grupează în zona de trecere de la cîmpie la deal, cît și în zona

[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

cu relief mai înalt. În momentul de față, descoperirile de pînă acum, se grupează după cum urmează: 1. Pe cursul inferior al Mureșului; 2. Zona centrală a Banatului ce are ca axe cursurile Begăi și Timișului cît și pe cursul superior și mijlociu al Timișului; 3. Cursul Carașului; 4. Linia Dunării; 5. Linia Bîrzavei, pe cursul superior și mijlociu.

Cea mai ridicată densitate a așezărilor acestei epoci se află în jurul orașului Timișoara, cît și pe cursul Carașului.

Dintr-un număr de 45 de așezări tipice epocii, (vezi repertoriul localităților) un număr de 10 le continuă pe cele din neolitic, iar 24 pe cele din epoca bronzului.

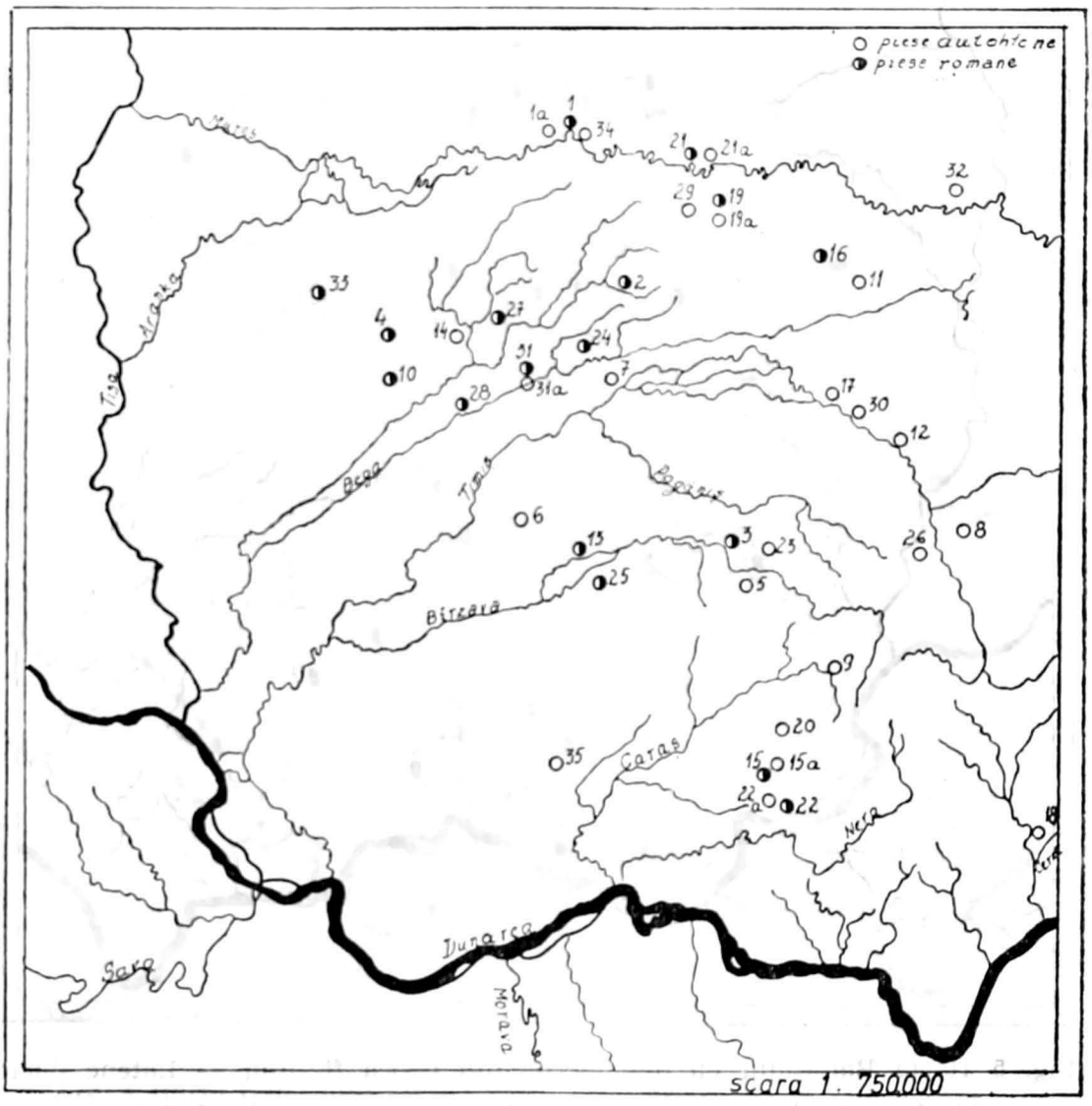

Fig. 6 Harta Banatului cu descoperirile monetare din perioada sec. II î.e.n.—106 e.n.

Abb. 6 Karte des Banats mit Münzfunden aus dem Zeitraum II. v.u.Z.—106 u.Z.

Cea de-a doua vîrstă a fierului, Latène *(fig. 5—6)* este ilustrată suficient pentru a se crede că teritoriul Banatului a fost locuit. Ca și în cazul precedent descoperirile nu sînt foarte numeroase. Cu toate acestea ele pot fi grupate astfel: 1. Linia Mureșului; Zona centrală a Banatului ce

https://biblioteca-digitala.ro

are ca axe cursurile Begăi și Timișului; 3. Cursul Carașului; 4. —; 5. Linia canalului Bîrzava; 6. —.

În linii generale zonele de habitat rămîn aceleași, cursul Begăi, Carașului, Mureșului. Nu lipsesc semnalările nici în zona de nord a Banatului de vest. Subliniem încă o dată continuitatea de locuire a unor vetre, cu dezvoltare în jurul lor. Astfel dintr-un număr de 28 localități cu urme din această epocă, un număr de 12 le continuă pe cele din prima vîrstă a fierului, un număr de 17 pe cele din epoca bronzului și 16 pe cele din neolitic.

Avînd în vedere că descoperirile din cea de-a doua vîrstă a fierului aparțin civilizației dacice, este interesant a se urmări apariția unor cate-

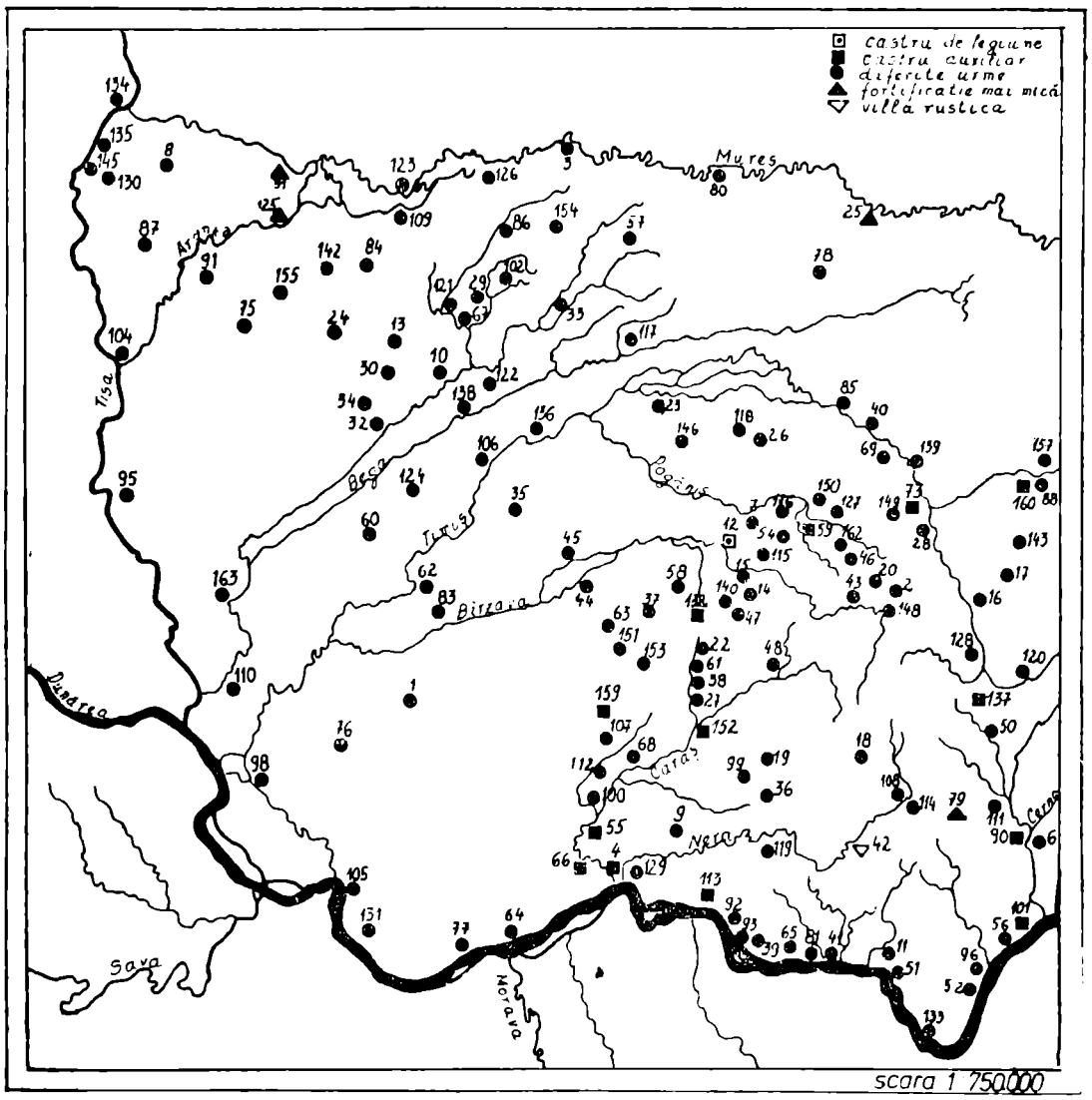

Fig. 7 Harta Banatului cu descoperirile de epocă romană

Abb. 7 Karte des Banats mit den Funden aus der Römerzeit

gorii de materiale arheologice, ca de pildă a ceramicii, cît și varietatea materialelor descoperite pentru intervalele secolului al II-lea î.e.n. — I e.n. Bogăția materialelor arheologice, atît de factură autohtonă, a imitațiilor

https://biblioteca-digitala.ro

după importuri cît și a importurilor este foarte mare[49]. Astfel au fost descoperite vase ceramice, amfore de producție locală, imitații după importuri, vase și obiecte de bronz, de import, vase și obiecte de sticlă, oglinzi[50]. Pe același teritoriu, respectiv pe marile axe ale habitatului, ce însoțesc rîurile, au fost descoperite numeroase monete, în tezaure ori izolate, de proveniență grecească, elenistică și romană și imitații după monedele străine executate pe teritoriul bănățean. Pentru acestea din urmă pledează descoperirea stanței de la Pecica[51]. Dacă la acestea adăugăm un fenomen foarte important, faptul că în Banat se băteau monede cu caracteristici specifice, îndreptățindu-i pe unii cercetători[52] să vorbească despre tipuri și perioade în această activitate, atunci, pare sigur că Banatul a făcut parte nemijlocită din aria de intensă locuire și activitate a Daciei preromane. Asemenea piese monetare care constituie tipuri aparte sînt cele descoperite la Criciova, Ramna, Agriș, Cladovo-Saschiz și cunoscute sub genericul de „tip Banat".[53] Toate acestea cît și circulația monetară de proveniență străină ne permit să credem că dezvoltarea societății dacice pe teritoriul Banatului era destul de avansată și relațiile cu spațiile din afară erau extinse, folosindu-se, în principal, marile rîuri, ca axe comerciale.

e. O analiză completă și amănunțită a urmelor locuirii romane în Banat, pe întregul său teritoriu *(fig. 7—8)* este astăzi mult îngreunată, în primul rînd, de lipsa cercetărilor sistematice de teren pentru aceasta epocă. Nu este mai puțin adevărat că cercetările au început mai tîrziu decît în alte zone ale provinciei Dacia, dar se poate constata că, în general, zona este ocolită de cercetători. Cercetările sistematice și de durată sînt puține. Cele mai multe au fost axate pe cele 19—20 de fortificații cunoscute sau bănuite[54]. Dintre acestea doar cele de la Vărădia[55], Mehadia[56], Jupa[57], Pojejena și Bulci[58], au fost cercetate sistematic, fără a fi epuizate, iar rezultatele cercetărilor au fost publicate integral sau parțial. De fapt numai la Jupa se poate vorbi de o cercetare de durată. Cercetări cu caracter de sondaj au fost efectuate la castrele de la Surducul Mare[59], Berzovia[60], Teregova[61] și unele la Cenad și Aradul Nou[62]. În afara

[49] *Glodariu, Relații*, pass.
[50] *Glodariu, Relații*, p. 207, 223, 226, 232.
[51] Cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 13, 1960, p. 271; Idem, în *SCIV*, 15, 1964. p. 571; *Glodariu Relații*, p. 253, 256, 259, 263, 265, 269, 271, 272, 273, 274, 299.
[52] *Preda Monede*. Monedele de tip Banat. cap. II, p. 55, 60—61, 211, 272, 302.
[53] *Ibidem*.
[54] Cf. N. Gudea, în *Apulum*, 12, 1974, p. 182; Idem, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 97.
[55] Cf. Gr. Florescu, în *Istros*, 1, 1937, p. 72 și urm.
[56] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 100.
[57] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 146 cu toată bibliografia.
[58] Cf. N. Gudea, I. Uzum, în *Banatica*. 2, 1973, p. 85—96; N. Gudea, în *Banatica*, 3, 1975, p. 333—334; St. Ferenczi — M. Barbu, ia *Materiale și cercetare arheologice*, Oradea, 1979, p. 289—290.
[59] Cf. D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 345—348.
[60] Sondaje au fost efectuate la sfîrșitul secolului al XIX-lea de către V. Babeș și A. Diaconovici. Informații sumare în *Analele Acad. Romane. Dezbateri*, seria, III, Tom, IV, 1883—1884, p. 131—132; Tom, VII 1884—1885, apud M. Moga, în *Tibiscus*, 1, 1971, p. 51; D. Protase, în *ActaMN* 4, 1967, p. 49—51; D. Protase, L. Petculescu, în *Banatica*, 3, 1975, p. 85—89.
[61] Cf. N. Gudea, în *Banatica*, 2. 1973, p. 96—100.
[62] Cf. *I.D.R.* III/1, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro

celor menționate au mai fost efectuate cercetări sistematice la Lăpușnicel[63] și la Dalboșeț[64]. Pentru restul punctelor[65] s-au efectuat doar unele observații de suprafață în cadrul unor periegheze, rezultatele lor, fiind cuprinse, cîteodată, în repertorii[66]. Punctele arheologice situate de-a lun-

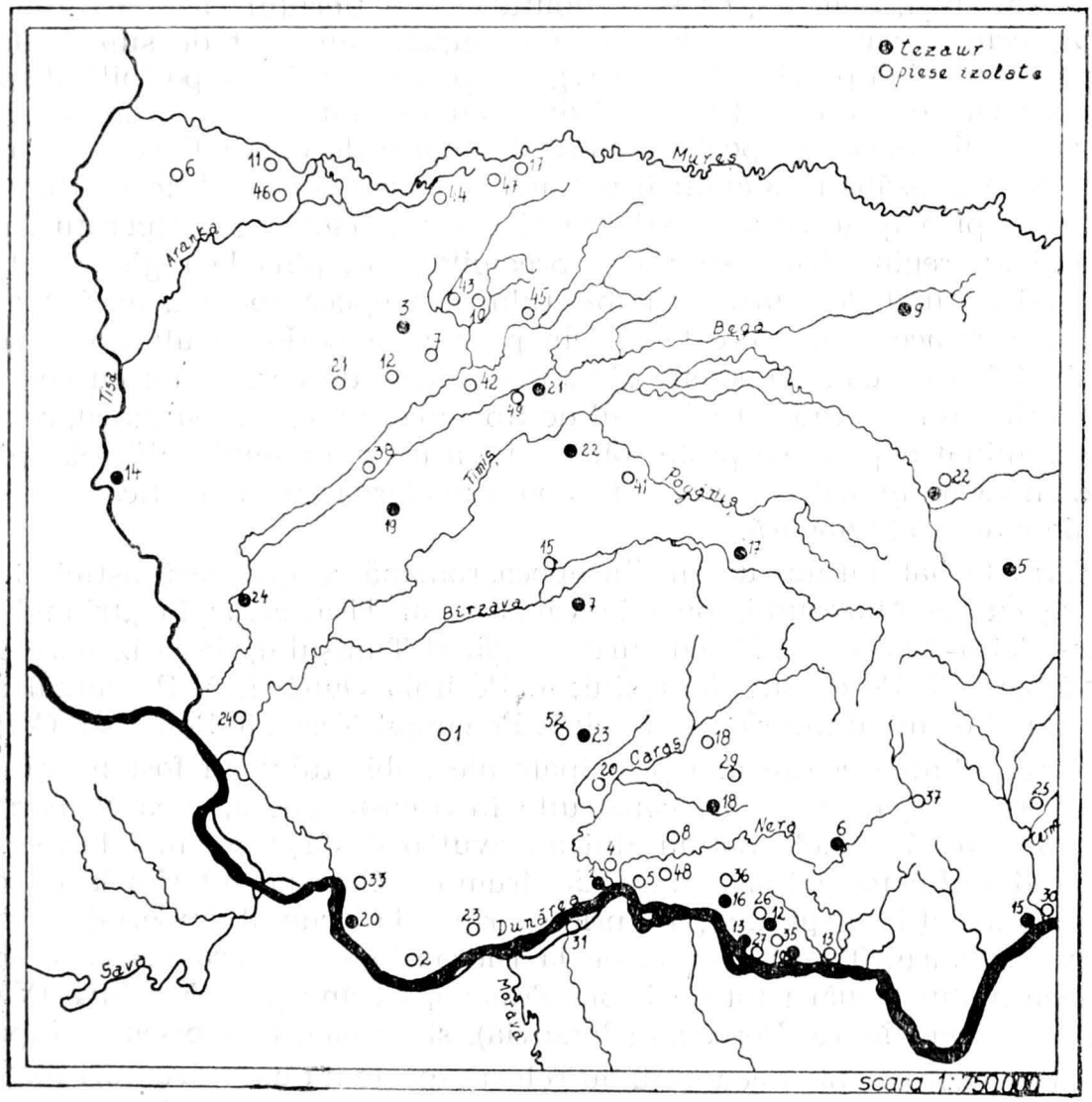

Fig. 8 Harta Banatului cu descoperirile monetare din secolul IV e.n.

Abb. 8 Karte des Banats mit Münzfunden aus den 4. ten Jh. u.Z.

gul Dunării nu le vom menționa, cu această ocazie, pentru a evita posibilitatea de a fi acuzați că forțăm lucrurile, dată fiind controversa apartenenței lor la Dacia sau la Moesia Superior.

---

[63] Cf. O. Bozu, R. Petrowszky, în *ActaMP*, 1, 1977, p. 153—159.

[64] Cf. D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 352.

[65] Vezi repertoriul localităților, anexa I, VII.

[66] Vezi *Milleker DélmR.*, I—III; vol. II—II cuprinzînd repertoriul localităților cu descoperiri, semnalări pentru epoca romană. Rezultate ale unor periegheze mai restrînse au mai fost publicate de C. Daicoviciu, I. Miloia, în *AnB.*. 3, nr. 4, fasc. 7, p. 10—22. Pentru o informație mai largă vezi *I.D.R.*, III/1, p. 26 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Multe materiale, recoltate de la suprafață, au intrat în patrimoniul unor muzee fără a se mai cunoaște astăzi, cu siguranță, locul lor de proveniență. Se poate nota un progres în ceea ce privește publicarea materialelor epigrafice, cu deosebire din partea de est[67], și a pieselor monetare, izolate ori în tezaure[68].

Menționăm, mai sus, că la începutul epocii fierului vaste arii din Europa, printre care și cea de care ne ocupăm, au avut de suferit de pe urma unor condiții climatice vitrege, fapt care a făcut posibilă dispariția, pentru noi, sub straturi mari de depuneri aluvionare, a unora dintre așezările din epoca respectivă. Spre deosebire de epoca fierului în perioada corespunzătoare stăpînirii romane se constată o modificare climatică ale cărei principale caracteristici ar fi fost un regim de temperaturi ridicate și un regim foarte scăzut al precipitațiilor, pînă la regim secetos[69]. În mod normal deci urmele habitatului din epoca romană ar fi trebuit să fie ușor accesibile cercetării. Din păcate, în perioada ulterioară secolului al IV-lea e.n. fenomene climatice opuse, de același fel cu cele din epoca fierului, au repetat climatul de tip subatlantic, rece și umed, ceea ce a determinat depunerea peste solul antic a unor aluviuni noi[70]. Mai mult, credem că îndiguirile efectuate în epoca modernă au intensificat procesul de depunere aluvionară.

Urmele habitatului uman din epoca romană se grupează astfel: 1. Pe întreg cursul Mureșului, pînă la vărsarea în Tisa, cît și în „triunghiul" Mureș-Tisa-Aranka; 2. Pe cursurile Begăi și Timișului, de la izvoare pînă la vărsare; 3. Pe cursul Carașului; 4. Pe linia Dunării; 5. Pe cursul Bîrzavei; 6. Pe cursul inferior al Tisei; 7. Pe cursul Nerei; 8. Pe cursul Cernei.

Unele dintre aceste axe principale ale habitatului au fost însoțite în epoca romană, de drumuri construite în această epocă, ceea ce permite constatarea că urmele habitatului au avut o desfășurare mai largă, mai mare, datorită tocmai sistemului de drumuri. Cînd ne referim la traseele de comunicații ne gîndim, în primul rînd, la drumul imperial ce parcurgea culoarul Timiș—Cerna, de la Dierna la Ulpia Traiana și la acela ce lega malul Dunării tot de Ulpia Traiana, trecînd prin Arcidava (Vărădia), Surducul Mare, Berzobis (Berzovia), și de aici, la Tibiscum (Jupa)[71].

Cercetările de pînă acum nu au relevat existența unor drumuri romane și pentru zona de vest a Banatului, deși pentru zona de cîmpie, dar se pare că ele au existat. Unul dintre aceste drumuri, după B. Milleker[72], trecea prin actualele localități Banatska Palanka, Bela Crkva, Vrsac, Vatina, Denta, Foeni, Sînmărtinul Sîrbesc, Diniaș, Timișoara, iar de aici urca spre Arad. Acest drum avea o ramificație, spre est, ce lega antica așezare de la Timișoara cu cea de la Lugoj, drum ce urma, aproximativ, cursurile Begăi și Timișului. De la Lugoj, după același autor, ar fi exis-

[67] *I.D.R.* III/1.
[68] Menționăm doar *Protase, Problema*, p. 171—178; *Chirilă, Tezaure;* Multe descoperiri monetare au fost publicate în diferite reviste de specialitate.
[69] Cf. I. O. Berindei, S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 153—154.
[70] *Ibidem.*
[71] *Tab.Peut.; Geogr.Rav.; IstRom.*, I, p. 405.
[72] *Milleker DélmR*, III, harta.

https://biblioteca-digitala.ro

tat un alt drum ce mergea spre nord, pînă la întîlnirea cu drumul de-a lungul Mureșului. Tot B. Milleker[73] menționează o serie de drumuri de legătură, interioare, între diferite localități: 1. Moldova Nouă, prin Oravița, la Vărădia; 2. Un drum ce pornind de la nord de Sasca Montană trecea sau atingea actualele localități Dalboșeț, Pătaș, Iablanița, pentru a face joncțiunea cu drumul imperial la nord de Mehadia. Asupra acestui din urmă drum, cercetări mai recente îngăduie să credem că semnalarea lui B. Milleker este reală, dacă luăm în considerare descoperirea unei „mansio", „statio" la Lăpușnicel[74] și după toate probabilitățile și la Dalboșeț[75].

În legătură cu drumurile romane de pe teritoriul Banatului, credem că trebuie amintit și cel care urmînd tot cursul inferior al Mureșului, pînă la vărsarea acestuia în Tisa, traversa, după D. Gabler, „punga pannonică", avînd ca punct terminus antica localitate Lugio[76]. Această ipoteză a fost, se pare, recent verificată și confirmată cu ajutorul fotografiilor aeriene de către S. Soprini. Tot D. Gabler crede că de la Partiscum (Szeged), acest drum se bifurca, o ramură pornind spre sud, urmînd cursul Tisei, pînă la vărsarea în Dunăre[77], ceea ce credem că explică prezența unui miliariu la Titel[78], plasarea acestuia neavînd nici un alt rost aici, din moment ce drumul imperial, ce lega provinciile estice cu cele vestice trecea pe la sud de Dunăre.

Revenind la drumul de-a lungul Mureșului, credem că un argument în plus, pentru existența sa, cît și a tronsonului dintre Partiscum și Lugio, este relatarea lui Cassius Dio[79] care afirma că Marcus Aurelius a permis sarmaților iazygi reluarea legăturilor comerciale cu roxolanii, prin teritoriul Daciei. După Gh. Bichir drumul comercial folosit de iazygi pentru legături cu rudele lor din zona de la răsărit de Dacia era cel care lega Olbia—Tyras—valea Trotușului, de cea a Oituzului, pînă în Transilvania și, de aici, pe văile Tîrnavei Mari și Mureșului pînă la Tisa[80]. Un alt element ce, indirect, poate confirma existența acestei căi de comunicație între Dacia și Pannonia este însăși prezența iazygilor la nord de acest traseu, pe toată perioada corespunzătoare existenței provienciei Dacia[81]. Această populație, în toată perioada dintre 106—275, a locuit, conform părerii celui mai avizat cercetător al lor[82], în spațiul dintre Dacia și Pannonia Inferior, la nord de linia căii de comunicație amintită, prezența lor

[73] *Ibidem.*

[74] Cf. O. Bozu, R. Petrovszky, *op. cit.*, p. 153.

[75] D. Protase. în *Banatica*, 3, 1975, p. 352. Pentru Dalboșeț vezi și O Bozu, R. Petrowszky, *op. cit.*, p. 153.

[76] Cf. D. Gabler, în *Römer und Germanen in Mitteleuropa*, Berlin, 1975, p. 89, planșele 1—5.

[77] *Ibidem*, planșa 4.

[78] Dacă nu cumva miliariul de la Titel a fost adus aici din altă parte cum pare să creadă Fl. Medeleț.

[79] *Cassius Dio*, LXXI, 19, 1.

[80] *Bichir, Sarmates*, p. 282.

[81] *Párducz, Einige Probleme*, planșele I—III.

[82] *Ibidem.* Vezi și *Párducz, Sarmaten*, I—III.

https://biblioteca-digitala.ro

la sud de acest drum fiind, comparativ cu cea de la nord, extrem de redusă[83].

În urma puținelor cercetări sistematice și mai ales în urma unor descoperiri întîmplătoare o serie de obiecte și piese de interes arheologic au intrat în circuitul bibliografic. Dintre acestea menționăm piese ceramice de import (terra sigillata), la Kovacica, Pancevo, Checea, Kiszombor B. Pavlis, Kovin, obiecte și piese din bronz la Dvoriste, Partsicum[84], Pojejena, Mehadia, Vărădia, Gornea, Svinița, Dierna, Băile Herculane, Berzovia[85]. Descoperirile monetare, izolate ori în tezaure, de epocă romană de pe teritoriu Banatului sînt și ele foarte numeroase[86]. Elocvent este faptul că piesele monetare acoperă, în timp, perioada secolelor I—III e.n. și chiar peste secolul III. În unele cazuri seria monetară descoperită, acoperă, pentru același punct, lungi perioade de timp. Astfel tezaurul de denari imperiari de la Surducul Mare începe cu piese din vremea lui Flavius Vespasianus și se încheie cu piese din vremea lui Traianus Decius, în timp ce seria descoperirilor monetare de la Berzovia este ilustrată prin piese de pe vremea lui Nero pînă în vremea lui Phillipus Arabs[87].

Descoperirile de epocă romană se concentrează în zonele unde și înainte, în epocile precedente, avem atestată o locuire intensă. Astfel dintr-un număr de 163 de localități cu semnalări de descoperiri de epocă romană, un număr de 28 le continuă pe cele din Latene; 17 pe cele de tip hallstattian; 45 pe cele din epoca bronzului; 50 pe cele tipic neolitice[88].

Se poate constata însă o mai largă dispersare a acestor localități, dispersare legată evident de interesele economice specifice.

1. Numărul așezărilor

În stadiul actual al cercetărilor sînt cunoscute un număr de 163 de localități cu descoperiri de epocă romană. Dintre acestea pot fi considerate drept așezări propriu-zise numai, sau mai ales acelea unde se găsesc urme de construcții (ziduri), bordeie, etc. Acestea sînt: Bela Crkva, Bocșa, Criciova, Marga, Caransebeș, Sat Bătrîn, Teregova, Domașnea, Petnic, Iablanița, Dubova, Cărani, Sînnicolau Mare, Cenad, Ramna, Gornea, Dalboșeț.

La acestea de mai sus pot fi adăugate tot ca așezări acele puncte unde au fost descoperite mai multe categorii de materiale (ceramică, cărămizi, monete). În această grupă intră toate localitățile de la care provin materiale arheologice dintre care excludem punctele considerate drept fortificate, în principiu pot fi considerate ca aparținînd unor așezări și localitățile cu descoperiri izolate (care sînt cele mai numeroase), dar din pru-

[83] *Ibidem.*
[84] Cf. D. Gabler, *op cit.*, p. 91, 109.
[85] Vezi notele 61—64; pentru o informație mai largă vezi *I.D.R.*, III/1, p. 39, 56, 61, 63, 93, 132, 134.
[86] vezi nota 69.
[87] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 134.
[88] vezi tabelul sinoptic.

https://biblioteca-digitala.ro

dență aici nu le vom socoti ca atare. Chiar și localitățile cu descoperiri de mărgele — multă vreme considerate produse tipice pentru sarmații iazygi — trebuie acum reconsiderate. Dar localitățile unde există descoperiri monetare în serie cronologică (chiar cu hiatus-uri) pot fi considerate așezări propriu-zise.

2. Răspîndire și densitate

Așezările din interiorul granițelor Banatului sînt în general răspîndite pe întreg teritoriul acestei regiuni. O concentrare mai mare vom observa pe cursurile superioare și mijlocii ale Nerei, Carașului, Bîrzavei, Timișului și Begăi, deci în zona deluroasă și muntoasă.

De-a lungul rîurilor care marchează granițele regiunii (Mureș—Tisa—Dunăre și culoarul Timiș—Cerna) se află, de asemenea, numeroase așezări, situate mai ales pe maluri înalte și pe grinduri.

În schimb pe cursurile inferioare ale rîurilor de interior așezările sînt mai rare, iar în spațiul dintre rîuri, pe cîmpia propriu-zisă și mai rare, fiind situate numai pe grinduri.

3. Caracterul așezărilor

Caracterul așezărilor nu ne este redat, deocamdată, decît de materialul arheologic, sau, în unele cazuri, de structura lor În general, el poate fi intuit pe baza urmelor din subsol sau de la suprafață.

În zona montană, deci pe cursul superior al Timișului, pe Bîrzava, Caraș, Nera și la est de culoar ar putea fi, în majoritate așezări de mineri (Tincova, Criciova, Turnu Ruieni, Borlova, Bolvașnița, Vîrciorova, Petnic, Tisovița, Moldova Nouă, Moldova Veche, Sasca Montană, Slatina Nera, Ciclova Română, Dognecea, Ocna de Fier, Bocșa).

Lîngă fortificații putem presupune că toate așezările sînt de tip *canabae*, adică așezări cu caracter eterogen. Dintr-o astfel de așezare s-a dezvoltat municipiul Tibiscum, singurul oraș de interior. La acesta se adaugă Orșova, oraș comercial de tranzit.

Restul așezărilor, în faza actuală de cunoaștere, le considerăm drept rurale.

Un număr de 12 localități le considerăm drept fortificații mari, sediu de trupe auxiliare, la care se adaugă un număr de 7 fortificații mai mici — puncte de pază sau de staționare permanentă sau temporară. În această grupă intră și punctele de la Lăpușnicel și Dalboșeț.

4. Caracteristica locuirii romane

O anumită pauperitate, credem aparentă, datorată mai mult lipsei cercetărilor, lasă în acest moment incomplet aspectul hărții arheologice a Banatului, mai cu seamă pentru zona sa vestică, de cîmpie. Spunem acest

https://biblioteca-digitala.ro

lucru pentru că în unele cazuri (Gornea) cercetările infirmă „pauperitatea", rezultatele cercetării, chiar și la suprafață, fiind bogate și concludente.

Este adevărat că în faza actuală a cunoașterii nu putem specifica cu certitudine, decît puține localități în care să apară construcții de piatră (Alibunar, Banatski Karlovac, Jermenovic, Livade, Novi Becej, Pancevo, Kovin, Moldova Nouă, Gornea, Dalboșeț, Sviniţa, Dubova, Băile Herculane, Petnic, Vrsac, Bocșa Romană, Domașnea, Satu Bătrîn, Turnu Ruieni, Zăvoi, Foeni, Buziaș, Criciova). Pentru restul localităților, cu excepția celor considerate ca puncte militare presupunem construcții de tip bordei (Gornea, Kajtasovo, Prigor, Vitina).

Instalații de hypocaust cunoaștem pentru Gornea, Lăpușnicel, Dalboșeț, Ramna. Cuptoare pentru cărămizi sînt cunoscute la Tibiscum, Gornea, iar pentru ceramică la Ramna, Gornea, Tibiscum și Dierna.

În afara acestor localități aproape toate celelalte au semnalate produse tipice roman-provinciale ori importuri.

În fortificații și în așezările din preajma lor apare toată gama de materiale de epocă romană, de la construcțiile în piatră, băi, instalații de hypocaust și materiale arheologice tipice (ceramică, obiecte și piese din bronz, fier, monete, etc.).

5. Concluzii

a) Au fost deci eliminate, credem, prin demonstrație toate ipotezele care susțineau că vestul Banatului nu putea fi locuit din lipsă de piatră sau din cauza naturii terenului (mlăștinos, nisipos, etc.).

b) Automat se elimină ipotezele după care Banatul de vest ar fi fost din aceste cauze, nelocuit, în epoca romană;

c) Nu mai poate fi vorba de o stăpînire iazygă în vestul Banatului, pentru că descoperirile atribuite iazygilor, considerate numeroase înainte, se dovedesc, la o analiză atentă, extrem de puține și neconcludente, cel puțin pentru perioada 106—275 e.n.;

d) Ar fi lipsit de orice logică ca romanii să fi ocupat linia Mureșului pînă la vărsarea în Tisa și linia Dunării pînă la vărsarea Tisei, lăsînd Banatul de vest neocupat;

e) Problema care rămîne, încă, este: cum se explică, totuși, faptul că există așezări puține, cît și material arheologic relativ puțin cantitativ pentru Banat, în special pentru Banatul de vest?

Răspunsul ce se poate da la această întrebare nu poate fi mulțumitor deoarece: 1. lipsesc cercetările sistematice; 2. prelucrarea materialelor arheologice existente a rămas la nivelul lui B. Milleker; 3. unele materiale, descoperite în urmă cu ani, au fost pierdute sau nu se mai cunoaște locul de proveniență;

f) Chiar și în această situație este evident că Banatul, în întregime, a fost ocupat de romani și a făcut parte din Dacia.

https://biblioteca-digitala.ro

g) Pentru secolul al IV-lea *(fig. 9)* am considerat ca elocventă, în ceea ce privește răspîndirea teritorială, apariția mai ales a pieselor monetare, izolate ori în tezaure. Această poziție a fost determinată de lipsa aproape totală a cercetărilor arheologice.

Aceste piese dau o imagine a locuirii unor zone largi ale Banatului în perioada posterioară retragerii aureliene. În linii generale descoperirile monetare, izolate ori în tezaure, se pot grupa astfel: 1. Pe cursul inferior al Mureșului și în „triunghiul" Mureș-Tisa-Aranka; 2. Zona centrală a Banatului, ce are ca axe cursurile Begăi și Timișului, de la izvoare pînă

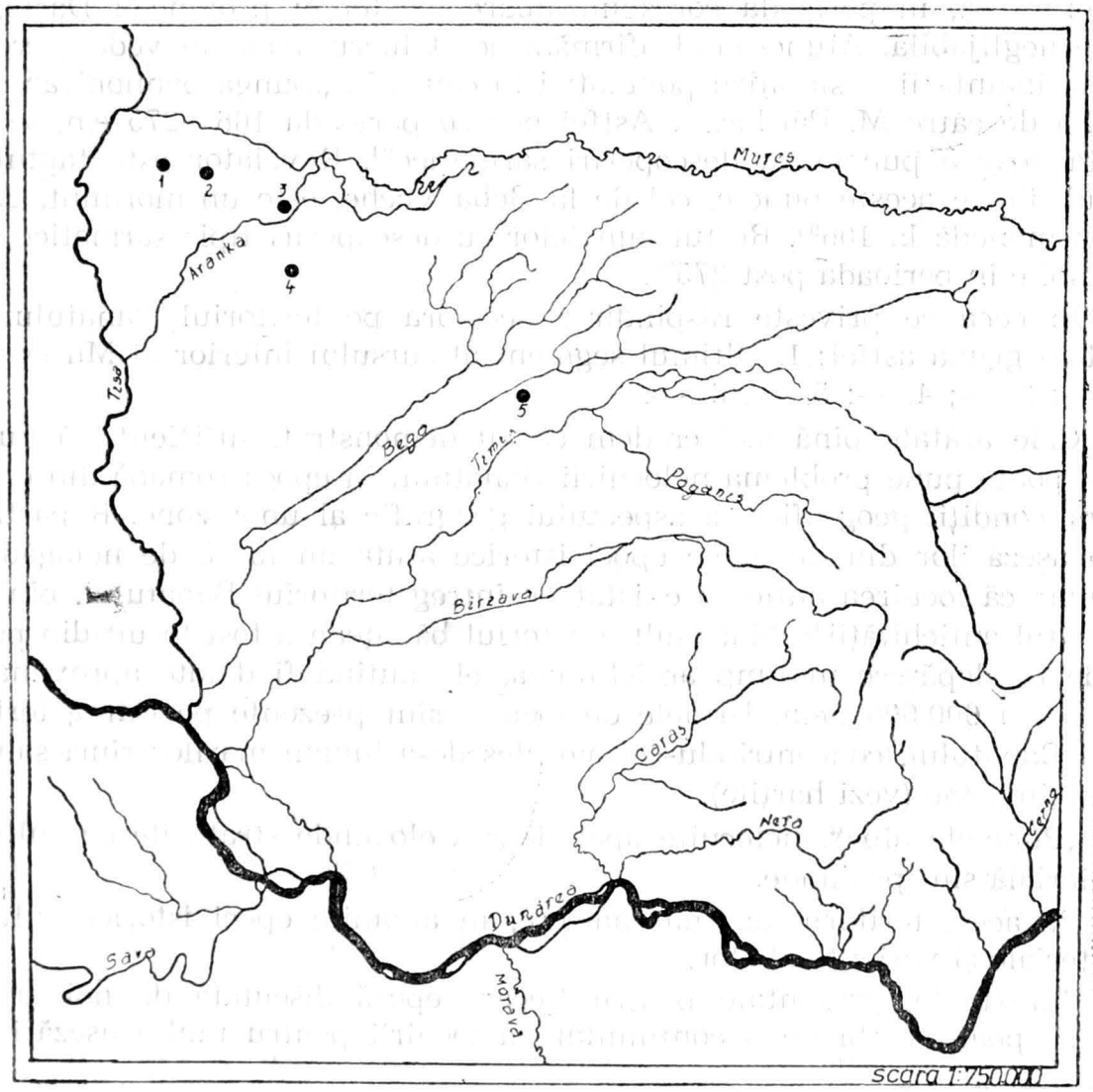

Fig. 9 Harta Banatului cuprinzînd descoperirile din toate epocile istorice pînă la secolul IV e.n.

Abb. 9 Karte des Banats mit den Funden von Paläolithikum bis zum Ende des Altertums (4. Jh. u.Z.)

la vărsare; 3. Cursul Carașului; 4. Cursul Bîrzavei; 5. Linia Dunării; 6. —; 7. Cursul Nerei; 8. Cursul Cernei.

Foarte important ni se pare faptul că în mai multe localități tezaurele descoperite au ca piese de deschidere monete de pe vremea împăraților

https://biblioteca-digitala.ro

din secolele I—II[89]. La Biled, Dalboșeț, Orșova, Ramna, Jupa, seria monetară nu este întreruptă de părăsirea Daciei, ci continuă, ajungînd pînă după mijlocul secolului al IV-lea e.n.[90] De altfel prezența Imperiului la nordul Dunării, în perioada postaureliană este probată de-a lungul Dunării[91] și poate și în puncte mai nordice[92].

Statistic, dintr-un număr de 76 puncte cu semnalări de descoperiri — din care 24 puncte cu tezaure și 52 puncte cu descoperiri monetare izolate —, un număr de 37 le continuă pe cele din epoca romană.

h. În ceea ce privește prezența sarmatică pe teritoriul Banatului considerăm că, în perioada corespunzătoare existenței provinciei Dacia, ea este neglijabilă. Atunci cînd afirmăm acest lucru avem în vedere cronologia înaintării și stabilirii populației în cauză în „punga pannonică", stabilită de către M. Párducz[93]. Astfel pentru perioada 106—275 e.n. se pot data doar 5 puncte cu descoperiri sarmatice[94]. Revelator este faptul că unul dintre aceste puncte, cel de la Beba Veche, este un mormînt, datat prin monedă la 106[95]. Restul punctelor cu descoperiri tipic sarmatice sînt databile în perioada post 275[96].

În ceea ce privește răspîndirea acestora pe teritoriul Banatului, le putem grupa astfel: 1. Ultimul segment al cursului inferior al Mureșului; 2. —; 3. —; 4. —; 5. —; 6. —.

Cele arătate pînă aici credem că au demonstrat, suficient, că nu se mai poate pune problema nelocuirii Banatului în epoca romană din cauza unor condiții geografice, a aspectului geografic al unor zone. Repartizarea așezărilor din diversele epoci istorice arată un lucru de netăgăduit, anume că locuirea antică a existat pe întreg teritoriul Banatului, pînă la sfîrșitul antichității[97]. Mai mult, teritoriul bănățean a fost locuit din perioade ce depășesc în timp antichitatea, ele putînd fi datate aproximativ de pe la 600 000 î.e.n. Urmele de locuire sînt prezente pe întreg teritoriul Banatului, concentrîndu-se mai ales de-a lungul marilor rîuri sau în anumite zone (vezi hărțile).

„Punctele albe", nelocuite apar doar acolo unde straturile de cultură materială sînt profunde.

Pe acest teritoriu au luat naștere, în anumite epoci istorice culturi materiale și variante ale lor.

Statisticile, prezentate pentru fiecare epocă discutată de noi, arată că se poate vorbi de o continuitate a locuirii pentru multe așezări pe

[89] *Chirilă Tezaure*, p. 71, 73.

[90] *Ibidem*.

[91] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 38, nr. 8, 9; p. 55, 61. 63, 72, 73, 75.

[92] Cf. *I.D.R.*, III/1, p. 128.

[93] M. Párducz, în *Ant Hung*, I, Budapest, 1974, p. 51—56; Idem, în *Acta ArhHung*, Budapest, 1956, p. 139—182.

[94] Cf. E. Dörner, în *Apulum*, 11. 1973, p. 690.

[95] *Ibidem;* vezi și Fl. Medeleț, în *Tibiscus*, 1, 1970, p. 20.

[96] *Ibidem.*

[97] Fl. Medeleț, Referat pentru doctorat, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

același loc, sau în imediata lui apropiere (vezi tabelul sinoptic). De alt fel acest lucru nu are importanță în sine cît are faptul că locuirea a existat pe întreg teritoriul Banatului.

În totalitatea lor am luat în discuție și am fixat pe hărți un număr de 342 localități cu descoperiri ori semnalări din diferite epoci. Evident, nu toate aceste puncte prezintă o continuitate absolută din paleolitic pînă în secolul al IV-lea. Spre exemplificare (vezi tabelul sinoptic) se poate vedea că din numărul total de puncte, o singură localitate prezintă o continuitate absolută din neolitic pînă în secolul al IV-lea — ceea ce este încă un indiciu al lipsei cercetărilor sistematice —; 5 localități prezintă un hiatus de o epocă; un număr de 17 localități un hiatus de două epoci. În rest credem că este vorba fie de lipsa cercetărilor, fie de o probabilă continuitate.

Cele arătate pînă acum, mai ales în legătură cu epoca romană nu permit să se poată tranșa, acum, definitiv, problema Banatului în timpul stăpînirii romane. Am afirmat că sîntem de părere că Banatul a fost ocupat și stăpînit, în întregimea sa de către romani. Această convingere are la bază destule argumente. Drept prim argument aducem harta răspîndirii locuirii în Banat, în perioada secolelor II—III e.n., locuire ce acoperă întreg teritoriul, chiar dacă pentru partea extrem vestică nu prezintă o densitate foarte mare.

Pe baza răspîndirii punctelor cu semnalări, descoperiri tipice sarmaților iazygi, cît și a cronologiei înaintării lor dinspre nord spre sud, considerăm că nu se poate susține ocuparea nici unei părți din teritoriul bănățean, în perioada 106—275, de către această populație. Dacă luăm în considerare răspîndirea teritorială a tezaurelor și pieselor monetare izolate din secolul al IV-lea, putem afirma că nici în această perioadă nu avem de a face cu o ocupare reală, probabil doar cu infiltrări, stabilirea unor grupe izolate, după retragerea administrației și trupelor imperiale. Este evident că ei s-au așezat în zone în care populația autohtonă este foarte clar atestată.

Pe baza celor arătate pînă aici credem că nu se mai poate susține în mod obiectiv, fără a exagera o serie întreagă de factori, mai ales de natură geografică că Banatul nu a făcut parte din zona de habitat, că nu a fost locuit sau locuibil în epoca romană. Este adevărat că această constatare de natură topografico-arheologică trebuie demonstrată încă de cercetări sistematice. Aceasta sarcină considerăm că revine în primul rînd muzeelor bănățene, care ar trebui să-și intensifice cercetările spre zonele ce prezintă încă „hiatusuri" în cunoașterea acestei importante părți din Dacia.

NICOLAE GUDEA
IANCU MOȚU

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Localitatea		Perioada istorică							
			Paleolitic	Neolitic	Bronz	Hallstatt	Latène	Roman	Sec. IV	Sarmati
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Alibunar									
2	Alioș									
3	Aluniș									
4	Anina									
5	Apadia									
6	Arad									
7	Aradač									
8	Armeniș									
9	Balta Sărată									
10	Banatsko Arandelovo									
11	Banatski Brestovac									
12	Banatski Karlovac									
13	Banatska Palanka									
14	Baranda									
15	Barice									
16	Bašaid									
17	Bavarište									
18	Baziaș									
19	Băile Herculane									
20	Bărbosul									
21	Beba Veche									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
22	Belo Blato									
23	Bela Crkva									
24	Belegiš									
25	Beregsăul Mic									
26	Berzasca									
27	Berzovia									
28	Beșenova Veche									
29	Biled									
30	Biniș									
31	Bobda									
32	Bocșa									
33	Bocșa Română									
34	Bočar									
35	Bodo									
36	Bodrogu Nou									
37	Bolvașnița									
38	Boriaš									
39	Borca									
40	Bortos									
41	Borlova									
42	Botos									
43	Bozovici									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
44	Brădișoru de Jos									
45	Brebul									
46	Breștea									
47	Brezon									
48	Broșteni									
49	Buchin									
50	Bulci									
51	Buziaș									
52	Cacova									
53	Caransebeș									
54	Carașova									
55	Cărani									
56	Căunița de Jos									
57	Cărpiniș									
58	Cenei									
59	Cenad									
60	Cerneteaz									
61	Cheile Nerei									
62	Checea									
63	Cheglevici									
64	Cherestur									
65	Chișoda									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
66	Ciacova									
67	Ciclova									
68	Cîlnic									
69	Cîmpia									
70	Cladova									
71	Clopodia									
72	Colțan									
73	Comloșu Mare									
74	Comorîște									
75	Coka									
76	Čenta									
77	Cornești									
78	Corbești									
79	Cornuțel									
80	Coronini									
81	Coșava									
82	Crna Bara									
83	Criciova									
84	Cruceni									
85	Cuptoare									
86	Cozla									
87	Dalboșeț									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
88	Dalci									
89	Dejani									
90	Deliblato									
91	Delineşti									
92	Denta									
93	Deszk									
94	Deta									
95	Dezeşti									
96	Diniaş									
97	Dobovac									
98	Doclin									
99	Dognecea									
100	Dolova									
101	Domaşnea									
102	Drencova									
103	Dragomireşti									
104	Drobeta Tr. Severin									
105	Dubova									
106	Dubrovica									
107	Dudeştii Vechi									
108	Dudeştii Noi									
109	Duleu									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
110	Dumbrava				▥					
111	Dumbrăviţa					▥				
112	Duplijaja				▥		▥	▥		
113	Ecka			▥						
114	Elemir			▥						
115	Eşelniţa					▥		▥		
116	Farkazdin			▥						
117	Făget				▥				▥	
118	Felnac								▥	
119	Fîrliug					▥		▥		
120	Firiteaz				▥					
121	Fiscut							▥		
122	Fizeş					▥		▥		
123	Forotic							▥		
124	Fratelia			▥		▥				
125	Frumuşeni						▥		▥	
126	Foeni			▥	▥			▥		
127	Gad					▥		▥		
128	Gaj			▥						
129	Gai					▥				
130	Gătaia						▥			
131	Giroc			▥				▥		

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
132	Giulvăz									
133	Giurgiova									
134	Gherman									
135	Gomolova									
136	Gornea									
137	Grad									
138	Gradište (Kikinda)									
139	Grebenac									
140	Greoni									
141	Gura Văii									
142	Hetin									
143	Herneacova									
144	Hodoni									
145	Homojdia									
146	Honorici									
147	Iablanița									
148	Iam									
149	Iaz									
150	Iena									
151	Idoš									
152	Igriș									
153	Ilandza									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
154	Ilidia									
155	Izbište									
156	Jabăr									
157	Jabuka									
158	Jadani									
159	Jam									
160	Jaşenovo									
161	Jebel									
162	Jettebe									
163	Jidovar									
164	Jimbolia									
165	Jupa									
166	Jupalnic									
167	Katjasovo									
168	Kikinda									
169	Kiszombor									
170	Kladovo									
171	Klarafalva									
172	Kilcevac									
173	Kovacica									
174	Lăpuşnic									
175	Lăpuşnicel									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
176	Liborajdea									
177	Lugoj									
178	Lipova									
179	Liubcova									
180	Lukino Selo									
181	Livade									
182	Livezile									
183	Lovrin									
184	Macedonia									
185	Mailat									
186	Majdan									
187	Marga									
188	Margita									
189	Marmorac									
190	Măceşti									
191	Mănăştur									
192	Mehadia									
193	Milcoveni									
194	Moldova Veche									
195	Moldova Nouă									
196	Mokrin									
197	Moldoviţa									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
198	Moșnița									
199	Mošorin									
200	Munar									
201	Muzlia									
202	Nerău									
203	Neudorf.									
204	Neuzina									
205	Novi Becej									
206	Novi Knezevac									
207	Novo Milosevo									
208	Novo Selo									
209	Ogradena									
210	Ohaba-Mîtnic									
211	Omoljica									
212	Omor									
213	Opatița									
214	Opovo									
215	Oraviița									
216	Orešac									
217	Orșova									
218	Orșova-Jupalnic									
219	Orțișoara									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
220										
221	Ostrovu Corbului									
222	Ostrovo									
223	Ostrovu Golu									
224	Ostrovu Mare									
225	Ostrovu Moldova									
226	Ószentiván									
227	Ovcsa									
228	Padej									
229	Pancevo									
230	Parța									
231	Pavliš									
232	Pătaș									
233	Păuliș									
234	Pecinișca									
235	Pecica									
236	Periam									
237	Perlez									
238	Pesac									
239	Pescari									
240	Petnic									
241	Pișchia									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
242	Podlokanj									
243	Podporanj									
244	Pojejena									
245	Popov Salas									
246	Potoc									
247	Pustiniș									
248	Puținei									
249	Ramna									
250	Rábé									
251	Răcăjdia									
252	Recaș									
253	Remetea Mare									
254	Remetea Pogănici									
255	Reșița									
256	Românești									
257	Röszke									
258	Roviniţa Mare									
259	Rugio									
260	Ruginosu									
262	Sacoșu Mare									
263	Sacoșu Turcesc									
264	Safkerin									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
265	Sajan									
266	Sakule									
267	Sasca Montană									
268	Satchinez									
269	Satu Bătrîn									
270	Satu Mare									
271	Săcălaz									
272	Sălbăgel									
273	Scăiuși									
274	Sculia									
275	Secanj									
276	Semlacu Mic									
277	Semlacu Mare									
278	Sînandrei									
279	Sfînta Elena									
280	Sînnicolau Mare									
281	Sînpetru German									
282	Sînmihaiu Român									
283	Sînmărtinul Sîrbesc									
284	Slankamen									
285	Slatina Timiș									
286	Socol									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
287	Socolari									
288	Srpski Krstur									
289	Starcevo									
290	Straza									
291	Suriján									
292	Surducu Mare									
293	Surciu									
294	Susani									
295	Szeged									
296	Szöreg									
297	Şag									
298	Şeitin									
299	Şicheviţa									
300	Şiştarovăţ									
301	Şoşdea									
302	Şuşca									
303	Şviniţa									
304	Tápé									
305	Tapia									
306	Teregova									
307	Timişoara									
308	Tincova									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
309	Tirol									
310	Toc									
311	Tomasevac									
312	Tomnatic									
313	Törökkanizsa									
314	Turnu Ruieni									
315	Uilac									
316	Uivar									
317	Újszentivan									
318	Unip									
319	Uzdin									
320	Valeadeni									
321	Valea Boului									
322	Valea Mare									
323	Valea Timișului									
324	Vatina									
325	Vărădia									
326	Vărădia de Mureș									
327	Veliki Gaj									
328	Veliko Središte									
329	Vinca									
330	Vinga									

https://biblioteca-digitala.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
331	Vişag									
332	Vizejdia									
333	Vîrciorova									
334	Vladimirescu									
335	Voiteg									
336	Vojlovica									
337	Voislova									
338	Vranjevo									
339	Vrăniuţ									
340	Vrbiča									
341	Vršac									
342	Vucedol									

ANEXA I

Repertoriul principalelor localităţi cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului

I. *Epoca paleolitică (fig. 1)*

1. Băile Herculane
2. Coşava
3. Gornea
4. Peştera Climente
5. Româneşti-Dumbrăviţa
6. Tincova

II. *Epoca neolitică (fig. 2)*

1. Alioş
7. Vişag
2. Aradac
3. Armeniş
4. Balta Sărată
5. Banatsko Arandelovo
6. Banatski Brestovac
7. Baranda
8. Bašaid
9. Băile Herculane
10. Beba Veche
11. Bela Crkva
12. Berzasca
13. Berzovia
14. Beşenova Veche
15. Bocşa Română
16. Bočar
17. Botos
18. Bortos
19. Brădişoru de Jos
20. Bucovăţ
21. Caransebeş
22. Caraşova
23. Cenei
24. Cenad
25. Cheile Nerei
26. Cherestur
27. Chişoda
28. Cîlnic

https://biblioteca-digitala.ro

29. Coţan
30. Comloşul Mare
31. Corneşti
32. Cozla
33. Crna Bara
34. Cruceni
35. Cuptoare
36. Čenta (Leopoldova)
37. Čoka
38. Dalboşeţ
39. Dejan
40. Diniaş
41. Domaşnea
42. Dragomireşti
43. Dubova
44. Duleu
45. Ecka
46. Elemir
47. Farkazdin
48. Foeni
49. Fratelia
50. Gaj
51. Giroc
52. Giulvăz
53. Gornea
54. Gura Văii
55. Hodoni
56. Homojdia
57. Honorici
58. Iaz
59. Idos
60. Ilidia
62. Jabuka
61. Jabăr
63. Kovin
64. Lipova
65. Liubcova
66. Lugoj
67. Lukino Selo
68. Macedonia
69. Margita
70. Măceşti
71. Mănăştur
72. Mehadia
73. Milcoveni
74. Mokrin
75. Moldova Nouă
76. Moldova Veche
77. Moşniţa
78. Muzlia
79. Nerău
80. Neuzina
81. Novi Becej
82. Novi Knezevac
83. Novo Milosevo
84. Novo Selo
85. Ogradena
86. Ohaba Mîtnic
87. Omoljica
88. Opovo
89. Oraviţa
90. Ostrovo
91. Ostrovu Golu
92. Padej
93. Pancevo
94. Parţa
95. Pavliš
96. Perlez
97. Pescari
98. Pişchia
99. Podlokanj
100. Podporanj
101. Pojejena
102. Pustiniş
103. Ramna
104. Răcăjdia
105. Recaş
106. Romaneşti
107. Ruginosu
108. Sacoşu Mare
109. Sajan
110. Sakule
111. Safkerin
112. Satchinez
113. Săcălaz
114. Sălbăgel
115. Scăiuşi
116. Sfînta Elena
117. Sînnicolau Mare
118. Sînandrei
119. Slatina Timiş
120. Socol
121. Socolari
122. Srpski Krstur
123. Starcevo
124. Straza
125. Surducu Mare
126. Surjan
127. Şag
128. Şuşca
129. Şoşdea
130. Taras
131. Timişoara
132. Tincova
133. Veliko Središte
134. Vinga
135. Vrăniuţ
136. Vrbica
137. Vojlovica
138. Vršac
139. Zăgujeni
140. Zorlenţu Mare
141. Zrenjanin

III. *Epoca bronzului (fig. 3)*

1. Alioş
2. Aluniş
3. Anina
4. Aradul Nou
5. Armeniş
6. Banatski Karlovac
7. Barice
8. Batjanica
9. Baziaş
10. Băile Herculane
11. Bănia
12. Beba Veche
13. Bela Crkva
14. Belegis
15. Berzasca
16. Bobda
17. Bocşa
18. Bočar
19. Bodo
20. Bodrogu Nou
21. Borias
22. Broşteni
23. Buchin
24. Caransebeş
25. Caraşova
26. Căuniţa de Jos
27. Cărani
28. Cenad
29. Cenei
30. Cerneteaz
31. Checea
32. Cheglevici
33. Corbeşti
34. Corneşti
35. Cornuţel
36. Cruceni
37. Coka
38. Comloşul Mare
39. Dalboşeţ
40. Dalci
41. Deszk
42. Dobovac
43. Domaşnea
44. Dobova
45. Dubravica
46. Drencova
47. Drobeta Tr-Severin
48. Dudeştii Vechi
49. Dumbrava
50. Duplijaja
51. Făget
52. Firiteaz
53. Foeni
54. Gomolova
55. Gornea
56. Grad
57. Gredište
58. Iablaniţa
59. Iaz
60. Ilandža
61. Izbište
62. Jadani
63. Jebel-Voiteni
64. Jidovar
65. Jupa
66. Jupalnic
67. Kiszombor
68. Kladovo
69. Klárafalva
70. Kilcevac
71. Kovin
72. Liborajdea
73. Livezile
74. Majdan

https://biblioteca-digitala.ro

75. Marmorac
76. Mehadia
77. Mokrin
78. Moldova Veche
79. Moldoviţa
80. Mošorin
81. Nerău
82. Novi Knezevac
83. Ogradena
84. Omoljica
85. Opatiţa
86. Oresać
87. Orşova-Jupalnic
88. Ostoiceva
89. Ostrovul Corbului
91. Ószentivan
90. Ostrovul Moldova
92. Parţa
93. Padej
94. Pancevo
95. Pecinişca
96. Periam
97. Perlez
98. Popov Salas
99. Pustiniş
100. Rábé
101. Recaş
102. Remetea Mare
103. Reşiţa
104. Româneşti
105. Röszke
106. Sacoşu Mare
107. Satchinez
108. Satu Mare
109. Sculia
110. Secanj
111. Sînnicolau Mare
112. Sicheviţa
113. Sînpetru German
114. Slankamen
115. Slatina Timiş
116. Starcevo
117. Szöreg
118. Şeitin
119. Tápé
120. Timişoara
121. Törökkanisza
122. Uivar
123. Újszentivan
124. Vatina
125. Veliko Središte
126. Vinga
127. Vişag
128. Vucedol
129. Vršac
130. Zădăreni
131. Zuto-Brdo

IV. *Epoca fierului — Hallstatt — (fig. 4)*

1. Anina
2. Belegiş
3. Brezasca
4. Bobda
5. Bocşa
6. Broşteni
7. Brebul
8. Buchin
9. Caransebeş
10. Caraşova
11. Cărani
12. Cîmpia
13. Corneşti
14. Cruceni
15. Deta
16. Dumbrăviţa (Timişoara)
17. Drencova
18. Eşelniţa
19. Fizeş
20. Fîrliug
21. Fratelia
22. Gad
23. Giurgiova
24. Gornea
25. Greoni-Obroace
27. Iablaniţa
26. Herneacova
29. Jasenovo
28. Igriş
30. Ilandza
31. Jam
32. Moldova Nouă
33. Munar
34. Moşniţa
35. Orešac
36. Remetea Mare
37. Remetea Pogănici
38. Sînpetru German
37. Remetea Pogănic
39. Surciu
40. Susani
41. Timişoara
42. Tirol
43. Valea Timişului
44. Vărădia
45. Vişag
46. Vrsac

V. *Epoca fierului — Latène — (fig. 5)*

1. Arad
2. Banatski Karlovac
3. Banatska Palanka
4. Bela Crkva
5. Botos
6. Cărpiniş
7. Dalboşeţ
8. Dobovac
9. Duplijaja
10. Frumuşeni
11. Gaj
12. Gătaia
12. a. Cicir
13. Jasenovo
14. Kovacica
15. Kovin
16. Oraviţa
17. Orešac
18. Parţa
19. Pavliš
20. Pecica
21. Potporanj
22. Remetea Mare
24. Semlacu Mic
25. Timişoara
26. Vărădia
23. Sînpetru German
27. Vărădia de Mureş
28. Vršac

VI. *Descoperiri monetare (sec. II î.e.n.—I. e.n., pînă la 106 (fig. 6)*

1. Arad
2. Becenecu de Sus
3. Berzovia
4. Biled
5. Bocşa
6. Breştea
7. Bucovăţ
8. Caransebeş
9. Caraşova
10. Checea
11. Cladova
12. Criciova
13. Deta
15. Ilidia
14. Dudeştii Noi
16. Lăpuşnic
17. Lugoj
18. Mehadia
19. Neudorf
20. Oraviţa
21. Păuliş
22. Potoc
23. Ramna
24. Remetea Mare
25. Roviniţa Mare
26. Rugi
27. Sînandrei
28. Sînmihaiu Român
29. Siştarovăţ
30. Tapia
31. Timişoara
31. a. Timişoara-Freidorf
32. Toc
33. Vizejdia
34. Vladimirescu
35. Vršac

VII. *Descoperiri de epocă romană (fig. 7)*

1. Alibunar
2. Apadia
4. Banatska Palanka
3. Aradul Nou

https://biblioteca-digitala.ro

5. Bavarište
6. Băile Herculane
7. Bărbosul
8. Beba Veche
9. Bela Crkva
10. Beregsăul Mic
11. Berzasca
12. Berzovia
13. Biled
14. Biniş
15. Bocşa Română
16. Bolvaşniţa
17. Borlova
18. Bozovici
19. Bradişoru de Jos
20. Brebul
21. Brestovac
22. Brezon
23. Bucovăţ
24. Bulgăruş
25. Bulci
26. Buziaş
27. Cacova
28. Caransebeş
29. Cărani
30. Cărpiniş
31. Cenad
32. Cenei
33. Cerneteaz
35. Ciacova
36. Ciclova
37. Clopodia
38. Comorîşte
39. Coronini
40. Criciova
41. Cuptoare
42. Dalboşeţ
43. Delineşti
44. Denta
45. Deta
46. Dezeşti
47. Doclin
48. Dognecea
49. Dolova
50. Domaşnea
51. Drencova
52. Dobova
53. Dobovac
54. Duleu
55. Duplijaja
56. Eşelniţa
57. Fiscut
58. Fizeş
59. Fîrliug
60. Foeni
61. Forotic
62. Gad
63. Gherman
64. Gaj
65. Gornea
66. Grebenac
67. Hodoni
68. Iam
69. Iena
70. Izbiste
71. Jasenovo
72. Jettebe
73. Jupa
74. Kajtasovo
75. Kikinda
76. Kovacica
77. Kovin
78. Lăpuşnic
79. Lăpuşnicel
80. Lipova
81. Liubcova
82. Livade
83. Livezile
84. Lovrin
85. Lugoj
86. Mailat
87. Majdan
88. Marga
89. Marmorac
90. Mehadia
91. Mokrin
92. Moldova Nouă
93. Moldova Veche
94. Munar
95. Novi Becej
96. Ogradena
97. Omor
98. Opovo
99. Oraviţa
100. Oresac
101. Orşova
102. Orţişoara
103. Ovcsa
104. Padej
105. Pancevo
106. Parţa
107. Pavliš
108. Pătaş
109. Periam
110. Perlez
111. Petnic
112. Podporanj
113. Pojejena
114. Prigor
115. Ramna
116. Remetea Pogănici
117. Recaş
118. Sacoşu Turcesc
119. Sasca Montană
120. Satu Bătrîn
121. Satchinez
122. Săcălaz
123. Semlacu Mare
124. Sînmărtinul Sîrbesc
125. Sînnicolau Mare
126. Sinpetru German
127. Scăiuşi
128. Slatina Timiş
129. Socol
130. Srpski Krstur
131. Starcevo
132. Surducu Mare
133. Şviniţa
134. Szeged
135. Szöreg
136. Şag
137. Teregova
138. Timişoara
139. Tincova
140. Tirol
141. Tomasevac
142. Tomnatic
143. Turnu Ruieni
144. Uilac
145. Újszentiván
147. Uzdin
146. Unip
148. Valeadeni
149. Valea Boului
150. Valea Mare
151. Vatina
152. Vărădia
153. Veliko Središte
154. Vinga
156. Vîrciorova
155. Vizejdia
157. Voislova
158. Vranjevo
159. Vršac
160. Zăvoi
161. Zlatiţa
162. Zorlenţu Mare
163. Zrenjanin

VIII. *Descoperiri monetare din secolul al IV-lea (fig. 8)*

Tezaure

1. Banatska Palanka-tezaur?
2. Belo Blato-tezaur?
3. Biled
4. Borca
5. Borlova
6. Dalboşeţ
7. Denta
8. Dubovac
9. Făget
10. Gornea
11. Jupa
12. Moldova Nouă — 3 tezaure
13. Moldova Veche — 2 tezaure
14. Novi Becej
15. Orşova
16. Pojejena — 2 tezaure
17. Ramna
18. Răcăjdia
19. Sînmărtinul Sîrbesc
20. Starcevo
21. Timişoara
22. Unip

https://biblioteca-digitala.ro

23. Vršac
24. Zrenjanin

Piese izolate

1. Alibunar
2. Banatski Brestovak
3. Banatski Karlovac
4. Banatska Palanka
5. Baziaş
6. Beba Veche
7. Becicherecul Mic
8. Bela Crkva
9. Belo Blato
10. Cărani
11. Cenad
12. Checea
13 Cuptoare
14. Deliblato
15. Deta
16. Dobovac
17. Felnac
18. Greoni
19. Hetin
20. Iam
21. Jimbolia
22. Jupa
23. Kovin
24. Leopoldova (Centa)
25. Mehadia
26. Moldova Nouă
28. Marmorac
29. Oraviţa
30. Orşova
27. Moldova Veche
31. Ostrovo
32. Ostrovu Mare
34. Pesac
35. Pescari
36. Pojejena
33. Pancevo
37. Prigor
38. Pustiniş
39. Puţinei
40. Reşiţa
41. Sacoşu Turcesc
42. Săcălaz
43. Satchinez
44. Satu Mare
45. Sînandrei
46. Sînnicolau Mare
47. Sînpetru German
48. Socol
49. Timişoara
50. Veliki Gaj
51. Voiteg
52. Vršac

IX. *Descoperiri de tip sarmatic (fig. 9).*

1. Beba Veche
2. Cherestur
3. Sînnicolau Mare
4. Timişoara-Freidorf
5. Vizejdia

ANEXA II

Bibliografia principalelor localităţi cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului

I. Paleolitic

1. Băile Herculane: *Mărghitan, BanArh,* p. 23; 2. Coşava: *Mogoşanu, PalBan,* p. 71; 3. Gornea: *Mogoşanu, PalBan,* p. 29; 4. Peşterile Climente şi Cuina Turcului: *Mogoşanu, PalBan,* p. 78; 5. Româneşti-Dumbrăviţa: *Mogoşanu. PalBan,* p. 49; 6. Tincova: *Mogoşanu, PalBan,* p. 37; 7. Vişag: *Mogoşanu, PalBan,* p. 10.

II. Neolitic

1. Alioş: *Lazarovici,* NeolBan, p. 185; 2. Aradac: *Brukner, NeolVojv,* p. 83; 3. Armeniş: *Lazarovici, NeolBan,* p. 185; 4. Balta Sărată: *Ibidem;* 5. Banatsko Arandelovo: *Brukner, NeolVojv,* p. 83; 6. Banatski Brestovac: *Ibidem;* 7. Baranda: *Brukner, NeolVojv,* p. 85; 8. Basaid: *Ibidem;* 9. Băile Herculane: *Lazarovici, NeolBan,* p. 186; 10. Beba Veche: *Lazarovici, NeolBan,* p. 187; 11. Bela Crkva: *Brukner, NeolVojv,* p. 83; 12. Berzasca: Lazarovici, *NeolBan.* p. 187; 13. Berzovia: *Ibidem;* 14. Beşenova Veche (azi Dudeştii Vechi): *Lazarovici Neol,Ban,* p. 188; 15. Bocşa Romană: *Ibidem;* 16. Bocar: *Brukner, NeolVojv,* p. 83; 17. Botos: *Ibidem;* 18. Bordos: *Brukner, NeolVojv,* p. 85; 19. Brădişorul de Jos: *Lazarovici, NeolBan,* p. 188; 20. Bucovăţ: *Ibidem;* 21. Caransebeş: *Lazarovici, NeoBan,* p. 190; 22. Caraşova: *Ibidem;* 23. Cenei: *Ibidem;* 24. Cenad: *Ibidem;* 25. Cherestur *Ibidem:* 26. *Cheile* Nerei: *Ibidem;* 27. Chişoda: *Ibidem;* 28. Cîlnic: *Lazarovici, NeolBan,* p. 192; 29. Colţan: *Ibidem;* 30. Comloşul Mare: *Ibidem;* 31. Corneşti: *Lazarovici. NeolBan,* p. 193; 32. Cozla: *Ibidem;* 33. Crna Bara: *Brukner, NeolVojv,* p. 84; 34. Cruceni: *Lazarovici, NeolBan,* p. 194; 35. Cuptoare: *Ibidem;* 36. Centa: *Brukner, NeolVojv,* p. 85; 37. Coka: *Ibidem;* 38. Dalboşeţ: *Lazarovici, NeolBan,* p. 195; 39. Dejan: *Ibidem;* 40. Diniaş: *Ibidem;* 41. Domaşnea: *Ibidem;* 42. Dragomireşti: *Ibidem;* 43. Ecka: *Brukner, NeolVojv,* p. 83; 44. Elemir: *Ibidem;* 45. Farkazdin: *Ibidem;* 46. Foeni: *Lazarovici, NeolBan,* p. 210. 47. Fratelia: *Lazarovici, NeolBan,* p. 196; 48. Gaj: *Brukner, NeolVojv,* p. 84; 49. Giroc: *Lazarovici, NeolBan.* p. 196; 50. Giulvăz: *Ibidem;* 51. Gornea:

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici, NeolBan, p. 198; 52. Gura Văii: *Ibidem;* 53. Hodoni: *Ibidem;* 54. Homojdia: *Ibidem;* 55. Honorici: *Ibidem;* 56. Iaz: *Lazarovici, NeolBan*, p. 200; 57. Idos: *Brukner NeolVojv;* p. 84; 58. Ilidia: *Lazarovici, NeolBan*, p. 200; 59. Jabăr: *Lazarovici, NeolBan*, p. 210; 60. Jabuka: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 61. Kovin: *Ibidem;* 62. Lipova: *Lazarovici, NeolBan*, p. 200; 63. Liubcova: *Ibidem;* 64. Lugoj: *Ibidem;* 65. Lukino Selo: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 66. *Lazarovici NeolBan*. p. 201; 67. Margita: *Brukner NeolVojv*, p. 84; 68. Măcești: *Lazarovici, NeolBan*, p. 201; 69. Mănăstur: *Ibidem;* 70. Mehadia: *Lazarovici, NeolBan*, p. 210; 71. Milcoveni: *Lazarovici, NeolBan*, p. 201; 72. Mokrin: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; 73. Moldova Nouă: *Lazarovici, NeolBan*, p. 202; 74. Moldova Veche: *Ibidem;* 75. Moșnița: *Ibidem;* 76. Muzlia: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 77. Nerău: *Lazarovici, NeolBan*, p. 202; 78. Neuzina: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 79. Novi Becej: *Ibidem;* 80. Novi Knezevac: *Ibidem;* 81. Novo Milosevo: *Ibidem;* 82. Novo Selo: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 83. Ogradena: *Lazarovici, NeolBan*, p. 202; 84. Ohaba Mitnic: *Ibidem;* 85. Omoljica: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; 86. Opovo: *Ibidem;* 87. Oravița: *Lazarovici, NeolBan*. p. 204; 88. Ostrovo: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 89. Padej: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; 90. Pancevo: *Ibidem;* 91. Parța: *Lazarovici, NeolBan*, p. 205; 92. Pavlis: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; 93. Perlez: *Ibidem;* 94. Pescari: *Lazarovici, NeolBan*, p. 205; 95. Pișchia: *Ibidem;* 96. Podlokanj: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 97. Podporanj: *Ibidem;* 98. Pojejena: *Lazarovici, NeolBan*. p. 205; 99. Pustiniș: *Ibidem;* 100. Ramna: *Ibidem;* 101. Răcăjdia: *Lazarovici, NeolBan*, p. 206; 102. Recaș: *Ibidem;* 103. Romanești: *Ibidem;* 104. Ruginosu: *Ibidem;* 105. Sacoșu Mare: *Ibidem;* 106. Sajan: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; 107. Sakule: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 108. Safkerin: *Ibidem;* 109. Satchinez: *Lazarovici, NeolBan*, p. 206; 110. Săcălaz: *Ibidem;* 111. Sălbăgel: *Lazarovici, NeolBan*, p. 207; 112. Scăiuși: *Ibidem;* 113. Sfînta Elena: *Ibidem;* 114. Sînnicolau Mare: *Ibidem;* 115. Sînnandrei: *Lazarovici, NeolBan*, p. 207; 116. Slatina Timiș: *Lazarovici, NeolBan*. p. 210; 117. Socol: *Lazarovici, NeolBan*. p. 207; 118. Socolari: *Ibidem;* 119. Srpski Krstur: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 120. Starcevo: *Brukner, NeolVojv*, p. 83; Straza: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 122. Surducu Mare: *Lazarovici, NeolBan*, p. 208; 123. Surjan: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 124. Sag: *Lazarovici, NeolBan*, p. 210; 125. Susca: *Lazarovici, NeolBan*. p. 208; 126. Soșdea: *Ibidem;* 127. Taras: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 128. Timișoara: *Lazarovici, NeolBan*, p. 208; 129. Tincova: *Ibidem;* 130. Veliko Srediste: *Brukner, NeolVojv*, p. 84; 131. Vinga: *Lazarovici, NeolBan*, p. 208; 132. Vojlovica: *Brukner, NeolVojv*, p. 85; 133. Vrăniuț: *Lazarovici, NeolBan*, p. 209; 134. Vrbica: *Brukner, NeolVojv*. p. 85; 135. Vrsac: *Ibidem;* 136. Zăgujeni: *Lazarovici, NeolBan*, p. 209; 137. Zorlențul Mare: *Lazarovici, NeolBan*, p. 210; 138. Zrenjanin: *Brukner, NeolVojv*, p. 84.

III. Epoca bronzului

1. Alioș: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 2. Aluniș: *Soroceanu, CultMureș*, p. 143; 3. Anina: P. Petrovszky, în *Banatica*. 2, 1973, p. 385; *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 4. Aradul Nou: *Roman-Nemeti, CultBad*, p. 11; 5. Armeniș: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 6. Banatski Karlovac: M. Garašanin în *Starinar*, N.S., vol. 9—10, 1958—1959; 7. Barice: *Ibidem;* 8. Batjanica: *Soroceanu, CultMureș*, p. 145; 9. Baziaș: R. Petrovszky în *Banatica*, 2, 1973, p. 385; 10. Băile Herculane: *Morintz, Contribuții*, p. 22; R. Petrovszky, în *Banatica*, 2. 1973, p. 386; 11. Bănia: *Roman, CultCotofeni*, p. 11; R. Petrovszky, în *Banatica*, 2, 1973, p. 387; 12. Beba Veche : *Soroceanu, CultMureș*, p. 145; *Mărghitan, BanArh*, p. 79; *Roman-Nemeti CultBad*, p. 11; 13. Bela Crkva: M. Garašanin, în *Starinar*, N.S., 9—10, 1958—1959; 14. Belegis: *Morintz, Contribuții*, p. 40—41; 15. Berzasca: C. Daicoviciu. I. Miloia în *AnB.*, III, 4, 1930; IV, 1, 1931, p. 131; R. Petrovszky, în *Banatica*, 2, 1973, p. 387; 16. Bobda: *Morintz, Contribuții*, p. 41; *Mărghitan, BanArh*, p. 92; 17. Bocșa: *RomanCultCotofeni*, p. 12; *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 18. Bocar: *Soroceanu, CultMureș*, p. 146; 19. Bodo: St. Cădariu, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 75; Fl. Medeleț. I. Bughilan, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 86; R. Petrovszky, în *Banatica*, 2, 1973, p. 385; *Roman, CultCotofeni*, p. 109; 20. Bodrogu Nou: *Roman-Nemeti, CultBad*, p. 11; 21. Borias: *Soroceanu, CultMureș*, 145; 22. Broșteni: R. Petrovszky, în *Banatica*, 2, 1973. p. 393; 23. Buchin: *Milleker, Délm.*, I. p. 27; R. Petrovszky, în *Banatica*, 2, 1973, p. 393; 24. Caransebeș: *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 25. Carașova: *Ibidem;* 26. Căunița de Jos: Gh. Lazarovici, I. Uzum, I. Dragomir, în *Banatica*, 2, 1973, p. 380; 27. Cărani: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 28. Cenad: *Idem, op. cit.* p. 87; 29. Cenei: *Idem, op. cit.* p. 83; 30. Cerneteaz: *Idem, op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

p. 79; 31. Checea: *Idem, op. cit.* p. 83; 32. Cheglevici: *Soroceanu, CultMureș*, p. 146; 33. Corbești: *Roman CultC*, p. 109; 34. Cornești: *Morintz, Contribuții*, p. 17; *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 35. Cornuțel: *Petrescu-Dîmbovița Depozitele*, p. 31; *Mărghitan, BanArh*, p. 95; 36. Cruceni: M. Moga, O. Radu, în *Tibiscus*, 1, 1971. p. 19; *Morintz, Contribuții*, p. 41; *Mărghitan, BanArh*, p. 90; 37. Coka: *Soroceanu, CultMureș*, p. 145; 38. Comloșul Mare: *Mărghitan, BanArh*, p. 87, 92; 39. Dalboșeț: *Idem, op. cit.* p. 63; 40. Dalci: *Idem. op. cit.* p. 79; 41. Deszk: *Soroceanu, CultMureș*, p. 146; *Mărghitan, BanArh*, p. 84; 42. Dobovac: *Morintz, Contribuții*, p. 28; 43. Domașnea: *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 44. Dubova: *Ibidem;* 45. Dubravica: *Morintz, Contribuții*, p. 28—29; 46. Drencova: E. Iaroslavschi, în *Banatica*, 2, 1973, p. 78—84; R. Petrovszky, în *Banatica*, 3, 1975. p. 365; 47. Drobeta Turnu-Severin: *Morintz, Contribuții*, p. 29; 48. Dudeștii Vechi: *Soroceanu, CultMureș*, p. 147; 49. Dumbrava: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 50. Duplijaja: *Morintz, Contribuții*, p. 28; *Mărghitan, BanArh*, p. 98; 51. Făget: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 52. Firiteaz: *Ibidem;* 53. Foeni: *Idem, op. cit.* p. 83; 54. Gomolova: *Morintz, Contribuții*. p. 17; 55. Gornea: *Roman, CultCotofeni*, p. 14; Gh. Lazarovici, I. Uzum, I. Dragomir, în *Banatica*, 2, 1973, p. 380; *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 56. Grad: *Morintz, Contribuții*, p. 28; 57. Gradiste: M. Giric, în *Starinar* N.S., vol. II, 1951, p. 138; 58. Iablanița: *Milleker Délm*, I, p. 48; M. Moga, N. Gudea, în *Tibiscus*, 4, 1974, p. 136; R. Petrovszky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 438; 59. Iaz: R. Petrovszky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 438; *Morintz. Contribuții*, p. 41; 61. Izbiste: M. Garašanin, în *Starinar*, N.S., 9—10, 1958—1959; 62. Jadani: *Roman, CultCotofeni*, p. 16; 63. Jebel-Voiteni: M. Moga, în *RM*, 3, 1964, p. 296; *Mărghitan. BanArh*, p. 89; 64. Jidovar: *Morintz, Contribuții*, p. 17; 65. Jupa: R. Petrovszky, în *Banatica*, 3, 1975, p. 438; 66. Jupalnic: St. Cădariu, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 75; Fl. Medeleț, I. Bughilan, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 86; R. Petrovszky, în *Banatica*, 3, 1975, p. 366; *Roman CultCoțofeni*. p. 109; *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 67. Kiszombor: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; 68. Kladovo: *Morintz, Contribuții*, p. 22; 69. Klarafalva: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; 70. Klicevac: *Morintz, Contribuții*, p. 29; 71. Kovin: *Ibidem;* 72. Liborajdea: R. Petrovszky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 439; 73. Livezile: *Morintz, Contribuții*, p. 41; 74. Majdan: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; 75. Marmorac: M. Garašanin. în *Starinar* S.N., 9—10, 1958—1959; 76. Mehadia: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 77. Mokrin: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; *Mărghitan, BanArh*, p. 84; 78. Moldova Veche: *Morintz, Contribuții*, p. 29; *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 79. Moldovița: R. Petrovszky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 447; 80. Mosorin: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; 81. Nerău: *Roman-Nemeti, CultBad*, p. 14; *Mărghitan, BanArh*, p. 87, 92; 82. Novi Knezevac: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; *Mărghitan, BanArh*, p. 84; 83. Ogradena: *Morintz, Contribuții*, p. 22; 84. Omoljica, *Idem, op. cit.* p. 17; 85. Opatița: *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 86. Oresac: *Morintz, Contribuții*, p. 41; 87. Orșova-Jupalnic: *Idem, op. cit.* p. 29; 88. Ostoiceva: *Mărghitan, BanArh*, p. 84; 89. Ostrovul Corbului: *Morintz, Contribuții*, p. 29; 90. Ostrovul Moldova: *Idem. op. cit.*, p. 17; 91. Oszentivan: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; *Mărghitan, BanArh*, p. 84; 92. Parța: *Mărghitan, BanArh*, p. 92; 93. Padej: *Roman, CultCoțofeni*, p. 109; 94. Pancevo: *Morintz, Contribuții*, p. 17; 95. Pecinișca: R. Petrovszky, în *Banatica*, 4, 1977. p. 448; 96. Periam: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; *Mărghitan BanArh*, p. 75; 97. Perlez: *Roman, CultCoțofeni*, p. 109; 98. Popov Salas: *Morintz, Contribuții*, p. 17; 99. Pustiniș: *Mărghitan, BanArh*, p. 83; 100. Rábé: *Soroceanu, CultMureș*, p. 149; 101. Recaș: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 102. Remetea Mare: *Ibidem;* 103. Reșița: *Idem, op. cit.* p. 63; 104. Românești: *Ibidem;* 105. Röszke: *Soroceanu, CultMureș*, p. 152; 106. Sacoșu Mare: *Mărghitan, BanArh*. p. 79; 107. Satchinez: *Soroceanu, CultMureș*, p. 152; 108. Satu Mare: *Ibidem; Mărghitan, BanArh*, p. 79; 109. Sculia: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 110. Secanj: *Morintz, Contribuții*, p. 40—41; 111. Sicheviță: *Idem, op. cit.* p. 22; 112. Sînnicolau Mare: *Soroceanu, CultMureș*, p. 152; *Mărghitan, BanArh*, p. 87; 113. Sînpetru German: *Roman-Nemeti, CultBad*. p. 16; *Mărghitan, BanArh*, p. 89; 114. Slankamen: *Morintz, Contribuții*, p. 40; 115. Slatina Timiș: *Mărghitan, BanArh*, p. 79; 116. Starcevo: *Morintz, Contribuții*, p. 41; 117. Szöreg: *Soroceanu, CultMureș*, p. 153; *Mărghitan, BanArh*. p. 84; 118. Seitin, *Roman, CultCoțofeni*, p. 110; 119. Tápé: *Soroceanu, CultMureș*, p. 153; 120. Timișoara: *Mărghitan, BanArh*, p. 63; 121. Törökkanizsa: *Soroceanu, CultMureș*, p. 153; 122. Uivar: *Mărghitan, BanArh*, p. 83; 123. Ujszentivan: *Soroceanu, CultMureș*, p. 153; 124. Vatina: *Morintz. Contribuții*, p. 17; *Mărghitan, BanArh*, p. 125; 125. Veliko Srediste: M. Garašanin, în *Starinar*, S.N., 9—10, 1958—1959; 126. Vinca: *Morintz, Contribuții*, p 28; 127. Vișag: *Mărghitan, BanArh*, p. 86; 128. Vucedol: *Soroceanu, CultMureș*,

https://biblioteca-digitala.ro

p. 153; 129. Vrsac: *Morintz, Contribuţii*, p. 22, 28—29. 117; *Mărghitan, BanArh*, p. 85; 130. Zădăreni: *Roman-Nemeti, CultBad*, p. 21; 131. Zuto-Brdo: *Morintz, Contribuţii*, p. 29.

IV. **Epoca fierului**

a) *Perioada Hallstatt.*

1. Anina: *Mărghitan, BanArh*, p. 117; 2. Belegis: *Idem, op. cit.* p. 108; 3. Berzasca: *Idem, op. cit.* p. 8; 4. Bobda: *Idem, op. cit.*, p. 111. 112; 5. Bocşa: *Idem, op. cit.*, p. 115; 6. Broşteni: *Idem, op. cit.*, p. 119; 7. Brebul: *Idem. op. cit.* p. 120; 8. Buchin: *Idem, op. cit.*, p. 109; 9. Caransebeş: *Idem, op. cit.*, p. 108, 109, 113; 10. Caraşova: *Ibidem;* 11. Cărani: *Idem, op. cit.*, p. 108; 12. Cîmpia: *Idem, op. cit.*, p. 117; 13. Corneşti: *Idem, op. cit.*. p. 115; 14. Cruceni: *Idem, op. cit.*, 108; 15. Deta: *Idem, op. cit.*, p. 117; 16. Dumbrăviţa: *Idem, op. cit.*, p. 108; 18. Eşelniţa: *Idem, op. cit.*, p. 119; 19. Fizeş: *Ibidem*; 20. Fîrliug: *Idem, op. cit.*, p. 117; 21. Fratelia: *Ibidem*; 22. Gad: *Idem, op. cit.*, p. 109; 23. Giurgiova: *Idem, op. cit.*, p. 112; 24. Gornea: *Idem, op. cit.*, p. 108, 117, 119; 25. Greoni-Obroace: *Idem. op. cit.*, p. 119; 26. Herneacova: Morintz, în *Dacia* N. S., XVI, 1972, p. 339; 27. Iablaniţa: *Mărghitan, BanArh*, p. 108; 28. Jasenovo: *Idem, op. cit.*, p. 117; 29. Igriş: *Idem, op. cit.*, p. 108; 30. Ilandza: *Idem. op. cit.*, p. 117; 31. Jam: *Idem, op. cit.*. p. 108; 32. Moldova Nouă: *Idem, op. cit.*. p. 109; 33. Munar: *Idem, op. cit.*, p. 115; 34. Moşniţa: *Idem, op. cit.*, p. 109; 35. Oresac: *Idem, op. cit.*, p. 117; 36. Remetea Mare: *Idem, op. cit.*, p. 116; 37. Remetea Pogănici: *Idem, op. cit.*, p. 119; 38. Sînpetru German: *Idem, op. cit.*, p. 108; 39. Surciu: *Idem, op. cit.*, p. 117; 40. Susani: S. Morintz. în *Dacia* N. S., XVI, 1972, p. 352; *Mărghitan, BanArh*, p. 118; 41. Timişoara: *Mărghitan, BanArh*, p. 109; 42. Tirol: *Idem, op. cit.*, p. 112; 43. Valea Timişului: *Idem, op. cit.*, p. 119; 44. Vărădia: *Idem, op. cit.*, p. 117; 45. Vişag: *Idem, op. cit.*, p. 119; 46. Vrsać: *Ibidem.*

b) *Perioada Latène*

1. Arad: *Mărghitan, BanArh*, p. 125; 2. Banatski Karlovac: R. Rasajski, în *Rad VojvMuz*.. 20, 1971, p. 14; 3. Banatska Palanka: *Ibidem*, 4. Bela Crkva: *Ibidem;* 5. Botos: *Ibidem*; 6. Cărpiniş: *Crişan Ceramica*, p. 172, 257; I. *Glodariu, Relaţii*, p. 223; 7. Dalboşeţ: *Mărghitan, BanArh*, p. 126; 8. Dubovac: R. Rasajaski, în *RadVojvMuz*, 20, 1971, p. 14; 9. Duplijaja: *Ibidem*; 10. Frumuşeni: *Mărghitan, BanArh*, p. 124; 11. Gai (Arad): *Ibidem;* 12. Gătaia: *Ibidem;* 13. Jasenovo: *Mărghitan, BanArh*, p. 124; 14. Kovacica: R. Rasajaski, în *RadVojvMuz*.. 20, 1971, p. 15; Kovin: *Ibidem;* 16. Oraviţa: *Mărghitan, BanArh*, p. 125; 17. Oresac: R. Rasajaski, în *RadVojMuz.*, p. 1971, p. 14; 18. Parţa: *Mărghitan, BanArh*, p. 125; 19. Pavlis: R. Rasajaski, în *RadVojvMuz.*, 20, 1971, p. 14; 20. Pecica: *Glodariu, Relaţii*, p. 207; *Crişan, Ceramica.* 196, 291; I. H. Crişan, în *ActaMN*, VI 1969, p. 200; 21. Potporanj: R. Rasajaski, în *RadVojvMuz.*, 20, 1971, p. 14; 22. Remetea Mare: *Mărghitan, BanArh*, p. 125; 23. Sînpetru German: *Ibidem*; 24. Semlacu Mic: *Ibidem*; 25. Timişoara: *Crişan, Ceramica*, p. 172; 270, 196, 187, 182—184; 26. Vărădia: *Mărghitan, BanArh*, p. 124; 27. Vărădia de Mureş: *Ibidem*; 28. Vrsać: R. Rasajaski, în *RadVojvMuz.*, 20, 1971, p. 14.

V. **Descoperiri monetare din sec. II-lea î.e.n.—I e.n. din Banat**

1. Arad: *Glodariu, Relaţii*, p. 276, 259, 269; I. Glodariu, în *ActaMN*. VIII, 1971, p. 71; *Preda, Monede*, p. 302; 2. Becenecul de Sus: I. Glodariu, în *ActaMN*, VIII 1971, p. 71; 3. Berzovia: *Ibidem*; 4. Biled: *Ibidem*; 5. Bocşa: *Ibidem*; 6. *Ibidem*; 7. Bucovăţ: *Preda, Monede*, p. 211; 8. Caransebeş: *Preda Monede*, p. 58; 9. *Ibidem*; 10. Checea: I. Glodariu, în *ActaMN*, VIII, p. 72; 11. Cladova: *Preda, Monede*, p. 272; 12. Criciova: *Preda, Monede*, p. 274; *Glodariu, Relaţii*, p. 263; 13. Deta: I. Glodariu. în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 73; 14. Dudeştii Noi: *Preda Monede*. p. 302; 15. Ilidia: *Glodariu, Relaţii*, p. 284; *Preda, Monede*, p. 58; 16. Lăpuşnic: *Glodariu, Relaţii*, p. 284; 17. Lugoj: *Preda, Monede*, p. 264; 18. Mehadia: *Preda, Monede*, p. 302; 19. Neudorf: *Glodariu, Relaţii*, p. 287; *Mărghitan. BanArh*, p. 131; 20. Oraviţa: *Preda, Monede*, p. 58; *Glodariu, Relaţii*, p. 271; 21. Păuliş: *Glodariu, Relaţii*, p. 288; 22. Potoc: *Preda, Monede*, p. 58; *Glodariu, Relaţii*, p. 256, 273, 274; 25. Ramna: *Preda, Monede*, p. 61; 24. Remetea Mare: *Glodariu. Relaţii*, p. 290; 25. Roviniţa Mare: *Idem, op. cit.*, p. 291; 26. Rugio: *Preda, Monede*, p. 58; 27. Sînnandrei: *Glodariu, Relaţii*, p. 292;

https://biblioteca-digitala.ro

28. Sînmihaiu Roman: *Glodariu, Relații*, p. 293; 29. Siștarovăț: *Mărghitan, BanArh*, 132; 30. Tapia: *Preda, Monede*, p. 60; 31. Timișoara: I. Glodariu, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 74; *Glodariu, Relații*, p. 220, 232, 253, 258, 273, 299, 300; 31 a. Timișoara: *Glodariu, Relații*, p. 294; 32. Toc: *Preda, Monede*, p. 302; 33. Vizejdia: *Glodariu, Relații*, p. 301.

VI. Epoca romană

1. Alibunar: *Milleker, Délm.*, II, p. 13; 2. Apadia: *Milleker, Délm*, III, p. 207; 3. Aradul Nou: *CIL*, III, p. 1019; *Milleker Délm*, II, p. 12—14; *T.I.R.*, L 34, p. 30; *I.D.R.*, III 1, p. 242; 4. Banatska Palanka: *Milleker Délm*, II, p. 55; III, p. 245; *T.I.R.*, L 34, p. 34; *I.D.R.*, III/1, p. 34—39; 5. Bavariste: *Milleker Délm*, II, p. 14; 6. Băile Herculane: *I.D.R.*, III/1, p. 76—99; 7 Bărbosul: *Milleker, Délm*, II, p. 14; 8. Beba Veche: *Milleker, Délm*, III, p. 207; 8. Bela Crkva: *Milleker Délm*, II, p. 21—30; III, p. 214; *I.D.R.*, III/1, p. 39; 10. Beregsăul Mic: *Milleker, Délm*, II, p. 50; 11. Berzasca: *Milleker, Délm*, III, p. 207; 12. Berzovia: *Priscianus*, VI. 13; *Tab. Peut.; Geogr. Rav.*, IV, 14; *Milleker, Délm*, II, p. 87—93; Tomaschek, în *RE*, III, col. 31; *T.I.R.*, L 34, p. 36; *I.D.R.*, III/1. p. 134—136; 13. Biled: *Milleker Délm*, II, 14; 14. Biniș: *Milleker, Délm*, II, p. 14; 15. Bocșa Romană: *Milleker Délm*, II, p. 15; III, p. 208; *T.I.R.*, L 34, p. 37; *I.D.R.*, III/1, p. 133—134; 16. Bolvașnița: *Milleker Délm*, II, p. 16; *I.D.R.*, III/1, p. 141; 17. Borlova: *Milleker Délm*, II. p. 16; 18. Bozovici: *I.D.R.*, III/1, p. 141; 19. Brădișoru de Jos: *Milleker, Délm*, II, p. 44; 20. Brebul: *Milleker, Délm*, II, p. 60; 21. Brestovac: *Milleker, Délm*, II, p. 16; 22. Brezon: *Ibidem*; 23. Bucovăț: *Milleker, Délm*, III, p. 208; 24. Bulgăruș: *Ibidem*; 25. Bulci: *Milleker. Délm*, II, p. 16; *T.I.R.*, L 34, p. 43; *I.D.R.*, III/1, p. 242; 26. Buziaș: *Milleker, Délm*, II, p. 16; *T.I.R.*, L 34, p. 43; *I.D.R.*. III/1, p 241; 27. Cacova: *Milleker, Délm*, II, p. 36; 28. Caransebeș: *Milleker, Délm*, II, p. 36; III, p. 299; *I.D.R.*, III/1, p. 141—144; 29. Cărani: *C.I.L.*, III, 1019; *Milleker, Délm*, II. p. 47; *T.I.R.*, L 34, p. 44; *I.D.R.*, III/1, p. 241; 30. Cărpiniș: *Milleker, Délm*, II, p. 33; 31. Cenad: *Milleker, Délm*, II, p. 17—18; III, p. 209; *T.I.R.*, L 34. p. 45; *I.D.R.*, III/1, p. 246—249; 32. Cenei: *Milleker, Délm*, II, p. 18; 35. Cerneteaz: *Milleker, Délm*, III, p. 209; 34. Checea: *Milleker, Délm*, III, p. 230; 35. Ciacova: *Milleker, Délm*, III, p. 209; 36. Ciclova: *Milleker. Délm*, II, p. 19; 37. Clopodia: *Milleker, Délm*, III, p. 230; 38. Comorîște: *Milleker, Délm*, II, p. 39; 39. Coronini: *Milleker, Délm*, II, p. 16; III, p. 208; 40. Criciova: *T.I.R.*, L 34, p. 50; *I.D.R.*, III/1, p. 241; 41. Cuptoare: *Milleker, Délm*, II, p. 41; 42. Dalboșeț: *Milleker, Délm*, II, p. 19; D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 249—353; *I.D.R.*, III/1, p. 60—61; 43. Delinești: *Milleker, Délm*, II, p. 20; 44. Denta: *Milleker Délm*, II, p. 19—20; *T.I.R.*, L 34, p. 52; *I.D.R.*. III/1, p. 130—132; 45. *Milleker, Délm*, III, p. 210; F. Milleker, *Römisches Handwerkw und Kemstgewub in Banat*, apud G. Denes, în *ArchÉrt*, 1968, 95, 2; 46. Dezești: *Milleker, Délm*, II, p. 20; 47. Doclin: *Ibidem*; 48. Dognecea: *Milleker, Délm*, II, p. 20; III. p. 212; 49. Dolova: *Milleker, Délm*, III, p. 212; 50. Domașnea: *Milleker, Délm*, II, p. 20; *T.I.R.*, L 34, p. 54; *I.D.R.*, III/1, p. 136—137; 51. Drencova: *Milleker Délm*, II, p. 21; III, p. 212; 52. Dubova: *Milleker. Délm*, III, p. 212; *T.I.R.*, L 34, p. 56; *I.D.R.*, III/1, p. 63; 53. Dubovac: *Milleker, Délm*, II, p. 21; III, p. 213; 54. Duleu: *Milleker, Délm*, II, p. 21; 55. Duplijaja: *Milleker, Délm*, II, p. 71; 56. Eșelnița: *Milleker, Délm*, II, p. 36; 57. Fiscut: *Milleker, Délm*, II. p. 32; 58. Fizeș: *Ibidem*; 59. Fîrliug: *Milleker, Délm*, II, p. 31; 60. Foeni: *Milleker, Délm*, II, p. 30; *T.I.R.*, L 34, p. 59; *I.D.R.*, III/1, p. 239—241; 61. Forotic: *Milleker, Délm*, II, p. 30; 62. Gad: *Milleker Délm*, III, p. 216; 63. Gherman: *Ibidem*; 64. Gaj: *Milleker, Délm*, II, p. 32; 65. Gornea: *Milleker, Délm*, II, p. 43; *T.I.R.*, L 34, p. 62; *I.D.R.*, III/1, p. 55—60; 66. Grebenac: *Milleker, Délm*, II, p. 33; III, p. 217; 67. Hodoni: *Milleker Délm*, III, p. 219; 68. Iam: *Milleker, Délm*, II, p. 35; 69. Iena: *Milleker Délm*, II, p. 84; *Russu DacPannInf*, nr. 53; 70. Izbiste: *Milleker Délm*, III, p. 219; 71. Jasenovo: *Milleker, Délm*, II, p. 35; III, p. 226; 72. Jettebe: *Milleker Délm*, II, p. 35; 73. Jupa: *Ptolemeu*, III, 8; *Tab. Peut.; Geogr. Rav.*, IV, 14; *Pârvan, Getica*, p. 262; *Milleker, Délm*, II, p. 93—97; *IstRom*, I, p. 365; *T.I.R.*, L 34, p. 111; *I.D.R.*, III/1, p. 145—234; 74. Kajtasovo: *T.I.R.*, L 34, p. 68; *I.D.R.*, III/1, p. 33; 75. Kikinda: *Milleker, Délm*, II, p. 39; III, p. 230; 76. Kovacica: *Milleker, Délm*, II, p. 13; 77. Kovin: *Milleker, Délm*, II, p. 40; III, p. 231; *T.I.R.*, L 34, p. 71; *I.D.R.*, III/1, p. 30—32; 78. Lăpușnic: *Milleker, Délm*, II, 41; 79. Lăpușnicel: O. Bozu, R. Pe-

https://biblioteca-digitala.ro

trovszky,. în *ActaMP*, 1, 1977, p. 153—159; 80. Lipova: *Milleker, Délm*, II, p. 41; III, p. 235; 81. Liubcova: *Milleker, Délm*, II, p. 41; 82. Livade: *Russu, DacPannInf*, harta nr. 42; 83. Livezile: *Milleker, Délm*, III, p. 256; 84. Lovrin: *Milleker, Délm*, II, p. 41; 85. Lugoj: *Ibidem*; 86. Mailat: *Milleker, Délm*, III, p. 232; 87. Majdan: *Milleker, Délm*, II, p. 45; 88. Marga: *Tab. Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV, 7; *Milleker, Délm*, II, p. 45; *I.D.R.*, III/1, p. 237; 89. Marmorac: *Milleker, Délm*, III, p. 234; 90. Mehadia: *Milleker, Délm*, II, p. 45—47; *T.I.R.*, L 34, p. 93; *I.D.R.*, III/1, p. 100—123; 91. Mokrin: *Milleker, Délm*, II, p. 48; 92. Moldova Nouă: *Milleker, Délm*, II, p. 48—50; *T.I.R.*, L 34, p. 81; *I.D.R.*, III/1, p. 52—55; Moldova Veche: *Milleker, Délm R.* II, p. 48; 94. Munar: *Milleker, Délm*, II, p. 234; 95. Novi Becej: *Milleker, DélmR*, II, 14; 96. Ogradena: *Milleker, Délm*, II, p. 50; 97. Omor: *Milleker DélmR*, p. 234; 98. Opovo: *Milleker, Délm*, p. 50; 99. Oraviţa: *Milleker DélmR*, II, p. 50; 100. Oresac: *Milleker, Délm*, II, p. 81; III, p. 235; 101. Orşova: *Milleker, Délm*, II, p. 51—53; III, p. 235—244; C. Patsch, în *RE*, V 1476; *IstRom*. I, p. 365, 406; *T.I.R.*, L 34, p. 53; *I.D.R.*, III 1, p. 63—76; 102. Orţişoara: *Milleker, Délm*, II, p. 50; 103. Ovcsa: *Ibidem*; 104. Padej: *Ibidem*; 105. Pancevo: *Milleker, Délm*, II, p. 57; III, p. 245; *T.I.R.*, L 34, p. 87; *I.D.R.*, III/1, p. 30; 106. Parţa: *Milleker DélmR*, III, p. 246; 107. Pavlis: G. Denes, în *ArchÉrt.*, 2, 95, 1968, p. 82; 108. Pătaş: *Milleker, Délm*, II, p. 58; *I.D.R.*, III/1, p. 124; 110. Perlez: *Milleker, Délm*, II, p. 58; 111. Petnic: *Milleker DélmR*, II, p. 36; *T.I.R.*, L 34, p. 89; *I.D.R.*, III/1, p. 121; 112. Podboranj: *Milleker, Délm*, II, p. 59; III, p. 247; 113. Pojejena: *Milleker, Délm*, II, p. 59—60; *T.I.R.*, L 34, p. 91; N. Gudea, I. Uzum, în *Banatica*, 2, 1973, p. 85—96; N. Gudea, în *Banatica*, 3, 1975, p. 333—343; *I.D.R.*, III/1, p. 39—53; 114. Prigor: *I.D.R.*, III/1, p. 123—124; 115. Ramna: *Milleker, Délm*, II, p. 60; 116. Remetea Pogănici: *Ibidem*; 117. Recaş: *Ibidem*; 118. Sacosu Turcesc: *Milleker, Délm*, II, p. 62; 119. Sasca Montană: *Ibidem*; 120. Satu Bătrîn: N. Gudea, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 132—135; *I.D.R.*, III 1, p. 138; 121. Satchinez: *Milleker, Délm*, III, p. 230; 122. Săcălaz: *Milleker DélmR*, II, p. 61; 123. Semlacu Mare: *Milleker, Délm*, III, p. 250; 124. Sînmărtinul Sîrbesc: *Milleker, Délm*, II, p. 45; III, p. 232; 125. Sînnicolau Mare: *Milleker, Délm*, II, p. 47—48; *T.I.R.*, L 34, p. 103; *I.D.R.*, III/1, p. 243—246; 126. Sînpetru German: *Milleker DélmR*, III, p. 247; 127. Scăiuşi: *Milleker, Délm*, II, p. 63; 128. Slatina Timiş: *Tam. Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV 14; *Milleker Délm*, II, p. 63; Illus, în *RE*, XIV, 2064; *T.I.R.*, L 34, p. 78; *I.D.R.*, III/1, p. 139—140; 129. Socol: *Milleker, Délm*, II, p. 62; 130. Srpski Krstur: *Milleker, Délm*, II, p. 39; *I.D.R.*, III/1, p. 249; 131. Starcevo: *Milleker, Délm*, II, p. 65; 132. Surducu Mare: *Milleker Délm*, II, p. 66; III, p. 253—254; D. Protase, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 67; *T.I.R.*, L 34, p. 45; D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, p. 345—348; *I.D.R.*, III/1, p. 133; 133. Sviniţa: *Milleker Délm*, II, p. 66; *T.I.R.*, L 34, p. 108; *I.D.R.*, III/1, p. 62; 134. Szeged: *T.I.R.*, L 34, p. 87; *I.D.R.*, III 1, p. 255—259; 135. Szöreg: *Milleker, Délm*, III, 250; 136. Sag: *Milleker, Délm*, III, p. 248; 137. Teregova: *Tab. Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV 14, *Milleker, Délm*, II, p. 167; *T.I.R.*, L 34, p. 25; N. Gudea, în *Banatica*, 2, 1973, p. 97—100; *I.D.R.*, III 1, p. 137; 138. Timişoara: *Milleker, Délm*, II, p. 67; III, p. 255; 139. Tincova: *Milleker, Délm*, II, p. 68; 140. Tirol: *Milleker DélmR*, II, p. 39; 141. Tomasevac: *Milleker, Délm*, II, p. 68; 142. Tomnatic: *Milleker Délm*, II, p. 53; 143. Turnu Ruieni: N. Săcară, în *Banatica*, 3, 1975, p. 306—307; *I.D.R.*, III/1, p. 141. 144. Uilac: *Milleker, Délm*, III, p. 256; 145. Ujszentivan: *Milleker, Délm*, III, 221; 146. Unip: W. Wolmann, în *ActaMN*, 8, 1971, p. 523; 147. Uzdin: *Milleker, Délm*, II, p. 53; 148. Valeadeni: *Milleker, Délm*, II, p. 68; 149. Valea Boului: *Ibidem*; 150. Valea Mare: *Ibidem*; 151. Vatina: *Milleker, Délm*, II, p. 281—305; *I.D.R*, III/1, p. 288; 152. Vărădia: *Ptolomeu*, III, 8, 4; *Tab. Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV, 14; Tomaschek, în *RE*, II, 602; *Milleker Délm*, III, p. 257—262; *Pârvan, Getica*, p. 262; G. Florescu, în *Istros*, 1, 1934, p. 60—72; *Christescu, IstMil*, p. 106—107, 136—140; *T.I.R.*, L 34, p. 30; *I.D.R.*, III/1, p. 132; 153. Veliko Srediste: *Milleker, Délm*, III, p. 252; 154. Vinga: *Milleker Délm*, III, p. 265; 155. Vizejdia: *Milleker, Délm*, III, p. 266; 156. Vîrciorova: *Milleker Délm*, II, p. 72; 157. Voislova: *Milleker Délm*, II, p. 69; *T.I.R.*, L 34, p. 120; *I.D.R.*, III/1, p. 235—237; 158. Vranjevo: *Milleker Délm*, II, p. 13; 159. Vrsac: F. Milleker, *Geschichte der kön. Friedstadt Werschetz*, Budapest, I ,1886, p. 16—17; *Milleker, Délm*, II, p. 72—84; *T.I.R.*, L 34, p. 121; *I.D.R.*, III 1, p. 124—128; 160. Zăvoi: *Ptolomeu*; *Tab. Peut.*; *Geogr. Rav.*, IV, 7, IV, 14; *Pârvan Getica*, p. 265; Tomaschek, în *RE*, I, 238; *Milleker, Délm*, II, p. 62; *T.I.R*. L 34, p. 26; *I.D.R.*, III/1, p. 234; 161. Zlatiţa: *Milleker, Délm*, II, p. 84; 162. Zorlenţu Mare: *Ibidem*; 163. Zrenjanin *Milleker, Délm*, II, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

VIII. **Descoperiri monetare din secolul IV.**

Pentru punctele 1—24, tezaure și 1—52, piese izolate vezi *Chirilă, Tezaure*, p. 75—81.

IX. Descoperiri sarmatice din Banat (106—271 e.n.)

Pentru această problemă vezi: *Parducz, Sarmaten; Bichir, Sarmates*, în *Actes VIIIe*, E. Dörner, în *Apulum*, 11, 1971, p. 681—690.

BEMERKUNGEN ZUR GESCHICHTE DES BANATS IN DER RÖMERZEIT

(Zusammenfassung)

Die Verfasser nehmen sich vor, einige Probleme der Geschichte des Banats (das Gebiet zwischen den Südkarpaten- Donau- Theiss und Marosch) in der Römerzeit zu behandeln. Es wurden sämtliche vorhandenen Hypothesen über die Geschichte dieses Gebiets im gegebenen Zeitraum besprochen: a. das Banat wurde von den Römern besetzt 7—18; b. das Banat wurde von den Römern zum Teil besetzt 19—24; c. das Banat wurde von den Römern nicht besetzt 25—30. Von dieser Grundlage ausgehend, formulieren die Verfasser die folgenden Voraussetzungen zur Untersuchung: 1. die Hypothesen dass das Banat besonders in seinem westlichen Teil wegen dort vorhandener Sümpfe unbewohnt war, entsprechen nicht den Tatsachen; 2. das Banat war bewohnbar und wurde in allen Epochen der alten Geschichte also auch in den römischen und post-aurelianischen, in seinen gesamten Umfang bewohnt; 3. das Bewohnen war meist ununterbrochen in denselben Zonen und an den selben Orten in allen Geschichtsepochen; 4. es gibt genügend Daten für die Behauptung, dass das Banat zur Gänze von Römern besetzt und Teil der Provinz Dacia war; 5. es gibt nicht genügende und schlüssige Beweise dafür, dass das Banat (teilweise oder zur Gänze) in Zeitraum 106—375 u.Z. von den Jazygischen Sarmaten bewohnt und besetzt war.

Um die Gültigkeit jeder dieser Voraussetzungen zu demonstrieren, geben die Verfasser die folgende Begründung: 1. es wurde das Relief dieser Gegend vorgeführt mit Hinweis auf das Altertum, auf Grundlage der archäologischen Ausgrabungen oder den Bodenanalysen. Diese zeigen, dass in Laufe der Zeit gewisse veränderungen des hydrographischen Statuts dieses Gebietes vorsichtingen, dass aber im Zeitraum der alten Geschichte die Gebiete, welche in Neuzeit und Gegenwart sumpfig erscheinen, bewohnt waren.

2. Die Verfasser versuchten archäologische Repertorien (Beilage I) von Paläolithikum bis ins 4. ten Jahrhundert u.Z. zusammenzustellen, Jede Epoche wurde für sich behandelt, mit Anzahl der Funde, deren Verbreitung, Dichte, Art der Entwicklung, Merkmale des Bewohnens, Kontinuität mit Hinblick auf die vorangehenden Epochen. So konnte man feststellen dass das gesamte Gebiet des Banats während aller Epochen bewohnt war.

3. Die Funde aus der Römerzeit wurden eingehend untersucht und erläutert. Besprochen wurde der Stand der Forschungen und der Veröffentlichungen des Materials der Römerzeit, die römischen Strassen und ihr Verhältniss zu den Ansiedlungen, sowie Daten mit Bezug auf charakteristische römische Erzeugnisse. Besprochen wurde weiters die Anzahl der Sielungen, ihre Ausbreitung und Dichte, der Charakter der Siedlungen, die Merkmale des römischen Bewohnens. Die Schlussfolgerungen der Verfasser (seihe weiter unten) können so formuliert werden: es gibt genügend Entdeckungen aus der Römerzeit im Banat; leider wurden sie nicht systematisch untersucht und besonders wurden und werden sie nicht systematisch veröffentlicht; aus diesem Grunde sind die Meinungen über die Geschichte des Banats so zahlreich, verschieden und konfus.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Die Repertorien nach Epochen (Beilage I) werden von bibliographischen Hinweisen nach Epoche für jede Ortschaft und nach fortlaufendes Ordnungszahlen begleitet (Beilage II).

5. Die Entdeckungen und Ansiedlungen aus jeder Epoche wurden auf je einer Karte verzeichnet (Abb. 1—8) und alle zusammen gestatteten die Aufstellung einer allgemeinen archäologischen Karte (Abb. 9), welche alle Schlussfolgerungen der Verfasser belegt.

Ende dieser Analyse gelangten die Verfasser zu den folgenden Schlüssen bezüglich der Geschichte des Banats zur Römerzeit:

— alle Hypothesen in dem Sinne das der Westen des Banats unbewohnt war, sind unbegründert und überholt. Die Verteilung der Ansiedlungen in den verschiedenenen Zeiträume, ihre Konzentration und Dichte zeigt, dass bis zum Ende des Altertums (4. Jh. u. Z.), das Banat auf seinem ganzen Gebiet bewohnt war. Selbstredend sind also die Hypothesen ausgeschlossen, wonach zur Römerzeit der Westen des Banats unbewohnt war. Die für jede einzelne Epoche vorgelegte Statistik zeigt, dass sogar von einer Kontinuität des Bewohnens für viele Ansiedlungen gesprochen werden kann, sei es am selben Ort, oder meistens in seine nächsten Nähe.

— das Banat war zur Gänze von den Römern besetzt. Es ist richtig das im Vergleich zu anderen Gegenden es weniger Funde gibt, aber dieser Mangel an Funden ist auf eine Lücke der Forschungen und nicht auf die wahre Lage der Bewohnung in den Epochen zurückzuführen. Dass es zur Provinz Dacia gehörte, ist ein Umstand, begründet in der Organisationslogik der römischen Verteidigung in dieser Gegend sowie in der Verteilung der Truppen.

— in der post-aurelianischen Zeit nahm das römische Leben im Banat in vollem Umfang seinen Fortgang

— von einem Bewohnen oder Beherrschen der Jazygischen Sarmaten im Banat oder im Westen des Banats im I—II Jh. u.Z. kann nicht die Rede sein; nicht einmal im 4. ten Jh. u.Z. kann noch von einem Eindringen der Sarmaten ins Banat gesprochen werden; bloss an seinen Nordgrenzen konnte man Infiltrationen feststellen, züruckzuführen mehr auf die Nachbarschaft als auf eine Tendenz des Eindringens

— systematische und intensive archäologische Forschungen in den identifizierten römischen Ansiedlungen, unterstüzt durch Veröffentlichung des alten und neuen archäologischen Materials sind notwendig; dies ist das einzige Mittel, um ein für alle Mal jegliche Zweifel über die Geschichte des Banats zur Römerzeit zu beseitigen und auszuschliessen.

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA CIVILĂ DE LA TIBISCUM-EDIFICIUL VII

În apropierea castrului Tibiscum, înspre nord, de-a lungul rîului Timiș s-a format în decursul timpului o așezare civilă *-vicus-*, în care existau ateliere meșteșugărești ce deserveau armata, depozite, locuințe ale familiilor soldaților etc. Cercetările arheologice au identificat o serie de construcții care au apărut încă din primii ani de după cucerirea romană. Asemenea construcții din lemn cu un plan simplu și de dimensiuni modeste au fost utilizate uneori ca ateliere sau locuințe ale unor meșteri civili care lucrau pentru nevoile castrului. Astfel în substrucțiile clădirii VIII a fost dezvelit parțial un atelier de fierărie refăcut de mai multe ori[1], dimensiunile sale nu au putut fi precizate întrucît acesta se extinde mult spre vest. Un atelier de clădire a fost identificat în anul 1978, în vestul clădirii I, care a funcționat în primii ani de după cucerire, în timpul lui Traianus[2]. Asemenea ateliere au fost înființate poate chiar din perioada ridicării castrului și au fost utilizate pentru a asigura materialele necesare activității cotidiene militare. Din timpul lui Hadrianus și apoi a lui Antoninus Pius se constată ridicarea unor construcții în piatră, care sînt dispuse de o parte și de alta a unei străzi pavate ce străbate întreaga așezare pe direcția nord-sud. Majoritatea construcțiilor sînt orientate cu fațada spre această stradă; între clădiri existau stradele de 3—3,50 m cu pietriș (vezi între edificiile I—II, VII—VIII). Întregul complex de clădiri a fost dezvelit pînă la adîncimea de 0,60—0,70 m cu anumite sondaje pînă la primul nivel de locuire, de către prof. M. Moga în anii 1964—1975.

În vederea unor precizări stratigrafice și a stabilirii pe cît posibil a destinației unor construcții, cercetările au fost reluate de noi în această zonă, în anul 1976 (Pl. I).

În anul 1980 au fost inițiate noi cercetări la clădirea VII, se pare, cea mai impunătoare dezvelită pînă acum și complexă prin multiplele refaceri pe care le-a suferit. Clădirea a fost construită la circa 100—120 m nord de castru, avînd un plan rectangular aproximativ regulat, cu dimensiunile de 20×119,50 m[3].

---

[1] D. Benea, *Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum — 1980*, comunicare prezentată la Sesiunea anuală de Rapoarte Brașov, 1981, (sub tipar).

[2] D. Benea, în *Potaissa*, III, 1983, p. 22—41.

[3] Asupra materialului arheologic descoperit în această clădire avem puține informații. În inventarul muzeului se păstrează o serie de fragmente ceramice descoperite; iar la pozițiile: 514: monedă de Severus Alexander — emisiune a orașului Niceea), 517 (Philippus Arabs), 562 (Salbia Orbiana), 563 (ilizibilă). Nu dispunem de nici un fel de alte informații.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-un sondaj efectuat în anul 1980 în colțul de nord-est al clădirii între pilaștrii 5—6 ai terasei a fost atins solul viu stabilindu-se cu această ocazie existența a două nivele de locuire anterioare provenind de la construcții din lemn distruse prin incendii puternice, fiecare nivel fiind marcat de un strat gros de cenușă de 20 cm. Materialul arheologic descoperit era foarte puțin și nu a permis stabilirea unor repere cronologice mai precise.

În anul 1982 o altă secțiune trasată în afara clădirii, perpendicular pe latura de sud, între clădirile VII și VIII a adus elemente noi privind etapele de locuire anterioare construirii edificiului din piatră. Stratigrafic au fost surprinse două nivele de locuire aparținînd unor construcții din lemn suprapuse apoi, de o stradelă și ea în prima fază anterioară construirii clădirii în piatră[4].

Planul acestor construcții din lemn nu mai poate fi reconstituit. Edificiul din piatră, avea o fundație realizată din piatră de rîu fără mortar (I=50 cm), peste care s-a întins un strat de mortar nivelator, urmînd apoi rîndurile succesive din piatră de rîu și mortar (groase de 1,10 m). Fundația propriu-zisă avea o înălțime de 80 cm, după care urmează elevația zidului groasă de 0,95—1,00 m păstrată pe o înălțime ce variază între 0,50—0,90 m. Anumite ziduri interioare mai ales de pe latura de sud au fost executate din cărămidă. Clădirea a fost acoperită cu tiglă.

În decursul timpului, spațiul pe care a fost ridicată clădirea a suferit mai multe refaceri, care cronologic depășesc cu mult perioada existenței provinciei Dacia.

1. Prima fază a edificiului reprezintă o clădire cu dimensiunile de 20×19,50 m compusă din patru încăperi dispuse pe latura de sud (B, C, D, E) și o alta mare, A, pe latura de nord.

Fațada clădirii era îndreptată spre est și se afla la circa 1,50 m sub nivelul actual al străzii pavate ce străbate întreaga așezare de la nord spre sud. În fața clădirii o intrare cu șase coloane din care se păstrează doar postamentele pătrate din piatră de rîu și carieră legate cu mortar de 1,20×1,20 m, dispuse la circa 3 m distanță una alături de numeroase fragmente de marmoră. Terasa cu colonadă era pavată cu cărămidă obișnuită încastrată în mortar pe toată lungimea clădirii și cu o lățime de 3 m (Pl. II, III/1).

Intrarea propriu-zisă era amplasată la circa 12 m de colțul de sud-est al edificiului și era lată de 1,80 m flancată de două blocuri mari din marmoră pe care se ridicau probabil stîlpii porții. Se păstrează doar blocul din partea de sud, pe mijlocul căruia se observă un orificiu de 14×14×14 cm. Ușa a fost dublă, în spatele acesteia un bloc de calcar de formă ușor ovală a fost utilizat ca prag (12,5×0,65×0,30 m). Piatra era așezată cu 0,50 m mai în jos decît nivelul ușii pe podeaua din lut bătut a încăperii A.

Încăperea A-atrium cuprindea o suprafață mare de 12×18 m fiind acoperită în întregime sau parțial, eventualii stîlpi din lemn, care susțineau un acoperiș nu au fost descoperiți în cursul sondajelor efectuate de către noi. Podeaua de lut bătut arsă pînă la roșu în urma incendiului, care a distrus clădirea a fost surprinsă pe aproape întreaga suprafață A

[4] vezi mai jos.

https://biblioteca-digitala.ro

în sondajele efectuate, ceea ce ne determină să credem că aceasta a fost acoperită. Îndeosebi, pe latura de vest de-a lungul zidului clădirii pe această podea, au apărut foarte multe fragmente de vase din sticlă și mărgele executate din pastă de sticlă de culoare albă. (Fig. 13).

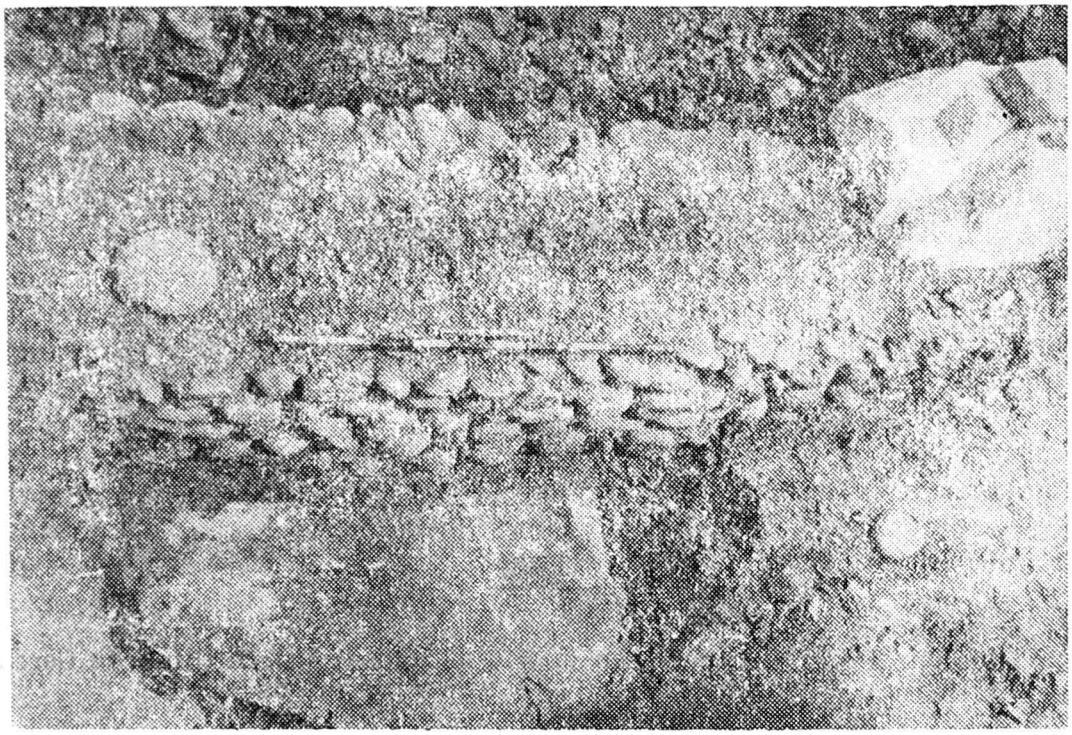

Fig. 1. Tibiscum, clădirea VII. Intrarea principală cu unul din blocurile din marmoră ce o flancau.

Încăperile dispuse pe latura de sud a clădirii au o formă ușor trapezoidală cu latura dinspre est mereu micșorată cu fiecare încăpere.

Încăperea B avea o poziție centrală, intrarea dinspre *atrium* nu a fost surprinsă. Dimensiunile ei sînt de 5,20×4,70 m, podeaua este ușor îndepărtată de zidurile încăperii datorită cedării centrului sub greutatea dărămăturilor; ea a fost executată din lut bătut. Nu poate fi exclusă posibilitatea existenței unei podele din lemn care s-a distrus în urma incendierii clădirii.

Între camerele B și C lîngă zidul de nord al acestora se observă urmele unei uși din lemn de 1,20×0,60 m, pragul acesteia era pe zidul despărțitor dintre încăperi. Într-un strat dens de lemn ars provenind de la ușă s-au descoperit o țîțînă din fier (Fig. 2) și o verigă din bronz hexagonal folosită probabil pentru a înlocui butonul la închiderea și deschiderea ușii. La 0,60 m est, de pragul dintre cele două încăperi a fost descoperită o colonetă prăbușită de-a lungul zidului (I=1,20 m), iar în continuare au apărut fragmente dintr-un vas mare de marmoră ușor tronconic, care era fixat probabil în vîrful colonetei. O serie de fragmente din marmoră păstrate sub colonetă de diferite mărimi au format postamentul pe care s-a ridicat coloneta. Cele două piese așezate în apropierea peretelui de nord sugerează prezența aici a unui mic *lararium* — altar familial pentru libații, cunoscut în fiecare casă romană (Fig. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

În colțul de nord al încăperii au apărut fragmente dintr-o amforă mare suprapusă. În rest, ceramica descoperită pe podeaua încăperii este foarte puțină și atipică. Destinația camerei nu apare prea bine evidențiată de

Fig. 2. Tibiscum. Piese descoperite în interiorul clădirii VII: 1. țițîna de fier; 2. întinzător de arc; 3—4 ace de păr din os.

Fig. 3. Tibiscum. Colonetă din marmoră fragmentară descoperită în clădirea B a clădirii.

inventarul arheologic descoperit. Ea a putut fi utilizată ca sală de mese avînd pe peretele dinspre nord altarul familial cu divinitățile protectoare ale casei[5].

[5] R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'Archéologie romaine*, Paris, 1916, I, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro

În încăperea C (5×3,70 m) podeaua era realizată dintr-un strat de mortar vopsit roșu, iar în următoarele încăperi D (4,80×3,80 m) se constată același lucru. Adîncimea la care apare podeaua variază între 0,60—0,90 m datorită cedării terenului înspre mijlocul încăperilor. În încăperea C în imediata apropiere a ușii se află un cuptor probabil de bucătărie. Materialul arheologic descoperit constă mai ales din ceramică de uz gospodăresc, un topor din fier, un suport de afumătoare, ceea ce ar pleda pentru a identifica aici bucătăria casei. Celelalte încăperi D și E judecînd după inventarul sărac ar putea să fi fost utilizate ca *cubiculum*-dormitor, *tablinium*(?).

O a doua intrare în clădire a fost amplasată pe latura de nord la circa 0,900 m de colțul de nord-vest al clădirii, cu o lățime de 1,40 m. Această poartă trebuie să fii avut un rol funcțional, pentru atelierul-anexă, care ființa în spatele clădirii.

Materialul arheologic descoperit în cea mai mare parte constă din ceramică și cîteva monede databile în secolul II (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Faustina Senior).

Clădirea a suferit o incendiere masivă în urma căreia întregul schelet din lemn, țigle și olane s-a prăbușit formînd un strat dens dărămătură gros de 30—40 cm. În încăperea C a fost descoperit un fragment de țiglă cu ștampila MA.SY., ștampilă ce aparține unei oficine particulare de la Tibiscum des întîlnită pe materialele de construcție și mai nou și pe produsele ceramice. O toartă de amforă descoperită tot în așezarea civilă, în clădirea X prezintă o ștampilă MARC.SYR (M+A+R în ligatură)= =Marc(us) SYR(us). Ștampila prezintă asemănări frapante cu cele de pe materialul de construcție, unde abrevierea etniconului este redată prin: SY cu o grafie identică a literelor S și Y. Oficina sa este activă la Tibiscum în ultimele decenii ale secolului II și începutul celui următor. Adîncimea la care apare acest nivel variază între 1,70—1,85 m.

1 a. Distrugerea construcției a fost atît de violentă, încît prin întinderea stratului de dărămătură, nivelul întregii construcții s-a ridicat cu

Fig. 5 a, b. Tibiscum. Cuptor menajer utilizat pentru reîncălzirea pastei de sticlă.

circa 0,50 m. Refacerea clădirii urmează la un scurt interval și a fost realizată prin acoperirea stratului de dărămătură cu un strat de pietriș de 25 cm și apoi un altul din lut de 10—15 cm. În colțul de sud-vest al încăperii B pe o suprafață cuprinsă între 1,50×1,20 m într-un strat dens

https://biblioteca-digitala.ro

de pămînt negru au apărut mai multe mărgele albe rebutate, bare din fier pentru confecționarea mărgelelor, fragmente de vase din lut cu sticlă topită în interior, picături de sticlă topită albă, alb-gălbuie, așchii din sticlă. În imediata apropiere a colțului încăperii în care se prelucra sticla a apărut o amforă de mari dimensiuni fragmentară cu un diametru de 0,60 m. În încăperea următoare, în apropierea pragului de trecere apare o construcție de formă tronconică, semicirculară la bază executată din sferturi de cărămidă legate cu mortar, tencuită în exterior, iar în interior lutuită cu grijă. Grosimea pereților este de 14 cm. La bază diametrul cuptorului era de 0,68 m. În interiorul instalației au ieșit la iveală fragmente ceramice cu sticlă topită albă în interior, bucăți de chirpic, cenușă multă. Ceea ce surprinde este patul construcției executat din lut, avînd un ușor ieșind (L=25 cm) (fig. 5 a, b).

Construcția a fost utilizată pentru retopirea sticlei, încălzirea ei pentru prelucrare. Cuptorul era construit pe podeaua inițială a clădirii pe un strat de lut ridicarea cu circa 10 cm, față de nivelul acesteia. Forma sa ciudată nu se aseamănă cu instalațiile cunoscute pînă acum. Cuptorul

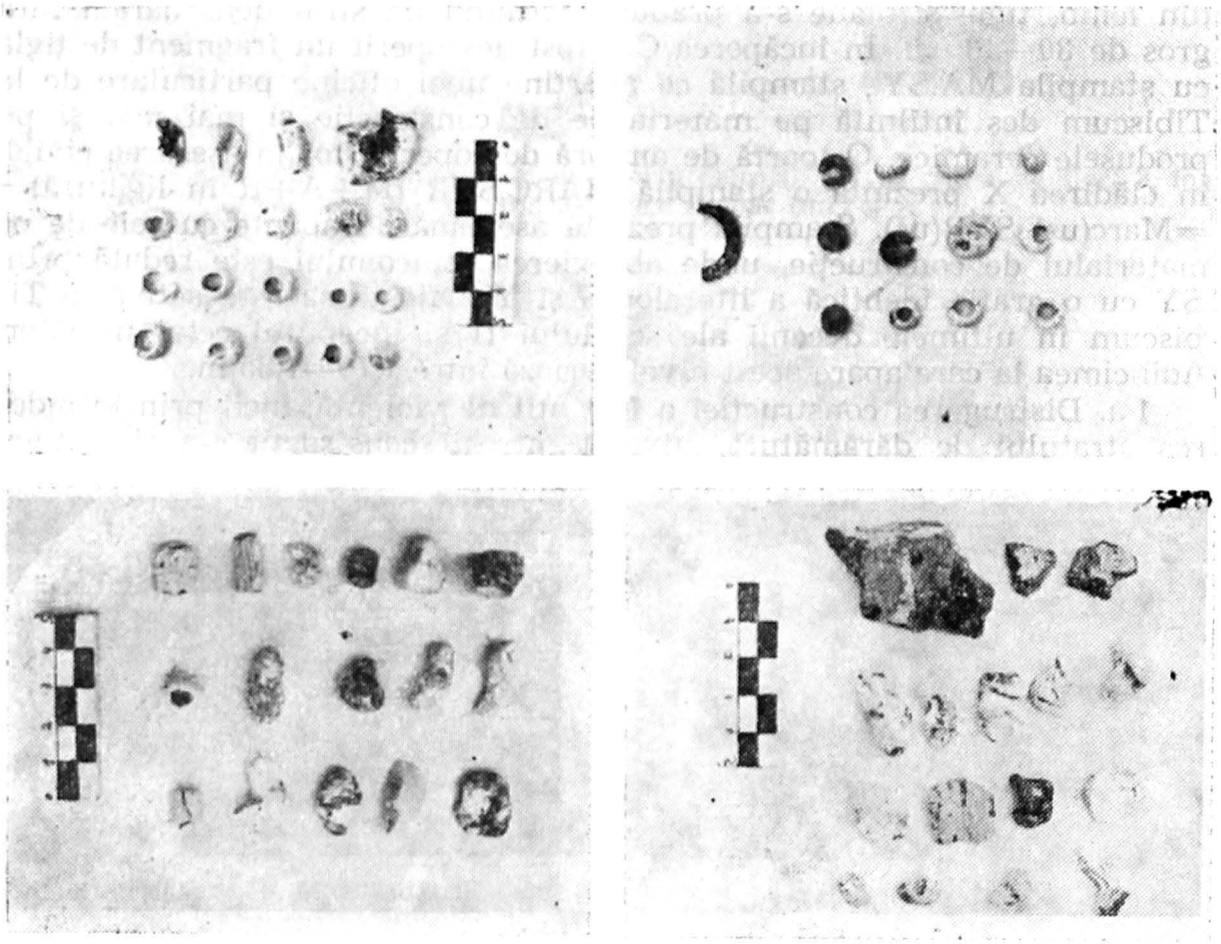

Fig. 6—9. Tibiscum. Produse ale atelierului de sticlă, mărgele, piese semifinite, așchii din sticlă.

poate să fi avut o dublă utilitate, sau mai bine-zis să fi fost inițial folosit în scop menajer ca și cuptor de bucătărie, iar ulterior la topirea sticlei în vederea prelucrării care se efectua în recipiente de ceramică,

https://biblioteca-digitala.ro

oale executate dintr-o pastă roșie nu prea fină, lucrată la roată, avînd pe fața exterioară aplicat un strat protector de lut. Asemenea recipiente au apărut și cu ocazia cercetării clădirilor I și II din așezarea tibiscensă. (Fig. 6—9).

Inventarul arheologic al acestui atelier sugerează existența în cele două încăperi la un *moment* dat, la începutul secolului III, după incendierea clădirii a unui mic atelier care producea mărgele și alte piese mici de podoabă. Producția minoră spre care se orientează noul atelier a fost poate determinat de cererea pentru asemenea produse sau poate mai de grabă de lipsa de sticlă ca urmare a dificultăților create în urma incendiului, poate o restrîngere a producției.

În stratul de dărămătură de deasupra cuptorului a apărut un denar de la împăratul Caracalla databil în anul 209, element important pentru datarea sfîrșitului acestui atelier.[6]

În sfîrșit între pilaștii 3 și 4 (numărați dinspre nord) peste stratul de dărămătură nivelat cu pietriș și apoi cu un strat de lut de 20 cm s-au identificat urmele unei construcții din lemn, în care au apărut fragmente de creuzete, zgură, picături de bronz, urme de cărbune, cenușă. Din păcate, dimensiunile construcției nu au putut fi precizate întrucît, ele au fost surprinse parțial doar în interiorul construcției pătrate (ce marchează o etapă ulterioară în evoluția arhitectonică a acestui spațiu) zona din afară fiind deranjată cu ocazia lucrărilor arheologice efectuate anterior. Dimensiunile păstrate ale atelierului sînt de 7,45 m, iar adîncimea de 0,90 m față de nivelul păstrat al zidului de sud al clădirii din faza 4.

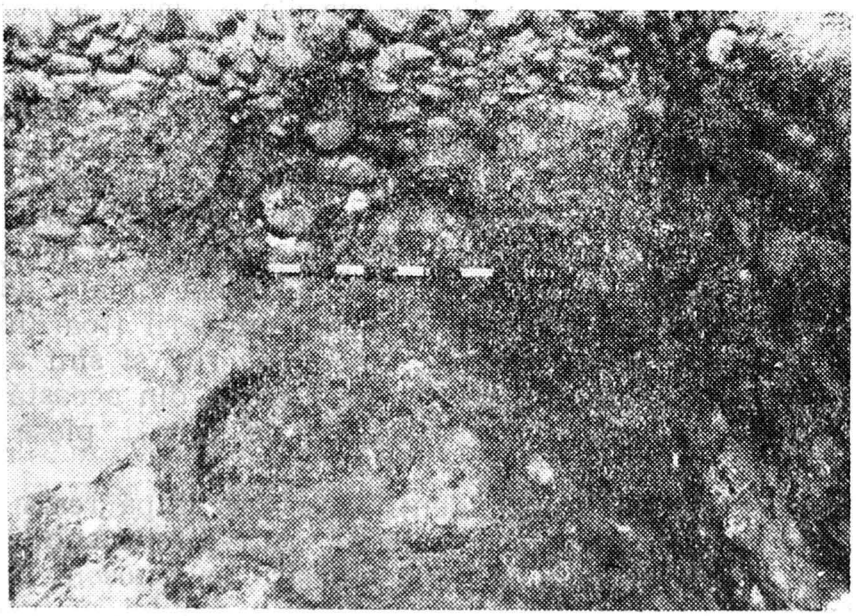

Fig. 10. Tibiscum. Clădirea VII, atelierul metalurgic — aspect din zona vetrei.

Construcția trebuie să fi avut pereți din lemn, în anumite porțiuni au fost surprinse pe laturile de vest și nord — o bordură din lut bătut groasă de 10 cm ce delimitează marginea atelierului. În colțul de nord-est al atelierului apare o groapă de formă rotundă cu un diametru de 0,75 m

[6] RIC, IV, 1, 119.

https://biblioteca-digitala.ro

adîncit cu circa 15 cm față de restul podelei cu lut bătut pe care au fost descoperite urme de lemn ars, cenușă și fragmente de chirpic. Această formă a gropii sugerează o eventuală bază a camerei de foc de la un mic cuptor de încălzit metalul în vederea prelucrării. (Fig. 10).

Inventarul atelierului constă mai ales din fragmente de creuzete dintr-o pastă nu prea fină cu pietricile de culoare cenușie. Creuzetele au o formă tronconică cu un cioc mic albiat, pentru scurgerea metalului topit. Piesele erau executate cu mîna, avînd o înălțime între 7,5—4,5 cm, iar diametru maxim între 7—2,6 cm. Pe fața exterioară creuzetele erau protejate de un strat de zgură sticloasă, albicioasă. (Fig. 11 a,b) Dimen-

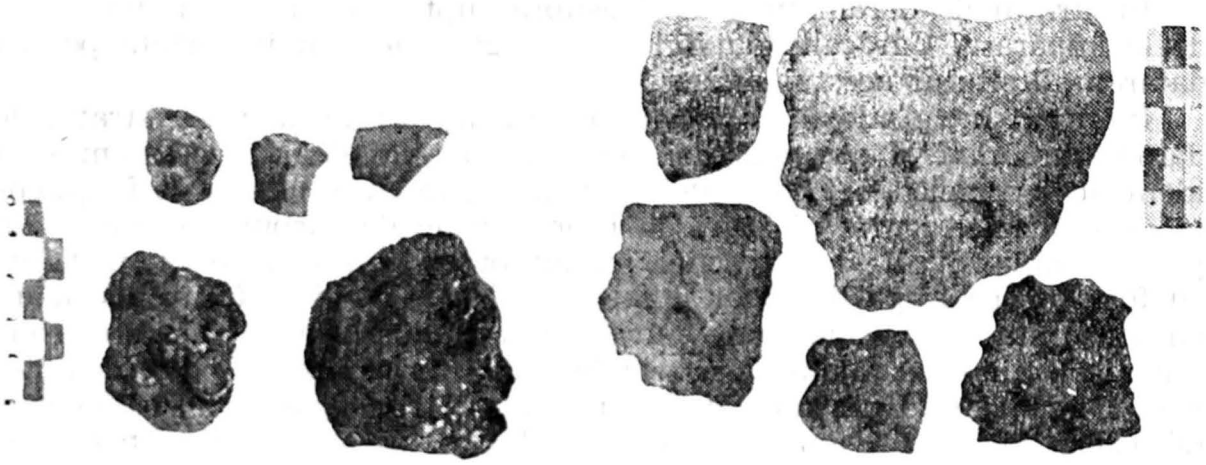

Fig. 11 a, b. Tibiscum. Fragmente de creuzete din ceramică, acoperite cu smalț albicios.

siunile relativ mici ale creuzetelor denotă o capacitate relativ redusă de metal topit, care putea fi prelucrată, necesară pentru realizarea unor piese de port vestimentare sau de harnașament. Nu au fost descoperite piese finite sau tipare din ceramică care să permită identificarea unor eventuale produse și implicit destinația atelierului. Alături de bobițe din bronz diforme a apărut și un „cap de turnare" cu două canale, adică un mic capac din bronz, care se formează în urma umplerii tiparului din ceramică. După finisarea piesei, aceste „capete" se rup și sînt apoi retopite la o nouă încălzire a metalului pentru prelucrare, din această cauză apar destul de rar în inventarul unui atelier de turnat piese de metal.[7] (Fig. 12)

Între fragmentele de bronz, identificate abia după restaurare se remarcă o fibulă cu disc. Piesa era realizată dintr-o foiță subțire din bronz de formă tronconică, cu o mică perlă albastră în caboșon. Două prelungiri fine maschează sistemul de fixare al acului fibulei, ambele ornamentate cu incrustații de sticlă neagră și turcoise. Fibula cu disc constituie un element important de datare a atelierului, în prima jumătate a secolului III.[8]

Atelierul a avut un caracter temporar, provizoriu menit a suplini nevoile de momente ale comunității sau ale castrului. Existența sa s-a pre-

[7] M. Martin, în *Archeologie der Schweiz*, 1, 1978, p. 120 sqq.
[8] I. H. Crișan, în *ActaMP*, III, 1979, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro

lungit poate cîțiva ani, însă în timpul domniei lui Severus Alexander au loc mari modificări constructive în acest spațiu.

Cele două oficine sugerează o situație dificilă pentru proprietarii acestei *villa urbana* care încercau să producă în continuare pentru piață. Con-

Fig. 12. Tibiscum. Cap de turnare descoperit în atelier (scara 2 : 1).

strucția din lemn a atelierului de metale și refolosirea parțială a celor două încăperi B și C pentru atelierul de mărgele denotă că încă nu erau efectuate modificările constructive realizate în faza a 2. În orice caz, zidul care taie oblic încăperea C era așezat pe un strat dens de dărămătură, care nivelat îngloba și cuptorul noului atelier de mărgele.

2. Refacerea clădirii și modificările aduse s-au realizat prin nivelarea stratului de dărămătură, care apoi a fost suprapus de unul de pietriș sau de lut dens. Deși, trei din zidurile de bază ale vechii clădiri au fost utilizate parțial (cele nord, sud) și total (cel de vest), edificiul a fost mult micșorat. Clădirea era orientată tot vest—est, înspre strada principală a așezării, cu două intrări amplasate una înspre colțul de sud—est al casei, iar cealaltă păstrată în continuare pe latura de nord. Planul clădirii suferă modificări structurale. Astfel, încăperea A a fost micșorată printr-un zid lat de 0,70 m care a fost ridicat la circa 8,50 m de colțul de nord-vest al clădirii. În interior, cele două ziduri perpendiculare unul pe celălalt (late de 0,60 m) compartimentează noul spațiu creat. La 1,30 m spre vest a fost ridicat un al doilea zid paralel cu primul ce închidea astfel un coridor (Pl. II, III/2). Elevația acestui zid este identică cu cea a zidului precedent. Lentila de construcție a ambelor ziduri apare la aceiași adîncime cu o grosime de 10—12 cm.

Modificări de compartimentare suferă și latura de sud a clădirii, unde încăperilor C, D, E, peste stratul de dărămătură nivelat se ridică ziduri groase de 0,50 m care impart aceste încăperi în două pe direcția vest-est. În încăperea C un zid gros de 0,70 m și lung de 3,10 m construit în aceiași tehnică și avînd la capătul dinspre sud un bloc de calcar, delimitează o intrare în această clădire. Nivelul întregului edificiu se ridică

https://biblioteca-digitala.ro

cu circa 0,50—0,60 m. Pe ansamblul clădirii se constată o reducere a spațiului locuit, astfel clădirea acum avea dimensiunile de 12,10 (8,50) iar lățimea neschimbată de 19,50 m cu o modificare structurală a tuturor încăperilor. După cum s-a observat cu ocazia cercetărilor efectuate în anul 1982, lentila de construcție a acestor ziduri apare la adîncimea de 0,80—

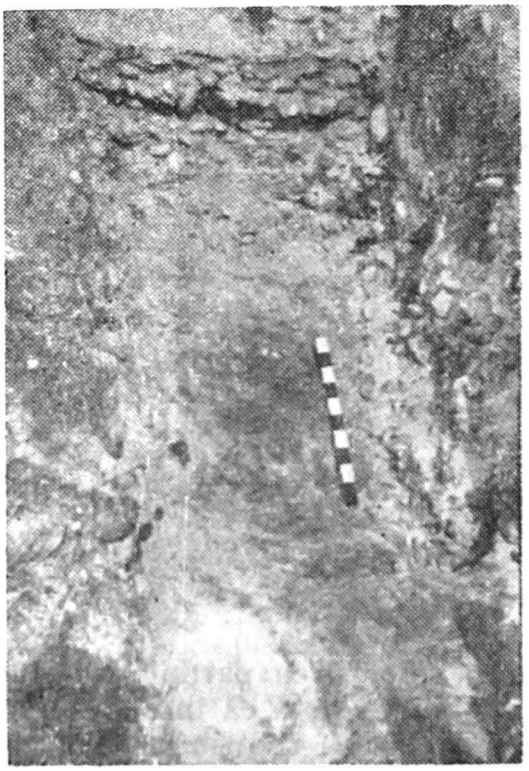

Fig. 13. Tibiscum. Podea de lut a încăperii A.

Fig. 14. Tibiscum. Praefurniul sistemului de încălzire introdus în partea de vest a încăperii A.

—0,90 m de la nivelul păstrat al zidurilor, ea fiind atinsă în mai multe puncte de cercetările noastre. Materialul arheologic recuperat a fost relativ sărac, constînd îndeosebi din ceramică fără prea multe piese din metal sau monede care să ofere elemente de datare mai sigure. În încăperea A a apărut în nivelul de locuire atribuit acestei faze o monedă din argint tocită, de la Severus Alexander (222—235), ceea ce ar pleda pentru datarea celei de a doua faze în prima jumătate a secolului III. Noua clădire a fost utilizată probabil, ca locuință particulară.

3. Într-o etapă ulterioară nu prea îndepărtată în timp, în partea de nord a clădirii se introduce un sistem de încălzire cu hypocaust. Astfel, au fost construite mai multe canale din piatră de rîu și mortar. Ele au pereții executați dintr-un singur rînd de piatră cu lățimea de 0,25—0,40 m. Canalele erau pavate cu piatră de rîu prinsă într-un strat de mortar, lățimea lor era de 0,50 m, iar adîncimea ajungea pînă la 0,75 m. Doar în dreptul absidei s-au păstrat cîteva elemente din *suspensura* sprijinită pe *pilae* de cărămidă mică pătrată. Punctele de joncțiune ale canalelor erau executate din 5 rînduri de cărămizi legate cu mortar și acoperite cu cărămizi mari de dimensiunile 50×50×7 cm, peste care s-a întins un strat

https://biblioteca-digitala.ro

de *cocciopesto* gros de 15 cm. Spațiul dintre canale, din interiorul încăperilor a fost umplut cu un strat nivelator din lut peste care s-a așezat un rînd de piatră de rîu și apoi stratul de *cocciopesto*. (Fig. 14).

Praefurnium a fost construit prin dislocarea parțială a zidului ce delimita încăperea înspre est. Cuptorul a fost înălțat pe un rînd de piatră de rîu, peste care au fost puse două cărămizi de 40×28×6,5 cm. Înălțimea cuptorului era de 0,35 m pereții executați din 5 rînduri succesive de cărămidă și mortar, iar o cărămidă mare de 50×50×7 cm a fost utilizată pentru acoperire. Groapa praefurniului, cu pereții realizați din sferturi de cărămidă dispuse pe 7 rînduri (cu o înălțime de 0,50 m are dimensiunile de 1,00×0,70 m). Între peretele de est al construcției și groapa praefurniului spațiul rămas liber de 30 cm a fost umplut cu bucăți de cărămidă și piatră amestecate cu mortar. Aceasta denotă că praefurniul a fost

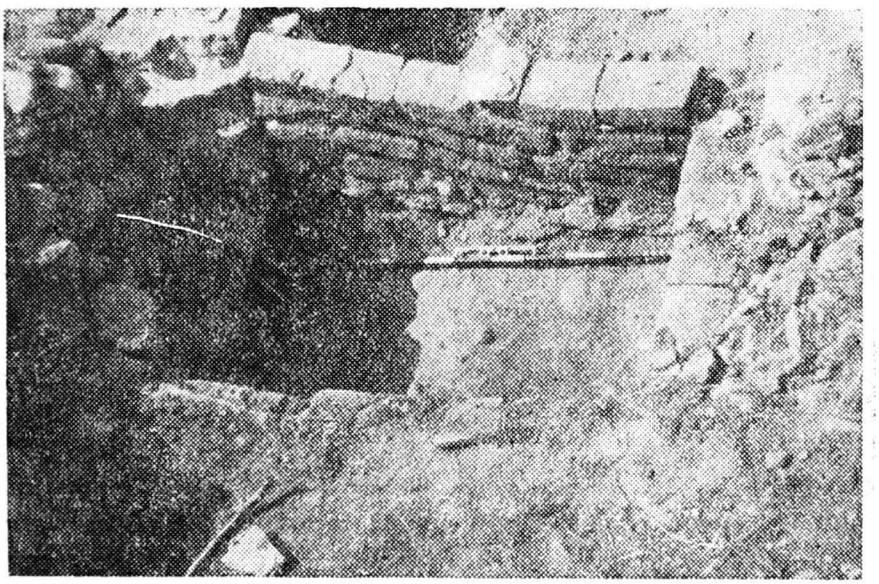

Fig. 15. Tibiscum. Canalele de hypocaust instalate în vestul clădirii A.

construit la o dată ulterioară construirii zidului ce marca coridorul și care acum numai era folosit (fig. 15).

Pe latura de vest la 7,20 m de colțul dinspre nord al clădirii, o absidă cu deschiderea de 3,90 m și lățimea de 2,20 m a fost adosată zidului. În imediata apropiere a absidei în exteriorul clădirii în secțiunea trasată în anul 1982 (S/I) la adîncimea de 0,20 m au apărut tuburi întregi de formă tronconică cu o ușoară gîtuitură la unul din capete, tuburi utilizate pentru încălzire. Construirea sistemului de hypocaust urmărea încălzirea doar a unei părți a clădirii, canalele fiind dirijate înspre zidul de vest și mai ales spre absidă, ceea ce denotă încălzirea doar a unui spațiu limitat din aceste încăperi. În dreptul absidei un zid delimita zona încălzită (Pl. 11/2). Prezența absidei în care s-ar fi putut găsi locul un *labrum* și a întregului sistem de încălzire dirijat înspre acesta pledează pentru a presupune aici existența unei mici băi particulare.

Analogii pentru asemenea mici instalații termale particulare sînt numeroase, cităm doar pe cea de la Iatrus-Krivina, unde într-o clădire im-

https://biblioteca-digitala.ro

punătoare (nr. XXVI), în a doua jumătate a secolului IV este construită o baie particulară[9].

În umplutura canalului ce străpungea zidul est-vest din faza 2 a fost descoperit un opaiț roman tîrziu, lucrat la roată, cu corpul înalt ciocul ușor tras în afară, orificiul central larg. Piesa de factură locală executată dintr-o pastă nu prea fină se datează în secolul IV și provine dintr-o perioadă în care această parte a edificiului nu mai era în funcțiune. Opaițul roman tîrziu descoperit în umplutura canalului denotă locuirea spațiului și în perioada posterioară retragerii aureliene[10]. (Fig. 16)

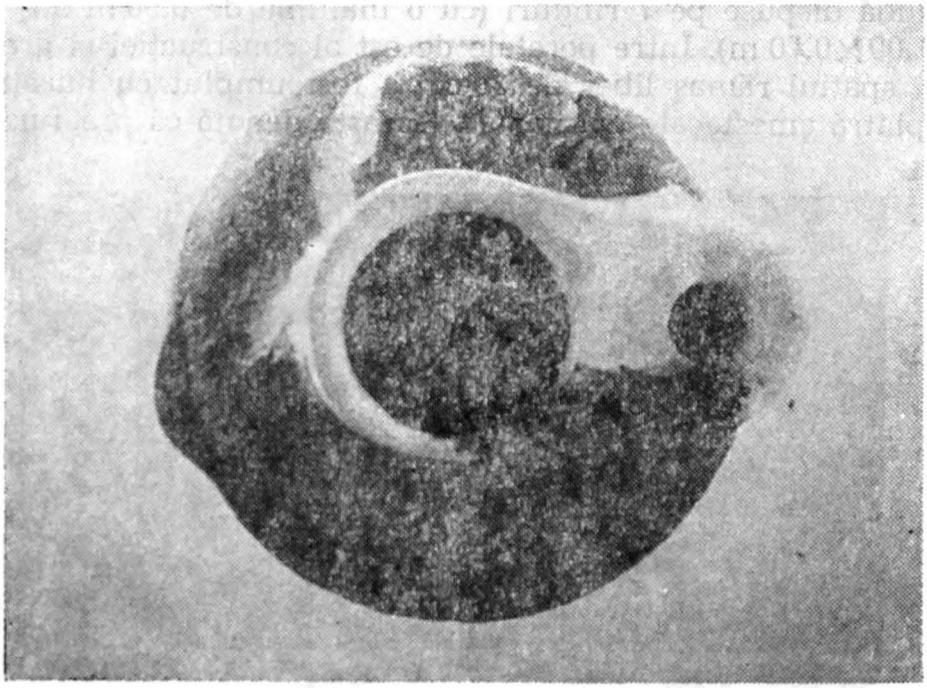

Fig. 16. Tibiscum. Opaiț roman tîrziu lucrat la roată descoperit într-un canal de hypocaust.

Sistemul de încălzire a fost introdus într-o perioadă în care din întreaga construcție nu era utilizată decît un spațiu restrîns și anume camerele de pe latura de sud și cu micul complex termal aflat pe partea de nord. Încadrarea cronologică a acestei faze constructive trebuie cuprinsă între mijlocul secolului III și a doua jumătate a acestuia.

4. Într-un moment, cînd întreaga construcție era abandonată se ridică o nouă clădire de formă pătrată dezvelită în întregime prin cercetările efectuate de prof. M. Moga. Clădirea avea dimensiunile de 13,15×11,40 m. Compartimentarea interioară a acestei clădiri nu s-a păstrat, de asemenea nu se mai respectă nimic din arhitectura fostei clădiri romane. Construcția corespunde ultimului nivel de folosire a drumului pavat cu dale din piatră și reprezintă ultimu nivel roman (Pl. II/2).

Fundația clădirii s-a realizat prin nivelarea stratului de dărămătură, după care pe laturile de vest și est (surprinse de noi în cursul cercetări-

[9] B. Döhle, în *Iatrus Krivina. Spätantike Befestigung in frühmittelterliche Siedlung an der unteren Donau*, Berlin, 1979, I, p. 63—71.

[10] În Muzeul Banatului se păstrează o serie de monede romane tîrzii provenind din cercetările prof. M. Moga.

https://biblioteca-digitala.ro

lor) s-au făcut cofrage din scîndură dt lemn pentru a da soliditate fundației, unde s-a aruncat piatră de rîu amestecată cu mortar pe o înălțime variind între 0,60—0,80 m (Fig. 176). Elevația construcției era realizată din piatră de rîu și mortar, zidurile fiind groase de 0,70 m. Zidul de nord al clădirii se sprijină pe elevația clădirii VII, faza 1, care a fost demantelată pînă la înălțimea de 0,90 m. (Fig. 17 a). Zidul de est al clădirii VII

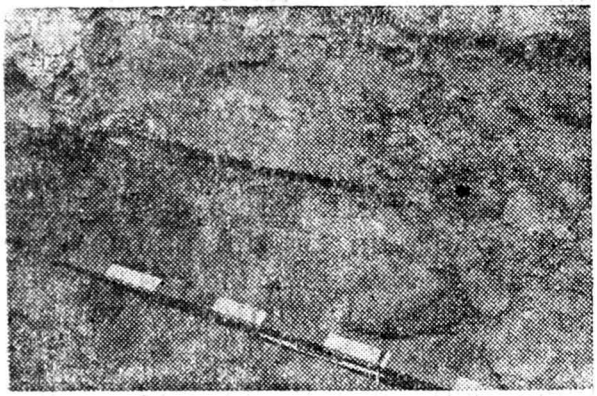

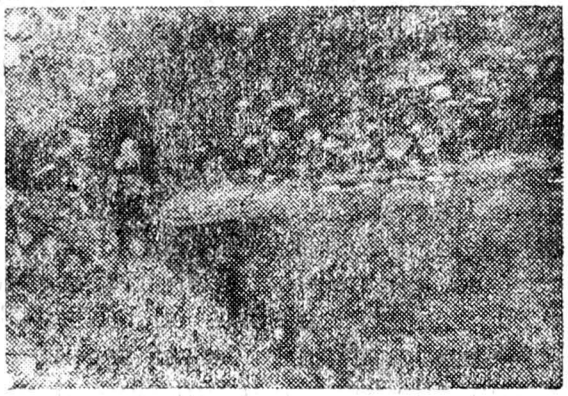

Fig. 17 a, b. Tibiscum. Clădirea din faza 4 ridicată parțial pe fundației vechii construcții.

din faza 1 a fost nivelat și înglobat noii construcții, în stratul de dărămătură s-au descoperit bucăți mari de zid care au fost demantelate de la vechea construcție pentru a pregăti terenul în vederea ridicării ultimei clădiri. Caracterul și destinația acestui edificiu nu poate fi precizată. Construcția a fost ridicată în ultima perioadă a existenței provinciei Dacia și poate să fi fost utilizată și după această dată.

5. În colțul de sud-vest al clădirii din faza 4, cu ocazia cercetărilor efectuate de prof. M. Moga a fost lăsată o porțiune de teren pentru even-

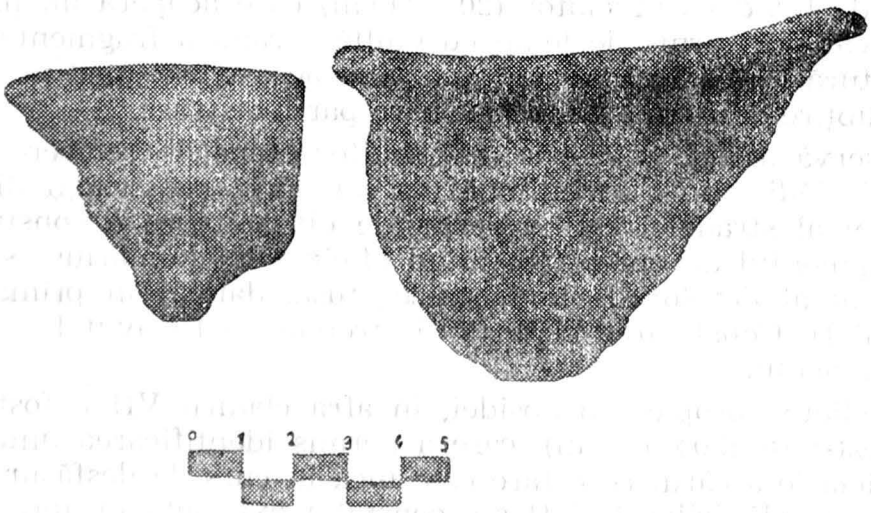

Fig. 18. Ceramică prefeudală.

tuale observații stratigrafice. În nivelul superior au apărut două fragmente ceramice, feudale timpurii (Fig. 18) și o monedă maghiară perforată de la regele Béla III (1172—1196); în nivelul următor la circa 0,35 cm a fost dezvelit un zid executat într-o tehnică rudimentară cu totul dife-

https://biblioteca-digitala.ro

rită ca factură de construcția pătrată, fără fundație, cu o grosime de 0,50 m (Pl. II/5). Acest zid sugerează o delimitare ulterioară în interiorul clădirii din faza 4 într-o porțiune din sud-vestul acesteia. Asemenea ziduri interioare, fără o structură solidă, fără fundație propriu-zisă au mai fost descoperite în mai toate clădirile cercetate în ultimii ani din așezarea civilă și anume clădirile: I, II, VIII, X etc. Ele denotă o reducere a spațiului locuibil din interiorul acestor clădiri într-o perioadă ulterioară retragerii aureliene. Datarea acestor clădiri este mult îngreunată din lipsa unor elemente sigure de datare în afara unor fragmente a căror studiere rămîne deocamdată un deziderat la Tibiscum.

În vederea unor precizări stratigrafice, în exteriorul clădirii pe latura de sud s-a trasat o secțiune (S II/1982) cu dimensiunile de 3,50×1,50 m ce a intersectat o stradelă între clădirile VII și VIII. Într-o etapă tîrzie stradela a fost blocată la capătul de vest printr-un zid din piatră și de carieră, chiar blocuri mari de calcar ecarisate. Grosimea zidului este de 0,80 m și el depășește cu circa 0,30 m, colțul clădirii VII (Pl. II/2).

Stratigrafia în această secțiune este următoarea: între 0,25—0,30 apare nivelul de locuire ultim răvășit în cea mai mare parte de o secțiune anterioară efectuată M. Moga. Materialul ceramic este sporadic, o rîșniță întreagă (*meta*-fragmentară, iar *catillus* întreagă, urmează un strat de pietriș marcînd un ultim nivel de folosire al stradelei (15 cm); nivel de umplere antică (0,12—0,50 m), nivel care a deranjat practic o parte a stradelei; sub aceasta apare un nou strat de pietriș (10 cm) marcînd un nivel al stradelei; în dreptul clădirii VII pe acest nivel se observă lentila de construcție a clădirii; un strat de depunere (10 cm); în dreptul clădirii VII se observă un nivel anterior construcției din piatră, în acest nivel de culoare neagră cu urme de cărbune și fragmente ceramice se remarcă un fragment de opaiț dreptunghiular cu ștampila IANU]ARI; sub acest nivel urmează prima stradelă contemporană construcției din lemn, apoi un strat, de lut dens nivelator (20—24 cm) care acoperă un nivel de locuire marcat prin urme de lemn cu multă ceramică fragmentară romană și de fractură locală lucrată cu mîna. Sub aceast lut steril pe care apare o podea subțire de 1 cm grosime în mare parte distrusă.

Se observă astfel, existența mai multor etape de refacere anterioare construirii clădirii în piatră: două marcate prin construcții din lemn și și un nivel al stradelei care corespunde ultimei faze a construcției din lemn. Fragmentul de opaiț aparținînd oficinei lui Ianuarius este un produs local al atelierelor de la Sarmizegetusa, databil în prima jumătate a secolului II. Construirea clădirii VII trebuie să fii avut loc, deci pe la mijlocul veacului II.

În imediata apropiere a absidei, în afra clădirii VII a fost trasată o secțiune est-vest (20×1,50 m), care a permis identificarea unui nou atelier de sticlărie a cărui cercetare este încă în curs de desfășurare. La fel ca și în cazul clădirilor I și II s-a constatat existența în apropierea clădirii VII a unei construcții-anexe atelier.

Cercetările întreprinse la edificiul VII de la Tibiscum a evidențiat existența mai multor nivele de locuire și mai multe refaceri succesive. Clădirea a fost ridicată pe locul unei construcții din lemn mai vechi, al cărei plan numai poate fi reconstituit. Destinația clădirii din piatră în prima sa fază de locuire, pare a fi o casă utilizată de proprietarii ate-

https://biblioteca-digitala.ro

lierului de sticlărie care există în apropiere. Prezența masivă de fragmente de vase din sticlă îndeosebi în partea de nord a clădirii ar sugera existența unei prăvălii pentru desfacerea produselor vitrice. Sondajele efectuate în diferite puncte ale încăperii A, dovedesc existența unei podele din lut bătut care în urma incendierii a primit o culoare roșie-rozalie. Dacă această încăpere a fost acoperită în întregime sau numai parțial este greu de precizat. Urmele unor gropi de stîlpi care eventual să fii susținut acoperișul nu s-au descoperit; dar în același timp se cuvine a menționa că cercetările noastre nu au putut permite o dezvelire exhaustivă a întregului spațiu pentru a face posibilă o observare a întregii podele.

Încăperile de pe latura de sud a clădirii au servit ca locuință. Inventarul arheologic descoperit aici constă îndeosebi din fragmente ceramice provenind de la vase de uz gospodăresc. Prezența colonetei cu vasul de marmoră, care ar fi putut sluji pentru un altar familial pentru libații. Clădirea a fost utilizată timp îndelungat de la mijlocul secolului II, cînd în vremea lui Septimius Severus un incendiu puternic a distrus întreg edificiul.

Impunătoarea prin dimensiunile sale, *villa urbana* sugerează prosperitatea materială a proprietarilor ei; orientarea clădirii, spre strada principală pavată ce traversa așezarea denotă importanța ei, dar în același timp sugerează poate și caracterul oficial, public al clădirii, ea servind și ca loc de desfacere a unor produse vitrice, care se executau în atelierul aflat în imediata apropiere, înspre vest.

Cele două mici oficine de prelucrare a sticlei și a unor piese din bronz denotă reluarea unor activități mai restrînse impuse de necesități de moment, cînd în grabă de nivelează stratul de dărămătură și se amenajează atelierele.

Atelierul de podoabe din pastă de sticlă atrage atenția în mod deosebit, în primul rînd prin materia primă, tipologia, calitatea produselor realizate. Fragmentele ceramice provenind de la recipientele pentru încălzirea pastei de sticlă, alături de aschii de sticlă sînt procent de 90% de culoare albă; culoare care prezintă 2—3 variante privind calitatea cu ușoare tendințe spre alb-gălbui și alb-gri. Pasta de cea bună calitate este și cea mai dură și rezistentă, în cazul celorlalte două variante aspectul este ușor poros și pasta friabilă la atingere. În atelier s-au descoperit și cîteva bare din fier fragmentare, cu diametru de 2—3 mm, cu o lungime de 5—6 cm provenind de la instrumentele utilizate pentru executarea propriu-zisă a pieselor.

Tipologic se constată o sărăcie a modalităților de reprezentare a podoabelor. A fost descoperit un singur fragment de inel (Fig. 7), de culoare albastră-cobalt realizat prin ușoara răsucire a bandei de pastă sticloasă.

Mărgelele se încadrează tipologic în trei tipuri de bază: globulare cu un orificiu mai mare sau mai mic, cilindrice (5—6 mm) și bitronconice apărute însă în cantitate mică (Fig. 6—9).

Piesele au fost executate prin simpla înfășurare a unei benzi de sticlă în jurul unei bare din fier, după care urma marcarea lor cu un obiect ascuțit a fiecărei mărgele, după care urma șlefuirea lor pentru a obține forma dorită; piesele erau aruncate apoi într-un recipient din ceramică,

https://biblioteca-digitala.ro

în care se afla praf de var și depus din nou într-un cuptor pentru „răcire". Piesele descoperite de noi, în marea majoritate rebuturi de fabricație, piese care au „plesnit" în procesul de fabricație și care urmau să fie apoi, retopite. Distrugerea atelierului a permis recuperarea unor astfel de rebuturi, care nu au mai putut fi evacuate. Asemenea piese însă, îndeosebi în cazul culorii albe erau strînse cu grijă tocmai pentru dificultățile care existau încă, în secolele II—III în producerea culorii albe imaculate.

Construirea în imediata apropiere a unui atelier de turnat mici piese din bronz are o motivație. Descoperirea fragmentului de fibulă cu disc din bronz, care prezintă o ornamentație executată prin incrustații de sticlă presupune colaborarea celor două oficine. Același fenomen l-am observat și la construcția — anexă a clădirii I — atelier din sticlă, unde chiar în interiorul atelierului a apărut o aplică din bronz, rotundă, care avea incrustații de o deosebită finețe dispuse în 3—4 rînduri concentrice de casete, decorate cu mici bucățele de sticlă de diferite nuanțe. Prezența acestor două orificine una în apropierea celeilalte, care pot forma de fapt, la o adică un atelier complex a fost determinată de necesitatea materiei prime — a sticlei — necesare producerii pieselor din bronz cu email.

Atelierul de turnat piese din bronz, care executa și piese emailate este primul de acest fel de la Tibiscum și unul din puținele descoperit pînă acum în Dacia.

Activitatea atelierelor se datează în primele decenii ale secolului III. Analiza materiei prime descoperite pe unele fragmente de creuzete, zgură, ce urmează a se efectua în laboratoarele Combinatului Siderurgic Reșița sperăm să ofere date privind compoziția, calitatea și chiar unele detalii de tehnologie a materiei prime utilizate în atelierul de turnat piese din metal.

Refacerea clădirii prin modificarea spațiului și realizarea unor noi încăperi în vremea lui Severus Alexander a transformat întreg spațiul în locuință particulară. Accesul în clădire făcîndu-se dinspre nord și pe o altă intrare de pe latura de est. Inventarul descoperit în încăperile de pe laturile de sud, dublate ca număr (4) nu permit identificarea clară a destinației lor, ele fiind dezvelite încă în cursul cercetărilor anterioare efectuate de M. Moga. Introducerea în partea de vest a fostei încăperi A a unui mic sistem de încălzire pentru un *balneum* — întărește convingerea că întreaga clădire — cît a rămas în urma refacerii din faza 2 a avut destinația de locuință. Constructiv între fazele 2 și 3 există un interval de timp scurt, tehnica de construcție a zidurilor este totuși diferită.

Clădirea construită în ultima fază reprezintă o clădire nouă care numai reprezintă nimic din vechea arhitectură, ci înglobează, o parte din zidurile acesteia care slujesc ca fundație pentru edificiul nou. Ceea ce pare surprinzător este sistemul de *cofrag* din scîndură utilizat pentru fixarea în stratul de dărămătură a fundației. Nu s-a păstrat nici un element al vreunei compartimentări interioare decît cea realizată într-o etapă ulterioară printr-un zid sec.

Funcționalitatea acestui edificiu nu apare clară. Inventarul arheologic descoperit în săpătura prof. M. Moga nu este cunoscut și nici publicat.

https://biblioteca-digitala.ro

Spațiul pe care a fost ridicată clădirea VII poate impropriu — denumită astfel, datorită deselor refaceri ce au loc într-o perioadă relativ scurtă de timp, unele modificări au fost determinate desigur de o serie de evenimente externe (cum ar fi incendierea clădirii la începutul secolului III, despre care nu există deocamdată nici o mărturie epigrafică).

Prezența în cîteva clădiri cercetate pînă acum (I, II, VII, VII, X) a unor ateliere, depozite, magazine în diferite momente ale secolelor II—III sugerează existența aici a *centrului meșteșugăresc-economic al vicusului*, care s-a format în preajma castrului în strînsă dependență cu nevoile armatei, fiind sub controlul acesteia, dar care cu timpul prin producția sa meșteșugărească s-a orientat spre relații comerciale cu așezările din împrejurimi și mai apoi cu lumea barbară din afara provinciei depășind nevoile interne ale comunității. Producția meșteșugărească de la Tibiscum, care a reușit să atragă piața barbară prin podoabe, poate ceramică și să o controleze mai apoi prin produsele sale denotă orientarea meșteșugarilor și negustorilor tibiscensi spre nevoile unei astfel de piețe.

Prosperitatea economică a vicus-ului de la Tibiscum este evidențiată prin ridicarea în piatră a unui număr mare de edificii cu caracter privat sau public începînd din epoca lui Hadrian-Antonius Pius.

Înflorirea economică și implicit demografică și socială a așezării a contribuit la ridicarea acestui centru cu mult deasupra celorlalte din teritoriul Coloniei Sarmizegetusa, singurul care la începutul secolului III devine *municipium*.

Desele refaceri ale clădirilor din așezare ca de altfel și a castrului atrag atenția asupra istoriei lor zbuciumate, determinate în bună parte de liniștea de la granițele provinciei. Sfîrșitul acestor clădiri din așezarea civilă se plasează în ultimele decenii ale veacului IV.

DOINA BENEA

LES FOUILLES EFFETUÉES SUR LE SITE DE TIBISCUM (1980—1982)

(Résumé)

Les fouillées ont continué par l'édifice VII de l'agglomeration civile, aboutissant à l'établissement de plusieurs phases d'habitation dans cet espace.

Sous Antoninus Pius on a éleve un bâtiment imposant dont la facade principale etait ornée de six colonnes. Cet edificé comprenait quatre pièces placees sur le cote sud (B, C, D, E), et une piece unique sur le côte nord (A), utilisèe à ce qu'il parait, comme magasin de verrerie, pour les produits de l'atelier place en dehors de l'edifice vers l'ouest. Une colonnette de marbre soutenant un vase pour libations indique que la piese B avait abrité un *lararium*. Les autres pieces servaient de logement. L'édifice a en cet aspect jusqu'au commencement du II-ème siècle, quand il fût complétement detruit par un incendie n'eant plus reconstruit, par la suite, d'après le plan initial.

Au debut du III-ème siècle les pieces B et C sont, pour une courte periode occupées par un atelier de perles en verre blanc (fig. 3, 4, 5).

https://biblioteca-digitala.ro

Pendant sa deuxième période d'utilisation l'edifice voit sa longeur diminuer tandis qu'il garde le même largeur, le nombre de pièces servant de logement s'accroît. Les monnaies retrouvée sur le site et qui datent de la première moitie du III-ème siecle ont permis de determiner cette phase chronologiquement. Une nouvelle etape est marquée par l'introduction du systeme de chauffuge dans la partie nord-ouest de l'edifice (fig. 11).

Une construction a peu près carrée (13, 15×11,40 mm) a été batie au milieu du III-ème siècle, sur la partie est de l'ancien edifice. Sa destination n'a pas pu être determinée, mais elle represente la dernière refection antique.

Beaucoup plus tard, une dernière utilisation de cet espace est marquée par l'edification d'un mur.

On a identifie un four pour la fonte du verre dans une section tracée en dehors de l'edifice, mais il n'en reste que la chambre à feu (fig. 9). Autour de l'instalation on a decouvert des traces de verre fondu, tandis que des fragmente de vases retrouves a l'interieur du four provenant de recipients pour fonderie. Le four date du regne d'Antoninus Pius, ce qui est certifié par des monnaies.

https://biblioteca-digitala.ro

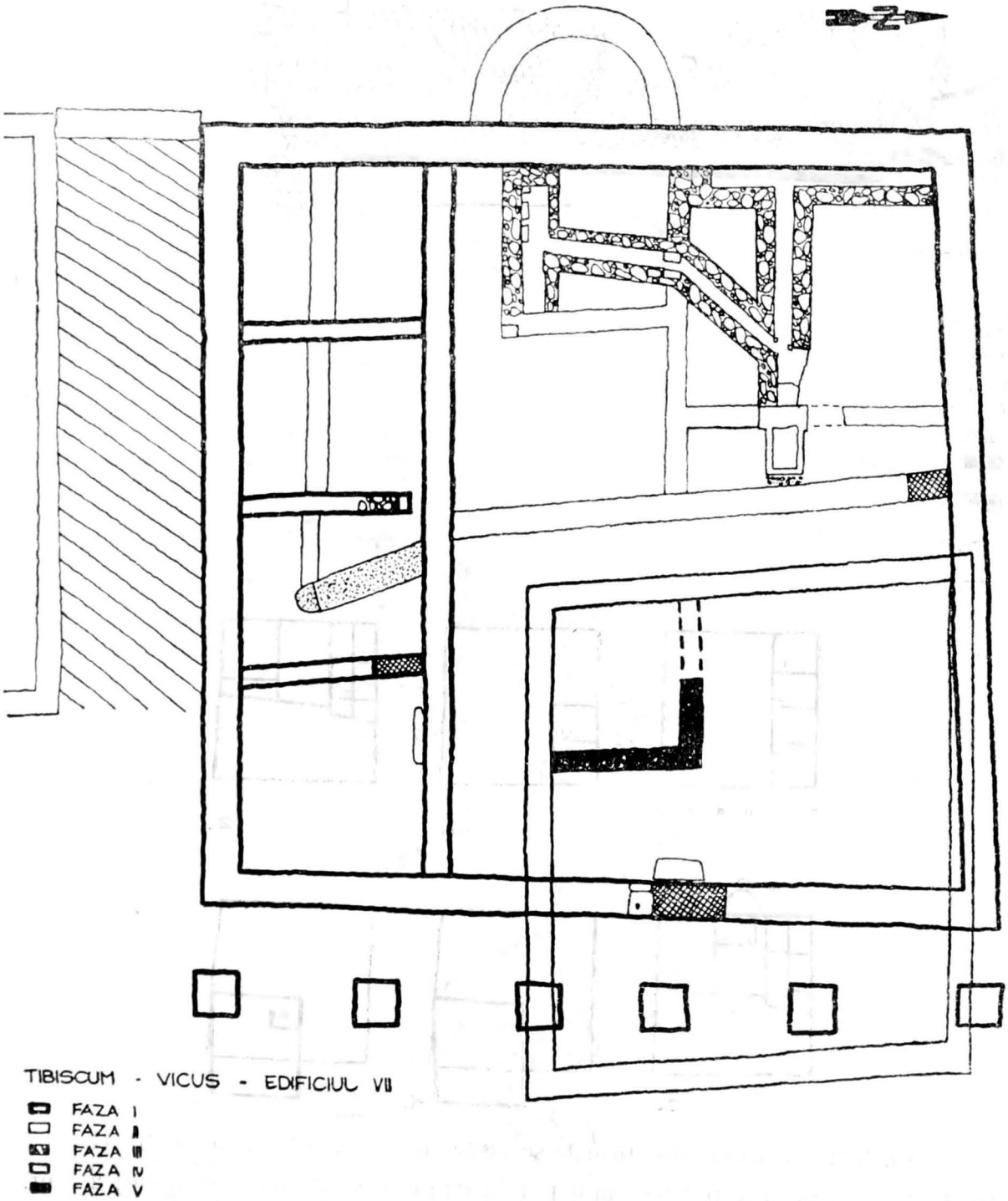

Pl. I. Tibiscum, clădirea VII cu toate refacerile datînd din secolele II—IV.

https://biblioteca-digitala.ro

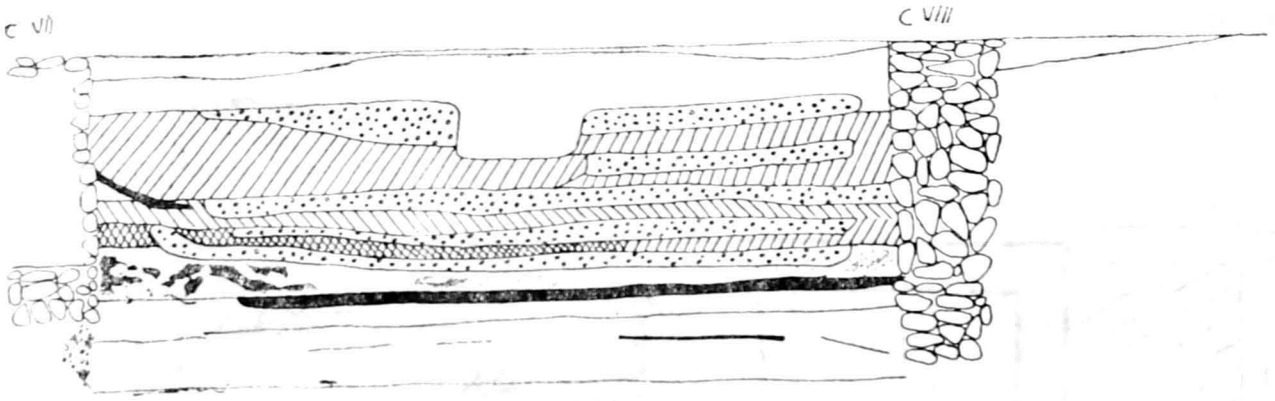

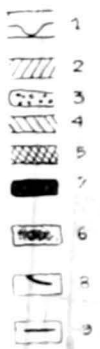

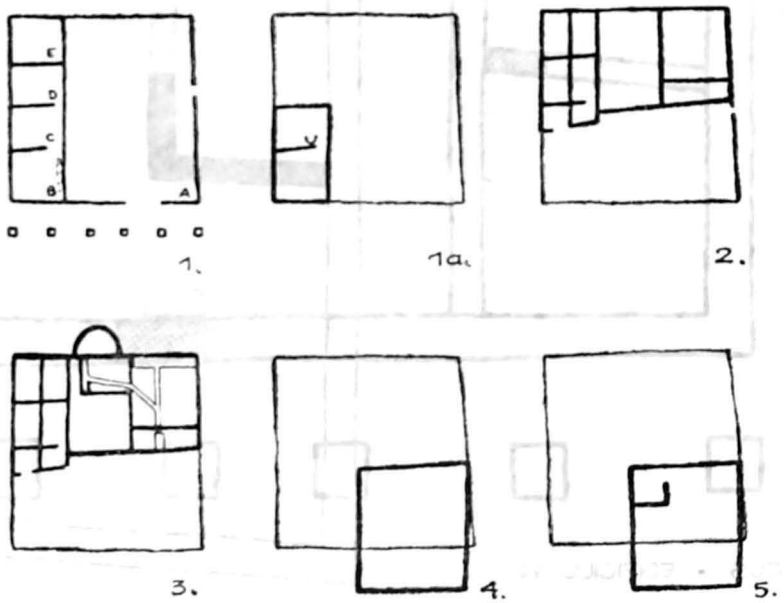

Pl. II./1 Tibiscum. Modificările succesive intervenite la clădirea VII. (1)

Pl. II./2 Tibiscum. Profilul Secțiunii II/1982 (2) : 1. nivel de locuire răvășit; 2. lentilă de pietriș al celui de al treilea nivel al stradei; 3. nivel de nivelare antică; lentilă de pietriș a celui de al doilea nivel al stradelei; 5. nivel de folosire al stradelei; 7. strat de lut nivelator; 8. nivel de locuire antică provenind de la o construcție din lemn; 9. lentilă de lut steril; 10. podea de mortar fină.

https://biblioteca-digitala.ro

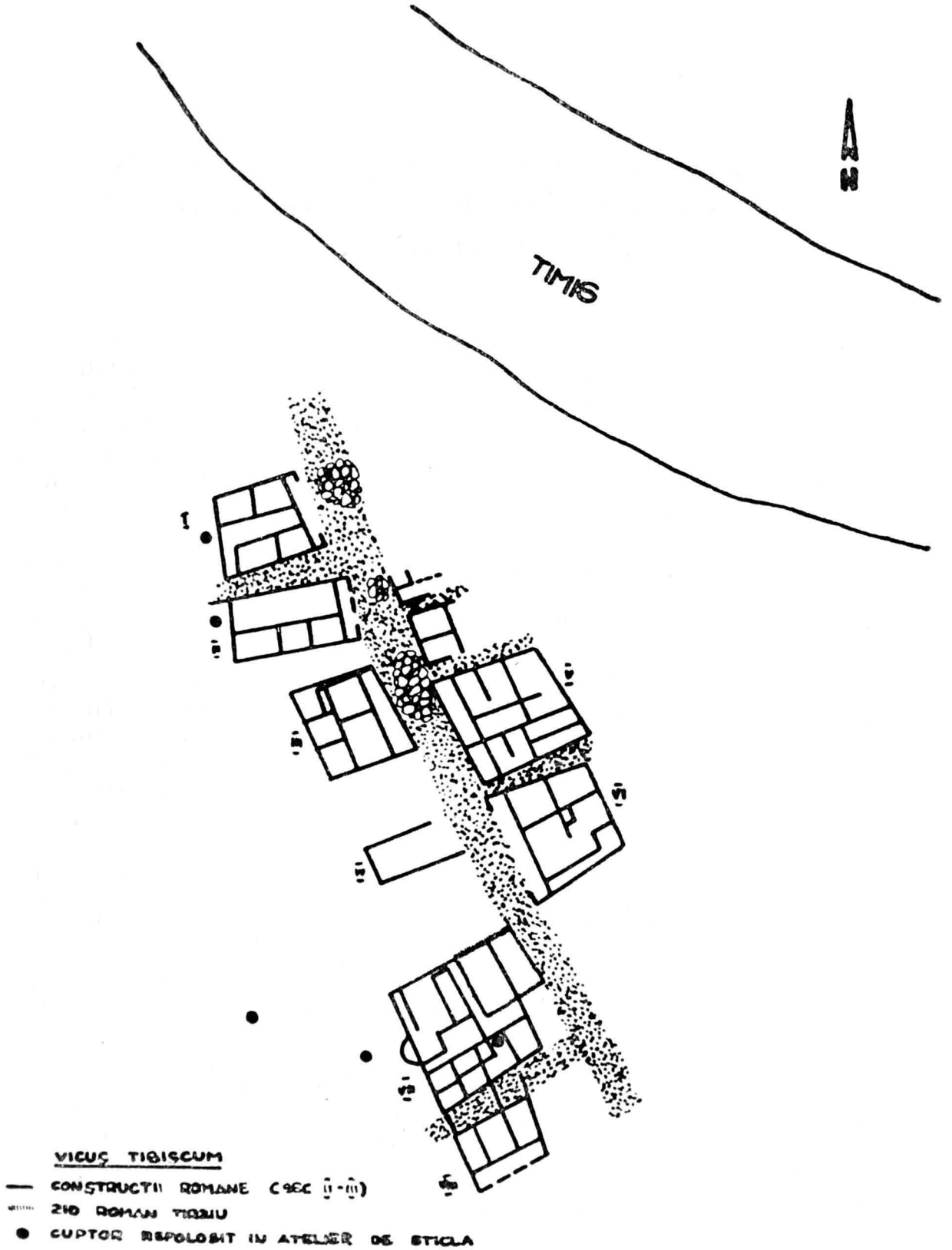

Pl. III. Tibiscum, aşezare civilă — *vicus*.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA UN OPAIȚ PALEOCREȘTIN DESCOPERIT LA GORNEA, JUDEȚUL CARAȘ—SEVERIN

Răspîndirea și adoptarea creștinismului la nord de Dunăre, în rîndurile populației daco-romane, ca fenomen cultural-istoric, are loc, la începutul secolului al IV-lea e.n.[1], odată cu măsurile luate de împăratul Constantin cel Mare, prin care, creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din Imperiu. În privința pătrunderii în Dacia, în primele secole de manifestare ale acestuia, se acceptă în general prezența unor creștini izolați, îndeosebi în mediul urban[2]. Părerile istoricilor sînt totuși împărțite[3], atunci cînd sînt puse în discuție existența și datarea unor dovezi de ordin arheologic și epigrafic, ca manifestări ale prezenței acestor creștini, chiar dacă, aceste mărturii nu modifică în esență și în timp fenomenul creștinării populației daco-romane din fosta provincie[4].

Puținele mărturii arheologice cu caracter creștin descoperite în Dacia Traiană și postaureliană, atribuite incontestabil populației autohtone romanizate, alături de celelalte descoperiri similare de pe teritoriul țării noastre, constituie tot atîtea dovezi ale continuității populației autohtone pe acest teritoriu în timpul perioadei marii migrații a popoarelor[5]. Acest fapt, obligă pe cercetători, la o analiză cît mai profundă a tuturor pie-

---

[1] Bibliografia existentă în jurul acestei probleme este deosebit de bogată, astfel vom menționa doar lucrările cu caracter monografic și repertorial; C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia tTaiană în sec. II—III?*, în *ISC*, Cluj, II, 1933—1935 și în *Dacica*, Cluj, 1971; I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în *Studii teologice*, ser. II, X, 5—6, 1958; *Ist. Rom. I*, București, 1960; D. Protase, *Problema continuității în Dacia...*, București, 1966; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969; M. Moga, *Vestigii paleocreștine în Banat*, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974; I. Barnea, *Arta creștină în România*, I, București, 1979; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1979; H. Daicoviciu, *Un fragment céramique à chrisme de Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Revue Roumaine d'Historie*, t. XX, nr. 4, 1981; N. Danilă, *Considerații asupra noilor materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, în *BOR*, C(1982), 7—8, 1982.

[2] *IstRom.*, p. 629; C. Daicoviciu, în *Dacica*, p. 515; D. Protase, *op. cit.*, p. 142; M. Macrea, *op. cit.* 476 și urm.

[3] N. Vlassa, în *ActaMN*, XIII, p. 215—216; I. Barnea, *op. cit.*, p. 5 și 11; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 31; N. Danilă, *op. cit.*, p. 731.

[4] D. Protase, *op. cit.*, p. 155; I. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1979, p. 102—103.

[5] *IstRom*, I, p. 634—637; I. Barnea, *op. cit.*, p. 5; R. Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1979 p. 16 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

selor sigure sau posibile paleocreștine, care pot să aducă lămuriri și precizări noi în legătură cu întregul proces de pătrundere, răspîndire și adoptare a creștinismului pe teritoriul României. Într-o astfel de lumină punem în discuție caracterul paleocreștin al opaițului de la Gornea.

Opaițul a fost descoperit în încăperea (A)[6], aparținînd construcției romane, cercetată în punctul „Căunița de Sus", sat Gornea, comuna Si-

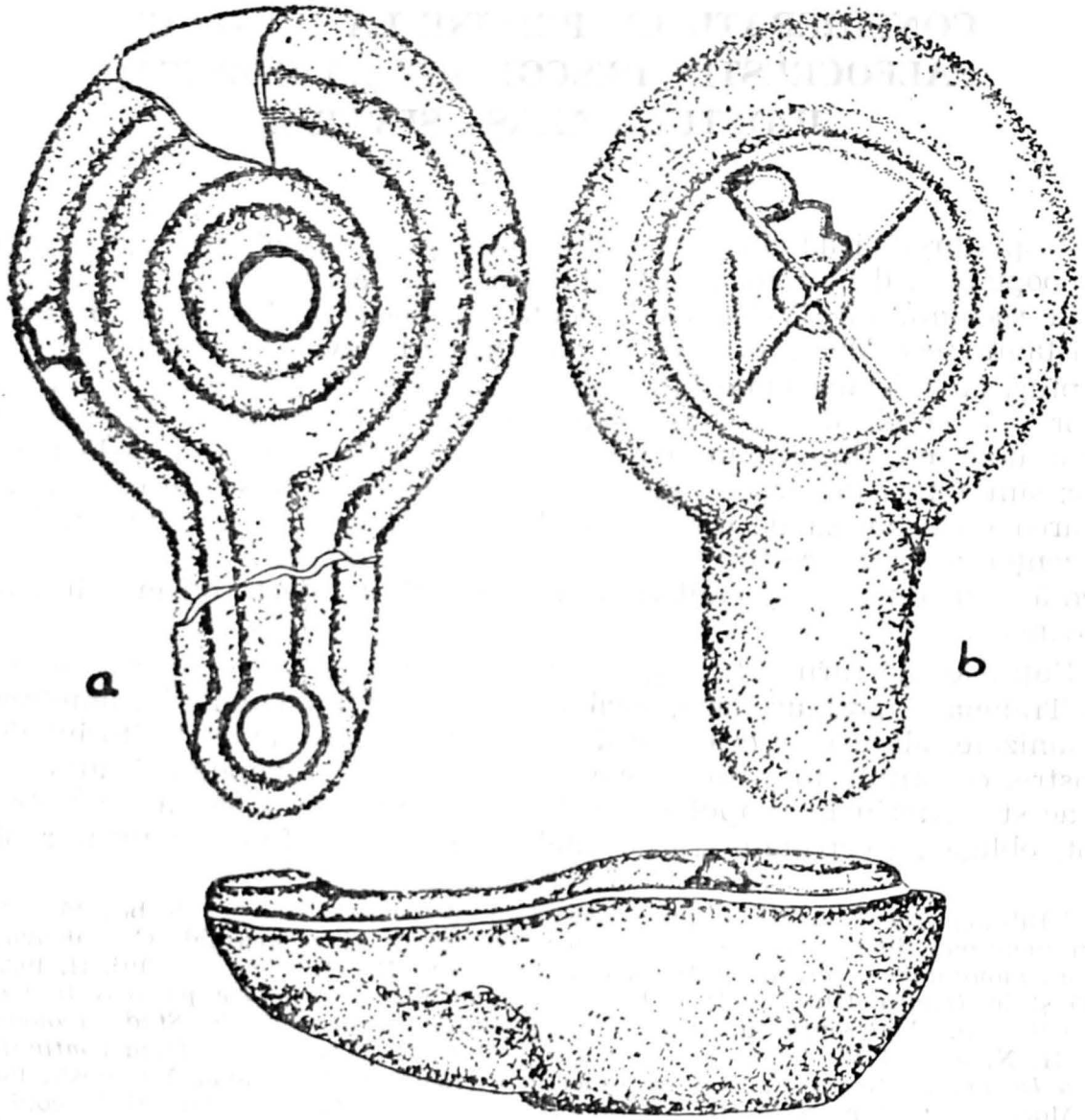

Fig. 1. — Opaițul paleocreștin descoperit în încăperea A. *Căunița de Sus* — Gornea.

cheviţa, judeţul Caraș-Severin *(Fig. 1)*. Realizat din pastă fină cu firnis brun, opaițul are următoarele dimensiuni: lungime — 10,6 cm, diametrul bazinului — 6,8 cm, înălțime — 3,5 cm (nr. inv. A 8896). Face parte din categoria opaițelor de tipul *Firmalampen*, și prezintă unele particularități constînd din: dimensiunile ușor mărite, prezența unui ornament mai pu-

[6] N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, în *Banatica — Studii și cercetări arheologice*, Reșița, 1977, p. 16 pentru descrierea opaițului și prezentarea lui grafică vezi p. 30 și Fig. 14/3.

https://biblioteca-digitala.ro

ția întîlnit în formă de cerc cu marginile profilate ce înconjoară orificiul de alimentare al opaițului. Aceste caracteristici îndepărtează prezentul opaiț de tipurile clasice de *Firmalampen*[7] și pledează pentru datarea lui în secolul III e.n.

Pe fundul uzat al opaițului se poate distinge o *crux monogramatica*, redată în relief, înscrisă într-un cerc. În spațiul format de axele crucii, apar urmele șterse (datorită uzurii firnisului) a unor litere grecești care ar putea să fie A (alfa), I (iota), ω (omega). Desfășurat, semnul paleocreștin pare să fie următorul

Interesant este faptul că semnul grafic creștin, este aplicat pe un opaiț de tipul *Firmalampen*. Presupunem că alegerea nu a fost întîmplătoare, cunoscută fiind, larga răspîndire a acestui tip de lampă pe tot parcursul sec. I—III e.n.[8]. Cu rezerva cuvenită emitem ipoteza că executantul tiparului pentru confecționarea acestui opaiț, era adeptul noii credințe, deoarece de la bun început înlăturînd numele oficinei, l-a înlocuit cu simbolul crucii printr-o execuție mai puțin îngrijită, tocmai ca să nu atragă în mod deosebit atenția.

O primă obiecție asupra caracterului paleocreștin al piesei în discuție, este desigur și aceea că nu toate crucile și mai ales cele de pe opaițe au un caracter creștin[9]. Pentru o interpretare mistico-religioasă și posibil creștină a opaițului de la Gornea, operăm cu datele ce le oferă un amplu studiu critic, efectuat asupra semnificației crucii[10]. Autorul, definește semnul crucii ca fiind *emblemă și simbol religios*[11], folosit atît de păgîni cît și de creștini. Pentru aceștia din urmă, crucea, reprezintă semnul vieții, al nemuririi, al acțiunii de purificare[12]. După Rud Kittel[13], creștinii erau însemnați pe frunte cu semnul T (thau), care în scrierea ebraică veche are forma grafică 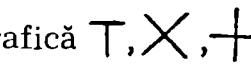 Originalul exprimă ideea „fă-i să fie însemnați" sau „înseamnă-i cu semnul T (thau)"[14].

Ajungem astfel la ideea că vechii creștini cunoșteau semnificația simbolică și grafică a crucii. În repertoriul comentat al semnelor paleocreștine ce apar pe monumente epigrafice și arheologice, întocmit de F. X. Krause[15], regăsim cele mai variate forme de reprezentare grafică a acesteia: 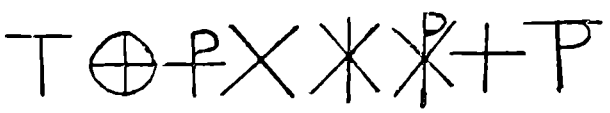

[7] H. Menzel, *Antie Lampen*, Mainz, 1954, p. 64, tip X, Abb. 52/9 și Abb. 53/2, 12.
[8] E. Buchi, *Lucerne del museo di Aquileia*, I, Aquileia, 1975, p. XXXII, tip X b.
[9] C. Daicoviciu, în *Dacica*, p. 503.
[10] G. Ory, *Originile creștinismului*, București, 1981, p. 334—353.
[11] *Ibidem.*, p. 335.
[12] *Ibidem.*, p. 350.
[13] I. Mircea, în *Studii Teologice*, ser. II, XXI, 3—4, 1960, p. 195 nota 70.
[14] *Ibidem.*
[15] F. X. Krause, *Kreuz*, în *Real Encyklopädie der christlichen alterthümer*, II, 1885, p. 225 și urm.; *crux monogramaticum* nu este altceva decît o criptografie o formă disimulată sub care primii creștini făceau cunoscut numele lui Isus Hristos.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceleași semne grafice, le regăsim în cea mai mare măsură și pe monumentele epigrafice și arheologice cu caracter creștin, descoperite pe teritoriul României și prezentate în corpusul de inscripții de sec. IV—XIII întocmit de Emilian Popescu[16].

Caracterul paleocreștin al opaiţului care face obiectul acestui material îl considerăm sigur, de unde și ipoteza prezenţei unuia sau a mai multor adepţi ai acestui cult. Pentru o atare argumentare, luăm ca punct de pornire contextul arheologic în care a fost descoperit. Săpăturile executate în punctele „Căuniţa de Sus" și respectiv „Căuniţa de Jos", din hotarul localităţii Gornea, au dus la cercetarea arheologică a unei așezări romane și romane tîrzii, a căror importanţă o subliniază în mod elocvent însuși autorul[17]. Iese în evidenţă faptul, că pe o suprafaţă relativ restrînsă (cca 1 km ce desparte cele două puncte) regăsim la un loc, o construcţie romană de tipul *villa rustica*, cuptoare de ars ceramică și material de construcţie, bordeie și semibordeie, o necropolă[18], precum și o fortificaţie romană tîrzie de tip quadriburgium. Asistăm astfel la o continuitate de locuire începînd din ultimul sfert al sec. I e.n.[19] și pînă în primii ani ai sec. V e.n.[20]. Acestei situaţii, îi corespunde două perioade de maximă și intensă viaţă romană. Pentru așezarea civilă de la *Căuniţa de Sus* în sec. II—III e.n.[21] și pentru tot parcursul secolului IV pentru fortificaţia romană tîrzie din punctul *Cetate — Căuniţa de Jos*.

Situaţia, raportată la fenomenul răspîndirii creștinismului și a afirmării acestuia ca o nouă religie, corespunde unei perioade de ofensivă generală, organizată de aparatul de stat din Imperiu, îndeosebi în timpul împăratului Deciu (259—251), dar și după aceea, împotriva adepţilor noului cult, atît pe plan politic, economic, juridic, cît și pe planul confruntărilor ideologice[22]. Fără îndoială, că în acest interval de timp și adepţii noii religii din provincia Dacia, izolaţi sau nu în comunităţi creștine incipiente, resimt rigorile persecuţiilor, deci un temei în plus pentru o cît mai redusă manifestare epigrafică sau arheologică a acestora[23].

În argumentarea prezenţei unei comunităţi creștine sau a unor creștini izolaţi la Gornea, la finele secolului III e.n. și pe parcursul secolului IV e.n., punem în discuţie și următoarele piese cu caracter posibil creștin descoperite în zona construcţiei romane de la *Căuniţa de Sus*".

Este vorba despre un fragment din buza unui vas (nr. inv. A13. 765) aparţinînd probabil unui ulcior cu gîtul larg sau unei căni, din pastă fină de culoare cărămizie cu firnis roșu. În interior, buza este ușor șănţuită, la exterior, la baza ei prezintă o nervură în relief, sub care a fost aplicată în pasta încă crudă prin presare imaginea unui *pește* spre dreapta. Se păstrează doar puţin de jumătate din imaginea peștelui redată destul de stilizat, respectiv capul și o parte din corp cu înotătoarele dorsale. Di-

[16] E. Popescu, *Inscripţiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976; I. Barnea *op. cit.*

[17] N. Gudea, *op. cit.*, p. 27—28 și p. 76.

[18] I. Dragomir, în *StComC*, IV, 1982, p. 209 și urm.

[19] N. Gudea, *op. cit.*, p. 74 și 87.

[20] *Ibidem*, p. 27.

[21] *Ibidem*, p. 68 și 74.

[22] A. Babeș, *Drama religioasă a omului*, Bucureşti, 1975, p. 253 și *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982, p. 233 și urm.

[23] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 512.

https://biblioteca-digitala.ro

mensiunile rămase ale peștelui sînt de 2 cm lungime și 1,8 cm lățime, apreciem că dimensiunile ștampilei-tipar nu puteau să depășească 3,5 — 4 cm lungime, lățimea fiind de 2 cm. Piesa a fost descoperită alături de ceramică romană și romană tîrzie ce aparțin unui bordei cercetat în campania anului 1974.

O altă piesă ce provine tot din perimetrul așezării romane și romane tîrzii de la Căunița de Sus și care poate să ridice semne de întrebare în privința zeității căreia i-a fost dedicată, este un *donarium*. Autorul descoperirii în prezentarea pe larg a acestei piese[24], o dedică „probabil unei zeități campestre"[25].

Și autorii corpusului de inscripții din Dacia romană (IDR III/1) cînd se referă la zeitatea căreia îi este dată în dar miala, o indică pe zeitatea campestră Dea-Dia, „dar nu se exclud nici alte posibilități"[26]. Atît cercetătorul N. Gudea cît și autorii IDR III/1, lasă loc de noi interpretări și ipoteze. Cu rezerva cuvenită, atît în cazul fragmentului ceramic avînd redată pe fața exterioară imaginea unui pește, cît și în privința plăcuței votive a cărei inscripție se referă la o mială, presupunem că avem de-a face cu simboluri creștine. Este cunoscut faptul că mielul și peștele fac parte din simbolistica creștină alături de păun, porumbel, crucea simplă, crucea monogramatică, frunza de palmier, oranta, Bunul păstor etc.

Am ținut să punem în discuție aici toate piesele posibil creștine descoperite în zona Căunița de Sus — Gornea, la sugestia regretatului cercetător Nicolae Vlassa care cu ocazia simpozionului „Milenii de istorie în vatra satului Gornea din toamna anului 1982, emitea ipoteza că și construcția romană din acest punct a putut devenii într-o perioadă ulterioară dar nu mai tîrziu de sec. IV o basilica creștină. Argumentarea poate să fie corelată cu analogiile de planimetrie a unor basilici, precum și de faptul că este posibil ca gropile în număr relativ mare din jurul ville rustice, a căror prezență nu a putut fi explicată, să aparțină fazei de refacere și de schimbare a destinației construcției romane. Villa rustica fiind transformată într-un lăcaș de cult creștin.

Un argument în plus în favoarea prezenței unei comunități creștine restrînse la Gornea la finele sec. al III-lea și în prima jumătate a sec. al IV-lea, îl oferă și textul inscripției cu caractere cursive descoperită la Căunița de Jos — Cetate[27]. Reinterpretarea de către tînărul dar eruditul cercetător I. Piso[28] a inscripției de la Gornea face posibil cunoscută prezența unui comandant de garnizoană creștină, care interzice pe baza ordinelor primite practicele magice și portul amuletelor[29] de către cei care au îmbrățișat noua religie.

Referindu-ne la Banat, pe baza repertoriului descoperirilor paleocreștine ce provin din această zonă geografică a țării[30] ce se prezintă ca o punte firească de legătură între spațiul geografic balcano-egeean și central

[24] N. Gudea, în *Gornea*, p. 24 și 33 și SCN, 23, 4, 1972, p. 671—673.
[25] N. Gudea, *op. cit.*, p. 24.
[26] IDR III/1, p. 56 nr. 29.
[27] N. Gudea—I. Dragomir, *Cărămida cu text cursiv din Gornea*, în *Banatica*, III 1975, p. 99 și urm.
[28] I. Piso, *Die spatrömische inschrift von Gornea*, în *Zeitschrift für Papyrologie und epigraphik*, Band 42, Bonn, 1981, p. 263—271.
[29] *Ibidem.*, p. 270.
[30] M. Moga, *op. cit.*, p. 259—262 și I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 25—27.

https://biblioteca-digitala.ro

european[31], situația se prezintă oarecum diferit. Este acceptată ideea răspîndirii creștinismului și înainte de anul 271 e.n. Punîndu-se în discuție, într-un studiu acest fenomen, precum și aria de răspîndire a pieselor cu caracter creștin din Banat, se afirmă că în veacurile IV — V e.n., creștinismul era deja introdus pe întreg teritoriu al acestei provincii istorice[33]. Prezența în apropiere în sec. IV a episcopiilor de la Singidunum și Sirmium[34], și mai tîrziu a unui important centru ecleziastic la Branicevo[35], nu face decît să întărească ipoteza existenței elementelor paleocreștine și poate chiar a unor comunități creștine încă din vremea creștinismului timpuriu[36].

OVIDIU BOZU

CONSIDERATIONS CONCERNANT UNE LAMPE EN TERRE CUITE PALÉOCHRÉTIENNE DÉCOUVERTE À GORNEA (DÉP. DE CARAȘ SEVERIN)

(Résumé)

La lampe en terre cuite en question a été découverte dans la chambre A, appartenante au bâtiment romain recherché dans le point nomé „Căunița de Sus" de la frontière du village Gornea, département Caraș-Severin. Cette pièce est intégrée dans la catégorie de type *Firmalampen*, mais quelques particularités d'exécution l'éloignent de la forme classique et plaident pour lui placer dans le III-ième siècle n.e. Sur le fond de la pièce en question est reproduit, en relief, encadré dans un cercle, une *crux monogramatica*. Dans l'espace créé par les axes de la croix, on distingue les traces (usées à cause de l'usage de firnis) des lettres greques. Nous considérons, indubitablement, le caractère chrétien de cette lampe en terre cuite, la pièce en existant à partir de III-ième siècle n.e. Pour soutenir cette affirmation, nous prenons en considération, premièrement, le contexte archéologique de la découverte. Les recherches archéologiques, executées dans le point ci-dessus, ont confirmé l'existence d'un important vieil habitant humain, dont la vie romaine a été suivie à partir de premières années du II-ième siècle n.e. et jusqu'au commencement du V-ième siècle n.e. Une preuve en plus en faveur de la présence d'une communauté chrétienne restreinte à Gornea, à la fin du III-ième siècle et à la première moitié du IV-ième siècle offre le texte de l'inscription (imprimée en italiques) découverte à Căunița de Jos-Cetate. Le reinterpretation de cette inscription par I. Piso fait possible d'addmetre la présence là bas d'un commandant de garnison chrétienne, qui a prohibé (confornement des ordres reçus) des pratique magique et le port d'amulette par lesquels n'avait pas adopté la nouvelle religion. La presence dans le voisinage du Banat, en IV-ième siècle, des evêches de Singidunum et Sirmium font de renforcer, en plus, cette hypothèse.

[31] O. Răuț, O. Bozu, în *StComC.*, Caransebeș, 1979, p. 196.
[32] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 216.
[33] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 24—29.
[34] M. Macrea, *op. cit.*, p. 476 și I. D. Suciu, *op. cit.*, 31.
[35] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 39.
[36] *Ibidem.*, p. 24—29.

https://biblioteca-digitala.ro

UN VAS ANTROPOMORF DESCOPERIT LA JUPA (TIBISCUM)*

Săpăturile arheologice efectuate de colectivul de specialiști ai Muzeului județean de etnografie și istorie locală din Caransebeș, săpături executate în imediata apropiere a castrului de la *Tibiscum* (astăzi Jupa, jud. Caraș-Severin), în așa numita zonă „Pod-Nord", au scos la iveală într-o clădire un interesant vas antropomorf[1], de lut, cu figurație identică pe am-

Fig. 1. Unguentariul de la Jupa (o fațetă).

Fig. 1. Unguentarium de Jupa (une face).

Fig. 2. Același (cealaltă fațetă).

Fig. 2. La même (l'autre face).

Comunicarea prezentată la sesiunea științifică „In memoriam Constantini Daicoviciu" a Muzeului județean de etnografie și istorie locală din Caransebeș (21—22 martie 1982).

[1] Vasul figurează printre exponatele unei expoziții internaționale românească. Pentru descrierea sumară a piesei vezi P. Bona, în catalogul acestei manifestări științifice, *Daces et romains. Découvertes archéologiques en Roumanie (=Dacians and Romans. Archaeological discoveries in Romania)*, nr. 269.

https://biblioteca-digitala.ro

bele feţe (fig. 1—2). El se păstrează în amintitul lăcaş de ştiinţă şi cultură din oraşul de pe malurile Timişului (Nr. de inventar 11131, fig. 1).

Piesa are dimensiuni reduse: înălţime: 10,8 cm, diametrul gurii — 2,6 cm, diametrul fundului — 4 cm. Mărimea destul de mică a recipientului ar putea constitui un criteriu care să-i explice funcţionalitatea, în genul unui văscior de păstrat uleiuri sau parfumuri, de tip *unguentarium*. Starea de conservare este bună, cele cîteva fracturi în regiunea gîtului şi torţilor fiind lipite. Despre tehnica lui de prelucrare vom vorbi mai pe larg deoarece vasul prezintă o interesantă particularitate, (Fig. 2).

El este confecţionat dintr-o pastă amestecată cu ingrediente şi mică, de culoare gri-maronie, neuniform arsă, fiind modelat o parte (pînă în regiunea gîtului şi a torţilor) în tipar, cu impresiuni manuale. Această manieră de execuţie se poate constata prin faptul că cele două capete antropomorfe (figuraţia propriu-zisă), aşezate spate în spate, prezintă aceleaşi similitudini ca execuţie (ba mai mult, acest lucru se observă şi la mica deformaţie a ochiului drept, imposibil de realizat prin modelare cu mîna, apoi la dispunerea întrutotul asemănătoare a buclelor părului, a elementului floral etc., (vezi fig. 1—2), cele cîteva foarte mici deosebiri, la o privire mai atentă a fizionomiei, datorîndu-se prinderii lutului pe matriţă). Urmele lipiturii celor două părţi ale piesei au fost apoi netezite, iar lateral printr-un artificiu de măiestrie, au fost acoperite printr-o bandă în relief, de fapt, o prelungire a torţilor (fig. 4). Gîtul, buza şi una dintre toarte (fig. 3, marcate prin tuş), avînd o pastă de culoare mai deschisă, (Fig. 3) sînt clar executate cu ajutorul roţii. Vasul prezintă la baza colului şi la ansa lucrată prin această tehnică rupturi, care au fost suturate încă din antichitate. Deci, se pare că nu greşim prea mult în ipoteza[2] că acest unguentariu a fost confecţionat dintr-o piesă cu partea superioară accidental distrusă în vechime, la care s-au adăugat fragmentele (gîtul, buza şi toarta) unui alt mic recipient, de asemenea rupt, sau rebutat. Această lipire (cuvîntul „restaurat" ar părea prea pretenţios!), realizată poate acum aproape două milenii, s-a datorat, pare-se, frumuseţii vasului. Modelarea unui admirabil portret într-un tipar cerea o muncă destul de migăloasă de artist, iar aruncarea micii capodopere i se părea meşterului ori proprietarului (în caz că fracturarea s-a produs din neatenţia posesorului), probabil, un act de impietate. Se cunosc cazuri de reparaţii din vechime şi acest lucru nu trebuie să mire prea mult. De pildă, un vas hallstattian, descoperit la Teleac (jud. Alba), prezintă o lipitură făcută în acele vremuri mult îndepărtate (recipientul în cauză a fost supus unor analize la Muzeul Unirii din Alba Iulia[3], iar în alt context, în perioadă dacică, un voluminos vas-„clopot" grafitat, provenit de la Costeşti — „La Curţi" (jud. Hunedoara), foarte comun ca formă, după spargere, a fost restaurat de către artizanii epocii, cu nişte scoabe de fier[4], lucrul în sine datorat, probabil, semnificaţiei deosebite a vasului.

---

[2] Ipoteza emisă, cît şi observarea particularităţilor de confecţionare ale recipientului, le datorăm colegilor Alina şi Tudor Soroceanu, de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, cărora le exprimăm gratitudinea şi pe această cale.

[3] Informaţie primită de la colegul Valentin Vasiliev (Institutul de arheologie din Cluj-Napoca), căruia îi mulţumim.

[4] H. Daicoviciu, în catalogul expoziţiei internaţionale de arheologie românească, *Trésors des daces. Collections des musées roumains*, Paris, 1980, nr. 204.

https://biblioteca-digitala.ro

Trecînd la descrierea propriu-zisă a recipientului de la Jupa, vom aminti că piesa are o formă zveltă, cu buza ușor evazată, avînd în partea inferioară un mic picior cu prag inelar și fundul plat. În partea superioară prezintă două tortițe. Pe ambele fețe se remarcă cîte o figură, iden-

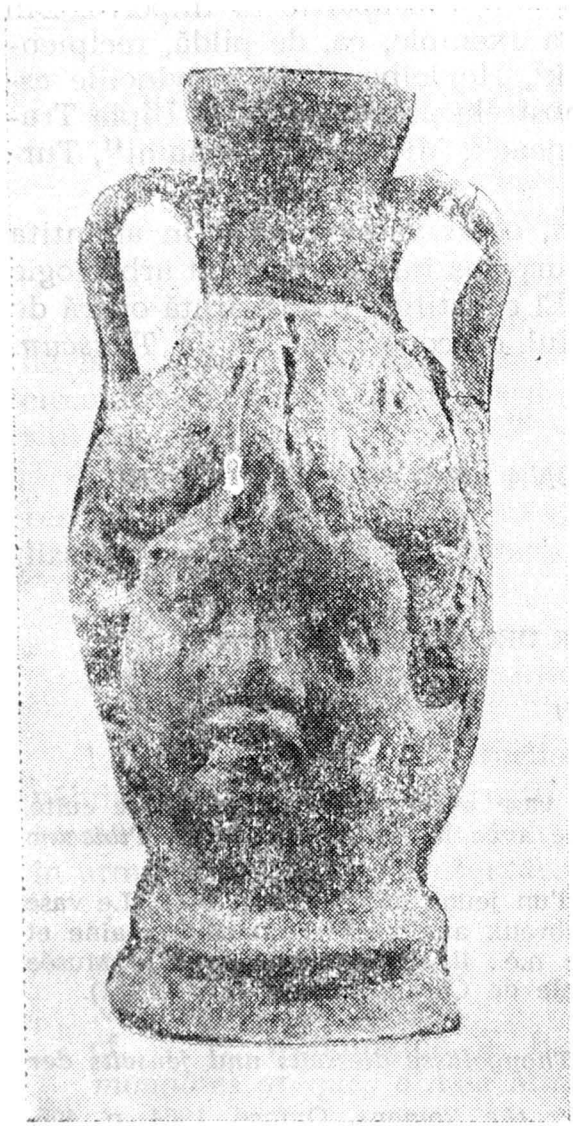

Fig. 3. Marcarea celor două părți contitutive ale recipientului de la Jupa.

Fig. 3. Le marquage de les deux faces du récipient de Jupa.

Fig. 4. Vasul de la Jupa (vedere laterală).

Fig. 4. La vase de Jupa (vue latérale).

tice ca înfățișare (fig. 1—2), din care motiv, — pentru a nu ne repeta —, vom descrie, pe scurt, doar o fațetă a vasului, luată la întîmplare. Este reprezentat capul unui tînăr, cu trăsături de copil, Detaliile anatomice ale feței (înălțimea 3,5 cm) sînt bine conturate. Are ochii mari, cu pupilele marcate, nasul puțin borcănat, obrajii bucălați, gura cu buze cărnoase, bărbia mică. Părul lung este ordonat aranjat pe frunte în două bucle mari, iar cosițele, în onduleuri mici, acoperă urechile tînărului. Din mijlocul creștetului se desprinde o frunză lată, pare-se, de viță de vie, element care ar putea indica personajul ca fiind un participant la veselul alai bacchic.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele două reprezentări plasate spate în spate (în genul capului lui Ianus) sînt despărțite, așa cum aminteam, printr-o bandă de relief, ce constituie o prelungire a torților. (Fig. 4).

Unguentariul provenit de la Jupa se înscrie în numeroasa și variata gamă de vase cu reprezentări antropomorfe, descoperite în Imperiu. Din lunga lor serie dăm la întîmplare cîteva exemple, ca, de pildă, recipientele găsite la Napoli[5], Colchester[6], York[7], Heidelberg[8], în provinciile estice romane[9] ș.a., sau în țara noastră mostrele provenite de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa[10], Cluj-Napoca[11], Bugeac[12], Micăsasa[13], Buciumi[41], Turda[15], Barboș[16] etc.

Creație a unui meșter olar autohton, acest văscior, găsit în amintita clădire distrusă de un incendiu, a fost surprins într-un context arheologic datat la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. El constituie o adevărată operă de artă miniaturală, îmbogățind patrimoniul descoperirilor de la *Tibiscum* cu încă o piesă de certă valoare.

PETRU BONA — CONSTANTIN POP

UN VASE ANTHROPOMORPHE DÉCOUVERT À JUPA

(Résumé)

Les auteurs décrivent et interprètent un vase anthropomorphe, de terre cuite, découvert dans la zone „Pod—Nord", voisinée avec le castre romain de *Tibiscum* (aujoud'hui Jupa, dép. de Caraş Severin).

Sur les deux faces est représenté la tête d'un jeune imberbe (fig. 1—4). Le vase est un type d'*unguentarium* et il a des nombreux analogies en Dacie romaine et dans l'Empire. Daté au fin du IIe siècle de n.è., il est conservé dans le Musée départemental d'etnographie et d'histoire locale de Caransebeş (n° inv. 11 131).

[5] O. Hölder, *Die Formen der römischen Thongefässe diesseits und jenseits der Alpen*, Stuttgart, 1897, p. 34, pl. XII, 3.

[6] J. M. C. Toynbee, *Art in Britain under the Romans*, Oxford, 1964, p. 405, pl. XCII, a.

[7] Idem, *op. cit.*, p. 408, pl. XCIV, b.

[8] B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heidelberg*, Bonn, 1964, pl. 23, nr. 35 b, pl. 43, nr. 1.

[9] A. Schörgendorfer, *Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer*, Brünn—München—Wien, 1942, pl. 46, nr. 560 a, pl. 562—564, pl. 566—567.

[10] D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Sarmizegetusa*, col. BAR, Oxford, 1979, p. 146, nr. 385, pl. CXXXVII. 385.

[11] D. Isac, M. Bărbulescu, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 179—181, pl. II, 1—2, p. III, 1—2.

[12] L. Buzoianu, în *Daces et romains*..., nr. 267.

[13] I. Mitrofan, în *Daces et romains*..., nr. 237.

[14] E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, pl. LI, 2—4, pl. LII—LIV, 1—2.

[15] M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 36, nr. 2, pl. XXXIV, 2—3.

[16] I. I. Dragomir, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 145—148, fig. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro

DESCOPERIRI MONETARE DIN SUDUL BANATULUI (III)*

În cele ce urmează vom prezenta descoperirile monetare din anii 1981—1982, care au îmbogățit colecțiile numismatice ale Muzeului județean de istorie din Reșița, constituind în același timp, importante dovezi ale circulației monetare din epoca dacică pînă în secolul al XIV-lea pe teritoriul Banatului.

Deși materialul este restrîns ca număr de piese, în prezentarea sa vom respecta aceleași criterii (cronologic și alfabetic în cadrul localităților) utilizate în primele serii ale cronicii.

I. Monede romane republicane

1. **Brebu.** În cadrul săpăturilor arheologice din anul 1981, care au dezvăluit vestigiile unei construcții romane din sec. II—III e.n.[1], au ieșit la iveală 6 monede din bronz, foarte corodate, dintre care doar una singură, în urma operațiilor de conservare, a putut fi determinată[2]:

C. Vibius Pansa
AE; ax 1; 6,77 g; 22 mm
Nicomedia, 47—46 î.e.n.
cf. W. H. Waddington, E. Babelon. Th. Reinach, *Récueil général des monnaies gréques d'Asie Minéure, Paris,* 1910, I, fasc. 3, p. 515, nr. 8

2. **„Stenca" Liubcovei (com. Berzasca).** Campania arheologică din 1982, intreprinsă în cadrul fortificației dacice din acest punct[3], a dus la des-

---

* Prima parte a cronicii, în *SCN,* VIII, p. 129—136; a doua parte în *Banatica,* VI, 1981, p. 147—151. O parte din monedele descoperite la Tibiscum, așezarea civilă, vor fi publicate de D. Bălănescu, P. Rogozea, în *StComC,* 1983 (sub tipar).

[1] Săpături arheologice conduse de Ovidiu Bozu (MJIR); O. Bozu, în *Banatica,* VI, 1981, p. 134. În cadrul acestui articol, moneda a fost prezentată la *sugestia noastră, ca monedă imperială colonială.*

[2] Determinarea corectă a fost efectuată de dr. B. Overbeck (München), căruia îi mulțumim și pe această cale.

[3] Săpături arheologice conduse de Marian Gumă (MJIR). Vezi în acest sens, M. Gumă, *Cîteva precizări privind cronologia așezării dacice fortificate de pe „Stenca" Liubcovei,* comunicare la simpozionul „In memoriam Constantini Daicoviciu", Caransebeș, 20 martie 1983.

https://biblioteca-digitala.ro

coperirea primei monede din această importantă staţiune arheologică din Banat:

C. Naevius Balbus
AR; ax 6; 2,26 g; 16 mm; 800‰, serratus, fragment
Grueber, 2916, Roma, an 81 î.e.n.
Sydenham, 769, Italia, 78—77 î.e.n.
Crawford, 382/1, Roma, 79 î.e.n.

3. **Tincova (com. Sacu).** Datorită cercetărilor de teren, au mai fost recuperate încă 16 monede din cadrul tezaurului descoperit în hotarul acestei localităţi, în punctul numit „Valea Radului"[4].

II. Monede romane imperiale

1. **„Stenca" Liubcovei.** Alături de denarul roman republican, menţionat mai sus, în fortificaţia dacică de pe Stenca — *Platou,* a mai fost descoperită o monedă din bronz:

Augustus, M. Salvius Otho
AE; ax 12; 3,40 g; 25 mm
BMC, I, 226, 7 î.e.n.
RIC, I, 189, 7 î.e.n.
Giard, 699, 7 î.e.n.; urme slabe de contramarcă pe avers, datată, cf. Giard, p. 27, după anul 9 e.n.

III. Monede bizantine şi feudale

1. **Cuptoare (com. Cornea).** În cadrul campanei arheologice 1982, continuată în necropola de pe dealul „Sfogea"[5], au fost scoase la lumină două monede din argint:

a. *Monedă apuseană* (?), sec. XII[6]
AR; ax 11; 0,44 g; 12 mm; 800‰
b. *Maria (1382—1387)*
AR; ax 2; 0,19 g; 11 mm; 800‰
cf. Unger, I, 442, dar variantă

[4] D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, pc. I/2. Lotul de 16 monede, prelucrat după Crawford, nu schimbă datele esenţiale ale tezaurului şi va fi publicat în momentul recuperării integrale a tezaurului de la Tincova, deoarece există informaţii despre împrăştierea acestuia în zonă.

[5] Săpături arheologice conduse de Ilie Uzum, Ovidiu Bozu. Din colectiv au mai făcut parte Gh. Lazarovici, A. Oprinescu, G. Trîncă. Vezi în acest sens, Ilie Uzum, *Raport preliminar cu privire la cercetarea arheologică de la Cuptoare (necropola medievală),* a XVII-a sesiune naţională de arheologie, Ploieşti, 24—26. martie 1983; Ilie Uzum, Dumitru Ţeicu, *Noi mărturii de cultură şi civilizaţie medievală românească descoperite în campania arheologică, 1982,* comunicare la sesiunea „Istoria Banatului, parte integrantă a istoriei naţionale", Reşiţa, 27 octombrie 1982.

[6] Prin bunăvoinţa dr. Eugen Chirilă (Cluj-Napoca), piesa se află în curs de identificare şi va fi reluată în momentul determinării exacte.

https://biblioteca-digitala.ro

2. **Ilidia (com. Ciclova Română).** Săpăturile arheologice din anul 1982 au fost concentrate în punctul „Funii"[7], unde a fost surprins un complex de locuire feudal timpuriu, în cadrul căruia au fost semnalate trei monede din bronz:

a. *Manuil I. Comnenul* (1143—1180)
AE; ax 7; 313 g; 25 mm, schifată, perforată
Wroth, II, p. 575, tipul 11
Morrisson, II, p. 714, B_2, tip 4, Constantinopol
b. *Idem*
AE; ax 8; 2,47 g; 23 mm; schifată
Morrisson, II, p. 712, B_{20} tip 1, Constantinopol
c. *Bela III* (1172—1196)
AE; foarte fragmentară
Unger, I, 115
CNH, 101

*
* *

Materialul monetar prezentat nu ridică probleme deosebite. Considerăm totuși că piesele de la *Brebu* (nr. I/1) și *Stenca Liubcovei* (nr. II/1) rețin atenția în mod special:

I/1. Deocamdată, moneda în discuție reprezintă o apariție mai rară, prin genul de emisiune, dar mai ales prin contextul descoperirii, avînd în vedere apariția ei într-un context roman de sec. II—III e.n. Luînd în considerare faptul că asemenea monede sînt foarte rare în Dacia secolului I î.e.n. precum și metalul din care este confecționată, (ceea ce nu ne permite să presupunem păstrarea ei în circulație), înclinăm să credem că moneda a fost mai degrabă adusă chiar din Asia Mică.

II/1. Moneda din bronz de la Stenca Liubcovei, așa cum am menționat, prezintă o posibilă contramarcă, aparținînd *probabil* generalului P. Quinctilius Varus[8]. O descoperire quasi-similară (un as Augustus, M. Maecillius Tullus, 7 î.e.n., contramarcat probabil în timpul lui Claudius), aparține așezării getice fortificate de la *Sprîncenata* (jud. Olt)[9]. Piesa de la Stenca Liubcovei este importantă însă pentru datarea nivelului superior, în cadrul căruia a fost descoperită, în timp ce denarul roman republican datează nivelul inferior al fortificației, căruia îi aparține.

III. Monedele feudale sînt reprezentate de piese care au circulat frecvent pe teritoriul Banatului. Cele două monede bizantine de la Ilidia — *Funii* nu sînt singurele exemplare de acest gen descoperite în hotarul localității Ilidia[10] și alături de alte descoperiri semnalate anterior[11] confirmă din nou prezența monedei bizantine în sud-vestul României.

DANA BĂLĂNESCU

---

[7] Săpături arheologice conduse de Ilie Uzum, Dumitru Țeicu. Vezi în acest sens, I. Uzum, D. Țeicu, comunicare, Reșița, 27.X.1982.

[8] J. B. Giard, *Catalogue des monnaies de l'Empire Romain*, I, *Auguste*, Paris, 1970, p. 27, 39.

[9] C. Preda, M. Butoi, în *Thraco-dacica*, II, 1981, p. 66/IV.

[10] D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, 1984, pc. 23 b.

[11] Vezi în acest sens, I. Sabău, în *SCN*, II, 1958, p. 287—297; C. Feneșan, în *Crisia*, 1974, p. 108—112; D. Bălănescu, în *Banatica*, VI, 1981, notele 11 și 14.

https://biblioteca-digitala.ro

DÉCOUVERTES MONNÉTAIRES DE SUD DU BANAT

(Résumé)

Dans cet ouvrage on continue la présentation des plus récentes découvertes monnétaires issues pendant les fouilles archeologiques pratiquées entre les années 1981—1982 dans le sud du Banat.

Tirent l'attention la monnaie en bronze de *Brebu* (1/1), qui constitue une pièce rare, la monnaie en bronze d'Auguste de *Stenca Liubcovei* (II/1), contramarquées après le 9-ème année de n.è. et les monnaies byzantines d'Ilidia (III/2a, b).

Toutes ces monnaies contribuent à la fixation des limites chronologiques des complèxes dont elles ont été découvertes.

https://biblioteca-digitala.ro

UNELE CARACTERISTICI ALE ZGURILOR DIN ATELIERELE METALURGICE DACO-ROMANE ȘI PREFEUDALE

Ca urmare a febrilei activități arheologice din țară, au fost puse în evidență numeroase noi descoperiri de ateliere metalurgice din antichitate și din epoca prefeudală.

Lucrarea de față caută să adîncească aspectul metalurgic al probelor de zguri și metale colectate din aceste ateliere și datate într-un larg interval de timp, începînd din secolul II și pînă în secolul al XII-lea.

Prin analiza microscopică și chimică a unui bogat material metalurgic, format din minereuri și metale provenind din 10 ateliere, răspîndite pe teritoriul țării în puncte diferite și datate istoric în timpuri diferite, au rezultat cîteva date interesante care ne-au îngăduit să conturăm unele caracteristici comune de interes general al acestor materiale metalurgice.

I. Repartizarea zgurilor

Probele analizate de noi provin din următoarele puncte și secole:

1. Porolissum, cetate romană, com. Moigrad, jud. Sălaj, sec. II—III.
2. Bologa, castru roman, com. Poieni, jud. Cluj, sec. II—III.

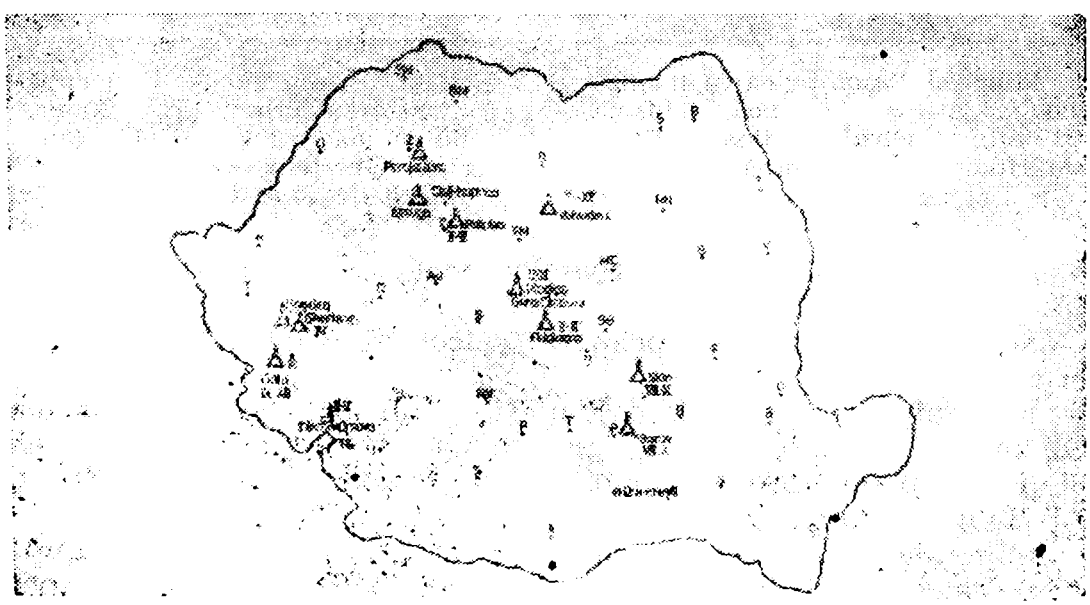

Fig. 1. Harta repartiției în țară a atelierelor metalurgice daco-romane și prefeudale.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Turda—Potaissa, așezare cu exploatări de sare, jud. Cluj, sec. II—III.
4. Mediaș, cetate romană, Gura Cîmpului, jud. Sibiu, sec. II—III.
5. Feldioara—Făgăraș, castru roman, jud. Brașov, sec. II—III.
6. Șoșdea, Valea Bîrzavei, jud. Caraș-Severin, sec. IV.
7. Ghertenis, Valea Bîrzavei, jud. Caraș-Severin, sec. IV.
8. Ilidia, Valea Vicinicului, la sud de Oravița, jud. Caraș-Severin, sec. IX—XII.
9. Slon, la nord de Vălenii de Munte, jud. Prahova, sec. VII—X.
10. Bucov, Ploiești, jud. Prahova, sec. VIII—X.

Schița geografică a țării (fig. 1) indică orientativ cele 10 localități în care s-au găsit probele de zguri, metale și minereuri.

II. Natura mineralogică a minereului

a. În cazul metalurgiei fierului s-au folosit ca materii prime două tipuri de minereuri de fier:

— Limonitul, $Fe_2O_3 \cdot nH_2O$, de natură diagenetică sau sedimentară (fig. 2).

— Magnetitul, Fe_3O_4, aluvionar, de geneză metasomatică, din zona zăcămintelor de la Ocna de Fier, Mina Amelia (fig. 3).

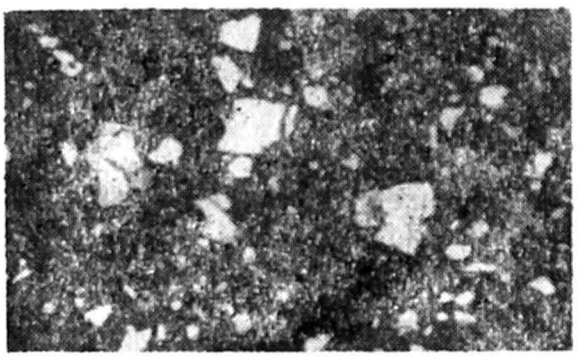

Fig. 2. Minereu limonit (negru) în amestec cu fragmente de cuarț, feldspat, cuarțit (alb). Castrul Feldioara—Făgăraș. Mărit de 30×. Lumină transmisă.

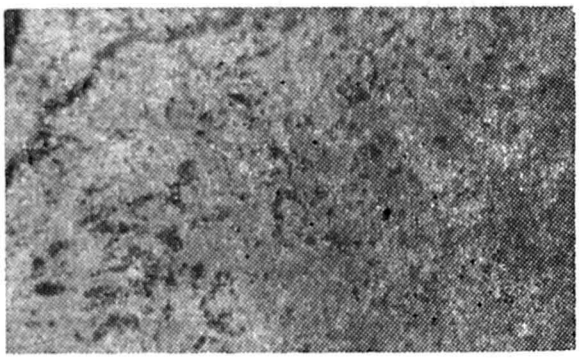

Fig. 3. Minereu magnetitic (cenușiu-alb, centrul transformat prin oxidare parțială în maghemit (γ-Fe_2O_3) (alb, periferic). Ghertenis—V. Bîrzavei, Reșița. Mărit de 50×. Lumină reflectată.

b. În cazul metalurgiei neferoaselor, materia primă este mai diversificată:

— sulfurile polimetalice primare: calcopirit ($CuFeS_2$), galenit (PbS), sfalerit (ZnS);

— mineralele din zona de oxidație a sulfurilor: cuprit (Cu_2O), tenorit (CuO), malachit ($Cu_2[(OH)_2CO_3]$) pentru cupru; cerssit ($PbCO_3$), anglesit ($PbSO_4$) pentru plumb; smithsonit ($ZnSO_4$), respectiv calamina ($Zn_4[(OH)_2 Si_2O_7] \cdot H_2O$) pentru zinc;

— mineralele din zona de cementație a sulfurilor primare: cupru nativ (Cu), calcosinul (Cu_2S), covelinul (CuS), bornitul (Cu_5FeS_4), pentru cupru;

https://biblioteca-digitala.ro

— pentru obținerea staniului metalic s-a folosit ca minereu cassiteritul (SnO_2), un produs natural de geneză pegmatitică-pneumatolitică.

III. Procesul metalurgic

Acesta constă în reacții de reducere și de zgurificare a minereului la temperaturi înalte, plecînd — în cazul fierului — de la un amestec („șarjă") de minereu, fondant, reducător, la care se adaugă un generator de căldură, în cazul de față tot cărbunele de lemn (mangalul).

Fazele de reacție sînt:

a. Încălzirea sarjei și disociația termică a limonitului cu formarea hematitului (Fe_2O_3):

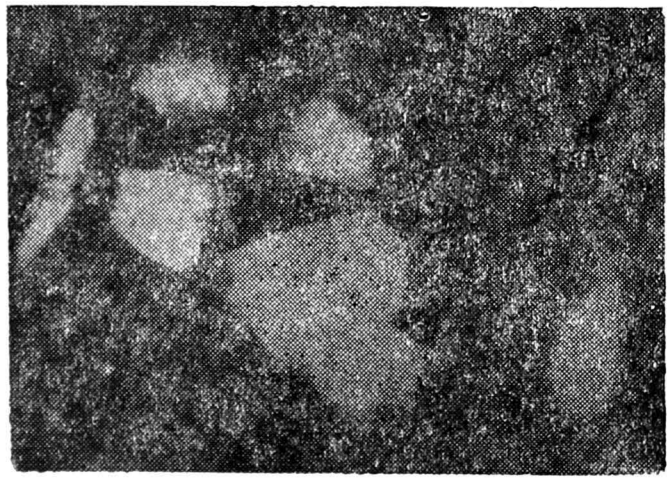

$$Fe_2O_3 \cdot nH_2O = Fe_2O_3 + nH_2O \quad (1)$$

b. Urmează apoi, prin creșterea temperaturii, o disociație termică a hematitului cu transformarea lui în magnetit și degajare de oxigen:

$$3Fe_2O_3 = 2Fe_3O_4 + 1/2\ O_2 \quad (2)$$

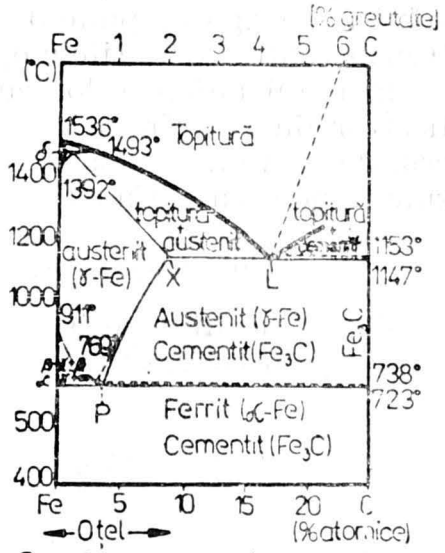

Fig. 5. Diagrama de faze Fe-C (după Ruer-Goerens etc.)

Fig. 4. Minereu cu calcopirit (alb) și sfalerit (cenușiu în granulele albe), dintr-o zgură parțial intrată în reacție (fond cenușiu-negru). Cetatea Porolissum. Mărit de 100×. Lumină reflectată.

Fig. 5. Diagrama de faze Fe—C (după Ruer-Goerens etc.).

c. Acum intră în scenă fondantul care în toate cazurile este bioxidul de siliciu, sub diferitele sale forme ca de ex. cuarț, cuarțit, silex etc. Acesta intră în reacție cu magnetitul pentru a da naștere la silicații de fier bivalent în prezența carbonului reducător, în următoarele trei etape:

$$Fe_3O_4 + C = 3FeO + CO$$

$$FeO + SiO_2 = \xrightarrow{960°C} FeSiO_3 \text{ (hipersten, clinohipersten)}$$

$$2FeO + SiO_2 = \xrightarrow{1205} Fe_2SiO_4 \text{ (fayalit)} \quad (5)$$

https://biblioteca-digitala.ro

Acești silicați împreună cu FeO (wüstitul) formează topituri și deci mediul propice pentru reducerea în continuare a compușilor de fier pentru a genera fierul metalic ca aliaj binar de fier și carbon după ecuația:

$$2FeO+3C \xrightarrow[4,2\% \, C]{1\,141°C} Fe—C+200 \qquad (6)$$

Aliajul interstițial Fe—C are punctul eutectic situat la 1 147°C și un conținut de carbon de 4,2% (compoziție eutectică), cu 389°C mai coborît decît al fierului pur (1 536°C, fig. 4/6).

În final se ajunge la un sistem de faze distincte sub raport chimic, formate din olivin, piroxeni, fier-carbon dar totodată destul de vîscos ca să nu fie posibilă o separare completă a componenților. Această realitate se observă clar din coexistența în zguri atît a silicaților olivino-piroxenici cît și a fierului și a magnetitului în forme dendritice sau de sferule (fig. 6—8).

Fig. 6 și 7 sînt reprezentative și generale în ilustrarea acestor compoziții și structuri-texturi specifice pentru metalurgia vremurilor trecute. Fig. 8 prezintă aceiași situație dar în lumină transmisă printr-o secțiune subțire de zgură, punînd în evidență formele prismatice ale silicaților transparenți și dendritele opace de fier-carbon sau magnetit.

În cazul neferoaselor cupru, plumb, zinc și staniu, reacțiile de zgurificare-reducere rămîn în principiu aceleași, variază doar condițiile de lucru, devenite mai ușoare din cauza temperaturilor de lucru mult mai scăzute la neferoase. Ca exemplu redăm reacția la calcopirit:

$$CuFeS_2+C+SiO_2 \xrightarrow{\text{sub } 100°C} Cu+FeSiO_3+CO_2+2SO_2 \qquad (1)$$

Zgura rezultată este tot olivino-piroxenică, feroasă. Reacții analoage au loc și în cazul minereului prezent ca oxid, carbonat etc.

IV. Chimismul zgurilor

Din datele de analiză chimică a cinci zguri provenind din diferite ateliere din antichitate (tabel 1) rezultă un conținut de silice SiO_2 mai

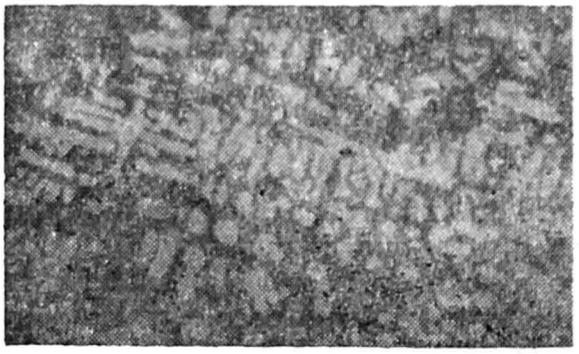

Fig. 6. Fier și magnetit dendritic și globular (alb) într-o zgură olivino-piroxinică (cenușiu și negru). Castrul Feldioara — Făgăraș. Mărit de 150×. Lumină reflectată.

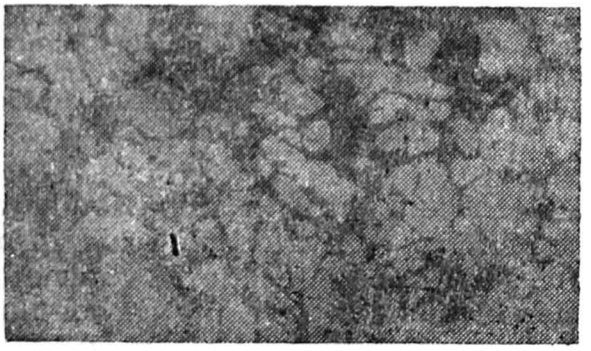

Fig. 7. Fier și magnetit în agregate dendritice (alb) incluse într-o matrice de silicați de fier (negru-gri). Castrul Feldioara — Făgăraș. Mărit de 150×. Lumină reflectată.

https://biblioteca-digitala.ro

mic decît cel necesar transformării integrale a fierului în olivin-piroxen (19—25°). Aceasta înseamnă că rămîne o cantitate de fier metal necombinată, inclusă în zgură în formă de element, fapt confirmat pe cale microscopică (fig. 6—8).

Din datele aceluiași tabel 1 se mai vede că în componența zgurilor mai intră cantități subordonate de Mg, Mn, Ca și alcaline, după cum și

Tabel 1

Compoziția chimică a zgurilor în % greutate

Oxizi %	1 668/P	2 678/P	3 684/P	4 Z_1	5 Z_3
SiO_2	23,69	26,74	0,24	29,65	15,39
TiO_2	0,16	0,26	19,56	—	—
Al_2O_3	6,57	6,19	5,66	10,28	6,32
Fe_2O_3	47,55	59,73	65,92	53,61	68,48
MnO	0,25	0,75	0,21	0,13	0,65
MgO	1,17	0,92	0,77	0,40	1,20
CaO	9,76	3,95	4,23	3,22	3,64
Na_2O	0,40	0,34	0,20	1,20	0,92
K_2O	3,00	0,49	1,14	1,48	1,20
S	0,41	1,40	0,51	0,01	0,03
Σ	92,96	100,73	98,43	99,98	98,83
FeO	42,80	53,76	59,33	48,30	62,0
total Fe „	32,25	42,09	45,07	48,24	61,62
P. C.	—	—	—	—	1,08

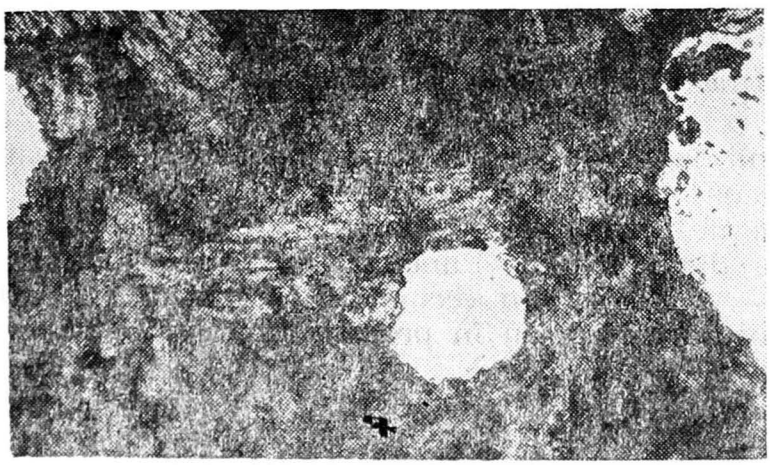

Fig. 8. Zgură olivino-piroxenică cu textura încrucișată (cenușiu de diferite nuanțe, cu sau fără clivaj). Pori (alb) de diferite mărimi. Fier și magnetit dendritic (negru) incluse în matrice de silicați. Mărit de 30×. Lumină transmisă.

cantități remarcabile de alumină (Al_2O_3, sub 10%). Metalele bivalente amintite mai sus substituie diadoch fierul bivalent din fayalit și hipersten. În anumite cazuri, același rol le revine și elementelor alcaline. La rîndul său aluminiul poate substitui parțial siliciul în configurația sa tetraedrică. În toate cazurile, substituirea are loc de preferință în rețeaua piroxenică, mai adecvată prin posibilitățile pe care le oferă o structură de inosilicați

https://biblioteca-digitala.ro

sau catenară, comparativ cu cea de nesilicați ai olivinului fayalit. Se formează în consecință piroxeni de tip augitic cu aluminiu în rețea sau piroxeni de tip akmitic cu alcaline.

În final vor apare în zguri, în cantități preponderente, compuși olivinici, în speță fayalit și compuși piroxenici, hipersten și clinohipersten (respectiv ferrosilit și clinoferrosilit, după nomenclatura uzuală în metalurgie), iar în cantități subordonate se vor putea forma piroxeni de tip augitic sau (și) akmitic.

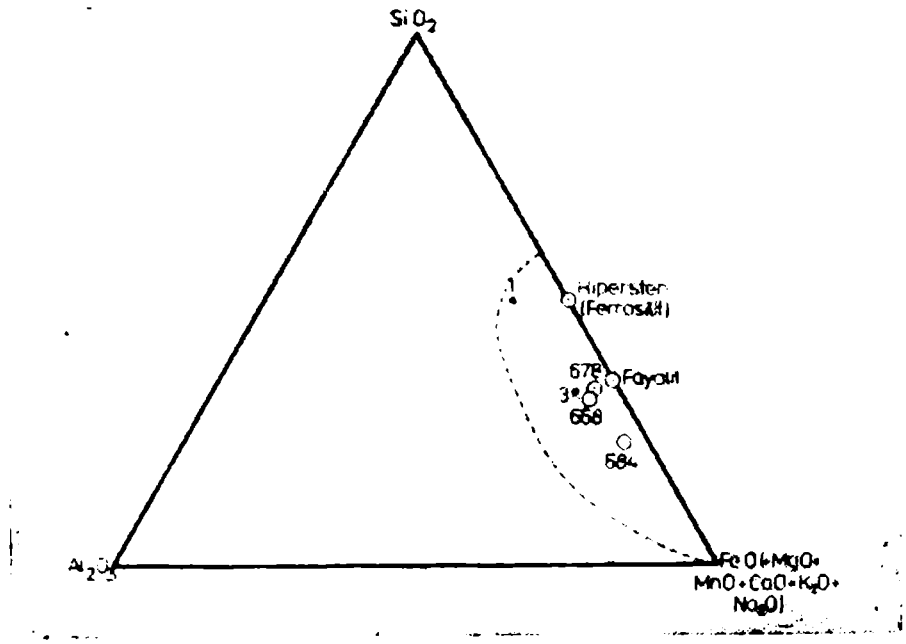

Fig. 9. Diagrama ternară a zgurilor metalurgice daco-romane și prefeudale.

Interpretînd datele de analiză chimică (tabel 1) în această accepțiune, rezultă trei coordonate reprezentative: SiO_2, Al_2O_3 și FeO pentru zgurile analizate, care ne permit reprezentarea grafică (fig. 9) a celor 5 zguri, pe baza valorilor din tabelul 2. Punctele rezultate se situează în diagrama ternară SiO_2—Al_2O_3—FeO în vecinătatea laturii SiO_2—FeO ca urmare a rolului decisiv pe care îl au în procesul metalurgic minereul de fier și fondantul silicios.

Tabel 2.

Coordonatele ternare ale zgurilor

Oxizi % molare	1 668/P	2 678/P	3 684/P	Z_1	Z_2
SiO_2	31,4	33,0	25,0	49,32	32,02
Al_2O_3	5,0	5,0	4,0	10,08	7,28
FeO + MnO + etc.	63,6	62,0	71,60	40,60	60,70
Σ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
%Fe în exces	28,0	26,0	42		21,4

https://biblioteca-digitala.ro

Analiza chimică a unui eșantion de bronz de la Porolissum (proba 129/1980, P.) pune în evidență atît componenții normali ai bronzului, deci cuprul și staniul cît și elementele plumb și zinc care sînt elementele însoțitoare naturale sau paragenetice ale cuprului (tabel 3). Acest fapt ne îndreptățește să afirmăm cu certitudine că minereul folosit la Porolissum derivă din unul din zăcămintele plimetalice din regiune.

Tabel 3

Compoziția bronzului de la Porolissum

Elemente:	Cu	Sn	Pb	Zn	Ag	As	Sb
%	61,32	10	11,28	1,38	0,3	0,3	urme

V. Calitatea metalului

Din cauza separărilor incomplete ale produselor de reacție: Fe—C, magnetit, silicați, rezultă un fier brut care trebuie prelucrat în continuare și va fi supus astfel la tratamente termice, chimice și mecanice ulterioare. Prin aceste prelucrări se urmărea varierea conținutului de carbon din compoziția metalului cît și îndepărtarea cît mai completă a zgurii încorporate, formată din silicații olivio-piroxenici amintiți mai sus, la care se mai adaugă numeroase incluziuni de cărbune de lemn și de fondant în exces (fig. 10).

Fig. 10. Fier brut, granular (alb) cu numeroase impurități de grafit, cementit, fragmente de zgură (negru și cenușiu). Cetatea Porolissum. Mărit de 150×. Lumină reflectată.

VI. Prelucrarea fierului brut

Prin prelucrarea aliajului Fe—C se obțineau sorturile: oțel, fier moale (forjabil) și fonte albe sau negre, avînd fiecare sort proprietăți caracteristice și domenii de aplicație bine cunoscute.

https://biblioteca-digitala.ro

Prelucrarea fierului implica o muncă laborioasă cît mai ales o experiență și o pricepere deosebită de specialist. Meseria de *faur* era dificilă și dobîndirea tuturor cunoștințelor necesare stăpînirii ei cerea timp și mai ales o experiență moștenită din tată în fiu, ca orice îndeletnicire empirică, cultivată în limitele unor bresle.

VII. **Domeniile de prelucrare**

Din vastul domeniu de aplicare a metalurgiei fierului, cunoscut la noi prin nenumăratele vestigii și probe grăitoare culese și păstrate cu grijă de arheologi de pe întreg teritoriul țării, se vede că străvechii fauri știau să se achite cu competență și dăruire în arta producerii, a valorificării fierului și a aliajelor neferoase.

Utilizările din antichitate și epoca prefeudală sînt multiple și pretențioase, dovedindu-se astfel atît calitățile superioare și specifice ale metalului produs în atelierele din vechime cît și predominarea cantitativă a fierului asupra neferoaselor în următoarele trei domenii:

1. Obiecte casnice: cuțite, tacîmuri, piroane, cuie, caiele, ace, țițîni, închizători etc.
2. Unelte agricole și artizanale: seceri, coase, pluguri, grape, ciocane, nicovale, baroase, undițe, dălți etc.
3. Arme de luptă: săbii, spade, săgeți, vîrfuri de lănci etc.

*
* *

Procedeul metalurgic de reducere-zgurificare aplicat în antichitate și în prefeudal era simplu, universal și ușor de realizat prin utilizarea unei părți a minereului de fier pentru formarea topiturii de silicați fuzibili la temperaturi relativ scăzute (1 200°C) și pentru elaborarea fierului metalic brut din restul minereului.

Metoda a rămas valabilă multe secole de-a rîndul. Noi am regăsit-o neschimbată pînă în secolul XII, constatînd astfel continuitatea acestor îndeletniciri metalurgice pe meleagurile carpato-dunărene-pontice.

Aceeași metodă a zgurificării olivino-piroxenice se aplica și la minereurile neferoase de cupru, plumb, zinc și staniu, doar cu unele variații tehnice, adaptate la specificul acestora și anume: operarea reacțiilor de reducere-zgurificare în creuzete ceramice refractare așezate în serie în cuptoare orizontale, cu vatră și boltă.

Un rol deosebit de important în ansamblul operațiilor metalurgice revine fazei de prelucrare a ferului brut în vederea realizării unor sortimente variate și de calitate, solicitate în trei domenii principale: casnic, agricol-artizanal și militar.

EUGEN STOICOVICI

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

1. Valeriu Cazacu, *Substance minerales et téchniques minères utilisées dans l'espace Carpato-Danubien de la haut antiquité à la periode des migrations, Procecedings of the 16 International Congres of the History of Science. A. Scientific Sections.* Bucharest 1981.
2. Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările de la Bucov-Ploiești.* sec. VIII—X. Teză de doctorat, București, 1978.
3. Ion Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizația fierului la Daci,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.
4. Wilhem Hinz, *Silikate,* I, Berlin, 1971.
5. Hütte, *Taschenbuch für Eisenhüttenleute,* Berlin, 1930.
6. Elizbieta Rosek, *The Investigation of the iron-sponge fragments from Burgenland,* Wissenschaftliche Arbeit aus Burgehland, 58, 71, Eisenstadt, 1977.
7. S. Olteanu, N. Neagu, D. Șecläman, *La téchnologie de la réduction du minerai de fer et la problème de la continuite historique sur le territoire de la Roumanie pendant le I-er millénaire n.e.* Proceedings of the 16 International Congress of the History of Science. A. Scientific Sections, Bucharest 1981.
8. Eugen Stoicovici, *Activități metalurgice la Porolissum (Moigrad), j. Sălaj,* în *Acta MP,* VI, 1982.

QUELQUES CARACTÉRISTIQUES DES SCORIES DES ATELIÈRS MÉTALLURGIQUES DACO-ROMAINES ET PREFÉODAUX

(Résumé)

Parmi les nombreuses découvertes archéologiques réalisées recemment sur le téritoire de notre pays, on compte même les 10 localites spécialisés en activités métalurgiques mentionnés dans le travail exposé. Les atelièrs métallurgiques envisagés ont été daté comme appartenan a l'intervale d'entre et le douzième siècle et elles se trouvent a Porolissum, Bologa, Turda, Mediaș, Feldioara, Soșdea, Ghertenis, Ilidia, Bucov et Slon.

En ce qui concerne la métallurgie du fer, les matières premières employées ont été, premièrement, des concrétions limmoniteux formés par l'oxidation des sulfures polymétaliques trouvés à la surface (nommés „le chapeau de fer"), ou au deuxième rang, les concretions ferrugineaux-grezende limmonite des sables sédimentaux.

Les sources de matières premières limmoniteux, riches en fer, se trouvent dans la proximité des atelièrs.

Au cas des localités Șosdea et Ghertenis de la vallé de Bîrzava on a employé la magnetite d'origine métasomathique, originaire des environs de la localité de Ocna de Fier, apporté comme granier alluvionaire.

Dans ce millenanaire activité métallurgique, le processus principal de la méttalurgie du fer et des nonferreux consiste dans la réduction de minerai simultanement avec la transformations d'une partie du même minerai dans le scorie silicieux avec des nombreuses inclusions de dentrites métalliques ou magnetitique.

Pas de fer brut obtenu par ce processus était soumis a des traitements thermique, chimiques et mécaniques qui le transformainet dans des varietes d'acier, de fer forje et de fontes utilisables dans les domaines domestiques, agricole-artisanal et militaire.

Dans la métallurgie des nonfereux, les minerais polymetalliques provenant des zones d'oxidation, cementation des gisement et après leurs réduction et transformation on obtenait — dans les creusets réfractaires et dans des fourneaux a révérbération — les elements Pb, Zn, Sn, Cu, ou des alliages de bronze en melange avec Zn et Pb.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LOCUIRILE MEDIEVALE DE LA GORNEA — ZOMONIȚE*
(com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin)

În împrejurimile satului Gornea din Clisura de Sus, printre locurile impresionant de numeroase care conservă vestigiile unor vremuri de mult apuse[1], terasa numită de localnici *Zomoniţe*, deşi mai recent investigată, reprezintă, se pare, unul dintre cele mai interesante şi semnificative obiective de arheologie feudală cunoscute în zonă[2]. Atenţia asupra sa ne-a fost atrasă, în vara anului 1973, de către lucrătorii unei cărămidării deschise anterior la cca 3 km distanţă, spre sud de vatra actuală a Gornii. Aceştia au adunat de la *Zomoniţe*, semnalîndu-ne, o importantă cantitate de urme materiale, scoase la lumină cu prilejul excavaţiilor întreprinse pentru obţinerea lutului[3].

În vederea localizării pe teren a noului obiectiv, menţionăm că se situează în partea dreaptă a văii Cameniţei. Toponimicul *Zomoniţe* indicîndu-ne, de fapt, lunca joasă a acesteia care se întinde din preajma *Podului Păzăriște*[4], în amonte, cca 1 300—1 500 m pe direcţia nord. La sud şi spre vest, terasa se învecinează cu punctele de mare interes arheologic: *Cotul Tomii*[5], *Căuniţa de Sus*[6] şi *Tîrcheviște*[7], semnalate şi cercetate anterior. Spre est, dincolo de pîrîul Cameniţa, lunca este întreruptă din cauza versantului abrupt al dealului *Păzăriște*[8], care se înalţă, chiar de la marginea apei dominînd întreg peisajul înconjurător. Două viituri consecutive, în anii 1911—1912, însoţite de puternice inundaţii — gor-

---

* Rezultatele preliminare ale cercetărilor de la Gornea—Zomoniţe au format obiectul comunicării: Ilie Uzum, *Locuirea prefeudală şi feudală timpurie de la Gornea-Zomoniţe (com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin)*, prezentată la sesiunea ştiinţifică de la Muzeul Banatului, Timişoara, 5—6 mai 1979.

[1] Ilie Uzum, Gh. Lazarovici, Ion Dragomir, în *Banatica*, II, 1973, p. 413—416.

[2] I. Uzum şi Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 49.

[3] *Ibidem;* merite în semnalarea acestui obiectiv revin învăţătorului Ion Dragomir din Gornea, care a adunat la Zomoniţe fragmente de ceramică feudală, încă din anii 1968—1970, pe cînd se executau săpături de salvare în hotarul localităţii Gornea.

[4] I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *op. cit.*, p. 408; vezi şi I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 49.

[5] Obiectiv necercetat, acoperit în prezent în, bună parte, de apele Lacului de acumulare Porţile de Fier. A fost semnalat, de asemenea de Ion Dragomir.

[6] I. Uzum, în *Crisia*, 1974, p. 39—42; I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir *op. cit.*, p. 405; între anii 1968-1970 s-au executat săpături de salvare întrerupte în perioada 1970—1972. În vara anului 1973, cercetările au fost reluate.

[7] I. Uzum, în *Banatica*, III, 1975, p. 131—143.

[8] I. Uzum, în *Tibiscus*, III, Timişoara, 1974, p. 159-161; I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *op. cit.*, p. 408; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

nenţii mai vîrstnici amintindu-şi de ele, povestesc ca despre „potop" — au acoperit lunca Zomoniţelor, lăsînd în urmă depuneri aluvionare ce ating, în anumite locuri, grosimea de 0,40—0,50 m. Sterile, din punct de vedere arheologic, depunerile de mîl au acoperit un strat de pămînt de culoare brună unde, după ce au fost executate sondaje de verificare s-au găsit mai multe obiecte, datate relativ recent, către sfîrşitul epocii moderne — fragmente ceramice, piroane, piese de car sau de la căruţă, menţionăm între ele şi descoperirea unei monede din anul 1897 — care confirmă relatările localnicilor cu privire la inundaţiile amintite.

La începutul verii anului 1973, după inaugurarea săpăturilor sistematice, de amploare, pe terasa mijlocie a Dunării de la *Căuniţa de Sus*[9], lucrătorii cărămidăriei din *Zomoniţe* ne-au informat că în gropile deschise de ei pe terasă, de la o adîncime de peste un metru au fost scoase fragmente de vase din lut, pietre arse, bucăţi din zgură de fier, precum şi o importantă cantitate de oseminte[10]. Din această cauză a fost întreprinsă prima intervenţie de salvare în zonă, începută prin îndreptarea marginilor de la gropile lutăriei şi continuată prin deschiderea unei casete, în partea de nord-est a cărămidăriei — precizată în funcţie de stadiul lucrărilor de exploatare la momentul respectiv.

Primul rezultat s-a concretizat în delimitarea unui complex de locuire cu formă rectangulară şi dimensiunile de 2,60×1,80×0,60 m. Practic, a fost identificată existenţa unui semibordei (notat în plan B_1), puţin adîncit, cu laturile drepte şi colţurile uşor rotunjite. Pereţii de pe latura de sud a complexului erau aproape verticali, în timp ce pe latura de nord se prezentau uşor înclinaţi. Trebuie precizat că prin săparea acestui complex a fost străpuns, încă din vechime, un strat de cultură gros de 10—15 cm, în care s-au descoperit oase de animale şi fragmente ceramice databile, pe baza analogiilor, în secolele VIII—X[11]. Din umplutura locuinţei au fost recoltate alte materiale arheologice: obiecte de fier, oase de animale şi fragmente ceramice. În colţul de nord al aceluiaşi complex s-au identificat resturile unei instalaţii de foc. Tot în acest sector au fost găsite o strachină întregibilă şi un „cătel de foc", făcut din lut, de mari dimensiuni, avînd o formă piramidală cu baza pătrată şi cu o perforaţie la vîrf. Cu toate că partea vestică a locuinţei era aproape complet distrusă de cărămidărie, cele trei laturi păstrate, pe dimensiunile menţionate mai sus, ne-au permis să-i determinăm forma rectangulară.

Mai spre sud, la cca 10 m distanţă, pe direcţia vechiului drum al Gornii s-a identificat un cuptor cercetat „in situ". Prin săpături, în faţa gurii acestei instalaţii de foc a fost delimitată o groapă uşor alungită spre nord, pentru a facilita accesul la cuptor. În umplutura gropii s-au găsit, de asemenea, fragmente ceramice, oase şi cărbune. După cum se pare cuptorul astfel semnalat aparţinea unui complex de locuire distrus, în mare parte, prin săpăturile de exploatare a lutului. Desigur, că şi fragmentele ceramice găsite în apropierea acestui cuptor, puteau să aparţină comple-

[9] *Ibidem*, p. 49. Cu ocazia reluării săpăturilor sistematice la *Căuniţa de Sus*, chiar în vara anului 1973 au fost semnalate încă cinci complexe de locuinţă; Gh. Lazarovici, I. Uzum, M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 433 se referă la extinderea lucrărilor şi în zona de est a terasei.

[10] I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 49.

[11] Se pare că noua locuire identificată la Zomoniţe, continuă, în timp, aşezarea prefeudală de la Căuniţa de Sus datată în secolele VII-VIII.

https://biblioteca-digitala.ro

xului respectiv. Prin întregire, cîteva dintre ele permit chiar reconstituirea unor forme tipice de vase uzuale. După factură și ornamente, această ceramică se încadrează, aproximativ în secolele XI—XIII-lea, fiind, în orice caz, mai tîrzie decît ceramica provenită din semibordeiul nr. 1 (B_1), lucrată, în parte la roată, în parte cu mîna[12].

Doar la un metru distanță de cuptorul prezentat mai sus a fost descoperit un mormînt. Din păcate, în jurul său nu s-au găsit nici un fel de obiecte de inventar funerar, iar fragmentele ceramice semnalate în groapa mormîntului nu aparțin acestuia. Ele se pot data în secolele VIII—X și fac parte, în mod cert, din stratul de cultură deranjat prin săparea gropii funerare[13].

În anul următor, 1974, amplificarea excavațiilor de la *Zomonițe*, a impus extinderea săpăturilor de salvare în zona ce urma să fie afectată de noile lucrări. Astfel, au fost deschise alte două secțiuni (notate în plan S_1 și S_2), fiecare cu dimensiunile de 30×2 m. De-a lungul secțiunii S_1/1974 au fost delimitate cîteva complexe arheologice: două locuințe adîncite (notate; B_2 și B_3); două gropi menajere (notate pe plan: G_1 și G_2); în sfîrșit, a apărut o grupare de pietre al cărei rost nu se poate preciza. Menționăm că printre pietre s-au găsit și cîteva fragmente ceramice. Trasată aproape paralel cu prima secțiune și cea de-a doua S_2/1974, a prilejuit delimitarea a două locuințe adîncite (notate: B_4 și B_5) și a trei gropi menajere (notate: G_3, G_4 și G_5).

În toamna aceluiași an s-a trecut la prelungirea secțiunii S_2/1974, fiind deschise mai multe casete pentru prepararea complexelor semnalate. În zona locuinței B_4 a fost săpată o suprafață de 5×5 m, pentru delimitarea acestui complex, în apropierea lui fiind surprins și un alt complex notat în plan B_6. De-a lungul anului 1975 exploatarea lutului a amenințat să cuprindă un front larg de aproape 100 m, afectînd întreaga terasă a *Zomoniței* pînă în apropierea promontoriului numit *Tîrcheviște*. Motiv pentru care cercetările arheologice s-au extins spre partea nord-vestică prin alte două secțiuni orientate în direcția nord-sud. Secțiunea S_3/1975 (cu dimensiunile de 40×2×0,80 m) se plasează la 30 m spre nord de marginea drumului vechi, amintit mai sus. Cealaltă secțiune, S_4/1975, de dimensiuni ceva mai reduse (32×2×1 m) era paralelă cu prima, avînd capătul de sud foarte apropiat de capătul secțiunii menționate.

Ulterior, în anii 1976—1977, investigațiile de la *Zomonițe* au continuat exclusiv sub forma intervențiilor de salvare. Zilnic s-a impus supravegherea evoluției lucrărilor în cărămidărie, ba chiar oprirea lor, atunci cînd semnalarea unor complexe arheologice noi impunea săpături de salvare.

Pornind de la asemenea situații concrete au fost deschise încă cinci casete și două secțiuni: S_5 (cu dimensiunile de 20×1 m) și S_6 (de 10×1×1 m). Cu acest prilej au fost identificate alte nouă complexe arheologice reprezentate de: trei locuințe adîncite (semibordee); cinci gropi

[12] Pentru complexele datate în sec. VIII—IX sau IX—X, statistica ceramicii oferă următoarea situație: cca. 60—65% ceramică lucrată la roată, cca. 35—40% ceramică lucrată cu mîna.

[13] Asemenea morminte izolate au mai apărut și în așezările cercetate la Gornea-Țărmuri (1969) și Căunița de Sus (1977); În acest sens vezi și I. Uzum, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 217 și nota 20.

https://biblioteca-digitala.ro

menajere; și o vatră de foc. La est și la nord de cărămidărie, în secțiunile deschise au fost surprinse, de asemenea, cele două nivele de locuire distincte, deja semnalate de noi și corespunzătoare secolelor VIII—X, respectiv XI—XIII.

I. Descrierea complexelor arheologice

A. Complexele de locuire

1. *Locuința nr. 1* (în plan B_1) de formă rectangulară cu colțurile rotunjite. A fost semnalată în colțul nord-estic al cărămidăriei și delimitată în vara anului 1973. Pe baza materialului arheologic este datată din secolele XII—XIII.

2. *Locuința nr. 2* (B_2). Avea o formă ovală cu groapa ușor albiată și axa orientată pe direcția nord-est—sud-vest. Dimensiunile celor două axe erau de 4,60×2,90 m, locuința fiind adîncită pînă la 0,80 m de la baza stratului de cultură actuală. În interior nu s-au găsit urme de la instalații de foc. Complexul semnalat în anul 1974 a fost cercetat în secțiunea S_1 (carourile 17—20) și parțial printr-o casetă deschisă pe latura vestică a secțiunii S_2.

3. *Locuința nr. 3* (B_3). Avea formă rectangulară cu dimensiunile de 2,50×1,80×0,35 m, fiind orientată cu latura lungă pe direcția est-vest. În colțul estic, în peretele locuinței era cuptorită o instalație pentru foc. Complexul de locuire a fost identificat și cercetat în anul 1974 în secțiunea S_1 (carourile 10—12).

4. *Locuința nr. 4* (B_4). De formă ovoidală, cu fundul albiat avea axa lungă orientată pe direcția est-vest. Dimensiunile ei se apropie de cele ale complexului B_2, fiind: 3,75×3×0,80 m. Pe podina locuinței era depus un strat de cărbune și pămînt gălbui în care s-au găsit diferite materiale arheologice, ca: fragmente ceramice și fragmente de brățări din sticlă.

În colțul sud-estic s-a observat o îngrămădire de pietre al cărei rost e greu de precizat. Complexul a fost cercetat în anul 1974 în secțiunea S_2 (carourile 5,80—8,90 m).

5. *Locuința nr. 5* (B_5). Tot în anul 1974, în caseta deschisă pentru delimitarea locuinței B_2 — între secțiunea S_1 și latura de vest a secțiunii S_2 a fost surprins încă un complex, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite și dimensiunile de 2,50×1,60×0,40 m. Axa lungă era orientată pe direcția est-vest.

6. *Locuința nr. 6* (B_6). În același an în suprafața deschisă cu ocazia cercetării locuinței B_4 a fost semnalată încă o locuință. De formă rectangulară aceasta avea dimensiunile de 3,75×2,30×0,40 m, fiind orientată pe direcția nord-est—sud-vest.

7. *Locuința nr. 7a* (B_{7a}). Identificată, de asemenea, în toamna anului 1974 (într-o campanie consecutivă organizată în același an) această locuință avea o formă ovoidală cu capătul ascuțit spre sud-est, orientarea sa generală fiind pe direcția NV—SE. Dimensiunile erau de 3,60×2×
×0,40 m.

8. *Locuința nr. 7* (B_7). A fost cercetată cu un an mai tîrziu, în 1975, cînd s-a procedat și la numerotarea locuinței amintite anterior (7a). Noul

https://biblioteca-digitala.ro

complex de locuire are o formă rectangulară cu dimensiunile de 3,25×
×2,30×0,45 m. Colțurile sale erau rotunjite și după cum s-a putut observa era orientat pe direcția NE—SV. La cca un metru distanță de colțul estic al acestei locuințe s-a găsit o instalație de foc. În interiorul complexului, ca și în jurul său, au fost descoperite pe lîngă numeroase fragmente ceramice și aproximativ 35 kg de zgură de fier. Tot în această locuință s-a găsit și o statuetă de bronz care, după tehnică și factură, aparținea epocii romane[14].

9. *Locuința nr. 8* (B_8). Cu cercetarea acestui complex s-a încheiat seria locuințelor semnalate în anul 1974. Locuința avea o formă de pară, observîndu-se o ușoară alungire pe direcția NV—SE. Dimensiunile sale au fost de 3,90×1,75×0,40 m. Materialul arheologic — printre altele și numeroase tipsii fragmentare — pare a fi mai timpuriu decît cel descoperit cu ocazia cercetării celorlalte complexe de locuire, descrise mai sus.

10. *Locuința nr. 9* (B_{15}). A fost identificată și semnalată în cursul anului 1976. Noul complex de locuire avea formă ovală cu un cot rotunjit. Dimensiunile sale sînt de 3×1,70×0,50 m.

11. *Locuința nr. 10* (B_{16}). A fost cercetată arheologic tot în anul 1976, cu ocazia săpăturilor de exploatare pentru cărămidărie. Complexul avea o formă ovală, alungită, cu dimensiunile de 3×1,60×0,30 m.

12. *Locuința nr. 11* (B_{20}). De formă ovală, cu dimensiunile de 2,70×
×1,60×0,15 m a fost semnalată în același an, 1976. În centrul ei, foarte puțin adîncit, a fost identificată o vatră cu formă de potcoavă, delimitată prin pietre.

B. **Gropile menajere**

Pe parcursul cercetărilor au fost puse în evidență și 12 gropi menajere, notate în ordinea descoperirii de la G_1 la G_{12}. Acestea se diferențiază uneori ca formă, dar mai ales ca dimensiuni, de la gropile care nu depășesc adîncimea și diametrul de 0,50 m, pînă la cele apropiate de mărimea unor complexe de locuire. Menționăm că în toate gropile pe care le enumerăm mai jos, pe lîngă resturi menajere obișnuite s-au găsit și diferite obiecte, destul de interesante, pe care le vom menționa cînd va fi cazul.

1. *Groapa nr. 1* (G_1). Semnalată în vara anului 1974 (S_1, caroul 14,60—15,30 m) este o groapă de mici dimensiuni cu marginile rotunjite, avînd diametrul de 0,60 m și adîncimea de numai 0,35—0,40 m. Din ea provin fragmentele unei vetre de foc portative.

2. *Groapa nr. 2* (G_2). A fost delimitată tot în S_1/1974 (caroul 24—26 m). Forma ei ovoidală avea partea ascuțită îndreptată spre est. Dimensiunile gropii sînt: diametrul de 0,80 m, iar adîncimea de 0,30 m.

3. *Groapa nr. 3* (G). A fost cercetată în S_2/1974 (caroul 14,60—17,65 m). Prezintă, de asemenea, o formă ovoidală însă, de data aceasta, cu vîrful îndreptat spre vest. În groapă s-au găsit cîteva fragmente ceramice databile în secolele XII—XIII și mai multe pietre. Dimensiuni: 1,80×1,40 m și o adîncime de 0,40 m.

4. *Groapa nr. 4* (G_4). Atinge aproape tangențial profilul vestic al secțiunii S_2/1974, în zona metrului 12. De formă rotundă, groapa are dia-

[14] Constantin Pop, Ilie Uzum, în *Banatica*, VI, Reșița, 1981, p. 137—140.

https://biblioteca-digitala.ro

metrul 0,60 m și adîncimea de 0,50 m. În umplutură s-au găsit fragmente ceramice, fragmente de oase și pietre arse.

5. *Groapa nr. 5* (G_5). A fost semnalată spre nord, în imediata apropiere a complexului de locuire B_1. Această groapă s-a putut delimita, de asemenea, în S_2/1974 și intră parțial în profilul estic al secțiunii. De formă ovală, cu axa lungă îndreptată pe direcția nord-vest—sud-est, complexul G_5 are dimensiunile de 1,60×1,20×0,60 m.

6. *Groapa nr. 6* (G_6). A fost delimitată în zona complexului de locuire B_1/1973 la distanță de 1,70 m spre vest de latura vestică a secțiunii S_2/1974. Groapa de formă rotundă are diametrul de 0,80 m.

7. *Groapa nr. 7* (G_7). A fost semnalată la circa 38 m, spre nord de capătul secțiunii S_2/1974, fiind delimitată în excavațiile practicate de cărămidari. De formă ovală, cu orientarea pe direcția est-vest, groapa avea dimensiunile de 2,20×2×0,50 m. Cam în partea centrală a acestui complex, la circa 0,15 m de baza gropii, au fost găsite resturile unei instalații de foc — o vatră de mici dimensiuni.

Alte cinci gropi menajere au fost identificate, în vara anului 1976 și cercetate, atît cît a fost posibil, din cauza infiltrațiilor masive de apă, în toate săpăturile din perimetrul cărămidăriei[15]. Prezentăm în continuare dimensiunile acestor gropi, în ordinea notării lor pe plan.

8. *Groapa nr. 8* (G_{13}). Este o groapă de dimensiuni relativ mari care măsura 1,45×1,55×1,90 m. În interior au fost găsite numeroase fragmente de vatră portativă.

9. *Groapa nr. 9* (G_{14}). Avea o formă ovală și dimensiunile de 1,80× ×1,50×0,35 m.

10. *Groapa nr. 10* (G_{17}). De formă rotundă are diametrul de 0,40 m și adîncimea pînă la 0,35 m.

11. *Groapa nr. 11* (G_{18}). Avea forma rotundă, ușor albiată la bază, cu un diametru de 0,70 m și adîncimea pînă la 0,40 m.

12. *Groapa nr. 12* (G_{19}). Are dimensiuni destul de mari: diametrul de 1,70 m; adîncimea de 1,10 m și formă rotundă albiată.

C. Instalațiile de foc

În timpul săpăturilor de salvare și apoi al investigațiilor sistematice au fost semnalate diferite tipuri de instalații pentru foc, de la cele mai simple vetre, la cuptoarele cu calotă semisferică pentru copt, pînă la furnalele primitive de dimensiuni mici, folosite la reducerea minereului de fier. Continuăm, prin a descrie succint toate instalațiile de foc, în ordinea identificării lor cu ocazia executării săpăturilor arheologice.

1. *Instalația nr. 1* (C_1). A fost semnalată în apropierea locuinței B_1, încă din anul 1973. Aparținînd categoriei cuptoarelor de copt, avea diametrul de 1 m, măsurat pe vatră, iar înălțimea calotei semisferice era de 0,60 m, în centrul vetrei. În fața gurii, alungite spre nord, era, foarte probabil o groapă de acces la cuptor, cu diametrul de 1 m.

2. *Instalația nr. 2* (C_2). Identificată în interiorul locuinței B_3 și cuptorită în peretele din colțul de est, se încadrează ca tip, în categoria insta-

[15] Situația a fost determinată, firesc, de încheierea lucrărilor la Barajul de la Porțile de Fier ceea ce a dus la creșterea constantă a nivelului apelor Dunării și inundarea a numeroase puncte de interes arheologic.

https://biblioteca-digitala.ro

laţiilor pentru foc prevăzute cu o cupolă semisferică care, aşa cum arătam şi mai sus, erau folosite pentru copt. La gura cuptorului au fost găsite două pietre şi o lespede. Partea superioară, pînă în zona gurii, în proporţie de circa 70% din bolta instalaţiei era prăbuşită.

3. *Instalaţia nr. 3* (C_3). A fost identificată în groapa G_3 şi, de fapt este o vatră neamenajată, prezentînd puternice urme de arsură.

4. *Instalaţia nr. 4* (C_4). În interiorul complexului B_7, pe latura lungă, înspre colţul estic, a fost descoperit un cuptor avînd forma piramidală cu profilul trapezoidal şi baza mare în jos. Dimensiuni: diagonala bazei 0,90 m; diagonala în partea superioară 0,40 m şi înălţimea de 0,95 m. Vatra, după cum s-a constatat era puternic arsă. Pe vatră şi la gura cuptorului au fost găsite mai multe pietre. Atît în interior, cît şi în imediata apropiere a acestui cuptor au fost descoperite numeroase bucăţi de zgură de fier, avînd dimensiuni diferite. Unele dintre acestea, adevărate lupe de fier, cu mare conţinut de metal erau prelucrate, foarte probabil, prin încălziri şi bateri succesive care le înnobilau structura.

5. *Instalaţia nr. 5* (C_5). În partea centrală a gropii G_7, cam la 0,15 m a fost găsită o vatră de foc de mici dimensiuni.

6. *Instalaţia nr. 6* (C_6). În mijlocul complexului B_{20} a fost identificată o vatră în formă de potcoavă, delimitată cu pietre de rîu.

D. Mormînt izolat

La un metru distanţă spre nord-vest de primul cuptor, a fost semnalat un schelat. Defunctul, întins pe spate cu braţele pe lîngă corp avea genunchii uşor îndoiţi şi aplecaţi spre stînga. În groapa mormîntului nu s-au descoperit obiecte de inventar funerar. În schimb, au fost semnalate mai multe fragmente ceramice, datate în secolele VIII—IX, care provin, după cum se pare, din stratul de cultura deranjat cu ocazia săpării mormîntului. Ţinînd seama de poziţia izolată a acestuia, ca şi de absenţa inventarului funerar datarea sa este extrem de dificilă. Totuşi, ţinînd seama de contextul arheologic al zonei în care a fost descoperit mormîntul izolat, opinăm, cu certitudine, pentru încadrarea cronologică anterioară secolului al XII-lea, deci aparţinînd exclusiv perioadei feudalismului timpuriu.

II. Descrierea materialului arheologic

În primii ani de cercetări, 1973—1974, pe lîngă materialele descoperite cu ocazia golirii sistematice a complexelor mai sus prezentate, o importantă cantitate — în exclusivitate fragmente ceramice — a fost adunată în urma săpăturilor efectuate de cărămidari. Desigur, în această din urmă situaţie nu putea fi vorba şi despre observaţii stratigrafice, căci fragmentele ceramice scoase de la adîncimi diferite erau, cu totul, amestecate (vezi Fig. V, VI, VII). Analiza, foarte atentă a fragmentelor a determinat însă constatarea că este vorba, atît despre o categorie de ceramică lucrată la roată, cît şi despre o ceramică lucrată cu mîna, de culoare negricioasă, brună şi brun-roşcată, ornamentată cu benzi de linii incizate dispuse în val şi orizontale (vezi Fig. V, 1, 3, 5). După factură, forme şi ornamente s-a stabilit că toate fragmentele ceramice la care ne referim, pot fi înca-

https://biblioteca-digitala.ro

drate cronologic, aproximativ, între secolele VIII—X și XI—XIII, ele provenind, în mod cert, din două straturi de cultură diferite.

Constatările prilejuite de analiza materialelor adunate din periegheze au fost ceva mai tîrziu confirmate prin rezultatele săpăturilor sistematice de la *Zomonițe*, motiv pentru care procedăm, în continuare la prezentarea lor.

De la început subliniem varietatea materialelor găsite cu ocazia cercetării complexelor arheologice: ceramică uzuală și de lux; unelte și scule de metal, împreună cu lupe și zgură de fier; podoabe din sticlă și metal, piatră sau ceramică; oase de animale; și, în sfîrșit, tot aici semnalăm descoperirea mai multor obiecte de epocă romană.

Firește că împrejurările fortuite în care s-au desfășurat cercetările de la Gornea—*Zomonițe*, ca și faptul că întreg materialul arheologic descoperit, ilustrează o îndelungată perioadă de timp, e de natură să creeze serioase dificultăți și probleme de datare.

A. Ceramica

Ca și în cazul altor așezări medievale cercetate în sudul Banatului, sau pe întreg cuprinsul țării, ceramica se impune și la Gornea—Zomonițe drept categoria cea mai reprezentativă, din punct de vedere cantitativ, ca varietate de forme și ornamente.

Analizînd global, întreaga cantitate de ceramică provenită din locuințe, gropi și din interiorul cuptoarelor sau de pe vetre, se constată că după modul în care a fost lucrată se disting două categorii de ceramică: a) ceramica lucrată cu mîna, care reprezintă circa 20% din întreaga cantitate; b) ceramica lucrată cu roata, rapidă sau înceată, care se impune într-o proporție de 80%.

Din punct de vedere al originii sau provenienței, ceramica de la Gornea—*Zomonițe* se poate împărți, de asemenea, în două grupe:

a) o ceramică locală, nesmălțuită ornamentată sau fără ornament, lucrată la roată sau cu mîna.

b) o ceramică din import, smălțuită, de provenință bizantină sud-dunăreană constituind, de regulă, un articol de lux.

Ceramica locală, lucrată cu mîna, provine din stratul de cultură din jurul complexelor de locuire B_1, B_2, B_3, B_7, și B_{8a} ca și din zona sudică a secțiunilor S_1 și S_2 din 1974 unde a fost delimitat un strat de cultură inferior ce aparține secolelor VIII—X. Această ceramică este lucrată dintr-o pastă destul de grosieră, cu mult nisip și chiar pietricele în compoziție, avînd pereții foarte friabili. Arderea vaselor este incompletă, fragmentele prezentînd o culoare neagră în spărtură. Printre formele ceramice, posibile de reconstituit, din această categorie amintim vasele fără mănușă de tip borcan, tipsiile și vetrele portative. Ceramica lucrată cu mîna provenită din complexe, are o culoare cărămizie și brună cu variantele brun-negricios și brun-cenușiu. Ca ornamente menționăm linia în val simplu incizat, benzile de incizii orizontale combinate cu valul simplu, benzi din linii orizontale și în val incizate.

La rîndul ei, ceramica locală lucrată la roată, apare în cantitate net superioară și este de bună factură avînd pastă amestecată cu nisip și mica. Bine arse, vasele din această categorie prezintă o duritate destul de mare.

https://biblioteca-digitala.ro

Culoarea lor este cărămizie, brună, neagră, prezentînd și variantele negru-cenușiu, brun-cărămiziu, brun-negricios. Pe de altă parte, ceramica lucrată cu multă măiestrie, la roata înceată sau rapidă, prezintă o mai mare varietate de forme și ornamente. În acest sens menționăm următoarele forme: văscioarele fără toartă, vasele tip borcan de dimensiuni mijlocii și mari, strachina, castronul, și vasele cu formă de amforetă. Mai apare și o formă rară pentru secolul VIII—X, deși foarte răspîndită între secolele XI—XIII, cum este castronul de bună factură, dintr-o pastă cărămizie, a cărui buză amintește de viitoarele așa-zise cazane pecenege (vezi Fig. V, 10).

Subliniem că aproape toate vasele au buza profilată, fie la interitor, fie la exterior, prezentînd de obicei o șențuire pe partea interioară a buzei. Sînt însă și cîteva vase a căror buză nu este profilată (vezi Pl. VI).

Ceramica de lux provenită, desigur, pe calea schimburilor de la sudul Dunării, este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, acoperită cu un strat de smalț de culoare verde oliv, fără ornamente. Cantitatea mică și fragmentele destul de atipice descoperite în complexul de locuire B_7 au permis, cu dificultate, reconstituirea a două forme de vase, un ulcior cu mănușă și o cană cu toartă lată.

Ornamentele

După cum s-a observat fără nici o problemă, în general, decorarea ceramicii descoperite la Gornea—*Zomonițe* s-a realizat după metode și cu mijloacele tradiționale folosindu-se pieptenele, un obiect ascuțit și chiar unghia, iar uneori, rotița dințată.

Cea mai mare parte a vaselor sînt ornamentate de obicei prin tehnica inciziilor în pastă crudă. Ornamentele fiind executate pe gîtul vasului, sub acesta și, uneori de la mijloc, fiind dispuse pe tot corpul pînă la fundul vasului. După motivul, sau asocierea de motive ornamentale, distingem următoarele elemente decorative caracteristice:

1. *Incizii paralele, rare.* Liniile sînt dispuse orizontal pe corpul sau numai pe umărul vaselor. Motivul apare la ceramica lucrată cu roata din complexele de locuire B_2, B_3, B_4, în G_2 ca și de-a lungul secțiunilor S_1 și S_2 deschise în 1974.

2. *Benzi de linii paralele incizate.* În acest caz ornamentele sînt dispuse, în general, pe jumătatea superioară a vasului. Motivul este executat pe ceramică lucrată la roată și apare în complexele B_2, B_3, B_4 și G_1. Apare, de asemenea, pe ceramica provenită din secțiunile mai sus menționate ca și pe fragmente din descoperiri de suprafață sau nestratificate. Prezența lor se observă și pe ceramica lucrată cu mîna.

3. *Benzi de incizii în val.* Aceste elemente decorative sînt dispuse, de obicei, pe partea superioară a vaselor. Ele au apărut pe ceramica recoltată din complexele B_2, B_4, și în secțiunile S_1 și S_2 din 1974, ca și în descoperiri nestratificate.

4. *Impresiuni executate cu spatula sau cu unghia.* S-a observat că acest element decorativ este dispus întotdeauna sub buză, deasupra umărului în curbura de la gîtul vaselor. El apare pe ceramica lucrată cu roata dar și pe fragmente de vase lucrate cu mîna ce provin din aceleași complexe de locuire B_2 și B_3.

https://biblioteca-digitala.ro

5. *Linie incizată în val simplu.* Ornamentul apare frecvent pe ceramica lucrată cu mîna și la roată din complexul B_2, pe ceramica lucrată la roată din complexul B_4, de-a lungul secțiunilor S_1 și S_2 și în gropile menajere.

6. *Impresiuni asociate cu linii paralele și în val incizate.* Executate cu unghia sau cu spatula, asemenea crestături sau alveole micuțe apar în asociație cu linii incizate în val sau paralele dispuse în curbura gîtului sau imediat sub gîtul vasului. Această asociație de elemente decorative se observă pe fragmentele ceramice lucrate cu roata ce provin din descoperiri nestratificate (vezi Fig. 6, 7) și din complexele B_{15}, B_{16}, B_{20}, $Gr._{17}$, $Gr._{18}$, $Br._{19}$ (vezi Fig. 12—14).

Pentru a completa descrierea ceramicii de la *Zomonițe* menționăm că în două cazuri pe fundul vaselor au fost descoperite și mărci de olar. Deși s-au păstrat fragmentar, se pare că este vorba despre două reprezentări cruciforme înscrise într-un cerc sau într-un pătrat[16].

La sfîrșitul acestui capitol menționăm că pentru ceramica de la *Zomonițe* cele mai bune analogii se găsesc în descoperirile din Banat și Transilvania. Astfel, dacă avem în vedere forma, factura și ornamentele vaselor, se pot stabili asemănări pînă la identitate cu ceramica descoperită în așezările de la Gornea—*Tărmuri*[17] și *Căuniță de Sus*[18], Moldova Veche — *Rît*[19], Ilidia, în așezările de la *Săliște*[20] și *Funii*[21].

În nordul Banatului, în Crișana și Transilvania, de asemenea, găsim numeroase analogii cu privire la formă și ornamente, în descoperirile semnalate la Tudor Vladimirescu[22], Cladova[23] și Moroda[24] (toate județul Arad), apoi Biharea, Călătea, Boiu, Cociuba Mare, Oradea etc. (jud. Bihor)[25] sau Cămin, Secășeni (Tășnad), Unimăt etc. (în județul Satu Mare)[26]. La fel de potrivite sînt și analogiile cu ceramica descoperită la Dăbîca[27], Cluj—Mănăștur[28] și în așezarea de la Comana de Jos[29], ca să amintim numai

[16] Pentru analogii vezi: I. Uzum, în, *Banatica*, V, 1979, p. 239; Dan Gh. Theodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 213, fig. 54/1, 2 prezintă două vase ștampilate cu cruci, de la Fălciu-Vaslui, datate din sec. VIII-XI; un fund de vas cu marcă de olar în formă de cruce înscrisă într-un pătrat este semnalat și în punctul „*La Bejan*" din hotarul satului Jabăr (com. Boldur, jud. Timiș) cf. Maria Moroz-Pop, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic pînă în evul mediu*, în prezentul volum.

[17] I. Uzum, în *Banatica*, IV, p. 218—220 și Fig. 2, 3, 4 și 5 pentru ceramica lucrată la roată și Fig. 7 pentru ceramica smălțuită.

[18] I. Uzum, în *Crisia*, 1974, p. 40, 41 pentru ceramica datată în secolul VIII.

[19] Idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 237—248 și fig. 11, 13, 14, 16, 17.

[20] Șt. Matei, *Așezarea medievală timpurie de la Ilidia*, comunicare la simpozionul „În Mem C D", Caransebeș, 1979; I. Uzum, *Ilidia — o reședință puțin cunoscută a cnezilor români din sudul Banatului*, manuscris predat pentru tipar la Muzeul de istorie al R. S. România.

[21] Ceramica dintr-un complex de locuire cercetat în anul 1982 datat din sec. XII—XIII. Așezarea este în curs de cercetare, materialul inedit.

[22] M. Zdroba, M. Barbu, în *Ziridava*, VI, Arad, 1976, p. 50—55, pl. 1.

[23] V. Boroneanț, în *Ziridava*, X, 1978, p. 143.

[24] Sever Dumitrașcu, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 63.

[25] *Ibidem*, p. 60—63.

[26] *Ibidem*, p. 61, 65, 66.

[27] Șt. Pascu și colab., în *Acta MN*, V, 1968, p. 174, pl. IV.

[28] P. Iambor, Șt. Matei, în *Acta MN*, XV, 1979, p. 600, pl. IV.

[29] I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Făgăraș, 1980, p. 87—92, Fig. 58; 60/1, 3; 61; 62; 65; 72.

https://biblioteca-digitala.ro

cîteva dintre mult mai numeroasele descoperiri semnalate în interiorul arcului carpatic[30]. Desigur, că nu lipsesc nici analogiile cu descoperiri din partea de sud și de est a țării, cum ar fi cele de pe teritoriul Olteniei[31], sau cele cu ceramica medievală descoperită în Țara Românească[32] dar, mai ales, în fostele așezări și cetăți bizantine cercetate în regiunea Dunării de Jos[33].

Analogiile semnalate pentru ceramica uzuală confirmă observațiile și constatările din primii ani de cercetări arheologice pe terasa de la *Zomonițe* cu privire la existența a două nivele de locuire distincte: un nivel corespunzător secolelor VIII—X, caracterizat printr-o ceramică lucrată cu mîna și la roată și un nivel de cultură materială databile în secolele XI—XIII cu ceramică de bună calitate, lucrată la roată rapidă.

În ce privește ceramica smălțuită, analogiile cu descoperiri similare de pe teritoriul Dobrogei și Olteniei de la Biharea, dar mai ales relațiile care se pot stabili cu descoperirile apropiate din sudul Banatului; de la Gornea — *Căunița de Sus, Țărmuri* și *Țîrcheviște;* Moldova Veche — *Rîț;* Ilidia — *Săliște, Funii* și *Cetate,* permit datarea fragmentelor smălțuite găsite la Gornea—*Zomonițe* în secolele XI—XII. Această datare permite să înregistrăm o continuitate în timp și spațiu, între cea mai timpurie descoperire de ceramică smălțuită din sudul Banatului semnalată la *Căunița de Jos* în așezarea prefeudală[34], datată din secolele VII—VIII și așezarea feudală timpurie de la *Țărmuri,* datată din secolele XI—XIII-lea.

B. Unelte și scule, meșteșuguri

Deși numărul obiectelor găsite în perimetrul cercetat este destul de redus pentru a reprezenta corespunzător, sau complet, o asemenea categorie, descoperirea acestor materiale în contextul arheologic precizat, oferă cîteva informații interesante cu privire la ocupațiile locuitorilor așezării de la Gornea—*Zomonițe,* într-o perioadă de timp, destul de îndelungată.

Astfel, aminteam anterior cu ocazia prezentării instalației pentru foc C_4 din cadrul complexului de locuire B_7, despre descoperirea unui cuptor cu profil trapezoidal și baza patrulateră, în interiorul și în jurul căruia s-au găsit urmele topirii și prelucrării fierului, împreună cu cîteva unelte din aceleași metal (daltă sfredel, lame). Neîndoielnic, că această descoperire constituie o dovadă sigură a practicării metalurgiei în așezarea de care ne ocupăm sau, în orice caz, a funcționării unui atelier de fierărie, o covăcie sătească, cuptorul folosind aici pentru prelucrarea fierului, deși nu poate fi exclusă nici o utilizare pentru activitatea de reducere

[30] K. Horedt, în *SCIV*, III, 1951, 2, p. 189—218; vezi și Colectiv, în *SCIV*, III, 1952, p. 311—314, fig. 4, 8, 18.

[31] O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică* (secolele III-XI), Craiova, 1976, p. 161—172.

[32] Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești),* București, 1978, p. 60—115; *Idem, Dacia,* XXIII, 1979, p. 231—264; N. Constantinescu, în *SCIV*, XV, 1, 1964, 103—113; I. I. Panait, în *SCIV*, XXII, 2, 1971, p. 247—263.

[33] Gh. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava,* I, 1958, p. 196 și urm.; Gh. Ștefan și colab., *Dinogeția,* 1967; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare,* I, 1972, p. 89 și urm.

[34] I. Uzum, în *Crisia,* 1974, p. 39—40, menționează ceramica cu glazură și roșie portocalie, de factură bizantină, descoperită pe podina bordeiului 1/1973.

https://biblioteca-digitala.ro

la fața locului, după cum pare a dovedi cantitatea de zgură găsită în apropierea instalației pentru foc. Practicarea acestui străvechi meșteșug sătesc este confirmată și de alte obiecte de fier descoperite în complexele de locuire B_{4-6}, ca și în locuințele B_9, B_{10} și B_{11}; piroane, cuie pinteni etc., sau uneltele agricole de fier găsite spre sud-vestul *Zomoniței* în locul numit *Cotul Tomii*[35]. Menționăm că pe baza analogiilor cu alte descoperiri, aceste unelte se datează între secolele IX—XI[36].

Descoperirile din locuința B_4: un împungător din fier cu mîner de os, cîteva ace de dimensiuni diferite, mai multe lame de cuțite, între care unul cu două tăișuri folosite, se pare, pentru răzuirea pieilor, dovedesc că aici își desfășura activitatea un meșter pielar sau cojocar. Desigur, că materia primă utilizată, pieile, le obținea tot pe plan local, așa cum atestă o importantă cantitate de material osteologic provenind în special de la animalele mari (bovine și cabaline).

Ca aproape în fiecare așezare a strămînilor, la *Zomoniște* este de presupus existența unor meșteri olari care au produs ceramica lucrată cu mîna, descoperită în nivelul corespunzător stratului de cultură din sec. VIII—X. De asemenea, nu poate fi exclusă nici posibilitatea păstrării și perfecționării acestui meșteșug tradițional în perioada următoare, corespunzătoare secolelor XI—XIII, cînd se impune o ceramică de bună factură, lucrată la roată iar la 200—300 m distanță spre sud-vest este semnalată și existența unor cuptoare cu reverberație folosite, . . . , în mod special pentru arderea ceramicii.[37]

C. Podoabele

Categoria acestor obiecte este reprezentată destul de sărăcăcioasă. Menționăm în acest sens un inel turnat din bronz, de factură și proveniență nesigură[38], un fragment de brățară torsadată, cîteva fragmente de brățări din pastă sticloasă monocromă și, în sfîrșit, un fragment de brățară de sticlă policromă cu corpul răsucit.

1. *Brățară torsadată* păstrată fragmentar, face parte din categoria podoabelor pentru braț, lucrate din cîte două fire de bronz îndoite și împletite formînd, astfel, la ambele extreme cîte o buclă în interiorul căreia apar și două capete de sîrmă. Capetele ușor aplatizate sînt distanțate. Brățări de acest tip, asemănătoare pînă la identitate cu cea de la *Zomoniște*, s-au găsit în imediata apropiere, în necropola de la Gornea—Căunița de Sus[39], unde sînt datate din secolele XI—XII, alte zece exemplare din aceeași perioadă s-au descoperit cu ocazia cercetării necropolei feudale timpurii

[35] Acest punct se află la capătul de vest al terasei *Zomoniște* făcînd trecerea spre *Căunița de Sus*. Aici la Iagodul tîrziu, Ion Dragomir a descoperit trei unelte de fier. Trei unelte foarte asemănătoare, au fost descoperite și în hotarul satului Pătaș la punctul *Sălișteș*, fiind donate Muzeului Județean de Istorie din Reșița (în continuare MJIR) de către învățătorul Vasile Popovici, căruia îi exprimăm și pe această cale recunoștința noastră.

[36] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 188, 189, fig. 29/11 și fig. 30.

[37] I. Uzum, D. Țeicu, în *Acta MN*, XV, Cluj-Napoca, 1978, p. 295—299.

[38] Inelul a fost găsit în arătură spre partea de vest a terasei și datează dintr-o perioadă mai recentă decît locuirile de la *Zomoniște*, cu care nu credem că poate avea vreo legătură directă.

[39] I. Uzum, în *Banatica*, VI, 1981, p. 189—190.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Cuptoare—*Sfogea* (comuna Cornea)[40]. Între secolele XI—XIII, se știe că brățările torsadate au cunoscut o largă difuziune, prezența lor fiind semnalată pe o arie geografică destul de vastă din Peninsula Balcanică pînă în Europa Centrală, totuși simplitatea executării acestor obiecte de podoabă ne determină să le atribuim o proveniență locală. Fie și ca imitații, brățările torsadate se puteau lucra în atelierele locale de la nordul Dunării. În acest sens pledează și numărul destul de mare de brățări torsadate păstrate la Muzeul Banatului din Timișoara[41] sau descoperite în așezările și necropolele feudale timpurii de la Vârșand[42], Ferigele[43], Izvoarele[44], Orlea[45] și Dinogeția[46]. Astfel, deși nu neglijăm numeroasele descoperiri de brățări torsadate semnalate pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia[47], unde se încadrează cronologic, aproximativ între secolele X—XIV, considerăm că exemplarul de la Gornea—*Zomonițe* poate avea o proveniență locală bănățeană, datîndu-se din secolele XI—XII-lea. 2. Brățările de sticlă monocromă, ca și brățările torsadate, se încadrează în categoria podoabelor pentru brațe. În așezarea de la Gornea-*Zomonițe*, cu ocazia cercetării complexului de locuire B_4 s-au descoperit două fragmente provenind de la brățări de acest tip:

— un fragment de la o brățară cu corpul neted, de formă circulară, executată din sticlă de culoare verde închis;

— alt fragment de la o brățară cu aceeași formă circulară în secțiune, făcută din sticlă de culoare albastră.

Cercetările și descoperirile din așezarea apropiată de la Gornea—Țărmuri[48] și mai ales, din necropola de la Cuptoare—Sfogea[49], oferă cele mai apropiate analogii și numeroase elemente care permit încadrarea cronologică a brățărilor de la *Zomonițe* în secolele XI—XII-lea. Subliniem că acest tip de brățări monocrome, de culoare verde închisă sau albastră,

---

[40] I. Uzum, *Podoabe medievale descoperite în necropolele din sudul Banatului*, comunicare la sesiunea științifică *„Istorie culturală românească. Pagini bănățene"*, organizată la Reșița în 20—21 mai 1983. Descoperirile au fost prezentate parțial și în comunicarea I. Uzum, O. Bozu *Necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, jud. Caraș-Severin)* la *a XVII-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1982*, desfășurată la Ploiești în 24—25 martie 1983.

[41] Acestea fac parte din colecția Pongratz constituită încă pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea și se pare că provin din zona văii Dunării; vezi și D. Țeicu, în *Acta MN*, XVIII, 1981, p. 496, fig. 7, 8.

[42] D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 132, fig. 88; brățara a fost datată pe baza descoperirilor monetare din secolul XI-lea.

[43] Oct. Toropu, *op. cit.*, p. 178.

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem* și Pl. 17/7; O. Toropu datează brățările de la Ferigele, Izvoarele și Orlea în secolele X—XIII.

[46] I. Barnea, în *Dinogetia*, p. 291—292, fig. 172/8, amintește trei exemplare de brățări torsadate, datate, de asemenea între secolele X și XIII.

[47] Gordana Marjanović Vujović, în *Starinar*, XXVII, Beograd, 1977, Pl. III-2; Catalogul *„Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier"*, București, 1978, p. 269, cat. I, 280; Slavenka Pavlović, *Stare Kulture a Djerdapu*, p. 213—215 pl. LXXXIII/2, încadrează cronologic brățările torsadate descoperite în Jugoslavia între secolele X—XIV.

[48] I. Uzum, în *Banatica*, IV, 1977, p. 220.

[49] *Ibidem*, p. 220—221 și nota 36 datate și cu ajutorul monedelor în secolele XI—XII.

https://biblioteca-digitala.ro

are analogii și în descoperirile de la Păcuiul lui Soare[50], Capidava[51] și Garvăn[52], ca și în descoperirile similare din necropole de la sudul Dunării, cercetate pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia și datate în secolele XI—XIII-lea[53].

De altfel, se pare, că brățările monocrome găsite în așezările și necropolele bănățene își găsesc mai multe asemănări cu descoperirile de pe teritoriul jugoslav din sudul Dunării, decît cu cele similare din regiunea Dunării de Jos răsăritene, motiv pentru care se impune ideea existenței unor ateliere specializate comune, sau a unei regiuni din Peninsula Balcanică ca centru originar de producție al brățărilor de sticlă și de difuziune, spre așezările Clisurii nord-dunărene și, mai departe, pe căi tradiționale de comunicație spre zonele din centrul și nordul Banatului[54].

Menționăm că și la Muzeul satului Gornea se păstrează un fragment ornamentat din brățară de sticlă, de culoare albastru închis, provenit tot de la *Zomonițe*.

3. În complexul de locuire B_4 de la Gornea—*Zomonițe* a fost găsit un alt fragment provenit dintr-o brățară cu corpul răsucit. Aceasta era lucrată dintr-o bară de sticlă rotundă, de culoare verde deschisă, peste care s-au răsucit fire de sticlă mai subțiri, de culoare verde închis.

Ca tip, în cadrul descoperirilor similare de pe teritoriul bănățean această piesă, cel puțin pînă în prezent, se constituie ca unicat. Pe teritoriul țării noastre există analogii în descoperiri din așezările de la *Garvăn*[55] și Păcuiul lui Soare[56]. În zonele mai apropiate de la sudul Dunării sînt semnalate descoperiri de brățări răsucite pe valea Moravei în necropola de la Doničko Brdo și în cea de la Ribnica[57].

Analogiile cu descoperirile semnalate mai sus, la sudul Dunării, sau cu cele din Dobrogea, dovedesc că este vorba despre o brățară care se poate data în secolele XI—XII, încadrîndu-se perfect în vechea și foarte larg răspîndita categorie a podoabelor de factură ori de influență bizantină.

Credem, firește, că brățările de sticlă la care ne-am referit, indiferent de tipurile în care se pot diferenția își explică prezența în așezările de la Gornea[58], implicit la *Zomonițe*, prin schimburile de bunuri și produse, statornicite de multă vreme între locuitorii romanici nord-dunăreni și cei de la sudul Dunării[59].

---

[53] Menționăm necropolele de la Ribnica, Bostanište, Bîrza Palanka din Valea Dunării, Lesje, Mirijevo și Niš din Valea Moravei; cf. D. Teicu, *op. cit.*, p. 494; *Ibidem*, notele 10, 12, cu bibliografia descoperirilor.

[54] *Ibidem*, p. 495.

[55] Eugen Comșa, în *Dinogeția*, p. 308—309 și fig. 175/E 1—2.

[56] Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare*, I, 1972, p. 152—154, fig. 55/1—3, 5.

[57] D. Petrović, în *Starinar*, XIII—XIV, 1962, 1963, Beograd, 1965, p. 285, fig. 33/2; Comori arheologice în regiunea Porților de Fier, p. 268, cat. I, 279, unde prezintă o brățară de sticlă policromă răsucită.

[58] I. Uzum, în *Banatica*, IV, 1977, p. 220—221.

[59] I. Uzum, în *Crisia*, 1974, p. 42; *Idem*, în *Drobeta*, IV, 1980, p. 136, *Idem*, *Elemente și influențe bizantine în sudul Banatului între secolele VIII—XIII*, comunicare la sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca 23—25 iunie 1978, manuscris.

[50] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 138—139, fig. 55, p. 150—154, fig. 61.

[51] Gr. Florescu și colab., *op. cit.*, p. 237—238.

[52] I. Barnea, *op. cit.*, p. 200 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

D. Obiectele de epocă romană și romană tîrzie

Constituie o categorie distinctă în raport cu celelalte materiale arheologice scoase la lumină, impunînd așezarea de la Gornea-*Zomonițe*, ca un obiectiv interesant între așezările medievale din sudul Banatului cercetate pînă în prezent[60].

Desigur, că și pînă acum au fost semnalate descoperiri de obiecte din epoca romană în diferite localități bănățene, fie că era vorba despre refolosirea în complexele medievale a unor materiale de construcție — țigle și cărămizi — fie, despre prezența unor monede romane, mai ales, de secol IV în unele morminte din necropolele feudale[61], însă, nicăieri, nu a fost menționată o concentrare atît de mare de materiale romane și romane tîrzii, sub raport cantitativ și al varietății obiectelor, ca în complexele așezării de care ne ocupăm aici.

1. Remarcăm, în primul rînd, folosirea cărămizilor sau țiglelor romane în diferite scopuri: pavarea locuinței, construcția vetrei de foc, confecționarea greutăților pentru plasele de pescuit, utilizarea în loc de cute sau gresie pentru ascuțit unelte tăioase.

2. A doua categorie de materiale descoperite este reprezentată prin diferite fragmente ceramice aparținînd evident unor tipuri de amfore romane tîrzii sau amforidoane. Acestea au fost descoperite într-un context prefeudal alături de ceramica lucrată cu mîna și la roată în zona complexului B_3 și a gropilor G_1 și G_3.

3. În complexul de locuire B_7, unde își avea atelierul un meșter fierar, a fost scoasă la lumină o interesantă statuetă romană turnată din bronz reprezentînd un Eros[62]. Descoperirea acestei figurine într-un context arheologic din veacurile VIII—X are o semnificație aparte.

4. Cu un an înainte — în 1974 — din complexul de locuire B_2 au fost scoase la iveală două piese de metal foarte interesante: un văscior de formă tronconică din bronz, prevăzut cu capac și sistem de închidere — recipient care reprezintă, probabil, o *mensură romană*, utilizată pentru măsurarea prafului de aur (fig. 29) și o stanță de fier pentru bătut monede.

5. În sfîrșit, menționăm și descoperirea a două monede imperiale de bronz, printre care una determinată, aparține sigur lui Constantinus I (330—335), Constantinopolis cf. LRBC, I, 1005[63].

Descoperirea acestor materiale și obiecte romane în cadrul unor complexe prefeudale și feudale timpurii, nu trebuie să surprindă dacă ținem seama de întreg contextul arheologic pe care-l oferă hotarul localității Gornea. Ele puteau fi aduse din două locuri, cu numeroase vestigii romane, destul de apropiate de *Zomonițe:* fie așezarea de pe terasa *Cău-*

---

[60] Amintim așezările de la: Berzasca — „*Ogașul Neamțului*" (cercetată de Vasile Boroneanț de la Institutul de Arheologie București); Gornea — *Țărmuri*, Gornea — „*Căunița de Sus*"; Moldova Veche — „*Rît*"; Ilidia — „*Sălișteе*" și Ilidia — „*Funii*".

[61] Această situație a fost semnalată în necropelele Gornea — „*Căunița de Sus*"; Ilidia — „*Cetate*" și Cuptoare — „*Sfogea*" din sudul Banatului; de asemenea în necropolele Mănăștur — „*Făget*" și Timișoara — „*Podul Modoș*" spre nordul Banatului (informații amabile din partea colegului Adrian Bejan căruia îi mulțumim și pe această cale).

[62] C. Pop, I. Uzum, în *Banatica*, VI, 1981, p. 137—140.

[63] Determinare realizată de Dana Bălănescu, de la Muzeul Județean de Istorie din Reșița, căreia îi aducem mulțumirile noastre pentru informația amabilă.

https://biblioteca-digitala.ro

niţa de Sus[64]; fie din punctul *Cetate*[65] unde au fost cercetate ruinele unui *castellum* de tipul „*quadriburgium*" datat din secolele III—IV, în perioada tetrarhiei[66]. De fapt este zona unde poate fi localizată şi aşezarea romano-bizantină *Novae Superiores* pe care istoriograful Teofilact Simocata o consemnează la hotarul veacurilor VI—VII[67].

În condiţiile menţionate, credem că descoperirea unor vestigii romane tîrzii, refolosite ulterior, cum se constată la *Zomoniţe*, într-un context arheologic aparţinînd evului mediu reprezintă o puternică dovadă de viţuire autohtonă neîntreruptă în aşezările întemeiate pe locul şi în imediata apropiere a fostelor castre sau înjghebări daco-romane şi romano-bizantine, continuîndu-le pe meleagurile lor de baştină.

Resturile osteologice, recuperate prin săpăturile de salvare efectuate între anii 1973—1977, au permis cunoaşterea mai multor aspecte importante despre viaţa economică a comunităţii. Astfel, s-au putut preciza unele dintre resursele alimentare existente, natura şi varietatea lor, în perioadele de timp la care ne-am referit. În asociaţie cu alte categorii de materiale din inventarul arheologic al aşezării, resturile osteologice, aflate în curs de cercetare[68] ilustrează convingător ocupaţiile unora dintre locuitorii identificaţi la *Zomoniţe*, sau măcar o parte dintre aceste ocupaţii legate de: creşterea animalelor domestice, vînătoare şi pescuit.

Studierea întregului material arheologic şi analogiile existente cu descoperiri similare din alte zone, mai apropiate sau mai îndepărtate, coroborate cu observaţiile stratigrafice posibile, în condiţiile specifice în care s-au desfăşurat cercetările de la *Zomoniţe* — la concurenţă cu excavaţiile cărămidarilor şi pătrunderea apelor în săpături, ca urmare a creşterii

Situaţia statistică a materialului osteologic provenit din complexele B_2 şi B_7 de la Gornea „Zomoniţe"

		Nr. frgm.	%
Sp. dom.	Bos taurus	104	46,22
	Ovicaprine	42	18,66
	Sus domesticus	18	8
	TOTAL	164	72,89
Sp. sălb.	Cervus elephus	35	15,55
	Sus ferus	18	8
	Capreolus c.	7	3,11
	TOTAL	60	26,67
	Pisces	1	0,44
	Total mat. det.	225	

[64] N. Gudea, în *Acta MN*, X, 1973, p. 569—595.

[65] N. Gudea, *Gornea — Aşezări din epoca romană şi romană tîrzie* în „*Caiete Banatica 4*", Reşiţa, 1977, 96, p., 72, fig., 2 a.

[66] *Ibidem*, p. 68—76.

[67] cf. *FHDR*, II, 1970, p. 545.

[68] Au fost predate pentru cercetare biologului Georgeta Trîncă de la OJPCN Caraş-Severin, căreia îi mulţumim pentru preţioasele informaţii şi determinările statistice a materialului osteologic din complexele B_2 şi B_7 — pe care le prezentăm în tabelul alăturat.

https://biblioteca-digitala.ro

nivelului acestora în zona Lacului de acumulare de la Porțile de Fier — dovedesc că aproximativ pe aceeași vatră s-au succedat două locuiri distincte din punct de vedere cronologic. Prima, locuirea prefeudală, datată în secolele VIII—X, a fost documentată în zona complexelor B_2, B_7, B_8, G_1, G_3 și G_5, ca și în sectorul sudic al terasei. A doua, locuirea din perioada feudală timpurie, se încadrează cronologic între secolele XI—XIII fiind atestată în toate celelalte complexe arheologice prezentate.

Așa cum s-a constatat, ambele așezări identificate erau compuse din bordeie, semibordeie și locuințe de suprafață, dispuse în șiruri aproape paralele care se îndreptau oblic — pe direcția nord-vest—sud-est, spre malul pîrîului Cameniță. În baza documentelor arheologice, nu există îndoială cu privire la caracterul rural al așezărilor și ocupațiile de bază ale locuitorilor, specifice populației autohtone stabile: cultivarea pămîntului, creșterea animalelor domestice și meșteșugurile — olăritul, fierăria, cojocăritul și țesutul.

Avînd în vedere raporturile cu celelalte puncte de interes arheologic, se pare că locuirile de la *Zomonițe* continuă așezarea mai timpurie de pe terasa de la *Căunița de Sus*, deplasarea acesteia fiind evidentă prin urmele de cultură materială găsite în zona de trecere care poartă denumirea locală *Cotul Tomii*. Alte dovezi materiale ne determină să avem în vedere și posibilitatea deplasării așezării prefeudale de la *Zomonițe* pe traseul *Podul Păzărișteie*[69], locul *Țărmuri*[70], apoi reîntoarcerea la vatra inițială, între secolele XI—XIII sau extinderea deosebită a așezării de la *Țărmuri* în perioada amintită — de unde, deplasarea continuă pe direcția sud-nord ajungîndu-se către sfîrșitul evului mediu la vatra actuală a satului Gornea[71].

Cercetări arheologice de dată mai recentă — între anii 1978—1981 — care au dus la descoperirea celei de-a patra necropole medievale din hotarul Gornii[72] în partea de est a terasei *Căunița de Sus*[73], ca și inventarul funerar scos la lumină cu această ocazie[74], ne determină să avem în vedere existența unei relații directe între așezarea feudală timpurie de la *Zomonițe*, situată la numai 300—400 m spre est și noua necropolă. În concluzie ne exprimăm convingerea că necropola de la *Căunița de Sus*, cea mai timpurie dintre necropolele semnalate pînă acum în toată regiunea *Clisurii de Sus*[75], a aparținut locuitorilor din așezarea de la *Zomonițe*.

---

[69] Aici au fost semnalate cuptoare și vetre de foc, iar ulterior au fost identificate și urme materiale ce se datează între secolele IX—XI cercetări inedite; Vezi și I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *op. cit.*, p. 409, nr. 6, fig. 4; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 49, nr. 12.

[70] I. Uzum, în *Banatica*, IV, 1977, p. 221.

[71] Sub denumirea *Gornea Lupkova*, în vatra actuală, localitatea este amintită relativ tîrziu, la anul 1829, cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A—N, București, 1967, p. 268.

[72] Necropola a fost identificată în urma unui sondaj încă din anul 1977. Începînd din anul 1968 în hotarul Gornii au fost descoperite succesiv necropolele din punctele *Ogașul lui Udrescu*, *Dealul Păzărișteie* și Tîrchevișteie; Vezi și I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *op. cit.*, p. 408, 412—413, nr. 7, 10 și 19.

[73] I. Uzum, în *Banatica*, VI, 1981, p. 181—210.

[74] *Ibidem*, p. 186—193 datează necropola din prima jumătate a sec. XI-lea și pînă la jumătatea sec. XII.

[75] *Ibidem*, p. 194—195 și nota 89.

https://biblioteca-digitala.ro

În noul context, se impune și mai evident caracterul romanic al culturii materiale specifice românilor din Clisura dunăreană în perioada prefeudală și feudală timpurie. Prezența în cantități sporite a obiectelor de podoabă de sorginte sau influență bizantină — inventarul necropolei adăugîndu-se la obiectele descoperite în așezare — accentuează acest specific, atestînd păstrarea și chiar reactivarea relațiilor tradiționale stabilite între locuitorii autohtoni și lumea romanică orientală de la sudul Dunării.

Astfel, săpăturile de salvare și descoperirile semnalate pe terasa de la Gornea-*Zomonițe* se pot înscrie ca un aport notabil în direcția cercetării modului de viață, și cunoașterii culturii materiale și spirituale a românilor bănățeni, într-o vreme despre care izvoarele scrise ne-au transmis știri puține și lacunare. Dovedind continuitatea viețuirii autohtone în Valea Dunării cercetările de la Gornea-*Zomonițe* contribuie, în același timp, la completarea tabloului demografic, tot mai dens, al Banatului de sud la începuturile evului mediu.

ILIE UZUM

LES ÉTABLISSEMENTS MÉDIÉVAUX DE GORNEA — „ZOMONIȚE" (COM. SICHEVIȚA, DÉP. CARAȘ-SEVERIN)

(Résumé)

L'auteur présente les rezultats des fouilles de sauvegarde efféctuées entre les années 1973—1977 dans le périmétre de la localité Gornea — le lieu „Zomonițe". Le nouveau objectif est situé au droit de la vallée du ruisseau Camenița, dans l'herbage bas de zone d'ancien pont de Gornea, à cca. 2 Km distance vers sud de village actuél. Les recherches archéologiques ont mis au jour les vestiges des deux établissemements apartenant à la population autochtone roumaine de la Vallée du Danube. Le premier établissement a été daté dans les VII—X-ième siècles et le deuxième est encadré chronologiquement entre les X—XIII-ième siècles.

À l'occasion des fouiles ont été identifiées et recherchées nombreuses complèxes archéologiques: 12 habitations de type varié (huttes, semi-huttes et habitations de surface); 12 fosses ménagères; 6 instalations pour feu de type varié (âtres simples, avec pierrees, four avec calote pour cuit et pour l'usinage du métale) et un tombe isolé sans inventaire funéraire.

L'analyse du matériél archéologique a mis en evidence des suivantes catégories: céramique usuelle, travaillé à main et à roue et céramique de lux émaillé; outils et ustensiles de métal; objets de parure de verre et bronze; restes ostéologiques; et en fin une cantité d'objets et matériaux d'époque romain (fragments d'amforette, tuiles et briques, utilisés comme grès pour aiguisser des outils tranchants et poids de filet por poissons, monnaies romaines de IV-ième sieècle; un petit vaisseau avec couvercle utilisé pour mésurer le poudre d'or et une statuette de bronze répresentant un Eros). L'auteur mentionne les nombreuses analogies existées pour l'objets et matériaux découvertes à Gornea — *Zomonițe*. Pour toutes les catégories d'objets on trouve des nombreuses similitudes dans les découvertes raprochés des établissements récherchéés sur le territoire du Banat et lontains: Transylvanie, Olténie, Valachie, Dobroudja. On mentionne aussi les analogies très bonnes existentes dans les découvertes similaires sur le térritoire de Yugoslavie, spécialement dans la zone de Djerdap.

En corroborant les information stratigraphiques aves les analogies établises pour le matériél archéologique, on surgit comme évidente l'existence des 2 niveaux de

https://biblioteca-digitala.ro

culture: le premier, caractérisé par une céramique travaillé à main — pots, âtres portatives et plats d'argile — et céramique travaillé à roue, daté dans les VIII—X-ième siècles; le deuxième, caractérisé par une céramique travaillé a roue, daté entre les XI—XIII-ième siècle. Les deux niveaux culturels coréspondent au deux habitas distinctes, qui se succèdent chronologiquement sul la même emplacement: un établissement préféodal qui continue l'établissement féodale ancien découvert sur la terrasse voisine de *Cauniţa de Sus*, recnercne dans les annees anterieures et une établissement féodale ancien qui se déplace de ouest vers est et puis d'est vers sud et de nouveau vers nord. Les vestiges de ce déplacement ont été mises en évidence dans les lieus: *Cotul Tomii, Podul Păzărişte* et *Tărmuri*, touts en voisinage de *Zomoniţe*. Vers la fin de l'époque féodale, l'établissement se déplace de sud vers nord, arrivant dans l'emplacement du village actuél. Fondé sur les analogies presques identiques existentes entre les objets mises au jour, l'auteur établit la rélation directe existente entre l'établissement féodale ancien de *Zomoniţe* et la nécropole de la même période, la quatrième recherchée à Gornea et identifiée dans la zone estique de la térrasse *Căuniţa de Sus*, cette nécropole appartenant certainement à l'établissement mentionné dans cette ouvrage.

Les resultats des recherches preuvent que las établissements de *Zomoniţe* étaient de type rurale, composés de hutes, semi-huttes et habitations de surface, disposés en rang, qui se dirige oblique sur la direction nord-ouest-sud-vest, vers la rive du ruiseau Casmeniţa (au droit de ce ruisseau). Les habitants avaient comme occupations permanentes: la culture de terre, l'élévage des animaux et les métièrs: surtout la potérie, la férronerie et l'usinage des peaux.

La présence des matériaux et des objets d'import, provenus de sud de Danube, tant dans l'établissement comme aussi dans la nécropole contemporaine, preuvent les rélations étroites traditionales entle les habitants roumaines de nord de Danube et la romanité oriéntale de la Péninsule Balkanique, continuées et réactivisées dans la période des X—XIII-ième siècles.

En final, l'auteur montre que les recherches de Gornea — *Zomoniţe* contribuent à la précisation du charactère unitaire de la culture matérièlle et spirituèlle des roumains de Banat, les nouveaux établissements completant le tableau démographique, plus dens de Banat du sud dans les siècles de début du Moyen Âge.

https://biblioteca-digitala.ro

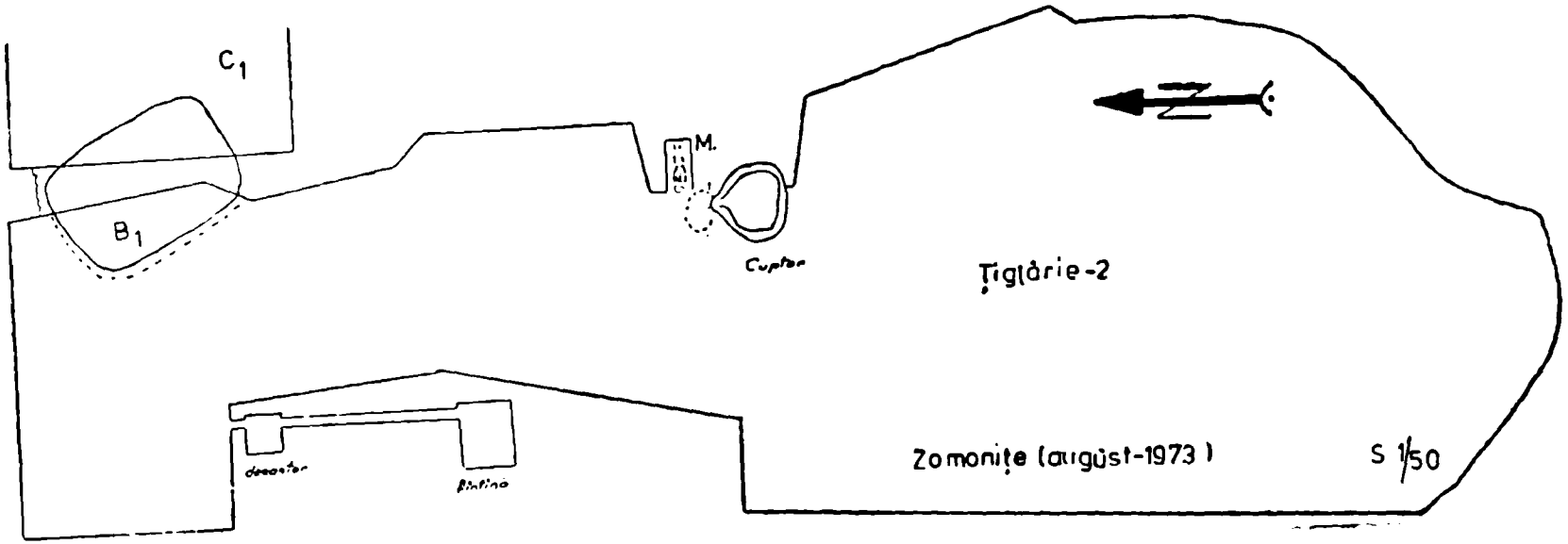

Fig. 1. Complexele arheologice descoperite la Gornea-Zomoniţe în anul 1973 (plan).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

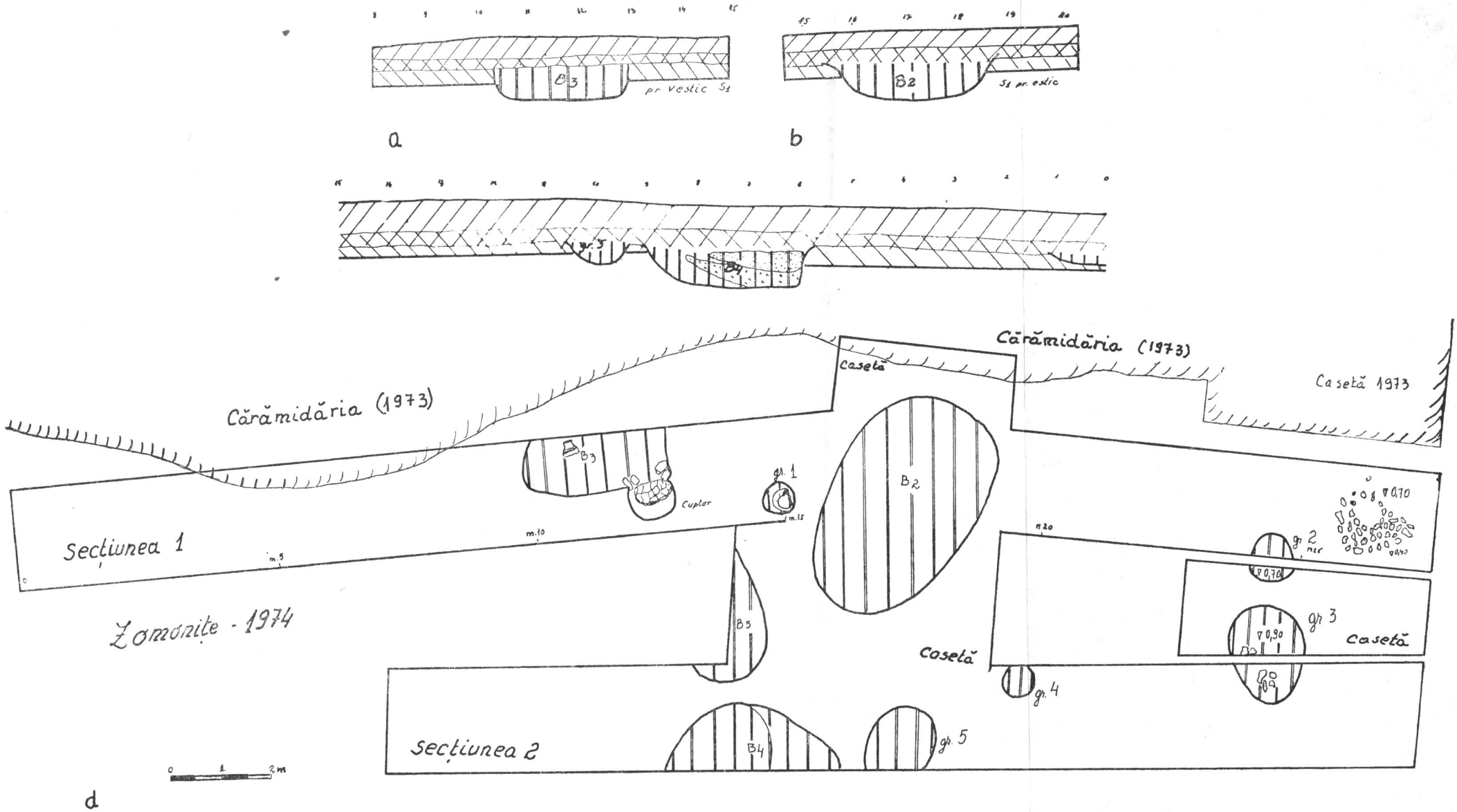

Fig. 2. Situația săpăturilor de salvare executate la „Zomonițe" în anul 1974 (plan).

https://biblioteca-digitala.ro

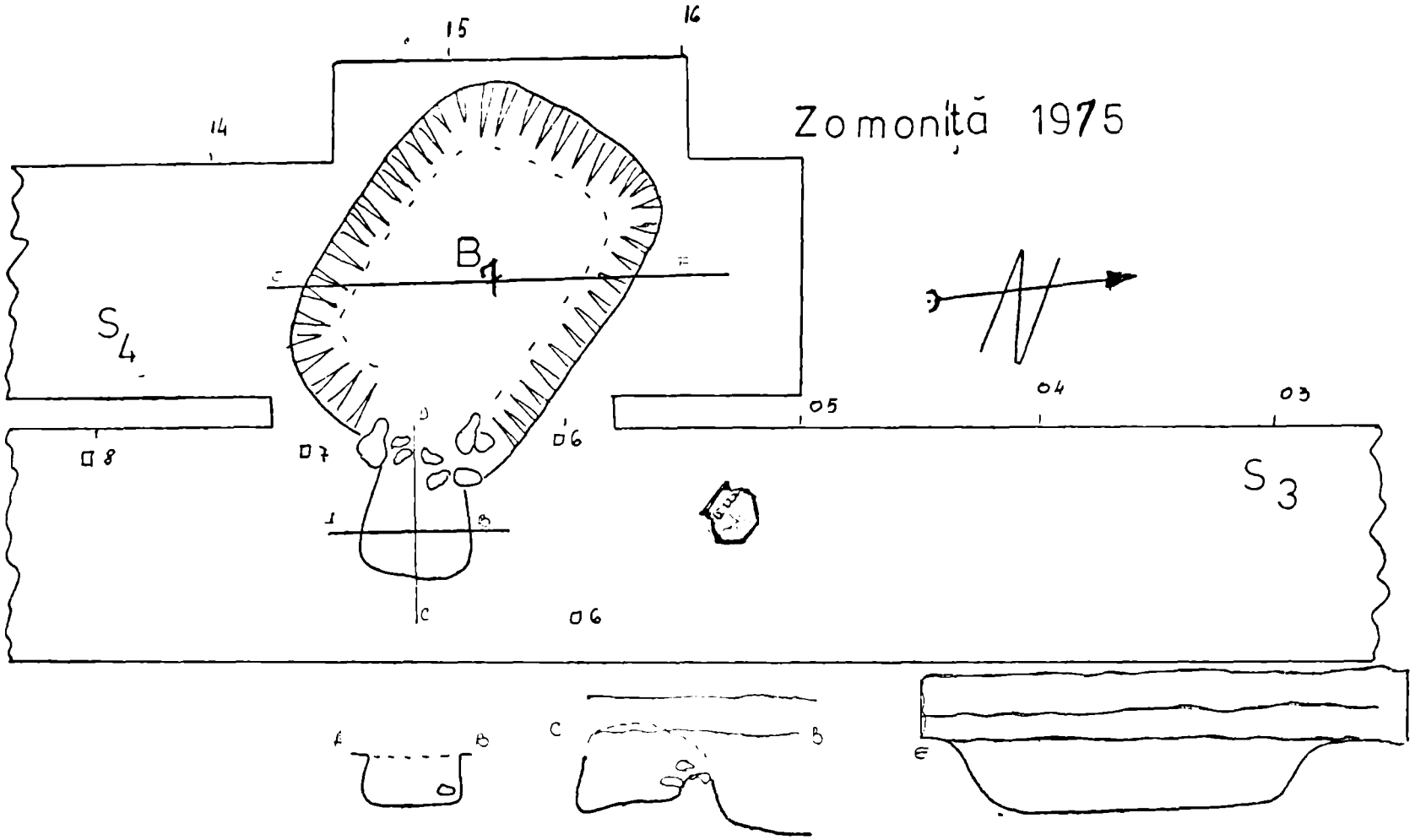

Fig. 3. Complexul de locuire B_7 și cuptorul pentru prelucrarea fierului de la „*Zomoniţe*“ (plan).

https://biblioteca-digitala.ro

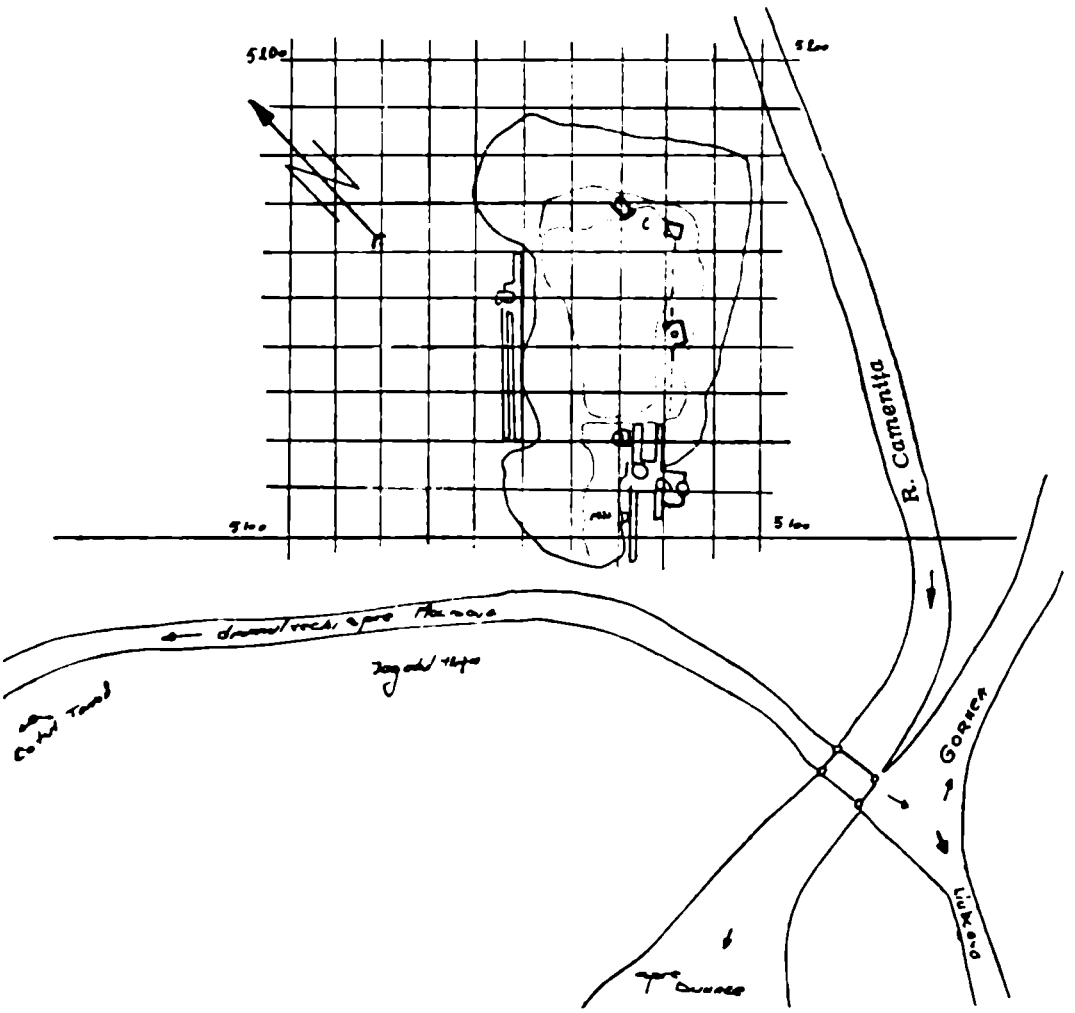

Fig. 4. Amplasarea cărămidăriei de la Gornea-Zomonițe cu menționarea zonei cercetate între anii 1973—1975.

https://biblioteca-digitala.ro

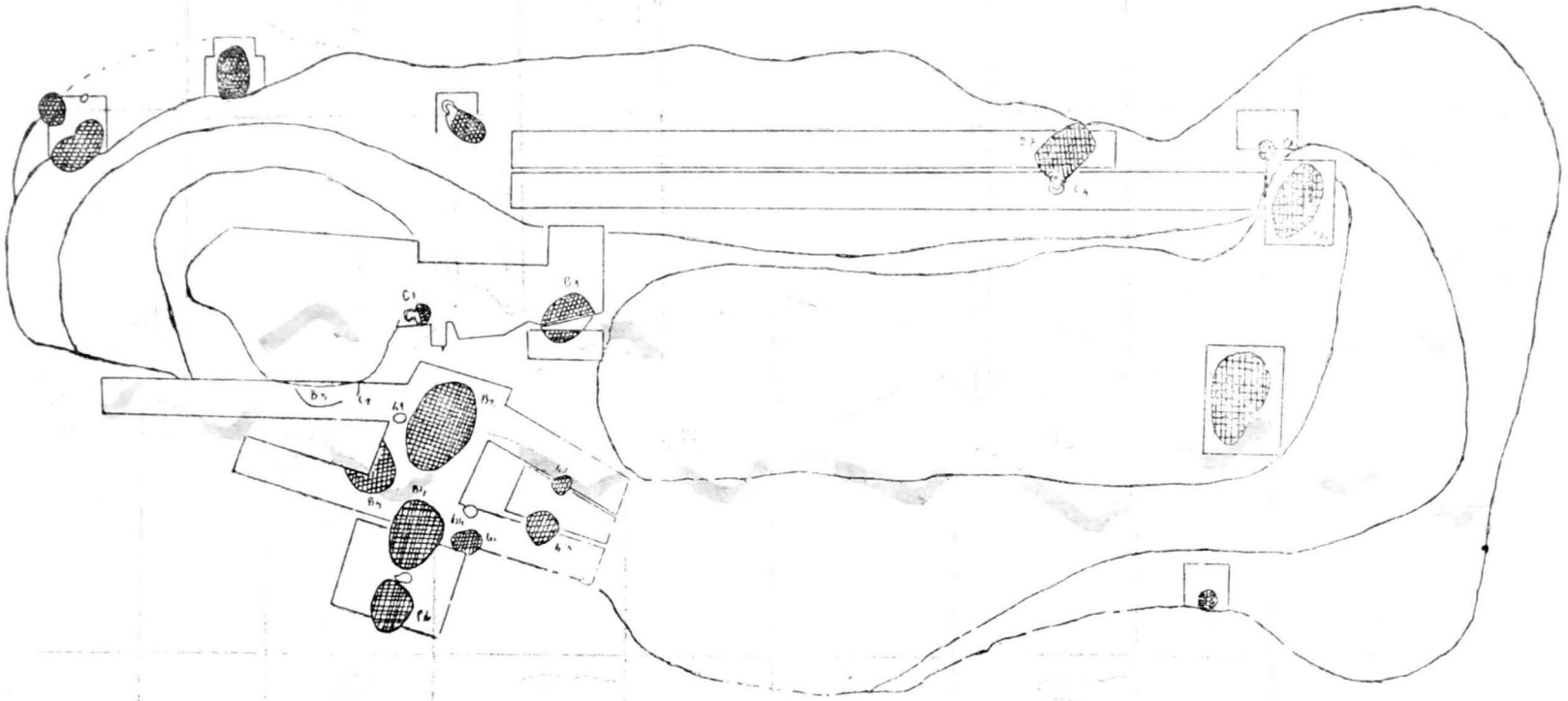

Fig. 5. Situaţia generală a săpăturilor de salvare executate între anii 1973/1977 (plan).

https://biblioteca-digitala.ro

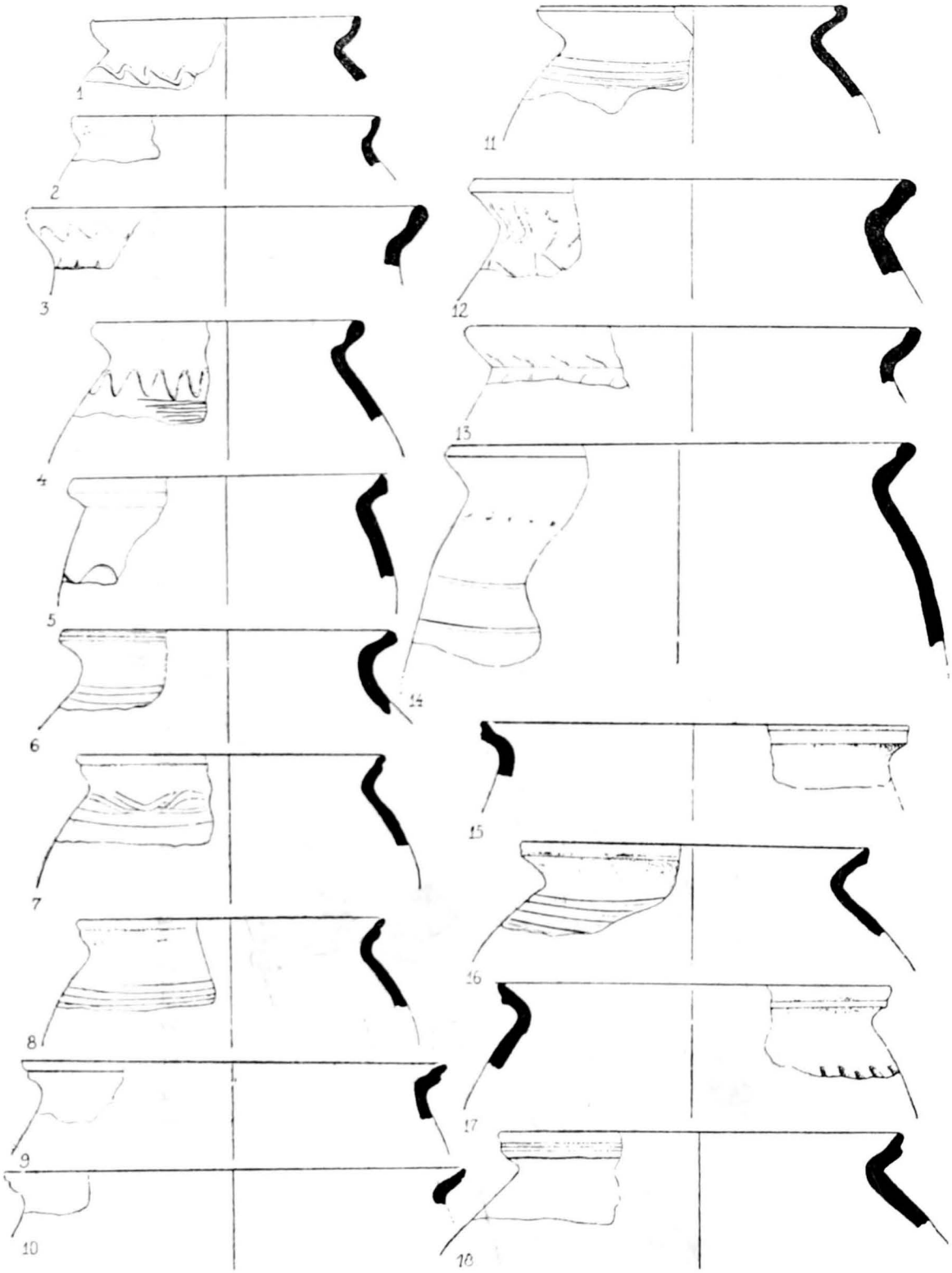

Fig. 6. Ceramică ornamentată găsită în complexul B_1 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

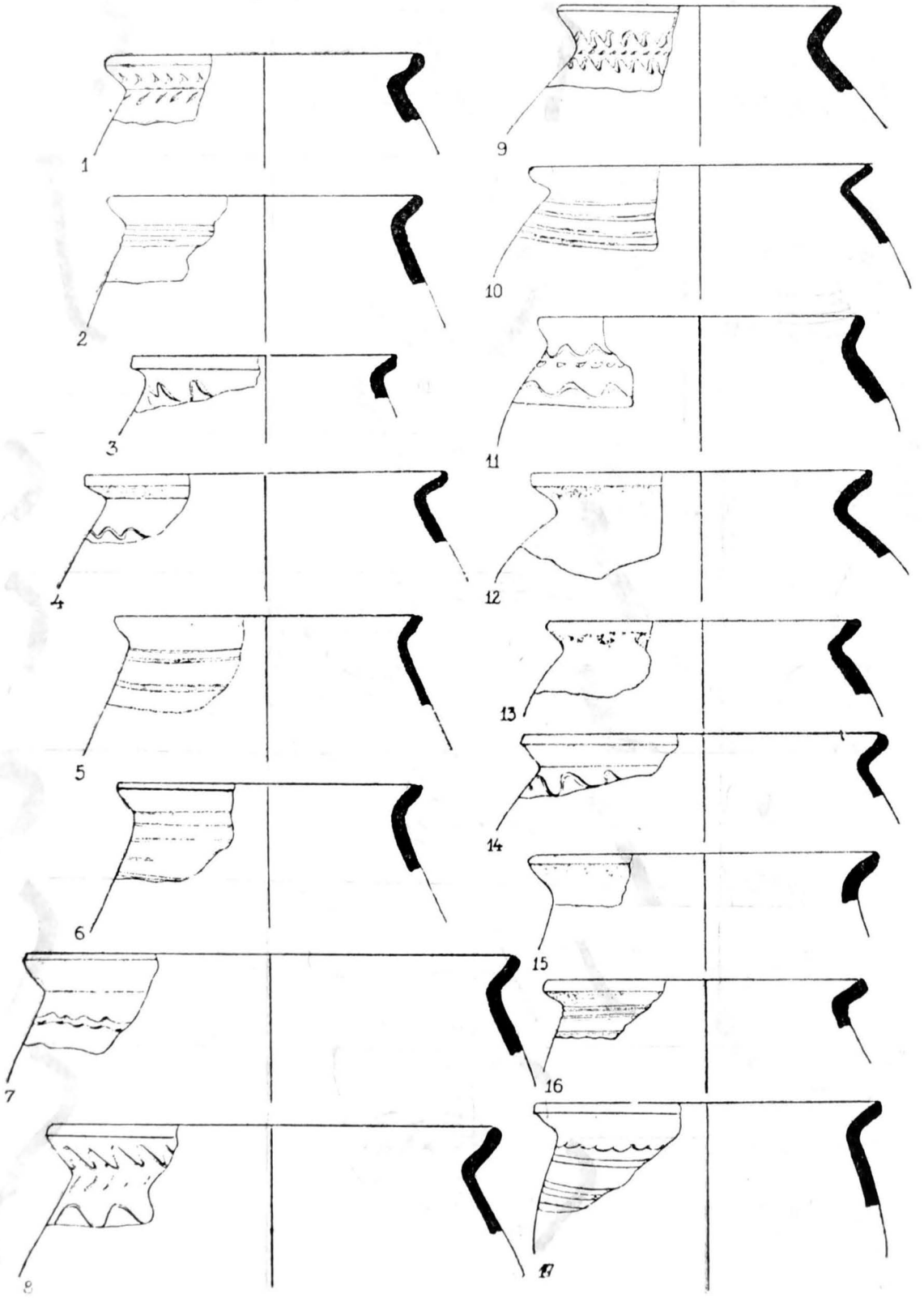

Fig. 7. Fragmente ceramice din complexul de locuire B_1 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

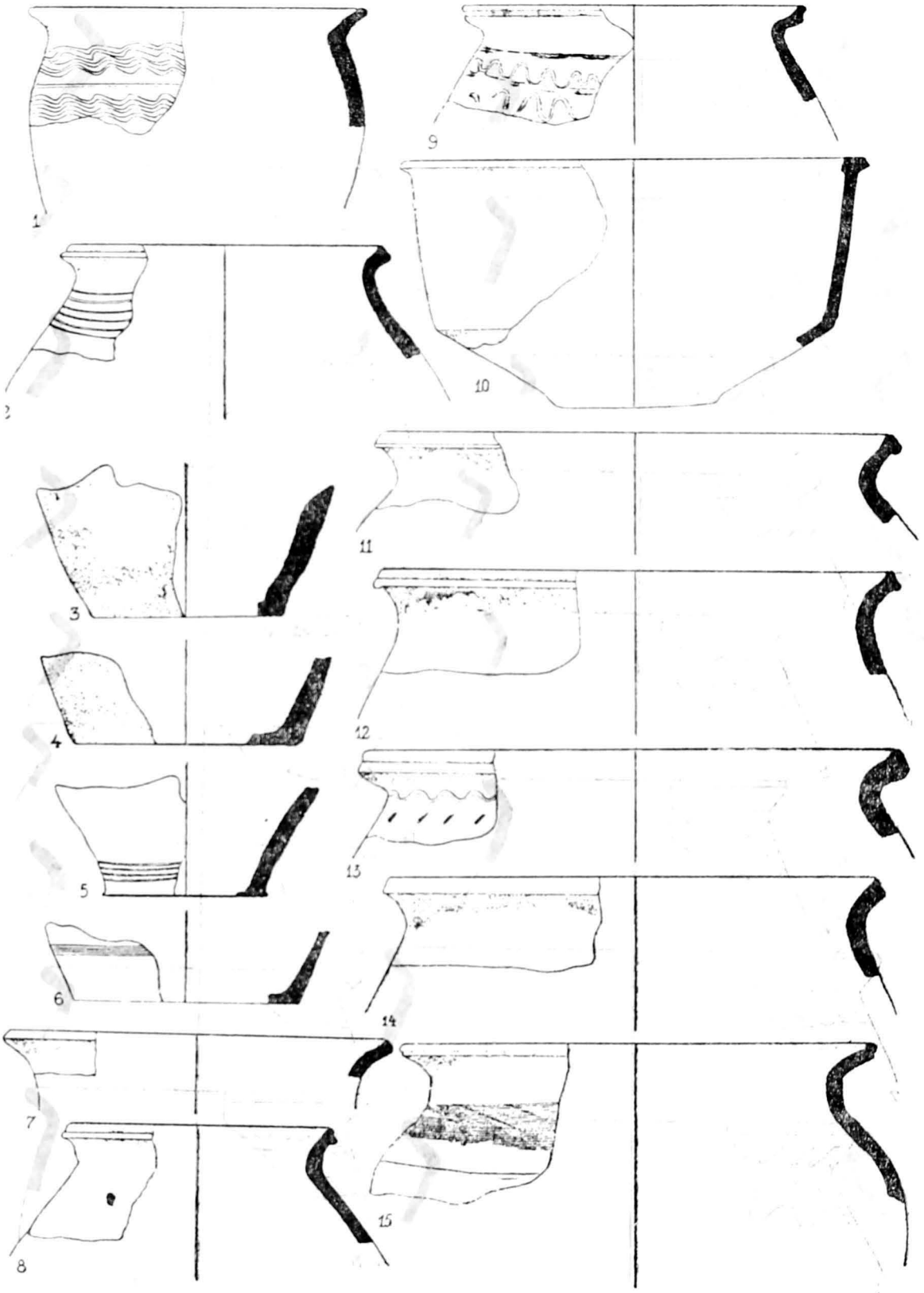

Fig. 8. Fragmente de oale și străchini din complexul B_1 (Gornea-Zomonițe).

https://biblioteca-digitala.ro

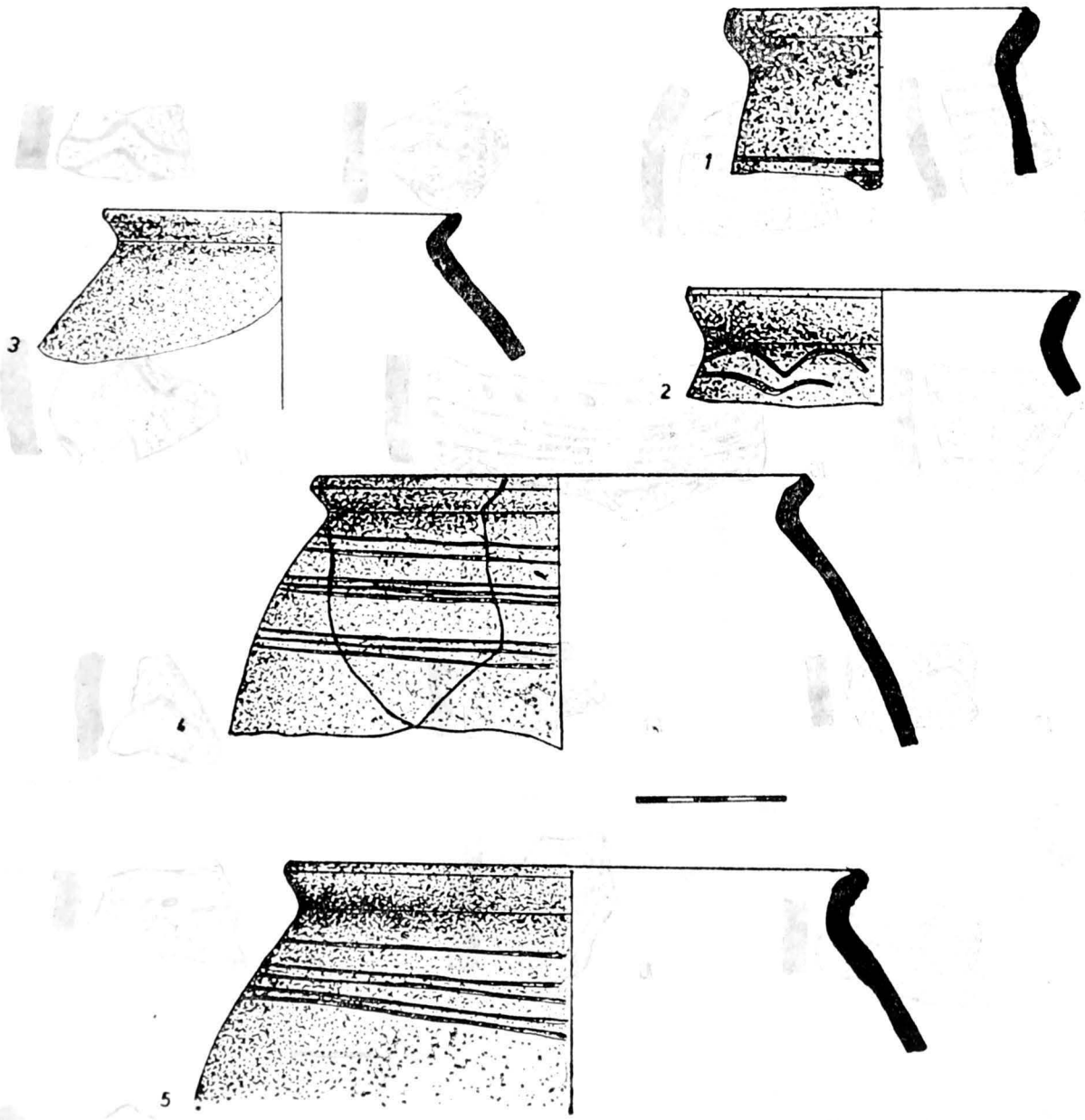

Fig. 9. Fragmente de vase-borcan din complexul de locuire B_2/1974 (Gornea-Zomonițe).

https://biblioteca-digitala.ro

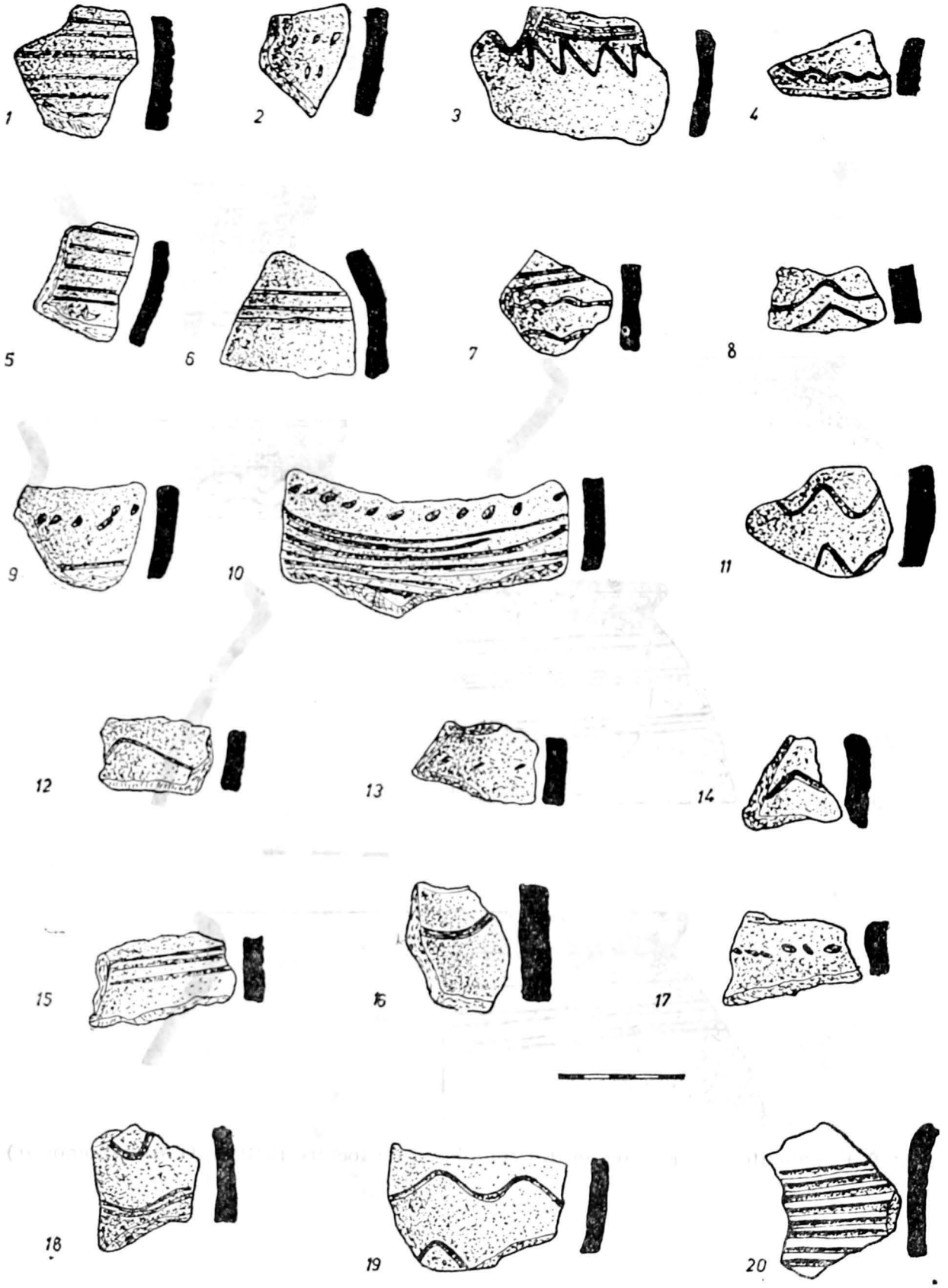

Fig. 10. Fragmente de ceramică feudală timpurie din complexul B_2/1974 (Gornea-Zomonițe).

https://biblioteca-digitala.ro

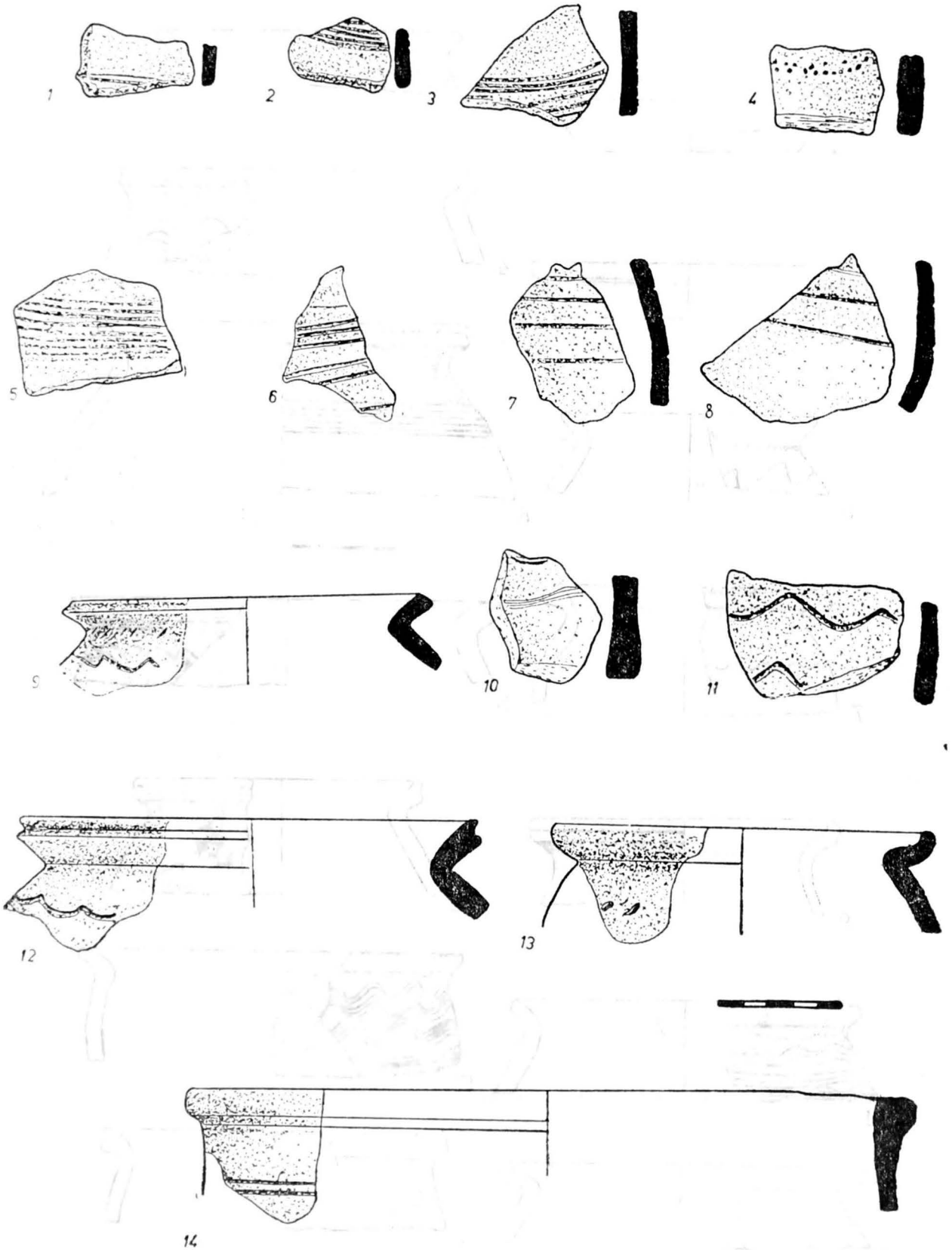

Fig. 11. Buze şi fragmente de vase ornamentate din complexul de locuire B_3/1974.

https://biblioteca-digitala.ro

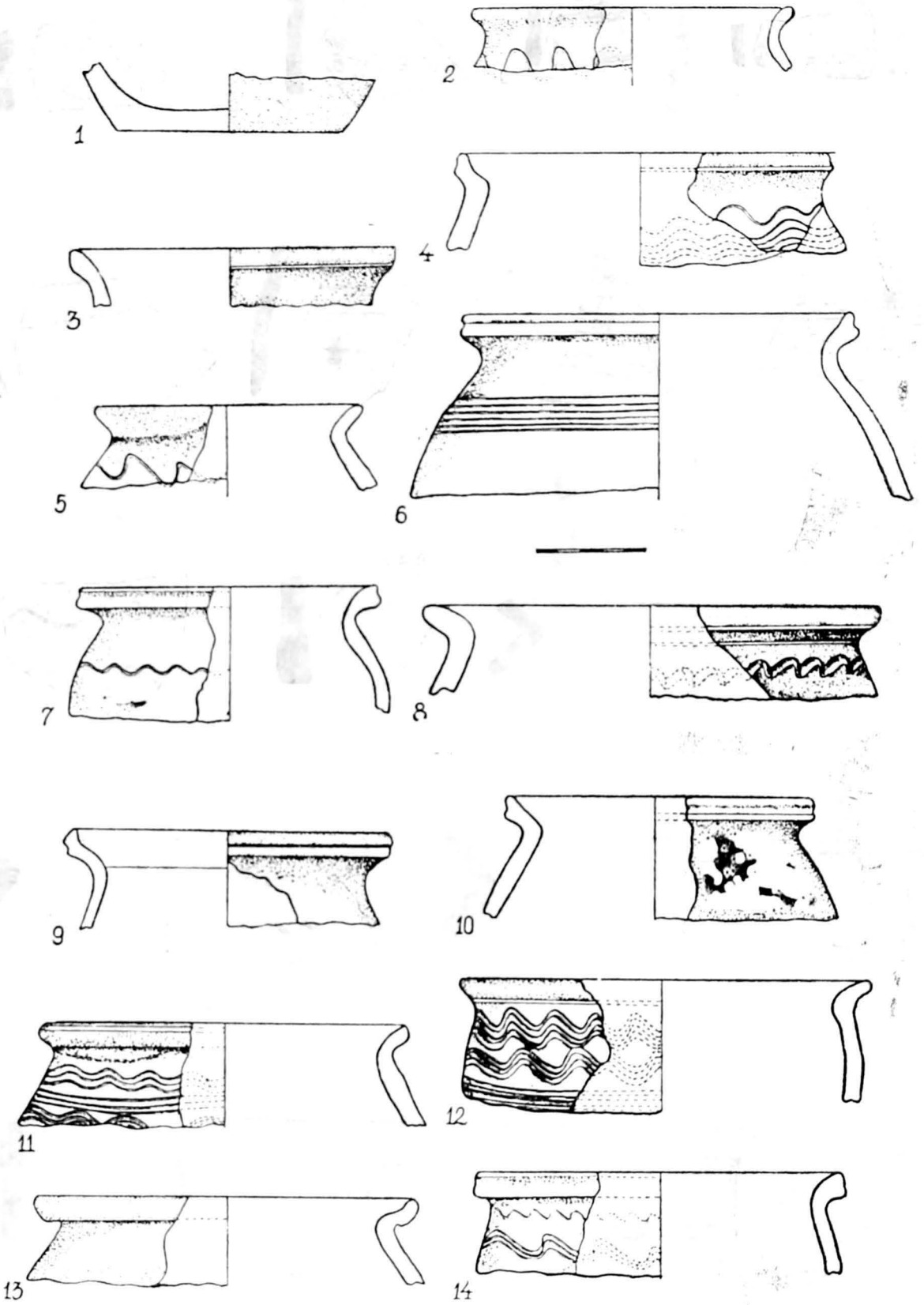

Fig. 12. Fragmente ceramice din complexul B_9 (B_{15}/1976).

https://biblioteca-digitala.ro

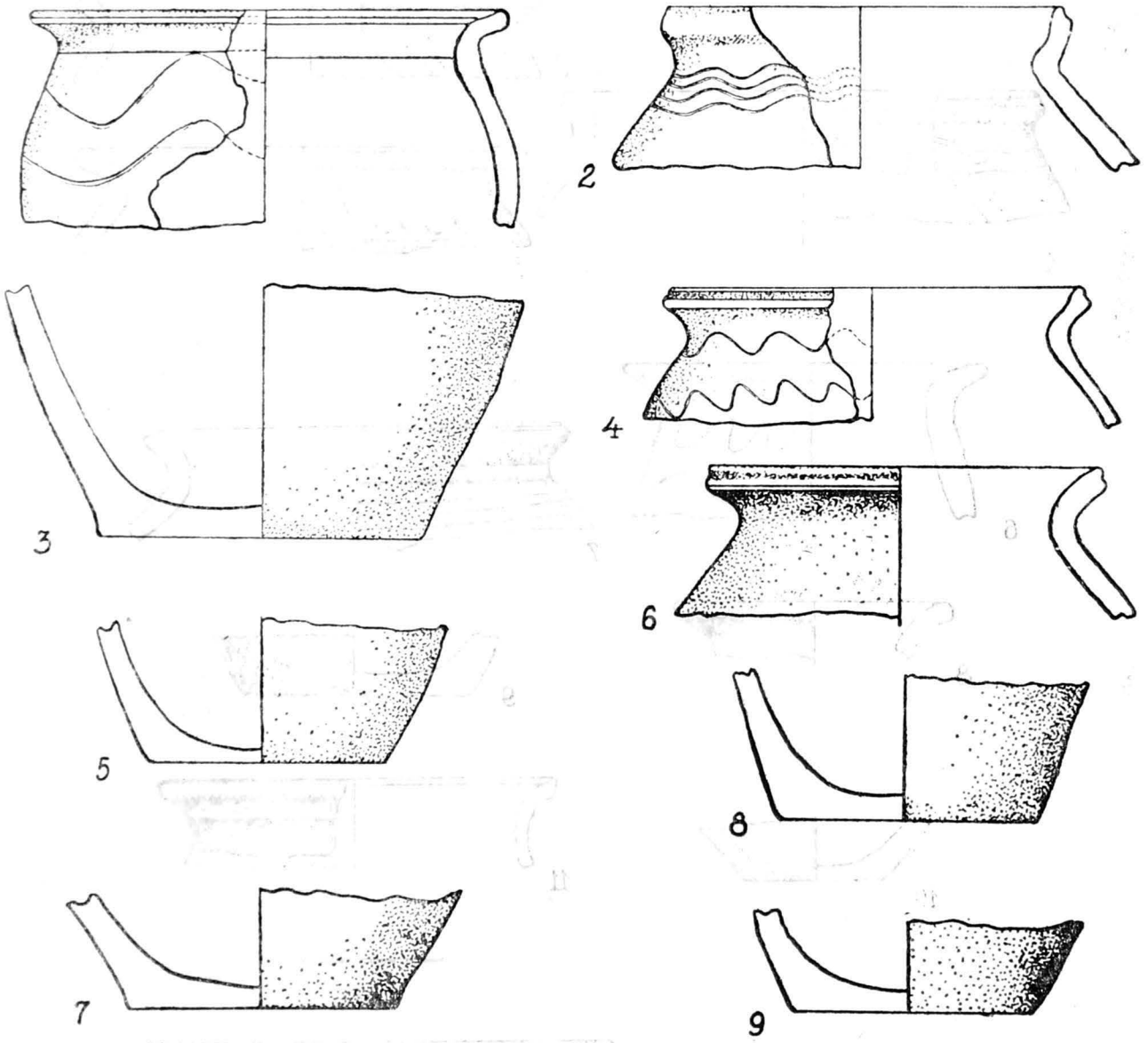

Fig. 13. Gornea-Zomonițe, fragmente de vase din complexul B_9 (B_{15}/1976).

https://biblioteca-digitala.ro

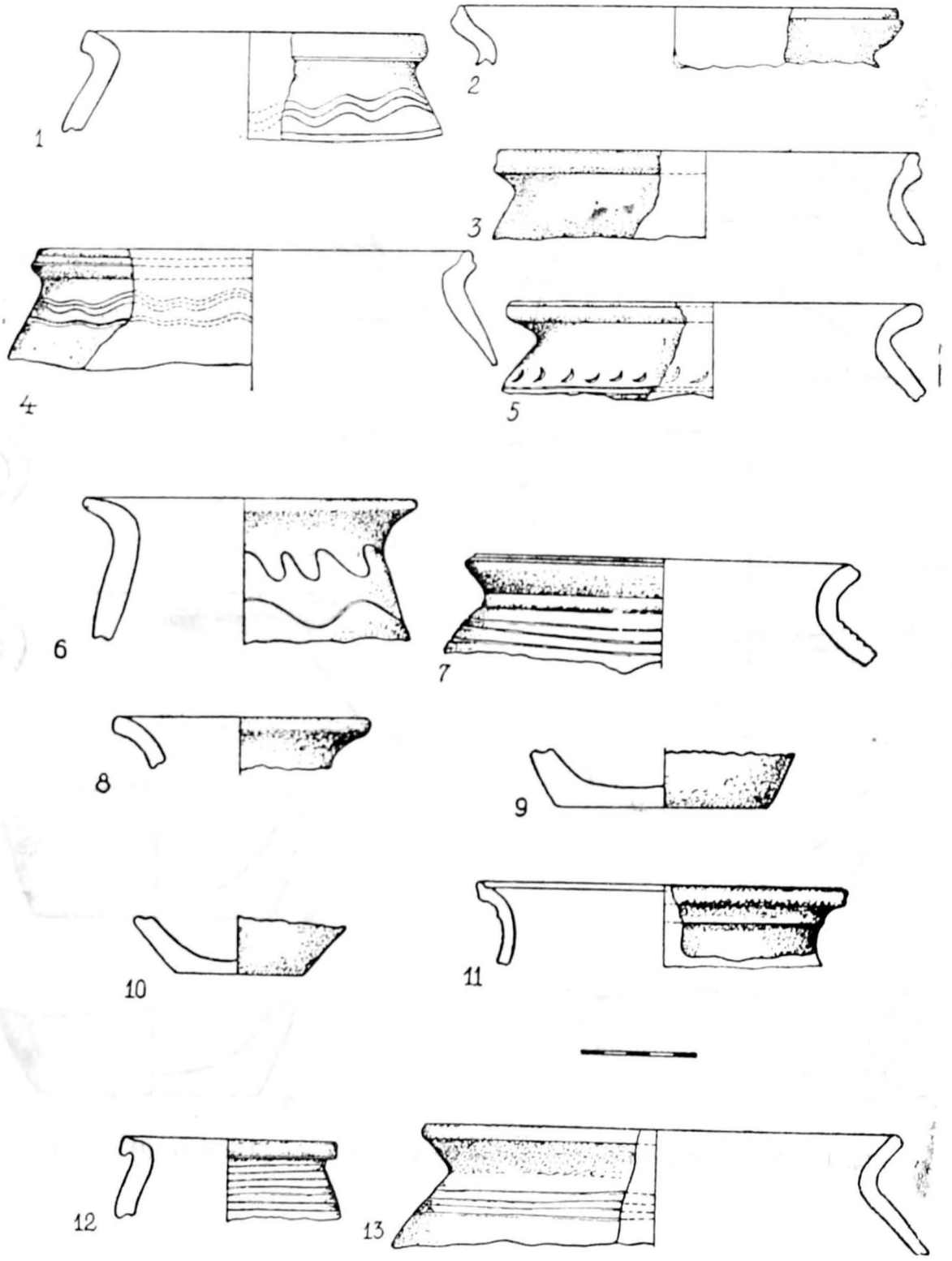

Fig. 14. Gornea-Zomoniţe, fragmente ceramice: 1—5 complexul B_9 (B_{15}/1976); 6—8, 12 — complexul B_{10} (B_{16}/1976); 11, 13 — groapă menajeră Gr.$_8$ (Gr_{13}/1976); 9 — groapa Gr_9 (G_{14}/1976); 10 — groapa Gr.$_{11}$ (G_{18}/1976).

https://biblioteca-digitala.ro

B	Motivul	Răspîndirea pe complexe											
		B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6	B_7	B_8	B_9	B_{10}	B_{11}	Sert.
B_1						• • •	• •						
B_2							•						
B_3			• •										
B_4						• •	• • •						
B_5		• •											
B_6					•	•	•						
B_7					•			•	•				•
B_8		•	•					•					

Fig. 15. Motive ornamentale din linii simple și grupuri de linii în val, incizate din complexele de la Gornea-„Zomoniță".

https://biblioteca-digitala.ro

C	Motivul	Răspîndirea pe complexe											
		B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6	B_7	B_8	B_9	B_{10}	B_{11}	Sect.
C_1													
C_2							•	•	•				
C_3			•			•							
C_4					•								
C_5			•	•				• •	•				
C_6					• • •			•	•				•
C_7			•	•	• •	•							

Fig. 16. Combinații de linii simple și grupuri de linii în val și orizontale incizate, pe ceramica lucrată cu mîna și la roată în locuirile de la Gornea Zomonițe.

https://biblioteca-digitala.ro

A	Motivul	Răspîndirea pe complexe											
		B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6	B_7	B_8	B_9	B_{10}	B_{11}	Sect. 1
A_1		•		•			•		•				
A_2		•	•	•	•			• •					•
A_3			•										•
A_4				•				•		•			

Fig. 17. Linii singulare și grupuri de linii orizontale incizate pe ceramica de la Gornea-„Zomonițe".

https://biblioteca-digitala.ro

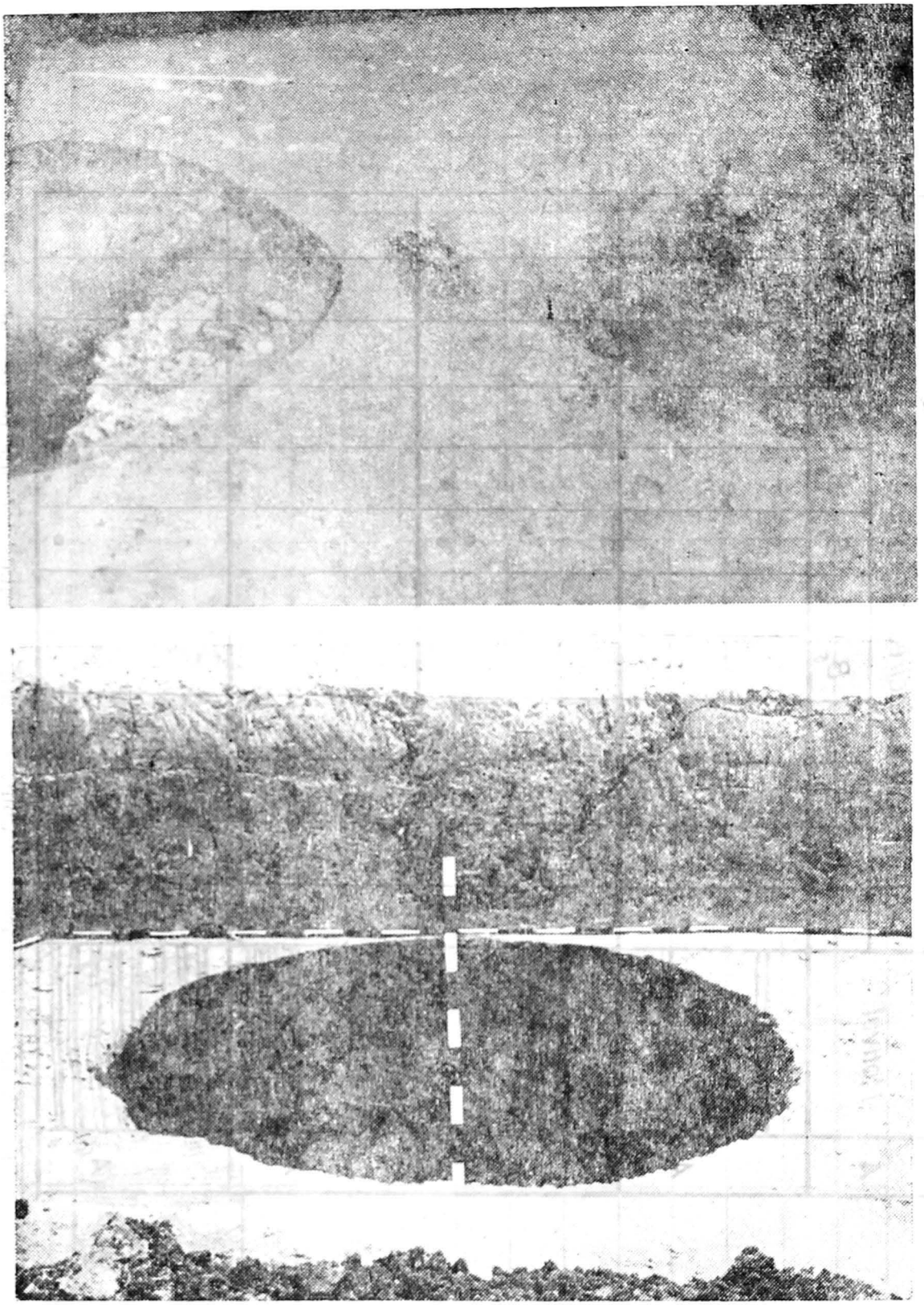

Fig. 18. Aspecte din timpul intervenţiilor de salvare din anii 1974 şi 1976 la Zomoniţe: a) gropi menajere din zona secţiunilor S_2 şi S_1/1974, sînt surprinse şi infiltraţiile de apă care au însoţit cercetările; b) groapă menajeră deasupra căreia a fost surprins un cuptor păstrat parţial, în profilul casetei.

https://biblioteca-digitala.ro

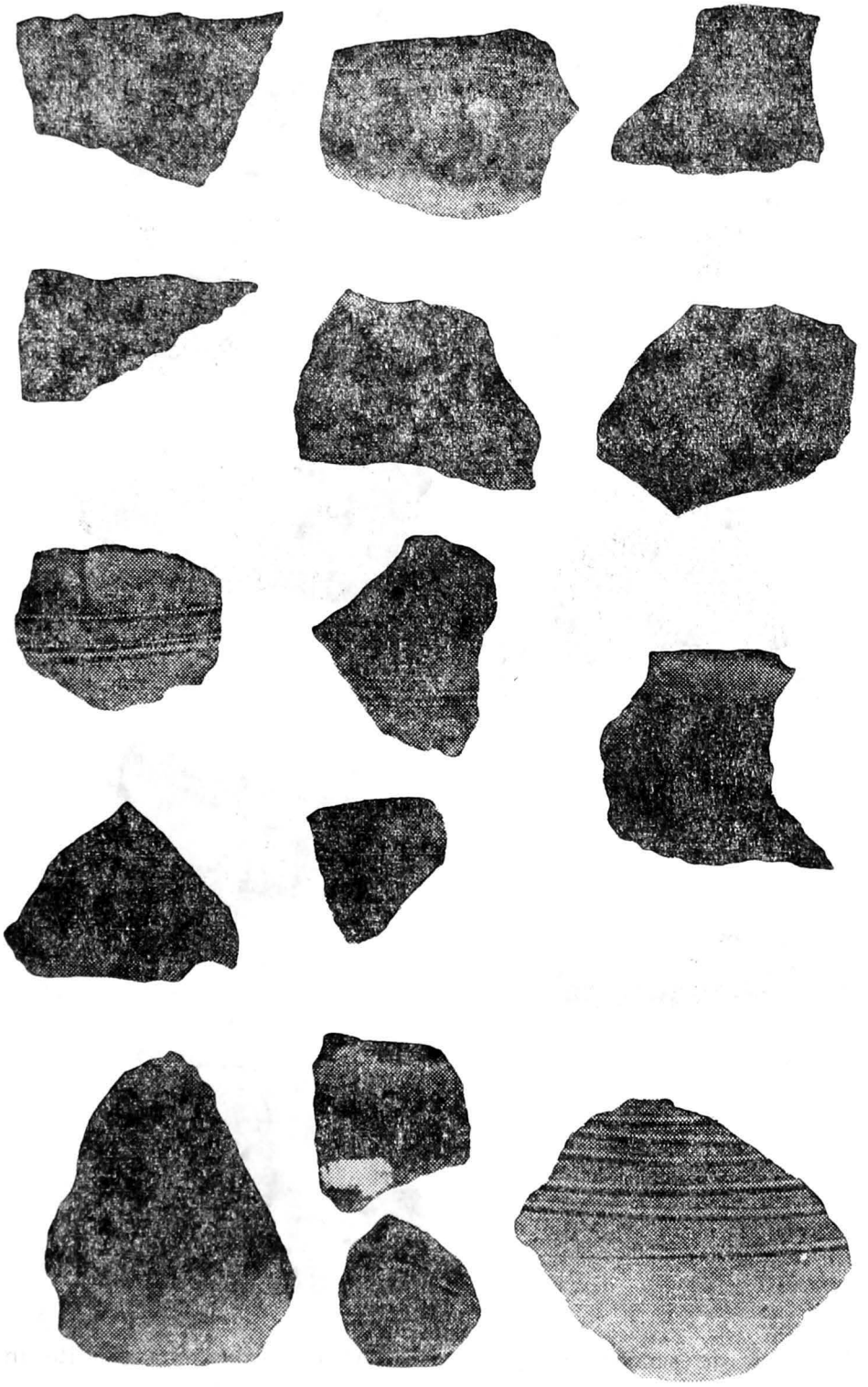

Fig. 19. Ceramică feudală timpurie din stratul de cultură identificat în S_1/1974.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20. Ceramică de secolul XI și o cataramă de bronz, descoperite în S_1/1974

https://biblioteca-digitala.ro

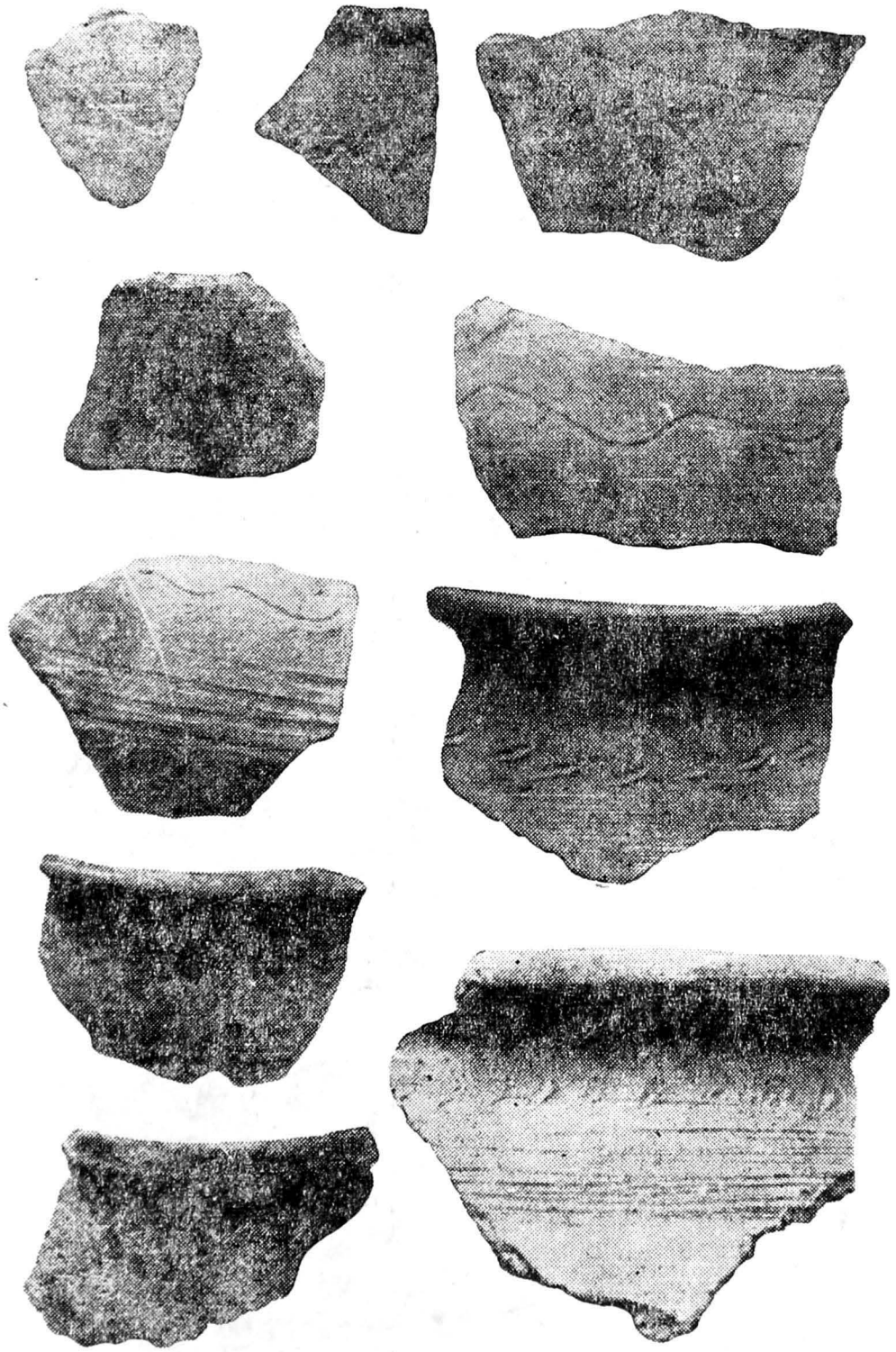

Fig. 21. Fragmente de ceramică feudală timpurie (secolul XI—XII) din complexul de locuire B_2/1974.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 22. Fragmente ceramice și obiecte de metal găsite în locuința B_2/1974.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 23. Fragmente de ceramică descoperite în complexul de locuire B_3/1974.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 24. Vase întregite din așezarea de la *Zomonițe:* a, b) vatră portativă din lut lucrată cu mîna, înainte și după restaurare; c și d) vase descoperite în complexul de locuire B_2; e) vas găsit în locuința B_3 (restaurat).

https://biblioteca-digitala.ro

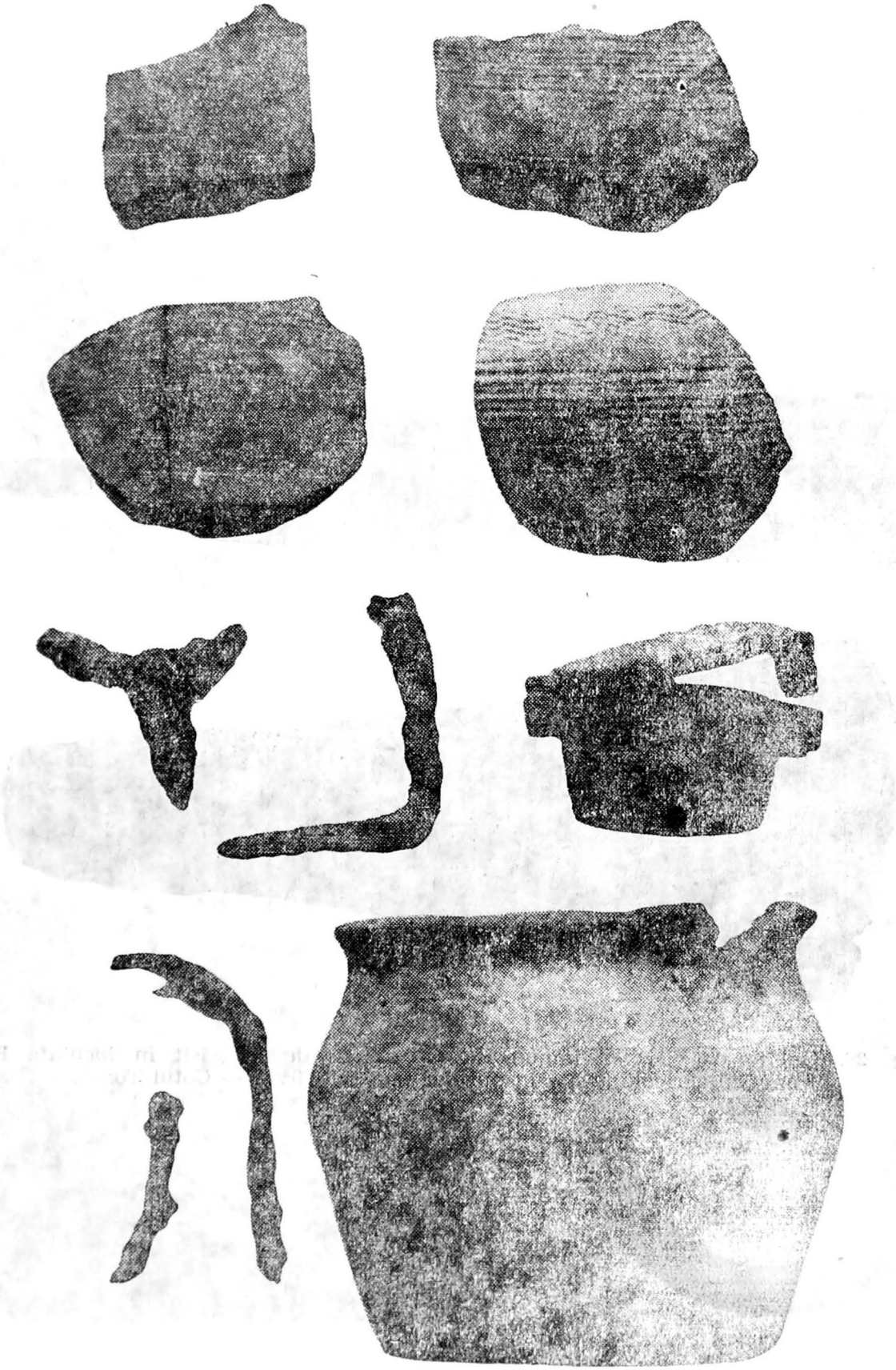

Fig. 25. Fragmente ceramice, obiecte de fier, văscior de bronz și borcan din complexul B_2/1974 (Zomonițe).

https://biblioteca-digitala.ro

a.

b.

Fig. 26. Unelte de fier: a) împungător cu mîner de os găsit în locuința B_1; b) unealtă agricolă găsită în punctul Iagodul Tîrziu — Cotul Tomii.

https://biblioteca-digitala.ro

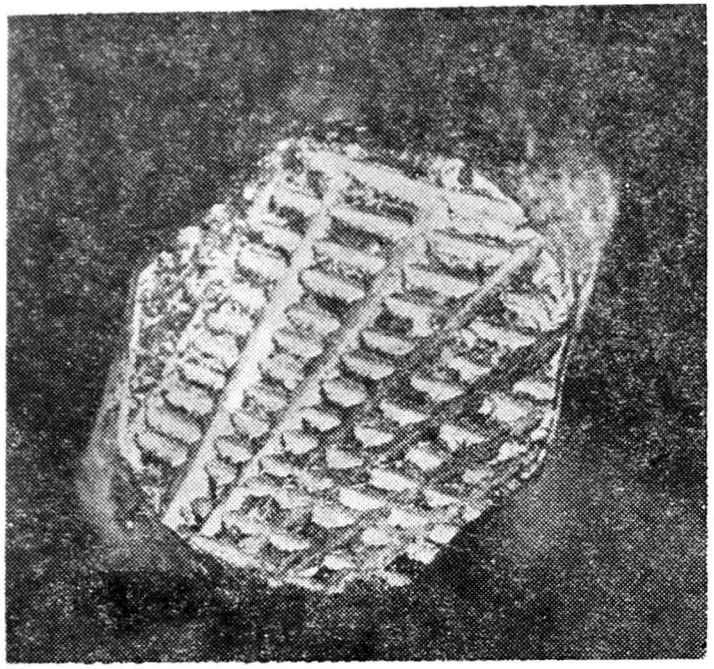

a.

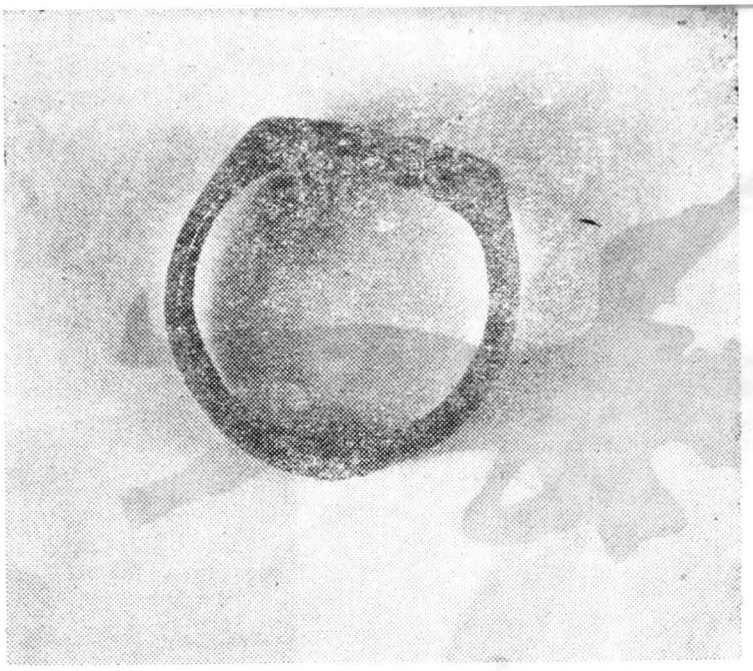

b.

c.

d.

Fig. 27. Podoabe de la Zomonițe: a, b) inel de bronz; c) fragmente de brățări de sticlă monocrome; d) fragment de brățară de sticlă răsucită

https://biblioteca-digitala.ro

a. b.

c.

Fig. 28. Statuetă de bronz romană reprezentînd un Eros (sec. III-IV): a) față; b) statuetă privită din spate; c) detaliu părții superioare.

https://biblioteca-digitala.ro

a.

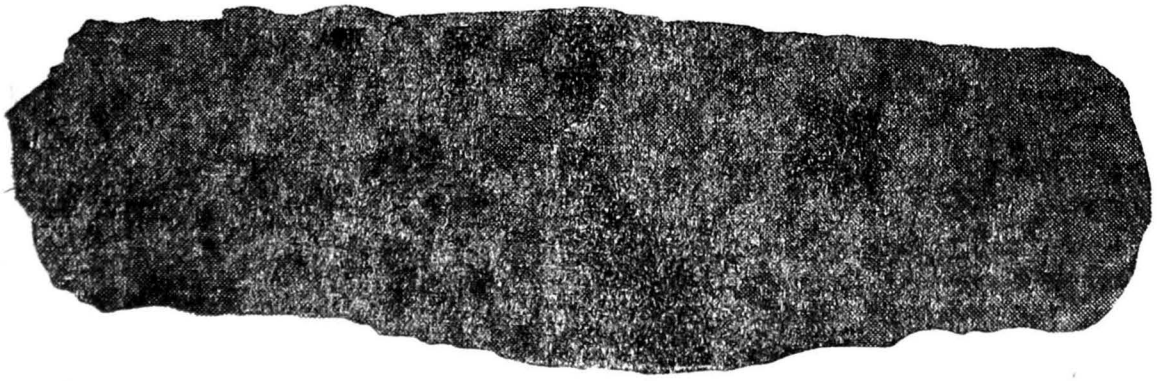

b.

Fig. 29. Obiecte de epocă romană: a) recipient de bronz cu capac (după curățare); b) ștanță monetară de fier (înainte de curățire).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PRECIZĂRI DE ORDIN CRONOLOGIC ȘI CONSIDERAȚII ISTORICE ÎN LEGĂTURĂ CU MONUMENTUL DE ARHITECTURĂ FEUDALĂ DE LA REȘIȚA-OGĂȘELE*

Printre numeroasele informații despre istoria românilor bănățeni în evul mediu, izvoarele scrise ale epocii — cunoscute și publicate, în parte, încă pe la sfîrșitul secolului trecut[1] — cuprind interesante referiri cu privire la autohtonii și așezările lor din Valea Bîrzavei[2]. Precizăm că, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVII-lea, au fost menționate, pe rînd, toate localitățile existente pînă astăzi, pe teritoriul din împrejurimile orașului Reșița. În ordinea atestării documentare, acestea sînt: Ezeriș (*villa Egrus* — 1319)[3]; Doman (*possessione Doman*, 1370)[4]; Terova (*Cherova*, 1433)[5]; Soceni (*Zachel*, 1452)[6]; Tîrnova și Bratova (*Thernova et Brathova*, la 1495)[7]; Moniom (*Manihom*, 1587)[8]; Cîlnic (*Kalnic*, 1597)[9] și Lupac (*Moyselupak*, 1598)[10]. Împreună sau separat de satele mai sus enumerate, documentele medievale atestă încă 21 de așezări pe Valea Bîrzavei care, pînă

---

* Într-o formă prescurtată și ușor modificată, materialul a fost prezentat la simpozionul *In memorian Constantini Daicoviciu*, Caransebeș, 1 aprilie 1984.

[1] Iulius Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern. Historiche, etnographische Studien*, Innsbruck, 1877, p. 315; Ortvay Tivadar, *Magyarország régi vizrajza a XIII-ik század végéig* (Hidrografia veche a Ungariei pînă la sfîrșitul secolului XIII), vol. I, Budapesta, 1882, p. 544, vo. II, Budapesta, 1882, p. 464; Pesty Frigyes, *Krassó vármegye tèrténete* (Istoria județului Caraș), vol. I, Budapesta, 1884, p. 349, vol. II, Budapesta, 1884, p. 414, vol. III, *Colecția de documente*, Budapesta, 1882, p. 514, vol. IV, Budapesta, 1883, p. 384; *Ibidem, A Szörényvármegye-hajdani oláh kerületek.* (Districtele valahe de altădată din județul Severin), Budapesta, 1876, p. 62; *Ibidem, A. Szörnyoarmegye története* (Istoria județului Severin), vol. I, Budapesta, p. 482, vol. II, Budapesta, 1878, p. 579; *Ibidem, Az eltünt régr varmegyék.* (Județele vechi, dispărute), vol. I, Budapesta, 1880, p. 434, vol. II, Budapesta, 1881, p. 509; Szentkláry Jenö, *Krassó vármegye öshajdana*, (Istoria primitivă a comitatutului Caraș), Budapesta, 1900, p. 208; ș.a.m.d.

[2] Fr. Pesty, Krassó, II-1, 1884, p. 72—73; *Ibidem*, Krossó, III, doc. nr. 246, p. 344—346; *Ibidem, Krassó*, II-1, p. 41, vezi și Erno Speidl, *A. Resiczabányai (allami segelylyel jenntartott)* (Minele Reșiței . . .), Reșița, 1896, p. 76.

[3] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, (în continuare *Dicționar istoric . . .*), vol. I, București, 1968; Fr. Pesty *Krassó*, III, p. 5, doc. nr. 7.

[4] *Ibidem*, III, doc. nr. 81, p. 96—99; *Ibidem*, II-1, p. 136—137.

[5] *Ibidem*, III, doc. nr. 246, p. 344—346; *Ibidem*, II-1, p. 117—118; C. Suciu, *Dicționar istoric . . .* vol. II.

[6] *Ibidem*, vol. II

[7] *Ibidem*, vol. II și I; Fr. Pesty, Krassó, II-2, p. 30.

[8] C. Suciu, *o.c.*, vol. 1.

[9] Fr. Pesty, *Krassó*, IV, p. 193-195, doc. nr. 490; C. Suciu, *op. cit.*, I.

[10] *Ibidem*, Fr. Pesty, *Krassó*, II-1, p. 414; *Ibidem*, III, doc. nr. 498, p. 213—216.

https://biblioteca-digitala.ro

spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, din diferite motive, dispar de pe scena istoriei[11], însăși localizarea lor pe teren devenind o problemă greu de rezolvat.

Alte surse documentare, cuprind informații despre existența unei cetăți feudale — numită *Borzafö*[12] sau *Borzafeu*[13] și care îndeplinea, concomitent, funcția de sediu al districtului românesc cu același nume. Locul unde s-a înălțat cetatea *Obîrșia* sau *Capul Bîrzavei*, ca și hotarele districtului românesc privilegiat pe care-l conducea și administra — Borzafö — menționat la 1437 în comitatul Caraș[14], pînă în prezent au rămas necunoscute. Se cunosc, în schimb, o mulțime de referiri ce confirmă, că de-a lungul evului mediu, districtul de pe meleagurile Bîrzavei — care, evident, includea și teritoriul Reșiței de astăzi — a fost leagănul unei intense vieți românești[15].

În contextul schițat, în mod firesc, se ridică întrebarea care a fost situația, locul și rolul Reșiței pe acele vremuri?

O primă posibilitate de identificare documentar-cartografică a unei așezări pe teritoriul reșițean, ne oferă Csanky Deszö preocupat cu cercetarea geografiei istorice a Ungariei în timpul Huniazilor. Pe o hartă ce reconstituie părțile de sud ale regatului feudal maghiar în secolul al XV-lea, autorul plasează toponimul *Rechyoha* în Valea Bîrzavei, aproximativ în poziția orașului contemporan[16]. Este posibil, ca acest toponim să indice o veche așezare autohtonă care a precedat, sau reprezintă, chiar, vatra inițială a *Reșiței Române*, menționată de izvoarele scrise, abia către sfîrșitul secolului al XVII-lea[17].

Asemenea atestare tîrzie nu exclude posibilitatea ca în hotarul orașului actual să fi existat una sau chiar mai multe așezări românești, mai vechi, ale căror vetre și nume ne sînt necunoscute din cauza dispariției lor timpurii. În acest sens, pledează, chiar dacă nu foarte convingător — în lipsa verificării arheologice ce se impune — informația lui Csanky Deszö, dar și un document de la 1597, care ne transmite numele a cinci așezări autohtone dispărute: Țerovița, Borza, Feyerviz, Sincova și Valle[18], toate situate într-un context de toponimie care, nu lasă dubii, asupra spațiului geografic unde ar trebui căutate vetrele lor[19]. Dovezi materiale, promițătoare, pentru lămurirea istoriei reșițene, au fost oferite de descoperirea, relativ recentă, întîmplătoare, a unor materiale arheologice, printre care și o suliță de fier, în grădina casei cetățeanului Bledea de pe

[11] Localitățile în ordine alfabetică la C. Suciu, *Dicționar istoric...*, Vol. II-2 (localități dispărute).

[12] *Ibidem*, II, Fr. Pesty, Krassó, II-1, p. 72—73.

[13] *Ibidem*, II-1, p. 72.

[14] C. Suciu, *op. cit.*, II.

[15] P. Binder, în *AIIC*, VII, 1964, p. 321—322; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 245, Fr. Pesty, *Krassó*, II-1, p. 41, 72; M. Mollan, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 19 și urm.

[16] Csánky Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor), II, Budapesta, 1894, p. 106; vezi și Emil Grădinariu, Ion Stoica Udrea, *Ghidul Banatului*, Timișoara, 1936, p. 254.

[17] Fr. Pesty, *Krassó*, II-2, p. 142, E. Speidl, op. cit., p. 87.

[18] Fr. Pesty, *Krassó*, IV, doc. nr. 493, p. 203—206.

[19] Sigismund Báthory principele Transilvaniei, conferă nobililor săi credincioși, Mihai și Petru de Țerova și lui Mihail Petheö de Țerova, mai multe sate în districtul Borzafö, comitatul Severinului (la 20 iunie 1597).

https://biblioteca-digitala.ro

strada Golului[20], dar, mai ales, prin cercetarea arheologică a ruinelor unei construcții, semnalate în punctul „Ogășele" din cartierul Moroasa, la aproximativ 25 m distanță, spre sud-est de Ateneul Tineretului.

Vestigiile de la *Ogășele* au fost identificate încă din secolul al XIX-lea, cînd o anumită bibliografie de specialitate[21], le atribuia, fie unei fortificații — cetatea regală Borzafö! — fie unei biserici ungurești, susținînd pe acest temei și existența unei așezări ungurești care ar fi precedat, în timp, Reșița Română[22].

În perioada dintre cele două războaie mondiale, zidurile ruinate de la *Ogășele* au fost atribuite unei cetăți, ba chiar unei moschei turcești[23].

Pentru a lămuri începuturile Reșiței, în vederea stabilirii adevărului istoric, cu privire la acestea, Muzeul județean Caraș-Severin a inițiat cercetarea arheologică a vestigiilor menționate anterior, în luna iulie 1970[24]. Mai tîrziu, din anul 1976 pînă în 1983, cu intermitențe, s-au executat lucrări de degajare a dărîmăturilor pentru dezvelirea zidurilor și conservarea monumentului, atît cît s-a păstrat[25].

Campania de săpături arheologice din vara anului 1970 s-a concretizat prin deschiderea pe platoul de la *„Ogășele"* a trei secțiuni (notate în plan S_I=20,5×1,5×1 m; S_{II}=6×1,20×1 m; S_{III}=24×1×1 m) și două casete: C_1 de 3×0,80 m respectiv C_2 cu dimensiunile de 1,80×0,80 cm. Cu acest prilej a fost pusă în evidență o biserică medievală, înconjurată de o necropolă contemporană, de inhumație[26].

Dezvelirea și cercetarea zidurilor de la Reșița—Ogășele — care, de fapt, sînt, în mare parte, fundațiile unei construcții, aproape decapate — a dovedit existența incontestabilă, în acest punct, a unei bisericuțe din piatră, corespunzătoare, ca plan, tipului de biserică-sală[27]. De proporții relativ modeste, monumentul de arhitectură, dezvelit, are naosul cu dimensiunile de 8×5 m și altarul de formă pătrată cu latura de 3 m. Fundațiile sale, construite din piatră brută legată cu mortar, au grosimea de 1,10—1,25 m și pătrund pînă la o adîncime de 0,55 m, fiind așezate, direct pe stînca nativă. Latura de nord a altarului ca și peretele sudic al navei, păstrează încă porțiuni din paramentul tencuit, care se ridică cu cca 0,25—0,40 m deasupra fundației, avînd între 0,95—1 m grosime[28].

---

[20] Sulița de fier a fost predată Muzeului Județean de Istorie de către prof. Octavian Răuț, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[21] Fr. Pesty, Krassó, II-2, 1884, p. 142; despre această problemă vezi și I. Uzum, în *200 ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971*, I, Reșița, 1971, p. 43.

[22] E. Spidel, *op. cit.*, p. 76—78.

[23] Coriolan Cocora, *Biserica sau cetatea turcească de lîngă Reșița*, Reșița, 1938.

[24] *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate de Muzeul Județean Reșița între 1—16 iulie 1970 la punctul „Ogășele" pe teritoriul orașului Reșița (colaborare cu Institutul de istorie Cluj)* — manuscris redactat de Volker Wollmann (colaborator extern Cluj) și predat autorului pentru valorificarea cercetărilor cu privire la istoricul orașului Reșița.

[25] Lucrările din 1976 și 1983 s-au desfășurat sub supravegherea arheologilor Ovidiu Bozu, respectiv Dumitru Țeicu (Muzeul Județean de Istorie din Reșița); asemenea lucrări au fost întreprinse și în anul 1981.

[26] cf. *Raport asupra săpăturilor arheologice — 1—16 iulie 1976* — manuscris.

[27] Pentru analogii la Vasile Drăguț în *Studii și cercetări de istoria artei* (SCIA), tom 12, nr. 2, București, 1965, p. 300—302; vezi și Virgil Vătășianu, *Arhitectura și sculptura romanică în Panonia medievală*, București, 1966, p. 107, 108.

[28] *Raport asupra săpăturilor arheologice ... 1—16 iulie 1970 ...* — manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro

Din cauza răscolirilor masive provocate de către căutătorii de comori în trecut, dar și a săpăturilor cu rosturi militare, din timpul celui de-al doilea război mondial, atît în incintă, cît și în exteriorul bisericii, nu au fost posibile observații stratigrafice. În această situație, desigur, că datarea bisericuței de la *Ogășele* era foarte problematică. Pînă la începutul lucrărilor de conservare — 1976 și 1983 —, una dintre puținele constatări certe, se putea referi la absența contraforților, ceea ce sugerează, eventual, un termen de datare ante quem[29]. Observațiile de ordin planimetric asupra bisericuței dovedesc, la rîndul lor, că aceasta se înscrie în categoria monumentelor de piatră, ridicate în perioada pătrunderii formelor romanicului tîrziu în arhitectura rurală de pe teritoriul Banatului[30]. Analogii directe, pentru monumentul de la *Ogășele*, găsim, astfel, chiar pe teritoriul județului Caraș-Severin, în biserica-sală de la Ilidia — Cetate[31].

Pe de altă parte, mormintele dezvelite pe laturile de nord și de vest ale bisericii, șase în vara anului 1970, alte 18, dintre care numai șapte „in situ", în 1976, atît din cauza solului, cît și a deranjărilor menționate, aveau scheletele prost conservate și lipsite total de inventar funerar. Într-un singur caz, în apropiere de craniul unui mormînt „in situ", s-a descoperit un însemn funerar reprezentat printr-o piatră de formă alungită, rotunjită la capătul superior și avînd săpată pe ea o cruce[32].

În schimb, cu ocazia lucrărilor de conservare organizate în anul 1983, în patru casete executate pe latura de sud-est a bisericii, au fost surprinse circa 30 de morminte, în majoritate deranjate, numai cinci dintre ele găsindu-se „in situ". Tot cu acest prilej s-au recuperat și primele piese de inventar funerar compus din podoabe de argint și monede care ne permit atît stabilirea duratei de funcționare a necropolei, cît și datarea aproximativ exactă a monumentului de la *Ogășele*.

Menționînd că monedele, în număr de șase bucăți, se încadrează de la Ludovic I de Anjou (1342—1383), pînă la Matei Corvin (1458—1490), nu insistăm asupra lor[33], ci vom proceda în continuare, la descrierea obiectelor de podoabă descoperite:

1. *Cercel de tîmplă*[34] — bijuterie de evidentă tradiție bizantină și, foarte probabil, de proveniență sud-dunăreană, face parte din categoria podoabelor de cap, înscriindu-se în seria cerceilor cu montură, formată din mai multe mărgele metalice înșirate axial pe verigă, foarte numeroși în feudalismul timpuriu[35]. Cercelul descoperit la Reșița—*Ogășele* a fost turnat din argint, ajurat, ornamentat cu granule și filigran. Diametrul interior: 3,19 cm; înălțimea (inclusiv montura): 5,4 cm; grosimea verigii: 0,4 cm; diametrul sferei mari: 2,55×2,12 cm; diametrul sferelor mici: 1,6 cm; greutatea: 23,792 gr.

---

[29] Ștefan Matei, în *Banatica*, II, Reșița, 1973, p. 319.
[30] *Ibidem*.
[31] Ilie Uzum și Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 159, 160; vezi și Șt. Matei și Ilie Uzum, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 555—558.
[32] În patrimoniul Muzeului Județean de Istorie (prescurtat MJIR).
[33] Monedele, determinate și cedate pentru publicare numismatei Dana Bălănescu (Muzeul Județean de Istorie Reșița), fac obiectul unui studiu separat.
[34] În patrimoniul MJIR, nr. inv. A 52 630.
[35] M. M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

Veriga cercelului este simplă, laminată dintr-o bară de argint, îndoită, despărțită la capete și purtînd în partea inferioară trei mărgele. Două mărgele, de formă sferică mai mici și egale între ele, sînt plasate în poziții laterale, mărgeaua centrală, mai mare, are o formă ovoidală și este ajurată. Aceasta este executată din două emisfere, fiecare de forma unei flori cu zece petale, realizate din fir de argint răsucit, fiind împodobite în lungul lor cu cîte două granule. Emisferele sînt unite printr-o bandă șențuită central și ornamentată cu granule. Sferele laterale sînt ornamentate, la rîndul lor, prin mici preforații circulare. În partea inferioară, pentru o mai bună priză a mărgelelor, varige este fasonată în patru muchii, iar între mărgele pe verigă a fost înfășurat un fir răsucit, care contribuie la fixarea monturii. Starea de conservare a acestui celcel de tîmplă este, din păcate, mediocră (mărgeaua centrală și una dintre mărgelele laterale, sînt deteriorate în proporție de 40% și respectiv 60%).

Pentru această podoabă cele mai bune analogii le găsim în cercelul de tîmplă cu trei mărgele inegale de la Macoviște (com. Ciuchici, jud. Caraș-Severin)[36], ca și în descoperirile de la Oțeleni, Voinești și Cotul Morii (toate în județul Iași)[37], Cetățeni (jud. Argeș)[38] și Păcuiul lui Soare[39] — datate între secolele XIII—XV. Descoperiri de piese similare sînt semnalate și la sudul Dunării, pe teritoriul iugoslav, unde se datează larg, din secolul IX pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea[40].

2. Grupa bijuteriilor pentru mîini, una dintre cele mai reprezentative de-a lungul întregului ev mediu, este ilustrată în cadrul inventarului funerar de la Reșița—*Ogășele* prin trei inele — pecete.

a) **Inel — pecete cu floare de crin stilizată**[41]

Piesa a fost turnată din argint și gravată. Diametrul int. 1,9 cm; diametrul ext. (în dreptul peceții): 2,1 cm; greutate 1,84 gr.

Toarta lamelară a inelului se lățește pe o anumită porțiune formînd o pecete circulară (diametrul: 1,5 cm). Pe umerii verigii sînt incizate cîte două șiruri de liniuțe paralele, opuse și perpendiculare pe montură. Pecetea sau sigiliul, are pe margine două chenare circulare, unul exterior punctat și altul interior, din linie incizată; în cîmp, în registrul superior a fost gravată o floare de crin stilizată, sub care se află o cruce căreia îi lipsește brațul lateral drept.

---

[36] I. Uzum, în *Acta MN*, XX, 1983, p. 510, fig. 2.

[37] Dan Gh. Teodor, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 257—158, fig. 7/1 și 8/1; *Ibidem*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 352—354, fig. 2/6 și 3/6; Eugenia Neamțu, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 285, 289—290, fig. 1/1—2, 2/1—2; vezi și M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 42—46, cat. 5, cat. 9, cat. 10.

[38] Lucian Chițescu, în *Cercetări arheologice*, II, București, 1976, p. 179, fig. 16/4, 5.

[39] Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 122—125, fig. 98/1.

[40] Slavenka Ercegovič-Pavlocić, în *Starinar*, XX, 1970, p. 49—52, vezi și M. Conovič-Lyubinković, în *Starinar*, IX—X, 1957, p. 187, fig. 1.

Idem, în *Starinar*, VII—VIII, 1965, p. 415—416.

[41] În patrimoniul MJIR, nr. inv. A. 52 433, descoperit în C5/1984, caroul 3, mormîntul M. 30 (argint 750‰).

https://biblioteca-digitala.ro

b) **Inel — pecete, cu discul sudat pe toartă**[42]

Montura de formă circulară și veriga acestui inel au fost executate separat și apoi lipite. Diametrul int. 1,9 cm; diametrul ext. (în dreptul peceții): 2,2 cm; diametrul peceții: 1,6 cm; greutate 2,10 gr.

Veriga lucrată dintr-o bară subțire de argint, cu secțiunea elipsoidală, are capetele distanțate și ușor lățite în zona sudurii pe montura circulară. Pecetea prezintă pe margine un chenar circular punctat, iar în cîmp, un decor incizat, compus dintr-un element în volută (poate fi și reprezentarea unui șarpe) și unul liniar — un bastonaș cu două cercuri la capete. Ambele elemente decorative sînt hașurate.

c) **Inel — pecete, cu disc îngroșat, ornamentat cruciform**[43]

Piesa executată din argint — aurit s-a păstrat fragmentar — numai montura și umerii verigii. Pecetea de formă circulară, are diametrul: 1,4 cm; greutatea (părții păstrate) 3,34 gr. Pe ea este gravată, în cîmp central, fără chenar, o floare de crin stilizată, avînd partea superioară în formă de cruce.

Este posibil ca, atît acest inel, cît și cel prezentat la poziția „a", să fi aparținut unor clerici, sau unor personaje cu atribuții ecleziastice pe lîngă monumentul de cult descris anterior.

Menționăm că pentru cele trei inele — pecete, prezentate aici, cele mai apropiate și analogii se găsesc în descoperirile similare din necropola de la Cuptoare — *Sfogea* (Com. Cornea, jud. Caraș-Severin) datate, pe baza descoperirilor monetare, între secolele XIII—XIV[44]. Alte analogii apropiate, se pot stabili cu inelul-sigilar din tezaurul descoperit la Macoviște[45], ca și cu inelele — sigilare provenite din necropola cnezială de la Ilidia — *Obliță*[46].

Coroborînd observațiile de ordin planimetric și analogiile tipului de biserică — sală[47], cu datele rezultate din studierea inventarului funerar, considerăm că monumentul de arhitectură feudală de la Reșița — *Ogășele*, se datează din secolul al XIV-lea, în timp ce perioada de funcționare a necropolei poate fi încadrată, cu certitudine, între secolele XIV—XV. Deși, așezarea căreia îi aparținuse biserica și necropola, mai sus prezentate, n-a fost localizată pe teren, este de presupus eventuala ei amplasare în spațiul de cca. 400 m lățime, care se întinde de la marginea promontoriului *Ogășele* spre est, pînă la malul rîului Bîrzava, unde s-au edificat complexele de locuire ce formează în prezent cartierul *Lunca Pomostului*.

---

[42] În patrimoniul MJIR, nr. inv. A. 52 432, găsit în C2/1984, caroul 2, adîncime — 0,40 (argint 750‰).

[43] În patrimoniul MJIR, nr. inv. A. 52 434, descoperit în poziție secundară.

[44] I. Uzum, *Cercetarea necropolei medievale de la Cuptoare (com. Cornea)*, raport pentru campania de săpături arheologice pe anul 1983. Manuscris dactilografiat pentru tipar la CCES — Direcția pentru patrimoniul cultural național.

[45] I. Uzum, în *Acta MN*, XX, 1983, p. 514 și fig. 4.

[46] Ne referim la patru inele de argint descoperite în campania din anul 1973; în patrimoniul MJIR sub nr. inv. A. 45 004; A. 45 005; A. 45 006; A. 45 007.

[47] V. Drăguț, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, dispariția așezării din zona „*Ogășelelor*", unde ruinele unei biserici îi atestă existența, de netăgăduit, poate fi pusă în legătură cu începuturile Reșiței pe vechea vatră, situată în valea Domanului la poalele *Golului*. În acest caz, poate fi vorba despre strămutarea sau părăsirea vechii așezări, sub presiunea unor evenimente politico-militare și apoi, de întemeiere a altei așezări, într-o poziție naturală ce oferea mai multe garanții de securitate pentru eventualitatea producerii unor incursiuni dușmănoase. Desigur, nu excludem nici posibilitatea existenței, pe valea Domanului, unei așezări mai vechi și, în consecință, contopirea a două așezări învecinate avînd drept rezultat, o nouă localitate, care și-a împrumutat numele de la pîrîul Reșița — se pare, vechea denumire a pîrîului Valea Domanului — pe malul căruia se afla. Indiferent de calea urmată în procesul constituirii Reșiței Române, este sigur că apariția ei a fost precedată, pe vatra actualului municipiu, de existența unor așezări mai vechi, care au dispărut. Firește, că începuturile așezării în noua vatră din valea Domanului, au cunoscut o dezvoltare lentă, probabil, sub amenințarea incursiunilor turcești, numărul locuitorilor săi sporind în detrimentul vechii vetre părăsite. Considerăm că intervalul, în care s-a produs această strămutare, poate fi cuprins între sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

Chiar dacă apariția hidronimului *Rășița,* referitor la pîrîul Valea Domanului, se poate data în secolul al XVI-lea, poate chiar mai devreme, stabilindu-se, din punct de vedere lingvistic și derivația sa[48], nu credem că o așezare cu același nume a putut să apară înainte de secolul al XVII-lea. Pentru o asemenea ipoteză, „tăcerea" totală, a izvoarelor medievale anterioare secolului al XVIII-lea — dealtfel cu numeroase referiri la așezările din Valea Bîrzavei — ne pare semnificativă și edificatoare.

În final, subliniem că pînă acum cele mai vechi mențiuni certe, despre Reșița, datează numai din a doua jumătate a secolului al XVII-lea cînd, apare ca o mică așezare rurală. Atestarea este cuprinsă aîntr-un registru de impuneri turcesc — catastif de biruri — din anul 1673, cu precizarea că fiecare casă din *Reszinitza* este datoare să plătească cîte un aspru fiscalității otomane. Considerăm că sub toponimul *Reszinitza* trebuie să înțelegem *Reșița* — și, în primul rînd, Reșița Română — deoarece pe Valea Bîrzavei, în comitatul Carașului nu mai există altă localitate cu această denumuire. Următoarea atestare sigură a Reșiței apare în Conscripția lui Marsigli dintre anii 1690—1700, cînd satul *Resicza* este menționat, alături de Ezeriș, Cîlnic, Tîrnova, Vasiova, Jidovin (Berzovia), Ramna, Moravița (Ocna de Fier) etc., ca aparținător districtului Bocșa[49].

După această dată, atestarea documentară a Reșiței nu mai ridică probleme, localitatea fiind menționată, frecvent, pe măsura dezvoltării sale neîntrerupte.

ILIE UZUM—DUMITRU ȚEICU

[48] Vezi *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, București, 1963, p. 17, nota 2.
[49] Fr. Pesty, *Krassó*, II-2, p. 142; E. Speidel, *op. cit.*, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro

CHRONOLOGISCHE FESTLEGUNGEN UND GESCHICHTLICHE EINSCHÄTZUNGEN ANGESICHTS DES DENKMALS FEUDALER ARCHITEKTUR VON REȘIȚA — „OGĂȘELE"

(Zusammenfassung)

Eingans umterstreichen die Autoren, daß die schriftlichen Quellen des Feudalismus zwischen den XIV—XVII Jh. oft das Bîrzava- Tal erwähnen und die auch heute existierenden Ortschaften, die in der Nähe von Reșița liegen. Im Gegensatz zu den Belegen über die ländlichen Ortschaften ist der Ursprung Reșițas ein noch ungelötes Problem, teils wegen der nur spärlichen scheftlichen Zeegnisse, teils wegen der nur sporadischen Vorschungen in dieser Hinsicht bzw. der Unvolständigkeit derselben, denn es fehlt vor allen an einer gründlichen archäologischen Untersuchung des Gebiets.

Obwohl ein möglicher dokumentar-kartographischer Beleg für das XV. Jh. existiert, betonen die Versfasser, daß die ersten sicheren Daten über Reșița — hier ist immer von Reșița-Română die Rede erst aus der zweiten Hälfte des XVII Jh. stammen. Diese späten Belege werden jedoch von der Wirklichkeit verneint, denn man kennt den Ort „Ogășele", wo es mittelaterliche Ruinen gibt. Auch fand man kürzlich im Garten eines Einhimischen im Doman-Tal archäologisches Material, das älter als das XVII. Jh. ist. Die Ruinen von „Ogășele" waren zwar schon im XIX Jh. bekannt, wurden jedoch ohne archäologische Überprüfung mal einer Moschee, mal einer Burg oder einer ungarischen Kirche zugehörig betrachtet, wo man also implizite auf eine ungarische Siedlung schloss, die vor der rumänischen existiert haben soll.

Um die vorhandenen Daten zu überprüfen organisarte das Kreimuseum von Reschitza im Sommer 1970 eine archäologische Überprüfung der Gegend „Ogășele", einschliesslich der Ruinen, die wir schon erwähnten.

Die Ergebnisse beweisen, daß wir es mit einem feudalen Denkmal zu tun haben, das typologisch einer Saalkirche entspricht. Es handelte sich um eine kleine Kirche von 8×5 m, den Altarvamm mit einem Quadrat von 3 Meter Seitenlänge. Im Umfeld des Kirchleins gibt es ein Bestattungsfeld, wo 54 Gräber freigelget wurden — davon sind 18 in situ — doch nur 6 hatten ein Bestattungsinventar aus Silberschmuck und Münzen.

Angesichts der Analogien zu anderen Saalkirchen den planimetrischen Beobachtungen und den Ergebnissen der Untersuchungen des Schmucks und der Münzen — man fand sechs Münzen von Louis I d'Anjou (1342—1382) bis Mathias Corvinus (1458—1490) — vertreten die Verfasser die Ansicht daß die Kirche von „Ogășele" für das XIV Jahrhundert ab sicher belegt ansgeschen werden kann. Das Bestattungsfeld war mit Sicherheit im XI—XV Jh. benützt worden, möglicherweise auch noch im XVI. Jh. Das Vorhanden sein dieser Ruinen ist ein sicherer Beweis, daß es in der Nähe auch eine Siedlung gab, die vor Reșița-Română existierte.

Zwischen 1976 und 1983, mit Unterbrechungen natürlich, wurden bei „Ogășele" Befestigungs — und Konservierungsarbeiten durchgeführt, die das älteste Denkmal der feudalen Architektur in den turistische Kreislauf einfügen sollen.

https://biblioteca-digitala.ro

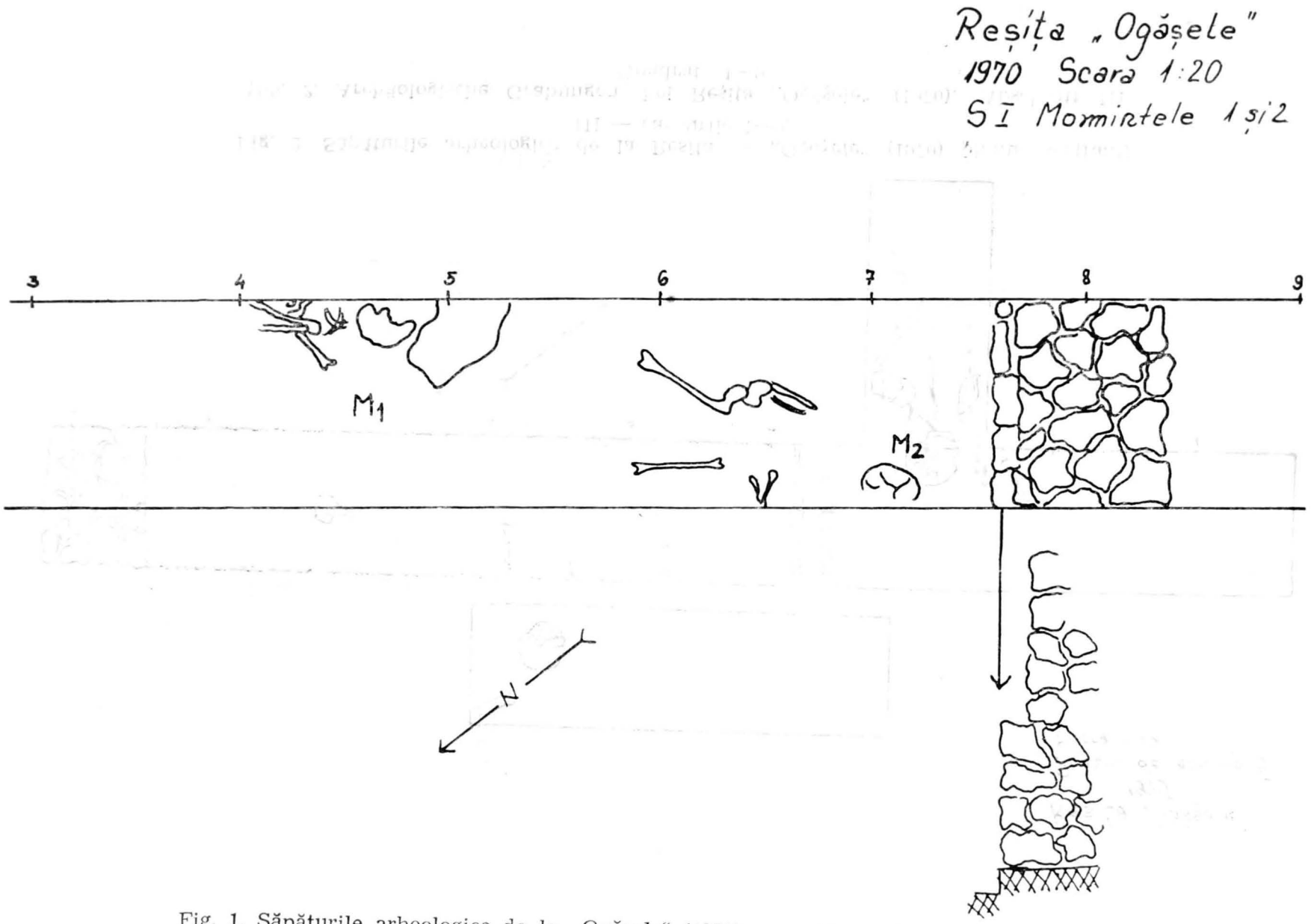

Fig. 1. Săpăturile arheologice de la *„Ogășele"* (1970) — secțiunea I, carourile 3—9.

Abb. 1. Archäologische Grabungen bei „Ogășele" (1970) — Abschnitt I, Quadrate 3—9

https://biblioteca-digitala.ro

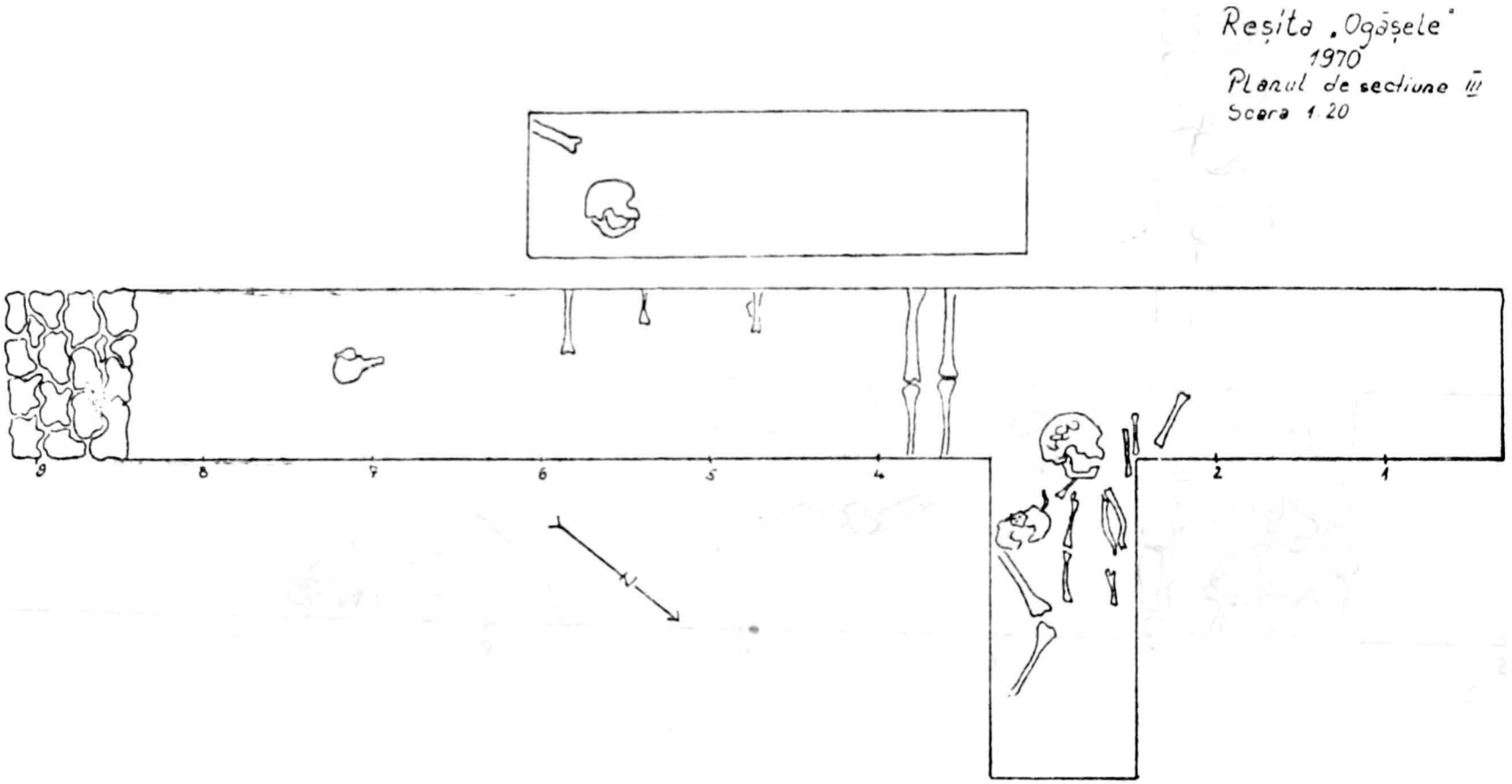

Fig. 2. Săpăturile arheologice de la Reșița — „*Ogășele*" (1970) planul secțiunii III — carourile 1—9.

Abb. 2. Archäologische Grabungen bei Reșița „Ogășele" (1970), Abschnitt III, Quadrate 1—9.

https://biblioteca-digitala.ro

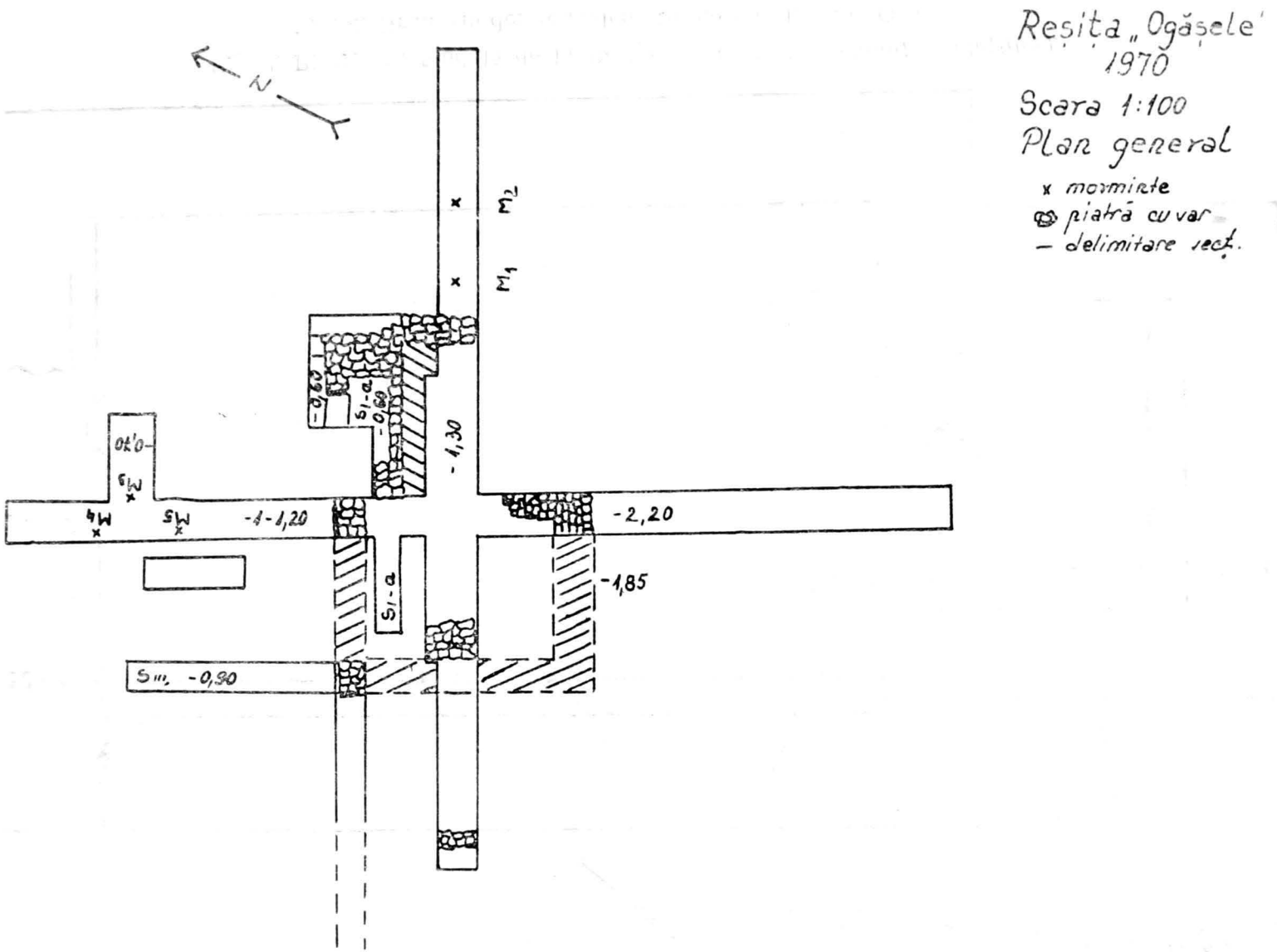

Fig. 3. Săpăturile arheologice de la Reșița — „*Ogășele*" (1970) — plan general
Abb. 3. Gesamtansicht der Grabungen von Reșița „Ogășele" (1970).

https://biblioteca-digitala.ro

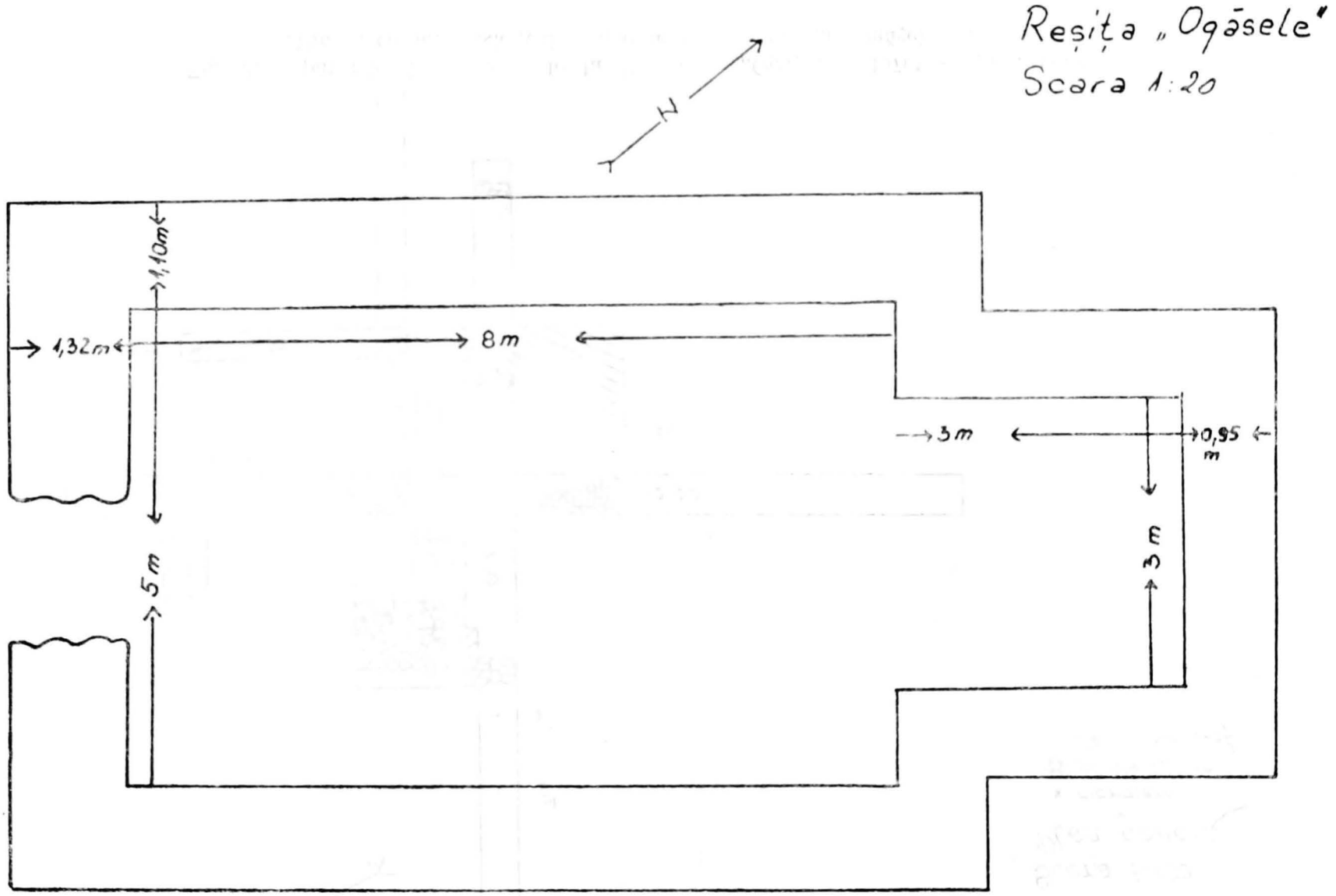

Fig. 4. Bisericuța feudală de la Reșița — *„Ogășele" (planul fundațiilor).*

Abb. 4. Grundriß der feudalen Kirche von Reșița „Ogășele".

https://biblioteca-digitala.ro

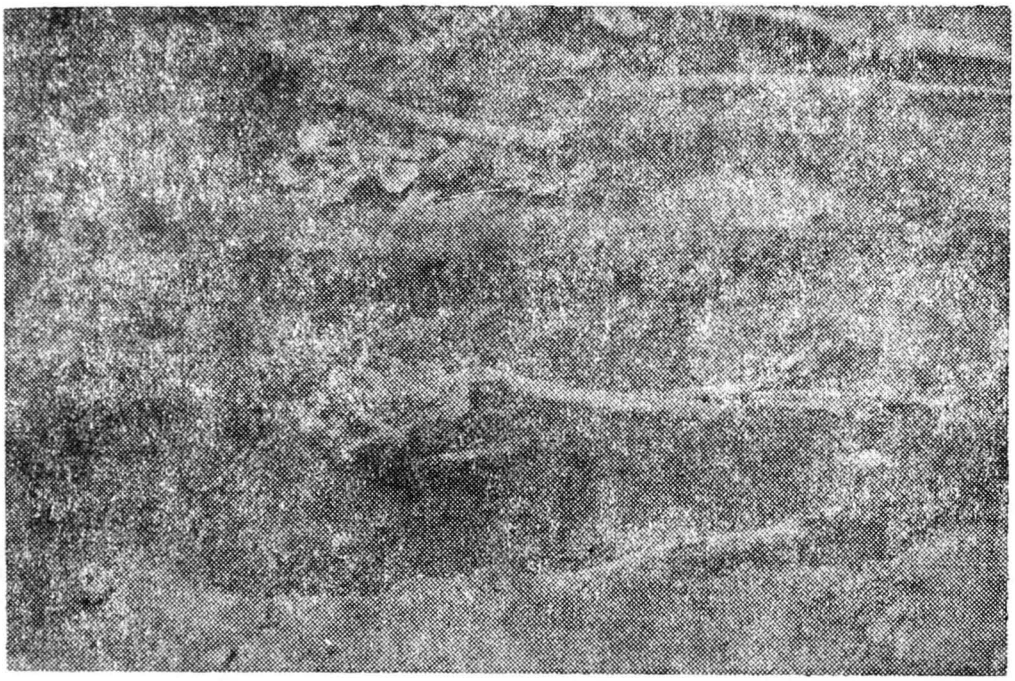

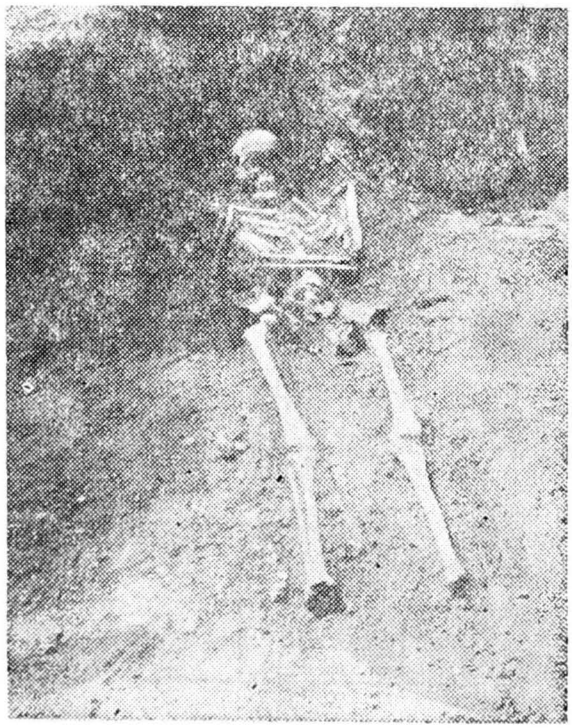

Fig. 5 a — morminte deranjate dezvelite în exteriorul zonei altarului (lucrări de conservare 1983); b. mormînt „in situ" identificat în exteriorul laturii de sud a bisericuței (1983).

Abb. 5 a, b. — 1983 konservierte, vorher zerwühlte Gräber ausserhalb des Altars; c — Grab „in situ" am Südrand der Kirche (1983).

https://biblioteca-digitala.ro

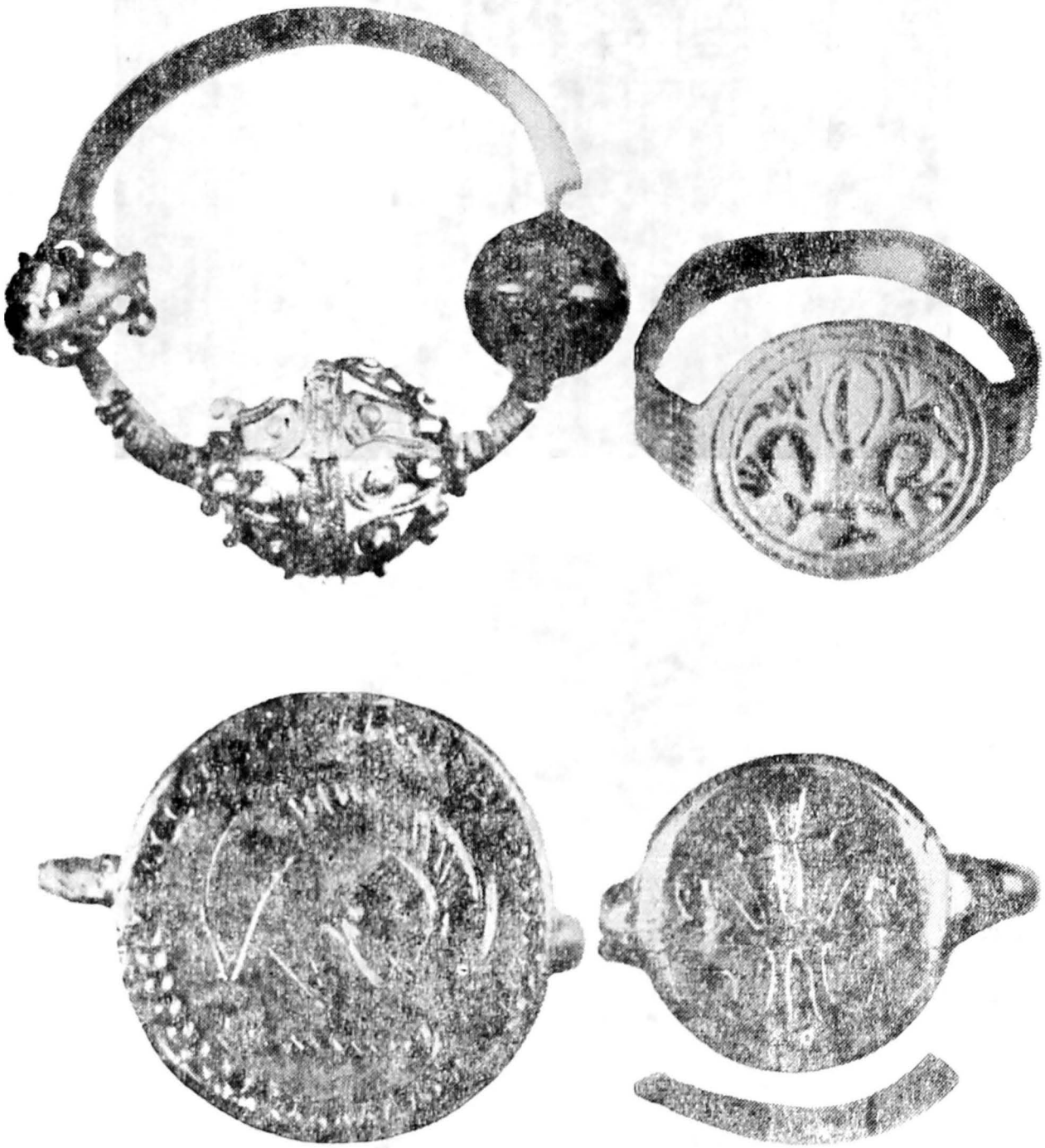

Fig. 6. Podoabe de argint descoperite în necropola medievală Reșița — *„Ogășele"* (1983): a. cercel de tîmplă; b, c, d — inele-pecete.

Abb. 6. Silberschmuck aus der mittelalterlichen Nekropole von Reșița „Ogășele" (1981): A. Schläfenring; b, c, d, Siegelringe.

https://biblioteca-digitala.ro

OBSERVAȚII PE MARGINEA MATERIALULUI FAUNISTIC DIN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DE LA ILIDIA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Satul Ilidia este situat la 8 km sud-est de Oravița, într-o zonă depresionară, la contactul dintre cîmpia cărășană, Dealurile Oraviței și versantul vestic al Munților Aninei[1].

Articolul de față cuprinde datele rezultate din analiza faunei exhumate în cursul săpăturilor arheologice efectuate în așezarea medievală din zona vestică a Ilidiei, cuprinsă între punctele *Funii* și *Sălișteș*, precum și în așezarea cnezială de pe dealul *Obliția* (fig. 1).

Materialul faunistic recoltat totalizează un număr de 681 fragmente, dintre care numai 570 s-au pretat unor determinări pînă la gen și specie. Restul de 111 fragmente aparțin categoriei indeterminabile[2]. Modul de

Tabelul 1

Repartiția materialului provenit din cele trei puncte pe grupe de mamifere sălbatice și domestice

	Sălbatice				Domestice			
	Fragmente		Indivizi		Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%		
Funii	22	8,5	7	12,5	238	91,5	29	87,5
Sălișteș	40	16,9	11	26,8	198	83,1	30	73,2
Obliția	5	8,4	1	14,2	55	91,6	7	85,8
TOTAL	67	12,07	19	21,42	491	87,93	66	78,61

spargere al oaselor, prezența unor urme de tăiere, a unor pete de arsură, denotă că sîntem în prezența unor resturi menajere. Comparînd cele trei loturi de material provenite din punctele *Funii*, *Sălișteș* și *Obliția*, se con-

[1] V. Sencu, I. Băcănaru, *Județul Caraș-Severin*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 45.

[2] Toate resturile nedeterminabile aparțin mamiferelor. În această categorie am inclus și coastele pe considerentul că prezența lor în analiza statistică ar putea oferi o altă imagine a raporturilor pe specii.

https://biblioteca-digitala.ro

stată unele diferențe de culoare, datorate probabil condițiilor diferite de fosilizare. Astfel materialul de la *Obliția* este lipsit de pigmentația caracteristică celorlalte oase, îmbrăcînd un aspect albicios.

Este poate locul să menționăm că, în contextul cercetărilor faunistice din România, pentru Banat, aceasta este prima analiză osteologică efec-

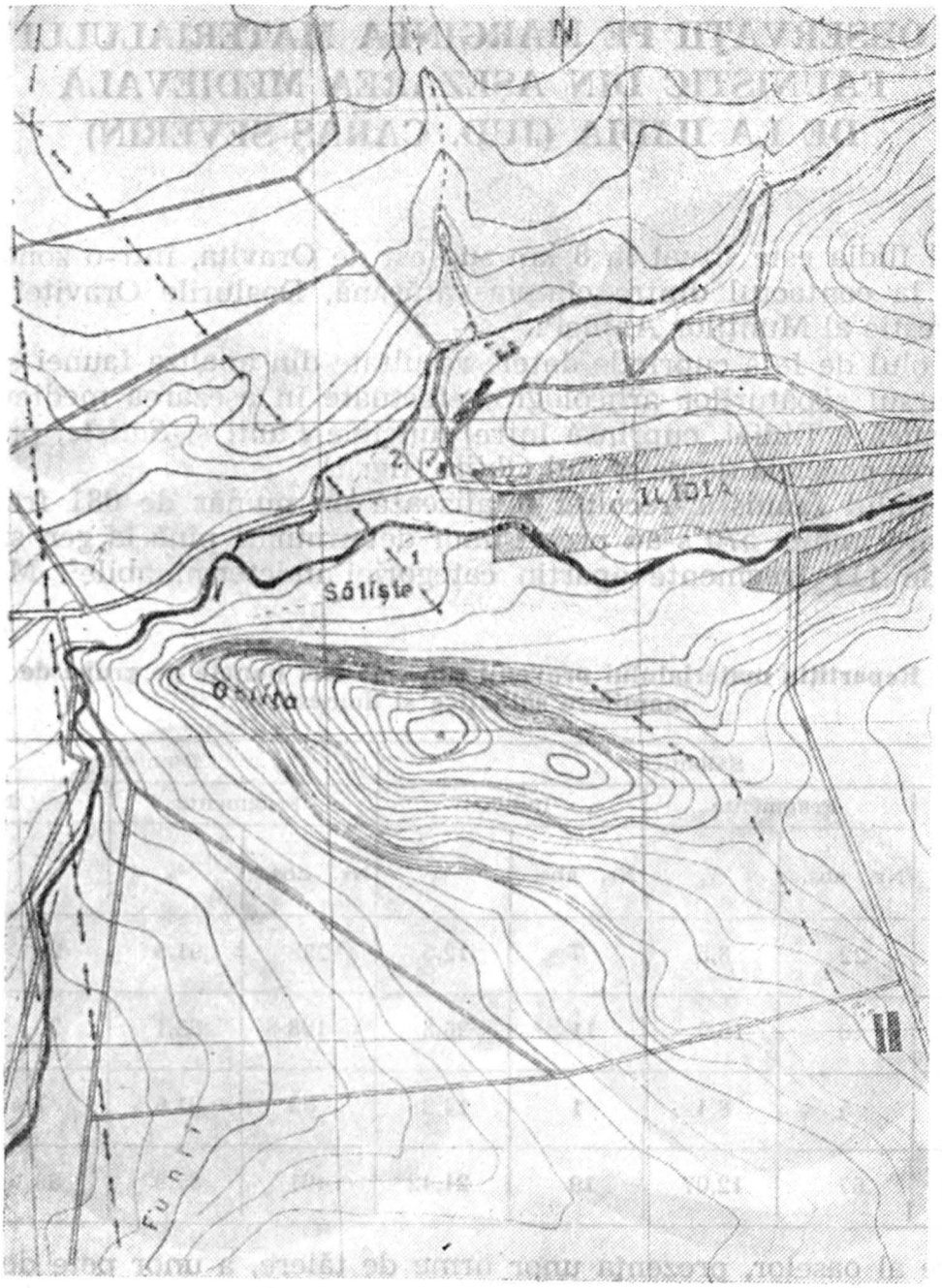

FFig. 1. Localizarea topo-geografică a stațiunilor din Ilidia.
Fig. 1. La localisation topo-géographique des stations d'Ilidia.

tuată pe un material descoperit într-o așezare medievală. Pornind de la această situație, pentru unele analogii, am fost nevoiți să apelăm la determinări faunistice pentru așezări medievale situate în areale depărtate

https://biblioteca-digitala.ro

de zona noastră. Este vorba de stațiunile din sud-estul României: Dridu[3], Bucov[4], Piatra-Frecăței[5], Dinogeția[6].

Punctul *Funii* este amplasat în lunca joasă a pîrîului Vicinic, pe malul stîng, la poalele dealului *Obliția*. Lotul osteologic provine dintr-o locuință

Tabelul 2

Variabilitatea dimensională (în mm) la Bos taurus

	Funii	Săliște	Obliția
MANDIBULA			
P_2—P_3		125	
M_1—M_3		78	
Lg. M_3	37,5	35; 38	
OMOPLAT			
Lț. min. col.	50,5; 52	47; 51,5	
HUMERUS			
Lț. epif. dist.	60; 61; 62; 63,5	60; 62	61,5; 64; 65
RADIUS			
Lg. mx.	295		
Lț. mx. px.	71,5	76	
Gros. mx. px.	46	43	
Lț. min. diaf.	32,5; 39,5	30,5; 43	
Gros. min. diaf.	18	17	
Lț. mx. dist.	59,5; 61	57; 69	60,5; 62; 64
Gros. mx. dist.	35,5; 37	35; 42	36,5; 36; 37
METACARP			
Lț. mx. px.	50,5; 54		
Lț. min. diaf.		33	29
Gros. min. diaf.		25	18
Lț. mx. dist.	53; 54,5; 56	54; 56	
Gros. mx. dist.	29; 29,5; 30,5	28; 29,5	
COXAL			
∅ cavit. acetab.	56; 58; 58,5		54,5; 57
TIBIA			
Lg. mx.			351
Lț. mx. dist	53,5; 56; 60	51,5; 52,5; 54	44
ASTRAGAL			
Lg. mx.	56	58	67
CALCANEU			
Lg. mx.			137
METATARS			
Lg. mx.	220		
Lț. mx. px.	47,5; 53		
Gros. mx. px.	46,5; 50		
Lț. mx. dist.	26,5; 28		
Gros. mx. dist.	56,5		

[3] O. Necrasov, S. Haimovici, *Studiul resturilor osoase de animale descoperite în așezarea feudală timpurie de la Dridu, în Săpăturile de la Dridu*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 202—241.

[4] S. Haimovici, *Fauna din așezările feudale timpurii (secolele VIII—X) de la Bucov-Ploiești*, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, p. 163—213.

[5] M. St. Udrescu, *Vînătoarea și creșterea animalelor în secolele VIII—XII*, în *RevMuz*, 1980, 9, p. 56—60.

[6] G. Gheorghiu, S. Haimovici, *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Garvăn (Dinogeția)*, în *AnStUniv Iași*, II, XI, 1965, p. 175—198.

https://biblioteca-digitala.ro

de tip bordei, o groapă menajeră și un complex, datate în secolul XII[7]. El totalizează un număr de 271 fragmente, repartizate la minimum 43 indivizi.

Atît ca număr de resturi cît și ca NMI[8] bovinele înregistrează frecvența cea mai ridicată. Deși materialul este relativ abundent, nu toate piesele scheletului sînt la fel de bine reprezentate. Astfel nu au fost găsite deloc procese cornulare. Măsurătorile executate pe diferite piese pun în evidență animale de talie mică, asemănătoare celor din alte stațiuni

Tabelul 3

Variabilitatea dimensională (mm) la Ovicaprine

	Funii	Săliște	Obliță
PROCESE CORNULARE			
Lg. mx.	205 (C)		
∅ M bază	32; 36 (0)	31 (C)	
∅ m bază	21,5; 29	22	
MANDIBULA			
M_1—M_3	44,55	52	
Lg. M_3	22,5; 24	24; 27	24,5; 25,5
HUMERUS			
Lț. min. diaf.	9		
Gros. min. diaf.	10		14
Lț. mx. dist.	29; 29,5		
RADIUS			
Lț. mx. px.		29,5	
Lț. min. diaf.	15; 15,5; 17	14; 14,5; 17,5; 18	
Gros. min. diaf.	7,5; 10; 11,5	7; 9; 9,6; 11	
METACARP			
Lg. mx.	128,5 (0)	135 (0)	
Lț. mx. px.	24	24; 24; 24,5	
Gros. mx. px.	17,5; 18	15; 16; 17	
Lț. min. diaf.	14; 12,5	15; 15,5	
Gros. min. diaf.	10,5; 10	10,5; 12	
Lț. mx. dist.	26,5		
Gros. mx. dist.	17	17,5	
COXAL			
∅ acetab.	24; 25,5		
TIBIA			
Lț. min. diaf.	14	16	17
Gros. min. diaf.	12	13,5	14
Lț. mx. dist.	23,5	17,5	
METATARS			
Lg. mmx.	136 (0)		
Lț. mx. px.	21		
Gros. mx. px.	21,5		
Lț. min. diaf.	12,5; 11		
Gros. min. diaf.	10,5; 9		
Lț. mx. dist.	25		
Lț. mx. dist.	16,5; 16,5; 17,5		

[7] Cercetări efectuate de I. Uzum, St. Matei, D. Țeicu, cărora și pe această cale le aducem mulțumiri pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție materialul în vederea publicării.

[8] Pentru numărul minim de indivizi am folosit în text prescurtarea NMI.

https://biblioteca-digitala.ro

medievale românești. Ne-au reținut atenția două piese întregi: un radius de 295 mm lungime și un metatars de 219 mm lungime. Aplicînd coeficienții lui Matolcsi s-au obținut valori de 126,8 cm și 119,7 cm. Gracilitatea metapodului precum și valoarea scăzută a înălțimii la greabăn indică apartenența piesei la un individ femel. Stabilirea vîrstei de sacrificiu a fost facilitată și de prezența în material a unor piese de schelet postcranian cu epifizele aflate în diverse faze de concreștere. Se constată absența totală a indivizilor sub 2 ani, toate cele 9 animale prezumate, atinseseră stadiul de adult ori matur incipient.

Oasele ovicaprinelor sînt fragmentare, ca urmare a acestui fapt, diagnoza diferențială între cele două genuri (Ovis și Capra) s-a făcut pentru puține piese. De la capră s-a conservat un corn întreg cu următoarele dimensiuni: lg. mx. 205 mm, ∅ M 32 mm, ∅ m 27 mm, circonferința la bază 89 mm. Piesa prezintă un aspect gracil, este răsucită înspre exterior, pe secțiune apare plan convexă. Se pare că a aparținut unei femele, prin trăsăturile sale încadrîndu-se tipului „prisca".

De la ovine provin două fragmente de coarne, cu un aspect relativ masiv, o perlare evidentă, muchii șterse, ele fiind ușor curbate și torsionate. Acestea au aparținut masculilor. Tot de la oaie s-au păstrat și două metapodii întregi, un metacarp de 128,5 mm și un metatars de 136 mm lungime. Taliile rezultate sînt de 62,33 cm (media calculată prin aplicarea coeficienților lui Talkin, Teichert și Haak) și 62,42 cm. E posibil ca metapodiile să fie aparținut aceluiași animal, diferența dintre cele două valori fiind nesemnificativă.

NMI obținut pe baza resturilor maxilare, corelat cu unele indicii de schelet postcranian, denotă că erau ucise animale pe tot parcursul anului, începînd cu vîrsta de o lună și jumătate pînă peste doi ani și jumătate.

Suinele sînt reprezentate printr-un număr redus de piese, fragmentele cu frecvența cea mai ridicată fiind porțiunile de maxilare și dinții izolați. Prelucrarea somatoscopică precum și cele cîteva date metrice prelevate, evidențiază o talie relativ mică. În ceea ce privește momentul sacrificării, cei 6 indivizi estimați, aparțin diverselor categorii de vîrstă, începînd cu 6 luni și pînă la 2 ani. Un singur animal depășise $3^1/_2$ ani. Majoritatea celor ucise erau masculi.

De la mistreț s-au păstrat puține resturi, doar trei oase, ce nu oferă deocamdată vreo informație prețioasă studiului nostru.

Oasele equideelor dețin o pondere mică; este vorba de un fragment de omoplat stîng, o extremitate distală a unei tibii drepte și un metatars întreg de 262 mm. Valorile obținute pentru înălțimea la greabăn sînt de 139,64 cm (Kiesewalter) și 136—144 cm (scara Witt). Animalul căruia i-a aparținut piesa avea o talie mijlocie, extremități semisubțiri (indicele diafizar =12,3). Talia sa apare mai înaltă decît cea a cailor de la Tîrgșor[9], Curcani-Ilfov[10], depășind cu puțin media celor slavo-avari de la Nové-Zamky[11]. Menționăm că în bordeiul din care provine metatarsul s-au

[9] Al. Bolomey, *Studiul osteologic al calului din mormîntului de călăreț de la Tîrgușor*, în *SCA*, 2, 1965, 1, p. 63—68.

[10] M. St. Udrescu, *Notă asupra resturilor scheletice ale calului descoperit în mormîntul de călăreț de la Curcani-Ilfov*, în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 463—468.

[11] H. H. Müller, *Die Pferdeskelettfunde des slawisch-awarischen Gräberfeldes von Nové-Zámky*, în *SlovArh*, 1966, 1, p. 205—225.

https://biblioteca-digitala.ro

găsit și pinteni[12], așadar existența cailor de călărie este certă; posibil ca metapodul să fi aparținut unui astfel de cal.

Accidental au fost întîlnite în lot resturi provenind de la cîine și pisică. Fragmentarea lor (datorată condițiilor de conservare din strat) nu a permis efectuarea vreunei observații.

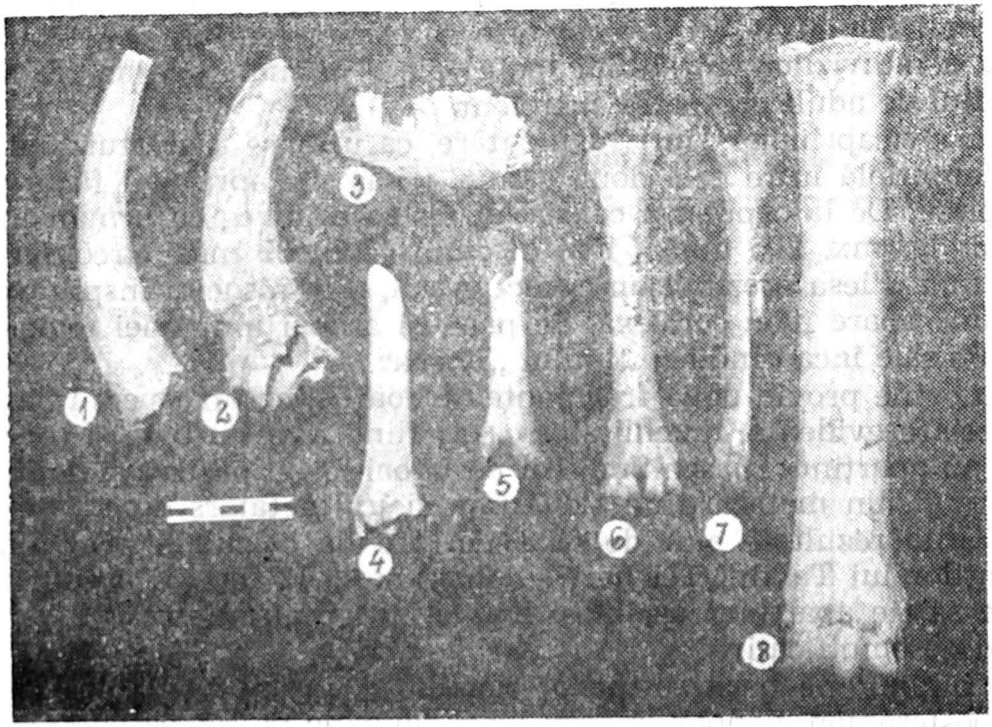

Fig. 2. Resturi faunistice de la Ilidia: 1—7 Ovicaprine; 8 Equus caballus.

Fig. 2. Des restes faunques d'Ilidia: 1—7 Ovicaprins; 8 Equus caballus.

Resturile cervidelor sînt puține și fragmentare, ele se rezumă la cîteva porțiuni de metapodii nedimensionabile.

Alături de mamifere, în eșantionul de la *Funii* sînt prezente fragmente aparținînd păsărilor, peștilor și moluștelor.

Ponderea oaselor de pasăre este scăzută. Cele 7 fragmente provin de la o găină și un cocoș. Pe baza măsurătorilor executate se apreciază că exemplarele erau de talie mică, asemănătoare celor de la Bucov, Dridu, Capidava[13].

Deși condițiile de mediu din zona așezării erau propice practicării pescuitului, de la pești s-au păstrat foarte puține oase. Mai probabil că, datorită fragilității lor, acestea nu s-au conservat.

Moluștelor le revin 4 cochilii de Helix pomatia.

Stațiunea *Săliște* este amplasată în zona vestică a satului, între pîrîurile Vicinic și Mășcășeni, continuînd zona de luncă a *Funiilor* Materialul provine dintr-o locuință de tip bordei, un complex și din stratul de cultură. Toate sînt datate între secolele XII—XIII[14]. Eșantionul se rezumă la 238 fragmente determinabile, repartizate la minimum 41 indivizi.

[12] Informație I. Uzum.

[13] S. Haimovici, R. Ureche, *Studiul preliminar al faunei descoperite în așezarea feudală timpurie de la Capidava*, în *Pontica*, 1979, XII, p. 157—171.

[14] Cercetări I. Uzum, St. Matei, D. Țeicu.

https://biblioteca-digitala.ro

Vitele domestice prezintă un material fragmentar, puțin semnificativ. Se remarcă și în acest caz absența totală a proceselor cornulare. Puținele măsurători efectuate pun în evidență indivizi de talie mică, asemănători celor de la *Funii*. În ceea ce privește vîrsta de sacrificiu, remarcăm faptul că cele mai multe animale erau ucise între 2—3 ani, puține depășiseră 4 ani.

Pe locul secund ca NMI și fragmente osteologice se situează ovicaprinele, reprezentate prin ambele specii. De la capră s-au păstrat trei fragmente nedimensionabile de coarne, de tip „prisca", ce au aparținut la trei indivizi femeli. De la oaie provine un metacarp întreg, cu lungimea de 135 mm, pe baza căruia s-a estimat o înălțime la greabăn de 66,01 cm. Analizînd datele tabelului 3 se remarcă faptul că o bună parte dintre ovicaprine erau sacrificate pînă la un an iar altă parte între un an și jumătate și doi ani.

Suinele, în raport cu celelalte două stațiuni, prezintă un material în mare parte dimensionabil, ale cărui valori metrice nu depășesc limitele

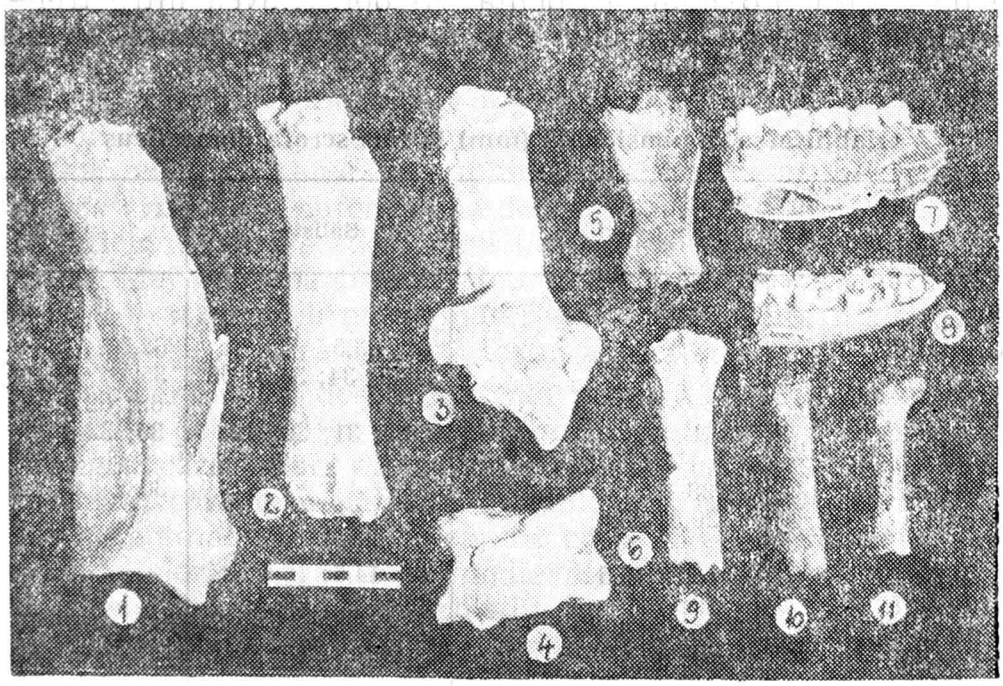

Fig. 3. Resturi faunistice de la Ilidia: 1—3 Bovine; 5—11 Suine.

Fig. 3. Des restes faunistiques d'Ilidia: 1—4 Bovins; 5—11 Porcins.

de variabilitate ale porcinelor din stațiunile medievale românești. Ba mai mult ele tind să se situeze sub valorile medii. Pe baza caninilor păstrați, se apreciază că dintre cei 8 indivizi estimați, 5 erau masculi, restul femele. Dimorfismul sexual este destul de bine exprimat și pe resturile de schelet postcranian

Ponderea animalelor sacrificate sub un an este redusă, cele mai multe au depășit doi ani. Un singur individ posedă o dentiție erodată.

Și în acest lot ponderea resturilor de mistreț este mică. Dintre cele 7 fragmente identificate, 5 sînt defense. Cele trei animale cărora le-au aparținut, au fost ucise între $4^1/_2$ — 6 ani. Separarea celor două populații, pe baza materialului faunistic existent, s-a realizat relativ ușor, deoarece

https://biblioteca-digitala.ro

indivizii speciei domestice, în cea mai mare parte nu atinseseră o vîrstă prea avansată iar indivizii sălbatici depășiseră 4 ani. Prin urmare există un hiatus între valorile dimensionale ale celor 2 populații.

De la equide s-au păstrat două metatarse: primul are o lungime de 251 mm ce dă o talie de 133,78 cm (Kiesewalter) și 128—136 cm (scara Witt). Valoarea indicelui diafizar încadrează piesa în categoria metapodiilor semimasive (12,94). Din ce-a de-a doua piesă s-a păstrat numai extremitatea distală. Somatoscopic se apreciază că, dacă ar fi fost întreagă ar fi dat o talie ce se plasa în jurul valorii sus amintite.

Deși cîinele nu figurează pe lista speciilor de la *Săliște* numeroase oase poartă urmele colților săi.

Al treilea eșantion faunistic totalizează un număr de 60 resturi ce provin dintr-o locuință de suprafață, amplasată pe dealul *Obliță*. Materialul și locuința sînt datate între secolele XI—XII[15].

Materialul atribuit bovinelor se repartizează la minimum 3 indivizi. Unul avea puțin peste un an și jumătate, indiciul fiind dat de o falangă I cu linia de sutură proximală evidentă. Al doilea avea între trei—patru ani, constatare făcută pe baza unei tibii neepifizate proximal, un calcaneu

Tabelul 4

Variabilitatea dimensională (mm) la Sus scrofa domesticus

	Funii	Săliște	Obliță
MANDIBULA			
Lg. simf. mand.		62; 63,5	62,5
P_2—P_4		33,5; 34; 34,5; 35	35
M_1—M_3			62; 62,5
Lg. M_3	31	29,5; 31; 32; 32	30; 32
OMOPLAT			
Lg. cap. artic.	28		30
Lț. min. col.	20,5; 23,5	17,5; 19; 22	
HUMERUS			
Lț. min. diaf.	16,5; 16,5	14; 14,5; 16,5	
Gros. min. diaf.	19; 23	22,5; 23; 25	
Lț. mx. dist.	35; 36,5	36,5	
Gros. mx. dist.	37; 36,5		
RADIUS			
Lț. mx. px.		23; 24,5; 25; 29	
Gros. mx. px.		15; 16; 15,5; 18	
Lt. min. diaf.		16,5; 17	
Gros. min. diaf.		13,5; 14	
Lț. mx. dist.	27,5		
Gros. mx. dist.	20,5		
COXAL			
∅ acetabular	25; 28,5; 29,5	27; 28; 28,5	
TIBIA			
Lț. mx. px.	30		
Lț. min. diaf.		17; 27	
Gros. min. diaf.		12; 23	
Lț. mx. dist.		26; 26,5; 28; 29	
Gros. mx. dist.		22; 21; 22,5; 23	

[15] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

cu tuber calcis recent sudat și un femur cu linia proximală vizibilă. Pentru celălalt animal nu s-a putut preciza data sacrificării. Pe baza unei tibii cu lungimea de 351 mm (s-au luat în considerare și epifizele existente în material), s-a estimat o talie de 121,09 cm.

De la porcul domestic s-au păstrat trei fragmente, ale căror măsurători sînt trecute în tabelul 4. A treia piesă, păstrată aproape întreagă, este o mandibulă provenită de la un animal mascul cu un bot relativ alungit.

*

* *

Urmărind frecvența pe specii și indivizi se constată că în toate cele trei loturi raporturile nu suferă prea multe modificări, speciile exploatate fiind aceleași (tabelul 1).

Puținele resturi de melci comestibili și pești ne sugerează ideea că locuitorii așezărilor nu ocoleau aceste resurse alimentare. Penuria de material nu ne permite să afirmăm că pescuitul și culesul moluștelor reprezentau ocupații bine conturate, deși mediul oferea condiții optime acestor îndeletniciri.

Ponderea speciilor vînate este mică, înregistrînd valori asemănătoare în toate cele trei cazuri. Cu toate acestea nu putem nega importanța artiodactilelor mari, ca sursă de suplimentare a necesarului de carne. Penuria de material nu o putem pune deocamdată pe seama unor stocuri domestice suficiente, ori scăderi densității cerbului, căprioruluui, mistrețului în zonă. Mai degrabă trebuie luat în considerare faptul că săpăturile nu s-au finalizat, prin urmare materialul fiind puțin, nu oferă pe moment o imagine prea clară asupra acestui aspect.

Creșterea animalelor domestice, mai puțin a păsărilor, constituia ocupația de bază a locuitorilor de la Ilidia. În toate cele trei eșantioane bovinele înregistrează valori procentuale ridicate în raport cu celelalte specii. Sintetizînd caracteristicile lor morfologice, se poate afirma că avem de-a face cu animale de talie mică, ale căror date metrice nu le depășesc pe cele ale vitelor din stațiunile medievale amintite în text, ba mai mult ele tind să se situeze sub valorile medii.

În privința vîrstei de sacrificiu se constată că puține animale au fost ucise sub doi ani. Aproape în mod egal erau omorîte animale pînă la patru ani, cît și peste patru ani. Deoarece pentru bovinele ce au depășit patru ani estimarea s-a realizat doar pe baza unor date furnizate de scheletul postcranian (din lipsă de serii dentare), nu putem preciza exact limitele de exploatare ale lor.

La o diferență mică urmează ovicaprinele, în cadrul cărora au fost puse în evidență ambele genuri. Femelele caprinelor aveau coarne gracile, de tip „prisca". Cele trei metapodii întregi de Ovis, pe baza cărora s-a estimat înălțimea la greabăn, au aparținut la trei indivizi de talie mijlocie. Materialul analizat nu ne permite deocamdată să afirmăm că întreaga populația de ovine era caracterizată printr-o talie mijlocie, asemănătoare animalelor de la Dinogeția și Bîrlad[16].

[16] S. Haimovici, *Resturile faunistice din așezarea de la Bîrlad din sec. XII—XIV*, în *ArhMold*, 1980, IX, p. 85—93.

https://biblioteca-digitala.ro

Din exemplarele sacrificate, multe nu atinseseră maturitatea, existînd destule ucise sub un an. În cadrul maturilor predomină cei cu dentiția ușor atinsă de eroziune, neînregistrîndu-se nici unul peste patru ani.

Datele metrice ale porcului domestic indică o formă primitivă, de talie mică, cu un bot alungit. Dimensiunile sale se situează sub media valorilor de la Dinogeția. Cea mai mare parte a animalelor ucise erau mascule. Predomină animalele sacrificate sub doi ani, un singur individ prezintă o dentiție puternic erodată.

Materialul atribuit equidelor este puțin, el nu poartă urme de tăiere, ardere, fragmentarea datorîndu-se condițiilor de fosilizare. Cele două talii estimate pun în evidență existența unor animale de talie mijlocie și submijlocie.

Accidental au fost întîlnite resturi aparținînd cîinelui și pisicii.

GEORGETA TRÎNCĂ

OBSERVATIONS SUR LE MATÉRIEL FAUNIQUE DE L'ÉTABLISSEMENT MÉDIEVAL D'ILIDIA (DEP. CARAȘ-SEVERIN)

(Résumé)

L'article comprend l'analyse du matériel, faunique exhumé par les fouilles exécutées dans l'établissement médieval, situé entre les stations *Săliște* et *Funii*, ainsi que dans la résidence Knéziale amplacée sur la colline d'*Obliţa*, datées pendant les siècles XI—XIII.

L'échantion comprend 681 restes ménagers dont 570 ont pu été détérminés. Les fragments appartiennent aux mollusques, aux poissons, aux oiseaux et aux mammifères.

Parmi les mammifères domestiques, les bovins occupent la première place. Ils sont représentés par une forme de petite taille, les dates métriques s'encadrent dans les limites de variabilité pour les animaux de Dinogeţia, Dridu, Bucov, Piatra-Frecăţei.

Les places suivantes sont occupes par les ovicaprins et les porcins.

Les restes des chevaux sont peu nombreux. Pour deux individus on a pu calculer la taille; l'un semble avoir eu une hauteur au garrot de 139,6 cm. et des extrémités gracilles; l'autre une taille de 133,7 cm. et des extrémités plus epaisses.

Accidentalement, ont été trouvés des restes de chien et de chat.

Les éspèces sauvages sont représentés par des peu de fragments, qui appartiennent au cerf, au sanglier et au chevreuil.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE COMUNITATEA SĂTEASCĂ ŞI NORME DE DREPT BAZINTIN UTILIZATE ÎN RAPORTURILE JURIDICE DIN CADRUL OBŞTILOR SĂTEŞTI ROMÂNEŞTI

De la retragerea aureliană şi pînă la înjghebarea primelor formaţiuni politice româneşti, comuna rurală a fost unicul mod de existenţă al strămoşilor noştri. Atestată anterior transformării Daciei în provincie romană, ea pare a fi fost cuprinsă în structura administrativ-fiscală a cuceritorilor, avînd ca atribut esenţial conducerea vieţii social-economice şi spirituale a membrilor ei[1].

După replierea graniţei Imperiului pe linia Dunării, în tot timpul marilor migraţii, comuna rurală dobîndeşte valenţe noi, tinzînd, mai ales sub formă confederativă, să împlinească pe plan regional restrîns şi funcţii statale. În această ipostază existenţa comunei rurale se constituie ca element cadru al procesului de formare a poporului şi limbii române, care prin structurile sale specifice a asigurat supravieţuirea autohtonilor romanici într-un spaţiu geografic afectat, timp de aproape un mileniu, de veritabile convulsiuni ale istoriei.

Deşi istoria noastră, pînă la întemeierea statelor feudale independente este în esenţă istoria comunei rurale[2] şi cu toate că cercetările întreprinse de reprezentanţii şcolii sociologice de la Bucureşti oferă un adevărat tezaur de date, surprinse pe viu, o serie de aspecte referitoare la această formaţiune social-economică nu pot fi considerate ca fiind pe deplin elucidate. Dintre acestea, pe primul plan se situează originea comunei rurale româneşti şi impasul actual poate fi pus mai ales pe seama faptului că abordarea acestei probleme a rămas tributară teoriei, extinsă şi asupra spaţiului carpato-danubian, conform căreia comuna rurală bizantină reproduce fidel un model tipic salv transplantat în Imperiu odată cu aşezarea slavilor la sud de Dunăre[3]. Cercetări recente au evidenţiat însă profunda deosebire dintre obştea slavă şi comuna rurală bizantină care a existat înainte şi după instalarea slavilor şi au impus opinia că această teorie inspirată de romantismul slavofil de la finele secolului al XIX-lea trebuie să fie definitiv abandonată[4].

---

[1] L. Bîrzu, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979, p. 95.

[2] E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, Bucureşti, 1977, p. 107.

[3] G. Ostrogorsky, *La commune byzantine*, în *Byzantion*, XXXII (1962) facs. I, p. 146; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 107—108.

[4] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 146—147.

https://biblioteca-digitala.ro

Valabilitatea acestei teorii nu poate fi acceptată nici pentru România nord-dunăreană deoarece în momentul impactului slavii, ca și ceilalți migratori, nu depășiseră stadiul structurilor gentilico-tribale[5], în timp ce romanicii autohtoni atinseseră un stadiu superior de organizare social-economică reprezentat de comunitățile agrare teritoriale[6] care s-a impus încă din secolele II—III și dacilor liberi[7]. În acest context este dificil de conceput receptarea plenară a unor structuri inferioare și, dimpotrivă, trebuie să admitem că migratorii care au rămas pe teritoriul țării noastre, ținînd seama de caracterul închis al comunităților agrare autohtone, au fost obligați, pentru a pătrunde în ele să accepte rînduielile locale sau în cazul că s-au așezat învecinătate să sufere influența lor și treptat să treacă de la obștea gentilică la cea teritorială.

Fixînd astfel datele problemei, originea și evoluția comunei rurale românești poate fi înțeleasă doar pornind de la realitățile autohtone, comune întregului teritoriu de formare a poporului român și de la legăturile strînse cu imperiul de la Constantinopole care, de pe prispa prebalcanică a țintuit secole de-a rîndul spre Dunăre și de care, prin lanțul carpatic, părțile apusene ale fostei Dacii romane se articulau organic, realitate consemnată de generalul roman Priscus care în anul 598 trecîndu-și oștile în sudul Banatului, la reproșurile haganului avar ripostează că se află pe pămînt roman[8] sau de referire a lui Menumorut la „grația domnului meu, a împăratului din Constantinopole[9].

Rădăcinile traco-dace sînt evidențiate de terminologia structurilor comunei rurale românești care, în cea mai mare parte, sînt desemnate prin cuvinte de străveche și autentică origine traco-dacă și latină, fapt care confirmă continuitatea dezvoltării istorice a acestei formațiuni social-economice pe cuprinsul întregului teritoriu al țării noastre.[10] Dealtminteri, cercetări recente au demonstrat că o serie de termeni ca *răzeș, hotar, neam, dijmă, bir*, considerați a fi împrumuturi din slavă sau maghiară, sînt în realitate de certă origine autohtonă.[11]

Deși existența obștii sătești, a proprietății private și a familiei monogame este cunoscută la geto-daci încă din primele secole înaintea erei noastre[12], mai puțin cunoscută este evoluția comunei rurale autohtone în timpul Daciei romane și această lacună poate fi completată doar utilizînd izvoarele scrise cu privire la provinciile sud-dunărene ale Imperiului

---

[5] L. Bîrzu, *op. cit.*, p. 96; G. Bakó, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov din Transilvania*, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 69.

[6] D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 20—21.

[7] M. Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 432.

[8] Teofilact Simorata, *Istorii* VII, 7; în *FHDR*, p. 545.

[9] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Sibiu, 1899, cap. XX, p. 45.

[10] V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului XVIII-lea*, București, 1980, p. 62.

[11] A. Riza, *Moș, baci, răzași și structuri străvechi de organizare socială, în Transilvania*, 1, 1981, p. 14, 16; Idem, *Neam, stăpîn și false etimologii, comati și pileații, în Transilvania*, 2, 3, 1981, p. 9; Idem, *Autohtoni și „barbari". Țările și pădurea în Transilvania*, 4, 1981, p. 15.

[12] A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci. Partea a II-a*, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro

roman, unde pe același fond autohton, în avans față de Dacia, s-au suprapus aceleași instituții ale cuceritorului.

Dintre izvoare, semnificativă pare a fi plîngerea adresată împăratului Gordianus III, pe la jumătatea secolului al III-lea e.n., de către locuitorii satului Scaptopara din Thracia, situat pe cursul superior al Strumei în sud-vestul Bulgariei de azi.[13] În jalbă se arată că o mulțime de dregători și soldați care vin la iarmarocul și stațiunea balneară din vecinătatea satului îi silesc pe țărani să le asigure adăpost și întreținere timp îndelungat, fără nici o plată și că din această cauză unii capi de familie au părăsit deja vetrele părintești, iar puținii care au mai rămas sînt gata să plece și ei dacă nu se iau măsuri pentru curmarea abuzurilor și violențelor, ceea ce va aduce mare pagubă sacrului tezaur imperial. Se mai menționează că dacă împăratul va porunci, precum guvernatorii din trecut, ca de la țăranii care locuiesc și stăpînesc pămînt în acest sat să nu poată pretinde găzduire decît slujbașii care trec pe aci în interes de serviciu, sătenii vor putea plăti și pe mai departe sfîntul impozit și celelalte dăjdii toate.

Din textul inscripției se desprinde faptul că țăranii, întocmai ca membrii comunei rurale bizantine de mai tîrziu, nu depindeau decît de stat (împărat), că sînt proprietarii pămîntului din hotarul satului, pentru care plătesc sfîntul impozit, și că refuză să accepte obligații impuse de alții, cu excepția celor care țineau tot de suprema autoritate a statului (găzduirea slujbașilor aflați în misiune).

Plîngerea a fost depusă la Roma de către Aurelius Purrus, ostaș în cohorta X pretoriană, pomenit în inscripție drept „convicanus et compossessor". Primul termen indică, fără îndoială, calitatea lui de consătean cu reclamanții, de membru al comunei rurale, al doilea este însă susceptibil de interpretări diferite[14] deoarece *compossessores* poate însemna fie că sus-numitul ostaș are o fracțiune posesorie din întreg (pro indiviso) corespunzătoare cotei părți ce i se cuvine din proprietatea indiviză (pămîntul comunei rurale), fie că este vecin cu proprietatea celorlalți, deci singur stăpîn pe un lot de pămînt, ceea ce ar indica existența unei proprietăți private, ereditare, corespunzătoare unei faze mai înaintate de evoluție a comunei rurale, în care doar pășunile pădurile, apele etc. . . . , se mai află în proprietate indiviză, situație clar atestată de legea agrară bizantină de la finele secolului al VII-lea sau începutul celui următor.

Termenul de *vicanus* întîlnit în cele două inscripții din Schytia Minor privitoare la cunoscutul litigiu de hotărnicie dintre o latifundiară romană și *vicani Buteridovensis*, datat între anii 198—201[15] reflectă probabil un stadiu de dezvoltare similar cu cel menționat anterior, jumătate de secol mai tîrziu, pe cursul Strymonului și atestă faptul că impactul instituțiilor de drept roman a accelerat evoluția comunei rurale autohtone din spațiul traco-dac.

Identitatea formelor de organizare social-economică a lumii traco-dacă, înainte și după cucerirea romană, pare a fi sugerată și de termenul

[13] I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, în *SCIV*, 4, 1—2, 1955, p. 84; CIL, III, 12 339; Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 30—33; *CIL*, III, 12 336.

[14] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 84.

[15] I. I. Russu, *op. cit.* p. 76, 80.

https://biblioteca-digitala.ro

Κωμη, care în greacă însemnează comunitate sătească, sat. El este atestat în scris pentru prima oară în opera lui Hesiod la începutul secolului al VI-lea î.e.n., unde se aplica satelor fortificate din insula Thasos și Acarnania[16]. *Κωμη* este legat de radicalii *kei*: qói-„liegen"; gesellen, sich Scharen din care s-au format osc. *ceus*, lat. *civis* „cetățean", „concetățean", „tovarăș", lit. këmas „Bauernhof", kaimas „Dorf", apr. caymis „Dorf", got *haims* „Dorf"[17] și după A. Riza, mult discutatul *comati* ar fi avut același sens ca lit. *kaimiëtis* „sătean, locuitor al unei așezări rurale", în opoziție cu *pileati*, în lit. piliëtis, „locuitor al cetății", ceea ce ar putea indica o anumită împărțire a societății geto-dace în săteni și oășeni[18].

Termenul *κωμη* apare, ca unul din elementele toponimului *Comidava*, într-o inscripție din secolul al III-lea descoperită la Rîșnov[19]. O altă inscripție, din sudul Dunării, publicată de E. Kalinka, pomenește despre sate trace situate la nord de Philippopolis, la poalele Balcanilor, care grupate cîte trei sau patru formau mici *civitates* în frunte cu un magistrat numit *κωμαργος*[20], iar Procopius în *De aedificiis* menționează în secolul al VI-lea, pe lîngă Remeriana, același toponim *Comidava* sub două forme corupte. Dată fiind certa origine traco-dacă a acestuia[21] și relațiile etimologice ale elementului *Comi-*, se poate presupune că atît la nord cît și la sud de Dunăre neamurile traco-dace foloseau același termen pentru a denumi comunitatea sătească.

Nu lipsit de interes pare a fi faptul că în documentele redactate în limba slavonă emise în Țara Românească și Moldova, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVII-lea, se întîlnește în mod frecvent termenul de *comată* care pentru prima oară apare într-un document din 20 mai 1388, prin care Mircea cel Bătrîn întărește o seamă de bunuri ctitoriei sale de la Cozia[22].

În limba română de azi, termenul nu există decît în dialectul aromân sub forma de *cumată* din grecescul *κομματα* „bucată" cu sensul de „o bucată de pîine, felie, colivă"[23].

Comata din izvoarele documentare se consideră că are semnificația de „bucată de moșie, de ocină", noțiunea de „parte de moșie" fiind denumită cu doi termeni: комата și дѣль, de la ultimul derivînd cuvîntul „delniță" cu același înțeles și că mai tîrziu acest sens inițial a evoluat ajungînd a fi un termen generic cu înțelesul de avere[24].

O examinare, chiar sumară, a documentelor din Țara Românească sugerează însă opinia că sub *comată* s-ar putea înțelege un întreg și nu o bucată, pentru că în acest scop se utilizează în mod consecvent termenul

[16] H. M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 274.
[17] A. Walde, *Lateiniches etymologisches Worterbuch*, Heidelberg, 1910, p. 164—165.
[18] A. Riza, *Neam, stăpîn și false etimologii; comatii și pileați* II, în *Transilvania*, 3, 1981, p. 12.
[19] M. Macrea, *Cumidava*, în *AISC*, IV, (1941—1943), p. 247.
[20] Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, pag, 30—34.
[21] M. Macrea, *op. cit.*, p. 247, nota 43.
[22] *DRH*, B. *Țara Românească*, vol. I, București, 1966, p. 27.
[23] T. Papahaghi, *Dicționarul dialectului aromân*, ed. a II-a, București, 1974,
[24] V. Costăchel, *Desagregarea obștii sătești în Țările Române în evul mediu*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 770—771. p. 403—404.

https://biblioteca-digitala.ro

slavon дел și uneori част cu același sens, care apar nu paralel ci în opoziție cu *comată*. Edificator în această privință este un fragment dintr-un act emis la 14 mai 1506 prin care Radu cel Mare întărește popii Aldea și altora părți din diferite sate: „Și iarăși a așezat popa Aldea pe nepotul său Măican *din partea lui peste a patra parte* (ѡтп⟨етовγ . . .⟩над четврьтн дел). Și iarăși lui Iuga și cu fiii lui să le fie din bucata (ѡткомата) călugărilor de la Săratul de Jos *a treia parte* (трети дел), pentru că Iuga de la popa Aldea pe o cămașă; iar popa Aldea și cu fiii săi să fie *pe două părți din acea bucată* (два дела таи комата)[25]. Acestui exemplu i se poate adăuga altul dintr-un document de pe la finele secolului al XIV-lea, prin care Mircea cel Bătrîn întărește vechi danii ale mînăstirii Tismana și dăruiește aceluiași lăcaș cîteva sate întregi, jumătate din satul Groșani, „*a patra parte* (четврьтаа част)" din satul Jaleș, și două bucăți (два коматъ) din satul pe Jiu numit Aninis"[26].

În primul caz rezultă clar că termenul se referă la un întreg: comata călugărilor de la Săratul de Jos împărțită între Iuga cu fiii săi și popa Aldea cu fiii săi. Primului îi revine a trei parte din cumpărătură de la popa Aldea, acesta rămînînd pe două părți din acea comată.

În cel de al doilea caz se face, de asemenea, deosebirea dintre sate întregi, jumătate de sat, a patra parte dintr-un sat și două comate care apar ca unități distincte situate în satul Aniniș.

Din cele două texte se desprinde concluzia că prin *comată* nu se poate înțelege de moșie ci un întreg care credem că reprezintă o unitate de producție agricolă constituită dintr-un complex de posesiuni și drepturi de folosință în cadrul unei obști sătești libere sau aservite, cunoscută sub numele de *sessio* în documentele, scrise în limba latină, din Transilvania și sub cel de *delniță* în Țara Românească și *jerebie* în Moldova. Ambii termeni de origine slavonă, apar relativ tîrziu, primul fiind menționat într-un document emisîn anul 1506, iar celălalt abia la anul 1598, anterior fiind folosit termenul de *ocină* „patrimoine, héritage" atestat pentru prima oară într-un document emis de Mircea cel Bătrîn între anii 1389—1400.[27].

Cu înțelesul de *sessio*, comata apare înaintea ocinei și are acest conținut semantic pînă la finele secolului al XV-lea cînd sfera de cuprindere a termenului se extinde, fiind folosit și cu sensul generalizat de avere, incluzînd toate bunurile vii sau moarte: țigani, sate, după cum se menționează în mod expres în numeroase documente.

În acest context și în lipsa documentelor care să ateste folosirea curentă a limbii grecești în cancelaria domnitorilor din Țara Românească în secolul al XIV-lea, este îndoielnică originea termenului de comată dintr-un apelativ grec contemporan și mai plauzibilă pare ipoteza că acesta a intrat în limba română într-o perioadă mai timpurie cînd în Imperiul bizantin cuvîntul circula ca termen specializat pentru a denumi lotul țărănesc dintr-o comună rurală, κομμαΤια. Pentru vechimea termenului pledează și faptul că în româna nord-dunăreană *o* din grecescul κομμαΤια a rămas nemodificat ca toate vocalele urmate de *m* din cuvintele de origine latină, în timp ce în dialectul aromân s-a transformat în *u*, *cumată*.

---

[25] *DRH*, B. *Țara Românească*, vol. II, București 1972, p. 96—97.
[26] *DRH*, B. *Țara Românească*, vol. I, București, 1966, p. 40—41.
[27] Ibidem, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Acceptînd această ipoteză, întărită de prezența în terminologia obștii românești a altor cuvinte de origine bizantină ca: *siromah, horane,* obținem o nouă mărturie despre legăturile dintre comuna rurală bizantină și cea românească, care chiar dacă n-au avut în mod permanent aceeași intensitate au devenit din nou viguroase în secolele X—XI, cînd Imperiul este iarăși o prezență efectivă la Dunăre.

Identitatea formelor de evoluție a comunităților agrare poate fi remarcată și în ceea ce privește structurile teritoriale create de populația romanică din spațiul balcano-carpatic. Satele înșirate de Procopius în *Țara Loveța* (εντῆ λαβετξω κωρα) pe cursul superior al rîului Osam, constituie după opinia noastră o confederație de obști sătești. Termenul κωρα, κωριον a fost utilizat în greaca veche de Hecateu și Herodot pentru a denumi o localitate fortificată de genul *oppida,* reședință sau teritoriu tribal din Tracia[28], iar după secolul al XI-lea, în Imperiul bizantin, înlocuiește pe κωμη însemnînd sat, obște[29].

Existența unei *țări* la sud de Dunăre, în secolul al VI-lea, se poate explica prin slăbirea puterii statale centrale în perioada de sfîrșit a secolului al IV-lea și începutul domniei lui Justinian, cînd Peninsula Balcanică a fost răvășită de atacurile vizigoților, hunilor, ostrogoților și răscoala condusă de Vitalianus. În aceste împrejurări romanicii din balcani au fost nevoiți să-și creeze structuri teritoriale proprii, la fel ca și cei de la nord de Dunăre, unde într-un cadru istorico-geografic asemănător apar confederațiile de obști românești, constatate pe cale arheologică în secolele VIII—X[30], dar care pot fi mai vechi.

Evoluînd pe baza fondului autohton traco-dac, căruia secole de-a rîndul i s-a adăugat „sigiliul Romei", asemănarea pînă la identitate dintre structurile comunei rurale bizantine și cele ale obștii românești nu poate constitui o surprinză deoarece, contactul cu popoarele migratoare, pe acest plan, nu era compatibil cu nivelul societății traco-daco-romane din provinciile răsăritene ale imperiului.[31]

Teza existenței unei obștii vecinale românești de tip bizantin susținută de Eugenia Zaharia[32] a deschis o cale fertilă de cercetare a istoriei noastre și la trăsăturile comune celor două formațiuni social-economice menționate deja[33], pe baza contribuțiilor lui H. H. Stahl și a unui document bănățean de la începutul secolului al XVIII-lea, mai pot fi adăugate și altele.

În lucrarea lui H. H. Stahl despre satele devălmașe românești, printre alte procedee de calcul negenealogic a cotelor-părți inegale, este amintit „proporționalitatea loturilor potrivit banilor birului" care consta în faptul că „obșteanul ține seama de cota-parte de lei pe care i-a dat din suma

[28] H. M. Danov, *op. cit.*, p. 273; 277.
[29] V. Al. Georgescu, *op. cit.*, 1980, p. 186.
[30] R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statele românești în constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 27—28.
[31] S. Iosipescu, *Schiță a constituirii statelor medievale românești*, în *RI*, nr. 3, 1983, p. 256.
[32] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 111.
[33] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 108; S. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, București, 1983, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

totală de lei plătită de sat și cere ca această cotă-parte să-i fie recunoscută ca un drept „de cotă-parte peste tot hotarul"[34].

Procedeul este menționat și în legătură cu complexul teritorial vrîncean unde, atunci cînd între sate au izbucnit neînțelegeri pentru stăpînirea munților, unele avînd mai mulți, altele nu sau mai puțin decît celelalte; cele care se considerau neîndreptățite se adresează cu o plîngere divanului țării. Ca urmare, domnia trimite doi dregători, care în anul 1755 procedează la operația de reîmpărțire a munților pe „criteriul contribuției fiecărui sat la cisla Vrancei, adică banii birului"[35].

În ambele situații nu se consemnează date istorice cu privire la vechimea procedeului, se afirmă doar că s-a recurs la el, în cazul Vrancei, din pricina dificultăților generate de terenul muntos[36], ceea ce ar putea implica și o eventuală inovație în materie a dregătorilor trimiși pentru a curma nemulțumirile, inspirată eventual din surse străine, procedeul aflîndu-și o perfectă analogie în dreptul bizantin; Peira (XXXVII, 1) arătînd că în cazul că se ajungea la „o confundare a hotarelor", reîmpărțirea urma a se efectua proporțional cu cuantumul birurilor plătite de părți statului[37]. Reîmpărțirea pămîntului țăranilor după suma birurilor plătite de fiecare este menționată și în Tratatul fiscal din secolul al X-lea unde se arată că periodic funcționarii statului efectuau așa-numita egalizare ικανωσις γῆς) a pămînturilor pe baza acestui criteriu[38].

Faptul că hotărîrea adoptată pe baza acestei tehnici a fost însă acceptată, cu puține excepții de toate satele vrîncene, chiar și cele nemulțumite motivîndu-și opoziția doar prin aceea „că ei n-au loc de hrană ca alte sate"[39] lasă impresia că procedeul reprezintă un vechi cutum autohton, rezultat al unei evoluții similare a instituțiilor din nordul și sudul Dunării sau a influenței exercitată de comuna rurală bizantină asupra celei românești, ca o „consecință a raporturilor strînse și permanente în decursul secolelor VII—XI între cele două comunități[40].

În sprijinul autohtoniei acestui cutum poate fi amintit și faptul că la anul 1725 țăranii iobagi din satul Aruncata de pe lîngă Cojocna, în legătură cu împărțirea unui pămînt arabil rezultat din secarea unui lac, spuneau că l-au împărțit după valoarea birului plătit de fiecare, cel care a plătit mai mult a primit un lot mai mare[41].

O altă trăsătură caracteristică a comunei rurale bizantine o constituia sistemul de drepturi asupra pămîntului străin ca: dreptul de folosire a fructelor străine, pășunile străine, pădurile străine, plantarea arborilor fructiferi și a viței de vie pe pămînt străin, dreptul de preemptiune, dreptul de a dobîndi titlul de proprietate asupra unui pămînt străin, lăsat în paragină, prin cultivarea lui; drepturi cunoscute și în cadrul obștii românești[42].

---

[34] H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, 1959, p. 306—307.
[35] H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, București, 1958, p. 148—149.
[36] H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 149.
[37] A. P. Kajdan, *op. cit.*, p. 28.
[39] H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 149.
[40] S. Olteanu, *op. cit.*, p. 150.
[41] K. Togány, *A földközösség története Magyarországon*, Budapest, 1947, p. 44.
[42] P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 122—123; H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. III, București, 1965, p. 309, 392.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest sistem de drepturi asupra unui pămînt străin este considerat ca avîndu-și originea în caracterul rutinier al tehnicii agricole, ca o expresie a forței relațiilor tradiționale de obște.[43] Pentru a ilustra cît de puțin dezvoltat era dreptul de proprietate privată în lumea satului, A. P. Kajdan prezintă o diplomă din Italia bizantină, emisă la anul 900, din care aflăm că proprietarul unui mic lot de pămînt din regiunea Bari lăsîndu-l în paragină, acestea a fost ocupat de o altă persoană de la care a trecut la o a treia, care l-a cultivat și strîns roadele. Mai tîrziu, cînd proprietarul își revendică drepturile în justiție, el n-a obținut decît acea parte din teren care nu fusese cultivată de ultimul ocupant, cele două terenuri fiind despărțite acum printr-un gard[44].

Un caz asemănător ne este oferit de un document bănățean, emis la Caransebeș în anul 1719, publicat de către C. Feneșan[45]. Din text rezultă că Giurgi Bojin din satul Zerveşti, în anul 1697 a curățit de mărăcini un lot de pămînt lăsat în paragină de proprietarul său Ioan Vitca din Caransebeș, l-a cultivat și a cules roadele netulburat de nimeni timp îndelungat. Atunci cînd proprietarul, pentru a împiedica înstrăinarea pămîntului îl zălogește lui Petru Opre din Zerveşti, Giurgi Bojin înaintează o plîngere scaunului de judecată din Caransebeș, cerînd să i se recunoască drepturile asupra pămîntului devenit roditor prin munca sa. Cu anchetarea cazului este însărcinat cnezul Ioan Rimbaș din Zerveşti, împreună cu jurații satului și reclamantului i se acordă un termen de 15 zile pentru a aduce dovezile necesare în sprijinul pretențiilor sale. Acesta însă nu furnizează nici un fel de probe și nici nu se prezintă în fața instanței alcătuită din viceadministratorul districtului și opt cnezi sătești, care pronunță sentința în favoarea proprietarului Ioan Vitca.

Faptele expuse sînt tipice pentru o instituție de drept roman și bizantin asemănătoare uzucapiunii denumită *praescriptio longi temporis* sau *longae possessionés*, creată de împărații romani pentru apărarea intereselor peregrinilor. Prescripția era acordată celui care posedase un fond timp de zece sau douăzeci de ani, după scurgerea acestui timp, posesorul putea respinge pretenția adevăratului proprietar asupra fondului. Din momentul în care fondul trecea însă în posesia unei alte persoane, prescripția nu mai era valabilă. Justinian unifică uzucapiunea cu prescripția și stabilește că cel care stăpînește cu bună-credință, chiar și fără justă cauză, un bun timp de 30 de ani, devine proprietarul acestuia[46].

În Transilvania, printre alte moduri de dobîndire a proprietății, dreptul feudal include și *prescripția achizitivă*, adică stăpînirea de fapt a unui lucru în decursul unei anumite perioade de timp care variază în raport cu poziția de clasă a celor în cauză, termenele fiind foarte îndelungate în cazul proprietății aparținătoare membrilor clasei dominante și mult mai reduse în cazul orășenilor și țăranilor[47].

---

[43] A. P. Kajdan, *op. cit.*, p. 22.
[44] A. P. Kajdan, *op. cit.*, p. 19.
[45] C. Feneșan, *Mărturii despre cnezii bănățeni la începutul stăpînirii austriece*, în *AIIA*, Cluj Napoca, XI, 1978, p. 379—382.
[46] V. Hanga, *Drept privat roman*, București, 1971, p. 213—214.
[48] * * * *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 549.
[47] C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, pag. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

Este însă puțin probabil ca în perioada relativ scurtă cît Banatul de răsărit a fost cuprins în Principatul Transilvaniei, vechiul drept românesc, amintit încă din secolul al XIV-lea să fie fost înlocuit de cel feudal maghiar, dovada cea mai bună fiind faptul că la 3 aprilie 1609, principele Gabriel Bathori reînnoiește privilegiile districtelor bănățene, așa cum fuseseră ele confirmate prin diploma din 29 august 1457, emisă de regele Ladislau al V-lea al Ungariei și în care, pe lîngă altele, era recunoscută autonomia juridică a românilor bănățeni. Dealtminteri, cu puțin timp înainte de încorporarea părților înalte ale Banatului în principatul Transilvaniei, regele Ioan al Ungariei, la anul 1536, cheamă pe împotrivitori la curtea regală „potrivit cu obiceiul acelui district în a treizeci și doua zi", de la punerea în stăpînire a unor moșii din districtul Caraș[48], iar la „vechea noastră procedură și obiceiul nostru" se referă locțiitorul banului de Lugoj într-un proces din anul 1613[49].

Făcînd o paralelă între diploma din sudul Italiei și documentul din Caransebeș întîlnim ca elemente comune următoarele: a) un lot de pămînt lăsat în paragină de proprietar, b) cultivarea lotului și însușirea roadelor timp îndelungat de o persoană străină, c) refuzul acestuia de a restitui pămîntul adevăratului proprietar, întemeiat pe faptul că l-a pus în valoare prin munca sa. În cazul de la Bori, acțiunea este intentată de proprietarul pămîntului, iar sentința este pronunțată în favoarea celui care-l cultivase. La Caransebeș acțiunea este intentată de cel care ținuse pămîntul timp de 22 de ani și cu toate că pretențiile reclamantului sînt considerate ca întemeiate deoarece altminteri nu i s-ar fi cerut să depună mărturiile cuvenite despre ostenelile și cheltuielile efectuate pentru valorificarea pămîntului, sentința este pronunțată în favoarea proprietarului care-și lăsase lotul în paragină; hotărîrea fiind motivată prin aceea că reclamantul n-a furnizat probele necesare și nici nu a compărut în fața instanței.

Examinînd cu atenție cuprinsul documentului se desprinde impresia că de fapt plîngerea lui Giurgi Bojin vizează nu atît recunoașterea drepturilor sale asupra pămîntului pe care îndelungata posesie le făcea intangibile, cît respingerea actului de zălogire întocmit de proprietar cu scopul de a preveni înstrăinarea fondului, știut fiind că în conformitate cu dreptul roman, prin zălog (pignus) debitorul remitea creditorului posesiunea efectivă a bunului astfel încît reclamantul nu mai putea invoca *praescriptio longi temporis*, pămîntul trecînd pe baza unui contract real în posesia altei persoane. În această ipoteză, plîngerea pîrîtului poate fi asemuită cu o acțiune de revendicare *utilis* îngăduită peregrinului care uzucapase un fond pentru a-i garanta poziția. Această acțiune este menționată în Codul lui Justinian, unde se spune că se întemeiază pe legi mai vechi[50].

Esența unor prevederi *iuxta ritum valachie* în materie de zălogire este atestată de un document din 23 noiembrie 1503 emis de banii Severinu-

[49] C. Feneșan, *op. cit.*, pag. 139—140.
[50] Pesty Frigyes, *Krasovármegye története*, III, oklevéltár, Budapest, 1882, p. 426.
[52] C. Feneșan, *op. cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

lui în legătură cu moșiile Călugăreni, Magvești, Răchiți și Strîmtura din districtul Comiat[51], iar într-o scrisoare de întîmpinare emisă la 18 februarie 1580 de castelanii din Caransebeș[52], printre alte modalități de a obține drept de proprietate asupra unor moșii este menționată și „înscrierea sub numele de zălog", ceea ce demonstrează că în Banat zălogul avea accepția veche, spre deosebire de Transilvania unde încă în secolul al XIII-lea el constituia doar un element de asigurare a plății datoriei, bunul zălogit nu mai trecea în proprietatea creditorului care avea doar dreptul de a-l vinde pentru a-și recupera suma împrumutată[53]. Deosebirea dintre dreptul feudal din Transilvania și cel aplicat în Banat rezultă și dintr-un document mai vechi emis la Buda în 20 ianuarie 1492 prin care regele Vladislav al Ungariei poruncește capitlului din Arad și Matia, custode al aceleiași biserici și doamna Agata din Caransebeș „să intre în mod legiuit în stăpînirea unei anumite părți de moșie a nobilei doamne Alba", tot din Caransebeș, „pe care o deține și care se află în prediul numit Măcicaș din districtul Caransebeș și care li se cuvine acestora drept zălog"[54]. Punerea în stăpînire s-a efectuat conform procedurii urmate în cazul unei danii regale, la fața locului, de către omul regelui în prezența omului de mărturie al capitlului, a vecinilor și megieșilor moșiei în cauză.

Caracterul arhaic al dreptului în vigoare în Banat rezultă și din tenacitatea cu care nobilii români din Caransebeș apără privilegiul masculinității în materie de moștenire, opunîndu-se chiar și actelor emise de regele Ungariei sau principele Transilvaniei. Astfel, Francis Fiat de Armeniș într-o scrisoare de întîmpinare din 25 aprilie 1531 afirmă cu tărie „că el însuși, precum și predecesorii săi obișnuiesc și au fost obișnuiți să-și țină pe linie bărbătească iar nu pe cea feminină moșiile"[55], iar la 28 mai 1597 capitlul bisericii din Alba Iulia, la cererea unui alt Francis Fiat din Caransebeș, întocmește o scrisoare de întîmpinare „în privința înzestrării fiicelor cu drept de moștenire pe linie bărbătească"[56].

În acest context elementele comune întîlnite în cazul proporționalității loturilor potrivit banilor birului și în diploma din 990 și actul caransebeșean din anul 1719 nu pot fi interpretate decît ca un ecou îndepărtat al normelor de drept bizantin în domeniul relațiilor juridice din cadrul obștii românești care s-au statornicit în urma contactului neîntrerupt cu lumea bizantină anterior formării statelor feudale independente românești și care în Banat s-au conservat datorită faptului că statul feudal maghiar a trebuit să recunoască autonomia juridică a românilor din districtele privilegiate.

CORNEL SĂTMĂREAN

[53] • • • *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p. 578.
[54] C. Feneșan, *op. cit.*, p. 51—52.
[55] Ibidem, *op. cit.*, p. 53—54.
[56] Ibidem, *op. cit.*, p. 99—100.

https://biblioteca-digitala.ro

LA COMMUNAUTÉ VILLAGEOISE ET NORMES DE DROIT BYZANTIN UTILISÉES DANS LES RAPORTS JURIDIQUES DES COLLECTIVITÉS

(Résumé)

Dans cet article, l'auteur demontre, en s'appuyant sur les nombreuses documents médievaux, la ressemblance d'entre les structures de la commune rurale byzantine et celles de la communauté roumaine et, en même temps, l'influence des normes du droit byzantin dans le domaine des rélations juridiques, celles-ci, conséquence des contact inintérrompus avec le monde byzantin. La consérvation de ces norme juridiques en Banat est l'effet de l'admition pour l'état féodal hongrois de l'autonomie juridique des roumains des districtes privilégiés.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CAUZE PENALE JUDECATE ÎN EVUL MEDIU ÎN BANAT

1) După cum rezultă dintr-un document din anul 1352[1] în satele cneziale din Banat, faptele penale minore comise de iobagi sau de țăranii liberi, erau judecate fie de cnezi fie de stăpînul nobil al iobagilor. Cauzele mai importante însă, ca tîlhării, furturi mai grave sau incendii voluntare, omoruri etc. erau judecate la scaunul de judecată de instanțele de judecată de acolo. Cnezii sau nobilii erau judecați de către banul sau comitele lor ajutați de obștea nobililor sau a cnezilor. Menționăm însă că pedepsele acestor fapte grave săvîrșite de nobili sau de cnezi se cristalizau într-o amendă, ceea ce era dealtfel o caracteristică a justiției de clasă feudală. După cum D. V. Firoiu arată foarte just în manualul său[2]: „Dreptul penal a fost instrumentul cu ajutorul căruia, prin legiferarea violenței s-a căutat consolidarea intereselor stăpînilor feudali. Consacrarea și apărarea dreptului celui mai tare — ca expresie a constrîngerii extraeconomice — a fost caracteristica fundamentală a dreptului penal aplicat în cele trei țări române".

Competența cnezilor români din Banat în materie penală este lămurită cu ajutorul unor documente din secolul al XIV-lea. Astfel în documentul mai sus menționat din anul 1352[3] se arată că Possa de Zer comite de Caraș — cu toate că aceasta este titulatura din document, menționăm că în această perioadă el a fost Ban de Severin[4] — donează un ținut nelocuit din districtul Sebeșului cu aceeaș libertate pe care o aveau satele libere cneziale din acel district. Terenul donat este dat cu imunitate juridică, făcîndu-se precizarea că nici un alt judecător să nu aibe dreptul de a judeca acolo, în afară de beneficiarii donațiunii. După aceea în document se stabilește competența, care consta pentru beneficiarii donațiunii de a judeca toate cauzele cu excepția tîlhăriei, a furtului și a incendiului voluntar, care urmau a fi trimise spre judecată la scaunul de judecată din Sebeș. Prin urmare, nobilii români din Banat sau cnezii

---

[1] Documentul este publicat de Pesty Frigyes în „*Krasso vármegye története*", vol. III., p. 28—29. A se vedea în această privință și studiul nostru intitulat *Autonomi juridică a Românilor din Banat în evul-mediu*, în *Banatica*, V, 1979, p. 285—290.

[2] A se vedea Dumitru V. Firoiu, *Istoria dreptului românesc*, 1979, p. 108.

[3] Supra nota 1.

[4] Este interesantă această donație făcută de Comitele de Caraș și castelan de Sebeș, care dovedește că dominația regelui Ungariei în această perioadă nu era bine stabilită asupra teritoriului districtelor valahice din Banat.

https://biblioteca-digitala.ro

puteau să judece ei în exclusivitate toate celelalte fapte penale comise de locuitorii de pe terenul a cărui jurisdicție o aveau. Trebuie să mai menționăm că cnezii din Banat țineau foarte mult ca să nu li se încalce acest drept al lor. Astfel dintr-un document din anii 1390—1392[5], care este o scrisoare adresată de Banul Severinului nobilului de Ezeriș, rezulta că Banul a fost sesizat de cnezul Bogdan din împrejurimile castrului Keve că un om din cnezatul său a fost prins și deținut de oficialii susnumitului nobil de Ezeriș pentru anumite fapte penale și înșelăciuni, care nu pot fi dovedite. Cnezul Bogdan a protestat se vede destul de energic pe lîngă Banul de Severin, căci acesta îndeamnă pe nobilul de Ezeriș să pună în libertate pe omul respectiv pe baza garanției cnezului său, iar dacă oficialii nobilului au de ridicat acuzații împotriva acelui om, Banul îi îndrumă să facă aceasta în conformitate cu dreptul valahic. Merită să fie menționată și încheierea scrisorii Banului care îndeamnă pe nobilul de Ezeriș să nu facă altcum de cum îl îndrumă el.

În afară de competența în cauzele penale, cauzele pe care le analizăm ne mai arată și procedura de judecată a acestora conform lui „jus valachicum" și ne mai demonstrează că instituția cojurătorilor pe care o întîlnim și în celelalte țări române se aplica și în Banat.

2) Dintr-un document din anul 1478[6] rezultă că Iacob de Marga și voievodul Rayn, Vicebani ai Severinului împreună cu toți nobilii și judele lor din districtul Caransebeș, adunați la scaunul de judecată din orașul Sebeș, au judecat acțiunea intentată de nobilul Kopaz de Vad împotriva nobilului Ladislau Gaman de Byzere ca și a fiului acestuia George.

Prin acțiunea sa, reclamantul arată că George, fiul lui Ladislau Gaman de Byzere, împins de tatăl său i-a aprins o moară din districtul Sebeș și prin aceasta i-a cauzat o pagubă de șasezeci de florini aur. La această acuzație nobilul George Gaman de Byzere declară că este complet nevinovat de faptele care i se impută.

Instanța, luînd act de cele susținute de părți, a hotărît ca învinuitul George Gaman de Byzere împreună cu douăsprezece persoane să depună jurămînt, după legea veche și aprobată a tuturor districtelor valahice, că nu a aprins moara nobilului Kopaz în urma îndemnului tatălui său, și că, deci, nu a cauzat pagubele cerute de acesta.

Jurămîntul urma să fie depus la termenul fixat de instanță. La termenul fixat pentru depunerea jurămîntului nobilul Kopaz, în urma sfatului mai multor cinstiți nobili — după cum se exprimă documentul — a convenit ca învinuitul George Gaman de Byzere să depună jurămîntul împreună cu numai un nobil ales de reclamant dintre cojurătorii propuși. Reclamantul a ales pe nobilul Nicolae de Byzere, care împreună cu învinuitul, au depus jurămîntul fixat de instanță. În urma jurămîntului depus, învinuitul a fost absolvit de toate acuzele și i s-a eliberat documentul menționat.

---

[5] Documentul a fost publicat în *Documenta historiam Valahorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, autori: Lukinich, Galdi, Nagy și Makkai, p. 400—401.

[6] Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în lucrarea „*A Szörény varmegyei haydani olah kerületek*" p. 82 și reprodus de Hurmuzaki în „*Documente privitoare la istoria Românilor*", vol. II 2, p. 248—249.

https://biblioteca-digitala.ro

În legătură cu acest proces, trebuie să arătăm că, fiind vorba de un incendiu voluntar, competent să judece cauza era scaunul de judecată al districtului respectiv. Mai trebuie să menționăm și instituția cojurătorilor pe care o întîlnim în această cauză și care era comună tuturor țărilor românești, fiind deci o instituție a lui „jus valachicum", deși faptul acesta a fost controversat în literatura scrisă asupra acestei instituții.[7] Termenii însăși ai documentului ne dovedesc că învinuitul a fost ținut să depună jurămîntul împreună cu alte douăsprezece persoane conform dreptei, vechii și aprobatei legi a tuturor districtelor valahice.[8]

După cum ne spune E. Cernea în cursul său[9] această probă a jurătorilor a fost cea mai răspîndită în țările române.. Însăși denumirea de „lege" ce i se dădea este dovadă de larga folosire a probei cu jurători. Desigur, prin această probă nu se căuta adevărul obiectiv, ci jurătorii prin jurămîntul lor dovedeau veracitatea celor susținute de partea care i-a propus.

După cum rezultă din cazul analizat, jurătorii trebuiau să fie de aceeași situație socială ca partea pentru care jurau. Astfel, pentru nobilul George Gaman de Byzere, jurătorii propuși de el trebuiau să fie și ei nobili. După cum rezultă din documentul pe care-l analizăm, numărul jurătorilor putea să fie redus. Astfel, în cazul de față, reclamantul fiind îndemnat de alți nobili, s-a mulțumit ca alături de învinuit să depună jurămînt numai o persoană aleasă de el dintre cojurătorii propuși. Numele acestei persoane este indicat în document și rezultă că această persoană era o rudă a învinuitului, fiind și el un membru al familiei Byzere.[10] După ce învinuitul, împreună cu cojurătorul ales, au depus jurămîntul cerut de instanță, învinuitul a fost absolvit de toate învinuirile aduse.

3) Într-un document din anul 1494[11] se arată că adunarea nobililor din districtul Caransebeș, împreună cu cetățenii jurați din Sebeș au luat în considerare învinuirea pe care nobilul Ioan Porkolab a adus-o locuitorilor din Caran. În învinuirea sa, Ioan Porkolab a arătat că oamenii din Caran au pescuit în iazurile sale, îi folosesc terenurile vînînd pe ele fără să-i plătească vreo taxă și prin aceste fapte i-au cauzat o pagubă de două sute de florini. În plus Ioan Porkolab a arătat în acuzația sa, că oamenii din Caran au lovit pe omul său care păzea iazurile, așa că acesta în urma loviturilor primite a murit. Oamenii din Caran au negat aceste acuzații, iar Ioan Porkolab nu a putut prezenta suficiente mărturii pentru a-și dovedi acuzațiile. De aceea, instanța a hotărît ca fiecare din locuitorii din Caran să depună jurămînt pentru fiecare capăt de acuzare.

Părțile declarîndu-se mulțumite cu această hotărîre s-a fixat un termen pentru depunerea jurămîntului. La termenul fixat, judecătorii din Caran și anume Mihail de Zedereș, Ioan Barb, George Wida, Toma

[7] A se vedea în această privință E. Cernea *Istoria statului și dreptului român*, 1976, p. 215—216, și bibliografia indicată în această lucrare sub notele 118 și urm.

[8] În textul documentului este menționată „Juxta antiquam et aprobatam legem districtum valahicalium vniuersorum".

[9] A se vedea E. Cernea, *op. cit.*, p. 216.

[10] Este vorba de Nicolae de Byzere.

[11] Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, p. 115—116.

https://biblioteca-digitala.ro

Zeleș, Nicolae Frank Donch și Filip, punînd mîna pe cruce au prestat jurămînt că nu au pescuit în iazurile reclamantului, că nu au folosit pădurile și cîmpiile acestuia și că nu au lovit pe familiarul acestuia, arătînd că toți oamenii din Caran au depus același jurămînt înaintea judecătorilor din Caran. Drept pentru care se arată că s-a eliberat acest document. Astfel, rezultă că în Evul Mediu exista și o răspîndire colectivă a tuturor locuitorilor unei comune dacă nu s-a putut identifica infractorul pentru vreo infracțiune presupus comisă de către locuitorii acelei comune.[12]

Deoarece reclamantul nu și-a putut dovedi acuzațiile, și dat fiind că instanța căuta să protejeze pe reclamant, s-a hotărît totuși că locuitorii din Caran să depună jurămînt pentru a-și dovedi nevinovăția. Această mărturie, după cum rezultă din documentul analizat, era îmbrăcată într-o formă solemnă, religioasă. În Evul Mediu, ca și în societățile primitive, acel care era acuzat sau bănuit de vreo infracțiune trebuia să se desvinovățească prin jurămîntul religios sau prin judecata dumnezeiască cu proba de foc și apă.[13] Este interesant faptul că locuitorii comunei au depus jurămîntul în fața judecătorilor din Caran, iar acești judecători după ce au arătat la scaunul de judecată acest fapt, au depus și ei la rîndul lor jurămîntul cerut, în fața instanței de la scaunul de judecată.

4) Printr-un document din anul 1503[14], Iacob de Gîrliște, Ban al Severinului, înaintează regelui ungar apelul declarat de Ladislau și Ioan, locuitori din Caran, contra hotărîrii date împotriva lor prin care ei au fost găsiți vinovați de pătrundere abuzivă în casa nobilului Nicolae de Măcicaș și de injurii grave la adresa acestuia. Documentul prezintă o importanță deosebită, deoarece pe lîngă o expunere a cauzei ne arată și mersul acestui proces penal care a fost judecat conform lui „jus valachicum".

In document se arată că s-au întrunit la scaunul de judecată din Sebeș toți nobilii din districtul Caransebeș fiind de față și judele nobililor. In fața lor s-a prezentat Nicolae de Măcicaș, care a acuzat pe Ladislau și Ioan locuitori din Caran, că aceștia din urmă au năvălit pe terenul său și în casa sa sub motiv că iobagii reclamantului le-ar fi luat o turmă de porci și au proferat injurii la care reclamantul a răspuns, iar învinuiții au scos armele și l-au injuriat, în continuare, ducîndu-se la cocini să-și ia cu forța porcii. Negăsind acolo porcii lor și adunîndu-se mai mulți iobagi ai reclamantului, învinuiții s-au retras strigînd și înjurînd pînă la hotarele posesiunii unde reclamantul i-a urmărit, dar ei s-au întors și cu armele scoase l-au atacat și rănit.

[12] O răspundere colectivă pentru iobagii unui sat care ținea de castrul Ilidia întîlnim și în documentul din anul 1382 publicat de Pesty Frigyes în *Krasso varmegye története*, vol., III, p. 158. Prin acest act iobagii din acel sat au fost obligați să restituie trei boi furați dela magistrul Ștefan fiul lui Possa de Zer. Trebuie însă să menționăm că textul documentului nu ne arată că ar fi vorba de niște iobagi neidentificați din satul Varalya, ci ne arată numai că sustragerea boilor a fost comisă de iobagii regali din Varalya, lăsînd astfel impresia că furtul boilor a fost comis de ansamblul locuitorilor din Varalya.

[13] A se vedea în această privință și Ioan Russu Șirianu în *Iobăgia*, 1908, p. 93.

[14] Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în lucrarea *A Szörényi bansag és Szörény varmegye története*, vol. III, p. 144—148.

https://biblioteca-digitala.ro

Învinuiții Ladislau și Ioan au replicat că este adevărat că ei s-au dus la posesiunea nobilului Nicolae de Măcicaș, dar nu cu gînduri criminale ci fiindcă au auzit că porcii lor sînt închiși acolo. Ei nu s-au dus cu gînduri rele ci cu vorbe bune cerîndu-și porcii. Reclamantul nu le-a răspuns cu privire la porci, ci i-a înjurat în mod detestabil. Ei atunci s-au dus la cocinele reclamantului să vadă dacă porcii lor sînt acolo sau nu, și constatînd că porcii nu sînt acolo, au luat drumul spre casele lor. Cînd au ajuns la hotarele cetății Caran, reclamantul, care-i urmărea, a lovit pe unul din ei care a căzut de pe cal pe jumătate mort. Instanța după ce a ascultat părțile, le-a sfătuit să aleagă bărbați nobili și cinstiți în număr suficient, conform dreptului valahic, care bărbați să facă investigațiile necesare și să raporteze situația de fapt instanței.

Părțile au ales opt nobili ale căror nume sînt menționate în document.

La termenul fixat, acești nobili s-au prezentat în fața instanței și au depus în felul următor: Ioan și Ladislau au fost înștiințați de un om că porcii lor sînt închiși la reclamant și că acesta vrea să-i vîndă. Atunci, ei s-au dus călări împreună cu acel om la casa reclamantului, unde au început să strige injurii oribile la adresa reclamantului și la întrebarea acestuia de ce-l înjură, ei au răspuns „fiindcă ne-ai închis porcii noștri". Reclamantul le-a răspuns că probabil iobagii lui i-au închis, să se ducă să vadă paguba făcută și după ce o vor achita să-și ia porcii. Învinuiții au început din nou să înjure și la somația reclamantului de a părăsi casa lui, ei au și plecat, dar s-au reîntors cu armele scoase, l-au înjurat din nou și s-au dus la cocini, unde văzînd că nu se află porcii lor au plecat spre casa lor și în mers l-au provocat pe reclamant să iese ca să-l omoare. Auzind aceasta iobagii reclamantului i-au spus că învinuiții îl cheamă la duel și că ei nu mai pot suporta aceste provocări. Atunci, reclamantul s-a dus după învinuiți și, ajungîndu-se la o ciocnire, Ladislau a fost lovit și a căzut de pe cal. Cu această ocazie, Ioan s-a repezit la reclamant și l-a rănit la mîna dreaptă. Venind între timp mai mulți iobagi ai reclamantului, aceștia ar fi putut ucide pe oamenii din Caran ceea ce însă reclamantul nu a permis.

Auzind depozițiile nobililor, instanța a hotărît că numiții Ladislau și Ioan se fac vinovați că au năvălit în casa reclamantului și că l-au injuriat. Dat fiind că a fost provocat la duel și din partea reclamantului, acesta urmează să suporte rănile ce i-au fost produse cu această ocazie. În urma faptului că Ladislau și Ioan nu au fost mulțumiți cu hotărîrea dată, ei au apelat la persoana regelui,[15] drept care, Banul înaintează regelui prezentul act.

De remarcat că după ce reclamantul își expune cererea sa și învinuiții răspund la învinuirile aduse, instanța a sfătuit părțile să-și aleagă un număr suficient de nobili — deoarece erau în joc interesele unui nobil — oameni cinstiți, care în conformitate cu dreptul valahic „iuxta ritum volahie" să cerceteze starea de fapt și să o raporteze instanței. Arătăm că și în Țara Românească Domnul putea însărcina anumiți boieri, epis-

[15] Acest drept le-a fost confirmat locuitorilor din opt districte valahice prin diploma dată de regele Ladislau al V-lea în anul 1457.

https://biblioteca-digitala.ro

copi sau dregători cu facerea unor cercetări la fața locului în vederea soluționării proceselor aduse în fața sa.[16]

De asemenea se poate observa că cei condamnați au făcut apel la persoana regelui, drept, care le-a fost garantat prin diploma dată de Ladislau al V-lea în anul 1457.[17] Pe de altă parte este iarăși interesant să scoatem în evidență faptul că locuitorii din Caran au fost achitați de rănirile produse, dat fiind că acestea au fost consecința provocărilor la duel.

În ceea ce privește nobilii aleși de părți și confirmați de instanță pentru a face investigațiile necesare în legătură cu starea de fapt a procesului, trebuie făcută deosebire între ei și arbitri din cauzele civile. Ei nu aduc ca și arbitrii o hotărîre în cauză, hotărîre care urmează numai a fi acceptată de părți sau confirmată de instanță, ci ei fac cercetările necesare pentru a lămuri o situație de fapt controversată, iar concluziile din situația de fapt expusă le trage instanța, care pe baza acestor concluzii aduce hotărîrea ei. Trebuie însă să mai arătăm că și procesul penal se putea stinge prin împăcarea părților. Un document din anul 1362[18] ne dă un exemplu de o astfel de înțelegere intervenită în urma unei reclamații pentru incendiu și injurii. Între părți s-a convenit să se stingă orice litigii în legătură cu cele arătate și s-a stabilit că acel care va resuscita procesul să fie obligat la plata unei amenzi. 5) În concluzie, din analiza făcută documentelor menționate rezultă competența în materie penală a cnezilor din Banat, precum și aceea a scaunelor de judecată. Credem că nu numai cauzele judecate de cnezi, dar și cauzele penale judecate la scaunele de judecată din districtele valahice[19] erau judecate în conformitate cu „jus valachicum". Din analiza acestor cauze se mai poate desprinde desfășurarea cauzelor la scaunele de judecată. După expunerea cauzei de către reclamant și de către învinuit, instanța lua o hotărîre care urma să ducă la soluționarea cauzei. Prin această hotărîre instanța fie că numea o comisie care să cerceteze situația de fapt, dacă aceasta părea controversată în urma expunerii părților, fie că acorda învinuitului jurămîntul de disculpare, fie că obliga pe învinuit să depună jurămînt împreună cu doisprezece cojurători că nu este vinovat, iar după producerea acestor probe identice cu probele medievale din Țările Române, instanța pronunța hotărîrea de condamnare sau de achitare.

După părerea noastră, în acordarea probatoriului conform vechiului drept valahic nu existau criterii bine precizate și fixate, ci instanța se conducea după aprecierea situației de fapt precum și a situației părților din proces. Este demn de menționat faptul că dacă instituția cojurătorilor, ca o rămășiță a vechilor legături gentilicii, funcționa avînd același număr de persoane ca în Țările Române, partea adversă putea reduce acest număr indicînd ca cojurătorii să fie mai puține persoane fie chiar o singură persoană în care avea încredere, aceste persoane fiind alese

[16] Vezi E. Cernea, *op. cit.*, pag. 208.

[17] A se vedea analiza acestei diplome în studiul intitulat „Autonomia juridică a Românilor din Banat în evul-mediu", publicat în *Banatica*, V, 1979, p. 285—290.

[18] Vezi Pesty Frigyes *Krasso varmegye története*, vol. III, p. 46—47.

[19] Asupra competenței tot mai mari a scaunului de judecată de la Caransebeș — unde era și sediul Banului — și a rolului conducător al districtului, vezi și P. Drăgălina *Din istoria Banatului Severin*, 1899, vol. I, p. 138 urm.

https://biblioteca-digitala.ro

din acelea propuse de către învinuit. Din acest fapt desprindem o notă evolutivă în istoria acestui mod de probă medieval.

Deși am analizat un număr restrîns de cauze, din analiza acestor cauze judecate conform lui „jus valachicum", s-a putut vedea în mod clar că pe teritoriul Banatului în Evul Mediu, cel puțin în cadrul districtelor valahice se aplica un drept penal cu o procedură proprie și cu instituții identice dreptului penal din Țările Române.

GHEORGHE CIULEI

PROCÈS PÉNALES JUGÉS AU MOYEN-AGE EN BANAT

(Résumé)

Dans cet étude l'auteur analyse quelques procès pénales jugés au Moyen-Age en Banat. De l'analyse des ces causes il en resulte la procédure suivie devant les „sièges judiciaires" tenus dans les capitales des districtes valahiques. On peut en même temps voir la compétence des cnèzes dans les causes criminelles. On trouve aussi dans ces procès des institutions identiques à celles des autres pays roumaines. Il faut mentionner que toutes ces causes penales étaient jugées d'après le „jus valachicum".

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EVENIMENTELOR REVOLUȚIONARE DE LA 1848 ÎN ORAȘUL REȘIȚA

Spre sfîrșitul anului 1848, autoritățile habsburgice își concentrează eforturile pentru cucerirea principalelor puncte strategice deținute de revoluționarii maghiari în Banat. Deosebit de îndîrjite, după cum se știe, au fost luptele pentru ocuparea Reșiței de către trupele imperiale — fapt explicabil dacă avem în vedere însemnatul potențial industrial al orașului de pe Valea Bîrzavei.

Armamentul, fabricat în cantități suficiente în uzinele reșițene, conferea o anumită superioritate armatei revoluționare maghiare. Imperialii, la rîndul lor, au beneficiat de o conjunctură favorabilă: revolta în masă a țăranilor români din zonă împotriva administrației maghiare a cărei politică abuzivă devenise insuportabilă[1].

În aceste condiții, oștenii regimentului grăniceresc din Caransebeș, sprijiniți de un mare număr de țărani români, reușesc, în urma unei încleștări sîngeroase, să ocupe orașul Reșița la 24 decembrie 1848.

Unele informații, nu lipsite de interes, cu privire la acest moment, ne furnizează parohul Gheorghe Pocrian din Reșița, participant direct la evenimente. Așa cum reiese din necrologul publicat la moartea sa în *Foaia diecezană*, preotul reșițean a participat la luptele de apărare a orașului alături de concetățenii săi: „În anul 1848 a avut reposatul mari necasuri, Reșițenii declarîndu-se pentru partida luptătorilor de libertate, precum se dicea atunci, preotul lor nu s-a deslipit de ei și a luat parte la apărarea Reșiței contra celor imperătești. După pacificare preotul a fost dus la închisoare, dar comisarul guvernial Aristid Mangiarli la intetitoarele rugări ale păstoriților lui l-a eliberat"[2].

Reliefînd violența luptelor, sus numitul paroh, într-o însemnare din 26 februarie 1849, înșiră pagubele suferite de biserica ortodoxă din Reșița Montană în vîltoarea evenimentelor din 24 decembrie 1848. Au pierit atunci, arată el, numeroase bunuri bisericești (sfeșnice, candele, haine preoțești, pecetea, pixul și lada cu bani), au fost deteriorate ușile și geamurile clădirii iar clopotul bisericii a fost doborît. Valoarea totală a pierderilor s-a ridicat la suma de 888 florini și 55 creițari[3]. Din aceiași

---

[1] Vezi în acest sens I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 190—205.

[2] *Foaia diecezană*, Anul IV, nr. 3, 15/27 ianuarie 1889, p. 7.

[3] Arhiva Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, nr. inv. 8223 (în continuare Arh. M.I.J.R.).

https://biblioteca-digitala.ro

notă reiese că înafară de biserică a căzut pradă flăcărilor și școala din localitate[4].

La 4 februarie 1851, același paroh, într-o scrisoare către Consistoriul eparhial din Vîrșeț[5] subliniază, între altele că în focul luptelor pentru cucerirea Reșiței de către trupele imperiale „arsă tot orașul și pieriră vreo 24 capete"[6].

De la parohul Gheorghe Pocrian ne-au rămas și ciornele a două scrisori adresate patriarhului din Carlovit și respectiv judecătoriei montane din Reșița — aceasta din urmă fiind redactată în limba germană.

Ciorna primei scrisori datează din 25 aprilie 1852 și relevă situația gravă a locuitorilor Reșiței în urma bătăliei din 24 decembrie 1848 precum și insuficiența fondurilor pentru reconstrucția bisericii și a școlii „ce pînă în temelii e ruinată"[7].

Cea de-a doua ciornă, purtînd data de 28 aprilie 1852, confirmă violența luptelor de la Reșița, specificînd că în timpul acestora, au ars în cancelaria judecătoriei montane de substituție (unde erau depuse actele casei parohiale) recipisele datornicilor și n-a rămas din toate aceste documente nimic, decît procesul verbal în original care s-a găsit la preotul local și o listă a datornicilor și a sumelor datorate"[8].

Aflat mereu în căutarea unor mijloace bănești, preotul Gheorghe Pocrian, împreună cu un grup de enoriași, se adresează la 10 aprilie 1853 administrației uzinelor reșițene, solicitînd sprijinul cuvenit din partea Casei de ajutor frățesc (Bruderladen)[9]. Scrisoarea menționează că la 24 decembrie 1848 „școala gr. n.u. cu tot inventarul a devenit victima flăcărilor"[10] și „aproape toți locuitorii au pierdut aproape integral avutul"[11]. Sărăcită fiind — relevă în continuare scrisoarea — comunitatea nu are posibilitatea de a reconstrui școala de acoea a decis „să roage supusă Administrația Uzinelor de fier să intervină la forurile superioare încît clădirea școlii să fie reconstruită pe seama asociației Bruderladen și dotată"[12].

O altă scrisoare a parohului reșițean datează din 5 martie 1854 și este adresată episcopului Andrei Saguna la Sibiu[13]. Nici de această dată semnatarul scrisorii nu uită să evidențieze „adînca nenorocire" care a lovit la 24 decembrie 1848 comunitatea, aceasta pierzînd", nu numai bunurile cele spre zidirea trupului ci și cele spre hrănirea și adăparea duhului — adecă școala și biserica"[14].

Scrisorile parohului Gheorghe Pocrian, martor ocular și totodată — așa cum am mai arătat — participant la revoluție — ne oferă noi și

[4] *Ibidem.*
[5] Scrisoarea nu a fost expediată.
[6] Arh. M.I.J.R., nr. inv. 8224.
[7] *Ibidem*, nr. inv. 8225.
[8] *Ibidem*, nr. inv. 8226.
[9] Scrisoarea se păstrează în copie.
[10] Arh. M.I.J.R., nr. inv. 8227.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] Scrisoarea nu a fost expediată.
[14] Arh. M.I.J.R., nr. inv. 8228.

https://biblioteca-digitala.ro

interesante informații despre desfășurarea evenimentelor de la 1848 în Banat, întregesc imaginea luptelor dintre armata revoluționară maghiară și trupele imperiale pentru cucerirea orașului Reșița.

ION POPA
ION SABĂU

DES CONSTRIBUTIONS CONCERNANT LA CONNAISSANCE DES ÉVÉNEMENTS RÉVOLUTIONAIRES DE L'ANNÉE 1848 DANS LA VILLE DE REŞIŢA

(Résumé)

L'auteur de l'étude ci-présent met en evidence des documents contenant des dates concernant les principaux événements de l'année 1848 passés sur le territoire de la contrée de Banat.

En principe, il s'agit d'une notice et quelques lettres, dûes au curé de la paroisse de Reşiţa, Gheorghe Pocrian. Ces documents mettent en relief la violence des luttes issues entre l'armée révolutionaire hongroise et les troupes impériales pour la conquête de la ville de Reşiţa qui ont eu lieu à la fin de l'année 1848.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

TESTAMENTUL GENERALULUI MIHAIL TRAPSA

Pe teritoriul militarizat al graniței caransebeșene s-a desfășurat, pe lîngă programul prevăzut în legile și ordinele militare, o activitate neobosită pentru păstrarea ființei naționale și a purității limbii române.

Sistemul de instrucțiune și educație a dat posibilitatea cărturarilor bănățeni să dezvolte la grăniceri dragostea față de trecutul istoric al neamului lor și nevoia de a se uni cu frații de peste Carpați.

Climatul favorabil creat de curentul iluminist, libertățile iosefiniste și ideile Școlii ardelene, prelungite în Banat pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au dus la existența unui mediu specific. Acesta se caracteriza prin adaptarea formelor de educație națională la normele vieții militare[1].

Tot timpul cît a ființat sistemul militar grăniceresc, în Banat s-a creat o gîndire aparte cu un profund caracter național grefată pe legile elaborate de Imperiul austriac. Tocmai sistemul de instrucție și educație, mai degajat în graniță față de cel provincial, a dat posibilitate ca, din rîndul grănicerilor bănățeni, să se ridice 20 de generali, un număr impresionant de ofițeri și subofițeri, precum și cărturari de seamă care prin activitatea lor au contribuit la culturalizarea românilor bănățeni.[2]

Este cazul să amintim că mulți fii de grăniceri au devenit profesori la Școala matematică și apoi regimentară din Caransebeș, iar alții au urmat cursurile Preparandiei organizată în Caransebeș după programele lui Tomiciu, Loga și Andreevici devenind învățători la Școlile naționale grănicerești[3].

Călăuziți de înaltele lor idealuri, mulți ofițeri donează sume de bani pentru crearea de fonduri în vederea ajutorării copiilor de grăniceri sîrguincioși, pentru a putea să urmeze forme superioare de învățămînt[4].

Printre aceștia, la loc de frunte, se situează generalul Mihail Trapșa, fiu de grănicer din Lăpușnicel, care prin activitatea sa a fost caracterizat ca „cel mai bun ofițer de artilerie din armata Imperiului austriac"[5].

---

[1] Nicolae Bocșan, *Iluminismul românesc din Banat și idealul luminării*, în *Studii de limbă, literatură și folclor*, Reșița 1978, p. 145—148.

[2] Liviu Groza, *Considerații cu privire la regimentul românesc de graniță din Caransebeș*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1979, p. 336.

[3] Liviu Groza, *Contribuții la organizarea și funcționarea învățămîntului în cadrul regimentului grăniceresc din Caransebeș*, în *Tibiscus. Istorie*, V., Timișoara, 1978, p .303—305.

[4] Liviu Groza, *Considerații cu privire . . .*, p. 338.

https://biblioteca-digitala.ro

S-a născut la 25 martie 1838, tatăl său, Mihai, fiind locotenent în Regimentul confiniar Nr. 13 româno-bănățean, iar mama lui, Ana, născută Bodrilă, casnică.

Cursurile Școlii naționale grănicerești și de matematică le urmează la Caransebeș apoi, în anul 1851, urmează Școala de educație din Cașovia. La 1 octombrie 1855 se înscrie la Academia de artilerie din Olmütz. În anul 1859 întrerupe cursurile academiei din cauza războiului izbucnit între Italia și Austria. Este avansat la gradul de sublocoenent clasa a 2-a și trimis pe front. În anul 1862 a fost avansat la gradul de sublocotenent clasa I și trecut la Școala de război pe care a absolvit-o în anul 1863 cînd, a fost avansat la gradul de locotenent. În anul 1866 este avansat la gradul de căpitan și repartizat la Statul major.

Datorită înaltelor calități, a fost avansat în grad destul de repede ajungînd astfel pînă la gradul de general de brigadă.

Cunoștințele temeinice, acumulate în școlile pe care le-a urmat, i-au ușurat ocuparea unor funcții de mare răspundere în armata austriacă. La 1 noiembrie 1876 a fost numit în corpul Statului major general, iar în anul 1883 a fost numit directorul Corpului 12. Doi ani mai tîrziu, i se încredințează comanda Brigăzii 11 artilerie. Cu gradul de general de brigadă funcționează la Lemberg, iar de aici a luat comanda Brigăzii 3 artilerie din Graz[6].

La Viena a avut prilejul să participe la ședințele societății „România jună" și să intre în contact cu românii care s-au situat în fruntea mișcării de emancipare a românilor. La Sibiu a fost colaborator și prieten apropiat al lui Gheorghe Barițiu, urmînd cu convingere sfaturile și îndemnurile acestuia[7].

Cu toate că era militar, a devenit un neobosit luptător pentru emanciparea românilor. Așa se explică faptul că în anul 1882 a donat suma de 30 fl. pentru buna funcționare a Gimnaziului românesc din Beiuș, ca răspuns la apelul făcut de conducerea școlii[8]. În anul 1887 a militat activ pentru sprijinirea acțiunii lui Vincențiu Babeș, cu îndemnuri și sume de bani, pentru tipărirea revistei *LUMINATORUL* care avea să apară în locul revistei *ALBINA* suprimată de autorități[9].

În anul 1890 se îmbolnăvește și își ia un concediu mai îndelungat. Neputîndu-și reface sănătatea, în anul 1893, își cere pensionarea. I se recunosc meritele și cu acest prilej a fost avansat la gradul de general de divizie și decorat cu Crucea ordinului Leopold.

Boala care se agravează simțitor îl ține mereu la pat. Nu s-a transformat într-un suferind capricios. Conștient că sfîrșitul vieții lui era

---

[5] *Foaia poporului*, Sibiu, Anul IV, nr. 19 din 5—17 mai 1869.

[6] Petru Bona, *O personalitate din granița bănățeană — generalul Mihail Trapsa*, în *Studii și comunicări*, Caransebeș, 1979, p. 369—376.

[7] Liviu Groza, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre Gheorghe Barițiu și Mihail Trapșa* (lucrare în mnuscris).

[8] *Raportu despre gimnasiulu sup. gr. cat. de Beiușiu pentru anulu 1881*, p. 20.

[9] M. P. Dan, G. Căpitanu, *Corespondența lui Vicențiu Babeș*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1976, p. 236—237.

https://biblioteca-digitala.ro

aproape, a avut tăria ca la 3 iunie 1893 să-și scrie testamentul prin care lăsa urmașilor să-i îndeplinească dorințele pentru care militase[10].

Din testamentul său, ne vom opri doar asupra acelor rînduri care sînt legate de bănățenii lui dragi, de care a fost tot timpul atît de departe: „Mai am o singură dorință ca fiu credincios al națiunii române, să contribui la înființarea unei școli confesionale de fete în Caransebeș și în acest scop acord 5 000 fl, pentru alcătuirea unui fond al școlii române de fete."

În continuare, generalul Trapșa dă cîteva indicații de care cere să se țină seama la înființarea și funcționarea școlii:

„Principiile de bază pentru școala de fete ce urmează să fie înființată sînt următoarele:

1. Școala de fete să fie de patru clase, în clasa I să fie primite numai fete peste 10 ani.

2. Învățămîntul să se sprijine pe o bază moral-religioasă și să urmărească țelul să se pregătească fete casnice cu cunoștințe suficiente din natură, științele naturii, istorie, geografie și literatura națională română.

3. Limba de predare să fie numai cea română. Pe această condiție pun o valoare principală și cer fiecărui român care-și iubește națiunea, să contribuie la înfăptuirea ei".

După ce mai face cîteva precizări în legătură cu modul de administrare și folosire a fondurilor, generalul Trapșa își încheie testamentul astfel: „Sînt deplin conștient că realizarea acestei școli de fete necesită un fond mare și de aceea rog Sinodul să publice această parte a ultimei mele dispoziții și prin aceasta să determine și pe alții la contribuții, fiind convins de faptul că națiunea română mai are mulți fii credincioși care sînt conștienți de adevărul că o națiune se poate dezvolta bine numai în limba maternă și ca urmare să tindă necontenit spre acest țel."

Testamentul lui Trapșa nu a fost numai un act filantropic, ci un act de gîndire, de analiză a situației sale. El a fost produsul unor îndelungate constatări. Trapșa a fost un militant activ al mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania chiar dacă întreaga sa viață și-a dedicat-o serviciului militar.

Generalul Trapșa cunoștea foarte bine situația școlarizării fetelor în granița bănățeană, apoi, în dorința lui, a fost mult influențat de inițiativa generalului Traian Doda, care s-a situat în fruntea bănățenilor, străduindu-se să înființeze o școală românească la Caransebeș și la Bozovici.

Atît prin scrierile sale cît și prin activitatea pe care a desfășurat-o, generalul Trapșa se numără printre marii oameni de seamă ai Banatului.

Un studiu mai amplu asupra vieții și activității generalului Mihail Trapșa s-ar impune, atît pentru ideile sale, tipărite în diverse lucrări, cît și pentru felul cum a văzut luminarea neamului său pentru care a lăsat vibrantul act pentru eternitate.

LIVIU GROZA

[10] Vezi anexa Nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

TESTAMENTUL MEU,

În deplină conştiinţă şi după chibzuinţă matură dispun următoarele:

Doresc să fiu înmormîntat în cimitirul gr. or. (ortodox n.n.) în Caransebeş din Banatul Timişan într-un mormînt propriu deci separat de cel al părinţilor mei. Înmormîntarea să fie pe cît mai cu putinţă simplă. Conductul militar să fie alcătuit în Caransebeş.

Ordinul meu de coroană cu decoraţia de război, pe care l-am primit pentru meritele de la Custozza din 24 iunie 1866, să fie restituit conform statutului, căpitanului ordinului.

Ca moştenitoare a tuturor mobilelor o numesc pe iubita mea soţie Aurelia. De asemenea, soţia mea Aurelia, să moştenească locurile înregistrate în cartea funduară Nr. 182 şi 183 din Caransebeş, mai departe din jumătatea mea din terenul Nr. 176 din Caransebeş circa 150 klafteri patraţi pentru extinderea terenului Nr. 182 deci în continuarea părţii spre stradă o porţiune de lungime a opt klafteri să fie alăturat terenului Nr. 182 şi să aparţină tot soţiei mele. Restul jumătăţii posedate de mine, a terenului Nr. 176, apoi jumătate din ce-mi aparţine, casa şi locul Nr. 145 din Caransebeş să fie moştenite, în părţi egale, de nepotul meu Aurel Moaca şi de nepoata mea Adriana Moca.

Terenul ce-mi aparţine mie în Teiuş, în apropierea Caransebeşului, îl las nepotului meu Aurel Moca. Rog de buna mea soţie ca din obiectele mele să predea o amintire iubitului meu nepot Otto von Demuth.

Tuturor rudelor şi prietenilor le adresez un salut de rămas bun. În sfîrşit mai am o singură dorinţă ca fiu credincios al naţiunii române să contribui la înfiinţarea unei şcoli confesionale româneşti de fete în Caransebeş şi în acest sens las 5000 fl. pentru alcătuirea unui fond al şcolii române de fete.

Principiile pentru înfiinţarea şcolii de fete sînt următoarele:

1. Şcoala de fete să fie cu patru clase. În clasa întîia să fie primite numai fete peste zece ani.

2. Învăţămîntul să fie bazat pe temei moral-religios şi să se urmească ţelul de a pregăti gospodine practice cu suficiente cunoştinţe din ştiinţele naturale, ale istoriei, a literaturii naţionale româneşti, lucru de mînă şi desine înţeles muzica.

3. Limba de predare să fie numai cea română. Pe această condiţie stărui cu o pondere de căpetenie şi rog pe fiecare român iubitor al naţiunii sale, să contribuie la înfăptuirea ei.

4. Pentru conducerea şcolii, angajarea şi demiterea cadrelor didactice, primirea elevilor, supravegherea şcolii etc., apoi administrarea fondului şcolii române de fete să o facă sinodul episcopal din Caransebeş separat de bunurile bisericii ca „fond al şcolii româneşti de fete".

Acelaşi lucru îl rog insistent, ca în mod creştinesc să se îndeplinească această administrare spre binele naţiunii române.

Rog pe iubita mea soţie Aurelia ca legatul acesta de 5000 fl. de valută austriacă să-l predea cu decopierea părţii respective din testament sinodului episcopesc român din Caransebeş.

Sînt deplin conştient că pentru realizarea acestei şcoli de fete este necesar un fond mai mare şi pentru aceasta rog sinodul să publice această parte a testamentului meu şi prin aceasta să stimuleze şi pe alţii la contribuţii, fiind convins de faptul că naţiunea română mai are mulţi fii credincioşi care sînt pătrunşi de adevărul că o naţiune numai prin limba ei maternă se poate dezvolta şi ca urmare să tindă permanent spre acest ţel.

Pînă la deschiderea posibilă a acestei şcoli, respectiv realizarea dorinţei mele, acest fond să fie depus singur într-un românesc bani (la o bancă românească n.n.), iar dobînzile să fie alăturate capitalului.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest testament al meu l-am redactat şi scris cu propria mînă.
Graz, în 3 iunie 1893.

Mihail Cavaler de Trapşa m. p.

Înaintea noastră semnat şi
declarat ca testament al său.
Iulius Cavaler de Penuke m. p.
Colonel i. r. ca martor
Leopold Ritzberger m. p. ca martor.
Rudolf Cavaler de Friesz general, ca martor.

LE TESTAMENT DU GÉNÉRAL MIHAIL TRAPSA

(Résumé)

Continuant l'étude et la publication de quelques aspects de la vie et l'activité du général Mihail Trapşa, l'auteur fait, dans la présente communication, quelques références au testament qu'il intitule suggestivement „un acte pour l'eternité".

Du contenu de la communication et du testament, on peut aisément constater l'effort du général Mihail Trapşa pour cultiver les Roumains. Son espoir atteint l'apogée par le testament qu'il laisse avec le désir d'être fondée à Caransebeş une école pour les jeunes filles et où l'on enseigne en roumain. Dans ce but il lègue la somme de 5.000 fl.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN ACȚIUNILE POLITICE ALE ROMÂNILOR BIHORENI ÎN ANUL 1907

Frămîntările politice ale bihorenilor au cunoscut, în anul 1907, un moment de o intensitate fără precedent, sensul ofensiv al acestora fiind îndreptat împotriva legilor școlare propuse de contele Apponyi, care vizau deznaționalizarea populațiilor nemaghiare din Transilvania și Ungaria, prin decretarea obligativității învățămîntului elementar în limba maghiară, tinzîndu-se așadar la distrugerea caracterului național al școlii, la folosirea ei ca instrument de realizare a intențiilor reacționare ale guvernanților.

Împotriva unei asemenea politici opresive a autorităților statului dualist austro-ungar au acționat, într-o impresionantă solidaritate[1], toate categoriile sociale bihorene, care s-au opus, cu o voință exemplară, politicii de maghiarizare forțată a școlilor confesionale românești, adevăratele citadele de apărare a ființei naționale.

Astfel, la 25 martie 1907 s-a desfășurat — în localitatea Sînicolaul Român[2] — o adunare populară, în programul căreia au figurat probleme de o acută actualitate, cum au fost, spre exemplu, discutarea situației generale, mai ales a celei politice, din Imperiul austro-ungar, chestiunea drepturilor electorale și, cu deosebire, a scopurilor urmărite de autorul proiectelor de legi școlare[3], contele Apponyi.

Vorbind numeroșilor ascultători din Sînicolau și așezărilor învecinate despre faptul că în parlamentul de la Budapesta se aflau numai 25 de deputați ai naționalităților — comparativ cu 420 de deputați ai partidului de guvernămînt —, dr. Teodor Mihali a arătat, totodată, că numai aceștia „protestează împotriva abuzurilor guvernului". Același orator face precizarea, de o semnificație aparte în contextul respectiv, că prin folosirea, ca și pînă atunci, a limbii materne în școlile confesio-

---

[1] Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848—1918.* Tip. Diecezană, Oradea, 137, p. 393—396; Ioan Pușcaș, *Din lupta politică a românilor bihoreni în anii 1900—1914*, în *Lucrări științifice*, seria B, 1969, p. 251—262; Viorel Faur, *Lupta românilor din Crișana pentru drepturi naționale în primii ani ai veacului al XX-lea*, în *Banatica*. V, 1979, p. 373—382; Idem, *Documente despre manifestările populației românești din Bihor împotriva legilor lui Apponyi (1907)*, în *Aleșd. 1904—1979*, Oradea, 1979, p. 225—252.

[2] Corespondentul, *Adunarea națională de la Sînicolaul Român (Raport special)*, în *Tribuna*, 1907, nr. 61, p. 6—7.

[3] Arhivele Statului Oradea, fond *Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1907, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

nale românești „nu se comite infracțiunea de trădare de țară"[4], cum încercau oficialitățile să interpreteze o asemenea împrejurare. O altă adunare populară a avut loc, la 7 aprilie 1907, în Giriș[5]. În raportul primpretorului plasei centrale (Oradea) se fac unele referiri la eveniment, pe care le consemnăm. Mai întîi reține atenția atitudinea dr.-lui Nicolae Zigre, președintele adunării, care și-a „exprimat satisfacția că a fost abandonat „pasivismul" (politic — n.n.) al românilor și s-a trecut la acțiuni concrete"[6]. În continuare, redactorul „Tribunei", Ioan Russu-Șirianu, a „dezvăluit exploatarea românilor, jignirile aduse populației românești", iar dr. Dumitru Lascu a făcut temerare comentarii în legătură cu „dreptul electoral și impozitul progresiv, cu salarizarea învățătorilor confesionali și de stat, autonomia confesională și folosirea limbii materne"[7].

O manifestare similară de amploare era preconizată, pentru 14 aprilie 1907, la Beiuș. La sediul episcopului Dimitrie Radu — se menționează într-un raport al primpretorului plasei Beiuș către comitele suprem al Bihorului — au fost prezenți, pentru a se consulta în vederea asigurării reușitei adunării, „mai mulți agitatori români"[8], ca, de pildă, dr. Ioan Ciordaș și dr. C. Popovici. Primpretorul era de părere că peste tot „au loc mișcări și adunări ale românilor, la Arad sau lîngă Oradea, în comunele apropiate, iar aici la noi (în Beiuș și așezările din depresiunea cu același nume — n.n.), unde, naționalitatea română este în leagănul său, ideea statului maghiar nu este susținută"[9]. Reprezentantul puterii locale propune „contractarea adunării populare românești"[10]. La data stabilită, în piața Beiușului s-a organizat o impunătoare adunare, care a fost deschisă de dr. C. Popovici cu îndemnul ca toți românii, de „la vlădică la opincă", să se împotrivească proiectului de lege școlară a lui Apponyi[11]. Datorită unui incident creat de locuitorii din Tărcaia, autoritățile au procedat la „împrăștierea" adunării, precum și la arestarea unor români, printre care și învățătorul Gheorghe Tirla[12]. Prin urmare, această acțiune politică din sudul Bihorului a fost anihilată prin practicarea diversiunii.

La adunarea populară din Ceica (de la 16 aprilie 1907) au fost aduși 17 jandarmi, desigur pentru a-i determina pe locuitorii români la adoptarea unei atitudini moderate. Avocatul orădean, dr. Dumitru Lascu (candidat de deputat) s-a ridicat însă, cu o stimulativă energie, „împotriva proiectului legii școlare și a folosit în alocuțiunea sa — precizează primpretorul plasei Ceica — expresii tari și instigatoare la adresa guvernului, arătînd printre altele că atunci cînd românii din Transilvania și-au manifestat dorința de a deschide fabrici, ministerele de resort le-a

[4] *Ibidem.*
[5] *Adunarea de la Ghiriș*, în *Tribuna*, 1907, nr. 70, p. 2—3; *Adunarea populară românească în comitat, în Nagyvárad* (Oradea Mare), 1907, nr. 82, p. 5.
[6] Arhivele Statului Oradea, fond *Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1907, f. 11—13.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem*, f. 15—16.
[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem*, f. 25.
[12] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

răspuns că pentru români se vor confecționa funii"[13]. Evident, o aluzie de surprinzătoare brutalitate, care a avut ca efect accentuarea contradicțiilor naționale.

De o însemnătate deosebită au fost deciziile luate cu prilejul adunării populare din Chișirid (21 aprilie 1907), la care au fost prezenți locuitori din Nojorid, Apateu, Leș și Păușa[14]. Reproducem dintr-un document administrativ — datorită valorii sale informative — revendicările formulate de participanți. Astfel, adunarea populară din Chișirid:

„— își exprimă neîncrederea și dezaprobarea față de politica antipopulară a guvernului maghiar, mai ales în ceea ce privește atitudinea acestuia față de poporul român din Transilvania;

— cere imediata demisionare a guvernului, fiindcă de cînd a ajuns la putere nu numai că nu a luptat pentru democratizarea vieții, dar, dimpotrivă, a împiedicat realizarea unor reforme democratice;

— pentru că parlamentul nu este un organ care să exprime voința majorității populației, adunarea populară cere introducerea votului universal, secret, direct pe comune;

— reglementarea impozitului progresiv după veniturile particularilor;

— înființarea unei bănci de stat, care să aibă prioritate în cumpărarea moșiilor mari supuse vînzării și parcelarea imobilelor secularizate, obținute pe această cale, cu termen de amortizare de 50 ani;

— folosirea fondurilor din ultimul împrumut de stat pentru înființarea de întreprinderi în zonele locuite de români, proporțional cu numărul locuitorilor pentru care de fapt s-a luat acest împrumut; condamnarea atitudinii membrilor parlamentului maghiar care în bătaie de joc și ca jignire adusă națiunii române au răspuns la aceasta prin Hock János: „fabrică de funii pentru români";

— adunarea populară își exprimă protestul împotriva violării dreptului de întrunire și adunare, precum și același, drept pentru clasa muncitoare;

— se protestează împotriva afirmației guvernului că deputații Partidului Național Român nu reprezintă interesele națiunii române;

— se protestează împotriva încălcării autonomiei confesionale, prevăzută de constituția țării, și împotriva elaborării unor „legi" (cum erau cele propuse de Apponyi — n.n.) care tind să desființeze autonomia confesională și biserica națională română;

— se protestează împotriva mașinațiunilor guvernului, care încearcă să salarizeze pe învățători ca pe cei mai ordinari „agenți" politici și totodată să distrugă din punct de vedere moral școlile confesionale și adunarea populară cere ca guvernul să-și retragă proiectul de lege a învățămîntului, să fie îmbunătățită salarizarea învățătorilor și protestează împotriva tendințelor de rea credință ale guvernului;

— datorită pericolului care amenință biserica și școlile confesionale românești adresează o chemare tuturor prelaților bisericii și fruntașilor Patidului Național Român, pentu ca să fie convocată o adunare națională a tuturor românilor din Transilvania;

[13] *Ibidem*, f. 28—29; *Nagyvárad*, 1907, nr. 89, p. 2.

[14] Arhivele Statului Oradea, fond *Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1907, f. 30—32.

https://biblioteca-digitala.ro

— respectarea drepturilor constituționale pentru folosirea limbii române;

— adunarea populară protestează împotriva abuzurilor comise de către guvern și împotriva intențiilor acestuia de a distruge P.N.R., întrucît asemenea acțiuni compromit statul în sine;

— adunarea populară consemnează cu indignare afirmația tendențioasă și șovină potrivit căreia poporul român și conducătorii acestuia se comportă cu ură față de maghiari și, în felul acesta, să distrugă înțelegerea dintre cele două naționalități;

— adunarea populară își exprimă mulțumirea față de P.N.R. pentru activitatea cinstită, bărbătească și patriotică, asigurîndu-l de adeziunea sa deplină".[15] Hotărîrile luate de adunare, în unanimitate, urmau a fi transmise parlamentului, pentru a fi cunoscute doleanțele populației românești din așezările amintite. De altfel, acestea pot fi considerate ca fiind reprezentative pentru românii din Bihor, deoarece exprimă voința lor de a obține drepturi naționale, precum și protestul, devenit colectiv, împotriva legilor de maghiarizare a școlilor românești. Dintre documentele bihorene ale anului 1907, moțiunea votată de adunarea populară de la Chișirid se detașează în mod evident atît prin cuprinderea celor mai de seamă revendicări de natură politică, economică și culturală, dar și prin caracterul deschis și neconciliant al formulărilor, prin confruntarea fără rezerve cu autoritățile oprimatoare. Este, neîndoielnic, o puternică mărturie a maturității politice a locuitorilor români din satele Bihoului, cuprinși acum în aria mișcării naționale, a cărei forță ofensivă este din ce în ce mai penetrantă, realitate care aduce autoritățile în stare de alertă.

La 28 aprilie 1907 s-a ținut o altă adunare populară, de data aceasta în localitatea Săcădat. Pe ordinea de zi au figurat: exprimarea proiectului față de legile școlare ale lui Apponyi, introducerea votului universal, reglementarea impozitului progresiv și aplicarea legii naționalităților (din 1868)[16]. Președintele adunării, dr. Aurel Lazăr, a dat cuvîntul lui Vasile Babi, funcționar la Institutul de credit și economii „Bihoreana" din Oradea, care „a dezvăluit, în alocuțiunea sa, abuzurile coaliției guvernamentale și s-a străduit să demnostreze — atrage atenția primpretorul plășii centrale (Oradea) — că programul guvernului . . . cuprinde niște măsuri dogmatice, iar în anul care a trecut a demonstrat că, de fapt, a înlocuit un regim de guvernare antipopular și ostil cu altul și mai ostil, a înfierat sistemul de impunere depășit"[17]. A rostit, de asemenea, un discurs și dr. Coriolan Pop (candidatul de deputat al respectivei circumscripții electorale), care, la rîndul său, a „exprimat nemulțumirea generală, din toate părțile, în legătură cu guvernarea antipopulară"[18]. S-a adoptat hotărîrea de a se înainta parlamentului un raport care să conțină revendicările celor prezenți.

Din raportul primpretorului plasei Salonta trimis comitatului aflăm că și în comuna Homorog a avut loc, la 29 aprilie 1907, o adunare populară, al cărei punct culminant a fost intervenția lui dr. Dumitru Lascu, teme-

[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem*, f. 36—37.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

rarul militant pentru drepturi naționale și unitate. Pledînd pentru introducerea votului universal, dr. D. Lascu a remarcat că „este nejust să se pretindă că obținerea dreptului la votul universal să fie condiționată de cunoașterea limbii maghiare (scris, citi), încercîndu-se, ca în felul acesta, să fie frustrată națiunea română de drepturile ei civile cele mai elementare, atunci cînd la suportarea sarcinilor fiscale nu se întreabă dacă știe cineva (limba) maghiară"[19]. În cadrul adunării s-a luat în discuție și proiectul legii școlare, precum și necesitatea de se introduce în administrație utilizarea limbii „poporului" din zona respectivă, eliminîndu-se taxa de traducător (de 5 coroane). Cei 14 deputați români din parlament se impune a fi „recunoscuți ca reprezentanți ai națiunii române"[20] și tratați ca atare. A fost, de asemenea, criticată teroarea instaurată de autorități în perioada alegerilor, exemplificîndu-se cu localitatea Dobra, unde au fost masați, cu o ocazie de acest fel, 600 de soldați și 600 de jandarmi. La finele lucrărilor adunării s-au adoptat cîteva hotărîri de un real interes, exprimîndu-se public neîncrederea în guvernanți și pretinzîndu-se ca „să fie constituită o nouă cameră a deputaților, pe baza introducerii votului universal"[21]. În moțiunea adunării apar și alte revendicări, care sînt însă identice cu cele formulate la adunarea populară din Chișirid. Reținem doar protestul „împotriva acțiunilor șovine ale guvernului" și cerința de a se renunța „la regimul de teroare împotriva sentimentelor naționalităților române"[22].

Reconstituind, pe baza unei informații inedite, împrejurările politice din Bihor în anul 1907, marcate de tendința oficialităților statului dualist de a face un pas decisiv în concretizarea intențiilor lor de deznaționalizare a populației românești. Acestea s-au lovit însă de o dîrză rezistență, manifestată prin intermediul unor adunări populare de amploare în cîteva din așezările locale, cu care prilej s-a protestat vehement împotriva legilor de maghiarizare a școlilor elementare românești și au fost pretinse drepturi de factură democratică pentru populația românească. S-au înscris astfel cîteva pagini în epopeea eroică a luptei împotriva asupririi străine.

VIOREL FAUR, MIHAI APAN

BRUCHSTÜCKE POLITISCHER TÄTIGKEIT DER RUMÄNEN AUS DEM BIHOR

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1907 erlebten die politischen Unruhen der Rumänen aus dem Bihor einen nicht verbokannten Höhenpunkt. Der offensive Sinn dieser Unruhen war gegen die Entnationalisierungspolitik der österreich-ungarischen Behörden gerichtet.

[19] *Ibidem*, f. 40.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE PRIVIND LUPTA ROMÂNILOR CĂRĂȘENI PENTRU UNIREA CU ROMÂNIA ÎNTRE 1894—1918

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea va găsi poporul român pregătit să declanșeze acțiuni politice fără precedent în perioada inaugurată după instaurarea dualismului (1867) la care românii din fostul comitat Caraș-Severin vor participa cu credința că pot contribui la amplul proces de radicalizare politică care a premers și pregătit unirea Transilvaniei și Banatului cu România.

Dintre acțiunile politice care au polarizat atenția întregii Europe, nu numai a factorilor politici din Austro-Ungaria, mișcarea memorandistă s-a dovedit a fi cauza sfîntă a întregului popor român. Pregătirea și desfășurarea procesului a fost urmărită de românii de pretutindeni, care pentru a-și dovedi solidaritatea cu cei împrocesuați, proces intentat națiunii române, au trimis zeci și sute de telegrame de adeziune. O asemenea telegramă a fost trimisă și de locuitorii comunei Răcășia la 5 mai 1894 pe adresa conducerii Partidului Național Român la Cluj, al cărei conținut se cuvine a fi reprodus: *„Știrea despre tragerea voastră la judecată ni-a umplut de grijă. Protestăm contra acelei proceduri din partea guvernului maghiar. Noi vă zicem să împărtășiți domnilor judecători că noi v-am împuternicit să lucrați în numele nostru. Consimțim întru toate cu cele ce veți vorbi acolo. D-zeu să ajute cauzei noastre. Cu curaj înainte. Răcășdia în 5 mai 1894"*[1]. Scrisoarea a fost semnată de 139 locuitori ai acestui important sat cărășan, care va juca un rol important în marile bătălii politice ale poporului român în primele două decenii ale secolului nostru.

În perioada care a urmat interzicerii de către autorități a activității Partidului Național Român pretutindeni s-au înregistrat acțiuni care au demonstrat că — în ciuda interdicțiilor guvernamentale — activitatea acestuia a continuat. Oameni politici bănățeni, sfidînd atitudinea conservatoare a lui Alexandru Mocioni, au participat la consfătuirea politică organizată la Sibiu la 16/28 noiembrie 1894. Printre aceștia s-au aflat și Mihai Popovici — protopresbiterul Orșovei, ales ca președinte al adunării, și dr. Mangiuca din Oravița[2]. Participarea bănățenilor la acest eveniment politic unde s-a protestat împotriva desființării Partidului Național Român și s-a hotărît convocarea congresului naționalităților a

[1] Arh. St. Caransebeș, *Colecția de documente Romulus Novacovici*, dos. 1, f. 191.

[2] T. V. Păcătian, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 718—721.

https://biblioteca-digitala.ro

dovedit că mai vechea atitudine politică condusă de Babeș—Mocioni care urmărea rezolvarea problemei naționale numai pe calea memoriilor era de acum falimentară și nu se mai bucura nici de aderența bănățenilor, aceștia apropiindu-se tot mai mult de grupul celor care militau pentru activism politic.

Împlinirea unei jumătăți de veac de la marea adunare de la Blaj din 3/15 mai 1848 a prilejuit o nouă afirmare a demnității naționale a românilor. Cu toate că se ceruse de către autoritățile maghiare ca să nu aibă loc nici un fel de manifestație politică, la Moldova-Nouă, chiar în ziua de 3/15 mai 1898, locuitorii români au ascultat o cuvîntare omagială închinată mărețului eveniment, cu toții au cîntat *„Marșul lui Iancu"*, *„Mult e dulce și frumoasă limba ce-o vorbim"* și *„Deșteaptă-te Române"*. Această emoționantă aniversare s-a desfășurat și în prezența a 45 de studenți din București care vizitaseră obiectivele industriale din zonă și care în cursul nopții se „bucuraseră" de paza jandarmilor maghiari[3].

Încă înainte de conferința din ianuarie 1905 se crease în rîndurile burgheziei și intelectualității române opinia ca în viitor să se axeze activitatea Partidului Național Român la condițiile concrete ale vremii și la reprezentarea românilor din monarhie în parlament[4]. În Banat, alegerea lui Aurel Vlad din Orăștie în anul 1903 ca deputat în parlament, unde a declarat că este aderentul Partidului Național Român, a fost favorabil primită. În luna septembrie 1904, deputatul de Dobra va face o vizită la Timișoara și Oravița. În scrisoarea lui Dimitrie Birăuțiu către învățătorul Emilian Novacovici din Răcășdia se făcea precizarea că la Oravița dr. Aurel Vlad dorește să vorbească cu mai mulți reprezentanți ai românilor[5].

La începutul anului 1905 cînd se făceau pregătiri intense pentru reintrarea românilor în viața parlamentară în Oravița, Răcășdia și alte localități cărășene activitățile politice ale reprezentanților Partidului Național Român cresc în amploare. Românii din cercul electoral Sasca, circumscripție unde ani de-a rîndul fusese ales ca deputat Vincențiu Babeș, l-ar fi dorit candidat de deputat pe dr. Aurel Vlad[6]. Refuzul acestuia, motivat de candidarea în alte cercuri electorale: Dobra și Radna, i-a determinat pe reprezentanții de seamă ai românilor din cercul Sasca să opteze pentru avocatul Aurel Novac din Biserica-Albă. Într-o scrisoare din 1 ianuarie 1905, Emilian Novacovici împreună cu alți reprezentanți ai locuitorilor din comuna Răcășdia, doreau ca la depunerea candidaturii lui Aurel Novac să participe fie Aurel Vlad, fie Vasile Lucaciu[7], candidatura urmînd să se depună în Răcășdia. Concomitent alți membri ai Partidului Național Român din Oravița activau în direcția stabilirii și măririi continue a numărului de aderenți ai Partidului Național Român, cunoscut fiind faptul că autoritățile comunale și comitatense trecuseră la intimidarea aderenților declarați al Partidului Național Român. Dintr-o scrisoare a avocatului Ion Nedelcu din Oravița că-

[3] Arh. St. Caransebeș, fond *Parohia ortodoxă română Moldova Nouă*, dos. 1/1898, f. 1.
[4] *Unirea Transilvaniei cu România*, ediția a II-a, București, 1972, p. 304.
[5] Arh. St. Caransebeș, *Colecția de documente Romulus Novacovici*, dos. 1, f. 54.
[6] *Idem*, f. 796.
[7] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

tre învățătorul Emilian Novacovici rezultă că Partidul Național Român avea numeroși aderenți în localitățile Răcășdia (198), Mercina (129), Ciclova-Română (147), Slatina (107), Vrani (115), Vrăniuț (159), Rusova-Nouă (90), Sasca-Montană (83), Nicolinț (93), Moldova-Nouă (77) ș.a.[8]. Numărul însemnat al voturilor din aceste comune a asigurat victoria în alegeri a lui Aurel Novac, alăturîndu-se altor șapte deputați care au fost aleși pe baza programului Partidului Național Român[9].

Un manifest al Comitetului electoral român din cercul Sasca a fost difuzat la începutul anului 1905 în cele 27 localități ale cercului. Conținutul acestuia dezvăluie dimensiunile programului politic al Partidului Național Român difuzate în rîndurile maselor populare, unele dintre ele vizînd direct îmbunătățirea situației materiale a păturilor sărace și în primul rînd a țărănimii române. Dintre acestea amintim: dreptul de vot pentru toți bărbații trecuți de 20 de ani; reducerea stagiului militar de la 3 la 2 ani, anularea impozitelor pentru țăranii cu pămînt puțin și stabilirea unor impozite progresive pentru *„spăhiile cele mari cu mii de holde și grămezi de galbeni"*, asigurarea tuturor muncitorilor pentru caz de boală și bătrînețe, vînzarea unor moșii ale statului dar și ale moșierilor, care urmează *„să se împartă cu preț moderat între plugari"*, garantarea învățămîntului în limba română și a dreptului de întrunire, alegerea și a unor reprezentanți ai românilor în funcțiile administrative ș.a.[10].

Documente din cadrul aceleiași colecții dezvăluie și atitudinea autorităților față de aderenții Partidului Național Român din perioada campaniilor electorale din anii 1905—1906. Corespondența purtată între Dimitrie Birăuțiu și învățătorul Emilian Novacovici din Răcășdia în luna februarie 1907 dezvăluie abuzurile și presiunile exercitate în cercul Sasca de autoritățile pretoriale. Dintre acestea trebuie amintite: interzicerea activității corului din Răcășdia pe motiv că statutele nu sînt aprobate, ministrul de interne scriind pe statute: *„se pericliteazā ideea de stat maghiar prin înființarea acestei societăți de lectură și cîntare"*[11], pedepsirea cu amenzi a unor locuitori pentru că la alegerile dietale din 26 ianuarie 1905 au votat cu reprezentantul Partidului Național Român[12].

Un val de proteste s-a înregistrat în toate colțurile Transilvaniei și Banatului în primăvara anului 1907 cînd în dieta din Budapesta se dezbăteau proiectele de legi ale contelui Apponyi. Mari manifestații de protest au avut loc și în județul Caraș-Severin, la Caransebeș și Bocșa, cu participarea a mii de locuitori. O asemenea adunare populară a avut loc la Oravița în luna aprilie. Informații despre această adunare aflăm din scrisoarea notarului public Cigăreanu din Oravița înaintată lui Emilian Novacovici. Adunarea era urmarea hotărîrii fruntașilor politici din cercurile electorale Oravița și Sasca, întocmindu-se și tipărindu-se manifeste care au fost difuzate pentru *„a putea să ia cunoștință tot poporul despre adunare"*. Se cerea ca intelectualii satelor românești din Caraș să aducă

[8] *Idem*, f. 116.
[9] Teodor V.-Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 174.
[10] Arh. St. Caransebeș, *loc. cit.*, f. 792.
[11] *Idem*, f. 21—22.
[12] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

la adunare un număr cît mai mare de participanţi, fie cu drept de vot, fie fără drept de vot[13].

Moartea lui Coriolan Brediceanu în anul 1909 determină autorităţile ca să organizeze noi alegeri în zona Oraviţa şi Reşiţa care constituiau un singur cerc electoral. Din partea Partidului Naţional Român a candidat o figură ilustră a partidului, George Pop de Băseşti, iar din partea guvernului dr. Iosif Siegescu, căruia i s-a dat voie să mînuiască aparatul administrativ în scopul reuşitei sale. În lucrările dietei din 27 martie 1909 Ştefan Cicio Pop care a participat la campania electorală din Caraş-Severin a detaliat abuzurile săvîrşite de autorităţi: brutalizarea candidatului Partidului Naţional Român şi a însoţitorilor săi, împiedecarea acestora de a-şi prezenta programul electoral, pedepsirea cu închisoare sau retragerea unor permise şi licenţe comerciale ale aderenţilor Partidului Naţional Român, împrocesuarea fără motiv şi ameninţarea ca să voteze cu reprezentantul guvernamental, ignorarea de către autorităţi a plîngerilor contra abuzurilor din timpul campaniei electorale, ameninţarea învăţătorilor confesionali de către inspectorul şcolar regesc din Lugoj ş.a.

Asemenea acţiuni menite să ducă la victoria în alegeri a candidatului guvernamental s-au petrecut la Cîrnecea, Jitin, Caraşova, Ticvaniu-Mare şi în multe alte localităţi ale cercului electoral Oraviţa[14].

O foarte mare atenţie a fost acordată pregătirii şi desfăşurării alegerilor dietale din anul 1910. Reprezentanţii Partidului Naţional Român vor acorda mai mult decît altă dată o mare atenţie înscrierii în listele electorale a tuturor celor care îndeplineau censul. Într-o scrisoare a lui Ioan Nedelcu, care participase efectiv şi la campania electorală în favoarea lui George Pop de Băseşti, face cunoscut la 25 martie 1910 lui Emilian Novacovici că *„mulţi dintre partizanii noştri n-au fost luaţi nici în trecut în lista alegătorilor deşi au drept de alegător"*[15]. Învăţătorul din Răcăşdia era îndemnat să acorde mare atenţie cuprinderii în listele electorale a tuturor celor ce îndeplineau condiţiile cenzitare: *„Strîngeţi toate biletele de dare, unde vedeţi că plătesc mai multă dare de pămînt decît 20 cor. 38 fileri sau dare de venit clasa III, 21 cor. (la negustori, crîşmari, casapi etc.) ca să putem încă de cu vreme să ne pregătim la timpul de apelare"*[16]. Prin aceeaşi scrisoare, acelaşi om politic român din Oraviţa comunica censul electoral pentru cele 28 localităţi din cercul electoral Sasca[17]. Cu toate eforturile conducătorilor politici români din zona Oraviţa nu s-a reuşit ca în alegerile din 1910 să se trimită vreun deputat în dietă. Banatul în întregimea sa nu era reprezentat în dietă, reuşiseră să fie aleşi doar cinci deputaţi în cercurile Baia de Criş, Ileanda-Mare, Şiria, Făgăraş şi Arpaşul-de-jos[18]. Această nereuşită trebuie legată de măsurile excesive aplicate de guvernul maghiar împotriva Partidului Naţional Român şi a tuturor celor care cereau drepturi naţionale.

[13] *Idem*, f. 877.
[14] Teodor P. Păcăţian, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu 1915, p. 843—846.
[15] Arh. St. Caransebeş, *Colecţia de documente Romulus Novacovici*, dos. 1, f. 138—139.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*.
[18] Teodor V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 856.

https://biblioteca-digitala.ro

În condițiile declanșării primului război mondial în care armatele austro-ungare au fost angajate din prima zi și în condițiile în care un număr mare de soldați români căutau să treacă în România încă din perioada neutralității acesteia, autoritățile civile și militare maghiare au urmărit pas cu pas activitatea învățătorilor, preoților, avocaților și tuturor celor care înainte desfășuraseră o intensă activitate conform programului Partidului Național Român.

În satele cărășene s-a creat chiar un curent de opoziție față de înrolarea românilor în armata austro-ungară trimisă pe diferite fronturi. O primă mărturie în acest sens o constituie arestarea în luna septembrie 1914 a preotului Măran Ioan din Ciclova-Română *„pentru învinuirea de ațițare la încălcarea îndatoririlor de serviciu militar, de care ostașul este legat prin jurămîntul depus"*[19].

După doi ani, odată cu intrarea României în război de partea Antantei, atunci cînd armatele române au intrat în satele ardelene de graniță și cînd armata condusă de generalul Dragalina dădea aspre bătălii pe dealul Alionului, autoritățile maghiare au luat măsura internării în lagăre a tuturor reprezentanților poporului român, care puteau să mențină în satele românești o stare de spirit favorabilă României și tendințelor de unitate națională. Astfel, încă de la începutul lunii septembrie sînt arestați numeroși preoți, învățători și țărani români. Din zona Oravița sînt internați pe lîngă învățătorul Emilian Novacovici din Răcăștia și preoții din Vrani, Potoc și Ilidia cît și un nepot de frate al lui Emilian Novacovici tot cu numele de Emilian[20]. Aceștia se mai aflau încă în lagărul de la Sopron (Kabold) în prima jumătate a anului 1917, cînd s-au întîlnit cu deputatul român Stefan Cicio Pop, care avea mandatul să discute cu internații politici în vederea eliberării lor[21].

În tumultoasa toamnă a anului 1918 cînd pajura bicefală și-a dezvăluit neputința de a mai apăra vechile stări de lucruri, românii și-au arătat sieși dar și Europei că pot juca un rol de prim ordin pe bătrînul continent. Aspirațiile sale multiseculare vor fi concretizate prin acțiuni politice, militare și administrative înfăptuite cu maturitate și repeziciune. În luna noiembrie 1918 în aproape toate localitățile românești din județul Caraș-Severin s-au înființat consilii naționale și gărzi naționale române. Un rol de seamă în coordonarea acțiunilor politice ale românilor l-au jucat consiliile naționale române din Oravița și Caransebeș înființate la 2 și respectiv 7 noiembrie 1918[22], acestea înfăptuind toate ordinele trasate de Consiliul național român central din Arad ca singurul for politic și administrativ recunoscut de toți românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

Înființat la 2 noiembrie 1918*, sub conducerea lui Petru Corneanu,

---

[19] I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 981—982.

[20] Arh. St. Caransebeș, *Colecția de documente Romulus Novacovici*, dos. 2, f. 19.

[21] *Idem*, f. 92.

[22] W. Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 143.

* În *Legiunea română*, organul Consiliului militar național Român din Oravița, dr. Petru Corneanu afirma în nr. 1 din 10 noiembrie 1918 că acesta s-a constituit la 31 octombrie 1918 *„sub presiunea evenimentelor mari pentru viața noastră națională"*.

https://biblioteca-digitala.ro

directorul băncii „Orăviţeana", consiliul naţional român din Oraviţa a tipărit şi difuzat o proclamaţie care se încheie cu cuvintele, *„Trăiască naţiunea română, una şi nedespărţită"*[23].

În acelaşi timp a mai fost difuzat şi un apel semnat de dr. Ioan Nedelcu care sublinia suferinţele multiseculare ale poporului român asuprit şi îndemna la unitate: *„Lacrimile durerii au săcat. De acum înainte numai lacrimi de bucurie pe faţa fiecărui român! Astăzi nu mai putem învinovăţi pe nimeni că s-ar clinti de lîngă steagul naţional, pe care cei buni ai noştri l-au apărat în vremuri grele, acoperindu-l cu trupurile lor, trecînd adeseori prin codru de suliţi pînă ce au izbutit să-l ducă la biruinţă. (...) Astăzi toţi românii sînt sub steagul naţional"*[24].

Pînă la data de 10 noiembrie 1918, în satele de pe Valea Caraşului erau constituite consilii naţionale şi gărzi naţionale române la Răcăşdia, Ilidia, Broşteni, Greoni, Ciclova-Română, Grădinari (fost Cacova), Ticvaniu-Mare, Forotic, Mercina, Gîrlişte, Vărădia şi Oraviţa-Română[25].

Printr-un ordin de zi din 10 noiembrie 1918 al gărzii naţionale din Oraviţa se cerea tuturor comunelor româneşti de pe Valea Caraşului *„să se organizeze grabnic şi să trimită rapoarte, ca ziua cea mare şi sfîntă, ce de mult o dorim, să ne afle organizaţi"*[26].

Concomitent şi la Vîrşeţ se va înfiinţa un consiliu militar naţional român la 4 noiembrie 1918, care a declarat că stă *„la dispoziţia consiliului naţional român ales de organele poporului nostru român"*[27]. În acest consiliu figurează şi o serie de intelectuali din Oraviţa, Sasca şi Moldova-Nouă care încă din primul an al reluării activismului politic se făcuseră remarcaţi în viaţa politică.

Referitor la situaţia revoluţionară care se crease la sfîrşitul lunii octombrie şi în luna noiembrie 1918 în comitatul Caraş-Severin ziarul „Drapelul" din Lugoj scria că în comitat *„actuala administraţie se află deja în stadiul lichidaţiunii. În multe locuri s-au constituit comisii locale care de capul lor au luat administraţia în mînă"*[28].

Energică a fost acţiunea comitetului naţional român din Goruia care a cerut notarului din localitate să prezinte consiliului situaţia financiară a comunei, *„să împartă banii, respectiv ajutoarele de război şi să achite pretenziunile oamenilor acelora cari au adus material pentru zidirea „Pomăriei"*[29].

Ziarul „Românul" din 7 decembrie 1918 remarca şi faptul că circa 300 de notari din comitatele Timiş-Torontal şi Caraş-Severin se refugiaseră la Timişoara de furia ţărănimii, aceştia reprezentînd majoritatea zdrobitoare a reprezentanţilor vechilor autorităţi, fiind acuzaţi de fraude şi exploatarea populaţiei în timpul războiului, de a fi mijlocit internarea în lagăre a luptătorilor români pentru emancipare naţională.

---

[23] *Ibidem.*

[24] Constantin Brătescu, Miograd Milin, Tiberiu Moţ, dr. Ion Munteanu, *Făurirea statului naţional unitar. Contribuţii documentare bănăţene (1914—1919)*, Bucureşti, 1983, p. 53.

[25] *Idem*, f. 63.

[26] *Ibidem.*

[27] Arh. St. Bucureşti, fond *Consiliul naţional Arad*, dos. 12/1918, f. 1.

[28] *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1972, p. 547.

[29] Constantin Brătescu şi col., *op. cit.*, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro

În contextul marilor bătălii politice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, alături de întregul popor român se cuvine — deci subliniat și aportul substanțial al populației județului Caraș-Severin la înfăptuirea mărețului ideal de veacuri dorit de înaintași, al unirii tuturor românilor într-un stat unitar, independent și prosper.

CONSTANTIN BRĂTESCU

ASPECTS DE LA LUTTE LIVRÉE ENTRE 1894—1918 PAR LES ROUMAINS DE CARAS POUR L'UNION AVEC LA ROUMANIE

(Résumé)

Dans le contexte de l'intensification de la lutte des Roumains de Transylvanie et de Banat pour la liberation nationale qui s'est manifestée vers la fin du XIX-e siècle et au commencement du XX-e siècle, la population du département de Caraş-Severin s'est engagée pleinement dans les grandes batailles politiques initiées par le Parti National Roumain. Elle a exprimé son adhésion au Mémorandum, a participé activement à la campagne électorale de 1905 et 1910, ayant à endurer les menaces et les abus des autorités hongroises.

Les actions politiques des Roumains de Caraş, ont atteint leur point culminant à l'occasion de la constitution des conseils nationaux roumains et des gardes nationales qui ont préparé la participation du peuple à la Grande Assemblée d'Alba-Iulia et aussi l'union de la Transylvanie et du Banat avec la Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MĂRTURII PE PELICULĂ

Sărbătorim, în fiecare an, cu aleasă cinstire, ziua de 1 Mai — simbol al solidarității internaționale a oamenilor muncii, al unității de gînd și faptă a poporului nostru în jurul partidului pe drumul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, al împlinirii nobilelor idealuri comuniste pe pămîntul românesc.

Născută în focul viguroaselor bătălii muncitorești de la sfîrșitul secolului trecut, sărbătoarea muncii a întruchipat o neîntreruptă luptă a celor oprimați împotriva exploatatorilor, a afirmat vrerea neclintită a proletariatului, fără deosebire de naționalitate, de a pune capăt nedreptelor rînduieli capitaliste.

Alături de frații din întreaga țară, muncitorii caraș-severineni au imprimat zilei de 1 Mai un caracter combativ, revoluționar, sărbătorind-o sub semnul înfrățirii de clasă, al luptei pentru drepturi și libertăți democratice.

Semnificații dintre cele mai profunde a avut, după cum se știe, ziua de 1 Mai 1939, cînd în Capitală s-a desfășurat marea demonstrație antifascistă în organizarea căreia un rol hotărîtor a revenit tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Cîțiva ani mai tîrziu, la 1 Mai 1944, a fost lansat Manifestul Frontului Unic Muncitoresc — document programatic care prefigura zorile Revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944.

Prezentăm în cele ce urmează cîteva imagini de arhivă care ilustrează sărbătorirea zilei de 1 Mai, de-a lungul timpului, pe meleagurile Caraș-Severinului.

ION POPA

TÉMOIGNAGES DE LA PELLICULE

(Résumé)

Le matériau expose au lecteur quelques images issues des archives, qui représentent des probantes témoignages concernant les manifestations organisées à la longue, à l'occasion de la fête du 1-er Mai, dans le département de Caraș-Severin.

https://biblioteca-digitala.ro

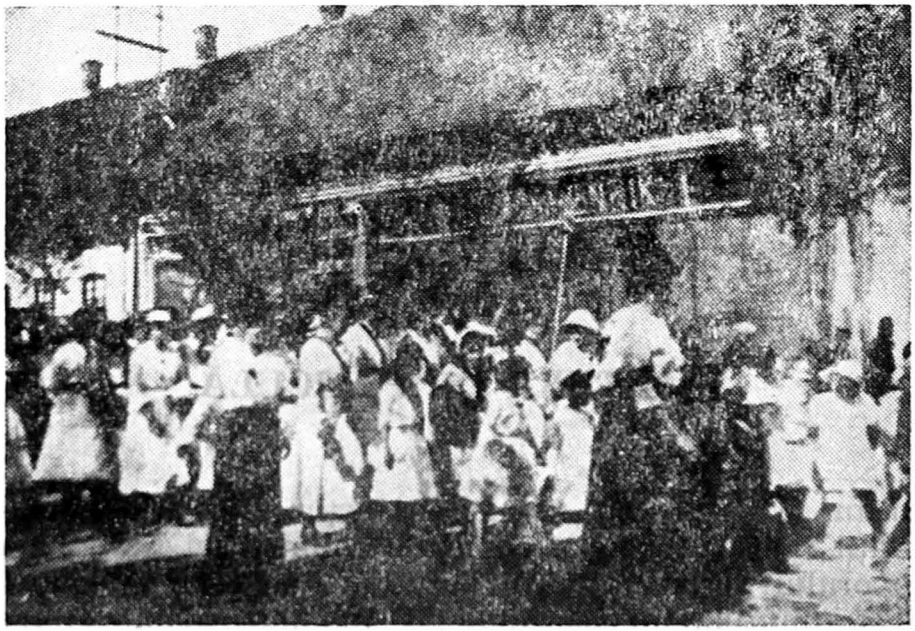

Pl. I. 1. Demonstrație de 1 Mai a unui grup de femei și copii din Reșița la începutul secolului nostru. (Arhiva Muzeului Județean de Istorie Reșița, în continuare Arh. M.J.I.R., inv. nr. 685/4383).

2. Demonstrație de 1 Mai la Reșița, 1907 (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 684/4382).

https://biblioteca-digitala.ro

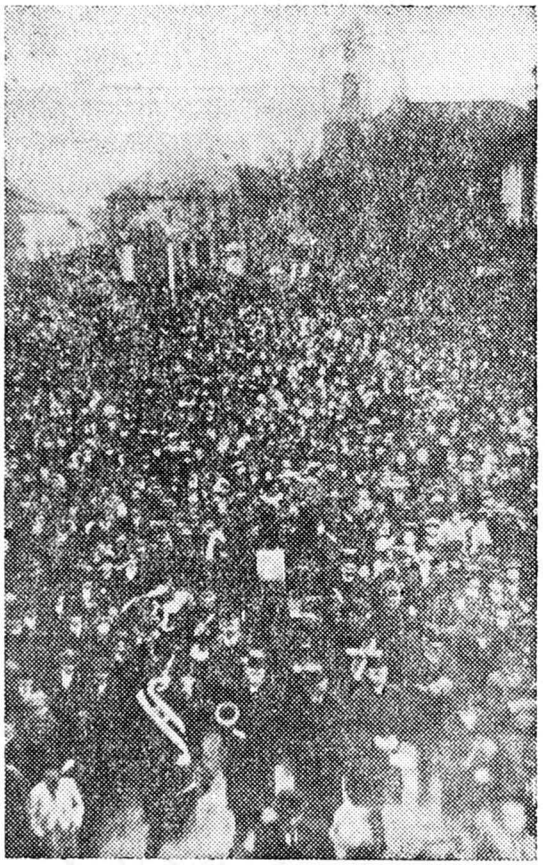

Pl. II. 1. Demonstrație muncitorească pentru pace, organizată la 1 Mai 1917 în orașul Reșița (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 676/4374).
2. Participanți la o serbare cîmpenească desfășurată în apropierea Reșiței, 1 Mai 1918 (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 960/4658).

https://biblioteca-digitala.ro

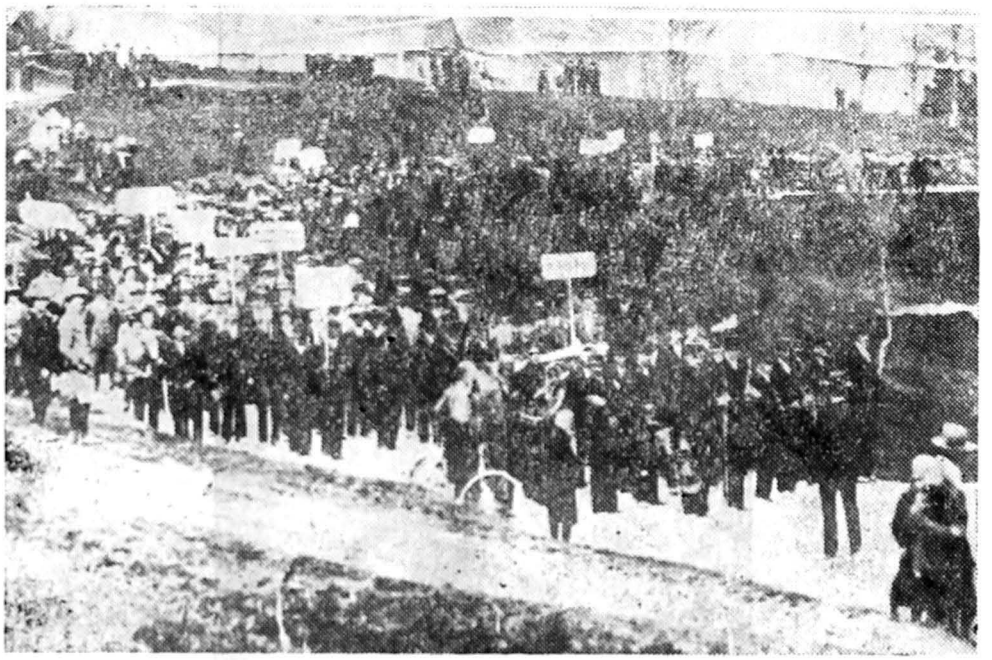

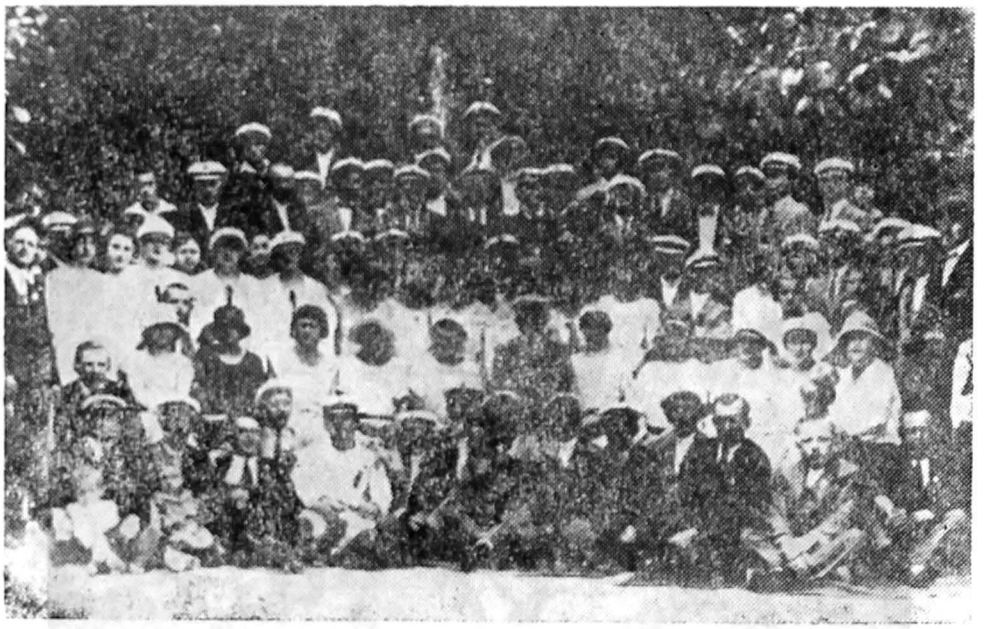

Pl. III. 1. Demonstrație de 1 Mai la Anina, 1929, (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 1967/5667).
2. Coriști reșițeni la o serbare de 1 Mai (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 677/4375).

https://biblioteca-digitala.ro

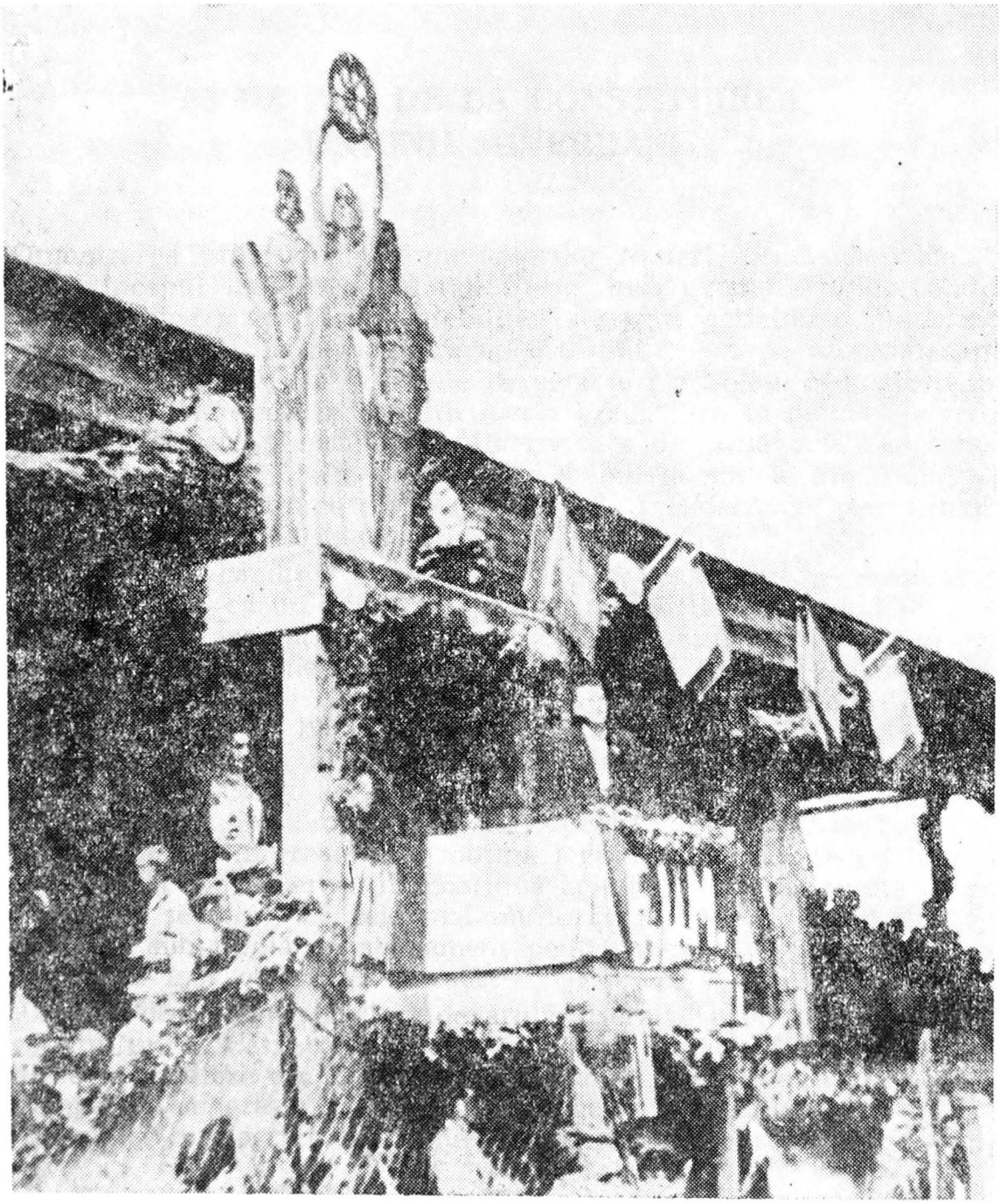

Pl. IV. Primul 1 Mai liber la Reșița, 1945 (Arh. M.J.I.R., nr. inv. 675/4377).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

65 DE ANI DE LA CONSTITUIREA UNIUNII MINERILOR

Organizarea profesională a muncitorilor mineri din Transilvania și Banat a început înainte de Marea Unire, însă existența unor condiții social-economice și politice deosebite a stînjenit activitatea muncitorilor de aici. Societățile carbonifere au întreținut aproape în permanență o „prigoană sălbatică" în regiunile pe care le controlau. Muncitorii mineri trăiau și munceau în condiții foarte grele, fără să dețină — vreun „drept definitiv de proprietate". Minerii care de bună voie sau concediați părăseau Valea Jiului pentru a se stabili la minele din Banat sau Baia Mare pierdeau tot ce cotizaseră la „lada frățească" și, prin urmare, dreptul la pensia de bătrînețe.

În asemenea condiții, organizarea acestor muncitori — oameni de caracter și dotați cu un admirabil simț al solidarității era, evident, grea. Din anul 1906 apărea la Budapesta ziarul „Bányamunkás" (Minerul) pentru lucrătorii de la minele din centrul Ungariei. Cu puțină vreme înainte au existat încercări de organizare ale minerilor de la minele din apropierea Budapestei. În 1907 „Adevărul" a înserat în numărul din 15 februarie un apel la organizare intitulat: „Către robii munților din Petroșani-Lupeni". La Petroșani exista în acel moment o „grupă" (sindicat) a lucrătorilor de la căile ferate, iar la Lupeni — o „grupă" de zidari. Cu concursul lor s-a încercat să se obțină legături mai strînse cu minerii, care în acea perioadă erau în „continuă agitație". Au fost ținute o serie de „adunări secrete", de cele mai multe ori în păduri, răspîndindu-se „Adevărul" sub formă de abonament pentru muncitorii mineri, ceea ce înseamnă, de fapt, cotizația sindicală[1].

La data de 1 august 1913 „Adevărul" insera în prima pagină un manifest intitulat: „Către muncitorii băieși din Ungaria!", răspîndit și în centrele carbonifere din Transilvania și Banat. Pentru anul următor era preconizat un congres al minerilor din Ungaria (august 1914), însă izbucnirea primei conflagrații mondiale împiedecă ținerea acestui forum mineresc.

După realizarea Marii Uniri (1918) s-au ivit condiții mai prielnice pentru reorganizarea activității muncitorilor mineri. Comitetul Executiv al P.S.D. din Ardeal și Banat, împreună cu conducătorii minerilor din centrele carbonifere respective au convocat la data de 10/23 martie 1919

[1] Calendarul minereului pe anul 1935, București, p. 60; la fel N. G. Munteanu, Gh. I. Ioniță, Un veac de istorie a minerilor de pe Jiu, București, 1971, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro

o conferință minieră la Sibiu, de fapt „o primă regrupare de forțe sindicale“ realizată în condiții social-politice noi. Raportor la conferință a fost Iosif Ciser[2]. Au participat delegați din Petroșani, Vulcan, Lupeni, Aninoasa, Lonea, Zlatna, Roșia Montană, Aghireș, Săcărîmb, Tebea, Ocna Dej etc.... „Adevărul“ făcea aprecieri în legătură cu faptul că, la conferință, au fost luate măsuri în vederea „stabilirii ordinei și solidarității între muncitori“. A fost ales, cu acest prilej, un Comitet provizoriu (format din 7 membri), conferința dispunînd ca toate grupele sindicale (ardelene și bănățene) să facă dările de seamă la secretariatul din Sibiu, sediul inițial al Uniunii minerilor, atunci constituită.

După conferință, numărul membrilor de sindicat a crescut considerabil, așa încît la finele anului 1919 Uniunea minerilor înregistra 12 000 membri, iar ziarul „Minerul“ (oficiosul ei, apărea în cca 20 000 exemplare.

Definitivarea hotărîrilor referitoare la activitatea uniunii, ca și lupta muncitorilor mineri pentru un trai mai bun, au determinat convocarea Congresului extraordinar al minerilor (Sibiu, 6—8 decembrie 1919).

Au participat 72 delegați, reprezentînd 23 433 de muncitori organizați în 23 de sindicate[3]. Erau prezenți și reprezentanți ai P.S. din România, ai Comisiei generale a sindicatelor din București, ai presei socialiste și sindicale. Iosif Ciser, secretarul Uniunii minerilor, în raportul prezentat „face o expunere a situației muncitorilor mineri dinaintea războiului, din timpul războiului, înainte de a se organiza și apoi după ce s-au organizat“. Expunînd „politica murdară a cărbunilor“, I. Ciser arată că „la Petroșani și Cozla zeci de mii de vagoane de cărbuni ard, scoși fiind din mine și netransportați pentru că nu sînt vagoane, iar vagoanele sînt ocupate cu mașini și alte materiale de război și mărfuri de speculă“. Este arătată apoi „acțiunea popilor din Vulcan și Lupeni contra muncitorilor“, în calitatea lor de „copoi denunțători“; vorbește, de asemenea, despre „dulapul de tortură“ din Valea Jiului, care ne amintește de vremurile Evului mediu etc.[4].

S-au adoptat la congres: Regulamentul bărbaților de încredere, Regulamentul cotizațiilor și ajutoarelor etc. A fost ales Comitetul Central al Uniunii, avînd ca președinte pe Gheorghe Mogoș*, ca secretar pe Iosif Ciser, ca membrii pe: Vasile Rotar (Uioara), Dionisie Muszka (Petrila), Iosif Ilie (Zlatna) ș.a.

Sediul uniunii se va stabili la Cluj** și apoi (din 1930) la București. „Viața Uniunii... o constituie minerii din Valea Jiului, care, pînă în

[2] „Minerul“, anul V, nr. 8 din 31 august 1923; vezi și Raport către al VII-lea Congres al Uniunii muncitorilor din Industria minieră din România, București, 1932, p. 61.

[3] Vezi Documente fin istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, E. P., București, 1966, p. 276—280.

[4] „Tribuna Socialistă“ din 21 și 28 decembrie 1919 (apud Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, E. P. Buc., 1966, p. 267—279).

* Gh. Mogoș era din Vulcan, Valea Jiului (vezi „Minerul“, anul XIII din 15 aprilie 1931).

** „Uniunea are scop — se arată în Statul adoptat în 1921 la Cluj — a servi interesele economice și culturale ale membrilor săi, a dezvolta sentimentul de solidaritate între ei; a sprijini și susține toate năzuințele și revendicările lor, care tind la îmbunătățirea condițiilor de muncă...“ (art. II. Extras din Carte de membru. Uniunea Muncitorilor din Industria Minieră din România, Cluj, 1921, p. 1. și urm.)

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1920, după greva generală, erau o forță supremă a proletariatului din Ardeal și Banat și care, prin forța sindicatelor, a obținut cele mai favorabile drepturi de existență și condițiuni de muncă asigurate prin contracte colective. Prin aceasta — continuă un bun cunoscător al evenimentelor revoluționare din Valea Jiului, participant la ele — am dat o bună dovadă și pildă proletariatului, despre lupta și forțele minerilor din Valea Jiului, după a căror icoană s-au orientat muncitorii din Ardeal și Banat...“[5].

Activitatea Uniunii minerilor, constituită în urmă cu 65 de ani, a fost bogată în realizări, iar membrii ei — potrivit documentelor Congresului VII din 1932, — au avut „satisfacția că și-au făcut datoria...“, reușind, între altele, să mențină sindicatele, să „le sporească“ și întărească, să împiedece multe concedieri, să obțină ajutoare pentru muncitorii din regiunile miniere, să apere și să organizeze pensionarii fostelor „case miniere“; să mențină contractele colective „cu sporuri de salarii“, să facă ca reducerile de salarii (începute în 1931) să fie „cît mai puțin simțite“ etc.

Uniunea minerilor a desfășurat și o activitate culturală meritorie vizînd „ridicarea nivelului cultural al muncitorimii...“. În afară de apariția, relativ constantă, a ziarului „Minerul“ (în trei limbi: română, maghiară, germană), au fost ținute o serie de conferințe educative; au fost procurate numeroase volume (lucrări, studii, beletristică) pentru bibliotecile sindicale, distribuite în mod gratuit*.

Uniunea minelor a acordat sprijin gazetelor „Lumea nouă“ din București, „Munkás Ujság“ de la Cluj, „Neue Zeitung“ de la Timișoara, revistelor „Mișcarea Socială“, „Santier“, „Societatea de mîine“ etc.

Uniunea minerilor a întreținut și păstrat „legături de corespondență“ cu „Internaționala profesională“ („Internaționala minerilor de la Londra“), primind publicațiile ei, trimițînd rapoarte despre „mișcarea“ din țară (care se publicau în „Buletinul internațional“).

Relații bune („frățești“) existau între uniune și uniunile muncitorilor mineri din cîteva state europene. Se primeau publicațiile acestor uniuni, iar Uniunea minerilor trimitea regulat gazeta de breslă „Minerul“.

La Congresul Uniunii muncitorilor mineri din Cehoslovacia (octombrie 1930 — Teplitz — Schennau), Uniunea minerilor a fost reprezentată prin (de) secretarul central. De asemenea, la Conferința internațională a muncii, Geneva (1930, 1931), Uniunea minerilor a participat oficial și activ (susținînd o intervenție în problema „timpului de lucru la minele de cărbuni“)[6].

Punctarea începuturilor activității Uniunii minerilor este utilă și instructivă întrucît — potrivit Raportului la Congresul din 1932 — „noile generații de mineri nu știu aproape nimic din viața trecută a mișcării

[5] Partidul Comunist din România. Grupa Lupeni — Valea Jiului, Raport moral. Pentru conformitate, ss. Muntean Teodor, în Documente hunedorene din istoria mișcării revoluționare 1920—1944, Deva 1971, p. 36.

* Din 1927, timp de 10 ani, Nicolae Deleanu, scriitor și istoric, „revoluționar în gîndire și în faptă“ a redactat gazeta „Minerul“, îndeplinind și funcția de secretar pentru probleme culturale ale Uniunii minerilor (vezi D. D. Peligrad, Contribuții la cunoașterea activității Uniunii minerilor în perioada anilor 1919—1929, mss. p. 18).

[6] Raport..., București, 1932, p. 101—103; la fel Calendarul minerului..., p. 49—50.

https://biblioteca-digitala.ro

noastre, nu cunosc luptele și jertfele înaintașilor lor pe altarul ideii de dezrobire de sub jugul exploatării de clasă". În acest context, cunoașterea activității Uniunii minerilor (Uniunii muncitorilor din industria minieră din România) trebuie să fie „un îndrumător și o pildă" pentru muncitorul miner de astăzi și de mîine[7].

DUMITRU PELIGRAD

65 ANNÉES DE LA CONSTITUTION DE L'UNION DES MINEURS

(Résumé)

L'Union de mineurs, appréciée l'entre deux guerres comme une „institution de la forme ouvrière" s'était constituée il y a 65 années, consequence naturelle des conditions sociaux et politiques nouvelles existants d'après la Grande Union.

Apparue à Sibiu, transférent son siège à Cluj et puis à Bucarest, l'Union des mineurs a eu une fructeuse activité social-culturelle, à la quelle les mineurs de la Valle du Jiu, surtout, se sont apportés une prestigieuse contribution, digne d'être connue et appréciée par les representants de la nouvelle génération comme „guide et exemple" dans leur activité quotidienne.

[7] Raport..., București, 1932, p. 4 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

UN LUPTĂTOR PENTRU UNIREA DE LA 1918 — PROF. SABIN EVUTIAN (1889—1977)

S-a născut la 23 iulie 1889 în comuna Pecica, jud. Arad într-o familie de preoți de origine moțească. Prin părinții săi el întruchipa o sinteză fericită: perseverența ardeleanului cu supleţea și orizontul larg al bănăţeanului[1]. Școala poporală a urmat-o în satul natal și la Lipova, iar gimnaziul la Brad, Oradea și Brașov, unde a trecut și examenul de maturitate în mod excepţional cu „eximio modo"[2], aici a participat la o excursie în Italia, care a avut darul de-a pune sigiliul culturii latine pe toată făptura lui și i-a deschis noi orizonturi. Încă de pe băncile liceului și-a început activitatea publicistică, în 1906, colaborînd cu reportaje la ziarele „Poporul român" din Budapesta și „Românul" din Arad sub pseudonimul Narcis[3].

La vîrsta de 10 ani a rămas orfan de ambii părinţi și și-a terminat studiile ca bursier al Fundaţiunii „Gh. Birta", fiind premiantul întîi al clasei. A fost susţinut la școală de prof. Oprișa de la Brad și de unchiul său Aurel Sadici[4]. Cu o bursă obţinută de la Fundaţia „E. Gojdu" a urmat apoi facultatea de filosofie de la Universitatea din Budapesta, unde-și trece examenul de licenţă în 1900. În 1912 trece examenul pedagogic (de capacitate) și devine profesor de șt. naturale și geografie.

În timpul anilor de studenţie a fost ales secretar și președinte al Soc. Academice române „P. Maior" din Budapesta calitate în care l-a salutat pe I. L. Caragiale la Budapesta în 1910, militînd pentru „închegarea rîndurilor și înmănunchierea energiilor între fraţi, pentru unitatea culturală a tuturor românilor, de pretutindeni . . ."[6].

Cariera didactică și-a început-o la Institutul pedagogic diecesan din Caransebeș la 1 sept. 1911 la catedra de șt. naturale-geografie și cum singur mărturisește „Eram tînăr, îmbrăţișasem o carieră de jertfelnicie (a fi profesor la o școală românească în acelea vremi, însemna a face apostolat)[7].

---

[1] C. Mihalache, *Un participant la Unirea de la 1 Decembrie 1918, S. Evuţian*, în *Orizont*, nr. 48/1977, p. 3.

[2] A. Codru, *Inspector general Sabin Evuţian*, în *Primăvara Banatului*, V, nr. 1/1943, p. 4.

[3] C. Mihalache, *op. cit.*, p. 3.

[4] *Ibidem.*

[5] E. Găvănescu, *Un luptător pentru Unirea de la 1918. Prof. Sabin Evuţian*, în *Revista de pedagogie*, nr. 7/1978, p. 8.

[6] S. Evuţian, *Autobiografie* (mss), p. 1.

[7] *Idem, Alba Iulia în amintirea generaţiei din 1918*, în *Mitropolia Banatului.*

https://biblioteca-digitala.ro

În ziua de 14 sept. 1911 și-a luat în primire catedra și cu această ocazie îi scrie viitoarei soții următoarele: *„Să mă vezi cu cîtă plăcere merg la ore, cu cîtă răbdare, bunătate și dragoste mă ocup de elevii mei. Le explic, le citesc părți utile și frumoase din lectură, îi duc în mijlocul naturii, îi pun la treabă în micul nostru laborator, desenăm împreună, le arăt toate și îi învăț de toate. Simt cum îmi fac loc în sufletul lor și că le sînt drag . . .“*[8].

Cu sprijinul referentului școlar, Șt. Jianu, a organizat laboratorul de chimie și muzeul de șt. naturale, a organizat excursii cu elevii, a completat biblioteca secției pedagogice cu lucrări științifice și a introdus în predarea șt. naturale *metoda experimentală*, care este o metodă de predare-învățare în care se folosește experimentul cu caracter de investigare, de demonstrare și aplicare în laborator și pe terenul agricol[9], astfel că la sfîrșitul anului școlar elevii știau să întocmească colecții, să efectueze disecții simple și să execute toate experiențele de fiziologie vegetală și fizico-chimice necesare învățămîntului primar[10].

În procesul de predare a abandonat catedra și se așeza într-o bancă în mijlocul elevilor și după ce sonda multilateral lecțiile anterioare, făcînd continue recapitulări și generalizări, stîrnea interesul elevilor pentru ceea ce avea să urmeze, fie printr-o bucată de lectură, fie prin discuții libere asupra unor amănunte din intuiții, statistici, experiențe și excursii, cu scopul de a lega cunoștințe vechi de cele noi; trecînd pe neobservate și firesc la desfășurarea lecției noi, în colaborare cu elevii, utilizînd metode și procedee adecvate și efectuînd experiențele necesare. Se despărțea de elevii săi ca „prieteni“, deplin satisfăcuți; ei de ceea ce au primit ca bun spiritual, iar el că a putut oferi din plinul sufletului său[11].

În acest timp începe să colaboreze la presa pedagogică a timpului, cel mai important articol este *„Științele naturale în școala poporală“* în care arată că acest obiect are o deosebită importanță în educarea elevilor, deoarece *„Învățămîntul despre natură satisface tuturor soiurilor de interes pedagogic, singurul care poate duce la scopul întregii educații, la formarea caracterelor“*[12]. El consideră că dragostea față de natură zace în firea poporului nostru, deși predarea șt. naturale în școală este neglijată. El consideră că scopul predării acestui obiect ar fi:

a) De-a da cunoștințe practice indispensabile unui trai independent;

b) De-a face pe elev să înțeleagă legea cauzalității și-a legilor nestrămutabile;

c) Îmbogățirea inimii prin pătrunderea frumosului, armoniei și manifestării de viață ale naturii[13].

Se constată însă că acest scop nu se realizează în școală deoarece *„i se dă (elevului) mult și sec“* și *„pe deasupra teoretic“*, în loc să se facă excursii după planuri bine întocmite și intuiții directe, unde elevii să aibă prilejul să contemple natura, s-o înțeleagă și s-o iubească. Numai

[8] *Idem, Început de carieră. Amintiri* (mss), p. 3.
[9] *Dicționar de pedagogie.* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 276.
[10] S. Evuțian, *Început de carieră . . .*, p. 3.
[11] *Educatorul*, nr. 6/1913, p. 89.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro

așa se explică faptul că elevul care îndrăgea natura *„copilașul acela după cîțiva ani de școală nu se mai uită cu drag la flori, numai admiră cîntecul păsărilor, nici sglobia fluturilor, ci le rupe, le strică, pe fluturi îi omoară, iar pe cățelul Burcuș l-a uitat și aruncă cu pietre după el . . .“*[14].

Consideră că „prea puține fapte se aduc în școala poporală și nu se urmărește ca elevii să observe, să gîndească, să stabilească asemănări și deosebiri, să conlucreze cu învățătorul“; indicații de mare actualitate și astăzi[15].

Consideră că rădăcinile răului trebuiesc căutate în planul de învățămînt, în lipsa laboratoarelor și grădinilor școlare, a manualelor, a metodelor de predare și chiar a controlului învățămîntului. Consideră că e bine să dăm elevilor „mai puține cunoștințe, dar mai adînci, decît multe și atinse numai la suprafață . . .“ Pentru aceasta „elevul (trebuie) să cunoască și să-și apropieze . . . mediul în care va avea să viețuiască“, prin cunoașterea naturii vii, punînd pe elevi să experimenteze ei înșiși.

Grădina școlară practică el o vede în felul următor: „Semănînd de pildă mai multe plante pe un soi, în răstimpuri se scoate una, ca să li se intuiască elevilor anumite stadii ale dezvoltării; un știubei (stup) de albine ar fi de mare folos; un frăgar (dud) pentru cultura viermilor de mătase n-ar strica; iar facerea cuiburilor pentru păsări folositoare să se împună . . .“[16].

Cu puțin interes și chibzuială, el consideră că se poate organiza un laborator apropiat de cel viu al naturii, de tot ieftin. Ca metodă de predare, el recomandă *„metodul biologic“*, care constă în a pune pe individ în mediul în care trăiește și *„metoda experimentării“*, prin care reproducem în mic fenomenele naturale. Experimentarea să se facă gradat, deodată cu elevii, iar apoi să-i lăsăm singuri. El recomandă ca anunțarea lecției noi să nu se facă stereotip, ci prin proverbe și ghicitori, pentru a trezi interesul elevilor pentru materia care urmează să fie predată; indicații de mare actualitate în predarea cunoștințelor despre natură. El recomandă să ne întoarcem *„îndărăt la natură“*[17], fapt din care reiese concepția sa înaintată de predare pe care o promova, dragostea pentru obiectul pe care-l preda, precum și pledoaria pentru a iubi și cunoaște natura.

Aici a colaborat la ziarul *„Foaia Diecesană“* și revista *„Educatorul“*, a participat activ la manifestările ASTREI și a Reuniunii de cîntări și muzică. Și-a dăruit toată puterea de muncă a tinereții pentru a făuri oameni întregi. Considera că nu este suficient să lucrezi conștiincios și entuziast la catedră, ci să desfășori și-o susținută muncă pe tărîm cultural. El însuși a fost un animator cultural în acest colț de țară.

În amintirile sale, vorbind despre Caransebeș arată că: *„. . . Caransebeșul* deși „oraș cu magistrat“, *era în realitate un orășel* care, . . . nu *se deosebea prea mult de com. Lipova, unde (copilărisem) . . . era însă sediu de episcopie, focarul unei culturi românești de vechi tradiții, centrul graniței bănățene a lui Tr. Doda“*, redută de conștiință și rezistență națională, era adică *„ceea ce îmi dorisem în idealismul meu, ca temelie*

[14] *Ibidem*, p. 92.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p. 95.
[17] *Ibidem*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro

și ambianță pentru activitatea pe care (dorea s-o depună). Mi-au plăcut, ... și orășelul cu minunatele lui împrejurimi și oamenii lui primitori. Nimic nu-mi era prea mic sau prea puțin"[18].

La 1 sept. 1913, la moartea distinsului pedagog dr. Petru Pipoș, a fost transferat în locul său la catedra de șt. pedagogice la Preparandia din Arad[19]. Activitatea de aici el o consideră că s-a desfășurat precipitat, fiind o epocă de mari prefaceri înoitoare. A colaborat la publicațiile *Biserica și școala* din Arad. *Foaia Diecesană* și *Lumina* din Caransebeș, a reorganizat Școala de aplicație și a întocmit „*NORMATIV pentru organizarea învățămîntului practic în școala normală*", experimentînd cu elevii metode și procedee de predare noi în cadrul pedagogiei aplicate: cursuri în aer liber, predarea scris-cititului după ABC-ul fonomimic, excursii cu diferite scopuri, a ținut conferințe publice cu caracter pedagogic, a organizat cu elevii școlilor secundare din Arad primele unități de cercetași în mai 1919[20]. Aici a continuat să publice la presa pedagogică, cel mai important fiind recenzia abecedarului lui Moldovan expusă în articolul „*Cetit-scrisul și ABC-ul fonomimic al d-lui Iosif Moldovan*", în care arată că citit-scrisul este temelia culturii omenești, mijlocul prin care individul asimilează moștenirea spirituală a înaintașilor și-o transmite urmașilor. Cititul și scrisul sînt acte complexe, procesul acesta avînd caracter analitico-sintetic, compus din: semne grafice, sunete și mișcările corespunzătoare[21].

Consideră că cea mai potrivită și naturală metodă de învățare a citit-scrisului ar fi metoda *fonomimică* după abecedarul lui Moldovan. Metoda fonomimică este o metodă de predare a scris-cititului preconizată de pedagogul francez Grosselin. Este o metodă în care se pleacă de la sunete izolate, produse în mod natural, alese astfel încît obiectul care le produce să sugereze și forma literei. Scrierea literelor se face separat de citire cu 4—5 săptămîni mai tîrziu[22].

Abecedarul este prima carte de citire a copilului, care are o influență hotărîtoare asupra vieții spirituale a acestuia. Pentru acest motiv „pedagogul și artistul trebuie să-și pună aici întreg sufletul". Abecedarul lui Moldovan îmbină scrisul cu cititul după felul *scriptologiei*, păstrînd ordinea fonomimică: litera tipărită (cetitul) și litera scrisă (scrisul), precedate de exerciții de desen și dezvoltarea vorbirii. Metoda scriptolegă este o metodă de învățămînt folosită în trecut în predarea citit-scrisului Conform acestei metode, elaborată de I. B. Graser, scrierea și citirea sînt considerate ca două activități inseparabile. Mai întîi se scrie cuvîntul și apoi se citește: se învățau mai întîi literele mici și apoi și cele mari[23], fapt ce îngreuna însușirea corectă a scris-cititului.

El „*îndeamnă la activitate de bună voie*" pe copil, deoarece „*E plină viață pe fiecare pagină, o bogăție de tablouri interesante din lumea copiilor: toate bucuriile și toți prietenii copilăriei lor, necazurile lor tre-*

[18] S. Evuțian, *Început de carieră* ..., p. 92.
[19] E. Găvănescu, *Un luptător* ..., p. 49.
[20] A. Codru, *Inspector general S. Evuțian*, p. 5.
[21] S. Evuțian, *Cetit-scrisul și ABC-ul fonomimic al D-lui I. Moldovan*, în *Biserica și Școala*, nr. 9/1917, p. 3.
[22] *Dicționar de pedagogie*, p. 277.
[23] *Ibidem*, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro

căţoare, nădejdile şi cele mai alese simţăminte . . ."[24]. Consideră că autorul e un adevărat maestru al citit-scrisului şi desenului, iar manualul face cinste literaturii didactice româneşti; fapt din care se poate desprinde concepţia sa înaintată pentru timpul respectiv asupra metodei de-a învăţa „*deodată şi îndată*" citit-scrisul după metoda fonetică.

A colaborat intens la ziarul *ROMÂNUL* din Arad în perioada 7 noiembrie 1918—28 februarie 1919 în calitate de redactor intern cu probleme de ordin social-cultural, unele cu caracter polemic, ca răspuns la propaganda foştilor asupritori în străinătate în care căutau să demonstreze inferioritatea noastră culturală. El răspunde cu articolele: *Golgota*, care a fost reprodus de presa ardeleană, *Glasul conştiinţei, Orbii, Inferioritate culturală, Datorie, Nu merit* etc.[25]. A participat la Adunarea de la Alba Iulia, „cetatea amarnicelor suferinţe şi-a marilor nădejdii", care devenise „*cetatea mîntuirii şi-a măririi neamului nostru românesc . . .*"[26], ca delegat al Institutului pedagogic ort. român din Arad şi al ziarului.

De asemenea, a participat la primul Congres al prof. secundari ţinut la Sibiu în zilele de 19—21 ianuarie 1919, a colaborat la elaborarea primelor planuri analitice şi a condus cursurile cu învăţătorii ţinute la Săliste în vara anului 1919 în calitate de profesor de pedagogie.

În colaborare cu Vuia şi Frateş a publicat *Carte de citire pentru clasele II—III primară*, care a fost bine apreciată de critica de specialitate. El a redactat bucăţile privitoare la fizico-naturale, cu material concret din lumea plantelor şi animalelor, care sînt un îndemn la „observarea vieţii"; prin asocierea fiinţei cu mediul său de viaţă. La începutul fiecărui capitol a elaborat o lecţie introductivă, care avea ca scop să stîrnească şi să menţină interesul elevilor. A introdus şi paragrafe cu literă mică (lectură), care se adresau învăţătorului sau puteau fi folosite şi în munca comună a învăţătorului cu clasa. Pentru sintetizarea materialului a introdus recapitulări cu litere mari. Lecţiile sînt dispuse pe cicluri, sînt însoţite de recapitulări, au un pronunţat caracter practic şi sînt ilustrate cu desene şi titluri sugestive ex.: Viaţa unui bob de fasole şi cu descrieri de experienţe. De asemenea, întîlnim zicători semnificative: „Cum se călesţe oţelul în foc, aşa se călesţe omul prin muncă". Manualul este valoros, deoarece pune probleme elevilor[27]. La 5 iulie 1919 a fost numit director al Liceului de băieţi „General Tr. Doda" din Caransebeş. Aici a trecut la o muncă de „*temeluire*" (pionierat)[28]. A organizat acest liceu, impunîndu-l ca centru cultural pentru întreaga „graniţă bănăţeană". În 1919 a contribuit la înfiinţarea „*Asociaţiei culturale din Banat*", aducînd de la Bucureşti primele manuale româneşti pentru învăţători şi a înzestrat şcolile secundare din Banat cu biblioteci şcolare.

A înfiinţat o bibliotecă de manuale şcolare la liceu pentru elevii săraci, de care s-au folosit 25—30% din efectivul de elevi, scutindu-i de o cheltuială în plus. A înfiinţat un atelier de lucru manual, un muzeu de

[24] S. Evuţian, *Cetit-scrisul . . .*, p. 14.
[25] *Idem, Alba-Iulia în . . .*, p. 587.
[26] *Ibidem*, p. 590.
[27] Vuia, Evuţian şi Frateş, *Carte de cetire pentru clasele II—III primară, Arad*, 1926, p. 2.
[28] S. Evuţian, *Început de carieră . . .*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

etnografie, a organizat o echipă de dansuri naționale și de teatru, pentru a obține o dicție clară și declamații frumoase, o echipă de jocuri și sport, o colecție de diapozitive, precum și excursii și propagandă culturală în satele din jur. De asemenea, a contribuit la organizarea „Cercului didactic" al prof. secundari din Caransebeș, care organiza periodic șezători însoțite de cicluri de conferințe. Personal a ținut conferințe despre Avram Iancu, Șt. Jianu, Virgil Onițiu, Psihologia sentimentelor etc. A redactat ziarul „Făclia" și a colaborat la publicația „Prietenii științei" din Craiova. În 1921 a fost numit membru al secției școlare a ASTREI din Sibiu. La Caransebeș a înființat cohorta de cercetași *Eftimie Murgu*, observatorul meteorologic și o baie cu dușuri pentru toate școlile"[29].

La 1 aprilie 1923 a fost numit inspector al învățămîntului secundar din Regiunea școlară Timișoara și apoi inspector general, funcționînd în această calitate aproape un sfert de veac, fără întrerupere, pînă la pensionare la 1 sept. 1935. În această calitate a înființat Muzeul școlar al reg. Timișoara, pe care a menținut-o în primele rînduri în privința realizărilor pe teren școlar și a dus o politică școlară democratică. A îndeplinit funcția de președinte la ASTRA BĂNĂȚEANĂ de la înființare la 28 febr. 1938——22 iunie 1947 și a colaborat sporadic la diferite publicații: *Buletinul școlar*, *Școala vremii*, *Școala bănățeană*, *Școala românească* etc., cu articole școlare și culturale de reală valoare și fină analiză.

În articolul *O problemă actuală* se ocupă de problema *„de-a împărtăși fetelor o educație mai potrivită vremilor nouă"*, o *„educație practică"*, ce era la ordinea zilei pe atunci. El arată că eleve de naționalitate română și de religie ortodoxă se aflau mai multe în școlile civile din Caransebeș și Orșova, ambele orașe în fosta graniță militară; fapt care dovedește setea de cultură a femeilor din această parte a țării[30].

El pleda pentru o *„educație practică în spirit românesc-ortodox"*, de unde se văd limitele concepției sale despre educație, dar și răspunderea pentru viitorul fetelor țării. Școala spre care gravitau fetele din Banat era Școala normală romano-catolică din Timișoara. El considera că este necesar să se înființeze o școală normală greco-orientală de fete din diecesa Caransebeșului, deoarece o astfel de școală lipsea în Banat. El propune ca Școala normală din Caransebeș să se transforme în școală de fete, iar băieții să fie trecuți la Școala normală din Arad[31], măsură pe care o considera că ar corespunde unei necesități de ordin cultural.

În articolul *Două concepții de politică școlară*, scris cu prilejul aniversării unui pătrar de la unire, arată care a fost politica școlară românească în Banat. Pornind de la faptul că românii sînt „singurul popor care, în urma rezistenței sale dîrze și-a putut elupta (păstra) numărul de școale corespunzătoare situației sale numerice în întreg Banatul de 37,4% din totalul populației. El a avut și singurele școli secundare din Banat (Școlile normale de băieți din Caransebeș și de fete din Lugoj). Acest fapt este o dovadă de puternică rezistență a poporului nostru . . ."[32] care n-a putut fi clintită nici de legile școlare draconice și nici de pre-

[29] A. Codru, *Inspector general S. Evuțian*, p. 6.
[30] S. Evuțian, *O problemă actuală, în Biserica și Școala*, nr. 15/1918, p. 14.
[31] *Ibidem*, p. 15.
[32] Idem, *Două concepții de politică școlară*, în *Școala Românească*, nr. 5—6/1944, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro

siunea economică a claselor dominante. El consideră că şcolile noastre confesionale au fost *„Cu adevărat şcoale ale jertfeniciei"*. Ajunsese la concluzia că regimul şcolar dinainte de unire s-a caracterizat prin intoleranţă şi şovinism şi printr-o tendinţă tot mai vădită de maghiarizare, în timp ce politica şcolară românească a fost mai liberală, iar unirea Banatului cu vechea Românie a asigurat tuturor naţionalităţilor oprimate în trecut, deplină libertate culturală şi şcolară[33].

A publicat cîteva lucrări cu caracter didactic:

1. *Dicţionar român-maghiar* în colaborare cu I. Gross;
2. *Normativ pentru organizarea învăţămîntului practic în şcoala normală gr. orient. română*, Arad 1916;
3. *Carte de cetire pentru clasele II—III primară* în colaborare cu I. Vuia şi R. Frates, Arad. 1926;
4. *Prof. dr. Petru Pipoş*, conferinţă, Arad, 1927;
5. *Ştiinţele naturale în şcoala poporală*, 1913;
6. *Cetitul şi scrisul şi ABC-ul fonomimic al dl. Iosif Moldovan*, 1917 ş.a.

A redactat ANUARUL Liceului Gen. „Tr. Doda" din Caransebeş pe anii şcolari I.1920, I.1921, III.1922 întocmite metodic şi conştiincios.

Cu prilejul celei de-a 60-a aniversări a unirii Transilvaniei cu vechea Românie a scris articolul *Alba Iulia în amintirea generaţiei din 1918*, iar în manuscris a rămas o lucrare despre gen. Tr. Doda. Pentru activitatea sa şcolară şi culturală a fost decorat în 1946 cu medalia *Meritul cultural* pentru şcoală şi i s-a acordat gradaţia de merit. A decedat la 25 sept. 1977 şi a fost înmormîntat la Timişoara.

Concepţia sa pedagogică şi-a exprimat-o prin cuvintele *„În şcoală am aplicat educaţia integrală, considerînd învăţămîntul ca mijloc al educaţiei, consimţită de elevi"*[35], după cum se vede o concepţie înaintată pentru timpul său.

După realizarea actului unirii din 1918 el a dus o muncă de pionierat pentru organizarea procesului de educare a tinerei generaţii. Principala problemă ridicată de această organizare este *„Adaptarea organizaţiei şcolare la structura sufletească a poporului român"*[36]. Concluzia la care ajunge el este că şcoala trebuie să aibă un *„caracter naţional"*, iar o astfel de şcoală este *„pepiniera culturii naţionale"*. *Consideră că „şcoala românească e chemată de-a contribui la consolidarea statului român unitar"*, iar *„şcoala de mîine trebuie să ajute la dezvoltarea aptitudinilor creatoare ale indivizilor"*[37].

A fost *„un pedagog de înaltă gîndire şi acţiune"*[38]. Înţelegîndu-şi nobleţea misiunii, s-a integrat în ritmul epocii, polarizînd toate strădaniile sale în ridicarea şcolii de la graniţa de vest a ţării. Oriunde a lucrat şi-a făcut datoria cu devotament, dragoste şi conştiinciozitate rar întîlnită, luminînd şi îndrumînd sufleteşte multe generaţii de elevi şi dascăli.

---

[33] *Ibidem*, p. 330.
[34] *Idem, Autobiografie* (mss), p. 2.
[35] C. Mihalache, *Un participant...*, p. 3.
[36] S. Evuţian, *Pe cărări noi*, în *Românul*, nr. 24/1918, p. 2.
[37] V. Popeangă, *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 şi lupta sa pentru unire*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974, p. 172.
[38] A. Codru, *Inspector general S. Evuţian*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

De numele său se leagă cele mai importante acțiuni culturale românești din Banat în perioada interbelică. El va rămîne ca pildă vie de viață consacrată unui ideal cultural mare și frumos, care a insuflat tineretului o sănătoasă concepție de viață și întărirea conștiinței naționale.

VICTOR DOBRESCU

UN COMBATTANT POUR L'UNION DE 1918 — LE PROFESSEUR SABIN EVUȚIAN (1889—1977)

(Résumé)

Il est né le 23 juillet 1889 à Pecica, dans le département Arad, dans la famille d'un prêtre, originaire de la région des Monts de l'Ouest. Il a suivi les cours de l'école primaire dans son village natal et à Lipova, tandis que pour le gymnase, il est parti pour Brașov, Oradea et Brad. Ensuite, il a etudié la philosophie à l'Université de Budapeste. Après avoir fini ses études, il est devenu professeur de sciences naturelles et de géographie. Il a commencé sa carrière d'enseignant à l'Institut pédagogique de Caransebeș, en septembre 1911, faisant une véritable carrière d'apôtre. Le 1-er septembre 1913, il a été transféré à la chaire des sciences pédagogiques de l'École normale d'Arad.

Le 5 juillet 1918 il a été nommé directeur du Lycée de garçons de Caransebeș, où il a eu une mission de pionnier.

Le 1-er avril 1923 il a été nommé inspecteur de l'enseignement secondaire dans la région de Timișoara et puis inspecteur général, jusqu'à rétraite (en 1935).

Il est mort à 25 septembre 1977 et il été enterré à Timișoara.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE ALE VIEȚII ECONOMICE ȘI SOCIAL-CULTURALE DIN REȘIȚA ILUSTRATE ÎNTR-UN DOCUMENT DIN ANUL 1927

Către sfîrșitul deceniului al treilea al secolului nostru la Reșița, ca și în alte centre industriale, se manifestă deja simptomele unei noi crize care va zgudui din temelii economia României capitaliste. Imediat după greva generală de la Reșița, din anul 1926, procesul de pauperizare a maselor truditoare de aici este adîncit de efectele nefaste ale inflației, de restrîngerea activității unor sectoare productive și de avalanșa concedierilor[1].

Situația gravă cu care se confrunta Reșița în perioada premergătoare crizei economice dintre anii 1929—1933 reiese limpede dintr-un memoriu al oficialităților orașului, ce urma să fie prezentat prefectului județului Caraș în toamna anului 1927[2].

Încă din primele rînduri memoriul lasă să se întrevadă semnele unei acute crize financiare prin care trecea Reșița în acel moment. Insuficiența fondurilor — „criza de numerar", după cum se exprimă autorii memoriului — nu permitea nici măcar executarea unor lucrări de stringentă necesitate pentru dezvoltarea orașului cum ar fi: canalizarea și pavarea drumurilor, construirea unui spital corespunzător, a unui abator și a unei băi comunale. Pe de altă parte, subliniază memoriul, la Reșița existau 130 cîrciume, în timp ce orașul „în lipsă absolută de izlaz n-are nici o economie — afară de 30 vaci". Sînt consemnate de asemenea, neajunsurile din procesul de învățămînt, greutățile întîmpinate pe tărîm cultural, corupția poliției locale etc.

Marea majoritate a locuitorilor orașului, se specifică în memoriu, o reprezintă muncitorii, angajați ai Societății U.D.R. O parte dintre aceștia însă „sînt fără lucru și fără ajutor", fapt pentru care este solicitată plasarea lor în alte localități din țară unde există locuri disponibile de muncă.

---

[1] Vezi în acest sens Ecaterina Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, Editura științifică, București, 1965, p. 124, 126; *Reșița, istorie și contemporaneitate* (Sub redacția: Prof. univ. dr. I. Zahiu, Conf. univ. dr. D. Mareș, Conf. univ. ing. T. Cocîrlă), Reșița, 1971, p. 97.

[2] Arhiva Muzeului Județean de Istorie Reșița, nr. inv. 7 861.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentăm mai jos textul integral al acestui document care ilustrează situația orașului Reșița în ajunul crizei economice dintre anii 1929—1933[3].

IOAN POPA

. . . . . orașului Reșița

Domnului

PREFECT

Oravița

Referindu-ne la ordinul Domniei Voastre cu Nr. 11 502 prin care ați convocat pe baza art. 343 al legii pentru unificarea administrativă conferința de azi, avem onoarea a Vă saluta împreună cu delegații și reprezentanții diferitelor servicii ale județului Caraș în orășelul nostru unic în felul său în țară.

Cu această ocaziune avem onoare a Vă refera că pentru dezvoltarea orașului nostru [care are 18 000 locuitori din care detrăgînd puținii intelectuali, industriași și comercianți sînt toți muncitori și angajați ai soc. U.D.R. și sînt în astfel de situație că momentan nu pot satisface tuturor cerințelor, deci am avea] nevoie de un venit extraordinar prin care s-ar putea satisface cerințele generale ca renovarea și amplificarea apaductului, canalizarea și pavazarea orașului întreg, deoarece din punctul de vedere sanitar — economic starea actuală pericliteazǎ sănătatea locuitorilor.

Orașul nostru în care zilnic avem onoarea a saluta intelectuali din țară și străinătate, ar trebui să fie un exemplu de oraș modern îngrijit și provăzut cu instalațiuni moderne pe care azi nu le putem realiza.

În trecutul regim ungar comuna Reciţa a fost cu totul neglijată și din partea Societății „Reciţa" și din partea județului Caraș-Severin. Cu sumele încasate în impozit județean și taxele comunale de drum precum și taxele pe cîini, au fost favorizate orașele Lugoj și Caransebeș ale căror străzi sînt pavate, iar nouă nu ne-a ajuns nici pietriș.

Din aceste motive noi împreună cu locuitorii orașului cu bucurie am salutat înființarea județului Caraș, [deși la început au fost unii care au dubitat că o să fie mai bine, azi însă s-au convins de contrarul și cu mîndrie și fală putem zice că au ajuns la] o dezvoltare mai intensivă a economiei și care a adus un real folos locuitorilor din Valea Carașului și părțile noastre.

Din punctul de vedere administrativ avem nevoie de [ajutorul unei poliții corecte, sigură și nepătată] care oricînd să fie în situația de a executa dorințele [și ordinele] autorităților centrale și a apăra interesele tuturor locuitorilor din oraș.

Din punctul de vedere sanitar avem nevoie de un spital modern aranjat și îngrijit cu dormitoare moderne.

Actualul spital existent nu corespunde cerințelor locale, iar spitalul comunal în lipsa de aranjament a fost sistat.

[3] În transcrierea documentului s-a utilizat ortografia actuală, păstrîndu-se însă unele caracteristici de exprimare specifice epopii în care fusese întocmit. Memoriul, după ce a fost scris cu cerneală, într-o primă formă, a suportat ulterior unele modificări. Adăugirile, consemnate cu creionul și cu cerneală, sînt încadrate între paranteze drepte iar expresiile indescifrabile ori cele care lipsesc le-am indicat prin puncte de suspensie.

https://biblioteca-digitala.ro

Spitalul contencios al orașului, care a fost construit în anul 1916 din lemne nu este apt pentru internarea bolnavilor, deci s-a luat inițiativa pentru construirea unui nou spital.

Planul și memoriul s-a înaintat prin Ministerul de Interne Consiliului tehnic superior.

După primirea proiectului vom începe construcția așa că avem speranța că pînă la toamna anului 1928 îl vom termina. [O dorință arzătoare a cărei lipsă se simte foarte ar fi edificarea unei băi comunale, adevărat că este o baie a soc. U.D.R. care însă din cauza mulțimii muncitorilor care o folosesc nu pot ajunge și nu este loc și timp pentru folosirea intelectualilor. Tot din punct de vedere sanitar, ar fi de dorit ca numărul cîrciumelor, de care avem, cu părere de rău, în Reciița 130 să fie redus, căci multe din ele, pe lîngă controlul cel mai sever nu sînt altceva decît cuiburi de baccili și de diferite boli].

Din punctul de vedere economic avem onoare a Vă comunica, că în general și noi simțim criza de numerar. Fabricele noastre lucrează redus, iar între locuitorii noștrii mulți sînt fără lucru și fără ajutor. Ar fi de dorit ca locuitorii noștri lipsiți de muncă să fie plasați în alte localități din țară [unde este lucru sau a interveni pe lîngă minister să se facă comenzi la soc. U.D.R.].

Abatorul orașului nu corespunde cerințelor moderne. În anul trecut s-a proiectat construirea unui abator cu ajutorul Societății „Reciița", dar ajutorul așteptat n-a ajuns pînă azi. Pentru construirea unui abator modern ar fi nevoie de canalizare, dar în lipsa acesteia ar trebui construit la periferia orașului. Dar și aci este o piedică și anume conducta apaductului nostru nu se extinde pînă la sfîrșitul orașului. În această cauză am cerut un împrumut de Lei 1 000 000 dar cu ordinul Nr. ... ne-a fost refuzat.

Ca toate comunele rurale așa și orașul Reciița la începutul său ca comună urbană, are greutăți financiare de întîmpinat deoarece populația nu cunoaște încă sistemul financiar stabilit în legea maximului, iar Societățile noastre în lipsa de text precis nu recunosc dreptul orașului pentru înființarea taxelor și contribuțiunilor comunale.

După ce concepția datorințelor fiecăruia se va cristaliza și în locuitori se va înrădăcina dreptul orașului, atunci situația financiară a orașului se va ameliora, iar conducătorii săi vor fi în situația să sistemizeze instalațiunile necesare locuitorilor de azi.

Vă rugăm Domnule Prefect să binevoiți a ne oferi sprijinul D.Voastre în munca noastră ca Reciița să se mărească și să înflorească, devenind și o grădină a Țării și nu numai o mașină.

În sfîrșit avem onoarea a releva faptul, că orașul Reciița în lipsa absolută de izlaz, n-are nici o economie — afară de 30 vaci. Prin reforma agrară am pierdut dreptul nostru la izlaz, care a fost folosit de noi deja de 200 ani.

Locuitorii noștrii în lipsă de pășune au vîndut vacile de rasa Siementhal, înlocuindu-le cu capre, care distrug și rămășițele de izlaz.

În caz dăcă nu se ajută orașul, peste [puțini] ani [în] împrejurul Reciței nu vom mai găsi decît un pămînt stărp și astupat.

Deci Vă rugăm Domnule Prefect a lua dispoziațiunile necesare pentru redarea izlazului nostru.

Drumurile orașului sînt în stare mijlocie. Orașul în ultimul timp întrebuințează 1/3 din [venitul orașului] pentru întreținerea drumurilor și totuși se poate constata, că au încă mare nevoie. Ar fi de dorit ca șoseaua națională Bocșa-Reciița să fie lărgită la Km. ... .

Cauza culturală suferă foarte mult din lipsa de edificii. În școala primară și școala medie de fete asistă un sistem de 1/2, care este defavorul învățămîntului.

Este de dorit ca edificiul școlar din strada Mihai Viteazul care s-a început înainte de război să fie terminat pentru care am și rugat pe D.V. Dle Prefect și pe Dl. ... ca să intervină locului în drept. Și avem ferma convingere, că cu intervențiile D. Voastre dorința noastră va fi realizată.

Acestea sînt dorințele noastre cele mai arzătoare pentru a căror înfăptuire Dle Prefect Vă rugăm să ne dați binevoitorul Dv. sprijin.

Reciița la ... septembrie 1927

Secretar
S. indescifrabil

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTS DE LA VIE ÉCONOMIQUE ET SOCIAL-CULTURELLE DE REŞIŢA ILUSTRÉS DANS UN DOCUMENT DE L'ANNÉE 1927

(Rézumé)

À l'automne de l'année 1927 les officiels de la ville de Reşiţa ont rédigé un memorandum qui suiva être présenté au préfet du département de Caraş.

Ce document rélève la situation grave avec qui se confrontait Reşiţa à la veille de la crise économique des années 1929-1933.

https://biblioteca-digitala.ro

CÎTEVA DOCUMENTE PRIVIND MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ ȘI COMUNISTĂ LA ANINA ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE

În timpul pregătirii volumului de documente *„Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană""*, colectivul de redactare a avut în vedere ca cel puțin toate documentele deținute de Filiala Arhivelor Statului din Caransebeș referitoare la tema tratată să fie depistate, transcrise și eventual cuprinse în volum.

Unele cercetări făcute în anul 1983 au scos la iveală două dosare destul de importante, cuprinzînd informații privind mișcarea muncitorească și comunistă de la Anina din aniii 1929 și respectiv 1932—1933.

Un prim grupaj de documente, mai bine zis un fragment de dosar, se referă la mișcarea grevistă și revendicativă de la Anina din anul 1929, cînd între reprezentanții muncitorilor mineri și Societatea U.D.R. se purtau tratative pentru încheierea unui nou contract colectiv de muncă. Muncitorii mineri acordau o atenție deosebită tratativelor dintre reprezentanții lor și ai patronilor, deoarece încă din anul 1928 Societatea U.D.R. a încercat să înlocuiască contractul colectiv de muncă cu un regulament de muncă și asupra muncitorilor mineri, însă conferința regională a minerilor de la U.D.R. s-au opus acestei intenții[1]. La 1 mai 1929 expira vechiul contract colectiv de muncă al minerilor din Anina, Doman, Secul, Ocna-de-Fier ș.a. care fusese în cîteva rînduri ignorat de Societatea U.D.R. Aceasta în mod unilateral a trecut la concedieri și reduceri masive de salarii.

Muncitorii știau că Societatea U.D.R. va recurge la noi manevre, că va încerca să ofere cît mai puțin și să pretindă din ce în ce mai mult de la muncitori. Spiritul de solidaritate muncitorească al muncitorilor mineri a ieșit încă odată în evidență cu ocazia zilei de la 1 mai 1929, cînd — în condițiile interzicerii oricărei întruniri și măririi efectivelor de jandarmi și armată, la Anina s-au adunat în pădurea de lîngă localitate circa 6—7 000 oameni. Deputatul socialist Eftimie Gherman, care era și secretarul Uniunii minerilor a intervenit la autorități și li s-a permis muncitorilor să se întoarcă în oraș în coloane compacte, demonstrînd cu fanfara sindicatului[2].

Autoritățile au urmărit cu mare atenție desfășurarea tratativelor pentru încheierea noului contract colectiv de muncă. Alertate de fermitatea

---

[1] Ludovic Bathory, *Greve și revendicări ale muncitorilor de la Socitatea „Uzinelor de Fier și Domeniile Reșița" în anul 1929*, în *Banatica IV*, 1979, p. 388.

[2] *Ibidem*, p. 395.

https://biblioteca-digitala.ro

apărării propriilor drepturi acestea au cerut informații sigure asupra numărului de muncitori sindicalizați și eventual numărul comuniștilor din Anina. În perioada crizei numai la Anina acționau trei sindicate ale muncitorilor metalurgiști, mineri și constructori[3], cu peste 2 500 membri.

Dintr-un raport al Parchetului Tribunalului Caraș înaintat la 5 iulie 1929 ministrului de justiție reiese că la Anina erau mai mulți simpatizanți comuniști, care însă nu aveau un sindicat propriu, ci erau *„absorbiți în masa celorlalți lucrători"*[4].

În zilelele de 13—14 mai 1929 s-au purtat tratative pentru reînnoirea contractului colectiv de muncă, în condițiile în care scumpetea atinsese cote necunoscute pînă atunci. Principalele pretenții ale muncitorilor mineri au fost: mărirea salariilor cu 30% la toți muncitorii, acestea urmînd să fie revizuite din trei în trei luni în funcție de prețurile de pe piață; acordarea concediilor conform legii, iar în cazul cînd muncitorului nu i se acordă concediul, patronul să plătească o despăgubire egală cu dublul sumei ce s-ar cuveni pe timpul concediului; aprovizionarea cu alimente ș.a.

Dintr-un raport al Centrului de siguranță Anina întocmit la 27 iunie 1929 care relatează modul de desfășurare a tratativelor, rezultă că Societatea U.D.R. a admis doar cîteva dintre pretențiile muncitorilor[5]. A fost nevoie de intervenția comisiei de arbitraj de pe lîngă Tribunalul Caraș care a hotărît ca muncitorilor să li se mărească salariile cu 3% și tuturor categoriilor de muncitori să li se acorde concediu conform legii[6]. S-a respins însă cererea ca salariile să fie revizuite periodic. Tribunalul Caraș a stipulat și necesitatea ca Societatea U.D.R. *„să se străduiască fără a fi obligată"* de a aproviziona muncitorii cu alimente prin magazinele proprii[7].

Din același raport al Centrului de siguranță Anina se desprinde și faptul că greva proiectată pentru 24 iunie 1929 a fost amînată de conducerea oportunistă a sindicatelor din Anina de teama concedierilor[8], iar într-o telegramă din 24 iunie 1929 se adaugă la acest motiv și teama că Societatea U.D.R. îi va obliga pe greviști să elibereze locuințele închiriate de la aceasta[9].

Pentru a cunoaște starea de spirit a muncitorilor forestieri din Anina prezintă importanță raportul Centrului de siguranță Anina din 28 mai 1929 înaintat Parchetului Tribunalului Caraș, referitor la greva declanșată la 27 mai de cei 333 muncitori de la fabrica de cherestea Anina, cărora în ziua următoare li s-au adăugat și cei 400 muncitori de pădure ai Societății U.D.R. din zona Anina[10]. Declanșarea grevei trebuie căutată în nemulțumirile cauzate de reducerea salariilor acestora cu 10—30% la începutul anului 1929, în refuzul categoric al Societății U.D.R. de a trata cu muncitorii și a le satisface doleanțele. La 29 mai 1929 postul de jandarmi Anina informa autoritățile superioare că *„în cazul că greva*

[3] Arh. St. Caransebeș, fond Parchetul Tribunalului Caraș, dos. 28/1929, fila 29.
[4] *Idem*, fila 20.
[5] *Idem*, fila 5.
[6] Ibidem.
[7] Ludovic Bathory, *op. cit.* p. 396.
[8] Arh. St. Caransebeș, Parchetul Tribunalului Caraș, dos. 28/1929, f. 5.
[9] *Idem*, fila 12.
[10] *Idem*, fila 16.

https://biblioteca-digitala.ro

muncitorilor silvici va mai dura 6—8 zile se va declara grevă și de muncitorii mineri din Anina, probabil și de cei din Doman-Secul"[11]. Greva acestora a durat pînă la 3 iunie 1929, o parte din pretențiile muncitorilor fiiind satisfăcute. Muncitorilor de la fabrica de cherestea li s-au majorat salariile cu 20 lei pe zi[12].

În tot cursul anului 1929 au persistat agitațiile în rîndul muncitorilor din uzinele și exploatările Societății U.D.R., aceasta recurgînd la diverse manevre pentru a lovi în interesele muncitorilor. Cu toate că Societatea U.D.R. își luase angajamentul în fața Comisiei de arbitraj de pe lîngă Tribunalul Caraș că va respecta prevederile contractului colectiv de muncă și Legea minelor, postul de jandarmi Anina constata la 24 septembrie 1929 că aceasta recurge la concedierea anumitor muncitori, pe care apoi îi reprimește la lucru, anulîndu-li-se însă dreptul la concediul cu plată care li se cuvenea[13]. Agitații mari se înregistrau și în rîndul muncitorilor care se înscriseseră să plece în Franța pentru a lucra la minele din acea țară[14].

Un alt grupaj de documente în cea mai mare parte inedite se referă la descoperirea strînselor legături ale comuniștilor din Anina cu cei din Timișoara, legături stabilite încă din toamna anului 1928 cînd organizația Blocului Muncitoresc-Țărănesc a ținut o întrunire electorală la Anina, la care a participat și comunistul Coloman Müler din Timișoara împreună cu alți simpatizanți comuniști[15].

La începutul lunii februarie 1933, cînd întreaga țară urmărea marile acțiuni antiguvernamentale și revendicative ale muncitorilor ceferiști și petroliști a fost descoperită prin intermediul unui trădător întreaga organizație comunistă din Anina, fiind arestați 19 muncitori în vederea cercetării lor.

Din documentele întocmite de organele de siguranță, din declarațiile celor anchetați rezultă următoarele:

1. În lunile septembrie—octombrie 1932 au fost trimiși din Timișoara comuniștii Fodor Ștefan și Megyeri Ștefan pentru a canaliza pe făgașul luptei revoluționare muncitorimea din Anina, nemulțumită din cauza reducerilor de salariu și a schimburilor de lucru, atît în Anina cît și în celelalte centre industriale din raza Societății U.D.R. Aceștia au fost arestați la începutul lunii octombrie 1932; intrînd în greva foamei și setei nu au făcut nici o mărturisire[16]. Din declarația lui Zahalka Alfred reiese că cei doi intenționau să constituie o organizație a Blocului muncitoresc-țărănesc la Anina[17].

2. La 3 octombrie 1932 a sosit la Anina o curieră comunistă din Timișoara care adusese 500 de manifeste, dar aflînd de arestarea celor doi comuniști a ars manifestele în cîrciuma lui Zahalka Alfred[18]. Prin intermediul unui alt comunist din Timișoara la Anina au ajuns și au fost citite publicații și cărți comuniste, cît și o circulară privind pregătirea,

[11] *Idem*, fila 17.
[12] *Idem*, fila 14.
[13] *Idem*, fila 2.
[14] *Ibidem*.
[15] Idem, fond Parchetul Tribunalului Caraș, dos. 25/1933, f. 24.
[16] *Idem*, fila 12.
[17] *Idem*, fila 24.
[18] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro

organizarea și conducerea luptelor muncitorilor și funcționarilor șomeri, întocmită și difuzată la 9 noiembrie 1932 de Congresul general al sindicatelor unitare[19].

3. Pentru a putea ține legătura cu alte organizații comuniste din țară, nucleul comunist din Anina a primit cerneală simpatică și un cifru, utilizate mai apoi de autorități drept corpuri delicte în susținerea vinovăției celor arestați și aderenței acestora la o organizație comunistă[20].

4. În luna ianuarie 1933 s-au refăcut legăturile cu organizația comunistă din Timișoara *„cînd la Anina se înregistrau mari nemulțumiri în ceea ce privește contractul colectiv de muncă"*[21]. Aici au sosit trei comuniști care au ținut conferințe, în casele unor comuniști localnici și într-o casă părăsită din pădure, au luat măsuri organizatorice și au stabilit un plan de acțiune pentru îmbunătățirea situației materiale a clasei muncitoare din Anina. În scurtul timp avut la dispoziție pînă la arestarea întregului nucleu comunist din Anina s-a reușit să se constituie un comitet din bărbați de încredere, reprezentînd fiecare puț de mină și chiar muncitori de la fabrica de cherestea și tăietori de lemne, cu sarcina ca fiecare să *„cîștige mai mulți aderenți în mișcarea comunistă"*[22], s-a hotărît ca membrii nucleului comunist să participe la adunările și întrunirile organizate de sindicatul social-democrat cu scopul de a *„cere de lucru de la Societatea U.D.R. (și) leafă mai mare"*[23], de a urgenta hotărîrea Curții de Casație din București în privința contractului colectiv de muncă[24]. În ședințele clandestine care au avut loc în primele zile ale lunii februarie nucleul comunist din Anina a fost informat despre modul cum s-au desfășurat acțiunile greviste și revendicative de la Iași, Buhuși, Ploiești și București, din perioada 28 ianuarie—2 februarie 1933[25] conduse de comuniști, cerîndu-le acestora ca să influențeze muncitorimea pentru a face demonstrație și grevă, dacă hotărîrea Curții de casație nu va satisface doleanțele îndreptățite ale muncitorilor. Revelatoare în acest sens este declarația unuia dintre cei arestați privind intenția de organizare și acțiune comună a tuturor muncitorilor; *„toți muncitorii atît de la mină cît și de la pădure și alte axploatări să fim prevăzuți în acel contract, să cerem drepturile avute în trecut ca: bonificație de lemne pentru familie etc. și în cazul că nu ni se vor da să facem propagandă pentru intrarea în grevă; în timpul grevei oratorii să fie înconjurați și să nu lăsăm să-i aresteze"*[26].

Arestarea acestora și cercetările care au avut loc în lunile februarie-martie 1933 au determinat instanțele judiciare militare și civile să tragă concluzia că aceștia *„au făcut parte dintr-o asociație clandestină și subversivă cu porniri contrarii ordinei sociale actuale și că din felul cum au organizat nuclee comuniste rezultă că au avut legături cu organizațiile*

[19] *Idem*, fila 25.
[20] *Idem*, fila 12.
[21] *Ibidem*.
[22] *Idem*, fila 27.
[23] *Idem*, fila 26.
[24] *Idem*, fila 29.
[25] *Idem*, fila 32.
[26] *Idem*, fila 30.

https://biblioteca-digitala.ro

conducătoare din țară și străinătate, ale căror instrucțiuni le-au urmat și răspîndit"[27].

Pe trei din cei 19 muncitori din Anina, arestați pentru aderare la o „asociație clandestină" comunistă Consiliul de război al Diviziei I Infanterie Timișoara i-a condamnat la 9 iunie 1933 la cîte un an închisoare, aceștia ispășindu-și pedeapsa la Penitenciarul Văcărești, ceilalți fiind eliberați după cercetări. Abia la 10 ianuarie 1934 Tribunalul Caraș aprobă punerea în libertate provizorie a celor trei comuniști din Anina, instanțele de judecată constatînd că decizia de condamnare dată de Consiliul de Război din Timișoara nu trebuia aplicată acestora, datorită faptului că acțiunile lor s-au petrecut în afara zonei de exercitare a stării de asediu, iar în conformitate cu legea Mîrzescu, acțiunile politice ale acestora trebuind judecate de Tribunalul Caraș.

Acțiunile politice și revendicative ale muncitorilor din Anina desfășurate între anii 1929—1933 s-au înscris în șirul de acțiuni desfășurate în întreaga țară la îndemnul și sub conducerea Partidului Comunist Român, a elementelor înaintate din rîndul Partidului Social-Democrat, dovedind maturitatea conștiinței lor revoluționare, aderența la ideile înaintate ale epocii, spiritul de solidaritate și luptă comună cu muncitorii din întreaga țară împotriva exploatării.

CONSTANTIN BRĂTESCU

QUELQUES DOCUMENTS CONCERNANT LE MOUVEMENT OUVRIER ET COMMUNISTE AUX MINES D'ANINA PENDANT LA CRISE ÉCONOMIQUE

(Résumé)

La présente étude met en évidence l'ampleur des actions de revendication des mineurs d'Anina, enregistrées pendant la crise économique, actions declenchées afin de déterminer une amelioration des conditions de vie de cette catégorie de travailleurs. L'étude présente, en même temps, le mouvent greviste de 1929 dont les éléments actifs ont été les ouvriers forestiers d'Anina.

On met en voleur aussi les relations bien stables établies entre les communistes de Timișoara et ceux d'Anina, qui ont essayé d'organiser dé nouveaux noyaux communistes et de développer des actions de propagande communiste pendant les années 1932—1933.

[27] *Idem*, fila 42.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DIN PRESA STRĂINĂ A ANULUI 1940 DESPRE REGIMUL ANTONESCU ȘI OCUPAȚIA HITLERISTĂ A ROMÂNIEI

Ascensiunea militară a Germaniei hitleriste și gravele înfrîngeri suferite în Franța și Anglia au determinat o regrupare în sînul cercurilor conducătoare din România. Adepții orientării tradiționale franco-engleze și-au pierdut treptat pozițiile, iar la 6 septembrie 1940 puterea a fost luată de generalul Antonescu și legionari. În a doua decadă a lunii octombrie au intrat în țară primele divizii ale armatei hitleriste în calitate de „Misiune militară" pentru instruirea armate române. Era numai un pretext, în fond amplasarea unităților germane în apropierea Capitalei, în regiunea Văii Prahovei și în principalele centre industriale ale țării semnifica ocuparea militară a țării sub o formă deghizată.

Noua situație politică a României nu a scăpat nici presei străine, indiferent de orientarea ei, care cu unele inexactități și inadvertențe a reliefat adînca nemulțumire a poporului român, starea de ostilitate față de trupele hitleriste care mai tîrziu se va transforma în insurecția națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944.

Astfel, ziarul american *New York Times* din 11 octombrie 1940 relatînd despre măsura președintelui Rooswelt de a bloca 100 000 000 dolari depozitați de guvernul român precedent, apreciat ca fiind o măsură similară altor țări care au fost ocupate de Germania. „Ordinul președintelui este considerat ca însemnînd că Statele Unite consideră România ca țară ocupată, pentru că deși soldații germani au intrat în țară cu consimțămîntul României, nu urmează că poporul român i-ar fi acceptat afară de cazul cînd ar fi fost forțați"[1].

Ziarul american *Christian Science Monitor* din 12 octombrie 1940 își informa cititorii că statul major al Misiunii militare germane în România a sosit în București și considera ca semnificativ faptul că presa românească nu a publicat nici o știre referitoare la sosirea trupelor hitleriste, iar la primire în Gara de Nord erau numai legionari și membri ai coloniei germane de aici[2]. Același ziar, din aceeași zi, referitor la pătrunderea armatei germane în România scria: „Ea va fi supusă unui procedeu rafinat de jaf sistematic" căruia toate țările ocupate de Hitler trebuie să se supună. Bogățiile și resursele ei sînt în întregime la dispoziția Germaniei. Și fiind o poziție înaintată a cunoscutului „Drang nach Osten" ger-

---

[1] Arhivele Statului București, fond. Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Presa externă, ds. nr. 1 162, f. 23.

[2] *Ibidem*, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

man România va deveni mai devreme sau mai tîrziu un cîmp de luptă. Capitularea... nu înseamnă pace[3]. Ziarul New York Times, din 24 octombrie 1940, relata într-o telegramă a corespondentului său din Istanbul despre „nemulţumirea crescîndă a populaţiei faţă de ocupaţia germană. Se observă lipsa de alimente şi preţurile se urcă mereu. Nemulţumirea este în special evidentă în rîndurile armatei care nu-şi ascunde ura faţă de germani"[4].

Christian Science Monitor din 27 octombrie 1940 referitor la aceeaşi urcare de preţuri şi nemulţumire a populaţiei, într-un articol al unui corespondent al său scria: „nemulţumirea crescîndă a populaţiei care speriată de sărăcie şi preţuri ridicate e mai uşor influenţată de... comunişti. În România... experţi comunişti înlocuiesc pe membri locali ai partidului în răspîndirea manifestelor"[5]. Tot ziarul *Christian Science Monitor* dar din 22 noiembrie 1940 cu ocazia vizitei lui Antonescu la Berlin în 22.XI.1940 scria: „Noua ordine a ajuns în ţara lor sub formă de tancuri, avioane şi tunuri, le-a luat pămîntul, le-a împrăştiat armata, a pus mîna pe petrol şi liniile lor de apărare, a impus controlul asupra căilor ferate şi a pornit la achiziţionarea piinii şi a untului lor". Vizita, opinia ziarului va confirma dezastrul pe care-l reprezintă nazismul pentru toate ţările supuse Germaniei". Dar ţara lor este ocupată de străini, străinii îi dirijează politica, bogăţiile ei se scurg peste graniţă, iar poporul este sărăcit şi umilit. Astăzi ţara are mai mică importanţă ca factor internaţional decît acum 50 de ani"[6].

Referitor la rezistenţa şi lupta poporului român în frunte cu comuniştii, ziarul iugoslav *Politika* din 15 decembrie 1940 reluînd o telegramă a agenţiei *Ştefani* anunţa arestarea unui mare număr de comunişti atît la Bucureşti cît şi în ale oraşe din ţară. Între cei arestaţi se afla şi un mare număr de materiale de propagandă comunistă. Arestările au fost prilejuite de aniversarea demonstraţiei „comuniste" din 13 decembrie 1918. Ziarul iugoslav *Jutarnji List*, din aceeaşi dată, reluînd agenţia *Ştefani* arată că „Autorităţile au făcut toate pregătirile necesare în vederea acestor arestări, în cea mai mare taină...". Percheziţiile la comuniştii arestaţi au dus la descoperirea unei foarte importante proclamaţii comuniste în care poporul era chemat la acţiuni pentru răsturnarea guvernului"[7].

Corespondentul din Sofia al ziarului *New York Times* scrie la 21 decembrie 1940: „m-am convins în cursul unei vizite făcute recent de întinderea sabotajului din această ţară. Lupta se dă între abilitatea germană şi iscusinţa şi îndrăzneala sabotorilor, posibil... comunişti. Accidentele de cale ferată se ţin lanţ ca şi incendiile din regiunea petrolieră"[8].

La 23 decembrie 1940, tot ziarul *New York Times* relata într-o corespondenţă din Belgrad, că în România se comit zilnic acte de cruzime de către legionari cele mai multe contra evreilor. Asasinii lui Iorga se plimbă nestingheriţi şi-şi continuă activitatea politică. Referitor la starea de spi-

[3] *Ibidem*, f. 28.
[4] *Ibidem*, f. 37.
[5] *Ibidem*, f. 40.
[6] *Ibidem*, f. 120.
[7] *Loc. cit.*, fond 1 E, ds. nr. 1 131. Presa iugoslavă.
[8] Arhivele Statului Bucureşti, fond. Ministerul Propagandei Naţionale, Serviciul Presa străină, ds. nr. 1 142, f. 137.

https://biblioteca-digitala.ro

rit din armata română se scria: „Aproape toţi ofiţerii superiori români sînt antigardiști“ și că „cea mai mare parte din armată a rămas antigermană“[9].

În revista săptămînală despre situația internațională același ziar din 29 decembrie 1940 se spuneau următoarele despre România: „germanii au preluat România haotică (referire la cedările teritoriale) ale cărei bogăţii naturale joacă un rol important în economia de război a Germaniei. După dezmembrarea României și a abdicării regelui, primele trupe germane au intrat în țară la 8 octombrie 1940 (în realitate 10 octombrie n.a). Prezența lor însă nu a împiedicat întinderea sabotajului în regiunea petroliferă, la căile ferate, și în porturi. În aceste condiţii este ușor de înțeles de ce germanii . . . doreau de mult timp să transforme România într-o marionetă a lor“[10].

Peste 4 ani presa străină va scrie elogios despre acțiunea curajoasă a poporului român care sub conducerea P.C.R. a înfăptuit istoricul act de la 23 August 1944.

ION ȘERBAN

AU SUFET DE PRESSE ÉTRANGÈRE DE L'ANNÉE 1940 À PROPOS DU RÉGIME D'ANTONESCU ET L'OCCUPATION HITLÉRISTE DE LA ROUMANIE

(Résumé)

L'arrivée au pouvoir du régime du général Antonescu et des légionnaires a représenté une involution dans la vie politique de l'état roumain. Contre ce régime se sont apposés des forces politiques, démocratiques, antifascistes, conduites par le Parti Communiste Roumain.

La presse étrangère de l'année 1940 met en relief les conséquences pour la Roumanie de l'instalation du régime de l'Antonescu et de l'occupation de la Roumanie par l'armée hitlérienne, ainsi que la résistance, sous diverses formes, contre le régime, pour une Roumanie libre et indépendante.

[9] *Ibidem*, f. 138.
[10] *Ibidem*, f. 142.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNSEMNĂTATEA CRONICII ROMÂNEȘTI A LUI GHEORGHE BRANCOVICI DATE DIN MANUSCRISE INEDITE

Cronicarul Gheorghe Brancovici a fost un nedreptățit al istoriei; cu mici excepții, cei care și-au îndreptat preocupările asupra vieții și activității sale l-au năpăstuit, calificîndu-l drept intrigant, aventurier, om lipsit de scrupule, iar opera sa considerînd-o fără nici un fel de valoare. Dealtminteri, prigonit a fost și de contemporani; din cei 66 de ani ai vieții sale, 21 i-a petrecut în închisoare habsburgică, pentru ideile și patriotismul său. În ce ne privește — și în cele ce urmează vom încerca să o dovedim — îl socotim un mare patriot, un vajnic apărător al ortodoxiei transilvane și un cronicar româno-sîrb de seamă.

*

I. Viața și activitatea. Gheorghe Brancovici s-a născut la Ineu (j. Arad), în 1645, dintr-o familie de ostași și de clerici. Înaintași ai săi au luptat în oastea lui Mihai Viteazul, în corpul comandat de Giurgi Rat, cu care se și înrudeau, iar fratele său mai mare, Simeon, călugărit la mănăstirea Comana, în Țara Românească, sub numele de Sava, a ajuns, în 1656, mitropolit al Ardealului.

Educația și-o face pe lîngă fratele său, la Ineu și Alba-Iulia, reușind ca în scurt timp, datorită și calităților naturale, să-și însușească nu mai puțin de șapte limbi: româna, sîrba, turca, maghiara, germana, latina și slava veche. Dintre toate, româna o cunoștea cel mai bine; probabil din acest motiv, deși sîrb de origine, era considerat român de contemporani.

După serviciile pe care le-a îndeplinit Gheorghe Brancovici unor state sau unor popoare, istoricii i-au împărțit activitatea în trei etape: *cea ardeleană* (1663—1680), *cea românească* (1680—1689) și *cea sîrbească* (1690—1711).

În cea dintîi, el s-a găsit în slujba principelui Transilvaniei, Mihail Apafi, însărcinat fiind cu treburi externe, îndeosebi la Poarta otomană. La numai 18 ani servește de tălmaci de limbă turcă unei solii ardelene la sultan; apoi, mulți ani la rînd, tot ca tălmaci și ca locțiitor al unor capuchehaiele și, în cele din urmă, chiar capuchehaie a Transilvaniei la Poartă (1675—1677). Pentru realele servicii aduse principelui a fost dăruit cu o mică moșie la Vințul de Jos. Dar persecuțiile religioase ale lui Apafi împotriva românilor ortodocși din Transilvania și mai cu seamă împotriva fratelui său, mitropolitul Sava, îl îndepărtează pe cronicar de principe și-l face să se apropie de imperiali.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1667, îl însoțește pe fratele său la Moscova, unde caută ajutoare, în special intervenții ale țarului pentru biserica ortodoxă ardeleană, de unde însă se întorc doar cu neînsemnate ajutoare materiale.

În 1673 are loc încheierea unei curioase convenții scrise între Gheorghe Brancovici și domnul Țării Românești, Grigore Ghica, prin care cel din urmă se obligă să apere biserica ortodoxă din Transilvania și că va avea în mare cinste familia Brancovici. E un act deosebit în felul său, nemai întîlnit în diplomatica românească, obținut, fără îndoială, datorită prestigiului de care se bucura în lumea ortodoxă și mai ales între români mitropolitul Sava.

Acum ia naștere în mintea celor doi frați ideea eliberării popoarelor balcanice de sub turci și a creării unui stat sîrbesc independent, în fruntea căruia să se afle Gheorghe, ca urmaș — cum se dădea — al vechii dinastii Brancovici. În favoarea planului lor sînt cîștigați parțial și imperialii, care însă își urmăreau în primul rînd interesele proprii.

În 1678 și 1679, persecuțiile autorităților transilvane împotriva bisericii ortodoxe și a capilor ei se intensifică, devenind insuportabile. Mitropolitul Sava caută să se refugieze în Țara Românească, dar, în februarie 1680, este prins la Brașov, închis și judecat. I se aduc tot felul de învinuiri plăsmuite, după care este destituit și întemnițat. Gheorghe este închis și el și torturat să părăsească ortodoxia, dar, ca și fratele său, rezistă tuturor presiunilor. Scapă din închisoare, mituind temnicerii cu o mie de florini și, la sfatul fratelui mai mare, fuge, în toamna anului 1680, în Țara Românească. După cum se știe, la scurtă vreme după aceasta, mitropolitul Sava, în urma caznelor la care a fost supus, a murit.

Gheorghe Brancovici este bine primit la curtea Țării Românești de domnul Șerban Cantacuzino. Aci se împrietenește cu doi din marii cărturari și oameni politici ai vremii, stolnicul Constantin Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, în casele și în bibliotecile cărora își găsește el un căutat refugiu. De aci își strînge bogatele informații care-i vor servi la redactarea celor două cronici și a operei sale de conținut religios.

Activitatea din etapa a doua, cea zisă *valahă sau românească*, se caracterizează în primul rînd prin latura sa culturală, dar și prin cea diplomatică și politică. Acum găsește cronicarul răgazul necesar alcătuirii cronicii românești și a lucrărilor bisericești. O dovedesc urmele lăsate de el în faimoasa bibliotecă a stolnicului, îndeosebi prin „ex libris"-urile sale de pe unele cărți de istorie.

Politic, Brancovici este în tot mai strînse legături cu imperialii. În 1683 este ridicat la rangul de baron al regatului maghiar, iar în 1688, la cel de conte al imperiului. Pe linie diplomatică este de două ori trimis la Viena ca sol al lui Șerban Cantacuzino, care, se știe, și el urmărea eliberarea popoarelor balcanice de sub turci și independența țării sale. Într-unul din drumurile sale spre Viena,Brancovici ia legătura cu sîrbii răsculați din Banat în vara anului 1688 și cu conducătorul lor, Novac Petrovici, care va deveni unul din apropiații săi.

În aprilie și mai 1689, Gheorghe Brancovici începe recrutarea de ostași în numele împăratului Leopold, pentru războiul împotriva turcilor, acțiune în care era îndeaproape urmat și ajutat de căpitanul bănățean amintit. Împreună cu 800 de oameni strînși din Țara Românească, cu aprobarea tacită a domnului țării, se îndreaptă spre Orșova, de unde tri-

https://biblioteca-digitala.ro

mite o proclamaţie către sîrbii sud-dunăreni, pe care-i cheamă la răscoală. El însă nu trece Dunărea, ceea ce a constituit o mare greşeală tactică. Ba mai mult, de teama turcilor şi pentru că imperialii nu sosiseră la vreme, se retrage la Tismana; pe drum, mare parte din oaste se împrăştie.

În toamna aceluiaşi an, principele Ludwig de Baden, învingător al turcilor la Niş, îl invită pe Brancovici să se prezinte la el, la Cladova. Acesta soseşte, însoţit de o mică suită. Socotit de acum incomod pentru imperiali şi chiar periculos, este arestat şi trimis la Sibiu. De aci, în iunie 1690, ajunge, sub escortă, la Viena. Era evident că interesele imperiului habsburgic nu mai consunau cu planurile lui Brancovici, de fiinţare a unui mare stat sîrbesc independent, în sudul şi în nordul Dunării.

Începe etapa a treia, *cea sîrbească*, din viaţa cronicarului, petrecută în întregime în detenţie austriacă. Mai bine de 13 ani stă deţinut la Viena, întîi într-un spital de stat pentru săraci, apoi la un han, iar alţi opt, la Cheb (Cehoslovacia), la diferite gazde, bine păzit de autorităţile imperiale şi fără a-şi putea părăsi în vreun fel domiciliul forţat.

În faza detenţiunii vieneze, este de remarcat strînsa legătură a lui Brancovici cu conducătorii poporului sîrb din Imperiu. Se ştie că în 1690, o numeroasă populaţie sîrbească, condusă de patriarhul Arsenie II Cearnoievici, emigrează din Serbia, supusă turcilor, şi se aşează în sudul Ungariei de-atunci, în provinciile istorice Bacica, Banat, Srem şi Slavonia. In acţiunile acestei populaţii, şi în general ale întregului popor sîrb, Gheorghe Brancovici este mereu prezent şi deosebit de zelos şi energic. Ca urmare a sinodului bisericii ortodoxe sîrbe din iunie 1690, ţinut la Belgrad, se cere împăratului pentru populaţia refugiată un loc comun de colonizare, nu răspîndirea în diferite ţinuturi, cum intenţiona curtea din Viena, autonomie, scutire de dări şi libertate religioasă. Sosit în capitala Imperiului, împuternicitul sinodului, episcopul Isaia Diacovici de la Ineu, ia imediat legătura cu Brancovici, căruia îi solicită sfatul şi ajutorul. Acesta nu numai că le compune petiţia în limba sîrbă, ci o şi traduce şi o scrie cu mîna proprie în limba latină, pentru a fi înţeleasă la curte. La sfatul său, episcopul Isaia solicită împăratului pentru sîrbi şi căpetenii mireneşti, nu numai clericale, precum şi eliberarea grabnică a cronicarului.

Toate deputăţiile sîrbeşti din anii următori — şi au fost numeroase — au ţinut o permanentă legătură cu deţinutul, ajutîndu-se reciproc: Brancovici cu sfaturi înţelepte pentru revendicări curajoase şi cu condeiul, soliile cu cereri de eliberare a sa sau măcar de uşurare a stării în care se afla. Nu e nici o îndoială că în spatele revendicărilor sîrbeşti din aceşti ani stă figura patriotului Gheorghe Brancovici. Pentru acţiunile sale de solidaritate cu populaţia refugiată în Imperiu şi pentru ajutorul pe care i-l dă continuu, Brancovici este recunoscut de conaţionalii săi ca un fel de căpetenie civilă. Încă în 1693, din detenţie, el dă unor sîrbi diplome de numire în grade militare, intitulîndu-se „mare voievod şi domn singur stăpînitor" al mai multor regiuni sîrbeşti din nordul şi sudul Dunării, întocmai ca domnii Ţărilor Române.

Numeroasele petiţii de eliberare adresate de el personal curţii vieneze sau de deputăţiile sîrbilor rămîn fără vreun rezultat; devine şi mai

https://biblioteca-digitala.ro

suspect în ochii habsburgilor, considerat a fi un element periculos pentru interesele lor. Nici cererile adresate țarului Rusiei sau regelui Poloniei, de a interveni în favoarea sa, nu-l ajută cu nimic.

O dată cu izbucnirea răscoalei lui Francisc Racoți, în primăvara anului 1703, austriecii, temîndu-se de o posibilă alianță a sîrbilor partizani ai lui Brancovici cu curuții, îl îndepărtează rapid pe acesta din Viena, exilîndu-l la Cheb. Aci este însoțit numai de un secretar și de un servitor, tăindu-i-se orice contact cu sîrbii din Imperiu. Brancovici adresează și de aci curții numeroase cereri de eliberare, dar tot fără urmări. I se fac multe șicane; reduceri și întîrzieri cu anii ale alocației bănești fixate, îndepărtări din localitate ale unor rude, venite să-i viziteze ș.a. În plină deznădejde și nu în puțină mizerie, Gheorghe Brancovici moare la 19 decembrie 1711.

II. Opera. Scrierile lui Gheorghe Brancovici au un dublu caracter, religios și istoric. Cele religioase, cuprinse într-un manuscris de aproape 400 de pagini, sînt: a) o carte de rugăciuni, avînd explicitate rosturile ei, de a da românilor, care nu cunosc limba slavă sau greacă, putința de a se ruga în limba lor, b) un catehism, răspuns la edițiile celui calvin și celui catolic și c) comentarii ale unor versete biblice, cu îndemnuri la o purtare moral-religioasă.

Gheorghe Brancovici a scris și două cronici, una scurtă (cca 60 pagini de manuscris), în limba română și una foarte întinsă (cca 2 600 pagini de manuscris) în limba slavo-sîrbă a secolelor XVII—XVIII.

III. Cronica românească și însemnătatea ei. Cronica în limba română poartă titlul *Cronica slovenilor Iliricului, Mysii cei din Sus și cei din Jos Mysii* și este cunoscută istoriei literaturii române prin edițiile publicate, după manuscrise diferite, de A. Densușianu (1893) și de N. Iorga (1917), precum și dintr-un studiu al lui P. P. Panaitescu. (A se vedea bibliografia la sfîrșit!). Prima ediție însă are la bază un manuscris lacunar, iar textul celei de-a doua nu reproduce exact manuscrisul; la rîndul său, studiul este lipsit de obiectivitate în aprecierea cronicii și a cronicarului.

În cronica românească se pot distinge trei părți: a) istorie biblică, începînd cu potopul și terminîndu-se cu ridicarea turnului Babilonului; b) istoria celor patru monarhii vechi și c) istoria popoarelor din sudul și estul Europei, mai cu seamă a românilor și sîrbilor, de la origini și pînă la 1686. (Cum se vede, titlul nu corespunde întocmai conținutului.) În organizarea materiei, pentru partea din urmă cronicarul a dat și unele titluri de capitole părților pe care le-a socotit mai însemnate și pe care a ținut să le releve și în acest mod.

Cronica a fost scrisă foarte probabil în anii 1686—1687, după această dată cronicarul reîntrînd activ în viața politică, fapt care nu-i mai îngăduia răgazul necesar unor atari preocupări și întreprinderi.

Dacă pînă în primele două decenii ale secolului nostru se cunoșteau numai două manuscrise ale cronicii, astăzi se cunosc nu mai puțin de zece. Ele au fost copiate și răspîndite aproape pe tot cuprinsul țării, în Țara Românească, în Moldova, în Transilvania și în Banat. Cel mai vechi este din 1727, iar cel mai nou, de la începutul secolului al XIX-lea.

Cronica este dominată de o *concepție teologică* asupra lumii și vieții. Faptul își are explicația în originea cronicarului — familie de prelați —

https://biblioteca-digitala.ro

și în educația religioasă primită. Dealtminteri, concepția era dominantă în epocă la noi. Ea și-a pus puternic amprenta pe întreaga sa gîndire, atare convingere aflîndu-se manifestă în tot cuprinsul cronicii. Contactele cu diferiți oameni politici și de cultură ai vremii, ca și vastele sale lecturi din literatura umanistă nu i-au schimbat optica.

Patriot în acțiunile sale politice și diplomatice, avînd permanent în vedere interesele românilor și ale sîrbilor, Gheorghe Brancovici, după chipul cum glorifică faptele de arme ale celor două popoare, ale conducătorilor lor mai de seamă, își manifestă *patriotismul* și în cronică. În termeni plini de admirație vorbește despre unii dinești sîrbi, ca și despre domnii români Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul.

Maniera în care este scrisă „Cronica slovenilor Iliricului" o putem considera învechită la data alcătuirii ei, depășită fiind, din acest punct de vedere de alte cronici românești contemporane; este folosită *metoda analistică*, a înșiruirii cronologice a evenimentelor, socotite de cronicar ca mai însemnate, în care văleatul (anul de la așa-zisa facere a lumii) premerge faptelor narate, fiecare din acestea constituind un fel de paragrafe, de diferite întinderi, adesea fără legătură între ele, uneori fiind și foarte distanțate în timp. Cronica se aseamănă mult cu „nisopsis"-urile atît de răspîndite în literatura istorică a secolelor XVII și XVIII.

Cronica a fost, fără îndoială, destinată românilor, ca dealtminteri și cele trei lucrări de conținut religios, amintite mai sus. După original s-au executat copii la curtea domnească, iar după acestea s-au făcut apoi alte copii, care au circulat e întreg teritoriul locuit de români. Că a fost hărăzită lecturii și nu scrisă, cum s-a afirmat doar pentru a-i servi cronicarului ca punct de pornire pentru cronica sîrbească, cea mare, o dovedește nu numai limba, ci și cele cîteva narațiuni neistorice și chiar unele anecdote pe care le cuprinde; acestea distonează cu o simplă schemă, cu un plan rudimentar, cum s-a crezut, și nu pot fi decît destinate unor cititori.

În privința *izvoarelor* utilizate, Gheorghe Brancovici le-a găsit și ales fie dintre cărțile sale, fie — cum s-a mai spus — din biblioteca umanistului Constantin Cantacuzino stolnicul. Uneori le amintește, alteori, nu. E de precizat însă că nicăiri informațiile nu sînt preluate aidoma, ci întotdeauna prelucrate, adesea rezumate. Pentru istoria românilor, cronicarul a cules date din unele anale și cronici interne, dar și din altele străine, ale lui Bonfini, Cromer, Eneas Silvius Piccolomini, letopisețe sîrbești și rusești anonime. Pentru istoria sîrbilor a folosit vechile anale sîrbești, *„Viața lui Ștefan Deceanschi"* de Țamblac, așa numitul *„letopiseț brancovicesc"*, *„Biografia lui Ștefan Lazarevici"* de Costenețchi. Pentru istoria altor popoare slave (poloni, ruși, bulgari) a utilizat cronicele acestora.

Sînt de spus cîteva cuvinte și asupra *valorii istorice* a cronicii. În primul rînd, subliniem faptul că este cea dintîi operă de istorie universală scrisă în românește; în al doilea, că a introdus în circuitul științific știri prețioase, necunoscute de contemporani și nefolosite de alți cronicari; în al treilea rînd trebuie remarcată valoarea de memorii a faptelor descrise la sfîrșitul cronicii, fapte pe care le-a trăit nemijlocit. Dintre cele din urmă ar fi de amintit patimile lac are a fost supus atît el, cît și fratele său, mitropolitul Sava, de guvernanții ardeleni.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu toată însemnătatea și noutatea evenimentelor relatate de cronică, e ciudat cît de puțină atenție i-au acordat istoricii, în trecut, ca și în vremea noastră!

În ceea ce privește *valoarea literară*, îmi îngădui să afirm că ea n-a fost studiată mai îndeaproape de vreun specialist și că unele aprecieri care s-au făcut asupra ei de istorici au fost cel puțin pripite. Considerăm — și pasajele ce urmează sperăm că o vor dovedi — că limba și stilul cronicii românești a lui Gheorghe Brancovici nu sînt cu nimic mai prejos decît, de pildă, ale Letopisețului Cantacuzinesc sau ale Istoriei Țării Rumânești a stolnicului. Dacă este folosit un stil concis, și aceasta nu constituie o vină, este pentru că așa o cere forma de „sinopsis" pe care cronicarul a adoptat-o.

Pentru ilustrarea limbii și stilului lui Gheorghe Brancovici, din economie de spațiu grafic, redăm un singur pasaj, anume cel referitor la urmările înfrîngerii sîrbilor de către turci în bătălia de la Cîrmen, pe Mariița, în 1371, sperînd totodată că și celelalte fragmente de istorie românească ne vor ajuta. Iată pasajul, pe care îl redăm după un manuscris, pe care l-am socotit ca fiind cel mai bun:

„Și dupre aceia, s-au răsfirat ismailteanii prin toată țara creștinească, ca și cum pasările să răsfiră prin văzduh. Și pre toți creștinii cu sabiia îi junghiia, pre unii îi ducea la robie, iar pre alții cu moarte groaznică în foc îi ardea. Iar carii au fost mai rămas de foamete au perit, pentru că întru acea vreme au fost foamete mare prin toată țara și prin toate laturile; foamete ca aceia au fost, care doar di-nceputul lumii nu va fi fost, nici pre urmă nu va mai putea fi, numai singur Hristos să fie milostiv. Căci că și care de foame nu perise, pre aceia, dintru urgiia lui Dumnezeu, noaptea și zioa îi mînca lupii. Oh, vai, cît de jalnică au fost acea privire! Pentru aceaia și dintru rodirea și din dobitoc rămăsease țara pustie, nu mai era voevod, nici povățuitoriu, nici nastavnic întru oameni, nici mîntuitoriu, nici răscumpărătoriu. Și era toți plini de frica agareanilor și inimile ceale bărbate a vreadnicilor oameni să făcuse mai slabe decît a muerilor, pentru că întru acea vreame și neamurile despoților sîrbești mi să pare că pînă în 7 neamuri își vor fi luat săvîrșitul. Cu adevăr zic că atunci fericiia cei vii pre cei morți, ce murise mai dennainte".
(Arh. St. Buc., ms. 1528, f. 62).

IV. — *Extrase din manuscrise inedite*. În cele ce urmează reproducem cîteva fragmente de istorie a românilor, din trei manuscrise inedite. Le-am ales cu intenție din cele zece pentru vechimea și specificitatea lor, din trei provincii istorice în care au circulat mai mult, Țara Românească, Transilvania și Banat. Cel dintîi și foarte probabil cel mai vechi a fost scris la curtea domnească a lui Nicolae Mavrocordat, la București, în anul 1727, de către Radu Lupescu, logofețel de divan, fiul lui Mihail ieromonahul (se păstrează la Biblioteca Academiei R.S.R. sub nr. 156); al doilea s-a copiat la Mehadia, în 1766, de Antonie Alexievici, dascălul cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg (se păstrează la Biblioteca Universității din Cluj sub nr. 4608), iar cel de-al treilea, o variantă cu totul deosebită a cronicii, a fost copiat la Brașov, în 1770, de Eustafie Popovici (se păs-

https://biblioteca-digitala.ro

trează la Biblioteca Academiei R.S.R. sub nr. 1358). Am ales din ele numai fragmente de istorie românească, însoțindu-le de scurte comentarii.

Originea românilor l-a preocupat pe Gheorghe Brancovici și, fără îndoială, ea a constituit subiect de discuție între el și învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, care la rîndul său tratează problema pe baze mai ample, mai documentat și conform cu realitatea în cunoscuta-i cronică. Se atinge și problema creștinării și a originii stemei Țării Românești.

„Despre aceia, în zilile înpăratului Traian, au venit de la Italia și rumânii, carii dupre orașul Roma s-au numit rumâni, pentru că cei ce întîi s-au așezat în Roma le era numele romani. Și s-au așezat romanii... lîngă Dunăre, luund pre sine și botezul cel pravoslavnicescu; așa și vulturul, dupre sfîntul botez, cu sfînta cruce în gură luară, ca să le fie semnu țării lor, închipuindu vulturul cel mare al Romei, pentru ca să să știe că de la Roma au venit rumânii cu acest semnu al înpărății". (Ms. 156, f. 11).

Unul din evenimentele cele mai importante din istoria României, dobîndirea neatîrnării și formarea statului independent Țara Românească prin victoria lui Basarab I asupra regelui Ungariei, Carol Robert la Posada, este redat într-un pasaj relativ întins. Faptul mai este amintit și în Istoriia domnilor Țării Românești a lui Radu Popescu și în Letopisețul Cantacuzinesc, dar în amîndouă victoria este atribuită unui închipuit domn Mihail.

„Anii 6838 ⟨1330⟩. Carol, craiul unguresc, s-au sculat cu oaste și cu cruci prin steaguri ai papii de la Roma și au mers în Țara Muntenească înprotiva domnului Basarab voevod și au fost luat Severinul fără de nici o pricină. Și pentru că nici o treabă n-au avut cu dînsul, să-i prade țara și să o calce, Dumnezeu au fost întru ajutoriu lui Basarab voevod și au bătut pre Carol, craiul ungurilor". (Ms. 1358, f. 32 v).

Pentru formarea statului feudal Moldova, informația, deși exactă, este cu mult mai concisă decît în cronicile moldovenești.

„Deci, întru acea vreame, rumânii din Maramureș, au descălecat în Moldova, pentru că o pustiise tătarii și nimenea nu cuteza să șază într-însa, pînă ce au descălecat mureșanii, adecă rumânii". (Ms. 4608, f. 227).

Cea mai amplă și cea mai frumoasă descriere a luptei de la Rovine din întreaga literatură cronicărească se află în cronica lui Brancovici, în manuscrisul nr. 1358 de la Brașov. Faptul este cunoscut și altor cronici bizantine, sîrbești și românești, dar redat mult mai succint. La fel, personajele amintite de Brancovici ca fiind în fruntea oastei sîrbești, vasale lui Baiazid, sînt cunoscute și de alte izvoare interne (de pildă cronica lui Radu Popescu); dar, și la Brancovici, ca și în alte surse, contrar adevărului istoric, sîrbii fie că sînt în oastea lui Mircea, fie că trec de partea lui. Este de precizat că cel de-al treilea erou sîrb pomenit,

https://biblioteca-digitala.ro

Dragaș sau Drăgan nu a luat parte la lupta de la Rovine, el fiind decedat încă din 1378. De asemenea precizăm că după opinia noastră, lupta descrisă de Brancovici este cea din 17 mai 1395, de lîngă Craiova, pe malul Jiului, și nu cea din 10 octombrie 1394, de lîngă Argeș.

„Leat 6903 ⟨1395⟩. Domnul Mircea, voevodul Țării Munteneşti, înpreună cu rumânii, au bătut pre înpăratul turcesc la Rovine. Şi atîta i-au znopit de tare pre turci, cît n-au fost mai pomenit nici ei războiu groaznic ca acela, că să vărsasă sîngele ostașilor pre cîmpi pînă deasupra de chișățile cailor. Atuncea au perit Marco Cralovici. Iară un ostaș, anume Costantin, viteaz, au întrat prin oastea turcească și s-au dus pînă la cortul înpăratului, tot tăind prin turci ca prin brusturi. Şi deacă au sosit la cortul înpăratului, sultanul i-au pușcat calul de supt dînsul; atuncea au căzut, dară ar fi ucis și pre înpăratul Baiazit. Şi deacă au căzut, l-au călcat cu caii pînă ce l-au omorît, pentru că s-au fost prins cu picioarele pre supt cal și fiindu-i ochii înpănjăniți și zmoliți de sîngele turcilor, așa l-au înpresurat păgînii de au perit. Iară un Drăgan au scos pre înpăratul din cort și cu fuga au scăpat, că-l lua capre un rob. Şi acel Drăgan au luat toate ale înpăratului și întorcîndu-să de la război, au perit pre cale“. (Ms. 1358, f. 39).

În cronica românească, autorul ei arată o vădită simpatie domnilor și comandanților de oaste români, cu o singură excepție, Iancu de Hunedoara. Acest priceput și viteaz ostaș, dar la un moment dat în dușmănie cu despotul Gheorghe Brancovici, ipoteticul strămoș al cronicarului, este privit cu destulă rezervă, ba uneori și criticat.

⟨Este descrisă înfrîngerea de la Varna a ungurilor de către turci, moartea regelui Vladislav și fuga lui Iancu de Hunedoara⟩. „Iară Iancul vodă scăpînd de la războiu, umbla rătăcind prin Țara Muntenească. Apoi, domnul Dragul voevod, apucînd pre Iancul vodă, l-au pus în închisoare, pentru că multă pacoste făcea Iancul vodă creștinilor. Ci apoi iarăși, nefăcîndu-i nici un rău Dragul ovdă lui Iancului vodă, l-au slobozit și cu mare cinste l-au dăruit.

6953 ⟨1445⟩. Domnul Iancul, voevod Țării Ardealului. După ce au ucis turcii pre craiul Vădislav la Varna, toată Țara Ungurească fiindu într-un cîmp, anume Racoș, au ales pre acest Iancul voevod ca să fie gubernator a toată Țara Ungurească; l-au ales pănă va creăște coconul Vădislav, fiul lui Albert craiul.

Deci acest Iancul voevod era de feăliul lui din Țara Rumânească, născut din fămeăe greacă și numele tătîne-său îi era But. Şi pentru că mult bine și mare omenie făcuse tată-său lui Jicmon craiul, apoi Jicmon craiul au adus pre tatăl lui Iancului vodă în Ardeal și i-au dăruit cetatea Hinidoara, ca să o aibă vecinică pomenire, dupre care cetate au numit pre fiiul lui ungurii ca să-i zică Honeadi Ianoș, carele cu vredniciia vitejiei lui s-au învrednicit a fi și voevod Ardealului.

Iancul voevod, după ce i s-au dat gubernatoriia, au făcut războiul cel dintîiu în Țara Muntenească, înprotiva domnului Dragului vodă, pre carele prinzîndu-l dinpreună cu fiiul cel mai mare, le-au tăiat

https://biblioteca-digitala.ro

capetele, iară fiiului său celui mai mic i-au scos ochiii amîndoi. Și așa au pus alt domn în țară.

După aceăia, întorcîndu-se la Buda și de iznoavă gătindu-se ca să să bată cu Murat înpărat, să răscumpere războiul carele făcuse și pierduse pre craiul Vădislav la Varna. Deci, fiind gata cu oastea lui, au pogorît și au trecut Dunărea la Severin, de unde s-au lăudat că, după ce va bate pre Murat înpărat și să va întoarce înnapoi, capul lui Gheorghie despot încă îl va tăia, pentru că Gheorghie despot îl sfătuia ca să îngăduiască până la vreămea ce să va umplea, adecă pacea care au făcut; și încă și iarna era aproape, ca nu cumva să să înpresoare cu făr de prilej și să umble și el ca și Vădislav la Varna. ⟨În continuare este descrisă lupta cu turcii din 1448, de la Kossovo, înfrîngerea și fuga lui Iancu, vrajba dintre el și Georghe Brancovici, căruia cel dintîi nu voia să-i cedeze cetățile sîrbești recucerite de la turci⟩. Pentru aceăia și Gheorghie despot, cînd fugiia Iancul voevod, fiind bătut de turci, l-au apucat și l-au pus la închisoare și nu l-au slobozit până nu ș-au cuprins toate locurile și cetățile țării lui înnapoi și până nu i-au întors toată paguba cîtă îi făcuse Iancul vodă...

6964 ⟨1456⟩. Iancul vodă bolnăvindu-se, dintru această lume s-au peterecut în pămînt... Și cînd s-au bolnăvit, au fost în Beligradul sîrbesc, dară dacă au murit, l-au dus de l-au îngropat în Beligradul Ardealului". (Ms. 4608, f. 232 v — 234).

Ca și în alte cazuri în care se descriu evenimente din Țara Românească, și pentru domnia lui Vlad Țepeș manuscrisul 1358 are elemente în plus, atît față de alte cronici interne, cît și față de celelalte manuscrise ale cronicii lui Brancovici. Este de semnalat faptul citării unei cronici interne, *Istoriile războaielor Țării Românești*, necunoscută istoriografiei; este probabil vorba de acele bănuite anale, care au stat și la baza altor cronici din Țara Românească, azi pierdute. Iată pasajul, și el complet necunoscut istoriografiei noastre:

„6970 ⟨1462⟩. Înpăratul turcilor au mers în Țara Muntenească, să bată pre Vlad vodă și nimica n-au putut isprăvi, ci de-abea au scăpat și el cu viiață. Încă de nu s-ar fi tras pre brînci, să se ascunză în lunca Dunării, ar fi perit. Că să află scris în „Istoriile războaelor Țării Rumânești" precum au fost fugînd sultanul pedestru cînd l-au încungiurat rumânii de toate părțile și i-au prădat toate corturile și l-au fost pușcat într-o mînă; și, precum spun unii, că dintru aceia să fie murit". (Ms. 1358, f. 45 v).

Într-un scurt pasaj este pomenită venirea în Țara Românească a mitropolitului Maxim, fapt de asemenea nerelatat de celelalte cronici.

„Așadară, mitropolitul Maxim au mersu cu mumă-sa, Angheliia, în Țara Muntenească, la stăpînitorul țării, anume Radul voevodul ce Bun, unde au adus cu sine și 2 sicrie cu trupurile tătîne-său, Ștefan și al frățîne-său, Ioan despot". (Ms. 156, f. 52 v).

Față de cele trei rînduri ale lui Radu Popescu despre bătălia de la Cîmpul Pîinii, relatarea lui Brancovici este cu mult mai largă, ei adăo-

https://biblioteca-digitala.ro

gîndu-i și o narațiune neistorică. Atras de vitejia bănățeanului Pau Chinezu, cronicarul, fără vreun temei, îl înglobează familiei sale, făcînd din el un Brancovici.

„*6978 ⟨1470⟩. Războiul de la Jăbăt.* Cnez Pavel Brancovici, banul Ioannopolului de la Timișoara, încă și el s-au sculat de au mers întru ajutor lui Batori Ișfan, prințilisului Ardealului, cînd avea bătae de războiu cu turcii în Cîmpul Jăbătului, din sus de orașul Oroștiei. Pentru că turcii atîta îl înpresurase pre prințilisul, cît îi tăiase oastea mai toată și el zăcea rănit la pămînt, printre trupurile ceăle tăiate. Și acolo și în zioa de astăzi să veăde un turn făcut de ziduri de piiatră, adecă un făcut semnu unde au căzut prințilisul de zăcea. Deci, întru acea vreăme, sosind cnezul Pavel cu oastea lui de la Timișoara și prin dinnapoi abătînd în turci fără veste, pre cînd turcii așa gîndiia atuncea, că ș-au isprăvit toată treaba izbîndirii lor, atuncea viind cnezul și abătînd în ei, atîta i-au tăiat, cît au căzut din păgîni treizeci de mii jos, iară creștini numai opt mii. ⟨Urmează narațiunea cu găsirea principelui, hora veselă ce s-a întins și în care a jucat și Pau Chinezu cu doi turci la subțioară și unul în dinți⟩. Care lucru văzînd ceilalți ostași, de păreăre bună încă mai mult să mira de vărtutea și de jocul cneazului, decît a rîde, și mai mare mirare au fost cum s-au făcut cnezul al doilea Hercules, precum de aceasta nu numai leatopisețe scriu, adecă la cei sloveneşti, ci și Bomfinie încă mărturiseăște". (Ms. 4608, f. 237 v — 238 v).

În trei rînduri, sub ani diferiți, cronica îl pomenește pe Ștefan cel Mare, în toate cazurile cu obiectivitate, însă mult prea rezumativ față de ceea ce se știa despre viteazul domn la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

„Deci, întru acelaș an ⟨6980⟩, înpăratul turcesc au trimis puterea lui, ca să-l bată pre domnul Ștefan vodă cel Bun al țării Moldovei, iar domnul Ștefan i-au tăiat toată oastea înpăratului, numai cîți robise, atîta au rămas vii". (Ms. 4608, f. 238 v).

„6991 ⟨1683⟩. Turcii călcînd țara Moldovii, au luat cetățile lui Ștefan voevodul, Chiliia și Cetatea Albă". (Ms. 1358, f. 50 v).

„În zilile acestui cneazu, marele Vasilie Ivanoviciu, s-au petrecut din această lume Ștefan, voevodul de la Volosca, carile întru războaele lui au stinsu 150.000 de turci, iară tătari mulțime fără număr au istovit și pe Mateiașu, craiul ungurescu, încă l-au scos dintru marginile țării . . .". (Ms. 156, f. 56).

Cronicarul redă pe scurt și alte evenimente de istorie românească, pe care doar le menționăm: despre moartea lui Radu cel Frumos și a lui Vlad Călugărul, despre o luptă a turcilor în Țara Românească, în care au fost înfrînți, despre începuturile plății haraciului, despre moartea lui Neagoe Basarab, despre căderea Transilvaniei și Banatului sub turci ș.a.

Semnificativă pentru sentimentele românești ale cronicarului este relatarea despre Mihai Viteazul, scurtă și sobră, dar expresivă.

„Domnul Mihai, voevodul Țării Munteneşti, dupre ce au bătut multe războae turcești și de alte limbi păgîne, au bătut și pre Batori

https://biblioteca-digitala.ro

Andraș, prințipul Ardealului, la Sibiiu, și i-au luat țara și stăpînirea. Atuncea au făcut și sfînta Mitropolie cea pravoslavnică, cu vrednicie ocîrmuind leagea neamului creștinesc și cu fericire stăpînind măriia sa cîte treale țările, adecă Ardealul, Moldova și Țara Muntenească. Iară după cîțiva ani, au căzut în războiu la Turda și acolo au murit vitejaște". (Ms. 1358, f. 53).

Urmează ca știri de istorie românească urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino, revenirea în scaunul mitropolitan a arhiepiscopului Theodosie, precum și călătoria Elinei Cantacuzino, mama domnului Șerban, la locurile sfinte. Redăm evenimentul din urmă.

„Măriia sa, doamna Elena, dulce maică prealuminatului mării sale domnului nostru Io Șerban Cantacuzino, după ce au ajuns la învrednicite bătrîneațele mării sale, luund cu sine pre al patrulea fiiu și pre al treilea fată a mării sale, pre jupan Mihaiu Cantacuzino și pre jupîneasa Stanca Cantacuzino, și așa, cu fericire s-au dus la cercetarea sfintelor locuri, închinîndu-să acolo preafericitului și sfîntului mormîntu al mîntuitorului nostru Iisus Hristos și altor locuri sfinte în Ierusalim, dăruind pre sfintele locuri și cu multe și scumpe daruri. Și iară cu fericire și cu norocire întorcîndu-să înnapoi, au mers între iubiții patriei măriei sale". (Ms. 156, f. 58 v — 59).

Ultimul episod de istorie românească este din viața fratelui său, mitropolitul Sava; îl redăm parțial.

„Și întru acea vreame, părintele arhiepiscopul Sava Brancoviciu, stăpînindu Mitropoliia țării Ardealului până în 24 de ani. Și multă vreame luptîndu-să cu eriticii pentru sfînta pravoslavie a bisericii răsăritului, pe urmă, la bătrîneațe ajungînd, supuindu-să răbdării, după urmarea altor străduitori și pentru că n-au vrut să să pleace după eresurile lor, s-au învrednicit a priimi nu numai sudalme și bănuiale, ce încă și închisori și munci de ereticii acei țări . . . Și așa, cu boala muncilor, dîndu-și sufletul în mîinile lui Dumnezeu, dintr-această lume s-au petrecut". (Ms. 156, f. 59—59 v).

Acestea au fost cele ce am considerat că sînt necesare a se spune astăzi despre Gheorghe Brancovici și cronica sa în limba română. Cronicarul ardelean, cu profunde sentimente românești, a fost pe nedrept ignorat sau uitat de istoriografia noastră. Sperăm să putem reda și comenta cu alt prilej și unele fragmente de istorie a românilor din marea sa cronică, cea în limba slavo-sîrbă, pe care le-am copiat cu prilejul unei călătorii de studii în R. S. F. Iugoslavia.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Bunea Augustin, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906.
Densușianu Aron, *O nouă cronică românească*, în *Revista critică literară*, I (1893), p. 97—193 și 366—396.

https://biblioteca-digitala.ro

Dima-Drăgan Corneliu, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967.
Iorga Nicolae, *Despre cronica lui Georghe Brancovici*, în *Revista Istorică*, III (1917), p. 9—15 și 26—118.
Lupaș Marina, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939.
Panaitescu P. P., *Istoria slavilor în românește în sec. al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și sinopsisul de la Kiev*, în *Revista Istorică Română*, X (1940), p. 80—129.
Radonić Jovan, *Grof Djordje Branković i njegovo vreme* (Contele Gheorghe Brancovici și vremea sa), Beograd, 1911.
Turdeanu Emil, *L'oeuvre inconnue de Georges Branković*, în *Revue des etudes slaves*, Paris, XIX (1939), 1—2, p. 5—16.

DAMASCHIN MIOC

LA SIGNIFICATION DE LA CHRONIQUE ROUMAINE DE GHEORGHE BRANCOVICI DONNÉES ISSUES DES MANUSCRITS INÉDITS

(Résume)

L'auteur de l'ouvrage — ci expose la vie de Gheorghe Brancovici — chroniquer respectable et grande patriot. En ce qui concerne la Chronique roumaine donnée à Gh. Brancovici, l'auteur met en relief le fait, d'une signification bien particulière, que cette écriture-ci, constituie, dans le domaine de l'historiologie roumaine, la première ouvre d'histoire universelle, issue en roumaine, qui introduit dans le circuit stienifique, des données significatives pour ses contemporains pas utilisés par des autres chroniquers.

https://biblioteca-digitala.ro

ELEMENTE LAICE ÎN PICTURA VECHE ROMÂNEASCĂ DIN BANAT

Banatul, provincie supusă timp îndelungat dominației străine ne oferă astăzi puține vestigii culturale rămase din perioadele îndepărtate, căci, datorită condițiilor istorice, numeroase monumente au dispărut și odată cu ele lucrările ce le-au împodobit. Cele rămase, ilustrează că pe acest teritoriu s-a desfășurat o activitate cultural-artistică strîns legată de cea a celorlalte ținuturi românești cu care a fost într-o permanență legătură. În secolul al XVIII-lea, datorită unor relative stabilizări a vieții economice și politice, aceasta devine mai intensă, dovedită fiind prin multitudinea edificiilor construite și de numărul mare de zugravi ce-și desfășoară acum activitatea. Printre aceștia îi menționăm pe autorii picturii de la Săraca (începutul sec. al XVIII-lea), pe Vasile și Gheorghe Diaconovici, Nedelcu Popovici, Radu Lazarevici și alții, care urmează linia tradițională a picturii de factură bizantină, puternic influențată însă de elemente ale artei apusene, care, în acest spațiu, pătrund mult mai ușor și din abundență.

Penetrarea elementelor laice în pictura veche românească, proces de lungă durată, oscilatoriu, cu nuanțări diferite de-a lungul secolelor, își găsește împlinirea în cursul veacului al XIX-lea, cînd fenomenul se generalizează și cunoaște noi fațete.

Trecerea de la o pictură în care lumea reală era cu desăvîrșire uitată, uniformizată, aspațială, la o pictură în spatele căreia se simte un zugrav individualizat, cu mai mult sau mai puțin talent, animat de sentimente pe care rareori le exprimă deplin, aparținînd unei anumite țări sau regiuni, jalonează drumul picturii naționale.

Tendințele înnoitoare, care vizează atît conceptele fundamentale cît și limbajul, își fac apariția odată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, determinate fiind de o serie de mutații pe plan ideologic în sfera concepțiilor despre lume și viață, dar și de faptul că sub influența umanismului problematica umană devine tot mai importantă. Lărgirea orizontului artistic a fost impulsionată și de amploarea pe care a luat-o fenomenul cărturăresc și lupta pentru afirmarea națiunii române, manifestată prin grija pentru istoria și limba poporului român.

Procesul de umanizare a reprezentărilor figurative, desprinderea de cadrul abstract și atemporal, se realizează în secolele XVII—XVIII ca ur-

https://biblioteca-digitala.ro

mare a slăbirii rigorilor ce întovărășeau ritualul zugrăvitului[1] și a tendințelor de a nu respecta întocmai prevederile Erminiei. Zugravul de odinioară, înzestrat cu temeinicie cunoștințe teologice, este stînjenit în activitatea creatoare de interpretarea dogmatică, programatică, a artei de factură bizantină. Noile condiții social-istorice și culturale vor favoriza formarea unui artist laic, provenit din rîndurile țărănimii sau a păturilor orășenești, cu o nouă viziune despre lume, tot mai conștient de rolul ce îl deține în societate, ca făuritor de cultură alături de ceilalți factori.

Simbolul și alegoria, forme de abordare a realității, specifice picturii bizantine, își pierd puterea de afirmare sub impulsul elementelor decorative, ceea ce va duce la adoptarea unei viziuni mai pămîntești în abordarea temelor religioase. Această deplasare a *„problematicii umane din sfera valorilor religioase în acea a valorilor de evidentă nuanță laică,... marchează sfîrșitul patronajului ecleziastic asupra culturii, deschizînd perspectivele unei vieți spirituale cu un tot mai pronunțat accent laic"*[2].

Cu toate modificările de formă ale programului iconografic, pictura tradițională rămmîne în esența ei supusă concepției teocentrice, potrivit căreia omul și natura sînt subordonate, fără drept de apel, divinității. Abia în secolul al XIX-lea, cînd pictura modernă de șevalet începe să cucerească teren, are loc o răsturnare a valorilor, naturii umane redîndui-se adevăratul său loc.

Deși păstrează schemele tradiționale în compoziții, tipic ortodoxe, meșterii anonimi introduc o serie de elemente noi — o gamă cromatică mai vie, unele detalii din viața cotidiană, expresia fețelor și încercarea de redare a volumelor prin valorații cromatice — ca urmare a asimilării influențelor de factură renascentistă sau barocă din arta occidentală, cît și a celor veneto-cretane prin filiera balcanică.

Această însușire a limbajului plastic european, determinată de modificarea condițiilor sociale și culturale, este adaptată viziuinii naționale, și prin îmbinarea cu tradiția, formează un tot unitar.

Împletirea dintre noile elemente, vizînd realitatea și cele tradiționale, este surprinsă foarte bine în caietele de modele[3] importante instrumente de lucru pentru acele vremuri. Din analiza lor reiese că au fost folosite ca surse de inspirație atît gravurile occidentale sau ilustrațiile cărților populare, cît și propriile studii asupra mediului înconjurător.

Înscrierea în spațiul iconografic a realității ambiante, a ceea ce creatorul înțelege prin natură, nu constituie peisajul în adevăratul sens al cuvîntului, ci penetrarea unor imagini reale, mult stilizate, uneori foarte depărtate de punctul de pornire. De aceea, la început, cadrul natural este convențional și abstract, părînd a fi confecționat dintr-o materie amorfă, fapt datorat cunoașterii aproximative a naturii de către artistul care nu folosește observația directă ci memoria. Treptat, el va analiza tot mai mult fenomenele înconjurătoare, trecîndu-le prin filieră proprie, îmbogă-

[1] I. Frunzetti, *Etapele evoluției peisajului în pictura românească pînă la Grigorescu*, în *SCIA*, VII, 1961, 1, p. 87.

[2] A. Dobjanschi, V. Simion, *Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea*, în *RMM*, seria Mia, XLVII, 1978, 2, p. 69.

[3] T. Voinescu, *Zugravul Pîrvul Mutu și școala sa*, în *SCIA*, II, 1953, 3—4, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro

ţind cu noi imagini recomandările sumare ale Erminiei, care se reduc la: „copaci mari iar la rădăcina unuia secure", „copac mare scorburos"[4].

Aceste modificări de concepţii pot fi urmărite şi în lucrările provenite din sudul Banatului.

Cîteva opere, de mici dimensiuni, în care identificăm cu preponderenţă subiectul *Botezului*[5] (sf. sec. XVII—început sec. XVIII, pl. I/a) se caracterizează printr-o imagine deja bidimensională în care prin linii curbe şi valoraţii cromatice, artistul, ce pare a fi ca formaţie miniaturist, sugerează adîncimea. Linia fluentă, şerpuitoare, ce îmbrăţişează elegant contururile malurilor asimetrice şi ale copacilor, crează cadrului natural profunzime, mişcare, dar şi liniştea specifică atmosferei mistice. Întreaga atenţie este concentrată asupra reprezentării religioase şi mai puţin asupra cadrului în care acesta se desfăşoară, astfel încît vegetaţia din jurul personajelor principale este redusă la cîteva elemente cu desen filigran. Proporţiile nu sînt respectate, copacii au aceeaşi înălţime cu a ierburilor. Doar pomi aflaţi undeva în spate au dimensiuni mai apropiate de real. Unduirea apei este redată artificial prin linii albe, paralele, ondulate. Deşi continuă să rămînă o caracteristică, bidimensionalitatea va fi permanent supusă tendinţelor înnoitoare şi transformărilor ce străbat vechiul sistem de reprezentare iconografică, fenomene ce se manifestă cu intensitate în a doua jumătate al secolului al XVIII-lea.

În pictura *Sf. Ioan Botezătorul* (2/2 sec. XVIII, pl. I/b), reprezentarea solului prin dungi late, vălurite, modulate orizontal, scoate în evidenţă caracterul convenţional al sugerării spaţiului, axat pe scheletul constituit din aceste benzi întretăiate de trunchiurile verticale ale copacilor. Ruperea echilibrului, prin linia oblic arcuită a dealului din dreapta, conferă imaginii o anumită tensiune. Încercările de redare a celei de-a treia dimensiuni sînt rudimentare, legile perspectivei nefiind păstrate, astfel că arborii au aceeaşi mărime indiferent de aşezarea lor în spaţiu. Doar cel ce este amintit de textul Erminiei, la rădăcina căruia se află securea, are proporţii mai mari. Frunzele sînt redate prin pete transparente de culoare, caracteristică a tehnici apusene. Aceleaşi modalităţi în prezentarea cadrului le întîlnim şi la alte două picturi pe lemn datate, 1772.

În cea care înfăţişează pe *Sf. Ioan Botezătorul*[7], (1772, pl. II/a), distingem bine planul cu figura centrală, cel pe care este masată vegetaţia. Linii puternice despart planurile şi prin tente plate închise, alternînd cu cele deschise, caută să surprindă adîncimea. Cu trunchiul scurt şi frunzişul bogat arborii sînt grupaţi pe o orizontală perfectă, încremeniţi pentru totdeauna într-un decor artificial. Destul de ciudat, copacul din stînga pare o creaţie a fanteziei artistului sau o realizare slabă după un model preluat de undeva şi nicidecum reflectare a realităţii. Lumina gălbui-portocalie ce se ridică deasupra coroanelor vrea să sugereze că mai există ceva dincolo de ei.

Că autorul nu respectă proporţiile, se vede bine în imaginea *Sf. Nico-*

---

[4] *Erminia picturii bizantine*, Timişoara, 1980, p. 226.

[5] Depozitul de concentrare al bunurilor de valoare aparţinînd cultelor, Reşiţa, nr. inv. 11.

[6] *Ibidem*, nr. inv. 699.

[7] *Ibidem*, nr. inv. 659.

https://biblioteca-digitala.ro

lae[8] (1772, pl. II/b), unde dimensiunile clădirii sînt aproape identice cu ale dealului pe care se află. Și aici zugravul caută să sugereze volumul, perspectiva, prin linia accentuată, sinuasă a colinelor și conturul în zigzag al malurilor ce se văd în ape. Fără vegetație și cu firave modulații cromatice, elementele ce urmăresc să redea peisajul sînt lipsite de autenticitate. Lumina se ridică ca un abur deasupra munților și este reflectată de apă.

În *Sf. Ioan Botezătorul*[9] (2/2 sec. XVIII, pl III/a) creatorul anonim este preocupat de integrarea figurii centrale în peisaj și rezolvarea în perspectivă a spațiului, fără a ieși din cadrul schematizat caracteristic epocii. Dealurile prind contur prin valorații cromatice cu pete închise. Copacii din primul plan sînt mai mari decît cei de pe coline. Echilibrul și simetria dețin un rol important, elementele naturale structurîndu-se aproape identic de o parte și alta a centrului lucrării.

Elev și colaborator al lui Gh. Diaconovici[10], zugravul St. Popovici, a cărui activitate o putem urmări la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor în multe sate bănățene, a asimilat în reprezentările sale și numeroase elemente laice apusene. În unele dintre operele lui, natura continuă să fie șablonizată căci artistul părăsește foarte greu rigiditatea și convenționalismul acestei perioade. În altele, recunoaștem deja mîna meșterului ce caută să depășească uniformitatea și să creeze un peisaj asemănător picturilor pline de dinamism ale barocului și să redea chipurilor expresivitatea portretelor aceluiași stil.

În lucrările mai vechi cum este cazul *Sf. Ioan Botezătorul*[11] (1786, pl. III/b), stîncile sînt stilizate arhaic, aproape geometrizant, linia groasă fiind încă folosită pentru sugerarea volumelor iar umbrele în apă sînt redate stîngaci printr-un ton închis uniformizat.

Echilibrul, care îl caracterizează, este perfect vizibil în imaginea *Sf. Nicolae*[12] (4/4 sec. XVIII, pl. IV/a) unde se crează o simetrie față de personajul central, iar apoi fiecare element devine axă pentru celelalte două. Frunzele sînt redate prin suprapunerea tușei fiind folosită și culoarea albă în compunerea lor, caracteristică a pictorilor anonimi venețieni din veacul al XVIII-lea.

Mai bine redate sînt colinele din cealaltă reprezentare a *Sf. Nicolae*[13] (1804, pl. IV/b) unde petele de culoare și dungile în nuanțe diferite nu mai sînt paralele sau limitate la marcarea contururilor, ci caută să surprindă forma și materia. Vegetația se modifică, copacii fără specie, departe de cei reali, sînt înlocuiți prin brazi, al căror frunziș este sugerat prin mici pete albe.

O viziune mai modernă o anunță pictura reprezentîndu-l pe *Sf. Ioan Botezătorul*[14] (1/4 sec. XIX, pl. V/a). Subiectul este integrat în peisaj,

---

[8] *Ibidem*, nr. inv. 660.

[9] *Ibidem*, nr. inv. 656.

[10] R. Medeleț, *Date noi despre viața și opera lui Vasile și Gheorghe Diaconovici*, comunicare prezentată la simpozionul *Istorie culturală, românească. Pagini bănățene*, Reșița, 20—21 mai, 1983.

[11] Depozitul de concentrare al bunurilor de valoare aparținînd cultelor, Reșița, nr. inv. 651.

[12] *Ibidem*, nr. inv. 308.

[13] *Ibidem*, nr. inv. 700.

[14] *Ibidem*, nr. inv. 517.

https://biblioteca-digitala.ro

copacul din spate avînd dimensiuni reale comparativ cu înălțimea personajului ceea ce marchează începutul desăvîrșirii perspectivale. Diagonala apă—pămînt împarte imaginea în două planuri, echilibrul fiind deplasat în partea dreaptă, compunerea pe diagonală este proprie compoziției de natură barocă dinamică și agitată.

Cu toate încercările de a introduce inovații plastice rezultate din apropierea de viziunea artei apusene, Ștefan Popovici a lucrat în majoritatea cazurilor în continuare după șabloanele scoase din caietele vechi de modele care circulau în acea perioadă, neizbutînd să depășească întru totul condiția zugravului, caracteristică și a celorlalți reprezentanți ai artei din provinciile românești, izvorîtă din realitățile istorico-politice ale acelor vremuri.

Secolul XIX conferă pentru Banat o largă deschidere spre pictura Europei centrale, în orașe activînd pictori academici din Imperiu a căror artă are influențe asupra zugravilor țărani bănățeni. Unii dintre aceștia aflați în străinătate iau contac direct cu școala apuseană și apoi reîntoși în țară fondează ateliere locale prin care transmit cunoștințele acumulate, deseori șablonizate.

Noile tendințe sînt sesizibile și în lucrările lui Dimitrie Popovici, nume cunoscut în acea vreme în Banat și îndeosebi în zona Oraviței. În patru dintre reprezentările sale: *Sf. Ioan Botezătorul*[15] (2/4 sec. XIX, pl. V/b), *Sf. Nicolae*[16] (1848, pl. VI/a), *Sf. Paraschiv*[17] (2/4 sec. XIX, pl. VI/b), *Sf. Dimitrie*[18] (2/4 sec. XIX, pl. VII/a), zugravul insistă asupra redării celei de-a treia dimensiuni prin îmbinarea armonioasă a planurilor. Frunzișul neindividualizat, este marcat prin pete luminoase mărunte, iar umbrele se aștern firesc pe apă și în zare.

Într-o reprezentare a *Sf. Ioan Botezătorul*[19] (1/2 sec. XIX, pl. VII/b), a cărui autor nu este cunoscut, proporțiile sînt păstrate, perspectiva este realizată prin alternanțe de umbră și lumină; copacii nu sînt individualizați, însă există tendința de prezentare a volumelor prin modificări ale tonului. Accentul cade pe desen.

În pictura *Sf. Ilie*[20] (1/2 sec. XIX, pl. VIII/a), de asemenea nesemnată, adîncimea este compusă prin alternare de planuri. Arborii din primul plan suprapuși peste oglinda apei, dau impresia de spațialitate, de aerisire, încît peisajul trăiește și se apropie de realitate.

Către mijlocul secolului al XIX-lea observăm că natura ce însoțește imaginea tradițională, prinde contur real, devenind parte integrantă a scenei. Liniile se topesc în culoare prin folosirea multor nuanțe iar prin diferențele dintre ele se crează spațialitatea. Pictorul este mai insistent asupra peisajului, dovedind că s-a aplecat și a studiat natura reală. Nuanțele de verde delicate și rafinate la care se adaugă albastru pentru dealurile din spate, trimit ochiul să se odihnească la mari distanțe. Clădirile, deși stilizate, sînt mai apropiate de realitate.

[15] *Ibidem*, nr. inv. 556
[16] *Ibidem*, nr. inv. 555.
[17] *Ibidem*, nr. inv. 796.
[18] *Ibidem*, nr. inv. 798.
[19] *Ibidem*, nr. inv. 505.
[20] *Ibidem*, nr. inv. 458.

https://biblioteca-digitala.ro

Caracteristice pentru aceste viziuni sînt picturile: *Sf. Paraschiva*[21] (2/2 sec. XIX, pl. IV/b), Sf. Nicolae[22] (2/2 sec. XIX, pl. VII/a), *Sf. Gheorghe* și *Sf. Teodor Tiron*[23] (1883, pictor Nicolae Hașca, pl. VII/b), *Răstignirea*[24] (3/4 sec. XIX, pictor Filip Matei, pl. VIII/a) și *Sf. Gheorghe*[25] (1894, pl. VIII/b).

Cu toate transformările pe care le reflectă, aceste lucrări continuă să rămînă în anumite privințe tributare schematismului tradițional. Peisajul este numai un element auxiliar cu unele stîngăcii în tratarea liniei și realizarea perspectivei, urmînd ca pe parcursul secolului să i se acorde un spațiu tot mai important. Se va ajunge astfel la adevărate compoziții cu personaje, în care locul principal este rezervat peisajului. Acesta se va elibera și va deveni autonom odată cu posibilitățile de abordare ale picturii laice de către reprezentanții plasticii românești.

ADRIANA OPRINESCU

LAISCHE ELEMENTE IN DER ALTEN RUMÄNISCHEN MALEREI AUS DEM BANATE

(Zusammenfassung)

Der Schritt von einer Malerei in der die reale Welt gänzlich fehlt, einer Malerei die Schablonenhaft gebietlos war, zu einer Malerei hinter der, man einen individualisierten Künstler mit mehr oder weniger Talent vermutet, der seine Gefühle aber selten ausdrückt markiert den Weg der nationalen Malerei.

Der Prozess der Humanisierung der figurativen Verschaulichung sowie die Lösung vom abstrakten und zeitlichen Rahmen, wird im XVII—XVIII Jahrhundert erreicht, als Folge einer Sprengung der festehenden Regeln die dem Ritus der Malerei anhafteten, und der Tendenzen die Regeln der Erminie nicht zu befolgen. Obwohl die anonymen Ikonenmaler die traditionellen Schemen in den typisch ortodoxen Kompositionen beibehalten, erscheinen eine Reihe von neuen Elementen — eine lebendigen chromatische Auswahl, einige Details des Allatglebens, der Ausdruck der Gesichter und der Versuch die Tiefen durch chromatische Nuancen zu veranschaulichen — als Folge der Assimilierung der renaissantistischen oder barochen Beeinflussungen der Westlichen Kunst sowie jener venetianisch-kretanischen durch den balkanischen Einfluss.

Die Einbeziehung in den ikonographischen Raum der Umwelt, dessen was der Autor unter Natur versteht, ist nicht im eigentlichen Sinn des Wortes eine Landschaft sondern die Einbeziehung einiger realen Bilder, sehr stilisiert, manchmal sehr entfernt vom Ausgangspunkt. Deshalb ist der Naturrahmen anfangs Konventionell und Abstrakt, da die Natur vom Künstler nicht genau gekannt wird und er nicht die direkte Beobachtung benützt, sondern seine Erinnerung. Mit der Zeit wird er immer mehr die Phänomene der Umwelt analysieren und sie durch sein eigenes Denken führen die wenigen Ratschläge der Erminie durch neue Bilder bereichern.

[21] *Ibidem*, nr. inv. 468.
[22] *Ibidem*, nr. inv. 469.
[23] *Ibidem*, nr. inv. 349.
[24] *Ibidem*, nr. inv. 97.
[25] *Ibidem*, nr. inv. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Diese Konzeptionsendärungen können auch in den Matereier des suden des Banates Ende des XVII—XVIII Jahrhundert vervolgt werden — die in der vorliegenden Arbeit analysiert werden.

Das XIX — Jahrhundert schafft eine weite Öffnung zur westlischen Malerei, da in den Städten akademische Maler des Reiches schaffen, deren Kunst Einfluss auf die Bauernmaler des Banates ausübt. Man bemerkt dass die Natur, die die religiösen Bilder begleitet Konturen erhält und ein Teil der sacralen Szene wird. Der Maler bekant die Landschaft mehr was beweist dass er sie studiert hat.

Mit all diesen Umänderung bleibt auch die Malerei des XIX Jahrhunderts in gewissem Sinn dem Schema des Traditionalismus treu, da die Landschaft nur ein Hilfsmittel darstellt, dass linkisch in der Darstellung der Linien und der Perspektive bleibt.

https://biblioteca-digitala.ro

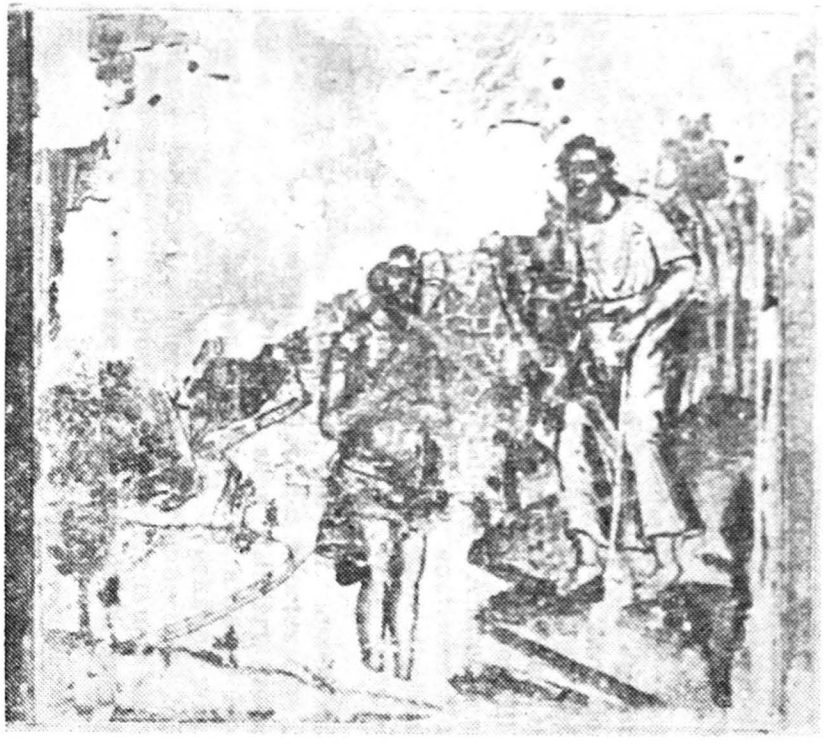

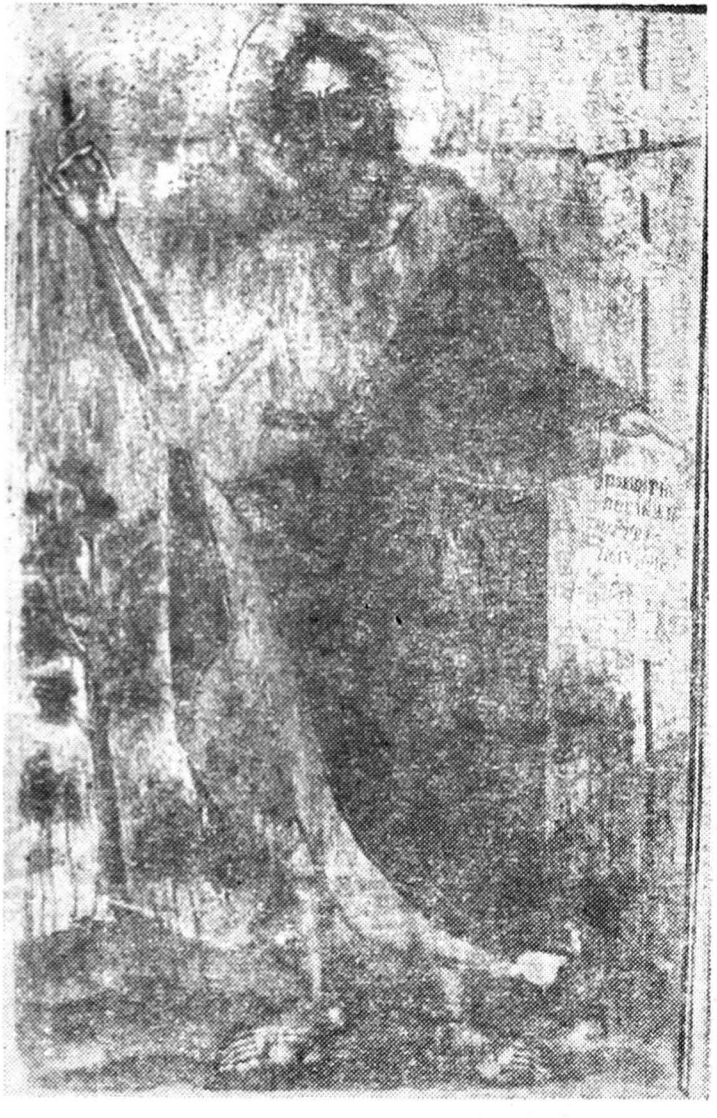

Pl. I. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. II. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. III. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. IV. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

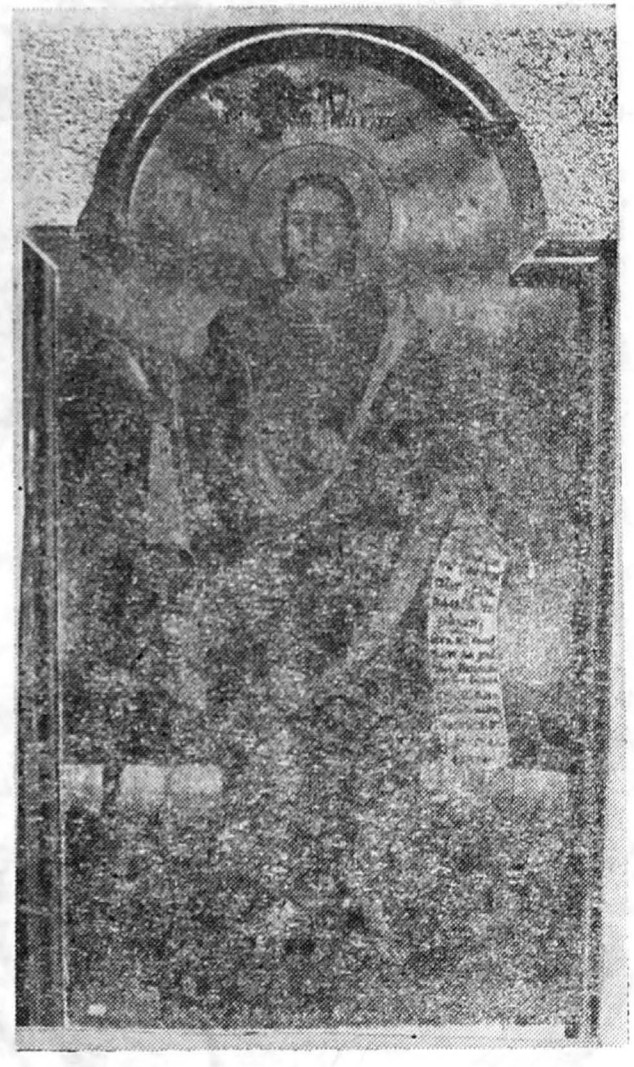

Pl. V. a, b

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. VI. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. VII. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. VIII. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. IX. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. X. a, b.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

FILE DIN ISTORIA UNEI ŞCOLI BICENTENARE

În anul 1976 şcoala din vechea aşezare minieră Doman (municipiul Reşiţa) a aniversat 200 de ani de la prima atestare documentară. Prima menţiune documentară despre şcoala din Doman datează de la 1 octombrie 1776 cînd aceasta funcţiona împreună cu aceea de la Cuptoare[1], limba de predare fiind cea română.

În anul 1781 a funcţionat ca învăţător Avram Nicolaevici pentru ca zece ani mai tîrziu, în 1791, învăţător să fie Agram Lupulovici care preda la 36 elevi (20 băieţi şi 16 fete) deşi numărul copiilor apţi de şcoală era de 99 (48 băieţi şi 51 fete)[2].

Începînd cu anul şcolar 1795/1796 şcoala va fi frecventată numai de copiii locuitorilor din Doman (57 elevi din care 17 băieţi şi 40 fete) separîndu-se de aceea de la Cuptoare[3]. În anul şcolar 1801/1802 şcoala a fost frecventată de 54 elevi (20 băieţi şi 34 fete)[4]. Trebuie menţionat că pentru prima perioadă (1776—1871) există foarte puţine surse documentare.

Prima menţiune aflată în arhiva şcolii datează din 10 februarie 1871, cînd comitetul parohial a hotărît sancţionarea părinţilor care-şi duceau seara copiii la cîrciumă, jocuri sau îi lăsau singuri pe străzi: „Pruncii şi pruncele . . . de astăzi înainte, cei mai mici de 15 ani să nu se afle seara la jocuri, nici pe stradă, împrejurul birtului. Fiesce care tată de familie pentru călcarea acestui concluzii, se va pedepsi, prima dată pentru unu pruncu seu, cu 50 cr., a doua ora cu unu fl., a treia ora cu 2 fl., ş.m.d."[5]. La 26 noiembrie 1872, reprezentanţii cetăţenilor din Doman au hotărît ca salariul anual al învăţătorului Iosif Olariu pe perioada cît va funcţiona la această şcoală să fie de 340 fl., luîndu-şi obligaţia să-i procure şi lemnele necesare pentru iarnă[6].

Într-un document datat 16 martie 1877 este consemnat primul comitet şcolar, ales la 16 noiembrie 1876, care a fost format din: Ioan Oprea, Iosif Olariu, George Gerguţia, Petru Zuiacu, George Coloşioară. Comi-

---

[1] Radu Petre, Onciulescu Dimitrie, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Banat*, Casa corpului didactic, Timişoara, 1976, p. 273.

[2] *Ibidem* p. 273.

[3] *Ibidem* p. 240.

[4] *Ibidem.*

[5] Arhiva comitetului parohial din 1871, Proces-verbal al şedinţei comitetului parohial din 10 februarie 1871, punctul III.

[6] Arhiva comitetului parohial din anul 1872.

https://biblioteca-digitala.ro

tetul școlar a hotărît să se îngrădească grădina școlii, să se planteze pomi fructiferi și să se ajute „pruncii neglijați de către părinți"[7].

În anul școlar 1878/1979 învățătorul Iosif Olariu a primit un salariu anual de 300 fl., iar modestul inventar al bibliotecii cuprindea și lucrarea „Școala română". Într-o adunare ținută cu părinții elevilor, învățătorul le-a adus mulțumiri pentru interesul care-l manifestau față de școală[8].

La 8 decembrie 1881 lucrătorii de la mina din localitate au solicitat punerea la dispoziție a localului școlii pentru organizarea unei petreceri devenită ulterior tradițională. Dacă la început cererea a fost respinsă, în urma intervenției energice a învățătorului Iosif Olariu care și-a motivat opunerea sa pentru stricăciunile care s-ar putea aduce inventarului școlii, prin primirea sumei de 20 fl. pentru fondul școlar s-a acoeptat organizarea acestui bal al familiilor de minieri în localul școlii[9].

O interesantă propunere a făcut învățătorul Iosif Olariu în anul 1884 în vederea valorificării terenului agricol aparținînd localității cerînd ca porțiuni din locurile numite „Vîlcele" și „Delbocețiu" să fie plantate cu pomi fructiferi unde aceștia aveau condiții favorabile de dezvoltare[10].

În anul 1892 învățătorul Iosif Olariu se pronunță pentru activizarea corului (dirijor: Mihai Crăciun) și atragerea cetățenilor din localitate la această formă de activitate culturală care va cunoaște în perioada următoare o serie de succese.

Prin ordinul 3127 din 22 decembrie 1892 pedagogul Mihai Belcea a fost numit învățător adjunct pe lîngă Iosif Olariu pînă la pensionarea acestuia. Mihai Belcea s-a prezentat la post la 29 ianuarie 1893, iar Iosif Olariu a fost investit de autoritățile locale cu renumerarea învățătorului adjunct. În perioada la care ne referim învățămîntul nu era gratuit și în documente se găsește mențiunea că părinții trebuiau să plătească pentru fiecare copil o taxă anuală de 15 cr.[11].

Prin ordinul 1296 din 22 mai 1896 a fost numit ca învățător definitiv la școala din Doman, Aurel Gherguță. Acesta s-a prezentat la post în data de 21 iunie 1896, fiind cazat la început în casa unui cetățean din localitate. Cu ocazia preluării inventarului școlii nu s-au constatat lipsuri, dar noul învățător a cerut autorităților locale să se înceapă neîntîrziat reparațiile la școală[12].

În urma dezvoltării extracției cărbunelui la Doman, numărul minierilor a crescut. Cei care trudeau în adîncurile pămîntului au cerut ca fiii lor să poată frecventa școala din localitate. Această cerere a lor este aprobată cu condiția ca să plătească pentru fiecare copil o taxă anuală de 2 fl. și 50 cr. În anul 1907 salariul învățătorului a fost ridicat la 800 cor. anual plus lemnele în valoare de 80 cor., precum și 40 cor. reprezentînd venitul realizat de pe lotul de pămînt primit de la comună. Locuitorii așezării trebuiau să contribuie la salariul anual al învățătorului cu suma de 120 cor. În luna decembrie 1907 salariul a fost din nou

[7] *Ibidem*, 1877.
[8] *Ibidem*, 1878.
[9] *Ibidem*, 1881.
[10] *Ibidem*, 1884.
[11] *Ibidem*, 1892.
[12] *Ibidem*, 1896.

https://biblioteca-digitala.ro

mărit la 1 000 cor., dar învățătorul a fost obligat să țină și evidența altor instituții din localitate fără a primi o renumerație suplimentară pentru aceasta[13].

Începînd cu data de 1 octombrie 1911 învățătorul Aurel Gherguță s-a pensionat. Pentru ocuparea postului vacant s-a instituit un concurs stabilindu-se ca noul învățător să fie salarizat tot cu 1 000 cor. anual, asigurîndu-i-se locuință gratuită, dar fiind obligat să conducă și corul din localitate.

Ca învățător provizoriu a fost numit A. Conciatu, care într-un memoriu se plîngea că este salarizat doar cu 80 cor. lunar și nu cu 100 cor. cum ar fi meritat[14].

În anul școlar 1912/1913 la școala din Doman a funcționat ca învățător Petru Colojoară. Datorită mobilizării învățătorului Petru Colojoară încă în anul 1914, acesta a fost suplinit în anul școlar 1914/1915 de către bătrînul preot Ioan Oprea.

Deși locuitorii din Doman solicitaseră în scris în mai multe rînduri autorităților revenirea de pe cîmpul de luptă a lui Petru Colojoară sau numirea unui nou învățător, cererile lor au rămas nesoluționate.

Documentele existente în arhiva școlii consemnează faptul că în anul școlar 1915/1916 cei 60 de elevi în vîrstă de 6—12 ani nu au frecventat școala din cauză că nu aveau cine să le predea.

La 1 februarie 1920 a fost numit învățător ajutător Serafim Jurcă care devine titular prin cîștigarea concursului organizat în vara aceluiași an.

Acest învățător va funcționa la școala confesională din Doman pînă în anul 1924 cînd a fost detașat la Bocșa-Vasiova. În urma plecării lui Serafim Jurcă postul a fost pentru o scurtă perioadă suplinit de Rusalin Neagoe pînă la numirea definitivă a învățătorului Ion Franți care va funcționa la această școală începînd cu data de 1 octombrie 1924. În același an găsim înscris în documente și modestul inventar al școlii care cuprindea printre altele: una masă, două scaune, o tablă în stare necorespunzătoare, două cuiere de perete, un cuptor și o bibliotecă care avea 101 cărți[15].

În anul școlar 1926/1927 învățătorul Ion Franți a predat la clasele I—IV care aveau un efectiv de 30 elevi repartizați astfel: clasa I — 12 elevi; clasa II — 7 elevi; clasa III — 2 elevi; clasa IV — 2 elevi; clasa V — 3 elevi și clasa VI — 4 elevi. Începînd cu anul școlar 1927/1928 la această școală a fost repartizată învățătoarea Elena Giurasa. Documentele păstrate în arhiva școlii menționează faptul că în anul școlar 1928—1929 un număr de 29 elevi au fost declarați neclasificați din cauza numărului mare de absențe „nemotivate". Aceste absențe au fost cauzate de faptul că părinții acestor elevi nu au avut posibilitatea să-i trimită la școală.

Începînd cu anul școlar 1929/1930 a funcționat la școala din localitate învățătorul Vasile Popescu ajutat de învățătoarea Stela Mureșan.

Într-un proces verbal al unei ședințe a comitetului școlar din anu 1934 se menționează că localul școlii nu a fost zugrăvit de peste 10 ani, multe

[13] Arhiva școlii din anul 1907.
[14] *Ibidem*, 1911.
[15] *Ibidem*, 1924.

https://biblioteca-digitala.ro

geamuri erau sparte și pentru a se putea ține cursurile cu întreg efectivul înscris mai erau necesare 4 bănci. Pentru cei care doreau să frecventeze clasele V—VI s-a introdus un curs complimentar. Numărul cărților din biblioteca școlii a ajuns la 313 volume. Comitetul școlar a fost format din Iovan Purcăriță (președinte), Aurel Mețiu, ing. Traian Bălcea, Traian Franți-Păluică, Valeriu Zuiac[16].

La concursul organizat la Reșița pentru elevii fruntași la învățătură, școala din Doman nu a fost reprezentată în anul 1935 din cauză că nu au existat fonduri pentru deplasarea copiilor. În luna martie a anului 1935 s-a organizat „Săptămîna sădirii pomilor", elevii școlii aducîndu-și aportul la desfășurarea acestei acțiuni. Trebuie să menționăm că elevii aveau și alte preocupări practice confecționînd rame pentru tablouri sau alte obiecte în cadrul disciplinei „lucrul manual. Mulți dintre elevi erau abonați la revista „Bucuria copiilor", iar școala era abonată la publicația „Școala Carașului". În anul 1936 prin reorganizarea comitetului școlar ca președinte a fost ales Eremia Milotin, iar ca vicepreședinte Aurel Mețiu. Cetățenii din localitate au propus construirea unui nou local de școală datorită faptului că cel vechi continua să se afle într-o stare necorespunzătoare.

Începînd cu 1 noiembrie 1936, la Doman începe să funcționeze învățătorul Ion Stîngu în locul lui Marin Strejanțu, transferat la Ocna de Fier.

Învățătorii din Doman au participat la cercul cultural organizat la Reșița. Conducerea școlii a solicitat în anul 1936 un ajutor în bani de la proprietarii minelor „Pentru ca și copiii săracilor să poată frecventa cursurile".[17]

Instruirea copiilor de minieri din localitate a fost realizată în anul școlar 1940/1941 de învățătorii Ion Stîngu (directorul școlii) și Iosif Bălaj venit din nordul Transilvaniei. Pentru ajutorarea învățătorului Iosif Bălaj din fondul comitetului școlar s-a alocat suma de 200 lei.

La începutul anului școlar 1941/1942 școala din localitate a fost încadrată cu doi învățători și anume: Ana Doroghi venită din nordul Transilvaniei, care a funcționat la clasele I—III și Ion Stîngu care a predat la clasele IV—VII. În anul 1942 învățătorul Ion Stîngu a fost concentrat, ocul său ca director fiind suplinit de Ana Doroghi. În acel an școlar cele șapte clase au fost frecventate de 65 elevi repartizați pe clase astfel: clasa I-a=15; clasa II-a=13; clasa III-a=10; clasa IV-a=7; clasa V-a= =10; clasa VI-a=7; clasa VII=3.[18] În anul școlar 1942/1943 nu s-a alocat din bugetul comunei nici o sumă școlară care a funcționat în două localuri dispunînd de două săli de clasă.

Funcționarea școlii a fost asigurată prin subvenții, iar cursurile nu au fost frecventate nici în acel an de elevii cu situație materială mai grea. Pentru procurarea unor obiecte necesare desfășurării procesului de învățămînt au fost organizate și o serie de serbări în colaborare, de către elevi și adulți.

În anul școlar 1944/1945 școala a fost încadrată cu următoarele cadre didactice: Ion Stîngu (director), Ana Doroghi, Gheorghe Rînja și Loghin Hudumac. Datorită greutăților provocate de cel de al doilea război mon-

[16] Registrul de procese verbale a comitetului școlar din anul 1934.
[17] Arhiva școlii din anul de învățămînt 1936/1937.
[18] Cataloagele claselor I—VII din anul școlar 1941/1942.

https://biblioteca-digitala.ro

dial frecvența copiilor a fost nesatisfăcătoare (52%). Activitatea școlii se găsea la cheremul patronilor U.D.R. care au dovedit o slabă preocupare pentru asigurarea condițiilor optime desfășurării procesului de învățămînt în cele două săli de clasă. Pentru îmbunătățirea frecvenței în anul școlar 1945/1946 comitetul școlar format din Irimia Milotin (președinte), Dumitru Șoacă, Traian Franț și Ferdinand Fonek a hotărît chemarea în fața sa a părinților care nu-și trimiteau copiii la școală[19].

La începutul anului 1947 s-au deschis cursurile de alfabetizare care s-au desfășurat de trei ori pe săptămînă. Aceste cursuri au fost frecventate de 140 locuitori ai Domanului, cifră care ne arată dezinteresul regimului burghezo-moșiresc față de instruirea și educarea copiiilor de muncitori. În anul școlar 1948/1949 școala a fost frecventată de 147 elevi dintre care unii cu situație materială mai grea au primit cărți gratuit. În același an a existat și o secție germană care a funcționat numai cu clasele I—IV.

Reforma învățămîntului din anul 1948 a deschis noi perspective de dezvoltare școlii românești. Școala din Doman se va transforma începînd cu anul școlar 1961/1962 în școală generală de 8 ani. În centrul preocupărilor tuturor cadrelor didactice s-a aflat și se află formarea tinerei generații în spiritul concepției materialismului dialectic și istoric, a socialismului științific, al cunoașterii originii, dezvoltării vieții omului și societății.

Cei 200 de ani de existență a școlii românești din Doman reprezintă tot atîtea trepte pe calea dezvoltății și perfecționării învățămîntului pe aceste meleaguri bănățene.

NICOLAE HILLINGER

PAGES OUT OF THE HISTORY OF A BICENTENARY SCHOOL

(Resumed)

In 1976 the school from an old settlement of miners in Doman (town Reșița) celebrated 200 years from its first documentary certification.

The first documentary mention concerning this school dates from the 1st of October 1776 when this school was working together with the school from Cuptoare-Secu.

Begginning with the school year 1795 1796 this school had been attended only bythe children of the inhabitans of Doman (57 pupils: 17 boys and 40 girls) parting with the school from Cuptoare. The first mention found out in the arhives of the school dates from the 10 of February 1871 when the parisch board decided to punish those parents who had carried their children with them to the pubs in the evening or gambling or those parents who let their childsen by themselvey in the streets.

The article depicts the principal evets out of the life of one the oldest schools from the surroundings of the town Reșița.

[19] Registrul de procese verbale a comitetului școlar din anul de învățămînt 1945/1946.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN DASCĂL BĂNĂȚEAN LA CUMPĂNA DE VEACURI-ION SIMU (1844—1923)

Cu desăvîrșire uitat n-a fost niciodată dar nici nu s-a bucurat, din partea celor preocupați cu cerecetarea trecutului nostru, de prea mare atenție. Îl pomenesc mai toate lucrările dedicate istoriei învățămîntului, mișcării artistice, presei dar fără a încerca o pătrundere dincolo de netezimea suprafeței. Poate că și lipsa documentelor referitoare la el a fost o cauză a unei astfel de stări a lucrurilor. Este adevărat că în ultimii ani personalitatea lui a început să stîrnească tot mai mult interes pe măsură ce cercetarea istorică din Banat pătrundea în imperiul Arhivelor. Studii de valoare au arătat mare interes pentru (mai ales) activitatea gazetărească depusă de Ion Simu în redacțiile revistelor reșițene „*Ludimagister*" și „*Balaurul*"[1]. Dar Simu a fost o personalitate complexă, un om angajat plenar în problemele majore ale societății românești la acea cumpănă de veacuri în care i-a fost dat să viețuiască. Nu este deci de mirare că Simu s-a înscris în șirul acelor personalități ale cărei dimensiuni le reevaluăm treptat pe măsura descoperirii unor noi informații privind faptele lor și dimensiunile faptelor lor.

Prea multe despre biografia sa nu știm nici astăzi. Potrivit unei conscripții reșițene, ca și propriilor sale afirmații s-a născut în satul Răchitova din preajma puternicului centru cultural al Oraviței, la 15 octombrie 1844[2]. Datorită unei scrisori trimisă lui Atanasie Sandor, profesor al Preparandiei arădene, aflăm, pe scurt, chiar de la Simu, școlile ce le-a urmat: „. . . pedagogia din Arad și patru clase gimnaziale din Lugoj, apoi școala comercială și cunoștințele notariale . . ."[3]. Absolvent deci al prestigiosului institut arădan, va funcționa vreme de 5 ani ca învățător în Lugoj și din

---

[1] Vasile Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania 1860—1918*, București, p. 165—171, 207—208.

Victor Tîrcovnicu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Banat (1780—1918)*, București, 1970, p. 276—288.

NicolaeIșfan, *Prima revistă pedagogică reșițeană* în *Energia* (Reșița), II (1966), nr. 98, p. 4.

Mihail Deleanu, *„Ludimagister", prima revistă pedagogică la Reșița* în *Banatica*, III (1975), Reșița, p. 317—326.

[2] Arhiva parohiei ortodoxe din Reșița Montană, *„Conscripția poporațiunei din Reciția Montană*, document neinventariat.

[3] Biblioteca Academiei R.S.R. (în continuare B.A.R.), Mss, 1 015, f. 271.

https://biblioteca-digitala.ro

1 februarie 1871 pînă la pensie (vreme de 30 de ani) va munci pentru școala românească din Reșița Montană[4].

Viața nu i-a lăsat prea multe prilejuri de bucurie. A fost greu să se descurce cu venitul mic al salariului de învățător într-un centru muncitoresc. Ideile sale în legătură cu necesitățile învățămîntului, în legătură cu căile și mijoacele de modernizare ale acestuia, l-au adus în conflict cu o parte mai conservatoare a clerului, după cum activitatea dusă pe tărîmul luptei naționale a românilor avea să-i aducă dușmănia autorităților și mai ales a patronatului exercitat de S.T.E.G. Familia i-a fost numeroasă, cu patru copii și nici aici n-a fost ocolit de necazuri. În 1887 avea să-i moară soția[5] după ce cu un an înainte îi murise un fiu, Tiberiu, din cauza epidemiei de difterie ce izbucnise în școală[6]. Urmează un proces cu socrul său care deși, se pare, cîștigat în cele din urmă avea să însemne mare cheltuială în banii și așa puțini, de care dispunea[7]. Recăsătorit, după pensionare, va pleca la Arad[8]. Copii nu i-au arătat prea multă înțelegere și către bătrînețe se gîndea să lase casa ce o avea în Reșița în beneficiul unor întreprinderi caritabile, mai ales pentru educarea tinerilor români din Reșița și Răchitova: „. . . ear venitul curat după capital, 25% să se dea pentru cultura industrială a tinerilor născuți din Reșița cu purtarea și calcuri eminenți, 25% pentru cultura agricolă a tinerilor născuți în Răchitova, satul meu natal, cari vor fi cu purtarea eminentă și calculi eminenți . . .“[9].

Un rol deosebit de important i-a revenit lui Ion Simu la întemeierea primului cor românesc reșițean. Acest lucru este rezultatul unei mai îndelungi strădanii. Se cunoaște un apel adresat de el tuturor iubitorilor de cîntec românesc pentru a trece la acțiune în vederea organizării corului. Acesta este de fapt începutul chiar al Reuniunei de cîntări și muzică din Reșița Montană[10]. Începînd cu anul 1872, corul, trecînd și prin perioade mai dificile, este embrionul din care se va naște, mai tîrziu, Reuniunea. De altfel, Simu deși nu avea studii muzicale de strictă specialitate se pare că avea cunoștințe solide în acest domeniu. El va fi nu numai primul instructor al corului ci și conducătorul său ori de cîte ori dintr-un motiv sau altul lipsea dirijorul specialist[11]. Chiar el mărturisea în scrisoarea către Atanasie Sandor că între „cunoștințele pregătitoare“ poate enumera „Cunoașterea musicei vocale întrucît pot aranja coruri de școlari cu două și trei voci și de adulți cu patru voci pre note și fără note, bărbătești și mixte[12]. Rolul decisiv în ctitorirea corului îl sesizează cel mai vrednic urmaș al acestuia în fruntea acestei importante formații bănățene, Iosif

[4] Arhiva Muzeului Județean din Reșița (în continuare A.M.J.R.), fondul, *I. Simu*, doc. nr. 1.

[5] Arhiva parohiei ortodoxe din Reșița Montană, *Conscripția poporațiunei din Recița Montană*, document neinventariat.

[6] *Luminătorul*, Timișoara, VII (1886), nr. 9.

[7] A.M.J.R., fondul *I. Simu*, doc. nr. 2.

[8] M. Deleanu, *op. cit.*, p. 319.

[9] A.M.J.R., fond. *I. Simu*, doc. nr. 2.

[10] Iosif Velcean, *Autobiografia*, Timișoara, f.a., p. 34.

[11] Între anii 1837—1877 corul a avut o perioadă de stagnare. Aceeiași situație va fi cunoscută și în perioada 1882—1885 cf. Iosif Velceanu, *Istoricul Reuniunii române de cîntări și muzică din Recița Montană 1872—1905*, Reșița, f.a., p. 8 și 14.

[12] B.A.R., Mss 1 015, f. 272.

https://biblioteca-digitala.ro

Velceanu. Beneficiind de importante contribuţii documentare păstrate în arhiva „Reuniunii", Velceanu va putea întocmi istoricul ei şi va fi în măsură să aprecieze exact rolul lui Simu: „... găsii preţioase urme despre activitatea prodigioasă a antecesorului meu, dascălul Ion Simu (...) în jurul strădaniilor de a înfiinţa o societate corală în acest orăşel montanistic unde numai elementul românesc nu-şi avea înjghebarea sa muzicală. Găsii, în analele păstrate, că la stăruinţele neobosite ale dascălului Ion Simu se înfiinţează în anul 1872 mult dorita societate muzicală sub numirea de „Cor vocal român"[13]. Deşi primii paşi au fost plini de succes, pînă în 1878 activitatea a fost intermitentă, cu pauze mari în aşa fel încît în acel an Simu se vede nevoit să lanseze un apel pentru reluarea muncii[14]. De această dată, probabil pentru a stimula interesul localnicilor, dascălul reşiţean este preocupat de difuzarea, în coloanele presei române a vremii, a succeselor obţinute de corişti. „*Familia*" a fost o gazdă primitoare a unor astfel de veşti[15]. De fapt el va reuşi să transforme astfel de veşti, de mici anunţuri, în adevărate prilejuri de expunere a unor crezuri proprii, transformîndu-le în articole mult mai ample. Astfel, despre prima manifestare publică a corului după reluarea activităţii, Simu nu se mulţumeşte cu înşiruirea programului, cum se obişnuia, ci găseşte minunate vorbe despre dansul naţional — hora — ca simbol al unităţii româneşti, manifestare a dorinţei ce clocotea în toate inimile: „... încîntătoarea Horă, acest lanţ electric, carele leagă inimile tuturor jucătorilor uneşte şi desemnează privirile tuturor sufletelor iubitoare, încîntătoarea horă, acest simbol de unire puternică, naţională, prin accentele musicei sale duioase, a fermecat tinerii şi bătrîni..."[16]. În acelaşi scop, popularizarea realizărilor, se adresează şi lui Bariţ, cu rugămintea de a publica în paginile „*Observatorului*" o notă despre concertul dat cu ocazia Crăciunului în anul 1878. Din anunţ spicuim doar vorbele de încheiere: „Onoare atît membrilor cît şi conducătorilor lor şi întregei june reuniuni. Dacă în aşa scurt timp a ajuns la aceste rezultate frumoase este mare speranţă ca în viitori prin zelul şi activitatea de pînă acum va deveni la renume şi Reciţei îi va servi spre laudă"[17]. Hotărîrea transformării corului vocal român în „Reuniunea de cîntări şi muzică din Reciţa Montană" a fost luată în adunarea din 21 decembrie 1878 a comitetului şi sancţionată de adunarea generală din 11 mai 1879[19]. Simu era secretarul acesteia[19], post în care va fi reales în 19 martie 1885[20] iar la 28 februarie 1892 figura ca vicepreşedinte al ei[21]. În tot acest timp a continuat să poarte grija corului şi sub conducerea sa a fost organizat spectacolul la care s-a cîntat pentru prima oară, după cîte ştim, în puternicul centru muncitoresc, „Tricolorul"[22]. În anul 1889 comitetul Reuniunii hotărăşte,

[13] Ştefan Mărcuş, *Thalia Română*, 1945, p. 120.
[14] Iosif Velcean, *op. cit.*, p. 34.
[15] *Familia*, Oradea, XV (1879), nr. 16, p. 106.
[16] *Ibidem*.
[17] B.A.R., Mss 100, p. 29.
[18] Iosif Velcean, *Istoricul reuniunii rom. de cânt şi muzică din Reciţa mont. 1872—1905*, Reşiţa, f.a., p. 8.
[19] B.A.R., Mss 1 015, p. 272.
[20] Iosif Velcean, *Istoricul...*, p. 20—21.
[21] *Ibidem*, p. 25.
[22] *Ibidem*, p. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro

„cu toată bucuria", reluarea repetițiilor sistate pînă atunci, din cauza deselor schimbări de dirijori, sub conducerea lui Ion Simu[23]. Doar pensionarea și mutarea lui la Arad îl vor despărți de cor. Desigur că activitatea din cadrul Reuniunii mai are încă multe aspecte pînă acum necunoscute mai ales din cauza lipsei documentelor ce au reușit să ne ajungă, prea puține, în mîinile celor de acum. Cert este însă că acest aspect al muncii sale nu este decît unul între multe alte strădanii.

Există mărturisirea că în timpul în care se afla în Reșița avea intenția de a scrie o monografie a orașului. Ar fi fost în acest caz prima scrisă de un român: „Mă ocupasem și eu cu ideea scrierii monografiei Reșiței . . ."[24].

Între dascălii bănățeni din vremea sa, Simu a fost recunoscut ca unul dintre cei mai prestigioși. De fapt toate celelalte aspecte ale activității sale pornesc tot de la gîndul că învățătorul este dator să lupte pentru luminarea poporului nu numai în școală ci și în afara ei. De aici prezența sa în fruntea corului, de aici efortul făcut ani la rînd prin editarea unor reviste românești. Este important faptul că dascălul reșițean s-a încadrat plenar în lupta pentru cucerirea statutului pe care învățătorul îl merita în societate, corespunzător cu importanța socială a muncii sale. Efortul în această direcție avea să-i fie frînat mai ales de conducerea clericală, pe care o aveau în acea vreme școlile poporale românești, ca și de constanta ostilitate a S.T.E.G.-ului — nemulțumit de patriotismul manifestat de Simu. La terminarea studiilor va funcționa, pentru puțin timp, ca învățător în Lugoj, de unde se va transfera la Reșița cu începere de la 1 februarie 1872[25]. Va munci în această importantă așezare vreme de 30 de ani, pînă la pensionare[26]. A ocupat postul potrivit condițiilor oferite de comuna bisericească Reșița Montană, condiții ce fuseseră publicate în „*Albina*", nr. 85 din 1871.

Înțelegînd importanța organizării învățătorilor în lupta pentru propășirea învățămîntului românesc, Ioan Simu, va fi un activist de frunte al Asociației învățătorilor din această parte a Banatului și în cadrul ei ocupa importante funcții. În 1887 îi comunica lui A. Sandor că: „am fost notariul Reuniunii învățătorilor români gr. or. din dieceza Caransebeșului și mai amînat președintele ei"[27]. În cadrul acesteia va fi un element activ, fiind solicitat să prezinte, în adunările generale sau ale comitetului de conducere, diferite lucrări și rapoarte. Astfel în 1879, la Făget, va susține un referat în care pleda pentru înființarea în fiecare protopopiat a trei școli superioare întrucît instrucția dobîndită în școala elementară nu este suficientă, pentru introducerea, în institutele pedagogice, a unor obiecte de studiu ca antropologia, psihologia și economia națională. Tot acolo socotea că acest din urmă obiect ar fi necesar chiar cu începere la nivelul școlii primare[28].

În cadrul aceleiași Reuniuni i se încredințează studierea mai multor manuale ce urmau să fie folosite în școlile naționale: ***Întîia carte de lec-***

[23] *Ibidem*, p. 23.
[24] A.M.J.R., Fond. *I. Simu*, doc. nr. 3.
[25] *Ibidem*, doc. nr. 4.
[26] *Ibidem*.
[27] B.A.R., Mss, f. 272.
[28] V. Tircovnicu, *op. cit.*, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro

tură și învățătură de Ioan Popescu, *Istoria națiunii* de M. Drăghici ș.a. Asupra acestora trebuia să se pronunțe o comisie de trei membri între care și Simu. Hotărîrea a fost luată în ședința comitetului Reuniunii ținută la 1 aprilie 1871, la Lugoj[29]. Desigur că el trebuie să se fi bucurat de mult prestigiu în rîndul învățătorilor bănățeni din moment ce, deși foarte tînăr, i se încredințează o așa sarcină dificilă. Lucru se datora însă unei trainice și recunoscute pregătirii profesionale. Dealtfel însuși Simu va fi autorul unor importante lucrări necesare procesului de învățămînt. Astfel el întocmește, potrivit propriei afirmații, „primul glob pămîntesc în limba română"[30] care a fost acceptat în toate școlile bănățene[31], fiind tipărit la Praga[32]. Afirmațiile de mai sus le făcea în 1887. Peste mai puțin de 3 ani planiglobul avea să fie socotit intolerabil de către autoritățile școlare așa că a fost interzis: „Prin ordinul nr. 42 045 din 6 dec. 1889, Ministerul oprește de a fi utilizate în școli mai multe hărți printre care „Pămîntul" edat de Telkl în Praga, românește de Ioan Simu", pe motivul că acestea „sînt contrare relațiunilor și puseciunii politico-juridice a statului unguresc"[33]. Din păcate nu a ajuns pînă la noi nici un exemplar din paniglobul acela.

Numele lui Ion Simu va fi legat și de organizarea întrunirii învățătorilor din părțile Oraviței ce urma să aibă loc în august 1887 la Reșița[34]. Cu acest prilej se va constitui un comitet de organizare a cărui notar era el însuși. Se hotărește ca, în lipsa unei săli corespunzătoare, adunarea să se desfășoare în biserica românească. Se aprecia că prezența atîtor învățători era un bun prilej de-a vizita uzinele și minele din preajma orașului ca și a unei peșteri din carstul cărășean[35].

Ca dascăl s-a îngrijit permanent de înzestrarea școlii cu cele de trebuință pentru buna desfășurare a procesului de învățămînt. Considera că o bibliotecă școlară bine organizată și bine înzestrată este o necesitate imperioasă. Va conduce, o vreme, chiar el biblioteca școlară[36] căreia îi va dona o extrem de importantă carte, o excelentă istorie a războiului pentru independență, cunoscutul *„Resbelul orientale ilustratu"*[37]. Cartea, considerată ostilă intereselor stăpînirii străine, va fi interzisă în imperiu și în acest context gestul lui Simu dobîndește semnificația unei împotriviri.

Domeniul în care numele său se va ilustra în mod cu totul deosebit a fost munca în redacție. Poate fi socotit printre întemeietorii presei pedagogice românești. Preocuparea pentru problemele presei cunoaște, la el, o evoluție care poate fi ușor urmărită, în timp. Periodice de mare prestigiu între românii bănățeni vor publica corespondențele sale. Va fi preocupat în mod constant cu difuzarea ziarelor românești din Ardeal și România. Autoritățile au instituit, în mod abuziv taxe poștale exagerate. Nu știm ce anume ziare primea, căci în scrisoarea trimisă lui Bariț în

[29] *Ibidem.*
[30] B.A.R., Mss. 1 015, f. 273.
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*
[33] *Foaia Diecezană*, Caransebeș, V (1890), nr. 1.
[34] A.M.J.R., fond *I. Simu*, doc. nr. 5.
[35] *Ibidem.*
[36] Arhiva parohiei ortodoxe din Reșița Montană, ***Protocolul bibliotecii***, doc. neinventariat.
[37] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

11 ianuarie 1879 pentru a-l ruga să protesteze în „Observatorul" împotriva unor astfel de practici, nu mărturisește decît că erau din România. Cu același prilej îl roagă să publice anunțul că Reuniunea de cîntări și muzică din Reșița Montană a dat primul concert după reluarea activității[38].

În 1886 va trece el însuși la editarea unei reviste pedagogice. Necesitatea unui periodic dedicat exclusiv problemelor învățămîntului românesc din aceste părți este remarcată cu mult timp înainte. Într-un articol publicat în *„Luminătorul"* în vara anului 1884 se arăta foarte preocupat de această necesitate: „Asemenea se așteaptă ca învățătorii din dieceza Caransebeșului să-și aibă organul lor de presă înființat și sprijinit din fondul reuniunii, căci a fi fără presă este tot atîta cît a fi la întuneric, a fi fără lumină. Prin ce s-ar putea inspira învățătorimea pentru bunurile ideale, dacă nu prin ce s-ar cultiva realismul sănătos între învățători, dacă nu prin presa lor proprie pedagogică, prin ce s-ar susține principiile pedagogice probate și prin ce s-ar lămuri aplicarea lor în situațiunea școlară, dacă nu printr-o presă proprie pedagogică? Pre cît însă de o parte presa va fi lumina învățătorilor și a părinților, pre atît ea va fi buciumul prin care ne vom bucina bucuria, opiniunile și păsurile noastre, cît se poate de tare, chiar de ar și plesni timpanul urechilor celor grei la auz"[39]. Abia peste doi ani va reuși să scoată Simu mult dorita revistă dar o va face pe socoteală proprie. Se va numi *„Ludimagister"*. Primul număr apare la 16 martie 1886 și va fi insistent anunțat și recomandat în presa bănățeană. *„Luminătorul"* îi vestește apariția încă la 16 martie: considerînd ca o strădanie necesară și meritorie faptul că acest „organ pentru trebuințele învățătorilor apare de două ori pe lună, la 1 și 16 (...) Tendința este de toată lauda și întreprinderea merită sprijinire călduroasă"[40]. Era o gazetă-tribună care va milita mai ales pentru ridicarea statutului învățătorilor[41]. O declara deschis chiar în articolul program publicat de primul număr: „Scopul ei (al revistei — n.n.) este promovarea și apărarea intereselor învățătorilor români din Ungaria și Austria de astăzi și ori de unde s-ar afla ei, este luminarea este cultivarea noastră proprie prin noi prin propriile noastre puteri; este unirea noastră într-un agregat solid și de valoare; pentru ca să nu mai stăm și de aici înainte ca niște atomi resfirați și de puțină însemnătate, suflați și spulberați de vînturi adesea încotro nu ne place, ci să putem forma elementul educativ al organismului societății, puternic și abil, așa precum îl cere viața și trebuințele moderne"[42]. Simu va respecta acest program și în paginile revistei se vor face afirmații de cea mai mare importanță ca cea despre caracterul de clasă al educației sau ideea legării învățămîntului de practică[43]. În rubrica „Din viața învățătorilor" se atrage atenția asupra unor aspecte negative din viața dascălilor și a școlilor românești. Se critică aroganța unor preoți care căutau să umilească învățătorii, neplata salariilor și chiar consistoriul diecezan. Simu însuși remarca că revistele sale (în

[38] B.A.R., Mss 100, p.
[39] I. Simu, *Lucruri dăscălești* în *Luminătorul*, Timișoara, V, (1884), nr. 63.
[40] *Luminătorul*, Timișoara, VII, (1886), nr. 21.
[41] M. Deleanu, *op. cit.*, p. 322.
[42] *Ludimagister*, Reșița, I (1886), nr. 1.
[43] V. Tîrcovnicu, *op. cit.*, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro

1887 scoate o a doua, „*Balaurul*")[44] aveau un pronunțat caracter anticlerical: „Firește că programa foilor și spiritul acestor redigete de mine nu prea convine clerului . . ."[45]. Acestui program i s-au raliat numeroși învățători cărășeni cu mare prestigiu între care îl găsim pe Ion Miclea din Iertof, Iosif Novac din Oravița, Gheorghe Tunea din Vărădia, Sava Molin din Moniom. Toți au publicat articole în revista reșițeană. Au fost tipărite, în coloanele sale și materiale semnate de colaboratori externi, nume de prestigiu în cultura noastră ca Atanasie Marinescu sau dr. Crăiniceanu. Primul, vorbind peste ani despre necesitatea unor foi pedagogice, avea să-i aducă lui Simu un binemeritat elogiu: „Era odată în dieceză învățătoriul Ioan Simu din Reșița. L-am cunoscut bine în persoană de cînd eram în Oravița și de atuncia din corespondențe. Era un învețătoriu cult și român și în Reșița a edat foaia Pedagogul. Seracul Simu! mai toată foaia o împlea cu lucrurile sale, el culegea literele și el spesa. În loc ca vr'o 10—20 de învețători să se grupeze pe lîngă el de colaboratori și să se arate după împrejurări, mai învețați decît Simu, să se arate, că în mîna lor e conducerea progresului cultural al Bănatului, o grămadă de învețători pismuind pe Simu, că se face mai ocoș de cît ei, l-au atăcat cu invective, l-a tras de haină în jos, ca să nu să rădice — și i-au rămas datori pe Pedagogul. Simu a trecut în dieceza Aradului, și cei pismuitori totuș l-au văzut, că le trece ca un meteor luminos, dar în locul lui nici după atîția ani nu s-a rădicat alt meteor și cei așa numiții învățați nu au fundat altă foaie pedagogică"[46].

Trebuie să precizăm că revistele sale erau ostile atitudinii unei părți a clerului și nu bisericii însăși. Atitudinea sa înaintată i-a făcut pe unii cercetători să-l considere socialist dar niciodată el n-a afirmat asta și nici nu s-a considerat ca atare[47]. Simu rămîne în cadrul anumitor limite pe care nu le depășește cu toate că se situează pe o poziție înaintată în efortul de consolidare a învățămîntului românesc modern. Venituri n-a obținut din periodicile reșițene, dimpotrivă a lucrat cu mari pierderi bănești. Totuși insista cu dîrzene în editarea lor convins fiind că nu cîștigul material este, în acest caz, lucrul cel mai important. Apariția lor era asigurată prin tipografia proprie ceea ce înseamnă că în aprilie 1886, la Reșița, funcționa o a doua intreprindere românească de acest fel ce începe să producă aproape simultan cu o a treia, cea în care se va scoate prestigioasa „Romänische Revue" a lui C. Diaconovich[48].

Ținuta patriotică, ferma atitudine în problema națională l-au făcut suspect în ochii autorităților foarte suspicioase față de manifestările românești[49]. Patronatul școlii, în acest caz una din cele mai puternice organi-

[44] M. Deleanu, *op. cit.*, p. 319.
[45] B.A.R., Mss 1 015, f. 273.
[46] *Foaia Diecezană*, Caransebeș, XIII (1898), nr. 1.
[47] M. Deleanu, *op. cit.*, p. 325.
[48] Prima tipografie românească din Reșița a intrat în funcțiune în 1884 fiind proprietatea lui Simion Pocreanu, Cf. Gh. Jurma, *Presa și viața literară în Caraș-Severin*, Reșița, 1978, p. 10; Tipografia în care se scotea *Romänische Revue* a fost adusă în Reșița în 15 decembrie 1886.
[49] În 1882 Petre Broșteanu, membru corespondent al Academiei Române, se plîngea într-o scrisoare către Bariț că autoritățile îi violau corespondența cu acesta. Cf. V. Zaberca, V. Leu, *Din corespondența bănățenilor cu George Barițiu în Mehedinți — Istorie și Cultură*, Drobeta Turnu-Severin, I, (1978), p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro

zații monopoliste din imperiu — S.T.E.G.-ul, a început o acțiune susținută împotriva incomodului învățător reșițean. Astfel în 1888 i se cere să dea o declarație prin care să confirme cum că salariul său ar fi doar de 126 fl. anual, restul fiind doar o indemnizație. Simu refuză pentru că în realitate salariul era de 450 fl., 30 m de lemne și 120 fl. anual bani pentru locuință. El a înțeles manevra patronatului care voia să transforme salariul fix și obligatoriu într-o simplă remunerație a cărei obligativitate nu-i mai era confirmată. În acest sens, la 1 octombrie 1888 adresează o petiție Congresului diecezan în care afirmă că a întocmit aceasta „cu atît mai vîrtos fiindcă cred că nu-i poate fi indiferent dacă patronatul — Societatea căilor ferate de stat — plătește învățătorilor confesionali români, pe an, salarii sau remunerațiuni cari din urmă se pot da și se pot lua după plac după cum convine sau nu patronatului purtarea sau caracterul românesc al respectivilor învățători"[50]. A luat atitudine și la gîndul că acest „drept nu este bine să se peardă prin indiferență sau comoditate, cum s-au perdut multe alte drepturi la poporul nostru"[51]. Urmează alte greutăți. Începînd cu anul 1887 patronatul i-a retras 150 fl. din salar precum și cota lemnelor de foc astfel încît ajunsese în situația de a avea un venit mai mic cu 114 fl. decît un învățător mai tînăr decît el[52]. Avea în acel moment 20 de ani munciți în școala reșițeană. Știa foarte bine de unde i se trag toate necazurile: „Care-mi sînt păcatele? Ținuta mea de naționalist aici este centrul de greutate a celui mai puternic factor politic din comitat? În a(nul) 1885 cu ocaziunea alegerii de deputat în Zorlenți, administratorul domenial al Soțietății voise să mă înfrîngă și alunecai cu dînsul într-o ceartă. Din aceasta a pornit odiosul curent asupra mea carele s-a înăsprit . . ."[53]. În anul 1884/1885, la școala românească din Reșița Montană a fost înființată o a doua clasă deci un post de învățător[54]. Acesta era ocupat de Sofronie Liuba[55] cel care, mai tîrziu, avea să se facă cunoscut prin monografia satului Maidan premiată de Academia Română[56]. S.T.E.G.-ul îl transferă însă la Docnecea și-l aduce în schimb pe unul din absolvenții școli pedagogice din Caransebeș, un oarecare Marișescu[57]. Acesta, departe de a corespunde imaginii învățătorului luminat, dar sprijinit de comitetul parohial, urmărind scopuri materiale, va reuși să diminueze salariul lui Simu cu 200 fl.[58]. Acești bani erau plătiți de comună peste suma patronatului, conform condițiilor anunțate în „*Albina*" nr. 85 din 1871. Deci ei făceau parte din salar și prin urmare hotărîrea comitetului parohial era arbitrară și neconformă legii. Dealtfel comitetul însuși va recunoaște, e drept în mod indirect, că decizia sa încălca prevederile contractuale anunțate în „*Albina*". La 26 februarie 1886 se recunoștea că: „L-am ajutorat (. . .) de la venirea sa în comuna noastră pînă în ziua de azi cu 200 fl. pre fiecare an, dar pre lîngă condițiunea ca dînsul să se țină strîns de serviciul besericesc (. . .). Această

[50] A.M.J.R., fond *I. Simu*, doc. nr. 6.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem*, doc. nr. 7.
[53] *Ibidem*, doc. nr. 8.
[54] I. Simu, *Afaceri școlare în Luminătorul*, Timișoara, VII, (1886), nr. 3.
[55] *Ibidem.*
[56] S. Liuba, A. Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1885.
[57] I. Simu, *Afaceri școlare* în *Luminătorul*, Timișoara, VII (1886), Nr. 3.
[58] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro

condiţiune care trebuie bine intonată în concursul scris în ziarul reportat, „Albina", Nr. 85, anul 1871 s-a neglijat cu totul sau că s-a făcut dinadins de către cei ce au compus acel concurs, sau că nu or fost resp. destul de dibaci de a compune un concurs, sau că din greşeală s-a escris acel concurs în soiul său. Noi sîntem de credinţă ca dîndu-i-se cumva ajutor ca aceasta de 200 fl. la an, trebuie, la tot cazul, ca pentru oare care serviţi să să dă şi nu numai de cinstă . . ."[59]. Recunoaşte chiar că pînă în acel moment lucrurile îşi desfăşuraseră cursul firesc şi se arată scandalizat de faptul că învăţătorul, presat de lipsuri materiale şi deja cu gîndul la editarea unor reviste pedagogice, deschisese o dugheană. Probabil că acesta a fost tocmai venitul care făcea posibilă scoaterea periodicelor. În loc de a sprijini material astfel de strădanii de pionier în ale presei pedagogice, comitetul a refuzat să înţeleagă adevărata dimensiune a gestului lui Simu[60]. Reţinerea bănească s-a făcut doar pe anul 1886. Simu insistă să i se restituie suma, însă nu reuşeşte nimic. În 1891 îşi exprimă către episcopul Caransebeşului amărăciunea: „Am făcut recurs (la Venerabilul Consistori, la Venerabilul Sinod diecezan, la Măritul Congres Metropolitan, cari au regulat cauza spre resolvire tot Venerabilelui Consistori diecezan; încă ea stă şi azi nerezolvată. De aci sub alăturatele copii autentice se vede că nedreptatea mi s-a făcut şi după dreptate însetînd m-am rugat"[61]. Departe de a se linişti, lucrurile s-au agravat. I se ia grădina şcolii folosită atît de precedesorul său cît şi de el însuşi mulţi ani pînă atunci[62]. În 1893 i se retrag alţi 100 fl. din salar[63]. Urmează pensionarea cu o pensie a cărei sumă a fost calculată potrivit acestor salarii mereu tot mai mici, aşa încît ajunge la 220 fl. anual, ridicîndu-i-se ulterior după intervenţii la 360 fl.[64]. Cu toate că şi-a îndeplinit în mod exemplar sarcinile legate de şcoală timp de 30 de ani numai la Reşiţa, 35 în total, pensia sa nu este sporită de comuna religioasă aşa cum legea, fără a obliga, recomanda. Ajunge în situaţia de a nu se putea susţine din acest venit aşa mic. Nu i se plătesc nici restanţele datorate şi care se ridicau la 715 fl.[65]. Este nevoit să muncească şi după pensionare: „. . . lîngă mica pensioară de 50 cor. lunar mă căsnesc să cîştig ca, contabil prin muncă de 7 oare pe zi spre a nu trăi ca un parazit (. . .) şi munca de contabil cu 7 oare pe zi, zi de zi, an de an, de 8 ani, nu e uşoară la etatea mea de 64 de ani"[66].

Se pare că şi în 1908 avea să mai fie nevoit a susţine un proces pentru recuperarea restanţelor băneşti şi despre care nu ştim cum s-a terminat. Acestui proces îi datorăm însă pachetul de documente referitor la necazurile sale, căci comitetul parohial ceruse Consistoriului Diecezan copii legalizate după ele[67].

[59] A.M.J.R., fond *I. Simu*, doc. nr. 9.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem*, doc. nr. 10.
[62] *Ibidem*, doc. nr. 8.
[63] *Ibidem*, doc. nr. 14.
[65] *Ibidem*, doc. nr. 4.

[67] *Ibidem*, doc. nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

A murit la Arad, unde s-a mutat după pensionare, în anul 1923[68] ajungînd deci să vadă cu ochii înfăptuirea Marii Nădejdi pentru care a luptat și pentru care le-a suportat pe toate — Unirea Cea Mare.

VALERIU LEU
VASILE ZABERCA

ANEXE

1.

Scrisoare a lui Ion Simu către George Bariț prin care îl anunță de abuzurile săvîrșite de către autoritățile din Reșița în legătură cu difuzarea presei din România și îl roagă să intervină în „Observatorul" cu lămuriri asupra acestui caz. Trimite spre publicare un anunț scurt despre programul susținut de către Reuniunea română de cîntări din Reșița Montană în zilele de Crăciun.

Reciţa Montană în 11 Ianuarie 1879

ONORABILĂ REDACŢIUNE!

Precum vedeţi din scrisoarea originală a oficiului de aici alăturat sub cu totul cu cuvîntul ei spre mai buna încredere, subscrisul sum provocat să depun la acest oficiu suma de 15 fl. v.a. și 74 cr. și anume 12 fl. ca „fachgeld" sau „fiöledij" cum o mai numesc pre limbele lor ear 3 fl. 74 cr. pentru foile primite din România.

D(omnul) oficiante poștal adică fără ca să fie spus ceva cîndva trimite provocarea de plătire pentru 24 de luni din anii 1877 și 1878, pre lună 50 cr. fiindcă mă duceam însumi de mi le aduceam ziarele de la poștă carele abia mîne-azi ba chiar și a treia zi mi le preda sau și deloc, pierzîndu-le beat.

Precum vedeţi se provoacă la atare ordinaţiune amintitului ministeriu de comerţ ung. reg. dato 24 dec. 1876 nr. 34 și tot în urma ataror ordinaţiuni a aceluiași înalt ministeriu pretinde pentru fiecare număr de ziar venite din România, 2 cr. ca porto deși ziarele din România sunt francate cu marca română de 5 bani.

Nu știu, onorabilă redacţiune, întru cît asistai în adevărat fel de ordinaţiuni și dacă sunt drepte pretenţiunile ce vedeţi că mi se fac. Dar atîta văd că dacă ţin cu „Observatorul" și pre lîngă cei 8 fl. preţi de abonament trebuie să mai plătesc încă și oficiului poștal alţi 6 fl. v.a. ca „fachgeld-fioköy" eară pentru un jurnal de 24 fl. din România afară de „fachgeld-fioköy" și pentru fiecare număr 2 lei parte adică pre 300 nr-i, 6 fl., socotiţi Inșive dacă mai este chip a mai citi sub astfel de condiţiuni. Mă rog, Onorabilă Redacţiune, să binevoiască a ne lumina în asta privinţă în cel mai de aproape număr al preţuitei foi a D-Voastră.

Cu profundă stimă
Ioan Simu învăţător

[68] Cu un an înainte de moarte Ion Simu are prilejul de a mai vedea încă o dată orașul în care a muncit timp de mai bine de 30 de ani. Cu ocazia sărbătoririi a unei jumătăţi de veac de la înfiinţarea *Reuniunei Române de cîntări și muzică din Reșița Montană* el a fost invitat la această sărbătoare în calitate de întemeietor al acesteia. Cf. *Program*, 29 iulie 1922, Copie xerografiată păstrată în arhiva fanfarei muncitorești din Reșița. În seara acelei zile *Reuniune*... a organizat o serenadă lui „Ion Simu înfiinţătorul Reuniunei".

https://biblioteca-digitala.ro

2.

Scrisoare a lui Ion Simu către Atanasie Sandor prin care îl roagă să-l ajute să se transfere într-un post de învățător la Arad. Cu această ocazie face o scurtă trecere în revistă a realizărilor sale de pînă atunci.

VENERABILE DOMNULE DOCTOR
MULT IUBITE DOMNULE PROFESOR!

Una din dorințele mele neîmplinite pînă acuma este de a deveni învățător la Arad. Competasem odinioară pre Arad-Sag și întrunisem voturile celor buni însă cei interesați aleseră pre colegul Dimitrescu față cu Dogărescu nu cutezasem a recurge.

De astă dată aud că postul central de învățător la școala română gr. or. devine vacant prin trecerea colegului Dogariu la statul preoțesc și deci aș pote ave fericire de a mă bucura de binevoitoriul sprijin al venerabilul D-Voastre și al Amicilor Domniei Voastre a-și competa pre acest post dacă cumva nu este mai dinainte reservat și menit pentru vreun individ de mai mult interes pentru trebuințele locale ale românilor arădeni.

Cunoștințele mele pregătitoare sunt: pedagogia din Arad și patru clase gimnaziale din Lugoșiu, apoi școala comercială și cunoștințele notariale, cunoașterea musicei vocale întrucît pot aranja choruri de școlari cu două și trei voci și de adulți cu patru voci pre note și fără note, bărbătești și mixte.

Eară meritele dacă le-aș putea numi ar fi:

1. O praxă școlară de 22 ani
2. Am edat primul glob pămîntesc în limba română, carele este introdus în mai toate școalele noastre și se fabrică la Telkl în Praga.
3. Am scris mai mulți articoli în foile noastre naționale și am ținut mai multe disertațiuni la adunările noastre învățătorești.
4. Am fost notariul Reuniunei învățătorilor români gr. or. din dieceza Caransebeșului și mai amînat prețedintele ei.
5. De presinte redigez foile *Pedagogul Român* și *Bălaurul* și le culeg și le tipăresc singur eu însumi în tipografia proprie.

Firește că programa foilor și spiritul acestor redigete de mine nu prea convine clerului dar după aceea sau le voi schimba programa, cum și-a schimbat St. Apostol Pavel pre a sa, sau le voi da altuia repășind de la direcțiunea lor.

Eu am speranță cum că arădenii nu se vor înșela în mine și că protectorii mei binevoitori și generoși pururea mă voi sîrgui a le face plăcere și bucurie în școală, în biserică și în societate.

Vă rog deci umilit, mult stimate Domnule Profesor, ca dacă credeți, cum că v-ați putea fi de folos mai mult decît altul să binevoiți a mă sprijini cu prețuitul vot al Venerabil Domniei Voastre și al Amicilor Domniei Voastre. Vă salut cu profundă venerațiune

Ion Sâmu învețător

Recița în 19 August 1887

3.

Plîngerea învățătorului Ion Simu către Congresul Bisericesc în legătură cu faptul că pe anul 1886 nu i s-a plătit ajutorul de 200 florini precum și în legătură cu unele mașinațiuni ale patronatului școlii din Reșița Montană — Societatea Privilegiată a Căilor Ferate (S.T.E.G.) prin care se urmărea reducerea salariului său.

MĂRITE CONGRES!

În sesiunea trecută, cu umilință am arătat și m-am plîns că pre nedrept comuna bisericească Reșița Montană resp(ectiv) Venerabilul Consistoriu diecezan din Caransebeș dînd alt titlu ajutoriului de 200 fl. anual voia să mi-l reducă la

https://biblioteca-digitala.ro

2/3. La această arătare resp(ectiv) plîngere n-am fost învrednicit de nici un răspuns. Acum prin această umilită scritoare sunt liber a aduce la cunoștință Măritului Congres cum că cu 1887 începînd ajutorul suplementar de 200 fl. anual mi se plătește întreg și regulat însă pe anul 1886 nu mi s-a plătit din acest ajutor la la salarul învățătoresc nici un ban. Îl rog deci pre umilit Măritul Congres să binevoiască a-mi solvi restul de 200 fl. pre 1886 căci la din contra mă văd necesitat a face recurs la înalt minister de cult reg(al) ung(ar) pe baza acluselor de sub A) și B). Tot cu această ocaziune cutez a aduce la cunoștință Măritului Congres cum patronatul școalei, Societatea Căilor Ferate a cerut o dechiarațiune de la subscrisul că salariul învățătoresc ar fi 126 fl. anual, pre cînd decretul aici în copie aclus (cum că despre 450 fl. bani 30 m³ lemne și 120 fl. reluat pentru locuință. Dar refuzînd subscrisul aceasta deschiarațiune, în care se cerea ca să adeveresc cum că peste 126 fl. sunt remunerațiuni cum se vede din copia de sub II mi-a detras 150 fl. bani și toate lemnele. Am voit să încerc calea procesuală civilă sau polit(ică) — administrativă; la svatul D-lui advocat Brediceanu din Lugoj însă, carele este și fiscul consistorial la Caransebeș, am subșternut cauza Venerabilului Consistoriu din Caransebeș dar acum este anul (de) atuncea. C(onsistoriul) Venerabil, acesta, nu m-a învrednicit nici de un răspuns. Cu toată umilința subștern această causă Măritului Congres, cu atît mai vîrtos fiindcă cred că nu-i poate fi indiferent dacă patronatul — Societatea Căilor Ferate de Stat — plătește învățătorilor confesionali români, pe an, salari sau remunerațiuni cari din urmă se pot da și se pot lua după plac sau după cum convine sau nu patronatului purtarea sau caracterul românesc al respectivilor învățători. Subștern această cauză Măritului Congres cu atît mai vîrtos că este vorba de un drept ce-l au comunele noastre gr. ort. române de pre domeniile montane față de Societatea Căilor Ferate, care drept nu este bine să se peardă prin indiferență sau comoditate, cum s-au perdut multe alte drepturi la poporul nostru.

Cu distinsă stimă al Măritului Congres plecat serv Ioan Simu învățător ort. în Reșița Monatană în 1 Octomvre 1888.

4.

Scrisoare către Ioan Popoviciu din Reșița prin care îi trimite acestuia cîteva documente legate de trecutul școlii românești din localitate și îi mărturisește intenția ce a avut-o odinioară de a scrie monografia acestei așezări.

Sânției Sale

DOMNULUI IOAN POPOVICI

Paroch ort. român (în) Recița Montană

Permiteți să vă transpir aci alăturatele 3 documente: epistola originală ca comitivă a decretului de denumire din partea administrației Societății Căilor Ferate resp(ectiv) a Consiliului administrativ aci în copie și acest decret alăturat precum și a rescriptului comitetului parohial ort. român de acolo, toate tri referitoare la renumirea resp(ectiv acceptarea mea ca învățător la școala română confesională susținută de Societate în Reșița Montană.

Veți avea cîndva cu ocaziunea scrierii monograviei acestei parohii necesitate de ele. La mine văd că se pierd, căci de multe originale nu mai dau. Bătrînețele sunt pe capu-mi și morburi violante mă cercetează mai des; iar nechemați și nepricepători au răscolit prin cărțile mele și cu ușurință le prăpădesc.

Mă ocupasem și eu cu ideea scrierii monografiei Reșiței și acuș de Aziaria vechilor timpuri la cari mă seduceau ruinile de pe Ranchina desupra de Stupini de unde se vede vechiul Tibisc și la cetatea Sdioarei (doară Sidovia) (și ruinile „satului unguresc" (?) din vale de Recița Română). Însă o soartă dăscălească mă persecută și cu o ghiară de fer trăgea peste fîrele urzălilor mele și le rupea fără milă, ca să nu pot nici să rostesc trîmba (?).

Veți binevoi a păstra în archiva parochială aceste documente, de cari să nu am lipsă și de cari numai reminiscențe triste mă leagă; căci comuna bisericească crezuse să facă dreptate reținîndu-mi vro 100 de florinți din obligămîntul său cît și Societatea reducîndu-mi salarul.

https://biblioteca-digitala.ro

Poate că au avut ambele dreptate, poate că nu; învățătorul însă au suferit ca persoană dar școala tot au iubit-o și cultivat-o mai pe sus pe plată considerînd-o de chemare sântă, afară de veleitățile zilei și a cursului de preț, legate de micimea abuzurilor uzuare".

Întîmplîndu-se să mai aflu documente referitoare la postul de învățător vi le voi trimite știind că D-Voastră în archiva parohială nu le aveți. Poftindu-vă an nou fericit împreună ca întregei parochii și comune patronatum (?).

Arad 9 ianuar 1906 nou

Cu distinsă stimă
Ion Simu învățător emeritat

UN MAÎTRE D'ÉCOLE DE BANAT À LA BALANCE DES DEUX SIÈCLES — ION SIMU (1844—1923)

(Résumé)

Ayant comme principal élément certaines sources documentaires inédites, les auteurs de l'article décrivent la pérsonalité complexe du maître de Banat, Ion Simu.

Prestigiuex maître d'école de son temps, Ion Simu a compris qu'un maître doit lutter pour l'éclairage de son peuple, non seulement à l'école, mais aussi en dehors d'elle. Grâce à cette opinion son activité hors de l'école a été très riche. Il a eu un rôle particulier à la fondation du premier choeur roumain de Reșița dont on va se composer, plus tard, *La réunion de chants et musique de Reșița Montană*. Ion Simu a été le premier chef d'orchestre de ce choeur.

Militant d'élite de *l'Association des instituteurs* du département de Caransebeș, il a été toujours préoccupé du dotation des écoles avec des livres nécessaires au procès de l'enseignement.

Son nom a été lié aussi de la propagation des journaux roumains d'Ardeal et de la vielle Roumanie. De plus, I. Simu peut être considéré parmi les fondateurs de la presse pédagogique roumaine. En 1886 il fait paraître, à Reșița, la revue „Ludimagister" et un an plus tard, en 1887 „Le dragon".

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

„CARTEA DE AUR" A TEATRULUI DIN ORAVIȚA

Inaugurarea, în anul 1817, a teatrului din Oravița — cel mai vechi din țară și primul zidit din piatră în sud-estul Europei — marchează un eveniment de seamă în ansamblul trecutului nostru artistic[1]. Scena acestui autentic lăcaș de cultură, pe care au strălucit în secolul trecut ca și mai tîrziu trupele teatrale conduse de Mihail Pascaly, Matei Millo, G. A. Petculescu sau Zaharia Bîrsan, a promovat valori artistice din toate provinciile românești, servind aceleași idealuri de libertate și unitate națională.

Venind în întîmpinarea aspirațiilor spre cultură ale publicului românesc, formațiile care s-au produs pe scena teatrului orăvițean au abordat un repertoriu variat din care nu lipseau creațiile lui Vasile Alecsandri, Matei Millo, Dimitrie Bolintineanu, Ion Luca Caragiale, Andrei Mureșanu, Iosif Vulcan, Athanasie M. Marienescu, A. Urechia, George Cătană. Consemnăm, de asemenea, trecerea lui Mihai Eminescu prin Oravița, în 1868 (însoțea, ca sufleur, trupa lui M. Pascaly), precum și prezentarea — două decenii mai tîrziu — în premieră pe scena unui teatru propriu-zis a operetei *Crai nou* de Ciprian Porumbescu[2].

Un document de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea mai multor decenii de existență a teatrului orăvițean îl reprezintă *Cartea de impresii* sau mai bine zis *Cartea de aur* a acestuia, care păstrează semnăturile unor prestigioase personalități ale culturii și artei românești: George Enescu, Ion Minulescu, Iancu Brezeanu, Ion Breazu, Alexandru Giugaru, Maria Tănase, Ioana Radu, Maria Lătărețu, Mihai Beniuc, Paul Everac ș.a. Importanța acestui document, cum era și firesc, nu a scăpat atenției cercetătorilor, unii dintre ei semnalînd multe din mărturiile emoțio-

---

[1] Cu privire la istoria teatrului din Oravița vezi Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938; Ion Crișan, *Teatrul din Oravița (1817—1967)*, Reșița, 1968; Gheorghe Șora, *Contribuții la istoria teatrului românesc: teatrul de la Oravița*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 263—286.

[2] Primele contacte ale publicului din Oravița cu creația lui C. Porumbescu datează din anul 1880, cînd *Reuniunea de cîntări* din localitate pune în scenă vodevilul *Cisla* — cunoscută compoziție a rapsodului din Stupca. În același an revista *Familia* (în numerele din 4 iulie și 1 august) își informa cititorii despre apariția la Oravița, în editura librăriei române I. E. Tieranu, a pieselor *Cîntec de primăvară* și *Coloane romane* aparținînd aceluiași compozitor. Detalii în legătură cu această problemă vezi în Ion Popa, Vasile Zaberca, *Ciprian Porumbescu și orăviițenii*, în *Orizont* nr. 52 din 24 iunie 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

nante ale celor care au trecut de-a lungul vremii pragul teatrului din Oravița în calitate de interpreți, spectatori sau vizitatori[3].

În cele ce urmează, ne propunem să stăruim asupra acestei cărți de impresii care reclamă o cercetare atentă, în măsură să-i dezvăluie sensurile și semnificația reală.

Cartea de aur a teatrului din Oravița, intitulată *Fremden Buch der Oravitzaer Bürger Casino (Cartea pentru străini a Casinoului burghez din Oravița)*, a fost tipărită la Timișoara în anul 1870[4]. Legătura cărții este luxuriantă, executată din piele pe carton presat și decorată prin imprimarea unor motive florale. Fiecare pagină este împărțită în șase rubrici în care sînt consemnate: anul, luna și ziua vizitării teatrului, numele vizitatorului și localitatea unde domiciliază, numele persoanei care primește și înregistrează vizitatorii.

Destinația certă a cărții atestă afluența mare de vizitatori ai teatrului și implicit o anumită celebritate de care se bucura acesta după cca o jumătate de secol de existență. Așa se explică și faptul că pînă la începutul veacului nostru în *Cartea de aur* a teatrului orăvițean apar numele unor persoane din Viena, Budapesta, Graz, Paris, Londra, Belgrad, Praga și din alte colțuri ale continentului european. O parte din acești vizitatori probabil că au fost atrași de spectacolele prezentate de interpreții orăviteni ori de cei veniți în turnee din alte localități — mulți însă au pășit în incinta teatrului din dorința de a cunoaște „pe viu" una din „bijuteriile" arhitectonice ale timpului[5].

Chiar dacă majoritatea numelor înscrise sau a iscăliturilor înregistrate pînă la finele primului război mondial (cea dintîi semnătură datează din 1 ianuarie 1871) aparțin unor persoane anonime, *Cartea de aur* este totuși în măsură să ne ofere și pentru această perioadă informații dintre cele mai interesante. Se constată astfel frecvența ridicată a vizitatorilor din localitățile bănățene și îndeosebi a celor cu reședința în centrele industriale apropiate: Reșița, Anina, Ciclova, Dognecea etc. Aceștia erau desigur intelectuali, funcționari de stat, industriași, comercianți, dar fără îndoială că între ei s-au aflat și reprezentanți ai colectivelor de muncitori, mineri, mici meseriași din zonă, care după cum bine se știe și-au adus un aport însemnat, prin muncă și contribuții bănești, la ctitorirea teatrului din Oravița.

Răsfoind filele *Cărții de aur* observăm, pe de altă parte, frecventarea teatrului de către locuitorii români ai satelor din împrejurimile Orăviței: Maidan, Ticvaniu-Mare, Iam, Slatina, Petrila, Padina Matei, Goruia

[3] Vezi în acest sens I. Crișan, *op. cit.*, p. 225—227 și Gh. Șora, *op. cit.*, p. 280—281.

[4] În prezent *Cartea de aur* se păstrează la expoziția permanentă din Oravița a Muzeului județean de istorie Caraș-Severin, figurînd cu nr. inv. 344.

[5] Teatrul a fost ridicat pe baza planurilor întocmite de arhitectul Ion Niuni, construcția acestuia durînd mai bine de un an (1816—1817). Interioarele au fost executate după proiectul lui Platzger care și-a luat ca model sala Burgtheater-ului din Viena. Sala de spectacole avea loji atît la parter cît și la balcon, în stal fiind așezate bănci de lemn cu spătar de piele. În 1831 se repară acoperișul teatrului, în 1838 peste vechea clădire se ridică încă un etaj iar în 1893 teatrul este modernizat. În locul băncilor de lemn s-au introdus fotolii tapițate cu catifea roșie iar decorurile au fost realizate în stil baroc. Cupola cu cele două balcoane, susținute de opt coloane de oțel îmbrăcate în lemn aurit, sînt ornamentate cu ghirlande și zozete, de asemenea, aurite.

https://biblioteca-digitala.ro

ș.a. Prezența lor în acest veritabil focar de cultură, ca și vasta activitate artistică — și nu numai artistică — pe care o desfășoară în limba maternă la nivelul comunelor de baștină exprimă dorința nestrămutată de afirmare spirituală a elementului românesc în ciuda politicii de deznaționalizare promovată de cercurile conducătoare austro-ungare, relevă aspirațiile spre libertate și unitate națională a populației românești din acest colț de țară.

În deceniul opt al secolului trecut în *Cartea de aur* își înscriu numele și soli ai ținuturilor de peste munți, trecerea acestora pe la teatrul din Oravița fiind edificatoare, după cum numărul lor extrem de redus este explicabil dacă avem în vedere măsurile adoptate de autoritățile austro-ungare pentru evitarea oricăror contacte între românii din provinciile aflate sub stăpînire străină și cei din vechea Românie.

Din *Cartea de aur* lipsesc semnăturile unor interpreți renumiți cum ar fi Mihail Pascaly, G. A. Petculescu, Zaharia Bîrsan, Agatha Bîrsescu care în mod sigur au trecut prin Oravița[6]. În schimb, s-au păstrat numele unor animatori ai vieții științifice și culturale din Banat la sfîrșitul secolului al XIX-lea între care amintim pe Petre Broșteanu, membru corespundent al Academiei Române (1887), Gheorghe Creiniceanu, reputat medic oculist, Simeon Mangiuca, membru de onoare al Academiei Române (1890), Elia Trăilă, președinte al ASTREI (despărțămîntul Oravița) din 1898. Cei doi din urmă semnează în calitate de persoane oficiale care introduc în teatru și înregistrează vizitatorii în *Cartea de aur*[7].

În toamna anului 1874, pledînd pentru întemeierea unui Teatru Național Român în teritoriile „de dincoaci de Carpați", inimosul cărturar orăvițean Elia Trăilă afirma: „Teatrul este mauseleul gloriilor vechi, este asilul limbii și literaturii naționale... Faceți teatru, Români! Și veți vedea eșind din negurile istoriei una după alta umbrele mărețe ale străbunilor voștri, mișcîndu-se cu fala în ochii voștri vorbind către voi limba de vitejie — de reînviere. Ei vor lupta în fața voastră încă odată luptele multe, luptele grele pentru limbă și naționalitate, pentru scumpa lor moșie, pentru drept și dreptate, — și voi vă veți însufleți privindu-le, și vă veți cunoaște ce ați fost, și ce aveți să fiți"[8].

În perioada care a urmat Unirii din 1918, în *Cartea de aur* a teatrului semnează cei mai de seamă interpreți ai scenei românești, scriitori cunoscuți, oameni de știință, simpli cetățeni veniți la Oravița din toate colțurile țării reîntregite. Desprindem din fiecare filă a cărții admirația și în același timp pioasa lor recunoștință pentru moștenirea fără de preț pe care ne-au lăsat-o înaintașii.

---

[6] În zilele noastre, mulți dintre vizitatorii teatrului din Oravița caută în *Cartea de aur* numele lui Mihai Eminescu. Așa cum am arătat mai sus însă marele bard din Ipotești a însoțit trupa lui Pascaly la Oravița în anul 1868, ori *Cartea de aur* se deschide abia la 1 iunie 1871 cu semnătura unui locuitor din Moldova Nouă. Nu se știe dacă a existat o carte de impresii a teatrului din Oravița în perioada anterioară anului 1871.

[7] La 24 iulie 1871, de pildă, Simeon Mangiuca introduce în teatru doi săteni din Cîrnecea iar la 25 mai 1874 Elia Trăilă primește în același edificiu pe Eugen Brote, cunoscut luptător pentru drepturile naționale ale românilor.

[8] Citat după Sim. Sam. Moldovan, *op. cit.*, p. 84—85.

https://biblioteca-digitala.ro

Cartea de aur reliefează, pe de altă parte, interesul constant manifestat de către cărturarii din Banat pentru tearul orăviţean, pentru dezvoltarea mişcării cultural-artistice din Oraviţa în perioada interbelică. Între aceştia se numără Sim. Sam. Moldovan, Vasile Vărădeanu, Ioachim Miloia, Constantin Miu Lerca, Traian Topliceanu şi alţii.

De-a dreptul emoţionante sînt rîndurile semnate în *Cartea de aur* de poetul C. Miu Lerca în vara anului 1938, cînd la Oraviţa s-au desfăşurat festivităţile prilejuite de adunarea ASTREI regionale Banat. Impresionat de „defilarea" unui grup de locuitori ai Văii Almăjului poetul nota:

Vin argaţii pustei, vin
drum de şoatăr, drum de chin,
drum din Almăjul suriu
oropsiţi din tată-n fiu.

Viaţa lor renume-n glorii
pasul, faptă de istorii,
urmă-n cremene, desculţi...
ca băuţele-s de mulţi...

Mame-n cîrcă cu plămada
împistresc cîntînd, grămada...

Stînjenari, fără securi
vin cu foamea doină-n guri
şi cu braţele vînjoase
rupte-anume din păduri
pentru robotă şi coase.

După înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944, în condiţiile revoluţiei spirituale, parte inseparabilă a amplului proces de prefaceri revoluţionare din ţara noastră, teatrul din Oraviţa şi-a găsit adevărata menire de difuzor al artei şi culturii de masă, de propagator consecvent al umanismului socialist în conştiinţa şi sufletul celor care aşează temeliile noii lumi[9].

Cartea de aur este o oglindă vie a activităţii artistice fără precedent care se desfăşoară pe scena acestui teatru de aproape patru decenii, reprezentînd o mărturie de netăgăduit a împlinirilor înregistrate pe tărîm spiritual în anii edificării socialismului ca şi a bogatelor tradiţii cultivate cu rîvnă de înaintaşi. Sînt elocvente în acest sens cuvintele unui grup de vizitatori de la Uzina Vulcan din Bucureşti: „Nimic nu emoţionează mai mult ca drumurile înaintaşilor noştri, pe care presărăm astăzi petalele

[9] În prezent teatrul, din Oraviţa este un muzeu viu pe scena căruia periodic au loc spectacole de cea mai înaltă ţinută artistică. În incinta teatrului funcţionează o expoziţie permanentă în cadrul căreia *Cartea de aur* — devenită acum un valoros exponat muzeistic — stîrneşte în rîndul vizitatorilor un deosebit interes.

[10] *Cartea de aur a teatrului din Oraviţa*, f.p.

https://biblioteca-digitala.ro

recunoștinței noastre. Pe acest drum, în continuare, ne străduim să urcăm pe noi culmi numele de român spre mîndria și bunăstarea urmașilor noștri"[10].

ION POPA
VASILE ZABERCA

„LE LIVRE D'OR" DU THÉÂTRE D'ORAVIȚA

(Résumé)

À Oravița, dans le cadre de l'exposition permanente du Musée départemental d'histoire de Reșița est exposé un valoreux régistre d'impressions, denommé *Le livre d'or* du théâtre qui présèrve les impressions et les signatures des prestigieuses personalités de notre culture. Ce *Livre d'or* du plus ancien théâtre du pays souligne l'effervescence de la vie artistique du fin du siècle passé jusqu'au nos jours.

https://biblioteca-digitala.ro

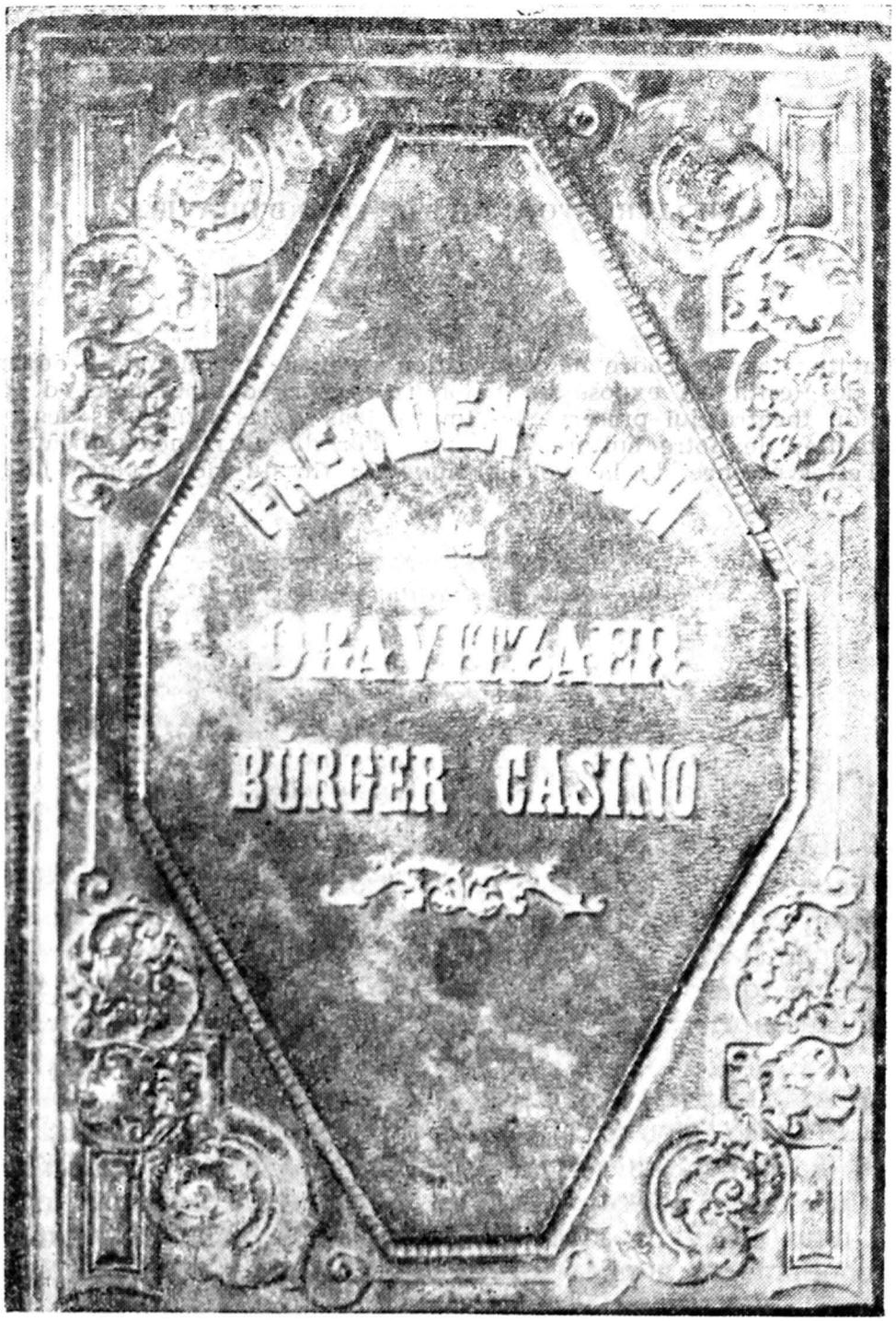

Pl. I. Coperta *Cărții de aur* a teatrului din Oravița.

https://biblioteca-digitala.ro

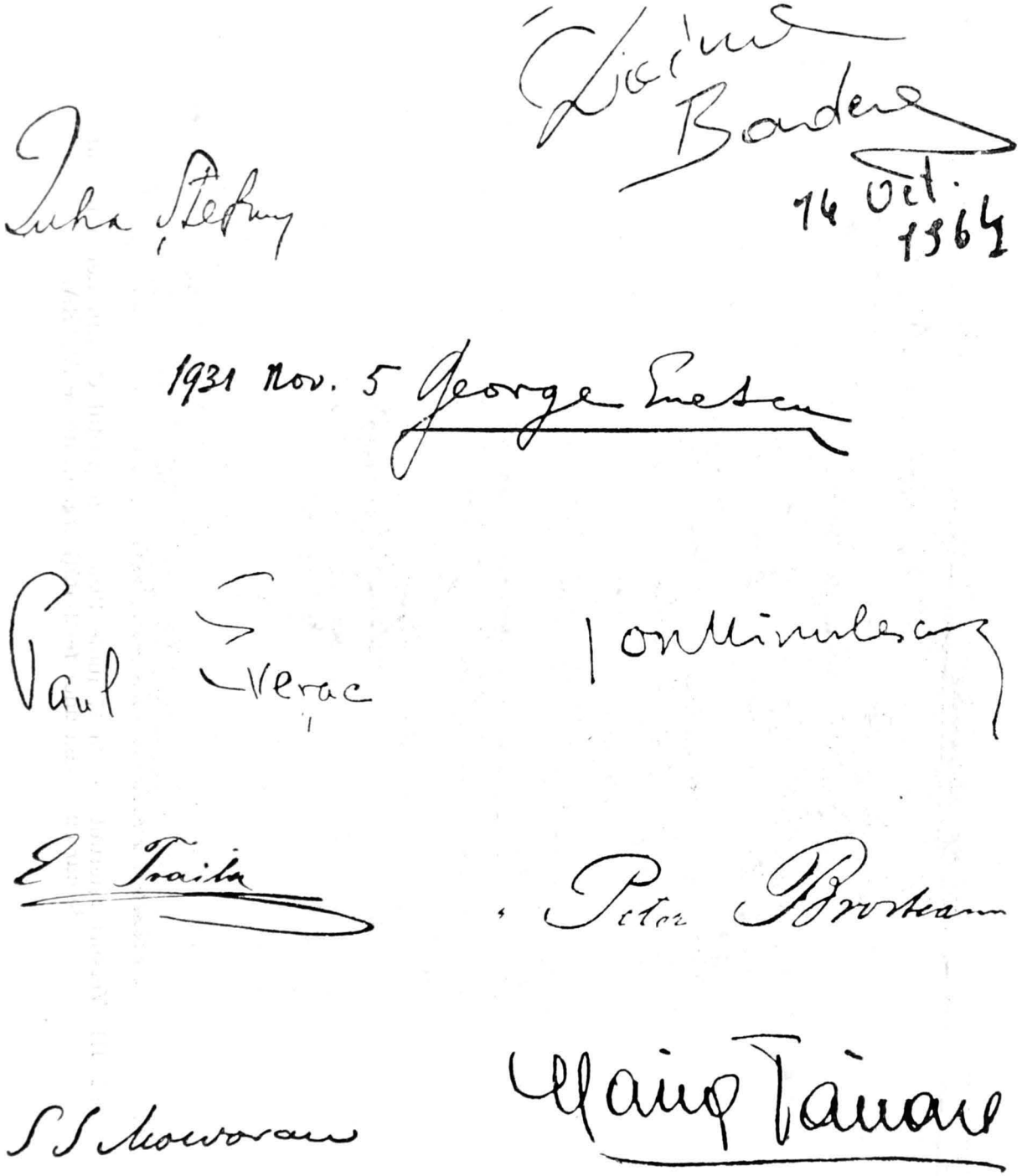

Pl. II. Semnăturile unor personalități consemnate în *Cartea de aur* a celui mai vechi teatru din țară.

https://biblioteca-digitala.ro

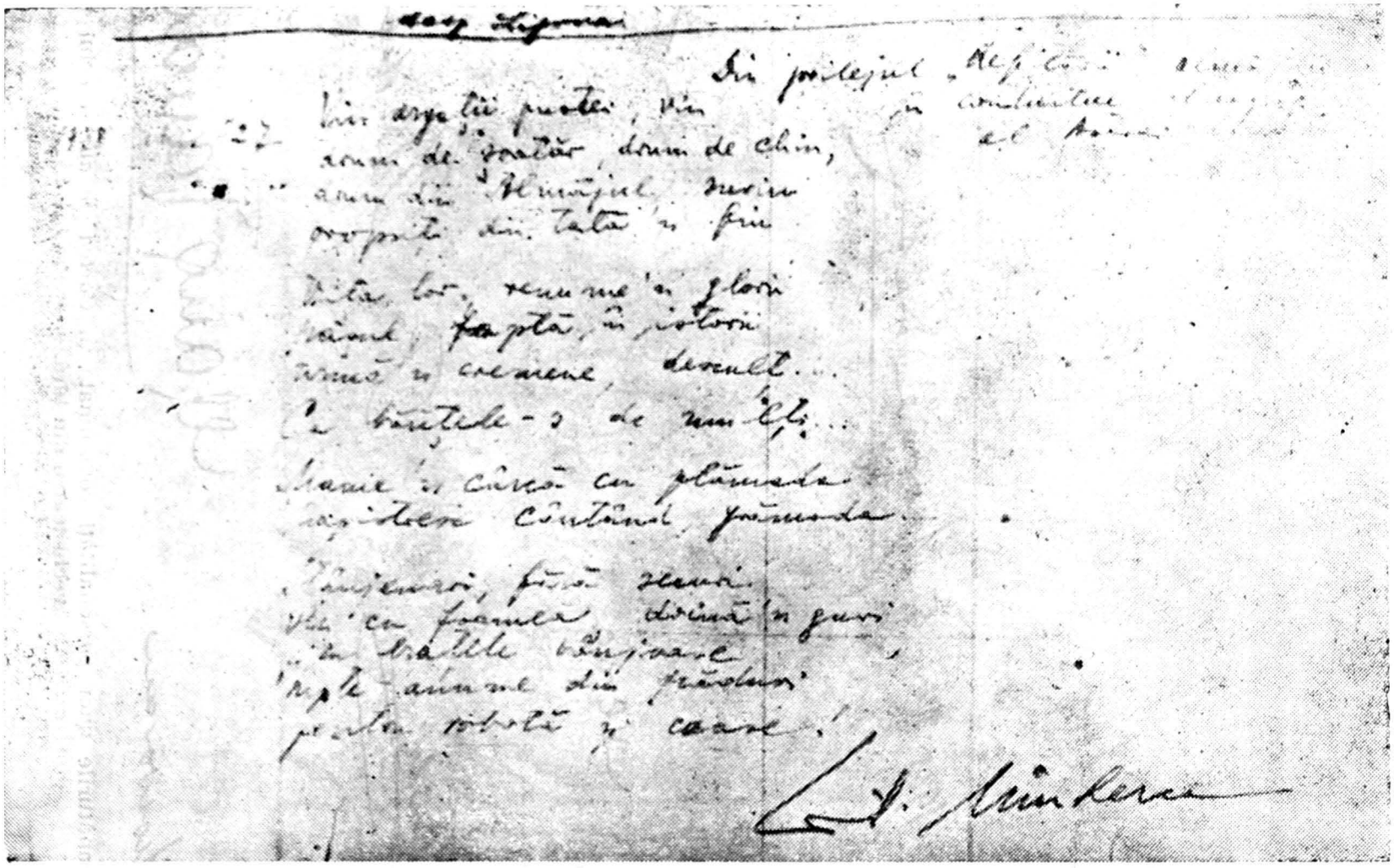

Pl. III. Versuri așternute — la 27 iunie 1938 — de poetul C. Miu Lerca în *Cartea de aur* cu ocazia unor festivități organizate de ASTRA.

https://biblioteca-digitala.ro

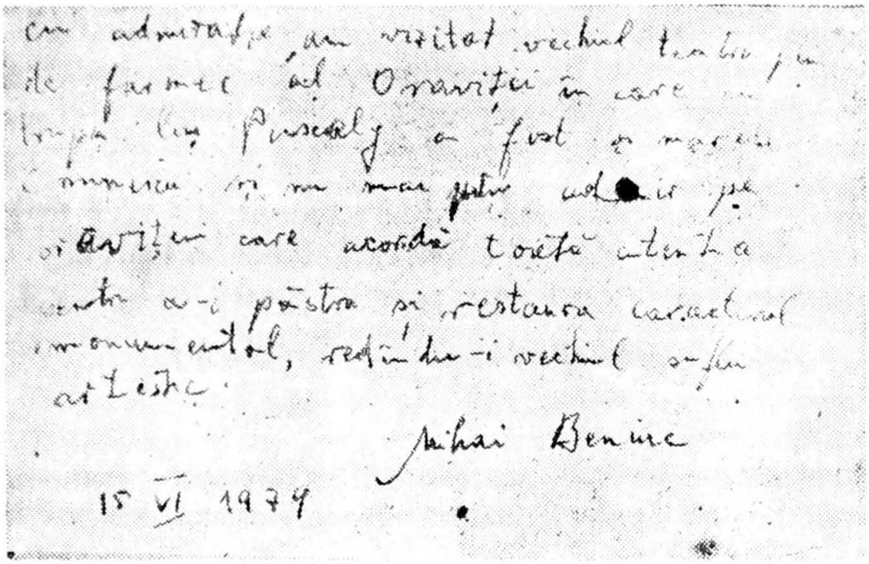

Cu admirație am vizitat vechiul teatru plin
de farmec al Oraviței în care [illegible]
trupa lui Pascaly a fost o mare
[illegible] și nu mai pot să admir pe
orăvițeni care acordă toată atenția
pentru a-i păstra și restaura caracterul
monumental, redîndu-i vechiul suflu
artistic.

Mihai Beniuc

15 VI 1979

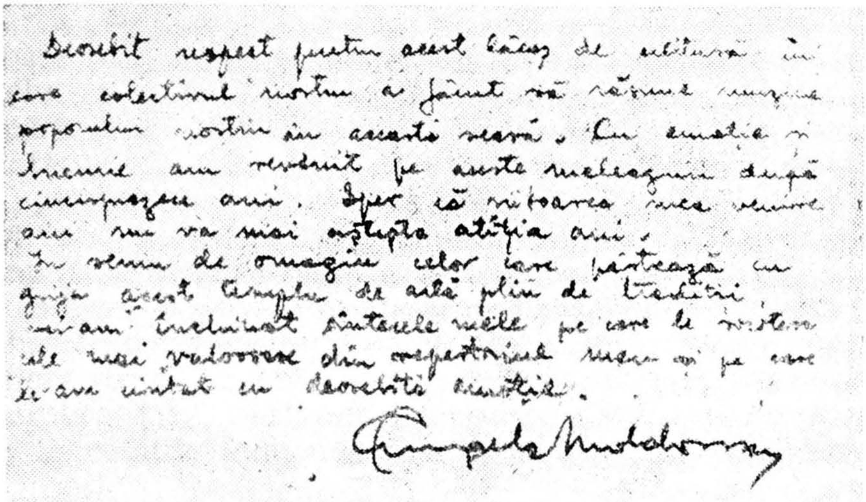

Deosebit respect pentru acest lăcaș de cultură în
care colectivul nostru a făcut să răsune muzica
poporului nostru în această seară. Cu emoție și
tremur am revenit pe aceste meleaguri după
cincisprezece ani. Sper că viitoarea mea venire
aici nu va mai aștepta atîția ani.
În semn de omagiu celor care păstrează cu
grijă acest templu de artă plin de tradiții
mi-am închinat cîntecele mele pe care le socotesc
cele mai valoroase din repertoriul meu și pe care
le-am cîntat cu deosebită emoție.

Angela Moldovan

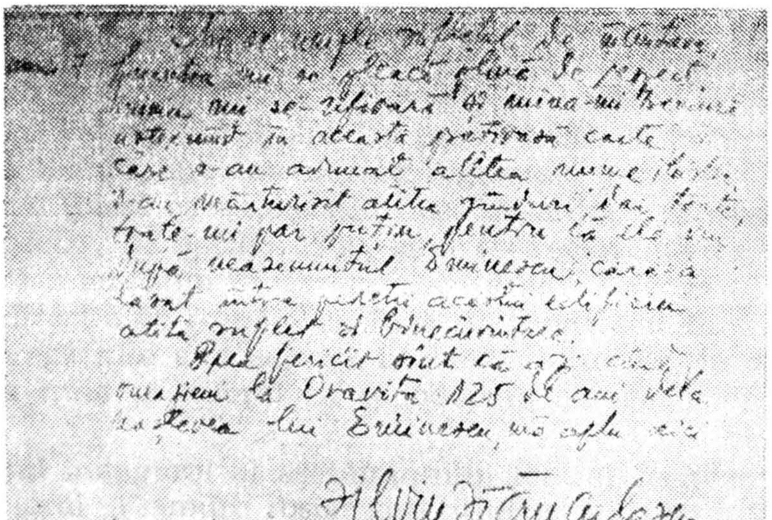

[illegible]
prezența mi se pleacă plină de respect
[illegible] mi se [illegible]
[illegible] în această prețioasă carte
care s-au adunat atîtea nume [illegible]
s-au mărturisit atîtea gînduri [illegible]
toate-mi par puține, pentru că ele [illegible]
după [illegible] Eminescu, care a
lăsat între pereții acestui edificiu
atîta suflet și [illegible].
Mă simt fericit că azi, cînd [illegible]
[illegible] la Oravița 125 de ani de la
nașterea lui Eminescu, mă aflu aici.

Silviu Stănculescu

Pl. IV. Impresii despre edificiul teatral orăvițean.

https://biblioteca-digitala.ro

REPERE PRIVIND ACTIVITATEA REPERTORIALĂ A TEATRULUI DE STAT DIN REȘIȚA, ÎN EXERCITAREA MISIUNII SALE IDEOLOGICE ȘI ARTISTICE (1949—1984)

Este îndeobște cunoscut că, după înfăptuirea revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, se deschid perspective noi în viața social-politică a țării; treptat, au loc noi mutații atît în viața materială a colectivității, cît și în planul conștiinței — spiritul revoluționar constituind un element fundamental al acesteia. Preluarea efectivă și plenară a puterii politice de către partidul clasei muncitoare prin abolirea monarhiei, în 1947, constituie temeiul realizărilor revoluționare ce au urmat. De acum, se pune, cu pregnanță, problema formării omului nou, cu o conștiință nouă, care să se integreze cu toate capacitățile creatoare în contextul transformărilor revoluționare, în contextul luptei dintre vechi și nou pentru victoria noului. Mai ales din această motivație, apare ca firesc imperativul așezării instituțiilor cu misiune educativă pe temelii radical noi, care să fie călăuzite și să propage noua ideologie, cea a partidului clasei muncitoare, să fie adevărate focare de culturalizare, de formare și modelare a conștiințelor constructorilor noului edificiu social. În acest sens, începînd cu anul 1948, apar, în geografia culturală a țării, noi așezări teatrale, înălțate în importantele centre urbane, în cetățile industriale cu vechi tradiții muncitorești. Printre acestea, se înscrie și Reșița, ai cărei muncitori erau dornici să frecventeze spectacole de teatru realizate și prezentate cu periodicitate, dorință izvorîtă dintr-o reală apetență de cultură, de îmbogățire spirituală și delectare estetică. Așadar, din aceste necesități se inaugurează, la 1 iunie 1949, pentru prima dată, un teatru profesionist în această citadelă a oțelului. Ideea începe să se materializeze în incinta Teatrului Național din București, unde, la 20 aprilie 1949, are loc prima repetiție la piesa *Confruntarea*, de Tur și Seinin, sub conducerea regizorală a lui Moni Ghelerter și Nicolae Dinescu (piesă ce va constitui cea de-a doua premieră a noii stagiuni) și, respectiv, 23 aprilie 1949, cînd se demarează repetițiile la cea dintîi premieră a teatrului în devenire, cu drama *Cumpăna*, de Lucia Demetrius, sub direcția de scenă a lui Sică Alexandrescu. Mai apoi, la 1 mai 1949, încep pregătirile sub aceeași baghetă regizorală, la spectacolul (ce va constitui a treia premieră) cu capodopera caragealeană *O scrisoare pierdută*.

Evenimentul inaugural al așezămîntului teatral reșițean este consemnat de ziarul local „Flamura roșie" sub titlul scris cu majuscule: „Într-un cadru festiv, cu participarea însuflețită a muncitorilor din toate sectoa-

https://biblioteca-digitala.ro

rele de activitate, s-a deschis prima stagiune a Teatrului de Stat"[1]. Iată însemnarea reporterului: „Miercuri seara (1 iunie 1949), Reșița a trăit un eveniment deosebit. La Casa Muncitorească a avut loc inaugurarea primei stagiuni a Teatrului de Stat. Creat din inițiativa partidului, Teatrul de Stat Reșița a devenit o realitate. În această seară, la premiera pentru Reșița a piesei *Cumpăna*, sala teatrului a fost ocupată pînă la ultimul scaun de oameni ai muncii manuale și intelectuale, reprezentanți ai Partidului și organizațiilor de masă, membrii Comitetelor Provizorii ale județului, plasei și orașului nostru, tineret studios, veniți cu toții să participe la inaugurarea teatrului lor, rod al eforturilor clasei muncitoare în lupta pentru un trai mai bun (...) Muncitorimea a ovaționat îndelung și repetat artiștii pentru jocul care l-au produs, arătîndu-le din prima zi a activității teatrului, că vor fi tot timpul alături de ei și că-i privesc într-adevăr ca tovarășii lor de muncă și luptă, porniți cu toții spre făurirea aceluiași ideal"[2].

Desigur că, în răstimpul de trei decenii și jumătate de la acest entuziast moment inaugural, teatrul reșițean nu a ființat în sine și pentru sine, ci potrivit scopurilor, destinației sale, găsindu-și, deci, utilitatea în sfera spiritualității umane, în relație directă cu societatea, cu omul — obiect și subiect al acțiunii sociale. Perioada în care s-a desfășurat activitatea este aceea în care arta teatrală și dramaturgia din țara noastră s-au aflat într-o fază superioară de evoluție, cînd noile prefaceri sociale se cer exprimate pe coordonatele lor, fundamentale, nuanțat, potrivit proceselor istoriei noastre contemporane, cînd formarea și înfățișarea profilului uman nou apar ca necesitate. Este perioada cînd teatrul (ca artă și ca instituție) este investit cu o misiune socială precisă, misiune politico-ideologică și cultural-educativă ale cărei coordonate au fost stabilite cu consecvență în documentele de partid și de stat. În perioada enunțată mai sus (1949—1984), în viața teatrală la nivel național, conceptele artistice au dobîndit un conținut nou, în concordanță cu programul ideologic, cultural și educațional cerut de cursul devenirii societății noastre de după Eliberare. Alături de unele (mai vechi și valoroase) concepte teatrale, au apărut altele ce decurg din caracterul științific al organizării și orientării vieții ideologico-artistice. Printre acestea, se numără și conceptul de *repertoriu teatral general*, definit ca un „corolar al unei politici statale unitare în materie de literatură dramatică națională și străină difuzate pe scenă"[3]. Într-un articol program din revista *Teatrul*[4], se dau, detaliat, înțelesurile noțiunii de repertoriu, înțelesuri care și-au menținut valabilitatea de-a lungul stagiunilor: „Ce este repertoriul unui teatru, dacă nu — adunată dintr-un mănunchi de titluri și nume de autori — toată bogăția de idei și sentimente, de linii și culori, de fețe omenești, de exemple bune și rele, ce se vor perinda pe scenă în cursul stagiunii? Oamenii — eroii dramatici — care vor popula teatrul cu gîndurile și dezbaterile lor, cu pasiunile, cu virtuțile și erorile lor, cu eforturile lor de a se depăși, de a-i învăța pe cei ce privesc să gîndească mai limpede și mai folositor obștei — iată ce este un repertoriu. Repertoriul e o întreagă lume ce vizitează scena teatrului pentru a sta de vorbă cu lumea ce umple stalurile și balcoanele.

[1] *Flamura roșie*, anul I, nr. 23, (Reșița), 5 iunie 1949, pag. 1.
[2] *Ibidem*.
[3] *Teatrul*, nr. 8, 1967, pag. 16.
[4] *Teatrul*, nr. 9, 1957, pag. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

E vorba însă de o lume anumită, care va sta de vorbă despre anumite lucruri, de pe anumite poziții, cu lumea adunată în sală, la rîndul ei o lume anumită, lumea care construiește socialismul. De aceea, nu se poate rămîne indiferent ce joacă un teatru sau altul, ne interesează profund autorii și piesele cărora le facem cinstea să le alegem".

Misiunea socială a teatrului dobîndește, în primul rînd prin intermediul repertoriului, valențe noi, imperativele sale fiind înscrise într-o acoladă atît de sugestivă de către dramaturgul Tudor Mușatescu: „Teatrul trebuie să fie, deopotrivă, școală elementară, catedră universitară, tribună politică, baricadă revoluționară, drapel național și desfătare colectivă"[5].

Făcînd o sinteză a elementelor constitutive ale politicii în domeniul teatrului din perioada amintită (cu referire expresă la conceptul de repertoriu teatral național), apar, în prim plan, cel puțin trei aspecte:

— formarea unei dramaturgii noi, care să fie expresia mutațiilor survenite în viața societății noastre și în conștiința oamenilor;

— promovarea (valorizarea și valorificarea), cu prioritate (prin intermediul scenelor profesioniste), a dramaturgiei românești, și în primul rînd a celei create în anii de după Eliberare;

— abordarea scenică a celor mai reprezentative lucrări din dramaturgia altor popoare care să slujească scopurilor formativ-educative.

Argumente, în acest sens, aduc, într-o formă explicită ori implicită, bilanțurile pe stagiuni și alte materiale de analiză și directivă redactate de forurile centrale de specialitate (publicate, succesiv, îndeosebi în revista *Teatrul).*

Avînd ca puncte de referință cele cîteva considerente generale de mai sus, rîndurile următoare își propun să vizeze cîteva repere și să formuleze cîteva observații referitoare la aplicarea, în particular, de către teatrul reșițean, în decursul activității sale, a principiilor politicii naționale în domeniul repertoriului. Precizăm deci că este vorba de punctarea doar a cîtorva aspecte, întrucît domeniul are o multitudine de fațete ce comportă, evident, o mai detaliată examinare.

În primul rînd, ni se relevă ca semnificativ faptul că acest așezămînt artistic a răspuns imperativelor formulate de politica teatrală pe plan național în perioada de referință, prin preocuparea de a include în repertoriu și a prezenta scenic, *cu preponderență,* lucrări din literatura dramatică autohtonă (acestea însumînd cifra de 121 titluri, adică aproape 57% din totalul celor 213 premiere realizate, revenind deci, în medie, peste trei texte românești pe stagiune). La analiza repertoriului pe stagiuni, sesizăm că acordarea priorității piesei românești este vădită în covîrșitoarea majoritate a anilor teatrali, excepție făcînd intervalul 1950—1956 (media fiind, atunci, două titluri și chiar mai puțin), interval în care dominante numericește rămîn premierele cu piese din dramaturgia țărilor socialiste. Explicația constă, credem, și în aceea că, atunci, dramaturgia noastră nouă se afla încă la începuturi — atît cantitativ, cît și calitativ —, iar procesul de valorificare a dramaturgiei anterbelice se desfășura cu prea mare circumspecție. Față de media de reprezentare, polul de jos este stagiunea 1954—1955 (cu o piesă românească din cinci premiere), iar polul

[5] *Teatrul,* nr. 5, 1968, pag. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

de sus — stagiunea 1957—1958 (cu șapte titluri din zece premiere), stagiunea cu cea mai bogată activitate artistică.

Parcurgînd catalogul premierelor românești, se poate detecta cu ușurință că mai mult de trei pătrimi, adică 93 din 113 titluri, fac parte din noua dramaturgie, raport ce oglindește (sub aspect cantitativ!) traducerea în fapt de către slujitorii acestui teatru, a unui deziderat important al politicii generale în domeniul teatrului. Media pe stagiuni (a piesei din dramaturgia nouă) este de aproximativ două titluri, dar frecvența nu este uniformă: întîlnim perioade cînd apar trei premiere (1963—1964; 1968—1969; 1969—1970; 1973—1974; 1974—1975; 1976—1977) și chiar patru (1949—1950; 1957—1958; 1959—1960; 1976—1977; 1983—1984). După această primă imagine (statistică) a structurii repertoriul în secvența de care ne ocupăm, rămînînd în perimetrul piesei din dramaturgia nouă, observăm că lista repertorială a celor 35 de stagiuni reșițene ilustrează, la scară, într-o anumită proporție deci, peisajul tematic al literaturii noastre dramatice (cu împlinirile și lacunele ei artistice), prin raportare directă la marile probleme politico-ideologice, morale, de etică ale vieții societății noastre din această perioadă istorică. În acest sens, distingem lucrări ce au în centrul lor o problematică strîns legată de o primă etapă de evoluție socială, cea a luptei de clasă, precum: *Cumpăna* și *Vadul nou*, de Lucia Demetrius, *Minerii* și *Cetatea de foc*, de Mihail Davidoglu, *Iarbă rea* și *Mielul turbat*, de Aurel Baranga, *Ediție specială*, de Mariana Pîrvulescu, *Îndrăzneala*, de Gheorghe Vlad, *Nota zero la purtare*, de Virgil Stoenescu și Octavian Sava, *Surorile Boga*, de Horia Lovinescu ș.a., și, într-o altă structură, piese care reflectă, mai mult sau mai puțin esențializat, aspecte referitoare la procesul de perfecționare a conștiințelor, de creștere spirituală a omului angajat în contextul făuririi noii societăți în etapa următoare (în care de fapt ne aflăm) — caracterizată prin unitatea social-politică a poporului —, lucrări printre care se află: *Sîmbătă la Veritas*, de Mircea Radu Iacoban, *Puterea și Adevărul*, de Titus Popovici, *Într-o singură seară*, de Iosif Naghiu, *Misterioasa convorbire telefonică*, de Virgil Stoenescu, *Autobiografie* de Horia Lovinescu, *Goana*, de Paul Ioachim, *Anchetă asupra unui tînăr care nu a făcut nimic*, de Adrian Dohotaru, *Balconul*, de Dumitru Radu Popescu, *Un suflet romantic*, de Tudor Popescu. Analizînd repertoriul românesc contemporan al scenei reșițene, ne putem da seama că acesta propune o întinsă arie tematică, numeroase piese vizînd laturi ale eticii societății noastre în interrelația individ-individ, iar altele abordînd dezbateri de o pronunțată expresie politică, printre acestea aflîndu-se cele din perioada luptei de clasă (amintite deja mai sus), la care se alătură cele de evocare — *Ancheta*, *Oameni care tac*, *Oamenii învinș*, de Alexandru Voitin, *Dictatorul*, de Al. Kiriţescu, ori cele care încorporează aspecte realiste mult mai apropiate de actualitate, ca: *Puterea și Adevărul*, ori *Balconul*.

Așa cum rezultă din demersurile instituției de solicitare a aprobărilor de repertoriu, obțiunile pentru lucrările din dramaturgia nouă au avut la bază, în majoritatea cazurilor, criteriul actualității tematice a textului, ceea ce nu a coincis totdeauna și cu atributul de valoare dramaturgică. Trecute prin filtrul unei mai exigente judecăți de valoare, multe texte, aparținînd unei etape revolute, și chiar mai recente, își mențin, să zicem, doar semnificația documentară, ele fiind, ce e drept, generoase în inten-

https://biblioteca-digitala.ro

ţii tematice, dar anemice în planul finalizării estetice. Afirmînd aceasta, ţinem cont, firește, de faptul că, în timp, au evoluat și realităţile sociale, s-au nuanţat și unele precepte etice, s-au limpezit noi aspecte ale conceptelor artistice.

Dramaturgia românească clasică și din perioada interbelică este reprezentată, în repertoriul acestei scene, de 35 lucrări. De remarcat faptul că, pe traseul stagiunilor, au fost înscrise în programul repertorial și transpuse scenic toate piesele lui I. L. Caragiale: *O scrisoare pierdută,* (chiar în stagiunea inaugurală), *O noapte furtunoasă, Năpasta, Conul Leonida faţă cu reacţiunea, D'ale Carnavalului,* la care se alătură un spectacol coupé din cîteva Momente: *Petiţiune, Justiţie, C.F.R., Premiul întîi, Articolul 214.* Dintre clasici, au mai fost prezenţi: Al. Davila cu *Vlaicu Vodă,* Delavrancea cu *Hagi Tudose,* iar din dramaturgia interbelică semnalăm, printre altele, piese de o recunoscută valoare și de o largă circulaţie pe scenele românești: *Suflete tari* și *Mitică Popescu,* de Camil Petrescu (cea de-a doua, în ipostaza de spectacol musical, cu inserturi în text din prozele lui Caragiale și show-uri culese din presa interbelică ori inventate de regizorul Dan Stoica), *Ultima oră, Jocul de-a vacanţa* și *Steaua fără nume,* de Mihail Sebastian, comedii ale lui Mușatescu — ... *Escu, Titanic Vals, Sosesc deseară,* apoi *Gaiţele,* de Al. Kiriţescu, *Înșiră-te, mărgărite!* și *Omul care a văzut moartea,* de Victor Eftimiu, *Tache Ianke și Cadîr,* de V. I. Popa, *Omul cu mîrţoaga,* de George Ciprian.

Revenind la aspectul de conţinut al lucrărilor românești abordate scenic aici, remarcăm faptul că majoritatea covîrșitoare sînt inspirate din mediul citadin, cuprinzînd, în globalitatea lor, personaje de o mare varietate privind provenienţa socială. Într-un număr destul de restrîns (doar nouă) au acţiunea în mediul rural. De fapt, și repertoriul naţional, în această privinţă, e oarecum lacunar și de o valoare artistică discutabilă. Evident, dramaturgia a rămas cu mult în urma prozei în ceea ce privește investigarea mediilor sătești, a specificităţii mutaţiilor (cu implicaţiile lor dramatice) din acest sector social de loc neimportant.

În ce privește durata pe afiș a piesei românești, constatăm că aceasta este relativ scurtă, puţine piese rezistînd mai mult de două stagiuni, scoaterea din circuit a unor titluri fiind determinată fie de descompletarea distribuţiilor (din evidenţele administrative, rezultă că, la acest teatru, a existat o frecventă fluctuaţie a actorilor, în medie 3—4 de la o stagiune la alta) mai ales cînd premiera a avut loc pe final de an teatral, fie datorită epuizării la public a spectacolului, ori din cauze pur administrative (cazul spectacolului *Vlaicu Vodă* pentru care costumele au fost împrumutate pentru scurtă vreme). Cu toate astea, unele au întîlnit un număr relativ mare de reprezentaţii, între care: *Hagi Tudose* — 99, *Mielul turbat* — 102, *Tache, Ianche și Cadîr* — 166 (în două versiuni scenice). *Nota zero la purtare* — 249, *Soacra cu trei nurori* — 334 (și acestea în două montări), iar *Comedie cu olteni* — aproape 700, rezistînd pe afiș din ianuarie 1969, succesul său de public datorîndu-se facturii populare a spectacolului și poate datorită opticii asupra oltenilor, cunoscuţi și din hazoasele anecdote orale. Avînd ca argument media de spectatori pe titlu de piesă (370), se poate afirma că, în general, repertoriul românesc al acestei scene s-a bucurat de interes din partea publicului, afirmaţia fiind susţinută și de rea-

https://biblioteca-digitala.ro

litatea că peste 60% din numărul global al spectatorilor, din cele trei decenii și jumătate, au frecventat spectacolele cu piese românești.

Dacă în perioada de referință a istoriei noastre culturale, s-a considerat ca un obiectiv de prim plan crearea și promovarea noii literaturi dramatice, valorificarea prioritară a celei românești, în general, este tot atît de adevărat că, pe coordonatele politicii teatrale de stat, a fost și recomandarea abordării scenice a dramaturgiei universale clasice și contemporane. În ce-l privește, teatrul reșițean a lărgit cîmpul ideatic și afectiv al repertoriului său prin încorporarea a 92 partituri din creația dramaturgică aparținînd altor popoare, cele mai multe caracterizate printr-o remarcabilă forță de penetrație în conștiințe, polisemia limbajului artistic făcînd posibilă comunicarea cu idealurile umane și din alte epoci. Dramaturgia clasică universală a fost reprezentată, aici, de Goldoni — cu renumitele sale comedii: *Hangița, Bădăranii, Slugă la doi stăpîni* și mai puțin cunoscuta *Muierile țifnoase;* de Molière — cu *Școala femeilor, Doctor fără voie, Burghezul gentilom* și *Tartuffe;* de Schiller — cu *Hoții, Intrigă și iubire* și *Don Carlos;* de Shakespeare — cu *Doi tineri din Verona, Comedia erorilor* și *A douăsprezecea noapte;* de Lope de Vega — cu *Steaua Sevillei;* de Nusici — cu *O familie îndoliată,* ca și de clasici ruși: A. N. Ostrovski — cu *Lupii și oile, Dragoste tîrzie, Furtuna* și *Vinovați fără vină;* de Gogol — cu *Căsătoria* și *Jucătorii de cărți;* de Gorki — cu *Vassa Jeleznova, Micii burghezi* și *Azilul de noapte;* de Cehov — cu *Pescărușul.* Dar cei mai mulți scriitori străini înscriși pe lista repertorială aparțin secolului XX, piesele respective, alături de cele clasice, acoperind suprafața culturală europeană și, într-o oarecare măsură, pe cea americană. În această structură, se întîlnesc nume dintre cele mai vestite, ca: G. B. Shaw (cu *Milionara* și *Profesiunea doamnei Warren),* O'Neill (cu *Anna Christie* și *Luna dezmoșteniților),* ori Pirandello (cu *Tichia cu clopoței),* cu alte nume intrate deja în anonimat, ca Anatol Kahakar, ori B. Lavraniev. În primul deceniu de activitate al acestei scene, în secvența la care ne referim, domină piesa sovietică, socotită oportună spre a complini tematic piesa românească contemporană. Dintre acestea, au fost montate lucrări cu reale virtuți ideatice și estetice, între care *Întîlnire cu tinerețea* și *Cale lungă,* de Arbuzov, *Duelul,* de Mar Baidjiev, *Fanteziile lui Fariatiev,* de Alla Sokolova, dar și piese mai modeste, precum *Conștiința,* de Cepurin, *Ruptura,* de Lavraniev. Din aceeași categorie (adică de a nu se ridica la atributele piesei universale în sensul calitativ al cuvîntului), se situează și *Spaniola trebuie cunoscută,* de Tabi László, *Mîța-n sac,* de Faydeau, *Capcana* și *Joc dublu,* de Robert Thomas, care au fost introduse în repertoriu pentru un prezumtiv succes de casă.

Pe traiectul stagiunilor, se află presărate în peisajul repertorial reșițean și lucrări inedite pentru scenele românești, unele de o bună realizare artistică, altele mai puțin. Cele mai multe au fost promovate în ultimul deceniu și jumătate, cînd colectivul artistic s-a întărit și diversificat ca gen și vîrstă. Astfel, din noua creație națională au văzut, aici, luminile scenei în premieră absolută: *O crimă pasională,* de Ionel Hristea, *Băieții veseli,* de H. Nicolaide, *Întîlnire cu îngerul* și *Jocul adevărului,* de Sidonia Drăgușanu, *Ochii dragi ai bunicului,* de Mihail Davidoglu, *Casa care a fugit prin ușă* și *Vikingii,* de Petru Vintilă, *Dacă toți copacii ar fi la fel,* de Francisc Munteanu, *Frumoasele olandeze* de Gheorghe Vlad, *Ispita,* de

https://biblioteca-digitala.ro

Tudor Popescu, *Salonul*, de Paul Everac, *Vestitorii*, de Valentin Munteanu s.a. Din patrimoniul dramaturgic universal, au fost jucate în premieră pe țară: *Se caută un mincinos*, de D. Psathas, *Ceapa*, de Aldo Nicolaj, *Soldatul de plumb*, de Sașa Lichy, *Nu puneți dragostea la încercare*, de Locatelli, *Muierile țîfnoase*, de Goldoni, *Regele luminărilor*, de Oswald de Andrade, *Tîlharul*, de K. Capek, *Acești sărmani elefanți*, după Ellio Vitorini (dramatizare M. Manolescu), *Adio, studenție!* de Al. Vampilov, *Ospățul generalilor*, de Boris Vian.

Din cele expuse, rezultă starea de fapt generală a raportului național-universal pe verticala celor trei decenii și jumătate. Desigur, acest raport a fost important, în primul rînd, pe orizontală, la nivelul fiecărei stagiuni, ori în structura a două stagiuni alăturate, succesive, respectiv spre a oglindi proporția cuvenită, acea relație optimă în plan tematic, de gen și, înainte de toate, valoric. Un astfel de echilibru este semnalabil într-o bună parte a anilor teatrali, exemplară fiind, din acest punct de vedere, stagiunea 1957—1958, cu: *Jocul de-a vacanța* de Mihail Sebantian, *Trei generații* de Lucia Demetrius, *Năpasta*, de I. L. Caragiale, *Înșiră-te mărgărite!*, de V. Eftimiu, *Povestea unei iubiri*, de D. Simonov, *Familia Kovacs*, de Ana Novak, coupé-ul *Elena* și *Chestiuni familiale*, de Horia Lovinescu, ori stagiunea 1973—1974, cu: *Sîmbătă la Veritas*, de Mircea Radu Iacoban, *Tache, Ianke și Cadîr*, de Victor Ion Popa, *Vikingii*, de Petru Vintilă, *Puterea și Adevărul*, de Titus Popovici, *Profesiunea doamnei Warren*, de G. B. Shaw, *Pogoară iarna*, de Maxwel Anderson. Se întîlnesc și exemple inverse, cel mai ilustrativ părînduni-se cel al stagiunii 1952—1953: *Bătrînețe zbuciumată*, de Rahmanov, *Năframa de mătase*, de Kahakar, *Floarea purpurie*, de Karauhova și Brausevici, *Intrigă și iubire*, de Schiller, *Titanic Vals*, de Mușatescu, *De la patru în sus*, de P. Maximilian și H. Nicolaide. Date fiind caracteristicile proprii ale acestui teatru (un colectiv actoricesc îndeobște restrîns, condițiile materiale specifice), au fost cuprinse puține piese românești de inspirație istorică, transpunerea scenică a opțiunilor efective făcîndu-se, de fiecare dată, cu un marcat efort și cu rezultate calitative inegale.

Privind reprezentarea genurilor, balanța se prezintă astfel: domină comedia, urmează drama și, apoi, piesa construită după modalitățile poveștii sau basmului. Ponderea genului comic pe afișul acestui teatru (de fapt, cele mai multe piese din repertoriul românesc sînt comedii — ca expresie a apetenței poporului nostru pentru umor, pentru rîs) devine uneori supărătoare, riscîndu-se înregistrarea unei anumite monotonii[6], abuzul semnalîndu-se mai ales în perioadele cînd se înregistrează o cvasi-generală criză de public, teatrul făcînd concesii (atunci cînd sînt jucate și comedii facile), spre a veni în întîmpinarea spectatorilor.

Deasupra acestor elemente de analiză (majoritar descriptive), se pun, firesc, întrebări de factură axiologică: care a fost, bunăoară, coeficientul valoric al faptului de spiritualitate națională comunicat prin intermediul repertoriului românesc abordat de acest așezămînt artistic? Care a fost capacitatea sa de a îmbogăți cultura publicului larg prin textul dramatic

[6] T. Jurjică, N. Cătană, *Cronica teatrală. Comedia — dimensiune unică a repertoriului?*, în *Flamura*, anul XVIII, nr. 1695, 21 martie 1970, pag. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

universal? Deși unii mari dramaturgi români, ca: Blaga, Sorbul, lipsesc din catalogul premierelor reșițene, ori alții nesemnificativ reprezentați, între care: Alecsandri, D. R. Popescu, Paul Everac, Marin Sorescu, Aurel Baranga, Teodor Mazilu, totuși, dacă luăm în seamă însumarea pe verticală a potențialului ideatic și afectiv comunicat de unele opere reprezentative, aparținînd unor autori de primă mărime, precum Caragiale, Delavrancea, Davila, Camil Petrescu, Mușatescu, Sebastian, Eftimiu, V. I. Popa, urmați de Lucia Demetrius, Lovinescu, Voitin, Gheorghe Vlad, Petru Vintilă, Tudor Popescu ș.a.; dacă avem în vedere contactul publicului cu multe capodopere universale, între care: *Hangița, Slugă la doi stăpîni, Intrigă și iubire, Steaua Sevillei, Milionara, Profesiunea doamnei Warren, Micii burghezi, Azilul de noapte, Tilharul, A douăsprezecea noapte, Doi tineri din Verona, Tartuffe, Burghezul gentilom, Pescărușul, Bădăranii ș.a.;* dacă ne gîndim că cele mai multe dintre acestea au constituit veritabile evenimente culturale locale și chiar cu rezonanță națională, atunci, răspunsul tinde să fie favorabil. De altminteri, presa a consemnat în repetate rînduri (deși nu totdeauna prompt și cuprinzător) multe aspecte repertoriale bune și chiar remarcabile. Astfel, anul teatral 1962—1963 este caracterizat în plan repertorial după cum urmează: „Afișul actualei stagiuni a Teatrului de Stat Reșița concretizează preocupări notabile (. . .) pentru un repertoriu bogat, orientat în funcție de posibilitățile concrete ale colectivului de actori. Simpla transcriere a premierelor din stagiunea în curs, care redată cifric înseamnă șase piese (*Oameni care tac*, de Al. Voitin, *Piața ancorelor*, de I. Stok, *Cîntă privighetorile*, de Lucia Demetrius, *Steaua Sevilliei*, de Lope de Vega, *Scandaloasa legătură dintre doamna Kettle și domnul Moon*, de Priestley) pune în lumină strădanii deosebite. Reținem din această înșiruire ca aspect pozitiv, că două dintre piese aparțin unor dramaturgi români contemporani, cărora dacă le adăogăm alte două spectacole aflate în lucru (*D'ale Carnavalului*, de I. L. Caragiale și *Oamenii învinș* de Al. Voitin) putem aprecia că acest teatru acordă o atenție de prim ordin popularizării creației dramatice autohtone"[7].

Includerea în repertoriul stagiunii 1965—1966 a dramei istorice *Vlaicu Vodă* este semnalată de un cronicar în următorii termeni: (. . .) „atacînd temerar marele repertoriu, teatrul reșițean va reuși să realizeze spectacole de tot mai frumoasă ținută artistică"[8]. La aniversarea a două decenii de existență a teatrului reșițean, o revistă de specialitate consemnează: „răsfoind afișele, programele, vechile colecții de presă pentru a ne reaminti repertoriul celor douăzeci de ani, apare, cu surprindere și satisfacție, o reală operă de culturalizare, o școală a literaturii dramatice românești și străine, cu rezultate greu de menționat în statistici, dar contribuind, de bună seamă, la conturarea preocupărilor unor generații"[9]. Nu peste mult timp, o altă publicație nota un alt eveniment repertorial reșițean: „În timp ce la Timișoara se deschidea stagiunea cu *Travesti*, iar la alte teatre din țară se discuta aprins despre planificarea unor musicaluri

[7] Ion Cocora, *Insemnări pe marginea unor spectacole (Teatrul de Stat Reșița)*, în *Tribuna* (Cluj), anul VI, nr. 12 (270), 22 martie 1962, pag. 11.

[8] Ion Hodiș, *În cîteva cuvinte*, în *Tribuna*, anul X, nr. 16(481), 12 aprilie 1966, pag. 7.

[9] Mihai Crișan, *Reșița, Un raport îmbunătățit cu publicul*, în *Teatrul*, nr. 3, 1969, pag. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

după Caragiale și Sebastina, la Reșița se înregistra un act de cultură: premiera cu *Suflete tari* de Camil Petrescu"[10]. Activitatea repertorială de după 1970 (cînd sînt repartizați, către acest teatru, aproape anual, absolvenți ai I.A.T.C.) înregistrează noi atribute pozitive, ele însumîndu-se în însemnări cvasibilanțiere: „În perspectiva anilor 1971—1976, repertoriul (TSR) se caracterizează prin echilibru și, în general, exigență. Promovarea valorilor validate de timp s-a îmbinat cu aceea datorie a teatrului de a căuta, descoperi și a da expresie creației noi, originale, ancorate în contemporaneitatea românească. Ponderea piesei românești este evidentă"[11]. În perspectiva aceloraşi ani se situează și alte mențiuni: „Sub auspicii favorabile ale unui directorat tînăr (Alexandru Bârsescu), energic și destoinic, bucurîndu-se de infuzia de sînge proaspăt datorată cîtorva dintre cei mai buni absolvenți din ultimele promoții ale institutului, teatrul reșițean, deși lucrează în condiții vitrege, fără o sală proprie și posibilitatea de a-și organiza și ritma armonios munca de pregătire a spectacolelor, nutrește ambiția și, în bună măsură, izbutește să egaleze, dacă nu să și întreacă, alte colective de aceeași categorie, să-și situeze realizările în rîndul reprezentațiilor meritorii actuale. Efortul de a intra în marea viață teatrală a țării, dorința de mai bine, strădania de a lupta împotriva izolării își găsesc rațiunea în împlinirea în primul rînd în programul repertorial evident dificil și exigent, capabil de a stabili o legătură strînsă cu publicul. Includerea pe afișul reșițean a unor piese din dramaturgia originară nouă, ca: *Puterea și Adevărul, Într-o singură seară, Sîmbătă la Veritas, Vikingii,* împreună cu lucrări străine reprezentative, ca: *Pogoară iarna, Profesiunea doamnei Warren, Azilul de noapte,* îndeamnă chiar prin aceasta la realizarea unor spectacole de răspundere"[12]. „Teatrul reșițean s-a impus în ultimii ani prin valoarea opțiunilor sale repertoriale, prin abordarea îndrăzneață a unui repertoriu major și dificil, prin ținuta artistică a producțiilor sale, prin calitatea ideii de teatru pe care a slujit-o"[13]. „Stagiunea teatrală reșițeană (1974—1975) a început în acest an sub semnul *statornicei afirmări a dramaturgiei contemporane românești*"[14] (subl. P.C.).

Aducerea de către acest teatru în circuitul repertorial a unor texte inedite pentru scenele românești constituie uneori motivul unor îndreptățite aprecieri: „Este de necrezut că *Tîlharul,* text cu indiscutabile calități literare și scenice, a așteptat timp de un deceniu, cît s-a scurs de la apariția în volum a bunei traduceri semnate de Tudor Mușatescu și Sanda Apostolescu, și aproape 60 de ani de cînd a fost scrisă, fără să atragă atenția vreunuia dintre teatrele noastre. Colectivului reșițean i se cuvin,

[10] C. Barbăneagră, *Reșița, Suflete tari,* în *Familia,* seria A, an VI, nr. 11 (63), noiembrie 1970, pag. 19.

[11] Nicolae Sîrbu, *Pentru ca ecoul „gongului" să nu se stingă,* în *Flamura,* anul XXIV, nr. 3 045, 30 martie 1976, pag. 2.

[12] Valeria Ducea, *Teatrul de Stat Reșița, Auspicii favorabile,* în *Teatrul,* nr. 3, 1975, pag. 55.

[13] Natalia Stancu-Atanasiu, *Turneul Teatrului din Reșița,* în *Scînteia,* anul XLV, nr. 10116, 1 martie 1975, pag. 4.

[14] Ion Crișan, *Două piese românești,* în *Flamura,* anul XXVI, nr. 2973, 26 noiembrie 1974, pag. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

deci în primul rînd, cuvinte de apreciere pentru aducerea la rampă a acestei piese definitorii pentru teatrul, de o factură aparte, al lui Capek"[15].

În contextul referirilor la activitatea generală a instituției, repertoriul este vizat și el cu atributul cuvenit (fiind vorba de perioada 1976—1978); „Colectivul reșițean se arată decis să-și conjuge eforturile cu cele ale direcțiunii și secretariatului literar în a practica un exercițiu teatral autentic. Un repertoriu de calitate, regizori și scenografi de la alte teatre din țară interesați de piesele propuse, o activitate de studio (chiar dacă nu încă cu cele mai bune rezultate)"[16]

Îmbrățișînd caracteristicile generale ale repertoriului jucat pe scena în discuție pe arcul a 30 de ani de activitate, un om de teatru nota: „S-au jucat aici opere valoroase, de răsunet, din repertoriul național și universal, clasic și contemporan, într-o acțiune de culturalizare curajoasă a publicului (. . .) dar se cuvine să subliniem că în primul cînd și cu precădere Teatrul din Reșița s-a devotat dramaturgiei naționale"[17].

Integrarea în colectivul teatrului a tînărului regizor Mihai Manolescu (noiembrie 1979), existența unui colectiv actoricesc dotat și armonios constituit, gravitînd în preajma noului regizor, colaborarea cu alte personalități regizorale permit optarea pentru un repertoriu de o și mai pronunțată densitate tematică și de o variată paletă stilistică, acum pătrunzînd pe scena reșițeană alți mari autori, ocoliți anterior (nu atît din lipsa potențialului actoricesc ori inaderența publicului, cît mai ales din lipsa asumării regizorale): Shakespeare *(A douăsprezecea noapte)*, Everac *(Salonul* — premieră absolută, Camil Petrescu *(Mitică Popescu)*, D. R. Popescu *(Balconul)*, Marin Sorescu *(Paracliserul)*, Boris Vian *(Ospățul generalilor* — premieră pe țară), Cehov *(Pescărușul)*, toate transpunerile scenice fiind spectacole de referință în palmaresul general al teatrului. Cunoscînd activitatea teatrală reșițeană din intervalul 1980—1982, un reputat cronicar dramatic remarca „deschiderea repertorială", constatînd, în consecință, că „astăzi, la noi, numai poate fi vorba despre un repertoriu *de provincie* și unul *de capitală*" și că „orice teatru poate să abordeze partiturile dramatice cele mai pretențioase, atît timp cît ele se întemeiază pe capacitățile creatoare ale colectivului respectiv și pe pasiunea lui necondiționată"[18].

O imagine mai cuprinzătoare a activității repertoriale desfășurate de Teatrul de Stat din Reșița se poate obține prin cunoașterea detaliată a calității spectacolelor realizate, latură ce constituie obiectul altui demers analitic.

PETRU CĂLIN

[15] Cristina Dumitrescu, *Tîlharul, de Karel Čapek*, în *Teatrul*, nr. 4, 1978, pag. 58.

[16] A. C. Iordache, *La Teatrul de Stat Reșița, Tîlharul, de Karel Čapek*, în *Orizont*, nr. 13 (528), serie nouă, anul XXIX, 1978, 30 martie.

[17] Mira Iosif, *Misiunea educativă a teatrului*, în *Scînteia*, anul XLIX, nr. 11615, 26 decembrie 1979, pag. 4.

[18] Dinu Kivu, *Lumini teatrale reșițene*, în *Contemporanul*, nr. 46 (1879), 12 noiembrie 1982, pag. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

REPÈRES CONCERNANT L'ACTIVITÉ DE RÉPERTOIRE DU THÉÂTRE D'ÉTAT DE REŞIŢA, EN ACCOMPLISSEMENT SA MISSION IDÉOLOGIQUE ET ARTISTIQUE (1949—1984)

(Résumé)

L'auteur examine quelques aspects en ce qui concerne les coordonnées du répertoire du Théâtre d'État de Reşiţa pendant les 35 saisons théâtrales respectif, à partir de sa naissance (1 juin 1949) et jusqu'au 1984.

Créé par l'initiative du parti et de l'état, le théâtre de Reşiţa s'inscrit parmi les nombreux théâtres nouveaux (dressés dans les grands centres urbains de Roumanie) chargés (à côté de les autres facteurs éducatifs) de la noble mission de edifier et propager de la nouvelle culture, pour contribuer à la formation de la structure de l'homme nouveau. Pendant son activité, le Théâtre d'État de Reşiţa a apporté une importante contribution pour mettre en valeur, par la scène, de la nouvelle création dramaturgique, de la dramaturgie nationalle, en engloband à son répertoire des nombreux ouvrages inspirés par les nouvelles réalités sociales, en présentant le processus de la formation et du perfectionnement de la conscience des hommes intégrés au contexte de l'action pour edifier de la société socialiste.

On y a joué pièces réprésentatives créées par des grands auteurs roumains, parmi eux: I. L. Caragiale, Delavrancea, Camil Petrescu, Tudor Muşatescu, Mihail Sebastian, Victor Eftimiu, suivis par Horia Lovinescu, Lucia Demetrius, Paul Everac, Dumitru Radu Popescu, Marin Sorescu, Tudor Popescu etc. A travers des saisons théâtrales, le colectif de ce théâtre a renfermé, dans son répertoire, des chefs-d'oeuvre de la littérature dramatique universelle, créés par Goldoni, Molière, Shakespeare, Schiller, Cehov, Pirandello, Gorki, O'Neill, G. B. Shaw etc. Pour souligner les plus importants aspects en appliquant les principes de la politique théâtrale sur le répertoire par cette scène, l'auteur de cet ouvrage insère une serie de passages extrés de présse en mettant, ainsi, en evidence plus expressivement, l'importance de l'action formative-educative de cet établissement artistique.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

VARIA

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚILOR DIN JUDEȚUL TIMIȘ, DIN PALEOLITIC PÎNĂ ÎN EVUL MEDIU

Lucrarea de față privește în special obiectivele de interes arheologic descoperite și investigate de colectivul muzeului din Lugoj, de-a lungul a peste trei decenii de activitate.

Precizăm că ea nu include stațiunile aflate pe teritoriul județului Caraș-Severin, odinioară parte integrantă a fostei regiuni Banat, chiar dacă unele dintre acestea au fost semnalate și cercetate de către colectivul Muzeului din Lugoj. Ne-am orientat astfel pentru a evita unele suprapuneri inutile cu lucrările realizate de colegii din județul vecin.

În ceea ce privește documentația arheologică, ea se referă numai la obiectivele care au beneficiat de o cercetare sistematică, urmînd a fi completată în măsura definitivării cercetărilor.

I. **Bodo** (com. Balinț)

1 — Tumulul numit „Movila lui Cordoș", situat la 1,5 m NV de satul Bodo, com. Balinț, în lunca Begăi, la 50 m N de albia rîului, a fost investigat prin sondaje începînd din anul 1968. În 1972 cercetările sînt sistate provizoriu din motive obiective. Publicarea concluziilor preliminare ale cercetării în anul 1974, a prilejuit stabilirea unor analogii apropiate la mormintele tumulare cu ocru, cu schelete chircite din Ungaria datate la începutul epocii bronzului.[1]

Inventarul propriu-zis al mormîntului este sărac: două așchii din silex și două fragmente ceramice atipice; în schimb mantaua a conținut numeroase fragmente ceramice Coțofeni, aduse odată cu pămîntul care o alcătuia.

2 — În punctul numit „Sub deal", situat la 300 m N de tumul, a fost semnalată în aceiași perioadă o așezare Coțofeni, din care provine, după toate probabilitățile, pămîntul care a alcătuit mantaua tumulului.[2] (pl. I).

Mai recent, Petre Roman consideră aspectul de la Bodo ca aparținînd celei mai vechi faze Coțofeni din Banat.[3]

---

[1] Ioan Stratan, *Un mormînt cu ocru de la Bodo, jud. Timiș*, în *Tibiscus III*, 1974, p. 71—74.

[2] *Ibidem*, p. 73.

[3] Petre Roman, *Cultura Cotofeni*, București, 1976, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

HARTA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE ALE MUZEULUI DIN LUGOJ
JUDEȚUL TIMIȘ

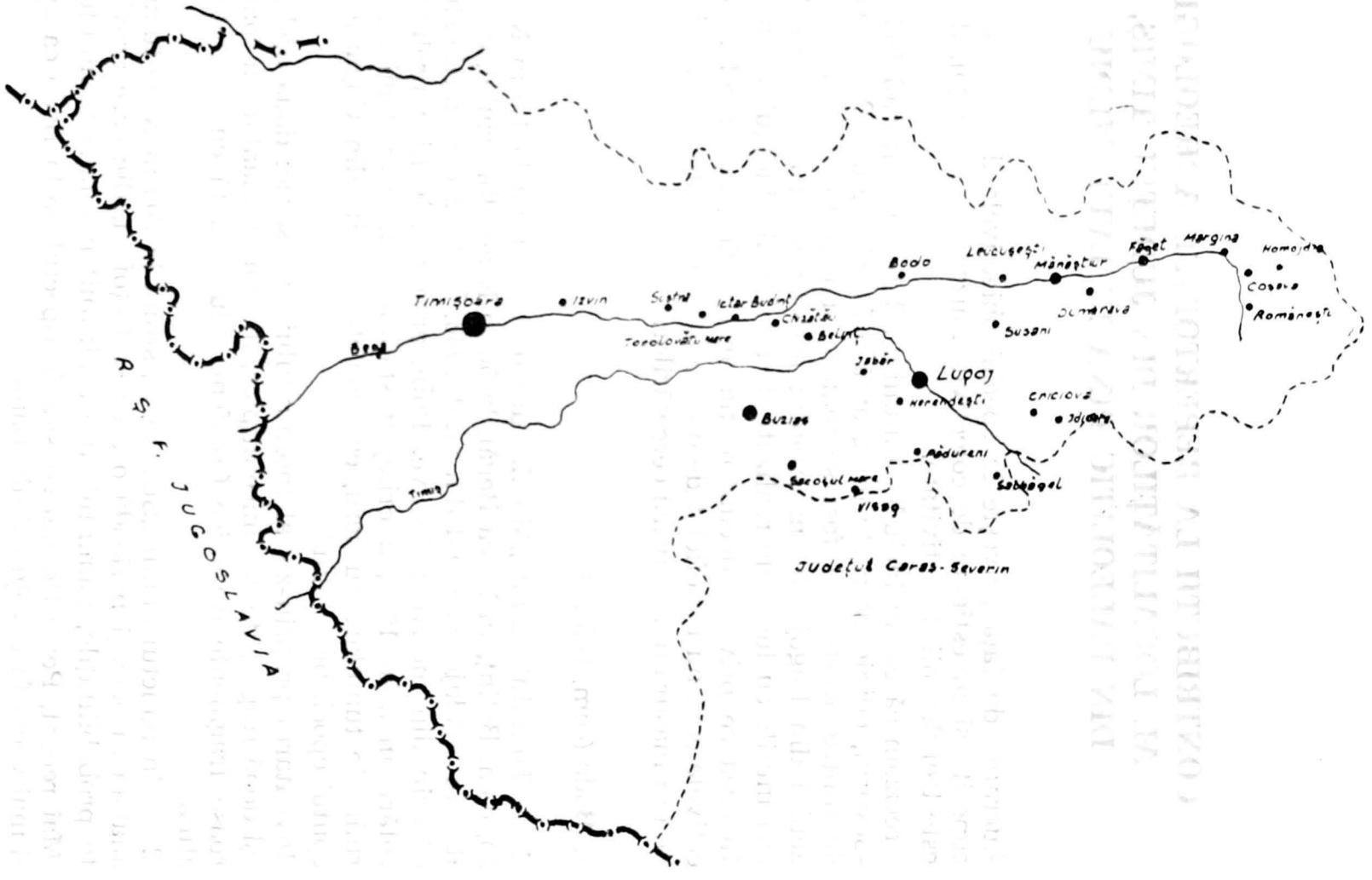

https://biblioteca-digitala.ro

II. **Belinț**

1 — În anul 1970, elevul Franțescu Ion a descoperit în hotarul localității (punct neprecizat) un tezaur alcătuit din 33 monede din argint, replici ale unor modele bizantine, datînd din timpul cneazului Ștefan Uroș.[4]

III. **Brestovăț**

1 — În punctul numit Dîmb, situat la NV de localitate, au fost semnalate între anii 1961—1962 urmele unei locuiri dacice. Sondajul executat aici de Muzeul din Lugoj, a pus în evidență predominarea ceramicii fine cenușii, aflată însă în stare fragmentară.[5]

IV. **Budinț** (com. Topolovățu-Mare)

1 — Pe izlazul comunal din hotarul de NE al satului, au fost identificate în anul 1962 urme de locuire din epoca bronzului — cultura Vatina — precum și din prima epocă a fierului, suprapuse de un nivel cu ceramică dacică și prefeudală. De remarcat prezența în primul nivel a unui fragment de tipar de celt din piatră.[6]

2 — În punctul numit „La cetate", situat pe terasa superioară a rîului Timiș, au fost semnalate în anii 1971—1972, urme de locuire feudaltimpurii, concretizate prin elemente de construcție din piatră și fragmente ceramice tipice.[7]

V. **Buziaș**

1 — Majoritatea istoricilor mai vechi au identificat aici, pe baza Tabulei Peutingeriene, localitatea romană Azizis sau Aizis.[8] După informațiile noastre nu au fost identificate pînă în prezent urmele unor construcții romane.

2 — Cercetări de suprafață au permis descoperirea, în cîteva puncte din raza localității, a numeroase urme de locuire preistorică, în special neolitică, aceasta din urmă caracterizată printr-un bogat utilaj litic (diverse tipuri de topoare din piatră)[9].

VI. **Chizătău** (com. Belinț)

2 — Pe terasa inferioară nordică a rîului Bega, între șoseaua națională spre Timișoara și cursul rîului Timiș, cercetările de suprafață au dus la descoperirea unor fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului și primei epoci a fierului.[10]

---

[4] Tezaurul a fost încredințat în anul 1970 Muzeului din Lugoj de către prof. Dănilă Simion.

[5] Informații I. Stratan; materialele se află la Muzeul din Lugoj.

[6] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

[7] Informații, I. Stratan.

[8] L. Böhm, *Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön Történelme*, Pesta, 1867, p. 32.

[9] Informații, prof. O. Sfetcu; materialele rezultate din cercetări de suprafață sînt deținute de prof. Sfetcu.

[10] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

1. — Pe dealul Cuca, situat la NE de sat, marcînd limita sud-estică a podișului Lipovei, la altitudinea de cca 100 m, a fost descoperită în anul 1961 o așezare paleolitică întinsă, dar cu vestigii arheologice de o densitate redusă. Între anii 1961—1964 și 1967—1969 au fost executate aici săpături sistematice, delimitîndu-se trei nivele de locuire aurignaciene.[11] Cea mai mare parte a materialelor au fost preluate de către Muzeul din Lugoj. Printre piesele mai reprezentative menționăm: lamele cu scobitură (encoche), lamele microlitice (Dufour), gratoare lucrate pe lamă, gratoare nucleiforme, gratoare înalte, etc.

VIII. **Criciova**

1 — În marginea de sud-est a satului au fost semnalate încă din secolul trecut urme romane. Se menționează că Milleker a identificat o tetradrahmă de Thasos, provenind de la Criciova, aflată în posesia unui anume Tyll Gustav, primpretor la Moldova-Veche[12].

2 — Între anii 1965—1966, Muzeul din Lugoj a efectuat aici cîteva sondaje, avînd drept rezultat descoperirea unui cuptor de ars ceramică precum și a unui material ceramic caracteristic / ceramică roșie fină[13]. Începînd din anul 1978 au fost intreprinse săpături sistematice, de către Muzeul Banatului, în ultimele campanii fiind descoperite și urme de locuire prefeudale.[14]

IX. **Dumbrava**

1 — În hotarul localității au fost descoperite întîmplător, în perioada interbelică, cîteva obiecte din bronz, care au intrat în colecția Muzeului din Lugoj: o sabie, două seceri cu buton și podoabe (brățări, fibule, fragmente de colier etc.)[15].

X. **Făget**

1 — Pe terasa inferioară a rîului Bega, la marginea de A a localității, cercetările de suprafață efectuate între 1960—1961, au semnalat existența unor vestigii de fortificații medievale, datînd cu probabilitate din sec XVI—XVII.[16]

XI. **Herendești,** (com. V. Vlad-Delamarina)

1 — În hotarul de nord al satului, pe lunca rîului Cernobora, în urma unor periegheze efectuate între anii 1960—1961, au fost semnalate fragmente ceramice aparținînd epocii feudale.[17]

---

[11] Fl. Mogoșanu și I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 341; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978, p. 71 și urm.

[12] Berkeszi I., *Délmagyarország és emlékei*, în Történelem és régészeti Értesitö, XXIII/1907, p. 24.

[13] Informații, I. Stratan.

[14] Informații, dr. Doina Benea.

[15] Prof. Traian Simu, *Indicatorul obiectelor mai importante păstrate în Muzeul județului Severin*, Lugoj, 1943, p. 12.

[16] Informații, I. Stratan.

[17] Informații I. Stratan.

https://biblioteca-digitala.ro

2 — În sectorul nord-vestic al localității, spre hotarul satului Hodoș, a fost descoperită o așezare hallstattiană, concretizată prin fragmente ceramice tipice și fragmente de rîșnițe.

XII. **Hitiaș** (com. Racoviță)

1 — Se menționează descoperirea unei monede romane de la Antoninus Pius, donată în anul 1869 de către Adam Manoilovici lui Sigismund Ormös.[18]

XIII. **Homojdia** (com. Curtea)

1 — Pe dealul Ivănanțului, în punctul numit „La Ivănanțu", situat pe o pantă ce coboară spre cursul de apă local, la cca. 100 m distanță de acesta, a fost descoperită în primăvara anului 1969 o așezare Vinča-Turdaș, investigată prin săpături sistematice în toamna aceluiași an. Înafara fragmentelor ceramice și a chirpicului, locuințele de suprafață de aici conțineau greutăți din lut ars pentru pescuit sau pentru războiul de țesut, precum și un numeros utilaj litic, reprezentat prin unelte cioplite din silex: nuclee, percutoare și lame cu secțiune trapezoidală.[19]

XIV. **Ictar,** (com. Topolovățu-Mare)

1 — Între anii 1970—1972 s-au executat de către muzeul din Lugoj cîteva sondaje pe izlazul din apropierea localității, descoperindu-se material ceramic aparținînd epocii hallstattiene și prefeudale.[20]

XV. **Izvin** (com. Recaș)

1 — În punctele Livezi, Selište-peste-Bega și în actuala vatră a satului, cercetările de suprafață și un sondaj de proporții reduse au permis identificarea unei așezări daco-romane datînd din sec. III—IV e.n., precum și a unui cuptor de ars ceramică aparținînd aceleiași perioade. Inventarul așezării constă mai ales din ceramică tipică, categoria fină cenușie, lucrată la roată, tipurile de vase aparținînd repertoriului specific culturii Sîntana. Cu totul sporadic apare ceramica lucrată manual.[21]

XVI. **Jabăr** (com. Boldur)

1 — În punctul Cotun, situat la 1 km NV de localitate, în stînga drumului județean Jabăr-Sîrbova, a fost semnalată în anul 1978 o așezare daco-romană. Primul sondaj de proporții reduse, s-a executat în toamna aceluiași an. Reluarea săpăturilor în anul 1970 a permis delimitarea mai multor nivele de locuire, începînd cu epoca bronzului și prelungindu-se pînă în prefeudal. Din păcate, lucrările agricole au afectat serios complexele arheologice din acest punct. Totuși au putut fi identificate pînă în

[18] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 21.
[19] Gh. Lazarovici și I. Stratan, *Așezarea de la Homojdia*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 455—464.
[20] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.
[21] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1982, un bordei și o locuință de suprafață atribuite sec. III—IV și trei locuințe prefeudale datate provizoriu în sec. VI—VIII e.n.[22]

În cadrul inventarului complexelor daco-romane, remarcăm alături de ceramica fină cenușie și roșie, sigiliul paleocreștin din lut ars, cu cruce, apărut în 1979[23] (pl. II/5).

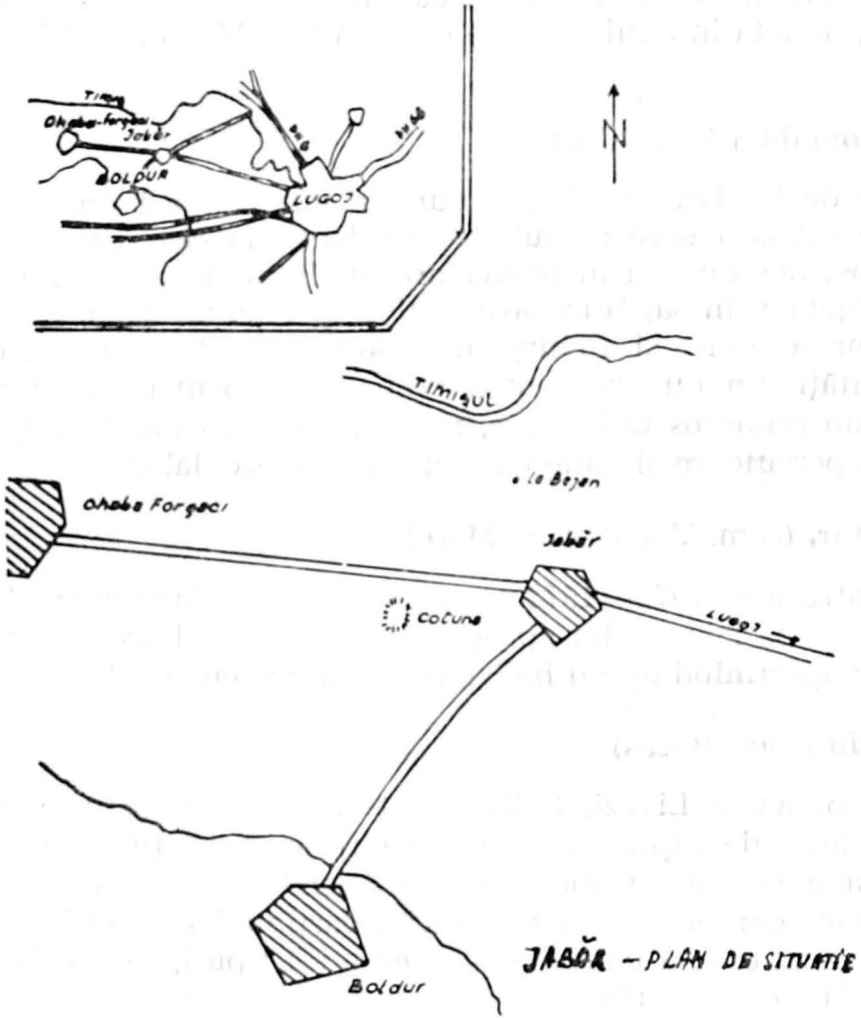

Locuirea prefeudală se caracterizează prin locuințe de suprafață, cu pietrar. Inventarul acestora este alcătuit cu precădere din ceramică, grupată în două categorii: ceramica lucrată manual și cea modelată la roată, cu decor incizat, prezentînd puternice reminiscențe provincial-romane tîrzii (pl. II/2, 4).

De remarcat apariția în cadrul primei locuințe prefeudale descoperite în 1979, a unui fragment de mărgea bizantină de import, din pastă de sticlă neagră, ornamentată cu încrustații multicolore în formă de ghirlandă (pl. II/1).

2 — În punctul „La Bejan", situat pe latura estică a șoselei spre Sîrbova, s-a realizat în 1979 un sondaj de proporții reduse, avînd drept re-

[22] Cercetările au fost efectuate de I. Stratan și M. Moroz.

[23] I. Stratan, *O nouă descoperire paleocreștină în Banat*, în *Revista Mitropoliei Banatului*, nr. 12/1980, p. 434 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

zultat descoperirea unor complexe feudal-timpurii (sec. X—XII). De remarcat descoperirea unui fund de vas cu marcă de olar în formă de cruce înscrisă într-un patrat (pl. II/3). Reluarea sondajelor în acest punct în anul 1981 au relevat prelungirea existenței așezării pînă în sec. XIII—XIV.

XVII. **Jdioara** (com. Criciova)

1 — În punctul „*Cetate*" s-au efectuat între anii 1965—1966 cîteva sondaje de către Muzeul din Lugoj, fiind descoperite urme sporadice de locuire aparținînd epocii feudale.[24]

Între anii 1974—1979 Muzeul Banatului a realizat în acest punct săpături sistematice, fiind dezvelită cea mai mare parte din incinta cetății medievale. Inventarul descoperit aparține sec. XVI—XVII.[25]

2 — În pădurea comunală, la stînga șoselei Lugoj-Nădrag, punctul „La Borghee" există un grup de 9 tumuli cu aspect artificial. Sondajele efectuate în anii 1981, 1982 de către Muzeul din Lugoj nu au reușit să surprindă nici un complex arheologic.[26]

3 — În raza localității au fost descoperit un tezaur dacic alcătuit din cca 100 monede republicane romane din argint, (denari) care a fost preluat de către Muzeul Banatului.[27]

4 — Pe platoul de la confluența pîrîului Nădrag cu rîul Timiș, a fost semnalată, în urma sondajelor efectuate în anii 1965, 1966, o așezare de epocă romană. S-a remarcat cu acest prilej ponderea deosebită a ceramicii roșii fine.[28]

XVIII. **Leucușești** (com. Bethausen)

1 — Pe terasa superioară nordică a rîului Bega, în raza localității, cercetări de suprafață efectuate în anii 1967, 1968, au permis semnalarea unei așezări paleolitice aparținînd aurignacianului.[29]

XIX. **Lugoj**

1 — Încercările unor istorici mai vechi de a localiza aici vechea așezare romană Caput Bubali nu au fost pînă în prezent confirmate de cercetările arheologice.[30]

2 — La „Gomilă" — o ridicătură artificială a solului, situată în terenul agricol al I.A.S. Lugoj, în dreapta șoselei Lugoj-Buziaș, aproape de intersecția acesteia cu linia ferată — cercetări de suprafață au dus la descoperirea unor fragmente ceramice neolitice aparținînd culturii Vinča-Turdaș.[31]

---

[24] Informații, I. Stratan.
[25] Adrian Bejan, *Concluzii preliminare asupra săpăturilor arheologice de la cetatea feudală Jdioara, din anii 1973—1977*, în *Tibiscus* V, 1979, p. 199 și urm.
[26] Cercetările au fost efectuate de A. Bejan și M. Moroz.
[27] Informații A. Bejan.
[28] Informații I. Stratan.
[29] Informații I. Stratan.
[30] L. Böhm, *op. cit.*, loc. cit.
[31] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

3 — La poalele Dealului Viilor, pe terasa superioară nordică a rîului Timiș, au fost descoperite întîmplător cîteva topoare din gresie șlefuită.[32]

4 — În apropierea Întreprinderii de produse ceramice „Mondial", unitate din Calea Timișorii, a fost descoperit întîmplător un depozit de obiecte din bronz alcătuit dintr-o brățară masivă cu capetele deschise, 2 fragmente de brățări și un fragment de celt (pl. I/3).[33]

5 — În zona „Cetatea-Veche", pe malul drept al Timișului, mai exact în unghiul pe care acesta îl formează cu șoseaua națională Lugoj-Timișoara, în dreptul podului din beton, lucrările edilitare din ultimii ani au scos la iveală materiale legate de existența vechii cetăți a Lugojului distruscă în jurul anului 1700. Piesele aparțin în general feudalismului tîrziu: cahle, ceramică smălțuită, 2 vîrfuri de lance din fier, etc. În vara lui 1980, cu ocazia săpării fundației unui bloc de pe splaiul Carpați, a fost surprinsă latura unui bordei de formă rectangulară, cu parii de la colțuri rămași „in situ", la adîncimea de cca 4 m față de nivelul de călcare actual. Situația se explică prin terasamentele efectuate cu ocazia ridicării digurilor Timișului. Materialul ceramic fragmentar descoperit aici indică o etapă feudală tîrzie de locuire.

XX. **Mănăștur**

1 — În punctul „Cetate", situat la NV de vatra localității, au fost întreprinse în ultimii ani săpături sistematice de către Muzeul Banatului. Cercetările s-au concentrat asupra necropolei feudale, cît și a bisericii medievale de aici[31], aparținînd sec. XIV.

XXI. **Margina**

1 — La nord de localitate, pe terasa mijlocie dreaptă, a rîului Bega, în pădurea dinspre Coșava, au fost descoperite vestigiile unei fortificații medievale, ținînd probabil de proprietățile Elisabetei Szilagy.[35]

XXII. **Pădureni** (com. Victor-Vlad-Delamarina)

1 — În punctul „la Oloșag", situat la NE de localitate, pe malul drept al afluentului local al Cernoborei, un sondaj efectuat în 1960 de I. Stratan a dus la descoperirea unei așezări dacice, parțial distruse datorită lucrărilor agricole. Din acest motiv nu a putut fi precizat tipul de locuință, fiind descoperit în schimb un inventar demn de interes: un vas ceramic de uz comun, lucrat manual, decorat cu brîu alveolar, un amnar, o nicovală, două seceri și un vîrf de suliță din fier.[36]

XXIII. **Românești** (com. Tomești)

1 — Dumbrăvița, o terasă veche de confluență, în marginea de NE a satului Românești, încadrată la NE de rîul Bega, iar la SV de pîrîul Poeni, a fost cercetată prin săpături sistematice între anii 1961—1968,

[32] Materialele la Muzeul din Logoj.
[33] Materialele la Muzeul din Lugoj.
[34] Informații, Al. Rădulescu.
[35] Informații I. Stratan.
[36] Materialele la Muzeul din Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

în scopul cercetării unei aşezări paleolitice aparţinînd aurignacianului superior. Au fost delimitate aici 4 straturi de cultură, conţinînd numeroase piese tipice: răzuitorul macrolitic de tradiţie musteriană din stratul I, o serie de gratoare nucleiforme sau pe aşchii mari, gratoare pe aşchii lungi, lame cu scobitură şi burine de diverse tipuri. Ultimul strat, cu inventar mai sărac, reflectă o locuire de scurtă durată.[37]

2 — Pe Dealul Viei — o terasă de cca 25 m altitudine în stînga rîului Bega, la jumătatea distanţei dintre Româneşti şi Curtea, au fost semnalate încă din 1960 urme de locuire Criş. Sondajul realizat aici a permis descoperirea unor fragmente ceramice provenind de la vase mari de factură Criş.[38]

3 — Peştera, din apropierea aceleiaşi localităţi, a fost investigată arheologic încă din 1949.[39] În 1960 s-a efectuat un nou sondaj de către Fl. Mogoşanu şi I. Stratan. Imposibilitatea precizării stratigrafiei a determinat gruparea materialului după criterii tipologice, delimitîndu-se astfel unele elemente Criş, alături de cele foarte bine reprezentate Tiszapolgár şi altele aparţinînd perioadei de trecere la epoca bronzului — aspectul numit Herculane II[40] (pl. III).

XXIV. **Sălbăgel** (com. Gavojdia)

1 — Selişte, punct situat la cca 2 km NV de satul Sălbăgel, pe un platou delimitat la nord-vest de Valea numită „Redina de la izvoare", iar spre sud-est de valea mlăştinoasă a pîrîului Spăiei a fost investigat printr-un sondaj sumar încă din 1976 de către I. Stratan. Cu acest prilej a fost descoperită o aşezare neolitică Vinča-Turdaş cu platforme de chirpic, între 0,50 şi 0,80 m. Reluarea sondajului în anul 1981 a permis descoperirea unui material ceramic destul de bogat, însoţit de utilaj litic şi elemente de plastică ce corespund în linii mari fazei Vinča B2.[41]

XXV. **Sacoşu-Mare** (com. Darova)

1 — La „Ogaşu-Pascului", la cca 2 km NV de localitate, în valea Codrului s-au efectuat în anul 1963 plantări de viţă de vie, descoperindu-se cu acest prilej fragmente de ceramică cenuşie de factură dacică. În 1966 I. Stratan a efectuat aici un sondaj, dezvelindu-se vestigiile unei construcţii din piatră împreună cu un bogat material ceramic lucrat la roată, din pastă fină cenuşie.[42]

2 — Burău, punct situat în aceeaşi vale a Codrului, la 1,5 km NV de localitate s-a dovedit a fi locul unei aşezări feudale timpurii. Un prin sondaj s-a realizat aici în primăvara anului 1973, descoperindu-se două locuinţe de suprafaţă cu pietrar, conţinînd ceramică lucrată cu mîna şi la roată, ultima categorie ornamentată cu decor în cizat, prezentînd tipu-

[37] Fl. Mogoşanu şi I. Stratan, *op. cit.*, p. 335 şi urm.; Fl. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 109 şi urm.

[38] Fl. Mogoşanu şi I. Stratan, *op. cit.*, p. 340.

[39] Marius Moga, *Cercetările de la Româneşti*, în *Studii* I/1949, p. 95—97.

[40] Petre Roman, *Strukturanderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, în *Dacia* N.S. XV, 1971, p. 83, 84; cea mai mare parte a materialelor de la Româneşti-Peştera se află la Muzeul din Lugoj.

[41] Cercetările au fost efectuate de către I. Stratan şi M. Moroz.

[42] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

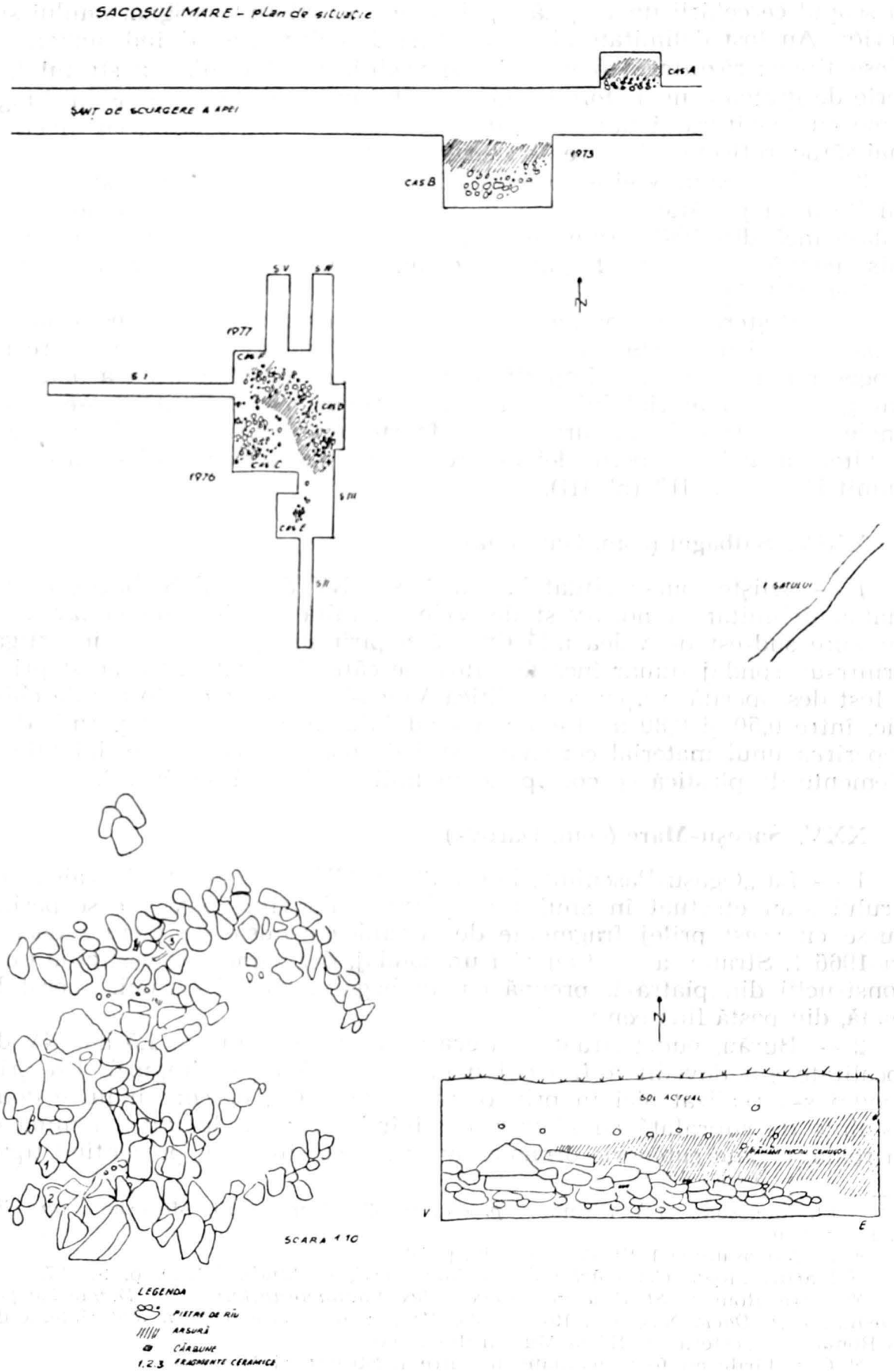

https://biblioteca-digitala.ro

rile caracteristice de tradiție provincial-română tîrzie. Au apărut deasemenea două fusaiole bitronconice și un cuțit din fier. Reluarea săpăturilor în anii 1976, 1977 a adus unele precizări stratigrafice, precum și altele legate de planul locuințelor, proporțiile și configurația așezării.[43]

3 — În extremitatea vestică a văii Codrului a fost semnalată existența unei așezări eneolitice aparținînd culturii Tiszapolgár. În vara aceluiași an s-au realizat primele săpături, fiind dezvelite patru locuințe de suprafață cu platforme de chirpic de formă patrulateră neregulată, între 0,60 și 1 m adîncime. Inventarul era alcătuit din ceramică, păstrată în general, „in situ" avînd ca forme principale urna, cupa cu picior perforat, strachina tronconică și borcanul de mici dimensiuni. Reluarea săpăturilor în august 1976 a permis completarea observațiilor și formularea unor concluzii preliminare.[44]

4 — Izvorul Mare, punct situat în actuala vatră a satului, în apropierea fîntînii cu același nume. Aici au fost semnalate în anul 1973 urme de locuire hallstattiene care suprapuneau un nivel conținînd elemente sporadice aparținînd epocii bronzului[45] (pl. V).

5 — Dîmbul lui Piciu, se află la limita de vest a perimetrului localității, în imediata apropiere a cimitirului. Datorită torenților care au săpat numeroase ogașe (mici șanțuri naturale), cercetările de suprafață au fost mult înlesnite. În toamna anului 1978 s-a executat un sondaj, avînd drept rezultat identificarea unei locuiri Vatina, suprapusă de sporadice elemente hall stattiene.[46]

XXVI. **Susani-Bega** (com. Traian Vuia)

1 — Tumulul Grămurada-lui-Ticu, situat la NV de localitate, în stînga canalului Glavița, la 20 m sud de linia ferată Lugoj-Ilia în dreptul km 58, 94, a fost investigat sistematic între anii 1965—1972. De formă ovală, cu diametrul de 69, respectiv 58 m, fost utilizat de localnici drept sursă de lut pentru cărămizi, ceea ce explică deteriorarea mantalei, al cărui centru nu depășea 1,5 m înălțime față de nivelul de călcare actual.

Complexele descoperite aici — mormîntul de inhumație, altarul-ofrandă și marele depozit de vase — făceau parte dintr-un ansamblu ritual, realizat în cinci etape, după cum au relevat observațiile stratigrafice. Se pare că grupurile ceramice amintite mai sus, păstrate in situ aparțin etapei a IV-a, urmată de ridicarea mantalei propriu-zise a tumulului[47] (pl. VI, VII).

2 — Deluț, o insulă de teren ceva mai ridicată față de nivelul luncii inundabile a Begăi, se află în dreapta canalului Glavița, la o distanță de cca 500 m față de tumulul Grămurada lui Ticu. Partea de sud a aș-

[43] Maria Moroz, *Așezarea feudală timpurie de la Sacoșu-Mare-Burău*, în *Tibiscus* V, 1979, p. 149—158.

[44] Idem, *Așezarea eneolitică de la Sacoșu-Mare-Codru*, în *Banatica*, V, 1979, p. 541—546.

[45] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

[46] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.

[47] I. Stratan, *Contribuții la cunoașterea hallstattului timpuriu în Banat*, în *Studii de istoria Banatului*, Timișoara 1974, p. 79 și urm.; I. Stratan și dr. Al. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în *Praehistorische Zeitschrift*, 52, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

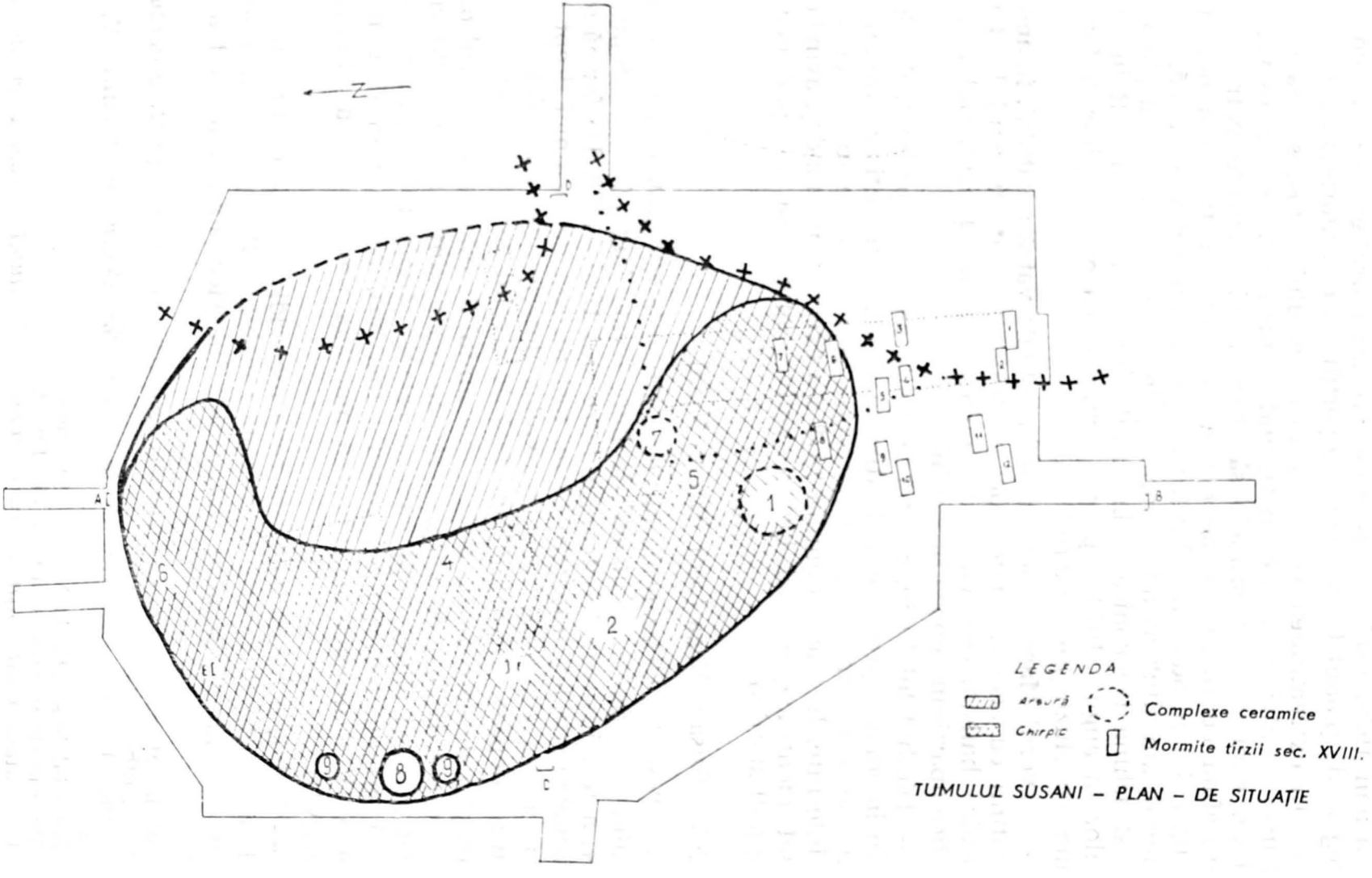

TUMULUL SUSANI – PLAN – DE SITUAȚIE

https://biblioteca-digitala.ro

zării a fost distrusă prin săparea canalului Sondajele executate aici între 1968—1973, au dus la descoperirea de material ceramic aparţinînd bronzului mijlociu (un aspect înrudit cu cultura Vatina). De remarcat descoperirea întîmplătoare în anul 1968 a unui akinakes din bronz, în malul stîng al canalului.[48]

3 — Grămurada de la Jupani, tumul de mari dimensiuni, 100 m diametru şi înălţimea de 10 m, la 500 m distanţă de staţia C.F.R. Susani, nu a fost investigat pînă în prezent datorită dificultăţilor legate de dislocarea mantalei.

XXVII. **Suştra** (com. Topolovăţu-Mare)

1 — Cercetări de suprafaţă efectuate în hotarul satului, în anul 1977, au permis semnalarea unor urme de locuire aparţinînd epocii bronzului şi hallstattului timpuriu.[49]

XXVIII. **Topolovăţu-Mare**

1 — La NE de localitate, pe dealul Coşteleac, plantat cu viţă de vie, arăturile au scos la iveală fragmente ceramice daco-romane aparţinînd sec. III—IV e.n.[50]

2 — Joamba este un punct situat la cca 500 m distanţă de intrarea în comuna Topolovăţ a şoselei naţionale Lugoj—Timişoara. În primăvara anului 1982 lucrările de îmbunătăţiri funciare au decopertat aproape complet perimetrul unei aşezări hallstattiene. Sondajul de proporţii reduse realizat de Muzeul din Lugoj a relevat existenţa unor aglomerări de chirpic de mari proporţii la nivelul cărora apare ceramica lustruită, cu decor canelat.

XXIX. **Vişag** (com. Victor — Vlad — Delamarina)

1 — În anul 1956, în urma unor periegheze efectuate de I. Stratan pe Valea Bogarului, a fost descoperit un vîrf de mînă foliaceu de influenţă szeletiană, în punctul numit „Botul dealului.[51]

2 — Brük sau Bric (cum îl numesc localnicii) este terenul plantat cu meri al I.A.S. pe ambele laturi ale şoselei Lugoj Reşiţa, înainte de intersecţia acesteia cu drumul comunal spre Visag. Arăturile adînci executate în 1957 au dus la descoperirea unei necropole de incineraţie aparţinînd culturii Verbicioara. Din cca 30 de morminte, numai 8 urne au putut fi recuperate prin săpăturile de salvare executate în 1961.[52]

3 — Pe dealul Satului, la 2,5 km vest de localitate, în punctul numit Rîtul Scăii, a fost semnalată în aceiaşi perioadă o aşezare hallstattiană.

---

[48] Cercetările au fost efectuate de I. Stratan şi M. Moroz.
[49] Materialele se află la Muzeul din Lugoj.
[50] Informaţii, I. Stratan.
[51] Fl. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 163.
[52] Vladimir Dumitrescu şi I. Stratan, *Necropola din epoca bronzului de la Visag*, *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 71 şi urm.
[53] Informaţii I. Stratan.
[54] Informaţii I. Stratan.

https://biblioteca-digitala.ro

4 — La „Sălașul cu paie", la este de localitate, pe terasa de la poalele dealului Bogarului, au fost semnalate fragmente ceramice Coțofeni[54].

MARIA MOROZ-POP

CONTRIBUTIONS AU RÉPERTOIRE ARCHÉOLOGIQUE DU DÉPARTEMENT TIMIȘ, DU PALEOLITHIQUE AU MOYEN-ÂGE

(Résumé)

Ce répértoire concerne les objectifs d'intérêt archéologique signalés et investigués par le Musée de Lugoj sur le territoire du departement Timiș, au long de plus de trentes années d'existence. On attache aussi la documentation archéologique pour les stations deja sisthematiquement investiguées.

https://biblioteca-digitala.ro

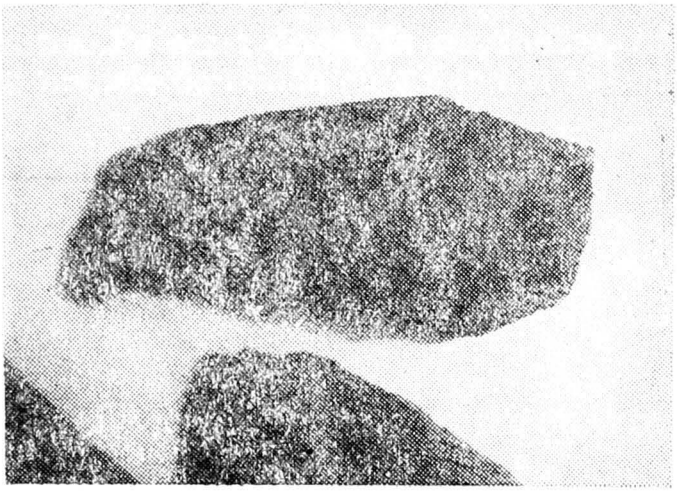

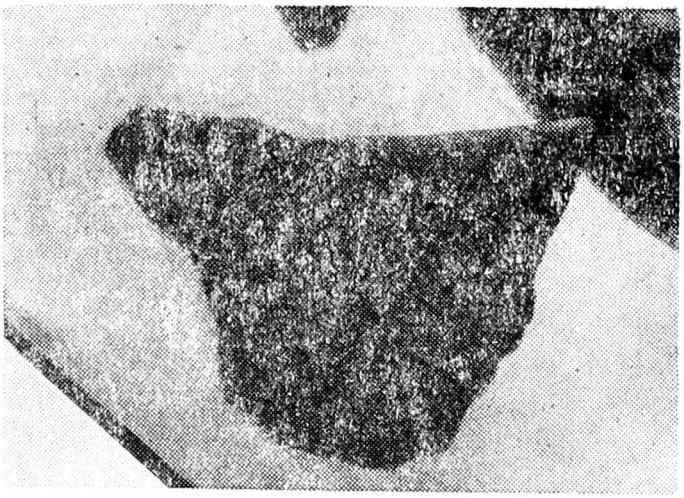

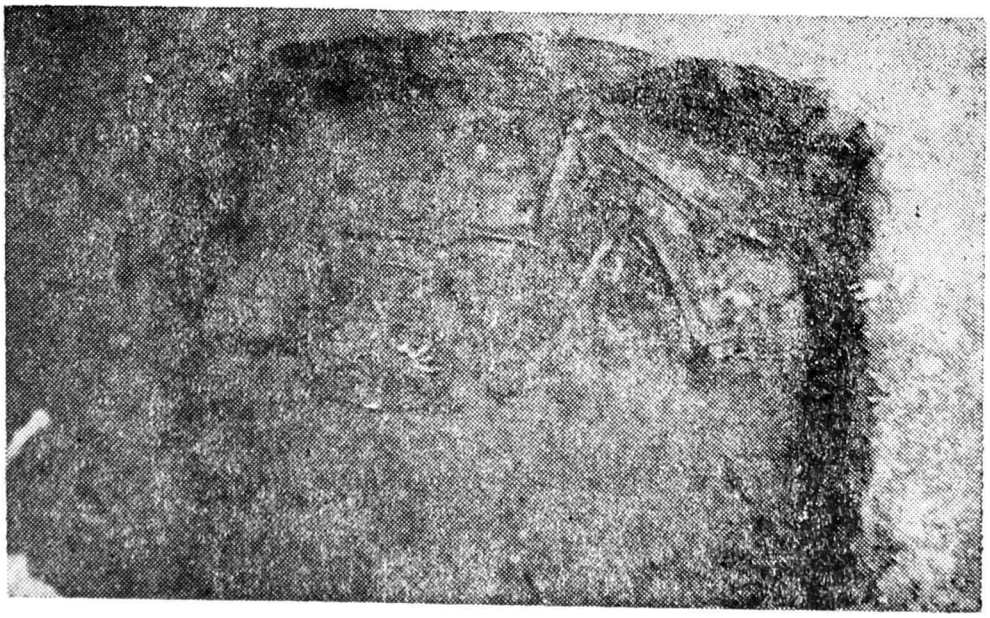

https://biblioteca-digitala.ro

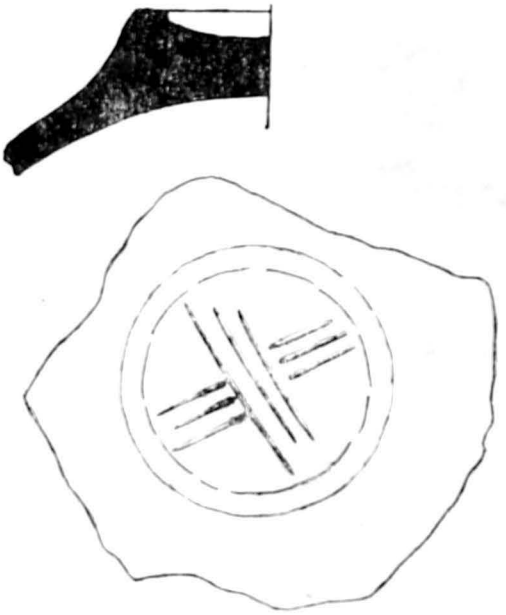

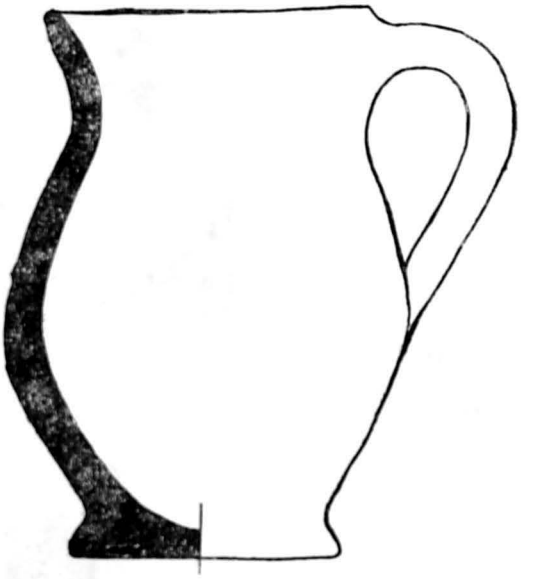

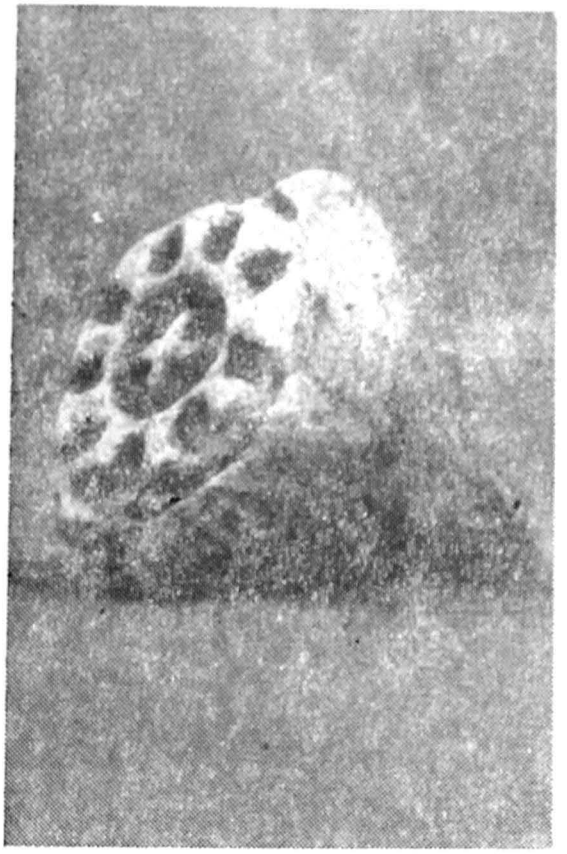

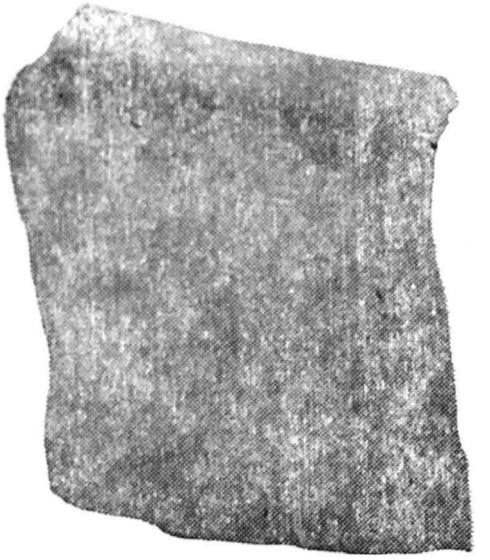

https://biblioteca-digitala.ro

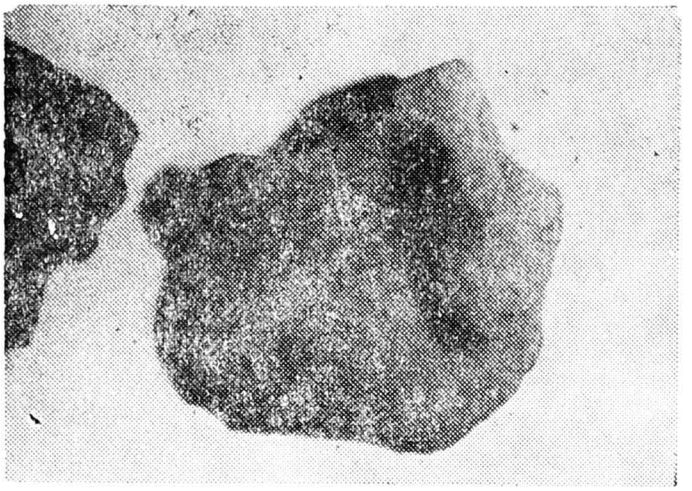

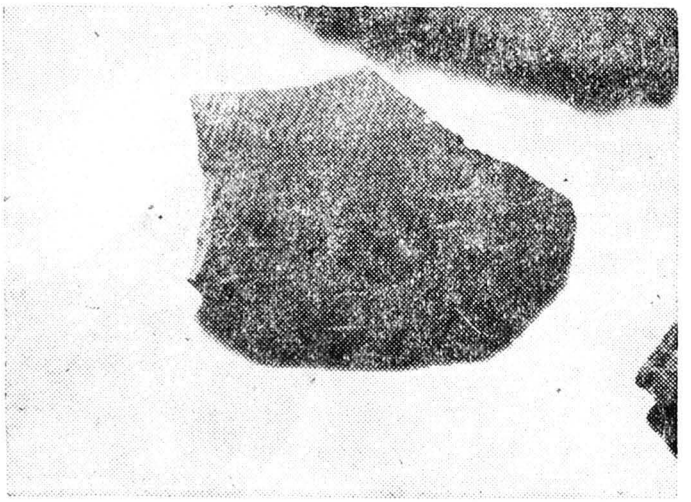

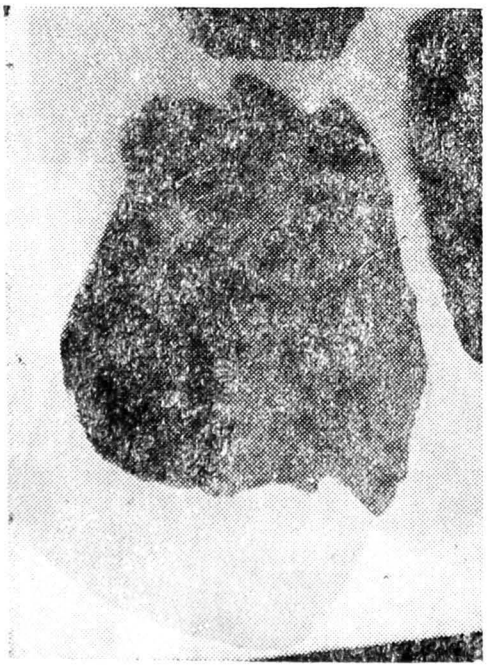

https://biblioteca-digitala.ro

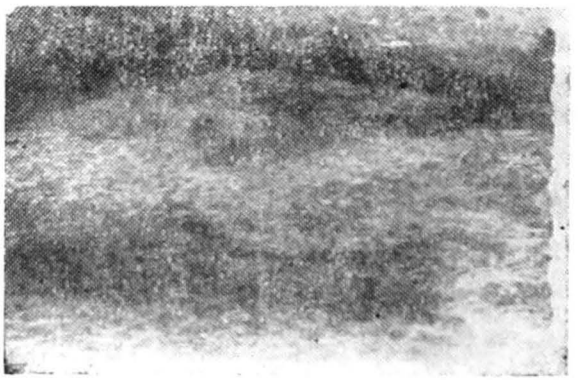

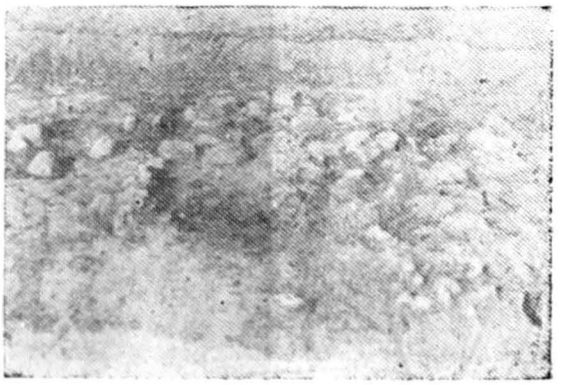

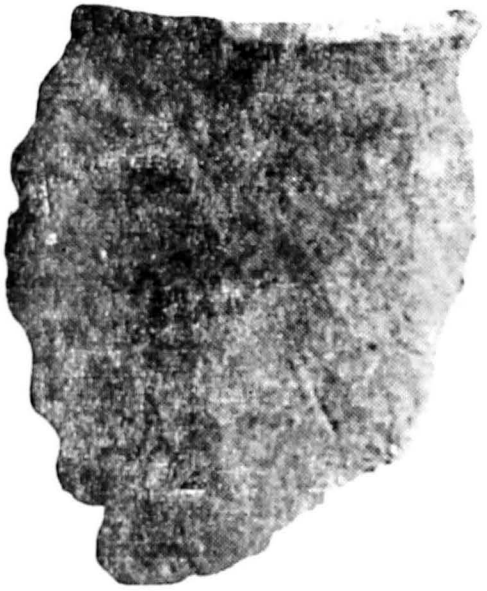

https://biblioteca-digitala.ro

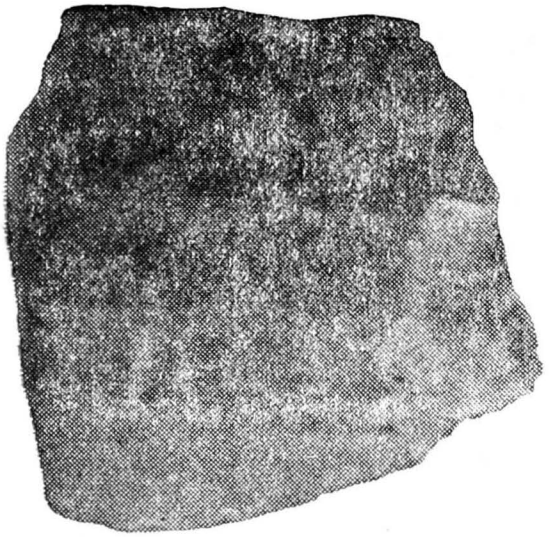

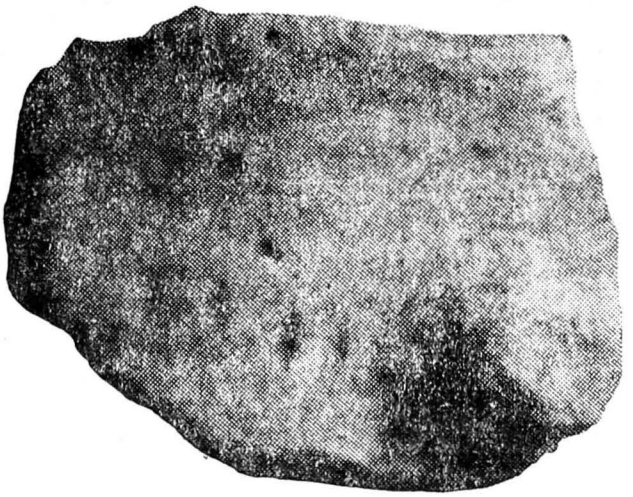

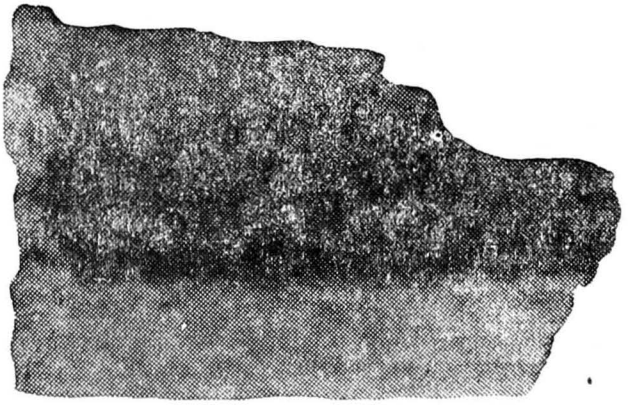

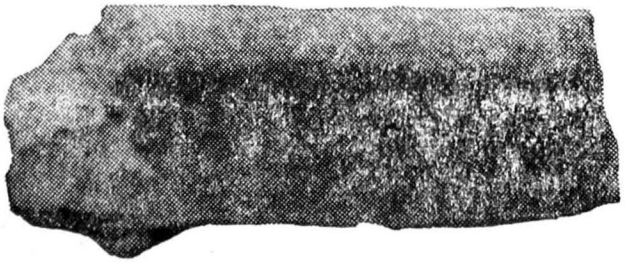

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

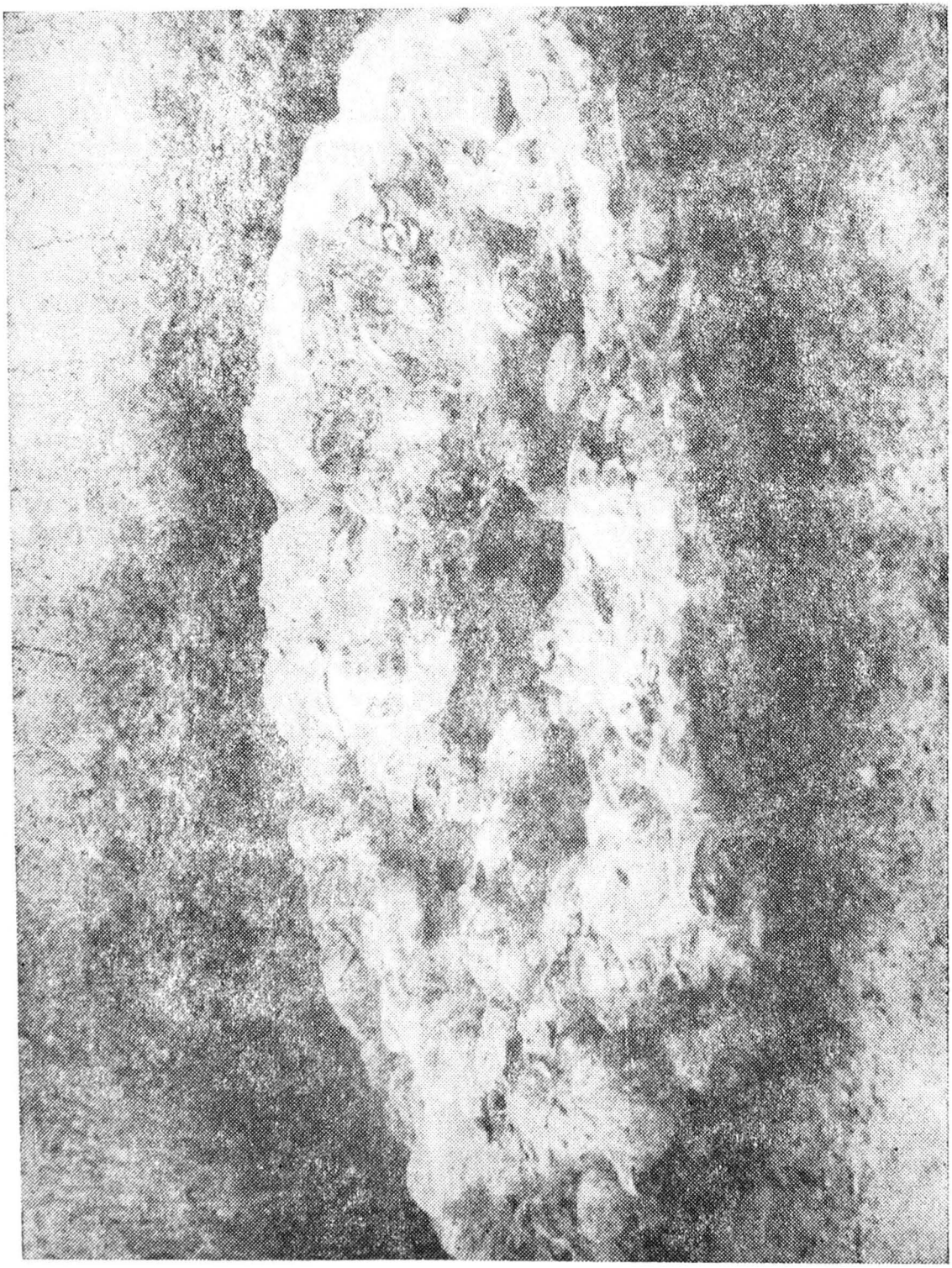

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CONTINUITĂȚII ÎN VESTUL BANATULUI. STUDIU PRELIMINAR TOPOARHEOLOGIC ȘI NUMISMATIC LA TEREMIA MARE*

Cercetările topoarheologice întreprinse la Muzeul Banatului[1] în anul 1983 — în special cele de la Teremia Mare —, și rezultatele obținute pînă în prezent, infirmă acele pseudo-teorii istorice, mai vechi sau mai noi, despre o așa numită „*extra Daciam*" a Banatului de vest[2].

Abia începută o primă fază de investigații în această zonă și se poate constata că asemenea „teorii", comutate sub rafinate raționamente cu pretenții de erudiție, își demască caracterul tendințios, că nicidecum nu poate fi vorba în antichitate despre o cîmpie bănățeană total mlăștinoasă și nelocuită, adică un fel de vid demografic, cum s-ar fi dorit să se înțeleagă. Dimpotrivă, cercetările efectuate în mai multe puncte din cîmpia timișană și sud mureșană, scot în evidență un *habitat* continuu, extins pe tot cuprinsul arealului cercetat, într-o densitate aproape similară cu cea din zona colinară și care acoperă cronologic peste două milenii de viață activă și cultură materială a populației autohtone.

Se remarcă, îndeosebi, urmele unor așezări daco-romane, ce succed pe cele dacice și au o continuitate de locuire neîntreruptă pînă tîrziu în secolele X—XI, fără a exista nici un hiatus cronologic pe tot parcursul primului mileniu. Sînt acele așezări rustice, de dimensiuni mici sau mijlocii, amplasate pe grinduri și pe lîngă foste cursuri de apă, într-o înlănțuire ce sugerează traseele vechilor drumuri dacoromane, dintre care multe și astăzi își mai păstrează străvechea lor funcționalitate.

Numărul mare de așezări identificate, într-un timp relativ scurt, materialul arheologic descoperit, precum și semnalările a multor monede romane din secolul IV (sau mai tîrzii), demonstrează nu numai caducitatea teoriilor cu colorit neoroslerian, ci constituie argumente solide ce vin să legitimizeze ideea că întreg teritoriul bănățean n-a căzut sub incidența mult discutatei retrageri aureliane, iar mai tîrziile diviziuni ad-

---

* Lucrarea a fost prezentată, sub o formă prescurtată, la *Simpozionul de Numismatică*, VIII, Timișoara, 23.10.1983, precum și în cadrul *dezbaterii* cu cadrele de conducere din muzee, Teremia Mare, 19.01.1984. De asemenea, rezultate și concluzii parțiale au fost publicate în „*Neue Banater Zeitung*" nr. 6445, 6460/1983 și „Drapelul Roșu" (Timișoara) nr. 12.108 din 08.01.1984.

[1] Cercetări topoarheologice — cu bază cartografică (pentru cartare) și aparatură topo — s-au inițiat în anii 1976—1977 și, după o întrerupere, au fost reluate în anul 1983 de către autori.

https://biblioteca-digitala.ro

ministrative „*Datia prima*" și „*Datia secunda*", amintite de Cosmographia Geografului din Ravenna, au constituit întradevăr o realitate istorică.[3]

O caracteristică evidentă, care particularizează, oarecum, urmele acestor așezări din cîmpia de vest, față de alte zone, este și gruparea lor în apropierea unor *tumuli dominanți* sau printre cîmpuri de tumuli, mai mult sau mai puțin aplatizați. O asemenea situație întîlnim în mai multe locuri, dar mai evidentă este cea de la Teremia Mare, unde cercetările noastre topoarheologice s-au desfășurat cu mai multă intensitate.

*

De mai multă vreme, organele locale și cadrele didactice din localitate aveau în atenție permanentele semnalări de vechi fragmente ceramice descoperite de către mecanizatorii agricoli cu ocazia unor lucrări de plantații viticole din preajma tumulului denumit „Hunca Mare".

Sesizat în numeroase rînduri, Muzeul Banatului a considerat oportună executarea, în anul 1983, a unor acțiuni de cercetare sistematică topoarheologică, prin care să se elucideze caracterul zonei arheologice semnalate. Astfel, la fața locului, s-au întreprins mai multe periegheze, eșalonate în funcție de stadiul lucrărilor agricole, s-a determinat și cartat întregul material arheologic descoperit sau în timpul cercetărilor; s-au identificat perimetrele a patru așezări și s-a executat o ridicare topografică a tumulului „Hunca Mare", inclusiv profilele transversale. De asemenea, s-au prelucrat critic toate informațiile, scrise sau orale, cu tangență la obiectivele investigate.

După această primă fază de cercetare se poate prezenta, preliminar, zona arheologică de la Teremia Mare, la nivelul descoperirilor arheologice și numismatice de pînă acum și în funcție de rezultatele lucrărilor

I. Cadrul geografic

Teremia Mare, localitate din nord-vestul Banatului (în jud. Timiș), este situată la numai 2 km de frontiera cu R.S.F. Jugoslavia, și are ca poziție geografică următoarele valori de coordonate: longitudine = 20° 56′ 15″; latitudine = 45° 56′ 06″.

---

[2] În perioada interbelică a existat o întreagă literatură pseudo-istorică și iredentistă, care pregătea „teoretic" odiosul Diktat fascist de la Viena. Cîțiva istorici maghiari (M. Parducz, A. Alföldi, ș.a.) au încercat să elaboreze printre alte false teorii (în realitate simple aserțiuni neoroesleriene) și pe aceea care situa jumătatea vestică a Banatului în afara fruntariilor Daciei (v. întreaga problemă la C. Daicoviciu, *Banatul și Iazygii*, în *Dacia*, Cluj, 1969, pp. 271—8). Accente similare — printre care și exacerbări ale „teoriei" sarmato-iazige ori avarice — întîlnim și mai recent, în special în acele publicații mistificatoare ale istoricilor maghiari transfugi.

[3] C. Răileanu, *Contribuții la problema continuității...*, în *Anuar de etnologie, artă-istorie-lingvistică*, Academia R.S.R., Baza de cercetări științifice, Timișoara, 1981, pp. 81—90; C. Răileanu — Octavian Gog, *Străvechi fortifcații în zona de vest a Banatului*, în „*Orizont*" nr. 27/1983.

** Este meritul (aproape exclusiv) a primarului comunei, William Heinz, care a semnalat vestigiile arheologice, a solicitat cu insistență începerea unor cercetări și le-a sprijinit efectiv.

https://biblioteca-digitala.ro

Teritoriul extravilan cercetat (sectorul NEE și SE) se află în zona cîmpiei joase de subsidență din bazinul hidrografic sudic al rîului Aranca[4]. Forma terenului este ușor ondulată, cu depresiuni și grinduri printre care apar, astăzi abia perceptibil, tipare de albii părăsite și terase ușor reliefate. Spre extremitatea estică terenul prezintă forme mai ridicate (cu o altitudine mai mare cu 5—10 m față de cota de referință), printre care șerpuiește albia meandrată a pîrîului Giucoșin.

Solul este format din cernoziomuri levigate nisipoase. Peste depunerile löessoide, de provenienţă lacustră și, mai sus, fluviatilă, s-au suprapus materiale de provenienţă eoliană.

Numeroasele depozite litologice și dispunerea oarecum uniformă a unora denivelări indică faptul că acest sector este punctat de forme *dunoidale,* ce au stîrnit curiozitatea și interesul atît al localnicilor, cît și a specialiștilor din diferite domenii.

Pînzele de ape freatice se află la o adîncime relativ mică, variind între 2 pînă la 4 metri, iar analiza lor indică o potabilitate bună pentru oameni și animale[5]. Această situație explică de ce există o concentrare mare a vechilor așezări numai în sectorul estic, în timp ce sectorul vestic al teritoriului, din cauza nepotabilității apei (gust sălciu), se caracterizează prin absența oricăror urme de locuire.

Și ceilalți factori pedoclimatici: climatul cu nuanțe mediterane, regimul termic, pluviometric, etc. au concurat, de asemenea, la crearea unor condiții de habitat sedentar continuu începînd încă din zorii istoriei.

II. Cîmpul de tumuli de la Teremia Mare

După cum s-a mai amintit, sectorul vestic al teritoriului Teremia Mare este presărat de forme dunoide, fapt ce suscită un interes deosebit, atît pentru localinici, care au brodat în jurul lor tot felul de legende, cît și față de cercetători, dintre care pedologii afirmă că sînt naturale, de provenienţă eoliană.

Desigur, acest fenomen nu se întîlnește numai la Teremia Mare, ci în toată regiunea de cîmpie vest bănățeană începînd, aproximativ, de la meridianul 21° spre vest.

Interesant de remarcat este faptul că aceste forme dunoide nu formează un lanț continuu, pe o anumită direcție (direcția vîntului predominant), ci se prezintă ca niște concentrări izolate, uneori chiar singularizate, de mărimi diferite și neuniform distanțate. În limbajul popular aceste movile sînt cunoscute sub numele generic de „honci", „hunci" sau „gomile"[6].

Încă de la finele secolului trecut unii arheologi au fost tentați de a acredita aceste forme dunoide cu denumirea de „tumuli", iar concentrările — „cîmpuri de tumuli". Aceasta nu fără temei, deoarece din cîteva

[4] O. Herșcovici, *Cîmpiile României*, Timișoara, 1973, p. 64.
[5] *Achiva OCOT* — Timișoara, dosar nr. 13.785/1976, f. 12.
[6] Al. Borza, *Notițe arheologice...*, în *RISBC*, an XI, Timișoara, 1943, p. 521. A se vedea și referirile lui J. J. Ehrler, în *Banatul de la origini pînă acum — 1774*, publicată și comentată de C. Feneșan, Timișoara, 1982, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro

asemenea „hunci“ au ieșit la iveală material arheologic sau schelete umane. Precizăm că astfel de descoperiri au fost cu totul întîmplătoare[7] și nu este atestată nici o încercare de cercetare sistematică pentru sondarea acestor „tumuli“ din vestul Banatului. De asemenea, de reținut este și faptul că la distanțe, variind între 10—20 km, apar în întreaga zonă cîțiva tumuli de dimensiuni impresionate ce domină prin înălțimea lor (6 pînă la 11 m) întregul peisaj din jur. Populația îi numește tot „hunci“ sau „gomile“, dar le adaugă cîte un determinativ adjectival (ex. Hunca Mare, Gomila Mare) tocmai pentru a le deosebi de celelalte movile similare însă cu dimensiuni mai reduse.

Aceste puncte dominante apar pe teren fie izolate (exemplu *Hunca Șișitac* de lîngă satul Pesac), fie încadrate la marginea cîmpurilor de tumuli (*Gomila Mare* de lîngă Foeni sau *Hunca Mare* de la Teremia Mare).

Faptul că astfel de tumuli dominanți nu se întîlnesc în perechi apropiate, ci numai cîte unul pentru fiecare cîmp de tumuli, ori izolați și la distanțe mari între ei, crează prezumția că aceștia au avut în trecut mai multe funcționalități, printre care, în mod sigur, puncte de *observare* cu raze mari de vizibilitate și prea puțin afectați de coeficienții de refracție atmosferică sau de curbură a pămîntului. Și astăzi, acești tumuli sînt utilizați ca puncte geodezice de ordinul I și II în rețeaua de triangulație a țării[8].

Revenind la sectorul de est al Teremiei Mari, constatăm că între sat și pîrîul Giucoșin, hărțile topografice indică un cîmp de 9 tumuli, dintre care 6 sînt grupați lîngă tumulul dominant Hunca Mare. În afara acestor 9 tumuli, eșalonați în grupe de 6—1—2, pe o distanță de 4,5 km (măsurată pe un ax cu direcția NE-SV), mai sînt și alți 5 tumuli, încă necercetați, situați la nord, est și sud de pîrîul Giucoșin. Aceștia din urmă sînt egali distanți între ei (3—4 km) și păstrează aceeași distanță medie față de Hunca Mare.

Notăm, ca element de referință, faptul că la vest de meridianul ce trece prin Teremie Mare, pe cîmpia dinspre Mocrin și Teremia Mică, *nu există* nici o formă dunoidală, deși condițiile de relief sînt aceleași. O curiozitate, pe care o punem în legătură cu absența oricăror urme de locuire în acest sector și, implicit, a gustului sălciu, nepotabil, pe care îl are aici apa provenită din pînzele freatice.

Așadar, la Teremia Mare, putem vorbi despre un cîmp întreg de „tumuli“ format din 14 forme dunoide, majoritatea mult aplatizate, cele mai reliefate nedepășind înălțimea de 4 metri (caroul 1, 2 A), care sînt dominate spre extremitatea nord-estică de silueta impunătoare a Huncii Mari.

Ridicarea topografică a acestui tumul și întocmirea profilelor de nivelment (fig. 1, 2) clarifică, în primul rînd, un fapt esențial, și anume că acesta nu este un accident de teren, nu este o formă dunoidală naturală, ci este artificială, realizată de mîna omului și incă printr-o tehnică desăvîrșită, fapt confirmat, în primul rînd, prin simetria axelor sale.

---

[7] *TRÉT*, IV, 1897, p. 92—93.

[8] Hărțile: L.34.78.A. (sc. 1/50.000), L.34.78.A.a. (sc. 1/25.000), DTM. 1967 și 1962; precum și pl. cadastral sc 1/20.000, sînt documentele cartografice ce au servit la cartarea obiectivelor arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Harta zonei arheologice Teremia Mare.

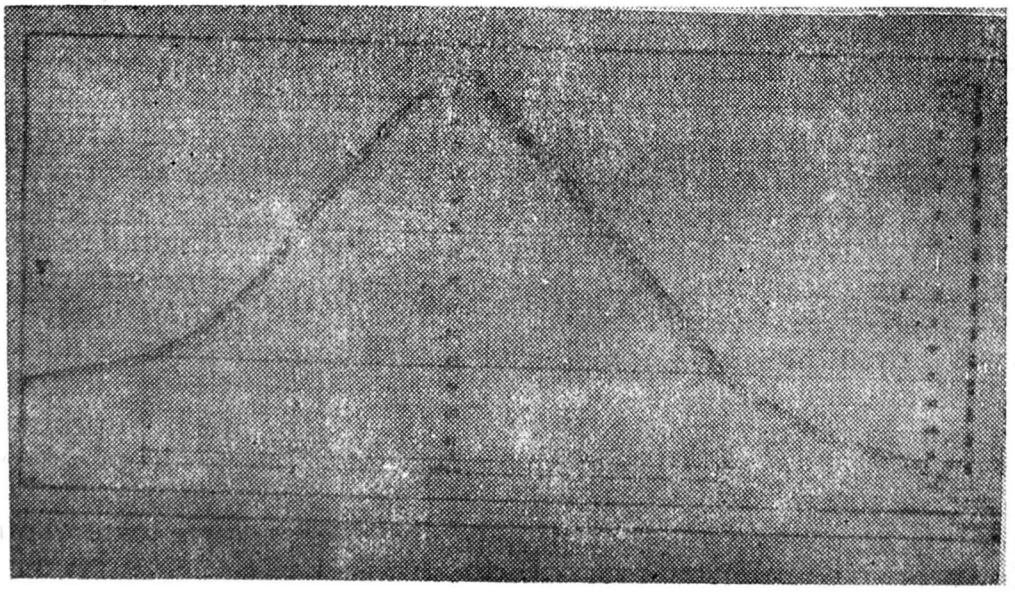

Fig. 2. Tumulul Hunca Mare (profil transversal E—V).

https://biblioteca-digitala.ro

În caroul 5 D, pîrîul Giucoșin șerpuiește printre două promontorii: cel din stînga (vest) este ceva mai înalt (avînd curba de nivel maximă de 85 m) și se termină brusc printr-un pinten în apropierea punctului de intersecție dintre albie și un vechi drum comunal. De fapt, o alegere ideală din partea străvechiului nucleu de populație pentru construirea acestui tumul, ale cărui dimensiuni sînt de-a dreptul impresionate (diametrele: NS = 185 m, EV = 106 m; înălțimea = 11 m).

III. Urme de așezări și descoperiri arheologice

Perieghezele executate în sectorul estic al teritoriului Teremia Mare s-au soldat cu o bogată recoltă de material arheologic, iar cartarea acestuia ne-a oferit posibilitatea de a înscrie pe harta județului Timiș un complex de patru vechi așezări umane ale căror poziții topografice gravitează spre tumulul dominant „Hunca Mare".

A(I). *Așezarea „Viile Huncii"*. În caroul 5 D, la 127 m NV de tumulul Hunca Mare, pe direcția azimutului de 352°, se află centrul unui *tell* de formă ovoidală (L = 160 m, l = 80 m, i = 1,5—2 m), care se prijină pe vechiul drum comunal ce duce spre satul Nerău. Pe harta L.34.78.A.a (sc. 1/25 000) ed. 1962, locul respectiv este marcat cu semn de movilă, fapt ce ne determină să afirmăm că înălțimea tellului a fost mult mai accentuată.

Arăturile adînci din toamna anului 1983 au scos la lumină un semnificativ și bogat material arheologic.

Caracterul *dacoroman* și *post-provincial* al acestei așezări rezultă din numeroasele fragmente ceramice, provenite de la diverse tipuri de vase. Predomină ceramica provincială fină, de culoare cenușie, ceramica dacoromană de secolul II—IV. Printre acestea s-au aflat și cîteva fragmente de vase de autentică factură dacică, modelate cu mîna și ornamentate cu binecunoscutele brîuri alveolare. Acest material ceramic dacoroman, aflat în cantitate mare, este asociat cu fragmente de ceramică lucrată la roata încetată, decorate cu striuri orizontale și în val, specifice secolelor V—IX, precum și cu fragmente de căzănele (cu găuri de atîrnare în marginile lățite spre interior), a căror datare, controversată în ultima vreme, este de secolele X—XI.

În afara acestui abundent material[9], compus din fragmente ceramice, pe același loc sau în imediata apropiere, au mai fost descoperite:

1. O *psalie*, piesă (foarte rară) de harnașament, confecționată din os, în formă de paranteză (11 cm lungime), fără decor și care se datează din epoca hallstattiană (fig. 3);

2. *Cană* de factură dacoromană (sec. II—IV), aflată la suprafață după o arătură adîncă (cu mijloace mecanizate) pe malul drept al pîrîului Giucoșin, la 400 m S-SE de tumul și la 500 m față de așezare. Întrucît vasul a fost descoperit întreg, fără nici o fractură, redăm toate elementele discriptive:

[9] Materialul arheologic se află o parte la Consiliul Popular Teremia Mare (pentru viitorul punct muzeistic local) iar o parte — la Muzeul Banatului (depozit topoarheologic, pachet XLIII—VI).

https://biblioteca-digitala.ro

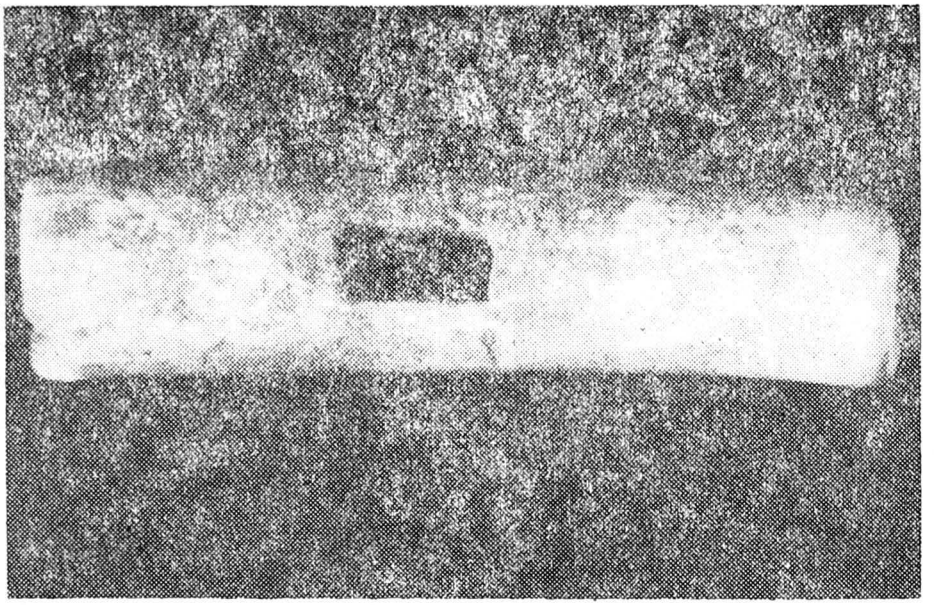

Fig. 3. Psalie.

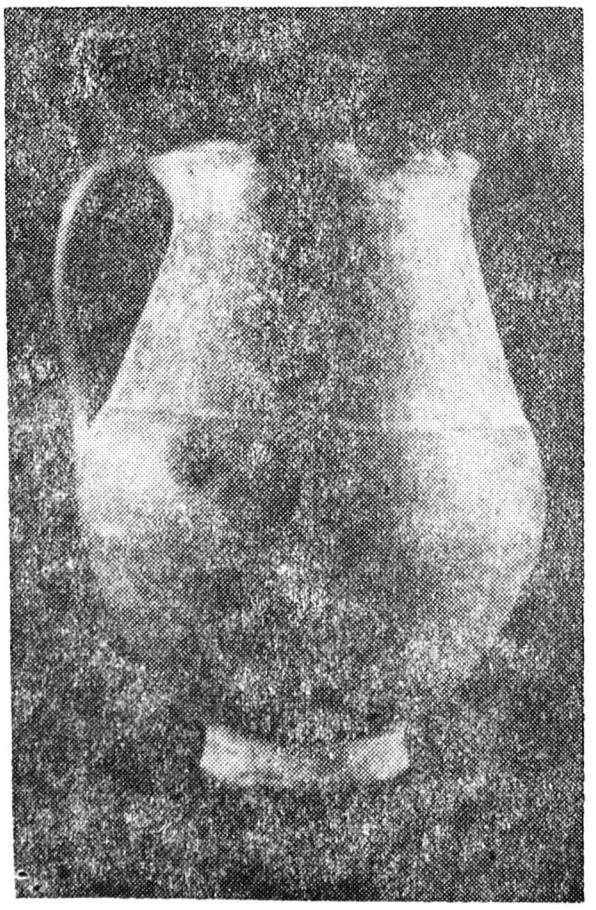

Fig. 4. Ceramică daco-romană.

https://biblioteca-digitala.ro

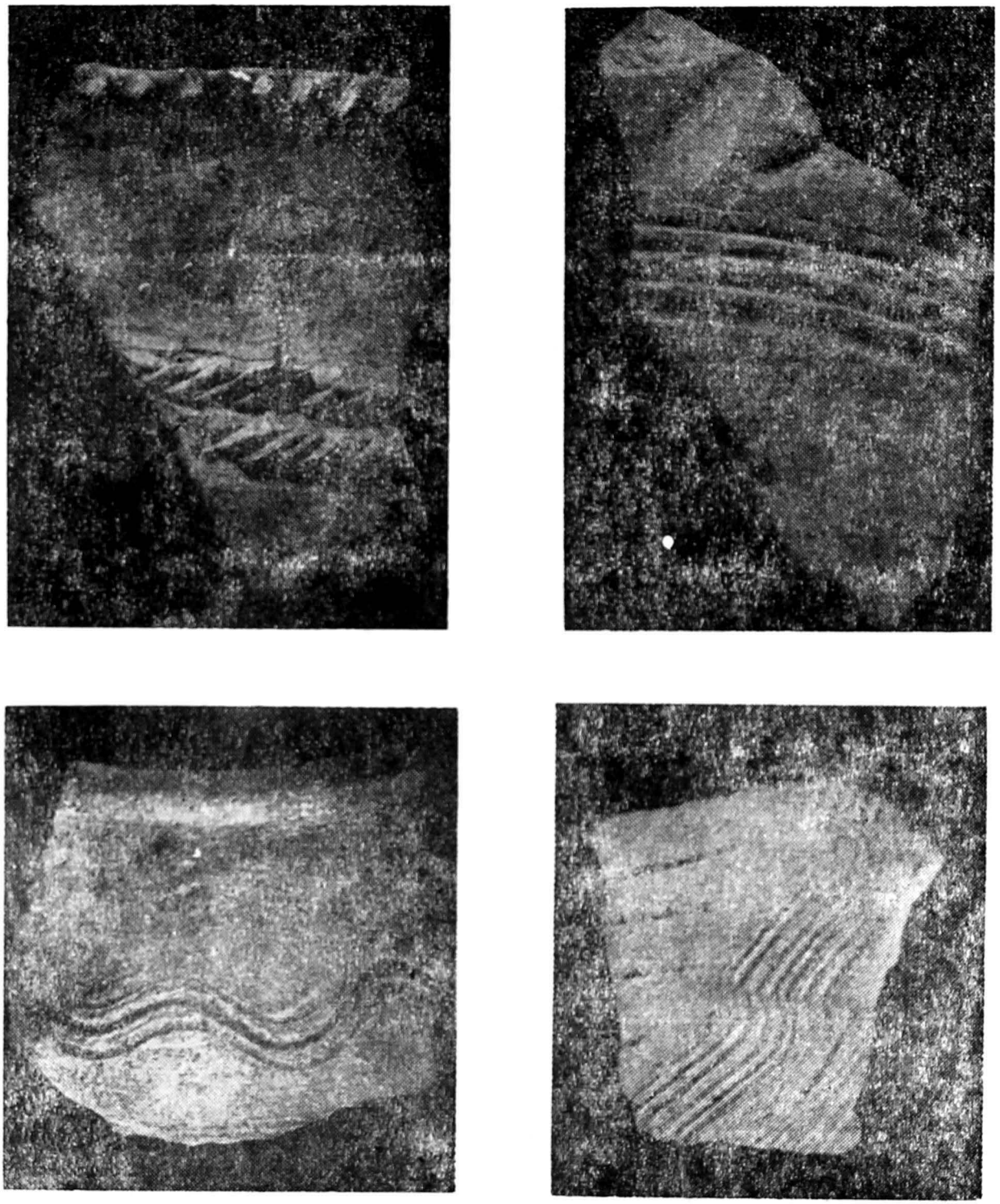

Fig. 5. Fragmente ceramice.

https://biblioteca-digitala.ro

Cană de formă bitronconică, cu înălțimea = 18,7 cm, diametrul gurii (în exterior) = 9 cm: diametrul piciorului = 6 cm; circonferința maximă = 44 cm; fundul în formă de picior; buza ușor îngroșată și răsfrîntă în afară (evazarea = 8 mm); toarta, din bandă îngustă (2 cm lățime și 12 cm lungime), cu șanț la mijloc și de secțiune dreptunghiulară, pornește de sub buză pînă sub mijlocul bombat; capacitate = 1 litru; tehnica de fabricare — la roată lentă; slipul de culoare gri închis; are o singură proeminență, situată la același nivel cu baza toartei[10] (fig. 4).

3. *Fusaiolă* din lut ars, de formă bitronconică, pe care o apreciem a fi executată în perioada post-provincială, fiind descoperită, la un loc cu alt material ceramic specific, la marginea de nord a așezării.

4—5. Două *monede romane,* descoperite la cîteva sute de metri sud de tumul și așezare (v. infra. capit. IV).

A(I)/a — *Necropolă.* La 400 metri SV de așezarea A(I) și de Hunca Mare (caroul 5C), cu ocazia lucrărilor de replantări viticole din anul 1972, a ieșit la iveală o necropolă care însă n-a fost cercetată la timpul respectiv. A rămas ca martor doar o fotografie (executată de către Consiliul popular) pe care se observă clar numeroase fragmente ceramice, provenite din urne funerare, și oase risipite. Cîteva fragmente ceramice adunate de oficialitățile comunei (și apoi văzute de Marius Moga) indică că necropola este de sfîrșit de epoca bronzului și început de hallstatt. Necropola a putut fi cercetată abia 11 ani mai tîrziu, adică în vara anului 1983, constatîndu-se cu acest prilej mai multe specte, și anume:

— locul necropolei se află între două forme dunoide, mult aplatizate din cauza lucrărilor agricole;

— terenul, prin conformația sa, împiedică orice scurgere pluvială dinspre necropolă spre albia pîrîului Giucoșin, condiție firească ce stă la baza alegerii unui loc de cimitir încă din cele mai vechi timpuri;

— poziția topografică, orientarea și distanța, indică apartenența necropolei la așezarea de lîngă tumulul Hunca Mare.

B(II). *Așezarea „Cîmpul Giucoșin"*

La nord de intravilan (caroul 5A), pe drumul județean 59.C, în dreptul km 25,2 (spre vest), pe partea dreaptă, și la aproximativ 250 m de canalul Giucoșin, în parcela Vn. 856, pe un grind aplatizat s-a identificat o așezare dacică. Ceramica găsită la suprafața așezării este reprezentată prin fragmente de vase de tip (sau de tradiție) Latène, între care s-au aflat și cîteva fragmente ale unor vase de factură romană, pe care se mai observă încă urme de angobă roșie.

Informații verificate, din surse locale, precizează că un locuitor din satul Nerău ar fi găsit în acest perimetru o monedă antică. Piesa n-a mai putut fi recuperată, dar din estampajul descriptiv rezultă că ar fi vorba de un denar roman republican. Această informație de ordin numismatic, corelată cu tipul ceramicei aflată la suprafață indică faptul

[10] Vasul a fost descoperit de către mecanizatorul agricol *Schimpf J.* iar curățirea și tratarea acestuia s-a executat în Laboratorul zonal — Timișoara de restauratorul *Ioan Drăgan.*

https://biblioteca-digitala.ro

că așezarea este *dacică, preromană,* dar cu continuitate de locuire și în timpul stăpînirii romane. Și, judecînd după materialul ceramic de factură romană descoperit, se pare că aici avem atestată o puternică comunitate de mixtură etnică daco-romană.

C(III). *Așezarea „Movila Mileva"*

Între bornele kilometrice 21,7—21,5 (caroul 3 C), drumul județean 59.C străbate un grind, lîngă care (la 180 m) străjuiește o altă „movilă", de aproximativ 3 m înălțime. Pe grindul amintit, în special în partea de nord a șoselei (parcela A.611), s-au găsit numeroase fragmente ceramice de culoare cenușie, provenite din vase lucrate la roata lentă, precum și cîteva cioburi de vase de proveniență feudală. În cadrul acestui perimetru sînt urmele unei așezări dacoromane (cu o suprafață de 1,5 ha) peste care s-a suprapus, mai tîrziu, o așezare feudală. Această ultimă apreciere este confirmată și prin toponimul *„Mileva — Milova"* al cărui sufix indică existența în trecut a unei așezări umane, a unui sat.

D(IV). *Așezarea „La Movile" sau „Groapa cu șerpi"*

Primul toponim figurează pe hărțile militare, al doilea este numit așa de către grăniceri.

La 900 metri sud de Teremia Mare (caroul 1.A), în stînga drumului ce duce spre Kikinda (R.S.F. Jugoslavia), pe marginea de nord a unei vechi escavații (parcela B. 1893), la egală distanță (350 m) de cele două movile-tumuli ce domină peisajul din jur, movila sudică avînd 4 m înălțime, se află o străveche așezare *porto-dacică* de tip *hallstattian.* La această încadrare cronologică pledează multitudinea fragmentelor ceramice descoperite la suprafață, majoritatea de culoare neagră și ale căror elemente decorative sînt profilaturile sub formă de *caneluri.*

IV. **Descoperiri numismatice**

Desigur, descoperirile menționate (material arheologic la suprafață) sînt suficient de evidente pentru susținerea concluziilor privind tipul și încadrare cronologică a celor patru așezări identificate la Teremia Mare. La acestea se adaugă însă și descoperirile monetare din anul 1983, respectiv două monede romane găsite la cîteva sute de metri de așezarea A(I) și tumulul Hunca Mare. Este vorba de două monede imperiale romane descoperite la 500 m și, respectiv 700 m sud de tumul (caroul 4 B) și lîngă cursul pîrîului Giucoșin.[11]

1. Prima monedă este un denar imperial roman de la Alexander Severus (222—235).

Av. IMP ALEXAN/DERPIVS AUG; bust laureat și drapat spre dr.

Rv. IOVI PRO/PVGNATORI; Jupiter nud, în picioare, cu mantaua

[11] Monedele au fost descoperite tot în vara anului 1983 (în timpul cercetărilor) de către un alt mecanizator agricol localnic, *Loch Eduard.*

https://biblioteca-digitala.ro

fluturînd, în atitudine de luptător mergînd spre stg.; privește în urmă și ține în mîna dr. fulgerul răsfrînt.

AR. 2,90 gr., 18/16 mm

Cohen[1] nr. 43, *Cohen*[2] nr. 77, *BMC* nr. 790, *RIC* IV/II nr. 236 AD: după *BMC* și *RIC*, între anii 231—235 (cognomenul „Pius" a fost purtat numai în ultimii ani de domnie); Seaby, în *Roman Silver Coins*, îl datează în anul 231.

2. A doua monedă descoperită este un sestert de la *Tremonianus Gallus* (251—253), bătută la Viminacium (Kostolac — R.S.F. Jugoslavia).

Av. IMP C GALLVS P FELIX AV(G); bust laureat spre dreapta.

Rv. PMS COL VM, în exergă AN XIV; figură feminină (reprezentînd provincia Moesia Superior), în îmbrăcăminte lungă, cu bonetă frigiană, între un taur și un leu (la stg. și, respectiv, dr., în sensul de privire) și ținînd mîinile deasupra capetelor celor două animale, care simbolizează cele două regiuni staționate în Moesia Superior: Leg. VII Claudia și Leg. IIII Flavia Felix).

Determinarea monedei s-a făcut după Behrend Pick, *Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1898, p. 54, tipul respectiv încadrîndu-se la nr. 168, unde monetăria este indicată prin VM (în loc de VIM) la 4 poziții: 7, 11, 21, 22.

Totuși, față de tipul *Pick* 168 — care corespunde aproape întocmai monedei noastre — există o abatere: la *Pick* litera C, din sigla COL este despărțită de celelalte două litere, pe cînd la moneda prezentată literele se succed neîntrerupt. În acest fel ar corespunde legenda reversului de la nr. 167, dar această situație nu se poate accepta deoarece celelalte elemente de pe legenda aversului, sau tipul ilustrației din revers, nu mai corespund. Să fie oare cazul unei monede *hibrid unicat?*

Situația asupra acestui mic amănunt rămîne neclară și după consultarea unui catalog editat recent: Bojane Borici Brescovici, *Novat Kolonuie Viminatijuma*, Beograd, 1976, catalog VII, p. 98—99. În acest catalog tipul de monedă în cauză figurează la nr. 1538, 1542 și 1559, legenda reversului fiind identică, adică: PMS COL VM. Dar, în „notă", se indică pe B. Pick — nr. 168, adică tocmai acel număr la care noi am constatat mica, dar semnificativa, diferență.

În *Cohen*[2], un tip similar, dar nu identic, apare în vol. V, p. 254, la nr. 145. Diferențele apar la cognomenul PIVS (care la Cohen nu este abreviat în P ca la moneda noastră), precum și la sigla monetăriei, care este imprimată cu 3 litere, VIM, și nu VM, ca în cazul nostru. Doar AVG (ustus) este abreviat în AV, adică la fel ca pe moneda pe care o prezentăm. Anul emisiunii, *AN XIV*, corespunde anului 252—253.

S-a insistat mai mult asupra acestei monede deoarece se constată că tipul respectiv, chiar luat în forma sa generală, fără abaterile semnalate de noi mai sus, este menționată în catalogul jugoslav (deci în cea mai recentă lucrare de specialitate) cu doar 5 locuri de descoperire: 4 locuri la sud de Dunăre (Zagreb —1, Belgrad — 3) și una la nord de Dunăre (Sokolovat, în Banatul jugoslav).

Făcînd abstracție de alte eventuale monede posibil descoperite, dar necomunicate, putem înscrie Teremia Mare ca a doua localitate nord dunăreană, sau prima localitate de pe teritoriul R. S. România unde s-a descoperit acest tip de monedă romană.

https://biblioteca-digitala.ro

Moneda descrisă, fiind atît de rară, nu credem că a avut o circulație comercială prea mare, ci mai curînd ca făcînd parte din numeralul de soldă a vreunui militar din una dintre cele două legiuni moesiene; probabil din Leg. IV Flavia Felix, care a avut sediu de garnizoană și la Berzovia, iar material tegular cu ștampila acestei unități s-a descoperit în zona de cîmpie (Berzovia, Denta, Aradul Nou)[12].

IV. Izvoare numismatice și arheologice

Cele două piese mai sus descrise sînt monede recent descoperite, dar aceasta nu sînt singurele care s-au aflat pe teritoriul comunei Teremia Mare.

Într-o broșură monografică, scrisă de învățătorul localnic Johann Hunyar, sub titlul: *Monographie der Orts Gemeide Nagy Teremia* (Marienfeld), Gross Kikinda, 1902, la p. 81—82 sînt menționate cîteva informații extrem de prețioase asupra unor descoperiri numismatice și arheologice din jurul acestei localități. De sigur, se impune ca informațiile să fie prelucrate critic, ceea ce se încearcă în rîndurile ce urmează.

Iată, în traducere, cele cîteva succinte informații cu caracter numismatic redate de autor la începutul acestui secol:

„... Monede de aramă, de argint și de aur din timpul romanilor (...) sînt în continuu de găsit. Pe unele monede de argint se poate citi: *Divus Antonius; Dianae Augustae*, ...; mica monedă de aramă provine de la împăratul *Constantin;* pe o parte stă: *Gloriae*, sau mai degrabă *Victoriae DDominorum Augg ustorum NNostrorum;* pe monedă se află două genii înaripate ținînd o coroană cu o ramură de palmier ..."

Față de asemenea informații, extrem de lapidare în ceea ce privesc ilustrațiile și inscripțiile monetare, ne-am propus să clarificăm tipologia acestor monede, menționate atît de vag în lucrarea respectivă (monografică).

1. Moneda de argint cu legenda „*Divus Antonius*" conține o eroare de lecturare (sau, poate, de tipar). Marcus Antonius nu a bătut monede cu o astfel de titulatură. Așadar, nu este vorba de Antonius ci de ANTONINVS PIVS (cu un al doilea N intervocalic), pentru care într-adevăr s-a bătut monedă cu o astfel de legendă pe aversul unei emisiuni de denari în anul de sfîrșit al domniei (161) cu ocazia funeraliilor solemne (cosecratio).

Av. DIVVS ANTONINVS; cap cu barbă a împăratului.
Rv. CONSECRATIO; vultur spre dr. cu capul întors spre stg.
BMC, IV, p. 392, nr. 41—54 și pl. 54 nr. 10.

2. Monede cu legenda „*Dianae Augustae*" nu figurează în nici un catalog numismatic. Nici o împărătească romană n-a purtat numele acestei zeități și nici *Diana*, ca veche zeitate italică (asimilată mai tîrziu cu Artemis — zeița vînătorii), n-a purtat titulatura de „Augusta".

[12] I. I. Russu, *Inscriptiones Daciae Romanae*, III/I, București, 1977, pp. 131, 135, 242.

https://biblioteca-digitala.ro

Reținem, totuși, din informația scrisă, că era vorba de numele unei împărătese (pe care autorul nu l-a putut lectura bine) înscris la cazul *dativ* și urmat de titulatură — „August*ae*“ bineînțeles, tot la același caz.

Singurul tip de denar în care numele și titulatura unei împărătese romane figurează în cazul dativ este acela bătut pentru soția lui Caracalla, Fulvia Plautilla, în anul 202, și pentru care noi opiniem.

Av. PLAVTILLAE AVGVSTAE; bustul împărătesei drapat; cap spre dreapta.

Rv. CONCORDIA; zeitatea armoniei, drapata, așezată pe un scaun spre stg., ținînd în mîna dr. o pateră, iar în stg. un dublu corn al abundenței.

Cohen[2], IV, p. 247, nr. 7; *BMC*, V, nr. 734—736; *RIC*, IV/I, p. 791, nr. 370 (cu mențiunea că moneda este rară).

3. Moneda de aramă a cărei legendă este redată: „*Victoriae DDominorum Augustorum NNostrorum*“ este mai ușor de determinat datorită unui adaos la informația lăsată de autor, și anume că această piesă a fost văzută de „arheologul canonic Fl. Römer din Oardea“. Acesta din urmă a întregit, pentru autorul monografiei, siglele dublate pentru plural, în scopul de a li se înțelege sensul. S-a omis doar o singură siglă — Q — (cu semnificația de „quinque“) care, probabil, era greu lizibilă. Ca atare, considerăm că este vorba despre o monedă mică de bronz emisă de *Flavius Iulius Constans*.

Av. CONSTANS PF AVG; bust diademat și drapat spre dr.;

Rv. VICTORIAE D.D AVGG Q N.N; două Victorii mergînd una spre cealaltă și ținînd fiecare cîte o coroană și cîte o frunză de palmier.

Cohen[2], VII, p. 431, nr. 176; Hill-Kent, *LRBC*, London, 1960, nr. 635—649 (cu precizarea că este bătută la Roma în anii 341—346).

Insistăm asupra informațiilor transmise de învățătorul german Johann Hunyar, în broșura tipărită în 1902 deoarecece, în mod inexplicabil, ele nu sînt amintite în Repertoriul numismatic bănățean al lui I. Berkeszi, deși acesta din urmă a fost tipărit cu 5 ani mai tîrziu.[13] Drept urmare, monedele antice de la Teremia Mare nu sînt amintite nici de repertorii numismatice mai recente.[14]

De subliniat și faptul că monografistul german nu amintește numai despre cele trei monede descrise mai sus (și de care ne-am ocupat în special pentru că acestor li se putea descifra tipologia), ci Johann Hunyar vorbește că s-au „găsit mai *multe* (subl. n.) monede“ și că „pe *unele* . . .“

[13] I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907.

[14] Literatura de specialitate indică totuși descoperirea în această localitate a unui tezaur monetar, dar de o proveniență mai tîrzie, din secolul XII. Ne referim la tezaurul de monede bizantine schifate, cercetat de Ödön Göhl (care a și determinat 66 piese-emisiuni de la Ioan II Comnenul și Manuel Comnenul) și publicat în *Numismatikai Közlöny*, VII, Budapesta, 1908. p. 17; vezi și referiri asupra acestui tezaur la C. Moisil, în *B.S.N.R.* 15, 1920, p. 80, iar mai recent, C. Preda, *Monedele bizantine*..., în *SCIV*, 23, 3, 1972, p. 407. Înscriem acest tezaur tot ca un argument de continuitate autohtonă în vestul Banatului și în secolul XII, — o continuitate de locuire pe vechile tipare ale așezărilor din mileniul precedent.

https://biblioteca-digitala.ro

prin utilizarea în text a pluralului rezultă că autorul avea cunoștință despre *descoperirea mai multor monede*, dar le-a menționat doar pe acelea care i-au fost accesibile sau pe care le-a putut (oarecum) descifra.

*

În broșura monografică amintită nu este vorba numai despre monedele descoperite în a doua jumătate a secolului trecut ci — și aici apare lucrul cel mai interesant — și despre multe alte descoperiri de natură arheologică. Dintre aceste informații, redate la modul cel mai general, reținem că în hotarul comunei Teremia Mare, și în special pe „movile", sînt atestate mai multe descoperiri arheologice întîmplătoare:

— un mormînt de inhumație cu schelet uman a cărui față este orientată spre răsărit („das Gesicht gegen Osten gekert"), iar sub cap avea un „vas de piatră" („mit einem Steintopf unter den Haupte");

— mai multe boiecte de aur și argint (obiecte de podoabă — n.n.) descoperite odată cu scheletul amintit, toate trimise muzeului din Budapesta (anul 1875) în inventarul căruia figurează cu mențiunea: „descoperirea de la Teremia Mare";

— un mormînt, tot pe o „movilă", unde sau aflat două schelete umane;

— „vase de lut cu o grosime de peste 1 cm";

— „un instrument de bronz în formă de toporaș" (posibil un topor de tip „celt" din perioada Hallstattului timpuriu);

— „o rîșniță antică" (care, din descrierea sumară, ne sugerează prezumția că piatra de rîșniță nu putea fi altceva decît un *catillus* provenit de la o *molla manuaria*); și altele.

Cu toate că informațiile monografistului localnic nu indică, în mod riguros, poziția topografică exactă a descoperirilor citate, totuși, ele conțin suficiente elemente pentru a face posibilă o aproximativă localizare. Menționarea numelui celor doi proprietari de vie (Kristof Stock și Johann Schillier), pe parcelele cărora s-au aflat mai multe dintre vestigiile semnalate, precum și faptul că aceste descoperiri sînt descrise ca dependente de „movilele" din teren (. . . auf einem ziemlich hohen Hügel . . ."; . . . „den Kegelförmigen Hügel . . ."), ne-a ușurat, întrucîtva, munca de identificare, orientîndu-ne și spre cercetarea vechilor registre cadastrale[15].

Perimetrul în cauză a fost astfel identificat ca situat în proximitatea limitei de est a intravilanului, imediat după rambleul căii ferate unde, de asemenea, se profilează cîțiva tumuli în dreapta drumului ce duce spre Hunca Mare.

Periegheza la fața locului a avut ca rezultat găsirea (dispersată) a cîtorva fragmente a tipice de ceramică fină, culoarea gri-albăstrui, ce indică o provenienței daco-romană de secolele III—IV.

Confirmările de arhivă cadastrală și de teren, asupra verosimilității informațiilor furnizate de către monografistul Johann Hunyar, ne abligă să mai înscriem pe harta Teremiei Mari (în caroul 4 B) un al 5-lea punct arheologic.

Nu putem încheia acest capitol, despre izvoare numismatice și arheologice, fără a aminti și cele ce se referă la hotarul satului învecinat,

[15] Arhiva OCOT-Timișoara (fond jud. Torontal), *Schița și registrul de dare comunală, Teremia Mare 1876—1889*, pl. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

Vizejdia. Aici, de asemenea, la finele secolului trecut, s-a descoperit, într-o altă grupare de tumuli — dar foarte apropiată de Hunca Mare (4—5 km, est) — o monedă dacică de aur de tip Koson[16], obiecte de podoabă romane, ceramică provincială romană și 3 denari imperiali din secolul III (de la Antoninus Pius și Marcus Aurelius)[17].

Concluzii

Cu rezervele impuse de caracterul restrîns al ariei de investigare, cercetările topoarheologice din zona Teremia Mare, întreprinse în anul 1983, impun atenției cîteva concluzii care, chiar de la nivelul acestei prime faze de lucrări, pot fi deja validate.

1. Condițiile pedoclimatice din cîmpia Banatului de vest n-au fost în trecut improprii habitatului, ci dimpotrivă. Cele patru urme de așezări umane, concentrate pe un perimetru relativ restrîns, ne oferă imaginea unei mari densități demografice și a unei dezvoltate culturi materiale ce se desfășoară, cronologic, într-o continuitate neîntreruptă, de la sfîrșitul epocii bronzului și început de hallstatt pînă în secolele X—XI.

2. Faptul că în așezarea D(IV) s-a găsit, la suprafață, numai ceramică hallstattiană, iar la așezarea A(I) s-a aflat ceramică asociată din toate culturile amintite, inclusiv de tip *Bratei, Ipotești* și *Dridu*, concluzionează că în arealul Teremia Mare a existat un nucleu de populație autohtonă dacică ce și-a mișcat vatra inițială — definitiv sau prin roire — doar prin cel mult două mutații, dar și acelea la distanțe relativ mici și în lungul aceluiași curs de apă.

3. Concentrarea acestor așezări, fie chiar în cadrul unor succesiuni restrînse de mutații, în apropierea tumulului dominant „Hunca Mare", conferă acestuia atributele unui posibil loc de desfășurare ale unor ancestrale ritualuri de cult, fără a exclude și o funcționalitate, concomitentă cu anumite faze de locuire, legată de paza și apărarea zonei respective.

Anomaliile înregistrate de magnetrul cu protoni, cu prilejul unor succinte și parțiale investigații efectuate pe tumulul Hunca Mare și pe tellul alăturat, ne obligă la continuarea cercetărilor și sub această formă de investigare interdisciplinară[18].

4. Ceramica și monedele descoperite în cadrul acestui complex de așezări de la Teremia Mare, indică o continuitate de locuire activă a populației autohtone dacice, cu o intensitate crescîndă în timpul și după perioada stăpînirii oficiale romane și fără a se constata nici un hiatus cronologic între fazele de cultură materială.

---

[16] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 305.

[17] B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, II (descoperiri din epoca romană), Timișoara, 1899, p. 89.

[18] În data de 07.09.1983, o echipă de la Institutul de tehnologie izotopică și moleculară Cluj-Napoca (dr. ing. C. Bratu, dr. V. V. Moraru), împreună cu autorii au executat, pe un versant al tumulului Hunca Mare, o primă fază de prospecții cu ajutorul magnetometrului cu protoni. Întrerupte fortuit, lucrările vor fi reluate.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Aşezările autohtone de la Teremia Mare nu constituie o enclavă singuratică în această vastă cîmpie timişană şi sudmureşană. Urme de aşezări similare au putut fi identificate şi spre nord-vest de hotarul comunei Teremia Mare (în zona satelor Valcani şi Dudeştii Vechi) şi în spre est, în apropierea localităţii Vizejdia, cît în alte locuri. Ne referim la această ultimă localitate limitrofă pentru că aici s-a găsit acea monedă dacică de tip Koson. Moneda constituie o raritate numismatică, fiind cunoscute în Banat, pînă în prezent, numai trei asemenea descoperiri (Vršać, Vracevgai — R. S. F. Jugoslavia şi Timişoara). Raritate deloc în tîmplătoare, dacă ţinem seama că Vizejdia se află doar la cîţiva kilometri de Hunca Mare de la Teremia Mare.

6. Dacă sub raport numeric, spre deosebire de celelalte regiuni ale ţării, cîmpia vest bănăţeană nu şi-a înscris în repertorii astfel de aşezări, faptul în sine nu oglindeşte o situaţie istorică diferenţiată, ci explică — atît şi nimic mai mult — doar „gradul de intensitate a investigaţiilor"[19] de pînă acum în această zonă.

Drept urmare, vestigiile de la Teremia Mare — care prezintă material arheologic similar cu cel aflat în toate celelalte zone din aria de răspîndire a culturii autohtone dacice şi daco-romane, inclusiv materialul aparţinător culturilor din secolele V—IX, demonstrează şi dovedesc *caracterul unitar* pe întreg spaţiul carpato-danubian al *procesului de etnogeneză a poporului român*.

C. RĂILEANU — O. GOG

BEITRÄGE ZUR FRAGE DER KONTINUITÄT IM WESTLICHEN BANAT EINLEITENDES TOPO-ARCHÄOLOGISCHES UND NUMISMATIKSTUDIUM IN TEREMIA MARE (MARIENFELD)

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1983 leistete das Banater Museum den dringenden Aufforderungen Bürgermeisters Willi Heinz Folge und begann auf dem Gebiet der Gemeinde Temia Mare topo-archäologischen Untersuchungen, um die angezeigten archäologischen Funde zu prüfen. Aus den Nachforschungen ergeben sich mehrere Schlußfolgerungen:

— Im westlichen Sektor des Gemeindebezirks von Teremia Mare wurden Überreste vier autochtoner Niederlassungen dazisch-römischer Herkunft festgestellt, die offenkundig ein „habitatus" bezeugen, das sich chronologisch über zwei Jahrausende akiver Existenz und macieller Kulur erstreckt, beginnend von der Hallstattzeit bis ins 11. Jahrhundert u. Z.

— Das vorgefundene keramische Material und die antiken Objekte und Münzen veranschaulichem hier auf beschränktem Umkreis die Entwicklungsstufen und Veränderungen der Wohnstätten einer dakischen Bevölkerung, die ihre Existenz sowohl während als auch nach der Römerherrschaft über die gesamte Dauer des ersten Jahrtausends ohne Unterbrechung fortsetzte.

[19] D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, Bucureşti, 1980, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

— Die ermittelten autochtonen Niederlassungen (zu denen auch eine Nekropole gehört) sind um einen aufragenden (11 mm hohen) „tumulus" — Hunca Mare — gruppiert, der im Laufe der Zeit verschiedensten Zwecken gedient haben mag, sowohl rituellen als auch militärischen Charakters, als Beobachtungspunkt im Rahmen eines breitangelegten Systems, das die gesamte westbanater Ebene umfaßte.

— Chronologisch ordnen sich die römischen Münzen vom 1. Jahrhundert v.u.Z. bis gegen die Mitte des IV. Jahrhunderts u.Z. Aus einer späteren Periode, dem 12. Jahrhundert u.Z. wird uns sogar ein byzantinischer Münzschatz bescheinigt.

— Die Spuren der autochtonen dazischen und dazisch-römischen Niederlassungen von Teremia Mare widerlegen die falschen Alföldischen Geschichtstheorien (herausgegeben in der Zwischenkriegszeit), die von einem angeblicken „extra Daciam" des Territoriums der westbanater Ebene handeln. Die Auswertung dieser archäologischen Funde erbrachte — im Gegenteil — neue Zeugnisse und Beweisgründe in bezug auf *den einheitlichen Charakter der ethnogenetischen Entwicklung des rumänischen Volkes im gesamten Donau-Karpaten-Raum.*

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORICUL TURISMULUI BĂNĂȚEAN

Începuturile mișcării turistice bănățene se înscriu în istoria turismului românesc. Acest studiu s-a născut ca rod al unor investigații îndelungate, din dorința de a cunoaște faptele și evenimentele care au plămădit, istoria de peste nouă decenii a turismului bănățean*. Totodată, lucrarea reprezintă, un omagiu adus vrednicilor pionieri și veterani ai turismului bănățean, care stăpîniți de o fierbinte dragoste față de „hora de frumusețe" a Banatului, au netezit calea urmașilor, relevînd trăsăturile ce dau atîta farmec acestui colț de țară.

În spațiul carpato-dunărean, drumeția s-a practicat din timpuri foarte vechi.

Una dintre formele arhaice de călătorie între granițele naționale a constituit-o transhumanța. Ciobanii au bătut lungi cărări de-a lungul arcului carpatin. Cei care zboară astăzi cu avionul, deasupra Carpaților, pot vedea mulțimea cărărilor care trec de-a curmezișul munților, pe culmi golașe, prin poieni și păduri. „Trecătorile și poienile au fost bătătorite neîncetat de fii aceluiași neam așezați de o parte și de alta a culmilor. Prin ele au avut loc impunătoare dăscălecări de țară și procese impresionante de transhumanță"[1]. Din primăvară și pînă toamna tîrziu, plaiurile Carpaților sînt pline de o intensă trăire pastorală. Stînile păcurarilor sau ciobanilor sînt răsfirate pe platourile montane, pe șesurile netede, întinse pe zeci de kilometri. Păstoritul a constituit principala îndeletnicire a locuitorilor de sub-munte, dăinuind de peste două mii de ani[2]. Mărturia documentelor acelei „nescrise arhive", toponimia — cum o numește Iorgu Iordan[3] —, precum și tradiția locală, atestă că din totdeauna masivul Banatului a fost o vatră de cultură materială și spirituală românească mărturie a continuității milenare a poporului nostru pe aceste meleaguri.

---

* Aducem și pe această cale calde mulțumiri celor care ne-au pus la dispoziție valoroase documente privind mișcarea turistică bănățeană: Sempronia Isdrăilă-Lepa, Aurelian Pitu, Nicolae Corneanu, Alexandru Magda, Caius Popovici, Valeriu Pușcariu, Ion Munteanu, Albert Vetö, Gheorghe Dobroi, Constantin Brătescu, Petru Bona, Ion Fortini, Nicolae Baticu.

[1] E. Pop, *Elogiul Carpaților*, în *Ocrotirea naturii și a mediului înconjurător*, 1, 19, 1975, p. 9.

[2] E. Bucuța, *Intîii drumeți de munte în România*, în *România*, 6, II, 1937, p. 25.

[3] *Toponimia românească*, București, 1963, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

Sus, pe plaiurile munților se țineau *rugile* sau *nedeile*. Acest ultim termen s-a păstrat în toponimia montană: *Plaiul Nedeilor, Buza Nedeii* (în Munții Țarcului), *Piatra Nedeii* (în Munții Semenicului) etc. Toponimele mai sus amintite indică platourile unde se desfășurau nedeile — serbări populare (pastorale), unde veneau mulțimi de oameni, adunate aici, de pe toate văile ce își aveau obîrșia sus în inima muntelui. Așa cum spunea Ion Pop Reteganu: „Nimeni nu-și dorește nimic mai cu foc ca sosirea Nedeii"[4]. Cu timpul, aceste impresionante sărbători folclorice — nedeile sau rugile — au coborît în satele bănățene de la poalele munților.

Reorganizarea nedeilor, în zona montană a Semenicului sau pe Muntele Mic, pe locurile unde se țineau odinioară, n-ar fi numai o simplă reinviere a unor străvechi tradiții, ci ar avea și o eficiență economică importantă prin valorificarea superioară a potențialului turistic din aceste masive muntoase.

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Banatul este străbătut de patru călători italieni: Griselini, Marxigli, Sestini și Spallanzani.

Primul explorator al Munților Banatului rămîne Francesco Griselini (1717—1783). El vine în anul 1774 la Timișoara unde, vreme de trei ani studiază geografia Banatului. După cercetarea atentă a teritoriului a lăsat o descriere a minelor din Munții Banatului și o prezentare a Băilor Herculane cu împrejurimile lor (Peștera Hoților)[5].

Luigi Ferdinando Marxigli descrie munții de lîngă Dunăre acoperiți de pini, probabil stîncăriile din Banat cu Pinus pallasiana[6].

Unul dintre cei mai vestiți naturaliști ai timpului său, Lazaro Spallanzani, descrie băile termale de lîngă Mehadia și munții situați în districtul Mehadiei și Caransebeșului[7].

Generalul Hamilton (1736), odată cu senzaționala redescoperire a izvoarelor termale ale lui Hercule, trezește interesul pentru explorarea științifică a părții sud-estice a Banatului[8].

Datorită izvoarelor „miraculoase" de pe Valea Cernei, romanii au numit Herculanele „Ad aquas Herculi sacras ad Mediam", deci „la apele sacre ale lui Hercule" sau „Thermae Herculi ad Mediam". Băile au fost folosite de romani mai bine de un secol și jumătate.

După anul 1788, faima Herculanelor crește în toată lumea. Vin aici, la tratament, oameni din cele mai îndepărtate colțuri ale Imperiului habsburgic și chiar din afara hotarelor sale[9]. După anul 1801, se pun bazele moderne ale Herculanelor[10], cînd se ridică ansamblul de construcții care dăinuind și astăzi, au fost declarate monumente de arhitectură.

După „Unirea cea mare", s-a trecut la valorificarea superioară a apelor termale, s-au efectuat noi construcții hoteliere, mărindu-se posibilitățile de tratament. De la o activitate sezonieră, de două-trei luni pe

[4] *Calendar turistic*, V, 1938, p. 84.
[5] F. Griselini, *Istoria Banatului timișan*, traducere de N. Bolocan, București, 1926.
[6] E. Pop, *Naturaliștii italieni din veacul al XVIII-lea cercetători ai tinuturilor românești*, Timișoara, 1942, p. 16.
[7] *Ibidem*, p. 41—62.
[8] M. Olaru, *Bibliografia Banatului — Științe naturale*, Reșița, 1978, p. 68.
[9] I. Cristescu, *Tezaurul Cernei*, București, 1978, p. 32.
[10] Al. Savu, *Băile Herculane*, Reșița, 1971, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

an, cînd la băi veneau numai cei avuți, după 23 August 1944, odată cu instaurarea regimului democrat-popular, stațiunea este deschisă tot timpul anului, pentru toți oamenii muncii. Astăzi capacitatea de cazare a Băilor Herculane se ridică la peste 5 000 de locuri, stațiunea fiind înzestrată cu o bază de tratament ultramodernă.

Ioan Lehmann care, între anii 1780—1785, a călătorit de mai multe ori prin Banat, se referă în descrierile sale și la „Hanul de la Făget", pe care îl considera cel mai frumos, mai curat și mai încăpător de pe toată linia Timișoara—Sibiu[11].

Multe impresii de călătorie despre Banat ne-au rămas din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, unele însoțite de numeroase litografii. Între anii 1819—1826, litograful Adolf Kunicke împreună cu pictorul peisagist Ludovic Ermeni au pornit (în anul 1823), din Belgrad spre Orșova, într-o călătorie plină de peripeții. Rod al acestei călătorii apare la Viena, în anul 1926, albumul *„Zwei hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Danaustromes vom seinem Ursprunge bis zu seinem Ausflusse in das Schwarze Meer"*[12]. Albumul conține 264 de litografii (format 35×25 cm) din care 30 redau aspecte de pe malul stîng al Dunării, cuprinsă între Baziaș și Orșova[13]. Profesorul Georg Carl Borramäus Rumy a întocmit, pentru fiecare litografie, un text explicativ care cuprinde interesante însemnări de ordin istoric, topografic și etnografic, ceea ce ne face să credem că el cunoștea bine ținuturile udate de Dunăre.

Contele rus, Anatol Demidoff, conduce în anul 1837 o expediție pe Dunăre, alcătuită din 29 de persoane, cu scopul de a face cercetări geografice, geologice și etnografice. Cu acest prilej descrie și Defileul Dunării ca fiind „plin de farmec și de odihnă; vara stăpînește aici cea mai dulce temperatură"[14].

În prima jumătate a secolului trecut (1836), călătorul francez Saint Marc Girardin, membru al Academiei Franceze, vizitează mai multe țări din Europa, trecînd și prin Banat. El străbate Defileul Dunării cu vaporul, apoi, de la Orșova face o călătorie pe Valea Cernei, unde descrie două case mărețe, situate față în față, despre care relatează: „Aceasta este așezămîntul din Mehadia (adică Băile Herculane), unde vin în fiecare vară locuitori din Valahia și Ungaria ca să ia băi de apă, sulfuroasă, fiindcă se află două feluri de apă, ambele folositoare în felul lor"[15].

Geograful francez Emmanuel de Martone elaborează în anul 1922 un valoros studiu asupra masivului Banatului, în urma călătoriei întreprinse în anul 1921, în Banat, cu un grup de cadre universitare din Cluj-Napoca și București, foști studenți ai profesorului la Sorbona[16].

---

[11] A. Rusu, C. Rudneanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara (secolul XVIII—XIX)*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 144.

[12] V. Bugariu, *Banatul de altădată (30 de stampe de pe malul stîng al Dunării, însoțite de notițe etnografice, istorice și topografice, din anul 1823)*, Timișoara, 1931, p. 4.

[13] *Ibidem*, p. 42.

[14] *Ibidem*, p. 152.

[15] I. Ghenadie, *Un călător francez în Banat*, în *Luceafărul*, anul IV, seria II, nr. 3—4, Timișoara, 1938, p. 48—54.

[16] Emm. de Martone, *Excursion géographiques de l'Institut de Géographie, l'Université de Cluj, en 1921 — Rezultats scientifiques*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, vol. I, 1922, București, 1924, p. 117—166, 255—276.

https://biblioteca-digitala.ro

Cora Irineu (1888—1924) a călătorit ani de zile prin Banat, iar ca rod al acestor drumeții s-a plămădit volumul „Scrisori bănățene" (1924). Celebra călătoare Cora Irineu scotea în evidență, în cartea sa, caracterul specific al acestei provincii, românitatea nealterată a locurilor și oamenilor, păstrătoarea unor forme arhaice unice în graiurile daco-romane[17].

Am menționat doar cîțiva dintre călătorii care, de-a lungul veacurilor, s-au perindat și prin Banat, în marea lor majoritate naturaliști, lăsînd importante descrieri și informații prețioase, referitoare la natura și locurile străbătute, fără ca ele să aibe un caracter turistic propriu-zis.

Călătoria de plăcere pe teritoriul României a constituit un preludiu al etapei care marchează apariția asociațiilor și societăților turistice organizate. În spațiul carpato-dunărean, cu multe veacuri în urmă, se călătorea pentru plăcerea gestului în sine, pentru tratament balnear (la Băile Herculane, Buziaș, Călacea), pentru a admira frumusețile naturii, monumentele de artă etc. Nedeile, sărbătorile folclorice au constituit tot atîtea prilejuri de invitație la promenade *intra muros*, mai ales în lunile de vară ale anului. Excursiile montane din inițiativă personală sînt făcute de plăcere și din curiozitate. Treptat-treptat se formează o ambianță, o psihologie proprie gestului călătoriei turistice, la care și-a adus o contribuție deosebită tradiția noastră în păstorit și moda Apusului.

Mișcarea turistică organizată pe pămîntul românesc s-a conturat în a doua jumătate a secolului trecut[18]. Apariția primelor asociații turistice în Banat și Transilvania se datorește faptului că aceste provincii românești aveau o situație economică și politică mai deosebită[19].

În anul 1876 s-a înființat la Caransebeș un *Club alpin al Banatului* pentru zona Alpilor bănățeni *(Gründung eines Banater Alpinistenclubs in Caransebeș*, für die Banater Alpen)[20].

În Banat, *Societatea carpatină ardeleană a turiștilor din Sibiu (Siebenbürgischer Karpathenverein)*, întemeiată în anul 1880 a avut una din filialele sale și la Timișoara[21]. Dintre realizările cele mai de seamă amintim tipărirea anuarului *Jahrbuch für Siebenbürgischen Karpathenverein*, apărut în anul 1881 (pînă în anul 1944) și în care se întîlnesc o serie de articole referitoare la cadrul natural al Banatului. De asemenea, asociația a contribuit la educarea gustului pentru drumeție, a construit o serie de cabane și case de adăpost (una și în masivul Godeanu) și a cultivat, totodată, dragostea pentru natura țării[22]. O altă societate care a avut filiale în Banat a fost *Societatea carpatină ardeleană din Cluj (Erdély Karpat Egyesülét)*, întemeiată în anul 1890[23]. În anul 1930 ea număra peste 1 700 de membri repartizați în 20 de secțiuni, printre care amintim pe cele din Banat: Arad, Timișoara, Oravița, Bocșa Montană[24]. Pe Valea Poneasca secțiunea din Oravița și-a amenajat o casă de adăpost

[17] C. Irineu, *Scrisori bănățene*, ed. îngrijită de Petre Pascu, Timișoara, 1975, p. 7.
[18] V. Borda, N. Simion, *Ani de drumeție*, București, 1976, p. 25.
[19] *Ibidem*, p. 27.
[20] *Alpines Handbuch*, vol. I, Editura F.A.B. Brokhaus-Leipzig, 1931, p. 384.
[21] V. Pușcariu, *Turismul în România*, în *Enciclopedia României*, IV, București, 1943, p. 200, 203.
[22] V. Borda, *Călătorie prin vreme*, București, 1979, p. 72—73.
[23] V. Pușcariu, *op. cit.*, p. 203.
[24] *Ibidem*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro

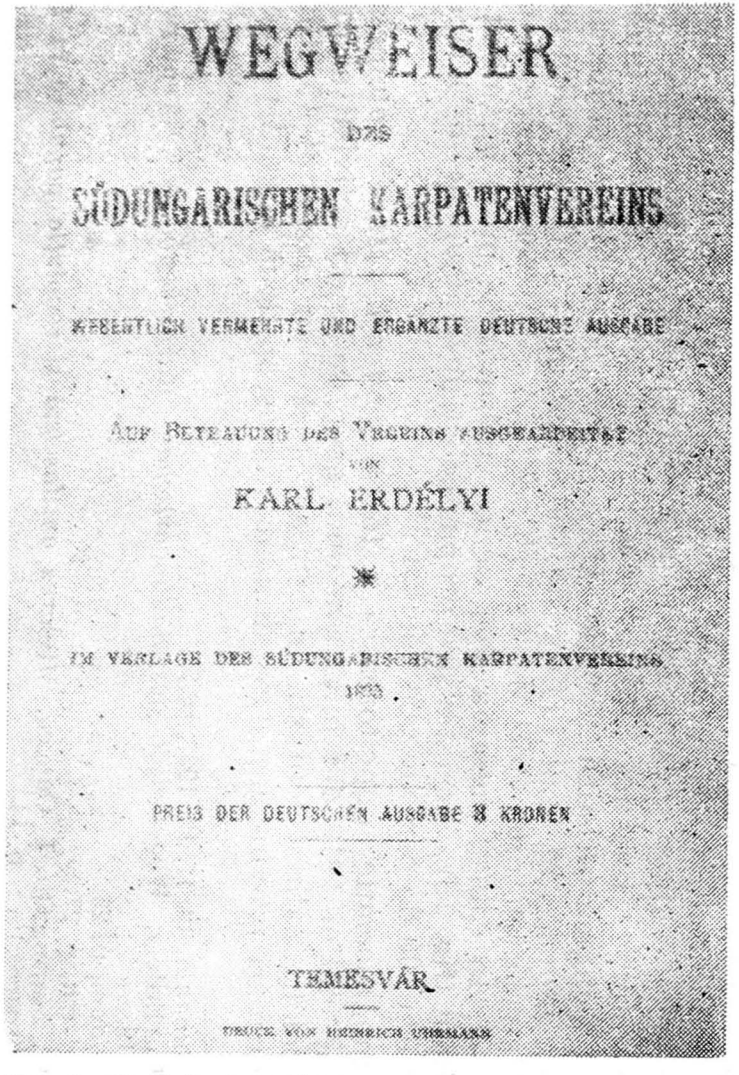

WEGWEISER

DES

SÜDUNGARISCHEN KARPATENVEREINS

WESENTLICH VERMEHRTE UND ERGÄNZTE DEUTSCHE AUSGABE

AUF BETRAUUNG DES VEREINS AUSGEARBEITET

VON

KARL ERDÉLYI

IM VERLAGE DES SÜDUNGARISCHEN KARPATENVEREINS

1985.

PREIS DER DEUTSCHEN AUSGABE 2 KRONEN

TEMESVÁR

DRUCK VON HEINRICH UHRMANN

Fig. 1. Ghidul Societății carpatine bănățene apărut la Timișoara în anul 1985.

ZIMBRUL EXCURSIILOR

ASPECTE DIN MUNȚII APUSENI

SCARIȘOARA

GHEȚARUL DELA SCARIȘOARA

PROGRAMUL UNEI EXCURSIUNI

Fig. 2. Publicația Asociației de turism „La drum" din Arad.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru 20 de persoane[25], iar cea din Bocșa Montană a inaugurat la 1 mai 1936 o cabană turistică amplasată nu departe de Cetatea feudală de la „Buza Turcului".

În martie 1892, la Timișoara, se înființează o societate independentă și de sine stătătoare *Südungarischer Karpathenverein (Societatea carpatină bănățeană)*[26], care cultivă turismul montan și antrenează un larg public din Banatul timișan la excursii montane.

În anul 1895 se afiliază la „Österreichischen Alpenverein" (Societatea alpină austriacă) ca membru activ[27]. Membrii acestei asociații erau în număr de peste 250, de naționalitate română, germană și maghiară, dintre aceștia un sfert erau din Oravița, iar restul din celelalte localități din Banat. Ei au executat primele marcaje turistice în jurul Oraviței și în munții Aninei, au construit un pavilion închis la Marila și un altul pe Simion[28], un loc de belvedere pe Muntele Rol; de asemenea, a amenajat un drum de acces pe Domogled și au curățat peștera de lîngă Crucea Albă. Asociația a organizat o serie de excursii în tot Banatul, a tipărit un jurnal de călătorii (fig. 1) și a continuat să marcheze noi trasee turistice.

La Reșița, în anul 1911 a fost fondată *Asociațiunea turistică „Reșița"* (A.T.R.), ca filială a Reuniunii centrale turistice din Timișoara.

Mișcarea turistică are o veche tradiție la Reșița, datînd deci din 1911 cînd a luat ființă și o altă asociație cu caracter sportiv numită *„Prietenii naturii"*[29]. De la început ea și-a propus să adune tineretul de toate naționalitățile, să-l scoată de sub influența ideilor reacționare, contribuind totodată la însănătoșirea fizică a tineretului, propagînd puternic turismul, ieșirea în munți.

Membrii Asociațiunii turistice „Reșița" au amenajat în anul 1929 Ștrandul turistic, locul de agrement numărul unu pentru reșițeni. Împreună cu familiile lor, membrii asociației aveau acces liber la ștrand, fapt ce a determinat creșterea numărului de membri ai asociației.

Asociațiunea turistică „Reșița" s-a reconstituit pe baze noi, numită ulterior Uniunea turistică „Reșița" (U.T.R.) sau „Touristenverein Reschitza" care număra în anul 1939 peste 900 de membri cotizanți[30] din care majoritatea erau muncitori cu vederi politice social-democratice și comuniste[31]. În cadrul acestuia se practica turismul de masă organizat și disciplinat (fig. 18). Asociația și-a propus construirea unei case de adăpost pentru cca 100 de persoane pe Semenic[32].

Prima asociație muncitorească a fost *„Prietenii naturii"* întemeiată la finele anului 1919 din inițiativa unui grup de tineri activiști ai mișcării socialiste din București. În întreaga țară s-au constituit 15 filiale și 37 grupări provinciare, care au avut drept scop două acțiuni paralele:

[25] *România*, 12, II, 12, 1937, p. 23.
[26] K. Erdély, *Wegeweiser des Südungarischen Karpathenvereins*, Temeswar, 1895, p. 19.
[27] *Ibidem*, p. 25.
[28] *Ibidem*, p. 27.
[29] W. Marin, Gh. I. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, p. 140.
[30] FAS Caransebeș, fond Oficiul local de turism, dos. 2 b, doc. 205.
[31] W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 140.
[32] *România*, an. IV, nr. 3, 1939, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

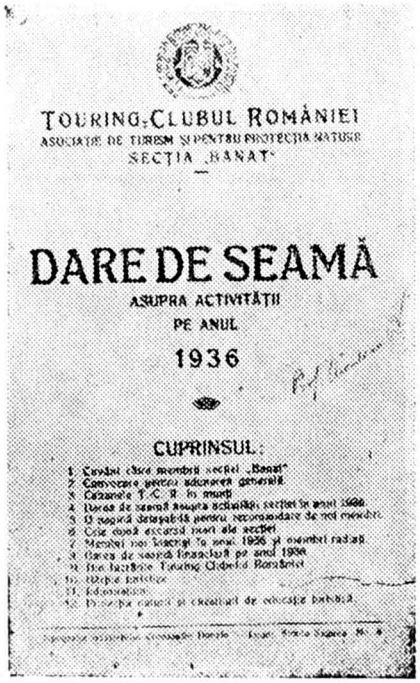

TOURING-CLUBUL ROMÂNIEI
ASOCIAȚIE DE TURISM ȘI PENTRU PROTECȚIA NATURII
SECȚIA „BANAT"

DARE DE SEAMĂ
ASUPRA ACTIVITĂȚII
PE ANUL
1936

CUPRINSUL:

Fig. 3. Revista secției „Banat" a T.C.R. pe anul 1936.

Touring Clubul României.
Secția Bănatului,

aranjează sub conducerea subsemnatului Sâmbătă și Duminică, 24 și 25 Iunie 1933 o excursione pe Munțele Semenic, Piatra Gozna și Vrful Nedeii (1447—1449 și 1439 m. alt.)

Sâmbătă, 24 iunie, seara se va deslula la scăldarea tradițională în Semenic la Izvorul Vulturului și se va dormi în munte sub șatră.

Restul călătoriei rămâne la discreția conducătorului, ca de aventura și neprevăzut (Fahrt ins Blaue).

Plecarea din Caransebeș (piața) cu autobusul ~~Sâmbătă dimineața~~ ora 8 fix, întoarcerea în Caransebeș Duminică seara ora 20.

Oaspeți sunt binevăzuți, chiar dorați.

Turiștii își vor aduce alimente, haie de baie și o pătură și își vor anunța participarea până în 21 l. c. la conducător.

GHEORGHE REPEDE
notar public.
CARANSEBEȘ

Fig. 4. Afiș de excursie.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Primul număr al revistei „Reșița pitorească".

Fig. 6. U.T.S. — Reșița la șrandul turistic (1929).

https://biblioteca-digitala.ro

răspîndirea spiritului sportiv și de drumeție în mediul muncitoresc și educația politică a membrilor ei, sub îndrumarea directă a unor vechi militanți marxiști-leniniști[33].

În anul 1921, la Oravița, se constituie asociația *„Tineretul muncitoresc din Oravița“ (T.M.O.)* filială a Prietenilor naturii[34], iar la Reșița, organizația *„Tinerii Muncitori“*, unde muncitorii comuniști au atras un mare număr de tineri. Cu prilejul unor excursii organizate în împrejurimile Reșiței, citeau, în acest cadru propice, ziare sau cărți de literatură progresistă, discutau cu comuniștii probleme legate de activitatea lor revoluționară[35].

Uniunea Tineretului Socialist (U.T.S.) a mobilizat pentru prima dată „atîta lume de tineret“, declanșînd începutul descoperirii pentru o largă masă de tineret a haimatului bănățean (fig. 6), a locurilor de obîrșie. Aceste ieșiri erau folosite în mod sistematic de către activiști ai P.C.R. și U.T.C. din Reșița pentru educarea politică a tineretului. În ieșirile lor repetate, tinerii muncitori din Reșița se întîlneau cu ortacii lor din Anina, în puncte dinainte stabilite, unde aveau loc cursuri politico-ideologice[36] (fig. 6).

În anul 1925, prof. A. Tietz fondează la Reșița asociația turistică *„Wandervogel“*[37], orientată spre redescoperirea comorilor folclorului german, a cîntecului popular, revenirea la natură, dragoste pentru limba și cultura germană, fără tendințe de hegemonie, absolutizare. Profesorul A. Tietz a scris o monografie despre muncitorimea reșițeană, în care prezintă armonia dintre naționalități, dragostea pentru Munții Banatului[38].

În cadrul Societății Sportive a U.D.R. a luat ființă în anul 1926, o *secție turistică*. Secția a organizat excursii colective prin regiunile pitorești din împrejurimile Reșiței, la Defileul Dunării, a cercetat monumente ale naturii din regiune[39], a participat la măsurarea exactă a peșterii Comarnic, fapt care a dus la mărirea ei cu încă 100 m, fiind considerată la vremea aceea cea mai mare peșteră din țară (3 500 m)[40].

În octombrie 1934, secția a editat o revistă de turism *„Reșița pitorească“* (fig. 5). „Ideea apariției unei reviste de turism — se menționează în prezentarea ziarului „Glasul muncitorului român) — nu este rea. Este chiar bine venită. Mai ales pentru reșițeni care sînt așa mari amatori ai turismului. Apariția acestei reviste este însă și o bună reclamă pentru Reșița, prin multitudinea și prin frumoasele clișee din revistă“[41] sau o altă însemnare: „În cele 32 pagini, întîlnim tot condee bune, nume cunoscute: Valeriu Pușcariu, Prof. univ. I. Simionescu, A. Tietz, Prof. Ilie Rusmir, Gheorghe Dinteanu etc.“[42].

---

[33] *Almanahul turistic*, 1972, p. 23.
[34] N. Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iași, 1979, p. 123.
[35] E. Cimponeriu, *Reșița luptătoare*, București, 1965, p. 89—90.
[36] W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 141.
[37] *Reșița pitorească*, 1, II, 1934, p. 32.
[38] A. Tietz, *Wo in den Tälern die Schloten rauchen*, Bukarest, 1967, p. 678; Idem, *Märchen und Sagen aus dem Banater Bergland*, Bukarest, 1974, p. 395.
[39] *10 ani de activitate a Societății Sportive a Angajaților Uzinelor de Fier și Domeniilor din Reșița, Dare de seamă*, S.S.U.D.R., 1926—1936, Timișoara, 1936, p. 8.
[40] *Reșița*, 33, II, 10 august 1936, p. 2.
[41] G. Jurma, *Presa și viața literară în Caraș-Severin*, Reșița, 1978, p. 17.
[42] *Fruncea*. Revistă bănățeană, an I, nr. 2 din 8 decembrie 1939, Timișoara, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

După constituirea Oficiului de turism la Reșița, la 16 iunie 1936, au fost inițiate conferințe cu proiecții înfățișînd monumentele și frumusețile naturale din acest ținut[43].

În Oravița — un alt centru turistic al Banatului —, în anul 1929, se constituie *„Asociația turistică Bănatul"*[44]. Aici, s-a înfiripat o puternică mișcare turistică avîndu-i ca pionieri pe Ilie Rusmir, Gh. Runcan, Mihai Novac, Nicolae Lichezan și Gogu Popescu — primul român din Banat care a urcat pe Mont Blanc (1920). Meritul asociației este acela de a fi deschis drumul spre Muntele Semenic (1930) și de a fi amenajat primele cabane[45]. Cea dintîi construcție pe Semenic a fost o colibă din scînduri cu două încăperi, construită în 1931 de către I. Băiaș din Oravița, pe care, o donă ciobanului Băcilă din Borlovenii Noi, construindu-și doi ani mai tîrziu, o altă cabană cunoscută sub numele de — „Cabana lui Ion al Mic" (I. Băiaș)[46]. Cabana era construită din lemn, cu 10 încăperi, putînd adăposti în jur de 50 de persoane[47]. O altă cabană era cea a Asociației turistice „Bănatul" din Oravița cu o capacitate de 20 locuri pentru cazare[48]. Cabana Costeanu zidită din piatră, cu nouă încăperi și avea cca 30 de locuri[49].

Aceste prime cabane au format piatra triunghiulară a viitoarei stațiuni climaterice și pentru sporturile de iarnă de pe Muntele Semenic. Primele începuturi le datorăm unor inimoși turiști din Oravița. Ei au organizat o serie de excursii și cu elevii pe Semenic. Iată cum își notează un elev de la liceul din localitate impresiile dintr-o astfel de excursie:[50] „Casa de adăpost, mi-o închipuiam ceva mai mare ca o colibă, unde te poți adăposti de ploaie și unde poți dormi peste noapte. Cînd colo, frate „casa lui Ion cel Mic" e vilă în toată forma . . . Îmi rîde inima de bucurie, dragă Nicule cînd știu că toate trei case sînt românești. Așa-i măi Nicule, că noi românii, dacă vrem putem face lucruri frumoase? Trebuie numai să vrem și în cauza de față, cărășenii din Banat sînt în „fruncea" celor ce vreau".

În jurul anului 1940, pe Muntele Semenic, se ridică mai multe cabane din inițiativa Asociației Turistice din Reșița. Începînd cu anul 1938 U.D.R.-ul construiește telefericul care leagă Văliugul cu vîrful Piatra Goznei.

Ca urmare a activității turistice desfășurată de mai mulți ani de către funcționarii municipiului Timișoara s-a înființat la 29 august 1934, *Asociația Muntele Mic a funcționarilor municipiului Timișoara (AMIC)*. Aceștia la început și-au propus construirea unor case de recreere pe Muntele Mic. Asociația a fost recunoscută ca persoană juridică prin sentința nr. 554 din 27 octombrie 1934 a Tribunalului Timiș-Torontal[51].

---

[43] *Reșița*, anul II, nr. 25, 21 iunie 1936, p. 2.

[44] I. Rusmir, *Pe urmele dominației românești în județul Caraș. Realizări românești*, Timișoara, 1943, MJR, arhivă, fond C. Grofșoreanu, doc. 1366, p. 18.

[45] I. Rusmir, *Oravița — centru turistic*, în *Calandar de turism*, vol. V, 1938, p. 98.

[46] Gh. Runcan, *Muntele Semenic*, Oravița, 1947, p. 27.

[47] *România*, 10, III, 1938, p. 39.

[48] A. Pițu, *Muntele Semenic*, în *Calendar de turism*, V, 1938, p. 65.

[49] *Ibidem*.

[50] C. Udrea, *Fragment dintr-o scrisoare pierdută sau excursia Oravița — Muntele Semenic*, în *Generația de mîine. Revistă literară*, 7—8—9, I, Oravița, 1937, p. 6.

[51] *Muntele Mic, Timișoara*, Tipografia Rapid, 1936, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

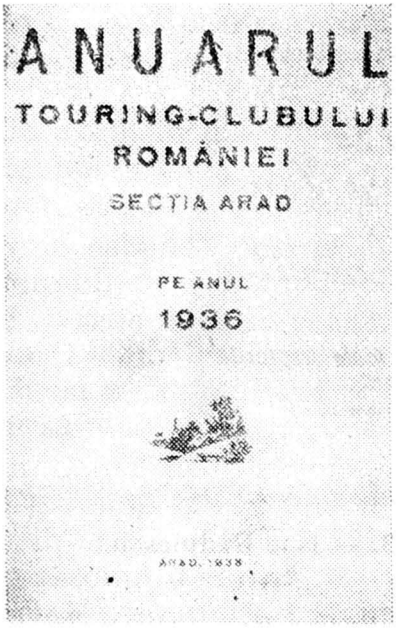

Fig. 7. Anuarul T.C.R. — Secția Arad pe anul 1936.

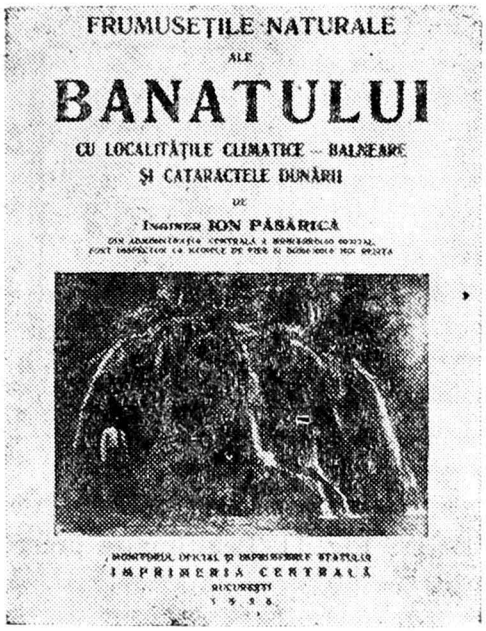

Fig. 8. Lucrarea lui I. Păsărică „Frumusețile naturale ale Banatului cu localitățile climaterice-balneare și cataractele Dunării.

Fig. 9. Caransebeșul turistic

Fig. 10. Statutul Clubului turistic bănățean din Caransebeș.

https://biblioteca-digitala.ro

CLUBUL TURISTIC-BĂNĂŢAN
— Caransebeş —
Carte de identitate No. 59
Dr. Radulescu Isac
avocat
domiciliat în Caransebeş
Valabilă până la 31 Martie 1938
este membru al C. T. B. şi se bucură de toate drepturile ce-i sunt acordate prin statute.
Preşedinte: Secretar:

Fig. 11. Legitimaţia preşedintelui C.T.B. — Isac Rădulescu.

Fig. 12. Monumentul turismului de la „Şapte Izvoare" — Ruschiţa (com. Rusca Montană)

https://biblioteca-digitala.ro

Cu sprijinul Primăriei și al întreprinderilor municipale, această asociație a constituit, în anul 1935, pensiunea Bella-Vista, cabana Brădișor, Uzina hidroelectrică, un bazin de înot, schitul și crucea de pe Muntele Mic[52]. Cu aceste înzestrări, Muntele Mic a devenit „paradisul schiorilor", dispunînd de cel mai modern și pretențios confort[53]. Casa de adăpost Bella-Vista era apreciată în presa vremii ca: „cea mai bine înzestrată din cîte avem în țară"[54]. Menționăm că aceasta dispunea de calorifer, apă caldă și rece, baie, curent electric, iar în apropiere un bazin de înot în aer liber, cu apă încălzită (22°C).

Prima cabană construită pe Muntele Mic, în anul 1930, a fost cea a Batalionului de Munte și, odată cu ea, Muntele Mic își face intrarea în istoria turismului românesc[55]. A urmat apoi construirea altor cabane: Terezia (1933), Dor de Munte (1936), casa de creație, Cuibul Nostru, casa de adăpost a Comunității de Avere din Caransebeș[56]. Astfel, Muntele Mic ajunge să aibă cele mai bune case de adăpost din toți munții României[57].

Din darea de seamă asupra activității asociației „Muntele Mic" (AMIC), reiese că la cele două cabane ale asociației s-au înregistrat în intervalul 1935—1938, 1 781 de vizitatori la Bella-Vista și 961 la Brădișor, în sezonul de iarnă, iar vara, 1 127 la Bella-Vista și 297 la Brădișor[58].

Turing Clubul României — asociația de turism pentru protecția naturii, a fost fondat prin „Hanul drumeților", la 15 martie 1921. La 10 iunie 1925 s-a hotărît să fie transformat în Turing-Clubul României[59]. Noua asociație continuă să ducă mai departe opera începută de „Hanul drumeților". Scopurile instituției, precizate în actul constitutiv și în statute, erau: „de a dezvolta turismul sub toate formele sale ... de a face propagandă pentru înființarea rezervațiilor naturale în România ... de a construi poteci și case de adăpost ... de a edita ghiduri, hărți și orice lucrări cu conținut geografic, turistic sau în genere științific ... de a dezvolta și în străinătate o vie propagandă în favoarea frumuseților naturale ale României, pentru a atrage ca vizitatori ai țării pe turiștii străini ... a desfășura orice fel de activitate turistică în legătură cu ceea ce se numește astăzi industrie turistică"[60].

Un rol deosebit la avut educarea tineretului școlar și universitar în spiritul dragostei față de natura țării[61].

Deviza asociației era „prin turism — la cunoașterea și iubirea României"[62].

Turing Clubul României era organizat pe secții sau sedii secundare și centre turistice, fiind condus de un consiliu de administrație în frun-

---

[52] *RISBC*, X, septembrie-decembrie, Timișoara, 1942, p. 607—619.
[53] *Almanahul Național*, Timișoara, 1939, p. 67—68.
[54] E. Bucuța, *Muntele Mic din Banat*, în *România*, 11—12, I, 1936, p. 21.
[55] *Ibidem*.
[56] *Almanahul Național*, Timișoara, 1940, p. 47.
[57] E. Bucuța, *op. cit.*
[58] *România*, 8, III, 1938, p. 34.
[59] V. Borda, *op. cit.*, p. 102.
[60] V. Pușcariu, *Turing-Clubul României*, în *Enciclopedia turistică românească* (în continuare E.T.R.), XIII, 1946, p. 20.
[61] *Ibidem*.
[62] *Dare de seamă pe anul 1935. Turing-Clubul României* (în continuare T.C.R.), Secția Banat, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 13. C.T.B. — revista Clubului turistic bănățean din Caransebeș.

Fig. 14. Primul volum „Banatul pitoresc" de A. E. Peteanu.

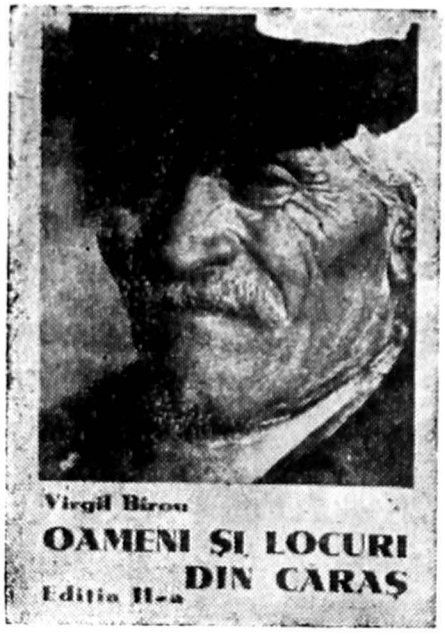

Fig. 15. Lucrarea scriitorului bănățean Virgil Birou „Oameni și locuri din Caraș".

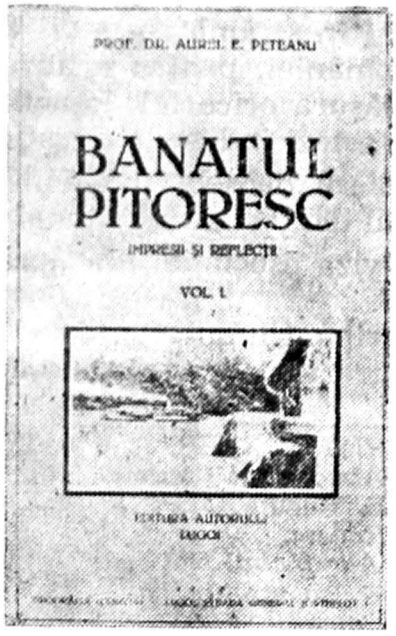

Fig. 16. Afișul Băilor Herculane (din revista „Boabe de grîu").

https://biblioteca-digitala.ro

tea căruia se afla ctitorul mișcării turistice moderne din România — Mihai Haret.

La Cluj își avea sediu un secretariat tehnic care a coordonat și îndrumat activitatea secțiunilor. Cele 12 secții ale Turing Clubului României erau: secția alpină a Bucegilor la Sinaia, secția alpină Brașov, „Frăția Munteană" la Cluj, Bucovina la Cîmpulung Moldovenesc, Retezat la Deva, Maramureș la Sighet, Banat la Timișoara, Arad, Sibiu, Vrancea la Focșani, Prahova la Ploiești și Tîrnave la Blaj.

Secția „Banat" cu sediul mai întîi la Timișoara, iar din anul 1946 la Lugoj, s-a înființat la 19 ianuarie 1935[63].

Membrii acestei secții au desfășurat o intensă propagandă pentru cultivarea spiritului turistic și dezvoltarea turismului românesc din Banat[64]. În orașele bănățene s-au organizat agape colegiale, serbări, baluri, conferințe și comunicări cu subiect turistic, susținute de Emil Pop, Mihai Haret, Valeriu Pușcariu, Aurel Pițu, Tit Liviu Oprișa și alții. Amintim doar cîteva titluri: „Masivul Retezatului", „Rezervațiile și monumentele naturii", „Turismul și importanța lui", „Turismul în Ardeal și Banat", „Protecția naturii", „Masivul Bucegilor", „Banatul turistic". Membrii secției au publicat numeroase articole despre frumusețile plaiurilor bănățene în ziare și revistele locale sau centrale: „Acțiunea", „Răsunetul" din Lugoj, „Luceafărul" și „Fruncea" din Timișoara, „Reșița pitorească" din Reșița, „Calendarul T.C.R." și „Enciclopedia turistică românească"[65]. Au fost tipărite totodată lucrări ca: *„Turismul și importanța lui"*, de A. Pițu, București (1935), *„Banatul pitoresc"* de A. E. Peteanu — 1940 (fig. 14), *„Ghidul Banatului"* de E. Grădinaru și I. S. Udrea (1936), *„Peștera de la Comarnic"* de A. Pițu, (fig. 17) — 1947, *„Muntele Semenic"* de Gh. Runcan (1947), *„Frumusețile naturale ale Banatului cu localitățile climaterice-balneare și cataractele Dunării"* de I. Păsărică (fig. 8) — 1936 și *„Dări de seamă"* ale secției „Banat" a T.C.R. pe anii 1935—1936, 1937 (fig. 3 și 19). Aceste lucrări au atras atenția iubitorilor de drumeție, asupra multiplelor posibilități de practicare a turismului în Banat.

Activitatea de teren a secției *„Banat"* s-a făcut cunoscută prin realizarea unei bogate rețele de marcaje turistice. Între anii 1935—1940, au fost executate marcaje turistice în împrejurimile stațiunii Băile Herculane (87 km), în Munții Cernei (80 km), în Munții Poiana Ruscă (35 km), în Masivul Țarcu-Godeanu (25 km) precum și marcaje de legătură între Poiana Mărului și Retezat, pe Valea Bistrei, pe poteca de creastă peste Șaua Iepii, la Lacul Bucura (100 km)[66]. Din inițiativa acestei secții s-au tipărit cele mai complete hărți turistice ale unor masive montane din țară. Astfel apar, începînd cu vara anului 1937, trei hărți turistice: *„Godeanu-Retezat-Țarcu"* de Mihai Haret și Ion Protopopescu[67], *„Bucegi și Gîrbova"* de Mihai Haret, Ion Protopopescu și Radu Țițeica[68], *„Ceahlăul,*

[63] *Ibidem*, p. 12.
[64] *Ibidem*, p. 14.
[65] V. Pușcariu, *op. cit.*, p. 49.
[66] V. Borda, N. Simion, *op. cit.*, p. 271.
[67] *Harta turistică a masivelor Godeanu-Țarcu și Retezatul, T.C.R.*, Edit. Institutului cartografic, „Unirea" din Brașov.
[68] *Harta turistică a masivelor Bucegi-Gîrbova, Regiunea Sinaia-Predeal*, Colecția hărților turistice, Institutul cartografic „Unirea" din Brașov.

https://biblioteca-digitala.ro

Cheile Bicazului și Lacul Roșu" de Ion Protopopescu și M. Macarovici[69]. Acestora li se adaugă harta turistică a Banatului, la scara 1 : 200 000 și a regiunii Băile Herculane-Țesna la scara 1 : 50 000 semnate de I. Protopopescu, iar A. Trica a întocmit harta Muntelui Mic și Țarcu[70].

Fig. 17. Lucrarea lui Aurel Pițu „Peștera de la Comarnic".

Excursii colective s-au organizat în toate ținuturile Banatului, în Bucegi, Retezat, pe Dunăre în Delta Dunării.

Pentru buna reușită a excursiilor organizate în zona muntoasă a Banatului, secția a angajat și a pregătit călăuze de încredere: Nicolae Golopența, zis „Gongarul" din Pecinișca, P. Seracin din Borlova, Ion Pîrvulescu, zis „Gloazăr" din Prisacina, Gheorghe și Paul Pîrvulescu din Țesna, pentru Munții Cernei. Pentru Munții Țarcu-Godeanu: Arsenie Balaci din Borlova, Ion Turnea din Bolvașnița; iar pentru Munții Poiana Ruscă: Ion Matica, Ion și Petru Pașan, toți trei din Rusca Montană[71]. Menționăm, apoi ciobanii de la stînile din Țarcu-Godeanu: Petru Poiană din Rugi, Pavel Turnea și Ion Liuba din Bolvașnița.

Dar cea mai bună călăuză a fost Maria Magdalena Hamzu din Cîmpul lui Neag, o femeie foarte curajoasă care amintește de figura Vitoriei Lipan. Aceasta cunoștea munții Retezatului și Țarcu-Godeanu la perfecție, conducînd cu o precizie matematică grupurile de turiști la destinație. Am ținut să amintim pe acești oameni simpli, dar pasionați de un nobil ideal, — dragostea față de natură și semenii lor, cei care au păstrat toponimia străbună, acea comoară nealterată a poporului nostru.

Secția „Banat" a Turing Clubului României a pus un accent foarte mare pe educația ecologică a maselor, pe formularea unei opinii sănătoase, pe combaterea pseudoturismului, pe contactul direct cu oamenii

[69] *Harta turistică a masivului Cehlău cu Cheile Bicazului, T.C.R.*, Edit. Institutului cartografic „Unirea" din Brașov.

[70] V. Borda, N. Simion, *op. cit.*, p. 271—272.

[71] V. Pușcariu, N. Țițeica, *Case de adăpost și drumuri marcate, T.C.R.*, București, 1942, p. 34—35.

https://biblioteca-digitala.ro

din mediul rural, pentru ai cîștiga ca prieteni ai naturii. Ocrotirea și protejarea monumentelor naturii a constituit una din preocupările de bază ale tuturor secțiilor Turing Clubului României, în colaborare cu Comisia Monumentelor Naturii pentru Ardeal și Banat, al cărei președinte

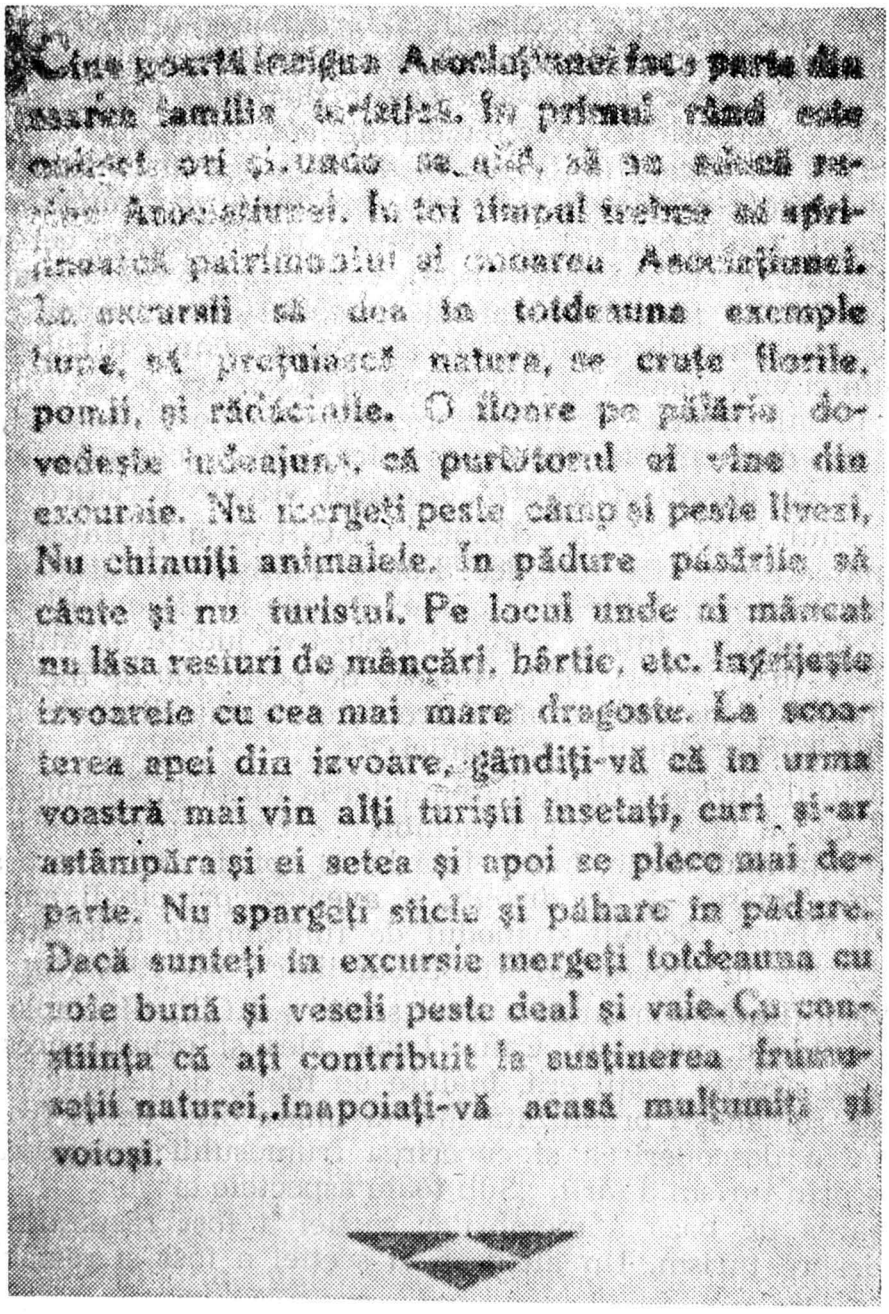

Cine poartă insigna Asociației este parte din asarea familiei turiștilor. În primul rînd este [illegible] ori și unde se găsește, să se arate re- [illegible] Asociației. În toi timpul trebue să apri- [illegible] patrimoniul și onoarea Asociației. La excursii să dea în totdeauna exemple bune, să prețuiască natura, se cruțe florile, pomii, și rădăcinile. O floare pe pălăria do- vedește îndeajuns, că purtătorul ei vine din excursie. Nu mergeți peste câmp și peste livezi. Nu chinuiți animalele. În pădure păsările să cânte și nu turistul. Pe locul unde ai mâncat nu lăsa resturi de mâncări, hârtie, etc. Îngrijește izvoarele cu cea mai mare dragoste. La scoa- terea apei din izvoare, gândiți-vă că în urma voastră mai vin alți turiști însetați, cari și-ar astâmpăra și ei setea și apoi se pleacă mai de- parte. Nu spargeți sticle și pahare în pădure. Dacă sunteți în excursie mergeți totdeauna cu voie bună și veseli peste deal și vale. Cu con- știința că ați contribuit la susținerea frumu- seții naturei, înapoiați-vă acasă mulțumiți și voioși.

Fig. 18. Filă din carnetul de membru al Asociației turistice „Reșița".

a devenit prof. Al. Borza, vicepreședinte Emil Racoviță, iar ca membru V. Stanciu, Ionel Pop, Emil Pop, Eugen Ghișa și Emilian Țopa[72]. Au fost declarate ca rezervații naturale: Domogledul (1932), Beușnița (1943)[73], Peștera Comarnic (1946) și s-a trecut, de asemenea, la cercetarea altor

[72] *E.T.R.*, XIV, 1947, p. 118.
[73] *Ibidem*, XII, 1945, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

zone pentru a fi declarate monumente ale naturii: Cazanele Mari ale Dunării[74], Cheile Carașului și Satchinez[75].

În strîns contact cu autoritățile locale din județele Severin, Caraș, Timiș-Torontal, unde se aflau aceste rezervații naturale, membrii asociației au supravegheat modul cum se conservă și se păstrează ele[76]. În localitățile respective, prin publicații și ordonanțe oficiale, s-a adus la cunoștința publicului ce este conservat și ocrotit precum și sancțiunile ce se aplică celor care nu respectă aceste dispoziții[77]. De asemenea, au fost prezentate conferințe și expuneri de către oameni bine pregătiți pentru a forma un curent de opinie în direcția ocrotirii naturii în cadrul *Asociației culturale bănățene „Astra", societatea naturaliștilor*[78]. Astfel au fost cîștigați mulți oameni simpli, țărani de la munte, cei mai aprigi apărători ai naturii și adevărați turiști, care, alături de asociația T.C.R., cu trup și suflet au fost colaboratorii veritabili ai asociației. Se dormea la ei sau se apela ori de cîte ori a fost nevoie pentru cai, bagaje etc.[79]. Erau, într-un cuvînt, oameni de încredere ai asociației.

Pentru popularizarea frumuseților naturale ale Banatului, cît și a realizărilor din domeniul turismului, s-a înființat o secție de foto-amatori tecerişti care au organizat printre altele și vitrine turistice la Lugoj[80].

Pînă în anul 1946, Secția „Banat" a T.C.R. și-a înființat birouri locale în următoarele centre turistice: Lugoj, Timișoara, Caransebeș, Deva, Făget, Oravița, Reșița, Băile Herculane, Orșova și Bozovici[81], avînd deci ca teritoriu de acțiune întreg Banatul (cele trei județe de atunci: Timiș-Torontal, Severin și Caraș), cu un efectiv de peste 700 de membri (1947). Aceasta a fost considerată pe bună dreptate ca una din cele mai puternice secții ale Turing Clubului României.

Tot în cadrul Turing Clubului României ia ființă la 20 noiembrie 1935 secția *Arad* cu un efectiv de 114 membri[82]. Această asociație a fost precedată de o alta mai veche, întemeiată la 13 aprilie 1925, care se numea *„Asociația de Turism — La drum"*, și avea ca principali animatori pe prof. Traian Mager. Scopul și modul de funcționare a acestei asociații au fost publicate în revista „Ziarul excursiilor" din 1925 (fig. 2).

Inițiativa înființării la Arad a unei secții a T.C.R.-ului aparține unui alt inimos arădean, prof. dr. Caius Lepa, ales și primul președinte al secției. Scopul acestei secții era, înainte de toate, declanșarea unei mișcări turistice românești organizată într-un mare oraș de la frontieră, ca Aradul, pentru descoperirea și cucerirea frumosului în natură, pentru cunoașterea prin turism a țării, „Sub toate aspectele ei"[83].

Preocuparea de bază a membrilor secției a fost răspîndirea ideilor sănătoase despre turism. Un alt scop al secției a fost și restabilirea to-

[74] *Ibidem*, XIV, 1947, p. 119.
[75] *Ibidem*, XI, 1944, p. 162.
[76] Al. Borza, *Monumentele naturii*, în *E.T.R.*, VII, 1940, p. 22—26.
[77] *Dare de seamă pe anul 1936, T.C.R.*, Secția Banat, Lugoj, p. 32—33.
[78] M. Olaru, *File din istoria turismului bănățean: Un mare respect pentru natură*, în *Almanahul turistic '82*, București, p. 84.
[79] *Dare de seamă pe anul 1935, T.C.R.*, Secția Banat, p. 17.
[80] *E.T.R.*, XIV, 1947, p. 107.
[81] *Ibidem*, p. 122—123.
[82] *Anuarul T.C.R.*, Secția Arad, pe anul 1936, Arad, 1938, p. 27.
[83] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

ponimiei, deoarece se descoperise o hartă turistică a Podgoriei, de prin 1932, cu o toponimie românească schimbată evident cu una străină[84]. Prin conferințe, reuniuni amicale, excursii colective s-a inițiat o propagandă intensă pentru marele public în scopul protecției frumuseților și monumentelor naturii.

În cadrul celor două secții bănățene a Turing Clubului României, un accent deosebit s-a pus pe promovarea turismului școlar, aceasta datorită faptului că la cîrma secțiilor bănățene se găseau eminenți profesori ca Aurelian Pițu de la Liceul C. Brediceanu din Lugoj și dr. Caius Lepa de la Liceul pedagogic din Arad. Prof. A. Pițu a pledat mult pentru turismul școlar în formarea și educarea tinerei generații, conducînd cu competență și pasiune excursiile organizate cu elevii din Lugoj, la Poiana Mărului, pe Semenic, pe Retezat și cu vaporul pe Defileul Dunării[85]. Prof. dr. Caius Lepa declara: „... cred în turism ca mijloc de armonizare dintre efortul fizic și psihic, de fortificare a caracterului și limpezire a minții. Turismul e și o școală practică în natură, în care cartea este înlocuită cu observația directă a tot ce poate interesa pentru cunoaștere sau numai ca pitoresc ce fascinează și încîntă sufletul"[86].

Secția Frăția Munteană (Munții Apuseni) a Turing Clubului României, întemeiată în anul 1927, a fuzionat în anul 1933 cu T.C.R., desfășurînd o activitate susținută în colaborare cu cele două secții ale T.C.R., Arad și Banat. Cele trei secții au stabilit o înțelegere cu privire la repartiția teritoriilor de activitate turistică, de efectuare a unor marcaje turistice[87]. Astfel secției Banat a T.C.R. ia revenit întreaga regiune a munților Cernei, masivul Țarcu-Godeanu, Munții Poiana Ruscă, Munții Semenicului și carstul bănățean cu cele șase centre turistice: 1. Băile Herculane, pentru Munții Cernei; 2. Caransebeș; pentru Muntele Mic, Țarcu și Godeanu; 3. Lugoj pentru Munții Poiana Ruscă; 4—5. Oravița și Reșița pentru carstul bănățean și Munții Semenicului; 6. Orșova pentru regiunea Defileului Dunării[88].

Clubul turistic bănățean (C.T.B.) din Caransebeș, a fost fondat la 16 martie 1935, ca asociație română turistică, sportivă și educativă[89].

La adunarea generală din 8 aprilie 1935 se adaugă, printre altele, că această asociație avea 220 de membri, „toți devotați gîndului de a dezvolta turismul în Banat"[90].

În fruntea asociației era dr. Isac Rădulescu, avocat, președintele ei, și ing. Pavel Goanță, în calitate de vicepreședinte. Împreună cu comitetul de conducere, format din șase membri și-au propus să facă cît mai accesibil Munții Banatului, tuturor acelora care doresc să-i străbată. În articolul cinci al Statutului T.C.B.-ului (fig. 10) a fost definit astfel scopul asociației: a) protecția naturii și dezvoltarea turismului și alpinismului sub toate formele lor; b) îmbunătățirea condițiunilor de accensiuni alpine; c) promovarea cercetărilor științifice a regiunilor noastre din punct

[84] V. Borda, I. Simion, *op. cit.*, p. 174.
[85] A. Pițu, *Turismul școlar*, în *E.T.R.*, X, 1943, p. 106—110.
[86] V. Borda, N. Simion, *op. cit.*, p. 180.
[87] *Anuarul T.C.R.*, Secția Frăția Munteană, 1937, p. 151—152.
[88] *Ibidem*, p. 140.
[89] *Statutul Clubului turistic bănățean* (în continuare C.T.B.), Caransebeș, 1935, p. 5.
[90] *C.T.B.*, anul I, nr. 1, Caransebeș, 12 aprilie 1936, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

de vedere geografic, istoric, etnografic, geologic, precum și a tuturor ramurilor din științele naturale; d) apărarea monumentelor naturii și istorice[91].

Chiar din primii ani de existență, C.T.B. și-a concentrat toate forțele spre o propagandă care să trezească interes față de frumusețile fără seamăn ale Banatului și aceasta s-a realizat prin editarea rexistei „*C.T.B.*" (fig. 13) care s-a dovedit „a fi un organ de informație pentru tot ce însuflețește pe turism"[92]. Membrii C.T.B.-ului au dus o largă acțiune de marcare a traseelor turistice din regiunea Muntele Mic-Țarcu, iar în golul alpin au ridicat movile pentru indicarea plaiurilor[93]. Tot ei au executat în detaliu o hartă a zonei turistice cuprinsă între Caransebeș și Orșova[94].

Fig. 19. Revista secției „Banat" a T.C.R. pe anul 1935.

În piața din centrul orașului Caransebeș au deschis un birou de informații, permanent pus la dispoziția oricărui turist care trecea prin Caransebeș și se îndreaptă spre zona montană.

Pentru a face cunoscute regiunile din zona montană a Banatului, comitetul de conducere a hotărît să inițieze un concurs de fotografii cu tematică turistică, îndeosebi între Valea Nermeș (Marga), Valea Bistrei, linia C.F.R. Caransebeș-Orșova, Cerna, județele Mehedinți și Hunedoara, Muntele Semenic, Padeș, Cazane etc.[95] Expoziția a fost deschisă în ziua de 27 martie 1937, în sala de festivități a primăriei din Caransebeș[96] și urma să ia următorul itinerar: Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Băile Herculane[97].

În anul 1935, C.T.B.-ul a organizat mai multe excursii în regiunile montane Muntele Mic-Țarcu, iar în iulie și august, două excursii cu autobuzul pe itinerarul Sarmisegetuza-Călan-Hunedoara și alta pe traseul Petroșani-Valea Jiului-Turnu Severin-Băile Herculane.

Tot în această perioadă, vicepreședintele asociației, ing. Pavel Goanță, a înaintat prefecturii județului Caraș-Severin un amplu raport privind

[91] *Ibidem*, p. 5—6.
[92] *C.T.B., Organ de informație al Clubului turistic bănățean*, cu sediul în Caransebeș, anul I, nr. 1, Caransebeș, 12.IV, 1936, p. 3.
[93] *Tribuna granița*, Caransebeș, 1 iulie 1935, anul II, nr. 9, p. 5.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*.
[96] *România*, anul II, nr. 4, 1937, p. 30.
[97] *Tribuna granița*, Caransebeș, 1.VII.1935, anul II, nr. 9, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

construirea unui drum carosabil la Muntele Mic, „operă măreață pentru promovarea turismului"[98].

În sezonul de iarnă C.T.B. a organizat grandioase manifestări publice, agape, carnavaluri, baluri, la care au participat intelectualii de pe tot cuprinsul Banatului. Cu ocazia acestor „baluri ale Banatului"[99] s-a editat „*Caransebeșul turistic*" (fig. 9), revistă „vie, în carne și oase, a C.T.B.-ului pentru înveselirea călătorilor" (1936—1939) și care „apare în carnaval, la balul C.T.B.-ului"[100]. Scopul principal al acestor manifestări era de a atrage cît mai mulți iubitori ai frumuseților naturii.

În iarna 1935—1936, s-a transmis săptămînal buletinul zăpezii de la Muntele Mic, preocupare cu reale consecințe nu numai pentru turism[101].

Membrii asociației C.T.B. au fost preocupați îndeaproape de ocrotirea monumentelor naturii în general și a mediului înconjurător în special. Astfel „comitetul a decis refacerea tuturor izvoarelor din munții noștri prin zidirea lor în piatră sau beton"[102]. Totodată s-a instalat un post de pază pentru a proteja vînatul și păstrăvii din zona Poiana Ruscă,, deoarece unii fără mustrare de conștiință ucid pînă la dispariție păstrăvii din apele noastre și tot așa fără să se gîndească la ziua de mîine"[103].

În fiecare ședință a Comisiei Monumentelor Naturii, Clubul turistic bănățean și-a trimis cîte un reprezentat care a participat la delimitarea teritoriilor atribuite pentru amenajarea turistică a diferitelor societăți; adoptînd măsurile pentru protecția monumentelor naturii în terenurile străbătute de turiști, stabilind normele de marcaj[104] și cele pentru publicarea hărților turistice[105].

În anii premergători celui de al doilea război mondial, cu toate condițiile deosebit de grele, asociația și-a continuat activitatea cu același elan al începuturilor activității de promovare a turismului. A perseverat pentru organizarea unor excursii pe Valea Jiului și Valea Oltului, la Corcana și prima excursie internațională cu vaporul, la Belgrad (6—12 august 1937). La Cuntu s-a amenajat o casă de adăpost, „cabana Cuntu-Țarcu", inaugurată la 2 august 1936, ce putea adăposti peste 25 de excursioniști.

Cel dintîi concurs de schi a fost organizat pe Muntele Mic de C.T.B. la 28 februarie 1937, cu o participare de 57 de concurenți.

În vara anului 1936, membrii C.T.B.-ului au înălțat la poalele munților Poiana Ruscă, în locul numit „*Șapte Izvoare*", *Monumentul turismului*[106] (fig. 12), o idee unicat, izvorîtă dintr-un sentiment-unicat, care numai la poalele Carpaților a putut lua ființă[107]. Prin acest gest simbolic, bănățenii voiau să fie și de data aceasta „tăt fruncea"[108]. După cîte știm acest monument din apropierea Ruschiței înălțat la altitudinea de 800 m, este unic în lume. Coloana de marmură înaltă de 3 m, printre

[98] *C.T.B.*, 1, I, Caransebeș, 12 aprilie 1936, p. 5.
[99] *Ibidem.*
[100] *Caransebeșul turistic*, 1, IV, Caransebeș, 4 februarie 1939, p. 1.
[101] V. Borda, *op. cit.*, p. 187.
[102] *C.T.B.*, 2, I, Caransebeș, 12 mai 1936, p. 4.
[103] *Ibidem*, 1, I, 12 aprilie 1936, p. 16.
[104] FAS Caransebeș, fond Oficiul local de turism, dos. 2b, doc. 189.
[105] *Ibidem*, doc. 199.
[106] N. Doscănescu, *Un monument în inima munților*, în *România pitorească*, 8/56, V, 1976, p. 13.
[107] V. Borda, *op. cit.*, p. 187.
[108] FAS Caransebeș, fond Oficiul local de turism Caransebeș, dos. 2b.

https://biblioteca-digitala.ro

brazii falnici și stejarii bătrîni, a fost executată după planurile serviciului tehnic ale exploatării de marmoră Ruschița.

La 27 ianuarie 1942, Clubul turistic bănățean avea un efectiv de 250 membri, toți peste 21 de ani, dintre aceștia 221 erau români, iar restul 29, de alte naționalități[109].

După promulgarea Legii turismului din 29 februarie 1936, la Caransebeș s-a înființat *Oficiul local de turism al stațiunii climaterice Caransebeș-Teiuș* (8 mai 1936)[110]. Pe lîngă acest oficiu a funcționat *Biroul de arhitectură peisagistică*, creat cu aprobarea Oficiului Național de Turism. „Refacerea țării, însănătoșirea și înfrumusețarea vieții prin ridicarea artei și științei în ramura arhitecturii peisagistice care avea un viitor strălucit, acesta este scopul nostru înainte de toate" — se precizează în statutul său. Acest atelier de arhitectură peisagistică a elaborat proiecte pentru: 1) sistematizarea stațiunii turistice, climaterice și balneare; 2) sistematizarea zonei verzi a orașului cu stațiunea turistică, climaterică sau balneară; 3) grădină cu sanatoriu sau casă de odihnă; 4) parc public de odihnă activă, stadion etc.[111]. Aproape toate orașele din Banat s-au raliat acestui oficiu pentru a întocmi proiecte de sistematizare a zonelor verzi.

Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 837/1948, publicat în Monitorul Oficial nr. 133 din 11 iunie 1948, asociația de turism „Clubul turistic bănățean", ca de altfel toate asociațiile turistice din țară, au fost dizolvate. Bunurile au fost atribuite Oficiului Național de Turism[112]. Din 11 iunie 1948, toate asociațiile de turism din țară și-au încetat activitatea, luînd ființă o singură asociație, Asociația Turismului Popular (A.T.P.), avînd ca ramuri: turism, campinguri și alpinism[113]. Noua și puternica asociație de turism era unică în România, despre care Ion Vințe, președintele ei spunea: „Înființarea Asociației Turismului Popular înseamnă pentru viața noastră turistică o cotitură importantă pe drumul nou care, odată cu proclamarea Republicii Populare Române, a deschis întregului popor muncitor posibilitatea exercitării dreptului de a se bucura din plin de toate comorile turistice ale țării"[114].

În luna august a anului 1948, existau în țară mai multe filiale A.T.P., printre care și în orașele bănățene Arad, Timișoara, Reșița, Lugoj.

S-au depus eforturi pentru ca turismul să cuprindă mase tot mai largi de muncitori, un rol deosebit în promovarea mișcării turistice în rîndurile acestora avîndu-l Confederația Generală a Muncii (C.G.M.)[115]. Preocuparea permanentă a C.G.M. în organizarea de excursii muncitorești, a dat posibilitate muncitorilor din toate ramurile de producție să se recreeze și să-și împrospăteze forțele în mijlocul naturii, la sfîrșitul fiecărei săptămîni.

În anul 1948, au beneficiat de excursii peste 25 000 muncitori, ceea ce înseamnă că C.G.M. a reușit să atragă în mișcarea turistică de 24 de

[109] *C.T.B.*, 2, I, 12 mai 1936, p. 6.
[110] FAS Caransebeș, fond Oficiul local de turism Teiuș-Caransebeș, dos. 3.
[111] *Ibidem*, dos. 2b.
[112] V. Borda, *op. cit.*, p. 239.
[113] *Ibidem*, p. 253.
[114] *Turismul popular*, 1, II, 1950, p. 1.
[115] *Ibidem*, 2, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

ori mai mulți oameni ai muncii, față de anul 1947[116]. După un an, peste 80 000 de oameni ai muncii din întreaga țară au participat la mișcarea turistică muncitorească[117].

* * *

Turismul era nu numai un mijloc de recreere plăcută în natură, de cimentare a sentimentelor patriotice prin cunoașterea și îndrăgirea frumuseților cu care este hărăzit pămîntul României, ci și ca un sport din cele mai complexe[118].

În concluzie putem afirma că evoluția dezvoltării turismului pe meleagurile bănățene a cunoscut următoarele etape:

a) *Perioada cuprinsă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea* se caracterizează prin redescoperirea și amenajarea stațiunii Băile Herculane (altitudinea 160 m), cunoscută încă de pe vremea romanilor. Pentru renumitele ape minerale, Buziașul este declarat localitate balneară începînd cu anul 1819. În acest timp Banatul este străbătut de o serie de călători străini, în marea lor majoritate naturaliști, fiind atrași în primul rînd de marea varietate peisagistică, a florei și faunei acestui ținut.

Cu ocazia nedeilor ce se desfășurau sus pe plaiurile montane, într-un „triplex confinium", se deplasau acolo mulți locuitori ai așezărilor de la poalele munților, de pe toate văile ce își au obîrșia în masivul respectiv (Semenic sau Țarcu-Godeanu).

b) *În a doua jumătate a secolului al XIX-lea* în Banat apar primele asociații turistice: o filială la Timișoara a Societății carpatine ardelene a turiștilor din Sibiu (1880), Societatea carpatină bănățeană la Timișoara (1892), iar la Caransebeș Clubul alpin al Banatului (1876).

La 1 aprilie 1895 și-a început activitatea la Steirdorf „Stațiunea climaterică și de vilegiatură, societate pe acțiuni". Aurora Banatului (fost Sommerfrische) la altitudinea de 780 m era situată la 5 km de centrul Aninei, pe Valea Terezia, în mijlocul unor păduri seculare de brad și fag. Stațiunea dispunea de un sanatoriu pentru cura bolnavilor de plămîni.

O altă stațiune climaterică din Munții Aninei a fost cea de la Marila (altitudinea 700 m) și datează din anul 1870, situată în apropierea unor păduri de brad, fiind frecventată în special de turiștii străini. Ea a fost distrusă în anul 1918, iar în 1933 se construiește un modern sanatoriu.

Atît în prima cît și în a doua jumătate a sec. al XIX-lea se mergea la băi neorganizat. Stațiunile erau frecventate mai ales de localnicii din satele apropiate, de negustori sau călători care erau în trecere prin aceste locuri.

c) *De la începutul secolului al XX-lea pînă în anul 1918,* continuă să se dezvolte stațiunile climaterice Aurora Banatului, Valea Minierilor (Oravița); apar noi asociații turistice: Asociația de Turism „Reșița" (1911).

d) *Perioada interbelică* se caracterizează prin apariția unor puternice asociații turistice în Banat: Wanderwogel la Reșița (1925), Secția turistică a Societății sportive a U. D. Reșița (1926), Asociația de Turism

[117] *Ibidem.*
[118] V. Borda, *op. cit.*, p. 262.
[116] *Ibidem*, 4, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

— „La drum", la Arad (1925), Filialele din Banat a Societății carpatine ardelene din Cluj (1930), Asociația Turistică „Bănatul" din Oravița (1929), Asociația Muntele Mic (AMIC) din Timișoara (1934), Secțiile „Banat" și „Arad" a Turing Clubului României (1935), Clubul turistic bănățean din Caransebeș (1935). Aceste asociații promovau drumeția, cunoașterea, ocrotirea și păstrarea frumuseților naturii patriei noastre.

Tot în această perioadă apar noi stațiuni climaterice: Văliugul (Frantdorf) la altitudinea de 645 m, Gărîna (Wolfsberg) sau Sinaia-Banatului cum a fost numită (atitudinea 1 000 m), Brebu Nou (Weidental) cunoscută ca una dintre cele mai vechi stațiuni climaterice din Banat. Aceste stațiuni erau mult căutate de către schiori și renumite pentru ospitalitatea locuitorilor. Gărîna poseda un han cu restaurant și case particulare pentru cazare.

Stațiunea climaterică Văliug, a început să fie căutată încă din 1879, iar în perioada interbelică a fost numită și „Semmeringul românesc". Stațiunea era recomandată pentru cură de aer și tratarea anumitor afecțiuni ale sistemului nervos. Iată cîteva dintre distracțiile pe care le oferea stațiunea: popice, pescuit, băi în Bîrzava, plimbări în împrejurimi la Prislop, Muntele Semenic, Gărîna, Vila Klauss, Barajul mare de la Breazova.

Alte stațiuni climaterice au luat ființă la Poiana Mărului în anul 1937, Muntele Mic (altitudinea 500 m), Teiuș-Caransebeș (altitudinea 220 m), Șușara lîngă Sasca Montană, Dognecea. La Bocșa Montană (altitudinea 189 m) s-a amenajat „Sanatoriu Dr. Velicsek" pentru hidroterapie și cură de aer după modelul „Sanatoriului dr. Lehmann" din Drezda. Stațiunea dispunea de un Oficiu local de cură și turism, hotel, restaurante, strand. Dintre stațiunile balneare apărute în această perioadă amintim: Lipova (altitudine 138 m), Călacea (altitudinea 117 m), Bogda (altitudine 169 m).

e) *Perioada după 23 August 1944* este caracteristică turismului de masă, iar odată cu înființarea Asociației Turismului Popular (1948) întregul popor muncitor din patria noastră se poate bucura de toate bogățiile și frumusețile naturii cu care a fost hărăzită țara noastră.

MARTIN OLARU

L'HISTORIQUE DU TOURISME DE BANAT

(*Résumé*)

Dans cet ouvrage sont presentées les débuts du mouvement touristique de Banat, les principales associations touristique et unes de filiales des sociétés touristiques de Cluj ou Sibiu (*Siebenbürgischer Karpathenverein* — 1880), (*Erdély Karpat Egyesülét* — 1890). À Timișoara on a été crée dans l'année 1892 la société *Südungarischer Karpathenverein*, qui entraîne un grand public de Banat aux excursions montagneuses. Dans l/année 1911 on a fondé à Reșița *Asociațiunea turistică „Reșița"*.

https://biblioteca-digitala.ro

Nous énumérons les associations touristiques qui ont été fondé sur le territoire de Banat: *Wandervogel* à Reşiţa (1925), *Secţia turistică a Societăţii sportive a UDR-ului* (1926), qu'édite une belle revue de tourisme „Reşiţa pitorească" (1934), *Oficiul de Turism* à Reşiţa (1936), *Asociaţia turistică „Bănatul"* à Oraviţa (1929), *Asociaţia Muntele Mic din Timişoara (AMIC)*, dans 1934, les sections *Banat* et *Arad* de „Turing Club Român" (1935) avec des filiales à Timişoara, Lugoj et Arad; *Clubul turistic bănăţean*, à Caransebeş (1935). Les membres du cet club ont élévé pour la première fois dans le monde *Monumentul turismului* (1936), situé au lieu nomé „Şapte Izvoare" de montagnes Poiana Rusca.

Aussi, à Caransebeş on a été crée *Oficiul local de turism al staţiunii climaterice Caransebeş-Teiuş* (1936) et à côté de cette association functionnait un *Birou de arhitectură peisagistică*.

À comencement de l'année 1948 toutes les associations de tourisme ont cessé leur activité, en formant une seule association; *Asociaţia Turismului Popular*.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CURĂȚIREA ȘI CONSERVAREA UNEI LĂMPI ELECTRICE DE MINER DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

În urmă cu aproape douăzeci de ani, în colecția secției de minerit-metalurgie a Muzeului județean de istorie Reșița, a intrat o lampă de miner electrică prevăzută cu acumulatori, într-o stare bună de conservare[1].

Confecționată din tablă de alamă (80×70×180 mm)[2], lampa a fost atacată de clorura de amoniu din bateria unei lămpi învecinate.

Coroziunea a cuprins trei părți ale corpului lămpii (fig. 1), prezentîndu-se sub forma unei pete roșietice (cuprit) care a provocat „ciupituri" (pitting) pe suprafața metalului[3]. Pata a fost înconjurată de oxizi de culoare verde-albastru[4]. În cazul culorii albastre este vorba de acțiunea sulfului din atmosferă, care prin combinație cu cuprul din alamă a dus la formarea sulfatului de cupru ce a cristalizat la suprafață[5]. Era necesară o intervenție cît mai grabnică pentru oprirea procesului de coroziune.

Pentru început lampa a fost demontată, carcasa sistemului de iluminat dezlipită, după care lampa a fost imersată într-o soluție de Complexon III cu pH în jur de 10. Timp de două zile lampa a fost curățită cu o perie cu fire sintetice. O imersare îndelungată în soluție nu era posibilă din cauza cositorului cu care era lipită lampa la îmbinări. Prin urmare, obiectul a fost spălat sub jetul de apă a robinetului. Carcasa inferioară ca și porțiunea plăcii din față a lămpii a necesitat un tratament cu hidroxid de sodiu pentru înlăturarea stratului de cositor. Dacă carcasa a putut fi ușor curățată printr-o imersie de trei zile și perieri în soluție de 10% hidroxid de

---

[1] Lampă cu acumulatori de tipul „Triumph" fabricată la Viena. În *Bányaszati és Kohászati Lapok*, 24, XXXVI, Budapest, 1903, se face reclamă pentru o lampă foarte asemănătoare. Mulțumim și pe această cale colegilor I. Popa, V. Zaberca ca și dr. Wollmann pentru informațiile furnizate.

[2] Nu intrăm în detalii cu privire la lampă, deoarece ea va face obiectul unui studiu mai detailat din partea specialiștilor de la secția de minerit-metalurgie.

[3] Mihail Mihalcu, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice, Coroziune și anticoroziune*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 98; Maria Constantinescu, *Protecția anticorozivă a metalelor* Ed. Tehnică, București, 1979, p. 58—60; Maria Constantinescu, Teodora Badea, *Coroziune și protecție anticorozivă*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, p. 9; Elena Vermeșan, Irina Ionescu, Arnold Urseanu, *Chimie matalurgică*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981, fig. 11.1; Angela Lupu, Maria Constantinescu, Iosif Drimuș, *Inhibitori de coroziune pentru protecția metalelor*, Ed. Tehnică, București, 1982, p. 44.

[4] K. Holm, *Konservierung einer Grabplatte aus Messing-Bronze aus dem 14 Jahrhundert*, în *Arbeitsblätter für Restauratoren*, 1, 1974, Gruppe 2, p. 49.

[5] E. Formigli, *Die Bildung von Schichtpocken auf antiken Bronzen*, în *Arbeitsblätter für Restauratoren*, 1, 1975, Gruppe 2, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

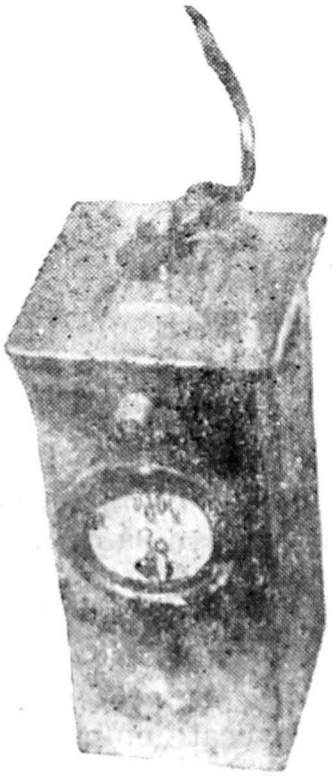

Fig. 1. Lampa înainte de curăţire.

Fig. 2. Părţile componente ale lămpii curăţate

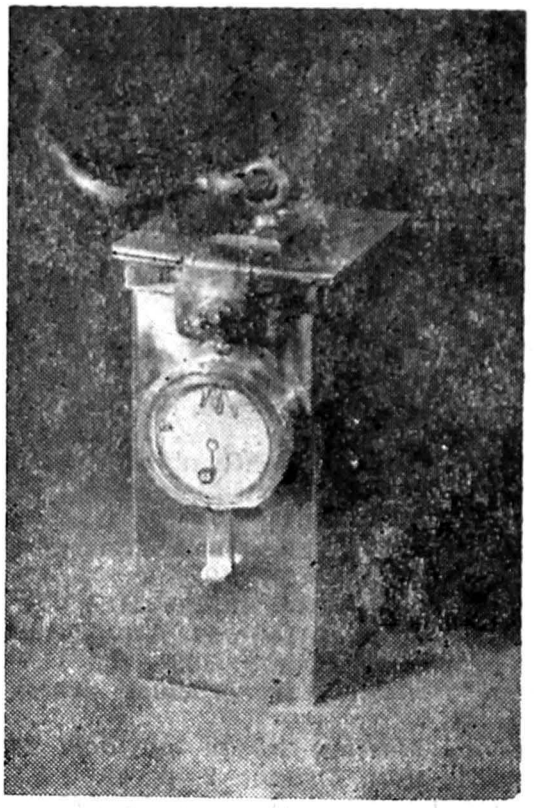

Fig. 3. Lampa curăţată şi conservată.

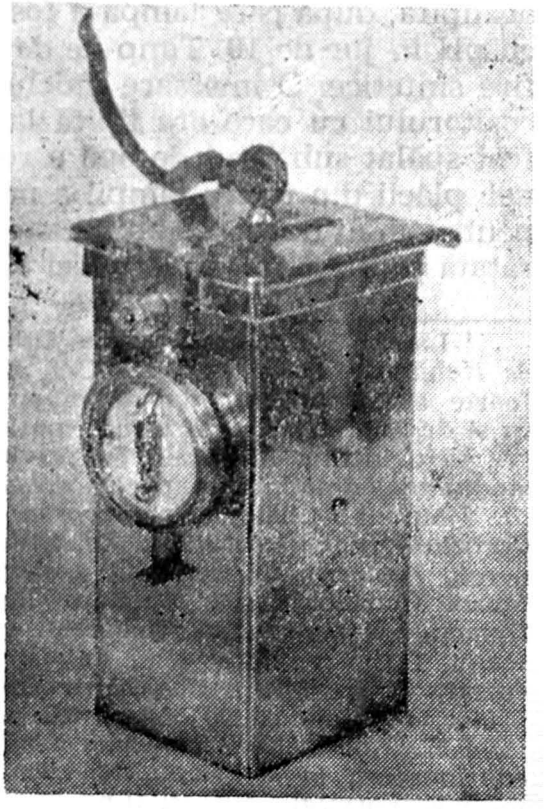

Fig. 4. Încercarea lămpii.

https://biblioteca-digitala.ro

sodiu, placa a necesitat un timp mai îndelungat (6 zile), folosindu-se tampoane îmbibate cu o soluţie de 15—20% de hidroxid de sodiu care erau schimbate după uscare. Curăţirea chimică a fost combinată cu cea mecanică, răzuindu-se cu scalpelul stratul de cositor pînă ce acesta a dispărut.

În urma tratamentului cu Complexon III, produşii de coroziune au dispărut, nu însă şi urmele de pitting. Părţile componente (placa cu legături electrice, carcasele, capacul) au fost periate cu o perie de bronz.

Cîrligul de agăţare din fier forjat a fost curăţat cu o soluţie de 20% acid fosforic cu inhibitor (urotropină) şi apoi fosfatat prin imersie scurtă în acid fosforic pur. Izolarea plăcii de alamă s-a efectuat prin aplicarea unui strat de Revultex MR care după tratament a fost înlăturat iar placa superioară (capac) din nou lustruită cu pîslă (fig. 2).

Pentru a înlătura atingerea cîrligului de capac, pînă la expunere, cîrligul a fost prevăzut cu un manşon de plastic (fig. 3).

Pentru deschiderea-închiderea capacului s-a executat o cheie din tablă care a fost alămită ca şi corpul lămpii[6] în următoarea baie de alămire[7]:

Cu CN	30 g/l	Temperatura pînă la 40°C
Zn O	8 g/l	Densitatea de curent 1 A/dm^2
Na CN	63 g l	Tensiunea 3,5 V
		pH 10,5 . . . 11,5.

În urma băii de alămire, coroziunea de tip pitting n-a dispărut, dar s-a atenuat mult[8].

Conservarea s-a făcut prin aplicarea unui strat de lac incolor, prin imersie, după încercarea lămpii (fig. 4).

Pentru evitarea apariţiei unor noi procese de coroziune obiectul se va păstra la o UR de 45—55%, fără acumulator în interior, manipulîndu-se cu mîna protejată[9].

ŞTEFAN CĂDĂRIU

REINIGUNG UND KONSERVIERUG EINER ELEKTRISCHEN GRUBENLAMPE VOM ANFANG DES 20 JAHRHUNDERT

Vor etwa 20 Jahren ging in die Sammlung Bergbau-Metallurgie eine elektrische Grubenlampe ein, die relativ gut konserviert war, ohne aber funktionstüchtig zu sein. Bei der Lagerung befand sie sich neben einer anderen elektrischen Lampe jüngeren Datums, die noch eine Batterie enthielt. Das hier enthaltene Ammoniumchlorid hat mit der Zeit auch die ältere Grubenlampe angegriffen.

[6] Mulţumim şi pe această cale tov. ing. H. Kaiser pentru sprijinul acordat la această fază de lucru.

[7] L. Onciu, E. Grünwald, *Galvanotehnica*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 502.

[8] I. Koródi, *Restaurarea şi conservarea obiectelor de metal la Muzeul de istorie Cluj*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1966, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro

Die Aufgabe des Verfassers bestand darin, diesen Korrosionprozess zu stoppen, wenn schon die Beseitigung der Folgen nicht zur Gänze möglich war.

Der Korrosionprozess hatte drei der Flächen der Lampe erfasst und erschien als rötlicher Fleck (Kuprit) der ins Metall als pitting Erscheinung eindrang und sich im Folgenden in Form eines grösseren grünlichen Flecks mit verschiedenen Nuancen verlor (Kupfer-Chlorid = Nantokit). Der Korrosionsprozess stand auch unter dem Einfluss des Schwefelgehalts der Atmosphäre. Wir beschlossen, die Lampe ausereinanderzunehmen und die Bestandteile einzeln zu reinigen.

Zuerst wurde das Gehäusse des Leuchtsystems losgelöst, das zusammen mit den restlichen Bestandteilen in Komplexon III getaucht wurde, dessen pH Gehalt etwa bei 10 lag. Zwei tage lang wurde von Zeit zu Zeit auch nachgebürstet. Die zwei Schrauben, welche die Ebonitplatte mit Polen und dem elektrischen Leitungen fixierten, wurden dann entfernt.

Ein längeres Eintauchen in Komplexon III war nicht geraten, weil die Zinnlöte angegriffen worden wäre. Das zusätzliche Zinn wurde zu Beginn abgeschabt, sowohl vom Gehäuse als auch von den unteren Teilen, Letztere wurden mit 10% Natriumhydroxid behandelt, um dass Zinn vollständig zu entfernen. Nach der Behandlung mit Komplexon III sah man die Spuren der Korrosion deutlich. Deshalb wendeten wir eine Galvanisierung an (Messing wurde aufgetragen), wodurch der grosse Fleck verschwand, nicht aber die spuren des pitting, die bloss verdeckt wurden.

Der Hacken aus Schmiedeisen wurde mit einer 20% Phosphorsäurelösung gereinigt, dem Urotropin beigefügt war, als Inhibitor, wobei der Deckel mit Nitrolack bedeckt wurde, in der Nähe des Verschlusses aber mit Revultex MR. Zum Verschluss wurde ein Schlüsse nachgemacht, der ebenfalls mit Messing überzogen wurde. Zur Konservierung wurde der Gegenstand zur Gänze mit farblosem Nitrolack eingelassen.

Die Funktionsprobe wurde mittels einer 9V-Batterie und eine 6V-Lampe vorgenommen. Der Oberteil des Gehäuses wurde mit Schutzglas versehen.

Um eine neuerliche Korrosion an den sich reibenden Stellen zu vermeiden (am Hacken vor allem) wurden diese mit Plaste überzogen, die im Falle einer Ausstellung entfernt wird.

Der Gegenstand wird im Depot bei einer Luftfeuchtigkeit unter 40% aufbewahrt, ohne von anderen Gegenständen berührt zu werden und auf alle Fälle ohne Batterie.

Abschliessenr dankt der Verfasser Dr. V. Wollmann, I. Voina und Dipl. Ing. H. Kaiser für die Untestützung.

https://biblioteca-digitala.ro

ALICE SZ. BURGER,
Late Roman money circulation in South Pannonia
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1981, 231 p.

Cunoscută specialiștilor români prin studii competente de numismatică[1], cercetătoarea maghiară Alice Sz. Burger reia, prin prezentul volum, apărut în seria Régészeti Füzetek, ser. II. no. 22, cîteva probleme privind circulația monetară din secolul IV în sudul Panoniei[2].

Prezentată într-o limbă de largă circulație (traducere engleză asigurată de Vera Gáthy), lucrarea este structurată în modul următor: *Introducere;* I. *Metode și analize;* II. *Faze;* III. *Ateliere;* IV. *Studiul circulației monetare din diferite așezări din sudul Panoniei;* V. *Circulația monetară romană tîrzie din sudul Panoniei;* VI. *Cronologie: Rezumat: Bibliografie: Abrevieri: Index: Lista ilustrațiilor.*

În paginile introductive, autoarea menționează că perioada la care se referă este cuprinsă între anii 324—378 și că în analiza statistică, bazată pe programul calculatorului CDC 3300, computer al Academiei Ungare de Științe, a dispus de 18 264 de monede repartizate: tezaure — 15 289; așezări — 1 585; morminte — 1 390. Acest vast material numismatic este urmărit în cadrul a trei faze: A — 324—364; B — 364—375; C — 385—379.

Operînd cu abrevieri ale împăraților, atelierelor și localităților de descoperire precum și cu parametri ca: împărat, interval-timp, așezare, atelier, avers, oficină, sigle de emisiune (numai pentru fazele tîrzii), Alice Sz. Burger ordonează matematic problematica. După prezentarea tabelelor statistice, sînt discutate în cadrul fiecărei faze și subfaze de pildă: 1a. 324/330; 1b. 330/335; 1c. 335/337; 2a. 337/341; 2b. 341/346 etc. precum și a fiecărui emisiuni din secolul IV, caracteristicile masei monetare descoperită atît în tezaure cît și în așezări și morminte. Cu acest prilej, este reamintit contextul politico-economic al Imperiului roman tîrziu, încadrînd astfel circulația monetară panonică în fenomenul economic al lumii romane. Se are, de asemenea, în vedere, ponderea diferitelor ateliere ca și a tipurilor de revers în compoziția tezaurelor (Pérbal, Arpás, Ocsőd, Ma-

---

[1] Cităm, cîteva din studiile care ne-au stat la îndemînă: Alice Sz. Burger, F. Fülep în *FA*, XXXII, 1981, p. 179—188; Alice Sz. Burger, în *FA*, XXXI, 1980, p. 77—130.

[2] Pentru circulația monetară din Panonia, vezi printre altele: E. Jónas, în *NK*, XXXII—XXXIII, 1933—1934, p. 3—28; B. Sey Katalin, în *NK*, LX—LXI, 1961—1962, p. 29—48; M. Alföldi, în *JNG*, XIII, 1963, p. 75—104: B. Sey Katalin, în *FA*, XVI, 1964, p. 63—77; S. Soproni, în *FA*, XX, 1969, p. 69—79; D. Gabler, în *AÉ*, 2, 1979, p. 232—239.

https://biblioteca-digitala.ro

rok etc.) sau în cadrul descoperirilor din aşezări (Sopianae — Pécs, Tricciana — Sagvar). Totodată, autoarea atrage atenţia asupra evoluţiei nominalului şi repartizării lui în masa monetară descoperită în sudul Panoniei. În încheierea fiecărei faze, Alice Sz. Burger reia prezentarea statistică a descoperirilor pe împăraţi-emitenţi şi în cadrul fiecărui context de descoperire.

Capitolele IV şi V prilejuiesc autoarei ample concluzii privind circulaţia monetară din Panonia sudică, fără a neglija şi aspectele iconografice ale monedelor emise în secolul IV (p. 152). Pentru perioada 330—335, în Panonia, ponderea cea mai mare o deţin atelierele estice, iar pentru perioada 324—346 se poate contura o medie anuală de 30 de piese. Cu această ocazie, se fac precizări asupra numărului de tipuri de revers, pentru perioada 324—346 fiind caracteristice 19 tipuri, iar tipul *Fel Temp Reparatio* este reprezentat în Panonia prin 11 variante. Referitor la activitatea atelierelor, se apreciază că volumul cel mai mare de piese emise de Siscia aparţine perioadei 349—352.

Discutînd descoperirile aparţinînd unor contexte diferite de descoperire, Alice Sz. Burger atrage atenţia asupra faptului că monedele emise de Graţian apar des în aşezări (21%) sau referindu-se la frecvenţa tipurilor de revers, autoarea precizează că *Gloria Romanorum* şi *Securitas Rei puplicae* nu par în aceeaşi proporţie (p. 152).

Faza C (375—378) este reprezentată doar prin 106 de piese, cu o medie anuală de 35 de monede, nefiind semnalat nici un exemplar descoperit în morminte. Slăbirea circulaţiei monetare este de altfel resimţită în toate provinciile romane de pe teritoriul actual al Ungariei: Pannonia Prima, Pannonia Secunda, Valeria precum şi în *barbaricum* (p. 153).

În încheierea comentariilor, autoarea maghiară aduce cîteva precizări, rezultat al concluziilor privind circulaţia monetară a secolului IV în sudul Panoniei, precizări care merită să fie reţinute şi în cercetarea materialului numismatic roman tîrziu din alte zone:

1. Există o diferenţă între circulaţia monetară a tipurilor individuale din aşezări.

2. Circulaţia monetară din aşezări este influenţată de: a. perioada cuprinsă în discuţie; b. destinaţia cantităţii de monede; c. aşezarea geografică a aşezării în cadrul reţelei de drumuri.

3. Administraţia locală a aşezărilor nu influenţează circulaţia monetară.

4. Pentru fiecare fază, condiţiile economice şi istorice ale Imperiului cît şi ale provinciei trebuie luate în considerare în mod complex.

5. Circulaţia monetară a întregii perioade este dirijată şi reglată de administraţia imperială în concordanţă cu nevoile specifice ale fiecărei situaţii istorico-economice.

Ilustraţiile, cuprinzînd tabele statistice complexe, hărţi localizînd numeroasele descoperiri din Panonia, realizate de Lia Bogdándy, completează volumul prezentat.

Deosebit de utilă, lucrarea semnată de Alice Sz. Burger reprezintă un cîştig al cercetării numismatice maghiare.

DANA BĂLĂNESCU

https://biblioteca-digitala.ro

ION DONOIU,
Efigii feminine pe monedele romane, Editura Sport-Turism
Bucureşti, 1983, 126 p., 148 figuri alb-negru, 12 figuri color

Aflat la cel de-al doilea volum[1], Ion Donoiu, pasionat colecţionar şi vechi membru al Societăţii Numismatice Române, încearcă şi reuşeşte să analizeze într-un mod destul de elevat arta monetară romană. Lucrarea, prefaţată de regretatul poet Nichita Stănescu, membru de onoare al Societăţii Numismatice române, cuprinde efigii feminine, reprezentînd zeiţe, simboluri şi precepte morale, idealuri caracteriale şi fizice precum şi împărătese sau membre ale familiei imperiale.

Capitolul introductiv *Argument* îi dă prilejul autorului să prezinte succint rolul jucat de monedă în istoria societăţii romane, evoluţia artei gravorilor monetari în timpul Republicii şi a Imperiului roman, o scurtă trecere în revistă a panteonului roman şi, în sfîrşit, cîteva elemente esenţiale ale tehnicii şi sistemului monetar roman.

Prima parte a lucrării include efigiile feminine din timpul Republicii, personificări de oraşe şi provincii, însoţite de comentarii documentate. Autorul conchide că arta monetară din această perioadă este rezultatul unei fuziuni dintre arta monetară elenă idealizantă şi cea etruscă realistă (p. 16).

Partea a doua a volumului cuprinde o suită de portrete feminine imperiale, începînd cu Livia şi încheind cu Honoria, prezentarea acestora urmărind să evidenţieze trăsăturile fizionomice şi particularităţile psihice individuale şi să surprindă în acelaşi timp stilul şi talentul gravorilor precum şi evoluţia coafurii, costumului şi bijuteriei de-a lungul timpului. Notele biografice care însoţesc portretele sînt menite să sublinieze rolul jucat de aceste personaje în istoria Imperiului roman.

Volumul se încheie cu o listă completă a efigiilor monetare feminine imperiale şi o bibliografie selectivă, în care cele mai recente apariţii editoriale de numismatică şi cataloagele moderne ocupă o pondere însemnată.

Ilustraţiile alb-negru şi color, executate chiar de autor, denotînd o înaltă tehnică fotografică şi gust artistic, sînt însoţite de descrierea monedei şi de unele elemente tehnice specifice catalogării acestui gen de piesă. Se cuvine să sugerăm că era util ca toate aceste descrieri să conţină datele necesare unui catalog modern, iar trimiterile la lucrările de specialitate să cuprindă atît anul cît şi atelierul de emitere.

---

[1] Ion Donoiu, *Monede daco-getice şi efigii romane*, Editura Militară, Bucureşti, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro

Merită să menționăm condițiile tehnice deosebit de bune, asigurate de Editura Sport-turism precum și girul științific al unor cunoscuți cercetători: Gh. Poenaru-Bordea, Octavian Eliescu, Constanța Ştirbu și Mihai Gramatopol.

Cartea lui Ion Donoiu dobîndește o dublă semnificație: o valoroasă inițiativă editorială, care valorifică eforturile de cunoaștere a esteticii monetare[2], precum și un instrument de lucru destul de util pentru studiul monedei, prețioasă mărturie pentru atestarea dezvoltării economice, social-politice și artistice a societății.

Pe de altă parte, dorim să relevăm că această apariție editorială se impune ca un adevărat omagiu adus Societății Numismatice Române, ajunsă, la sfîrșitul anului 1983, la 8 decenii de activitate.

DANA BĂLĂNESCU

[2] Ibidem; vezi în acest sens volumul de studii apărut în urma celui de-al XV-lea Congres mondial de istorie, *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE — „BANATICA", I (1971) — VII (1983)

Cîteva precizări

● Această lucrare este o descriere bibliografică a întregului material publicat în cele șapte volume, apărute pînă acum, ale revistei BANATICA, editată de Muzeul Județean de Istorie Caraș-Severin din Reșița, începînd din anul 1971.

● Potrivit caracteristicilor de conținut, studiile și articolele încorporate în lucrarea de față au fost grupate în cinci secțiuni, corespunzătoare, îndeobște, structurării revistei de mai sus.

● Dispunerea materialului este făcută alfabetic pe autori, în cadrul fiecărei secțiuni.

● În cazul existenței mai multor titluri aparținînd aceluiași autor, s-a aplicat criteriul cronologic. Același criteriu s-a utilizat la fiecare autor și atunci cînd studiile respective au fost publicate în colaborare.

● În cazul studiilor publicate de doi sau mai mulți autori, titlul articolului respectiv se menționează, aici, doar o singură dată, la primul dintre semnatari.

● Pentru o mai largă accesibilitate informativă, titlul articolelor a fost menționat, în paranteză, și într-o limbă străină (conform traducerii făcute de autorul respectiv).

● În finalul bibliografiei este prezentat indicele alfabetic, consultarea sa facilitînd descoperirea operativă a autorilor de titluri.

PETRU CĂLIN

I

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

1 Bălănescu, Dana; Lazarovici, Gh., *Considerații privind tipologia și evoluția vaselor-capac din cultura Vinča, descoperiri din „Clisura Dunării" (Considérations sur la typologie et l'évolution des couvercles de la culture Vinča — découvertes de „Clisura Dunării")*, V, 1979, p. 17—25.

2 Bălănescu, Dana, *Descoperiri monetare din sudul Banatului — II (Découvertes monétaires de Sud de Banat — II)*, VI, 1981, p. 147—151.

3 Bălănescu, Dana, *Descoperiri monetare din sudul Banatului — III (Découvertes monétaire de Sud de Banat — III)*, VII, 1983, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro

4 Bejan, Adrian, *Complexul ceramic de la Lenauheim — jud. Timiș (Ein geschlossener Keramikfund des IV Jhs. u.z. aus Lenauheim — Krs. Timiș)*, II, 1973, p. 131—137.
5 Bejan, Adrian, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni — Jud. Timiș (Archäologische Beiträge zur Kenntnis der dakisch-römischen Siedlungen im Banat im Sinne der Entdeckungen von Hodoni — Kreis Temesch)*, VI, 1981, p. 153—171.
6 Benea, Doina, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană (Betrachtungen zur Topographie des römischen Dierna)*, III, 1975, p. 91—98.
7 Benea, Doina, *Tipare și medalioane din ceramică din colecția Muzeului Banatului (Moulds and Medallions of Pottery in the Banat Museum)*, IV, 1977, p. 161—168.
8 Benea, Doina, *Cercetări arheologice în așezarea civilă de la Tibiscum-edificiu VII (Les fouilles effectuées sur le site de Tibiscum, 1980—1982)*, VII, 1983, p. 203.
9 Bona, Petru; Pop, Constantin, *Un vas antropomorf descoperit la Jupa-Tibiscum (Un vase anthropomorphe decouvert à Jupa-Tibiscum)*, VII, 1983, p. 231.
10 Bozu, Ovidiu, *Cohors I Sagittariorum la Zăvoi — jud. Caraș-Severin (Cohors I Sagittariorum in Zăvoi, Krs. Caraș-Severin)*, IV, 1977, p. 131—133.
11 Bozu, Ovidiu, *Cercetările arheologice din punctul „Cetate", comuna Lăpușnicel, jud. Caraș-Severin (Recherches archéologiques du point „Cetate", commune Lăpușnicel, departement Caraș-Severin)*, V, 1979, p. 187—200.
12 Bozu, Ovidiu, *Construcția romană din punctul „Gura Văii", comuna Brebu — jud. Caraș-Severin (La construction romaine de Gura Văii, la commune Brebu — département Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 125—136.
13 Bozu, Ovidiu, *Cîteva piese romane de la Durostorum în depozitul Muzeului Județean de Istorie Caraș-Severin din Reșița (Pièces romaines de Durostorum trouvées dans le dépôt du Musée départamental d'histoire de Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 141—145.
14 Bozu, Ovidiu, *Considerații cu privire la un opaiț paleocreștin descoperit la Gornea, jud. Caraș-Severin (Considerations concernant une lampe en terre quite paleochrétienne decouverte a Gornea, dép. Caraș-Severin)*, VII, 1983, p. 225.
15 Comșa, I. Eugen, *Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vinča, din zona Porțile de Fier (Quelques traits caractéristiques de la plastique anthropomorphe des établissements de la civilisation de Vinča dans la zone de Portes de Fer)* I, 1971, p. 85—91.
16 Daicoviuciu, Constantin, *Banatul antic — probleme și perspective (Das Banat im Altertum)*, I, 1971, p. 11—15.
17 Dumitrașcu, Sever, *Așezarea neolitică de la Sîntana-Holumb (The neolithic settement Sintana-Holumb)*, III, 1975, p. 25—32.
18 Germann, Carol; Resch, Friederich, Eugen, *Depozitul ceramic de la Parța (Le dépôt céramique de Parța)*, VI, 1981, p. 11—33.

https://biblioteca-digitala.ro

19 Groza, Liviu, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată, (Die neolithische Siedlung von Balta Sărată),* I, 1971, p. 61—75.

20 Gudea, Nicolae; Stancovici, Voin, *Un relief cu cavalerul trac de la Pojejena (Un relief à chevalier trac de Pojejena),* I, 1971, p. 107—109.

21 Gudea, Nicolae, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat (Antike und byzantinsche Münzfunde im Banat),* I, 1971, p. 139—145.

22 Gudea, Nicolae; Uzum, Ilie, *Castelul roman de la Pojejena. Săpăturile arheologice din anul 1970 (Das Römerlager von Pojejena. Die Ausgrabungen des Jahres 1970),* II, 1973, p. 85—96.

23 Gudea, Nicolae, *Sondajul arheologic de la Teregova — jud. Caraș-Severin (Die Probegrabung von Teregova — Krs. Caraș-Severin),* II, 1973, p. 97—101.

24 Gudea, Nicolae; Dragomir, Ion, *Cărămidă romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea (Ein in Gornea gefundener römischer Ziegel mit Text in Kursivschrift aus dem IV. Jh.),* III, 1975, p. 99—121.

25 Gudea, Nicolae; Bozu, Ovidiu, *A existat un sanctuar mithriac la Pojejena? (About the existance of a Mithraeum at Pojejena?),* IV, 1977, p. 117—130.

26 Gudea, Nicolae; Bozu, Ovidiu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice executate la castrul roman de la Pojejena în anii 1977—1978 (Raport préliminaire concernant les fouilles archéologiques éxécutées au camp fortifié de Pojejena dans les années 1977—1978),* V, 1979, p. 181—185.

27 Gudea, Nicolae; Lancu, Moțu, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană (Observations concernant l'histoire du Banat dans l'epoque romaine),* VII, 1983, p. 151.

28 Gumă, Marian; Gumă, Nicoleta, *Săpături de salvare la Valea Timișului — jud. Caraș-Severin (Rettungsgrabungen bei Valea Timișului; Krs. Caraș-Severin),* IV, 1977, p. 45—67.

29 Gumă, Marian, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcoveni-jud. Caraș-Severin (Archäologische Forschungen auf dem „Stenca Liubcovei". Berg, Krs. Caraș-Severin),* IV, 1977, p. 69—104.

30 Gumă, Marian, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea (New Date Concerning the Eary Iron Age Finds in Gornea),* V, 1979, p. 115—180.

31 Gumă, Marian; Săcrin, Caius, *Descoperiri „Coțofeni" inedite de la Bocșa Montană-Colțan, jud. Caraș-Severin (Découvertes „Coțofeni" inédites de Bocșa Montană-Colțan, dép. Caraș-Severin),* VI, 1981, p. 59—95.

32 Gumă, Marian; Dragomir, Ion, *Cîteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării (Quelques découvertes de la premiere et de la seconde epoque du fer dans Clisura Dunării),* VI, 1981, p. 107—123.

33 Gumă, Marian, *Contribuții la cunoașterea culturii BASARABI în Banat (Contributions à la connaissance de la culture BASARABI dans Banat),* VII, 1983, p. 65

https://biblioteca-digitala.ro

34 Iaroslavski, Eugen, *Un depozit de bronzuri de la Drencova, jud. Caraș-Severin (Un dépôt de bronzes de Drencova, département Caraș-Severin)*, II, 1973, p. 79—84.
35 Isac, Dan, *Monumente votive romane din Banat (Römische Votivdenkmäler aus dem Banat)*, I, 1971, p. 111—121.
36 Isac, Dan; Stratan, Ion, *Monumente de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj (Roman provincial ant monuments in the museum from Lugoj)*, II, 1973, p. 117—130.
37 Lazarovici, Gh., *Unele probleme ale neoliticului în Banat (Einige Fragen des Neolithikums im Banat)*, I, 1971, p. 17—32.
38 Lazarovici, Gheorghe, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat (Lar typologie et la cronologie de la culture Vinča en Banat)*, II, 1973, p. 25—55.
39 Lazarovici, Gheorghe, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat (Einige Fragen der Banater neolithischen Keramik)*, III, 1975, p. 7—24.
40 Lazarovici, Gheorghe, *Periodizarea culturii Vinča în România (Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien)*, IV, 1977, p. 19—44.
41 Lazarovici, Gheorghe; Săcărin, Caius, *Epoca bronzului în Clisura Dunării (Die Bronzezeit in der „Clisura Dunării")*, V, 1979, p. 71—105.
42 Lazarovici, Gheorghe, *Importuri Tiszapolgár în așezarea Sălcuța de la Cuptoare-Sfogea. Contribuții la legăturile culturale și cronologice ale culturilor Sălcuța și Tiszapolgár (Tiszapolgár — Einflüsse in die Sălcuța Ansiedlung von Cuptoare — Sfogea. Beiträge zu den kulturellen und chronologischen Verbindungen der Kulturen Sălcuța und Tiszapolgár)*, VI, 1981, p. 35—41.
43 Lazarovici, Gheorghe, *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier-Clisură (Das Frühneolithikum in der Zone des Eisernen Tores, Donau-Klamm-Clisură)*, VII, 1983, p. 9.
44 Medeleț, Florin, *Situla de la Remetea Mare, jud. Timiș (Die Bronzesitula von Remetea Mare, Kreis Timiș)*, III, 1975, p. 49—59.
45 Mogoșanu, Florea, *Date cu privire la paleoliticul din județul Caraș-Severin (De dates concernant le paleolitique du dép. Caraș-Severin)*, II, 1973, p. 13—23.
46 Moroz-Pop, Maria, *Plastica Vinčana din așezarea de la Sălbăgelul Vechi, comuna Găvoșdia, jud. Timiș (La plastique appartenent au civilisation Vinča de l'établissement de Sălbăgel, dép. Timiș)*, VII, 1983, p. 53.
47 Olaru, Martin; Cădariu, Ștefan, *Peșteri cu urme de locuire de pe Valea Nerei, sectorul Chei (Bewohnte Höhlen im Nera-Tal)*, IV, 1977, p. 9—18.
48 Oprinescu, Adriana, *Răspîndirea culturii Tiszapolgár-Românești în Banat (Die Verbreitung der Kultur Tiszapolgár-Românești im Banat)*, VI, 1981, p. 43—50.
49 Petrovszky, M., D., Russu, I. I., *O diplomă militară din Tibiscum (Ein römisches Militärdiplom aus Tibiscum)*, III, 1975, p. 61—63.
50 Petrovszky, Richard, Cădariu, Ștefan, *Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin (Coțofeni-Siedlungen im Kreise Caraș-Severin)*, V, 1979, p. 35—69.

https://biblioteca-digitala.ro

51 Petrovszky, Richard, *Tipuri de morminte romane în zona Caransebeșului (Römische Gräbertypen in der Umgebung von Caransebeș)*, V, 1979, p. 201—213.
52 Pop, Constantin; Dănilă, Ștefan, *Statuete romane reprezentînd luptători (Statuettes romaines représentants des lutteurs)*, I, 1971, p. 127—137.
53 Pop, Constantin; Uzum, Ilie, *Un bronz roman de la Gornea-Zomonițe (Un bronze romain de Gornea Zomonițe)*, VI, 1981, p. 137—140.
54 Protase, Dumitru, *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană, sec. II—VI, pînă la venirea slavilor (Considérations sur les établissements ruraux de la Dacie romaine et post romaine (II-e—VI-e siècles) jusqu'à l'árrivée des Slaves)*, I, 1971, p. 93—105.
55 Protase, Dumitru; Petculescu, Liviu, *Coiful roman de la Berzovia (Der römische Helm von Berzovia)*, III, 1975, p. 85—89.
56 Lazarovici, Gh.; Resch, Fr.; Germann, C., *Descoperiri arheologice la Timișoara-Freidorf (Découvertes archéologiques à Timișoara-Freidorf)*, VII, 1983, p. 35.
57 Răuț, Octavian; Bozu, Ovidiu; Petrovszky, Richard, *Drumurile romane în Banat (Römerstrassen im Banat)*, IV, 1977, p. 135—159.
58 Rogozea, Petru, *Cîteva descoperiri hallstattiene recente din Banat (Neuliche hallstattzeiltliche Entdeckungen aus dem Banat)*, VII, 1983, p. 139.
59 Roman, Petre, *Modificări structurale ale culturilor neoliticului final din regiunea carpato-danubiană (Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpatenraum)*, II, 1973, p. 57—77.
60 Rusu, I., Ion, *Inscripții romane din castrul Praetorium-Mehadia (Inscriptions romaines du champ de Mahadia)*, II, 1973, p. 103—115.
61 Rusu, I. Ion, *Diploma militară romană din Čovdin — R.S.F.J. (Das römische Militärdiplom von Čovdin — R.S.F.J.)*, III, 1975, p. 75—84.
62 Rusu, Mircea, *Cultura Tisa (La culture Tisa)*, I, 1971, p. 77—83.
63 Săcărin, Caius, *Trei celturi de la Pescari — jud. Caraș-Severin (Trois kaches à douille du village Pescari, dèp. Caraș-Severin)*, IV, 1977, p. 111—115.
64 Săcărin, Caius, *Depozitul de bronzuri de la Cozla — jud. Caraș-Severin (Le dépôt de bronzes de Cozla — dép. Caraș-Severin)*, V, 1979, p. 107—114.
65 Săcărin, Caius, *Depozitul de bronzuri de la Ticvaniul Mare — jud. Caraș-Severin (Le dépôt de bronzes de Ticvaniul Mare — dép. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 97—106.
66 Săcărin, Caius, *O nouă descoperire din epoca bronzului din Clisura Dunării (Une nouvelle découverte de l'âge du bronze dans „Clisura Dunării")*, VII, 1983, p. 59.
67 Soroceanu, Tudor, *Însemnătatea cimitirului de la Mocrin pentru cronologia epocii timpurii a bronzului în Banat (Die Bedeutung des Gräberfeldes von Mokrin für die Chronologie der frühen Bronzezeit aus dem Banat)*, III, 1975, p. 33—48.
68 Soroceanu, Tudor, *Considerații preliminare asupra ceramicii de tip Mureș (Vorläufige Betrachtungen über die Keramik vom Mureș-Typ)* IV, 1977, p 105—110

https://biblioteca-digitala.ro

69 Stoicovici, Eugen, *Unele caracteristici ale zgurilor din atelierele metalurgice daco-romane și prefeudale (Quelques caractéristiques de scories des ateliérs metallurgiques daco-romaine et preféodaux)*, VII, 1983, p. 239.
70 Trîncă, Georgeta, *Studiu preliminar asupra resturilor de faună din așezarea eneolitică de la Cuptoare-Sfogea (Etude préliminaire des restes faunistiques de la station énéolitique de Cuptoare-Sfogea)*, VI, 1981, p. 51—58.
71 Zaharia, Florica; Cădariu Ștefan, *Urme textile pe ceramica neolitică descoperită în județul Caraș-Severin (Textilabdrücke auf neolithischer Keramik aus dem Kreis Caraș-Severin)*, V, 1979, p. 27—34.

II

ISTORIE MEDIE

72 Boroneanț, Vasile, *Locuirea din secolele XII—XIII de la Ogașul Neamțului — comuna Berzasca, jud. Caraș-Severin (L'habitat des XII—XIIIe siècles d'Ogașul Neamțului, commune de Berzasca)*, III, 1975, p. 123—130.
73 Chirilă, Eugen; Gudea, Nicolae; Uzum, Ilie, *Tezaurul monetar de la Caransebeș, sec. XV—XVIII (Münzhort aus Karansebesch)*, I, 1971, p. 179—196.
74 Ciulei, Gheorghe, *Autonomia juridică a românilor din Banat în evul mediu (L'autonomie juridique des roumains du Banat au Moyen Âge)*, V, 1979, p. 285—290.
75 Ciulei, Gheorghe, *Procese civile după „jus valachicum" în Banat (Procès civiles jugés d'après la „jus valachicum" en Banat)*, VI, 1981, p. 225—236.
76 Ciulei, Gheorghe, *Cauzele penale judecate în evul mediu în Banat (Procès pénales jugés au Moyen-Âge en Banat)*, VII, 1983, p. 333.
77 Dan, P. Mihail; Feneșan, Costin, *Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat (Auskünfte über die Vorbereitung der dritten Reise Josephs II, ins Banat)*, IV, 1977, p. 259—268.
78 Dani, Ioan; Feneșan, Costin, *O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea (Eine Rechnungsaufzeichnung aus dem Banat des XIV. Jhs.)*, III, 1975, p. 145—152.
79 Feneșan-Bulgaru, Cristina, *Problema instaurării dominațiilor otomane asupra Banatului, Lugojului și Caransebeșului (Das Problem des Einsetzung osmanischer Herrschaft im Banate von Lugosch und Karansebesch)*, IV, 1977, p. 223—238.
80 Feneșan, Costin, *Despre privilegiile Caransebeșului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea (Über die Privilegien von Caransebeș bis zur Mitte des XVI Jhs.)*, II, 1973, p. 157—163.
81 Feneșan, Costin, *Informații documentare privind răscoala populară bănățeană de la 1737—1739 (Urkundliche Auskünfte über den banater Volksaufstand von 1737—1739)*, II, 1973, p. 165—185.
82 Feneșan, Costin, *Asistența socială și lupta minerilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (Die Sozialassistenz und der*

https://biblioteca-digitala.ro

Kampf der Banater Bergarbeiter in der zweiten Hälfe des XVIII. Jahrunderts), III, 1975, p. 153—174.

83 Feneșan, Costin, *„Reglementarea" din 1693 a comitatului Severinului (Die „Regelung" von 1693 der Severiner Gespannschaft)*, IV, 1977, p. 239—243.

84 Feneșan, Costin; Wolmann, Volker, *Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Auskünfte über des Saskaer Berg-und Hüttenwesen in der zweiten Hälfte des XVIII-Jahrhunderts)*, IV, 1977, p. 245—257.

85 Feneșan, Costin, *Districtul românesc Mehadia la sfîrșitul secolului al XIV-lea (Der rumänischen Bezirk Mehadia am Ende des 14 Jahrunderts)*, V, 1979, p. 265—275.

86 Feneșan, Costin, *Ragusa (Dubrovnik) und das Banat in der erste Hälfte des XV. Jahrunderts)*, V, 1979, p. 277—284.

87 Goldenberg, Samuel, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea (Karansebesch und der sud-osteuopäische Handel während des XVI. Jhd.)*, I, 1971, p. 163—177.

88 Groza, Liviu, *Justiția militară austriacă și pedepsele ce se aplicau soldaților în cadrul regimentelor de grăniceri (La justice militaire et les punitions appliquées aux soldats dans les régiments autrichiens de gardes-frontières)*, VI, 1981, p. 253—263.

89 Gyémänt, Ladislau, *Rolul lui Vasile Georgevici în mișcarea de emancipare a românilor bănățeni, 1820—1826 (Die Rolle Vasile Georgevici' in der Befreiungsbewegung der Banater Rumänen, 1820—1826)*, III, 1975, p. 193—207.

90 Hațegan, Ion, *Rezistența cnejilor bănățeni față de politica de feudalizare în secolul al XVI-lea (La résistence des cnezes de Banat à la politique de féodalisation au cours du XIV-ème siècle)*, VI, 1981, p. 217—223.

91 Matei, Ștefan; Uzum, Ilie, *Cetatea de la Pescari (Die Burg von Pescari)*, II, 1973, p. 141—156.

92 Matei, Ștefan, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise (Les fortification du Banat à la lumière des sources écrites)*, V, 1979, p. 255—263.

93 Neamțu, Alexandru, *Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României (Aktuelle Fragen in der rumänischen Geschichtsforschung des Mittelalters)*, I, 1971, p. 149—156.

94 Pop, Ioan, Aurel, *Reflectarea unor realități bănățene în istoriografia din Scheii Brașovului în veacul al XVIII-lea (Réalités de la province de Banat présentés dans l'historiographie de Scheii Brașovului au cours de XVIII-ième siècle)*, VI, 1981, p. 237—243.

95 Rus, Mircea, *Transilvania și Banatul în secolele VI—IX (Siebenbürgen und Banat zwischen dem VI und IX Jahrhundert)*, IV, 1977, p. 169—214.

96 Sătmărean, Cornel, *Despre comunitatea sătească și norme de drept bizantin utilizate în raporturile juridice din cadrul obștilor sătești românești (De la communauté rurale et des normes de droit byzantin utilisées dans les rapports juridiques dans les collectivités rurales roumaines)*, VII, 1983, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro

97 Stoicovici, Eugen, *Ateliere siderurgice din secolele IV—XI—XII în partea de sud a Banatului (Eisenhüttenwerkstätten aus dem IV und XI—XII Jahrhunderten vom Süden des Banats)*, VI, 1981, p. 173—179.
98 Șora, Gheorghe, *Unele aspecte privind învățămîntul românesc din Banat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Einige Aspekte des Banater Unterichtes in rumänischer Sprache ende des 18 Jahrunderts)* VI, 1981, p. 245—251.
99 Trîncă, Georgeta, *Observații pe marginea materialului faunistic din așezarea medievală de la Ilidia, jud. Caraș-Severin (Observations sur le matériel faunique de l'établissement médieval d'Ilidia, dép. Caraș-Severin)*, VII, 1983, p. 311.
100 Trâpcea, N., Teodor, *Informații despre unele localități din Banat în secolul al XVIII-lea (Informations concerning some localities of Banat region in the XVIII-th Century)*, V, 1979, p. 291—295.
101 Uzum, Ilie; Lazarovici, Gheorghe, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice (Die mittelalterliche Dorfsiedlung Ilidia im Lichte der Urkunden der archäologischen Forschungen)*, I, 1971, p. 157—162.
102 Uzum, Ilie, *Cimitirul medieval de la Gornea — „Țîrcheviște" (Le cimetière de Gornea — „Țîrcheviște")*, II, 1973, p. 131—143.
103 Uzum, Ilie, *Locuirea feudală timpurie de la Gornea — „Țărmuri" (Frühmittelalterliche Ansiedlung bei Gorne — „Țărmuri", Krs. Caraș-Severin)*, IV, 1977, p. 215—222.
104 Uzum, Ilie, *Die Rumänen der „Clisura Dunării" zwischen dem VI und XIV Jahrhundert — Geschichtlich — archäologische Betrachtungen)*, V, 1979, p. 215—224.
105 Uzum, Ilie, *Așezarea feudală timpurie de la Moldova-Veche — „Rît", jud. Caraș-Severin (L'établissement du haut Moyen Âge de Moldova Veche — „Rît", département Caraș-Severin)*, V, 1977, p. 225—254.
106 Uzum, Ilie, *Necropola feudală timpurie de la Gornea — „Căunița de Sus", jud. Caraș Severin (Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Gornea — „Căunița de Sus", Kreis Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 181—210.
107 Uzum, Ilie; Țeicu, Dumitru, *Cercetările arheologice de la Ciclova Română, județul Caraș-Severin (Les recherches archéologiques de Ciclova Română, dép. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 211—216.
108 Uzum, Ilie, *Așezările medievale de la Gornea — „Zomoniță", com. Sicheviță, jud. Caraș-Severin (Les établissements médiévaux de Gornea — „Zomoniță", com. Sicheviță, dép. Caraș-Severin)*, VII, 1983, p. 249.
109 Uzum Ilie; Țeicu, Dumitru, *Precizări de ordin cronologic și considerații istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reșița — „Ogășele" (Chronologische Festlegungen und geschichtliche Einschätzungen angesichts des Denkmals feudaler Architektur von Reșița — „Ogășele")*, VII, 1983, p. 297.
110 Wollmann, Volker, *Dezvoltarea tehnicii miniere din munții cărășeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Die Entwicklung der Bergbautechnik in den Karascher Bergen während der zweiten Hälfte des 18 Jahrhunderts)*, I, 1971, p. 197—277.

https://biblioteca-digitala.ro

111 Wollmann, Volker, *Hărți privind exploatările miniere de la Dognecea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Grubenrisse von Dognecea aus der zweiten Hälfte des XVIII Jhs.)*, II, 1973, p. 187—198.
112 Wollmann, Volker, *Hărți privind exploatările miniere de la Dognecea din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Grubenrisse von Dognecea aus der ersten Hälfte des XVIII Jhs.)*, III, 1975, p. 175—191.
113 Wollmann, Volker, *Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album-catalog cartografic (Das banater Grubenwesen um die Mitté des XVIII Jahrhunderts wiederspiegelt in einem Grubenriss-Album)*, V, 1979, p. 297—315.

III

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

114 Ardelean, Virginia, *Documente privind lupta pentru democratizarea aparatului de stat în plasa Oravița, jud. Caraș-Severin (Documente über den Kampf für Demokratisierung des Staatsapparates im Bezirk Oravița, Kreis Caraș)*, IV, 1977, p. 427—432.
115 Báthory, Ludovic, *Evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919—1929 (The Development of Mining Industry in Banat between 1919—1929)*, II, 1973, p. 269—288.
116 Báthory, Ludovic, *Greve și revendicări ale muncitorilor de la Societatea „Uzinele de Fier și Domeniile Reșița", în anul 1929 (Streike und Forderungen der UDR-Arbeiter im Jahre 1929)*, IV, 1977, p. 385—403.
117 Bitang, Alexandru; Simu, Simion; Perian, Dan, *Evoluția industriei constructoare de mașini la Reșița (L'evolution de l'industrie constructeure de machines à Reșița)*, VI, 1981, p. 477.
118 Bocșanu, Nicolae, *Un istoric uitat — Damaschin Bojincă, 1802—1869 (Un historien aubilé — Damaschin Bojincă, 1802—1869)*, I, 1971, p. 289—299.
119 Bona, Petru, *Contribuții la cunoașterea activității politice a generalului Train Doda (Beiträge zur Kenntniss der politischen Activität des Generals Traian Doda)*, VI, 1981, p. 273—276.
120 Bozu, Ovidiu, *Măsuri represive împotriva muncitorilor adoptate în perioada militarizării uzinelor Reșița (Unterdrückungsmassnahmen, die während der Militarisierung der Reșițaer-Werke gegen die Arbeiter getroffen wurden)*, III, 1975, p. 277—282.
121 Brătescu, Constantin, *Rolul forțelor democratice conduse de P.C.R. în înfăptuirea reformei agrare din 1945 pe domeniile societății UDR (Die Rolle der Demokraten unter der Führung der K.P.R. in der Durchführung der Bodenreform von 1945 auf den Besitztümern der U.D.R.)*, II, 1973, p. 299—307.
122 Brătescu, Constantin, *Documente referitoare la acțiunile greviste și de sabotaj organizate de clasa muncitoare sub conducerea P.C.R. în zona industrială a Banatului de Sud în perioada 1942—1944 (Belege über Streik und Sabotageaktionen die von der Arbeiterklasse unter der Führung der K.P.R. in der Industriezone im Süden des Banates zwischen 1942—1944 organisiert wurden)*, III, 1975, p. 283—289.

https://biblioteca-digitala.ro

123 Brătescu, Constantin, *Aspecte privind lupta pentru pămînt a țărănimii din județul Caraș între 1934—1937 (Der Kampf der Bauern für Boden im Kreis Caraș in den Jahren, 1934—1937)*, IV, 1977, p. 405—413.

124 Brătescu, Constantin, *Învățătorii români din zona Caransebeșului în sprijinul Unirii Banatului cu România (Die rumänischen Lehrer aus der Karansebescher Gegend — Unterstützer der Vereinigung des Banats mit Rumänien)*, V, 1979, p. 391—397.

125 Brătescu, Constantin, *Activitatea despărțămîntului Bocșa al ASTREI în slujba Unirii Banatului cu România (Die Aktivität der Section Bocșa der ASTRA im Dienste der Vereiningung des Banats mit Rumänien)*, VI, 1981, p. 289—294.

126 Brătescu, Constantin, *Aspecte privind lupta pentru democratizarea vieții politice în județul Caraș-Severin în perioada 23 August 1944—6 martie 1945 (Aspekte betreffend den Kampf für Demokratisierung des politischen Lebens im Kreise Caraș-Severin in der Zeitspanne 23 August 1944—6 März 1945)*, VI, 1981, p. 375—379.

127 Brătescu, Constantin, *Aspecte privind lupta românilor cărășeni pentru unirea cu România, între 1894—1918 (Aspects de la lutte livrée entre 1894—1918 par les roumains de Caraș-Severin pour l'union avec la Roumanie)*, VII, 1983, p. 357.

128 Brătescu, Constantin, *Cîteva documente privind mișcarea muncitorească și comunistă la Anina în anii crizei economice (Quelques documents concernant le mouvement ouvrier et communiste aux mines d'Anina pendant la crise économique)*, VII, p. 387.

129 Calincof, Eleonora, *Contribuții documentare privind Băile Herculane la începutul secolului al XIX-lea (Beiträge zur Geschichte von Herkulesbad zu Beginn des XIX-ten Jahrhunderts)*, V, 1979, p. 307—328.

130 Cordoș, Nicolae, *Lugojenii și Emanuil Gojdu (Die Lugoscher und Emanuil Gojdu)*, I, 1971, p. 281—287.

131 Cordoș, Nicolae, *Consfătuirea confidențială a Partidului Național Român la Timișoara — 1901 (Die vertrauliche Beratung der Rumänische Nationalpartei in Timișoara, im Jahre 1901)*, II, 1973, p 251—261.

132 Cordoș, Nicolae, *Organizarea apărării în procesul memorandist (Die Organisierung der Verteidigung im Memorandistenprozess)*, III, 1975, p. 231—248.

133 Dan, Mihail; Uzum, Ilie, *Din corespondența generalului Traian Doda Cu Vicențiu Babeș (Aus der Korrespondenz zwischen General Traian Doda und Vicențiu Babeș)*, II, 1973, p. 219—233.

134 Dobrescu, Victor, *Contribuția elevilor și a corpului didactic de la Institutul pedagogic la activitatea Consiliului Național din Caransebeș, 25.XI.1918—15.VIII.1919 (La contribution des élèves et du corps enseignant de l'institut pédagogique à l'activité du CNR de Caransebeș)*, V, 1979, p. 399—405.

135 Dobrescu, Victor, *Un luptător pentru unirea de la 1918: prof. Sabin Evuțian — 1889—1977 (Un militant pour l'union de 1918: prof. Sabin Evuțian, 1889—1977)*, VII, 1983, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro

136 Dudaș, Vasile, *Aspecte ale grevei generale din august 1920 în Banat (Einige Aspekte des Generalstreiks vom August 1920 im Banat)*, IV, 1977, p. 355—359.

137 Farkaș, Walter, *Aspecte ale mișcării muncitorești conduse de P.C.R. la Reșița, în perioada 1929—1933 (Aspekte der Arbeiterbewegung unter der Leitung der R.K.P. in Reschitza zwischen den Jahren 1929—1931)*, I, 1971, p. 333—338.

138 Faur, Viorel, *Presa românească din Oradea despre mișcarea memorandistă (Rumänische Zeitungen aus Oradea über die Memorandumbewegung)*, III, 1975, p. 249—257.

139 Faur, Viorel, *Mișcarea memorandistă în Bihor (Memorandist movement in Bihor District)*, IV, 1977, p. 299—307.

140 Faur, Viorel, *Lupta românilor din Crișana pentru drepturi naționale în primii ani ai veacului al XX-lea (Aus dem Kampf der Oradea-er Bevölkerung für nationale Freiheiten in den ersten Jahren des XX Jhr.)*, V, 1979, p. 373—382.

141 Faur, Viorel; Apan, Mihai, *Momente ale afirmării românilor bihoreni în contextul mișcării pentru drepturi și unitate națională (Moments de l'affirmation des roumains de Bihor dans le contexte du mouvement pour droits et unité nationale)*, VI, 1981, p. 295—302.

142 Faur, Viorel; Apan, Mihai, *Din acțiunile politice ale românilor bihoreni în anul 1907 (Quelques actions politiques des roumains de Bihor en 1907)*, VII, 1983, p. 351.

143 Florescu, I. Gheorghe, *Naționalizarea societății „Reșița" și implicațiile ei politice, 1920—1923 (Die Verstaatlichung der „Reschitza" — Gesellschaft und ihre politische Miteinwirkungen 1920—1923)*, IV, 1977, p. 361—372.

144 Gherga, Cornel, *Forme ale luptei desfășurate de masele populare conduse de P.C.R. între anii 1924—1928 în județul Caraș-Severin (Formes de la lutte des masses populaires dirigées par le Parti Communiste Roumain dans la periode 1924—1928 dans le dép. Caraș-Severin)*, I, 1971, p. 321—331.

145 Groza, Liviu, *Contribuții aduse de Divizia 19 Infanterie la insurecția națională antifascistă și antiimperialistă din August 1944 și la acoperirea frontierelor țării în partea de sud a Banatului (La contribution apportée par la Division 19 Infanterie à l'insurrection nationale armée antifasciste et antiimperialiste du 23 Août et la couverture de la frontière du pays dans le sud du Banat)*, IV, 1977, p. 415—425.

146 Groza, Liviu, *Considerații cu privire la regimentul românesc de graniță din Caransebeș (Considérations sur le régiment roumain de gardes-frontières de Caransebeș)*, V, 1979, p. 329—339.

147 Groza, Liviu, *Testamentul generalului Mihail Trapșa (Le testament du general Mihail Trapșa)*, VII, 1983, p. 345.

148 Horváth, Alexandru, *Tradiții și aspecte din lupta revoluționară a muncitorilor de la Uzinele Reșița în perioada premergătoare creării P.C.R. (Aus der Tradition der Reschitaezer Arbeiterbewegung bis zur Gründung der K.P.R.)*, I, 1971, p. 313—319.

149 Kakucs, Lajos, *Începuturile dezvoltării industriale la Topleț (Anfänge der industriellen Entwicklung in Topleț)*, VI, 1981, p. 265—271.

https://biblioteca-digitala.ro

150 Karolyi, Dionisie, *Contribuţii la istoria construcţiilor de căi ferate în Banat, 1856—1914 (Beiträge zur Geschichte der Banater Eisenbahnbauten, 1856—1914)*, I, 1971, p. 201—218.
151 Magas, Gheorghe, *Exercitarea puterii de către Consiliul Naţional Român — Caransebeş în perioada noiembrie 1918—august 1919 (The Practising of Power by the Romanian National Council, Caransebeş includin the Period of November 1918—August 1919)*, VI, 1981, p. 319—323.
152 Milin, Miodrag, *Momente şi semnificaţii în mişcarea naţională a românilor din Banat, 1860—1880 (Aspects and signifiance of the National Movement of the Banater Roumanian People, 1860—1880)*, VI, 1981, p. 277—288.
153 Milin, Miodrag, *Situaţia revoluţionară în Banat, 1914—1918 (Die revolutionäre Lage im Banat, 1914—1918)*, V, 1979, p. 383—390.
154 Mîndruţ, Stelian, *„Drapelul" din Lugoj şi cenzura în Transilvania primului război mondial (Le „Drapeux" de Lugoj et la censure de Transylvanie pendant la première guerre mondiale)*, VI, 1981, p. 303—317.
155 Munteanu, Ion, *Învăţămîntul agricol din Banat în perioada interbelică (Landwirtschaflicher Unterricht im Banat in der Zwischenkriegszeit)*, V, 1979, p. 429—438.
156 Munteanu, Ion, *Utilarea economiei agrare din sud-vestul României cu inventar agricol în perioada dintre cele două războaie mondiale (The Equipment of the agrarian Economy in the South-West of Romania with agri-culturae Implements between the two World-Wars.)*, VI, 1981, p. 341—357.
157 Neamţu, Gelu, *Din corespondenţa lui Pavel Rotariu privind ziarul „Luminătoriul", 1880—1890 (Aus der Korrespondenz von Pavel Rotariu, din Zeitung „Luminătorul" Betreffend, 1880—1894)*, I, 1971, p. 235—249.
158 Neamţu, Gelu, *Tendinţe şi valori în activitatea politică a lui Andrei Mocioni (Tendances et valeurs dans l'activité politique de Andrei Mocioni, 1848—1877)*, I, 1971, p. 301—311.
159 Neamţu, Gelu; Naghi, Gheorghe, *Din corespondenţa lui Alexandru Roman privind ziarul „Federaţiunea", 1868—1876 (Aus dem Briefwechsel Alexandru Roman über die Zeitung „Federaţiunea")*, IV, 1977, p. 285—292.
160 Neamţu, Gelu, *Ideea Dacorominiei — simbol al luptei pentru unitatea naţională în timpul Revoluţiei de la 1848—1849 în Transilvania (L'idée de Dacoroumânie, symbôle de la lutte pour l'unité nationale au temps de la révolution de 1848—1849 en Transylvanie)*, V, 1979, p. 359—366.
161 Păiuşan, Radu; Sav, Corneliu, *Despre desfăşurarea revoluţiei de la 1848—1849 în nord-estul Banatului (Über den Verlauf der rumänischen Revolution von 1848—1849 im nord-osten des Banats)*, V, 1979, p. 341—357.
162 Peligrad, Dumitru, *65 de ani de la constituirea Uniunii Minerilor (65 ans de la constitution de l'Union des Minères)*, VII, 1983, p. 371.
163 Ploeştianu, Grigore, *Din lupta lui Paul Vasici pentru drepturile românilor bănăţeni şi transilvăneni (Aus dem Kampfe Paul Vasici für die*

https://biblioteca-digitala.ro

Rechte der banater und siebenbürger Rumänen), IV, 1977, p. 269—283.

164 Popa, Ion, *Aspecte ale șomajului în zona industrială din sudul Banatului, 1929—1933 (Quelques aspects du chômage dans la zone industrielle du sud de Banat 1929—1933)*, III, 1975, p. 271—276.

165 Popa, Ion; Jurma, Gheorghe, *Ecouri ale răscoalei țărănești din 1907 în județul Caraș-Severin (Retentissements de la revolt des paysans de l'année 1907 dans le département Caraș-Severin)*, IV, 1977, p. 313—316.

166 Popa, Ion, *Un document despre greva muncitorilor de la Anina din anul 1903 (Un document concernant la grève des ouvriers d'Anina de l'année 1903)*, IV, 1977, p. 309—311.

167 Popa, Ion, *Despre situația șomerilor din sudul Banatului în primii ani ai crizei economice, 1929—1931 (Autour de la situation des chômeurs du sud de Banat dans le premières années de la crise économique, 1929—1931)*, V, 1979, p. 453—455.

168. Popa, Ion, *Noi mărturii despre activitatea grupului de partizani „Mărășești" (Des nouvelles preuves concernant l'activité du groupe de partisans „Mărășești")*, VI, 1981, p. 371—373.

169 Popa, Ion; Lucaci, Ion, *Contribuții la cunoașterea evenimentelor de la 1848 în orașul Reșița (Des contributions concernant à la connaissance des évenementes révolutionaires des l'année 1848 dans la ville de Reșița)*, VII, 1983, p. 341.

170 Popa, Ion, *Mărturii pe peliculă (Témoignages de la pellicule)*, VII, 1983, p. 365.

171 Popa, Ion, *Aspecte ale vieții economice și social-culturale din Reșița, ilustrate într-un document din anul 1927 (Aspects de la vie économique et sociale-culturelle de Reșița ilustrés dans un document de l'année 1927)*, VII, 1983, p. 383.

172 Porțeanu, Alexandru, *Lupta revoluționară a maselor populare din județul Caraș-Severin pentru unirea cu România — șase documente din Arhivele Consiliului Național Român — 1918 (La lutte révolutionnaire des masses populaires du département Caraș-Severin pour l'union avec la Roumanie — documents tirés des archives du C.N.R. 1918)*, IV, 1977, p. 317—354.

173 Ruja, Gheorghe, *Situația muncitorimii miniere și metalurgiste în Banatul montanistic la mijlocul veacului al XIX-lea (Die lage der Berg — und Hüttenarbeiter aus den montanistischen Banat um die Mitte des XIX, Jahr.)*, III, 1975, p. 209—217.

174 Ruja, Gheorghe; Zaberca, Vasile, *Contribuția muncitorilor la refacerea economică a țării și înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție, 1944—1948 (La contribution des travailleurs de Reșița au redressement économique du pays et à la réalisation de l'acte révolutionnaire de la nationalisation des principaux moyens de production 1944—1948)*, III, 1975, 290—301.

175 Ruja, Gheorghe, *Exploatările miniere ale societății Uzinele de Fier și Domeniile Reșița (UDR) 1920—1928 (Die Bergwerke der Gesellschaft „Einsenwerke und Domänen Reșița", 1920—1928)*, IV, 1977, p. 373—383.

176 Ruja, Gheorghe, *Dizolvarea sindicatelor unitare din România și pro-*

https://biblioteca-digitala.ro

cesul comunist de la Timișoara, 1929 (Die Auflösung der Vereinigten Gewerkschften aus Rumänien und der Kommunisten-prozess von Timișoara, 1929), V, 1979, p. 439—451.

177 Șandru, D., *Aplicarea reformei agrare din 1921 în proprietățile funciare ale Uzinelor de Fier și Domeniilor Reșița (La mise en pratique de la réforme agraire de 1821 sur les propriétés foncières des Usines de fer et de domaines Reșița)*, V, 1979, p. 407—422.

178 Șerban, Ion, *Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian, 1940—1944 (Aus dem Kampf der Reschitzaer Arbeiter gegen das Antonesvuregime, 1940—1944)*, I, 1971, p. 339—346.

179 Șerban, Ion, *Acțiuni revendicative ale clasei muncitoare din Banat în anii dictaturii regale 1938—1940 (Mouvements, révendicatifs de la classe ouvrière du Banat pendant la dictature royale, 1938—1940)*, II, 1973, p. 289—298.

180 Șerban, Ion, *Represiuni antimuncitorești în județele Caraș și Severin în perioada interbelică, 1919—1939 (Arbeiterfeindliche Unterdrückungen in den Kreisen Caraș und Severin in der Zwischenkrisegs-periode 1919—1939)*, III, 1975, p. 259—269.

181 Șerban, Ion, *Lupta Partidului Comunist Român, în fruntea maselor populare din județul Caraș-Severin, impotriva dictaturii antonesciene 1940—1944 (Der Kampf der Rumänischen Kommunistischen Partei als Anführer der Volkmassen gegen die Antonescudiktatur im Kreis Caraș-Severin, 1940—1944)*, V, 1979, p. 457—465.

182 Șerban, Ion, *Intensificarea exploatării maselor populare în județul Caraș-Severin în anii dictaturii antonesciene, 1940—1944 (Die Verstärkung der Ausbeutung der Volkmassen aus dem Kreis Caraș-Severin in der Jahren der militärdiktatur von Antonescu, 1940—1944)*, VI, 1981, p. 363—369.

183 Șerban, Ion, *Din presa străină a anului 1940 despre regimul antonescian și ocupația hitleristă în România (Au sufelt de presse etangere de l'année 1940 a propus du régime de Antonescu et ocupation hitlériste de la Roumanie)*, VII, 1983, p. 393.

184 Zaberca, Vasile, *Instaurarea administrației românești la Reșița, iunie 1919 (Die Einführung der rumänischen Verwaltung in Reșița Juni, 1919)*, II, 1973, p. 263—267.

185 Zaberca, Vasile, *Din istoria mineritului cărășan în secolul al XIX-lea Exploatarea auriferă „Elisabeta" (Ou the history of mining in Caraș mountais in the XIX century „Elisabeta" gold bearing mine working)*, III, 1975, p. 219—229.

186 Zaberca, Vasile, *Bănățenii — susținători ai războiului pentru cucerirea independenței (The People from Banat — Supporter of the Independence War)*, IV, 1977, p. 293—298.

187 Zaberca, M. V., *Știri din presă privind aplicarea reformei agrare din 1921 în sudul Banatului (Informations de presse sur la mise en pratique de la réforme agraire de 1921 dans le sud du Banat)*, V, 1979, p. 423—428.

188 Zaberca, Vasile; Leu, Valeriu, *I. E. Țieranu luptător pentru emanciparea națională (I. E. Țieranu — a fighter for the National Emancipation)*, V, 1979, p. 367—372.

https://biblioteca-digitala.ro

189 Zaberca, M. Vasile, *Acțiuni revendicative ale țăranilor caraș-severineni pentru pămînt, 1918—1921 (Actions revendicatives des paysans du département Caraș-Severin pour terre, 1918—1921)*, VI, 1981, p. 325—339.

190 Zinveliu, Emil; Ciulei, Gh. Gheorghe, *Momente din lupta clasei muncitoare din județul Caraș-Severin oglindite în documente juridice (Moments de la lutte de la classe ouvrière du département Caraș-Severin reflétés dans des documents juridiques)*, VI, 1981, p. 359—362.

IV

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

191 Bârsescu, Alexandru, *Nicolae Iorga — călător în Banat (Nicolae Iorga — seine Besuche im Banat)*, I, 1971, 373—382.

192 Bocșan, Nicolae; Gyémánt, Ladislau, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Aspects of the roumanian's cultural and political struggle in Banat in the first half of the XIX-th century)*, I, 1971, p. 345—362.

193 Bocșan, Nicolae, *Polemica lui Damaschin Bojinca și Eftimie Murgu cu Sava Tököly (Damaschin Bojinca's und Eftimie Murgu's Polemik mit Sava Tököly)*, II, 1971, 363—382.

194 Bocșan, Nicolae, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor (Beiträge zur Bibliographie des rumänischen Schrifttums aus dem Banat im Aufklärungszeitalter)*, IV, 1977, p. 483—494.

195 Boruga, Elena, *Aspecte din activitatea de publicist a lui Traian Vuia (Aspects de l'activité du publiciste de Traian Vuia)*, IV, 1977, p. 507—519.

196 Călin, Petru, *Repere privind activitatea repertorială a Teatrului de Stat din Reșița, în exercitarea misiunii sale ideologice și artistice (Repères concernant l'activité de repertoire du Théâtre d'État de Reșița, en accomplissement sa mission idéologique et artistique)*, VII, 1983, p. 457.

197 Cicală, Ion, *Ziarul „Drapelul" — factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni (Das Tageblatt „Drapelul" — aktiver Faktor in der nationalen Freiheitsbewegung der Banater Rumänien)*, I, 1971, p. 393—412.

198 Deleanu, Mihail, *„Ludimagister", prima revistă pedagogică la Reșița („Ludimagister", la première revue pédagogique à Reșița)*, III, 1975, p. 317—327.

199 Dudaș, Florian, *Cărți vechi românești din Țara Hațegului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan — 1857 (Anciens livres roumains de Țara Hațegului dans la lumière du catalogue de Stepan Moldovan, 1857)*, V, 1979, p. 484—510.

200 Fenașan, Costin, *Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Ein Banater Kopist aus der zweiten Hälfte des XVIII jhr.)*, I, 1971, p. 349—351.

201 Grecu, Doina, *Un manuscris din Banat de la începutul secolului al*

https://biblioteca-digitala.ro

XIX-lea (Un manuscrit du Banat du début du XIX-e siècle), II, 1973, p. 325—343.

202 Hillinger, Nicolae, *Considerații asupra activităților învățătorului Iosif Olariu (Considerations sur l'activité de l'instituteur Iosif Olariu)*, V, 1979, p. 527—530.

203 Hillinger, Nicolae, *File din istoria unei școli bicentenare (Pages de l'histoire d'une école bicentenaire)*, VII, 1983, p. 427.

204 Kakucs, Lajos, *Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872—1918 (Einige Archivauskünfte uber die während der Zeit 1872—1918 im Banat vorgenommenen archäologischen Ausgrabungen)*, IV, 1977, p. 471—478.

205 Lăptoiu, Negoiță, *Din corespondența pictorului bănățean Nicolae Popescu către Timotei Cipariu (De la coresspondance du peintre Nicolae Popescu du Banat avec Timotei Cipariu)*, IV, 1977, p. 495—505.

206 Lăptoiu, Negoiță, *Un mare animator și precursor: pictorul Nicolae Popescu (Ein groser Anreger und Vorgänger: Nicolae Popescu)*, V, 1979, p. 519—526.

207 Leu, Valeriu, *Un manuscris românesc inedit în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Un manuscrit roumain inédit de la première moitié du XVIII-e siècle)*, IV, 1977, p. 479—481.

208 Leu, Valeriu; Bistreanu, Aurel, *Circulația cărții românești în Valea Almăjului pînă în 1840 (La circulation du livre roumain dans la Vallée d'Almăj jusqu'au 1840)*, V, 1979, p. 467—483.

209 Leu, Valeriu, *Un jilț și o strană dublă brîncovenești descoperite la Calina — jud. Caraș-Severin (Deux pièces sculptées de l'époque de Brîncoveanu découvertes à Calina, dép. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 381—387.

210 Leu, Valeriu; Voina, Ion, *Două falsuri ale tipografiei de la Blaj semnalate în județul Caraș-Severin (Deux faux de la typographie de Blaj signalés dans le dép. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 389—393.

211 Leu, Valeriu; Zaberca, Vasile, *Un dascăl bănățean la cumpăna de veacuri — Ion Simu, 1844—1923 (Un maître d'école de Banat à la balance des deux siècles — Ion Simu, 1844—1923)*, VII, 1983, p. 433.

212 Matei, Ștefan, *Cîteva considerații privind arhitectura romanică în Banat (Einige Bemerkungen zur romanischen Bauweise im Banat)*, II, 1973, p. 311—319.

213 Mioc, Damaschin, *Însemnătatea cronicii românești a lui Gheorghe Brancovici. Date din manuscris inedite (L'importance de la chronique roumaine de Gheorghe Brancovici. Dates de manuscrits inedits)*, VII, 1983, p. 397.

214 Naghi, Gheorghe, *Din corespondența lui C. Daicoviciu, privitoare la ziarul „Dreptatea", (Autours de la correspondance de C. Daicoviciu regardant le journal „Dreptatea")*, V, 1979, p. 531—535.

215 Oprinescu, Adriana, *Cîteva considerații asupra bisericii-monument de la Teregova — jud. Caraș-Severin (Considérations sur l'église-monument historique de Teregova, dép. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 397—404.

216 Oprinescu, Adriana, *Elemente laice în pictura religioasă din Banat (Eléments laique dans la peinture religieuse de Banat)*, VII, 1983. p. 409.

https://biblioteca-digitala.ro

217 Popa, Ion; Zaberca, Vasile, *„Cartea de aur“ a Teatrului din Oravița („Le livre d'or“ du Théâtre d'Oravița)*, VII, 1983, p. 447.
218 Pavel, Teodor, *Activitatea „Asociației Naționale Arădene“ în sprijinul învățămîntului românesc din Banat și Crișana (Der „Nationale Arader Verein“ als Unterstützer des rumänischen Unterrichts aus dem Banat und der Crișana, 1862—1918)*, I, 1971, p. 393—412.
219 Ploeșteanu, Grigore, *Noi mărturii și precizări privind biografia și activitatea lui Simeon Mangiuca (Des nouvelles preuves et précisations concernant la biographie et l'activité de Simeon Mangiuca)*, VI, 1981, p. 405—428.
220 Popa, Mircea, *Încercarea lui Andrei Șaguna de a edita un ziar la Arad sau Timișoara în 1849 (L'essai de André Șaguna d'editer un journal à Arad ou à Timișoara en 1849)*, III, 1975, p. 311—315.
221 Popa, Mircea, *Iluministul bănățean: Grigore Obradovici — 1771—1847 (L'adèpte de l'illuminisme de Banat: Grigore Obradovici, 1771—1847)*, V, 1979, p. 511—518.
222 Radosav, Doru, *Un tratat necunoscut al lui Gabriel Ivul (Un traité inconnu de Gabriel Ivul)*, II, 1973, p. 321—324.
223 Săcară, Nicolae, *Donjonul de la Turnu Ruieni — jud. Caraș-Severin (Der Turm von Turnu-Ruieni)*, III, 1975, p. 303—309.
224 Țigu, Gh. Viorel; Feneșan, Costin; Buzilă, Adriana, *Biserica ortodoxă română din Lipova (Die rumänische orthodoxe Kirche aus Lipova)*, I, 1971, p. 353—372.
225 Velescu, Oliver, *Activitatea pictorului bănățean Gheorghe Baba în Oltenia (L'activité du peintre banatois Gheorghe Baba en Olténie)*, III, 1975, p. 327—332.

V

CRONICI, REPERTORII, CONSERVARE, BIBLIOGRAFII ȘI RECENZII

226 Albu, Ion, *File din istoria localității Ghertenis — jud. Caraș-Severin (Pages de l'histoire de la commune Ghertenis — dép. Caraș-Severin)*, V, 1979, p. 547—552.
227 Albu, Ion, *Berzovia — File de istorie (Berzovia — pages de l'histoire)*, VI, 1981, p. 471—475.
228 Bălănescu, Dana; *Chițescu, Maria; Marcu Mariana; Gh. Poenaru-Bordea, Monedele de aur — argint din colecția Muzeului județean Brașov, Cumidava, XI, 3, Brașov, 1978* (recenzie) VI, 1981, p. 498—499.
229 Bălănescu, Dana; *Chirilă, Eugen; Gudea, Nicolae; Lazăr, Valeriu; Andrei, Zrinyi, „Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș“, Tîrgu Mureș, 1980* (recenzie), VI, 1981, p. 499—500.
230 Bălănescu Dana; *Ion Donoiu, Efigii femenine pe monedele romane, Editura Sport-Turism, București, 1983, 126 p. 148, fig. alb-negru. 12 figuri color* [recenzie], VII, 1983, p. 541.
231 Bălănescu, Dana; *Alice Sz. Burger, Late Roman meney circulation in South Pannonia. Magyar Nemzeti Muzeum. Budapesta, 1981, 231 p.*, (recenzie), VII, 1983, p. 539.

https://biblioteca-digitala.ro

232 Bozu, Ovidiu, *Lăpușnicel — Cetate*, IV, 1977, p. 455.
233 Bozu, Ovidiu; Săcărin, Caius, *O expediție arheologică în Valea Almăjului. Realizări și perspective*, V, 1979, p. 553—558.
234 Buzan, Ion, *Conservarea unor monumente istorice în județul Caraș-Severin*, V, 1979, p. 559—565.
235 Buzan, Ion, *Studii și comunicări de etnografie-istorie, vol. II, Caransebeș, 1977* (recenzie), V, 1979, p. 569—571.
236 Cădariu, Ștefan, *Curățirea și restaurarea ceramicii încrustate*, VI, 1981, p. 467—470.
237 Cădariu, Ștefan, *Curățirea și conservarea unei lămpi electrice de minier de la începutul secolului al XIX-lea (Reinigung und Konservierung einer elektrischen Grubenlampe vom Anfang des 20 Jah.)*, VII, 1983, p. 535.
238 Comitetul de redacție, *În memoriam Acad. C. Daicoviciu*, II, 1973, p. 457—461.
239 Comitetul de redacție, *Prof. Octavian Răuț la 60 de ani (omagiu aniversar)*, VI, 1981, p. 505—506.
240 Comșa, Eugen, *Așezarea neolitică de la Liubcova*, V, 1979, p. 537—539.
241 Deleanu, Mihail, *Tipărituri caraș-severinene, 1968—1972*, II, 1973, p. 445—456.
242 Dragomir, Ion, *Noi descoperiri arheologice în hotarul localităților Gornea și Sicheviița (jud. Caraș-Severin)*, VI, 1981, p. 463—466.
243 Gudea, Nicolae, *Date noi despre castrul roman, de la Pojejena*, III, 1975, p. 333—343.
244 Gudea, Nicolae; Bozu, O., *Pojejena-Via Bogdanovici*, IV, 1977, p. 435—436.
245 Gumă, M; Gumă, N; Petrovszky, R., *Valea Timișului-Rovina*, IV, 1977, p. 434—435.
246 Gumă, Marian: *Sebastian Morirtz, „Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii" I, (epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic), Ed. Academiei R.S.R., Biblioteca de arheologie XXXIV, București, 1978* (recenzie), V, 1979, p. 571—574.
247 Gumă, Marian: *XXX „Die Hallstattkultur", Bericht über das Symposium in Stey, 1980, Linz, 1981* (recenzie), VI, 1981, p. 489—495.
248 Gumă, Marian: *Dragan, Popović „Keramika starijeg gvozdenog doba u Stremu". Fontes Archeologia Jugoslaviae, IV, Beograd, 1981*, (recenzie) VI, 1981, p. 495—498.
249 Iaroslavschi, Eugen, *O villa rustica la Caransebeș*, III, 1975, p. 355—363.
250 Ioniță, Vasile, *Nume topice din Reșița*, II, 1973, p. 417—421.
251 Ioniță, Vasile, *Toponime slave în Valea Bîrzavei*, III, 1975, p. 379—397.
252 Ioniță, Vasile, *Identificarea pe baza toponimiei actuale a unor așezări dispărute*, IV, 1977, p. 463—470.
253 Lazarovici, Gh.; Uzum, I.; Gumă, M., *Gornea-Liubcova*, IV, 1977, p. 433.

https://biblioteca-digitala.ro

254 Lazarovici, Gh.; Uzum, I., *Cuptoare — Sfogea*, IV, 1977, p. 434.

255 Lazarovici, Gh.; *John, L., Bintliff, „Natural Environment and Human settlement in Prehistoric Greece" (apărută în British Archeological Reports, Supplementary Series, 23 două volume, 1977,* (recenzie), V, 1979, p. 574—575.

256 Valeriu, Leu: *Costin, Feneșan, „Documente medievale bănățene 1440—1653". Editura Facla, Timișoara, 1981* (recenzie), VI, 1981, p. 501—502.

257 Moise, Emil: *XXX „Caraș-Severin", monografie, Editura Sport-Turism, București, 1981,* (recenzie), VI, 1981, p. 503—504.

258 Moroz-Pop, Maria, *Așezarea neolitică de la Sacoșu-Mare (raport preliminar),* V, 1979, p. 541—546.

259 Moroz-Pop, Maria, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș, din paleolitic pînă în evul mediu,* (Contributions au repertoire archeologique du département Timiș du paleolithique au moyen-âge), VII, 1983, p. 469.

260 Olaru, Martin, *Din istoricul turismului bănățean*, (L'historique du tourisme de Banat), VII, 1983, p. 509.

261 Pădureanu, Eugen, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad,* II, 1973, p. 395—402.

262 Petrovszky, Richard, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. (partea I),* II, 1973, p. 385—393.

263 Petrovszky, Richard, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. (partea II),* III, 1975, p. 365—378.

264 Petrovsky, Richard, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n. (partea III),* IV, 1977, p. 437—461.

265 Petrovszky, Richard; Popescu, Octavian; Rogozea, Petru, *Peșteri din județul Caraș-Severin, cercetări arheologice (II),* VI, 1981, p. 429—462.

266 Porțean, Alexandru, *Contribuții bibliografice la istoricul mișcării muncitorești și socialiste din Reșița și Caraș-Severin (partea I-a: De la începuturi pînă la 1900),* II, 1973, p. 423—443.

267 Răileanu, C.; Gog, Octavian, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare (Beiträge zur Frage der Kontinuität im westlichen Banat, Einuleitendes topo-archeologisches und numismatikstudium in Teremia Mare. Marienfeld),* VII, 1983, p. 491.

268 Protase, Dumitru, *Castrul roman de la Surducu Mare (jud. Caraș-Severin),* III, 1975, p. 345—348.

269 Protase, D[umitru], *Villa rusticae de la Dalboșeț (jud. Caraș-Severin),* III, 1975, p. 349—353.

270 Săcărin, Caius; Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei (Cultura pretracică), Editura științifică și enciclopedică, București, 1978,* (recenzie), V, 1979, p. 575—576.

https://biblioteca-digitala.ro

271 Stanca, A. Doru, *Studii de limbă, literatură, folclor (IV, Reșița, 1978)*, (recenzie), V. 1979, p. 567—568.

272 Șerban, Ion, *Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană, 1920—1944, volum întocmit de C. Brătescu, I. Popa, M. Poterașu, V. Zaberca, Reșița, 1981*, (recenzie), VI, 1981, p. 502—503.

273 Uzum, Ilie; Lazarovici, Gheorghe; Dragomir, Ion, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sicheviţa*, II, 1973, p. 403—416.

274 Uzum, Ilie; Lazarovici, Gheorghe, *Ilidia — Obliţa*, IV, 1977, p. 436.

275 Călin, Petru, *Bibliografia — „BANATICA", I* (1971) — VII (1983), VII, 1983, p. 543.

https://biblioteca-digitala.ro

INDICE DE AUTORI

Albu Ion, 226, 227
Apan Mihai 141, 143
Ardelean Virginia 114

Bathory Ludovic 115,116
Bălănescu Dana 1, 2, 3, 228, 229, 230, 231
Bârsescu Alexandru 191
Bejan Adrian 4, 5
Benea Doina 6, 7, 8
Bistreanu Aurel 208
Bitang Alexandru 117
Bocşanu Nicolae 118, 192, 193, 194
Bona Petru 9, 119
Boroneanţ Vasile 72
Borugă Elena 195
Bozu Ovidiu 10, 11, 12, 13, 14, 25, 26, 57, 120, 232, 233, 244
Brătescu Constantin 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
Buzan Ion 234, 235
Buzilă Adriana 224

Cădariu Ştefan 47, 50, 71, 236, 237
Calincov Eleonora 129
Călin Petru 196, 275
Chirilă Eugen 73
Cicală Ion 197
Ciulei Gheorghe 74, 75, 76
Ciulei Gh. Gheorghe 190
Comitetul de redacţie 238, 239
Cordoş Nicolae 130, 131, 132
Comşa I. Eugen 15, 240

Daicoviciu C. 16
Dan P. Mihail 77, 133
Dani Ioan 78
Dănilă Ştefan 52
Deleanu Mihail 198, 241
Dobrescu Victor 134, 135
Dragomir Ion 24, 32, 242
Dudaş Florian 199
Dudaş Vasile 136
Dumitraşcu Sever 17

Farcaş Walter 137
Faur Viorel 138, 139, 140, 141, 142

Feneşan-Bulgaru Cristina 79
Feneşan Costin 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 200, 224
Florescu I. Gheorghe 143

Geramann Carol 18, 56
Gherga Cornel 144
Gog Octavian 267
Goldenberg Samuel 87
Grecu Doina 201
Groza Liviu 19, 88, 145, 146, 147
Gudea Nicolae 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 73, 243, 244
Gumă Marian 28, 29, 30, 31, 32, 33, 245, 246, 247, 248, 253
Gumă Nicoleta 28, 245

Gyemant Ladislau 89, 192

Haţegan Ioan 90
Hillinger Nicolae 202, 203
Horvath Alexandru 148

Iaroslavski Eugen 34, 249
Ioniţă Vasile 250, 251, 252
Isac Dan 35, 36

Jurma Gheorghe 165

Kakucsy Lajos 149, 204
Karolyi Dionisie 150

Lazarovici Gheorghe 1, 37, 38, 39, 40, 41 42, 43, 56, 101, 253, 254, 255
Lăptoiu Negoiţă 205, 206
Leu Valeriu 207, 208, 209, 210, 211, 256
Lucaci Ion 169

Magas Gheorghe 151
Matei Ştefan 91, 92, 212
Medeleţ Florin 44
Milin Miodrag 152, 153
Mioc Damaschin 213
Mîndruţ Stelian 154
Mogoşan Florea 45
Moise Emil 257

https://biblioteca-digitala.ro

Moroz Pop Maria, 46, 258, 259
Moţu Iancu 27
Munteanu Ion 155, 156

Naghi Gheorghe 159, 214
Neamţu Gelu 93, 157, 158, 159, 160

Olariu Martin 47, 260
Oprinescu Adriana 48, 215, 216

Pavel Teodor 218
Pădureanu Eugen 261
Păiuşan Radu 161
Peligrad Dumitru 162
Perian Dan 117
Petrovszky M. D. 49
Petrovszky Richard 50, 51, 57, 262, 263, 265
Petculescu Liviu 55
Ploeşteanu Grigore 163, 221
Pop Constantin 9, 52, 53
Pop Ioan Aurel 94
Popa Ion 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 217
Popa Mircea 219, 220
Porţeanu Alexandru 172, 266
Protase Dumitru 54, 55

Radosav Doru 22
Răilean C. 267
Răuţ Octavian 57
Resch Friederich Eugen 18, 56
Rogozea Petru 58
Roman Petre 59
Ruja Gheorghe 173, 174, 175, 176
Rusu Mircea 62, 95
Russu I. I. 49, 60, 61

Sav, Corneliu 161
Săcară Nicolae 223
Săcărin Caius 31, 41, 63, 64, 65, 66
Sătămrean Cornel 96
Simu Simion 117
Soroceanu Tudor 67, 68
Stanca A. Doru 271
Stancovici Voin 20
Stoicovici Eugen 69, 97
Stratan Ion 36
Şandru D. 177
Şerban I. 178, 179, 180, 181, 182, 183, 272
Sora Gheorghe 98

Trîncă Georgeta 70, 99
Trîpcea N. Teodor 100
Ţeicu Dumitru 107, 109
Ţigu Gh. Viorel 224

Uzum Ilie 22, 53, 73, 91, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 133, 253, 254, 273, 274

Velescu Oliver 225
Voina Ion 210

Wollmann Volker 84, 110, 111, 112, 113

Zaberca M. Vasile 174, 184, 185, 186, 187 188, 189, 211, 217
Zaharia Florica 71
Zinveliu Emil 190

https://biblioteca-digitala.ro

LISTA ABREVIERILOR BIBLIOGRAFICE UZITATE MAI DES

ActaArHung (ActaArchBp)	— Acta Archaelogica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	— Acta Musei Porolissensis, Zalău
AEM	— Archaelogisch-epigraphische Mitteilungen, Wien
AIIA	— Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca
AISC	— Anuarul Institutului de studii clasice, 1928—1948
Aluta	— Aluta, Sf. Gheorghe
Anatolien Stud.	— Anatolian Studies, Istambul
Anb	— Analele Banatului, Timişoara
AnStUnivIaşi (ASU — Iaşi)	— Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
Antiquity	— Antiquity, Glocester
Apulum	— Apulum, Alba Iulia
ArchÉrt (AÉ)	— Archaelogiai Értesitö, Budapesta
ArchIug	— Archaelogica Iugoslavica, Beograd
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Institutul de istorie-arheologie, „A. D. Xenopol"
ArhPregl	— Arheološki Pregled, Beograd
ArchRozhl	— Archäologische Rozhledy, Praga
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommision, Frankfurt a. M.
BMC	— Coins of the Roman Empire in the British Museum London, I (1976), II (1966), III (1963), IV (1968), V (1975), VI (1976)
BOR	— Biserica ortodoxă română
BulASPR	— Bulletin of the American Schools of Prehistoric Research
BulCMI (BCMI)	— Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, Bucureşti
Chirilă, Tezaure	— E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, Trei tezaure din Banat din secolul IV, Lugoj, 1974
CIEBSE	— Congrès International Européen Balcanique et sud-est européen
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
CNH	— Corpus Numorum Hungariae, Budapesta, 1899—1907
Crawford (RRC)	— M. H. Crawford, Roman Republican Coinage, I—II, Cambridge, 1974
Crişan, Ceramica	— I. H. Crişan, Ceramica daco-getică, Bucureşti, 1969
Cristescu, IstMilit	— V. Cristescu, Istoria militară, Bucureşti, 1937
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques Roumanie, Bucureşti, I, 1924—XII (1948); N. S. Révue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti (1957) şi urm.
FolgCluj	— Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti érmes és Régiségtárágból, Cluj
DRII	— Documenta Roumaniae Historica, Bucureşti
Drobeta	— Drobeta, Turnu-Severin

https://biblioteca-digitala.ro

Fundamenta	— Fundamenta (A — Urgeschichte), Köln
FA	— Folia archaelogica, Budapesta
Germania	— Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts, Frankfurt a. M.
GlasnZMS	— Glasnik Zemaljskog Museija Bosne i Hercegovine u Sarajevu
Glodariu, Relaţii	— I. Glodariu, Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană, sec. II e.n. — I e.n.) Cluj-Napoca, 1974.
Godišnjak	— Godišnjak. Centar zu balkanska ispitivanja
Grueber	— N. A. Grueber, Coins of the Roman Republic in the British Museum, I—III, London, 1910
Historica	— Historica, Cariova
IanPanMuzÉvkönyve	— A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
IDR	— Inscripţiile Daciei Romane, Bucureşti, I, II, III/1—3
IstRom	— Istoria României, I(1960), II(1962), III(1964), IV(1964)
Istros	— Istros, révue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
JNG	— Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München
Közl	— Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj, I(1940)—II(1944)
Lazarovici, NeolBan (Neolit Ban)	— Gh. Lazarovici, Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, 1979
Macrea, Viaţa	— M. Macrea, Viaţa în Dacia romană, Bucureşti, 1969
Mărghitan, BanArh	— L. Mărghitan, Banatul în lumina arheologiei, Timişoara, I(1979), II( )
Marmatia	— Marmatia, Baia Mare
Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Materielj	— Materialj, Beograd
MemAnt MemAntiq)	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
MemCD	— In memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj-Napoca, 1974
MIA	— Materiali i issledovanija po arheologii S.S.S.R
Milleker Délm	— B. Milleker, Délmagyarorsag régiségleletei, Timişoara, I(1897), II(1899), III(1906)
MittDAI	— Mitteilungen des Deutschen Archaelogischen Institut, Berlin
Mogoşanu, PalBan	— F. Mogoşanu, Paleoliticul Banatului, Bucureşti, 1978
Morintz, Contribuţii	— S. Morintz, Contribuţii la istoria tracilor timpurii, I, 1977, Bucureşti
Morrisson	— C. Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1970
NK	— Numismatikai Közölny, Budapesta
Petrescu-Dîmboviţa, Depozitele	— M. Petrescu-Dîmboviţa, Depozitele de bronzuri din România, Bucureşti, 1977
Peuce	— Peuce, Tulcea
Pontica	— Pontica, Constanţa
Potaissa	— Potaissa, Turda
Preda, Monedele	— C. Preda, Monedele geto-dacilor, Bucureşti, 1973
Protase, Problema	— D. Protase, Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii, Bucureşti, 1966
PZ	— Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig
RadVojMuz	— RadVojvodanskih Muzea, Novi Sad
RÉ	— Pauly-Wissowa Kroll, Real-Encyclopädy der Klassichen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893 şi urm.
RevArh	— Revista Arhivelor, Bucureşti
RevIst (RI)	— Revista de istorie, Bucureşti
RevMuz	— Revista Muzeelor, Bucureşti
RIC	— Roman Imperial Coinage, London, 1924 sq.
RISBC	— Revista Institutului Social Banat-Crişana
Roman, Cult Coţofeni	— P. Roman, Cultura Coţofeni, Bucureşti, 1976

https://biblioteca-digitala.ro

Roman, Németi, Cult Bad	— P.: Roman, I. Németi, Cultura Baden în România, București, 1978
Russu, DacPannInf	— I. I. Russu, Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din 123, București, 1973
SCA	— Studii și cercetări de antropologie, București
SCIA	— Studii și cercetări de istoria artei, București
SCIV (SCIVA)	— Studii și cercetări de istorie veche, București. (Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București
SlovArh	— Slovenska Arheologia, Bratislava
Starinar	— Starinar, Organ arpskog arheološkog društva, Beograd
StCAI (StComS)	— Studii și comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu
StComC	— Studii și comunicări, Caransebeș
Sydenham	— E. A. Sydenham, The Coinage of the Roman Republic. London, 1952
Tibiscus (AnB, N.S.)	— Tibiscus, I—V, (Analele Banatului, N.S., 1981), Timișoara
TIR	— Tabula Imperii Romani, Budapesta, 1968, București, 1969
TransAnt	— C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, București, ed. I, 1937, ed. II, 1943, ed. III, 1945
TRÉT (TörtRégÉrt)	— Történelmi és Régészeti Értesitö, Timișoara, I(1885)—XXXIII(1957)
Tudor, Orașe	— D. Tudor, Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană, București, 1969
Unger	— E. Unger, Magyar éremhatározó, I—III, Budapesta, 1958—1960
Wroth	— W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, London, 1908, 2 vol.
WZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift

NOTA REDACȚIEI

Manuscrisele pentru publicația *Banatica* se primesc pe adresa Muzeului județean de istorie din Reșița cu respectarea următoarelor reguli editoriale:

— manuscrisele vor fi dactilografiate la două rînduri; trimise în 2 (două exemplare), iar notele bibliografice separat, la sfîrșit, paginile numerotîndu-se în continuare;

— figurile vor fi montate separat, indiferent dacă se tipăresc îngropate în text sau pe planșe, în afara lui;

— manuscrisele vor fi însoțite *în mod obligatoriu* de lista figurilor (planșelor), rezumat în limba română și într-o limbă de circulație (franceză, germană, engleză etc.), precum și de lista abrevierilor bibliografice uitate, mai ales a celor care nu sînt cuprinse în mod curent în volumul de față.

În cazul în care manuscrisele nu întrunesc condițiile specificate în notă, nu vor fi luate în considerare.

https://biblioteca-digitala.ro

Tiparul executat sub com. nr. 360/1985
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana" Oradea,
str. Leontin Sălăjan nr. 105

Republica Socialistă România

https://biblioteca-digitala.ro

ERATĂ

la pagina	*poziţie*	*rînd*	*în loc de:*	*se va citi:*
5	cuprins	3	FRIEDERICHE	FRIEDERICH
6	cuprins	23	ION LUCACI	ION SABĂU
159	text	fig. 1	Harta generală a Banatului	Harta Banatului cuprinzînd descoperirile din toate epocile istorice pînă în sec. IV e.n.
			Karte des Banats mit den Entdeckungen aus Paläolithikum	Karte des Banats mit den Funden von Paläolithikum bis zum Ende des Altertums (4 Jh.u.Z.)
173	text	fig. 9	Harta Banatului cuprinzînd descoperirile din toate epocile istorice pînă în secolul IV e.n.	Descoperiri de tip sarmatic din Banat
			Karte des Banats mit den Funden von Paläolithikum bis zum Ende des Altertums (4 Jh.u.Z.)	Entdeckungen von Sarmatischen Typ aus Banat
229	text	aliniat 4 rînd 36	creştină	creştin
230	rezumat	rînd 19	chrétienne	chrétien
322	text	nota 8	Simorata	Simocata
457	text	5 de jos	caragealeană	caragialeană
512	text	fig. 1	1985	1895
522	text	fig. 14	fig. 14	fig. 16
528	text	4 de jos	Sarmisegetuza	Sarmizegetusa
542	text	23	Eliescu	Iliescu
545	27	1	Lancu	Iancu
545	29	1	Liubcoveni	Liubcovei
545	31	1	Săcrin	Săcărin
552	133	2	Vicenţiu	Vincenţiu
563	coloana 1	2	143	142
564	coloana 2	4	Sătămrean	Sătmărean

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro